

Departament d'Història Moderna i Contemporània.
Universitat Autònoma de Barcelona

La reacció dels estudiants. Feixisme, joves i món universitari
durant la II República espanyola (1931-1936)

Tesi doctoral

Autor

Aleix Purcet Gregori

Director

Ferran Gallego Margaleff

Sumari

1. Introducció

- 1.1. Presentació i agraïments, 1-19
- 1.2. Guia de la bibliografia sobre el feixisme i el moviment estudiantil en la II República, 19-31
- 1.3. Sobre el procés constitutiu del feixisme polític a Espanya, 31-52

2. La joventut en la història.

- 2.1. La construcció cultural del concepte de "jove", 52-58
- 2.2. La teoria de les generacions. Una filosofia de la història alternativa al materialisme històric, 58-62
- 2.3. L'associacionisme juvenil escolta: la forja del caràcter en valors militaristes i patriòtics, 62-68

3. Universitat moderna i politització de les associacions estudiantils.

- 3.1. La plenamar antidemocràtica en la universitat europea, 68-80
- 3.2. Universitat i estudiants a Espanya.
 - 2.2.1. La universitat espanyola al tombant de segle, "una cosa muerta" La recerca d'una renovació urgent, 80-90
 - 3.2.2. Primers indicis d'un nou corporativisme estudiantil durant la crisi de la Restauració i la Universitat sota vigilància de Primo de Rivera, 90-101

4. Estudiants contra la Dictadura i la Monarquia.

- 4.1. La crisi d'autoritat del paternalisme dictatorial, 101-108
- 4.2. Ells acusen. L'oposició antidictatorial d'Intel·lectuals i estudiants, 108-117
- 4.3. D'allò personal a allò polític, 117-126
- 4.4. Estudiants contra la Dictadura. La FUE entra en escena, 126-134
- 4.5. Els estudiants, incompatibles amb el règim monàquic, 134-144

5. Auge i declivi de la FUE "governamental".

- 5.1. La FUE "adulta" i les responsabilitats de la nova hora. La desmobilització, 144-157
- 5.2. La República dels professors. Una reforma universitària inacabada, 157-163
- 5.3. Contra la monarquia es vivia millor. Les tribulacions de la FUE. La lluita interna de tendències, 163-180
- 5.4. Una vaga per "convèncer al ministre" al març de 1933. S'agreugen les contradiccions internes. Crepuscle de la FUE governamental, 180-186

6. Els rivals: Les altres associacions estudiantils i juvenils de dreta.

- 6.1 L'Agrupació Escolar Tradicionalista,
 - 6.1.1. La segona joventut del carlisme, 186-188
 - 6.1.2. L'AET. Les joventuts revolucionàries de la tradició, 188-196

6.2. La CECE.

6.2.1. *Militia est vita hominis super terram*: Un catolicisme d'acció, 196-209

6.2.2. Joves catòlics i política: la "dèbil construcció" s'esfondra, 209-220

6.3. La universitat com a camp de batalla política, 220-227

6.4. En el nom del JEFE. La Joventut d'Acció Popular

6.4.1. Un feixisme amb plom a les ales. La JAP en el marc de la CEDA, 227-235

6.4.2. Trajectòria de la JAP, 1933-1936. Crònica d'una feixistització, 235- 247

6.4.3. La lluita per l'espai feixista a Espanya. FE-JONS , AP i la JAP (1934-1936), 247-259

6.5. El Frente Español: creuant el límits, 259-267

7. Ramiro Ledesma i la fundació del feixisme espanyol, 1931-1933.

7.1 La Conquista del Estado, 267-270

7.2. El feixisme com a ruptura generacional, 270-282

7.3. Juventudes de vida española. La mística de la joventut en Ramiro Ledesma, 282-292

7.4. El pol antisistema, 292-304

7.5 El primer partit feixista espanyol. Les Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista, 304-308

7.6. Ampliació del camp de batalla: Més sobre les JONS i les dretes, 308-319

7.7. Exaltació universitària Les JONS a la universitat, 319-328

8. Juventudes de muerte española. Teoria de la violència en Ramiro Ledesma

8.1. La violència lícita per una causa justa, 329-333

8.2. La violència com a ruptura moral, 333-340

8.3. El partit-milícia, 340-346

9. La poesia que destrueix. Falange Española (1934)

9.1. Màrtirs en camisa blava. La violència en el pensament de Primo de Rivera (1934),

9.1.1. El mite de la "repugnància estètica" a la violència de José Antonio Primo de Rivera, 346-354

9.1.2. La violència simbòlica, 354-361

9.2. *Juventudes a la intemperie*. La joventut en el discurs de José Antonio Primo de Rivera, 361-373

10. Retrat d'una Falange adolescent,

10.1. Els orígens de la Falange, operació política dels monàrquics, 374-382

10.2. Els orígens del SEU.

10.2.2. El SEU esquadrinista. La pedagogia de les pistoles, 383-398

10.2.3. La FUE, aquell obscur objecte del desig dels feixistes espanyols.

10.2.3.1. Primer assalt. Giménez Caballero i la seva fallida tutela del moviment estudiantil, 398-407

10.2.3.2. La consigna de Ruiz de Alda: apoderar-se o absorbir la FUE, 407-413

10.3 La Falange de la Sangre, 413-425

10.4. Es desinfla el globus. De l'eufòria de les presentacions en societat a l'estancament del partit, 425-433

10.5. La revolució d'octubre de 1934. Una ocasió frustrada per la Falange, 433-440

11. Imatges de la joventut durant la II República.

- 11.1. La joventut, davant el gran esdeveniment generacional, 441-444
- 11.2. Mirall trencat. La decepció dels intel·lectuals liberals amb la joventut, 444-454
- 11.3. Passius o delinqüents. Una imatge dels joves en la premsa catòlica, 454-459
- 11.5. Té la República una política de joventut?, 459-471

12. La universitat durant el segon bienni.

- 12.1. Una contrareforma educativa. La universitat de dretes, 472-476
- 12.2. La universitat, una competència d'ordre públic, 476-196

13. Mirant cap enrere amb ira. Llicenciats i crisi del mercat laboral.

- 13.1. L'atur intel·lectual, 496-502
- 13.2. Les classes mitjanes i l'amenaça de la proletarització, 502-512
- 13.3. Interessos professionals, elitisme i relació amb les masses dels estudiants, 512-528
- 13.4. Buscant terceres vies entre el liberalisme i el socialisme, 528-542
- 13.5. La solució nacionalsindicalista a la crisi del mercat, 542-562
- 13.6. El feixisme com a reintegració dels desarrelats al col·lectiu. La crisi de consciència de la joventut universitària a través de la literatura falangista, 562-570

14. *El altivo aislamiento de ayer y siempre*. La Falange solitària.

- 14.1. Aïllament polític, 570-574
- 14.2. Fi de la unitat de destí. L'escissió de Ledesma, 574-585
- 14.3. El partit de José Antonio. La depuració i el paper del SEU, 585-591
- 14.4. José Antonio autoritza la violència. Equadrisme l'any 1935, 591-599
- 14.5. Deures d'última hora. El Front Nacional, 599-602

15. La Universitat conquerida.

- 15.1. Un petit cop d'Estat dins el SEU. Alejandro Salazar substitueix a Manuel Valdés com a Cap Nacional del sindicat, 603-605
- 15.2. El "segon període", 606-615
- 15.3. La síntesi feixista a la universitat, EL SEU i les associacions de dretes, 615-629
- 15.4. Curs 1935-136. El SEU lidera la gran vaga general contra el separatisme, 629-647

16. Un feixisme de masses. Clandestinitat i creixement falangista

- 16.1. Victòria en la derrota. Les eleccions de febrer de 1936, el triomf del Front Popular i les conseqüències per Falange, 648-653
- 16.2. La Falange clandestina.
 - 14.2.1. L'organització durant el *Verbotzeit*, 653-661
 - 14.2.2. L'estratègia de la tensió, 662-669
- 16.3. Els nous falangistes. Algunes reflexions sobre el fenomen del feixisme l'any 1936, 669-684
- 16.4. El SEU militaritzat, 684-694
- 16.5. La gran esperança. La Falange en la preparació del cop d'Estat, 694-700

17. La *gracia y levadura* de Falange.

- 17.1. Organització del SEU, 701-707

17.2. Congressos, 707-719

17.3 La reforma educativa: idees per una universitat totalitària, 719-728

17.4. L'extensió territorial del SEU, 728-743

17.5. Activitats de lleure, cultura i esport dels joves falangistes

17.5.1. *La obra corrosiva de los valores patrios*. Els joves falangistes davant la cultura de masses i la transformació de les costums, 743-757

17.5.2. Activitats lúdico-culturals del SEU i politització del temps lliure, 757-781

18. Conclusions: 771-181

Bibliografia: 782-834

Departament d'Història Moderna i Contemporània.

Universitat Autònoma de Barcelona

La reacció dels estudiants. Feixisme, joves i món universitari
durant la II República espanyola (1931-1936)

Tesi doctoral

Autor

Aleix Purcet Gregori

Director

Ferran Gallego Margaleff

La reacció dels estudiants. Feixisme, joves i món universitari durant la II República espanyola

1.Introducció.

1.1. Presentació i agraïments.

Segons l'historiador R. Chueca, si la Falange va tenir un denominador durant el seu procés constitutiu als anys trenta, aquest fou el d'un grup de joves i, concretament, de joves universitaris¹. La metàfora de la joventut en el falangisme no s'aparta massa de la piràmide d'edats real de la seva militància. Els joves estan sobrerrepresentats al partit, i, per descomptat, a les esquadres d'acció². I, entre els joves, destaca la quantitat d'estudiants universitaris i batxillers entre les seves files, fins al punt que, la imatge del partit a l'època, és la de "partit d'universitaris"³.

En el present treball ens proposem explorar la seducció feixista dels estudiants universitaris (i en allò en què es convertiran en un futur proper, tècnics i professionals, o per dir-ho en un sentit laxo, gramscian, *intel·lectuals*) durant la II República, és a dir, perquè molts estudiants ("treballadors intel·lectuals en procés de formació"⁴, no es perdi de vista) es fan feixistes durant aquest període. És, per tant, un estudi de cas, però que no es vol recloure en ell mateix (els mateixos universitaris saben, i volien, que la universitat no era quelcom desvinculat de la resta de la societat) que es desplega, com un espiral a revés, tocant temes més generals com la politització de la joventut burgesa durant la II República (politització extremista, per cert, escorada a la dreta) i l'actitud política d'un segment de les classes mitjanes durant la II República, la burgesia "educada", professionals o intel·lectuals que abans esmentàvem (temes que donen per una o més tesis, i que, si bé no s'han tractat amb gran profunditat, tampoc s'hi ha passat de puntetes, puig s'han consultats fonts primàries). Aquests temes coadjuven en una proposta d'interpretació del procés constitutiu del feixisme espanyol, que, com dèiem, troba el seu principal *target* entre els estudiants. En la mesura que l'espiral es descabdella, el traç del quadre general inevitablement es fa més gruixut,

¹Chueca Rodríguez, R. *El fascismo en los comienzos del régimen de Franco: un estudio sobre FET-JONS*, Madrid: Centro de investigaciones sociológicas, p.326.

²Thomàs, J.M., *Lo que fue de la Falange: la Falange y los falangistas de José Antonio, Hedilla y la Unificación, Franco y el fin de la Falange Española de las JONS*, Barcelona: Plaza & Janés, 1999, pp. 65-66. Segons aquest autor, en la gran majoria de delegacions falangistes, més del 50% dels militants són estudiants.

³¿A dónde va la juventud?. *Esto*, de 26 d'abril de 1934, n° 16. pp.14-15, com certa extrema esquerra als anys setanta.

⁴Portantiero, Juan Carlos, *Estudiantes y política en América Latina: el proceso de reforma universitaria (1918-1938)*, México, D.F, Siglo Veintiuno, 1978, p. 15.

però obtenim una visió sintètica indubtablement imperfecta. El procés constitutiu del feixisme s'ha estudiant *en* una societat i aquest fenomen ens ajuda a comprendre el funcionament d'aquesta, acceptant per endavant la derrota de tota temptativa de totalitat.

Perquè, doncs, els estudiants es fan feixistes durant la II República, aquest és l'objecte del nostre treball. Un fet que sembla a primera vista paradoxal, si tenim en compte que el moviment estudiantil pren embranzida a les acaballes de la Dictadura de Primo de Rivera (de fet, és un dels principals responsables que s'esgoti el seu crèdit) en una mobilització de marcat caràcter progressista i antiautoritari. Tractem d'explicar, per tant, una transició en el moviment estudiantil, que ha de partir de la idea que *no és el mateix moviment estudiantil*. Han passat massa coses per entremig perquè aquest resti immutable. Ara bé, les no poques continuïtats també condicionaran al moviment estudiantil republicà (per exemple, una de les causes de debilitament de la FUE és la pugna entre la línia oficial originària i el radicalisme polític dels nous feixistes). Com apunta l'antropòleg Carles Feixa, ens interessa la joventut i, concretament, la joventut burgesa representada en el moviment estudiantil, així com les seves transicions, com a expressió de mutacions d'abast més ample⁵, ja sigui com aquests canvis es reflecteixen en aquesta porció de la joventut, ja sigui com aquesta es constitueix en una imatge cultural a través de la qual la societat reflexiona sobre ella mateixa.

Per explicar aquest procés de feixistització, no ens serveix una tipologia de factors en exclusivitat: són la interacció de factors de naturalesa distinta (culturals, ideològics, socials, econòmics, polítics...) els que ajuden a dilucidar el fenomen de la feixistització dels estudiants. Aproximacions anhistòriques que expliquin aquesta evolució en funció d'una identitat intrínseca de la joventut (com la psicoanalítica) no ens són útils, com la que atribueix tota rebel·lia juvenil a la tendència innata a la contestació contra tota autoritat, interpretació més comú del que seria desitjable. La feixistització de la universitat no és fruit d'un mecànic refús dels joves cap a tot allò establert. És un fenomen força més complex que portar la contrària per sistema al sistema o una inclinació primordialista a l'extremisme polític entre els joves, per la immaduresa del seu pensament o per una crisi d'identitat adolescent, que s'ha demostrat no ser estadísticament certa⁶.

⁵Feixa, Carles, *La joventut com a metàfora: sobre les cultures juvenils*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1993, p.77.

⁶Una interpretació psicoanalítica de la rebel·lia dels estudiants a Nieto, A.; Monedero, C., *Ideología y psicología del movimiento estudiantil*, Barcelona; Madrid: Ariel, 1977, pp. 191-237.

El nostre estudi sobre la feixistització dels estudiants està fet des de la societat⁷, des de les vivències dels mateixos estudiants en el marc de grans processos polítics (transició d'un règim autoritari a un de democràtic, el primer de la història del país), i unes conjuntures econòmiques determinades (crisi mundial, i, en allò que afecta més els nostres protagonistes, crisi del mercat i "atur intel·lectual"...), un context social d'incorporació de les masses a la política, mobilització obrera i revolució social en potència o percebuda com a tal, i caracteritzat pel sorgiment d'una cultura de masses moderna, mentre perviuen encara moltes formes de la cultura tradicional. Derivats d'aquesta situació política, econòmica i cultural, factors psicològics com la crisi de la consciència burgesa, terror a la proletarització, i, com a mecanisme de defensa, realçament de l'orgull d'estatus i elitisme, donen forma a l'actitud política dels estudiants. A un nivell més menut, però no poc important, el de l'experiència quotidiana, s'ha sospesat la seva religiositat (com reacciona la seva fe als embats de la secularització) el seu consum quotidià de cultura (que llegeixen, que veuen al cinema, a quins espectacles són aficionats...), l'espai geogràfic (camp o ciutat), les característiques de la vida estudiantil (concentració de moltes persones de perfils similars en un espai petit, nivell cultural alt, poques lligadures i obligacions socials...), el factor gènere... circumscripcions que componen la seva mentalitat o visió del món. Totes aquestes dimensions no poden desintegrar-se si no es vol incorre en la simplificació⁸. Tenint en compte tots aquests elements, ens aventurarem a formular la següent hipòtesi: davant l'evidència estadística que el dels estudiants reaccionen col·lectivament de forma favorable a la proposta feixista, inferim que són un segment particularment receptiu al feixisme tant per les característiques d'aquest (un projecte totalitari que vol resoldre totes les contradiccions, com elitisme i populisme, patriotisme i socialisme nacional... així com també la bretxa entre l'autoconsciència d'estatus social dels estudiants i la seva desesperançadora realitat circumdant), i les condicions socioeconòmiques i psicològiques dels estudiants. Però no és que estudiants i feixisme es trobin i entre ells neixi un idil·li, sinó que són ells mateixos els que construeixen el feixisme polític. A Espanya, es dona el cas (que no és una casualitat) que el principal teòric del feixisme és un recent llicenciat la carrera intel·lectual del qual es trunca, l'empleat de correus Ramiro Ledesma. Malgrat el discurs feixista sembli sempre extern a la realitat social dels seus divulgadors, està fet en la mesura "d'allò que ells són" i reflectint les seves inquietuds, no només el "dolor de pàtria", sinó també altres de més materials o d'autovaloració social. I més que "trobar-se", a la manera idealista, el que

⁷Més que història social com història dels processos, estructures i relacions socials, hem volgut donar una enfocament sociohistòric Koeka, Jürgen, *Historia social y conciencia histórica*, Madrid: Marcial Pons, 2002, p.241.

⁸Hobsbawm, Eric, *Sobre la historia*, Barcelona: Crítica, 2002, p. 88

es produeix és un feixistització dels estudiants (procés dinàmic) durant la República quan els seus interessos col·lideixen amb la realitat objectiva, car no podem oblidar que, fins ben entrada la República, el moviment estudiantil segueix essent, de forma majoritària, progressista.

Si bé la joventut és el denominador del falangisme, no hi ha una relació estructural entre joventut i feixisme, sinó, si de cas, entre joves burgesos i feixisme. Es corre el risc, sinó, de prendre el peu de la lletra tot discurs ideològic sobre la joventut, com el del feixisme, que es serveix del concepte per desviar l'atenció de la lluita de classe i trocar-la en conflicte generacional. Creiem que aïllar la variable classe d'aquest discurs és important, tot i que no sigui un element decisiu que expliqui, per ell sol, el procés de feixistització. Molts estudiants dels anys trenta no es fan feixistes automàticament perquè siguin de classe alta, sinó no s'entén perquè els estudiants de la "generació del 27" (any de naixement de la FUE) són progressistes, ni perquè enlloc de feixistes, no es fan dels estudiants catòlics o dels tradicionalistes. Ni tampoc la seva militància feixista és sempre interessada, sinó honesta i idealista. Molts analistes no marxistes del moviment estudiantil, però, tendeixen, contràriament, a suprimir el factor classe d'entre el *background* de la mobilització política dels estudiants⁹. La classe quedaria sepultada sota factors de major pes, com els psicològics o culturals. En canvi, pel marxisme, els estudiants formen part de la classe burgesa, però fins i tot en aquest model "esquematasta" els hi atorga un paper particular, el ser l'avantguarda més avançada de la burgesia. Els estudiants poden ser companys de viatge del moviment obrer, però no suplantar-lo. Hi ha molts riscos al respecte, doncs el radicalisme estudiantil és voluble. Kautky o Gramsci explicarien aquesta transició d'un moviment estudiantil progressista a un altre de reaccionari com un retorn al redil de classe dels joves burgesos en un període de crisi. Per exemple, Gramsci: *i giovani si lasciano attrarre culturalmente dagli operai e addirittura se ne fanno [o cercano di farsene] i capi (...) ma nelle crisi storiche ritornano all'ovile*¹⁰.

Sí bé és cert que, com dèiem abans, la "classe" no ens serveix per explicar l'actitud política dels estudiants per ella mateixa, no té perquè simplificar l'anàlisi, sinó sofisticar-los si es conjuga amb altres factors¹¹. Està clar que els estudiants ocupen una posició peculiar en el si de l'estructura de classe en general¹² i dins les classes mitjanes en particular, doncs encara no ocupen cap rol en el sistema productiu i es troben en una situació transitòria, per la qual cosa s'ha arribat a parlar d'una "classe estudiantil",

⁹Per exemple, Lipset: *academic ecology, the social environment in which*

¹⁰Gramsci, A. *Quaderni del carcere*, Torino, Giulio Einaudi, 1975, v.1.p.397.

¹¹Feixa, C. op. cit., p.55. Martinotti, Guido, "Notes of italian students in period of political mobilization", *Students in revolt*, Boston: Houghton Mifflin, 1969, pp.198-199.

¹²Lerena, Carlos, *Escuela, ideología y clases sociales: crítica a la sociología empirista de la educación*, Barcelona: Ariel, 1980, p.346.

coherent internament i amb interessos propis. També s'ha de dir que els estudiants demostren tenir consciència que els seus interessos estan vinculats als d'una classe social determinada¹³, i, tot i que això no els indueixi a comportar-se políticament en un determinat sentit de forma lineal, cal ser tingut en compte. Segons l'historiador del feixisme Mann, precisament són aquestes col·lectius que veuen la lluita de classes des de la barrera, com ara els estudiants, un dels públics preferents del feixisme¹⁴. Tanmateix, forma part de la ideologia de la classe mitjana situar-se objectivament en front de la lluita de classes. Per la seva difícil inclusió dins un esquema de classes, tan pel que fa als estudiants com per tot el conjunt de la "classe" mitjana, s'ha proposat alternatives a aquest concepte procedents d'altres disciplines com de la sociologia (xarxa social¹⁵) i l'antropologia (cultura parental¹⁶) o bé personalitzar-la a través de les professions¹⁷ (en el cas dels estudiants, les carreres¹⁸).

D'entrada volem deixar clar que aquest no és, només, un estudi sobre el SEU. El feixisme estudiantil no s'esgota en aquesta organització. En primer lloc, perquè ja abans floregen cèl·lules feixistes (jonsistes) a la universitat, i, fins i tot l'orteguista Frente Español pot ser catalogat com a tal. Però, (i aquí avancem la nostra manera d'entendre la constitució del feixisme que ampliarem en els propers capítols) ni el feixisme espanyol és assimilable a partit, ni el feixisme universitari ho és exclusivament al sindicat falangista, per molt que aquest, a diferència d'aquell, sí tingui èxit. Si és cert que el sindicat falangista és el gran trumfo del partit durant aquells anys, no per això l'hem de sobrevalorar numèricament. La seva *presència* a la universitat, però, sí fa justícia a la primera afirmació. No és el sindicat, sinó l'àrea de feixistització, de la que formen part tradicionalistes i catòlics, la que és hegemònica, (i això no passa fins a l'equador de la República, aproximadament). Per això ens és necessari estudiar altres associacions estudiantils de dretes, com la tradicionalista AET i la catòlica CECE, sense oblidar la que fins 1934 fou l'organització hegemònica dels estudiants espanyols, la republicana FUE. La seva trajectòria és important, perquè la seva caiguda és baròmetre, causa i conseqüència alhora de la feixistització universitària. La nostra tesi

¹³Río Rodríguez, José del, *Los estudiantes en el frente único*, Madrid: Castro, 1932.

¹⁴Mann.

¹⁵Pro Ruiz, Juan: "Las élites de la España liberal: clases y redes en la definición del espacio social (1808-1931)", *Historia social*, nº 21, (1995), pp.47-69.

¹⁶Feixa, C.

¹⁷Jarausch, K.H, "The Crisis of the German professions, 1918-1933", *Journal of Contemporary History*, v. 20, nº 3, (1985), pp. 379-398.

¹⁸Lipset.

és també, o fonamentalment, un estudi sobre el moviment estudiantil dels anys de la República.

La universitat és un microcosmos privilegiat per observar aquest procés de feixistització a una escala reduïda, en col·lectius petits i fins i tot per posar-se en la pell d'una persona. Un espai que és un reflex del que està passant a la resta de la societat i que ens permet fer investigació empírica directa sobre com el feixisme neix i es reproduceix, imitant associacions afins que pateixen un procés de feixistització per contagi i per desenvolupament de caràcters inherents al seu metabolisme (nacionalisme, antimarxisme...) o mobilitzant estudiants nacionalistes, però fins ara "no alineats" o inactius. Estudiants que admiren i donen suport a la inicialment esquifida associació feixista que es posa en front de la lluita contra l'arxienemic comú de totes les associacions antimarxistes, la FUE. El feixisme anirà espoliant les bases d'aquestes organitzacions, gràcies a la seva combativitat, dinamisme i modernitat, i pactarà amb les direccions (AET, CECE i SEU estan a punt d'unir-se ja abans de la guerra; la fusió es produirà, finalment, al 1937, i serà menys problemàtica que la del partit únic, malgrat l'oposició d'alguns sectors del carlisme i els laments dels més puristes entre els falangistes per les concessions que es veuen obligats a fer). Un itinerari que condensa el que és *el procés de feixistització*, anticipat a la universitat, que en el terreny polític serà més complex, però essencialment el mateix. Aquest tipus d'investigació des de baix ens pot ajudar a precisar les construccions teòriques sobre el feixisme i sobre el concepte de feixistització, com veurem en propers capítols.

Finalment, pel que fa a l'inalienable contrast amb experiències anàlogues en altres països, aquesta investigació no és un exercici d'història comparada, però no es perd de vista la perspectiva comparada, que ens serveix per millor explicar el cas espanyol, doncs ens genera uns interrogants sobre nostre tema que, sense haver-lo posat en relació amb fenòmens similars esdevinguts en altres països, ens passarien inadvertits. La comparació ens pot ajudar a normalitzar allò que es creia extraordinari (o al l'inrevés, tot i que el primer cas s'està destacant com el més habitual en l'estudi de la història contemporània d'Espanya) i construir models heurístics en funció d'això. En segon lloc, perquè són els mateixos actors els que adopten aquesta perspectiva, i, influenciats per experiències alienes, prenen decisions (si ha funcionat una tàctica o no, per exemple).

En primer lloc, hem abordat la creació d'una imatge cultural de "jove" al tombant de segle (de jove burgés, doncs amb aquest s'identifica aquesta novetat conceptual, tot i que el concepte vulgui ser supraclartista). El discurs sobre la joventut, com dèiem abans, és un discurs ideològic a través del qual la societat s'explica a ella mateixa, en ell expressa les seves pors i les seves esperances. El discurs sobre la joventut emergeix en un context d'inquietud mil·lenarista, típic de canvi de segle i en paral·lel (és el seu antídoto) al discurs sobre la decadència. A l'hora que es crea el concepte de jove, com aquella etapa diferenciada de la infantesa i l'estat adult caracteritzada per la formació i l'esbarjo, cal ocupar el temps lliure d'aquesta joventut, cridada a ser la futura classe dirigent que ha d'extreure la civilització del seu marasme. Per això, neixen les associacions d'esbarjo juvenil, com els *scouts*, que transmeten als joves valors patriòtics i religiosos "saludables". Les associacions juvenils burgeses seran reaccionàries però també molt crítiques amb el liberalisme conservador dels pares i el seu estil de vida (com els *Wandevogel* alemanys) i serviran d'inspiració/caldo de cultiu pel feixisme. El fantasma del jove burgés *enragé* flota per l'aire. La joventut com a metàfora capital d'una època (després de la catàstrofe de la guerra, és té l'esperança d'haver fet net i de poder començar de nou, un període del que el "jove" serà el símbol) porta a sociòlegs i filòsofs a formular una filosofia del canvi històric basada en la lluita de generacions, una alternativa ideològica a la lluita de classes com a motor de la història de Marx. El feixisme serà deutor d'aquesta filosofia.

En el següent capítol examinem les transformacions que viu la universitat europea des de finals de s.XIX (epistemològics, en la seva funció social..) que ha d'afrontar diversos envits com el de la massificació d'estudiant amb una morfologia social més diversa, i fem una descripció d'un moviment estudiantil, que, arreu d'Europa vira cap a l'extrema dreta (quan, durant el s.XIX havia estat, fonamentalment, liberal i progressista). A Espanya, la universitat de principis de segle es troba en un estat de precarietat absoluta. Els estudiants orientaran la seva lluita a la renovació de la universitat (la gran bandera/lema és *l'autonomia universitària*) i, per extensió, a la reforma del govern oligàrquic de la Restauració. El moviment estudiantil espanyol serà, al tombant de segle, crític amb l'Estat canovista, anticlerical i dèbilment organitzat, diferint, en bona mesura, d'altres moviments europeus. Això no vol dir que en això, com en altres moltes coses, Espanya estigui d'esquenes a Europa. També el moviment estudiantil es deixarà amarar del nou corporativisme estudiantil que sorgeix a Europa els anys de la guerra. A finals de la segona dècada del segle, adquireix rang legal (reforma Silió de 1919), naixent aleshores un potent moviment catòlic de dretes, nacionalista i

confessional, molt superior als estudiants oficials "neutres", aconfessionals i apolítics. Aquest moviment estarà sota la fèrula de la Dictadura, que sotmet la universitat espanyola a un estricte control polític. Sembla ser que la situació del moviment estudiantil es normalitza respecte Europa, però la dictadura serà un marrada en la història espanyola del s.XX.

Contra el poder despòtic del dictador, incapaç de posar-se al compàs de les transformacions socials i culturals que estan esdevenint en la societat espanyola (en part, desencadenades per la seva política de modernització econòmica) s'aixequen els estudiants, com observem en el capítol quatre. La revolta dels estudiants és el desencadenant de la mobilització dels intel·lectuals, que, llevat excepcions com la d'Unamuno o Azaña, no esdevé generalitzada fins les acaballes de la dictadura. La fronda d'estudiants i intel·lectuals provoca una hemorràgia interna en el règim que aquest no podrà cauteritzar. Buc insígnia de la revolta estudiantil, la FUE neix al 1927, una associació progressista que, inicialment, no fa oposició política, o millor dit, tramita aquesta a través d'una contestació contracultural (els i les estudiants són els principals representants d'aquesta modernització moral, ètica i estètica). La llei de reforma del ministre Callejo (amb el polèmic article que atorga drets a les universitats privades religioses per expedir títols oficials) serà la guspira de la rebel·lió estudiantil, que serà crucial en la caiguda del dictador. Els estudiants no cessen, però, de mantenir en tensió la seva revolta, ara contra la Monarquia, vinculant-se més íntimament a les organitzacions polítiques republicanes i declarant-se la FUE incompatibles amb el règim monàrquic. També l'acció dels estudiants serà clau per destronar els Borbons.

Quan es proclama la República, i per recompensar els serveis prestats, la FUE obté l'exclusivitat de la representació estudiantil. Ara, autoritats polítiques i acadèmiques, mentors intel·lectuals i la direcció de l'associació convenen que l'activitat de la FUE ha de quedar restringida a la universitat, doncs la seva intervenció en política ha estat excepcional, fruit d'un context de privació de llibertat. Actualment, s'ha de limitar a treballar per un reforma de règim intern de la universitat. S'han acabat les protestes públiques: les reivindicacions dels estudiants s'exposaran a través dels òrgans de govern de la universitat, en els que hi participen els delegats de la FUE. No hi ha excusa per utilitzar altres mètodes que pertorbin la tranquil·litat de l'estudi. Aquesta organització reunirà les seves idees sobre la reforma educativa en un "llibre blanc", que elaborarà durant el II Congrés (extraordinari) al novembre de 1931, moment àlgid de la popularitat de l'associació i de la bona sintonia entre moviment estudiantil i govern. Però el projecte reformista es troba impedit per la poca predisposició de les autoritats acadèmiques, que fa que la representació als claustres no li reporti els bons resultats

que s'esperava (ans el contrari, li suposa més disgustos que beneficis, perquè desperta l'antipatia de molts estudiants pel seu "monopoli") i del govern, que, tot hi elogiar-ne el contingut, desirà la proposta en un calaix. El govern de la República esmerça molts recursos en la reforma del sistema educatiu com a via pel desenvolupament del poble espanyol. L'educació superior, però, és el parent pobre de la reforma educativa (cosa que es pot entendre perfectament, doncs hi ha tasques més urgents, com l'extensió de la xarxa d'escoles primàries). Tot i que es fan alguns retocs (plans d'estudi, sistema d'oposicions..), no és fins el març de 1933 que el Ministre d'Instrucció De los Ríos presenta al parlament una llei de bases de reforma educativa, que recull la major part del projecte de la FUE, i una llei de jubilació del professorat. Però aquesta reforma genera polèmica amb l'oposició i es presumeix un procés de negociació llarg, així que es congela la seva tramitació al haver-hi altres fronts oberts, també polèmics, però de més peremptòria resolució, com la substitució de l'ensenyament religiós. La FUE se sent defraudada per la pàl·lida reforma educativa del govern, que sembla haver oblidat massa ràpid la contribució dels estudiants en l'adveniment de la República. Gairebé dos anys després de la seva proclamació, tot encara està per fer. Mentrestant, l'associació oficial s'ha anat burocratitzat i caient en inèrcies de funcionament degeneratives. A l'interior, comencen a multiplicar-se les veus crítiques amb la línia "estrictament professional", és a dir, progovernamental, de l'antany hiperactiva associació. Una corrent d'estudiants polititzats de signe comunistes malda per fer-se amb el control de l'organització i insuflar-li nova vida. La nova direcció entrant del III Congrés (València, febrer de 1933), que es reuneix per fer revisió de les relacions que han de regnar entre associació i govern, decideix convocar una vaga per pressionar als governants. El resultat per l'organització és nefast. La vaga es desconvoca al darrer moment, quan De los Ríos presenta el projecte de llei al parlament, però continua en moltes facultats sense direcció. La que havia de ser una vaga breu i pacífica, s'allarga i es produeixen incidents violents. Estudiants fueistes, antifueistes i el govern carreguen contra la direcció de la FUE. Davant el buit d'autoritat, en molts llocs, els comunistes donen les directius als vaguistes, mentre a l'altre bàndol, fan acte d'aparició els jonsistes, que ataquen amb armes de foc als vaguistes per "protegir" als companys que volen fer classe, guanyant-se l'admiració dels estudiants de les associacions de dretes i dels individualistes que només desitgen normalitat acadèmica. A l'espera de que s'aprovin les reformes promeses, la FUE s'anirà pansint, cada cop més discutida i hostilitzada per les altres associacions. El canvi de govern serà la tomba de la línia oficial, "estrictament professional", de la FUE.

En el capítol sis està dedicat als rivals de la FUE, aquells que formen part de l'àrea feixistitzada dins la universitat. En primer lloc, hem analitzat l'Agrupació Escolar Tradicionalista, una associació petita però que fa molt rebombori, i que actua d'organització antirepublicana "paraigües" per molts estudiants que no han d'estar completament identificats amb el credo carlista. S'ha fet referència al renaixement del carlisme durant la II República, que, com succeeix amb la seva filial estudiantil, s'estén ara per zones i entre persones que no tenen solera carlista, però que cerquen en ell la millor i la més ràpida forma d'acabar amb la democràcia. Els joves carlistes modernitzen el discurs ideològic, l'estil de mobilització, la sociabilitat i l'organització (postulen una "revolució carlista", antimarxista, ni d'esquerres ni de dretes, popular...) donant lloc a un producte polític que se sembla poderosament al feixisme, però que rebutja taxativament aquest qualificatiu.

En segon lloc, l'associació catòlica la CECE, Confederación de Estudiante Católicos de España o FEC, Federación de Estudiante Católicos (és coneix per aquestes sigles més aviat, corresponents a les agrupacions provincials), una organització aclaparada durant la revolta estudiantil contra el règim monàrquic, però que reviscola durant la República, encapçalant ara els dissidents contra el "monopoli representatiu de la FUE". Repassem en aquest capítol els principals conflictes entre associacions durant primer bienni, que no considerem com a merament corporatius, sinó com a polítics, ja que els estudiants actuen com agents de partit o de tendències polítiques dins la universitat. També ha estat objecte de consideració el discurs nacionalcatòlic i contrarevolucionari del catolicisme espanyol (del que beurà aquesta associació estudiantil), i l'organització del catolicisme polític, primer en una plataforma unitària, Acción Nacional, per després disgregar-se en tres organitzacions, la CEDA, la Comunió Tradicionalista i Renovación Espanyola, partits amb una tàctica diferent (accidentalisme i legalisme la primera, restauració, o, millor dit, instauració monàrquica i destrucció per la via armada de la democràcia el segon) però que comparteixen una meta, si fa o no fa, semblant, un Estat corporatiu, autoritari i antisocialista. Durant la República, en un estat d'emergència pel catolicisme, el discurs de la jerarquia sobre la necessitat de blindar els joves dels efectes deformants per la personalitat de la política passa a un segon terme. Les associacions estudiantils i juvenils del Moviment Catòlic es polititzaran, sempre en un mateix sentit, la dreta (i l'extrema dreta). El receptacle natural d'aquesta joventut catòlica és la JAP, la Joventut d'Acció Popular, paradigma d'organització feixistitzada, el feixisme del qual, malgrat inhibit pel seu caràcter subaltern, disputa un nínxol sociològic a l'autèntic partit feixista (classe mitjana jove menor de 30 anys) que a Itàlia o Alemanya formaria part del partit feixista, però que a Espanya no es dona d'alta

a Falange perquè no ho creu necessari, donat que la JAP li aporta moltes de les prestacions que aquella li podria brindar (grans espectacles de masses, antimarxisme, nacionalisme exacerbats...) i és un projecte amb moltes més possibilitats d'èxit. Finalment, hem acabat aquest capítol amb els orteguians del Frente Español, que creuen els límits del liberalisme autoritari del mestre per abastar el feixisme.

El següent capítol (el nº7), presentem la figura de Ramiro Ledesma, fundador de la primera organització política feixista, la que es reuneix al voltant de la capçalera de ressonàncies malapartianes *La Conquista del Estado*, i del primer partit feixista espanyol, conjuntament amb el val·lisoletà Onésimo Redondo, les JONS. En primer lloc, ens ocupem del discurs d'exaltació de les joventuts en el feixisme en general i en el jonsisme en particular. El jonsista és un partit que es defineix a ell mateix amb l'epítet de "jove", metafòricament (és l'últim en arribar, està imbuït dels valors de la joventut...) i realment, doncs els joves són majoria en les files, d'aquest i de qualsevol partit feixista. La lluita de classes no és el motor de la història, sinó que aquesta avança per la tracció de ruptures entre la vella i la nova lleva. La joventut té una missió messiànica, que consisteix en realitzar aquella revolució nacional que no han sabut fer les generacions pretèrites. En política, allò vell és encarnat per la democràcia i el socialisme, i allò jove el feixisme i el comunisme asiàtic. Els joves, segons Ledesma, no poden donar suport de cap manera a la República democràtica, perquè traeixen així la seva joventut. Només poden escollir entre el comunisme (opció, però, suïcida per la pàtria) i el feixisme.

LCDE es postula com una unió de tots els subversius que pretén transportar l'esperit revolucionari del 14 d'abril a cotes més altes que la democràcia parlamentària. Cal evitar que aquesta es consolidi, i per això Ledesma cerca el suport de tots els antisistema del moment: comunistes, anarquistes... Quan la República s'aferma, Ledesma se n'adona que aquesta tàctica no va enlloc, funda les JONS i comença a cercar un pacte amb les dretes per fornir un front nacional antimarxista, del que el feixisme serà l'avantguarda revolucionària. Però les escassetats materials i l'assetjament policial fan que el partit es mantingui inactiu durant gairebé tot 1932, un any, per altra banda, crucial per la reconstrucció de la dreta. Al 1933 sembla que comença a canviar la sort del feixisme, empès per l'ona expansiva del triomf hitlerià, i el partit pot publicar una revista teòrica i reclutar unes pírriques esquadres. El jonsisme no passa, però de ser un moviment insignificant, excepte a la universitat, on es comença a guanyar molts adeptes. Les JONS no funden cap organització universitària, infiltren cèl·lules dins la FUE.

Continuant amb Ledesma, en el capítol 8 examinem un dels factors d'adhesió de molts joves al feixisme, l'activisme i l'acció directa violenta i el paramilitarisme. El partit feixista s'organitza com un partit-milícia, que utilitza la violència com a mitjà per conquerir els seus objectius, tàctics, - captar l'atenció (i les donacions) de la burgesia, desprestigiar l'Estat liberal... i finalistes, suprimir l'enemic i conquerir l'Estat. A més a més, el feixisme predica la violència com quelcom positiu *per se*, com una finalitat i no només un mitjà, amb un valor salutífer per la moral personal i la vitalitat de la nació. A continuació, abordem el mateix tema però en el pensament de José Antonio Primo de Rivera, intentant desmuntar el mite de la seva repugnància, estètica o moral, a la violència, que confon un estratègia política circumstancial amb un valor moral absolut. En tot cas, la violència falangista no només es limita a la violència física de les esquadres ja que el partit desplega tot un arsenal de violència simbòlica que de moment, pot sublimar una violència real, però que s'acabarà traduït en fets més endavant. La mística les joventuts també forma part del discurs joseantonià. Falange es fa portaveu de tota una joventut que ha perdut la fe amb les esquerres i les dretes (que han malgastat les seves oportunitats històriques d'establir un règim síntesi de patriotisme i justícia social) i les convoca al seu lloc natural, el falangisme, màxima encarnació de la joventut que es compromet a realitzar l'enyorada revolució nacional.

En el següent capítol, excavem també els orígens de Falange com una organització promoguda per la dreta monàrquica feixistitzada i observem com José Antonio intenta desembarassar-se d'aquesta tutela política per cercar un espai polític autònom. També explorem els orígens del SEU, la primera missió confessa del qual és esclafar els estudiants d'esquerra, i que es confon amb la Primera Línea falangista, el dispositiu paramilitar de Falange. No està en la idea inicial de Falange constituir una nova associació estudiantil que fragmenti encara més la "classe estudiantil", sinó establir aquesta com una corrent dins la FUE. La intenció no és nova, es remunta a Giménez Caballero, que juga la carta de servir-se de l'associació com a catapulta de l'*hacismo* a Espanya. Comparteix aquesta idea Primo de Rivera, que dona l'ordre als estudiants del SEU de mantenir relacions cordials amb els de la FUE. Ara bé, els enfrontaments constants entre estudiants (el tret de sortida es l'assalt al local de la FUE de Facultat de Medicina de Madrid, al gener de 1934) fa impossible tota concòrdia. Al març de 1934, en el IV Congrés de la FUE, a Sevilla, els feixistes són expulsats oficialment de la FUE. Tot i així feixistes i seuistes s'arriben a manifestar-se plegats en el context de la política de repressió del moviment estudiantil endegada pel ministre de Governació radical Salazar Alonso.

El SEU és la columna vertebral d'allò que es va anomenar la "Falange de la Sangre", la Primera Línea falangista, que rep un impuls quan s'encarrega la seva direcció al monàrquic Juan Antonio Ansaldo. En aquest context, el debat sobre la violència en l'interior del partit aixecarà ampolles. Primo és partidari d'esperar a construir el projecte abans de lliurar-se a la violència, mentre que Ansaldo i Ruiz de Alda es manifesten a favor de la immediata aplicació de la llei del Talió. Aquesta qüestió estratègica motivarà la primera crisi interna d'importància dins el partit, quan Ansaldo, recolzat per bona part de la Primera Línea madrilenya, maniobra per descavalcar a Primo de la direcció. Aquest descobreix la conjura i expulsa a Ansaldo. El cert és que el partit va a la baixa, l'eufòria inicial s'ha evaporat, el ritme d'incorporació de nova militància s'estanca i cada cop rep menys recursos. I per acabar-ho d'adobar, Primo veta a Calvo l'afiliació al partit i s'enemista amb els accionistes monàrquics. El lideratge de Primo de Rivera està sent qüestionat. El partit entre en un semi-coma, del que en sortirà amb la revolució d'octubre, però no com espera Ledesma, pel qual aquesta és la Gran Ocasión que es frustra per l'actitud pusil·lànim de José Antonio. És aquesta discrepància estratègica el que motiva l'escissió de Ledesma.

En el capítol 11 fem un alto i ens fixem a com han evolucionat les imatges de la joventut durant la República, seguint la metodologia, tan citada ja, de Feixa. El radicalisme polític de la joventut descol·loca a aquells intel·lectuals liberals que abans s'havien encarregat de glorificar-la (els Unamuno, Ortega, Marañón...). La seva negativa visió de la joventut actual, perquè aquesta s'ha desviat de l'estereotip que ells havien creat per ella, radiografia la decadència del pensament liberal (vist com quelcom obsolet per la joventut) i la desafecció d'aquests "pares fundadors" amb la República (i la democràcia), a la que fan responsable d'aquesta desviació de la joventut. La joventut polititzada es radicalitza i crea problemes al interior de partits com el PSOE (alguns dels seus membres proposen lectures generacionals i pseudo biològiques poc ortodoxes, de la cada cop més patent ruptura entre direcció reformista i joventuts revolucionàries). També ens capbussem en la visió de la joventut de la premsa catòlica, que fa una divisió classista d'ella: els joves proletaris són xitxarel·los i delinqüents, els joves burgesos estan exposats a la perversió moral i política i, per tant, se'ls ha de protegir. Com que la "passió política" és irreprimible, la millor solució és desfogar-la en organitzacions fiables, de dretes. Finalment, ens preguntem si la República té una política de joventut. Aquest concepte és un anacronisme en un règim anterior a la II GM, si exceptuem els règims totalitaris. Molts joves falangistes utilitzaran

aquesta atenció que es presta a la joventut en els règims totalitaris per posar de relleu la comunicació generacional de la República amb els joves.

En el següent capítol, parlem sobre la universitat durant el segon bienni, en la qual no només segueix sense aplicar-se una reforma educativa, sinó que tornen usos i costums del passat. L'únic ministre amb voluntat de no limitar-se a escalfar cadira en el banc blau és Filiberto Villalobos, l'enemistat personal del qual amb el seu paísà Gil Robles li costarà el càrrec (tanmateix, també acontenta a la dreta, ell és qui suspèn la representació estudiantil després d'octubre de 1934, així com el Patronat de la Universitat Autònoma de Barcelona). Els incidents entre estudiants esdevenen un tema de debat nacional. Davant la gravetat de la situació, el govern del segon bienni decideix recórrer a la força per impedir nous altercats i que el ministeri d'Instrucció cooperi amb el de Governació per preservar l'ordre dins les aules.

Un tercer capítol consecutiu que no tracta directament sobre Falange té a veure amb les perspectives socioeconòmiques dels estudiants, que poden condicionar la seva actitud política present. La majoria de vagues estudiantils del període tenen per causa, en efecte, els interessos dels professionals que seran en un futur (de vegades en franca competència amb altres estudiants, com les accidentades disputes entre aparelladors-arquitectes) i en aquests conflictes intervenen els seus germans grans, les corporacions de professionals. L'Europa del moment, immersa en una contracció econòmica sense precedents, experimenta unes taxes d'atur molt elevades que també afecten als "intel·lectuals". La massificació, o premassificació, de la universitat escup una plèthora de llicenciats que no troben fàcil acomodament en el mercat laboral perquè la demanda és més gran que l'oferta. Un fenomen que preocupa als experts, doncs es creu que està en l'origen de conductes polítiques "inadaptades" i en la base de moviments com el nazisme. Les classes mitjanes del moment viuen un període de crisi que és econòmica i material, però també, o sobretot, de consciència: creuen haver perdut el seu paper protagonista com a classe de progrés. Se senten comprimides entre les dos classes històriques, l'ombra de la proletarització les tenalla i es creuen desprotegides per l'Estat, que només seu a negociar amb patronals i sindicats. Pel que fa als problemes concrets dels professionals, aquests veuen avançar la seva condició d'assalariats (i, per tant, la pèrdua del seu estatus de professional liberal) no només perquè la crisi disminueix la clientela, sinó per la pròpies transformacions del capitalisme cap un sistema de concentració, que altera irremissiblement les condicions laborals de les professions "lliures". Aquests sectors opten per organitzar-se en

corporacions per defensar col·lectivament els seus interessos i per intervenir en el govern de la nació en qualitat d'experts (tecnocràcia), en nom del bé comú (tot i que amaguen interessos poc altruistes darrera a la seva "neutralitat científica"). Aquest alternativa corporativista és concep com un model d'organització total de la relació de l'Estat amb la societat, superador del liberalisme, basat en els drets individuals, per passar a un altre que valori, per sobre de tot, la funció social. També s'ha recorregut, per tal d'aprehendre aquesta crisi de consciència de la jove burgesia intel·lectual, a l'ajuda de la literatura. L'anomia i desarrelament de l'individu en la societat moderna es resol, en els relats d'autors falangistes, mitjançant de la reintegració del rodamóns espiritual a la comunitat nacional a través del partit feixista. Per últim, s'han esbossat la solucions nacionalsindicalista a la crisi, que, sota el seu punt de vista, no és econòmica, sinó de civilització, de manera que només es pot resoldre a través de la política, després de la conquesta del poder: el SEU ajorna per després d'aquesta tota reforma en l'àmbit universitari i professional. El projecte de Falange consisteix en una reforma del capitalisme (és declara anticapitalisme, però discerneix entre un mal i un bon capitalista, del que cal podar les males herbes precisament per salvar allò substantiu d'aquest, és a dir, la propietat), a través d'un ordenament corporatiu i de la preeminència de la política sobre l'economia. S'ha utilitzat la noció de populisme per definir el projecte joseantonià, trufat d'arcaïsmes, però eminentment modern, que perfila una realitat social i econòmica postliberal. Un projecte interclassista pel "poble", però que es dirigeix específicament a les classes mitjanes, una classe que no es concep a ella mateixa com un tallada més del pastís social, sinó com una categoria "universal".

Després dels fets d'octubre, en els que Falange ha tingut un paper més aviat discret, el partit està sota mínims (tot i que les perspectives pel proper any, després de l'esclafament de la revolució d'octubre, no són gens pessimistes). Però alguns sectors ja han perdut la paciència amb José Antonio, el lideratge del qual s'ha afermat, teòricament, després del Primer Congrés (octubre de 1934) del que el fill del dictador en surt com a Jefe Nacional. Dos pesos pesants del partit, el diputat Marqués de la Eliseda i Ramiro Ledesma, que comparteixen la mateixa decepció per la negativa de Primo a incorporar-se al Bloque Nacional de Calvo Sotelo, abandonen el partit, i, amb ells, alguns dels seus seguidors. A partir d'octubre de 1934, aprofitant l'adaptació de totes les *jefaturas provinciales* falangistes al motllo dels nous estatuts, la direcció nacional empenirà una depuració del quadres reaccionaris (Primo sempre resol amb expulsions les discrepàncies internes a la seva estratègia) comptant, per aquesta

tasca, amb la col·laboració entusiasta del SEU, zelador de les essències revolucionàries del partit i influent "grup de pressió" dins la Falange anterior a la guerra, no debades, s'ha de comptar amb l'opinió d'uns estudiants que són majoria numèrica o, en algun llocs, únicament ells són la Falange. Falange esdevé aleshores el partit de José Antonio, que radicalitza, o perfecciona, el seu discurs, cap un feixisme revolucionari. Primo posa tota la carn a la graella l'elaboració doctrinal, descuidant ostensiblement l'estratègia política. La Falange es distancia dels seus antics socis monàrquics i es reclou en un aïllament polític del que se n'enorgulleix, fent de la marginació virtut. Les eleccions l'enganxaran per sorpresa, i aleshores, a corre cuita, haurà de negociar la seva inclusió en la candidatura contrarevolucionària. Finalment, les negociacions no fructifiquen i es presenta en solitari, conreant els coneguts resultats nefastos.

Mentrestant, el SEU corre un altre sort i es consolida a la universitat. L'almeriense Alejandro Salazar substitueix a Valdés Larrañaga (després d'un petit cop d'Estat intern) en el lideratge del sindicat i arranja aquest per afrontar una nova etapa. Es convoca ara el Primer Congrés (març de 1935) i es llança el setmanari *Haz*. Si fins ara el SEU havia estat una delegació universitària de Falange amb l'única missió d'hostilitzar als estudiants progressistes, després que s'apagui l'estrella de la FUE (que ha estat desposseïda de la representació dels estudiants des de l'octubre de 1934) cal donar un salt endavant i plantejar-se objectius més ambiciosos. Fins ara, s'han guanyat les simpaties de molts estudiants antifueïstes, però ara cal incorporar-los a la seva disciplina si vol esdevenir l'associació estudiantil líder i aspirar a la cobejada "sindicació única i obligatòria". Per assolir aquest estatus, cal actuar com un veritable sindicat i duu a terme una labor professional constructiva (que, se n'adonaran ara, és força més complicada que la destructiva). Però els seus objectius professionals maximalistes, com aquest de la sindicació única, no es poden assolir sense un canvi de règim, de manera seguirà fent valer el seu caràcter polític per sobre l'activitat sindical.

El SEU arrela a la universitat i s'estén arreu dels districtes universitaris, però encara no és majoria numèrica. En canvi, sí esdevé hegemònica l'àrea antimarxista i antidemocràtica feixistitzada. Molts estudiants bescanvien el carnet de les seves associacions pel del sindicat falangista. Encara més no ho fan, però l'admiren i estaran disposats a sumar-s'hi quan es produeixi un fet desencadenant. La seva formació ideològica, la camaraderia quotidiana contra els enemics comuns, en la lluita contra els quals els falangistes s'ha destacat per sobre la resta (a diferència de les apocades associacions catòliques), així com la modernitat i innegable ganxo de la seva doctrina i

estil els predisposa a fer-ho. Aquest lideratge es posarà de manifest en la gran vaga contra el separatisme del gener de 1936, la vaga estudiantil més llarga de tota la República (dues setmanes) convocada, irònicament, per unes associacions que abjuren d'aquest procediment (tot i que al·leguen ara imperatius patriòtics). Els estudiants antimarxistes s'han fet amos i senyors de la universitat, i ara negocien entre ells la formació d'un Front Universitari Espanyol. A la universitat es produeix un procés de feixistització i síntesi feixista que podem considerar icònic o exemplar.

Falange obté uns resultats paupèrrims a les eleccions, i aquestes xifres han estat esgrimides per demostrar el fracàs del feixisme espanyol. Allò que succeeix després de les eleccions desmenteix aquesta asserció. Després de la derrota de la candidatura contrarevolucionària, molts militants de la dreta (i encara més votants sense experiència política anterior) ingressen a Falange (abans de la Guerra Civil, doncs, quan, fins fa poc, encara es deia que Falange creix únicament a causa de la guerra). O, simplement, mostren la seva complicitat amb el partit feixista, doncs, malgrat créixer, i molt en alguns llocs, una Falange clandestina no podia esdevenir mai un partit de masses: és l'adhesió moral el que és de masses. Aquesta conversió al feixisme ha estat generalment interpretat com una reacció, defensiva o ofensiva, de les persones d'ordre contra la victòria del Front Popular. Nosaltres som de l'opinió que sense una feixistització prèvia no s'explica aquest fenomen de conversió de masses. Els feixistes ja existien abans, però els hem de cercar en un altra banda (per exemple, a la JAP). Amb l'ensorrament del projecte de la dreta, per fi, el partit feixista es troba amb "l'àrea" feixista. El fenomen feixista esdevé omnipresent en aquest context. Per les dretes, el feixisme esdevé la única -i la millor- solució, per les esquerres, és el gran enemic de la democràcia a batre i l'element aglutinador d'una aliança frontpopulista eclèctica. Falange és il·legalitzada pel govern, que es declararà bel·ligerant contra el feixisme. Els comandos falangistes clandestins contribuiran decisivament al desordre públic (al que apel·len les grans figures de la dreta per sollevare els militars, invocant de nou la figura del cirurgià de ferro que acabi amb l'anarquia social), cometent atemptats contra sindicalistes i militants dels partits obrers i, sobretot a la capital, contra alts funcionaris fidels al règim republicà (a l'interior de l'Estat s'està lliurant una guerra larvada entre funcionaris fidels i rebels). La prohibició de Falange no afecta al SEU, gràcies a l'estratagema legal per la qual la relació orgànica entre ambdós no consta enlloc i oficialment Falange és, només, un *referent* pel SEU (tot i que molts seuistes són detinguts en qualitat de militants a Falange), i el sindicat es converteix en el gran actiu del partit. La gran esperança falangista és el cop d'Estat militar, tot i que José Antonio

procura que el partit no hi ocupi un rol subsidiari, de la mateixa manera que li preocupa que la dreta feixistitzada sigui qui obtingui les plusvàlues d'un capital feixista que ha estat laboriosament amassat pel seu partit els anys anteriors.

En el 15 i darrer capítol, estudiem, en primer lloc, el SEU com a organització. Quina és la seva estructura, com es desplega territorialment, quin és el seu projecte de reforma de la universitat (el d'una institució estatal que formi la futura classe dirigent en una cultura i una ciència tamisada pels valors morals del nacionalsindicalisme), i quin és el contingut dels seus congressos nacionals (abans de la guerra, en celebra dos, març de 1935 i novembre de 1935). Finalment, i per tal de continuar intentant comprendre l'actitud política dels estudiants, hem volgut també escorcollar en el racó privat de les mentalitats i la seva quotidianitat, avaluant, entre d'altres, com impacte en el seu sistema de valors l'estada en la gran ciutat (molts estudiants procedeixen de províncies), com els canvis en les costums i els hàbits socials que concita el nou règim (secularització, incipient "alliberament" femení...), la seva recepció de la nova cultura de masses urbana, quina cultura consumeixen o com ocupen el temps lliure. Els joves falangistes consagren el seu esbarjo a la política ja sigui fent serveis pel partit, ja sigui consumint un oci polititzat. Tant en el lleure, la sociabilitat o el consum cultural, així com en la moral personal, els joves feixistes es caracteritzen per una síntesi de tradicionalisme i transgressió modernista. La seva actitud vital és la del "militant revolucionari" que descrigué el comunista Milovan Djilas, i que és transversal a tots partits d'avantguarda de l'època d'entreguerres, anys de desbordament de la "passió política".

Pel que fa a les fonts primàries, una de les més emprades ha estat la premsa. Premsa feixista (*El Fascio*, *LCDE*, *Libertad*, *JONS F.E.*, *Arriba*, *Haz*), i periòdics i revistes d'altres organitzacions (*El Socialista*, *Mundo Obrero*...) premsa generalista, sempre amb un grup de pressió empresarial i una tendència política darrera (*La Nación*, *ABC*, *Sol*, *La Vanguardia*, *Ahora*, *la Época*, *Informaciones*), i molta premsa estudiantil, sempre difícil de localitzar (pocs exemplars, mal editats, hem tingut la sort de trobar-ne molta de conservada a l'Hemeroteca Municipal de Madrid), revistes culturals (*La Gaceta Literaria*, *Cruz y Raya*, *Leviatán*...) i diverses publicacions tècniques d'associacions professionals (advocats, metges, enginyers, farmacèutics...). Una altra font ha estat els textos d'època: propaganda publicada per associacions i partits, obres teòriques contemporànies, etc...

Evidentment, també s'han consultat fonts d'arxiu. Sobre la Falange, a penes perdura documentació, que fou devastada durant la guerra civil i el franquisme (però encara és possible fer troballes inèdites en arxius personals, que també són de molt difícil accés i localització; nosaltres em localitzat el de la Falange val·lisoletana, que està al domicili de la viuda d'Anselmo de la Iglesia, Pilar Ruiz, però malauradament, no se'ns ha permès l'accés perquè així ho volia expressament el recentment difunt De La Iglesia). S'ha hagut de cercar informació sobre els joves falangistes en fonts indirectes, com la documentació universitària (actes dels òrgans de govern de la universitat, tribunals de disciplina...) i informació judicial i policial (sumaris, recursos, actes...). S'ha consultat els arxius universitaris de la Universitat de Barcelona, la Complutense de Madrid, la Universitat de Sevilla i la Universitat de Valladolid. En quan a les fonts judicials, els fons sobre Governació de l'AHN, l'A.G.A, i els arxius del Govern Civil de Sevilla i Valladolid. La font, però, que ens ha aportat informació més valuosa són les sol·licituds enviades pels seuistes, a partir de 1940, per rebre la medalla de "fundador del S.E.U". Aquesta documentació està dipositada a l'A.G.A i ens ofereix informació sobre les edats, carreres, procedència geogràfica, antecedents polítics, motivacions per ingressar i serveis prestats al sindicat i al partit dels seuistes "camises velles".

Un altra font emprada ha estat la literatura falangista, que ens serveix per reconstruir allò que s'anomena "mentalitats". En aquest cas, els autors de poca qualitat són els més útils per ser els més tòpics, i, per tant, els més generalitzables. També les memòries més interessants són les dels personatges de segona fila. Tenim un bon nombre de llibres autobiogràfics de seuistes i falangistes, i, inclòs, el breu diari del Cap del SEU Alejandro Salzar, que donà a conèixer l'historiador Ibáñez Hernández i del que no es té accés públic. Aquests ens ha facilitat les actualment introbables actes del II Congrès Nacional del SEU (1936). Finalment, no podem deixar de citar les fonts secundàries, és a dir, la bibliografia, doncs altres abans que nosaltres ens han precedit en l'estudi, monogràfic els menys, i col·lateral els més, sobre el tema. Si bé a tota tesi se li pressuposa un treball de camp per poder-se denominar com a tal, creiem que no és pot infravalorar l'ús de fonts secundàries com quelcom suplementari o, inclòs, considerar-lo com una "debilitat", que serveix per dir-ho d'alguna manera, per tapar forats. Com tota ciència, la disciplina històrica es construeix en successius esforços de síntesi de totes les aportacions fetes fins el moment, i això també és de menester en una tesi. Al seu torn, aquesta tesi no té altre objectiu que aportar un gra de sorra per a més amplies refoses històriques.

Per finalitzar, m'agradaria expressar la meua gratitud al meu director de tesi, Ferran Gallego, per la inspiració que em suscita tota lectura de la seva obra i tota conversa amb ell, així com al director del Departament d'Història Moderna i Contemporània de la UAB, Francisco Morente pels seus coneixements sobre història universitària i del feixisme, i la generositat amb la que ha atès sempre a les meves sol·licituds en perjudici del seu temps, molt limitat. També expressar els meus deutes intel·lectuals a tots aquells historiadors que només conec pels seus llibres, perceptibles en moltes ocasions al llarg de la tesi. Donar les gràcies als meus companys de fatiga de la facultat, l'intercanvi d'idees amb els quals ha estat molt fecund i amb els que ens hem fet companyia mútua en tedioses tardes de biblioteca. I, sobretot, als meus familiars, i amics, que, si bé no m'han ajudat, sinó, molts cops, tot el contrari, han evitat conscient o inconscientment, que caigui en el desànim. A tots ells, moltes gràcies.

1.2. Guia de la bibliografia sobre el feixisme i el moviment estudiantil en la II República

L'estudi monogràfic del moviment estudiantil és una de les poques clarianes en la història de la Vella Guàrdia Falangista, un tema que ja sembla completament exprimit, en gran mesura per les dificultats de trobar informació inèdita sobre aquest per la destrucció o il·localització de vetes documentals originals. En el cas del SEU i de tot el moviment estudiantil feixista en general, les dificultats augmenten perquè el sindicat és, durant l'etapa del "feixisme moviment", una esquadra d'acció del partit, i, per tant, no genera gaire burocràcia ni realitza massa declaracions públiques, i també perquè molts dels seus dirigents van morir a la guerra i, amb ells, els records del primer SEU. Pel que fa a la bibliografia, hi ha tres obres que aborden, de forma monogràfica, el SEU de la II República. La primera és la de M.A Ruiz Carnicer, "El SEU, 1939-1965. La socialización política de la juventud universitaria en el franquismo", 1994, (precedit del seu article sobre el districte de Saragossa publicat a la *Revista de historia Jerónimo Zurita* l'any 1986), una obra, que, com ja indica el seu títol, només rosa el SEU "republicà", com a precedent de sindicat estudiantil únic del franquisme. Carnicer utilitza el paquet de fonts bàsic per l'estudi del SEU (premsa falangista, *F.E, Arriba i Haz*, l'obra de Jato...) i realitza una anàlisi sintètic i lúcida del sindicat (orígens, trajectòria, esquadriste, ideologia...). Ens sembla especialment encertat com planteja la relació entre el SEU i les associacions reaccionàries i la creació d'un àrea antimarxista de lideratge falangista, que esdevindrà hegemònica a la universitat, tot i que, per limitacions d'espai, no passi de l'enunciació de la idea. Les altres obres són

fetes per falangistes. La millor font per conèixer els fets del SEU republicà segueix sent l'obra del que fou líder estudiantil falangista David Jato, "La rebelión de los estudiantes. Apuntes para la historia del alegre SEU" (primera edició, 1953), una apologia d'aquella vella guàrdia seuista dels "temps heroics", que té una clara intencionalitat política, la de revitalitzar l'esperit inconformista del primer SEU (analitzada per M-A. Barrachina a "Remarques sur 'La Rebelion de los estudiantes') en uns moments que el règim comença a perdre la universitat per la seva causa. Es tracta d'una història narrativa, apologètica i triomfalista de la trajectòria del SEU, que guanya totes les batalles contra els "enemics de la pàtria", i obté l'hegemonia a la universitat en un tres i no res. És també una reivindicació del paper cabdal dels seuistes en la fundació i primers passos de Falange i en el triomf bèl·lic. Abans, al 1941 el sindicat publicà una "Breve historia informativa del SEU:1933-1941", epopeia sobre la primera etapa del sindicat quan s'acaba recentment d'encetar una segona d'oficialitat, en la qual, però, l'esperit revolucionari i la puresa nacionalsindicalista dels fundadors ha de continuar viva, és ha dir, té una funcionalitat semblant a l'obra de Jato però aquell opuscle fa servir un guió generacional normativament feixista (una generació perduda que troba el seu sentit en la revolució nacional i la seva realització en la guerra; tant se val a quina trinxera lluitaren, tots els joves volien una nova Espanya, com així s'ha aconseguit, de la guerra n'ha sortit victoriosa, per tant, la "joventut"...), mentre que Jato és més corporatiu, doncs el que es tracta als anys cinquanta és de reverdir passades glòries del sindicat. Per últim, l'obra de R. Ibañez Hernández, "Estudio y Acción. La Falange fundacional a la luz del diario de Alejandro Salazar" que se'n cuida de la figura del que fou segon Cap Nacional del SEU, Alejandro Salazar, a través del seu inèdit diari personal, i que té l'objectiu, així expressat pel seu autor, d'omplir alguns buits de la història Falange inaugural (i, a part del diari de Salazar, ha cercat noves dades en premsa local i ha utilitzat una font pràcticament semidesapareguda actualment, els dictàmens del II Congrés del SEU, que ha tingut a bé facilitar-nos). Tot i ser molt més rigorosa i menys pamfletària que la d'altres autors falangistes o filofalangistes (utilitza obres d'historiadors especialistes en la matèria, a diferència de, per exemple, d'altres com Jerez Riesco, que només fan cas a les veus dels "seus" autors i no dels hereus dels "vençuts", els historiadors "mentiders" de l'actualitat), no deixa de ser totalment acrítica. Riques en informació són les memòries d'antics militants del SEU com les d'Alejandro Corniero (1991) Mercedes Formica (1983), Juan Arias Andreu (1976) i José Antonio Girón de Velasco (1989), Javier Martínez de Bedoya (1996) o Luis Moure Mariño (1989), especialment les de personatges secundaris, ja que els principals, com Girón, abunden més en "l'alta política" i la rebotiga del partit. És a dir, la major part d'autor que

han escrit sobre el SEU ho han fet des de la seva militància falangista (això no vol dir, però, que obres com la d'Ibáñez Hernández passin a ser automàticament inservibles). Deixant de banda el tema de l'objectivitat (la de Jato és una obra de propaganda "apassionada", la d'Ibáñez Hernández és una investigació històrica seriosa, però acrítica, i, per tant, més més efectiva en la seva funció d'ensenyar la cara més idealista i la labor constructiva del SEU original, per tal de netejar la seva imatge de trinxeraires o de gos guardià del règim a la universitat), les carències d'aquests treballs són patents (en el cas de Ruiz Carnicer, hem d'insistir en la brevetat): no es pregunten perquè els estudiants es fan falangistes, més que per raons vagament psicològiques o directament, esotèriques o pseudoreligioses, són històries purament narratives, sense un marc interpretatiu en funció del moment històric, no analitzen la feixistització de la universitat com a procés (l'aparició de SEU, com de Falange, sol ser providencial), ni, per descomptat, comparen amb altres moviments similars, des del moment que els autors falangistes solen negar o eludir la identitat feixista de Falange, tot i reconèixer, com Jato, el molt que seduïa als estudiants d'aleshores i els evidents deutes del projecte falangista d'organització de la universitat cap el d'altres moviments feixistes.

Clar que, com escrigué David Jato, la Falange i el SEU són la mateixa cosa. No només això, sinó que els estudiants són el col·lectiu majoritari en aquella primera Falange. Lògicament, les referències al sindicat estudiantil estan escampades arreu de la bibliografia sobre la Falange. Sortosament, J. M. Thomàs ha elaborat recentment un estat de la qüestió sobre la historiografia "acadèmica" sobre Falange (*Ayer*, nº71, 2008), en el qual l'autor assenyala que, per que el tema no s'esgoti i es caigui en la reiteració, tota nova investigació sobre el partit ha d'incorporar nova documentació, a través de la recerca en arxius personals o fonts orals, i integrar els estudis provincials i locals en un marc nacional. El problema és que fer troballes documentals o entrevistes personals és un impossible per la Falange del període republicà. Que, tanmateix, això també és possible per la Falange joseantoniana ho ha posat de manifest José Antonio Parejo, que ha intentat reunir "les peces perdudes de la Falange" a través de la documentació dels arxius locals de la Serra Nord sevillana i les restes documentals de l'antiga Falange hispalense, que aporten noves dades sobre el perfil sociològic dels militants falangistes que li han permès impugnar el tòpic de la Falange com a partit de senyorets, en obres com *Señoritos, jornaleros y falangistas* (2008). La segona opció, segons Thomàs, és introduir nous punts de vista. Pel que fa a l'enfocament, creiem que, no només es pot innovar sinó que és totalment imprescindible fer-ho. Es necessari sobrepassar els límits de la reduccionista historia política del partit (les seves elits,

programes i ideologies...) i ampliar el el punt de mira al "fenomen feixista" a Espanya, posant-lo en relació amb el desenvolupament del feixisme en altres països en la crisi d'entreguerres. Aquest enfocament ha de partir d'una concepció del procés configuratiu del moviment feixista (entès aquest, precisament com a *procés*, de feixistització d'una "àrea" magnetitzada pel feixisme). Sense aquesta perspectiva, en la qual ens estendrem més endavant, no s'entén perquè un partit ridículament xic com FE-JONS esdevé de masses, ja abans de l'esclat de la Guerra Civil.

Ens topem amb la mateixa sequera bibliogràfica per altres associacions estudiantils, tant la catòlica FEC o la tradicionalista AET, i, fins i tot, per la FUE, malgrat la importància que tingué en l'època aquesta associació (ara una mica oblidada), mascaró de proa de la revolta universitària que forçà la caiguda de la dictadura i la monarquia i que contribuí decisivament a posar dempeus la República. La millor, i molts cops, única manera d'apropar-se a aquestes associacions és a través de les fonts directes (premsa general, premsa estudiantil, manifestos, propaganda, documentació interna de l'associació i arxius universitaris...). De la FUE és conegut el seu caràcter de buc insígnia de la revolta contra la dictadura i el Borbó i els seus projectes de reforma educativa, però encara es coneix molt poc de la seva organització, la seva dinàmica de funcionament, els seus debats interns... S'ha d'exceptuar els estudis de Mª Fernanda Mancebo per la FUE de València. Aquesta autora ha recuperat de l'oblit la memòria de la FUE valenciana en monografies com "La universidad de Valencia: de la monarquía a la República (1919-1939), i multitud d'articles, que abracen tota l'existència de la FUE, des de la seva fundació a la guerra i dissolució en la universitat conquerida pel franquisme. Reunint la dispersa obra de Mancebo és el més aprop que estem d'una història general de la FUE, ja que, malgrat la major part dels seus treballs són estudis de cas de la FUE llewantina, mai abandona la perspectiva nacional. L'autora ha pogut entrevistar veterans de la FUE i s'ha implicat personalment (i aquesta reivindicació de l'objecte d'estudi és percep en les seves obres) en salvar i divulgar la memòria d'aquesta organització promovent la publicació dels records d'afiliats d'aquella mítica FUE, com les de Vicente Ramis "Memorias de medio Siglo (2006) o la reedició facsímil de la revista *F.U.E* de 1932-1933. Per la FUE madrilenya i la seva corrent interna "d'oposició revolucionària", el BEOR, les memòries de Manuel Tagüeña. "Testimonio de dos guerras" continua sent unes de les millors fonts, i això és eloqüent sobre els coneixements que es tenen d'aquesta associació. També apareix la FUE/BEOR en les memòries de Luis Galán (1988), i se'n fa alguna referència a "La Segunda República" de Santiago Carrillo (1999). El moviment

estudiantil d'oposició a les dues dictadures compte amb una cabalosa bibliografia. En el cas de la revolta universitària contra la dictadura de Primo de Rivera el referent és l'obra pionera de Shlomo Ben-Ami (*Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, nº 26, 1979), Com en el cas de l'oposició dels intel·lectuals, estudiada per Genoveva García Queipo de Llano, tots els autors que han tractat aquesta matèria han seguit l'estela d'aquestes obra de referència. Amb anterioritat, l'historiador de la literatura Francisco Caudet ja havia obert el meló amb el seu article a la revista *Tiempo de Historia* nº8, (molt discutible, per cert, la seva tesi que la revolta universitària de 1929 preludii ja l'enfrontament de les "dues joventuts" del 36, ja que el moviment estudiantil evoluciona, i molt, durant la II República), que reprèn en la seva obra de 1993 "Las cenizas del fénix: la cultura española en los años treinta". La citada G. García Queipo de Llano, amb Javier Tusell, també ha palpat la revolta estudiantil com a ressort de l'oposició antidinàstica dels intel·lectuals ("Los intelectuales y la República, 1990). La més recent aportació, centrada a la universitat de Madrid, és l'article de Francisco González Redondo i Miguel Ángel Villanueva Valdés, "Educación y sociedad en España, 1929-1931: el conflicto estudiantil en y desde la universidad de Madrid", publicat a la *Revista Complutense de Educación*, (2002). J.Massot i Muntaner porta temps investigant el que fou líder de la revolta estudiantil, A. M Sbert, que s'ha concretat en una biografia (2008). Coetàniament, es publicaren moltes obres sobre el moviment estudiantil d'oposició. Com l'obra de Jato pel SEU, un document de consulta imprescindible és la coetània crònica d'un dels líders de la revolta, José López-Rey, "Los estudiantes frente a la Dictadura" (1930). Altres del mateix tarannà són les d'Emilio González López (1931) i Lázaro Somoza (1931). En l'apartat de memòries, destaca les del dirigent estudiantil i posteriorment diputat per la ORGA a les corts republicanes, el citat González López, vàlid només pels precedents del moviment estudiantil progressista, en els que ell tingué un paper protagonista, ja que, per la revolta universitària, es limita a reproduir, molts cops textualment, a López-Rey ("Memorias de un estudiante liberal": 1903-1931, de 1987) o les de Zambrano (1989), que evoca la vessant més espiritual de la revolta. Naturalment, molts manuals sobre la dictadura i la transició, de Tuñón de Lara a E. González Calleja, expliquen el moviment estudiantil, doncs és un lloc comú el considerar-ho com el pioner, quan no l'únic, en fer oposició pública al règim autoritari i la causa última del seu ensorrament.

No hi ha tant per escollir en el moviment estudiantil de la primera meitat de segle (segurament, la universitat del s.XIX és més coneguda gràcies a les minucioses investigacions dels Peset, E. Hernández Sandoica o Jean-Louis Guereña). Tampoc pel sindicat únic durant el franquisme, ja que, més enllà de l'obra ja esmentada de Carnicer

no s'ha revisitat sistemàticament aquesta temàtica, llevat d'estudis a escala local i d'alguns episodis concret, com la crisi de 1956. Tampoc s'ha fet una història comparativa amb altres moviments estudiantils de règims totalitaris, llevat d'algunes excepcions com la del mateix Carnicer o de F.Morente, en articles com com "La universidad fascista y la universidad franquista en perspectiva comparada" publicat al nº8 de la revista *Cuadernos del Instituto Antonio de Nebrija de Estudios sobre la Universidad*. Només últimament, Eduardo González Calleja, a la seva obra "Rebelión en les aulas: Movilización y protesta estudiantil en la España contemporánea, 1865-2008, de 2009, (precedida per un article de títol homònim al nº 59 d'*Ayer*, 2005), ha ofert una síntesi sobre la mobilització estudiantil, aturant-se detingudament a la II República, una de les pàgines més desconegudes d'aquesta història. El fet que s'ocupi preferentment de la protesta estudiantil fa que aspectes com l'organització del moviment, ideologies, la sociologia dels estudiants, costums i pautes vitals i culturals, i la comparació amb moviments estudiantils d'altres països estiguin encara pendent d'una exploració més exhaustiva. La història del moviment estudiantil sempre s'ha cenyit a períodes temporals molt acotats. Abans de l'obra de González Calleja, l'única panoràmica existent sobre el moviment estudiantil espanyol, des de principis de segle fins la guerra civil, era la conferència impresa de J. Cepeda Adán, "Los movimientos estudiantils (1900-1936), de 1985, que, pel seu format original, té el handicap de ser molt sinòptica però la virtut de llançar idees suggeridores. Gràcies a aquest *travelling* de la història del moviment estudiantil es pot constatar com evoluciona aquest al llarg de les seves promocions. El moviment estudiantil té més ruptures que continuïtats, per la seva innata volatilitat. El mite del 68 ha encunyat la imatge d'una classes estudiantil d'esquerres i progressista que contrasta amb el que era la universitat a la majoria de països de l'Europa d'entreguerres, espai privilegiat de feixistització (i aquesta també és diferent amb la de principi de segle, quan, a Espanya, prima el progressisme entre l'element estudiantil més conscient). A diferència de la majoria d'estudis sobre el moviment estudiantil, González Calleja elabora un marc interpretatiu de la protesta estudiantil, per confeccionar el qual emprava un utilitat conceptual procedent de la sociologia que li serveix per racionalitzar les dinàmiques de mobilització dels estudiants al llarg d'aquest dilatat període, com el paradigma de l'acció col·lectiva o les diferents teories sobre la ruptura generacional.

Sobre el moviment estudiantil durant la II República, podem trobar informació indirectament a través d'obres sobre l'educació, sent la més generosa en dades la de M. Pérez Galán ("La enseñanza en la II República, 1975) o en la biografia d'algun

personatge vinculat al món educatiu, com la del que fou ministre d'Educació del govern radical en un dels períodes més accidentats de la universitat republicana, el salmantí Filiberto Villalobos, d'Antonio Rodríguez de las Heras (1985). Cal agrair l'encomiable tasca de recopilació de notícies publicades a la premsa durant el primer bienni que feu Maria del Carmen Muñiz Gutierrez a la seva tesi doctoral, inèdita, "Cultura y educación en la prensa diaria de Madrid en el primer bienio de la Segunda República", de 1993, tot i que es limiti a classificar-les (un capítol es dedica a les notícies sobre el moviment estudiantil), reproduir-les parcialment i emmarcar-les breument.

Els darrers anys hi ha hagut un repunt de les publicacions sobre el moviment estudiantil, aniversaris al marge (com el dels fets de 1956), per la intensificació de la protesta estudiantil contra les reformes educatives del govern (LOU) o europees (el famós pla Bolonya), així com la mobilització estudiantil massiva contra la invasió d'Iraq. Les referències al moviment estudiantil durant la República serveixen com a pòrtic d'obres sobre aquest durant el franquisme (que s'ha endut lògicament el premi gros en les noves publicacions) tan a nivell nacional, com la d'Hernández Sandoica, Ruiz Carnicer i M.Baldó "Estudiantes contra Franco (1939-1975)", 2007, o la d'Álvarez Cobelas, "Envenenados de cuerpo y alma: la oposición universitaria al franquismo en Madrid (1939-1970)", 2004, com a nivell local, com "Disciplina y rebeldía: los estudiantes en la universidad de Sevilla, 1939-1970", 2005, de Rubio Mayoral. Totes elles dediquen els primers capítols a descriure breument allò que el franquisme destrueix. Un dels problemes sobre la història del moviment estudiantil, com ja hem pogut comprovar si se'ns ha seguit fins aquí, és que la informació sobre aquest està molt fragmentada. Hi ha un gran dèficit de síntesis espacials i temporals.

El moviment estudiantil en un arc temporal ampli s'esbossa lleugerament en les històries de les universitats, que solen ser volums commemoratius de l'aniversari de la fundació. Són aquestes obres "d'exaltació institucional" per major glòria de la universitat. Algunes de destacables, pel que respecte al nostre període, són la Historia de la Universidad de Valladolid, 1989, coordinada per pare Palomares, que s'ocupa també del període de la II República o l'obra que commemora el cinquè centenari de la Universitat de Sevilla, 2005, en la qual s'encarrega dels anys trenta un especialista en moviment estudiantil, Alberto Carrillo-Linares ensems amb Rafael Sánchez-Mantero. En general, hi ha més estudis sobre la universitat d'Antic Règim que sobre la contemporània, potser per no haver de furgar en èpoques obscures i episodis vergonyants per la universitat, com la depuració de professors per part dels seus propis col·legues, que ostentaran càrrecs de prestigi durant el règim per raons més polítiques

que científiques, el retrat dels quals penja encara en els salons de la fama universitaris, o dona nom a escoles i carrers. Un tema escabrós que no s'escau en aquest tipus d'obres institucionals. Aquesta preferència per l'estudi de la universitat d'Antic Règim sobre la contemporània és un fet per universitats com la Salamanca, lògicament, perquè aquesta universitat visqué el seu esplendor a l'Antic Règim. Sorpren molt més que no existeixi cap monografia sobre Universitat Central de Madrid i el seu moviment estudiantil ambientada a la primera meitat de segle, ni tan sols una història institucional amb cara i ulls, (recentment, s'ha publicat un catàleg d'una molt ben documentada exposició sobre la Facultat de Filosofia i Lletres de Madrid a la Segona República, que no té espai, malgrat el seu gruix, pel moviment estudiantil i encara menys entra en polèmiques). Per períodes posteriors, historiadors com Carolina Rodríguez ja estan subsanant aquestes carències amb obres com "La universidad de Madrid en el primer franquismo: ruptura y continuidad (1939-1951)", 2002, que conté *flashbacks* obligats a fases anteriors. Les universitats que més i millor s'han investigat per aquest període són la de València gràcies uns estudis consolidats d'història universitària que parteix dels Peset i té continuadors com els ja citats Mª Fernanda Mancebo, Marc Baldó, Rodríguez Tejada, Comas Caraballo o Perales Birlanga (aquest últim, ha treballat els estudiants catòlics valencians); la de Santiago, mercè a l'obra d'Isaura Varela, "La Universidad de Santiago, 1900-1936", 1989, i, finalment, la universitat de Barcelona, amb obres com la recent, i militant, monografia sobre la història de la FNEC a càrrec d'Arnau Figueras, Història de la FNEC: la Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya de 1932 a 1986, 2005, i els treballs sobre la universitat de Barcelona com el clàssic no superat d'Albert Ribas i Massana, "la Universitat Autònoma de Barcelona, 1933-1938", 1976, i, més recentment, la de Jaume Claret "La repressió franquista a la universitat catalana: la Universitat de Barcelona autònoma, de la segona república al primer franquisme", 2003. Com en altres casos, els testimonis d'antics estudiants i professors ens són molt útils per reconstruir el moviment estudiantil. Pel cas de Barcelona, per exemple, comptem amb les memòries de Alexandre Cirici, "El temps barrat", o les del falangista J.M. Fontana Tarrats, "Los catalanes en la guerra de España" o els diversos escrits del que fou rector d'aquella universitat autònoma barcelonina, Bosch Gimpera.

La politització de la universitat i el compromís polític de la joventut viu un moment culminant als trenta. Els partits polítics penetren a la universitat i recluten adeptes, que són enquadrats en les seves joventuts. Els joves tindran un paper determinant en la dinàmica dels partits durant la II República, imprimint un caràcter activista a la seva

política, radicalitzant la seva agenda i aportant els braços pels aparells d'acció directa. Per això, hem cregut necessari estirar l'estudi del moviment estudiantil a un anàlisi de la militància de la joventut en les organitzacions de dreta i extrema dreta i escrutar la seva acusada feixistització. Encara que ens cenyíssim exclusivament a la universitat, seria totalment indispensable abordar, d'alguna manera, aquesta militància política juvenil per interpretar l'evolució d'un moviment estudiantil que transpira política, malgrat les declaracions en sentit contrari que es fan des de les associacions. El de les joventuts a la història és un camp d'estudi al que la historiografia espanyola ha arribat, un altre cop, tard, però en el qual, poc a poc, es va posant al dia, sobretot gràcies a la labor d'Eduardo González Calleja i Sandra Souto Kustrín. D'aquest grup de recerca vinculat al CSIC ha estat la iniciativa de dos dossiers recents dedicats a la joventut en la història. El primer d'ells, sobre joventut i política a l'Espanya contemporània, publicat a la revista *Ayer*, nº 59, 2005, que conté aportacions de J.B Culla, Alejandro Quiroga Fernández del Soto, José María Báez Pérez de Tudela, Enric Ucelay, i Javier Elzo, i dels mateixos González Calleja i Sandra Souto (és ha dir, reuneix, bàsicament, aquells que ja s'havien ocupat abans del tema) gairebé totes elles focalitzades al període d'entreguerres. Es tanca el volum amb una vital ressenya bibliogràfica elaborada per González Calleja. En segon lloc, el nº67 de la revista *Hispania*, de 2007, coordinat per Sandra Souto, sobre la joventut en el període d'entreguerres, que, com expressa el subtítol ("política, cultura i mobilització") amplia els camps d'anàlisi, ancorada normalment en l'activitat política, i també l'abast geogràfic a escala europea, amb articles sobre Itàlia (M. Fincardi), França (A. Baubérot), Alemanya (E. Harvey) i Anglaterra (S. Todd), amen de les col·laboracions de Souto i González Calleja. Per acabar, cal afegir també el tom 34, de 2004, de la revista *Mélanges de la Casa Velázquez*, sobre els joves en la història. Aquest número monogràfic intenta cobrir totes les etapes de la Història i és molt eclèctic temàticament, abraçant des dels la visió dels joves als poemes homèrics fins a la immigració italiana a Amèrica. L'article corresponent a la història contemporània, és obra, un vegada més, de Souto Kustrín. El primer especial d'una revista dedicat als joves i la política en la història d'Espanya, data, però, de 1987, s'ubica a la revista *Studia Historica. Historia Contemporanea*, v.4, 1987, però aquesta línia d'investigació no va tenir continuïtat. En aquell número precursor hi contribueixen, entre d'altres, historiadors de la talla de Chueca Rodríguez, José Ramón Montero i Feliciano Montero.

En la relació bibliogràfica abans esmentada, González Calleja assevera que la majoria d'obres sobre els joves en la historiografia espanyola versen, o bé sobre la seva

militància política, o bé sobre la seva socialització i enquadrament en règims autoritaris. El nostre treball no es surt d'aquest carril, tot i que també hem procurat aproximar-nos a altres aspectes com ara les diferents imatges que es té de la joventut durant la II República així com la política de joventut d'aquest règim i les mentalitats dels joves universitaris. Manca, però, més estudis sobre cultures juvenils, sociabilitat no estrictament política o formes de vida, i, sobretot, integrar els diferents perspectives (política, psicològica, social...) i sintetitzar temporal i espacialment.

De les joventuts dels partits polítics, la JAP (la gran associació juvenil política de masses durant la II República, amb uns índexs de militància realment espectaculars) no disposem encara de cap monografia, però sí d'algun article de la mà de J.M Báez y Pérez de Tudela (*Historia contemporánea*, nº 11, 1994, *Ayer*, nº 59, 2005) i, sobretot, les ja llunyanes reflexions, que no han perdut ni una engruna de vigència, de l'especialista en la CEDA José Ramón Montero ("Entre la radicalización antidemocrática y el fascismo: las Juventudes de Acción Popular", *Studia Historia. Historia Contemporánea*, v.4, 1987), molt més contundent que l'anterior en designar les JAP com una organització parafeixista, atenent no només al seu discurs o als seus rituals de masses (pura demagògia fingida i parafernàlia ornamental, per aquells que defensen el caràcter afeixista de la JAP) sinó a altres factors com l'absolut menyspreu a la democràcia en el seu funcionament intern. No hi ha hagut recerca d'arxiu sobre les JAP degut a la destrucció de la documentació, excepte en el cas del gallec Julio Prada, que ha estudiat la J.A.P.A d'Orense a través de l'arxiu privat d'un dirigent local (revista *Minius*, nº 7, 1999) i que ha pogut confirmar o desmentir documentalment alguns dels tòpic recurrents sobre aquesta organització, com el del transvasament de milers de joves japistes a Falange a partir de febrer de 1936, en aquest cas, per confirmar aquesta hipòtesi. Sobre les joventuts carlistes, no hi ha cap estudi de síntesi, ni en llibre ni en format article. Lògicament, hi ha referències espargides en obres generals sobre el carlisme, que, pel període sobre la II República, són encara sorprenentment escasses. El clàssic de M.Blinkhorn (1975), que dedica un capítol a la radicalització de les joventuts carlistes, continua sent de consulta obligada. En ell, Blinkhorn constata com la radicalització dels joves carlistes fa possible la fusió amb els falangistes en un partit únic pseudofeixista. Les obres de Jordi Canal solen tenir una cronologia àmplia, i per tant, no poden profunditzar tan en el període per tractar, en detall, el tema de les joventuts. Recentment, Robert Vallverdú ha omplert un forat historiogràfic amb el seu estudi sobre el "El carlisme català durant la segona República", 1931-1936: anàlisi d'una política estructural", 2008, en la qual dedica unes quantes pàgines a les joventuts carlistes i la seva atracció, i simultani repudi del

fenomen feixisme, percebut com un producte estranger que plagia bona part del genoma ideològic del tradicionalisme, i, per tant, amb el que ha de competir per un mateix espai. Molts cops, carlisme i feixisme només es repel·leixen en el discurs dels líders, sovint no es té en compte el buidatge de les bases reals i, sobretot, potencials de carlisme per part del feixisme, la col·laboració d'un part important del carlisme amb el que serà el partit únic i la paradoxa que les resistències més tossudes procedeixen del sector del carlisme que més a la vora està del feixisme. Menció especial es mereix la superba obra d'Ugarte Telleria, "La Nueva Covadonga insurgente. Orígenes sociales y culturales de la sublevación en Navarra y el País Vasco, 1998, en la qual desentraña l'impacte de l'establiment de la República en la mentalitat de la burgesia de Pamplona i Àlava, ciutats en les que la continuïtat camp-ciutat crea una *mélange* de cultura moderna urbana i valors tradicionals que estarà en el nucli ideològic del règim feixista sorgit de la guerra, i en la qual també dedica un apartat als joves carlistes i els seus esforços per modernitzar la Tradició, amb un discurs que resultarà adjacent al del feixisme. També cal esmentar els estudis sobre el Requetè i la violència política carlista, en la qual els joves carlins tenen un paper protagonista. Han treballat el tema Aróstegui i González Calleja, en ocasions conjuntament (*Ayer*, nº 11, 1994), o el mateix Jordi Canal. Com en el cas d'AET, el material bibliogràfic sobre les joventuts carlistes es molt fragmentari i no hi ha més opció que recorre a fonts directes (premsa, propaganda o informació d'arxiu, si la hi ha) o memòries, com les del que fou president de l'AET Jaime del Burgo. Pel que fa a les joventuts monàrquiques alfonsines (joventuts de Renovación Espanyola i les juventuts de la TYRE) el poc que s'ha escrit està en l'obra de J. Gil Pecharromán "Conservadores Subversivos. la derecha autoritaria alfonsina (1931-1936), 1994. Per aquest autor, no es pot parlar de joventuts feixistitzades, però sí molt radicals i que reivindiquen el marxamo del feixisme espanyol. Sobre altres joventuts monàrquiques d'acció prèvies a la formació de Renovación Española, s'ha d'acudir a les memòries de prohoms monàrquics com E. Vegas Latapie i J.M. Areilza, que foren dos dels seus dirigents. L'associacionisme juvenil catòlic ha conegut millor sort. L'adjuntem en aquest apartat perquè, durant els anys trenta, aquest és inequívocament de dretes i esdevé una cantera d'organitzacions polítiques del tarannà de la JAP o la mateixa Falange. No són habituals les obres monogràfiques sobre els moviments juvenils confessionals, però sí que aquests ocupen un espai significatiu en treballs sobre el "Moviment Catòlic", un dels objectius del qual és recristianitzar o mantenir dins el ramat a un "sector de risc", com és la joventut. A nivell nacional, disposem des les obres de Feliciano Montero, expert en catolicisme social a l'Espanya del s.XX, que ha coordinat un volum col·lectiu l'Acció

Catòlica en la II República (2008) i que també ha dedicat algun article específicament a la seva sectorial juvenil, la Joventut Catòlica Espanyola (*Studia Historica. Historia Contemporanea*, v.4,1987), tot i que amb una cronologia àmplia i que passa de puntetes sobre el període estudiat, i, més recent, la monografia de Chiaki Watanabe, "Confesionalidad católica y militancia política: la Asociación Católica Nacional de Propagandistas y la Juventud Católica Española", de 2003, que radiografia la politització d'aquests joves catòlics durant el transcurs de la II República. També conté informació substancial sobre sobre moviment juvenil i estudiantil catòlic l'excessivament plana "Història de l'ACN de P", d'Ordovàs, 1993, (l'ACN de P és la promotora de l'associació estudiantil catòlica, com de tants altres tentacles de "moviment catòlic") i l'exhaustiva obra general sobre les relacions entre Església i II República de Gonzalo Redondo, "Historia de la Iglesia en España (1931-1939)", també de 1993. Pel que fa a treballs regionals, per Catalunya comptem amb els estudis de Pere Codinach i Verdeguer, 1990 i Andreu Oliveras y Torrents, 1989. Sobre la premsa de les joventuts catòliques han treballat Miguel Silva (*Anuario de historia de la Iglesia*, nº 16, 2007) i Andrés Alberto González Segura (*Anales de Historia Contemporánea*, nº 2004, 2008). Per la branca femenina, brilla amb llum pròpia l'obra d'Immaculada Blasco "Paradojas de la Ortodoxia: política de masas y militancia católica femenina en España, (1919-1939)", 2003, magnífica digressió sobre les contradiccions entre la mobilització cívico-política femenina, per una banda, i la propagació de valors tradicionalistes i el discurs de retorn al fogar per l'altre, acompanyat d'una reflexió sobre continuïtats i ruptures en el rol de la dona en el període d'entreguerres, i un article centrat, aquest sí, en les joventuts catòliques femenines d'Immaculada Guirado ("Iglesia y religiosidad en España: historia y archivos: actas de las V Jornadas de Castilla-La Mancha sobre investigación en archivos", 2001). De les Joventuts Obreres Catòliques, a penes hi ha res escrit (i menys pel nostre període, excepte per Catalunya (Francisco Martínez Hoyos, la JOC a Catalunya, 2000). A diferència del que succeeix amb elles després, o el que està passant en altres països com França, les JOC encara estan sota l'òrbita de la dreta política, sobretot el carlisme. Sobre altres associacions juvenils, els escoltes, una associació molt vinculada a l'ascens del feixisme a Alemanya, només disposem d'obres d'abast regional o local, destacant la d'Albert Balcells i Genís Samper, "L'escoltisme català: 1911-1978", 1993. José Antonio Cañabate Vecina, que ha estudiat les organitzacions juvenils del règim a Mallorca (2004), ha posat de manifest com aquestes es serveixen de l'experiència escolta anterior (els *scouts* mallorquins foren fundats pel que serà el cap de Falange marqués de Zayas). L'escoltisme formà part del projecte primoriverista per socialitzar en els valors militaristes del règim a la

joventut (a propòsit d'això, l'obra d'A. Quiroga, *Haciendo españoles: la nacionalización de las masas en la dictadura de Primo de Rivera, 1923-1930*, 2008), i fou minoritari durant la República, malgrat els esforços del moviment catòlic per tornar-lo a flotació.

1.3. Sobre el procés constitutiu del feixisme polític a Espanya.

Dèiem abans que la primera FE-JONS ha estat molt treballada, tenint en compte les limitacions en la documentació disponible, que no és massa (en prou feines es coneix, per exemple, la seva base social) però d'això fa, sorprenentment, poc temps (tot i algun pioner), doncs és durant els noranta i primers anys del nou mil·lenni quan autors com J.M. Thomàs, F.Gallego, I.Saz o J.Gil Pecharrómán publiquen les seves obres. Pocs (precisament, alguns dels esmentats abans) han analitzat, en canvi, el "fenomen feixista" a Espanya sense caure en el reduccionisme que el feixisme espanyol cap dins els límits del partit. La precursora obra de Jiménez Campo, de 1979 (uns altres temps, un altra manera de fer història més estructural i menys al·lèrgica als grans conceptes, no endebades s'ha dit que la història de les interpretacions del feixisme ens ajuda a entendre la història del s.XX o, almenys, sense anar tan lluny, la historiografia contemporània) no va tenir continuïtat. Nosaltres partim de la premissa que el radi del feixisme espanyol desborda els estrets marges del partit¹⁹ i que aquell s'ha d'entendre com una "àrea"²⁰, cultural i política on sedimenten valors i actituds antidemocràtiques (generació de potencialitats feixistes, per dir-ho a la manera d'Eley²¹), que es posarà a disposició d'una alternativa feixista a l'Estat liberal, que esdevé possible en el marc, propici i propiciatori, de la guerra civil.

Les dues coses, feixisme i Falange no són assimilables, doncs no són objectes d'igual categoria. El més habitual, però, és que el feixisme a Espanya es circumscrigui al partit (per exemple, el subtítol del seminal llibre de S.Payne sobre la Falange és "història del feixisme espanyol", en el qual, lògicament, només es parla de Falange), i, a la vegada, gairebé totes les històries del partit donen per suposat que aquest és tot el capital feixista existent, i entre elles podem enumerar la majoria de monografies sobre Falange, com la de M. Penella, S.Ellwood, Rodríguez Jiménez...Capítol apart són els

¹⁹ Preston, Paul, *La derecha española en el s.XX: autoritarismo, fascismo y golpismo*, Madrid: Sistema, 1986, p.23.

²⁰ Gallego, Ferran, "La realidad y el deseo. Ramiro Ledesma en la genealogía del franquismo", *Fascismo en España: ensayos sobre los orígenes culturales y sociales del franquismo*, Barcelona: El Viejo Topo, 2005, p.311.

²¹ Eley, Geoff, "Conservatives and radical nationalists in Germany: the production of fascist potentials, 1912-1928", pp.50-70.

que ni tan sols consideren que Falange sigui un partit feixista, normalment, però no només²², publicistes "blaus" post-1945....

Sovint, les bizantines discussions escolàstiques i anhistòriques sobre el concepte de feixisme, la voluntat d'instituir un *mínimum* feixista a partir del qual un partit, moviment o individu pot considerar-se o no feixista o la recerca de l'essència de la ideologia feixista independentment de les condicions de difusió d'aquesta²³, ens distreu de situar el feixisme com un fenomen polític real, *en moviment i en acció*²⁴ i en unes *circumstàncies*, que s'implanta en diferents països com una nuosa arrel d'arbre, que es retorça cercant espai polític vital per avançar, en un marc internacional concret, caracteritzat per la fallida de l'Estat liberal, el col·lapse econòmic, la crisi de la societat burgesa, la mobilització obrera (i l'ascens del feixisme, que és els convidat de pedra de tot el debat polític en el període d'entreguerres, que influeix en altres feixismes, tot i que, cap d'ells, per orgull nacionalista, no es reconeixen com a tal, i que és observat amb suma atenció per tota la dreta europea). I en un marc nacional presidit per la instauració del primer règim autènticament democràtic de la història d'Espanya, que comporta transformacions, viscudes de forma traumàtica per un sector de la població, en apartats com les relacions laborals, en les pautes de vides (secularització) i en l'estructura política tradicional (caciquisme), que donen peu a una política de masses, també entre les dretes. La taxonomia no pot suplantar el feixisme com a "experiència històrica" oriünda del període d'entreguerres²⁵, cosa que no significa que hagi pogut sobreviure a 1945 adoptant, en les seves versions menys grupusculars i mimètiques del feixisme històric, condemnades a un rotund fracàs, unes formes neofeixistes que representen partits com l'MSI o, perquè no, el règim franquista post-45. Això no vol dir emmarcar-lo, convencionalment, dins un període històric, es a dir, descriure l'època del feixisme, sinó situar aquest en la seva època, tenint en compte que la "contemporaneïtat" té un pes més decisiu que altres determinismes, com ara els camins singulars nacionals²⁶ i algunes diferències, que ara semblen fonamentals, aleshores no eren percebudes com a tals²⁷. Per exemple, es fa difícil de creure que molta gent pogués veure a Calvo i José Antonio com quelcom essencialment diferent, quan ni tan sols dins el partit la diferència es percebia amb gaire claredat. En aquest

²²Per exemple, una de les darreres contribucions a la història de la Falange, de Mercedes Peñalba *Falange: historia de un fracaso (1933-1945)*, Pamplona: EUNSA, 2009.

²³ Jiménez Campo, Javier, *El fascismo en la crisis de la Segunda República, española*, Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, 1979, p.18, Paxton, Robert O., *The anatomy of fascism*, New York: Alfred A. Knopf, 2004, p.241.

²⁴ Paxton, Robert O., p.242.

²⁵ Casanova, Julián, "Europa en guerra: 1914-1945", *Ayer*, nº55, (2004), pp.107-126.

²⁶ Ugarte Tellería, Javier, "En busca del Kaiserreich perdido: los conservadores en la República de Weimar (una comparación con España)", *Alemania (1806-1989), del Sacro Imperio a la caída del muro*, Vitoria-Gasteiz: Diputación Foral de Navarra : Servicio Editorial Universidad del País Vasco, 1994, pp.74-75.

²⁷ Gallego, Ferran, op.cit., p.277.

context, la dreta antiliberal no pot deixar de mirar-se en el mirall d'un feixisme triomfant, que sembla estendre's com una taca d'oli pel continent, i extreuen unes lliçons per resoldre els problemes domèstics nacionals. No creiem que cap ruptura antidemocràtica als anys trenta pugui ser aliena a l'experiència feixista²⁸. El feixisme impregna, o imanta²⁹ el conjunt de règims, ideologies i pràctiques contrarevolucionàries a l'Europa d'entreguerres. En aquest període, gran part d'Europa està tiranitzada per dictadures autoritàries de les qual el feixisme en serà una subespècie producte de l'encontre entre autoritarisme i política de masses³⁰. Globalment, el feixisme pot ser considerat un "projecte de reconstrucció de la societat burgesa en les condicions de la mobilització de masses"³¹, quan les dretes i les elits assumeixen la màxima lampedusiana, que comporta la mobilització de les masses i la seva integració política casernària. I aquesta només la pot duu a terme el feixisme.

L'errònia assimilació partit feixista - fenomen feixista no només fa un flac favor a l'anàlisi del fenomen feixista a Espanya durant als anys trenta, sinó que condiona la comprensió sobre la naturalesa del règim franquista. Segons Preston, *la estrecha identificación del fascismo español con la Falange evita la necesidad de examinar los rasgos fascistas de otros grupos derechistas y del propio régimen de Franco (...)* convertint el feixisme en una cosa *insignificante y falta de interés, si se exceptúa un periodo de unos doce meses, fins la crisi de 1941*³². Si un règim autoritari, nascut en el període d'entreguerres, es pot definir com feixista en funció dels antecedents del moviment feixista nacional, a Espanya, amb un partit feixista minúscul, amb un comput de vots ridícul³³, que fa d'ell el partit feixista més superflu de tots els que floregen aquells anys a Europa, no s'estableix un règim feixista³⁴. Ja que el partit és insignificant, i aquest s'identifica amb tot el fenomen feixista, el feixisme espanyol hauria "fracassat"³⁵: mai aconsegueix consolidar-se, va remolc de l'extrema dreta, s'aixopluga sota les faldilles dels militars per capturar el poder³⁶, el que dona bona compte de la seva debilitat i la traïció als seus principis³⁷, a diferència dels altres partit feixistes a Europa, no esdevé un partit de masses fins la guerra (i això només perquè

²⁸ Jiménez Campo, p.16, Linz, Juan, *Fascism, breakdown of democracy, authoritarian and totalitarian regimes: coincidences and distinctions*, Madrid : Centro de Estudios Avanzados en Ciencias Sociales. Instituto Juan March de Estudios e Investigaciones, 2002, p.11.

²⁹ Burrin, Philippe, *La dérive fasciste: Doriot, Déat, Bergery 1933-1945*, Paris: Éditions du Seuil, 2003.

³⁰ Mann, Michael, *Fascistas*, València: Universitat de València, 2006, p.84.

³¹ Gallego, Ferran, *Barcelona, mayo de 37: la crisis del antifranquismo en Cataluña*, Barcelona: Debate, 2007, p.130.

³² Preston, P. op. cit., 19.

³³ Chueca, Ricardo, *El fascismo en los comienzos del régimen de Franco: un estudio sobre FET-JONS*, Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, p.130.

³⁴ Jiménez Campo, J. op. cit., p.318.

³⁵ Chueca, R. op. cit., p.129, Thomàs, Joan Maria, *Franquisme-Feixisme=Franquismo-Fascismo=Franchismo-Fascismo*, Reus : Fundació d'Estudis Socials i Nacionals Josep Recasens i Mercadé, 2001, p. 93.

³⁶ Chueca R. op. cit., p.129.

³⁷ Chueca R. op.cit., p.130. No opina el mateix Ellwood, per les reticències de José Antonio de col·laborar amb l'alçament no tenen origen en l'alçament militar en si, que és desitjat, *Historia de la Falange*, Barcelona: Crítica, 2001, p.82.

els voluntaris s'enganxen a les milícies falangistes per anar al front) i, consegüentment, el règim no pot ser mai feixista. El feixisme és mínim, "perifèric", o bé directament inexistent i en prou feines si s'esmenta en els manuals sobre història de la II República (o en els toms dedicats a aquesta en les històries d'Espanya). És important saber el que diuen aquests en tant que són una fàbrica de vulgarització de tòpics que es reproduïen d'un text a un altre. En les col·leccions publicades des de la caiguda del franquisme, aquest sempre s'identifica, molts cops sense citar-lo, amb Falange, que la majoria de vegades és concebuda únicament com una força de xoc paramilitar (ni una ideologia ni una realitat sociològica) que es posa a disposició dels militars o, en el millor dels casos, al servei d'un bloc de poder oligàrquic (en els manuals de tradició marxista, com en Tuñón de Lara), però no un fenomen polític i social autònom. Ja que és impossible ignorar els avenços en els estudis sobre el feixisme dels darrers anys, els grans autors de manuals han incorporat el tema, però la majoria de vegades per reiterar, com fa Tusell, que el feixisme espanyol és nemi i que la feixistització de les dretes és només superficial, de manera que potser sí hi havia feixistes, però no feixisme³⁸. Molts historiadors han perpetuat al judici dels contemporanis de dreta i esquerra sobre el poc falaguer pervenir del feixisme a Espanya (per exemple, Aróstegui amb l'opinió d'Azaña sobre la impossibilitat d'un règim aurotitari espanyol que no fos un altre que un matrimoni exèrcit-clero) i han configurat la nostre particular versió del "mite de l'al·lèrgia del feixisme", per omissió, inclòs acceptant que, almenys el primer franquisme, fou feixista, feixistitzat o parafeixista, perdent la vista la importància del feixisme com "concepte-testimoni" d'una època, al mateix temps que ha entrat en crisi el paradigma antifeixista.

Sobre el fracàs de Falange s'esgrimeixen causes estructurals com la "dèbil nacionalització" (Payne³⁹), absència d'una *Kulturpessimismus* comparable a la d'altres indrets en la crisi finisecular⁴⁰ (autors com Saz⁴¹ o Gallego⁴² han demostrat que això no és cert), una "camí propi" que continua amb la neutralitat bèl·lica⁴³, i l'efecte esmorteït de la crisi econòmica mundial, o la manca de públic potencial, doncs no hi ha veterans de guerra i les classes mitjanes són inexistentes o bé són progressistes⁴⁴. Tot i que ja no es recorre a causes etnopsicològiques (el suposat individualisme iber i la fòbia a

³⁸ Tusell, J. *Historia de España en s.XX*, Madrid: Santillana, 1998-1999, v.II, p.211.

³⁹ Payne, S. *Falange: historia del fascismo español*, Madrid: Sarpe, 1986, p. 9.

⁴⁰ Payne, S. *Franco y José Antonio: el extraño caso del fascismo español: historia de la Falange y del Movimiento 1923-1977*, Barcelona: Planeta, 1977, p.697

⁴¹ Saz, Ismael, *España contra España: los nacionalismo franquistas*, Madrid: Marcial Pons, 2003.

⁴² Gallego, Ferran, "La realidad y el deseo..." op. cit., 257-447.

⁴³ Espanya, tot i no combatre a la guerra, entra en la lògica política de l'Europa d'entreguerres, ho explica Francisco J. Romero Salvadó, *España, 1914-1918: entre la guerra i la revolució*, Barcelona: Crítica, 2002

⁴⁴ Saz, I. *Fascismo y Franquismo*, València: Universitat de València, 2004, p.158.

l'autoritat dels espanyols), les peculiaritats espanyoles⁴⁵ fan impossible l'eclosió del feixisme, que és raquític i fiduciari de la dreta. De desafortunada iniciativa mimètica titlla Jiménez Campo al feixisme espanyol⁴⁶ Fins fa poc, fins i tot, s'ha pensat que Falange no creix significativament fins la guerra, i només degut aquesta, (això acaba de corroborar el fracàs del feixisme, *inventat* per la guerra) però estudis recents basats amb dades documentals de l'època, com els de José Antonio Parejo⁴⁷, han demostrat irrefutablement que l'increment de Falange es produeix abans. En un capítol del treball parlem sobre les interpretacions contemporànies i posteriors sobre aquest creixement de la primavera de 1936 (per aquest període, la manca d'una interpretació no simplista sobre el fenomen feixista, quan aquest comença a ser omnipresent en la vida política espanyola, és encara més impropï). Molts analistes polítics d'aleshores i historiadors d'ara pensen que aquest creixement es deu a una mecànica reacció a la victòria del Front Popular i que els nouvinguts, procedents, tots ells, dels partits de dretes, acudeixen a Falange, a la desesperada, perquè aquesta posa a la seva disposició mitjans per lluitar contra el marxisme. *Falange es para este conjunto de recién llegados (de la CEDA i la JAP) el cauce violento a través del cual se plasmarían sus objetivos políticos frustrados en el envite electoral. Falange sería el órgano encuadrador de un aparato paramilitar desprovisto de un mensaje político que excluía cualquier tipo de matiz*⁴⁸. Evidentment que el creixement és una reacció a la victòria del Front Popular, i també, evident, que els nous ingressen a Falange pel seu caràcter de partit-milícia. Però perquè Falange i no al Requetè, més nombrós, millor armat, sense exotisme ni extravagàncies socialitzants?. És que és impossible que la victòria del Front Popular propiciï que, aquells que abans ja s'havien feixistitzat, passin a formar part del partit per una convicció ideològica i no per por o racionalitat utilitarista?⁴⁹. Tot i que

⁴⁵ La "feudalitat" i el retard d'Espanya la diferència d'Alemanya, de la qual, per altra banda, molt de temps també s'ha dit que es mantenia ancorada a l'antic règim. Per Mann, la supervivència de l'antic règim s'imposa sobre el feixisme espanyol en la constitució d'un règim autoritari.

⁴⁶ Jiménez Campo, J. op. cit., p.44. També Payne, op. cit., (1997), p.697.

⁴⁷ Parejo, José Antonio, *Las piezas perdidas de las Falange: el sur de España*, Sevilla: Universidad de Sevilla, 2008.

⁴⁸ Chueca, R. op. cit., p. 133, Jiménez Campo, J. op.cit., p.312. També per González Calleja, la dreta comet una sinècdoque en la seva percepció del feixisme, doncs identifica la praxi violenta amb tot el programa de canvi radical del feixisme, González Calleja, E. "La violencia y sus discursos. los límites de las "fascistización de la derecha española durante el régimen de la II República", *Ayer*, n° 71, (2008), p.87. Fer-se feixista, per tant, equivalia a acceptar el rept de la violència, i això posa en tela de judici, segons aquest autor, el procés de feixistització de la dreta espanyola.

⁴⁹ Autors com Mann a nivell teòric, o Fritzsche a nivell empíric neguen l'ingrés al partit feixista es produeixi per desesperació o frustració, sinó que es tracta d'una mobilització activa i organitzada en pos d'uns interessos. Molts analistes del moment, com historiadors actuals, han expressat el seu escepticisme sobre una conversió massiva als vint-i-set punts falangistes. Per la dreta del moment, el pas a Falange no es deu a una il·luminació ideològica, sinó a una reacció defensiva contra l'amenaça bolxevic. Historiadors actuals, tot i donar la volta als motius dels nous falangistes (acabar amb la República) coincideixen en el valor purament tàctic de la conversió al falangisme. Per exemple, Blinkhorn diu que els nous falangistes no renuncien als seus principis anteriors, simplement repudien el gradualisme de la dreta "en favor de la impaciència i la violència". Però també ens diu que entre una "dreta feixistitzada" i el feixisme espanyol les diferències només són exagerades pels seus líders, i que el consens en qüestions fonamentals és molt ampli. No podria ser que aquells que ingressen ara no percebin tantes diferències a nivell ideològic i que les discrepàncies entorn de qüestions com el "panteisme estatal" es quedin en el debat intel·lectual i teòric?. En tot cas, dins la tendència a l'estatisme del període entreguerres, la dreta prefereix molt abans a Hitler que a Lenin, però també abans a Mussolini que a Roosevelt. Blinkhorn,

l'antimarxisme, l'antiparlamentarisme o la pèrdua de confiança en la democràcia són factors importants que expliquen el pas de molts al feixisme, així com l'oferta d'una violència organitzada per enfrontar-se a allò que es nega, (tanmateix, la violència no té perquè ser defensiva i desesperada, com es justifica la dreta en el seu moment⁵⁰, ni tampoc merament reactiva a la victòria electoral de les esquerres, sinó afirmativa i ofensiva en la defensa d'uns interessos i uns valors que passa per la liquidació dels adversaris que els qüestionen) sembla que no es pugui concebre que hi ha moltes altres raons d'adhesió al feixisme⁵¹, inclòs en conjuntures d'intensa agitació política o confrontació social, o precisament perquè aquestes actuen com a catalitzador, com poden ser -no individualment sinó a la vegada- motius polítics, com la derrota del partit catòlic de masses i la dissolució del centre polític burgès, així com l'aliança entre la resta de partits liberals i el "comunisme", culturals (el feixisme és el primer en defensar valors tradicionals, com la religió, i el FP representa la represa de la "secularització agressiva") o materials, doncs el programa nacionalsindicalista pot captivar, específicament, al petits propietaris agraris, sense deixar de tenir en compte, pel que fa a aquest últim apartat, la defensa dels interessos de classe, tot i que, evidentment, la "classe" no explica el suport o la resistència al feixisme, ni la guerra d'Espanya és una guerra de classe (com ha interpretat el marxisme metodològicament més catequètic, com per exemple, P. Broué) no es pot passar, per això, a obviar la defensa activa d'uns interessos socials i materials com un factor d'enrolament en el feixisme, sense ser aquest l'únic ni sempre el principal motiu⁵². El feixisme espanyol no és aquell personatge que ningú no ha convidat i que només pot atraure a joves assedegats d'heroisme, i, en una determinada conjuntura, a una dreta reaccionària radicalitzada més en la pràctica política que la seva ideologia clàssica, que pacta amb el feixisme en procura de violència antiproletària. El 16 de febrer precipita, sens dubte, la feixistització de la dreta, però no és l'origen d'aquests: aquest procés està en cocció durant tota la República, si no en un període més ampli. A més, cal no oblidar que, com ha demostrat el citat Parejo la majoria de nousinguts a Falange no tenen antecedents de militància política a la dreta i es fan de Falange, sobretot, per idealisme i utopia⁵³.

Creiem que més ben encarrilats estan aquells que atribueixen el fracàs del partit feixista a la manca d'espai polític, doncs els *feixistitzats* li mengen un terreny que, en

M. "The Iberian States", *The social basis of european fascist movement*, London: Croom Helm, 1987, p.343.

⁵⁰ Per exemple, Gil Robles: *la tendencia fascista se esta nutriendo, de día en día, de los perseguidos, de los multados, de los encarcelados contra toda razón y toda justicia*, Gil Robles, José María, *No fue posible la paz*, Esplugues de Llobregat: Ariel, 1968, p.688.

⁵¹ Griffin ha constatat la dèria en concentrar-se únicament en l'anti-dimensió del feixisme, Griffin, Roger, *The nature of fascism*, London: Routledge, 1994, p.14.

⁵² Brustein, per exemple, considera l'interès material com el principal motiu pel qual algú es fa nazi, Brustein, William, *The logic of evil: the social origins of the Nazi party, 1925-1933*, New Haven: Yale University Press, 1996.

altres països, els feixistes han usurpat a la dreta, sobretot la JAP/CEDA, la base social de la qual és molt similar a la de la Falange (i a la d'altres partits feixistes europeus) molt més semblant que la de partits d'extrema dreta, com RE o CT, d'aquí que els atacs verbals més flamígers dels falangistes s'adrecin a la JAP. Ho explica Mary Vincent: *The failure of self-styled spanish fascist parties to attract a mass following, far from indicating a missing political constituency, may rather reflect the fact that potential members were already enrolled in the JAP*⁵⁴. Això no vol dir que el falangisme no despertí simpaties entre les classes d'ordre, però aquestes el perceben com innecessari⁵⁵, en el sentit que, tot i no ser, ni molt menys, idèntiques (però tampoc incompatible) allò que representa ja ho podien encarnar altres organitzacions (fins i tot el radicalisme ideològic, el paramilitarisme i l'espectacle estètic), i amb moltes més garanties d'èxit. El nacionalisme, el corporativisme, l'economia dirigista, el puritanisme moral, la reconciliació de classes i l'anticomunisme (negacions i afirmacions), són patrimoni comú de la "nova dreta" i el feixisme, i encara més podien semblar moviments d'una mateixa família quan la primera es proveeix d'una estil feixista, com fa, per exemple, la JAP. Tampoc vol dir que el seu missatge, retòrica i estil no es faci un lloc a la societat (en el nostre treball, ho hem comparat amb un anunci que es fa famós però el consumidor compra marques blanques), ja que no només s'està produint una feixistització, sinó també una "*falangistització*" de la dreta. Serà després de la victòria del FP i amb el fracàs electoral de les dretes feixistitzades quan els falangistes podran, finalment, recollir els fruit de la seva inversió en doctrina. El concepte de "feixistitzats" hauria de ser, a hores d'ara, una de les grans aportacions de la historiografia espanyola a la historiografia internacional sobre el feixisme. El terme es troba originàriament en Ledesma, que veia en ells la clau de volta per la victòria del feixisme a Espanya (com també per alguns líders de les esquerres, com Maurín o Jesús Hernández): *es evidente que esta actitud, estas ideas, afirmaciones o propósitos* (el feixisme ha estat definit, paràgrafs amunt, com un nacionalisme rebel, antiliberal, antiburgés i sobretot, antimarxista) *estan en el ambiente público, con capacidad, por tanto, no sólo para dar vida polémica y justificación a los partidos o movimientos políticos determinados (dispuestos a ser recogidos, en mayor o menor medida, por cualquier organización, por cualquier gran instrumento de mando. Pues no hay sólo*

⁵³ També Mann, op. cit, p.127-128. No és per despit sinó per entusiasme que un es fa feixista, segons aquest autor.

⁵⁴ Vincent, Mary, *Catholicism in Second Spanish Republic: religions and politics in Salamanca, 1930-1936*, Oxford: Clarendon Press, 1996, p.224.

⁵⁵ *Ibidm.*, 221. Per la dreta salamatina, opinió extensiva a molts d'altres indrets com Valladolid, el feixisme local no és un foraster en la seva cultura política, sinó el fill eixelebrat d'una mateixa família. No és per "feixista" que el feixisme espanyol creix tan lentament.

*individuos, grupos y organizaciones fascistas, sino también, y con mayor relieve, individuos, grupos y organizaciones fascistizadas*⁵⁶.

És a dir, els feixistitzants poden realitzar el feixisme a Espanya quan, en conjuntures de crisi, transigeixen amb la mobilització de masses, que només pot orquestrar, al servei d'una "contrarevolució revolucionària", el patriotisme social del feixisme. Profèticament, Ledesma conclou que donat l'equilibri de forces i la divisió del país, aquesta realització del feixisme necessitarà un cop de força, que perpetraran els militars. Si la cerimònia de presa de poder feixista és incruenta a Alemanya i Itàlia és deu tan a la fortalesa del feixisme com a la complicitat de les elits liberals. Que no sigui així a Espanya no té a veure, o només, al "fracàs del feixisme", sinó a l'enorme capacitat de resistència que mostraran les organitzacions obreres i el pacte frontpopulista entre aquestes i una part de la burgesia.

A Espanya hi hauria molts feixistitzats i molt pocs feixistes, i això explica tan el fracàs del feixisme com determina la configuració del règim franquista, que, segons Saz, seria una via intermèdia entre feixisme i autoritarisme, un règim *feixistitzat*⁵⁷. Que és la feixistització?. Segons Jiménez Campo, *aquel proceso a través del cual el fascismo va consolidándose en la formación social mediante la ideologización de amplias capas de la población y apoyada en las diversas relaciones establecidas con las fracciones burguesas*⁵⁸. En aquesta definició, la feixistització és, simplement, el procés de difusió de la ideològica feixista sobre la societat i la burgesia organitzada, però té el valor de ser entesa com una irradiació a tota la societat, i no només a les elits dels partits polítics. Aquesta definició ha gaudit de força consens historiogràfic, però hi ha qui no comparteix la idea d'una feixistització de la dreta. Per exemple, segons González Calleja, la feixistització és la *asunción de una cierta fraseología, una simbología y las inevitables referencias a la intransigencia y la fuerza bajo un trasfondo ideológico tradicional*⁵⁹. En aquesta definició, s'aprecia que l'autor no està gens convençut que la feixistització sigui un procés de contagi ideològic i limita el fenomen a detalls ornamentals. Prefereix parlar d'una "radicalització de les dretes", que entén com una *radicalización de las ideologías y de los repertorios de acción colectiva en el sentido de una mayor intransigencia respecto del regimen liberal-democrático*⁶⁰,

⁵⁶ Ledesma, Ramiro, *¿Fascismo en España?: discurso a las juventudes de España*, Barcelona: Ariel, 1968, p.55.

⁵⁷ També Thomàs, J. M. op. cit., p. 99.

⁵⁸ Jiménez Campo, J. op. cit., p.32.

⁵⁹ González Calleja, E. op. cit., p.87. En la mateixa línia, Aguila Tejerina. En el mateix dossier, en canvi, a Cobo Romero "no té cap dubte" en l'elevat grau de contaminació de les propostes teòriques i organitzatives del feixisme sobre la dreta conservadora i la catòlica, p.131 i estima que es produeix una intensa feixistització.

⁶⁰ *Ibidm.*, p.115. També González Cuevas opina que el feixisme, tot i atraure l'atenció de la dreta monàrquica ultrareaccionària espanyola, "no significa una assumpció de factors psicològics de la seva cultura i el seu projecte polític, *Acción Española: teología política y nacionalismo autoritario en España, 1913-1936*, Madrid: Tecnos, 1998, p.184. No així per

exasperant el seu radicalisme però sense que s'alteri fonamentalment el seu codi genètic. Els límits de la feixistització, segons aquest autor, expliquen perquè la coalició contrarevolucionària ha recórrer a l'exèrcit per apoderar-se de l'Estat, subordinant-se als seus designis i havent de sacrificar, en gran part, el seu projecte polític. Per Saz, en canvi, allò que fracassa és el partit feixista, però no la feixistització, i això fa que el component feixista dins la coalició contrarevolucionària sigui minoritari, i que el règim que aquesta forneix no sigui un règim feixista, però tampoc un d'autoritari, sinó *feixistitzat*. Segons aquest autor, feixistització és

*el proceso que conduce a determinados sectores de la derecha clásica, sea reaccionaria, conservadora, radical e incluso liberal, que, ante el desafío de la democracia -sociedad de masas sería su acepción neutra, aunque no neutral-adopta una serie de elementos cuya novedad y funcionalidad es claramente imputable al fascismo, hasta el punto que ya no sería ni el fascismo en sentido estricto ni tampoco una derecha exactamente igual a cuanto lo era antes de su confrontación dialéctica con el propio fascismo*⁶¹

La definició, sense dubte, més completa, que nombra els actors, les circumstàncies, i el resultat, un nou artefacte ideològic que ja no és ni feixista ni dreta clàssica, sinó "allò feixistitzat". Aquesta definició potser s'hauria de completar amb quin és l'efecte d'aquesta "confrontació dialèctica" de la dreta clàssica sobre el feixisme⁶². Per la seva banda, Ferran Gallego entén la feixistització no només com la impregnació feixista d'unes organitzacions de dretes, sinó de tot un espai sociocultural que ha estat educat políticament per aquestes dretes en valors que fressen els del feixisme:

en la dinámica de radicalización de la II República, la masificación de posiciones antidemocráticas puede expresar una conquista de la sociedad y de los dirigentes de los partidos de extrema derecha de un modo tal que significa más que acercarlos al fascismo, para indicar que, en las condiciones adecuadas, tales grupos dirigentes

Morodo, pel qual Acció Espanyola llisca del catolicisme tradicional al feixisme catòlic modern, sense que el procés estigui exempt de cauteles i reticències, i per justificar-ho repassa el pensament de redactors de la revista com Eliseda, Montes, Pemartín o Vigón, que persegueixen una síntesi entre el tradicionalisme i el feixisme, un "feixisme de dretes", per dir-ho a la manera de Calvo Sotelo. Morodo, Raúl, *Los orígenes ideológicos del franquismo: Acción Española*, Madrid: Alianza Editoria, 1985, pp.162-168.

⁶¹ Saz, I. op. cit., (2004), p.62.

⁶² Kallis, Aristotile, "Fascism, 'para-fascism' and 'fascistization': on the similarities of three conceptual categories", *European History Quarterly*, 38/2, (2003), p.221. Aquest procés implica concessions, renegociacions i revaloritzacions de líders i elits que altera la inicial fisonomia del feixisme. *De processus d'acomodament mutuel* qualifica la situació Burrin, a *Fascisme, nazisme autoritarisme*, Paris: Seuil, 2000, p.16.

*pueden llegar a perder el control sobre una base social que ha sido educado por ellos mismos en unos principios de un Nuevo Estado que acabará pasando por encima*⁶³.

El procés d'imantació feixista conclou quan àrea i partit es troben, i això passa des de la primavera de 1936 sense que obsti que la feixistització sigui un un procés anterior i superior al partit. Segon N. Poulantzas:

*la fascistización no estalla como un trueno en un cielo sereno. Ante todo, y el hecho es sorprendente, porque los comienzos de ese proceso no están en absoluto marcados por el "nacimiento" de organizaciones fascistas, las cuales, de una parte, en Alemania y Italia, vegetaron durante largo tiempo antes de los comienzos reales del proceso, y de otra parte existieron con frecuencia por lo demás, sin que si quiera embragaran en el proceso de fascistización*⁶⁴.

A nivell internacional, per Kallis, el de feixistització és un terme poc elegant però el millor descriu el procés d'importació del feixisme. El feixisme inspira a la dreta europea, sobretot pel que fa al model de lideratge únic, més que el moviment (també hi ha una tendència a reduir el feixisme a l'epònim del seu líder, un mussolinisme, eclipsant així el seu caràcter polític de règim feixista; el problema és encara major en el franquisme, quan Franco és algú extern al partit) en les pràctiques polítiques i organitzatives, però no en la ideologia. Segons Kallis, el patró de feixistització que més escauria al règim franquista és l'aliança de llarga duració entre les forces conservadores tradicionals i el feixisme, en la base d'una acceptació dels últims de la preeminència dels primers en la presa de decisions i la seva disposició a sacrificar les aspiracions revolucionàries en ares a la continuïtat i estabilitat del règim sota els auspicis d'una elit tradicional receptiva a les receptes populistes dels feixistes⁶⁵, que no difereix en demesia del que ocorre en altres règims. Ja que aquestes línies no són un estat de la qüestió, sinó, més aviat, una recensió crítica sobre tema que, nogensmenys, faci d'exposició metodològica del nostre propi treball, és de rigor precisar que entenem nosaltres per feixistització, així que ens atrevim a formular una definició, amb deutes teòrics molt palpables i confessant que tenim en ment el cas espanyol, però la validesa del qual estimem més general: la feixistització és un procés, i no un estat, pel qual diferents actors socials, com partits, sindicats, grups de pressió o entitats culturals i econòmiques, així com els seus seguidors i simpatitzants, reben l'influx del feixisme, sense que aquest procés

⁶³ Gallego, Ferran, op. cit. (p.2005), p.277.

⁶⁴ Poulantzas, N. *Fascismo y dictadura. La tercera internacional frente al fascismo*, Madrid: Siglo XXI, 1973, p.67.

⁶⁵ Kallis, A, op. cit., pp. 235-236.

sigui una variable independent del fenomen feixista, sinó part d'aquest, però que pot obstruir el desenvolupament d'una organització pròpiament feixista.

Allò que molts cops batega en el fons d'aquest debat són batalles polítiques actuals en que esquerres i dretes usen la història per fer-se mal, les primeres condemnant i les altres exculpant o justificant l'actitud de connivència de les dretes amb l'accés del feixisme al poder, a la vegada que traspassen la responsabilitat de guerra civil a les esquerres al situar el seu origen al 1934. No es tracta de fer un al·legat estantís en favor l'objectivitat històrica, i, som conscients que les esquerres també tendeixen a disculpar totes les actituds dels "seus", però ens sembla ultrapassar tots els límits, dir, com fa Payne, que la dreta es "confon" en la primavera del 36⁶⁶. Després de la caiguda d'un règim feixista, la dreta intenta salvar una tradició política nacional (per exemple, en el cas d'Alemanya, recolzant-se en l'oposició conservadora a Hitler i en l'Operació Valquíria). A Espanya, la dreta democràtica sempre fou grupuscular fins la caiguda del franquisme, per molt que historiadors com Tusell deformin la genealogia i incloguin a la CEDA dins la família democratacristiana⁶⁷, que a l'Espanya dels anys trenta a penes sí es pot reduir a la catalana Unió Democràtica i algunes personalitats aïllades com Ossorio i Gallardo.

Pocs són els historiadors que opinen encara que l'alçament fou un simple *pronunciamiento*, i que la mobilització civil de caràcter polític fou purament auxiliar de l'exèrcit i marginal en el context bèl·lic⁶⁸. Però si s'insisteix en la idea del fracàs del projecte contrarevolucionari, que obliga, almenys als falangistes, a claudicar i apel·lar a l'exèrcit (quan el recurs als militars forma part del projecte falangista, inclòs del líder feixista considerat més purista, Ramiro Ledesma) així com la responsabilitat única de l'exèrcit, com a corporació, en la construcció del nou règim, es podria arribar a creure que el franquisme fou només una dictadura militar amb alguns agregats a la moda europea del moment, que organitza la societat en els principis inherents a la caserna (ordre, jerarquia, disciplina), o que posseeix una ideologia oficial inspirada en l'experiència de la guerra de l'Àfrica, doncs africanistes són els que detenten el poder⁶⁹. Quí són els feixistitzats?. Parafrasegem de nou a un testimoni d'excepció, R.Ledesma:

Calvo Sotelo y su Bloque Nacional. Gil Robles y sus fuerzas; sobre todo, las pertenecientes a la J.A.P. Primo de Rivera y sus grupos, hoy todavía en la órbita de los

⁶⁶ Payne, S. op. cit., (1997), p. 697. Una variable, però que no l'eximeix de responsabilitats, sinó que intenta explicar la seva actitud, és "l'exageració de la dreta" de Mann, M. op. cit., p.370.

⁶⁷ Tusell, Javier, *Historia de la democracia cristiana en España*, Madrid: Edicusa, 1974.

⁶⁸ Chueca, R. op. cit., p. 139.

⁶⁹ Nerín, Gustau, *La guerra que vino de África*, Barcelona: Crítica, 2005.

*anteriores, aunque no, sin duda, mañana. Sin olvidar, naturalmente, a un sector del Ejército, de los militares españoles*⁷⁰

Autors com Gil Pecharromán, pels monàrquics alfonsins, González Cuevas i Morodo, per *Acción Española*, i José Ramón Montero, per la CEDA, o Mercedes Cabrera i Rey Reguillo per la Patronal, han constatat aquesta feixistització apreciable en els discursos, els programes i les pràctiques polítiques. Curiosament, autors experts en la dreta "feixistitzada" (i concretament ens referim a J.R. Montero i R. Morodo), fan menys escarafalls en considerar aquesta dreta com "parafeixista"⁷¹ mentre que els historiadors del feixisme pròpiament dit, sobretot s'han preocupat per ressaltar les diferències⁷². La CEDA representa, per les esquerres, molt més el feixisme durant la II República que una Falange testimonial. Ara sabem que s'equivocaven, però és fàcil dir-ho des de l'atalaia privilegiada del temps. S'havia de filar molt prim a l'època per diferenciar un partit que professa el corporativisme, el cristianisme social, propugna un Estat autoritari, que mobilitza enormes riuades de masses, que és antiparlamentari, que promet que les eleccions de 36 seran les últimes amb sufragi universal, que fàcilment es pot relacionar amb un Dolfuss aliat a les Heimwehr feixistes, que esclafa la rebel·lió de Viena, com el govern radical-cedista reprimeix, a ferro i foc, la revolució d'octubre, per no parlar de les seves joventuts i l'espectacle feixista de concentracions de masses, uniformes, càntics... La crítica a l'excessiu estatisme del feixisme per part de la CEDA poc havia d'importar als qui la reputaven com la primera amenaça per la continuïtat del règim, ni tampoc a les seves pròpies bases, que podrien autoidentificar-se com a feixistes en la mesura que els seus enemics antifeixistes els consideraven com a tals. Panteisme estatal, culte pagà a la nació o radicalisme (en allò que ateny al cas concret de la violència; a més, no és la violència política antisocialista el que escindeix a les dretes socials i el feixisme, sinó el desordre, que en conjuntures de conflictivitat social toleren com un mal necessari), són barreres franquejables en la "realitat històrica"⁷³, o, dit d'un altra manera, tenen poca incidència aquestes diferències doctrinals en la realitat objectiva⁷⁴, i, per descomptat, en l'òptica de les persones corrents (en tot cas, el que indica això és que la dreta s'està autodefinint, com potser no li havia calgut fer fins ara, per la irrupció del feixisme i en relació a aquest, i aquest

⁷⁰ Ledesma, R. op. cit., (1968), p.72.

⁷¹ La CEDA pateix, segons Montero, una feixistització superior a un mer contagi ideològic i inferior a l'encarnació d'un autèntic partit feixista, Montero, José Ramón; Chueca, Ricardo, "El fascismo español. elementos par a una interpretación", *Historia contemporánea*, n°8, (1992), p. 235.

⁷² Per Jiménez Campo, la feixistització acaba amb allò més ornamental, però no modifica el contingut del discurs, cosa que, després explica les diferències en el si de la coalició franquista, p.62.

⁷³ Gallego, F. op. cit., (2008), p.130.

⁷⁴ Blinkhorn, Martín, "Introduction. Allies, rivals or antagonists?. Fascists and conservatives in modern Europe, *Fascists and Conservatives. The radical right and the establishment in twentieth century Europe*, Londo: Unwin Hyman, 1990, p.1.

tipus de definicions sempre amplifiquen diferències que no són tals). Aquestes organitzacions, malgrat admirar els règims feixistes (Gil o Calvo els hi llencen moltes floretes) i adoptar selectivament alguns ítem d'aquests, mai es reconeixeran com a feixistes. El feixisme és, per ells, quelcom estranger, i allò que podria aportar ja ho fan els seus respectius moviments, que són rigorosament nacionals, com argumenten els tradicionalistes. Com més a aprop hi estiguin, més refusaran identificar-se amb el feixisme (per exemple, el Fal Conde díscol amb la unificació està més a la vora del feixisme que un Rodezno col·laboracionista). Les elits dels partits d'extrema dreta intenten així preservar unes sigles i resistir a les tendències absorcionistes i la fuga de militància cap al feixisme, amb èxit fins 1936.

També la constitució del partit feixista és un procés llarg i accidentat: Ledesma funda la primera organització feixista a principis de 1931, un grupuscle antisistema que encarna el feixisme més vitalista i revolucionari, per canviar de tàctica a finals d'any en mires a entendre's amb les renascudes dretes. Primo funda Falange amb el suport de l'ultradreta i a imitació del feixisme italià, però cerca un espai autònom i va perfeccionant el seu discurs, sobretot d'ençà de l'escissió de Ledesma, que marxa, no per l'esquerra, sinó per mor del pragmatisme, doncs, segons el seu parer, el partit havia de ser amalgama, en la qual, hi tingui cabuda des de un militar reaccionari a un jove estudiant revolucionari i era el *führerprinzip* el que havia d'homogeneïtzar aquesta massa amorfa. Enlloc d'atribuir el fracàs del partit feixista a la manca de requisits estructurals pel seu desenvolupament, no s'ha de menystenir els errors estratègic comesos pels seus líders, doncs els actors també hi tenen alguna cosa a dir en tot aquest procés. Primo soluciona els conflictes interns a base d'expulsions, com havia succeït en el cas del monàrquic Ansaldo. Tanmateix, fins hi tot quan Falange esdevé el "partit de José Antonio" el feixisme espanyol és plural (com tot feixisme, s'hi arriba per camins diferents, però que acaben conduint a Roma)⁷⁵. Els que s'estan feixistitzant i els feixistes constitueixen un altre procés de síntesi política⁷⁶, sobre la base que les similituds pesen més que les diferències, (tot i que la cohabitació no sempre és idíl·lica, en cap moviment o règim⁷⁷), i que conclourà en la unificació, i no s'entengui això de manera teleològica, ja que, al cap i a la fi, la unificació és una imposició de Franco. La síntesi significa una recodificació del nucli feixista original, de la mateixa manera que

⁷⁵ Una concepció de la ideologia d'un moviment polític, "desempaquetada", entre d'altres trets, com quelcom no entès per tothom de la mateixa manera, en les que es ressalta un o altre aspecte, amb nivells de sofisticació i amb graus diversos de compromís vers ella (que fa que siguin diverses les "afinitats electives" al feixisme i converteixen el partit en un maremàgnum d'interessos unificats per la idea de la comunitat nacional) veure Griffin, R. op. cit., pp.15-17.

⁷⁶ Gallego, F. op. cit., (2005), p.263.

⁷⁷ Però no sabem si tan conflictiva per anomenar a les dues cultures que confluirien en el franquisme, nacionalcatolicisme i feixisme, aliats-enemics, com fa Saz, I. "Las culturas de los nacionalismos franquistas", *Ayer*, n° 71, (2008), p. 165.

magnetitza als seus aliats⁷⁸. Ja el seu contacte previ modifica a uns i altres. La presència del feixisme obliga a les dretes espanyoles a modernitzar-se tant la seva pràctica com en la seva ideologia política. A Espanya, no es pot pretextar que la feixistització és només un recurs per competir amb el rival més modern, i menys quan no s'ha parat de reiterar que el feixisme és quasi inexistent. Aquesta dreta dura no es maquilla de feixista, en ella es produeix una "floració natural" cap el feixisme d'ingredients propis de la seva estratègia global contrarevolucionària⁷⁹. Alhora, la feixistització de la dreta indueix a depurar la doctrina, com fa Primo de Rivera, sobretot a partir d'octubre de 1934 (quan el projecte de Bloque Nacional de Calvo comença a tenir una resposta positiva), i, a la vegada, a cercar la col·laboració, si cal fent algunes concessions i edulcorant el discurs anticapitalista, com ho fa Ledesma a partir de finals de 1931 (i el que està fent és normalitzant el feixisme espanyol, allò excepcional és el feixisme maximalista dels orígens⁸⁰). Les monografies sobre Falange poc es preocupen dels processos interns que experimenten les dretes. No així les obres sobre l'extrema dreta, com les dels ja citats González Cuevas o Gil Pecharromán, doncs l'aparició de Falange és creu necessària per explicar aquestes, tot i que, sovint, com un capítol en l'estratègia d'aquestes d'instrumentalització d'un feixisme local, fallit per les resistències joseantonianes. Però aquesta instrumentalització està acompanyada d'una veritable feixistització en la dreta⁸¹ (no oblidem que extrema dreta i Falange consensuen uns "punts bàsics" per aquesta).

Aquest procés constituent del feixisme, travessat per conflictes interns i negociacions amb altres forces polítiques i socials no és diferent a Espanya que en altres països. La comparació no ha de consistir en una "homologació forçosa", sinó en observar altres processos que ens ajudin a entendre el nostre objecte d'estudi. En aquest cas, de la comparació resulta la normalització del feixisme espanyol respecte als seus germans europeus, podent arribar a la conclusió que allò que semblen anomalies en la formació del feixisme espanyol tal volta no ho són tant. A tot arreu, el feixisme sempre es constitueix en la interacció entre feixisme i feixistitzats o receptius al feixisme (partits, grups de pressió, associacions, elits socials...) i arriba al poder sempre en forma de coalició antidemocràtica, també per la base⁸². El règim feixista mai és monolític, ni tant

⁷⁸ Traverso, Enzo, "Interpretar el fascismo. notas sobre George L. Mosse, Zeev Sternhell y Emilio Gentile, *Ayer*, n° 60, (2005), p.232

⁷⁹ Montero, J. R. Chueca, R. op. cit., p.233.

⁸⁰ Gallego, F. op. cit., (2005), p. 406.

⁸¹ Saz, I. op.cit., (2004), p.62.

⁸² *While self-conscious radicalism, taken seriously by genuine activists, did perhaps distinguish the "fascist" from the ostensibly "non-fascist right, and may even inhibited the former growth, in the end it was the Falange's ability to absorb conservatives, rich and poor alike, which brought it success and share power*, Blinkhorn, M. "The Iberian States...", op. cit., p.344.

sols a l'Alemanya del totpoderós partit nazi⁸³. El nazisme rep el suport de les elits econòmiques des del gir estratègic de 1928 i els seus primers governs no seran monocolors. El règim nazi recluta el seu personal polític i administratiu de les antigues classes dirigents i el Poder es fragmenta en una miriada d'oficines de l'Estat i el NSDAP (el que es coneix com "poliarquia nazi"), de manera que, en el paradigma de règim totalitari, el partit no hi ostenta la supremacia absoluta. Tampoc la intervenció dels militars (el pretorianisme ha estat adduït com a causa de la debilitat del feixisme espanyol⁸⁴) és estranya en altres feixismes, com l'alemany. En tot cas, el feixisme alemany pot arribar més lluny que l'italià o l'espanyol perquè no té el contrapés de poders de l'antic règim com l'Exèrcit (delmat després de Versalles) d'Església (el cristianisme alemany estava dividit en dues confessions) o la Monarquia (destronada després de la derrota Primera Guerra Mundial, en la qual no se li deixa d'atribuir responsabilitats, només una minoria reivindica la seva restauració). La lluita entre aquestes forces en les entranyes dels règims feixistes (que més que tenir un origen ideològic, rau en la competició per ocupar parcel·les de poder) és perfectament descrita per Burrin, (que no està pensant, precisament, en el cas espanyol):

La especificité des rapports du parti et de l'État dans l'Allemagne nazie et l'Italie fasciste tenait, en somme, à l'existence d'un dualisme mal délimité qui résultait lui-même du compromis autoritaire: les forces conservatrices souhaitant la limitation des pouvoirs du parti, sinon sa disparition, le chef ne pouvant et ne voulant se priver de cette base de pouvoir, les responsables du parti, enfin, cherchant à affirmer et à accroître leur autonomie⁸⁵.

Com a suposat totalitarisme consumat el nazi i com a totalitarisme "frustrat" el feixista (i, sobretot, pel tret diferencial del racisme i la repressió política, factor aquest últim en el qual el franquista no seria un deixeble del nazisme, sinó tot un mestre) hi ha qui creu, com Sternhell o Bracher, que els règims feixista i nazi no es poden designar amb el mateix nom, i, per tant, la categoria genèrica de "feixisme" és inservible. Si cerquem un model prototípic idèntic de règim feixista, el concepte de feixisme genèric s'esmicola i només el podem adjudicar al règim mussolinià, passant per alt, les enormes semblances entre els dos règims (per les especificitats de cada règim, s'ha intentat salvar el concepte de feixisme genèric formulant-lo en plural⁸⁶), força més que règims

⁸³ Ibidm, p.152.

⁸⁴ Payne, S. op. cit., (1997), p.697.

⁸⁵ Burrin, P. op. cit., (2000), p.29.

⁸⁶ Hernández Sandoica, Elena, *Los fascismos europeos*, Madrid: Istmo, 1992 p.18.

dispars que reben el qualificatiu de comunista, per exemple. Ja al 1974, Renzo de Felice escrigué que la tendència a banalitzar el feixisme com a fenomen, (i no serveix com excusa la inflació del terme),

*non vada perduta la consapevolezza di quel minimo comuni denominatore a cui accennavamo; senza i quale si finisce per smarrire anche la possibilità di comprendere l'intima ragione del constuirsi di un determinato blocco di Stati e di uomini contrapposto ad un alto, indubbiamente eterogeneo e provvisorio, ma dettato da un'altretanto intima ragione di contrapposizione al primo, e la storia dell'Europa e del mondo tra la due guerra mondiali finirebbe per trovare una spiegazione meramente diplomatica e addirittura casuale*⁸⁷.

En el cas italià, el feixisme també conquereix el poder amb la complicitat de les elits⁸⁸ (latifundistes, empresaris, polítics liberals, monarquia, Església... posant al servei dels interessos de la burgesia les esquadres d'acció, quan l'amenaçada revolucionària ja ha passat) i el seu règim ha estat qualificat com "desordenat"⁸⁹ i es va construir de mica en mica, un xic improvisadament després de prendre el poder, ja que no compta amb un model amb el que guiar-se (no així el franquisme, una dels seus primers dictats és un "fur del treball" inspirat directament en la Carta del Lavoro feixista, de fet, la solució de Bracher d'oposar l'empirisme a la generalització categòrica per desmitificar aquesta⁹⁰ es veu precisament rebatuda quan s'efectua aquest escritori empíric, quan s'analitza com funcionen els règims enlloc de quina és la seva essència⁹¹). El PNF absorbeix al seu sí als nacionalistes radicals de l'ANI al març de 1923⁹², i no es tracta d'una dissolució els nacionalistes en el feixisme, sinó que aquests conserven el seu projecte polític i els seus líders, com Federzoni o Rocco formaran part de l'establishment del nou règim. Especialment remarcable és el paper de Rocco, ministre de justícia i ideòleg de l'Estat corporatiu italià, que, com la reforma Gentile (un altre feixista "poc genuí") és una de les lleis fonamentals o "feixistíssimes" del nou règim⁹³.

⁸⁷ De Felice, Renzo, *Le interpretazioni del fascismo*, Bari: Laterza, 1974, p.254. Surt en defensa d'un feixisme genèric Tim Mason, "Whatever happened to 'fascism'", *Nazism, fascism and the working class*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, pp. 323-331.

⁸⁸ Paxton, R.O., op. cit., p. 119, i la intervenció d'aquestes en la marxa interna del moviment, precisa Gallego, F. op. cit., (2005), p.273.

⁸⁹ Mann, M. op. cit., p. 114.

⁹⁰ Bracher, K.D. *Controversias de historia contemporánea sobre el fascismo, totalitarismo y democracia*, Barcelona: Alfa, 1983, pp.18-19.

⁹¹ Aquesta és la proposta, entre d'altres historiadors, de Martí Marín, que analitza un règim local del franquisme que segueix fidel al model feixista fins a les acaballes del règim, veure, per exemple, "(Re) construint l'Estat: administració local i provincial del franquisme i del feixisme italià en una perspectiva comparada", *Nou Estat, nova política, nou ordre social: feixisme i franquisme en una perspectiva comparada*, Barcelona: Fundació Pi Sunyer; Cefid, 2005, pp. 13-43.

⁹² Per Roccucci, no es tracta absorció, ja que l'abast polític de la fusió és que els nacionalistes posseïen els feixistes. Roccucci, Adriano, "Nacionalisme, Estats societats. Un projecte nacionalista pel feixisme italià", *Nou Estat, nova política...* op. cit., p.231.

⁹³ Sarti, Roland, "Italian Fascism. Radical politics and conservative goals", *Fascists and conservatives*, op. cit....p.25.

En aquest partit estaria subordinat a l'Estat i també ha Itàlia s'ha dit que el partit es relegat a un rol "coreogràfic" (a nivell provincial i local, com a Espanya, s'està matisant aquesta banalització del partit) i a fomentar una acceptació estàtica del règim⁹⁴. Aquest "compromís autoritari" del règim feixista (que exemplifica la defenestració del sindicalista Rossoni) va portar a R. De Felice a distingir entre un feixisme moviment i un règim de feixisme "desnaturalitzat", del que resulta que diferenciar un règim feixista d'un de feixistitzat o parafeixista, esdevé molt problemàtic⁹⁵. Òbviament, és diferent conquerir el poder que governar-lo, per això Ledesma no era partidari de perdre el temps en debats sobre les institucions del règim mentre durés el *Kampzeit*, i menys quan l'exemple del que havia de ser el nou règim nacionalsindicalista saltava a la vista de tothom: nazisme i feixisme. S'entén, però, com una traïció als principis, o com inconseqüència dels falangistes que s'acomoden a un règim no feixista, que no ajuda a explicar perquè els més essencialistes o feixistes purs són neofalangistes com Ridruejo, Laín o Suñer, que té en el seu equip a un altre alt càrrec que es distancia del règim, però "per la dreta", Gamero del Castillo, mentre que els "incoherents" falangistes de Franco són joseantonians legitimistes com Fernández-Cuesta, Girón o Pilar Primo de Rivera o que els intents de reconstrucció d'una teòrica Falange Autèntica corrin a càrrec d'algú que havia marxat de la Falange joseantoniana per la dreta quan aquesta es radicalitza, com el militar Tarduchy⁹⁶. Aquesta síntesi que encarna el règim no és una desnaturalització o una *desfeixistització* del feixisme, sinó la forma que pren aquest al instal·lar-se en el poder: *el fascismo en el poder es un compuesto, una poderosa amalgama de ingredientes conservadores, nacionalsocialistas y de derecha radical diferentes pero casables, unidos por enemigos común por una nación regenerada, dinámica y purificada*⁹⁷. L'essència d'un règim feixista, segons Blinkhorn, és la bastardia, no la puresa⁹⁸. Es dona la paradoxa que si apliquéssim el mateix rigor en analitzar el règim feixista des d'un ideal-tipus del feixisme com el que s'empra per afirmar que el franquisme no és feixista, segurament arribaríem a la paradoxal conclusió que el règim feixista no és feixista⁹⁹, embarbussament que seria ja insuportable. Si per Saz el franquisme és un paradigma de règim *feixistitzat*, per Blinkhorn el franquisme també és un cas exemplar, del procés com el feixisme es constitueix en règim, havent de fer doloroses concessions en ares a metes comuns:

⁹⁴ Ibidm., p.26, Pel contrari en el cas espanyol, Molinero, Carme, *La captación de las masas: política social y propaganda en el régimen franquista*, Madrid: Cátedra, 2005.

⁹⁵ Kallis, A. op. cit., p.243.

⁹⁶ Araya

⁹⁷ Paxton, R. O. op. cit., p.242.

⁹⁸ Blinkhorn, M. op. cit., p.1.

⁹⁹ Sarti, Roland, op. cit, p.9.

what the spanish case nevertheless does suggest is that to define fascism purely or primarily in terms of its ostentatiously radical origins is actually to define only a part and not all of complex process involving the pursuit, and less, commonly, the winning and exercising of power. Fascism does not cease to be fascism when, as in Spain at 1936-37, it broadens its base to include unabashed conservatives¹⁰⁰.

França ens ofereix un bon element per la comparació, un país del que s'ha dit que fou "al·lèrgic al feixisme", un producte d'importació que només representen grupuscles marginals (com el feixisme mimètic de Bucard, tan cridat al fracàs com el del britànic Mosley), postura nacionalista defensada per René Remond, i, al contrari, que la ideologia feixista neix a França, com proposà Sternhell. El feixisme francès, com l'espanyol, és dèbil políticament, dividit en diverses organitzacions, lligues o corrents polítiques (francistes de Bucard, nacional-populistes de Doriot, neo-socialistes de Deat, feixistes agraris de Dorgerés...), però, ideològica i culturalment, té un bast camp d'irradiació sobre una "zona política flotant"¹⁰¹ inconformista i contestatària, representat per escriptors, pensadors, arquitectes, enginyers, economistes, mànagers....

Malgrat les sonades conversions des de l'esquerra d'alguns dels que seran els líders del feixisme francès, que ha estudiat P.Burrin, segurament s'ha sobreestimat aquest origen d'esquerres i inconformista del feixisme francès i s'ha abusat d'un anàlisi únicament ideològic, com ha denunciat Soucy¹⁰², ja que això ha suposat deixar fora del camp magnètic del feixisme francès aquelles organitzacions d'extrema dreta, com les Croix de Feu de La Rocque (després Partie Social Français, una organització amb l'espectacular xifra de 700.000 militants l'any 1937) els Jeunesses Patriotes de Taittinger, la Solidarité National o fins i tot, l'Action Française de Maurras. Soucy passa a l'altre extrem: si per Sternhell el feixisme és una revisió antimaterialista del marxista, per aquest autor no és sinó una revisió modernitzadora del conservadorisme. Aquestes lligues d'extrema dreta són feixistes, i, per tant, el feixisme francès no és pas marginal, sinó de masses. Al règim de Vichy, almenys en un principi, hi confluirà tota aquesta "parentela" feixistitzada, de Doriot a La Rocque, de Mounier a Brasillach. Potser exagera Soucy en considerar a La Rocque o AF com a feixistes, però aquestes organitzacions no seran, ni de bon tros, alienes al feixisme, sinó que estan immerses en un procés de feixistització i formen part del fenomen feixista francès: l'èxit en la captació de masses d'aquestes i la dispersió del feixisme polític és el que dificulta la

¹⁰⁰ Blinkhorn, M. "Conservatism, Traditionalism and Fascism in Spain, 1989-1937", *Fascists and conservatives...* op. cit., p. 135.

¹⁰¹ Burrin, P. op. cit., p. 70.

¹⁰² Soucy, Robert, *French fascism: the second wave, 1933-1939*, New Haven: Yale University Press, 1995, p.8.

constitució d'aquell partit únic feixista que després reclamarà amb insistència Deat durant el règim de Vichy.

La formació d'un feixisme de masses no pot ser analitzada en termes de "reacció a" (sense predisposició prèvia) i molt menys d'oportunisme. Cal prendre's seriosament els feixistes i permetre'ls parlar per ells mateixos, com diu l'historiador M. Mann, (tot i que tampoc cal creure al peu de la lletra en les seves motivacions desinteressades, ni interpretar el feixisme de la mateixa manera com els feixistes es representen). No sembla adequat empantanegar-se en disquisicions teòriques sobre la naturalesa del feixisme sense saber abans qui i perquè es fa feixista i que fan els feixistes, la qual cosa no vol dir renunciar a teoritzar sobre el fenomen feixista, sinó extrapolar-lo d'aquesta base empírica. I això difícilment ho podem esbrinar amb un estudi clàssic d'elits, partits i programes, intentant calibrar si una organització és o no és feixista en funció d'un model ideal-tipus, o els seus graus de feixistització. Tampoc únicament des de la ideologia del feixisme, com, tant bé han fet, per altra banda, historiadors com Gentile, Sternhell o Mosse. E. Traverso ja ha advertit que obnubilar-se en la ideologia revolucionària de feixisme comporta els riscos oblidar-se del seu caràcter socialment contrarevolucionari, sense haver de tornar, per això, en la vella tesi marxista de la "funció social" del feixisme¹⁰³. Sense menystenir allò que el feixisme té de transgressor i de rupturista, una cosa que tenien clara els feixistes i els seus parents de les dretes és que calia salvar la propietat privada dels partidaris de la seva socialització i reformar, però no abolir, el sistema capitalista. És fa un gra massa equiparar l'anticonservadorisme feixista amb el seu antisocialisme¹⁰⁴.

Cal fer una història social, amb els additius del que s'ha anomenat la història postsocial (que té en compte la cultura, els símbols, les percepcions, els codis semiòtics, a més dels seus interessos econòmics) de les *persones corrents*¹⁰⁵ que es fan feixistes, o donen suport al feixisme o acaten un règim feixista, sense considerar que passen a ser feixistes únicament quan reben el carnet del partit. Bona part dels que ingressen al partit no és el feixista tipus monjo-soldat, sinó que es senten atrets al partit per principis simples i vincles emocionals, sense que això signifiqui que siguin ignorants (patriotisme, justícia social, moral de sacrifici...)¹⁰⁶, de la mateixa manera que no tots els comunistes han llegit a Marx, i en la seva elecció hi intervenen factors no

¹⁰³ Traverso, E. op. cit., (2005), pp.227-258.

¹⁰⁴ Griffin, R. op. cit., p.49.

¹⁰⁵ Paxton, R. O. op. cit., p.331.

¹⁰⁶ Martín de la Guardia, Ricardo, "José Antonio Primo de Rivera o el estilo como idea de existencia", *Fascismo en España...*op. cit., pp. 163-178

racionals, com el mite de la URSS. L'ideal-tipus, concepte que suposadament ens permet caracteritzar a algú com a feixista, el que fa molts cops es "empobrir" una visió del món en el "nivell de la vida viscuda" que troba traducció política en el feixisme, ressaltant, en funció del perfil, individual o col·lectiu, del subjecte, uns sobre els altres dels factors d'atracció del seu polifacètic corpus¹⁰⁷. S'ha fet molts estudis sobre l'àrea cultural-política del moviment obrer, en canvi, s'ha estat reticent a aplicar aquest enfocament al feixisme, potser perquè segueix tenint el prejudici que el feixisme és un moviment de classes mitjanes gregàries i alienades en la defensa dels seus interessos materials. D'aquí la crida de Mann a "prendre's els feixistes seriosament" o la història del feixisme des de dins que propugnen historiadors com els abans esmentats Gentile, Sternhell o Mosse, que només tingui en compte als interessos econòmics de classe, sinó la cultura, la religió, les percepcions... El procés formatiu del feixisme espanyol i l'encontre entre el partit i aquesta àrea en estat de disponibilitat s'ha d'historiar des de la societat,

*mediante aquellos elementos de reconocimiento de valores compartidos, de arquetipos de adversarios que se poseen en común, de amenazas a los puntos de orientación de la propia vida, presentida de forma parecida (...) una dinámica local por la que pasa un fenómeno universal*¹⁰⁸.

Això no significa que calgui refusar els anàlisi de classe del feixisme, com fa Mann¹⁰⁹, perquè els feixistes són de totes les classes i les seves motivacions no són materialistes. Sempre depèn del concepte de classe que es tingui, que pot ser un de unidimensional i economicista, que és el que repudia aquest autor, o un de més ric i polièdric.

Ni a Espanya hi ha feixistes sense feixisme, ni el feixisme espanyol és un "feixisme sense feixistes", com s'ha dit, amb la intenció de refutar la tesi sobre la seva inexistència, però alimentant consecutivament el tòpic del seu desarrelament social (i encotillant el debat sobre el feixisme espanyol en l'autista definició teòrica, o, com tant se li a retret a Sternhell, concebre un feixisme en les idees independent de la seva plasmació política, ambdós tendències ignoren el "subjecte feixista"). Els feixistes els hem de cercar a Falange, però també en altres organitzacions com la JAP, o entre

¹⁰⁷ Griffin, R. op. cit., (1994), p.17.

¹⁰⁸ Ugarte Telleria, J. La nueva Covadonga insurgente: orígenes sociales y culturales de la sublevación de 193 en Navarra y el País Vasco, Madrid: Biblioteca Nueva, 1998, p.190.

¹⁰⁹ Mann, M. op. cit., p.31. Curiosament, per Mann, el cas espanyol és l'únic en que el missatge feixista té menys atracció que el seu antimarxisme, p. 386. Això fa del cas espanyol excepcional i explica que la dictadura franquista es constitueixi en un dic de l'Antic Règim a l'amenaça revolucionària de la classe obrera, p.387.

votants a la dreta dura, la fidelitat a la qual té una crèdit tan limitat, malgrat el discurs de sacralització del líder i de submissió al partit, com el del seu resultat electoral de febrer de 1936, i que, després de la victòria del FP i de la derrota del projectes de les dretes, (de les dues coses, la crisi del DNVP o el Zentrum beneficia a l'ascens del nazisme¹¹⁰ com el fracàs de la CEDA i el Partit radical al falangisme) engrossiran les files del feixisme de forma còmoda, sense una transformació tan radical com sobtada dels seus punts de referència polítics. A Espanya, s'han fet pocs estudis que capturin aquesta feixistització social de la "gent corrent", (que no hi ha temps perquè s'expressi electoralment en un vot massiu al feixisme) que potser ens permetrien sortir de l'atzucac d'aquilar sí un règim és feixista o no en funció del pes del component feixista. Entre aquests rars treballs cal esmentar els estudis de F.Cobo Romero sobre la feixistització dels llauradors andalusos¹¹¹, lesionats en els seus interessos pel reformisme agrari republicà (com la llei de termes municipals, que els obliguen a pagar salaris més elevats als seus treballadors quan abans trampejaven les situacions difícils contractant a mà d'obra itinerant) més que els latifundistes (als que es supeditaran, formant un bloc contrarevolucionari), amb unes municipalitats socialistes que es decanten a favor dels obrers agraris en els litigis arbitrats pels jurats mixtes, i exposats l'amenaça "revolucionària" (més aviat, sentida com a tal) dels sindicats de classe. En segon lloc, la formidable obra d'Ugarte Telleria sobre els orígens socials i culturals de la guerra a Àlava i Navarra, radiografia de l'*ethos* d'una comunitat i del l'impacte del nou règim sobre l'ordre tradicional, que es creu ordre natural i immutable. Segons aquest autor, el missatge populista del feixisme, en el qual la política es substitueix per la moral, és capaç d'unir diversos sectors populars conservadors gràcies un discurs de reconciliació social que no implica una ruptura amb els contorns culturals d'identificació d'aquest sector del poble, com sí suposa el socialisme¹¹². No podem oblidar tampoc l'obra de Mary Vincent sobre el catolicisme durant la II República aplicat al cas de Salamanca, en la qual s'analitza com la vida dels catòlics, no necessàriament monàrquics o enemics de la República es veu profundament alterada per la "secularització agressiva" de la República, posant-se a disposició per ser mobilitzats i educats en valors antidemocràtics per un extraordinàriament exitós partit de dretes, la CEDA¹¹³, que es serveix de l'enorme aparell de l'Acció Catòlica per arribar als catòlics de base. No només en valors antidemocràtics, sinó també en una nova forma de fer

¹¹⁰ Childers, Thomas, *The nazij voter: the social fundation of fascism in Germany, 1919-1933*, Chapel Hill : The University of North Carolina Press, 1983 , p.262. Com a Itàlia, el feixisme arrabassa seguidors als partits liberals clàssics i al partit popular, De Felice, Renzo, op. cit., p.265.

¹¹¹ Cobo Romero, F. "Acerca de los orígenes agrarios del fascismo. Italia y Andalucía en perspectiva comparada (1900-1936)", *Revista de Historia contemporánea*, nº8, (1997-1998), pp.109-158.

¹¹² Ugarte Telleria, J. op. cit., (1998), p.201.

¹¹³ Segons Gallego, op. cit., (2008), p.142, la CEDA fou una zona d'incubació del feixisme, no un projecte feixista acabat.

política activa (mítings, propaganda, cert grau de militarització...) en un sector de la població ("un gegant adormit") que tenia una nul·la o escassa experiència de mobilització i un horitzó d'expectatives que projecta no una mera reforma, sinó un cop d'Estat des de d'alt¹¹⁴ i la construcció d'un règim confessional corporatiu. Si Peter Fritzsche explica com la massiva mobilització populista de la classe mitjana, que fa possible la República de Weimar (activant els interessos passiu d'aquestes gents), passa d'estar associada als partits liberals clàssics, després dispersa entre partits d'interès, i finalment, sota l'ègida dels nazis i el seu projecte de *Volksgemeinschaft* total¹¹⁵, un procés similar es produeix a Espanya, però aquí les classes mitjanes (o una part molt important d'elles), un estament molt fragmentat en diferents estrats (s'han utilitzat conceptes com el de classes mitjana baixa, mitjana mitjana, burgesia...) i ocupacions socioprofessionals, és unificada per l'element catòlic comú (per això les reivindicacions catòliques tindran un inequívoc caràcter polític antidemòcrata als anys trenta) i mobilitzada per un partit autoritari com la CEDA (que mai pretengué un *raillement* de catolicisme i República, a diferència del que succeeix a França) masses que, després l'ensulsiada electoral de 1936, aniran a parar al falangisme i formaran, més tard, el que es coneix com "franquisme sociològic". A nivell local, aquests treballs sobre cultures polítiques són més l'excepció que la norma, (ni ha molts, però acostumen a portar el subtítol explícit de "partits, sindicats eleccions a.. Una excepció és l'obra de Susana Gómez Carbonero sobre Valladolid, molt útil per conèixer la formació del feixisme val·lisoletà, no tan pel que explica sobre ell, sinó per les cultures polítiques i el teixit educatiu catòlico-conservador en el qual es socialitzen els jonsistes de la ciutat.

En aquest línia, el meu treball vol ser una explicació de perquè aquest segment particular de les classes mitjanes, els estudiants, i, en extens, una part molt significativa de la joventut burgesa polititzada, es fan feixistes. En tant constitueixen el sector majoritari del primer feixisme espanyol són un element clau per resseguir el procés constitutiu del primer feixisme polític espanyol, les seves característiques i les seves limitacions.

¹¹⁴ Ugarte Tellería, J. op. cit., (1994), p.81.

¹¹⁵ Fritzsche, Peter, *Rehearsals for fascists: populism and political mobilization in Weimar Germany*, New York: Oxford University Press, 1990.

2. La joventut en la història.

2.1. La construcció cultural del concepte de “jove”.

El “jove” com a construcció cultural, tal hi com el coneixem avui en dia, neix a finals del s. XVIII, principis del segle següent, a cavall de les revolucions burgeses, la nova filosofia racionalista (l'autonomia dels joves forma part de l'agenda il·lustrada), i les transformacions socioeconòmiques suscitées per la industrialització i la transició demogràfica, dos fenòmens, però, molt asincrònics arreu d'Europa. El resultat d'aquestes transformacions és la delimitació d'una idea de joventut com a fase distintiva i amb significació pròpia de la vida d'una persona. Anteriorment, el jove era tractat com un adult potencial. Amb la revolució industrial, molts adolescents que treballen al taller o les terres familiars, són reclamats per les fàbriques. Això els hi proporciona una independència econòmica i de moviments respecte la potestat paterna, que abans només adquirien quan contreien matrimoni, és a dir, quan es feien adults de cop. Per altra banda, les constants demogràfiques a finals del s. XIX tendeixen a una reducció de la mortalitat, sobretot la infantil, i un increment de l'esperança de vida, que dilata, consegüentment, la joventut biològica. La natalitat, però, paulatinament s'estanca en els estats de règim demogràfic més modern, de manera que la població s'envelleix. La societat canosa idolatra tot allò "jove", puja la cotització de la joventut per compensar el seu envelliment.

Amb el naixement del modern Estat-nació, és a dir, amb l'abdicació de les inveterades monarquies legitimistes, s'assigna als joves un nou rol, i en funció d'aquest, es redefineix des de d'alt el concepte de joventut. En bastir el nou Estat liberal, els “ritus de pas” de la vida de les persones varien sensiblement: la fase de formació escolar s'allarga, ja que l'educació esdevé imprescindible per educar l'individu com a ciutadà i votant responsable, i socialitzar-lo en la devoció a la pàtria. La legislació social restringeix el treball infantil, de manera que a la infantesa també perd contacte amb el món adult. Això no vol dir que gràcies a aquesta legislació, incrementin els índexs d'escolarització entre la classe obrera, i minvin els d'analfabetisme, que a arreu d'Europa segueixen essent molt elevats a les acaballes de segle. Sí s'expandeix l'escolarització entre les classes mitjanes, i els estudis de secundària es generalitzen, la qual cosa, retarda l'ingrés al mercat laboral, i, per tant, allarga l'adolescència. El

servei militar obligatori es converteix en un nou eslavó de la cadena vital dels barons joves, que delimita el pas de l'adolescència a l'adulesa.

A partir de la crisi del tombant de segle, amb la consciència universal de la decadència de la civilització, es posen moltes esperances amb els joves com a factòtum de les nacions, i per tant, es cerca protegir-lo amb una legislació paternalista, que revesteix d'estatus legal la idea de jove. La legislació proteccionista té l'efecte d'incrementar la supervisió ideològica i política de l'Estat sobre els joves, al mateix temps que els pot emancipar generacionalment. És a dir, les mesures profilàctiques separen als adolescents dels món dels adults per evitar la varicel·la política i millor controlar-los. S'imposa per tant, segons l'antropòleg John R. Gillis¹¹⁶, un concepte d'adolescent confeccionat per la burgesia liberal, que mantindria amb aquests una relació ambivalent de temor i esperança: la perfectibilitat humana, posada en qüestió per la crisi de la raó i del paradigma il·lustrat en la filosofia de la sospita de final de segle, es confia a les noves generacions, alhora que els hi confia la reproducció d'un estatus *quo* social amenaçat per la rebel·lió de les masses, cada cop millor organitzades en sindicats i partits de classe. Però alhora, per la radicalitat i la desimboltura d'aquesta edat, es considera al jove un subversiu en potència¹¹⁷, i per tant, la sobreprotecció cerca impedir que els adolescents es desviïn de la norma. De manera que, a la vegada que es crea el concepte, també es traça el seu imperatiu categòric, i s'infantilitza l'adolescent en la mateixa proporció que abans se l'havia convertit en un projecte d'adult. S'encunyen també els arquetips del jove: despreocupat i faceciós o bé brètol perillós. Aquest darrer s'aplica, però, als joves obrers i per tant es tracta d'un prejudici de classe. El malson de la burgesia és que els seus descendents degenerin per contacte amb les ideologies dissolvents¹¹⁸. Per això, es té cura de la seva salut física, i psicològica, del seu entreteniment sa i edificant, que serveixi per evadir-lo dels conflictes polítics i socials.

Aquesta imatge de l'adolescent despreocupat, irresponsable, consagrat a l'estudi i a l'oci¹¹⁹, no es compartit per tots els estrats socials. No reflexa la realitat dels joves de classe obrera, que segueixen ocupant la major part de la seva jornada en el treball, i

¹¹⁶ Gillis, John R, *Youth and history: tradition and change in European age relations 1770-present*, New York: Academi Press, 1974, p. 156.

¹¹⁷ Luzzato, Sergio, "giovani ribeli e rivoluzionari (1789-1917)", *Storia dei giovani. II l'Età contemporanea*, Bari: Laterza, 2000, p. 235.

¹¹⁸ *Ibidm.*, p. 162

¹¹⁹ L'oci distintiu adolescent comença a aparèixer ara, és un invent modern. L'oci jove dota a aquest d'una identitat referencial, crea un mercat de consum juvenil, i també pot servir com estupefaent. Veure Mitterauer, Michael *I giovani in Europa del medioevo a oggi*, Bari: Laterza, 2001, p.193.

continuen estan poc escolaritzats. Gran part de les famílies obreres segueixen requerint el treball infantil per tirar endavant¹²⁰. El concepte de jove com a fase distintiva de la vida es democratitza, segons el citat Gillis, entre la classe obrera una mica més endavant, però l'estereotip burgès de la joventut sempre serà combatut instintivament per aquella. El pensament socialista, però, no té un discurs específic sobre els joves, ja que subsumeix la seva problemàtica en la dialèctica de classe, llevat excepcions, com Gramsci¹²¹.

El jove és, per tant, un artefacte cultural i històric¹²², i que, per tant, evoluciona al ritme dels esdeveniments històrics i la localització geogràfica. L'arc cronològic o límits superiors i inferiors de la joventut (quan es comença a ser jove, quan es deixa de ser-ho) no és tampoc un bon indicador per explicar el comportament dels individus ja que les "fases de la vida" no deixen de ser també una creació cultural¹²³. Per tant, no s'ha d'intentar abstrure una essència de la joventut, sinó estudiar el context social, institucional i cultural en el qual la qüestió juvenil es planteja i resol, i la "idea" i imatge cultural que la societat en qüestió es fa dels joves. És a dir, les condicions social i les imatges cultural en les que pren cos el concepte de jove¹²⁴. Els joves no són una entitat biològica, tot i que es pugui apel·lar a ells amb arguments biosociològics (en congruència al canvi de paradigma científic al tombant de segle que comporta l'aplicació de conceptes de les ciències naturals per explicar fenòmens socials) ni un estat mental turbulent, que posa seny amb el pas del temps (del radicalisme de l'adolescència a la moderació de l'adult), perquè això crea un enganyós estereotip del que és ser jove, escindit de la realitat exterior. La joventut tampoc és un tot homogeni, sinó un concepte llescat per divisions de classe, de religió o del gènere que no es pot interpretar com un subjecte col·lectiu, com s'acostuma a fer des de la política. No es pot analitzar de forma anhistòrica recurrent a arguments estructuralistes o psicologistes que interpreten el caràcter dels joves de tot arreu i de tots els temps en funció d'uns atributs que es creuen consubstancials a la joventut, sinó en virtut d'aquells factors en metamorfosis que conformen les identitats. Es tracta d'un concepte que evoluciona al

¹²⁰ Pel cas anglès, aquesta laboriositat dels joves de classe obrera, que romp amb aquesta imatge del jove irresponsable, ha estat constatada, en els anys trenta, per Todd, Selina "Juventud, género y clase en la Inglaterra de entreguerras", *Hispania*, n° 225, (2007), pp.127-148.

¹²¹ Un esbós de les percepcions de Gramsci sobre la joventut, a Feixa, Carles, *La joventut com a metàfora: sobre les cultures juvenils*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1993, p.37.

¹²² La joventut és un concepte a historiar, és a dir, que ha de ser en tot moment contextualitzat històricament. La joventut és també un producte cultural que informa sobre com els contemporanis senten l'esperit d'una època, a Feixa, C. op. cit., p. 15.

¹²³ Aquest és el parer del sociòleg Abrams, Philip, "Rites de passage: the conflict of generations in industrial society", *Journal of Contemporary History*, v. 5, n° 1, (1970), p. 184. Un altre sociòleg, Olivier Galland ho ha corroborat en l'anàlisi de la sociologia electoral. L'edat no explica l'opció triada, i els joves no són sempre d'esquerres, com resa el tòpic, *Sociologie de la jeunesse: l'entrée dans la vie*, Paris: Armand Colin, 1991, pp. 179-180, i 189.

¹²⁴ Feixa, C. op. cit., 15, Galland, O. op. cit., p.189 o Mitterauer, M. op. cit., p.15.

llarg de la història, i per això molts historiadors dels moviments juvenils només s'han "atrevit" a definir la joventut amb termes tant vacil·lants com "el període de la vida de una persona en el qual la societat deixa de veure'l com un nen, però tampoc li dona estatus, funcions i papers complets d'adult"¹²⁵. Per comprendre el cariotip de la joventut s'ha de conèixer el seu fenotip, i l'inrevés, la joventut com a "metàfora" o imatge condensada d'una societat canviant, pot servir per comprendre com es reproduïxen i com es transformen les societats i les cultures, ja que en els joves es segurament, on es fa primerament visibles les variacions ideològiques¹²⁶.

Amb la Primera Guerra Mundial, que és percebuda com el rèquiem d'una civilització però també com la nova aurora d'una altra, es sacralitza la idea de joventut. Tot allò nou es positivitza com un mecanisme compensatori de la destrucció bèl·lica, i la metàfora de la joventut esdevé moneda corrent com a consol polític futurista¹²⁷ contra la nostàlgia del passat. La preocupació pel pervenir de les joventuts (com a motor de canvi), es plasma amb l'èxit de les teories de les generacions, l'ús de termes biològics per polaritzar la realitat política, com la vella i nova política orteguiana, l'interès per la volatilitat de la moda d'un visionari Walter Benjamin o les noves teories pedagògiques d'espeleòlegs de l'ànima adolescent com Eduard Spranger... Els joves que van a la guerra es reconeixen a ells mateixos com una "generació del front", i fan d'aquesta experiència el seu principi d'identitat¹²⁸. Durant la guerra, els joves són reclutats per combatre a les trinxeres, i, per tant, les seves mans està la sort de les nacions en lliça. En aquestes termes aclamen les classes dirigents a les joventuts, que fins ara han exclòs aquests mateixos joves de la ciutadania, mentrestant, a la rereguarda, els massa joves per a ser reclutats han d'omplir la vacant dels seus pares i els seus germans grans. En acabar la guerra, la generació del front es reincorpora a les societats d'origen i exigeix un paper director de les mateixes: ja que han tingut prou edat per morir, ara també consideren tenir dret a manar¹²⁹. És ara quan es popularitza el debat sobre els drets i obligacions de la gent jove, i es comencen a introduir polítiques de joventut que afecten a l'àmbit de l'educació (es facilita l'accés a l'educació superior), la ciutadania (amb l'extensió del dret a vot, i la reducció de l'edat per exercir-lo) o l'oci.

¹²⁵ Per exemple, Souto Kustrín, S. "El mundo ha llegado a ser consciente de su juventud como nunca antes. Juventud y movilización política en la Europa de entreguerras", *Melange de la Casa Velázquez*, n° 34, (2004), p. 180

¹²⁶ Feixa, C. op. cit., p. 77. Es dos termes constituents d'aquesta metàfora serien: joves (significat) i processos de transició social i cultural (significant).

¹²⁷ Souto Kustrín, S., "Juventud e historia: Introducción", *Hispania*, n° 225, (2007), p.14.

¹²⁸ Sobre la generació del front, veure l'obra de Wohl, Robert, *The Generation of 1914*, Cambridge: Harvard University Press, 1979.

¹²⁹ Ho fa notar Ortega en una sèrie dels seus clarividents articles al diari *El Sol*, sobre la joventut, com els del 9 i 18 de juny de 1927, *Obras Completas*, Madrid: Taurus, 2005, v.III, pp. 58-62 i 62-66

Durant els anys d'aparent reconstrucció econòmica, els feliços anys vint, es produeixen transformacions socioeconòmiques i culturals que reinventen la imatge del jove, i converteixen aquesta fase de la vida en emblemàtica, en un cúmul de virtuts que els homes madurs estan desitjosos d'imitar. Gràcies a la plena ocupació assolida durant la fase reconstructiva, els joves disposen de liquiditat econòmica per adquirir béns no de primer necessitat, de manera que es comença a constituir un mercat reservat als joves, amb els seus productes distintius. El cinema, la música popular com el jazz o l'esport són espectacles de masses expressament pensats pel consum dels joves que creen espais de socialització juvenils (i a la vegada, disseminen una imatge estereotipada del jove, que acaba imperant per efecte osmosis). Els joves s'abillen amb un vestuari propi i més informal, que fa les funcions de senyal estètic de l'edat. També varien les pautes de conducta entre aquells que han viscut la relaxació moral dels anys de la guerra o bé la llibertat de moviments de la trinxera, lluny, per tant, del control paternal. La societat continua el seu incontenible procés de secularització, i amb ell, es deteriora la severa moral tradicional, s'atenua la reclusió de les dones en els seus gineceus domèstics (la quals reivindiquen ara els seu dret a accedir a la ciutadania i l'educació) i les relacions entre sexes esdevenen més fluides. Es donen les condicions perquè comencin a aparèixer les cultures juvenils.

Els partits polítics comencen a fer política sectorial juvenil des del moment que els joves obtenen el dret a vot¹³⁰. Al marge dels apartats del seu programa dedicats als joves, relatius a capítols com el treball o l'educació, els partits es doten de seccions juvenils que enquadren els seus joves adeptes, els formen ideològicament com a futurs quadres, cuidant-se que no es desviïn de la norma doctrinal, i se'ls hi delega, com a màxim, les funcions d'agitació (propaganda, mobilització d'efectius per donar una imatge de "presència" física al carrer...). Les joventuts del partit són instruments imprescindibles per fer política de masses, sobretot en aquells partits, com les dretes, que no tenen experiència en la mobilització social. Un dels debats, no entaulats explícitament, sobre la politització dels joves planteja sí aquesta febre per integrar-se en un partit polític no retrotreu al jove a la seva dependència ancestral dels adults¹³¹. Però aquest judici posa en dubte, en primer lloc, l'elecció conscient i sobirana dels

¹³⁰Per exemple, Souto Kustrín, S. op. cit., (2004), p. 180

¹³¹Philip Abrams distingeix, adaptant vocabulari marxista, entre un moviment juvenil en si, o per si, *in itself* i *for itself*, en funció de l'autonomia del moviment respecte l'organisme adult. La politització del moviment juvenil significa el pas del en si al per si, comproment l'autonomia del moviment. Un exemple pel cas francès d'aquells que opinen que els partits polítics instrumentalitzen els joves aprofitant el seu idealisme, de manera que la dependència tradicional dels joves roman al induir-los a lluitar per una causa que no és la seva causa, Baubérot, Arnaud. "Los movimientos juveniles en la Francia de entreguerras", *Hispania*, nº 225, (2007), pp. 21-42

joves que s'enrolen en aquests partits. En segon lloc, s'ha de tenir en compte que les sectorials juvenils solen ser les branques més extremistes ideològicament i poden arribar a desbordar l'organització mare, som succeeix en moltes escissions comunistes dels partits socialistes. El crac del 29 afecta molt particularment als joves. Les taxes d'atur juvenil incrementen substancialment, i molts estudiants han de penjar els llibres per anar a guanyar-se la vida a les fàbriques. Es crea, per tant, una massa de joves desocupats o desclassats sensibles als cants de sirena d'aquells que postulen una reversió total del sistema democràtic, culpable dels seus patiments. Segons l'historiador Detlev Peukert¹³², aquesta desocupació forçada està en els orígens d'una "generació perduda" que engrossirà les hordes nazis.

Apareixen en aquest context doctrines que apel·len als joves com a subjectes revolucionaris, com el bolxevisme i el feixisme. El primer, al contrari del socialisme clàssic, presta una atenció preferent a la joventut com un sector social amb problemes específics, afegint una excepció a una interpretació netament classista de la societat. El feixisme, per la seva banda, converteix la ruptura generacional en un substitutiu de la lluita de classes com a motor de la història. Hi ha també una relació directa entre joventut i esquadrisme polític¹³³. Tot i que la gran majoria d'esquadres polítiques estables són posteriors a la Guerra Mundial, abans ja hi havia hagut alguns precedents, tant a França com a Itàlia, com l'agitació antisemita entorn el cas Dreyfuss i el sorgiment dels maurrasians *Camelots du Roi* al 1908, o a Itàlia, on els futuristes celebren les vetllades d'art i acció i els nacionalistes de l'ANI organitzen les seves brigades. Aquestes, però, no seguien els patrons de militarització i disciplina de les milícies posteriors, sinó que intervenen en accions puntuals, provocatives o intimidadores. Però ja en elles, s'adverteix una nota distintiva d'aquest tipus d'organismes: la joventut dels seus membres. Efectivament, la major part dels seus components són adolescents atrets pel romanticisme de la violència i per la sublimitat de l'heroisme. La generació de 1914 completa una part important de la seva formació al front (l'adolescència sempre s'ha considerat l'etapa en que l'individu és més impressionable i més esponjós, i aquelles experiències que viu el marquen de per vida), on la violència i la mort és el pa de cada dia. Aquesta experiència extraordinària

¹³² Peukert, Detlev, "The Lost Generation: Youth Unemployment at the End of the Weimar Republic," Richard J. Evans and Dick Geary (eds.), *The German Unemployed*, London: C. Helm, 1987, pp. 172-193. Hi ha una relació causal entre l'atur i l'increment de la violència política. A Alemanya, hi ha 1'46 milions de joves d'entre 14 i 25 anys desocupats l'any 1932, segons Elizabet Harvey, a "Autonomía, conformidad y rebelión: movimientos y culturas juveniles en Alemania en el periodo de entre guerra", *Hispania*, n° 225 (2007), p. 108.

¹³³ Com ha constatat Eduardo González Calleja en els seus estudis sobre la violència política i la paramilitarització, per exemple, "Las jóvenes generaciones contemporáneas. Evolución de los modos conflictivos de participación política", *Melange sde la Casa Velázquez*, n° 34 (2004), pp. 217-242.

del front es cerca perpetuar a través de les fraternitats d'excombatents, que configuren grups de pressió política de tarannà normalment antidemocràtic, que són una pedra a la sabata pels règims parlamentaris de postguerra. La reinserció dels joves combatents socialitzats en l'experiència de la guerra és complexa, i ajuda a explicar el que G. Mosse ha anomenat "la brutalització de la política". Molts dels "joves veterans" se sentiran maltractats pels seus governs, màxim després d'haver arriscat la seva vida al servei del país. El trauma del retorn a una normalitat ja totalment desfigurada per l'experiència bèl·lica, en la qual l'antic soldat ha d'enfrontar-se desoladorament sol a la voracitat de la societat de l'oferta i la demanda, susciten en molts d'ells un enyor del front, on cada un exercia una funció determinada, simple però, alhora, crucial per a la victòria dels seus. L'associacionisme dels ex combatents respondrà moltes vegades a raons crematístiques: esgarrapar pensions i subsidis. Però aquests fòrums de trobada també són una manera de mantenir vívid el record de l'experiència extraordinària de la guerra, que es pretén reproduir en la normalitat de la pau, com un permanent "estat d'excepció". Els rituals (desfilades, càntics, jures de banderes...), serveixen per satisfer la nostàlgia de la camaraderia del front, del confort de la comunitat de trinxera, dins la qual, els combatents se sentien útils. La prolongació de la guerra a la postguerra és el que dona sentit a les vides de molts excombatents, molts dels quals s'incorporen a les milícies polítiques per perpetuar el record de la guerra i la permanència de la camaraderia de trinxera¹³⁴.

Però no són només els veterans de guerra els que s'enrolen a les milícies polítiques, sinó aquells que no han combatut en el front, i que per mimetisme dels seus germans grans, per ànsia d'autonomia o per la recerca d'una experiència límit, s'allistaran en aquests cossos paramilitars¹³⁵. És en aquest context quan apareixen els partits-milícia, una nova modalitat d'organització característica del feixisme consistent en incardinar dimensió política i militar en una única estructura, amb l'objectiu de prendre el poder mitjançant la violència. Els joves són, per aquests partits "soldats de la idea", missioners armats de la seva causa política.

2.2. La teoria de les generacions. Una filosofia de la història alternativa al materialisme històric

¹³⁴ Sobre el mite de la Primera Guerra Mundial abans i després d'aquesta, i la cultura de la guerra que els ex combatents importen la República de Weimar, Mosse, G. "Two World Wars and the myth of the War Experience", *Journal of Contemporary History*, v. 21, n° 4, octubre de 1986, pp. 491-513.

¹³⁵ L'esquadrisme, sol ser, segons González Calleja, una "estructura juvenil de confrontació política" pròpia de l'època d'entreguerres, un període d'intensa politització de la joventut. El comprimís militar i polític allibera als joves de la tutela patriarcal. Veure l'article, ja esmentat, publicat a *Melanges de la Casa Velázquez*, n° 34.

La idea de "joventut" pren carta de naturalesa quan es converteix en una figura legal, i quan es teoritza i es fabriquen arquetips conductistes sobre ella. La teoria de les generacions, tot i tenir els seus precedents al s. XIX, té els seus principals practicants durant el període comprés entre les dues guerres, en correspondència amb aquest *boom* de la idea de la joventut abans esbossat. Com assevera un dels pares de la d'aquesta teoria, Ortega i Gasset, el món de postguerra es caracteritza pel predomini de la joventut com a concepte ("l'imperi de la joventut" com diu en alguna ocasió, que ja s'ha anat coent des de el *fin de siècle*¹³⁶) i pel rejuveniment de l'existència social com a "dinàmica del temps": *¿que cosa es la triunfante en esta guerra? Muchas, muchas que poco a poco se irán nombrando. Pero hay una que envuelve y resume todas las demás cosas triunfantes de esta guerra, y esta es la modernidad*¹³⁷.

La formulació de la teoria de les generacions precisament en aquest context de postguerra no és casual. Encerta Julián Marías quan rastreja la genealogia de la idea de la generació en Ortega, doncs també aquesta ha de ser historiada¹³⁸. El mateix Ortega, estableix com a origen d'una nova generació l'any 1917. L'aparició del feixisme i la revolució bolxevic, afirma, serien els indicis de la irrupció d'una nova cohort generacional. La crisi històrica esdevé quan la valència entre pares i fills es desequilibra, de manera que el predomini d'una nova sensibilitat cultural determina un "canvi de visió del món", com succeeix a la postguerra. Aquest "canvi de visió món" és el que incita al sorgiment de la teoria de les generacions, i la seva historicitat, més que el seu contingut, o la seva viabilitat com a mètode, és el que ens interessa. La teoria de les generacions és deutora de la teoria cíclica de la història, que també està en un moment dolç en aquest moment gràcies a la popular obra d'Oswald Spengler sobre la decadència de la civilització occidental. Les civilitzacions ressegueixen etapes vitals naturals que completen un cicle biològic. La guerra representa una "crisi històrica" que certifica el final d'una etapa, prosseguida per un nou inici del cicle de la vida, és a dir, converteix en vivència la teoria de la decadència de la civilització. L'acció humana es revesteix de significat històric, a la vegada que la històrica es "naturalitza" al aplicar-se-li els patrons del darwinisme social. La teoria de les generacions vol ser una explicació científica "natural" d'un procés de canvi sociopolític imprevisible¹³⁹, que és regularitzat gràcies a un mètode alternatiu al del materialisme històric marxista.

¹³⁶ Ortega y Gasset, J. "Juventud", article a El Sol, 18 de juny de 1927, *Obras Completas...* op.cit., v.III, p. 60

¹³⁷ Ortega y Gasset, en una crida als joves Jóvenes, es vuestra hora! al diari El Sol, al 18 d'octubre de 1918, a *Obras Completas...* op. cit., v.III, p. 138

¹³⁸ Marías, Julián, *El método histórico de las generaciones*, Madrid: Revista de Occidente, 1967, p. 160

¹³⁹ González Calleja, E. op. cit., (2004), p. 221.

Una generació podria ser definida, somerament, com un “estat mental” fruit d’una experiència similar en els anys formatius de manera que aquest aprenentatge col·lectiu en unes mateixes condicions sociohistòriques impulsa a reaccionar de forma comú i significativa en virtut d’una consciència de sí. El fet que l’agrupació generacional acabi per actuar com a subjecte col·lectiu, és a dir, esdevenint generació política, és que el diferencial d’una cohort, o agregat d’individus tocats pels mateixos esdeveniments dintre del mateix interval de temps¹⁴⁰. El que vincula el concepte de generació política amb una franja d’edat, la joventut, és la idea que aquesta és l’edat on l’ésser humà és més impressionable, i mostra una major predisposició al conflicte generacional, a la rebel·lia (equació joves-radicalisme, tendència natural a la revolta, narcisisme...) i per tant, a manifestar-se col·lectivament o bé la necessitat d’autoafirmació els fa integrar-se en grups tancats. Però aquesta interpretació psicològica s’ha posat seriosament en dubte¹⁴¹.

Ortega enceta la seva teoria de les generacions¹⁴² a la seva obra “El tema de nuestro tiempo” el primer capítol de les quals es titula “la idea de las generaciones”. En aquesta primera aproximació, qualifica a les generacions com el concepte més important de la història, perquè és a través d’ell que podem palpar el bulb raquidi d’aquesta, que no és la política, ni la lluita de classe, sinó “l’esperit del temps” (el *Zetgeist*) que compacta una generació. La generació no és una entitat biològica, sinó històrica-espiritual, però sí que té un comportament biològic: una generació és un grup d’edat, una “zona de dates”, de manera que no tots els contemporanis, són coetanis, sinó que aquests darrers només són aquells que comparteixen unes circumstàncies anàlogues. Després de la revisió a la que es sotmet a la seva teoria des de l’història de l’art (Wilhem Pinder, “El problema de las generaciones en la historia del arte en Europa”, del 1926) i especialment, des de la sociologia (Karl Mannheim, “El problema de las generaciones”, de 1929) Ortega desenvolupa la seva teoria i la converteix en mètode, quan abans només és una proposta de filosofia de la història activista per despertar consciències adormides. És a “En torno a Galileo” (1933) que ofereix el model més acabat de la

¹⁴⁰ La definició clàssica de cohort és la donada per Norman B. Ryder, que es pot consultar en articles com “The cohort as a concept in the study of social change”, al nº 6 (1965) de la revista *American Sociological Review*. Mentre que la generació és una categoria per si, la cohort seria en si. Sobre la generació política, veure la definició de González Calleja, E. *La rebelión en las aulas. Movilización y protesta estudiantil en la España Contemporánea, 1865-2008*, Madrid: Alianza, 2009, p. 38, *una generación política existe cuando un grupo de edad rechaza el orden existente, se organiza para actuar y trata de redirigir el curso de la política, así como su propia misión generacional*.

¹⁴¹ L’equació joventut-compromís polític s’ha demostrat falsa. Fins i tot alguns sociòlegs, com el citat P. Abrams, han arribat a la conclusió contrària, que la joventut és passiva, que el conflicte generacional és una flor que no fa estiu, i que les diferències generacionals solen ser superficials (pp. 178 i 183 de l’article ja citat). Molts cops, el conflicte és més intra-generacional que inter-generacional.

¹⁴² Sobre la història d’aquest concepte, veure l’article de Hans Jaeger “Generations in history: reflections on a controversial concept”, en: *History and theory*, nº 3, (1985), pp. 274-280.

seva teoria, amb algunes alteracions a la proposta inicial. El context, òbviament, és ben bé un altre. Ara ens trobem amb un Ortega desencantat de la política republicana i i deixant-se temptar per l'autoritarisme. En el "Tema de nuestro tiempo" planteja la generació com a projecte, com a missió (i qui no el realitzi, és titllat de "desertor"¹⁴³) que forceja invariablement amb la generació precedent, de manera que "generació" comporta una idea de brega, i d'implicar-se seriosament amb una causa no relativista. Ortega distingeix dos tipus d'èpoques, les senils i les joves. En les primeres, els joves es deixen arrossegat pels valors dels vells, mentre que en les segones, es deixen emportar per la seva espontaneïtat creativa. Per aquesta regla de tres, la ruptura generacional és una instauració d'una nova jerarquia de valors, i el dinamisme de la història fruit de la pugna entre generacions, no entre classes ni entre ideologies, doncs en el fons, doctrines antagòniques però actuals són els dos pols d'un imant que s'atreuen i es repel·leixen. En canvi, les doctrines desfasades ja no tenen res a dir. En el context de "El tema de nuestro tiempo" diu Ortega que *lo mismo da ser liberal o reaccionario. Los dos son rezagados*¹⁴⁴. Mannheim, que en moltes paràgrafs del seu text sobre el problema de les generacions refuta a Ortega, està d'acord amb aquesta "connexió generacional" dels antagonistes polítics, però per resoldre aquesta contradicció inventa el concepte "unitat generacional", que aglutina els pols en fraccions més petites¹⁴⁵. A, "En torno a Galileo", en canvi, no hi ha ruptura, sinó síntesi. El temps és una dimensió "conflictiva" perquè en un mateix moment conviuen diverses generacions (almenys tres, si es té en compte que es constitueix una generació invariablement cada quinze anys) que polemitzen entre elles, però no agressivament, sinó cordialment. El progrés no consisteix en posar més èmfasi en la dialèctica que, de desbordar-se, pot desencadenar la ruptura (o *revolució*), sinó en la síntesi d'allò nou i allò vell, i el Saber n'és la *con-seqüència*, que algú pot interpretar com la *tradició*. La funció de la imbricació intergeneracional és la socialització que garanteix una transició plàcida entre etapes històriques: *lo decisivo en la rueda de las generaciones no es que se sucedan, sino que se empalman*¹⁴⁶. Si en "El tema de nuestro tiempo" els joves havien de suplantar las *manos decrepitas, y enviciadas, yertas y sórdidas de viejo*¹⁴⁷ ara la joventut és caracteritzada com una edat egoista: *el hombre vive para si, no crea cosas, no se preocupa por el colectivo*¹⁴⁸, canvi de to que explicita l'evolució política de l'Ortega cap al conservadorisme. La ruptura generacional, que escombra amb allò vell i

¹⁴³ Ortega y Gasset, J. "El tema de nuestro tiempo", *Obras Completas...* op. cit., v.III, p. 566

¹⁴⁴ *Ibidm.*, p. 567. Com veurem més endavant, aquest és, pràcticament, el mateix discurs que el del fundador del feixisme espanyol, Ramiro Ledesma.

¹⁴⁵ Mannheim, Karl "El problema de las generaciones", *Revista española de investigaciones sociológicas*, n° 62, (1993), p. 223.

¹⁴⁶ Ortega y Gasset, J. *En torno a Galileo: esquema de las crisis*, Madrid: Revista de Occidente, 1967, p. 67.

¹⁴⁷ Article "¡jóvenes es vuestra hora!" publicat a *El Sol*, el 18 d'octubre de 1918, *Obras Completas*, v. III, p. 139

¹⁴⁸ Ortega y Gasset, J. op. cit., (1967), p. 66.

imposa la novetat, ja no és el motor de la història, sinó la interacció entre generacions i els plecs del temps se solapen.

Les teories d'Ortega han estat discutides per aquells que s'han ocupat del problema generacional de forma coetània, com Mannheim, i, posteriorment, en el renaixement de l'estudi de les generacions al socaire de les mobilitzacions estudiantil dels anys seixanta. D'elles s'ha criticat el seu caràcter metafísic i anhistòric i la seva pretenciositat com a mètode omnicomprensiu de la totalitat històrica¹⁴⁹. Ara bé, la teoria de les generacions té la seva utilitat historiogràfica en la mesura que descriu un fenomen de la qual ella que mateixa és agent: la configuració (sempre *a posteriori* pel caràcter d'entelèquia de les generacions, de la que només s'és conscient de forma diferida) "d'unitats generacionals", que es manifesten molts cops en associacions o grups de pressió, que comparteixen unes sensibilitats, una adscripció intel·lectual i unes motivacions similars afaïçonades per l'experimentació col·lectiva d'un esdeveniment històric de magnitud, per exemple, una guerra. Les lligues d'excombatents són un magnífic exemple d'aquest tipus d'agrupacions nascudes per recordar una experiència compartida, però que no només aglutina als participants, sinó als que se senten emotivament copartícipts malgrat no haver combatut en cap guerra. És a dir, és la pròpia idea de generació, articulada entorn d'un "mite generacional", la que forja una identitat comú que indueix a actuar com un subjecte col·lectiu sota la invocació d'aquell mite.

La ruptura generacional ha servit per substituir a la lluita de classes com a dinamo de la història, com per exemple, en l'obra d'Ortega. Per això, s'ha acostumat a associar la teoria de les generacions al pensament reaccionari. Si la força motriu de la història són les ruptures generacionals, sincopades per canvis abruptes de sensibilitat, les desigualtats socials es subsumeixen a aquesta dinàmica, com un factor secundari de l'esdevenir històric. L'adscripció social no apareix enlloc en el relleu generacional propugnat per Ortega com a racionalitat de la història. Mannheim, en canvi, fa compatible les nocions de generació i classe. Ambdues identitats són "posicions" dintre d'un mateix procés històric. La generació és la modalitat específica de posició que iguala als individus per la proximitat dels anys de naixença¹⁵⁰ mentre que la classe és la posició vinculada al lloc ocupat en les relacions socials de producció. La generació és a la classe com la connexió de generació vindria a ser la consciència de classe. Al marge

¹⁴⁹ Per exemple, a Jaeger, H. op. cit., (1985), pp. 280-281.

¹⁵⁰ Mannheim, K. op. cit., p. 210.

de no excloure la dimensió de classe del mètode de les generacions, Mannheim se n'adona que una generació no és homogènia, malgrat enfrontar-se a una problemàtica comú, i per això recórrer a la categoria, ja comentada, d'unitat generacional, que segons deixa entreveure, però, estaria més condicionada per la ideologia política que per la classe a la que hom pertany¹⁵¹.

2.3. L'associacionisme juvenil escolta: la forja del caràcter en valors militaristes i patriòtics

En aparèixer el concepte d'adolescència com aquella fase singular de la via, en la qual el jove depèn econòmicament dels adults, és a dir, no treballa, es planteja el problema de com omplir aquest temps lliure. És aleshores quan també neix el lleure juvenil organitzat. En la mesura que es concedeix temps lliure als joves, aquest es percebut pels adults com a potencialment perillós, doncs els joves poden desviar-se de la senda moral i políticament correcta. Conseqüentment, al mateix temps que es crea l'oci juvenil, es cerca canalitzar-lo cap a un esbarjo edificant i inofensiu, infontent als joves obediència i patriotisme. L'Església es pionera en el nou associacionisme juvenil. A finals del s. XIX, sota el pontificat de Lleó XIII, l'Església emprèn la reconquesta de la societat a través del que es coneix com a "moviment catòlic", constel·lació "d'obres" adreçades a la reocupació d'espais socials que abans formaven part del seu patrimoni¹⁵². L'Església cerca disputar el monopoli educatiu estatal sobre els joves mitjançant eines com l'associacionisme juvenil apostòlic. Una educació laica dels joves suposa el màxim perill per la tant temuda descristianització social. Es tracta de constituir espais d'evangelització d'un sector social "de risc", com són els joves, exercint una tutela sobre el seu temps lliure, el moment en què aquesta joventut es pot "descarrilar". L'oferta d'un lleure juvenil, quan l'Estat no disposa d'una política d'oci juvenil i les iniciatives privades són encara minoritàries i elitistes atrau a molts joves a aquestes associacions confessionals, on són adoctrinats i domesticats perquè no siguin una amenaça per l'ordre social.

Una de les formes típicament juvenils és el moviment escolta, que neix a les acaballes del s.XIX¹⁵³. Aquestes associacions estan destinades a joves burgesos (tot i que les

¹⁵¹ Alguns analistes contemporanis del concepte, com Hans Jaeger, són dels parer que l'afiliació de classe pesa molt més l'afiliació generacional. Per tant, al marge d'està mancat de base epistemològica, el concepte és inaplicable socialment, Jaeger, H. op. cit., p. 284.

¹⁵² Montero García, Feliciano, "Acción Católica: orígenes y evolución", *Clericalismo y asociacionismo católico en España: de la Restauración a la Transición: un siglo entre el palio y el consillario*, Cuenca: Ediciones de la la Universidad de Castilla-LaMancha, 2005, pp. 133-134.

¹⁵³ Gillis, J. R. op. cit., pp.140-142,

parroquials són més interclassistes) i se'n cuiden de l'educació física, patriòtica i moral d'una joventut que no ha de caure en distraccions mundanes. En països en els que l'associacionisme juvenil està molt estès, com Alemanya, el jove associat, és a dir, vigilat pels seus monitors adults, arriba a ser sinònim de jove sa, moral i físicament, mentre que el no associat suscita les suspicàcies de "l'inadaptat"¹⁵⁴. Amb l'excusa de socialitzar als adolescents en la virtut i l'altruisme, aquestes associacions serveixen per homogeneïtzar una manera de pensar i actuar entre els joves socialment normativa. L'excursionisme purifica els joves burgesos de ciutat mitjançant el seu contacte íntim amb la natura¹⁵⁵. És subjacent a aquest "ecologisme moral" la voluntat d'allunyar els joves de les ciutats durant el seu temps de lleure, doncs aquestes són focus de perversió moral, subversió política i lluita de classes. El món rural, en canvi, segons una visió bucòlica i edulcorada del mateix, és aliè a aquesta corrupció urbana, doncs en ell, tots els segments socials conviuen harmoniosament, en un ordre atàvic immutable que no amenaça ser desintegrat per les utopies socials modernes. És a dir, es tracta d'evadir als joves dels problemes socials que els envolten, d'infantilitzar-los en la irresponsabilitat que els hi pertoca per edat i de distreure'ls en activitats "innocentment apolítiques", però que els fa insolidaris amb els mals dels més desfavorits. L'excursió a la natura és també un retrobament amb la veritable pàtria, una entitat representada per un ordre natural etern amb la que entren en contacte "sensible". També els enforteix físicament i, gràcies als campaments, fan vida en comú, restaurant valors macerats per l'individualisme urbà com la solidaritat, la cooperació, el treball en equip... L'escoltisme, per tant, reporta una higiene (cal tenir en compte l'auge, al tombant de segle, de la ciència eugenèsica) moral i física que beneficia la formació del ciutadà del futur, biopsicològicament sa (sempre en relació a un cànon hegemònic) que l'Estat necessita per prosperar. Per la seva banda, aquestes associacions proporcionen entreteniment, satisfà els seus afanys d'aventura, reporta confort en socialitzar-se amb companys de la seva edat, i també els convida a reflexionar sobre la seva identitat.

Els Boy Scouts són una organització creada per un militar retirat al 1907 a Anglaterra, sir Robert S.S. Baden-Powell, que es dissemina aviat arreu del continent. Baden-Powell és un heroi de la guerra anglo-bóer, en la qual, l'exèrcit colonial anglès van reduir als neerlandesos però patint ingents baixes i traient a reluir algunes zones obscures en el comportament tàctic i disciplinari de les tropes imperials. Baden-Powell

¹⁵⁴ Harvey, E. op. cit., p. 109. A l'Alemanya nazi, tenim el famós exemple dels "rebels del swing".

¹⁵⁵ Gillis, J.R. op.cit., p.142.

conclou que els joves han de rebre instrucció militar des de la seva primera joventut, que, a la vegada, sigui física i moral. Es tracta, per tant, d'educar futurs soldats disciplinats, físicament dotats, empatxats d'orgull patriòtic, pietat i diligència vers la Corona i l'Imperi. Per això, els escoltes són instruïts per militars jubilats i adopten una organització i un esperit militar. Els *scouts* es distribueixen en patrulles, amb un cap al front, vesteixen uniforme, s'entrenen en el maneig de les armes i practiquen ritus que els infonen un esperit *de corps* militarista: salutacions, himnes, juraments, assemblees (les *jamborees*)...¹⁵⁶. S'inculca als escoltes valors com la disciplina, l'obediència als superiors jeràrquics, la camaraderia o la rectitud moral. És tracta, per tant, d'una sort d'instrucció militar prematura mitjançant la qual l'Estat treu partit del capital de temps lliure del que disposa l'adolescent, doncs la seva formació militar comença abans, tot i que encoberta en el joc de criatures.

L'escoltisme és programàticament apolític. De fet, un dels objectius declarats de l'escoltisme originari és posar una vena als ulls dels adolescents que eviti la temptació política. Tanmateix, és evident que inculca als joves valors indiscutiblement conservadors: monarquisme, militarisme, antisocialisme (Baden-Powell proposa, al 1917, la seva organització com un bon cordó sanitari per impedir el contagi bolxevic entre joventut¹⁵⁷) i, sobretot, nacionalista. Malgrat els matisos regionals, la gran majoria d'agrupacions escolta són de caràcter patriòtic¹⁵⁸. De fet, en totes les associacions juvenils de classe mitjana, tant les d'esbarjo com les estudiantils, s'observa un viratge cap un nacionalisme reaccionari des del tombant de segle¹⁵⁹. L'afer Dreyfuss alça el taló de la moderna mobilització estudiantil a França, en la qual predomina un tarannà nacionalista radical¹⁶⁰, de manera que es dona la paradoxa que el moviment juvenil reivindica la seva autonomia i voluntat d'autodeterminació per defensar valors tradicionalistes. Els partits polítics reaccionaris comencen a imitar la vida comunitària, el ritualisme i l'estetització de la pertinença al grup, d'aquest associacionisme juvenil de

¹⁵⁶ Effenterre, Henri van, *L'escoltisme*, Barcelona: Edicions 62, 1967, pp. 21-25.

¹⁵⁷ Marc ideològic de l'escoltisme originari a Balcells, Albert, i Samper, Genís, *L'escoltisme català: 1911-1978*, Barcelona: Barcanova, 1993, pp. 21-25. A l'alçada dels anys trenta, segon aquest autor, moltes associacions escolta són reaccionàries, p. 31

¹⁵⁸ Gillis, J.R.op. cit., 146.

¹⁵⁹ Levi, G. Schmitt, J.-C. op. cit., p.385.

¹⁶⁰ Els autors fan referència a un *glissement* réactionnaire dels estudiants del Quartier Latin, a tenor de famoses enquestes sobre l'opinió política dels estudiants com la d'Agathon (pseudònim d'Henri Massis i Alfred de Tarde), i del Quartier Latin és un bastió de l'Acció Francesa. Jean Garrigues ha matisat aquesta opinió, fen esment de les divisions, dins la dreta, entre maurrasians i bonapartistes, i dins el comú nacionalisme, entre republicans i monàrquics, i cridant l'atenció sobre el republicanisme actiu d'una minoria polititzada d'esquerres, i el republicanisme passiu d'una majoria despolititzada. La Sorbona és un reflex de tota la societat francesa, i aquest arrelament dels valors republicans evitaria l'entronització de l'autoritarisme com a la universitat alemanya, la qual cosa és més que discutible. Garrigues, Jean. "Le Quartier Latin à la Belle Epoque: un lieu privilégié de l'engagement", *Les universités en Europe du XIIIe siècle à nos jours: espaces, modèles et fonctions. Actes du colloque international d'Orléans 16 et 17 octobre 2003*, Paris: Publications de la Sorbonne, 2005, pp. 139-154.

masses¹⁶¹. Fins i tot la retòrica de l'autonomia juvenil és usurpada per alguns partits, com els feixistes, que es presenten com a partits de i per joves.

La delegació espanyola dels *scouts*, els Exploradores de España, s'implanta al 1912, amb el mateix caire dels seus homòlegs en altres països: militarisme, monarquisme i conservadorisme social¹⁶². Basta saber que el rei Alfons XIII és el seu president honorari. En l'article primer dels seus estatuts s'estableix que el seu objectiu és *desarrollar a la juventud el amor a Dios y a la Patria, el respeto al jefe de Estado y a las leyes de la Nación, el culto al honor, la iniciativa, el sentimiento de deber y de la responsabilidad, la disciplina, la solidaridad, el vigor y las energías físicas*¹⁶³. La seva promesa és un altre visca les cadenes! a l'Església i a la Monarquia: *yo prometo, por mi honor, hacer cuanto de mi dependa para cumplir los deberes paera con Díos y para con el Jefe de Estado. Amar a mi Patria, serle útil en todo momento y respetar sus leyes*. Aquesta patriòtica tropa porta una sèrie d'ensenyes i compleixen un conjunt de rituals de reminiscències militars, que després són incorporats per la "nova política" estetitzada: uniforme, insígnies, lemes, salutacions, jerarquia, tracte de camaraderia, uns visques i uns mores... Els exploradors sempre foren un moviment minoritari entre la joventut espanyola. Al 1914 comptaven amb 20.000 efectius, mentre que el 1931, havien davallat a 5.000 membres¹⁶⁴. Entremig, la dictadura de Primo de Rivera havia perjudicat la imatge dels *scouts* espanyols, quan es converteixen en un instrument de la política de joventut del dictador, integrant-se, de fet, en el conglomerat paramilitar contrarevolucionari del Sometent¹⁶⁵. Els exploradores són percebuts com una organització institucional, adoctrinadora i militaritzada, i aquesta impressió dissuadeix a molts joves, que només cerquen entreteniment, a ingressar-hi. Per altra banda, el seu acte de constricció i declaració de fidelitat a la República enerva als joves més reaccionaris, que es donen de baixa. Paral·lelament, a Catalunya, es desenvolupa un moviment escolta alternatiu al dels exploradors, de caire nacionalista català i socialment conservador, que s'escindeix de la nacional l'any 1934¹⁶⁶. A Catalunya, aquesta escoltisme vinculat amb agrupacions independentistes com Palestra, tindrà força repercussió, contràriament a l'excursionisme espanyol.

¹⁶¹ Laqueur, W. *Young Germany: a history of the German youth movement*, London: Routledge & Kegan Paul, cop. 1962, p.155.

¹⁶² Souto Kustrín, S. op. cit., (2004), p.197.

¹⁶³ "Estatutos y reglamento orgánico de los Exploradores de España", AHPV, Gobierno Civil, caixa 319.

¹⁶⁴ Balcells, A., Semper, G., op. cit., pp.56-57.

¹⁶⁵ Sobre l'ús de l'escoltisme per adoctrinar la població infantil durant el règim de Primo de Rivera, veure el cas de Màlaga a María José González Castillejo, "El escultismo y la socialización de la infancia en el espíritu del régimen primorriverista, Màlaga, 1923-1930, *Baética: Estudios de arte, geografía e historia*, pp. 627-658

¹⁶⁶ Balcells, A. Semper, G. op. cit., p. 57.

És segurament a Alemanya on hi ha una major tradició autòctona d'associacionisme juvenil. Al 1926, per exemple, un 40% dels 9'1 milions de joves alemanys entre 14 i 25 anys formen part d'alguna agrupació juvenil¹⁶⁷. Dintre de l'anomenat "moviment jove" (*Jugendbewegung*), els Wandervogel ("ocells migratoris", fundats el 1896) representen una versió més inconformista i autònomament juvenil de l'escoltisme, que posa en contradicció les convencions morals de la societat burgesa (contacte fluid entre sexes, antimilitarisme, paganisme...), però, com el seu fons polític és patriòtic i conservador, és tolerat per les classes dirigents (per elles és una joventut arrauxada, però sana al cap hi a la fi, per contrast amb els degenerats joves internacionalistes). Abans de la guerra, els Wandervogel es declaren apolítics, cosa que no significa que no inculquin valors dels que es pot extreure una lectura política (com l'elecció com a guia d'un *führer* carismàtic, que remet a la "democràcia" teutònica primitiva). Però és sobretot arrel de la Primera Guerra Mundial que l'associacionisme juvenil es polititza¹⁶⁸. Un dels pioners en l'estudi d'aquest moviment de masses, Walter Laqueur, reconeix que una robusta corrent d'extrema dreta fermenta dins de l'associacionisme juvenil abans que ho faci l'esquerra, i que, a l'alçada de 1916, una tercera part del moviment adopta posicions ultrareaccionàries¹⁶⁹. Amb la cultura *Völkisch*, de la que participaran els nazi, coincideixen amb la seva exaltació de la *Volksgemeinschaft*, un amor tel·lúric a la terra que es pot transmutar en fanatisme nacionalista, l'antisemitisme, l'expansionisme territorial i el pangermanisme.

El fenomen de la joventut "Bund" (una plèiade d'agrupacions disperses que s'agrupen sota aquest nom genèric) es la forma característica del moviment juvenil d'extrema dreta a la República de Weimar. Representa una evolució respecta el vell esperit Wandervogel de preguerra; enlloc d'elitistes, són col·lectivistes i altament polititzades en un sentit antidemocràtic *Völkisch*. Aquells elements abans simbòlics, com la navalla, ara es tornen reals, i els joves s'involucren en la violència política. Els joves associats reben instrucció militar subreptíciament, en un país on els tractats internacionals havien prohibit el servei militar oficial. Després de la guerra, les *Jungdeutsche Bund*, un "anell" polititzat dels Wanderwogel, esdevindrà la més gran associació juvenil d'extrema dreta, vinculada als *Freikorps* i als Cascs d'Acer, i també, molt aviat, al moviment nazi i les seves esquadres¹⁷⁰. Molts joves de l'anell *Bündische* simpatitzen amb les hordes hitlerianes, però no amb les joventuts, les Hitler Jugend,

¹⁶⁷ Harvey, E. op. cit., p. 109.

¹⁶⁸ Mitterauer considera que la guerra mundial provoca quatre tipus de transformacions en les associacions juvenils com els Wandervogel: tendència a la politització, constitució com organitzacions de massa a escala nacional, concentracions públiques grandiloqüent i militarització, Mitterauer, M. op. cit., p. 270.

¹⁶⁹ Laqueur, Walter, pp. 104-105.

¹⁷⁰ *Ibid.*, p. 110.

que són competència directa. Aquestes tampoc tenien gaire consideració als joves del Bund, als que acusen de romàntics, aristòcrates i reaccionaris. En canvi, la direcció del partit nazi sí que fomenta l'entesa entre les seves joventuts i el moviment jove alemany¹⁷¹. Quan es produeix l'ascens nazi al poder, bona part d'aquests joves ingressa a les files de les joventuts hitlerianes, mentre que altres, tot i restar a les seves associacions (que seran, poc després, abolides), veu amb simpatia l'Estat nacionalsocialista. Per tant, l'encaix de la cultura associativa *bündische* en el nou regim hitlerià és voluntari, no tan així a les HJ, ja que les associacions desitjaven conservar la seva autonomia. A tal nivell de mimesi havien arribat amb la "revolució nacional" nazi¹⁷².

A Itàlia, l'intervencionisme és un moviment particularment juvenil, i joves són els voluntaris que marxen al front. Prèviament, existeix un teixit associatiu juvenil, de menor amplitud que en el cas alemany¹⁷³, amb afinitats imperialistes amb el nou nacionalisme representat per l'ANI, el futurisme o el sindicalisme revolucionari, que denosta la gerontocràcia giolittina (Giolitti havia estat president del govern per primer cop al 1892...). És després de la guerra quan la generació del front (els *ragazzi' 99*), es vincula a les organitzacions nacionalistes que els reclamen com a motor de canvi de la societat. Marco Fincardi ha posat de manifest aquesta interrelació entre joves i moviments extremistes en el cas italià (futuristes, feixistes, d'annunzians...) i com aquells formen el gruix de les esquadres d'acció, on es troben confortats per una comunitat que emula aquella experiència de la guerra, i on entren en contacte amb una nova generació, la que ha restat a la rereguarda, que vol imitar les heroïcitats dels seus germans grans. Ara bé, per Fincardi insisteix en els joves lobotomitzats pel feixisme moviment i després per l'Estat, com si no fos una opció presa a consciència, voluntàriament.

3. Universitat moderna i politització de les associacions estudiantils.

3.1. La plenamar antidemocràtica en la universitat europea

¹⁷¹ De fet, les Hitler Jugend (fundades el 1926, abans existia una *Jugendbund der NSDAP*) es un projecte que no treu el son als dirigents nazis, i fins i tot, es hi permet certa independència, fins i tot ideològica, durant el període del *Kampzeit*. Les joventuts hitlerianes són el sector més nacionalrevolucionari del partit, i el de major presència de proletaris junt a les tropes d'assalt. Són una organització amb poca militància en contrast a les lligues *bündische*, però molt activista i idealista, i per això, amb molts simpatitzants. Sobre les HJ durant el *Kampzeit*, veure, per exemple, l'obra de P. D. Stachura, *Nazi youth in the Weimar Republic*.

¹⁷² Harvey, E. op. cit., p. 118, Laqueur, W. op. cit., p. 198.

¹⁷³ Marco Fincardi adverteix que a l'Europa mediterrània, l'ensinistrament paramilitar de la joventut burgesa en associacions autònomes que propugnen el retorn a la natura i el redescobrimient de la cultura nacional és un fenomen menys implantat que a l'Europa central. Veure l'article "Itàlia: el primer caso de disciplinamiento juvenil de masas", *Hispania*, n° 225, (2007), p. 44

La universitat a tota Europa a finals del segle XIX, segueix sent una universitat elitista, adreçada únicament als hereus barons de les nissagues aristocràtiques i de l'alta burgesia. No és fins després de la Primera Guerra Mundial que la universitat es comença a "democratitzar". L'accés a la universitat esdevé aleshores possible als joves de classe mitjana gràcies a l'alça del poder adquisitiu, l'abaratiment de les matrícules i al caràcter prescindible de la seva contribució en el negoci familiar. Per les classes mitjanes, matricular els seus fills a la universitat és una inversió: els estudiants obtenen un títol que els hi ha de permetre una millora en l'*estatus* social. Malgrat aquesta relativa democratització, i els incomptables discursos dels reformistes sobre la universalització de l'educació i en favor d'una universitat que seleccioni els seus estudiants per criteris exclusivament meritocràtics, la universitat segueix estant vetada a les classes més modestes, que no disposen ni dels mitjans necessaris, ni els Estats fan gaires esforços per aplanar-los el camí¹⁷⁴. La universitat, per tant, és encara un bucle de reproducció de quadres, en la qual es formen els dirigents del demà cooptats entre les classes benestants de l'avui.

Des de les primeries del s. XX, les facultats disparen la seva població, moltes vegades sense estar adequadament preparades per albergar una gran munió d'estudiants, ni en infraestructura ni en el número i categoria dels docents. Amb el creixement sostingut de la població universitària, sobretot després de la I Guerra Mundial, comença a agreujar-se la "massificació", no comparable amb la de la segona postguerra, però que en tot cas desborda les capacitats de la universitat d'aleshores i que suscita greus xacres com el deteriorament de l'educació (classes massa poblades per una òptima docència) o l'excés de llicenciats, amb la consegüent oclusió del mercat laboral per "sobreproducció" de titulats sense col·locació, que forma una lumpenintel·lectualitat desocupada (els "aturats de levita" o proletariat intel·lectual) un grup subaltern sotmès a l'angoixa de la "progressiva inconsistència de la seva funció"¹⁷⁵, que mostra als estudiants quin pot ser el seu futur laboral ara que el títol ha esdevingut una "mercaderia" desvaloritzada, insatisfacció que pot desfermar la rebel·lia. La segona revolució industrial enceta la "tercerització" de la societat amb l'increment de llicenciats que entren dintre els circuits del mercat i se sotmeten a les lleis de l'oferta i la demana, i que, d'aquesta manera, també pateixen les conseqüències de les crisis sistèmiques.

¹⁷⁴ Ho explica pel cas italià, que és extrapolable a altres països, Tomasi, Tina; Bellatala, Luciana, *L'università italiana nell'età liberale*, Napoli: Liguori, 1988, p.17.

¹⁷⁵ Portantiero, Juan Carlos, *Estudiantes y política en América Latina: el proceso de reforma universitaria (1918-1938)*, México, D.F, Siglo Veintiuno, 1978, p. 24

Malgrat les diferències qualitatives entre els sistema educatius, el número d'estudiants universitaris és molt similar arreu d'Europa, i podríem aventurar que arreu del món¹⁷⁶. Països amb estructures educatives més escarransides, com Espanya o algunes repúbliques sud-americanes, poden comparar, sense res a envejar, la seva població universitària amb la d'altres estats amb sistema educatius molt més potents, com França o Alemanya¹⁷⁷. Espanya, per exemple, un país amb un sistema universitari raquífic, compta amb 8.000 estudiants "físics" més 9.000 més de lliures, és a dir, matriculats que no assisteixen a les classes, o no acaben les carreres¹⁷⁸. Alemanya el país amb el sistema universitari de millor reputació a nivell mundial, té únicament 30.000 estudiants¹⁷⁹. Això és deu a que, en països com Espanya, es prioritza l'educació d'una elit que ha de garantir la reproducció de la classe dirigent, per sobre "l'educació popular", la primària, que és descuidada (sistema educatiu de cúspide ample i base angosta). De fet, aquesta tendència s'inverteix en els règims democràtics, com l'Espanya de la Segona República, la política educativa de la qual potencia l'educació primària i s'implanten mesures per reduir el nombre d'estudiants universitaris. És per això que descendeix el cens universitari durant la República i s'amplifica la base, el que, segons G. Tortella, és una símptoma d'una política educativa sana¹⁸⁰.

Amb el naixement del modern Estat-nació la universitat s'adossa a les necessitats d'aquest Estat¹⁸¹. El naixement de la moderna universitat és contemporani a la construcció de l'Estat-nació i a les transformacions econòmiques i socials de la segona revolució industrial, i s'ha d'entendre en conjunció a aquests processos. El primer servei que compleix la universitat a l'Estat és la de seleccionar als més aptes (que solen coincidir amb els més adinerats pels *handicaps* que pateixen els més humils a l'hora d'accedir, sense ajudes, a l'educació superior), per instruir-los com elit dirigent del demà, fenomen que es coneix com a "reproducció de quadres"¹⁸² polítics, tècnics i econòmics. La universitat socialitza aquesta futura elit en la ideologia oficial, és per tant, un mecanisme d'integració i uniformització política de minoria dirigent i de segregació de la resta. És per això que la universitat sempre exerceix un control sobre

¹⁷⁶ Veure les taules comparatives a Kotschnig, Walter Maria, *Unemployment in the learned professions: an International study of occupational and educational planning*, London: Oxford University Press, 1937, p.13

¹⁷⁷ Portantiero, J. C., *Estudiantes y política en América Latina: el proceso de reforma universitaria (1918-1938)*, México, D.F, Siglo Veintiuno, 1978, p. 17.

¹⁷⁸ Guereña, Jean Louis, "L'université espagnole a la fin du XIX siècle. Approche sociologique du corps professoral" e*L'université en Espagne et en Amérique Latine du moyen âge a nos jours*, p. 229

¹⁷⁹ E. McClelland, Charles, *State, society and universitie in Germany, 1700-1914*, Cambridge: Cambridge University Press, 1980, p. 319. op. cit., p. 240

¹⁸⁰ Tortella, Gabriel, *El desarrollo de la España contemporánea. Historia económica de los siglos XIX y XX* Madrid: Alianza 2001, p. 225

¹⁸¹ Sobre la idea d'universitat d'Ortega, veure la seva obra *Misión de la universidad*, que comentarem amb més detall una mica més endavant.. Ortega y Gasset, J. *Obras Completas...* op. cit., v.IV, pp. 531-564.

¹⁸² Portantiero, J. C. op. cit., p.18.

l'educació que s'imparteix ja sigui través de la revisió de textos i manuals, els plans d'estudi, l'assignació pressupostària, la funcionarització del professorat o el clientelisme. La ingerència estatal en els assumptes acadèmics genera el descontent de la comunitat universitària: la petició d'autonomia és bessona del naixement de la universitat moderna. Les tendències reformistes, que es deixen sentir a la gran majoria de països, especialment en aquells on el sistema educatiu està més endarrerit, denuncien l'estat d'indigència de la universitat pública i preconitzen un millor finançament (pressupostos públics més generosos), un accés de la universitat per criteri de capacitació i no de renda i, preferentment, l'autonomia de la universitat. Aquesta última, sobretot en aquells països on el model d'universitat és el napoleònic, és a dir, caracteritzada per un centralisme extrem (intens intervencionisme estatal, designació "política" dels càrrecs, dictat del currículum i programes...) és un "mantra" de tota la comunitat universitària, una institució molt gelosa la seva independència i amb un historial passat com a jurisdicció exclusiva i d'insularització respecte la "ciutat", de la que no admet cap intromissió. Aquesta autonomia de la universitat històrica serà mitificada. Tant és així, que alguns es conformaran per evocar-la nostàlgicament. A països com Itàlia¹⁸³, Espanya, inclòs França¹⁸⁴, malgrat ser unànimement sol·licitada per les universitats i els intel·lectuals reformadors es posterga indefinidament la seva institucionalització. En si, l'autonomia és una causa tremendament problemàtica en aquests orígens de la universitat moderna. En primer lloc, perquè el cos de catedràtics, reconvertits en funcionaris (i per tant, amb un sou estable, que només pot perillar per conductes morals i cíviques inconvenients) s'acomoda dins el sistema, inclòs participa políticament en ell en qualitat d'alts càrrecs a la política i la judicatura o crea negocis que fan d'intermediaris entre l'empresa privada de la nova indústria (física, energètica o armamentística...) i els laboratoris universitaris. L'autonomia té diversos graus i intensitats. Una autonomia mínima, reivindicada de forma unànime, és l'administració dels pressupostos i la possibilitat de recaptar dividendes que complementin les escasses aportacions de l'Estat. Aquesta autonomia financera potser independitza un xic la universitat de l'Estat, però la vincula a les empresa privada, en la qual es busca captar inversions amb l'aparador de nous estudis de caire tècnic, que han de formar el personal expert. La imbricació amb les forces polítiques i econòmiques és el que converteix a la universitat una institució conservadora¹⁸⁵, especialment en els països en

¹⁸³ Tomasi, T. Bellatala, L. op. cit., p. 16.

¹⁸⁴ Karady, V. "Les universités de la Troisième République", *Histoire des universités en France*, Toulouse, Privat, 1986, pp.323-334.

¹⁸⁵ McClelland ha fet fer constar com el professorat alemany renuncia a adoptar actituds contestatàries a la universitat alemanya de final de segle XIX, cosa que el converteix en una classe conservadora i renuent al canvi, McClelland, C.op cit., p. 319. Una cosa similar ha apuntat Elena Sánchez Sandoica pel cas de l'elit professoral de la universitat espanyola, a "Universidad y política en la España del siglo XIX (Madrid-1875-1898), *L'université en Espagne et en Amérique Latine...*op. cit.,

els que la seva integració amb aquestes forces és major, com Alemanya. També l'autonomia financera instaura noves formes de dependència, ja no al sector públic sinó al privat. Amb l'evolució de la investigació científica, que cada cop requereix equipaments més costosos, les universitats necessitaran la inversió privada davant la insuficiència del finançament estatal.

La universitat moderna és la institució orientada a la investigació aplicada. En aquest nou model d'universitat, que trenca la seva closca per interaccionar amb l'Estat i les forces econòmiques i socials, és produeix una triple transformació convergent en la seva funció, la seva organització institucional, i el seu règim epistemològic¹⁸⁶. La seva funció és ara la investigació en ciència aplicada adreçada al desenvolupament industrial, tecnològic i agrari¹⁸⁷. També a la formació de personal tècnic competent per a una administració en creixement per una època de "racionalització burocràtica, i, per últim però no menys important, la tercera funció de la universitat és la de reforçar la identitat nacional i cultural, alimentar la "hegemonia ideològica" com a mecanisme de nacionalització i d'obediència voluntària. En correspondència a aquest tomb cap a la universitat de recerca en ciència aplicada, es tendeix a la professionalització del treball intel·lectual i l'especialització científica (divisió del treball intel·lectual) i això té la seva traducció administrativa amb la compartimentació departamental. L'especialització liquida el vell ideal de la *Bildung* (educació integral) que després, alguns, com el filòsof Martin Heidegger, o el "nostre" Ortega y Gasset, enyoraran.¹⁸⁸ En aquest sentit, una autonomia intransigent (al cap hi ha la fi, una insistència en el recolliment de la universitat en ella mateixa) entra en contradicció, en primer lloc, amb el principi d'expansió social o "portes obertes" de la universitat (un "capital social" que molts cops és un eufemisme de la relació entre universitat i empresa privada). En segon lloc, l'autonomia estricta també col·lideix amb les necessitats de l'Estat. Els propis reformadors de la universitat, que també ho acostumen a ser en allò social, estan lluny de discutir que la universitat no només a d'atendre les necessitats socials, sinó les "nacionals". El mateix Ortega advoca per una universitat més professional que

pp. 172-173. Veure també Perfecto, Miguel Ángel, "Los poderes en la universidad (1923-1979)", *Historia de la Universidad de Salamanca. v.II, Estructuras y flujos*, Salamanca: Ediciones de la Universidad de Salamanca, 2004, p.243-283.

¹⁸⁶ Aquesta "segona transformació" de la universitat europea, després d'abandonar el passat medieval, ha estat ben explicada per Wittrock, Björn, "Las tres transformaciones de la universidad moderna", *La universidad europea y americana desde 1800: las tres transformaciones de la universidad moderna*, Barcelona: Pomares-Corredor, 1996, pp.331-383.

¹⁸⁷ Sobre l'educació professional a finals del s. XIX, adreçada a subvenir "necessitats socials" i la seva relació amb una universitat, que professionalitza la ciència tradicional i incorpora nous estudis professionals com a resposta a les demandes dels sectors productius i burocràtics, veure Torstendahl, Rolf, "La transformación de la educación profesional en el siglo XIX", *La universidad europea y americana*, op. cit., pp.121-150.

¹⁸⁸ Veure de Heidegger, el seu discurs de presa de possessió del rector "l'autoafirmació de la universitat alemanya", que es pot consultar en aquest recull, *La Autoafirmación de la universidad alemana ; El rectorado, 1933-1934 ; Entrevista del Spiegel*, Madrid: Tecnos, 1996.

científica, trencant el tabú estès entre els homes de ciències sobre l'utilitarisme de la universitat, que ha de ser compensat per una "facultat de cultura", de saber integral. En tercer lloc, el canvi epistemològic, consisteix en l'entronització acadèmica del positivisme, i amb ell, la premissa que només la "ciència" pot crear els valors polítics i morals adients per una renovació de l'elit dirigent i per la integració i la unitat social. En tan en quan és la ciència natural, a través de les seves lleis universals (i, com a veritat científiques, irrefutables) la que inspira un ordre social harmoniós en el qual el progrés científic engendra, per ell mateix, el bé comú, aquesta sistema epistemològic hegemònic a l'educació infon autoritat tant a l'elit pensant com a la "indústria de progrés", legitima un *estatus quo* que es perfecciona gradualment, sense batzegades revolucionàries, i immunitza als aprenents a dirigents de viarany alternatiu d'aquest progrés lineal¹⁸⁹. La falta d'educació és la causa del problema social, per tant, la universitat el pot reparar amb les seves armes, la desigualtat social no es considera una causa, sinó una lateralitat d'aquest problema. Finalment, la universitat, en la seva orgullosa autosuficiència, es declara una institució a resguard de la política. De fet, les autoritats acadèmiques reproveu que els estudiants polititzin la universitat, doncs ciència i política no s'han de barrejar mai. El cert és que la influència política penetra pels porus de la universitat a través a través intersticis ideològics del discurs del docent¹⁹⁰, condicionat per la limitada llibertat de càtedra, i per tant, tendent a inculcar als estudiants una acceptació submissa a l'ordre de coses existent. Però no només per aquest conducte, sinó també a través del clientelisme polític amb la promoció de càrrecs addictes al govern, el control sobre concursos i oposicions (amb la bona intenció de podar l'heura del nepotisme dins la universitat, però que es pot emprar per seleccionar els candidats en virtut de la seva idoneïtat política), la designació política de càrrecs, la pròpia activitat política de molts catedràtics... La política és present a la universitat i no només a través dels estudiants.

L'universitari és l'espai ideal perquè es desencadenin protestes col·lectives i els estudiants són el *target* pels moviments polítics d'avantguarda: l'universitari és "irresponsable", en el sentit que no ha de tenir cura d'una família ni ha de preservar una feina a la que deu la subsistència, aparentment, per la seva procedència social, no ha de patir massa desassossecs econòmics, tot i que, a la pràctica, molts estudiants, vinguts de les perifèries, malviuen en les capitals i sofreixen un desclassament, i, no

¹⁸⁹ El positivisme acadèmic seria una ideologia del sistema liberal que inculca als estudiants la moderació política i la confiança en una millora social progressiva, sense ensurts ni precipitacions, veure Weisz, George, *the emergence of modern universities in France, 1863-1914*, Princeton: Princeton University Press, pp.115-116.

¹⁹⁰ Sobre la necessitat de no analitzar per separat la filosofia dels professors i la política, Tomasi, T; Bellatala, L. op. cit., p. 19.

obstant, conserven seva mentalitat elitista. També està preparat per entendre sistemes doctrinals abstractes, estan més connectats a les noves corrents de pensament, que es difonen ràpidament pels campus i les revoltes universitàries solen generar simultaneïtat, mimetismes o solidaritats internacionals (per exemple, la revolta a les universitats llatinoamericanes i a les espanyoles són gairebé sincròniques als anys vint). A les universitats es concentra un gran nombre de joves amb uns paràmetres socials i unes inquietuds culturals similars, formant un microcosmos que respon als reptes o als greuges col·lectivament (tot i que els estudiants polititzats sempre són una minoria, però carismàtica). Finalment, també s'ha dit que els universitaris són més propensos a deixar-se seduir per "utopies", i, en tant a joves, serien "rebels, inconformistes, esverats i neuròtics per naturalesa". Però, tot i que l'adolescència és un època normalment convulsa, l'equivalència jove=rebel no deixa de ser un clixé que ha de ser complementat amb altres arguments. També s'ha de tenir en compte que les autoritats són més permissives amb les "criaturades" dels estudiants, que estan protegits rere un consuetudinari fur, són els plançons de la classe dominant, i, degut a l'isolament de la universitat, no fan tremolar la societat¹⁹¹. A més, les autoritats no solen considerar un perill els moviments estudiantils pel seu caràcter volàtil, degut a la canviant naturalesa de la població estudiantil de curs a curs i perquè es posseeixen mecanismes de desmobilització altres que la repressió policial, que formen part de la rutina universitària, com els exàmens, els períodes no lectius...

Al període d'entreguerres té lloc una primera gran onada de protesta estudiantil de caire universal¹⁹², episodi que es revalidarà als anys seixanta del s.XX. Algarades estudiantils, però, ni ha hagut durant tota la història, però no directament vinculades a una ideologia política, o bé sense una dimensió autònoma respecta un moviment de majors proporcions, com les revoltes estudiantils en les grans revolucions liberals del s.XX. El moviment estudiantil modern és un fenomen producte de la major permeabilitat en l'accés als estudis universitaris al s. XX, hi ha estat definit com *a combination of students inspired by aims which they try to implicate in a political ideology, and moved by an emotional rebellion which there is always present a disillusionment with the values of older generation*¹⁹³.

¹⁹¹ Lipset, Seymour, "Introduction", *Students in revolt*, Boston: Houghton Mifflin, 1969, p. XXV

¹⁹² L'obra de Portantiero relata les mobilitzacions continentals dels estudiants llatinoamericans en ares a la reforma universitària, conegudes genèricament com *La Reforma*. Aquestes mobilitzacions comencen l'any 1918 i tenen molta influència entre la intel·lectualitat espanyola.

¹⁹³ Feuer, Lewis S., *The conflict of generations: The character and significance of students movements*, New York: Basic Books, 1969, p.

Segons aquesta definició, els moviments estudiantils tenen un component polític, normalment enteranyinat per un component emocional (“irracionalista”, segons els analistes menys complaents amb els moviments estudiantils, com l’autor de la definició anterior), que és el principal incentiu de mobilització, i que sol consistir en un menyspreu als valors de la generació que els precedeix. Això pot dur a interpretar, com es fa sovint, que els joves s’adhereixen a qualsevol radicalisme aventurer, sense reflexionar sobre la seva identitat política, creant la imatge del jove radical per portar la contrària. Una altra definició similar, però amb certs matisos, és la de Philip G. Albach, un altre dels teòrics clàssics del moviment estudiantil:

An association of students inspired by aims set forth in a specific ideological doctrine, usually, although not exclusively, political in nature. A student movement may be generated by emotional feelings often associated with inter-generational conflicts, although it also be motivated by positive goals, the members of a student movement, moreover, have the conviction that, as young intellectuals, older generation failed to achieve or to correct imperfections in their environment¹⁹⁴.

Aquesta definició posa més èmfasi amb “l’específica doctrina ideològica” dels estudiants, tot i que el moviment no s’expressi sempre en termes explícitament polítics. El conflicte generacional, per altra banda, no és una mera reacció de rebel·lia edípica, sinó que té un objectiu: esmenar allò que els majors no han sabut fer, o han fet malament. Aquesta mateix autor ha distingit entre moviments orientats a valors (*value-oriented*), que no tenen un objectiu determinat i orientats a una norma (*norm-oriented*) que sí que persegueixen una meta predeterminada. Segons la seva àrea d’influència, s’ha parlat de moviment *estudialist-oriented*, reduïts a la millora de les condicions universitàries, i altres de *society-oriented*, quan transcendeixen el marc acadèmic. Però aquestes dimensions es poden entrellçar, o poder ser etapes diferents d’un mateix moviment. A més, s’ha de tenir en compte que per molts moviments estudiantils aparentment *estudialist-oriented*, reformar la universitat és el primer esglaió per transformar la societat. També s’ha de distingir entre moviments oficials i extraoficials. Els oficials, patrocinats per les autoritats acadèmiques, solen tenir poca repercussió, tot i que molta militància passiva. Se solen utilitzar com a tallafocs contra els moviments estudiantils autònoms. Un exemple en un Estat no autoritari en l’Europa d’entreguerres és la UNEF francesa (*Union Nationale des Etudiantes de France*), que a dures penes

¹⁹⁴ Albach, Philip G., "Students and politics", *Student Politics*, New York: Basic Books, 1967, p. 82

atreia l'atenció dels estudiants¹⁹⁵. Tots els moviments estudiantils, altres que aquells que no se circumscriuen a qüestions internes als campus, tenen una vena populista que els porta a identificar-se amb altres col·lectius subalterns, com els obrers explotats o les races discriminades. Aquest voluntat de solidaritzar-se amb els que, com ells, se senten víctimes de la societat és conjumina amb l'elitisme social típicament universitari¹⁹⁶. Malgrat que l'aproximació al poble és una constant de gairebé tots els moviments estudiantils, en la mesura que no existeix una interacció real entre classe obrera i estudiants, els ponts entre els dos col·lectius es desplega en un sol sentit¹⁹⁷.

La imatge de l'universitari es transforma en aquest moment. En èpoques pretèrites, l'estudiant és percebut socialment com un picar, un "goliard" eixelebrat, embriac i violent. Tot i que aquesta imatge del mandrós inútil social roman, amb el sorgiment de la universitat moderna es disposa les esperances en els estudiants com a persones amb futur que tindran pròximament a les seves mans els destins de la pàtria. És a partir de la incipient "universitat de masses" quan l'universitari es comença a interessar per la política i a involucrar-se amb el progrés social, i, en correspondència, és percebut socialment com a jove "compromès"¹⁹⁸, la qual cosa no vol dir, necessàriament, d'esquerres. Des dels anys seixanta del segle passat, la universitat sembla un viver per l'esquerra revolucionària, però això no és pas així a la primera meitat del s. XX, sinó al contrari¹⁹⁹. Després de la participació estudiant en les revolucions liberals, cap a l'últim terç del segle XIX, la universitat es decanta cap a la dreta. Aquest viratge ideològic dels estudiants universitaris s'ha de posar en correlació amb grans processos com el sorgiment d'un nou nacionalisme expansionista (superació del liberal, que ja ha vençut el seu cicle històric), la irrupció de la societat de masses i la democràcia social (a la que es reacciona amb una ostentació "l'aristocràcia de l'esperit" enfront la "mediocritat" de les masses) o el perill de revolució obrera "incontrolada" (com ha constatat la Comuna de París de 1871). A fi de comptes, hauria tingut efecte la socialització de l'Estat liberal. La *Bildung* burgesa hauria aconseguit fer dels ideals de llibertat, nacionalitat i pàtria quelcom reconsagrat pels joves burgesos, mentre que suscita recança als proletaris²⁰⁰. Els partits o moviments polítics d'extrema dreta tiren les seves xarxes a la universitat, un terreny molt receptiu als seus

¹⁹⁵ Worms, Jean-Pierre, "The French student movement", Student Politics...op. cit., p. 267.

¹⁹⁶ Abrams, P., op. cit., p. 189.

¹⁹⁷ Portantiero, J.C., op. cit., p.21.

¹⁹⁸ Segons Edward Shils, però, l'estudiant dels anys trenta segueix sent el senyoret de bona família que es matricula a la universitat sense un motiu evident (els pares ho han fet, per exemple), per descobrir noves experiències, o per ascendir en l'escala social, a "Dreams of plenitude, nighmares os scarcity", *Students in revolt...*op. cit., pp. 9-10.

¹⁹⁹ Fa aquesta comparativa ideològica entre estudiants del s. XIX i els del XX Lipset, S. "Introduction", op.cit., (1970), p.xxii.

²⁰⁰ Luzzato, S. op. cit., p.211.

interessos. Tal és el cas, a la França de la III República, d'Acció Francesa, els estudiants de la qual (*Étudiants d'Action Française*, fundats al 1905), superaven amb escreix als estudiants progressistes. Els estudiants són el nervi dels *Camelots du Roi*, les tropes de xoc creades al 1908, que feien mossegar la pols als estudiants republicans al Quartier Latin²⁰¹. Com a reacció a la victòria del "Cartel des Gauches", al 1924, neix un moviment que mobilitza els joves de la petita burgesia, que ja s'han manifestat en altres ocasions, com durant l'afer Dreyfuss, com un bon antídoto reaccionari contra el poder de convocatòria de les esquerres. És aleshores que es crea els Jeunesses Patriotes (JP), liderats per Taittinger, que propugnen la via legalista d'involució antidemocràtica o bé la conquesta del poder i la dictadura autoritària segons el moment, una mica com la JAP, que poden ser l'equivalent a els JP a l'Estat espanyol. Els JP, una organització de masses que van arribar a tenir 90.000 militants, és qualificat per R.Soucy com un feixisme "centrista"²⁰², en tant en quan es volia guanyar les audiències de radicals i catòlics (els primers compten, encara als anys vint, amb unes joventuts molt ben proveïdes, a diferència d'altres països, com els decadents "Joves Bàrbar" del Partit lerrouxista). Conservadors en allò social, patriotes en allò nacional, tradicionalistes en allò cultura, Taittinger sabia bascular ideològicament, segons el mercat de valors polític, entre la dreta legalista i l'autoritarisme feixistitzat. Quan Georges Valois funda, al 1925, *Le Faisceau*, els JP pateixen una desbandada de militància cap el partit feixista, aleshores Taittinger endureix els seus credo. Els JP també comptaven amb una secció universitària, les *Phalanges Universitaires*, que al 1929 computen 4.500 militants²⁰³, en un moment d'auge després de la desaparició de *Le Faisceau*.

En el cas romanès, tant similar en tots els aspectes a l'espanyol, el feixisme també sorgirà de l'àmbit universitari. Una universitat que, com arreu de l'orbe, creix espectacularment durant la postguerra, arribant a la xifra de 18.000 alumnes al 1926²⁰⁴. Els estudiants romanesos de la generació de la guerra havien de veure-se-les amb una funció pública saturada, que no els hi pronostica una perspectiva laboral massa afalagadora. Molts estudiants procedien del món agrícola, eminentment deprimat durant

²⁰¹ Sobre el predomini de la dreta entre l'element estudiantil francès, en contrast amb un professorat, sobretot el *normalien*, de caràcter progressista, Ory, Pascal; Siriniell, Jean-François, *Los intelectuales en Francia: del caso Dreyfus a nuestros días*, València: Publicacions de la Universitat de València, 2007, pp. 100-104. Sobre l'atracció de l'AF entre els estudiants als anys vint, quan aquesta organització monàrquica viu un nou període d'esplendor, veure les memòries de l'escriptor R. Brasillach, *Une Génération dans l'orage : mémoires. Notre avant-guerre*. *Journal d'un homme occupé*, París; LinPlon, 1968.

²⁰² Soucy, Robert, "Centrism fascism: the jeunesses patriotes", *Journal of Contemporary History*, v. 16, (1981), 349-368. La dada numèrica, a la primera pàgina, p. 349

²⁰³ Baubérot, A. op. cit., p. 41

²⁰⁴ Veiga, Francisco *La mística del ultranacionalismo: historia de la Guardia de Hierro, Rumanía, 1919-1941*. Bellaterra : Universidad Autónoma de Barcelona, 1989, p. 60.

la postguerra, i l'ingrés a la universitat era l'esperança de moltes famílies burgeses de província per escalar socialment o almenys aconseguir un lloc de treball fixe a l'administració per afranquir-se dels vaivens del mercat. L'estudiant que es trasllada a la ciutat a la recerca d'oportunitat i que es troba amb l'accés laboral tallat, els joves funcionaris que pateixen la congelació o davallada del seu salari i els intel·lectuals nacionalistes (com el grup Axa) són els tres sectors principals entre els que feixisme recluta els seus adeptes²⁰⁵, aprofitant l'arrelat antisemitisme, racial i anticapitalista existent en aquests tres col·lectius.

A Alemanya, també s'havia produït, a partir dels anys 80 del s. XIX, un divorci entre els estudiants i el liberalisme, mentre una onada d'antisemitisme posseeix a alumnat i docents. La guerra és la que exerceix de catalitzador de la politització d'aquest estudiants, molts dels quals s'enrolen com a voluntaris, per després reincorporar-se a les aules. Estudiants i professors hereten un codi de valors molt conservador de l'època imperial, i es resisteixen a acceptar el sistema democràtic, nostàlgics dels privilegis de catedràtics i buròcrates (molts progenitors dels ara estudiants ho són) que gaudien durant el II Reich²⁰⁶. L'any 1926 es funda la NSStB, el National-sozialistischen Studentenbund, un moviment minoritari, sobretot si el comparem amb la malla de fraternitats universitàries, clubs elitistes i reaccionaris, antisemites i antimarxistes, que xifren 79.000 adherits, un 60% de la comunitat universitària²⁰⁷. Malgrat que no eren molt nombrosos (els nazis tenen uns 4000 afiliats a la seva associació universitària poc abans de prendre el poder l'any 1933), la clau de l'èxit del NSStB no rau en la seva capacitat per atreure nous militants, com de captar adhesions més enllà del seu cercles d'activistes²⁰⁸ i col·locar els seus representats als consells de facultat i als organismes estudiantils nacionals. Aquesta vot consumat nacionalsocialista s'explica per la sintonia ideològica amb els membres de les fraternitats, i el respecte que genera en aquestes el seu activisme i les seves conviccions fortes. Giles diu que *if nazis were ever to be elected to a majority of students representative seats, it would only be with the votes of fraternity students, not againts them*²⁰⁹. A més, els nazis tenen en el seu programa la

²⁰⁵ Veiga diu que *los legionarios no tuvieron que esforzarse demasiado a para contactar con el mundo funcional: ellos mismos provenian o aspiraban a él, o nadaban por sus márgenes*, p. 126. Sobre els intel·lectuals, veure les pàgines següents.

²⁰⁶ Kühn, Reinhard, *La República de Weima: establecimiento, estructuras, y destrucción de una democracia*, València: Edicions Alfons el Magnànim de l'IVEI, 1991), pp. 129-157. Segons un sociòleg de l'època, Edward Yarnall, la nova harmonia entre Estat i universitat adinguda amb la República, és dinamitada pels estudiants ultranacionalistes, Yarnall, Edward, *The ggerman universitires and nacional socialism*, London: George Allen & Unwind Ltd., 1937, pp.42-43. Veure també, Jaraus, K.H, "The Crisis of the German professions, 1918-1933", *Journal of Contemporary History*, v. 20, n° 3, (1985), 379-398.

²⁰⁷ Giles, Geoffrey J., *Students and National Socialism in Germany*, Princeton: Princeton University Press, 1985, p. 34.

²⁰⁸ Morente, Francisco, "La universidad alemana y la construcción del Tercer Reich", *Pensar después de Auschwitz*, Mataró: El Viejo Topo, 2004, p. 159-160

²⁰⁹ Giles, G. J., op. cit., p. 41.

constitució d'un Estat monstre, que expandirà, per tant, el sistema burocràtic i donarà col·locació a aquest estudiants amb unes tèrboles expectatives de futur.

Wilhem Tempel, cap nacional del sindicat nacionalsocialista i representant de l'ala més revolucionària, s'oposa a tota aliança amb les fraternitats, fins i tot d'ordre tàctic, en candidatura conjunta per presentar-se a les eleccions a l'Asta (*Allgemeiner Studierenden Ausschuss*, comitè executiu dels estudiants), però aquesta estratègia canvia quan Tempel és substituït pel més pragmàtic i annexa a la direcció del partit Baldur Von Schirach el 1929, com un tàctica més del canvi de terç de l'estratègia nazi aquest any, quan s'abandona la vessant més nacionalrevolucionària del partit per passar a prioritzar l'antimarxista en ares a cercar la complicitat de l'extrema dreta²¹⁰. Sota el mandat d'aquest, el NSStB se subordinada estretament al partit per evitar desviacions maximalistes, i malda per orquestrar un procés de fusió totes les lligues estudiantils nacionalistes en una de sola plataforma nacional, a imatge i semblança de l'estratègia del partit nazi en la gran política. El lideratge de Schirach, caracteritzat pel pragmatisme, no està exempt de polèmiques amb els sectors més revolucionaris del moviment estudiantil, com quan aquest pronuncia un discurs, al 1930, contra la inoportunitat d'establir un *numerus clausus* als estudiants jueus²¹¹, cosa que corrobora que l'ascens del nazisme s'està produint deixant a un segon pla, momentàniament, l'antisemitisme. A mesura que el nazis van ocupant seients en els organisme estudiantils, reben subvencions estatals que els hi permeten consolidar-se materialment a la universitat i millorar els serveis prestats als seus companys. Això afavoreix que els estudiants que abans havien simpatitzat amb els nazis, però que alhora els veu com un grupuscle una mica massa violent, excèntric i marginal, els hi doni ara el seu suport electoral, o fins i tot s'enrola a les seves files, ja que les fraternitats permeten la doble militància²¹². Al juliol de 1931, els estudiants nazis ja havien obtingut majoria al Deutsche Studentenschaft, plataforma estudiantil pannacional, cosa que proclama la hegemonia del estudiants nacionalsocialistes en el si del moviment estudiantil. Això fa que, inclòs abans que el partit nazi es constitueixi com alternativa de poder, els estudiants nazis hagin esdevingut una referència per la majoria d'universitaris alemanys²¹³. Pel que fa als professors, la teoria de l'asèpsia política dels docents està sent desmantellada a mesura que apareixen més proves, no

²¹⁰ Sobre Baldur von Schirach, consultar el capítol dedicat al *Reichjugendführer* en l'obra coral de Gallego, Ferran, *Todos los hombres del fúbre: la élite del nacionalsocialismo (1919-1945)*, Barcelona: Debate, 2006, pp. 317-347.

²¹¹ Giles, G.J. op. cit., p. 56

²¹² Ferran Gallego, en l'obra immediatament citada, afirma que *el nazismo se iba convirtiendo, en el ambiente universitario, en el movimiento que parecía satisfacer los factores de una lucha por la nueva política antidemocrática que fascinaba a tantos jóvenes de la clase media en las universidades europeas, al tiempo que actuaba como la única alternativa posible a la estabilidad para los sectores de la clase media ilustrada que no dejaban de constituir los profesores, y quienes, salidos de la universidad, iban a ejercer una profesión en condiciones precarias de incongruencia de status*, p. 337.

²¹³ Morente, F, "la universidad alemana...", op. cit., (2004), p. 161

només de la conformitat de molts catedràtics (que no “conformisme”) amb el règim nazi, sinó la seva afinitat ideològica²¹⁴.

A Itàlia, també es produeix aquest tendència a una radicalització dretana a finals del s. XIX. L'intervencionisme és un moviment juvenil i són legió els joves universitaris nacionalistes que marxen voluntaris a les trinxeres. Quan la “generació del front” es reincorpora a les aules (concretament, els oficials, el soldat ras és proletari²¹⁵) ha d'afrontar les despeses de la prolongació de la carrera amb un futur laboral que invita poc a l'optimisme, ja que el mercat no pot absorbir la plèthora de llicenciats. El terror a la proletarització amb el que amenaça aquest destret, els porta a mobilitzar-se per reivindicar l'assignació d'un subsidi militar per poder acabar els seus estudis, que els escatima una classe dirigent liberal que és exactament la mateixa d'abans de la guerra (i per tant, també els hi és vedada la possibilitat d'ascendir a través de l'Estat). Aquesta crisi d'expectatives frustrades és aprofitada pel feixisme per emprendre una campanya en defensa dels interessos corporatius d'aquests joves fins al punt d'aconseguir erigir-se com l'únic moviment que assumeix la reivindicació dels drets dels excombatents, i de retruc, la memòria dels caiguts. Prova de l'èxit d'aquests prosèlits entre els estudiants és que seccions locals de molts *fasci*, com la de Pàvia, Brescia, Carmerino, Mantova o Reggio Emilia són fundades per universitaris²¹⁶. La política universitària fou una preocupació secundària del feixisme durant el seu *Kampzeit*, doncs l'objectiu primordial és la conquesta del poder. Val a dir que van disposar de menys temps que altres feixismes (per “virtut”, es sobreentén) i, a diferència dels nazis, no van assolir l'hegemonia fins temps després de la captura del poder. Al 1920 es crea Avanguardie Studentesca²¹⁷, una agrupació d'estudiants nacionalistes constituïda de forma autònoma, però que el feixisme capitalitza. L'elit feixista sempre va tenir cura que els estudiants no es desviessin de la norma ideològica, i per això sempre va tractar de subordinar la corporació universitària al partit. Aquest és l'autèntic motiu que explica que el partit no doni mai ales, fins conquerit el poder, el desenvolupament d'un associacionisme universitari feixista. Al Congrés de Roma de 1921, el partit crea

²¹⁴ Ibidm., 165. Morente mostra una especial preocupació en desfer el mite de la irresponsabilitat dels professors, aportant proves bibliogràfiques i estadístiques prou conclouents. Veure també el capítol de Bourel, Dominique, “Los mandarines contra la democracia” *Berlín, 1919-1933 : gigantismo, crisis social y vanguardia: la máxima encarnación de la modernidad*, Madrid: Alianza, 1993, pp. 151-162

²¹⁵ La distinció entre soldat ras (=proletari) i oficial (=burgés) com a trasllat de la lluita de classes a les trinxeres, i que es perpetua a la postguerra, ha estat ressenyada per Negri, Felicità de, “Agitazioni studentesche nel primo dopoguerra”, *Studi Storici*, n° 3, (1975), p. 734. Ernst Jünger, que relata la seva experiència bèl·lica a “Tempestes d'Acer”, és un estudiant universitari que s'allista a la guerra com a voluntari, però, pel seu estatus social, en qualitat d'oficial.

²¹⁶ Negri, F. de, op. cit., p. 742

²¹⁷ Segons Fincardi, una associació originàriament depenent de l'ANI, però copada pels feixistes ràpidament, op. cit., p. 55. Avanguardie studentesca té 3700 militants al 1920, un 12% del total de militants feixistes, segons Morente, F., “*Libro e moschetto*”: politica educativa y politica de juventud en la Italia fascista (1922-1943), Barcelona: PPU, 2001, p. 99

Avanguardie Giovanile, una sectorial juvenil que integra l'Avanguardie Studentesca. Al 1921, neixen els Gruppi Universitari Fascisti, els GUF, que corren la mateixa sort que l'anterior corporació universitària, i un any després són federats a la FNUF (Federazione Nazionale Universitaria Fascista) amb l'objecte de privar-los de tota llibertat de moviments i circumscriure'ls a la lluita antisocialista a la universitat i al carrer, com a cantera esquadrística²¹⁸. Els nuclis feixistes universitaris estaven subordinats als *fasci* locals dels seus respectius districtes, i això genera malestar entre els *guffinis*. Tanmateix, i malgrat participar en la vaga estudiantil de 1922 contra la política del ministre d'Educació Giovanni Gentile que aboleix els exàmens extraordinaris pels reservistes, mai van posar en dubte l'autoritat del partit, i en especial, la figura del *Duce*²¹⁹. Un cop conquerit el poder, la feixistització de la comunitat estudiantil universitària continua, però ara amb la total deferència de les autoritats. Els estudiants d'esquerres són una minoria a la universitats, per tant, els feixistes pugnen, almenys verbalment, contra els catòlics de la FUCI, Federazione Universitaria Cattolica Italiana, amb la que competeixen per una mateixa clientela. Però no hi ha una lluita oberta entre estudiants feixistes i catòlics²²⁰, ja que no hi ha una incompetència indefectible de principis perquè els catòlics també han tendit a acceptar, amb més o menys resignació, el nou règim. El gran enemic dels feixistes a la universitat serà la passivitat.

3.2. Universitat i estudiants a Espanya.

3.2.1. La universitat espanyola al tombant de segle. "una cosa muerta" La recerca d'una renovació urgent.

La universitat espanyola a finals del s. XIX és un autèntic desori. Males infraestructures, precarietat de mitjans, docents mal remunerats i d'escassa qualitat científica i pedagògica, pressupostos escanyolits... El nombre d'estudiants ascendeix a 8.000, als quals s'ha d'agregar uns 9.000 de "lliures", estudiants que no assisteixen a les lliçons perquè, en molts casos, compaginen estudis i treball o són autodidactes (els "lliures", són els estudiants que solen protagonitzar les primers algarades universitàries per defensar sigui respectada la seva modalitat de cursar la carrera), és a dir, uns

²¹⁸La Rovera, Luca, *Storia dei GUF: organizzazione, politica e miti della gioventù universitaria fascista: 1919-1943*, Torino : Bollati Boringhieri, 2003, p.48.

²¹⁹ Negri, Felicità de, op. cit., p. 755

²²⁰ Ibdm., op. cit., p. 753

17.000 estudiants²²¹ dels quals 7.400 estan matriculats a Dret, trampolí a una carrera burocràtica (la qual cosa és explícita de la funció atribuïda a la universitat espanyola i de l'únic interès que mou a molts joves per cursar estudis superiors). Aquests estudiants es distribueixen en deu universitats, capitals de sengles districtes universitaris de les que depenen administrativament tots els centres d'ensenyament: Barcelona (Catalunya més Balears), Granada (Granada, Almeria, Jaèn i Màlaga), Madrid (Madrid, tota Castella la Manxa més Segòvia i menys Albacete), Oviedo (Oviedo i Lleó), Salamanca (Salamanca, Àvila, Càceres i Zamora), Santiago de Compostel·la (Galícia), Sevilla (Sevilla, Badajoz, Cadis, Còrdova, Huelva i Illes Canàries), València (València, Albacete, Alacant, Castelló i Múrcia), Valladolid (Valladolid, Burgos, Palència, Santander i el País Basc) i Saragossa (Aragó, més Navarra, Lorgronyo i Sòria)²²². La població universitària es reparteix molt desigualment: la gran majoria de la massa estudiantil s'aglomera a Madrid (uns 4.800 estudiants), mentre que la resta d'universitats tenen un mitjana de 1.000 estudiants. Respecta als professors titulars, el seu nombre també és molt reduït, essent l'any 1900 un total de 432 a tota Espanya, i el 1905, poc més, 480²²³.

La universitat pateix l'artrosi de l'exagerat centralisme i les concessions a l'Església de "la llei de lleis" que regeix el sistema educatiu pràcticament durant cent anys: la famosa Llei Moyano de 1857. Aquesta llei, institueix el model d'universitat liberal, d'inspiració napoleònica. La llei sanciona el centralisme exacerbant d'un sistema universitari desmesuradament intervingut per l'Estat, que designa el rector de cada universitat com a càrrec "polític", delegat del govern a la universitat, plenipotenciari en l'administració del districte que se li assigna. El govern nomena els degans a proposta del rector i els claudres de professors són relegats a un rol consultiu²²⁴. Els estudiants no tenen ni veu ni vot en la gestió de la universitat ni tampoc són autoritzades les corporacions estudiantils. Es dona estatus d'universitat central a la de Madrid, el model organitzatiu de la qual ha de ser imitat per tota la resta d'universitats regionals. La universitat de Madrid és la universitat d'Estat per excel·lència, al ubicar-se al cor administratiu d'aquest, i per on s'ha de passar obligadament per fer carrer política i burocràtica, i també la universitat científica, perquè només en ella es poden cursar els estudis de doctorat. També és l'única que, fins 1900, ofereix als estudiants totes les facultats, és a

²²¹ Dades extretes de Canes, Francisco, "Los alumnos de la universidad española en la primera década del siglo XX", *La universidad en el siglo XX (España e Iberoamérica). X Coloquio de historia de la educación*, Murcia: Sociedad Española de Historia de la Educación. Departamento de Teoría e Historia de la Educación, 1998, p. 493.

²²² Dades extretes de Guereña, J. L., "L'université espagnole..." op. cit., p. 227

²²³ *Ibidm.*, p.229.

²²⁴ Álvarez de Morales, Antonio, *Genesis de la universidad española contemporánea*, Madrid: Instituto de Estudios Administrativos, 1972, p. 243.

dir, Dret, Filosofia i Lletres, Medicina i Farmàcia. Per tant, és un passatge ineludible per tots aquells estudiants que volen fer carrera acadèmica, política o burocràtica, amb el consegüent control, assimilació i obediència dels aspirants. La universitat pública, segons el model francès, ha de ser un reducte profà, immune a la influència de l'Església. Però en el cas espanyol, no se segueix al peu de la lletra aquesta premissa. La Llei Moyano destrona el poder de l'Església dins la universitat, però, en congruència amb el concordat subscrit amb Roma el 1851, reconeix el seu dret a inspeccionar la puresa ideològica dels estudis en tots els graus, també en l'educació superior²²⁵. El fet que l'Església hagi estat desposseïda dels privilegis que gaudia a l'Antic Règim, no vol dir pas que aquesta perdi influència en l'àmbit educatiu. Aprofita aquesta autoritat moral per bloquejar la modernització de la ciència universitària, per què aquesta no atempti contra el dogma. Tanmateix, ni l'Església, antiliberal per definició, ni els sectors més durs de la dreta, els anomenats "neocatòlics", no es consolen amb aquesta prerrogativa de "censor moral", i aspiren a portar els límits de la inspecció més enllà, fins a la tutela, així com fundar les seves pròpies universitats catòliques. Amb la Llei Moyano, l'autonomia del professorat es veu restringida: des del moment que la universitat és objecte de dret públic, el seu "fur tradicional", més simbòlic que real, és abrogat, i el personal convertit en "funcionari", amb un salari estable de per vida a condició que compleixi les normes i acati la ideologia oficial. Aquesta subjugació de la universitat a la voluntat de l'Estat, provoca aviat la "primera qüestió universitària"²²⁶, quan l'ortodòxia ideològica del règim entra en confrontació amb la llibertat de càtedra. El 1864, són sancionats i depurats dos professors vinculats al republicanisme Emilio Castelar i Nicolás Salmerón. Després del parèntesi del Sexenni Revolucionari, durant el que aquests professors intervenen personalment en els esforços per democratitzar la societat espanyola, exercint càrrecs de tanta rellevància com la presidència del govern (la I República, com també la segona, és coneguda com la "república de professors"), amb la restauració monàrquica, aquests catedràtics són separats de nou del seu lloc de treball al 1875, al negar-se a jurar fidelitat al sistema canovista ("segona qüestió universitària"²²⁷). És aleshores quan la intel·lectualitat progressista comença a crear espais alternatius a la universitat per posar en pràctica la seva metodologia pedagògica renovadora, educar a una elit selecta i cultivar la investigació científica en un entorn laic. Amb aquesta finalitat, els professors apartats creen, al 1876, la Institució Libre de la Enseñanza (ILE) una entitat educativa inspirada en la filosofia krausista. És en

²²⁵ Ibidm., pp. 314-321.

²²⁶ Cuesta Escudero, Pedro, *La Escuela en la reestructuración de la sociedad española (1900-1923)*, Madrid: Siglo XXI, 1994, pp. 117-120

²²⁷ Guereña, J. L., "L'université espagnole..." op. cit., p. 228.

aquests liceus extrauniversitaris (ILE, Ateneu de Madrid...) on es produeix un autèntic progrés científic, procastinat a la vetusta universitat espanyola. La intel·lectualitat liberal posa les seves atencions en aquestes acadèmies, mentre que la universitat esdevé quelcom secundari, fins i tot, en alguns moments sembla que s'abandona a la seva sort com una institució momificada i irreformable. La universitat és una institució tradicionalment anquilosada²²⁸, molt remisa a qualsevol transformació, i, per tant, l'esquerra no està convençuda de la pertinença d'investir aquesta universitat garratibada amb l'autonomia. Per la seva banda, els catòlics més intransigents no queden satisfets amb la reconciliació entre Església i Estat liberal de la Restauració (ja que significa l'apuntament de l'Estat laic) i també fomenten les seves pròpies acadèmies privades al marge de l'Estat²²⁹. A dreta i esquerra, tant per tant, hi ha una pèrdua de confiança amb la universitat i una preferència per iniciatives parauniversitàries, cosa que ajuda a explicar la lentitud de la reforma universitària. La modernització universitària està llastrada pel model "burocràtic" (en el qual, la universitat es defineix un apèndix de l'administració, que controla els títols professionals, que legitimen la pràctica socials dels sabers, subordinada al poder públic i aliena a la investigació científica²³⁰) que, ja sia per conveniència de l'Estat, ja per les resistències immobiliistes de professors i estudiants, perviurà sense alteracions fins la II República.

Que el problema d'Espanya és una qüestió d'insuficiència pedagògica és un dogma de fe pels intel·lectuals progressistes. Els intel·lectuals liberals creuen que Espanya només es podrà modernitzar amb l'alfabetització de les masses. El moviment obrer també posa molt d'èmfasi en l'alliberament dels més humils per la via de la cultura. Potser aquest és un dels motius pels quals l'anarquisme arrela més a Espanya que en altres països, doncs per aquest moviment, l'emancipació pot tenir lloc independentment de les condicions materials objectives, inclòs si aquestes són adverses. El "Desastre del 98", és una punt d'inflexió, no tant per les seves conseqüències fàctiques, sinó per la crisi de consciència col·lectiva sobre el flagrant retard d'Espanya. En bona mesura, aquest endarreriment s'atribueix a les deficiències del sistema educatiu espanyol. En els projectes regeneracionistes, l'escola, (potser, un xic menys, la universitat), ocupa un posició de primera magnitud, fins el punt que s'ha parlat d'una febre pedagògica de

²²⁸ Hernández Sandoica, E.; Peset, José Luis, *Universidad, poder académico y cambio social (Alcalá de Henares 1508-Madrid 1874)*, Madrid: Consejo de Universidades, 1990, p.222.

²²⁹ Ollero Tassara, Andrés, *Universidad y política: tradición y secularización en el siglo XIX español*, Madrid: Instituto de Estudios Políticos, 1972.

²³⁰ Hernández Sandoica, E. op. cit., 1990, p. 264.

la primera intel·lectualitat espanyola²³¹. La feina pendent és magna, perquè en paraules de Macías Picavea, la universitat és, ara per ara, “cosa morta”²³². Segons aquest autor, la universitat espanyola és poc pràctica i empírica, no genera ni ciència ni tècnica, sinó que s’acontenta amb la transmissió de coneixements a estudiants mediocres. Els regeneracionistes desitgen una universitat connectada a l’activitat productiva, que generi innovació científica que redundi en benefici de l’economia del país i on s’instrueixi els tècnics que s’han de fer càrrec de l’administració de l’Estat, cada cop més complexa. És a dir, una universitat moderna amb una funció social i vocació de servei públic. En aquest context d’efervescència intel·lectual, s’endeguen les primeres tímides reformes per tractat de posar ordre en el desgavell del sistema educatiu amb la creació del ministeri d’Instrucció Pública, que incrementa lleugerament el pressupost educatiu i reorganitza les facultats (la universitat de Barcelona passa a disposar, per exemple, de totes les facultats²³³) i els estudis reglats. El ministeri és ocupat per personalitats de filiació progressista i de formació institucionista, com Romanones i Antonio García Alix. Aquest últim, presenta el 1901 un projecte d’autonomia universitària que és rebutjat al Parlament, testimoniant fins a quin punt la classe política liberal se’n refia de concedir l’autogovern a les universitats, malgrat la unanimitat que sembla existir en favor d’ella²³⁴. Romanones reprèn el projecte dos anys després amb idèntica sort. L’autonomia universitària és un clamor a final de segle, reivindicada des de la dreta modernitzadora (maurisme), el catolicisme intransigent o l’esquerra reformista. Sembla, per tant, una demanda de consens, plausible de reivindicar en l’estructura d’oportunitats de la universitat espanyola. *L’autonomia universitària* pot ser definida com l’autogestió de la universitat, dins els límits estipulats per l’Estat. Això suposa la delegació de competències de gestió acadèmica, pressupostària i institucional, que inclou, entre d’altres, les facultats de nomenar les autoritats acadèmiques, elaborar plans d’estudi, convocar oposicions i contractar personal, administrar les rendes i recaptar ingressos extraordinaris... L’autonomia, però, és un terme ambivalent, ja que no significa el mateix per tots els que la reclamen. Per tant, el consens entorn de l’autonomia s’ha de relativitzar. La tan cobejada autonomia no arriba fins una data tan tardana com 1919, durant el mandat del maurista César Silió, quan es sol·licita a les universitats que redactin els seus estatuts i aquests

²³¹ Cuesta Escudero, P., op. cit., p. 371. Sobre regeneracionisme i universitat, veure Mayordomo Pérez, Alejandro; Ruiz Rodrigo, Cándido, *La universidad como problema en los intelectuales regeneracionistas*, València: Universitat de València, 1982.

²³² *Historia de la educación en España: textos y documentos. V.3, de la Restauración a la II República*, Madrid: Ministerio de Educación, 1982, p. 317. Per les opinions de Costa, veure, en el mateix document, les pàgines 306-309

²³³ Guereña, J.L., "L'université espagnole"...op. cit., p. 226

²³⁴ Sobre el frustrat projecte de García Alix, d’un reformisme tan tènue que *más bien restauraba las rígidas líneas del modelo liberal*, veure Peset, M. “Los orígenes de la autonomía universitaria. El proyecto de García Alix”, *L’université en Espagne et en Amérique Latine du moyen age a nos jours*, p. 200.

són aprovats pel ministeri. Aquesta reforma, però, té una existència efímera doncs es congela amb el canvi de titular del ministeri. Tampoc va generar consens entre les reformistes: les esquerres s'hi van oposar. L'autonomia és un concepte polititzat, que està en correlació amb qui governa en cada moment o qui fa la proposta. Si la fa el rival, no és una autèntica autonomia, sinó un sucedani. També, per una qüestió de principis, autonomia no significa el mateix per un ultramuntà que per un progressista: el primer demana la màxima independència respecte l'Estat liberal, mentre que el progressista és més estatalista, i l'autonomia se cenyeix, en ell, a la llibertat de càtedra.

La història de l'educació a Espanya ha estat una història "compromesa", ja que tant les reformes implantades, com les corrents pedagògiques en voga tenen un plasma polític²³⁵. La universitat es reivindica com institució apolítica i quan la política es fa visible, és immediatament censurada per les autoritats acadèmiques. Però un altre tipus de "política", no tan ostentosa i més subliminal, penetra a la universitat evaporada en ideologia des del moment que l'Estat en posseeix la titularitat i l'empra per formar els estudiants en un sistema de valors oficial, en perspectiva que aquests siguin la futura classe dirigent que reproduïx l'hegemonia de forma vitalícia. La ideologia que traspua el contingut de les lliçons i els llibres de text, revisats pel ministeri i també la "filosofia organitzativa", encapçalada per la jerarquia i el principi d'autoritat i un sistema de promoció interna que induïx a la docilitat, a "no moure's per poder sortir a la foto". Molts professors universitaris formen part de l'*establishment* polític. En contrast amb Sexenni Revolucionari, quan els catedràtics progressistes es comprometen políticament com un imperatiu "moral", el catedràtic de la Restauració col·labora políticament per interessos més personals que cívics²³⁶. Amb aquesta cooptació de catedràtics, l'Estat guanya prestigi i "especialització" per cobrir carteres ministerials que cada cop requereixen una millor preparació, com la d'economia. El catedràtic entra a formar part dels circuits clientelars, ell mateix és el vèrtex d'un subconjunt dins la universitat, que es reforça gràcies amb els contactes amb les altes esferes i els poders fàctics. Així, es creen uns "hàbits" enquistats en l'*homo academicus* de la universitat²³⁷ i s'enroca un cos de catedràtics molt conservador i reluctant a tota reforma.

Ja hem citat com, en un principi, l'Estat de la Restauració es desfà de l'incòmode "intel·lectual" populista, cas de Castelar o Salmerón, tot i que, després se'ls reincorpora i funcionaritzava, una claudicació per les dues bandes, doncs aquests accepten les regles del joc. El sistema opta per la tàctica, més intel·ligent, de tenir l'enemic a casa i la

²³⁵ *Historia de la Educación en España*, Madrid: Mec, 1985, v.3, p. 796

²³⁶ Hernández Sandoica, E., "Universidad y política."...op. cit., p. 172.

²³⁷ Bordieu, Pierre, *Homo academicus*, Cambridge: Polity Press : Basil Blackwell, 1988.

universitat veu augmentat el seu prestigi, primer al contractar a professionals competents i després per la seva imatge de tolerància a la diversitat, doncs l'Estat monàrquic té empleats públics republicans i inclòs socialistes (Besteiro, De Los Ríos...). L'Estat canovista només desitja una universitat submissa, amb la missió de reproducció d'elits. No té, al marge d'això, cap "idea" d'universitat²³⁸. Els que dissenyen la seva política se n'adonen que la manera més barata de preservar l'ortodòxia no és amb l'escàndol de la repressió als professors, que genera el desdeny de col·legues i dels estudiants, sinó a través de la gestió de la provisió de càtedra, que pot emmascarar el control ideològic amb l'aparença de criteri científic. Així, la universitat s'estalvia la revolta estudiantil, doncs moltes d'elles havien originat en solidaritats als professors cessats. La més coneguda, la nit de Sant Daniel (o "Noche del Matadero") d'abril de 1965, quan els estudiants de la Universitat de Madrid protesten contra el cessament del seu rector, Juan Manuel Montalbán, que no ha obeït l'ordre ministerial de suspendre a Castelar i Salmerón per el contingut heterodox de la seva docència, incompatible amb la doctrina oficial del règim i amb el concordat de 1851. El segon gran episodi de protesta estudiantil al s. XIX és l'anomenada jornada de Santa Isabel (novembre de 1884). El discurs d'inauguració del curs a la Universitat Central del catedràtic Miguel Morayta, republicà i maçó suscita una nova disputa entre krausistes i *neos*. Morayta és expulsat de la universitat i aquesta és la guspira de la rebel·lió dels estudiants, que s'enfronten, en un combat desigual i tràgic, contra unes forces d'ordre públic que penetra dins el *caserón* de San Bernardo²³⁹. És a dir, els estudiants es rebel·len contra la intromissió de l'Estat a la universitat i reivindiquen l'autogestió universitària, tot i que de forma més episòdica que sostinguda, quan esclata algun incident com l'acomiadament d'un professor per motius polítics o la intervenció policial dintre la "sagrera" de la universitat. Potser el moviment estudiantil no pot derrocar un règim per ell mateix²⁴⁰ però pot esdevenir el preludi d'un canvi de règim (la Gloriosa) o de govern (administració liberal l'any 1885). Els estudiants també abjuren de l'asfixiant infiltració de l'Església a les aules i la seva censura moral de la docència, la qual cosa desemboca en brots d'anticlericalisme (com els fets ocorreguts el dia de la representació d'Electra, peça teatral de Pérez Galdós, al 1901), una causa que uneix a estudiants i partits polítics republicans.

²³⁸ *Ibidm.*, pp.263-265.

²³⁹ González Calleja, E. "Rebelión en las aulas. Un siglo de mobilizaciones estudiantiles en España, (1865-1965), *Ayer*, n° 59, (2005), p.26.

²⁴⁰ *Los estudiantes pueden constituir un catalizador para la acción política, pero es raro que puedan conseguir por sí solos que un movimiento revolucionario madure*, diu Ben-Ami, Shlomo, *Los orígenes de la Segunda República: anatomía de una transición*, Madrid: Alianza, 1978, p.110.

A principis del s. XX, la conflictivitat universitària pateix una recrudescència²⁴¹, vinculada a la politització dels estudiants arrel del *geisher* d'idees que provoca el 98 i el sorgiment de nous corrents com el catalanisme²⁴² el republicanisme radical o l'anticlericalisme. Al tombant de segle, la comunitat universitària comença a palpar com fins ara no ho ha fet mai. El 1902 es produeixen avalots estudiantils a la universitat de Barcelona per la imposició de l'ensenyament del catecisme en castellà, i el 1903 té lloc un motí republicà a Salamanca (amb la mort de dos estudiants, víctimes de la guàrdia civil) i Madrid (on es dona el primer episodi de la col·laboració entre obrers i estudiants contra les forces d'ordre públic) i el 1904 es produeixen nous incidents en motiu del Premi Nobel concedit a Echegaray, considerat per la "joventut del noranta-vuit" un escriptor carrincló²⁴³, i l'any 1905, una revolta dels estudiants de medicina a Madrid que provoca la caiguda del ministre d'Instrucció Pública, el conservador La Cierva, i per efecte dominó, del govern. Aquestes revoltes no responen a una estratègia subversiva contra un estatus *quo*, que no es vol obstruir, perquè al cap i a la fi, ha d'acabar per absorbir als llicenciats²⁴⁴. Tot i així, les autoritats fan notar l'amenaça contra l'estabilitat que suposen aquests aixecaments estudiantils (que han fet caure un govern, que no és poc) i prenen mesures al respecte com la promulgació d'un *Decreto de Disciplina Escolar Universitari*, que autoritza a aquestes a clausurar facultats i universitats, expulsar indefinidament als infractors, suspendre el dret a reunió i prohibir el pas al recinte universitari a persones alienes o estudiants d'altres universitats²⁴⁵. A finals de la dècada dels deu, s'endeguen les primeres temptatives discretes per bastir un associacionisme a escala nacional, i els nous moviments polítics comencen a organitzar les seves filials juvenils com a fragment de la seva "política de masses" que els diferencia dels partits de notables (la Federació de Joventuts Socialistes, els "Joves Bàrbar" radicals...) ²⁴⁶

²⁴¹ Almenys fins 1905, s'observa una gran profusió de protestes, la majoria lligades a demandes professionals, però en les que es pot ensumar una atenció per tota política educativa, que indica al grau de presa de consciència que van adquirint el moviment estudiantil. Elena Hernández Sandoica; M.A. Ruiz Carnicer; Marc Baldó, *Estudiantes contra Franco (1935-1975). Oposición y movilización juvenil*, Madrid: La Esfera de los Libros, 2007, p. 42 i a Souto Kustrín, S.; González Calleja, E. "De la dictadura a la República: origen y auge de los movimientos juveniles en España, *Hispania*, v. 67, n° 225 (2007), p.75.

²⁴² José Cepeda Adán localitza a Barcelona els orígens de la conflictivitat estudiantil, doncs, dedueix, a les perifèries té més repercussió la guerra de Cuba, que, segons la propaganda americana, és una guerra per l'alliberament nacional de l'illa. Entre 1888 i 1898 neix *La Defensa Escolar*, diari republicà en el qual col·labora Lluís Companys, i el 1900 es funda l'Associació Escolar Republicana, patrocinada per Odón de Buen. *Los movimientos estudiantiles (1900-1936)*, Madrid: Artes Gráficas municipales, 1985, p. 8

²⁴³ Sobre la repugnància dels joves modernistes vers Echegaray, veure José Luis Calvo Carila, *La Cara Oculta del 98: místicos e intelectuales en la España de fin de siglo (1895-1902)*, Madrid: Càtedra, 1998, pp. 151-153

²⁴⁴ González Calleja, E. Rebelión en las aulas. Movilización y protesta op.cit., (2005) p. 30, i, a la seva recent monografia, (2009: 76).

²⁴⁵ Hernández Sandoica, E.; Ruiz Carnicer; M.A, Baldó, M. op. cit., p.45

²⁴⁶ Souto Krustín, S.; González Calleja, E. op. cit., p. 76.

Hernández Sandoica estima “poques i superficials” les revoltes estudiantils fins ben entrat el s. XX, i en general, considera que les normes acadèmiques són obeïdes sense pegues per la comunitat estudiantil, en gran mesura perquè entre els estudiants és nul·la l'experiència d'acció col·lectiva a resultes de la carència d'associacions estudiantils des de principis de s.XIX, quan el liberalisme esmicola els llaços comunals²⁴⁷. Aquesta historiadora destaca l'“atonía” de l'estudiant madrileny, que opta per no participar en accions que puguin perjudicar la seva carrera burocràtica. González Calleja ha fet una proposta de classificació del repertori d'acció col·lectiva estudiantil, essent les més freqüents a l'època la mobilització “troiana”²⁴⁸, o explosió de violència sense caràcter polític, i la “corporativa” amb un caràcter merament acadèmic però ja amb un transfons ideològic o ètic²⁴⁹. Aquests entremaliadures estudiantils “troianes” tindrien tres manifestacions: les faltes disciplinàries (l'absentisme, el sabotatge de classes, o les poca-soltades als professors són formes d'expressar un descontent juvenil per les insuficiències materials i la poca traça docent dels professors); les manifestacions de solidaritat amb l'honor maculat dels estudiants (d'anycenc regust aristocràtic, queixes contra la irrupció de la policia al recinte universitari, greuges als estudiants des de la premsa, agressió d'un estudiant.); i les protestes per qüestions purament acadèmiques, totalment deslligades de la societat, sobretot relacionada amb els exàmens i les vacances (desembre seria un mes propici per aquest tipus de sidrals, amb l'objectiu que el rector avanci les vacances nadalenques). En aquestes algarades, no hi ha cap intenció de modificar el règim universitari, els estudiants acaten sense rondinar les normes, més per desinterès que per aprovació²⁵⁰. Pel que respecta a les corporatives, aquestes tenen a veure en les protestes contra el càstig a docents progressistes o per l'aplicació de nous plans d'estudi, que sempre trasbalsen la normalitat universitària. Aquest tipus de mobilització té dues vocacions, la defensa de l'autonomia universitària i la reivindicació d'interessos col·lectius de la classe estudiantil, així com la preocupació pel futur professional. Els estudiants ja es comencen *configurar com a subjecte col·lectiu* és a dir, amb consciència de pertànyer a un grup social o professional que s'associa per a defensar uns interessos comuns. Aquestes manifestacions estudiantils no tenen un missatge

²⁴⁷ Hernández Sandoica, E. “Universidad y política...”, op. cit., p. 176-180.

²⁴⁸ La denominació és d'Isaura Varela, inspirada en el llibre de Pérez Lugín, *La Casa de Troya*.

²⁴⁹ González Calleja, E. “Rebelión en las aulas”...op. cit., (2005), p. 23. S'ha parlat també d'una mobilització “Guadiana” des de 1865 a 1914, i s'ha explicat aquesta manca de constància per la feble politització d'estudiants i docents: Hernández Sandoica, E.; Peset, José Luís, op. cit., p. 222.

²⁵⁰ Aquest és la descripció d'Isaura Varela a “Universidad nueva y nuevos estudiantes. El cambio de los universitarios troyanos a los de la FUE” *Mentalidades colectivas e ideologías: VI Jornadas de Historia de Galicia*, Ourense: Diputación provincial de Ourense, 1992, p. 239. L'estudiant “troià” és aquell esbojarrat i perdulari, que es rebel·la perquè no vol estudiar. És cert que no hi ha una mobilització en la defensa dels interessos dels estudiants com a subjecte col·lectiu, cosa que no vol dir que els estudiants no s'impliquin, pel seu compte, en la batalla política.

polític explícit, però, en tant reivindiquen una reforma del règim universitària sobre els principis d'autonomia i llibertat de consciència, els estudiants fan patent el seu rebuig al sistema doctrinal imperant, i confien que la reforma de la universitat serà un primer eslavó per la transformació de la societat²⁵¹. De la mateixa manera, i salvant les distàncies, que l'anticlericalisme finisecular, del que molts estudiants participen, té un transfons eminentment polític. La mobilització estudiantil encara es circumscriu a la universitat, tot i que molts estudiants s'involucren, a títol personal, en els nous partits i aquest incipient compromís ha de repercutir d'alguna manera en aquella²⁵². Tanmateix, encara estem lluny que polititzin la universitat.

Segons l'arquetip creat per la literatura costumista, l'estudiant de finals de segle es descrit com un tipus "pintoresc"²⁵³. Cal tenir en compte que la *ratio* d'estudiant és molt minsa (hi ha 1 estudiant per cada 10.000 espanyols l'any 1900²⁵⁴). Els estudiants són una *rara avis* en el panorama urbà, però molt escandalosa pel seu estil de vida llibertí i les seves bretolades, segons descriu el fulletó costumista. La literatura popular espanyola ha encunyat una imatge de l'estudiant com una comunitat al marge de la resta de ciutadans, amb un estatus anòmal de jove no treballador, i per tant, amb un estil de vida dissolut, no regulat per les rutines socials, consagrat a l'oci immoral (timbes, prostitució, borratxeres...) ²⁵⁵. El prejudici, molt estès popularment diu que l'acció política dels estudiants és només una excusa fútil per absentar-se de la classe²⁵⁶. De fet, és molt difícil conèixer el mode de vida dels estudiants de principis de segle, així com discernir les seves actituds polítiques. Ens hi podem apropar, amb precaució, a través de la literatura i les obres de Pío Baroja, o de Felipe Trigo, estan retratant un tipus d'estudiant, que conjuntament a la bohèmia que se li pressuposa per

²⁵¹ Així ho considera D. Comas Caraballo, pel qual la protesta dels estudiants de principis de segle es dirigeixen fonamentalment contra el conservadorisme i parla sempre de mobilitzacions políticoaducatives en el seu article "Los escolares valencianos en el primer cuarto del siglo XX", *Saitabi: revista de la Facultat de Geografia i Història*, n°49, (1999), pp.61-92.

²⁵² El falangista David Jato, per altra banda, considera que aquestes mobilitzacions són totes elles de signe republicà, confonent segurament l'actitud dels estudiants a títol individual amb les dels moviments en el seu conjunt. La qual cosa, per altra banda, no és incompatible amb l'exaltació del estudiant universitari seuista que fa a la seva *La Rebelión de los estudiantes: apuntes para una historia del alegre S.E.U* Madrid: s.n, 1953, p. 41, nota a peu.

²⁵³ *Ibidm.*, p.14

²⁵⁴ Valle López, Ángel del, "Función de la universidad central a finales del s. XIX: la formación de una elite rectora" , *L'université en Espagne et en Amérique Latine...*op. cit., p.261

²⁵⁵ Diu Pío Baroja a "El árbol de la ciencia": *el estudiante madrileño, sobre todo el venido de provincias, llegaba a la corte con un espíritu donjuanesco, con la idea de divertirse, jugar, perseguir a las mujeres*, Barcelona: Tusquets, 2006, p.36. L'estudiant, segons el descriu aquest escriptor, és irreligiós, provincià, castús, bullanger... Però els professors no li anaven a la saga: eren vells xerucs, i la seva ciència, antiquada.

²⁵⁶ Un exemple al respecte és l'obra, contemporània, de Aller, Ramón M°, *La política en la universidad española*, Madrid: Doncel, 1975, que descriu la vida dels estudiants de principis de segle XX com una anarquia immoral (que li serveix per atacar també als estudiants d'esquerres que es manifesten contra el règim franquista l'any que es publica l'obra). Entre altres exabruptes, diu que els passadissos de les facultats estaven plens d'escopinades, orins i burilles, p. 95

la seva condició, sosté actituds polítiques modernes²⁵⁷. El 98 havia de sacsejar la consciència de la joventut universitària en una intensitat major que a la resta de societat, en tant futura elit dirigent d'un país ple d'hipoteques impagades. Malgrat la mistificació posterior de la generació, el 98 és un esdeveniment generacional que desperta consciències entre els joves intel·lectuals sobre el "problema d'Espanya" i els impul·leix a cercar solucions político-pedagògiques a aquest²⁵⁸.

Els estudiants espanyols pertanyen als sectors més elevats de la societat, com correspon a una universitat classista que selecciona segons criteris econòmics²⁵⁹. L'universitari de principis del s.XIX continua sent la de l'estudiant aristòcrata, tot i que sigui el vingut a menys (*l'hidalgo* pobre) que, malgrat viure amb moltes estretors, conserva l'orgull de casta i vol personificar el desgastat tòpic de l'aliança d'armes i lletres (que explica la violència tant estesa entre els escolars en institucions com el duel²⁶⁰). Des de la segona meitat del s. XIX²⁶¹, les classes mitjanes ja estan ingressant a la universitat, en ares a ascendir en l'escala social o consolidar la seva posició. La petita-mitjana burgesia envia als seus hereus a Madrid a estudiar per obtenir un títol que l'habiliti a treballar en una professió, normalment buròcrata, advocat o metge.

A la universitat espanyola, no es produeix aquesta "dretanització" dels moviments estudiantils i juvenils, que s'observa en altres països, fins a la II República. Cal tenir en compte que tampoc ens han quedat un retrat fidedigna de les seves actituds polítiques. Sembla, però, que els estudiants de mentalitat progressista són majoria, o, almenys, una minoria que es fa sentir i que contrasta amb l'apatia general. Tal vegada, la influència de l'Església dins la universitat se'ls hi ennuega a molts estudiant que ja han patit l'educació religiosa durant la primera i la segona educació, i se n'adonen que, ni tant sols ara, poden desfer-se d'ella i això dona peu a que el conflicte universitari graviti en la pugna entre laïcistes i confessionals. Un altre motiu és que l'espectral democràcia del sistema de la Restauració, no genera els traumes i les contradiccions que ha pogut desvetllar entre els estudiants les democràcies més assentades. També se senten atrets per la qualitat i modernitat d'un professorat d'escola institucionista molt més estimulante intel·lectualment que l'obscurantista docència catòlica. La renovació

²⁵⁷ En l'obra de Baroja ja citada, el protagonista, Andrés Hurtado, és un idealista, antiburgès, antimilitarista, anticlerical i socialista utòpic, que, per aquest motiu, manté discussions bizantines amb el seu progenitor (ruptura generacional). En aquesta obra apareix tot un repertori d'arquetips juvenils: el jove abúlic, l'apolític, el romàntic, el conservador antiliberal.

²⁵⁸ Gómez Molleda, "Juventud y política en la España contemporánea", pp.7-8 i 10. Aquest autor també vincula el sorgiment d'una consciència política entre la joventut espanyola amb un factor estructural, l'extensió de les classes mitjanes.

²⁵⁹ Valle López, Ángel del, op. cit., p.263

²⁶⁰ Hernández Sandoica, E.; Peset, José Luis, op. cit., p. 110. El capítol "La vida del estudiante" està dedicada a la quotidianitat de l'estudiant d'Antic Règim, pp. 93-127.

²⁶¹ Eduardo González Calleja, "Rebelión en las aulas"... op.cit., (2005), p..26

pedagògica sempre ha estat, en aquest país, un patrimoni del progressisme. A Espanya es produeix un retràs en el sorgiment d'una Nova Dreta antiliberal (una dreta moderna, activista i amb do de masses), a diferència d'Itàlia i sobretot, de França, que no té el seu primer conat fins a l'organització dels "joves mauristes", la cara més autoritària d'aquest moviment, molts d'ells universitaris i futurs líders de la ultradreta, com Goicoechea, Calvo Sotelo... Però s'ha de tenir en compte que a Espanya existeix una dreta antiliberal de vella estirp, el carlisme, que a principi de segle es modernitza amb la constitució d'un aparell paramilitar, el Requetè (1907), compostat en la seva majoria per joves. El carlisme, posant seriosament en entredit el seu caràcter d'anacronisme vivent al s.XX, és pioner entre les dretes en la formació de sectorials juvenils i de nuclis universitaris (joventuts jaumistes, tradicionalistes...)²⁶². Segurament els carlistes són l'únic moviment reaccionari, que, a aquestes alçades, és ja conscient de la necessitat de duu a terme una política de masses per poder competir amb les esquerres.

3.2.2. Primers indicis d'un nou corporativisme estudiantil durant la crisi de la Restauració i la universitat sota vigilància de Primo de Rivera

A banda i banda de l'espectre ideològic (de Menéndez Pelayo a Giner), es té la convicció que l'autonomia és indispensable pel renaixement de la universitat espanyola. Però els projectes legislatius de reforma educativa s'estimben sistemàticament quan entre en contacte amb el Parlament²⁶³. En primer lloc, per les diferents maneres d'entendre el concepte d'autonomia, com ja hem apuntat més amunt. La dreta advoca per una *descentralització*, que permeti a cada universitat autogestionar-se, des de triar el rector i altres autoritats acadèmiques a elaborar el pla d'estudis. Aquest és un principi que forma part de l'ideal tradicionalista d'una societat corporativa no esclafada sota la bota de l'Estat. Els catòlics reivindiquen la "llibertat d'ensenyament", que no de "llibertat de càtedra". La dreta catòlica fa aquesta distinció: mentre que la llibertat d'ensenyament és la possibilitat de cada alumne d'assistir al centre educatiu que li sembli més convenient (també els centres privats han de tenir llicència per ensenyar) i el dret de cada professor d'explicar el temari de la manera que li sembli més adient, sense ingerències del Ministeri, per exemple, en la imposició d'un

²⁶² Perales Birlanga, Germán, "los estudiantes católicos de la universidad de Valencia (1985-1936)", *Cuadernos de Estudios del Instituto Antonio de Nebrija de Estudios sobre la Universidad*, n° 8, (2005), p. 223

²⁶³ Per exemple, els projectes de García Alix, de Romanones, i, més tard, de César Silió. González, Encarnación, *Sociedad y Educación en la España de Alfonso XIII*, Madrid: Fundación Universitaria Española, 1988., pp. 154-155.

llibre de text, la llibertat de càtedra no pot ser una excusa per escarnir el dogma catòlic, que no està a mercè del subjectivisme.

Pels progressistes, per la seva banda, autonomia és sinònim de llibertat de càtedra, i no tant de descentralització, doncs consideren que l'educació superior ha de ser pública i estar sota la fèrula de l'Estat, sense que això hipotequi una saludable independència. El que busca, per tant, és una concertació entre estatalisme i autonomia, un "federalisme" educatiu pel que l'Estat dona llibertats a la universitat sense empenyorar-la. Els progressistes són conscient dels interessos conservadors que allotgen els claustres universitaris²⁶⁴. Si les universitat obtenen el dret de seleccionar el seu personal docent, es dispara el tràfic d'influències, la conseqüència funesta de la qual és la tria en funció de relacions de deferència i no del talent de candidat. L'esquerra, per tant, desitja una autonomia amb matisos, mentre que la dreta prefereix una autonomia total quan està a l'oposició, gradual quan ocupa el poder. Davant l'esclerotització de la universitat espanyola, l'esquerra no ha perdut el temps i ha estat promovent iniciatives com la Junta d'Ampliació d'Estudis, de la factoria ILE, i, per tant, es debat entre l'esperança de vitalitzar la universitat i la pèrdua de confiança amb la "redempció dels paranimfs". La dreta acusa a l'esquerra de no creure amb la universitat i de rebre subvencions pels seus projectes educatius que són tretes de la boca de la universitat. Com a reacció, s'entén que la dreta posi un èmfasi exagerat en la defensa de la universitat que no es tradueix en fets quan està en el poder.

Després d'algunes noves temptatives frustrades, proves pilots mal rebudes (assaig d'autonomia a la Universitat de Filosofia i Lletres de Madrid, la facultat, per altra banda, menys populosa²⁶⁵), és el ministre d'Instrucció Pública, César Silió (maurista), qui, el maig de 1919, fa públic la proposta d'un decret que regula les condicions del règim d'autogovern acadèmic, i invita a les universitat a redactar uns estatuts que, de ser aprovats pel ministeri, han de ser el codi que regeixi la universitat autònoma. Però el decret ha d'esperar el veredicte del Senat i el Congrés i l'elaboració dels estatuts per part de les universitats, per la qual cosa, va per llarg. De fet, Silió no veu acabada la seva obra, i els seus successors es renten les mans, de manera que la reforma s'aparca fins que Silió retorna al ministeri al 1921, donant llum verda d'una revolada als estatuts confeccionats per les universitats. Però el decret s'encalla al Parlament i Silió

²⁶⁴En la revista estudiantil *El Estudiante* (1925), en la qual participa el més granat de les generacions del 14 i del que serà la generació del 27, es fa una crítica ferotge a l'autonomia, un terme que, des de la reforma Silió, està investit de connotacions conservadores. Per l'extrema franquesa del paràgraf, el transcrivim sencer aquí: *no saldremos ganado mucho con substituir el despotismo, la ineptitud y la arbitrariedad del centralismo gubernamental por el despotismo gremial de nuestros claustros, que pretende tapiar la universidad contra los aires de fuera*, "Autonomia universitària", *El Estudiante*, n° 3, 20 de desembre de 1925.

²⁶⁵ González, E. op. cit., p.154. Aquesta prova pilot indigna a les universitats perifèriques, que se senten discriminades.

és cessat per segon cop. Finalment, la cambra baixa vota en contra de la reforma i el seu successor a la cartera d'Instrucció, Tomàs Montejo, elimina el decret al·legant incompatibilitat amb la llei Moyano, doncs el pla Silió significa l'extinció *de facto* del sistema centralista instituït per aquella, que només podia ser esmenada per un altre llei del mateix rang. El decret Silió té una bona acollida en la comunitat universitària, sobretot entre el professorat conservador i els estudiants catòlics, però no agrada a la universitat catalana, que esperava una major atenuació del centralisme cultural i lingüístic, ni a les esquerres, que d'entrada ja el reben amb moltes suspicàcies per venir de qui ve, un maurista autoritari,²⁶⁶ i el rebutgen com una expropiació del control estatal sobre la universitat que encobreix una maniobra catòlica per recuperar la seva ascendència sobre l'educació²⁶⁷.

El 98 no és una excentricitat espanyola, ni tampoc l'any 1914 Espanya descarrila de la història europea malgrat la seva neutralitat. La crisi de l'Estat liberal, l'emergència de noves forces socials (moviment obrer, nacionalisme perifèric...) el debat popular entre aliadòfils i germanòfils o el sorgiment de l'opinió pública, la transformació indeleble de les costums i mentalitats... homologuen la dinàmica interna espanyola a la de qualsevol país europeu modern. També es produeix una revifalla del reformisme pedagògic, tant entrellaçat, durant tota la història d'Espanya, a la voluntat de pouar el país del seu endarreriment crònic. Acabem de veure com la reivindicació de l'autonomia troba ara la bona predisposició del ministeri, tot i no prosperar²⁶⁸. La població universitària incrementa substancialment els anys "idíl·lics" de la neutralitat (de 20.497 al curs 1914-1915, a 32.683 al curs 1916-1917²⁶⁹), i això obliga a afrontar nou reptes, com el d'adaptar la docència a un nombre d'estudiants en augment, d'origen social més divers que antany, o el de donar una sortida professional a tots llicenciats. En definitiva, quin model d'universitat per la societat de masses. Es cerca una nova "idea de la universitat", diferent de la universitat científicotècnica postulada pels regeneracionistes de principis de segle. Una universitat més orientada a la cultura i la formació de professionals, més "terrenal", menys elitista i més extravertida a la societat, i de portes endins, que restableixi l'antiga comunitat educativa de professors i alumnes. El lligam comunal, és una de les premisses d'aquest nou concepte d'universitat a arreu d'Europa. La universitat ha esdevingut una oficina burocràtica d'expedició de diplomes,

²⁶⁶ Les esquerres addueixen raons tècniques o acadèmiques, però la dreta les acusa de partidisme. Les al·legacions contràries a la reforma de la premsa progressista a Mayordomo Pérez, A.; Ruiz Rodrigo, C., op. cit., p. 14

²⁶⁷ Aquesta és l'opinió de Maria Fernanda Mancebo, que entén (i que entén que l'esquerra entén) el decret Silió com una maniobra dels catòlics: *La universidad de Valencia: de la monarquía a la República: 1919-1939* València: Universitat de València, 1994, p. 30

²⁶⁸ González, E. op. cit., p. 154

²⁶⁹ *Ibid.*, p 161 o Maria Fernanda Mancebo, op. cit., (1994), p. 281.

mancada “d’organicisme”, de compromís, de projecte, i de confraternitat entre estudiants i professors. Perquè deixi de ser una fàbrica de producció industrialitzada de llicenciats amb una acusada divisió del treball entre professors i alumnes²⁷⁰, cal “corporativitzar” i “espiritualitzar” la universitat, com opina un jove W. Benjamin universitari i *Wandervogel*²⁷¹. És a dir, desenvolupar l'*esperit de corps* entre els universitaris, professors i alumnes, que han de sostenir una relació molt més personal, com fraternal a de ser la relació dels estudiants entre ells a través de l'associacionisme. Professors i estudiants han de cooperar plegats en la gestió d'aquesta comunitat educativa. Ser universitari ha de ser una identitat. La universitat no pot ser un lloc de pas, on s'ensenyi els rudiments d'una professió i es posi mecànicament el segell a un títol, i on professors i alumnes hi acudeixen amb l'únic al·licient dels interessos materials.

La idea de corporacions d'estudiants es comença a recuperar a la primera dècada del segle, al socaire de l'estrèpit d'esdeveniments com la Setmana Tràgica, el judici al pedagog anarquista Ferrar i Guàrdia o la campanya en contra de Maura. Ja abans, però, s'havia creat l'Associació Escolar Republicana, l'any 1900, i la Unió Escolar, també de tendència liberal i reformista. Ambdues són de curta volada i s'extingeixen ràpidament²⁷². La trepidació política ressona a les aules i els estudiants emprenen els primers assaigs d'organització a escala nacional. El 1909, es crea l'Associació General d'Estudiants, republicana i socialreformista, i dos anys més tard, el 1911, la Federació Nacional Escolar, (després d'un frustrat aplec a València l'any 1909) un òrgan amb pocs efectius i una vida lànguida i efímera, però també una primera experiència d'assemblearisme estudiantil d'amplitud nacional, una bona oportunitat perquè els estudiants d'arreu del país es coneguin entre ells, intercanviïn opinions i formalitzin queixes abans disperses, i, per tant, l'ocasió perquè fermenti entre els estudiants una consciència de subjecte col·lectiu²⁷³. La nova organització prescindeix del paternalisme dels seus precedents, en les que el professor formen part de la direcció. La FNE, però, té una implantació testimonial i ha de competir amb associacions reaccionàries que li surten al pas (catòlics, carlistes, joves conservadors...). Aviat desapareix, per retornar els estudiants a formes més arcaïques de fraternitat estudiantil. Però aquesta primera

²⁷⁰ És molt citat el discurs de Bonilla Sant Martín en la inauguració del curs 1914-1915 a la Universitat Central, en el qual postula un restabliment de la comunitat universitària històrica com a únic remei contra la decadència de la universitat. Citat a González, E. op. cit., pp.153-154.

²⁷¹ Benjamin, W., (1993), p.119.

²⁷² Però capaces de promoure algunes mobilitzacions, Comas Caraballo, Daniel, "Los escolares de Valencia en el primer cuarto del siglo XX", *Saitabii*, (1999), n°49, pp.70-71.

²⁷³ Les majors notícies bibliogràfiques que es tenen de l'organització, a Varela, I., op. cit, (1992), p. 234.

experiència ha posat de manifest el potencial organitzatiu dels estudiants, i com és de prometedora una associació nacional per coordinar els seus interessos col·lectius²⁷⁴

En la mesura que canvien les formes organitzatives, també evoluciona el repertori de mobilització. De la mateixa manera que els partits copien les tècniques organitzatives de l'associacionisme juvenil i la seva parafernàlia estètica, la joventut universitària imita els mètodes de protesta de la classe obrera (la vaga, els piquets, les barricades...), tot i que les seves algaravies, de moment, només són guspires puntuals i no formen part de la tàctica de cap organització²⁷⁵. L'activisme estudiantil és mal conegut en aquesta època que va de 1905 fins, pràcticament, l'adveniment de la Dictadura (mentre que l'intel·lectual de la generació del 14 ho és molt més). Degut a aquest falta de notícies, s'ha tendit a deixar en blanc aquest període del moviment estudiantil fins arribar a la "generació de la República"²⁷⁶. Cepeda Adán, es pregunta si les violentes convulsions de l'Estat liberal no han esmorteït les palpitations del món universitari (tant en la vessant organitzativa com a la conflictiva), que difícilment podia mantenir-se insonoritzat a l'agitació exterior²⁷⁷. Es coneix una vaga al 1917 (reflex de l'intens moviment vaguista del període) contra la introducció d'una examen de revàlida²⁷⁸. També, al 1919, es produeix una protesta conjunta d'obrers i estudiants contra el preu dels consums a Granada, amb un saldo de tres morts (un estudiant, i dos obrers) i set ferits²⁷⁹. El moviment estudiantil no és una foto fixa, en ell s'estan produint canvis, potser encara poc perceptibles, que guarden relació amb les inquietuds de les nova classe que accedeix a la universitat, i que es poden advertir en l'oposició a una examen de revàlida que suposa abonar una taxa més i allargar el període d'escolaritat (esforços acadèmics al marge...), o en la protesta contra la inflació, que tan afecta la petita-mitjana burgesia, acompanyats d'un altra víctima d'aquesta, la classe obrera, que delata una presa de consciència dels problemes socials fora de les quatre parets de la universitat²⁸⁰.

No només s'ha de reparar en la conflictivitat estudiantil, certament escassa si es compara amb la de principis de segle, per polsar el grau de mobilització estudiantil. Per

²⁷⁴ Hernández Sandoica, E.; Ruiz Carnicer, M.A; Baldó, M. op. cit., p. 44.

²⁷⁵ Segons González Calleja, E, "Rebelión en las aulas"...op. cit., (2005), p. 29. Més discutible és que no siguin manifestacions que tinguin alguna cosa a veure amb la tessitura "política"

²⁷⁶Comas Caraballo, D. op. cit., p.78. Ell vincula aquest reflux a la manca d'una associació que doni cobertura a les reivindicacions estudiantils.

²⁷⁷ Cepeda Adan, J. op. cit., p. 12

²⁷⁸ González E. op. cit., p. 162

²⁷⁹ Cepeda Adan, J. op. cit., p. 12.

²⁸⁰Segons González Calleja, la mobilització estudiantil va a rebufo de la protesta popular a les darreries del règim liberal, mentre que, a partir de 1929, esdevindran l'avantguarda de l'oposició al règim monàrquic. Normalment és el descontent social o polític el que genera la mobilització estudiantil, i no el descontent estudiantil el que suscita la mobilització social, González Calleja, E. op. cit., (2009), p.96, p.111 i p.45.

exemple, si fixem l'atenció en les publicacions estudiantils, aquestes revenen des de 1910, després d'un període d'hibernació, i diversifiquen el seu contingut: ara no se ceneixen tant a qüestions purament acadèmiques, sinó que inclouen meditacions sobre el sistema educatiu i propostes per la seva reforma, com també es fan ressò de notícies externes a la universitat²⁸¹. Les publicacions donen bona mostra del voluntarisme dels estudiants (que costegen la publicació de les seves butxaques) i la seva necessitat peremptòria per expressar-se. Però les revistes són molt inconstants, per la manca de diners, l'acarnissament de la censura oficial, o la successió incessant de promocions, que fa que difícilment es pugui articular entorn d'elles un grup d'opinió permanent.

Amb el decret Silió de 1919²⁸², es formalitzen les associacions d'estudiants. El decret no fa explícit els objectius de les associacions, i, tot i que els hi ofereix la possibilitat de participar en el govern acadèmic, no aclareix com. El paper de les associacions queda en una nebulosa: sembla com si es volgués esperar a veure el seu comportament per desenvolupar posteriorment el decret. Acollint-se a aquesta disposició, els estudiants catòlics constitueixen associacions locals, agrupades en federacions, a la seva vegada confederades en la CECE (Confederació Espanyola d'Estudiants Catòlics). La constitució d'aquesta associació està en la lògica del "moviment catòlic" per recristianitzar la societat, en aquest cas, formar la classe dirigent que ha de liderar aquest procés de reconquesta de la societat. En aquesta mateixa línia es troba l'Associació Catòlica Nacional de Propagandistes (ACNdP), creada el 1909 pels jesuïtes, la missió de la qual és la formació de "selectes", que puguin competir amb l'actual lideratge cultural dels progressistes.

Professors catòlics, com el catedràtic de la Central i deixeble de Menéndez Pelayo, Bonilla San Martín, portaven temps movent els fils per una recuperació de les corporacions estudiantils i la restauració de l'esperit medieval d'universitat (que isola i insolidaritza als estudiants de la societat i els seus problemes), que ha de comportar la seva desindustrialització (entre d'altres coses, perquè els estudiants estan començant a fer vagues com els obrers, i això els consterna). La idea d'una associació dels estudiants catòlics²⁸³ parteix de l'ACNdP, per tant, del tàndem Ayala-Herrera Oria, que

²⁸¹ Perales Birlanga, Germán, "El nacimiento de la prensa estudiantil en la universidad de Valencia", Cuadernos de Estudios del Instituto Antonio de Nebrija de Estudios sobre la Universidad, nº7 (2004), pp. 173-196.

²⁸² *Historia de la educación en España*, op. cit., v.III, pp. 210-211.

²⁸³ Sobre els orígens d'aquesta institució, poc treballada, tenim a disposició dos articles, el ja citat de Perales Birlanga i el de Barba Prieto, Donato, "La Confederación Nacional de Estudiantes Católicos: orígenes, primeros pasos y consolidación (1920-1923)", *Espacio, tiempo y forma. Serie V, Historia contemporánea*, nº 12, (1999), pp.117-132. Entre els socis d'aquesta es troben personalitats de futur renom en els ambients culturals i polítics catòlics, com Alfredo López, Tomás Morales,

aprofita el camí desbrossat pel decret Silió per crear l'entitat, al capdamunt de la qual hi col·loquen a un jove propagandista de vint anys, Fernando Martín-Sánchez Juliá, que més tard serà el president de l'ACNdP quan Herrera dimiteixi per a ordenar-se sacerdot. El projecte de l'ACNdP està inextricablement unit al de la nova associació estudiantil: els quadres polítics i intel·lectuals catòlics, que han de reintegrar la societat a l'Església, han de rebre una educació superior. A l'espera de poder constituir universitats catòliques, el pas per aquesta no està exempt de riscos per la corrupció intel·lectual a la que estan exposats al estudiar en un establiment educatiu estatal on hi imparteixen professors ateus. Per això en ella tots els catòlics han d'estar agrupats en un mateix organisme, anteposant la seva religió a altres criteris, professionals o polítics, i aquesta vetllarà per la rectitud de la seva fe i de la seva conducta (amb aquesta finalitat, cada associació té el seu consiliari). L'associació ofereix tota un sistema de "docència alternativa" a través de conferències, cercles de lectura, cursos... que contraresta les "desviacions" de l'oficial. L'associació catòlica és un alberg confessional en un espai laic.

Els punts bàsics de la CECE són el control moral sobre l'educació, l'autonomia universitària entesa, a la manera conservadora, com independència de l'Estat, i la llibertat d'ensenyament, és a dir, el dret als catòlics a ser educats *en catòlic*²⁸⁴. Al 1922, segons un dels seus adherits, el catedràtic de dret internacional José Yanguas Messía²⁸⁵, disposa de quatre associacions reconegudes a Madrid, una a Granada, i tres a València, amb 1.251 universitaris afiliats a Madrid (sobretot a Dret) més 3.200 pertanyents a les Escoles tècniques, amb 9.100 membres a províncies. En total, uns 14.000 associats²⁸⁶, que, si tenim en compte que el total de població universitària al curs 1921-1922 és de 23.080 matriculats²⁸⁷, no només és una xifra molt voluminosa, sinó francament poc creïble. Per contra, l'associació oficial es troba en inferioritat d'efectius respecta als catòlics, computant tant sols 1.100 afiliats l'any 1922²⁸⁸.

La Unió Nacional d'Estudiants d'Espanya és l'associació oficial constituïda arran de la reforma Silió, que federa totes les associacions d'estudiants de cada facultat a escala

Guillermo Escribano, Pedro Rocamora o Pedro Gamero del Castillo.

²⁸⁴ Ordovás, José Manuel, *Historia de la ACN de P*, Pamplona: EUNSA, 1993-2001, op. cit., p. 96

²⁸⁵ Aquesta organització no només aplega a estudiants, sinó que alguns professors catòlics són socis d'honor, presència que ens retrotrau a les antigues associacions paternalistes. El paper del professor dins l'associació, com a autoritat moral i veu de l'experiència, és aconsellar als alumnes, parar-los els peus quan es deixin enduu pels "furors de la joventut", estar a la seva disposició per a conferències i curssets que i fer donatius econòmics.

²⁸⁶ Perales Birlanga, Germán, op. cit., (2005), p.227.

²⁸⁷ Mancebo, Mª F. op. cit., (1994), p. 281

²⁸⁸ A.l 1922, els Estudiants Catòlics eren 14.651 mentre que els neutres 1.100. Les dades, són, però, d'un dels fundadors de l'associació catòlica, el catedràtic Yanguas Messía, citat a González, E., op. cit., p.170.

nacional. Legalitzada aquesta, els estudiants ja no tenen excusa per recórrer a altres mitjans de negociació que els institucionals (però la desigualtat entre les dos parts, estudiants i catedràtics, en aquests canals oficials és incommensurable, la majoria de vegades aquests són un cep per estudiants). La protesta no regulada ja no és competència de la universitat, sinó de les forces d'ordre públic.

La Unió és presidida pel que després serà símbol de la resistència dels estudiants contra el Dictador i ànima de la FUE, Antoni Maria Sbert, i el seu vicepresident és, ni més ni menys, que José Antonio Primo de Rivera, futur fundador de Falange espanyola. Els estudiants de la Unió són coneguts com els "neutres" perquè defensen un associacionisme estrictament professional, immune a la influència de factor externs a la universitat com la política o la religió. Això no fa a molts d'ells menys catòlics, però advoquen per la unió de tots els estudiants en quan a estudiants, independentment del seu credo polític o religiós (llibertat de consciència) en una universitat pública, per tant, laica. Els neutres acusen als confessionals de voler estripar la unitat orgànica de la comunitat estudiantil dividint capciosament entre catòlics i no catòlics, quan aquesta unitat és indispensable per defensar eficaçment els interessos corporatius dels estudiants²⁸⁹. Per això és necessari que existeixi una única associació estudiantil professional.

En canvi, els catòlics no creuen en la "neutralitat" de cap associació, perquè totes estan inspirades per uns principis morals, opinen que han d'existir tantes associacions com es vulgui, i que decideixi quina es més representativa de la classe estudiantil la llei del número. Aquesta diferència fonamental de criteri és el que explica les pugnes entre catòlics i neutres, el gran *lei motiv* de la conflictivitat estudiantil fins a finals de la dècada dels vint, tot i que no trigarà a prendre uns contorns obertament polítics quan la Dictadura afavoreixi l'associacionisme catòlic i els estudiants neutres cerquin un altre instrument de lluita més resolutiu que el flàccid associacionisme oficial. Malgrat la promesa d'apoliticisme que juramenten tots els moviments juvenils i estudiantils, cap d'aquests moviments, ni molt menys els religiosos, està exempt del contagi de la política. El conservadorisme social, l'antimodernisme o l'espanyolisme són trets distintius de la ideologia política, o "prepolítica", dels joves estudiants catòlics²⁹⁰. L'associació catòlica estudiantil serà la cantera de la plana major del catolicisme polític espanyol durant la II República, els Gil Robles, Federico Salmón, Martín Artajo...

²⁸⁹ Perales Birlanga, Germán, op. cit., (2005), p.231.

²⁹⁰ Montero, Feliciano, "Juventud y política: los movimientos juveniles de inspiración católica en España, 1920-1970", *Studia Historica. Historia Contemporánea*, v. 4, (1987), p. 105.

Els conflictes entre catòlics i neutres solen esclatar en dates simbòliques com la commemoració del dia de Sant Tomàs d'Aquino (7 de març), inclosa *oficialment* el 1922 en el calendari acadèmic, per C. Silió, al que se li noten els favoritismes cap a l'associació catòlica. De fet, un projecte de llei d'octubre de 1921 deixa a voluntat dels claustres la designació de la representació estudiantil i una real ordre de 1922 reconeix a l'associació catòlica el dret a tenir representants. Els delegats estudiantils són escollits a través d'eleccions. Aquestes correccions al projecte inicial deixa en completa inanitat a la, encara en bolquers, Unió Nacional d'Estudiant, que, teòricament, havia de ser l'associació oficial²⁹¹. Durant aquesta festivitat, els estudiants catòlics no assisteixen a classe i els neutres sí, escenifica, per tant, la divisió per motius extraacadèmics que els neutres denuncien. En aquesta data, els catòlics organitzen activitats de cultura, o millor dit, de *culte catòlic* dins la universitat, que els estudiants neutres interpreten com la invasió d'un espai laic, i pels catòlics és com un assaig del que podria ser una universitat teològica.

Neix, als primers anys de la dècada, un associacionisme estudiantil de nou cuny, federat a escala nacional i ja no esporàdic, sinó amb una infraestructura que garanteix la seva supervivència en el trànsit d'una promoció a l'altra. Un moviment estudiantil que vol deixar de ser objecte passiu de les reformes per ser subjecte actiu allà on es prenen les decisions, en els òrgans de govern de la universitat. Un moviment estudiantil amb un projecte de reforma educativa, que posa a l'abast dels seus socis serveis mutuels, que organitza activitats culturals i lúdiques, i que cada cop és menys estranger de la política. Les associacions catòliques (tan antimodernistes ideològicament com modernes pel que fa a la seva organització) són un clar exponent d'un nou moviment estudiantil que s'involucra en la reforma educativa i moral de la universitat. *Libertas*²⁹², la revista de la Federació Regional d'Estudiants Catòlics de València, trenca el motllo de les revistes tradicional, de vida efímera (es publica fins 1939) i ideològicament neutres. La revista, que no va dirigida a tota la massa estudiantil, sinó específicament als estudiants catòlics, transmet uns valors fàcils de descodificar en idees polítiques²⁹³. En aquests anys neix també un nou perfil d'estudiant, disciplinat, rigorós, responsable, allunyat, per tant, d'aquell estudiant canalla i paràsit estereotipat per la literatura decimonònica, com l'estudiant "troià" de

²⁹¹González Calleja, E. op. cit., (2009), p.94. De quinze representants estudiantils que s'escullen a la universitat de Madrid l'any 1922, onze són estudiants catòlics.

²⁹² *Libertas* ha estat treballada, en el període de la II República, per Mancebo, M.F, " 'Libertas' y 'Fue': los órganos de expresión de los estudiantes valencianos durante la II República", *Comunicación, cultura y política durante la II República y la Guerra Civil: II Encuentro de Historia de la Prensa*, Bilbao: Diputación Foral de Bizkaia, 1990, v.2, 1990, pp.49-64. No hi ha estudis, que sapiguem, per períodes anteriors.

²⁹³ Perales Birlanga, Germán, op. cit., (2004), pp.173-196.

Pérez Lugín a la seva novel·la "La casa de Troya"²⁹⁴. Per contra, el nou estudiant és el compromès amb la reforma de la institució universitària, de la qual vol ser l'eix, sensibilitzat amb els problemes de la societat, i polititzat en la mesura que se sent afí a alguna doctrina política o milita directament en alguna organització, i introdueix el debat polític dintre de la universitat, fins el punt que, durant la II República anteposarà la seva militància política a la seva condició d'estudiant. Les formes de mobilització també progressen: de la humorada puntual per raons acadèmiques es passa a la protesta planificada, amb comitès de vaga, una avantguarda estudiantil, unes reivindicacions clares, i uns objectius ben perfilats.

Com a règim, el de Primo de Rivera, que revesteix el discurs legitimador de la seva excepcionalitat amb una pàtina regeneracionista embastardida l'educació diu ser una de les seves prioritats. Efectivament, la dictadura augmenta els pressupostos en educació, repobla la xarxa d'escoles públiques i dona facilitats als establiments privats per tal de disminuir els índexs d'analfabetisme i presta una atenció especial a la universitat²⁹⁵. També en educació, la seva política es pot descriure com una sort de despotisme modernitzador. Per exemple, la Dictadura endega la construcció de la Ciutat Universitària de Madrid²⁹⁶, que ha de donar cabuda als milers de nous estudiants que ingressen de forma desbordant a la universitat durant als anys vint, però l'altra cara de la seva construcció són motius d'ordre públic menys confessables²⁹⁷.

Durant la dictadura de Primo de Rivera, es produeix una reorganització de la universitat espanyola encaminada a implantar gradualment l'autonomia universitària. Aquest reforma té tres pivots legislatius. En primer lloc, el real decret-llei de 9 de juny de 1924²⁹⁸, que recupera l'esperit de la llei Silió, però sense contemplar l'autonomia plena. Aquest llei atorga les universitat personalitat jurídica i la capacitat per gestionar les seves rendes. Amb el decret-llei del 25 d'agost de 1926²⁹⁹, es constitueixen els Patronats a les capitals dels districtes universitaris, amb una funció administrativa i amb el disseny de constituir "col·legis majors" que facin la competència a la Residència d'Estudiantes, que, pels seus vincles amb l'execrada ILE, se li retallen les subvencions. En tercer lloc, la llei Callejo, del 19 de maig de 1928, última fase en l'establiment de

²⁹⁴ Varela, I op. cit., (1992), p. 235. Aquesta autora anomena al nou universitari com "estudiant fueista", pel fenomen FUE a la universitat espanyola.

²⁹⁵ González Calleja, E. *La España de Primo de Rivera: la modernización autoritari 1923-1930*, Madrid: Alianza, 2005, p.83

²⁹⁶ Puyol Montero, José María, "El plan de estudios de derecho en al Universidad Central", *Cuadernos del Instituto Antonio de Nebrija sobre historia de la universidad*, nº8, (2005), p. 288.

²⁹⁷ González Calleja, E. *La España de Primo de Rivera: la modernización autoritaria*, Madrid: Alianza, 2005, p. 87

²⁹⁸ Mancebo, Mª F. op. cit., (1994), p. 51.

²⁹⁹ *Ibidm.*, p. 52. Una visió menys negativa de la reforma primoriversita de la universitat, l'article, ja citat de Puyol Montero.

l'autonomia universitària. La llei presta una especial atenció al contingut dels plans d'estudis i a la disciplina estudiantil, intervencionisme que és, com a poc, contradictori amb l'autonomia quan no invalida qualsevol autonomia que no sigui la merament administrativa. La universitat ha de patir la doble fiscalització de l'Estat i de l'Església, que converteix tota autonomia en una farsa. En la mateixa llei Callejo s'especifica que els catedràtics gaudeixen de llibertat de càtedra, però sense que això els liciti per atacar els principis bàsics socials, ni a la seva forma de govern, ni als poders, ni a les autoritats, ni tampoc a la religió. Els infractors poden ser jutjats pel tribunal ordinari segons la gravetat del cas i penalitzats amb la suspensió de treball i sou³⁰⁰. El catedràtic de dret penal Jiménez de Asúa, per exemple, pateix en les seves carns aquest procediment. La llei Callejo també conté el polèmic article que concedeix el dret a les universitats privades a fer dotació de títols oficials, que serà el *casus belli* de la revolta i del que parlarem més endavant. Aquest article està en consonància amb el tarannà global de la llei, molt favorable a l'educació privada, és a dir, la religiosa.

Estudiants i professors es faran costat contra aquesta violació de domicili per part de l'Estat i l'Església. En la legislació dictatorial, els estudiants són tractats com elements passius, tot i que el projecte inicial de la Dictadura, com veurem, és el de mobilitzar els joves i estimular l'associacionisme oficial. Enlloc de fer això, el govern dictatorial dona suport a l'associació catòlica malgrat no ser aquesta l'oficial, tot i que sí l'oficiosa (és simptomàtic que representi als estudiants espanyols en els congressos estudiantils internacionals). Per bé aquesta té el predomini entre els estudiants³⁰¹, val a dir que tampoc té un rival a l'altura (les escorrialles dels neutres i algunes noves iniciatives no ho poden ser) i aviat es comprovarà com la seva hegemonia no és, ni molts menys, tan consistent com pot semblar. Acaronats pel govern, l'associacionisme catòlic exerceix una funció de desmobilització dels estudiants. Però ni per la coacció, ni per manca d'iniciativa, sinó perquè patrimonialitza una reforma educativa, assumint propostes transversals de tot el moviment estudiantil com la representació escolar (les reivindicacions professionals de totes les associacions sempre seran molt semblants) conscients que el govern no té cap intenció de concedir-les sense molts tira-i-afluixes, independentment de les promeses que pugui fer al respecte. Potser per això les xifres de militància a l'associació catòlica, que segueixen essent molt altes, s'estanquen durant la Dictadura: el 1929 compten 14.000 adherits³⁰², els mateixos que al curs 1921-

³⁰⁰ *Historia de la educación en España*, op. cit., pp. 210-211.

³⁰¹ Barba Prieto puntualitza que l'associació catòlica ja és majoritària abans de la Dictadura, i que, per tant, no és pas una conseqüència d'ella, Fins i tot, assevera que la protecció oficial es perjudicial, s'entén, perquè els estudiants contestataris sublimen el seu rebuig al règim contra ella. Barba Prieto, D. op. cit., p.198.

³⁰² Feliciano Montero, op. cit., (1987), p. 109

1922. Els estudiants no se senten engrescats amb una associació que, malgrat les seves bones relacions amb el règim, o precisament per aquestes, no aconsegueix veure materialitzades cap de seves demandes i no pressiona al govern perquè passi el contrari. L'associació catòlica desmobilitza perquè barra el pas a altres associacions amb altres mitjans a través dels quals *les mateixes* reivindicacions podrien ser conquerides, perquè desmotiva a molts estudiants que observen com no s'aconsegueix res, o, al contrari, fa concebre esperances a altres que resten a l'espera. S'ha dit que els estudiants catòlics van ser manipulats pel règim³⁰³, però aquesta situació, en la qual, al cap hi a la fi, són uns privilegiats, ja els hi està bé. Perquè sinó (tot i negar estar al servei del règim) quan es produeixin les revoltes estudiantils contra la dictadura, l'associació catòlica es rebaixa a exercir el galdós paper d'esquirol?

4. Estudiants contra la Dictadura i la Monarquia.

4.1. La crisi d'autoritat del paternalisme dictatorial.

La revolta dels estudiants contra la Dictadura encarna una ruptura amb el sistema de valors del règim. Aquesta és causa i efecte a la vegada de la crisi d'autoritat d'un règim anacrònic, que no ha volgut adaptar-se als profunds canvis socioculturals experimentats pel país. En ella, els estudiants troben la complicitat dels intel·lectuals i aquesta aliança de "les forces de progrés" es configura com l'avantguarda de la lluita contra la dictadura, almenys pel que fa a la "imatge icònica" de la revolta, ja que l'oposició té una base bastant més àmplia (el problema és que algun vector la mateixa, com la contestació obrera, continuï sent pràcticament desconeguda). L'estudiantil és la rebel·lió contra un sistema de valors arcaic i militarista que col·lideix amb el d'uns joves universitaris que estan personificant una transformació de les mentalitats en un entorn que s'està oxigenant, que ja no és aquella resclosida universitat reservada a l'aristocràcia o la burgesia sinó que s'ha fet accessible a les classes mitjanes.

Durant la Dictadura de Primo de Rivera surten a la superfície transformacions socioculturals desagradables per aquesta, però a les que ha donat inconscientment pàbul la seva pròpia política de desenvolupament econòmic, i les seves conseqüències immediates (increment demogràfic i rejuveniment de la població, urbanització...)³⁰⁴. Per

³⁰³Com fa Donato Barba Prieto a l'article abans esmentat.

³⁰⁴Espanya entra dins el règim demogràfic modern: la natalitat comença a disminuir (passa d'un 33,8% al 1900 al 28,2% el 1930). La població es rejuveneix, per després comprimir-se la base de la piràmide (el 1930, el 26, 56% de la població tenia entre 15 i 30 anys). L'èxode rural s'intensifica (1.169.000 persones es traslladen del camp a la ciutat durant la Dictadura). Dades extretes de González Calleja, *La España de Primo de Rivera*.op. cit., (2005) pp. 261-162.

exemple, el creixement de les ciutats per l'impuls donat al sector secundari genera les imaginables contradiccions de classe quan els nous ciutadans són adotzenats en suburbis mancats dels serveis mínims.

S'ha dit que l'Espanya de la *belle époque* es fa moderna³⁰⁵. Les ciutats esdevenen més cosmopolites gràcies al desenvolupament de les comunicacions, que fan possible l'arribada les darreres novetats dels grans centres productors de tendències, com París. Es difonen els nous mitjans de comunicació de masses, com la radio, que reuneix a tota la família entorn del transistor, i per tant, altera les pautes de sociabilitat i l'ocupació del temps lliure tradicional (el poder adverteix ràpidament la seva utilitat política, doncs la primera al·locució d'Unión Radio, fundada el 1925, és obra del rei i del dictador), i el cinema, una forma d'oci barat, assequible per les butxaques dels més joves, que, en la seva versió *hollywoodiense*, representa un escapisme dels problemes de la vida quotidiana i que popularitza unes figures de domini públic internacional (les *stars*) que són imitades pels joves tant en l'estil de vestir, com els seus gests i la seva conducta. El progrés material treu del seu sopor una classe mitjana de la que s'havia dit que no existia en una Espanya amb tendència als extrems. Comença a insinuar-se la silueta d'una economia de consum i també una indústria de bens culturals, retopant aquesta en una homogeneïtzació cultural i la massificació dels valors burgesos, i per tant, en el conformisme social. Donada la seva reproductibilitat tècnica, el cine és un dels grans patrocinadors del sorgiment d'una cultura de masses uniforme i global³⁰⁶. Finalment, també s'expandeix la lectura de premsa i revistes en tot el seu eclecticisme.

També s'escampen els nous gèneres musicals i els seus balls, com el *jazz* o el *foxtrot* o el *cakewalk*, balls aquests més desimbolts i atrevits. Uns estils que tenen el seu origen en les classes populars, però que són ara consumits per la burgesia més moderna, de la que es diu que ha perdut el seu ímpetu creatiu com a classe. Estem assistint al naixement d'una cultura popular que per primer cop no és anònima, que pot ser enregistrada, difosa i reproduïda, i que té un mercat de consum interclassista. Per la mentalitat reaccionària, aquests estils simbolitzen les dues plagues culturals que amenacen calcinar els fonaments de la civilització occidental: l'americanització i la

³⁰⁵ Vila-San-Juan, José Luis, *La vida cotidiana en España durante la Dictadura de Primo de Rivera*, Barcelona: Argos Vergara, 1984, p. 112

³⁰⁶ Veure el capítol corresponent a la indústria cultural en la l'obra d'Adorno i Horkheimer *La dialèctica de la Il·lustració*. Aquesta uniformització dels gustos converteix la cultura en matèria de consum previsible (els estàndards del jazz en serien un exponent) que habituen a la població a consignes, lemes, himnes publicitaris, que després seran eines d'adoctrinament dels règims totalitaris. En fabricar-se una cultura expressament pensada pel públic consumidor (com un producte higiènic o un camisa), aquesta s'estandarditza, i desapareixen les fronteres entre un "món de la cultura" i un "món de la vida". El primer té l'efecte sobre el segon de "promesa" ideal, dels que es podria arribar a ser o arribar a fer. Però com que l'estrellat es cosa de pocs, la resta compensa la futilitat de la seva vida (per contrast amb la dels "triomfadors") apropant-se a aquesta idea de beutat a través de la imitació, amb l'esperança desraonada de ser un d'ells. Aquesta és la mateixa crítica que Gramsci aplica a la loteria. L'esperança banal en una felicitat sintètica, aboleix el conflicte social, de la mateixa manera que la democratització de la moda (és a dir, d'allò visible), cus les fissures entre classes socials.

negritud. La desinhibició d'aquesta cultura popular escandalitza les societats catòliques rigoristes com l'espanyola. Ara bé, la pàtria de la Contrareforma és, potser, un dels països europeus on aquesta es difon abans, per la seva condició de neutral a la guerra, instal·lant-se aleshores, en una ciutat portuària com Barcelona, tota classe d'aventurers dels negocis més o menys lícits, caldo de cultiu idoni perquè els promotors importin aquests nous espectacles.

L'art d'avantguarda o "art jove", que viu la seva edat d'or durant la postguerra europea, representa un atac contra els convencionalisme i l'academicisme. La *moda* habilita un mercat consum de béns no de primera necessitat, que es relleven periòdicament, doncs aquesta és volàtil per definició perquè el recanvi ha de garantir el manteniment dels nivells de consum. Aquest es serveix d'una publicitat cada cop més imaginativa, omnipresent i personalitzada segons al consumidors a qui va dirigida. El mercat es segmenta, i n'apareix un de jove, que dona cos a una cultura juvenil. Les modificacions en la moda, com va ressenyar Benjamin de forma pionera³⁰⁷, lluny de ser quelcom intranscendent, il·lustren, i inclòs premonitzen, transformacions en figures socials, per exemple, les variacions en la indumentària femenina són un indicatiu del principi de canvi transformació del seu rol social³⁰⁸. La vestimenta femenina esdevé més còmoda (faldilles curtes, pentinats a *la garçonne*, roba interior menys aparatosa, i una mica més tard, pantalons...), pensada per una dona que s'incorpora al mercat laboral. Per la seva banda, la indumentària masculina tendeix a rejuvenir-se d'acord a una sobrevaloració d'allò jove de la que ja hem fet esment: s'afaiten les barbes frondoses. Evidentment, totes aquests nous productes, des del vestit als aparells electrònics, no estan a l'abast dels pressupostos de les famílies més modestes. L'adquisició de les darreres novetats per la burgesia és un símbol de classe, una ostentació que augmenta la desigualtat social, encara que aquesta sigui només relativa en el cas d'una petita burgesia que fa un esforç per sobre de les seves possibilitats per adquirir aquests productes i posar així distància amb el proletariat. Tot i que potser encara és prematur, l'adquisició treballosa d'aquests productes pot induir a l'aburgesament i el conformisme, igual que l'esperança ingènua de posseir-los algun dia a l'espera, a la impassibilitat i la "bona conducta".

³⁰⁷ Les reflexions sobre la moda poden localitzar-se en el *Llibre dels Passatges*. La recopilació més completa d'aquesta obra magna, confeccionada per Rolf Tiedemann, ha estat editada per Akal al 2005. En relació al tema de la moda, veure les pàgines 91-108.

³⁰⁸ Nicolle-Robin, Claire, "la moda: la revolució del vestit", *Los felices años veinte: España, crisis y modernidad*, Madrid: Marcial Pons, 2006, p. 60. Sobre la moda i Pòci als anys vint, veure també Aguado, A; Ramos, Mª D. *La Modernització de España, 1917-1939: cultura y vida cotidiana*, Madrid: Síntesi, 2002, pp. 124-131.

El culte al cos i a la seva higiene empeny a la pràctica gimnàstica (l'*sportman* és una de les icones de la modernitat). A l'època, la pràctica esportiva també pren força per la gran preocupació nacionalista en la degeneració de la raça. L'esport es converteix en un dels principals entreteniments de la societat de masses, amb el que es sublimen les tensions sociopolítiques i les disputes nacionals en temps de pau. Quan aquestes tensions són incontenibles, poden supurar precisament en aquests espais en els que es concentren les masses com els estadis o les places de braus. Les dones, per cert, també comencen a fer esport i a competir, amb la previsible irritació dels puritans.

Els incipients canvis en el rol femení són un punt d'inflexió en l'evolució social i cultural. Les dones comencen a tenir molt més presència social i a poder apropiarse de les seves vides, la qual cosa no vol dir que les constriccions patriarcals desapareguin. La seva incorporació al mercat laboral i la planificació familiar els hi permet superar el seu destí "d'àngel de la llar". Dones i homes comparteixen cada cop més espais, a la feina, als llocs d'oci o a les escoles, de manera que ja no hi ha aquella comunicació entre sexes d'antany. La classe obrera va un pas més endavant que la burgesia en aquest apartat.

Aquesta és una brevíssima, i atropellada, enumeració d'alguns canvis en els hàbits socials esdevinguts a la postguerra, transfons d'una mobilització estudiantil que pot ser interpretada com una *revolta contracultural*. S'ha dit que el règim cava la seva pròpia tomba patrocinant aquest modernització econòmica³⁰⁹, que genera noves costums socials que eixamplen el decalatge entre l'Espanya oficial i l'Espanya real, fins que sectors portadors dels nous valors, condensats per les noves condicions socioeconòmiques, es rebel·len contra un règim descompassat a la marxa dels temps i propicien la instauració d'un règim democràtic. Aquesta tesi, amb el guió de la teoria de la modernització, peca de teleològica (el sùmmum de la modernitat és la democràcia) i de mecanicista (la modernització social fa inevitable la transformació política). La revolta juvenil s'addueix com un exemple d'aquesta ruptura entre les forces del progrés i els immobilistes. Però no es té en compte, quan s'explica la desafecció de la joventut, el projecte dictatorial de socialització dels joves, que, per alguns especialistes en el tema com A. Quiroga Fernández del Soto, té un efecte

³⁰⁹ La revolta estudiantil, i, de retruc, de la caiguda del règim, seria una conseqüència de la contradicció entre el desenvolupament econòmic que promou el dictador i les transformacions socioculturals que aquest genera, obrint una sima entre el país real i el país legal, com apunta Shlomo Ben-Ami. La modernització autoritària del règim, seria, per tant, un bumerang que es torna cap el règim i que acabarà per abatre'l. Ben-Ami, S., "La rébellion universitaire en Espagne", *Revue d'Histoire. Moderne et Contemporaine*, n°XXVI, (1979), pp. 374-75

contrari al desitjat, però que també podria haver tingut èxit, com a la Itàlia feixista, un règim que poc té a veure amb la democràcia però sí amb la modernitat.

A. Gramsci ha definit aquest tipus de conjuntures com de “crisi d'autoritat”, en les quals els valors polítics del règim deixen de ser respectats per les noves generacions³¹⁰. La teoria de Gramsci no és igual que aquella d'una modernització que desborda un sistema polític amb un elenc de valors desfasats. Aquesta crisi d'autoritat, segons Gramsci, es produeix tant per defecte del règim, en perdre aquest la seva credibilitat (que és el sostén de l'autoritat), i per consegüent, el seu poder sobre els seus súbdits, com per virtut dels contestataris, que perden la por als mecanismes de coacció física i psicològica del règim. És a dir, els actors hi tenen alguna cosa a dir, al contrari que en el castell de cartes estructuralista.

Amb l'adveniment de la Dictadura, l'episcopat creu arribada l'ocasió històrica per una recristianització de la societat³¹¹, i per aquest propòsit, el control sobre l'educació dels joves és primordial. Queda clara la disposició del govern a satisfer els desitjos de la cúria quan un propagandista, Eduardo Callejo, ocupa la cartera d'Instrucció Pública. L'Església espera recuperar la seva preponderància sobre l'educació, disputada per l'Estat liberal, tant a través les escoles religioses, ara potenciades per la dictadura, com exercint la seva censura moral als centres públics, entre ells, les universitats. Ni aquestes últimes poden estar exceptuades de la llarga mà de l'Església. Trona i altar col·laboren perquè no es corrompi als joves amb doctrines antisocials, antipatriòtiques i irreligioses. Els mestres seran un col·lectiu permanentment sotmès a la vigilància i les sancions del poder.

L'Església respon a la transformació de les costums i les mentalitats, que s'està experimentant, sorrudament, amb el seu clàssic anatema contra la modernitat. Gràcies a la Dictadura, confia que la seva campanya per la "moralització de la societat" tingui rang oficial. L'Església desferma una croada, autoritzada per les àmplies competències en censura que li brinda el poder públic, contra la “immodèstia de les costums públiques” i els “pecats socials” de la modernitat, com la blasfèmia (que demana que sigui penalitzada legalment), l'exhibicionisme i la impudícia (en la moda femenina, el cine, el ball, el teatre, la literatura...) la violació del descans dominical (una jornada que ha de servir per reposar i honorar a Déu, i no per activitat lúdiques com el futbol)... A cada diòcesis neixen “lligues contra la pública immoralitat”, “brigades de la moral”

³¹⁰La crisi consisteix en que la classe en el poder dixa de ser dirigent, de tenir, per tant, autoritat, però segueix sent dominant, de manera que *il vecchio muore e il nuovo non può nascere*, Gramsci, Antonio, *Quaderni del carcere*, Torino, Giulio Einaudi, v.I, p.311.

³¹¹ Adagio, Carmelo, *Chiesa e Nazione in Spagna: la dittadura di Primo de Rivera (1923-1930)*, Milano, Unicopli, 2004, p. 99

formades per pietosos feligresos que denunciïn les persones de costums dissolutes³¹². Aquestes pràctiques inquisitorials emparades pel poder polític encara augmenten en major mesura el divorci entre els joves i el règim.

Per la cúria, la dictadura de Primo de Rivera és un règim providencial, que fa possible un retorn a l'ideal de la "unitat cristiana" després d'haver suportat el purgatori del liberalisme. L'Església converteix les seves cerimònies en actes d'adhesió al règim dictatorial, fusionant inextricablement religió i pàtria. Aquest és el principi fonamental del nacionalcatolicisme, un tipus de nacionalisme teista que viu ara la seva primera gran exhibició pública³¹³. La litúrgia de les comunions i les consagracions de masses esdevé un acte d'afirmació patriòtica. Pàtria i religió envaeixen de bracet la vida privada de les persones. Contra aquest patriotisme militarista i aquest puritanisme, tan hipòcrita si es té en compte les sabudes "relliscades" del dictador, reaccionen enèrgicament els estudiants, identificant-se amb els patriarques de la resistència antidictatorial, els homes del 98 i del 14, que sempre han atribuït al clericalisme i al militarisme una influència perniciosa en la història espanyola. Molts joves burgesos, de família conservadora i ben instal·lada en el règim, i ells mateixos poc interessats per la política (els polítics no es preocupaven d'ells i ells no es preocupaven pels polítics), es polititzen quan prenen consciència de la distància meridiana entre el codi de valors i la cultura oficial del règim per una banda, i els seus hàbits i inquietuds vitals i culturals per l'altra, i com aquests són proscriïts i hostilitzats pel règim. Aquest cataloga els hàbits moderns com *subversius*, enlloc d'intentar trivialitzar-los per neutralitzar-ne tota la seva càrrega rebel.

És de rigor del discurs regeneracionista del règim l'apologia de la joventut com a futur de la pàtria, però aquesta que no es correspon amb la implantació d'una política de joventut que tingui parangó amb la que altres règims dictatorials estan impulsant de forma coetània. Es prendran tantes precaucions en la mobilització política dels joves, per por a que se'ls en vagi de les mans -ja que, en el discurs burgès, es té esperances amb la joventut però alhora es tem que s'esgarri- que a la pràctica van equivaldre a castrar l'organització juvenil, decisió que després haurà de lamentar el dictador quan esclati la revolta estudiantil i no disposi de cap organització juvenil amb la que fer-li front i que pugui contrarestar la imatge de ruptura generacional de l'oposició. Al marge dels tronats tòpics regeneracionistes sobre la joventut com a futur (però no com a

³¹² Ibidm., p. 228

³¹³ Sobre el concepte de nacionalcatolicisme, veure Botti, Alfonso, *Nazionalcattolicesimo e Spagna nuova (1881-1975)*, Milano: FrancoAngeli, 1992, pp. 29-52.

present) de la nació, sembla que hi ha una escassa química entre Dictadura i joves, a diferència dels sistemes feixistes.

A la universitat, el dictador sol·licita l'opinió dels estudiants per motius menys desinteressats que la reforma educativa, i que tenen a veure amb la voluntat d'acontentar a l'ixent moviment estudiantil, cooptar els seus líders per al projecte de formació d'una dòcil organització juvenil d'Estat, i, de pas, desactivar el perill que entranya aquest moviment. Amb aquesta finalitat es concerta una entrevista amb els principals líders estudiantils, com Sbert i Emilio González López, en els que se'ls hi ofereix el lideratge de les Joventuts Patriòtiques³¹⁴, antecedent de les Joventuts d'Unió Patriòtica. Tot i que ja s'ensuma l'estratagema, Sbert arriba a acudir al congrés fundacional de les JP, que ja havia designat *ad hoc* i sense permís a ell i la resta de líders estudiantils com a junta directiva. Després de l'evidència que el règim els vol utilitzar pels seus interessos polítics, els estudiants trenquen els contactes. La JUP, filial del partit únic, es crea el 1925 i se li atorga una funció purament propagandística, la participar en cerimònies polítiques i religioses en homenatge al règim i esbombar els seus valors: patriotisme, unitarisme, religiositat. Ni tant sols té una funció educativa, doncs aquesta se la reserven els militars, essent aquest pretorianisme el que encalla la socialització política del jovent que pertocaria a les JUP³¹⁵. L'equip militar del dictador controla tota la xarxa de delegats governamental, als quals s'encomana desarticular tota la xarxa caciquista, depurar la política local, vetllar per les bones costums morals i la fidelitat política, fomentar el patriotisme i reprimir els dissidents.

El règim aspira a una nacionalització regimental de les masses fora de la caserna³¹⁶, encastant a tots els espanyols valors patriòtics, religiosos i militaristes. Es tracta de formar "ciudadans soldat", "l'home nou" que es condueix a la seva vida pública i privada segons el codi castrense. Aquest projecte no vol ser provisional sinó de llarg recorregut, per la qual cosa es prenen disposicions especials en l'adoctrinament patriòtic i moral dels joves. Aquests han de ser receptors d'una instrucció premilitar per tal d'enfortir el seu físic (i interrompre el procés de "degeneració de la raça", esperonada per la relaxació de costums de la modernitat), prepara-los pel servei militar que hauran de prestar més endavant, i inculcar-los valors castrenses, la submissió al poder i l'amor a la pàtria. Amb aquest objectiu, es constitueix, al 1929, el poc efectiu

³¹⁴ González López, E, *Memorias de un estudiante liberal*, pp.116-117.

³¹⁵ Quiroga Fernández de Soto, Alejandro, "Perros de Paja: las Juventudes de Unión Popular", *Ayer*, n° 59, (2005), p. 94. Quiroga compara, erròniament al nostre parer, el cas del franquisme amb el de la dictadura de Primo de Rivera. Segons l'autor, a diferència del feixisme italià, l'estament militar s'hauria arroгат el control sobre la joventut. En el cas del franquisme, es pot discutir si estava en mans dels catòlics o dels falangistes, o si la socialització de la joventut va reeixir o no, però mai si estava en mans dels militars.

³¹⁶ Sobre la nacionalització militar durant la Dictadura, veure Quiroga Fernández del Soto, A. "Los apóstoles de la patria". El ejército como instrumento de nacionalización de masas durante la Dictadura de Primo de Rivera", *Mélanges de la Casa Velázquez*, n° 34, (2004), pp.243-272.

Servei Nacional d'Educació Física, Ciutadana i Pre-militar, SNEFCP³¹⁷, destinat als joves d'ambdós sexes. A través d'aquest organisme, el règim tacte de convèncer als joves que no s'han d'involucrar en política, que és matèria privativa del "senat" militar. Segurament per això, els instruments de mobilització i integració política de la joventut, com les JUP, són merament decoratius. S'ha de tenir en compte que l'Església, que ungeix de legitimitat ideològica el nou règim, no veu amb bons ulls que l'Estat assumeixi la funció de socialitzar la joventut, doncs fa la competència al moviment catòlic.

No és fins el 1929, que Primo decideix potenciar les joventuts en oposició a la revolta dels estudiants universitaris. Al maig de 1929, quatre any després de la fundació de les JUP, es convoca la seva primera assemblea nacional (17-17 de maig a Saragossa), fet que parla per ell mateix del desinterès mostrat per aquest filial fins aleshores. Ara, quan esclata una revolta estudiantil que constata el fracàs en la socialització juvenil del règim, s'amplien les responsabilitats de les JUP en l'adoctrinament polític de la joventut, i se les invita a combatre l'agitació estudiantil amb violència³¹⁸.

Quiroga conclou que aquest projecte de nacionalització castrense de les masses té uns efectes contraris als esperats, provocant una "nacionalització negativa"³¹⁹. Aquesta es pot constatar en la revolta dels joves universitaris, que es manifesten pel carrer al crit de *los estudiantes no somos soldados*. Ara bé, caldria veure si la reforma educativa de la Dictadura, l'objectiu principal de la qual és l'adoctrinament de nens i adolescents té alguna repercussió en la mentalitat dels escolars que seran batxillers i universitaris durant la República. I, veient les actituds polítiques d'aquests, no és inversemblant pensar que la dictadura amassà un èxit que potser no ha estat suficientment ponderat.

4.2. Ells acusen. L'oposició antidictatorial d'intel·lectuals i estudiants

La dictadura de Primo de Rivera és un dels moments àlgids de la intervenció pública dels intel·lectuals en la història contemporània d'Espanya. Mai fins aleshores els intel·lectuals han estat tan compromesos ni tampoc tan apinyats entorn d'una causa, malgrat que, de sempre, han blasmat per escrit de les martingales del sistema de la Restauració. La revolta dels intel·lectuals³²⁰ se sol interpretar, sinó com la única, sí la

³¹⁷ González Calleja, E. *La España de Primo de Rivera*, op. cit., (2005), p. 82.

³¹⁸ Quiroga Fernández de Soto, A. op. cit., (2005), p. 90. En els estatuts de la JUP figura aquesta vocació esquadrística quan parla de "l'acció popular" de les joventuts primoriveristes contra els delictes contra la pàtria, l'ordre públic i les autoritats constituïdes.

³¹⁹ Quiroga Fernández del Soto, A. op. cit., (2004), pp.265-266.

³²⁰ L'obra canònica i no superada sobre els intel·lectuals durant la dictadura de Primo de Rivera, és la de Genoveva García Queipo de Llano, *Los Intelectuales y la dictadura de Primo de Rivera*, Madrid: Alianza, 1988. Un altre especialista en la matèria és

més remarcable forma d'oposició al règim, màxim fautor del destronament del monarca i, abans, del seu dictador privat i, successivament, de la proclamació de la República. La "fronda dels intel·lectuals", però, no és una reacció immediata al cop d'Estat, ni tampoc unànime, ni molts menys, sincronitzada. No és fins 1929 quan es mobilitza la majoria d'intel·lectuals de renom (excepció feta d'alguna "ovella negra", com els addictes al règim Maeztu o d'Ors) i la revolta bat diverses filiacions ètico-polítiques, distints motius de repulsa del règim dictatorial i diverses concepcions del rol de l'intel·lectual en la vida pública³²¹.

El 1929, a rebufo de la revolta dels estudiants, que és el ressort que somou els intel·lectuals del seu escepticisme, ja que, fins aquell moment, no s'han caracteritzat per una oposició militant a la Dictadura (malgrat haver-ne denunciat algunes de les seves arbitriarietats, com la censura) puja de cop la temperatura de la protesta cívica contra el règim militar. Si ens situem al 1923, el cop d'Estat de Primo de Rivera genera certa benevolència (quan no simpatia) entre la gran majoria de classe intel·lectual³²² per la situació insostenible que ve a remeiar (pistolisme, desastre colonial, ruptura del sistema de la Restauració...), amb l'esperança vague que l'ex capità militar de Barcelona sigui el cirurgià de ferro invocat per Costa i l'enterramorts de l'empestat règim de la Restauració. Però també són els intel·lectuals els precursors de l'oposició *verbal* contra la Dictadura, en una societat espanyola silenciada per l'impacte del cop d'Estat i la repressió, més que pel consens social que pugui suscitar el règim militar. De fet, quan s'analitza el paper dels intel·lectuals, com, per exemple, en l'estudi de G. García Queipo de Llano, se sol senyalar aquest com l'únic col·lectiu díscol en una societat espanyola conformista. Per Ben-Ami, el fet que intel·lectuals i estudiants fossin pioners de l'oposició no té res d'estrany, doncs les forces "de la cultura i la llibertat" encarnen l'avantguarda natural de la "modernització", és a dir, de la democratització³²³, en un règim tenallat en la contradicció entre desenvolupament social i econòmic i estructures arcaïques. Al consens que, certament, genera en un principi, quan se suposa que la dictadura és un solució provisional, cal afegir la impotència de l'oposició política i sindical: els constitucionalistes estan errant a les palpentes fora del poder, a més de carregar amb la responsabilitat de la falsificació del parlamentarisme espanyol. El vell republicanisme també està desacreditat, mentre que l'únic partit real existent és

Paul Aubert. D'aquest autor, es pot consultar el seu capítol a l'obra col·lectiva *Los felices años veinte*, ja citada, títulat "El papel de los intelectuales", pp. 113-124. Veure també Caudet, Francisco, *Las cenizas del fénix: la cultura española de los años treinta*, Madrid: Ediciones de la Torre, 1993, pp. 67-82.

³²¹ Juliá, S. *Historia de las dos Españas*, Madrid: Taurus, 2004, p.209.

³²² García Queipo de Llano, Genoveva, op. cit., pp.16-18.

³²³ Ben-Ami, Shlomo, op. cit., (1979), pp. 365-366.

el PSOE, còmplice accidental del règim. Pel que fa al moviment obrer, la UGT participa en l'experiment corporativista, mentre que l'anarcosindicalisme arriba escruixit a la Dictadura per la disputa pistolera en la qual s'havia embargat i ara, el règim, que té com a Ministre d'Interior al "carnisser de Barcelona", Martínez Anido, es rabeja amb la central roig-i-negra.

Són els intel·lectuals els que prenen el timó de l'oposició contra un règim amb la mà ràpida per la censura, però, al 1923, només algunes solitàries individualitats s'atreveixen a desafiar la dictadura. És el cas d'Unamuno, que envesteix des del primer moment contra una dictadura militar xarona i pedestre i contra qui l'ha permès, el monarca³²⁴. La protesta contra la dictadura, en el cas d'Unamuno i altres intel·lectuals, no es formula en termes polítics sinó més aviat morals i culturals, de defensa de la civilitat, en l'àmplia accepció d'aquest mot, és a dir civilitat com a antònim de militarisme, però també com a reivindicació de drets civils com la llibertat d'expressió. Ideològicament, Unamuno enyora el "liberalisme autèntic", els dels seus pares, que mai s'ha pogut materialitzar a Espanya per culpa de la dinastia regnant. Altres intel·lectuals més joves, segurament de perfil més polític, com Azaña (qui pateix la censura del directori contra l'Ateneu que presideix i la revista *España*, de la que és director), Araquistáin o Jiménez de Asúa, recolzen al pas al front d'Unamuno, però aquest, pel seu individualisme recalcitrant, no pot coronar-se en el lideratge, més que el simbòlic, d'un col·lectiu contra la Dictadura. Les generacions del 98 i del 14 es mantenen cadascuna fidel al seu *modus operandi*. En canvi, Ortega, que sí ha estat el cap visible de plataformes d'intervenció pública dels intel·lectuals des d'aquella Liga de Educación Política, sosté una actitud ambigua: no és un enemic de la Dictadura, però ni molts menys és un "intel·lectual orgànic" d'aquesta. Ortega subscriu les intencions de Primo de Rivera d'acabar amb la "vella política", començant per la desarticulació la xarxa caciquista i acabant per exigir responsabilitats polítiques a l'*establishment* del sistema anterior. És a dir, recolza el sanejament de la política espanyola que vol emprendre el dictador. Però tampoc és partidari d'un Estat militar i menys en règim de permanència. Respecta al rol que correspon exercir a l'intel·lectual en aquesta tessitura, Ortega creu que aquest no s'ha d'enredar amb política perquè aquesta és una comesa massa mediocre i poc hospitalària per l'home de lletres, però això no vol dir que el savi no pugui aconsellar amb independència al poder, com és dedica a fer des de la seva *Revista de Occidente*, sense que el directori li presti ni la més mínima atenció³²⁵.

³²⁴ Ibidm., pp.18-34., Juliá, S. op. cit., (2004), pp. 210-214.

³²⁵ García Queipo de Llano, G., op. cit., pp. 99-109.

Per tant, a les primeries del règim de Primo de Rivera, l'actitud dels intel·lectuals vers la Dictadura es pot classificar en dues grans tendències, amb diversos matisos dins de cada una. Una minoria opositora, en la qual descolla la insubmissió quixotesca, però emblemàtica, d'Unamuno, que podríem titllar de resistència moral i cultural contra un règim primari i obtús. Dintre d'aquesta categoria també podríem inserir altres que intel·lectuals, que, com el catedràtic Pedro Sainz Rodríguez, s'oposen als mètodes arbitraris, la censura i els càstigs casernaris de sistema dictatorial, però no plantegen una alternativa política al mateix, inclòs el citat Sainz deixa la porta oberta a una evolució civilista del règim³²⁶. Finalment, un tercer grup d'opositors netament "polític", que postula una "revolució democràtica" per instaurar l'anhelat sistema liberal, que definitivament, ja no pot fer eclosió dins un règim monàrquic que l'ha estrangulat històricament i que ara s'ha substituït amb el seu pacte amb la dictadura, com sosté Azaña, i que, per tant, són republicans. A l'altra cara de la moneda, hi ha els intel·lectuals col·laboracionistes, que es divideixen entre partidaris d'un règim autoritari i antiliberal permanent (d'Ors i Ramiro de Maeztu), i els passius, que, enmig de l'enrenou general, normalitzen (i per tant, donen legitimitat) a aquesta situació extraordinària, com són els camaleons Azorín i Benavente. Una mica com Unamuno entre els opositors, en una posició molt personal, Ortega i Gasset, de voltes de dretes i d'esquerres, ni monàrquic ni republicà, llegint la situació política com una ruptura generacional entre "vella i nova política", partidari d'un liberalisme arxielitista de parlamentarisme restringit i de la musculació d'un Estat fort, manat pels millors i que mobilitzi totes les forces i recursos de la nació, aliè a la política de participació per pudor o per supèrbia, però conscient del rebombori que causa qualsevol dels seus articles d'actualitat.

El camí dels intel·lectuals cap a l'oposició política no és sincrònic ni progressiu, va en funció de la dinàmica "repressió-acció" establerta entre el règim i tot el que aquest considera "subversiu", al ritme que més sectors socials es sumen a l'oposició antidictatorial i el règim es desgasta. El 1929-1930, s'afegeixen, de sobte, molts intel·lectuals fins ara passius, com Azorín (que ara es farà republicà, continuant el seu idil·li amb la volubilitat) o Marañón. El moviment estudiantil és un col·lectiu pioner en fer una oposició ferma i a cara descoberta contra la dictadura. Se sol considera al moviment estudiantil com l'inductor de la mobilització dels intel·lectuals. Intel·lectuals i estudiants formen "l'exèrcit de la cultura" que aconsegueix abatre al règim militar de la

³²⁶ Ibdm, pp. 164-177

regressió i la barbàrie, segons la usual interpretació il·lustrada. De la demora de molts intel·lectuals a incorporar-se a l'oposició fins 1929-30, es pot extreure la conseqüència que, de la mateixa manera que s'ha dit que el règim es dicta a ell mateix la seva sentència de mort al propiciar una modernització econòmica que engendra contradiccions socials que provoquen un insalvable abisme generacional, també se suïcida inconscientment amb la seva actitud desconsiderada cap a intel·lectuals i estudiants, és a dir, que "l'oposició intel·lectual" es deu a la potència del règim en el tracte amb aquest col·lectiu³²⁷ i no al règim mateix com a mola autoritària i antidemocràtica. El règim erra, i desferma unes forces que, d'altra manera, haurien estat en repòs, i, per tant, esdevé el seu pitjor enemic, la qual cosa dita així, sense matisos, només fa que treure mèrits a l'oposició. Quan la monarquia s'hagi esfondrat, alguns utilitzaran aquest argument per dubtar del valor d'una República que ha vingut precedida per semblants errors de règim anterior.

Per altra banda, com ja hem dit, l'oposició antidinàstica intel·lectual és, potser, la més emblemàtica, però no l'única³²⁸, i, segurament, abusem d'aquesta per explicar la transició de la Monarquia a la República, lletrejant el discurs contemporani dels propis interessats sobre la necessitat que una minoria intel·lectual orquestri l'oposició al règim³²⁹.

Esdeveniments com el judici al catedràtic de Granada Fernando de los Ríos, o la causa contra un altre professor universitari, Jiménez de Asúa, que es desterrat a les Chafarinas, o els rebomboris entorn de l'arribada de les despulles de l'assagista Àngel Ganivet al 1926, són oportunitats per mostrar l'animadversió contra el règim. La reacció desproporcionada d'aquest dona nous motius de solidaritat amb els afectats i de repulsa al dictador, que amalgamen un front comú antidictatorial. La dictadura, per la seva banda, a mesura que pren consciència d'aquest divorci entre ella i els sectors pensants, intenta desprestigiar els intel·lectuals rebels acusant-los d'antipatriotisme, d'estar al sou de potències estrangeres (maçoneria i comunisme) i intenta dividir la

³²⁷ Genoveva García Queipo de Llano, op. cit., p. 192. La contestació universitària també s'explica per un desgraciat rosari d'errors de govern, op. cit., p. 536, i de política obtusa que aconseguix que un antic ciervista es faci republicà (Azorín) i un liberal burgès com Marañón vegi amb simpatia el socialisme, p. 549. És de la mateixa opinió Ben-Ami, pel qual la Dictadura "crea" republicans i "força" l'oposició intel·lectual (1990: p. 98). A dir del republicà convers M. Maura, el republicanisme és una conseqüència de la protesta antimonàrquica.

³²⁸ Es coneix poc l'oposició obrera. Sobre la "implacable hostilitat de l'anarcosindicalisme", González Calleja, E. *La España de Primo de Rivera...*, op. cit., (2005), pp. 335-350.

³²⁹ Un exemple extrem d'això: *Se trató de un período «revolucionario» que aporta numerosos ingredientes nuevos en el panorama tanto nacional como internacional: entre los mentores no están sólo —y, en ocasiones, tampoco sobre todo— la jerarquía castrense o los dirigentes de partidos y sindicatos (anarquistas, socialistas o comunistas); entre los ejecutores no destacarán únicamente las masas obreras o los militares; no habrá choques armados relevantes ni entre los españoles, ni entre las Españas. Será un proceso protagonizado de una manera muy importante (y, visto desde hoy, sorprendente) por intelectuales y universitarios, profesores y estudiantes, en unos años en los que todavía su autoridad constituía opinión pública*, González Redondo, F.A.; Villanueva Valdés, M.A. "Educación y sociedad en España, 1929-1931: el conflicto estudiantil en y des de la Universidad de Madrid", *Revista Complutense de Educación*, v.13, n°1, (2002), p.81.

família intel·lectual amanyagant alguns d'ells, com d'Ors (escollit membre de la RAE el 1927, i delegat espanyol al Institut Internacional de Cooperació Intel·lectual) o Maeztu (ambaixador a Argentina el 1928). Però aquests gests són inútils, ja que les “forces de la cultura” es decanten cada cop més cap a l'oposició. És ara quan es delineen les postures polítiques que estaran en dansa en temps venidors. Entre els intel·lectuals liberals, es comença a gestar una “nova esquerra”, un nou republicanisme (el vell republicanisme és llançat a l'abocador de la “vella política”) que vol rearmar-se de la intransigència del liberalisme jacobí, en el cas d'Azaña, o que complementa el liberalisme amb reformisme socialista, en el cas d'un De los Ríos, un Jiménez de Asúa o un Araquistáin. En molts intel·lectuals incorporats ara al republicanisme, aquest és més “antiborbònic”, que “antimonàrquic”: els borbons han escamotejat des de sempre l'establiment d'un règim de divisió de poders equilibrat, amb un parlament que governi sobiranament, unes eleccions lliures i netes, que expressin de forma fidedigna la voluntat popular, i que garanteixi els drets i llibertats dels ciutadans, entre els quals es troba el benestar material. Aquest liberalisme no pot implantar-se a una Espanya sota el jou dels borbons, la última fellonia dels quals ha estat servir en safata el poder a una dictadura militar. Per tant, la única manera d'implantar un sistema demoliberal és fent capitular aquesta mitjançant una revolució democràtica, màxim quan el reformisme dintre del règim dinàstic (és a dir, Melquíades Álvarez, un dels homes més humiliats per les noves generacions) ja ha fracassat. Jacobinisme, liberalisme insurreccional, socialisme reformista, mite republicà, són els signes distintius d'aquesta nova esquerra republicana i també dels estudiants en lluita³³⁰.

És amb la vaga universitària de 1929, i la subsegüent repressió desfermada pel règim de Primo de Rivera, que es desencadena una reacció, ja unitària, dels intel·lectuals espanyols. Després de la clausura de la universitat i la revocació de les matrícules dels estudiants vaguistes, cinc catedràtics presenten la seva dimissió (Ortega, ara ja inequívocament contra la dictadura, Alfonso García Valdecasas, De los Ríos, Jiménez de Asúa i Felipe Sánchez Roman) i la comunitat universitària en bloc protesta per la clausura de la Universitat de Madrid. Fins i tot un erudit políticament tant moderat com el medievalista Menéndez Pidal adreça una carta al dictador demanant-li la represa de les classes³³¹. Estudiants i professors aniran ara de la maneta. Malgrat els afanys de la nova generació per trencar amb el tot el que recordi al passat, s'estableix una solidaritat intergeneracional entre els estudiants i els patriarques de la generació de la

³³⁰ García y Queipo de Llano, G. op. cit., cap.VI, pp. 484-545, sobre l'evolució d'Azaña, Juliá, S. op. cit., (2004), 194-208.

³³¹ Ben-Ami, S. op. cit., (1990), p.104.

resistència antidictatorial (vertaderes autoritats morals, i no pas el govern autoritari, amb les que es poden reflectir). Per tant, si bé s'ha parlat de ruptura generacional, cal fer notar aquesta aliança intergeneracional entre mestres i alumnes que fan el seu aprenentatge militant sota els auspicis d'aquests, als que, a la vegada, la revolta estudiantil pessigolleja a implicar-se políticament.

La revolta universitària té un prosceni cultural privilegiat. És l'hora de l'eclosió d'un conjunt de joves artistes, sobretot poetes, (de professió, estudiants o joves mestres) batejat com a "generació de 1927", també coneguda com a generació de *La Gaceta Literaria*, revista fundada aquest any per Giménez Caballero i Guillermo de Torre. Aquesta publicació exerceix de portaveu de la nova generació literària i posa en coneixement del lector espanyol les novetats literàries, cinematogràfiques, musicals o científiques en voga. El llibre de capçalera de la generació de la "poesia pura" és la "Deshumanización del Arte", d'Ortega i Gasset, en el qual s'analitza un nou art intel·lectualitzat, només a l'abast d'unes minories perquè no cerca generar emocions ni empatitzar amb el públic, sinó que és una exercitació del talent i de l'enginy de l'artista. No és, per tant, un assaig sobre les tendències de l'estètica moderna, sinó una dissertació sobre la relació entre l'artista i societat. Aquest no extrau la seva matèria primera de la realitat "profana" ni té cap intenció de connectar amb el públic general i despertar-los sentiments. És un art d'enginy, una singlot poètic, una broma refinada adreçada només a aquells que la poden entendre. En conseqüència, l'artista es desvincula de la societat i despersonalitza la seva estètica. Aquest text és pres al peu de la lletra per molts dels nous creadors.

La "generació del 27" és el rètol que enclou un context de gran ebullició cultural que tanca amb brillantor "l'edat de plata" de la cultura espanyola, de la que formen part nous creadors cridats a marcar una època (els Lorca, Cernuda, Alberti, Buñuel...) convivint amb uns veterans que encara estan en bona forma ("avis" com Valle-Inclán o Unamuno i "pares" com Gómez de la Serna). La infraestructura que hi ha darrera d'aquest meteor cultural que és "la generació del 27" és la diversificació de l'empresa editorial, un mercat del llibre en expansió, l'aparició de noves revistes literàries que donen a conèixer els autors promeses i l'augment d'un públic lector, (doncs cada cop és major el nombre de persones amb estudis). Un jove català, estudiant de doctorat a la Universitat Central, Guillermo Díaz-Plaja el defineix com un clima cultural *trepidant*³³². Aquest context d'efervescència cultural és el teló de fons de les revoltes estudiantils.

³³² Díaz-Plaja, Guillermo, *Memoria de una generación destruida: 1930-1936*, Sant Cugat del Vallès: Delos-Aymá, 1966, p. 55

Aquest moment serà evocat pels seus representats com aquella arcàdia perduda de la fraternitat entre joves creadors, abans de la politització dels seus membres (*La trahison des clercs*, de J.Benda, es publica el 1929). En l'apoteosi del "purisme", pocs d'ells podien enemistar-se per raons polítiques o utilitzar l'art com una arma política. Això es reflecteix en l'enquesta que realitza *La Gaceta Literaria* sobre la relació que ha de regnar entre literatura i política a finals de 1927. En ella es posa de manifest com els entrevistats, llevat d'alguna excepció, defensen la independència de l'art respecte de la política. Però això no és, necessàriament, una declaració d'apoliticisme³³³. El purisme no anestesia els literats de la política. A. Espina o Ayala, i segurament aquesta és una opinió bastant compartida entre els joves intel·lectuals, dissocien la seva feina com a artista de la seves creences personals: l'artista no pot subjugar el seu art a la política, però l'home és un animal polític per naturalesa. I alguns pocs joves literats, els més involucrats amb la dissidència antidictatorial s'atreveixen, malgrat el setge de la censura, a significar-se a favor d'aquest liberalisme radical que hem esmentat, o el que Antonio Espina anomena "democràcia liberal amb tocs III Internacional"³³⁴.

La resposta més contundent és la de César M. Arconada³³⁵ (29 anys en el moment de l'entrevista), un futur intel·lectual orgànic del partit comunista, al que s'afilia l'any 1931, convertint-se en un dels paladins de la novel·la social al servei de la revolució. Arconada nega rotundament que l'art tingui alguna cosa a veure amb la política, doncs és un *divertimento* completament inútil, i per això, sublim. Arconada, que utilitza un subjecte col·lectiu (la joventut), escup una diatriba contra els liberals, els autèntics reaccionaris al haver-se quedat obsolets i sentència que els joves d'avui en dia poden ser feixistes o comunistes, però mai liberals sinó volen traïr la seva joventut i recular a la rereguarda. Aquell que ha descartat que la política intervingui en l'art, és qui, en canvi, està proposant una intervenció de l'art en la política: el primer s'anticipa a la segona en tant en quan aspira a abatre les corrents obsoletes (avantguardisme), mentre en l'esfera política segueixen fent fortuna corrents tant sobrepassades com el liberalisme. Però l'art no només s'avança, sinó que té la capacitat d'accelerar els processos polítics, tot i que no explica com. Hom no s'imagina altra manera que posant-se al servei d'una causa. José Díaz Fernández³³⁶ (també de 1928, és a dir,

³³³ S'ha tendit a prendre la resposta oferta per Gerardo Diego com a representativa, quan és tracta d'un cas aïllat de desídia per tot allò que no sigui literatura, segurament d'una *boutade*.

³³⁴ *La Gaceta Literaria*, nº22, 15 de novembre de 1927, p. 1. Antonio Espina, de 33 anys en aquest moments (sis menys que Gómez de la Serna), participa en el moviment estudiantil col·laborant amb les seves revistes com *Germa*, de la facultat de Medicina.

³³⁵ *La Gaceta Literaria*, nº 25, 1 de gener de 1928, p.3

³³⁶ *Ibidm.*, nº26, 15 de de gener de 1928, p.2

nascut amb el segle) és, en canvi, qui preconitza una relació més estreta entre política i art, per arribar a conclusions semblants a les d'Arconada. Per l'autor de *El Blocao*, i pare de la revista "d'avançada" *Post-guerra*, des de la que llança andanades contra el purisme literari con a forma encoberta de reaccionarisme polític, política i literatura s'han de col·ligar per coadjuvar a l'emancipació del poble. Segons Díez, entre els seguidors de Barbusse i els de Maurras hi ha un denominador: una nova política sentida com a sacrifici total per una causa i rivalitat visceral contra l'enemic. En el dilema que proposava Arconada, Díaz ja ha triat: el socialisme pur.

Pel que fa a les respostes dels futurs feixistes, Ximénez de Sandoval³³⁷, amb certa cautela (no en va, és amic personal del fill del dictador, Primo de Rivera), diu formar part d'una generació ignorant en política, perquè ha madurat sota un sistema paternalista, i pel futur anhela un règim fort, com el present, però amb idees renovades, que anticipa el seu compromís amb el feixisme. Eugenio Montes, futur clerical-feixista, però que en aquest moment es dedica a abraçar quioscos del *El Debate*, en una resposta emmidonada molt del seu estil, es declara partidari d'un règim fort sota la batuta dels intel·lectuals, de perfum orteguia³³⁸.

Com també orteguiana és la resposta d'Ángel Sánchez Rivero³³⁹, assagista, mort prematurament l'any 1930. Sánchez diu que l'intel·lectual actual no pot apassionar-se per la política, perquè aquesta li manca "herois i causes". Dona per acabada l'era de lliurecanvisme, convida a meditar sobre els fenòmens polítics actuals (comunisme i feixisme), i conclou que la vida política mereix una renovació, sigui quina sigui: *todo excepto crear, como algunos corazones ligeros, que aquí no ha pasado nada*. Efectivament, tot i que Unamuno és el messies, els joves intel·lectuals, més que als homes de la seva pròpia generació, se sotmeten al patronatge intel·lectual d'Ortega, no només en la seva teoria de la deshumanització de l'art, sinó també amb el seu credo ideològic, tot i que els deixebles acaben per transcendir aquest liberalisme mutant del seu mestre. Les generacions més joves que ja comencen a insinuar les seves conviccions polítiques, estan poc interessades, com el mestre, per la forma del règim (monarquia i república), pel liberalisme clàssic d'un Marañón, o el reformat amb retalls socialistes de Jiménez de Asúa, i advoquen per una superació del liberalisme clàssic i per la constitució d'un Estat fort.

³³⁷ *Ib.*dm., n° 24, 15 de desembre de 1927, p.3

³³⁸ *Ib.*dm., n°26, 15 de gener de 1928, p.2.

³³⁹ *Ib.*dm., n° 24, 15 de desembre de 1927, p.3

El moviment estudiantil és el primer desafiament de masses contra la Dictadura, i per tant, una de les seves aportacions és estendre la creença en que el règim pot ser vençut, animant als opositors a perdre la seva por. És la imatge creada per intel·lectuals i estudiants (la d'un règim sever però vulnerable, personificat en el militar arrossinat amb problemes d'alcoholisme) el que ajuda a precipitar la caiguda del règim³⁴⁰. La revolta estudiantil va tenir la propietat d'agullonar els intel·lectuals més remisos perquè es decidissin a agrupar-se i plantar-se contra la Dictadura. Pels intel·lectuals compromesos, el moviment estudiantil representa aquell ímpetu activista que entre ells tan han trobat a faltar. Entre intel·lectuals i estudiants, per tant, s'estableix una relació de solidaritat i coordinen la seva oposició: els professors reaccionen als gestos dels universitaris, de manera que es redobla la ressonància de la seva protesta. Per exemple, quan, al 1929, la Universitat es clausura, i Ortega i companyia dimiteixen, etzibant un doble ganxo al govern dictatorial. Els intel·lectuals aplaudeixen les mobilitzacions dels seus deixebles, i condescendeixen amb vagues i accions violentes, els orienten i assessoren, fins el punt que, de vegades, els estudiants poden albergar temors que el moviment perdi la seva personalitat. Malgrat que els estudiants cerquen la protecció dels seus mentors, també són gelosos de la seva autonomia. A la primera sessió de la Lliga d'Educació Social, una plataforma que reuneix a estudiants i intel·lectuals, els primers recriminen a aquells la discontinuïtat del seu compromís, suggerint que ara s'estan aprofitant la feina bruta preliminar feta pels estudiants³⁴¹.

4.3. D'allò personal a allò polític

"Allò personal és polític" és uns dels eslògans més insignes del feminisme radical dels anys seixanta, el sentit del qual és la necessitat de volar els murs entre l'espai públic i el privat per tal de redefinir la construcció social del subjecte femení. La idea que es desprèn d'aquesta consigna, és, per un cantó, que la vida privada no és un espai segregat de l'àgora pública, com en el dualisme de la mentalitat burgesa, sinó que està modulada pel sistema sociopolític, i, per l'altre, que les dinàmiques d'aquella incideixen a la vida pública, de manera que espai "privat" i espai "públic" (que segons aquest punt

³⁴⁰ Ben-Ami, S. op. cit., (1990) p. 108.

³⁴¹ López-Rey, José, *Los estudiantes frente a la Dictadura* Madrid: Morata, 1930. p. 54

de vista, no serien els conceptes més adequats) es retroalimenten. D'aquí es deriva que les formes de vida quotidiana tenen una refracció pública, de manera que les mutacions del món quotidià poden retrucar en una transformació de l'ordre sociopolític vigent.

Les transformacions en l'àmbit artístic, filosòfic o científic, en les formes d'oci o en la moral sexual, formen part del caldo de cultiu multiforme dels sismes polítics. Ferment de noves tendències i de ruptures, per sorprenents, no del tot imprevisibles, són senyals que ens ajuden a explicar la genealogia profunda d'un fenomen sociopolític. Precisament, la relació entre l'art i la política és una de les grans controvèrsies de la intel·lectualitat d'aquest temps. En ple auge de l'abstracció, l'artista s'erigeix en un visionari que percep la realitat des d'un pla no fenomènic, i, per tant, no penetrable per la "consciència ingènua" de les masses. L'artista es reconeix com l'interpret de la veritat oculta de la realitat empírica (de la "realitat de la realitat"), espeleòleg i ell mateix demiürg d'una "suprarealitat". Quan la utopia d'una obra d'art com a paradís artificial demostra la seva fatuïtat (el que s'anomena habitualment "el fracàs de l'avantguarda"), els artistes comencen a practicar un art compromès, mentre la política descobreix la utilitat propagandística de l'expressió artística. Però no és l'alta cultura, ni l'únic ni, segurament, el més útil baròmetre per intentar explicar els orígens culturals d'un procés política. Ja en aquesta època, els observadors més clarividents, com Benjamin, van posar atenció a factors crucials per entendre la societat moderna, com els mitjans de comunicació de masses o el cinema, o inclòs a aspectes aparentment banals de la vida quotidiana, com la moda. Quant aquests canvis en la vida quotidiana, suposadament nimis, entren en contradicció un amb règim que es tanca en banda a acceptar qualsevol alteració de les tradicions, se'n pot fer d'ells una bandera de resistència contracultural, que pot acabar desembocant en contestació política. Contestació (un terme oportú per les seves ressonàncies a rebequeria juvenil contra els pares) dels "joves aïrats" contra un règim autoritari, burocratitzat i viscosament paternalista, totalment descompassat dels canvis viscuts per la societat espanyola³⁴², intolerant amb actituds mínimament heterodoxes, encara que siguin políticament inofensives i que criminalitza als crítics pel sol fet de discrepar. Aquesta actitud obtusa pot empènyer a la protesta a sectors socials habitualment poc bellugadissos i conflictius (almenys per la tranquil·litat del sistema dominant) com els joves burgesos, precisament, aquells que han de garantir la pervivència futura del sistema polític. Que

³⁴² Diu Zambrano, metafòricament, que el ritme estava canviant, i el règim no sabia a quin pas caminava la seva gent, Zambrano, Maria, *Delirio y destino: los veinte años de una española*, Barcelona: Círculo de Lectores, 1989, p.144. Veure també Ben-Ami, S. op. cit., (1990) pp.93-96.

els hereus no vulguin el llegat és un enutjós contratemps per un règim que va néixer amb la promesa de interinitat, i que ara té la vocació de la permanència, i una ferida oberta en el monòlit de l'hegemonia.

L'universitari, per alguna de les seves característiques ja esmentades (extracció social predominantment burgesa, espai prou aïllat de la resta de la societat, que li dona un marge de llibertat molt més ampli, difusió de noves modes intel·lectuals i polítiques, vida amb comú entre persones de la mateixa edat, nivell formatiu elevat..) és l'espai d'on partirà l'ofensiva contracultural contra el règim. Com succeeix en molts dels capítols de rebel·lió estudiantil al llarg del s.XX, quan aquests no es limiten a la reivindicació de caràcter acadèmic (tot i que les fronteres entre "dintre" i "fora", són molts cop, difícil de precisar, pels sobreentesos polítics que pot tenir pels estudiants una protesta de caire "intern"), els estudiants s'insubordinen contra el sistema de valors autoritari i patriarcal que han patit durant la seva infantesa i adolescència, contra l'educació catòlica i el puritanisme hipòcrita del "perfecte cristià" (el catolicisme sempre ha tingut molt clar, allò personal també és, sense dubte, polític), i, per tant, contra l'aliança entre trona i altar que imposa aquest ordenament.

María Zambrano, una de les grans figures del moviment estudiantil, afirma que el moviment no té un programa revolucionari en política, ni en moral, ni en estètica, però sí ètica³⁴³. De fet, els estudiants no només no tenien programa, sinó que *huían de tener un programa: era una actitud, un cambio de actitud que tomaba cuerpo al tomar consciencia*³⁴⁴, és a dir, advocaven per l'espontaneïtat i la creativitat. Els joves són escèptics políticament perquè només han viscut l'estafa del *turnismo* i una dictadura "d'ordeno i mano". Detesten el materialisme d'una burgesia panxacontenta, els convencionalisme socials i l'aburgesament d'una cultura objecte de comercialització, i cerquen quelcom de més autèntic, un retorn a allò elemental. Els estudiants propaguen valors socials i morals no conformistes i anticonvencionalistes a la resta de sectors socials, que xoquen amb el flagrant anacronisme del règim. Un règim que és percebut pels estudiants com dictadura antimoderna, inclòs antijuvenil³⁴⁵ en el qual el jove és tractat com un soldat de files: el líder A.M Sbert es fa famós per una enganxada amb el dictador durant una recepció del rei en la qual es "passa revista" als estudiants de l'Escola d'Enginyers Agrònoms, en el decurs de la qual el dictador esbronca a Sbert quan el primer comet la "gosadia", impròpia d'un estudiant-soldat, de sol·licitar una

³⁴³ Zambrano, M. op. cit., p. 50.

³⁴⁴ Ibidm., p.52. La idea de la manca de programa a Jiménez de Asúa, Luis, *Al servicio de la nueva generación*, Madrid: J. Morata, 1930, pp.100-101

³⁴⁵ Jiménez de Asúa, L.; López-Rey, J. *Juventud, Conferencia de Luis Jiménez de Asúa y réplica de José López-Rey*, Madrid: Tip.Velasco, 1929, p.150.

audiència privada amb un superior³⁴⁶. El desfasament entre les noves pautes vitals de la joventut i un règim de moral enterca i de cultura oficial carrincona i provinciana, és el que engendra aquesta ruptura generacional³⁴⁷. El moviment estudiantil comença per ser una forma de resistència cultural contra l'autoritarisme aspre de la dictadura, que esdevindrà política en tant aquesta lliure realització de les noves formes de vida no és compatible amb un règim autoritari i confessional com el primoriverista.

Es produeix aleshores una presa de consciència en la *necessitat de canvi*, abans o durant la mobilització col·lectiva (ja que la reacció oficial pot eixamplar els límits inicials de la protesta, un moment, el de l'acció, en que també es produeix un èxtasi de *polització*³⁴⁸) i força més tard, la militància política, tot i que la segona no és una conseqüència ineludible de la primera, ni, en sistemes pluripartidistes, la segona pressuposa la primera. Aquesta polització no s'ha d'entendre com l'ingrés a un partit polític (i més en un moment d'inexistència d'aquests) sinó un desig d'intervenció pública per denunciar el despotisme del règim, i construir una alternativa participativa al mateix. Precisament, aquesta manca d'adscripció política i partidista, fa que, d'un garbuix de valors "llibertaris" i d'una primer contacte amb la política en la seva forma més activista, en sorgeixin més tard tendències polítiques força disperses.

Segons Shlomó Ben-Ami³⁴⁹, la FUE és una institució "transgressora" que deplora la rònega i opressiva cultural oficial. El primer que ofèn als estudiants de la Dictadura és l'antiintel·lectualisme orgullós i institucionalitzada de la que presumeix, i el dictador es la viva expressió d'aquesta repugnància als "mestretites", concretament, a l'intel·lectual progressista institucionista, com ho prova la seva ordre de clausurar la universitat i fer arrestar catedràtics. El dictador comet provocacions innecessàries. El nomenament del rei Alfons XIII i de Primo de Rivera com a doctors *honoris causa* és percebut com un escarni contra la institució i genera una resposta airada dels estudiants. Estudiants i intel·lectuals conformen la intel·ligència moderna i europeista contra l'obscurantisme *castizo* i inquisitorial de sempre, que ara es reencarna amb aquest aprenent de tirà de Siracusa, inculte, de baixos modals i de moral dissoluta. Per això, els primers vagits de la FUE són algunes activitats lúdico-culturals (cinefòrum, conferències, actes

³⁴⁶ López-Rey, J. op. cit., pp.7-9.

³⁴⁷ Tot i que no té lloc sota el règim dictatorial, sinó una mica abans, serveixi com una prova del desfasament entre la nova mentalitat juvenil i la moral oficial la vaga convocada per les associacions oficials d'estudiants contra el decret que prohibeix asseure's al cinema als nois i les noies uns al costat dels altres, a González López, E. op. cit, p.108.

³⁴⁸ Aquesta es filtra en els estudiants durant l'ull de l'huracà de les vagues, les assemblees multitudinàries i inacabables, la formació de comitès, les hostilitats amb la policia, les lectures de literatura subversiva, el descobriment de la identitat individual i de l'acció col·lectiva al mateix temps.

³⁴⁹ Ben-Ami, S, op. cit., (1990), p. 100-101. Ben-Ami ha comparat aquest moviment estudiantil amb d'altres com el Maig del 68. Entre els dos processos hi ha semblances remarcables: efervescència cultural de fons, crisi d'autoritat d'un règim paternalista, congestió del mercat laboral, revolució de les costums i de la moral pública....Caudet, per la seva banda, qualifica a la FUE d'òrgan contestatari i cultural, Caudet, F. op. cit., p. 70

commemoratiu..), una alternativa crítica a la retrògrada cultura oficial, gràcies a la qual estudiants poden paladejar expressions artístiques actuals i assabentar-se dels últims progressos del coneixement científic. S'aprofita també els actes cultural, com l'homenatge a Ganivet o la inauguració del monument a Ramón y Cajal per esbrincar les autoritats i organitzar homenatges extraoficials a aquestes grans figures perquè els règim no s'apoderi d'elles i per deixar constància que el *món de la cultura* està contra la dictadura, que representa la barbàrie. En allò referent a l'esfera privada, el gust estètic dels estudiants, les seves aficions o les seves relacions personals també estan entrant en contradicció amb l'estereotip de jove ciutadà exemplar creat pel règim.

Sí partim de la idea que aquesta revolta és, inicialment, "cultural" "ètica"³⁵⁰ entendrem perquè els ídols intel·lectuals d'aquesta joventut siguin Unamuno, per la seva insubornable actitud cara el poder dictatorial, que l'ha portat a l'exili voluntari, i en segon lloc, Jiménez de Asúa, catedràtic de Dret Penal a Madrid, divulgador d'usos i valors moderns com el control de la natalitat, l'amor lliure o l'emancipació femenina. De fet, la FUE comença a rodar amb una protesta contra la suspensió de sou i feina de Jiménez de Asúa decretada pel govern arran de l'escàndol d'una conferència sobre control de la natalitat pronunciada per aquell a la Universitat de Múrcia, al maig de 1928³⁵¹.

Continuant amb Zambrano, si el moviment estudiantil significa una novetat, es deu a la nova relació entre sexes³⁵². Jiménez de Asúa, autor del polèmic llibre *Libertad de amar y derecho a morir* (1929), és un dels que, inspirat per aquest fenomen inèdit de la rebel·lió juvenil, teoritza sobre el nou perfil del joventut, creant una contraimatge del jove a la projectada per la cultura oficial. Un jove que ha de deslliurar-se de la faixa d'una moral catòlica claustrofòbica, que genera patologies higiènic-socials (sífilis, criminalitat, infanticidi, bogeria...), que podrien desaparèixer en cas de donar-se lliure satisfacció a les pulsions naturals, dintre de l'equilibri saludable. Els nous joves han de mantenir relacions amoroses lliures i sinceres, que no han d'esperar al matrimoni a consumir-se. Gràcies a l'amor lliure, entès com elecció lliure de la parella, sense prometatges prematurs ni puritanisme infeccios, s'eradiquen xacres socials com la prostitució i l'adulteri (*donjuanismo* i *celestinismo*, diu Asúa) i el seu corol·lari, les malalties venèries, que tant preocupen als higienistes. La reproducció ha de ser

³⁵⁰Segons un dels líders estudiantils de la FUE gallega, García Sabell, la contestació estudiantil contra la monarquia fou una repulsa, en un principi, de tipus ètic, la qual cosa no vol dir que no es superés aquesta fase per esdevenir totalment política, García Sabell, Domingo, "Psicodinámica de la evolución de las ideologías", los estudiantes anteriores a la guerra civil y los actuales", *Las ideologías en las España de hoy (coloquio)*, Madrid: Seminarios y Ediciones, 1972, pp.70-72.

³⁵¹ Ben-Ami, S. op. cit., (1990) p.101.

³⁵² Zambrano, M. op. cit., p.51

conscient, per prevenir descendència no desitjada, perniciosa tant pel nadó i pels pares, així que s'han de facilitar mètodes anticonceptius, no per fomentar la lubricitat, com diuen els catòlics, sinó precisament per evitar l'avortament o l'infanticidi o l'abandó. Això també alleugereix la responsabilitat de la dona, que ha de tenir dret a mantenir relacions sexuals sense el risc de quedar gràvida. Jiménez de Asúa dona molta importància a l'alliberament de la dona com a condició *sine qua non* per a la construcció d'una futura societat igualitària i psicològicament sana. No és aliena a la política la propaganda a favor de l'emancipació femenina d'un progressista com Jiménez de Asúa: una democràcia socialment avançada no pot funcionar si les dones obeeixen ordres del confessor, l'únic home amb el que pot conversar al marge del marit.

La participació de les estudiants en la revolta universitària al costat dels seus companys masculins és una novetat d'aquest episodi. Les dones s'anaven fent el seu lloc a la universitat, tot i que aquest segueix essent un espai molt poc feminitzat³⁵³. La població universitària femenina ateny el seu màxim entre 1910 (quan es legalitza la incorporació de les dones al món universitari) i 1940 durant el curs 1926-1927, amb un total de 3.285 dones matriculades³⁵⁴. La proporció respecte els homes segueix essent, però, molt desfavorable (al curs 1929-1930, representaven un 4'2% de l'alumnat, que consta de 31.813 homes i 1.744 dones, un descens remarcable respecte el curs 1926-1927 segurament degut als efectes de la crisi). Ara bé, les estudiants eren, sinó numèricament, qualitativament molt importants, perquè són les que pateixen més en les seves carns aquesta dominació de valors tradicionals, i les que poden sentir més simpatia per aquests aire fresc que exhala la FUE i promouen alguns intel·lectuals progressistes com Jiménez de Asúa³⁵⁵. Estudiants com la futura militant comunista Carmen Caamaño (i secretaria de la UFEH a curt termini) o Zambrano, s'impliquen en les mobilitzacions universitàries, intervenen en assemblees, en les manifestacions al carrer, i són elles mateixes empresonades, tot i que se les segueix relegant a un paper molts cops assistencials, com la formació d'un comitè pro-presos. Aquest caràcter mixta del moviment, contrasta amb la segregació de sexes pròpia de l'associacionisme catòlic, també l'estudiantil³⁵⁶, posant en solfa, per tant, el caràcter professional que proclamen. La segregació és una mesura per evitar la coexistència impúdica de nois i

³⁵³ Aguado A.,M; Ramos, M. D., op. cit., p. 14.

³⁵⁴ Mancebo, Mª F. op. cit., (1994) p. 281.

³⁵⁵ Vila-San-Juan, J. L., op. cit., p. 314.

³⁵⁶ Paral·lelament a la masculina, es crea el 1920 la Confederació Catòlica Femenina d'Estudiants, Blasco, Immaculdada, *Paradojas de la ortodoxia: política de masas y militancia católica en España (1919-1939)*, Zaragoza: Premsa universitària de Zaragoza, 2003, p.110-111.

noies en un mateix espai, que no pertoca, perquè cada sexe té una funció assignada i perquè aquesta convivència és una causa de dissolució social.

Comptat i debatut, l'obra de Jiménez de Asúa és una estacada al cor dels valors puritans, l'estil de vida catòlica i els seus ritus de pas de naixement/bateig, matrimoni i mort/extremunció. La prolongació política d'aquestes formes de vida fa que *a cada hora ganan más terreno los hombres de izquierdas y pierden su trinchera los hombres de derechas*³⁵⁷, concebant a l'esquerra, no només com una tendència política, sinó com una cultura política progressista, liberal i tolerant que dona una expressió política a tota aquesta renovació dels hàbits i de la moral socials que estan experimentant els joves. El que Jiménez de Asúa vol reivindicar és l'autonomia del subjecte a l'hora de prendre decisions conscients i lliures, sense les coaccions dels convencionalismes socials, tant en la vida privada com en la pública. Es tracta, per tant, de reclamar el dret a l'autodeterminació individual, i aquesta és una petició característica de les revoltes juvenils³⁵⁸. Ara bé, la joventut no forma un bloc uniforme, sinó compartimentat per classes socials, amb perspectives vitals i inquietuds molt distintes. Part de la joventut obrera, sobretot aquella vinculada al socialisme històric, és força més remisa a aquestes idees emancipadores en la mesura que les consideren burgeses, i que no reporten la igualtat entre classes. També són irònics amb la revolta dels senyorets universitaris. És per això que Jiménez de Asúa i el líder estudiantil José López-Rey acudeixen a la Casa del Pueblo de Madrid per explicar la mobilització dels estudiants als desconfiats obrers³⁵⁹.

Amb la revolta dels estudiants, es va creant una altra imatge social d'aquests, que enterra, definitivament, l'estereotip pejoratiu de l'estudiant plaga i el busca-raons paràsit social. És ara quan, entre els intel·lectuals, es comença a teoritzar per primer cop sobre el fenomen de la irrupció de la joventut com a col·lectiu social i com a subjecte polític. Segons Marañón, el jove ha de ser rebel i impetuós, inclòs irreflexiu, per contrast amb els provetes, conformistes i pusil·lànimes, i en fa d'això un anàlisi mèdic un mica paupèrrim: els òrgans dels jove funcionen mecànicament a la perfecció,

³⁵⁷ Jiménez de Asúa, L. *Libertad de amar y derecho a morir: ensayo sobre eugenesia, eutanasia y endocrinología*, Madrid: Historia Nueva, 1929, p. 13

³⁵⁸ Per exemple, al maig del 68. Prèviament a aquest, com descriu Lèvy, s'ha produït una afirmació del jo i de la joventut com a subjecte col·lectiu que es fa palès en la moda, les relacions entre sexes i les transformacions a la família tradicional, el nou cinema i la nova condició femenina...La cultura es polititza i reacciona contra un sistema paternalista com el gaullista. Aquestes transformacions creen la conjuntura ideal perquè, com diu Ory, es passi d'un *gauchisme* espiritual a un altre d'especialitzat, de militància en els partits. *Les Années 68. Le temps de la contestation*, París: Complexe, 2000.

³⁵⁹ La ja mencionada conferència *Juventud*

sense el rovellament de l'edat, de manera que res els frena fisiològicament³⁶⁰. Un jove conservador no és jove, és una tautologia, ja que ser jove és un ideal i no una taxonomia biològica. La civilització tècnica, l'esport, la subversió de les normes morals clàssiques serien, segons aquest autor, els trets definitoris de la joventut actual. La joventut ha prorromput agosaradament a l'actualitat política, i, a partir d'ara, s'ha de comptar amb ella sense mirar a una altra banda: aquest és l'efecte de les revoltes, el d'incorporar a grans masses de població, fins ara àtona, a la política. La sensació general de trobar-se a les portes d'un gran esdeveniment en la vida política nacional també fa que aquest moment s'associï a la joventut, que alcavoteja la relació entre el poble espanyol i la nova República. Aquesta ha de significar un rejuveniment d'un país asilat durant dècades de règim de caciquisme i tupinada.

Per la seva banda, el nou universitari és responsable, disciplinat, estudiós, desconfia, amb raó, de les institucions socials i polítiques vigents i vol prendre la paraula col·lectivament, i no individualment, com s'havia comportat fins ara. Així el descriu Jiménez de Asúa: *deportista y alegre, al mismo tiempo que profesional en ciencias y político en revolución*³⁶¹. Un model d'estudiant desenfadat en la seva joventut (*alegre*, un adjectiu que en el falangisme, acabarà connotant la pràctica d'una violència amoral), però seriós en els estudis i compromès amb la societat que l'envolta. Ser universitari és quelcom més que ser estudiant a seques, ja que significa formar part d'una societat orgànica dins de la societat, amb els seus diferents actors i relacions socials solidàries, funcions interior i exteriors. Ser universitari és una identitat, que acompanya al llarg de la vida i representa ser un peó d'una missió superior, com entén Ortega la universitat. La universitat ha de ser el model de societat utòpic. Temple de la deessa raó, "cooperativa" d'aprenentatge i "comuna" de vida en uns nous esquemes morals, de la que ha d'irradiar els valors de la llibertat i la fraternitat. La vida comunitària entre joves dels dos sexes és una dels signes distintius d'aquesta nova generació, que vol sobrepassar l'individualisme burgés que havia xapat els joves universitaris fins ara. La revolta del 1929 també té els seus lemes revolucionaris estampats als murs: "viure és conviure". El col·lectivisme, deformat de vegades en culte a la unanimitat, serà un dels principis que blasonarà el moviment estudiantil, fins el punt que els personalismes seran menyspreats com egocentrisme burgés reaccionari, de detestat senyoret³⁶². De la mateixa manera que la poesia del 27 és

³⁶⁰ Marañón, G., *Amor, conveniencia, eugenesia; el deber de las edades; juventud, modernidad, eternidad*, Madrid: Historia Nueva, 1929, p.81

³⁶¹ Jiménez de Asúa, L.op. cit., (1929), p. 71.

³⁶² Zambrano, M. op. cit., p. 56. Els estudiants de la FUE són enemics de l'individualisme egoista típic dels estudiants universitaris i reivindiquen un esperit comunitari i associatiu, molt en voga en àmbit juvenil des de la Gran Guerra a tota Europa. La FUE és una expressió d'aquesta mística de la camaraderia i vida en comú que enyora la joventut. Veure, per exemple, un article del líder estudiantil Sbert, publicat per *La Gaceta Literaria*. sobre l'associacionisme històric i el seu

poesia pura, sense intemperàncies ni arestes, sense efluvis sentimentals, els joves també ho volen ser, doncs associen el contrari amb el sistema de valors burgesos. El nou jove vol ser seriós, altruista, ascètic, cast i meditabund, però també, i a diferència de la poesia pura, compromès. Aquest ideal ascètic, que és la psicologia del militant, del revolucionari professional, s'aparta violentament de la imatge del jove senyoret hedonista i despreocupat. Zambrano diu que els nous joves sentien una repugnància fisiològica contra els artificis literaris³⁶³. Cerquen la puresa en un retorn als elements, és a dir, al misteri del ser del poble, paraula clau per la nova generació, i es forgen un ànim d'abnegada resolució i sacrifici pels seus ideals. Aquesta actitud compromesa contrasta amb l'estil deshumanitzat i enjogassat de l'avantguarda "apolítica", personificada per *La Gaceta Literaria*, revista que esdevé cap i casal d'una generació, tant per la renovació artística que promou com per la manera que, com diu el principal artífex del projecte, Giménez Caballero, engendra les dos joventuts (comunista i feixista), que reneguen d'ella. Però com adverteix la "revista d'avançada" *Post-Guerra* (el primer número es publica, significativament l'1 de maig de 1928) en l'actitud evasiva de l'avantguarda s'hi entreveu una forma de reaccionarisme polític: *Bajo el pretexto de militar en escuelas literarias de vanguardia o modernistas, numerosos jóvenes estetas defienden del ideal político de la reacción. El diletantismo estético es una modalidad del reaccionarismo político*³⁶⁴. Aquesta revista és precursora d'una "literatura d'avançada" que no vol ser ja "d'avantguarda" degut a les connotacions conformistes, quan no reaccionaries, que detecten en aquesta. És a dir, no vol només situar-se a primera fila de la transgressió plàstica, sinó trencar les línies enemigues en la dimensió de la *praxis*. En aquesta revista s'hi passegen algunes plomes de futurs companys de viatge del partit comunista durant la II República: Arderius, Balboltín, Graco Marsá, Maroto, Rejano o Rocés. Algun d'aquests també havien participat en la revista *El Estudiante* (fundada el 1925 per Rocés) una revista molt popular en el medi estudiantil que està fent-se ressò d'aquesta nova mentalitat dels estudiants compromesos, que s'anticipen i esperonen als intel·lectuals a la intervenció pública. Maroto, Marsá o Rocés tenen un paper cabdal en la creació d'un teixit editorial que converteix el mercat en un vesper de literatura compromesa, que els estudiants consumiran àvidament³⁶⁵.

Mentrestant, el règim practica una maldestre política de desqualificació dels intel·lectuals i estudiants, i una repressió molt poc hàbil per calmar els ànims, seguida

renaixement actual, n°82, 15 de maig de 1930, p.5.

³⁶³ Zambrano, M. op. cit., p. 56.

³⁶⁴ Citat a Fuentes, Víctor *La marcha al pueblo en las letras españolas: 1917-1936*, Madrid: Ediciones de la Torre, 1980, p. 53

³⁶⁵ *Los felices años veinte...* op.c it., pp.257-265.

per una rectificació de les decisions preses (abolició de l'article 53, clausura de la universitat central...) que arriben sempre tard i malament. És ara quan el règim intenta potenciar unes escanyolides JUP, com ja hem vist, o utilitza les associacions confessionals com esquirols o promet amnistia als estudiants que retornin a les classes durant la vaga de 1929, per dividir la comunitat universitària. En quan a la guerra de discursos, l'únic recurs que tenen a la mà és denigrar el moviment estudiantil acusant-lo de "polític" (i reprimint-lo com a tal) i d'estar subordinat a obscures potències estrangeres (maçoneria i comunisme). La dreta política llança impropis contra el "nou estudiant" vanitós, antipàtic, pedant i revoltós, i, sobretot, contra les alumnes femenines, prepotents i gallimarsots³⁶⁶. També es proposa mantenir vigent, de cara a l'opinió pública, el mite de l'estudiant goliard i despreocupat, aprofitant els mitjans de comunicació de masses, com el cinema: al 1921 s'entrena la primer versió cinematogràfica de la novel·la de Pérez Lugín, *La Casa de Troya*, de la qual es fan periòdics *remakes*, el segon d'ells ja el 1925, sempre estrenats en èpoques d'altercats estudiantils per tal de refrescar aquell clixé de l'estudiant ociós, enamoradís i inofensiu, entranyable. Aquesta novel·la també fou convertida al teatre i a la sarsuela, que encara són les principals distraccions dels espanyols. Al 1927, s'entrena la pel·lícula de Cabero *Estudiantes y modistillas*, basada amb el sainet homònim d'Antonio Casero, que reflexa una imatge *castiza*, pintoresca i donjoanesca dels estudiants, que també es representa a Madrid durant 1929. Molt lluny aquesta bazòfia cinematogràfica de les pel·lícules de Murnau, Buñuel, Cocteau o Lang que visionen aquests estudiants en els seus cineclubs. El 1928, Giménez Caballero i Buñuel funden el Cine-club Español, hostatjat en àmbit universitari, que projecta les darreres novetats del cinema d'avantguarda europeu que, d'una altra manera, serien inaccessibles. El cinematògraf és un invent acariciat pels avantguardistes com una innovació revolucionària, la tècnica que permet animar les imatges, i, per tant la quintaessència d'uns temps moderns caracteritzats pel dinamisme. Com art més jove, i en gran mesura, adreçat als joves, el cinema és considerat com la primera forma d'oci distintivament juvenil. A Espanya, la indústria cinematogràfica té un creixement enter. El públic prefereix l'èxit *hollywoodiense* al pesebre cinematogràfic espanyol, que adapta sarsueles i drames costumistes i folklòrics que arriben a fer-se insuportables³⁶⁷ al públic jove. Els temes folklòrics, però, són utilitzats pels directors més atents a l'escena europea per mostrar la cara més sòrdida de la vida rural, com la pel·lícula de més prestigi d'aquest període, *La aldea maldita* (1930), de Florián Rey, que retrata el pauperisme d'una adusta aldea

³⁶⁶ Per exemple, declaracions d'Honorio Maura, recollides per Ben-Ami, S. op. cit., (1990), p. 91

³⁶⁷ García Fernández, E.C. *El cine español entre 1896 y 1939: historia, industria, filmografía, y documentos*, Barcelona: Ariel, 2002, p. 30

castellana, amb escàndol d'adulteri incorporat (que seria censurat en la nova versió franquista de 1942), o, més tard, *Les Hurdes, tierra sin pan* (1932), de Buñuel, documental que reflexa les rigoroses condicions de vida dels habitants d'aquesta comarca extremeña. També en el cine es dona, per tant, aquesta transició entre el film lleuger i intranscendent destinat al pur entreteniment i el cinema social i compromès

4.4. Estudiants contra la Dictadura. La FUE entra en escena

Amb el naixement de la FUE, la Federació Universitària Escolar, al 1927, cristal·litza aquest esperit de renovació, de compromís i d'associació dels estudiants. Com es passa d'una generació estudiantil "apàtica"³⁶⁸ a una altra de conscient i activa en un lapse de temps tan breu? Com ja hem dit en un altre lloc, potser caldria matisar la passivitat precedent, doncs el moviment estudiantil durant la Primera Guerra Mundial i la postguerra ens és força desconegut. Sembla que el fet que no existeixi una federació estudiantil nacional respongui a una indiferència genètica del col·lectiu estudiantil cap a tota pràctica associativa fins a la generació de la FUE. La CECE, una organització de dimensions comparables amb la FUE, no se sol prendre com a referent vàlid, en quant compliria una funció de desmobilització dels estudiants. Però, independentment que pugui desviar les energies estudiantils cap a inofensives activitats lúdico-culturals, o que ennuvoli el seu esperit crític, té la patent de primera associació estudiantil de "masses". De nou, cal fer esment que el moviment estudiantil o juvenil no és progressista *per sé*, sinó que la tònica general europea és ben bé la contrària. De fet, la FUE és una experiència bastant més anòmala que la CECE en el context europeu.

S'han al·ludit, fonamentalment, dues causes estructurals per explicar el "fenomen FUE": la contradicció entre la modernització social, que es fa palesa en els hàbits dels més joves, i un règim arcaïtzant, i l'ingrés a la universitat d'una nova classe mitjana, que comença a veure a l'horitzó els núvols negres de la crisi econòmica i les seves conseqüències, caiguda de l'oferta laboral i pèrdua *d'estatus* social. Aquestes causes estructurals es combinen amb explicacions de tipus psicològic, com la revolta edípica contra una autoritat paternal que ja no imposa respecte, o la tendència natural a la joventut a la rebel·lia. Però aquestes causes psicològiques no són explicatives per elles mateixes perquè són vàlides en qualsevol circumstància però no generen reaccions equiprobables. Per últim, hi ha factors conjunturals, com la calamitosa política universitària de Primo de Rivera i la seva guerra personal amb els intel·lectuals. Dit

³⁶⁸ Bern-Ami, S.op. cit., (1990), p. 97.

això, no podem oblidar les ànsies de drets civils i llibertats democràtiques, que, malgrat que no són reivindicades com a tals, pel moviment estudiantil, se sobreentenen de la seva oposició, que és essencialment política.

A la III Assemblea de la CECE (1924), celebrada a la València, els estudiants allí reunits es vanaglorien d'haver escombrat als "neutres" de la universitat³⁶⁹ i es marquen com objectiu pel proper exercici la conquesta de la totalitat la representació estudiantil. Els neutres no havien pogut resistir les cornades d'un associacionisme catòlic millor organitzat (i, perquè no dir-ho, de forma més moderna), amb més recursos i emparats per poderosos padrins (bisbes, catedràtics, i promocionat des del mateix ministeri). Per si fora poc, la Dictadura, aliada amb l'altar, li dona un tracte de favor. Aquest mateix any, els estudiants dissidents organitzen la Unión Liberal de Estudiantes (Marsá, Sbert, González López...), la ULE³⁷⁰. Aquesta no vol ser una nova entitat professional, sinó que professa un liberalisme radical, i per tant, manifestament desafecte a la Dictadura. La ULE, però, no deixa de ser una experiència efímera, tenallada per la competència ferotge d'un molt més potent associacionisme catòlic, i per la persecució oficial. El 1925, liquidada l'experiència d'una associació estudiantil d'ideologia expressa, aquesta mateixa avantguarda estudiantil decideix canviar d'estratègia i optar per la formació d'agrupacions "estrictament" professionals a cada facultat, les APE (Agrupacions Professionals d'Estudiants) menys comprometedores ideològicament, de manera que podien atreure l'atenció de més estudiants i burlar la repressió oficial. Al 1927, aquestes associacions es federen en la FUE (servant un ampli marge de maniobra) que a la vegada cerca l'enllaç amb la Federació d'Estudiants Hispanoamericans, a la seu del qual s'hostatja la FUE de Madrid. D'aglutinar a totes les associacions de facultat i gestionar la il·lació amb la Federació d'Estudiants Hispanoamericans, s'encarrega un Comitè Pro-Unió Federal³⁷¹.

La FUE neix professant un professionalisme meticulós i ostentant un programa el suficientment innocu per salvar la censura i per captar el major nombre d'estudiants possible. La FUE sempre es va declarar professional, és a dir, exclusivament defensora dels interessos corporatius dels estudiants, i apolítica, exempta de significació política, per tal d'atènyer el seu ideal de una comunitat discent unida, no laminada per diferències ideològiques. La confessió política és una elecció individual,

³⁶⁹ Mancebo, Mª F. op. cit. (1994) p. 86

³⁷⁰ Sobre la ULE, un dels pocs vestigi que queda és el testimoni del seu fundador, Emilio González López, *El espíritu universitario*, Madrid: Javier Morata, 1931, pp.72-82.

³⁷¹ López- Rey, J. op. cit., p.41, Mancebo, Mª F. op. cit., (1994), p. 88.

aliena, per tant, a la universitat, que ha de tenir una dia a dia harmoniós per tal de no trasbalsar la formació dels estudiants; la política és una font de discòrdia. Però si les autoritat impedeixen que la vida universitària transcorri amb normalitat i s'immisceixen improcedentment en els seus assumptes aleshores sí que es tracta d'un greuge als estudiants, que estan disposats a fer valer els seus drets enfrontant-se al poder polític³⁷². És aquest qui polititza la contestació estudiantil, no a l'inrevés, s'excusaran els estudiants.

És ben cert que, almenys en la seva primera etapa, la FUE no s'hipoteca a cap credo polític, però també ho és que en els seus valors i la seva conducta es poden descodificar, no el programa d'un partit, però sí una idiosincràsia ideològica (amb la defensa de valors com el dignitat cívica, participació ...). Si la "política" es redueix, per mnemotècnia, a "partit polític", com sovint es fa per esquivar aquesta etiqueta, és cert que la FUE mai s'adhereix a un partit oficialment, malgrat que les autoritats l'acusin constantment de ser un satèl·lit d'organitzacions polítiques il·legals. Però sí per política s'entén com la presa de decisions col·lectives il·luminades per una determinat far ideològic, aleshores sí podem interpretar l'activitat de l'associació estudiantil com a política. És la distinció entre "ser polític" i "actuar políticament" que fan intel·lectuals com Unamuno o Jiménez de Asúa: la FUE no és política com a organització, ja que no es constitueix en partit ni en pertany a cap, però la seva activitat cap dins els paràmetres de la mobilització política i la seva repercussió també ho és. *Nosotros sabíamos que hacíamos política defendiendo la universidad*, confessa a posteriori el líder estudiantil fueista López-Rey³⁷³. La resistència a la reforma universitària introduïda pel règim dictatorial, i viceversa, la seva proposta de modernització del sistema universitari, és una forma d'esmena a la totalitat del règim encoberta en la reivindicació corporativista. Reformar la universitat, pulmó cultural de la nació, ha de ser un revulsiu per aquesta, en tant en quan es vol acondicionar la institució universitària per formar professionals més competents, progressar en la investigació científica de manera redundi en un desenvolupament de la indústria i de les infraestructures, enriquir la vida cultural nacional, preparar a bons docents, que han d'educar a les noves

³⁷² Si López-Rey qualifica l'article 53 "d'ultratge" intolerable a la universitat pública, (p.37) per González López el decret vulnera el dret privatiu de l'Estat sobre l'educació superior instaurat des de la gens sospitosa de progressisme constitució de 1876, p.222. Durant els transkurs de la primera vaga contra la llei Callejo, el dictador pren la decisió d'ocupar militarment els centres educatius (López-Rey, p.65) per garantir el dret dels alumnes a fer classe, però pràcticament ningú s'acull a aquest "dret". Per la seva banda, les jerarquies acadèmiques, desbordades pels esdeveniments, cedeixen la seva autoritat a les forces d'ordre públic acantonades y *ese abandono en que nos vimos*, -diu López-Rey- *sacó nuestra protesta a la calle*.

³⁷³ López-Rey, J. op. cit., p. 15. Segurament, la millor definició del que entén el moviment estudiantil per política és aquesta descripció de la revista *El Estudiante*, de 1925, clar precedent intel·lectual de la FUE. Política és ciutadania *como participación en la organización y en la marcha de la colectividad. Esta participación es la política en su concepto indeleble, hoy tan degradado*. Però la ciutadania universitària no ha d'ofegar l'altra *ciudadania humana, la superior. La grey estudiantil no vive en un claustro conventual mientras al otro lado de los muros se debaten los grandes problemas de la existencia nacional (...). La Universidad (...) tiene que ser la palanca removedora del espíritu de un pueblo (...). Y cuando la universidad sea (...) trinchera de todo lo viejo y ancestral, entonces bederá descender a la calle.* "Los estudiante y la política", n°5, juny de 1925.

generacions...i donades les circumstàncies, de coacció de la llibertat d'expressió, d'imposició d'una tenebrista moral catòlica i d'esquarterament dels drets de ciutadania, aquesta reforma és impensable sense un canvi de règim. Els estudiants fueistes volen preservar l'autonomia universitària i aquesta no és compatible amb un règim que intervé de forma tan prepotent en els assumptes universitaris, nombrant i acomiadant professors arbitràriament o fiscalitzant les creences íntimes dels estudiants. Seguint aquesta línia d'argumentació, el tracte de favors donat als estudis superiors privats (catòlics) és rebut com una ofensa cap uns estudiants, que no es poden conformar, ja, amb la derogació de la reforma educativa dictatorial, doncs destronar l'autocràcia és una condició *sine qua non* per salvar la universitat pública. És aquest discurs, circumscrit a la universitat, el que justifica "l'actuació política" dels estudiants, però, indubtablement, la mobilització estudiantil és pessigada per un ideal polític, tot i que no cristal·litzi en alternativa política al règim, ni doni suport explícit a un a part de l'oposició política al règim, com passarà després de la caiguda del dictador.

En la crònica de la revolta escrita per un dels seus màxims protagonistes, López-Rey, no es cita, ni un sol cop, la paraula "República", i no per moderació, ja que López-Rey forma part del sector més agosarat de la FUE en front del més cautelós Sbert, ni molt menys per ser contrari a aquesta forma de govern, sinó perquè, com tota la primera generació fueista, intenta guardar les aparences per evitar que s'identifiqui el moviment estudiantil amb una determinada tendència política. Però el que sí es té clar és que el règim no pot continuar. És en la seva segona etapa, un cop derrocat el dictador, quan es produeix una adscripció política del moviment fueista, reflectida en la seva compenetració amb els polítics republicans. Ara bé, molts historiadors, com el gran especialista en aquests fets, S. Ben-Ami, són de l'opinió que el moviment fueista és, des del primer moment, republicà³⁷⁴, ja que dictador i rei formen part de la mateixa estaca a abatre. Confirmaria aquesta asserció el fet que el moviment estudiantil no s'atura un cop el dictador dimiteix, tot i que perd empenta i canvia les coordenades de la seva mobilització.

El desafortunat article 53 de la Llei Callejo de reforma universitària (de 1928), que autoritza als centres privats a expedir títols de llicenciats homologats als de qualsevol universitat pública és l'espoleta del descontent estudiantil. Els estudiants consideren un ultratge que els centres confessionals puguin concedir diplomes d'igual vàlua que els

³⁷⁴ Ben-Ami, S., op. cit., (1990), p. 102. Aquest autor distingeix entre una FUE republicana però exempta de control polític, amb un altra, un cop derrocada la Dictadura, manipulada pels polítics republicans.

expedites per les universitats laiques i de titularitat estatal. És per tant, una defensa de l'autonomia universitària³⁷⁵ i del seu caràcter públic, en contra la protecció oficial a l'educació privada, per antonomàsia, catòlica, on es matriculen els més privilegiats, als que, pràcticament, es regala el títol sense mica d'esforç i, de retruc, una qüestió professional, doncs aquesta disposició incrementarà el nombre de llicenciats, i per tant, la competència laboral ja de per si acarnissada, en una universitat que comença a presentar preocupants símptomes de superpoblació, que escup estudiants que no poden ser absorbits per un mercat laboral comprimit per la crisi imminent. No és estrany que siguin els estudiants de Dret els que encapçalin l'oposició a l'article de la llei Callejo, ja que en els centres autoritzats per diplomar els seus estudiants de Deusto i El Escorial, només s'imparteix aquesta carrera³⁷⁶. Ni tampoc que dos dels líders de més renom del moviment estudiantil, Sbert i P.Sayagués, són estudiants d'escoles tècniques amb un programa d'estudis desfasat respecte als últims progressos científicotècnics, i que pateixen particularment tota sort d'intrusisme laboral. Amb les primeres senyals de la crisi econòmica, les universitats, després del seu cim als cursos 1928-1929 (41.229³⁷⁷), comença a despoblar-se, com un mecanisme d'autoregulació. Molts estudiants han d'abandonar els seus estudis per a cercar un treball remunerat per sobreviure o bé els batxillers opten per no ingressar a la universitat, donades la sequera de sortides professionals³⁷⁸. La inquietud dels estudiants universitaris és aquella de la petita i mitjana burgesia, que han incrementat la seva renda durant els anys vint (que, entre d'altres coses, a permès l'accés a la universitat dels seus plançons), i que ara s'ensumen el perill de desclassament, amb l'exemple desolador que li ofereixen alguns llicenciats recents que formen la corrua d'una lumpenintel·lectualitat en augment. És per això, que les competències deslleials i "l'intrusisme" són molt mal digerides, i es comença a cercar solucions a l'atur intel·lectual i la congestió de les universitats³⁷⁹. En aquest context, és ben normal que

³⁷⁵ Al 1929, quan el més calent de la revolta dels estudiants i dels professors és a l'aigüera, el Dictador no se li acut una altra cosa que enviar un "decàleg del professor universitari", per a *confortar nuestro espíritu, un tanto conturbado por los acontecimientos*, i on la clàusula final, que les resumeix totes, exhorta a *amar la universidad española con sus catedráticos y alumnos como a nosotros mismos*. Fons documental del Pavelló de la República. Caixa DU (fins 1940), 1. "Decálogo del profesor universitario".

³⁷⁶ González López, E. op. cit., p., 225, Ben-Ami, S. op. cit., (1979), p.375.

³⁷⁷ Mancebo, Mª F. op. cit., (1994), p. 281.

³⁷⁸ Aquesta és una característica comú en moltes revoltes estudiantils. També el maig francès del 68 és un dels primers símptomes de la crisi econòmica dels anys setanta, i en part, la revolta és promoguda per la massificació i la manca d'expectatives laborals dels llicenciats. Alguns analistes del fenomen, però, han magnificat aquest desassossec professional i material dels estudiants per explicar la revolta, minoritzant les seves causes polítiques, per exemple, el filòsof Gilles Lipovetsky, que forma part de la corrent que creu detectar en el maig del 68 l'origen de l'individualisme modern i de la societat de consum com a producte de la formació de les cultures juvenils. Veure l'obra de Sáez de Miera *Mayo del 68, 20 años después* Madrid: Tecnos, 1988, que al seu capítol final descriu les diverses teories interpretatives, coetànies i posteriors, sobre la revolta estudiantil.

³⁷⁹ A Espanya, com arreu d'Europa, es forma un "proletariat intel·lectual" que desmotiva l'ingrés a la universitat i trasbalsa als estudiants en curs, que es veuen reflectit en aquesta lumpenintel·lectualitat de llicenciats sense pervenir, que els indueix a la protesta. Sobre el proletariat intel·lectual a les primeries de la República, veure uns paràgrafs del llibre de Lozano, Claudio *La educación republicana, 1931-1939*, Barcelona : Universidad de Barcelona. Facultad de Filosofía y Ciencias de la

es produeixi un “replegament” corporatiu d’estudiants i professors³⁸⁰. Ara bé, la campanya contra l’article 53 no és, únicament, un brot anticlerical, ni expressió d’una frustració professional per la manca d’oportunitats laborals, sinó que, a través d’ells, es vol dardar al règim autocràtic en el seu conjunt³⁸¹. El “pretext” de l’article 53 és ben intuït tant pel règim com per la seva oposició. Per això, quan el dictador accedeix a derogar l’article 53, el moviment no s’atura fins la rendició del tirà.

El pas a majors de la protesta adscrita a l’acció contra l’article 53 crea divisió d’opinions en el si de la FUE. Aquesta s’havia limitat fins ara a presentar memorials de greuges a les autoritats acadèmiques i governamentals i informar de la reforma Callejo, i les seves conseqüències, entre els companys. Un sector de la FUE veu esgotats els mitjans legals i creu arribada l’hora de l’acció. Sbert, però, prefereix ser prudent i esperar que les peticions fueistes siguin ateses. Aquesta cautela d’Sbert provoca una escissió no formalitzada dins la FUE, entre moderats i radicals³⁸². Les discrepàncies no tenen tant a veure amb la línia política com amb l’estratègia. És aleshores que López-Rey deixa la FUE, al·legant manca de temps, i participa en la fundació de la Liga de Educación Social, una plataforma que reuneix a estudiants (Antolín Casares, Zambrano, González López...) i a intel·lectuals opositors a la Dictadura, com Valle-Inclán, Marañón, Jiménez de Asúa, Sánchez Román, Azaña o Prieto. Però la impaciència de la base acaba per desbordar les vacil·lacions de la direcció. Sbert, el més reticent al *tour de force* amb el dictador, és detingut i expulsat vitaliciament de totes les universitats espanyoles per decret del Dictador, un nou desencert d’aquest, doncs s’aparta així de la direcció al dirigent més pactista i s’escorxa l’ampolla de la revolta. La vaga, que comença al març de 1929, segons López-Rey es troba, en el seu inici, escapçada³⁸³ (és a dir, excedeix la FUE, com a avantguarda que els seus membres volen ser). De fet, la revolta estudiantil esclata en molts districtes on encara no s’ha instal·lat una FUE local, per tant, aquesta desborda el seu marc, malgrat que la Federació sigui el referent nacional del moviment. Poc a poc, però, la vaga “s’articula” i es van creant els comitès de direcció i informació, que envien representants a províncies i coordinen tot el moviment, que s’estén a totes les províncies amb diferent

Educación. Departamento de Pedagogía Comparada e Historia de la Educación, 1980, pp. 104-108.

³⁸⁰ Segons López-Rey, en la seva rèplica Jiménez de Asúa, el primer que havien de conquerir els estudiants és la independència econòmica, sense la qual no poden emancipar-se de la tutela paterna. Aquesta manifestació d’un dels líders de la revolta durant aquesta mateixa explica com d’important és la preocupació per l’endemà en els joves rebels, malgrat que la seva mobilització no persegueix pas finalitats materialistes, Jiménez de Asúa, L; López Rey, J. op. cit., pp. 126-128.

³⁸¹ Ben-Ami, S. op. cit., (1990) p. 103. L’article és titllat de “pretext” per atacar la dictadura com a règim.

³⁸² José López-Rey, op. cit., p. 49-50.

³⁸³ Ibdm., p.96.

grau d'intensitat³⁸⁴. La FUE orquestra el moviment estudiantil, doncs la Junta Central del Moviment Escolar, l'entitat que coordina la mobilització és una iniciativa seva, composta per membres de la federació. El president de la FUE de Madrid, que mou els fils de la revolta, Sayagués, (Sbert ho és de la FUE nacional) també ho és de la citada Junta³⁸⁵. En una maniobra de gran sagacitat, la vaga es convoca pel 7 de març, dia de Sant Tomàs d'Aquino en el qual els estudiants catòlics no assistien a classe. Així, s'aconsegueix que el primer dia de vaga sigui d'aturada total. Als dies següents, comptats són els estudiants que acudeixen a les aules tot i que el dictador promet protecció policial als estudiants que vulguin assistir-hi. Procura toscament així de dividir els estudiants entre una minoria d'agitadors sense ganes d'estudiar que impedeix a la majoria "d'aplicats" exercir el seu dret a rebre una educació, també amb la intenció de que el moviment estudiantil sigui desaprovat per l'opinió pública. La Dictadura no té altra resposta que la repressió indiscriminada als vaguistes, als que desqualifica com a talps comunistes. Les forces de seguretat entren en "l'inviolable" recinte universitari, desaforant-lo, i els estudiants, en un gest que bordeja la metàfora, surten al carrer³⁸⁶. Aquest desaforament de la universitat (en la doble accepció de vulnerar el fur, i obligar a l'aforament a retirar-se) és un ritual de pas de la protesta professional a la política. El sollevament continua ara al carrer, davant la mirada de tots els vianants, que contemplen, estorats (no en va, no s'havia vist semblant cosa des del s.XIX) com la policia carrega contra els joves estudiants, fills de les classes d'ordre, i escolten proclames subversives a la via pública. Com succeeix pràcticament sempre, els enfrontaments entre la policia i els estudiants universitaris, per ser aquests joves i formar part de les elits, causa un enrenou en l'opinió pública molt més exagerat que els episodis de lluita de classes, al que la gent està més avesada malgrat ser molt més sagnants.

La reacció dictatorial, al apaivagar-se la revolta, és despòtica i molt poc entenimentada. El dictador decideix destituir a tots els degans i al rector de la universitat de Madrid, nomenant una Comissaria Règia en substitució dels claustres acadèmics, i, finalment, clausura la universitat fins al curs següent (ja fins octubre de 1930), per la qual cosa els alumnes haurien d'examinar-se a altres universitat i anul·lar la matrícula als que s'han absentat de classe. Tancant la universitat, però, remou obstacles a la protesta estudiantil, com la disciplina de les classes i els exàmens, i impel·leix als estudiants a acampar "al carrer", és a dir, a fer, pròpiament, política.

³⁸⁴ Ibidm., el llibre de López-Rey, que forma part d'aquesta avantguarda dirigent, és preciós per la descripció que fa del moviment vaguista, des de la seva espontaneïtat a la seva canalització per un comitè de vaga de màxima responsabilitat, p. 103. Veure també Mancebo, Mª Fernanda, op. cit., (1994), pp. 87-88.

³⁸⁵ López-Rey, J. op. cit., p. 118.

³⁸⁶ López-Rey, J. op. cit., p.166.

Justifica, per tant, els arguments esbossats pels fueistes: qui polititza el moviment és l'actitud cabestre del règim. Intenta també dividir els estudiants, recolzant-se amb l'associació catòlica, a la que promet protecció policial, i permetent el trasllat de matrícula sense haver de tornar a pagar el seu import als estudiants que es declarin adversos a la vaga i intimidant als vaguistes amb els dòbermans de la JUP³⁸⁷. Després de la vaga i la consegüent repressió, els estudiants, que estan vivint un autèntic ritus iniciàtic a la política per l'acció, (és a dir, descobrint la política per l'únic mitjà possible sota un règim tirànic, la protesta al carrer, que no fa fàstics a la violència) es mobilitzen amb més èmfasi, si cap, amb l'alleujament i la legitimitat que suposa el recolzament dels seus professors, dels que no han de témer "represàlies acadèmiques". Organitzen comitès pro-presos, que visiten els engarjolats i els proveeixen d'aliments i útils, col·lecten bosses de resistència, redacten fulles clandestines, i més endavant, organitzaran fins i tot la "Universitat Lliure", classes alternatives al marge de la institució oficial, impartides per professors simpatitzant amb la causa (precedents de les experiències d'universitat alternativa dutes a terme pels estudiants *soixantehuitards* a França): en definitiva, es forgen com a rebels.

Uns mesos més tard, el dictador, tement la mala impressió que pot provocar als visitants estrangers a les exposicions internacionals de Barcelona o Sevilla, que els universitaris no puguin assistir a les aules per ordre del govern, desprecinta les universitats clausurades (maig de 1929), reintegra als catedràtics suspesos als seu lloc i tornen a tenir validesa les matrícules i el dret a examen dels alumnes amonestats. A fi i efecte de calmar definitivament els ànims dels estudiants, abroga l'article 53 al setembre de 1929, just abans de l'inici del nou curs. Però aquesta rectificació no serveix per calmar els ànims entre els estudiants. Al gener de 1930, la FUE convoca una vaga general (20 de gener) exigint la rehabilitació d'Sbert, la reposició a les seves càtedres dels professors dimissionaris i reconeixement oficial de les associacions d'estudiants (per acabar-ho d'adobar, a principis de gener, en un altre esclat de còlera divina del dictador, s'havia declarat il·legal la FUE, i prohibit la celebració d'un congrés nacional, que relentitza la federació de les associacions locals a escala nacional³⁸⁸). Una setmana després de la vaga general, el dictador dimiteix. La relació entre aquest dos fets no és fortuïta. Venç així una etapa del moviment estudiantil, desbordant de prestigi per haver estat l'obre-llaunes de l'oposició a la dictadura Dictadura i estendre la flama del descontent a altres sectors socials (que perden la timidesa reivindicativa al

³⁸⁷ Caudet, F. op. cit., op. cit., p.75

³⁸⁸ González Calleja E. *La España de Primo de Rivera...* op. cit., (2005), p.93.

constatar que el règim és vulnerable) i precipitant, finalment, la caiguda del dictador. A partir d'aleshores, segons el parer del millor coneixedor d'aquest procés, els locals de la FUE esdevenen "clubs republicans" manipulats pels polítics d'aquest signe³⁸⁹. És a dir, el moviment estudiantil perd la seva autonomia quan s'associa a una tendència política concreta, que l'instrumentalitza en benefici propi. No s'ha de menystenir, però, que molts estudiants ja estaven convençuts -almenys els més polititzats-, que no hi havia altra alternativa política que la República, encara que, per alguns, aquesta només fos una primera parada. Molts estudiants se n'adonen que, després de la caiguda del Dictador, el moviment estudiantil ha exhaurit la seva missió, i que ha arribat el torn dels partits polítics, per la qual cosa hi ha un drenatge de militants del moviment estudiantil cap a la política. Els partits polítics prenen el relleu dels moviments cívics. Vinculada gairebé com a filial de l'Alianza Republicana, es forma en aquests moments l'Associació d'Estudiants Republicans, a la que ingressen molts militants fueistes³⁹⁰. Així descriu l'estat d'ànim dels estudiants l'aleshores universitari i aviat diputat galleguista a les corts republicanes E.González López: *La agitación política, como si fuera el vapor reprimido por una tapadera, buscaba el menor resquicio para salir o manifestarse y amenazaba con volar la tapadera y con ella el cazo, la monarquía, que la reprimía*³⁹¹ Per tant, a l'hora de ponderar la instrumentalització política del moviment estudiantil potser s'ha de tenir en compte la voluntat de molts estudiants de deixar-se "manipular".

4.5. Els estudiants, incompatibles amb el règim monàrquic.

Després de la dimissió del dictador, el rei ordena formar govern a l'africanista Dámaso Berenguer, encomanant-li la missió de restablir un sistema parlamentari adulterat com el de la Restauració. S'inicia així la fase de transició coneguda historiogràficament com a *Dictablanda*. Una de les missions prioritàries del nou govern és solucionar el plet estudiantil. El govern Berenguer designa com a ministre d'Instrucció Pública el que havia estat rector de la universitat de Madrid Elías Tormo, catedràtic apreciat pels estudiants. Aquest s'apressa a elaborar un nou pla d'estudis, que és acollit sense aclamacions però tampoc sense xiulets, perquè millora la situació anterior creada pel despropòsit dictatorial³⁹². Berenguer intenta apaivagar els ànims aixecant la sanció contra Sbert i restituint els professors cessats, creient que així desactivaria les raons

³⁸⁹ Ben-Ami, S. op. cit., (1990). p. 109.

³⁹⁰ Ibidm., p. 110.

³⁹¹ González López, E. op. cit. p.299.

³⁹² Puyol Montero, J. M., op. cit., pp. 325-330.

dels estudiants per a manifestar-se; del contrari, es demostraria que el mòbil dels estudiants sempre ha estat polític. Ara tenia raó Berenguer: la conciliació amb el moviment estudiantil és ja impossible, doncs aquest ja s'ha posicionat irrevocablement en favor de la República. Tanmateix, els problemes acadèmics heretats de la política repressiva de Primo no s'ha liquidat: ara, els estudiants que ha perdut la matrícula per declarar-se en vaga reclamen que se li retornin l'import de les taxes que han hagut de desemborsar per recuperar la seva matrícula³⁹³. La política de certa permissivitat de Tormo permet la legalització de les associacions professionals i la seva federació en la FUE, ja des de la dimissió de Primo de Rivera, la qual cosa culmina la victòria dels estudiants en el seu litigi particular contra el dictador. Tormo intentava així calmar als estudiants i vehicular les seves queixes a través de mecanismes institucionals, però en va: la política ja havia enxarpat els estudiants.

Durant 1929, després dels primers triomfs del moviment estudiantil, com l'abolició de l'article 53 o la rehabilitació de les matrícules als vaguistes penalitzats, claudicacions amb les que el dictador creu poder dissipar la protesta, comença a tenir lloc un transvasament d'efectius del moviment estudiantil al camp de l'oposició política (es redistribueixen els temps de dedicació a un i l'altre, però no s'abandona la militància universitària, la qual cosa estreny més les relacions entre la federació i el republicanisme), on els estudiants se sumaran als esforços per "coordinar totes les forces republicanes, nacionals i regionals, i les sindicals en un front comú en la lluita contra la Dictadura"³⁹⁴, a través de l'Alianza Republicana. El líder estudiantil López-Rey participa el 19 de febrer en la commemoració de la Primera República organitzada per aquesta coalició republicana. En el seu parlament, López-Rey manifesta la resolució dels estudiants de no descansar fins la proclamació de la República. El que és oficiós, però que només havia estat expressat públicament per alguna personalitat de la FUE, sempre a títol personal o en nom del "moviment estudiantil" sense precisar, es converteix en oficial quan la FUE, per boca del seu líder Sbert (que es rebut en *loor* de multituds com un autèntic heroi sobresegut el seu desterrament, al gener de 1930), es declara incompatible amb el règim monàrquic, el que, equival en aquest context, i valgui obvietat, a adherir-se a la República. Estudiants fueistes participaran, a títol individual, en la gestació de la insurrecció de Jaca³⁹⁵, i més tard, en tasques més pacífiques, com la campanya electoral per a les municipals d'abril del 31, com a

³⁹³ S'ha pogut consultar aquestes reclamacions a l'arxiu històric de la Universitat de Madrid, una documentació encara pendent de classificar.

³⁹⁴ González López, E. op. cit., p. 254.

³⁹⁵ González Calleja, E. op. cit., (2009), p.126.

propagandistes o interventors. Monarquia o República és el dilema que s'ofereix a la tria dels estudiants³⁹⁶. És encara aviat pels partits revolucionaris. Inclòs els intel·lectuals més indiferents sobre la qüestió del règim, com Ortega, adopten un republicanisme tàctic. Al febrer de 1930 funda l'Agrupació al Servei de la República³⁹⁷, que no vol ser un partit més, sinó un "moviment" de joves als que s'assigna la missió d'aixecar un nou Estat nacional que se superposi a divisions trivials com les de dreta i esquerra. Per la seva naturalesa, aquesta Agrupació no podrà sobreviure gaire temps a la II República, un règim polític de democràcia representativa vertebrat pel sistema de partits. Però mentrestant, la creació de l'agrupació té un èxit fulgurant, censant 20.000 socis només a un mes i escaig de la seva fundació³⁹⁸. Malgrat el seu nom, Ortega no és especialment procliu a la forma republicana, però aquesta, per la desintegració del règim monàrquic, és l'únic reclam que pot convocar els esforços dels espanyols. L'Agrupació al Servei de la República és el capítol més conegut d'una desenfrenada activitat organitzativa en polítics i intel·lectuals. Aquests intel·lectuals republicans exalcan als estudiants com a autèntics artífexs de la caiguda de la Dictadura, i, després, com a catalitzadors de la República (fent una lectura interessadament teleològica de la cadena d'esdeveniments). Però són molts els que ara opinen que els estudiants han de retornar a la calma i la serenitat del laboratori³⁹⁹, retirar-se al cultiu de la seva labor com "l'exèrcit disciplinat" que ha estat fins ara (disciplina és un dels trets que més es lloa dels nou estudiant). Aquesta crida a la desmobilització del moviment estudiantil procedeix també "l'aristocràcia" d'aquest: al novembre de 1931, quan s'està coent la insurrecció republicana, López-Rey, també considera convenient que els estudiant es recloguin de nou a les aules⁴⁰⁰, tot i que avisa que la brega pel principi de llibertat encara no ha acabat i que els estudiants han d'estar a l'expectativa per si cal tornar a prestar els seu auxili. Fins i tot un dels grans referents dels estudiants, el catedràtic Jiménez de Asúa, argüeix que, després de la revolta de la joventut, que ha alçat al peveter l'ideal de la llibertat, ara són els intel·lectuals madurs els que han de guiar-los políticament, per això el mateix es posa *Al servicio de la nueva generación*, com resa el títol d'una obra seva publicada en aquell moment⁴⁰¹. La FUE no té "programa", com les forces conservadores havien subratllat per desprestigiar-la com

³⁹⁶ Somoza, Lázaro *La Dictadura, la juventud, la República*, València: s.n, 1931, p. p.24

³⁹⁷ Sobre aquesta, veure la monografia de Márquez Padorno, Margarita, *La Agrupación al Servicio de la República: la acción de los intelectuales en la génesis de un nuevo Estado* Madrid: Biblioteca Nueva; Fundación Ortega y Gasset, 2003.

³⁹⁸ Tusell, J. G. Queipo de Llano, *Los intelectuales y la República*, Madrid: Nerea, 1990, p. 183.

³⁹⁹ Somoza, L. op. cit., p. 60. Aquest opuscle és escrit l'octubre de 1930.

⁴⁰⁰ López-Rey, J. op. cit., p.XV, *recluyámonos ahora en nestros laboratorios (...) vayamos a nuestras profesiones...* De fet, la seva obra, publicada ja al 1930, persegueix aquesta fita: narrar la gesta heroica dels estudiants i fer justícia amb el seu sacrifici, però també tancar una etapa, la de les revoltes estudiantils. Ara bé, es deixa la porta oberta a noves intervencions si els estudiants tornen a ser necessitats. De fet, els estudiants estaran en peu de guerra fins al final de la monarquia.

⁴⁰¹ Jiménez de Asúa, L. op. cit., (1930), pp. 100-101. Jiménez és de l'opinió, tant estesa, que els estudiants per ells mateixos no poden encapçalar una revolució política, sinó que s'han de sumar esforços amb altres actors socials.

una criaturada, o bé per denunciar que el seu programa era extern al moviment . Asúa, en canvi, havia elogiat aquesta absència de programa, doncs un d'aquests és incompatible amb l'idealisme de la joventut. Fent ús de la dialèctica, en una conferència a la Casa del Pueblo de Madrid ja citada, Jiménez diu que la tesi ha estat la joventut, l'antítesi els vells, i que la síntesi entre la rauxa del joves i el seny dels vells és que els primers propaguin els seus ideals radicals amb senderi i ja no per mitjà de l'avalot. Altres intel·lectuals republicans, i, per descomptat, els més conservadors, celebren el nou esperit universitari i amb l'estudiant conscient, però també creuen arribada l'hora del retorn a les aules. De la joventut com esperança es va passant a la joventut com a problema, com veurem en capítols venidors. Un cas paradigmàtic és el de Marañón. Al contrari dels líders d'opinió conservadors, el científic vol que els joves participin en la vida pública, perquè així contribuiran a *formar un ambiente que los hombres políticos han de menester para que su actuación no sea una mera agitación de polichinelas en un teatro vacío*⁴⁰². Fanfària i corifeus, dels actors principals, que són els "homes polítics". Com l'Ortega de *Entorno a Galileo*, que reformula la seva teoria de les generacions enretirant les idees més rupturistes i controvertides, com aquella de la successió de les generacions com un esdevenir de continúes ruptures, preferint ara la idea d'un acoblament generacional, Marañón, abans que Ortega, també morigera l'exaltació a ulls clucs de la joventut d'*Amor, conveniencia y eugenia* en un assaig no gaire posterior (1930). A *Juventud, Modernidad, Eternidad*, pondera que la rebel·lia juvenil ha de ser assossegada per la serenitat adulta, segellant així una aliança entre tradició i modernitat en l'eterna "guerra de les edats" (que, de fet, és històricament bastant recent). Els homes madurs han de consentir aquesta empenta juvenil (contenir-la és pitjor), però encarrilant-la adequadament. Per Ben-Ami, tota la retòrica republicana d'exaltació de la joventut com a regeneradora de la nació només persegueix la domesticació de l'activisme estudiantil i la instrumentalització de l'estat d'ànim antimonàrquic que ha generat aquest⁴⁰³.

Deixar treballar els grans. Un dels nous estudiants que ara s'incorpora al moviment, Manuel Tagüeña, recorda com els estudiants més joves esperem amb impaciència ordres de recomençar el cicle de protestes, però només reben comminacions a la calma⁴⁰⁴. La FUE, amb intel·ligència amb els polítics republicans, planifica curosament les accions a emprendre pel moviment estudiantil (moviment polític i estudiantil

⁴⁰² G. Marañón, op. cit., (1929), p. 98

⁴⁰³ Ben-Ami, S. op. cit., (1990) p. 110.

⁴⁰⁴ Tagüeña, M. *Testimonio de dos guerras*, Barcelona: Planeta DeAgostini, 2005, p. 18. Tagüeña és simpatitzant del Partit Republicà Federal, que el capta per col·laborar en la preparació de la insurrecció republicana.

estarien, doncs, coordinats⁴⁰⁵). Els polítics republicans intenten apaivagar als estudiants, perquè la seva intemperància no destaroti la seva estratègia⁴⁰⁶. A dures penes ho aconsegueixen. La segona etapa de mobilització estudiantil es caracteritza per respondre a motius més polítics que acadèmics i afegeix una major dosis de visceralitat en el repertori de protesta (la gestió de Mola al capdamunt del la Direcció General de Seguretat contribueix a tot el contrari de la moderació) i per la solidaritat entre estudiants i obrers, ambdós, factors característics d'una època d'eminent crisi econòmica i de radicalització ideològica a les portes d'un gran esdeveniment polític. Ambdós elements els trobem en l'acte d'homenatge de l'1 de maig de 1930 a un ben tornat Unamuno, que esdevé una manifestació d'afirmació republicana⁴⁰⁷, convidant a la policia a carregar. També carreguen contra els estudiants els Legionarios de España, la patrulla paramilitar del Partido Nacionalista Español, comandat pel metge valencià José María Albiñana, partit monàrquic extremista amb alguns additaments feixistes. Aquest assalt dels *legionarios* fou rebut amb estupor per l'opinió pública espanyola⁴⁰⁸, doncs és el primer conat d'un exercici de la violència política de tipus modern, inèdita fins aleshores. Una violència que neix en els medis juvenils, i que s'adreça contra els estudiants d'esquerres. Després d'haver fracassat els trèmuls projectes per constituir una organització juvenil de masses addicte a la Dictadura i desllorigada la CECE per la vitalitat de la FUE, els monàrquics més acèrrims opten per enquadrar les joventuts en organitzacions predisposades a emprar la violència. És el cas de la Joventut Monàrquica Independent, presidida per Eugenio Vegas Latapie, una organització que, en part, es concep com un tallafocs de la FUE⁴⁰⁹, però que, com altres projectes similars, no acaba de prendre volada.

Arrel d'aquests successos, la FUE convoca una vaga general, i durant aquesta té lloc un sidral monumental davant l'esplanada de la facultat de Medicina de San Carlos, a Madrid⁴¹⁰. Durant el transcurs d'aquesta vaga, un obrer cau mort. L'aliança entre obrers i estudiants es repetirà al novembre de 1930, en una vaga general convocada per la UGT a la que la FUE s'adhereix. Al fracassar l'aixecament de Jaca al desembre de 1930 i frustrar-se així totes les expectatives dels republicans, repunta la mobilització

⁴⁰⁵ Ben-Ami, S. op.cit., (1990) p.112.

⁴⁰⁶ Els fets de març de 1931 no estaven pas previstos pels polítics republicans. M.Maura diu que, degut a que els líders republicans eren a la presó, poc podien influir amb eficàcia sobre els estudiants, però que un cop fora d'ella van poder assossegat als estudiants durant un cert temps, Maura, Miguel, *Así cayó Alfonso XIII. De una dictadura a otra*, Madrid: Marcial Pons, 2007, p.225.

⁴⁰⁷ Tusell, J.; G. Queipo de Llano, G. op. cit., pp.30-33.

⁴⁰⁸ Gil Pecharromán, J. *Sobre España inmortal, sólo Dios? José María Albiñana y el partido nacionalista español, (1930-1937)*, Madrid: UNED, 2000, pp.79-82.

⁴⁰⁹ El seu president lamenta que, ni amb aquesta prestació, s'aconseguís gaire suport econòmic de les classes d'ordre, Vegas Latapie, Eugenio, *Memorias políticas. El suicidio de la Monarquía y la Segunda República*, Barcelona, Planeta, 1983, p. 77.

⁴¹⁰ González Calleja, E, *La España de Primo de Rivera...* op. cit., (2005), p.35.

estudiantil⁴¹¹. El gener de 1931, un incident entre *legionarios* i estudiants desemboca en la convocatòria d'una vaga general. A principis de febrer, davant el caire que estan prenent els esdeveniments a la universitat, el general Berenguer decideix decretar un mes de vacances extraordinàries. Desafiant l'ordre del general, els universitaris celebren classes als espais oberts. Ortega és un dels catedràtics que col·labora amb la iniciativa i pronunciarà una conferència als estudiants, després publicada amb el títol de "Misión de la Universidad". Aquest text és adoptat per la federació com una Bíblia per la reforma de l'ensenyament. En aquesta obra, Ortega inverteix els termes de l'equació del projecte nacionalista polític-pedagògic del 98: una nació no es pròspera quan la seva escola és de qualitat, sinó que l'escola és de qualitat quan la nació és pròspera⁴¹². Comença per la taulada qui comença per reformar la universitat amb motlles estrangers, com havia propugnat tota la intel·lectualitat liberal des de tombant de segle. Primer, cal modernitzar el país, i aquesta és la missió preeminent dels estudiants. Al març de 1931, els estudiants s'atrinxeren a facultat de San Carlos per demanar l'amnistia dels detinguts pels fets de Jaca i se les tenen a pedrades i trets contra les forces d'ordre públic (Mola és el cap de seguretat en aquests moments, i qui ordena el desplegament policial). Un policia i dos obrers resulten mort per arma de foc i dotze estudiants ferits.

Els estudiants fan causa comú amb els polítics republicans i la FUE es reconeix oficialment com a "incompatible amb el règim monàrquic". Tanmateix, tant entre la segona generació de la FUE (els Tagüeña i companyia), com entre la jove intel·lectualitat, ja de voltes de la "puresa literària", es perfila una tendència cap a una radicalització política⁴¹³ que passa per sobre els vells *cleavages* ideològics, com la democràcia i el liberalisme. Pels joves d'aquesta "segona generació" la República demoliberal és la l'objectiu immediat, però no és el final d'aquest procés, sinó un principi, una fase de transició cap a una segona revolució que commogui els ciments de la societat. En aquests joves es produeix una politització que, ara sí, s'entén en termes de militància activa en un partit revolucionari. Durant la República, els partits polítics posen el bandaró d'enganxament als centres acadèmics i els joves faran proselitisme d'una determinada tendència política dins la universitat. La universitat bull de "passió política".

Aquest canvi d'actitud se sol exemplificar comparant dos assaigs d'estètica generacionals, el rerefons del quals es la pregunta sobre quina relació ha d'existir entre

⁴¹¹ Ben Ami, S. op. cit., p.112.

⁴¹² Ortega y Gasset, J. *Obras Completas...* op. cit., v.IV, p. 533

⁴¹³ Sobre la radicalització dels intel·lectuals joves, veure el capítol de Tusell, J. i G. Queipo de Llano, G. op. cit., pp. 67-92.

l'artista i la societat. L'un, ja comentat, "La Deshumanización del Arte", d'Ortega i Gasset. La rèplica a l'obra d'Ortega, que, com en aquella, l'anàlisi es confon amb l'al·legat, és el "Nuevo Romanticismo", de Díaz Fernández. Com a contraposició a l'avantguarda pura, es propugna una "literatura d'avançada", un art antropocèntric que presti una delicada atenció als problemes socials, que reculli motius populars i que tingui una *funció social*, és a dir, que l'art no s'esgoti en l'art. La utopia d'aquest art compromès coincideix amb la dels partits d'esquerra revolucionària, l'emancipació del poble, per tant, i per la seva limitació d'abast pràctic, s'ha de posar al servei de la política si vol deixar de ser un exercici d'egotisme.

Un exercici que també se sol fer per copsar aquest canvi d'actituds de la jove intel·lectualitat és la comparació entre l'enquesta de *La Gaceta Literaria* sobre la funció de la literatura, que ja hem glosat, i una altra de dos anys després en la mateixa revista, sobre el futur de l'avantguarda. El que constata aquest exercici és el pas de l'art per l'art al compromís. Val a dir que aquesta sensibilitat política ja estava present, tot i que de forma menys explícita i acusada, a la primera enquesta, però, en ella, la política parla per boca de l'autor, no de la seva literatura. S'ha de tenir molt en compte el context de la segona: final de la dictadura, participació social, horitzó d'expectatives d'un canvi de règim...El que s'observa ara és un certesa generalitzada sobre el camí sense retorn cap el compromís polític social que ha emprés, ja no només el creador, sinó la Literatura, el que significa la defunció de l'avantguarda tal i com se l'ha entès fins aleshores, és a dir, com un moviment totalment asocial, recautxutat d'una estètica plastificada i artificial. La transgressió estètica de "l'art nou" ha deixat pas a un altre tipus d'activisme que encara es balanceja entre la *boutade* antiburguesa i el radicalisme polític perquè no vol ser encasellat, com traspua l'actitud del poeta Alberti, que abans de ser un intel·lectual orgànic del PCE ⁴¹⁴, havia xipollejat en un remolí de radicalismes estètics i radicalisme polítics interpretats com a poètics. A *La arboleda perdida*, l'obra autobiogràfica d'Alberti, es descriu aquest despertar a la política, una il·luminació que el commou del retraïment individual. Un instant, recorda Alberti, en què un món tant egòlatra com el dels intel·lectuals deixa de reaccionar per raons personals o professionals, i comença a actuar per raons polítiques⁴¹⁵. Aquells que ja estan a punt de sortir expedits d'aquest remolí de la bohèmia, per donar el salt definitiu a la política, són els que tenen les frases més condemnatòries cap a l'avantguarda, que, no només en la seva versió "passiva", d'exquisidesa purista, com en la seva versió activa, en la

⁴¹⁴ Giménez Caballero el recorda a Alberti saludant a la romana. Recollit a Javier Tusell, Genoveva Queipo de Llano, op. cit., pp. 75-76.

⁴¹⁵ Alberti, Rafael, *La arboleda perdida*, Barcelona: Bruguera, 1984, p. 277

seva pretensió de transformar el món a través del poder de la transgressió estètica, ha caigut en el cercle viciós de l'autoreferencialitat. L'art és una eina inútil per a transformar el món per ella mateixa, per això s'ha de posar al servei de la política.

L'enquesta, amb títol de ¿Que és l'avantguarda?, comença l'1 de juny de 1930, en el seu nº83⁴¹⁶. La majoria dels entrevistats coincideix a fer sonar campanades a mort de l'avantguarda, tret del patriarca d'aquesta a Espanya, Gómez de la Serna. Literats ja consagrats, i no pas "jacobins", com Benjamín Jarnés i més explícitament, Salazar y Chapela, deploren la divina intranscendència de la literatura pura i el contingut ideològicament reaccionari de l'avantguarda deshumanitzada, com en aquells moments està denunciant, molt més cruament, la nova fornada de revistes "d'avançada", com *Nueva España, Política o Nosotros*, dardant específicament la *Gaceta* i el seu director. Díaz Fernández diu que l'avantguarda estètica és, a aquelles alçades, rereguarda política, cultivada per "senyorets" inconscients als problemes socials i a les turbulències polítiques, i que, per tant, col·laboren amb la seva alegre irresponsabilitat a la conservació de l'estatus quo. Per Giménez Caballero, que ja s'ha posicionat publicant el seu manifest feixista, la seva famosa "Carta a un estudiante de la Joven España" argüeix que l'avantguarda té dues fases, una destructiva i un altra constructiva, és a dir, una estètica i una política (la literatura pot no ser ja "avantguarda", però no per això ha de deixar de ser apolítica; Giménez segueix defensant a ultrança el purisme literari). Ha arribat ja el torn a la política, que, segons ell, s'ingereix en el fenomen juvenil de "*lo universitario*", que descriu com a místic, nacional, disciplinat i federalista: *todo lo demás, es retaguardía*⁴¹⁷. Ramiro Ledesma encara vitupera més aquest avantguardisme que no ha subvertit res de res, ni molt menys la política, però tampoc la moral ni les costums. Ledesma es manifesta a favor d'una Espanya actual, guanyadora de sí mateixa, nacionalista i amb voluntat de poder⁴¹⁸. Com a l'anterior enquesta, la resposta més saborosa és la de l'imminent comunista Arconada. Per Arconada⁴¹⁹, que esgrimeix uns arguments molt similars als de Ledesma, doncs ambdós participen dels mateixos factors de contemporaneïtat i un mateix horitzó d'expectatives (tot i que el camins que estan escollint els divideix irremissiblement), ja no hi ha avantguarda perquè l'art putrefacta ha estat vençut, però sí joves avantguardistes, que xoquen espases en la política. És, per tant, un "exèrcit que canvia de front", i la seva conseqüència és *la guerra civil: cada uno va por su lado*. D'ara en

⁴¹⁶ Cuatro són les preguntes ¿Existe o ha existido vanguardia?, ¿Cómo la ha entendido usted?, ¿a su juicio, que postulados literarios presenta o presentó en su día? i ¿Cómo la juzgó ahora desde su punto de vista político?

⁴¹⁷ *La Gaceta Literaria*, nº 83, 1 de juny de 1930, p.1

⁴¹⁸ *Ibidm.*, nº85, 1 de juliol de 1930, p.4

⁴¹⁹ *Ibidm.*, nº84, 15 de juny de 1930, p. 3

endavant, el jove d'avui serà avantguardista en política com abans ho era en art, que ja no serà més "pur", sinó al servei de la idea.

Que responen els futurs falangistes?. En els darrers temps, Giménez Caballero ha atestat la redacció de la *Gaceta Literaria* amb el que seran les plomes més conspícues del falangisme literari. Samuel Ros deixa entendre que mai s'ha considerat avantguardista. En el proper número, Montes es declara catòlic, apostòlic i compostel·là (nacionalista, per tant), partidari d'una "política ontològica" i prefereix esperar a que els estudiants acabin amb qui "ara mana" per parlar de política⁴²⁰. Altres intel·lectuals, que es mouran aviat a l'òrbita del feixisme, com Ximénez de Sandoval i Teófilo Vega, relativitzen l'avantguarda, donant preeminència a la continuïtat abans que a la ruptura. José María Alfaro, en aquests moments, republicà equívoc⁴²¹, cerciora la mort de l'avantguarda, substituïda per nous rumbos polítics⁴²². El d'aquí mesos fundador de *La Conquista del Estado* Juan Aparicio enterra l'avantguarda, i acaba amb tota una confessió:

*Yo –devoción del soviets- admiro y saludo –des de aquí, para siempre- las genialidades genuinas, genéticas de Giménez Caballero –hacista- al sindicalismo de Alberti, a José Francisco Pastor, Ledesma Ramos, autoritarios, jerarcas, concentrados. Lo demás...literatura, vanguardia*⁴²³.

De fet, la majoria dels darrers citats tenen molta responsabilitat en la defunció de l'avantguarda estètica, doncs ells són els avantguardistes "de fórmula" enlloc de creativitat, que s'han sumat a última hora, l'han vulgaritzat en males peces plenes d'estirabots, i que ara reneguen d'ella.

Paral·lelament als avalots estudiantils i la seva participació en les confabulacions republicanes, la FUE també inverteix molts esforços en organització, aprofitant la major permissivitat concedida pel ministre Tormo. A l'abril de 1930, es pot celebrar el primer Congrés Nacional de la UFEH⁴²⁴, al que hi acudeixen delegats d'una setantena

⁴²⁰ Ibidm., N° 86, 15 de juliol de 1930, , p.1

⁴²¹ Tusell i García Queipo de Llano expliquen que Alfaro li va correspondre la lectura d'un manifest prò-republicà durant una escandalosa representació teatral d'Alberti, en la qual aquest llança mores a l'art putrefacte i la burgesia, op. cit., p. 78

⁴²² *La Gaceta Literaria*, n°86, 15 de juliol de 1930, , p.4.

⁴²³ Ibidm, n° 85, 15 de juliol de 1930, n°86, p.4.

⁴²⁴ Un extracte bastant exhaustiu de les conclusions que allí es prengueren, a *La Gaceta Literaria*, n° 82, 15 de maig de 1930, pp. 9-10. A principis de juny, es convoca el Congrés Constituent de la UFEH per donar, definitivament, rang legal a

d'associacions escolars, que representen un total de 15.800 estudiants⁴²⁵. La FUE és una associació en alça, que ha aconseguit desbancar la fins fa poc incontestable associació catòlica. En aquest congrés, es redacten els estatuts, en els quals fa patent la voluntat d'aixoplugar i coordinar totes les associacions professionals del país, és a dir, aconfessionals i apolítiques, i representar als estudiants associats, amb caràcter exclouent de tota altra organització, en els òrgans de govern de la universitat. També es diu de les finalitats de l'organització que els estudiants defensaran la competència exclusiva de l'Estat en matèria educativa contra les ingerències confessionals, que s'esmerçarà en la reforma d'aquesta educació pública, que es promourà la creació de serveis mutuels, recavant el suport econòmic i material dels poders públics, que la federació establirà relacions fraternals amb associacions anàlogues en àmbit peninsular o internacional (sempre i quan respectin la llibertat i els drets de l'home, en al·lusió a les preponderants associacions feixistes, com la romanesa, l'alemanya...), i que es procurarà estrènyer els llaços amb els estudiants hispanoamericans⁴²⁶.

Cada associació professional envia tres representants a la cambra federal, i un d'ells forma part de la junta de govern, que té poder executiu dels acords presos a la cambra. Hi ha una voluntat de democràcia interna i de presa de decisions col·legial i equitativa entre associacions, com ho prova els càrrecs rotatius i, sobretot, l'elecció del president, que ho és de la federació i de la junta, triat cada any per una associació diferent, essent els torns de tria sortejats. Però també de lligar curt aquesta perquè no hi hagi ni dispersió, ni desviació de criteri, ni morositat, ni incompliment dels reglaments ni de les normes dictaminades. En aquests casos, la junta de govern pot multar, sancionar i expulsar a delegats i associacions.

En aquest congrés, s'exposa el projecte de reforma educativa de la FUE, que s'arrodonarà més endavant, en el congrés extraordinari per la reforma educativa celebrat al novembre de 1931. Els objectius, sense polir, que ara es manifesten constitueixen el programa de l'organització en allò successiu: autonomia universitària sense excloure la supervisió estatal, renovació del professorat, disminució dels estudiants, universitat meritocràtica, cogovern de la universitat entre professors i alumnes...El congrés es divideix en cinc sessions, reforma de l'ensenyament, interajuda, organització federal, esports, contacte amb els estudiants hispanoamericans i ciutat universitària. Un dels punts calents de discussió es deriva del creixent

aquesta entitat i per escollir el Comitè Executiu, que està compost per Sbert (president), Carmen Caamaño (secretari general), Ángel Ganivet, Rodolfo Barón i Federico Vallés (comissaris), José María Díaz (tresorer), Andrés Torrens (interventor), Arturo Soria (director d'organització i propaganda), José Alcántara (esports), Prudencio Sayagués (director d'intercanvi i viatges), veure *La Gaceta Literaria*, n°97, 1 de gener de 1931, p.22.

⁴²⁵ Mancebo, Mª F. op. cit., (1994), p. 368

⁴²⁶ Nosaltres hem fet servir els estatuts de la FUE de Valladolid, que són idèntics als de la FUE nacional, AHPV, Gobierno Civil, Caixa 3.

“proletariat intel·lectual”, és a dir, els llicenciats sense feina. Un dels pal·liatius proposats pels congressistes és la reducció del número d'universitats. Amb ella, les supervivents rebrien un millor finançament públic i gaudirien d'una docència de més qualitat (només exercirien els professors millor dotats). En conseqüència, també millora la capacitat de l'alumnat. Igualment, caldria disminuir la matrícula a través de filtres selectius dels candidats, de manera que només accedirien a la universitat els millor preparats independentment de la seva extracció social. En veure's reduït el nombre d'alumnes a l'aula, millora les condicions d'aprenentatge. El resultat és que sortirien menys llicenciats, millor preparats, més competents professionalment i que no hauran de patir una competència desmesurada ni conèixer l'atur. Per proveir una manutenció als estudiants, i de pas, aprofundir en “l'extensió universitària” (és a dir, la difusió de l'educació superior fora de la universitat, normalment adreçada a aproximar la cultura als sectors més desfavorits) el congrés aprova una moció d'interajuda, un mètode anglosaxó (*self-help*) consistent en l'ensenyament recíproc entre estudiants i obrers, de manera que el primer aprèn el treball manual i el segon rep instrucció teòrica. Aquesta iniciativa, però, genera un debat sobre el dret de les classes populars a accedir la universitat, que la interajuda no pressuposa. Aquest mètode, com les beques, és una pròtesis prèvia a l'assoliment d'una universitat popular, meritocràtica i no estamental. De fet, les contradiccions del mètode de la inter-ajuda, al principal publicista del qual és el moderat Sbert, genera un -fals- debat sobre el que ha de ser la FUE, una organització elitista i purament professional indiferent als problemes socials, o, per contra, una organització que transcendeixi el professionalisme per a esdevenir un tribú del poble oprimat. Sbert i la direcció estableixen aquests extrems per poder fer promig i resoldre una conclusió moderada que és aquesta de la inter-ajuda (que no oblidem, no augmenta la matrícula, i, per tant, tampoc la competència entre llicenciats). Als esports se'ls hi presta una atenció preferent, i només per la importància del *mens sana in corpore sano*, sinó perquè és un mitjà per atreure estudiants poc interessats per la vida associativa. La FUE proposa que no sigui la universitat qui organitzi les activitats esportives, sinó que ho facin qui estan més contacte amb els alumnes, les associacions professionals. Si es fa així, entrar en un equip o fer ús de les instal·lacions, passa per formar part de l'associació oficial de facultat o tenir el seu consentiment. Si tenim en compte que les associacions professionals són la base de la FUE, aquesta ha de sortir reforçada d'aquesta organització esportiva, que és també una manera de posar entre l'espasa i la paret als estudiants confessionals, que sempre han rebutjat formar part de les associacions professionals “neutres”. El primer congrés també compleix la funció de consolidar l'estructura de l'organització reforçant els

vincles entre federacions i associacions territorials, una labor molt àrdua durant els temps d'il·legalitat, de la que s'havia encarregat un comitè "pro-unió" nacional. L'internacionalisme estudiantil es concreta, en primer lloc, en les gestions de la FUE per aconseguir la representació espanyola a la CIE, la Confederació Internacional d'Estudiants. De moment, la representació és ostentada, de forma "interina", pels estudiants catòlics. Els fueistes cominen a la CIE a enviar observadors perquè dirimeixin quina associació es mereix posseir la representació sobre els estudiants espanyols, i, en base a l'evidència, convoqui a la FUE i no a la CECE pel proper congrés, com així succeirà⁴²⁷. En segon lloc, i pel que fa a les relacions "especials" que es volen entaular amb els estudiants sud-americans, es decideix enviar representats als congressos iberoamericans per tractar de constituir una plataforma panhispànica.

5. Auge i declivi de la FUE "governamental".

5.1. La FUE "adulta" i les responsabilitats de la nova hora. La desmobilització.

Una de les primeres gestions de Marcel·lí Domingo al capdamunt del ministeri d'Instrucció Pública del govern provisional de la República, és la de dotar a la FUE d'un estatut d'associació oficial i atorgar a la federació l'exclusivitat de la representació de tots els estudiants en el òrgans de govern de la universitat. Pel decret del 3 de juny de 1931, s'entrega a la FUE la representació dels estudiants a les juntes de facultat per l'elecció de les autoritats acadèmiques. Aquest decret s'amplia amb un segon, de 28 setembre de 1931, pel que es sanciona la participació dels estudiants al claustre general i a la junta de govern de la universitat⁴²⁸. A cada facultat es constitueix una associació professional d'estudiants, prèvia aprovació dels seus estatuts per les autoritats competents. Aquesta associació és administrada per una junta directiva, escollida pel cens dels estudiants associats de cada facultat i composta per un president, un secretari general, un secretari administratiu, un secretari de publicacions, un secretari d'ensenyament, (nomenats per votació general de tots els cursos) sis vocals de curs (per votació particular de cada curs) i tres delegats de la FUE⁴²⁹: un d'ells, el més votat, assisteix a la junta de govern i els altres a la cambra federal de dita organització. És aquesta associació qui designa els delegats que han de representar al comú dels estudiants en les instàncies de poder de la universitat. És a dir, que no tots

⁴²⁷ Finalment, els fueistes aconseguiran els seus propòsits l'agost de 1930, tot i la pressió exercida pels feixistes italians del GUF perquè no siguin admesos, *La Gaveta Literaria*, n°82, 15 de maig de 1930, p. 8

⁴²⁸ Pérez Galán, M. *La enseñanza en la Segunda República española*, Madrid: Edicusa, 1975, pp. 136-137

⁴²⁹ Prenem com exemple el reglament de la A.P.A.A, l'Associació Professional d'Arquitectes, *A.P.A.A.*, n° 2, febrer de 1933, p.9.

els associats han de ser de la FUE, ni tant sols els directius, però és la FUE qui vehicula la representació estudiantil als òrgans de govern universitari. Els contactes entre la FUE i les associacions són molts estrets, i a ningú escapa que aquestes són un feu de la Federació: *de ellas* (les associacions professionals) *procede la FUE* -diu el dirigent Pérez Carballo- *la vida de la organización es más de aquéllas que de ésta. De la Federación vienen a veces normas de conjunto; de la Asociaciones, la vida que origina la Asociación y la llena*⁴³⁰. Això no vol dir que no espurnegin desavinences entre algunes associacions i l'executiva de la FUE, sobretot a mesura que aquelles estimin que la FUE està infringint el seu neutralisme⁴³¹. De fet, l'esperit de les associacions és ampli, com diu Pérez Carballo⁴³², potser massa folgat: en ella hi caben tots⁴³³, fins i tot els estudiants no grats, com els catòlics o els feixistes, que, com veurem, s'hi infiltraren. La cambra federal de la UFEH sempre va creure convenient exercir un major control sobre les associacions, i per això s'arroga de l'administració de les seccions autònomes. Per exemple, en l'anuari de la Secció Esportiva de 1931, s'hi pot llegir: *las secciones deportivas, más que de las asociaciones, deben ser servicios generales de la Federación Escolar Deportiva de las FUE, abiertas exclusivamente a los miembros de las asociaciones profesionales afiliadas a la Federación Escolar Deportiva respectiva*⁴³⁴. Així mateix, el president natural de la secció esportiva és el delegat d'esports de la Cambra Federal. És a dir, un estudiant només podrà gaudir del servei esportiu, que és tant com dir, tenir l'usdefruit de les instal·lacions esportives, si la seva associació forma part de la FUE. Aquesta ofensiva de la Cambra Federal de la UFEH contra l'autonomia de les seccions viu un episodi clau en el III Congrés (València, febrer de 1933), quan es crea un Departament central d'Extensió Universitària, que apila, entre d'altres, al teatre universitari i la Universitat Popular⁴³⁵. Hi ha, per tant, una tendència a centralitzar l'administració de les seccions a l'aparell directiu de la UFEH en detriment de les associacions, més imprevisibles, més inconstants i més difícils de lligar curt. En el IV Congrés Nacional (Sevilla, març de 1934), es produeix el contraatac de les associacions, que proposen una reforma dels estatuts per a poder bastir un Consell Federal, arma de dos fulles, diu la revista *F.U.E* (de Madrid), perquè si bé permet un major control de les associacions sobre els organismes directors, per

⁴³⁰ Pérez Carballo, *Estampa de la universidad. Discurso leído por el alumno D. Francisco Pérez Carballo. Miembro de la asociación profesional de estudiantes de Derecho en representación de la FUE con motivo de la apertura del curso 1933-1934*, p.34. Edició facsímil publicada per la Universidad de Madrid, reposa a la Biblioteca Història de la Universitat Complutense de Madrid.

⁴³¹ Un exemple en l'associació professional d'enginyers industrial, "Informe del Delegado de la Asociación de Alumnos de Ingenieros industriales en el IV Congreso de la Unión Federal de Estudiantes Hispanos en Sevilla, *Ergon*, n° 1, gener de 1934, p.21.

⁴³² Pérez Carballo, F., op. cit., p.34.

⁴³³ *Ibidm.*, p.29.

⁴³⁴ *Anuario de la Sección Deportiva de la FUE, 1931*, p.8

⁴³⁵ Veure els articles "La Barraca" i "Conclusiones sobre Universidad Popular", *Gaceta Universitaria*, n° 23 de febrer de 1933, p.2.

altra banda, crea una confusa situació de doble poder entre l'executiu i el nou òrgan federal⁴³⁶. Finalment, no prospera la proposició de les associacions.

Amb l'arribada de la República, els estudiants poden intervenir per primer cop en el govern de la universitat com a socis d'una associació genuïnament estudiantil (abans, els "prefectes" eren individualitats, no eren delegats d'un col·lectiu, sinó de "la totalitat dels estudiants"). La FUE també representa als estudiants espanyols en les trobades internacionals (és membre de la CIE⁴³⁷), és la cara dels estudiants davant la premsa i el portaveu en tot conflicte estudiantil, que només pot ser legalment canalitzat a través de l'associació oficial. El seu funcionament intern és altament democràtic, sobretot si el comparem amb altres associacions, els socis de les quals es limiten a donar el vist-i-plau a la paraula dels líders per aclamació⁴³⁸. Cada associació sòcia envia tres delegats amb veu i vot a la cambra federal. A ella li correspon la interpretació dels estatuts, la resolució sobre propostes i iniciatives, creació de seccions i departaments i la revisió de la tasca de la junta directiva. La junta directiva, de la que forma part un dels tres delegats de les associacions membres, té la funció d'executar els acords, de l'observança dels preceptes i normes continguts a l'estatut i reglaments i d'administrar els seus cabals. Es procura sempre que no pugui prendre decisions que no interpretin la voluntat de la majoria dels associats. Com ja s'ha dit, la cambra federal s'encarrega de supervisar la gestió de la junta de govern. El president, renovat també cada curs, té nombroses funcions representatives i directives, però no és pas personalista ni molt menys presidencialista. Pot ser reconvingut per la cambra. El funcionament intern de les sessions també està ben reglamentat, ja per habilitar una participació ordenada i equànime, sense abusos de paraula ni protagonismes, ja per tal de garantir la fluïdesa de la sempre embarbussada dinàmica assembleària. Amb aquestes finalitats, es concedeix al president importants funcions d'arbitratge, com la de fer respectar una pauta de conducta dels delegats: el president dona la paraula per rigorós ordre de petició, sempre que es tractin assumptes inclosos a l'ordre del dia; cada debat consta de tres torns, la proposta, la rèplica i un tercer per rectificacions. Els oradors no poder excedir-se dels cinc minuts concedits, ni poden intervenir més d'un cop a cada torn. Res a veure en les assemblees d'associacions catòliques i feixistes, on els dirigents prenen les decisions i el delegats fan de claca.

⁴³⁶ "El próximo Congreso de la U.F.E.H", *F.U.E* (Madrid), 20 de febrer de 1934, p.11.

⁴³⁷ Sobre l'estat de les relacions entre UFEH i organismes internacionals al 1933, veure *Gaceta Universitaria*, nº1, 23 de febrer de 1933, p.3.

⁴³⁸ "X Asamblea de la C. de Estudiantes Católicos", *El Debate*, 1 de novembre de 1933, p.3

La teòrica acceptació de tot estudiant independentment de la seva tendència política, i la possibilitat d'escalar a la junta directiva gràcies al vot democràtic dels companys, fa que les associacions siguin una plataforma molt llaminera des d'on abordar l'entrisme a la FUE, com se n'adonen els estudiants comunistes o feixistes. Els reglaments de la FUE doten a la junta de govern i la cambra federat de mecanisme legals per a impugnar delegats, inclòs al propi president, però les possibilitats són remotes: el *non placet* als delegats ha de ser subscrit per la meitat més una de les associacions i, dins d'aquestes, per les quatre cinquenes parts d'afiliats⁴³⁹. Clar que els acords presos per la junta de govern han de ser acatats de forma inexcusable per associacions i delegats, que, del contrari, poden ser sancionats amb multes econòmiques, la suspensió del vot, o l'expulsió durant un any la primera (amb dret a readmissió) i els segons són apercebuts i cessen de la seva funció, per bé que no són expulsats Rigorosos però no tant, altre cop, comparant amb altres associacions que dicten una expulsió immediata als socis desobedients.

La FUE, és, per tant, una organització assembleària que estimula la participació de tots els seus socis, al contrari d'altres associacions del seu gènere, i que exigeix un compromís molt seriós als seus delegats (si aquests cometen més de tres faltes d'assistència, són inapel·lablement destituïts), assumit de forma gens penosa per aquests en els primers semestres de la República. El debat en els plens de la junta directiva de les associacions és molt intens i la participació estudiantil, molt entregada. Els rars exemples d'actes conservades són un document preciós per conèixer del seu funcionament intern, i poder copsar la passió que els estudiants infonen a les seves discussions, pròpia d'un moment en què creuen estar forjant una universitat nova. En l'acte de la junta general extraordinària celebrada el 4 de desembre de 1931 de la Junta de l'associació professional de medicina de la universitat de Madrid, per exemple, els assistents litiguen durant hores sobre l'elecció dels delegats de la FUE, i, com que no arriben a un acord, la situació roman exactament com abans⁴⁴⁰. Explicant això no es vol posar en solfa l'esterilitat del mecanisme assembleari, sinó preuar com es mereix l'esforç en arribar a un consens que satisfaci a tota les parts, sense que cap opinió s'imposi sobre un altra. Als claustres generals hi ha un representant per cada curs de Medicina, Dret i Farmàcia, i dos per secció de Filosofia i Lletres i de Ciències⁴⁴¹. En la junta de govern de la universitat, els representants estudiantils són cinc, un per facultat

⁴³⁹ S'ha utilitzat el "Reglamento general de la Federación Universitaria Escolar de Valladolid", AHPV, Gobierno Civil, caixa 3.

⁴⁴⁰ "Libro de la Asociación Profesional de Medicina. Acta de la Junta General extraordinaria celebrada el 4 de Diciembre de 1931", AHUCM.

⁴⁴¹ Pérez Galán, M. op. cit., pp. 136-137.

i, a les juntes de facultat, un estudiant per curs. En un primer moment, les delegacions d'estudiants assisteixen amb moltes ganes a juntes i claustres per cooperar amb els professors en ares a una reforma integral de l'educació. Els delegats es mostren molt actius, aporten els seus punts de vista, fan les seves propostes, són exigents quan cal, demanen transparència en qüestions com les oposicions i els programes, impetren la desaparició de tots els residus de "l'antic règim", del clientelisme, d'hàbits com l'acumulació de càtedres, la designació a dit... Però la intervenció dels estudiants va perdent pistonada en la mesura que la relació amb el govern de la universitat es refreda. El nombre d'estudiants assistents també va en retrocés, ja per la manca de compromís d'alguns, ja per la crema d'altres, com, sobretot, per la pèrdua de confiança en la utilitat d'aquests procediments, com veurem més endavant. Els catedràtics no són aliens a la inutilització de la representació estudiantil i a la seva final desaparició, *de facto abans que de iure*, doncs a molts d'ells sempre molestà la presència estudiantil i posen tots els obstacles possibles a la labor dels delegats.

Aquesta concessió de la República a la FUE, s'entén, literalment, com un "premi" als estudiants fueistes, que tant han contribuït a fer possible la II República. La noció de "premi" o "propina" és molt explícita de la relació que s'entaula entre estudiants i els nous governants. Domingo, primer ministre d'Instrucció Pública, és expressiu en el seu discurs d'obertura del II Congrés Nacional de la UFEH: *el gobierno de la República no olvidará nunca que el cambio de régimen (...) se debe a la exaltación de la juventud*⁴⁴². Amb paraules igualment càlides es dirigeix als estudiants en el discurs d'inauguració del curs 1931-1932 a la Universitat de Madrid:

*en gran parte, esta España plástica, que es barro blando en nuestras manos, es obra vuestra. Supisteis ser voz en el silencio; dinamismo heroico en la quietud sumisa; (...) después de vuestro ademán, España decidiéndose a mirar hacia adelante y con el ímpetu de quien aspira a que se le considere hijo de su obra, gritó: "Seré"*⁴⁴³.

Els estudiants han de ser gratificats per haver posar a disposició dels polítics republicans, *los hombres del presente*⁴⁴⁴, un escenari en el qual, per fi, poden portar a la pràctica el seu inèdit projecte. Els estudiants són els "homes del futur", han de

⁴⁴² Mancebo, M^a F, "Una elite estudiantil: los primeros congresos de la Unión Federal de Estudiantes Hispanos (UFEH)", *Les élites espagnoles a l'époque contemporaine. Actes du Colloque d'Histoire Sociale d'Espagne*, Pau: Université de Pau et des Pays de l'Adour, 1982, p.379

⁴⁴³ Domingo, Marcelino, *Discurso leído en la solemne inauguración del curso académico de 1931 a 1932*, Madrid: Universidad, 1931, p.11. Discurs recollit en una edició facsímil, juntament amb el del catedràtic Jiménez de Asúa i el de l'alumne José García García, que es pot consultar a la biblioteca històrica de la Universitat Complutense.

⁴⁴⁴ *Ibidm.*, p.12. La negreta és meua.

continuar preparant-se professional i culturalment perquè, el dia de demà, un cop els líders actuals hagin convertit les *il·lusions* (dels joves) en lleis, ells converteixin les lleis en *realitats*. Ara per ara, i com resa un dels primers decrets que expedeix Domingo quan pren possessió de la cartera d'Educació en el Govern Provisional, estudiants i professors, que han acomplert ja la seva funció, han de retornar a les seves respectives obligacions. Aquesta és la millor manera d'ajudar una balbucejant República a establir-se⁴⁴⁵

Toc de xiulet dels polítics republicans: els temps de la mobilització estudiantil han acabat. Ara, com diu en un eloqüent discurs el que havia estat un dels grans símbols de la revolta universitària contra la Dictadura i la monarquia, el catedràtic Jiménez de Asúa (una autèntica autoritat entre els estudiants), cal *retornar a la ciència*. Els de la seva quinta, han de donar exemple als estudiants:

*los hombres como yo, volcados temporalmente sobre la empresa de decoro político, sólo aguardamos la definitiva **consolidación de la República** para retornar a nuestros libros, a nuestras lecturas, a nuestras cátedras, con anticipada renuncia a puestos en el nuevo Estado español, al que serviremos con las armas de la cultura y con acendrado amor⁴⁴⁶.*

Però la responsabilitat d'aquests docents no s'ha de limitar a donar exemple: ells han enardit a les joventuts i ara són responsables que les joventuts universitàries retornin al recolliment de l'estudi. Jiménez de Asúa s'empara en les seves credencials revolucionaries per esvanir tota sospita de conformisme en la seva exhortació als estudiants a trencar files:

porque fuí de los primeros –Unamuno nos señaló la ruta- en levantar mi protesta contra el desgobierno del Marqués de Estella y el absolutismo del Rey destronado; porque sufrí confinamiento y prisión; porque no dejé pasar un día, ni una hora, sin luchar contra el atropello y la injusticia, puedo decir hoy a los estudiantes: “volvamos a las aulas de la Universidad del Estado Republicano”⁴⁴⁷.

⁴⁴⁵ Domingo, M. *La escuela en la República: la obra de ocho meses*, Madrid: M.Aguilar, 1932, p.144

⁴⁴⁶ Jiménez de Asúa, L. *Discurso de apertura del curso 1931-32 a cargo de D. Luis Jiménez de Asúa*, Madrid: Universidad, 1931, p. 11. La negreta és meua.

⁴⁴⁷ Idem.

Els estudiants ja han complert el seu paper en la funció: ara, culminat l'objectiu de l'adveniment de la República, s'han de retirar a l'estudi i confiar en *los hombres que nos rigen. Ellos llevan el timón del Gobierno, y nosotros podemos trabajar con serenidad*⁴⁴⁸. Ara bé, els estudiants no s'han de relaxar, sinó tenir una actitud vigilant per anticipar-se a tot intent de restauració monàrquica, o *la absolutamente improbable degeneración de la República en una dictadura de tipo lusitano, que pondría otra vez en las calles a los intelectuales y estudiantes que, alerta, forman la guardia cívica de la conquista democracia*⁴⁴⁹. Conquerida la República, que, Jiménez mistifica com l'objectiu absolut de les passades corredisses d'estudiants i intel·lectuals, la família universitària s'ha de desmobilitzar. Amb la proclamació del nou règim, el govern queda en bones mans, i els homes de ciències, tipus les seves expectatives, poden replegar-se, després d'un parèntesi excepcional d'intervenció política, a les seves ocupacions intel·lectuals. Altrament, estarien faltant a les seves obligacions com a intel·ligència del país, i, fins i tot, essent deslleials amb la República (a la que han d'agrair poder dedicar-se amb assossec a les seves activitats culturals després de l'ombrívola etapa dictatorial), doncs el nou règim només necessita calma i serenor per poder aclimatar-se. La política a la universitat només causa estralls. Es justificable en casos com el d'Espanya (o Cuba), on una dictadura irracionalista sotmet a d'intel·lecte al més oprobios dels marcatges. No ho és, en casos com la flamant República espanyola, on *el régimen democrático no precisa la intervención estudiantil en la vida pública, y cuyos estudiantes desertan de las aulas por minúsculos problemas de política universitaria* i on *las huelgas* només serveixen perquè *se anulan los cursos*⁴⁵⁰. Ara bé, es contradiu quan afirma que estudiants i intel·lectuals han de ser la "guàrdia cívica" de la República, i protegir-la contra tota conspiració monàrquica o conat de degeneració reaccionaria de la República ("improbable" diu Jiménez, però no impossible, com s'experimentarà dos anys després). La "cogestió" (a la pràctica, molt relativa) del govern de la universitat entre professors i alumnes també exigeix a aquests una consciència de maduresa i responsabilitat en l'hora present, que els ha dissuadir de pertorbar l'ascetisme universitari per pruïges polítiques. La docilitat estudiantil és el preu que es paga per les concessions de Domingo. Els esmentats decrets institucionalitzen el moviment estudiantil com un aparell burocràtic d'Estat, i, a la vegada, es delimita el seu radi d'influència a la universitat. El moviment estudiantil és llicenciat i acantonat a la universitat: cedint-li per enter el domini sobre aquest espai, el moviment estudiantil perd tota rellevància en la vida política nacional per expressa

⁴⁴⁸ Idem.

⁴⁴⁹ Ibid., p.12.

⁴⁵⁰ Ibid., p.13.

voluntat de les autoritats republicanes, i amb el beneplàcit dels líders estudiantils de la primera generació. Els estudiants no són convidats, ni tant sols, a intervenir en la gestió nacional de la cultura ni de l'educació⁴⁵¹. No hi ha interès en peritar amb ells la reforma universitària, malgrat que projecte de lleis de bases d'aquesta s'inspira en el programa dels estudiants⁴⁵². Tanmateix, els estudiants no s'han d'impacientar perquè la reforma es retardi: *la República puede y debe hacerlo todo en la enseñanza pero para conseguirlo precisa tener grandes falanges moceriles dispuestas a estudiar con ahínco y con exclusiva consagración a la ciencia y la técnica*⁴⁵³. Col·laboraran amb el govern perquè aquesta reforma prosperi, però *sin huelgas caprichosas, sin personalismos bastardos y sin acordarse de la facilidad o el trabajo con que en ciertas cátedras se pasa la prueba de fin de curso* (aquí, fins i tot, Jiménez insinua que els estudiants avaluen els professors només per la dificultat de la seva assignatura, de forma capritxosa, com les vagues)⁴⁵⁴. Una reforma, que, com ja hem comentat mai s'acaba de materialitzar⁴⁵⁵. La tercera intervenció d'aquest acte d'inauguració del curs corre a càrrec d'un estudiant. El fet que un estudiant participi al costat d'un ministre i un reconegut científic és trencador, però el seu discurs, en referència a l'actitud de l'estudiant en el nou règim, és institucionalista i homologable a la dels altres dos oradors. José García García, estudiant de Dret, assevera que és necessari que els estudiants es repleguin de nou a l'estudi, *abandonando la actitud de algarada que alguna vez, y a nuestro pesar, nos fue indispensable adoptar*⁴⁵⁶. Al haver estat reconeguda oficialment la representació estudiantil, el tumult esdevé indesitjable, perquè aquella no és només un dret, sinó un deure que obliga a un comportament assenyat. Els estudiants han d'esperar pacientment les reformes, però també adverteix que, de defraudar les seves expectatives, retiraran la seva confiança a les autoritats governatives⁴⁵⁷. Tanmateix, això significa, de boca d'un estudiant, que la FUE accepta el seu paper passiu a l'espera que siguin concedides les reformes. La que antany havia estat un focus d'irradiació de valors contraculturals i inconformistes, que havia incitat a altres sectors socials a rebel·lar-se contra un poder opressor, és ara una organització domèstica del govern republicà, amb les urpes llimades. En acceptar la "greu

⁴⁵¹ Els estudiants no són convidats a formar part del consell de les Missions Pedagògiques, de les que, tanmateix, són els principals animadors, ni de la Junta d'Ampliació d'Estudis, el Patronat d'Estudiants o el Consell de Cultura, aquest últim, principal òrgan assessor en matèria cultural i educativa de la República. Els estudiants reclamen el seu dret a intervenir, almenys, en totes aquelles institucions que tinguin alguna relació amb l'educació (fet i fet, fou el govern republicà qui els cominà a consagrar-se als problemes estudiantils i deixar de banda la política) com manifesten a l'escrit que adrecen al MIT al març de 1933, tret de sortida de la vaga general. Aquest document emana del III Congrés Nacional de la UFEH, F.U.E (València), n°7, 1 d'abril de 1933, p.2, i és àmpliament divulgat a la premsa, *El Sol*, 8 de març de 1933, p.11.

⁴⁵² Molero Pintado, A. *La reforma educativa de la Segunda República española: primer bienio*, Madrid: Santillana, 1977, p.203.

⁴⁵³ Jiménez de Asúa, L. op. cit., (1931), p.13.

⁴⁵⁴ *Ibidm.*, p.14.

⁴⁵⁵ Lozano, C. op. cit., p.103, Pérez Galán, M. op.cit., p.142. Mancebo, M^a, F., op. cit., (1994), p.111.

⁴⁵⁶ García García, José, *Disertación sobre el tema "el momento universitario"*, Madrid: Imprenta Colonia, 1931, p.11.

⁴⁵⁷ *Ibidm.*, 18.

responsabilitat” de la representació que li concedeix el govern, i “disciplinar-se” per afrontar-la amb seriositat, la qual cosa significa renunciar a qualsevol mitjà de reivindicació fora de les vies oficials que ofereixen claustres i juntes governatives (on els estudiants es troben en franca inferioritat i són molt vulnerables), sotmet la seva iniciativa a la regulació del govern. Aquest “fossilitzat” la rebel·lió estudiantil, que ha acabat amb la monarquia i ha contribuït a posar dempeus la República, com un mite fundacional del règim, però que, com a tal, forma part del passat. Poca àuria de rebel podia conservar l'organització (i, de retruc, poc atractiu entre els joves estudiants inconformistes) quan en discursos inaugurals com el de la universitat de Sevilla, pronunciat per l'estudiant Jerónimo Infante (i, que, per cert, el seu autor sotmet a avaluació de la junta de govern per si diu quelcom inconvenient⁴⁵⁸) s'estableix que *para nosotros, pasaron en hora buena, los tiempos en que la justicia de nuestras demandas se reconocían y atendían a la medida del alboroto con que se reclamaban. Jamás tendremos que acudir a aquellos procedimientos*⁴⁵⁹. Actualment, l'acció dels estudiants s'ha de circumscriure estrictament a la universitat (on ja hi ha suficients causes pendents)⁴⁶⁰, però ni tant sols els seus bramuls per una reforma del sistema universitari són atesos per un govern que té problemes més apressants a resoldre. Val a dir que aquest infeudació de la FUE al govern del bienni es concerta amb el beneplàcit de la primera generació de dirigents fueistes (Sbert, diputat per Esquerra Republicana, López-Rey i González-López, professors universitaris...), que ara són retribuïts amb càrrecs oficials, polítics o acadèmics.

La FUE es converteix en un aparell burocràtic “orgànic” al nou govern, “governamentalista”, o ministerial, diuen despectivament d'ella els seus enemics de sempre, catòlics i monàrquics⁴⁶¹, i també la nova fornada d'estudiants que han vist com es neuleix l'esperit combatiu de la primitiva FUE, especialment, aquells que estan migrant cap a la política radical⁴⁶². El “monopoli” de la representació de la FUE (les associacions rivals l'apostrofen així perquè la representació estudiantil als òrgans de

⁴⁵⁸ "Actas de la Junta de Gobierno de la Universidad del 30 de Setiembre de 1931", AHUS.

⁴⁵⁹ "Discurso pronunciado en la solemne apertura del curso de 1931 a 1932 por Jerónimo Infante Florido en representación de la FUE", AHUS, lligall, 3184-3.

⁴⁶⁰ Veure, per exemple, l'oportú llibre de Gascón, Antonio, *Los Estudiantes* (1931) adreçat a conscienciar els estudiants de les seves responsabilitats actuals, i, sobretot, evitar mals majors. Segurament per això, Gascón no és sant de la devoció dels estudiants progressistes.

⁴⁶¹ En unes fulles clandestines que reparteixen els estudiants tradicionalistes l'abril de 1932 arenguen als seus companys a *posar fi a les vejaciones y afrentas que nos esta haciendo víctima el gobierno*, a través de la FUE, *compuesto de traidores y vergonzosos instrumentos de la canalla política, devoradora del Presupuesto* i no estan disposats a permetre que continuïn, *monopolizando la representación escolar, acaparando los campos de deportes o blasonando de poderío en los Ministerios*. Fulla volant “A los estudiantes españoles”, "Telegrama oficial, 5 de Abril de 1932, nº 174, Salamanca", AHN, Ministeri de Governació, lligall 32A.

⁴⁶² "Libro de la Asociación Profesional de Medicina, Acta de la Junta General Extraordinaria celebrada el 4 de Diciembre de 1931", AHUCM. Ja aleshores Tagüeña considera apropiat fugir del “governamentalisme”

govern universitari no és plural⁴⁶³) desperta entre els estudiants l'antipatia que motiva tota estructura oficial d'enquadrament obligatòria. La FUE es percebuda com l'ambaixadora del govern del bienni a la universitat, de manera que es responsabilitza a aquesta de l'obra de govern d'aquell. La carrega de FUE és especialment feixuga de suportar per la desídia del govern en allò tocant a la reforma de l'educació superior⁴⁶⁴, que és aprofitada pels seus enemics per recriminar-li no haver fet res per la universitat⁴⁶⁵ (només infestar-la de política i violència) fent cas omís tant els seus ambiciosos projectes de reforma educativa, no portats a la pràctica per la poca predisposició del govern, com a les seves realitzacions virtuoses. Aquesta identificació entre el govern del bienni i l'associació estudiantil provoca que els avatars polítics d'aquesta legislatura reverberin a la universitat, i que la FUE pateixi les conseqüències del defalliment de la coalició del primer bienni, i, per descomptat, la victòria de les dretes a les eleccions de novembre de 1933. Paral·lelament, els estudiants antirepublicans sublimen, en els seus atacs FUE, la seva oposició al règim sencer. Aquest "destí comú" entre el govern del bienni i una FUE que li deu els seus privilegis (i que d'alguna manera li ha de pagar els favors) és un argument que exploten els seus rivals per degradar la imatge professional d'aquesta associació entre els seus companys. Per això quan el bienni reformista conclou, els seus rivals esperen que la FUE s'esllavissi amb ell, i com que aquest fet no es produeix sobtadament, es desesperen amb els titulars de la cartera d'Instrucció, un baluard "institucionista"⁴⁶⁶. Com a associació "governamental", cavall de Troia del govern a la universitat, és política, i també ho és perquè en el seu interior s'hi tolera la presència d'estudiants socialistes i comunistes. Els dos factors combinats els hi permet dibuixar un quadre tenebrós de les intencions a l'associació: exteriorment, la FUE és submissa al govern, i, com aquest, no fa res de profit; interiorment, però, ordeix la revolució⁴⁶⁷. Però és en la qüestió del monopoli en la representació que els estudiants catòlics i monàrquics

⁴⁶³ Els estudiants catòlics admeten que són confessionals i creuen que, precisament per això, són menys absolutistes, perquè només volen representar als estudiants catòlics, mentre que els "altres" els volen representar a tots, fins i tot aquells que no volen ser representats, *Guión*, nº 13, abril de 1935. Aquests privilegis abusius, per *El Debate*, emmetzinen el cos estudiantil i són els causants del mal ambient estudiantil, "Los estudiantes en la Universidad", 30 de gener de 1934, p.1. El diari jonsista val·lisoletà *Libertad*, es refereix a la representació de la FUE com a monopoli tirànic i caciquisme escolar, "Ideas y hechos", *Libertad*, nº 39, gener de 1932, p.2. Un articulista del diari d'extrema dreta *La Nación*, Julián Cortés Cavanillas, defineix la FUE com un *monopolio de una minoría (...) grupo favorito, acaparador de todos los privilegios universitarios y algunos extrauniversitarios*, *La Nación*, 7 de desembre de 1931, p.3.

⁴⁶⁴ Política ranquejant segons Lozano, C.op. cit., p. 103.

⁴⁶⁵ Com li recriminen catòlics o tradicionalistes, que no admeten l'encert de cap de les iniciatives per la seva oposició frontal que no atén a raons. Els falangistes del SEU (que es postula, com veurem, com una "vella nova FUE"), en canvi, són més subtils: tot i admirar les bones intencions de la primera FUE, considera que aquesta no ha assolit res del que es proposava, perquè han fet les coses malament. Ells estan disposats a recollir el testimoni i portar les reformes que calen a la universitat espanyola a un final feliç, "Cinismo", *Haz*, nº 7, 19 de juliol de 1935, p.3

⁴⁶⁶ L'arxienemic per antonomàsia *El Debate* és el ministre d'Instrucció Filiberto Villalobos, que, finalment, acabarà essent el debel·lador de la representació estudiantil.

⁴⁶⁷ *El Debate* intercepta una circular del comitè central del BEOR adreçada als seus corresponsals al III Congrés de la UFEH, que prova el caràcter criptocomunista de la FUE.

intenten treure més rèdits, posant en evidència les contradiccions entre el discurs liberal de la FUE, el seu privilegi abusiu i el seu estatus quasi despòtic. Mentre que la FUE ostenta la representació estudiantil en exclusiva, catòlics i tradicionalistes reivindiquen (el món al revés) el sufragi universal i la representació proporcional⁴⁶⁸.

Els estudiants fueistes es defensen d'aquestes atacs. Per començar, val a dir que la FUE mai es va recrear amb els seus privilegis, ans el contrari, aquests li provocaven certa coïssor. Tagüeña diu que aquesta no té el temperament per ser "l'associació oficial" i se sent molt incòmoda amb aquest títol⁴⁶⁹. Al marge del les impressions dels protagonistes, en les actes de les juntes de les associacions professionals (encara que els protagonistes siguin els mateixos) el que sí trobem en una enorme consciència de la seva posició avantatjada, i una autoprevisió a lucrar-se d'ella. En una ocasió que l'associació rep una subvenció per a excursions, es decideix reemborsar aquesta a la facultat perquè sigui ella qui l'administri, perquè és a través d'aquests obsequis s'intenta comprar als associats⁴⁷⁰.

La FUE es declara estrictament professional, perquè exclou de l'associació tot rastre de política i confessió, malda per obtenir millores en la condició de l'estudiant, i els seus socis tenen consciència de pertànyer a una classe estudiantil⁴⁷¹. No pot haver més que una sola associació professional per facultat per la lògica de la seva pròpia existència. Més d'una no faria altra cosa que dividir absurdament el cos estudiantil (que ha d'estar unit, perquè tots formen part de la mateixa *professió*, i, per tant comparteixen idèntics interessos) i restar-li eficàcia per esgarrapar millores professionals. Si se celebressin eleccions per escollir representants estudiantils, com sol·liciten els estudiants catòlics, la concurrència entre associacions seria perjudicial per la sana convivència universitària, i el que és pitjor, cada delegat representaria únicament els interessos de l'associació a la que pertany. Les altres associacions no professionals, polítiques o confessionals (els estudiants catòlics, pel fet de conformar una associació confessional, no es poden postular com a estrictament professional, donat que persegueixen fites que queden fora de l'òrbita dels interessos dels estudiants), no tenen raó de ser a universitat. La FUE representa virtualment a tots els estudiants

⁴⁶⁸ "Causas de los disturbios", *El Debate*, 25 de novembre de 1931, p.5.

⁴⁶⁹ Tagüeña, M. op. cit., p.32.

⁴⁷⁰ "Libro de actas de la asociación profesional de Medicina, Acta de la junta general extraordinaria celebrada el 4 de Diciembre de 1931", AHUMC.

⁴⁷¹ Així ho declaren els seus estatuts, com per exemple, els de la FUE de Madrid: *Constituirán la Federación Universitaria Escolar de Madrid, todas las Asociaciones de estudiantes legalmente constituidas en Madrid, sin carácter confesional, religioso ni político* (la negreta és meua), *que pertenezcan a la enseñanza civil facultativa del Estado...* i entre les seves finalitats, es troben la de coordinar l'activitat professional de les associacions, crear serveis mutuels per estudiants, treballar per la reforma de l'ensenyament i representar als estudiants. Seguirem de nou el discurs d'inauguració del curs 1933-1934 a càrrec de Pérez Carballo per ser aquest un concís manual de l'ortodòxia professionalista de la FUE. Veure també, un d'entre molts altres aclariments sobre la naturalesa de l'organització dels estudiants fueistes a *El Sol*, 5 d'abril de 1932, p.4.

afiliats a les associacions professionals (és a dir, als estudiants amb *consciencia de ser-ho*), i, en aquestes, tot l'alumnat hi està convidat, sense discriminació alguna. És la FUE l'escollida per ostentar la representació de *tots els estudiants* pel mer fet que, (veritat de *perogrullo*), segons l'estudiant de Dret Pérez Carballo, *los estudiantes profesionales de la FUE la tienen porque demuestran que desean tenerla con el hecho de inscribirse, y demuestran después, con su actuación, que saben para qué sirve*⁴⁷². És a dir, la FUE (que simplement significa, diu Pérez Carballo, Federación Universitaria Escolar, ometent l'aura històrica d'aquestes sigles) no es representa pas a ella mateixa, doncs és l'única associació professional d'estudiants en actiu. Representa a tots els estudiants des de la neutralitat política i l'aconfessionalitat (dit d'altra manera, com que representa a tots els estudiants no pot ser una corporació partidista), i els delegats als òrgans de govern són de la FUE perquè estan compromesos amb la defensa dels interessos professionals dels estudiants. Només queden al marge de la seva representació aquells que, voluntàriament, es neguen a pertànyer a una associació professional, per prejudicis polítics i confessionals o per indiferència per tot el que ateny a la vida de l'estudiant. La FUE col·labora amb el govern republicà, precisament perquè no té prejudicis polítics, però no li entrega un xec en blanc: si no compleix allò promès, està disposada la desobediència civil com ha fet en altres contextos⁴⁷³. Com a apolítics, no poden rendir vassallatge al poder, però sí rebel·lar-se quan aquest perjudica als estudiants, per tant, no poden ser governamentalistes com els hi recreen els adversaris.

Ara bé, a ningú escapa el rerefons ideològic de l'organització, emparentat liberalisme radical republicà. La FUE no és apolítica. Els seus propis militants, com Vicente Ramis, així ho testifiquen⁴⁷⁴. Segons Claudio Lozano declarar-se apolític en aquells moments equivalia a rendir tribut a la conjunció radical-socialista⁴⁷⁵. Diferent és que la FUE fos governamentalista. Per la millor especialista en història de la FUE, Mª Fernanda Mancebo, la federació és indubtablement política, però de cap manera governamentalista. Com a associació professional, i malgrat la bona sintonia amb els governants del bienni, la FUE només pot ser una "contra-elit", que col·labora cordialment amb les autoritats per la bona ventura de la reforma educativa, però des

⁴⁷² Pérez Carballo, F, op ct., p.29. Pérez Carballo fou professor auxiliar de Dret a la Universitat de Madrid, militant d'Izquierda Republicana i governador civil de La Corunya l'any 1936. Tant ell com la seva dona, la intel·lectual Juana Capdevielle, foren executats pels facciosos.

⁴⁷³ Recordem el discurs de l'estudiant García García, J, op. cit., p.18.

⁴⁷⁴ *Es falso que la FUE fuera apolítica*, diu taxativament un del seus veterans, el valencià Ramis, Vicente, *Memorias de medio siglo*, Alzira: Germania, 2006, pp. 34-35.

⁴⁷⁵ Claudio Lozano, op cit., p.111

d'una insubornable independència, i no vacil·la en declarar-se en rebel·lia si el govern incompleix els seus compromisos⁴⁷⁶.

Però el desencís comença a flotar aviat en les mateixes rengles de la FUE. Molts estudiants, com Tagüeña, tenen la sensació que la República ja no els necessita⁴⁷⁷ un cop han complert els seus paper de sapadors del nou règim, i ara els relega a la reserva. Els estudiants se n'adonen del desfasament entre el discurs d'exalçament dels joves i les oportunitats de participació real d'aquests, i molts se senten enganyats. La nova promoció de fueistes es fa càrrec d'una organització que ha estat arrendada al nou règim i sent una amargor creixent per la indiferència del govern a les seves propostes. Ahora, ha de suportar que els seus adversaris l'acusin de favoritisme (*enchufismo*, en el vocabulari de l'època), d'oprimir la llibertat dels estudiants a escollir democràticament els seus representats o de lacais del poder. Alguns es comencen a preguntar si el preu pagat per les concessions a la FUE no és massa car. En un primer moment, però, només una minoria d'estudiants fueistes, aquells que comencen a prendre una consciència política enfocada cap a l'esquerra radical, són crítics amb la "governmentalització" de la FUE i les seves conseqüències (letargia de moviments, obediència al poder, desmobilització dels estudiants...) i, contra la invitació de recloure's de nou a l'estudi, postulen una superació definitiva de l'apoliticisme. Per contra, creuen que ha arribat l'hora que l'estudiant abandoni el seu "egocèntric" professionalisme i es comprometi amb els problemes socials i polítics defora de la universitat. Aquests estudiants es troben a las files de la FUHA, Federación Universitaria Hispanoamericana, federada a la UFEH, que aplega estudiants hispans que estudien en universitats espanyoles, i en algunes associacions, com la de Veterinària o la de Medicina. La primera edita la revista *Proa*, que, molt matinerament, denuncia la hipocresia dels cants de sirena i les adulacions dels polítics envers el moviment juvenil, i dels riscos d'acomodar-se gaire estona en l'autosatisfacció del guanyador afalagat⁴⁷⁸. Aquesta revista denuncia que l'exaltació de tòpics com els dels "joventut" i "rebel·lia" sempre ha estat retòrica vàcua⁴⁷⁹, llocs comuns que encunyen una imatge estereotipada del jovent amb l'objectiu de reclutar-lo per empreses interessades, en clar retret a aquells intel·lectuals que han estat les *vedettes* de la revolta universitària, com Marañón y Jiménez de Asúa i que ara fan una crida al seny, al retorn a l'estudi i a cedir el testimoni als més experimentats. Per contra, els

⁴⁷⁶ Mancebo, M^a F, op. cit., (1982), pp. 362-393

⁴⁷⁷ Tagüeña, M. op. cit., p.33.

⁴⁷⁸ Román, Raül, "La juventud, adulada e incomprensida", *Proa*, n° 1, novembre de 1930, p.5

⁴⁷⁹ Román, Raül, "Los universitarios y la revolución", *Proa*, n° 4, maig de 1931, p.1

estudiants no poden conformar-se amb una dedicació exclusiva en els problemes acadèmics, després d'haver estat l'avantguarda de les lluites polítiques passades. Cal superar l'apoliticisme de les associacions estudiantils, como dona exemple la revista (que es defineix com "d'avançada juvenil", en homenatge a la "literatura d'avançada" de Díaz Fernández, com sabem, en oposició a la literatura d'avantguarda, políticament a la rereguarda), a la que, per cert, genera molts dubtes una República nascuda d'una "revolució de vellut" sense un autèntic moviment popular revolucionari que la recolzi, ni un escarment sobre els botxins del règim monàrquic⁴⁸⁰. No tots els estudiants, com constata *Proa*, estan al costat de la República burgesa, altres anhelan una revolució social, no només política. En els seus últims números, que es publiquen a finals de l'any 1931, la revista ha estat guanyada per l'oposició comunista dins la FUE⁴⁸¹. En segon lloc, a Medicina, hi ha un nucli d'estudiants revolucionaris (Tagüeña, Claudín...) que fundaran el BEOR, del que una mica més endavant parlarem detingudament. En quan a la FUHA, aquesta ja es troba dins de l'ortodòxia comunista, com ho proven els seus articles escrits a la revista *Nosotros*, dirigida pel periodista peruà César Falcón. Ens aquests articles, com els del seu president, Ricardo Cornejo, es carrega contra la propensió governamentalista de la FUE, els dirigents de la qual l'han rebaixat a una *posición reformista y traidora, de acatamiento y aplauso hacia el Gobierno republicano*⁴⁸². L'Estat republicà intenta entabanar als estudiants amb les seves apologies del seu heroisme, però aquestes s'adrecen a desactivar el potencial revolucionari del moviment estudiantil⁴⁸³. Per contra, s'exhorta als estudiants a no relaxar-se, a perseverar en la lluita per una universitat popular que no sigui un privilegi de classe. La universitat no és una institució cultural socialment neutra (en una societat capitalista, la universitat és un mecanisme de reproducció del sistema), ni tampoc els estudiants es poden deixar absorbir únicament pels seus afers professionals, sinó que han d'obrir els ulls a la lluita contra aquest ordre injust al flanc de les classes oprimides. Tota reforma acadèmica puntual és foc d'encenalls fins que no es desencadeni la revolució social, de manera que el professionalisme és un atzucac i l'apoliticisme una *careta que sirve de resguardo a los abundantes emboscados, que desde ahí avizoran la maraña burocrática con fines personales*⁴⁸⁴.

⁴⁸⁰ ¡Justicia!, *Proa*, n° 3, abril de 1931, p.1

⁴⁸¹ Veure els seus dos darrers números especials, arrel del congrés de la UFEH, amb articles com *Los soviets y la revolución en España*, articles de Nin...

⁴⁸² Oposició revolucionaria de la F.U.E, "los estudiantes y la revolución", *Nosotros*, 13 de maig de 1931, p.8. El punt de vista dels estudiants de la FUHA és bàsicament concordant amb l'actitud del Partit Comunista vers la República: aquesta és *una maniobra premeditada y comercial del capitalismo amenaza y mal garantizado por el insostenible regimen monárquica*. És una República de caràcter *netamente burgués*, quan no *semifascista*

⁴⁸³ Idem.

⁴⁸⁴ Martínez Senderos, José A. "De política universitaria", *Nosotros*, 15 de juny de 1931, p.8.

5.2. La República dels professors. Una reforma universitària inacabada.

L'arribada de la República suposa l'accés al poder dels intel·lectuals liberals. La intenció d'aquests, que tant han contribuït ideològica i políticament al seu adveniment, no és la de limitar-se a assessorar la política del nou règim sinó la d'ocupar ells mateixos el poder, constituint una "nova classe"⁴⁸⁵. Amb la consecució la "seva" república, sembla materialitzar-se, per fi, el seu projecte secular de redempció nacional, aquell que passa per llibertar el poble de les urpes de l'Església mitjançant el foc prometeic de la cultura⁴⁸⁶. Els intel·lectuals s'han erigit, des de tombant de segle, en la consciència crítica de la nació, esclavitzada per les forces de la reacció i en creditors d'honestedat moral enfront a la classe política inoperant i corrupte de la Restauració, a la que aspiren suplantar⁴⁸⁷. Des de l'oposició, han exercit una gran influència en la vida pública espanyola (culminant aquesta en la mobilització universitària dels darrers anys de la Dictadura), al ser una de les poques fonts d'autoritat legítima, degut a l'escassa fiabilitat de la classe dirigent de la "vella política". L'ideal platònic d'un govern de savis està molt arrelat en la *intelligentsia* espanyola, que, des de la ILE a Ortega s'ha investit en l'únic col·lectiu amb categoria suficient per assumir el comandament del país. Jean Becarud compta uns seixanta-quatre mestres en les Corts Constituents, quaranta-cinc dels quals són catedràtics⁴⁸⁸. Aquesta sobrerrepresentació dels intel·lectuals li ha valgut al nou règim la denominació de "república dels professors". De fet, l'ideal pedagògic com a principi de regeneració social és la matriu teòrica de la intervenció de la intel·lectualitat laica afillada en una tradició il·lustrada krausoinstitucionista⁴⁸⁹. Per aquesta corrent cívico-filosòfica, l'educació del poble ha de ser la primera pedra per la construcció de la nació, si no es vol que ballin els basaments, com ha succeït fins ara, i, sobretot, quan s'està a l'expectativa d'una faraònica empresa reformista. L'educació és allò únic que garanteix una revolució en l'ànima del poble espanyol, sense la qual, qualsevol canvi en l'estructura socioeconòmica és en va⁴⁹⁰. Amb l'extensió de l'educació, el poble espanyol serà més culte, més laboriós, i més eficient en la seva feina, de manera que l'economia nacional podrà sortir del seu endarreriment.

⁴⁸⁵ La germanor dels intel·lectuals liberals a López Campillo, Evelyn, "Los intelectuales y la comunidad humana durante la Segunda República: el caso de García Morente", *Homenaje a Juan López Morillas: de Cadalso a Alexandre: estudio sobre literatura e historia intelectual española*, Madrid: Castalia, 1982, pp. 303-305.

⁴⁸⁶ Sobre aquest projecte secular de la intel·lectualitat laica, veure, Álvarez Junco, José, "los intelectuales: anticlericalismo y republicanismo", *Los orígenes culturales de la II República: IX Coloquio de Historia Contemporanea de España*, México: Siglo XXI, 1993, pp. 101-126.

⁴⁸⁷ Els intel·lectuals a la caça del poder, Aubert, P. "intelectuales y cambio político", *Los orígenes culturales de la II República: IX Coloquio de Historia Contemporanea de España*, México: Siglo XXI, 1993, pp.39-49.

⁴⁸⁸ Bécarud, Jean, *Los intelectuales españoles durante la II República*, Madrid: siglo XXI, 1978, p. 33

⁴⁸⁹ Algunes notes sobre l'ideal pedagògic del krausisme, Tuñón de Lara, M. "grandes corrientes culturales", *Los orígenes culturales de la II República: IX Coloquio de Historia Contemporanea de España*, México: Siglo XXI, 1993, p. 3-5.

⁴⁹⁰ Per saber més de la pedagogia social en el projecte de la generació de 1914, veure Menéndez Alzamora, M. *La generación del 14: una aventura intelectual*, Madrid: Siglo XXI, 2006.

L'educació també ha de servir per fomentar una mentalitat oberta, que alliberi al poble de la cotilla mental de la seva inveterada formació en els valors de l'integrisme religiós⁴⁹¹. Gràcies a una educació moderna s'han de ventilar les consciències rúfoles de dogmatisme del poble espanyol i superar així la seva minoria d'edat. En la ignorància rau la por a la llibertat, per això Espanya és el país del clientelisme i un poble il·lustrat com l'espanyol s'ha vist enxarcat en una embull de relacions de dependència personal. Només en un poble educat serà plausible, segons aquest apol·lini ideal humanista, un òptim funcionament de la democràcia, doncs només aleshores els individus sabran exercir entenimentadament els seus drets i respectar el dels altres. Hi ha qui oposa, però, que fins que el poble no tingui una vida digne, de poc valdrà la il·lustració i tampoc la llibertat.

Aquesta reforma educativa ha de partir d'una purga radical del sistema escolar espanyol, que Luis Bello ha descrit desoladorament en el seu *Viaje por las escuelas*. La República s'esmerça a corregir aquest paisatge escolar lunar i estipula, en la seva Constitució, que l'educació i la cultura és *atribución esencial del Estado, y la prestará mediante instituciones educativas enlazadas por el sistema de la escuela unificada* (art. 48). És a dir, que l'Estat assumeix la responsabilitat sobre la cultura (configurant-se, per tant com "Estat cultural"), doncs aquest és un dret "essencial" per les persones, del mateix calibre que el treball, i aquest bé es distribuït a través d'un sistema escolar remodelat, l'eix del qual és l'escola unificada, és a dir, l'escola pública, cèl·lula mare de l'educació dels ciutadans. Per tant, el professor en tots els graus de l'educació (mestres, professors i catedràtics) és funcionari, és a dir, personal de l'Estat. L'ensenyament primari és gratuït i obligatori i l'Estat es compromet a facilitar l'accés a graus d'instrucció superior als qui tinguin més menester. L'educació *serà laica, hará del trabajo el eje de su actividad metodológica y se inspirará en ideales de solidaridad humana*, mentre que l'educació religiosa queda confinada als seus establiments privats i subjecte a la inspecció de l'Estat. Les tornes han canviat, doncs, respecte a la Dictadura, quan es promovia l'educació privada i l'Església gaudia de la potestat de fiscalitzar la pública.

Remodelar la xarxa d'escoles públiques de primàries per abordar des de la base el problema dels dèficits culturals dels espanyols és la tasca més peremptòria dels gabinets republicans del primer bienni. El món universitari, però, és el germà pobre de la reforma educativa republicana, que encapçala la seva llista de prioritats amb

⁴⁹¹ La cultura com a elixir contra les tenebres de l'educació clerical, Álvarez Junco, J.op. cit., (1993), pp.119-120

l'educació primària⁴⁹². L'increment substancial del pressupost en matèria educativa va adreçat, sobretot a aquest grau educatiu, mentre que el pressupost invertit a la universitat és bastant magre⁴⁹³. De fet, la cultura institucionista s'havia mostrat històricament força indiferent al món universitari, un enclavament conservador, i havia preferit invertir els seus esforços en l'educació parauniversitària, com la ILE o la JAE. Potser per això, les reformes acadèmiques es demoren a la universitat més del compte i mai s'arriba a promulgar una llei general que supleixi a la incombustible Llei Moyano (de 1857).

La universitat espanyola perd llustre durant tota la II República: curs 1931-32 (33.633 matriculats), 1932-1933 (31.905), curs 1933-1934 (30.788), curs 1934-1935 (34.489) i curs 1935-1936 (29.249)⁴⁹⁴. Aquest descens de la població universitària no està motivat per un boicot a la universitat republicana, com al·leguen els monàrquics, ni tan sols per la decepció amb l'insípid reformisme republicà, sinó que aquesta davallada s'explica per la crisi econòmica, que impacta sobretot als anys centrals de la República, a l'eliminació de la categoria d'estudiant lliure en algunes universitats (com la de Barcelona), i la introducció de mesures "profilàctiques" en l'accés a la universitat, com l'examen d'ingrés, per seleccionar als aspirants⁴⁹⁵. Poques universitats, amb una matrícula estudiantil assumible és, de fet, l'ideal dels intel·lectuals republicans.

Tant bon punt comença a regir el govern provisional, es suspensen les reformes educatives introduïdes per la Dictadura, s'eradica el pla d'estudi vigent al maig de 1931 (el pla Tormo), tot i que segueix en actiu fins a finals de curs per no pertorbar l'any acadèmic en marxa i s'elabora un de nou (setembre de 1931)⁴⁹⁶ que ha d'entrar en funcionament a partir de l'octubre. A les facultats de Filosofia i Lletres de Madrid i Barcelona, que ja havien redactat el seu estatut d'autonomia en la llunyana data de 1922, en temps de la reforma Silió, els hi és concedida l'autonomia universitària. Ambdós deganats redacten els seus estatuts, inspirats en els nonats de 1922, que entren en vigor a partir d'octubre de 1931 (inici del curs 1931-1932). A Madrid, la reforma dels estudis de la susdita facultat és coneguda com el "pla Morente", doncs és sota el deganat de Manuel García Morente que s'endega, metre a Barcelona, aquesta comesa li pertoca al prehistoriador Pere Bosch Gimpera. El mateix que, un any

⁴⁹² El mateix Domingo diu que l'activitat central era sembrar Espanya d'escoles ja que *el hecho de que la Universidad se abra al rico sin inteligencia y se cierre al pobre con ella, es menos irriante todavía que el hecho de que se le cierre al pobre incluso la escuela primaria (...)* Escuelas ante todo, primero que todo, Domingo, M., *La experiencia del poder*, Madrid: S.Quemades, 1934, p.172.

⁴⁹³ Mancebo, Mª F. op. cit., (1994), p.110.

⁴⁹⁴ Lozano, C. op. cit., p. 104.

⁴⁹⁵ *Ibidm.*, 107.

⁴⁹⁶ Puyol Montero, J.M, "El plan republicano en la facultad de derecho de Madrid", *Cuadernos del Instituto Antonio de Nebrija de Estudios sobre la Universidad*, n^o7, (2004), pp. 197-229.

després, aplica la reforma al conjunt de la Universitat de Barcelona en qualitat de rector, un cop s'aprova parlamentàriament l'Estatut d'Autonomia de la Universitat al setembre de 1933. Aquest havia estat redactat per un Patronat, constituït per decret l'1 de juny de 1933 (*Gaceta*, 2 de juny) i compostat per deu membres, cinc triats pel govern de la Generalitat i cinc pel govern de la República⁴⁹⁷. Aquest règim d'autonomia s'ha d'estendre a totes les facultats de Filosofia i Lletres de l'Estat, per ordre del 25 d'octubre de 1932, però moltes, com la de Sevilla⁴⁹⁸, demanen que se els hi eximeixi d'aquesta ordre, al·legant que no disposen els recursos per acomplir-la en la seva integritat, i el govern ho permet. Una nova frustració per molts estudiants.

No és fins el març de 1933 que, després de moltes consultes (i sota la pressió dels estudiants fueistes) es presenta a discussió parlamentària un projecte de Llei de Bases de la Reforma universitària⁴⁹⁹. Però la seva aprovació és retardada durant la resta de legislatura, al interposar-se altres assumptes més urgents, i el projecte ja no es reprèn per les Corts de predomini dretà del segon bienni⁵⁰⁰. El projecte de Llei de Bases de la Reforma Universitària implanta a totes les universitats de l'Estat un sistema d'autonomia universitària equivalent al posat en pràctica a les facultats de Filosofia i Lletres de Barcelona i Madrid. La divisa d'aquesta reforma és la millora de la qualitat docent, dels serveis oferts per la universitat als estudiants i, com a conseqüència, l'elevació del nivell formatiu d'aquests. La massificació universitària va en detriment de l'excel·lència i del tracte personalitzat, així com incrementa la competència laboral depredadora entre llicenciats. Per això s'introdueix una prova d'aptitud per seleccionar els candidats, que només permeti accedir a la universitat aquell que compleixi uns mínims de maduresa intel·lectual. Aquesta prova d'aptitud, o, en tot cas, un curs pont, es mantindrà vigent fins que una futura reforma del batxillerat la faci innecessària. Teòricament, aquesta selectivitat també ha de servir per garantir un accés a la universitat més democràtic, doncs tots els estudiants, independentment de la classe social a la que pertanyen, tenen les mateixes possibilitats davant el full en blanc. La universitat ha d'estar destinada a una "aristocràcia del saber", i per tant, s'ha d'estipular

⁴⁹⁷ Els seus membres són Gregorio Marañón, Cándido Bolívar, Américo Castro, Antonio García Banús, Domingo Barnés, triats pel govern de la República, i Pompeu i Fabra (president), Josep Xirau, August Pi i Sunyer, Antoni Trias i Pujol o Joaquim Balcells per la Generalitat. Pere Bosch Gimpera hi forma part com a rector de la Universitat.

⁴⁹⁸ Veure les actes de la Junta de Govern de Filosofia i Lletres de la Universitat de Sevilla al mes d'octubre, en les quals s'acorda un informe al ministeri en el qual es demana gràcia per no haver d'aplicar la reorganització per manca de recursos. Aquestes es guarden actualment al deganat de la facultat de Geografia i Història.

⁴⁹⁹ Ens basem directament en el text llegit per De los Ríos al parlament. Aquest ha estat analitzat pròximament per: Mancebo, (1994), pp. 133-1934, Molero Pintado, pp. 372-378...

⁵⁰⁰ Hi ha força unanimitat a afirmar a aquesta llei es deixa en guaret perquè les corts republicanes tenen altres afers més urgents a resoldre, com la reforma agrària o la llei de congregacions religioses. Per exemple, Mancebo lamenta que aquest projecte de llei noat és l'únic que la República fou capaç de fer per l'ensenyament universitari, op. cit., (1994), p. 110. C. Lozano qualifica a la reforma universitària de "alicorta", op. cit., (p.103), i conclou que la República mai va aconseguir la reforma que es s'havia proposat. Pérez Galán també explica l'arxivament de la reforma per les presses, op. cit., p. 142.

un *numerus clausus* que disminueixi la població estudiantil, apugi els nivells d'exigència, millori les condicions de docència, disminueixi la xifra de llicenciats, i, consegüentment, humanitzi la competència, de manera que l'esforç acadèmic tingui, després, una recompensa laboral. La docència ha de ser de màxima qualitat, per tant, s'insta a exercir un control auditor sobre aquesta funció. La renovació de personal docent es flexibilitza, per exemple, amb la possibilitat de contractació de professionals externs reconeguts per la seva talla científica sense haver de passar per l'odissea de les oposicions. Al 25 de juny de 1931, ja s'havia confeccionat un reglament per oposicions a càtedres d'universitat per convocar concursos amb caràcter d'urgència i cobrir les vacants⁵⁰¹. Amb aquesta llei es vol airejar el mecanisme de designació de nous professors, escollits netament per la seva categoria intel·lectual i no per "endoll". Pel que fa al règim econòmic, l'autonomia que institucionalitza la llei remet als òrgans de govern de la universitat l'administració de les seves rendes i autoritza la percepció d'ingressos propis. Al marge de refermar la "cogestió" de la universitat entre professors i estudiants, la reforma també brinda als estudiants la possibilitat d'elaborar el seu itinerari personalitzat, i, per tant, li atorga una major autonomia autodidacta d'acord a la maduresa que se li pressuposa al nou universitari. Els estudiants poden elaborar el seu propi currículum acadèmic segons els seus gustos, amb la possibilitat de triar assignatures de diverses facultats per adquirir uns coneixements multidisciplinaris. Canvia també el sistema d'exàmens, doncs desapareixen els parcials, restant únicament dos, un a meitat de carrera i un altre just al final, de manera que no s'inquieta als estudiants amb avaluacions intermitents. Amb aquesta reducció dels exàmens a la seva mínima expressió, es vol acabar amb un estudi memorístic i a corre-cuita amb únic objecte d'aprovar. L'examen final és una valoració de la cultura general adquirida, no avalua dades concretes apreses per l'ocasió i oblidades després. Es cursa quan l'alumne se sent preparat i l'única condició per presentar-se és que l'alumne s'hagi matriculat tres anys seguits de les matèries de les que s'examina. Al ser l'itinerari lliure, es potencia la figura del professor-tutor, que assessora els estudiants per evitar la dispersió dels seus aprenentatges, de manera que la relació professor-alumne esdevé més personal. Però la reforma no només es proposa la reestructuració acadèmica de la universitat, sinó envestir aquesta d'una "missió universitària" de clara melodia orteguiana, que és la formació cultural integral dels estudiants en el repertori de valors del seu temps (instruint un ideal "d'home universitari", el *civis academicus*) i la difusió de la cultura extramurs de la universitat, al

⁵⁰¹ Molero Pintado, A. op. cit., p. 128. Aquest autor estima que es tracta d'una mesura d'urgència, amb un caràcter polític, doncs establia que cinc dels deu membres del tribunal havien d'estar designats pel MIT.

poble. Aquest aprenentatge d'una cultura general, però, no aclapara l'especialització: ja que els estudiants trien un itinerari segons el seu perfil, ja no es llicencien en una gran disciplina, sinó amb una branca d'aquesta: Filologia francesa, Història moderna....

L'autonomia universitària que preceptua aquesta "lleï de lleis" sobre la reforma universitària no addueix a cap mena de "descentralització". Recordem que, per les esquerres, autonomia equival més aviat llibertat de càtedra (un dret que la Constitució recull en el seu article 43), però no a una independència de les universitats del patronatge de l'Estat. Com hem vist, l'Estat republicà, en plena concordança amb la cultura política progressista que informa els seus orígens, s'arroga constitucionalment la gestió de la cultura i l'educació com a manà essencial per a tots els ciutadans, que no pot deixar-se a mercè d'interessos privats. L'autonomia concebuda com a descentralització no és plausible per les esquerres, doncs delegar tot el poder a claudres significa alienar-se un part important del seu patrimoni cultural, amb l'agreujant que és en els claudres on es fan forts els interessos més conservadors. Aquests deploren tota ingerència de l'Estat a la seva parcel·la i reivindiquen una autonomia autèntica, és a dir, aquella que els hi permeti fer i desfer, com succeeix a la Universitat Autònoma de Barcelona amb el grup de catedràtics antipatronat⁵⁰². Les dretes esgrimeixen la seva particular versió de l'autonomia universitària durant el primer bienni, quan estan privades del poder. Evidentment, no els hi plau una universitat controlada per un Estat governat per les esquerres, per tant advoquen per un ampli marge de llibertats per a les universitats. Les dretes reivindiquen una autonomia *veritable*, i no el succedani ofert pel govern, gràcies a la qual les facultats puguin elaborar el seu propi pla d'estudis (en el qual s'inclogui la religió encara que l'Estat sigui laic) i desacredita tota la reforma del govern com a "política"⁵⁰³. Amb tant èmfasi reclamen l'autonomia que aquest concepte s'associa durant aquells anys al conservadorisme.

Llevat dels casos excepcionals les facultats de Filosofia i Lletres de Madrid i la de Barcelona, la nova universitat, tan de temps anhelada pels estudiants, no arriba mai a veure la llum, i la ínclita llei de reforma mai va passar el tall parlamentari, per arxivar-se definitivament amb la victòria de les dretes a les eleccions de novembre. Corre una sort similar la llei de Jubilació de Professorat, que ha de servir, a l'estil de la reforma militar, per facilitar la jubilació a aquells professors desafectes a la República que així ho

⁵⁰² A. Ribas Massana atribueix al nou sistema de nomenament de professors i a l'alteració del ritme universitari familiar com les dues causes de la protesta dels catedràtics, soldats a la rutina. Ribas i Massana, Albert, *La Universitat Autònoma de Barcelona, 1933-1939*, Barcelona, Edicions 62, 1976, p. 131.

⁵⁰³ Molero Pintado, A.op. cit., p.378.

desitgin i per forçar la jubilació de professors (i també dels mestres d'educació primària i mitjana) per baix rendiment o poca qualitat docent⁵⁰⁴. Els estudiants reivindiquen amb insistència aquesta llei, tant per purgar als professors insolvents per la docència o els reaccionaris recalitrants, com per desbrossar el terreny a les joves promeses. Tampoc aquesta llei de jubilació del professorat té gaire recorregut, per desesperació dels estudiants. L'oposició no admet la reforma per considerar aquesta tendenciosament política, doncs un tribunal especial compost per acadèmics nomenats pel Consell de Cultura és el que ha de revisar els casos. La premsa de dreta, com el diari catòlic *El Debate*, fa una campanya molt dura contra aquest llei, denunciant que la "jubilació", és, en realitat, una "depuració" del professorat advers políticament amb tots els ets i uts⁵⁰⁵. Vistes les resistències que genera en l'oposició, i dins una institució tant corporativa com és la universitat, el govern prefereix augmentar el ventall de grups de docència, perquè els alumnes puguin triar el seu professor preferit en una mateixa assignatura. El projecte de llei es manté en guaret amb algun intent frustrat de reprendre'l (estiu d'aquest any 1933) fins que prescriu⁵⁰⁶. De nou, les expectatives dels estudiants són defraudades.

5.3. Contra la monarquia es vivia millor. Les tribulacions de la FUE. La lluita interna de tendències.

Entre el 8 i el 21 de novembre de 1931 la FUE celebra, a Madrid, el seu II Congrés Nacional, distribuït en dues seccions, un congrés ordinari, on es fa balanç de la tasca feta fins ara, i un d'extraordinari, destinat a la confecció d'un pla de reforma de l'ensenyament. Aquest congrés representa el clímax de la lluna de mel entre els estudiants i les autoritats republicanes i també el cim de la popularitat de la FUE i de la seva influència com a grup de pressió sobre el poder polític. Al congrés hi assisteixen les elits acadèmiques (entre elles, el mateix rector de la universitat de Madrid i futur president del govern de la republicà, José Giral), polítiques (el ministre d'Instrucció Pública Domingo) i culturals (Unamuno, president del Consell d'Instrucció Pública és el president d'honor del Congrés) així com altres intel·lectuals liberals i delegats de totes les universitats, que aporten el seu gra de sorra en les ponències dels congressistes. Aquest simposi sobre l'educació és un punt d'inflexió en la història de la FUE⁵⁰⁷, perquè en ell es posen posa fil a l'agulla a un arxipèlag d'idees i principis que formen part del

⁵⁰⁴ Sobre la llei de jubilació, Mancebo, Mª F., op. cit. (1994), pp.134-135, Molero Pintado, A. op. cit., pp.393-398...

⁵⁰⁵ "Por cualquier motivo", *El Debate*, 21 de març de 1933, p.1

⁵⁰⁶ Molero Pintado, A. op. cit., pp. 397-398

⁵⁰⁷ Segons Mancebo, el II Congrés és el que deixa una petjada més indeleble entre els estudiants, i significa la consagració oficial de la UFEH. Mancebo, Mª F., op. cit., (1982), p.375.

bagatge de la FUE des dels seus principis, per teixir ara tot un projecte de reforma integral de l'educació, que esdevé el "llibre blanc" de la FUE els propers anys⁵⁰⁸. Una fita històrica pel moviment estudiantil espanyol en general, que mai havia atansat cotes tan elevades de maduresa, consistència i síntesi en la formulació de les seves propostes, que és unànimement elogiat pels experts i que es converteix en material de treball del Ministeri d'Instrucció Pública⁵⁰⁹. Sense entrar en detall sobre contingut del projecte, que, en gran part, està transcrit a la "Llei De los Ríos" ja comentada, sí que desgranarem algunes de les seves línies mestres, encara que només sigui per poder contrastar les expectatives de la FUE amb els rasos resultats assolits⁵¹⁰.

La cultura es concep com bé públic, garantit per l'Estat, del que han de gaudir tots els ciutadans amb igualtat de condicions, independentment del seu estatus social. L'educació també és un dret universal que ha d'assortir l'Estat a tots els ciutadans, sense privilegis. Cap ciutadà pot fruir de privilegis educatius beneficiant-se de la seva posició social, sinó que l'accés a l'educació s'ha d'ajustar a criteris d'estricta capacitat intel·lectual. L'ensenyament ha d'arribar a ser gratuït en tots els seus graus, també en el superior, però això no vol dir que en aquest tothom hi tingui cabuda, doncs cal restringir l'accés als pròvids, de nou, amb independència de la classe social a la pertanyen. Amb la selecció, s'optimitza les condicions de la docència universitària i es redueix la plètorà de graduats que col·lapsen el mercat laboral. No es tracta tant, però, d'acotar la xifra d'estudiants mitjançant *numerus clausus* o suprimint universitats, sinó d'incrementar el nivell d'exigència a les universitats a través de proves d'ingrés i cursos pont. Però el projecte de la FUE no només es cuida de l'educació superior, sinó que és integral, abraça tots els estadis de l'educació, des de la primària fins a la superior. Tots els graus estan enllaçats, ja que formen part d'una cadena de la que cada eslavó condiona la immediatament superior.

La universitat ha de proporcionar una formació "integral" a l'estudiant, cultural, professional, i, fins i tot, social, que "humanitzi les dues vessant anteriors". La universitat no és, només, científicotècnica, o professional o cultural: és una ens *total*

⁵⁰⁸ *Ibidm.*, p.375-76. Es renova en aquest Congrés, la Junta de Govern de la UFEH: Arturo Saez de la Calzada (president), Carlos Velo (comisari general), Waldo Merino Rubio (comisari relacions exteriors), Manuel Usano (comisari resident), Gabriel Tortella (comisari per administració), tesorero (Eusebio González), Mario Pittaluga (Interventor), Andrés Torrens (secretari general), Prudencio Sayagués (secretari tècnic administratiu), Fernando Arias Parga (secretari de propaganda i informació), Luis Cifuentes (esports), Juan Pablo d'Ors (Intercanvi i viatges), Sbert, Carmen Caamaño, Barón, Sayagués, Torrens i José López Rey, membres honoraris. La nova junta, per tant, significa una relleu generacional dins a la FUE, amb un perfil més polític.

⁵⁰⁹ Així ho estima Molero Pintado, A. op. cit., p.203. No ha d'estranyar, per tant, les similituds de les conclusions a les que arriba el Congrés amb les reformes posteriors esbossades pel govern. Els catedràtics són plenament conscients de la incidència sobre el ministeri de les conclusions que puguin sorgir d'aquest congrés, i, per això, remetent sense falta els seus informes sobre els objectes de debat.

⁵¹⁰ Per aquest cop d'ull a les conclusions del II Congrés de la UFEH, hem fet servir la ressenya feta per la revista *Proa*, nº5-6, novembre de 1931, pp. 6-8 i el *Informe de la representación escolar de la Universidad de Madrid sobr el Estatuto de Autonomía*, Madrid: s.n, 1934.

que aglutina totes aquestes vessants. És la font d'alimentació d'un saber constantment renovat, producte d'una investigació totalment desinteressada, és a dir, abstreta de la pressió de l'economia i d'altres subjectes externs, i sense mires a obtenir beneficis crematístics. En quan al seu estatut i condició, la universitat ha de ser *autònoma*, econòmica, administrativa, pedagògica i científicament. Els estudiants s'agrupen en associacions professionals i federacions locals, que alhora s'engranen a la UFEH, i que són reconegudes oficialment per les facultats, que posa a la seva disposició habitacles dins a la universitat. Les associacions polítiques i confessionals, en canvi, no han de ser reconegudes oficialment i no disposaran de locals. A través de les seves associacions professionals, els estudiants intervindran en el govern de del règim acadèmic, amb veu i vot a claustres i juntes. En quan al professorat, cal donar més rellevància a les seves aptituds pedagògiques que els seus coneixements científics. Els professors han de saber ensenyar, i és per això que han d'aprendre la metodologia docent de les assignatures de la seva especialitat. També s'ha de prioritzar més el seu talent que la seva posició dins l'escalafó, inclòs s'admet la possibilitat de contractar directament professors sense títol universitari, mesures adreçades a oxigenar uns procediments de selecció professoral endogàmics, rutinaris i sovint basats en la relació de deferència. Tot professor ha d'estar subjecte a una revisió cada cinc anys o sempre quan sigui sol·licitada per $\frac{3}{4}$ dels alumnes. La FUE, a petició de les associacions professionals, presenta al rectorat la proposta dels professors a avaluar. Acte seguit, s'ha de formar un tribunal, al que assisteix un representant de la FUE com a informador, amb veu però sense vot. Si el tribunal convé la penalització, el professor serà jubilat. Els exàmens per assignatura han de ser abolits (perquè, amb ells, l'alumne no estudia per aprendre, sinó per aprovar), i convocar només dues proves, una a meitat de carrera, i una al final.

La universitat no és un privilegi d'una classe determinada està oberta a *totes les classes socials*, i l'únic criteri de selecció és la capacitat intel·lectual. Els estudiants desproveïts de mitjans econòmics per a sufragar els estudis i viure "decorosament", rebran una ajuda per part de la universitat, segons els seus menesters. L'estudiant ha de ser generós amb la cultura que rep, i difondre-la al poble. La universitat, com organisme viu, ha d'obrir els braços a la resta de la societat, desdoblant-se, mitjançant experiències d'extensió universitària (biblioteques, cinema, conferències...) a fàbriques, tallers, viles rurals...

En resum, les idees clau d'aquest projecte són els de l'accés a la cultura per mèrits intel·lectuals i no per "bressol", restricció del nombre de graduats per millorar les

condicions de docència i disminuir l'atur intel·lectual, difusió de la cultura als més humils i un concepte d'universitat com a microsocietat autònoma, autogestionada i cogestionada entre professors i estudiants, però no per autònoma, autista, sinó oberta a tota la comunitat.

Aquest pla, que, com hem apuntat, serà regraciat per grans figures intel·lectuals i polítiques, es converteix en el full de ruta de la FUE, no de cara a un futur, sinó per l'immediat present. Si bé és cert que aquest victorejat projecte serveix com a documents de treball pel ministeri d'Instrucció, aquest demostra no tenir massa pressa per emetre, a curt termini, una "lleï de lleis" sobre la reforma de l'ensenyament que reculli les aportacions estudiantils. Els estudiants fueïstes comencen a perdre la paciència amb el ministeri, i més quan es fa evident que aquell compte cada cop menys amb el parer dels estudiants. Al maig de 1932, el ministeri envia una consulta als catedràtics sobre la reforma educativa, i en canvi, no interpel·la als estudiants. Molts d'aquests ho consideraran un autèntic ultratge. Al mateix temps, els estudiants fueïstes han de patir l'assetjament dels estudiants antifueïstes. Catòlics i tradicionalistes reviscolen aquest curs 1931-1932, i cada cop manifesten amb més gosadia la seva oposició. I, simultàniament, s'inflama la lluita de tendències a l'interior de la FUE entre una branca "estrictament professional" i un altra de polititzada. El desencís amb les polítiques del règim indueix a molts fueïstes a deixondir-se de l'autocomplaença i intentar revitalitzar l'activisme de l'associació. I no només els crítics, sinó sobretot els professionalistes, que, conscients que aquells els hi retallen distància, saben que, només arrancant algunes reformes al govern veuran justificada la seva estratègia, i, de resultes, el seu lideratge dins la direcció. Però les coses no rutllen, el govern no cedeïx, la FUE tendeix a la inoperància i tots aquests fets donen la raó als estudiants polititzats, que és el mateix que dir, la minoria d'estudiants comunistes, que des de bon principi s'havien declarat contraris al "col·laboracionisme" amb la República burgesa. Ara, crescuts en la seva confiança pel fracàs dels professionalistes, i cada cop més assistits pels estudiants, malden per copar els càrrecs directius de l'executiva i fer del seu programa l'oficial de la FUE: superació de l'apoliticisme i del professionalisme, ruptura amb la República burgesa, nord revolucionari... als que ara s'afegeïx l'antifeïxisme. L'ala professionalista, però, es manté ferma en el seu rebuig a la politització de l'associació, tot i que també comencen a doldre's de l'actitud del ministeri. Per si no tenia altres problemes, la lluita de tendències dins la FUE està servida.

A finals de 1932, un any d'ençà del seu gran moment del II Congrés, les aigües baixen remogudes per la FUE. Comencen a pujar de to de les protestes contra un Ministeri d'Instrucció Pública que sembla insensible a les demandes dels estudiants. En el discurs d'inauguració del II Congrés, Domingo havia enunciat una llei general de reforma de la instrucció i apel·lat als estudiants a involucrar-se en la seva gestació⁵¹¹, però molts estudiants s'havien adonat ja que aquelles paraules només eren pura retòrica celestinesca⁵¹². La revista *F.U.E.*, editada per la FUE valenciana a la vetlla de la convocatòria del III Congrés, és un dels millors testimoni d'aquest estat d'ànim esvalotat i deprimit alhora. Els fueistes recriminen, per despit, al ministre d'Instrucció Pública la seva dedicació exclusiva a fundar escoles de primària, mentre que es despreocupa d'una l'educació superior que quasi està "*peor que en tiempos de la monarquía*"⁵¹³. Res a canviat a la universitat, segons els desenganyats estudiants, respecte aquells temps ominosos. La universitat d'ara és laica. S'ha reescrit el calendari escolar suprimint les festes religioses, i s'ha cessat el capellà universitari. També és republicana: els mateixos estudiants es van encarregar d'arrancar els símbols de l'antic règim quan es proclama la República. És cert que els ròncs rituals acadèmics es descataloguen al primer curs (togues, birrets, uniformes, himnes...⁵¹⁴), però només canvia l'aparença, no el fons (i en tot cas, molts d'aquests atavismes rituals acaben per tornar⁵¹⁵, la qual cosa es força simbòlic del derrape de la reforma de la universitat i de la intenció de de mantenir un encoratge amb el passat, com explica Erik Hobsbawm a la seva obra "l'Invent de la Tradició"). La reforma de l'ensenyament continua paralitzada. El pla redactat durant el II Congrés s'arna en un calaix⁵¹⁶, les peticions dels estudiants són rebudes amb indiferència i sembla que es retorna als temps que l'únic interlocutor vàlid dels polítics a la universitat eren els catedràtics⁵¹⁷. La universitat segueix sent un *club* elitista només reservat als més privilegiats, doncs no s'han facilitat ajudes econòmiques als estudiants d'extracció obrera, ni s'ha implantat un sistema meritocràtic de selecció d'estudiants, fundat en allò que val i no allò que es

⁵¹¹ *Para que la primera y la segunda enseñanza y la universitaria lleguen a su fin propuesto (...), se precisa la articulación de una ley de Instrucción Pública. A su confección debéis entregaros ahora: el hacerlo es vuestra misión.* Mancebo, Mª F. op. cit., (1982), p.379.

⁵¹² Fernández Soria, Juan Manuel. "La educación popular entre la reforma y la revolución social: la federación universitaria escolar (FUE)", *Historia de la educación. Revista interuniversitaria*, nº 14-15 (1995-1996), p. 404.

⁵¹³ Arturo de la Calzada, president de la FUE, es declara en total discrepància amb la universitat actual, Calzada, Arturo de la, "el III Congreso de la U.F.E.H.", *Gaceta Universitaria*, 23 de febrer de 1933, p.1

⁵¹⁴ En el discurs d'inauguració del curs 1931-1932, és radicalment innovador que un dels oradors sigui un estudiant, i que els temes dels discursos no siguin acadèmics. Un botó de mostra sobre aquesta subversió del ritual tradicional: en l'ancestral record als finits, l'estudiant José García García diu que prefereix homenatjar als vius i Jiménez de Asúa diu que els morts no han d'esperar *trato injusto de favor por el hecho de desaparecer del mundo* (14). Per algú amb mentalitat conservadora, això podia ser d'una flagrant arrogància.

⁵¹⁵ Les inauguracions dels cursos posteriors són molt més convencionals, amb l'usual lectura d'una ponència erudita per part d'un catedràtic. La intervenció de l'estudiant acaba per desaparèixer.

⁵¹⁶ Juan Universitario (Manuel Usano), "Más universidades, menos universitarios", *F.U.E* (València), nº3, p.5.

⁵¹⁷ "Necesidad de huelgas. Hay que hacer la universidad", *Gaceta Universitaria*, nº3, 9 de març de 1933, p.1

té⁵¹⁸. Tampoc s'ha pal·liat l'intrusisme, la competència s'agreuja per les palades de llicenciats que surten de la universitat i l'atur continua sent un malson⁵¹⁹.

I, finalment, tampoc no s'ha renovat als vells "mandarins" parapetats a les seves càtedres. Els fueistes insisteixen molt en aquest extrem, doncs sense nous professors no por haver universitat nova⁵²⁰. La política republicana és indecisa en aquest camp. La República només suspèn (i sota la pressió eixordadora dels estudiants) aquells que han tingut una militància primoriverista explícita⁵²¹. El govern de la República (amb un *lobby* universitari molt influent) es remís a violar el corporativisme acadèmic. Enlloc d'actuar per decret, prefereix esperar que les autoritats nomenades per la corona dimiteixin voluntàriament i es voti, privadament, sense ingerències governamentals, la seva substitució per unes noves autoritats que han de ser afins al nou règim. I així es fa, més o menys cordialment, a totes les universitats, sense que es prenguin cap tipus de represàlies contra els cessants. Al cap hi a la fi, la universitat és una institució que busca sempre està en bones relacions amb el poder. La República oxigena el sistema d'oposicions, però la renovació es preveu a llarg termini, de manera que molts estudiants poden tenir el *deja vu* desagradable que res ha canviat perquè els seus professors són els mateixos d'abans, alguns d'ells manifestament inadaptats al nou règim, ja sigui polític, ja educatiu. Aquests últims són els que tenen un mètode educatiu esgrogueït i que obstrueixen l'accés a la professió als aspirants més joves i millor preparats. Per això, també estan en contra de les acumulacions de càtedres (que surten més econòmiques a la universitat que contractar nou personal i són inevitables davant la manca de recursos i les moltes vacants), perquè, a banda que els professors imparteixen una matèria de la que no són especialistes, no deixen pas als joves. Hi ha, per tant, un interès professional darrera aquest assumpte. I, finalment, molts d'aquests catedràtics són conservadors i immobilitistes, no només per la seva ideologia política, sinó també (o a causa de) els interessos creats dins la universitat.

⁵¹⁸Segons J.M Hernández Díaz, a la universitat perviu el model decimonònic de formació de minories fins als anys seixanta i setanta, i encara ho podria allargar més. No és només que a la universitat no hi tinguin els desposseïts, sinó que el marc ideològic de formació és elitista, i tendeix a segregar als estudiants de la resta del "poble". Hernández Díaz, José María, "Estudiantes de los siglos XIX-XX. Aspectos sociales", *Historia de la Universidad de Salamanca...* op. cit., pp.692-704.

⁵¹⁹La vaga general se solapa amb una de les vagues per motius professionals més persistents del període republicà, aquella promoguda pels odontòlegs madrilenys contra l'establiment d'escoles lliures d'odontologia. Aquest conflicte es generalitza en una campanya nacional contra l'intrusisme, a la que se sumen altres facultats i escoles afectades pel mateix problema com, els enginyeries (que han de sofrir la competència de professionals no titulats, tècnics estrangers, militars) i Farmàcia (la venda d'específics en drogueries), "Huelga general de las Escuelas Especiales, Farmacia y Odontología", *Gaceta Universitaria*, 23 de febrer de 1933, p.1

⁵²⁰Són múltiples els articles que els estudiants publiquen sobre aquesta delicada qüestió, que, per ells, es crucial per l'esdevenidor de la futura universitat. La renovació del professorat és la primer graó per la reforma de l'escola, per exemple, *AP.A.A.*, gener de 1933, p.1, n°2.

⁵²¹*El Sol*, 15 d'abril de 1931, p.1

Segons Álvarez Junco, els intel·lectuals espanyols són populistes, però, precisament per això, molt circumspectes davant la democràcia⁵²². Molts catedràtics comencen la singladura republicana com fervents seguidors del nou règim, però rectifiquen cap a la dreta al compàs dels esdeveniments, sense renunciar necessàriament a ser liberals i republicans. Discrepen, més aviat, amb una república amb excessiva preeminència dels socialistes. És el cas de Marañón o del degà de Lletres García Morente. El cas d'aquest últim és excepcional, i, per això, potser el més il·lustratiu d'aquesta crisi de consciència de la intel·lectualitat liberal traumatitzada per la lluita de classes. López Campillo tracta de trobar una coherència en la, aparentment estrambòtica evolució del catedràtic de filosofia, que, al esclatar la guerra abandona la universitat, es reconverteix al catolicisme, fa proselitisme des de l'exili francès a favor de la causa franquista, i, guanyada la contesa, s'ordena sacerdot i retorna a l'Espanya franquista en *loor* de santedat. Per López Campillo⁵²³, García Morente és l'exemple vivent de la fractura d'una comunitat intel·lectual liberal, que no acaba de saber que fer amb el poder conquerit (l'efecte aconseguit no es correspon amb la magnitud de la causa, diu aquesta autora) i que capeix aleshores que la seva edulcorada idealització del poble és una fal·làcia, perquè aquest és un vesper de lluita de classes. Aleshores, els intel·lectuals liberals cerquen arraulir-se en una altra comunitat, i alguns, com el degà de Filosofia i Lletres retornen a la fe catòlica infantil desada en el seu subconscient.

La depuració franquista del professorat fou antològica, la qual cosa permet inferir que, el professorat universitari espanyol no fou, pel general, afecte a la causa franquista. Tanmateix, és cert que en diverses universitats, com la de Valladolid, on l'alçament triomfa el primer dia, la reacció del claustre és la d'acomodar-se a les noves autoritats⁵²⁴, malgrat que hi ha col·legues que estan essent sotmesos a expedients de depuració, inclòs alguns han estat assassinat pels facciosos. L'adaptació justificada en la inèrcia política de la ciència és una forma d'adhesió especialment immoral en una tessitura en la qual aquella et converteix, automàticament, en còmplice d'una massacre que, per més inri, està devastant la pròpia institució.

Malgrat l'estereotipització del docent com a individu liberal, el col·lectiu dels educands reflecteix les mateixes divisions ideològiques existents la societat espanyola⁵²⁵. Els

⁵²² Álvarez Junco, J., op. cit., (1993), p. 118.

⁵²³ López Campillo, Evelyn, op. cit., pp. 303-316.

⁵²⁴ Ibmd., p.635.

⁵²⁵ Claret Miranda, Jaume, *El atroz desmoche: la destrucción de la Universidad española por el franquismo, 1936-1945*, Barcelona, Crítica, 2006, p.25.

professors progressistes són molts, però no majoria⁵²⁶, també dins l'escalafó hi ha molt element reaccionari. De 600 professors d'abans de la guerra, 380⁵²⁷ romanen en el seu lloc de treball amb diversos graus de compromís amb el nou règim que van de l'addicció eufòrica a l'acatament passiu (val a dir que conservar el lloc de treball no exclou que fossin sancionats amb degradacions, trasllats o inhabilitacions per exercir càrrecs de rellevància...). Una xifra descomunal de repressaliats per una cara, però, per l'altra, és de ressenyar que el franquisme també té els seus simpatitzants dins l'escalafó.

I també la República depura durant la guerra, tot i que no amb la sinistre meticulositat, amb voluntat d'extirpar tota una tradició cultural liberal, amb que ho farà el franquisme⁵²⁸. Els professors antirepublicans que República separa de la seva càtedra estan vinculats als colpistes, a Acción Española i l'alfonsinisme, i en menor mesura, als propagandistes catòlics i la CEDA i al falangisme. Però també hi ha, entre els expulsats, liberals moderats que s'han anat radicalitzant pel que interpreten com una irrefrenable deriva revolucionària de la República, fins al punt de renegar del règim.

Llevat les sancions contra aquells que més es van significar en el control polític de l'ensenyament universitari durant la Dictadura, la República no endega la renovació del professorat tant anhelada pels alumnes, i, per tant, les queixes d'aquests estan plenament fundades. La llei de jubilació del professorat neix morta. Els catòlics, contraris a una llei de jubilació que denunciï com una depuració ideològica, guanyen la batalla⁵²⁹ alhora que la promulgació en fals de la llei aviva els desitjos d'una rectificació de règim entre els professors que se senten poca estima per la jove democràcia.⁵³⁰

La confiança ha estat traïda, la FUE se sent utilitzada i vol demanar comptes al govern⁵³¹. Els fueistes apel·len al ja llegendari sacrifici de la FUE al final de la Dictadura, i recorden que la República a estat el colofó de les seves revoltes, sense la qual aquesta no hagués estat possible. Per les autoritats republicanes, el mite de la revolta estudiantil és interpretat com el maridatge indissoluble entre estudiants i República. Ara, els estudiants intenten reapropiar-se del seu propi mite, revivint-lo com una rebel·lió autònoma dels estudiants contra un poder despòtic que oprimia les seves

⁵²⁶ Cobelas, José Álvarez, *Envenenados de cuerpo y alma: la oposición universitaria al franquismo en Madrid (1939-1970)*, Madrid: siglo XXI, 2004, pp. 8-9. A

⁵²⁷ Es produeix una reducció de l'escalafó del 37%, Ruiz Carnicer, M.A.; Hernández Sandoica, E; Baldó, M. op. cit, p.73.

⁵²⁸ Claret Miranda, J. op. cit., (2006), p.21-21. Claret creu que la poca severitat permet als partidaris de l'alçament eludir els filtres de depuració.

⁵²⁹ Mancebo, M^a, F. op. cit., (1994), p.134.

⁵³⁰ Molero Pintado, A. op. cit., pp.393-398.

⁵³¹ Juan Universitario (pseudònim de Manuel Usano), "El momento actual universitario", *F.U.E* (València), n° 2, 15 d'octubre de 1932, p. 5

llibertats i atemptava contra la Universitat i la cultura, i durant la qual, es van aliar, circumstancialment, amb altres enemics del règim, com els republicans (la mobilització fou *contra* la monarquia, i no a favor de la república⁵³²), amb els que van confiar perquè instaressin un règim més respectuós amb els seus drets i sol·lícit a les seves voluntats. En altres ocasions, però, són més francs, i reconeixen que l'error fou vincular-se tan estretament a un credo polític determinat⁵³³. Però, donat que la República ha defraudat les seves expectatives de reforma universitària i dilapidat la seva confiança, els fueistes estan disposats a tornar pels seus furs i rebel·lar-se, com en les passades lluites. Per justificar el seu silenci de pràcticament un curs i mig als seus companys universitaris, es pretexta que la FUE ha estat esperant la reforma educativa (cosa que no vol dir que hagin estat hivernant), però que ja han perdut la paciència⁵³⁴. Aquest cop a la taula no només s'adreça a exigir els compromisos que el règim ha contret amb els estudiants, sinó a envigorir una associació que s'està submergint en la catatonía de la burocratització, i perdent prestigi en la comunitat universitària. La FUE encara no ha dit la última paraula, però ha de posar terra entremig amb el govern, doncs el clientelisme deteriora irreparablement la seva imatge entres els altres estudiants. Inclòs ha de renunciar a alguns dels seus privilegis si és necessari. Quina ha de ser la relació amb el poder és el que es debat principalment al III Congrés.

Val a dir que, entre l'ala professionalista de l'organització, que en aquell moment continua dirigint-la, aquestes "reprimendes" al govern no tenien cap connotació d'oposició política. De fet, si reprenem el mite de la revolta universitària de 1929-1930, aquest és interpretat pels estudiants com una lluita autònoma purament professional i accidental a la política⁵³⁵ (però, com ja hem vist en capítols anteriors, el professionalisme sempre fou un pretext en l'oposició a la dictadura) i la contestació dels "professionals" vol ser realment això. En aquest cas, per cobrir tota protesta sota un halo de professionalisme que els hi permeti ser crítics sense renyir amb un règim al que és addicte (ni, sigui dit de pas, perdre tots privilegis adquirits): *se resistían, por ello, a un enjuiciamiento que, aunque se refiriese sólo a sus gobernantes, pudiese herir a aquélla* (la República). *Por obsequio a la República, no publicaron su descontento*⁵³⁶. Un veterà que continua a la bretxa, Sayagués, figura visible d'aquest sector "professional" que participa d'aquest desencant, propugna "començar de nou" i critica

⁵³² *Gaceta Universitaria*, nº3, 9 de març de 1933, p.1

⁵³³ "Necesidad de huelgas. Hay que hacer la universidad", *Gaceta Universitaria*, nº3, 9 de març de 1933, p.3

⁵³⁴ Juan Universitario (pseudònim de Manuel Usano), "El momento actual universitario", *F.U.E.*, (València), nº 2, 15 d'octubre de 1932, p. 5

⁵³⁵ *Gaceta Universitaria*, nº3, 9 de març de 1933, p.1

⁵³⁶ *Idem.*

els "jocs d'oratória" dels polítics, que trasmuden en tòpics trillats els punts fonamentals del programa fueista, però demana una protesta serena, sense aldarulls com els del passat: *comenzaremos de nuevo, y en nuestra protesta seremos, una vez más, colaborades*⁵³⁷. Un altre veterà, García Dasí, defineix una revolució com una rebel·lió *bien encauzada*, i assenyala que la més gran de les revolucions estudiantils és la de reformar les instal·lacions universitàries i els mètodes d'ensenyament⁵³⁸, i en el mateix sentit, per Ballester Segura rebel·lió significa *marchar de frente hacía el progreso, el razonado, no aquel del fusil en la espalda*⁵³⁹, definició que, a tenor del radicalisme polític que cala entre els universitaris, és ja un vertader anacronisme. Un altre front obert dins la FUE, que se solapa amb la pugna entre apolítics i polititzats, és la intervenció de la primera generació de la FUE en els assumptes interns de la federació, quan la nova lleva ja no comparteix el mateix horitzó d'expectatives que els pioners. Els veterans d'aquesta, en molts casos ben col·locats en el règim republicà, autèntics "mites", l'autoritat moral dels quals segueix planant sobre els "germans menors", reprèn als joves per aquest comportament díscol. Per exemple, tot un ex secretari general de la FUE, Carlos Díaz, recrimina a la direcció per atacar amb una mà i demanar amb l'altra: formar part de l'*establishment* i protestar és incompatible⁵⁴⁰. En una col·laboració a la revista universitària *Gaceta Universitaria*, titulat *abuso de huelgas* una setmana abans que la FUE convoqui la primera (i única) vaga general contra la política del govern del bienni (que es decideix, com veurem, en l'agitat III Congrés), en la qual un antic fueista disserta sobre les vagues en els seus temps (prerepublicans), i les actuals. Les primeres estaven justificades, doncs era impossible reformar la universitat en aquelles condicions, mentre que les actuals no tenen raó de ser, per més que la gestió del Ministeri d'Instrucció no hagi estat satisfactòria. Les vagues només són una excusa per fer el dropo, diu aquest articulista anònim, i s'ha de fer un esforç conjunt, entre associacions professionals, autoritats acadèmiques i governatives, per eradicar-les, si no es vol deixar a la universitat en mans d'irresponsables "suïcides"⁵⁴¹. El número següent de la revista, es contesta aquest article llançant la cavalleria per sobre MIT, la inoperància del qual ha provocat que la vaga sigui l'única sortida.⁵⁴²

⁵³⁷ Sayagués, Prudencio "Comencemos de nuevo", *F.U.E.*, 1 de novembre de 1932, p.3

⁵³⁸ García Dasí, M. "Rebelión-revolución" *F.U.E.*, n°1, 1 d'octubre de 1932, p. 2

⁵³⁹ Ballester Segura, Luis, "Juventud, Rebeldía", *F.U.E.*, n° 4, 1 de desembre de 1932.

⁵⁴⁰ *El Socialista*, 20 de juliol de 1933, p.6

⁵⁴¹ Signa amb les sigles F.G, "abuso de huelgas", *Gaceta Universitaria*, n° 2, 2 de març de 1933, p.4.

⁵⁴² *Gaceta Universitaria*, 9 de març de 1933, p.1

Aquesta és la tramuntana que envolta la convocatòria del III Congrés de la FUE, al febrer de 1933. Només cal parar atenció al to exasperat del discurs d'inauguració del curs 1932-33 a la universitat de Madrid, a càrrec de Pedro Nicandro Martín González per copsar aquest estat d'ànim encès: *hasta aquí aguardábamos que los acontecimientos vinieran a nosotros. Pues bien, yo os anuncio que, en nuestras actuaciones del futuro, iremos decididamente a ellos*⁵⁴³. Nega que l'associació es vegi immersa en un procés degeneratiu, però la seva defensa del valor de la FUE no descansa, com feu seu company l'any anterior, en les realitzacions d'aquesta, sinó que s'aferra al clau roent de la seva oficialitat. D'associació, diu l'orador, no en pot haver més que una fins que la UFEH no decideixi rescindir l'acord per pròpia iniciativa. Segurament, la seva actitud crispada té a veure amb tot el que ha succeït durant l'accidentat curs passat, quan els fueistes han vist incrementar l'oposició antifueista, i com els enemics de l'organització ha començat a posar en pràctica mètodes d'oposició més expeditius. El fil del seu discurs es trenca en impropri quan es refereix a aquests, *mercaderes de ideas, retardados para seguir el ritmo trascendental de la hora histórica (...)*. I clou recollint el quant que han llançat els antifueistes durant aquest curs: *Si a violencia se nos llama...*⁵⁴⁴. El III Congrés és crucial perquè en ell s'ha de posicionar la FUE sobre el tipus de relacions que vol mantenir a partir d'ara amb el govern⁵⁴⁵. És el congrés en què s'ha de debatre sobre estratègia, un cop en els anteriors ja s'han aclarit els principis de l'organització⁵⁴⁶. Aquest congrés, celebrat a València, assisteixen 63 delegacions que representen més de 20.000 estudiants i en ell es renova la junta de govern⁵⁴⁷. Que el congrés serà tens ho corrobora una moció de censura contra el comitè executiu sortint, que prospera⁵⁴⁸. Els congressistes estan realment empenyats de com s'ha conduït la FUE fins ara. Al marge de ratificar el projecte de reforma de l'ensenyament de passats congressos, els punts calents d'aquesta tercera edició afecten apartats que poc tenen a veure amb l'educació: l'actitud de la FUE davant les dilacions del MIT i de les autoritats acadèmiques a aplicar les reformes, la representació estudiantil als òrgans de govern, la reorganització de l'extensió universitària i el

⁵⁴³ Martín González, Pedro Nicandro, *Discurso leído por Pedro Nicandro Martín González. Miembro de la asociación profesional de estudiantes de derecho, curso académico 1932-1933*, p.6.

⁵⁴⁴ *Ibid.*, pp. 10 i 17.

⁵⁴⁵ *F.U.E.*, 1 de febrer de 1933, p.1

⁵⁴⁶ *Si los anteriores Congresos de la UFEH fueron definidores de nuestro espíritu y nuestras pretensiones, éste ha de ser el que marque los caminos que a nuestros objetivos conducen*, diu el president del Congrés Arturo de la Calzada, "el III Congreso de la U.F.E.H", *Gaceta Universitaria*, 23 de febrer de 1933, p.1

⁵⁴⁷ Amb Manuel Martínez Iborra com a president, Luis Rupilachas (comissari general), Luis Como (comissari resident), José Luis Álvarez (comissari de relacions exteriors) Fernández Cruz (comissari d'assumptes iberoamericans), Manuel Arcila (secretari general), Jacinto Gabizón (tresorer), Jaime Romanillos (interventor), José Suarez (propaganda), Andrés López Rey (viatges), José García García (Extensió universitària), José Cruz (esports), Juan Ruano (informació), Manuel Rubio (departament contra la guerra) i Alfredo Rodes (cooperatives). Aquesta junta té un sabor molt més polític. Rupilachas, per exemple, és del partit socialista.

⁵⁴⁸ Tot i, paradoxalment, són escollits pels càrrecs vacants la majoria de membres del comitè executiu recent censurat, "Trabajos de las secciones y Pleno", *Gaceta Universitaria*, nº 1, 23 de febrer de 1933, p.2

sorgiment de corrents d'opinió polítics dins de l'associació. Hem de tenir en compte que ens trobem davant un context nacional i internacional convuls: a Espanya, el govern trontolla per l'escàndol de Casas Viejas, i, en el context internacional, estem escassament a unes setmanes vista de l'ascens de Hitler al poder.

Un dels grans punts de fricció és el de la representació escolar al claustres i juntes de govern. Aquesta havia estat un dels grans objectius del moviment estudiantil, i, un cop assolit amb tants esforços, els estudiants de la FUE n'adonen que aquest dona més inconvenients que avantatges. En primer lloc, perquè són vilipendiats com a monopolistes pels estudiants de les associacions rivals, o simplement per estudiants que els hi disgusta viure en un règim de representació única. En segon lloc, l'actuació de molts delegats deixa molt a desitjar, perquè no estan suficientment preparats, perquè els hi falta compromís, perquè són incapaços de polemitzar de tu a tu amb els catedràtics, per falta de maduresa, per vergonya, per por a les represàlies en forma de suspensos, o pel contrari, perquè, els catedràtics compren la seva docilitat amb bones qualificacions⁵⁴⁹. Els delegats estudiantils solen ensenyorir-se com una aristocràcia estudiantils, i desentendre's dels neguits dels companys⁵⁵⁰, de manera que tampoc són transmissors la seva opinió. En els claustres, hi ha catedràtics obstructionistes que no admeten estar en una mateixa taula amb els estudiants i fan mans i mànigues per entrebancar la seva tasca⁵⁵¹. A la universitat de Valladolid, per exemple, totes les intervencions de la FUE passada l'eufòria dels primers temps mereixen la rèplica tallant o irònica dels catedràtics conservadors i ninguna de les seves propostes és votada afirmativament tal i com ells la presenten. Per exemple, quan la FUE demana una subvenció per endegar la universitat popular a Valladolid, la junta de govern del Patronat Universitari accepta concedir aquesta ajuda sempre i quan la universitat s'organitzi fora de les dependències de la universitat, a la qual cosa els fueistes s'hi oposen de totes totes, doncs el propòsit del projecte és establir lligams entre la universitat i el poble⁵⁵². Cal tenir en compte, que una de les reformes que preconitza la

⁵⁴⁹ L'opinió dels abstencionistes es pot copsar en un article de la ploma de Romanillos, Jaime, "Posiciones" a la revista *F.U.E* (València) n° 6, 1 de febrer de 1933, pp.4-5

⁵⁵⁰ *Gaceta Universitaria*, n° 3, 9 de març de 1933, p.3.

⁵⁵¹ Sobre les conflictives relacions entre representants estudiantils i catedràtics als claustres, veure les transcripcions de les actes que publica la revista *A.P.A.A.*, n° 1, gener de 1933, p.6. Veure també el cas de la Universitat de Santiago, en la qual Isaura Varela documenta la conflictiva convivència entre catedràtics i estudiants als claustres. De fet, la FUE compostel·lana desapareix dels claustres bastant abans de desembre de 1934, per ordre rectoral. Varela, I. *La universidad de Santiago: 1900-1936*, Sada: Edicions do Castro, 1989, p.253-254. El mateix passa a Valladolid, on des de setembre de 1934 ja no hi ha presència estudiantil a la junta de la facultat de Medicina. En un informe que la facultat de Medicina elabora pel consell de rectors de totes les universitats que s'ha de celebrar amb la inauguració del curs, en l'apartat d'associacions escriuen que aquestes *han resultado del todo funestas para la Universidad porque siempre han estado a merced de influencias extraniversitarias*. "Actas de la Junta de Gobierno de la Facultad de Medicina, 15 de Setiembre de 1934", AHUVA, Llibre 3.117, p. 221.

⁵⁵² "Actas de la Junta de Gobierno del Patronato Universitario, 25 de Marzo de 1933", AHUVA, Llibre 3044, 25 de març de 1933.

FUE amb més insistència és la renovació del professorat, de manera que molts professors se senten al·ludits per aquesta demanda i plaquen els estudiants cada cop que intervenen⁵⁵³.

La situació s'agreuja durant el govern de centredreta (a qui desplaça la representació estudiantil), quan les propostes de la FUE a penes mereixen l'atenció dels catedràtics, que ja no han de dissimular la seva tírria a l'associació. La representació en els claustres es una via morta, no només per la seva improductivitat, sinó perquè legitima una situació enutjosa i perquè deshabilita altres mètodes de reivindicació, com la protesta col·lectiva dels estudiants. Per les autoritats acadèmiques, al haver acceptat aquesta "responsabilitat" de la representació, els estudiants renuncien contractualment a altres mitjans per expressar-se, com la vaga. Per molts estudiants, la única sortida per escapar al que s'està convertint en el "xantatge de la representació" és posant fi a un contraproduent monopoli representatiu⁵⁵⁴. En canvi, els estudiants comunistes són d'un altra parer: no s'han de retirar els estudiants dels claustres, sinó augmentar, fins la paritat, la seva representació. Al tercer congrés, el tempteig entre abstencionistes i els partidaris d'incrementar la representació és vençuts per aquests últims.

En aquest congrés també es constata com el debat polític està començant a escolar-se en les assemblees estudiantils i com la lluita de tendències, entre estudiants "polítics" (és a dir, comunistes) i "professionalistes" va en creix. El cronista del congrés per la professionalista revista estudiantil *Gaceta Universitaria* parla amb desdeny de *aquellos ratos perdidos en discusiones, que se eternizaban, sobre lucha contra la guerra o el imperialismo*⁵⁵⁵. El III Congrés representa la posada en escena d'aquesta pugna entre tendències que venia transcorrent entre vestidors, i que es deixava sentir amb força a la federació madrilenya, que està representada al congrés per dues delegacions enfrontades, per una banda, FUHA i associació de Ciències, copades pels comunistes, i per l'altra, la de la resta d'associacions⁵⁵⁶. A finals d'octubre de 1932, un conjunt d'estudiants de la FUE madrilenya decideixen abandonar aquesta associació per la

⁵⁵³ Aquesta és una de les grans frustracions dels estudiants val·lisoletans, ja que, segons el seu parer, amb el vell cos professoral no hi ha reforma possible. Als claustres, els catedràtics fan pinya quan la comissió d'alumnes ataca, encara que sigui molt lleument, a qualsevol d'ells. Per exemple, a Valladolid, la representació estudiantil demana que es repeteixin els exàmens del dr. Monterde, perquè no es correspon amb allò que ha d'explicar a classe, i que es constitueixi un tribunal examinador amb l'exclusió del susdit. Un catedràtic, irat, els hi respon que la tasca del tal Monterde és *immejorable* i que la manera de realitzar els exàmens és de la seva *competencia exclusiva y nadie puede realizarlos más que él*. El representant escolar, Perón, s'arruga una mica, de forma lògica, per l'atac desmesurat del catedràtic, i contesta que ell ha expressat aquest judici com a representant d'estudiant, que no és una opinió personal.

⁵⁵⁴ "Representación escolar", *Gaceta Universitaria*, n 23 de febrer de 1933, p.4.

⁵⁵⁵ "Trabajos de secciones y plenos", *Gaceta Universitaria*, n°1, 23 de febrer de 1933, p.2.

⁵⁵⁶ Idem.

infiltració política que està patint⁵⁵⁷. Aquests estudiants, partidaris de cenyir la FUE al més estricte professionalisme, denuncien que els estudiants polititzats estan permutant els ideals universitaris per deliris de revolució social. Per aquests estudiants, el comunisme o el feixisme són igualment perniciosos per l'estabilitat del moviment estudiantil. El tret de sortida per la FUE del curs 1933-1934, a la universitat de Madrid, serà un exquisit panegíric professionalista de la FUE del malaurat estudiant de Dret Pérez Carballo, del que ja hem extrapolat abans els seus arguments de les bondats de la representació estudiantil fueista. Malgrat estrictament professional, Pérez Carballo no intenta tant crear polèmica com posar pau entre tendències. El futur governador civil de La Corunya diu que no hi pot haver lluita de tendències polítiques perquè *las asociaciones profesionales no pueden ser comunistas ni fascistas, ni republicanas de un color determinado. Estas denominaciones no tienen sentido en la universidad*⁵⁵⁸. Carballo s'adreça a els estudiants polititzats que *tienen nuestra simpatía en cuanto concilian con otras ideas (...) un indudable fervor por la F.U.E y un probado deseo de trabajo*⁵⁵⁹ i els hi inquireix sobre si la FUE no és un marc d'actuació suficient, i si no és preferible que no hi hagi idees que divideixin als fueistes. Les discrepàncies ideològiques poden ser dirimides a les associacions professionals, on tothom hi té cabuda, però no pas a la FUE, que té un mòbil exclusivament professional i on els estudiants han d'anar tots a una per un imperatiu d'eficàcia, *dejaos de individualismos y de grupos*⁵⁶⁰, admoniciona Carballo, que els convida a ser crítics, però sempre treballant dintre de l'organització i acatant les seves normes, que, no en va, posa a la seva disposició els mitjans per revocar dirigents o imposar unes directius als delegats claudres i juntes. Aquells que constitueixen una organització vertical dins la FUE, en ares a corregir, en moltes ocasions, un hipotètic conformisme d'aquesta, han de saber que la FUE mai ha deixat de ser *juvenil, ni desinteresada, ni de vanguardia para que vaya a hacer falta rebasarla en espíritu (...) La FUE sabe tanto atacar (...) como construir (y construir supone responsabilidad y eficacia)*⁵⁶¹.

Malgrat les reconvençions oficials a la politització dels estudiants per mor de conservar un impol·lut professionalisme, aquesta és un procés ja inapel·lable. Al carrer, la confrontació política s'aguditza, i els joves universitaris, decebut amb una República

⁵⁵⁷ Els estudiants publiquen un manifest que és reproduït interessadament, per *El Debate*, el 30 d'octubre de 1932, p.5. Aquesta politització no és una situació específica dels estudiants espanyols: als simposis internacionals, els delegats consumeixen el seu temps fent discurs polític, com denuncien els mateixos fueistes, que veten les delegacions dels estudiants clerical-feixistes romanesos i dels feixistes italians, *El Sol*, 22 d'octubre de 1933, p.11.

⁵⁵⁸ Pérez Carballo, F., op. cit, p.34.

⁵⁵⁹ *Ibidm.*, p.35

⁵⁶⁰ *Idem.*

⁵⁶¹ *Ibidm.*, p.34.

que els ha arraconat en la gestió pública, i amb una FUE submissa i cada cop més escleròtica, es consagren a cercar una altra causa que els ompli, incorporant-se a la política⁵⁶². S'organitzen cèl·lules comunistes a la universitat, que es coordinen en el BEOR, Bloque Escolar de Oposición Revolucionaria (del qual formen part futurs quadres del PCE com els Tagüeña, Claudín, Galán, Tuñón de Lara o Uribe...). També dins de l'àrea comunista, cal afegir la ja esmentada FUHA que comparteix amb el BEOR, a part de local, una mateixa filosofia política i un mateixa convicció de convertir la universitat en un fortí antifeixista (la FUHA fa extensiu a tota Hispanoamèrica la unió dels estudiants revolucionaris, un graó més cap a la revolució comunista mundial), i també algun grupuscle minúscul, com l'AER de Barcelona, l'Associació d'Estudiants Revolucionaris, que es mira al mirall del BEOR. Aquesta agrupació no és autònoma, obeeix ordres del PCE a través de les Joventuts Comunistes. El secretari nacional del BEOR forma part del buró del comitè central de les JC. El primer és Fernando Claudín, i quan aquest s'incorpora al comitè executiu de les Joventuts Comunistes, és rellevat pel futur historiador M. Tuñón de Lara. El 1933, computen 200 estudiants a Madrid, on resideix el comitè central, i on controlen les assemblees de Magisteri i Ciències, la FUHA i la Universitat Popular (de 5 directius, 4 són comunistes, i de 56 professors, 24)⁵⁶³. Els beoristes editen, breument, la revista *Frente Universitario*, a principis de 1934. Apareixen notícies sobre ell a *Mundo Obrero* i, sobretot, a *Juventud Roja*, revista de les joventuts comunistes⁵⁶⁴. L'objectiu estratègic del BEOR és apoderar-se de la direcció de la FUE i emmenar-la cap una orientació revolucionària⁵⁶⁵ (interpretació *Komintern* d'aquesta) i antifeixista. És a dir, polititzar sense ambages l'associació estudiantil, que, sota la ègida del partit comunista, ha de trencar amb el seu apocat governamentalisme i agrupar a tots els estudiants antifeixistes en un front únic⁵⁶⁶. El seu contacte amb estudiants d'altres tendències d'esquerra és cantellut, especialment amb les joventuts socialistes⁵⁶⁷. Tot i així, comunistes i socialistes mantenen relacions personals de camaraderia i, de fet, és entre les joventuts dels respectius partits que cristal·litza l'ideal del front únic antifeixista, amb la fusió de les JSU (Joventuts Socialistes Unificades). Els estudiants han de desempallegar-se de "l'estrict professionalisme", la qual cosa comporta significar-se políticament i oblidar el narcisisme professional per cercar la confraternitat amb obrers i camperols, doncs estudiants i treballadors conformen

⁵⁶² Tagüeña, M. op. cit., p. 33

⁵⁶³ "De un informe del representante de estudiantes al secretariado del comité central," AHPCE, Film VI, apartat 91.

⁵⁶⁴ Que publica una columna dedica a qüestions estudiantils, el *Estudiante Rojo*.

⁵⁶⁵ Allò maximalista és la lluita contra "el feixisme, la guerra, la religió i tot el que signifiqui opressió de l'home per l'home, proclames de palès regust soviètic, "El movimiento estudiantil revolucionario en el resto de España", *AER*, 19 d'abril de 1934, n.º3.

⁵⁶⁶ "El frente único verdadero", *Frente Universitario*, n.º3, 10 de febrer de 1934, p.1

⁵⁶⁷ Idem. Acusen als socialistes de votar per sistema als rivals dels candidats beoristes durant el III congrés.

l'avantguarda de la revolució⁵⁶⁸. La universitat no pot ser una institució de portes endins, ni ésser tampoc un privilegi de classe de la burgesia, sinó que se s'ha de proletaritzar fins esdevenir una autèntica universitat popular. Evidentment, els estudiants *beoristes* no aspiren assolir d'una revolada aquest programa maximalista, sinó que, en un principi, “només” pretenen arrencar una declaració d'antifeixisme de la FUE. Abstenir-se de fer-ho, diuen, equival a la pràctica a condescendir amb el feixisme, com se li retreu a la direcció de la FUE⁵⁶⁹. L'antifeixisme, però no té només un contingut defensiu, sinó una dimensió revolucionària, per això descarten pactes bilaterals entre estudiants pertanyents a partits polítics (el *frente único de gabinete*⁵⁷⁰, que els hi proposarien els socialistes, que prefereixen mantenir la política al marge de la corporació estudiantil, sense negar la conveniència de constituir aquesta aliança antifeixista de grups i persones) a esquenes del moviment estudiantil, i advoquen per la convocatòria d'assemblees públiques i de caràcter explícitament polític a la universitat, en les quals participin lliurement estudiants antifeixistes de totes les tendències. Els estudiants professionalistes rebutgen que la FUE es declari antifeixista, perquè fer-ho comporta prendre partit en guerres que no són de la competència del moviment estudiantil i comprometre l'apoliticisme de l'organització⁵⁷¹. Declarar-se antifeixista significa excloure una porció d'estudiants de les associacions per motius aliens als professionals⁵⁷². Des de 1931, revistes de l'esquerra del moviment estudiantil com *Proa* venent advertint dels perills de la *dretanització* dels estudiants universitaris: *los estudiantes viran hacia la derecha, caída la monarquía (...) a medida que ven el avance del proletariado y de la pequeña minoría estudiantil acercarse a sus objetivos revolucionarios, ellos reaccionan más a la derecha, más hacia Hitler*⁵⁷³. Ara que ja s'ha constituït el partit feixista, amb molta implantació a la universitat, i els estudiants facciosos assetgen als fueistes, els estudiants comunistes poden reivindicar l'encert del seu pronòstic. No obstant, pels professionalistes hi havia altres recursos per combatre

⁵⁶⁸ Oposición revolucionaria de la F.U.E., “los estudiantes y la revolución”, *Nosotros*, 13 de maig de 1931, p.8

⁵⁶⁹ “El movimiento estudiantil revolucionario en el resto de España”, *AER*, 19 d'abril de 1934, n.º3.

⁵⁷⁰ El frente único verdadero”, *Frente Universitario*, n.º3, 10 de febrer de 1934, p.1.

⁵⁷¹ “La F.U.E es absolutamente apolítica y aconfesional”, *F.U.E* (Madrid), n.º 1, 20 de febrer de 1934, p.1. Pels professionalistes, declarar-se antifeixista equivaldria a confondre la FUE amb un partit polític. Els estudiants d'absolutament qualsevol tendència política són benvinguts a la FUE, sempre i quan aquests no pretenguin imposar als altres companys les directrius polítiques de l'organització a la que pertanyen, i empènyer a la FUE a esdevenir un satèl·lit d'aquest partit. Diuen els “estricteament professionalistes” de la revista FUE, en al·lusió tan a comunistes com als feixistes: *si un partido político ordena a sus afiliados que se apoderen de los cuadros directivos de la F.U.E., sea violentamente o aunque fuese por mayoría de votos, sola y exclusivamente para arrastrar a la F.U.E. en defensa de sus opiniones políticas, claro está que los socios de la F.U.E., afiliados a estos partidos, y que cumplieren esas órdenes, pretendiendo de una manera sistemática atropellar por medio de proposiciones o actuaciones políticas la libre expresión o la dignidad de los demás, difícilmente podrían compaginar su actuación política dentro de la F.U.E.*

⁵⁷² Hi això entra en contradicció amb el que diuen els estatuts, “no podrá excluir ninguna idea, ni defender ningún programa político”, citats a *Ergon*, n.º 1, gener de 1934, p.21. En l'editorial del primer (i únic) numero de la revista F.U.E de Madrid (just a dalt esmentat) es pot llegir: *en la FUE han ingresado siempre, y pueden ingresar actualmente estudiantes de todos los matices políticos, desde la extrema derecha a la extrema izquierda, y cualquiera que sean también sus convicciones religiosas*

⁵⁷³ Nistal, M. “Deducciones del Congreso de la UFEH”, *Proa*, n.º5-6, novembre de 1931, p.12.

el feixisme utilitzar els il·lícits mètodes d'aquest: atribueixen l'aparició del feixisme universitari al desencant estudiantil, a una reacció contra els comunistes, i també a causes socials, com l'angoixa de l'estudiant davant l'obscur panorama laboral. Per tant, és un problema que s'ha d'abordar d'arrel, i no amb enfrontaments cos a cos⁵⁷⁴. Però quan els pistolers feixistes causen estralls, atacar el problema d'arrel podia semblar, per molts estudiants, tirar pilotes fora.

La posada de llarg dels estudiants del BEOR és el III Congrés de la UFEH de València⁵⁷⁵. La seva estratègia passa per presentar sistemàticament esmenes pròpies, aconseguir que s'aprovin en el major número possible, i col·locar els seus candidats en càrrecs de responsabilitat. Maniobren d'amagatotis, però són desemascarats i obligats a justificar-se públicament. L'estudiant peruà de la FUHA, Cornejo, provoca un escàndol majúscul en sentenciar que potser podrien perdre la votació, però la "veritat és bolxevic"⁵⁷⁶. Després de ser descoberts, es debat la conveniència d'expulsar els comunistes. Els apolítics els acusen d'introduir la política subreptíciament a una organització professional i aquests al·leguen que la corrent socialista sí és tolerada (però els socialistes no discuteixen el professionalisme, com bé saben els mateixos comunistes⁵⁷⁷). Es decideix delegar la decisió sobre l'expulsió a les associacions professionals, però la sang no arriba al riu: *para la mayoría, éramos unos tipos algo chiflados e ilusos, pero que no suponíamos ningún peligro*⁵⁷⁸. Les assemblees locals obren expedient als acusats, però sense massa diligència. Endemés, el nou comissari general, Luis Rupilanchas, militant socialista, intenta fer de mitjancer entre tendències i recorda als "estrictament professionals" que, ja que la FUE és una entitat deslligada de la política, han de respectar les creences polítiques íntimes dels seus companys, sempre que els partits no potinegin en les associacions⁵⁷⁹. El BEOR surt reforçat del congrés, doncs, tot i que no ha aconseguit promocionar cap dels seus homes a la directiva de la FUE (no obstant, amb bons resultats pels seus candidats⁵⁸⁰), sí han prosperat algunes de les seves esmenes (per exemple, estendre una petició al CIE d'expulsió dels estudiants feixistes italians i romanesos), i, el més important, després de ser descoberta la maniobra dels estudiants comunistes, però no ser expulsats el BEOR deixa de ser una tendència clandestina per esdevenir una corrent "consentida".

⁵⁷⁴ "Impresiones de la semana", *Gaceta Universitaria*, n^o4, 10 de març de 1933, p.2. En aquest mateix número, una ressenya sobre una conferència d'Henri de Man sobre l'atur intel·lectual com a germen del feixisme, p.3

⁵⁷⁵ Testimoni de Manuel Tagüena, op. cit., pp. 36-37

⁵⁷⁶ *Ibidm.*, p.36.

⁵⁷⁷ "El frente único verdadero", *Frente Universitario*, n^o3, 10 de febrer de 1934, p.1

⁵⁷⁸ *Ibidm.*, p.36. Els bloquistes no foren expulsats per les associacions locals, malgrat es van fer gestions a aquests afectes.

⁵⁷⁹ Rupilanchas, L. "Conclusiones del III Congreso de la UFEH" *Ponencias y acuerdos del III Congreso de la UFEH, F.U.E* (Madrid), n^o7, 1 d'abril de 1933.

⁵⁸⁰ Tagüena, M, op. cit., p.36.

El fet de destapar-se la seva existència i intencions, beneficia més que perjudica al BEOR, que passa a operar a la llum pública i obtenir, gràcies a això, un notòria adhesió. El proper congrés, celebrat a Sevilla a finals de gener de 1934 és el darrer en el qual els professionalistes conserven el seu lideratge, però els comunistes els hi trepitgen els talons.

Amb la irrupció d'una corrent comunista, la "política de classe" atansa la universitat, un espai bastant uniforme pel que fa a l'extracció social de l'alumnat, provinents, en gran majoria, de la burgesia. Molts estudiants se sentiran ofesos en el seu orígens personal i ressentits en la seva altivesa d'estatus per aquesta política de classe que predica, no tant la fraternitat populista (sempre de caire interclassista⁵⁸¹) com la *fusió* entre estudiants, obrers i camperols en una mateixa avantguarda revolucionària⁵⁸². Amb l'eclosió pública d'aquesta corrent, queden confirmades totes les sospites de les associacions rivals: la FUE és una organització política, i, per si fora poc, de filiació bolxevic. Aquesta tendència comunista dins la FUE posa en guàrdia a molts estudiants, que, suggestionats per la propaganda de catòlics o tradicionalistes, poden prendre la part pel tot i repudiar a la federació. Els professionalistes purs també abandonen l'organització a mesura que els comunistes incrementen les seves cotes de poder, sobretot a partir del IV Congrés Nacional de la UFEH⁵⁸³. No seran estranys els casos de conversions a l'extrema dreta dels que ara surten expedits de l'associació, com veurem més endavant.

5.4. Una vaga per "convèncer al ministre" al març de 1933. S'agreugen les contradiccions internes. Crepuscle de la FUE governamental.

Al congrés es constitueix una nova directiva de tall oficialista⁵⁸⁴, amb l'esmentat Rupilanchas, advocat auxiliar de Jiménez de Asúa, com a home fort, recolzat per socialistes i professionalistes (republicans). Els estudiants professionalistes segueixen obtenint la majoria a la cúpula directiva, però aquesta és més ajustada. Un any després, la seva majoria simple del IV congrés es pot interpretar com una derrota. La presència de la vella guàrdia amb "l'etern estudiant" Sbert a primer fila (el mallorquí acudeix personalment al congrés⁵⁸⁵), que segueix sent un buc insígnia per les noves

⁵⁸¹ Sobre la dimensió populista en les iniciatives d'extensió universitària de la FUE republicana, i les seves diferències amb una FUE revolucionària de la Guerra Civil, veure l'article de Fernández Soria, J.M. op. cit., (1995-1996), pp. 397-417.

⁵⁸² Román, Raül, "la proletarització de los estudiantes", *Proa*, n° 3, 1 d'abril de 1931, pp. 6-7.

⁵⁸³ Per exemple, tota l'associació professional d'enginyers decideix escindir-se de la FUE, perquè considera que s'ha desvirtuat la finalitat professional per la fou creada, *Ergon*, n° 1, gener de 1934, p.21.

⁵⁸⁴ Rupilanchas, Luis, "conclusiones del III Congreso de la UFEH", *Ponencias y acuerdos del III Congreso de la UFEH, F.U.E* (València), n°7, 1 d'abril de 1933.

⁵⁸⁵ I advoca per un net apoliticisme, Mancebo, Mª F., op. cit. (1982), p.384.

promocions d'estudiants, no es gratuïta i contribueix a fer inclinar la balança a favor dels apolítics.

La FUE decideix, en aquest congrés, sortir al pas de l'acusació de governamentalisme⁵⁸⁶ amb fets, espolsant-se la mansuetud de la que ha fet gal·la, i anant a la vaga (*convencer al ministerio mediante una demostración práctica de nuestra pujanza*, diu Rupilanchas⁵⁸⁷ eufemísticament) si no es satisfan immediatament les exigències mínimes de la federació. No només cal mobilitzar-se per pressionar al govern, sinó també per demostrar a la comunitat estudiantil que la federació no és el turiferari d'aquest. Molts estudiants, inclòs afiliats, ha perdut la tensió en quan la militància en l'associació oficial no requereix cap tipus d'esforç, i aquest desinterès pot mudar-se en descontent si apareix algun problema professional irresolt (i són uns quants els que el ministeri té sobre la taula), o bé si es dissenteix políticament amb el govern, del qual la UFEH es percebuda com a sucursal (en un moment de deteriorament irreversible de la coalició del bienni des de principis de 1933). Les reivindicacions mínimes de la FUE es resumeixen en un document de quatre apartats que és entregat al ministre d'Instrucció Pública al mes de febrer. En primer lloc, acabar amb l'intrusisme professional, vetant l'exercici de la professió sense títol i l'existència d'escoles privades que convalidin títols oficials. En segon lloc, renovar el professorat, amb la promulgació d'una llei de jubilació voluntària, per la qual, el govern es reservi el dret a l'excedència forçosa dels professors que no donin la talla acadèmica. En tercer lloc, la reforma integral de l'ensenyament, aplicant per ella el programa confeccionat en el II Congrés de la UFEH, i, finalment, la participació dels estudiants en institucions culturals i educatives del país, com el Consell de Cultura, els Consells Regionals d'Educació Primària i Secundària, o les Missions Pedagògiques.

Un cop s'entrega el manifest al ministre, i sense temps aquest per estudiar-lo, la FUE convoca una vaga general pel 10 de març de 1933⁵⁸⁸. De los Ríos se sorprèn molt negativament d'aquesta impaciència dels estudiants. El ministre, un històric de la lluita per la democràcia, i professor solidari amb la FUE quan el tancament d'universitats decretat per Primo de Rivera, creu (com hem vist abans amb el seu coreligionari Jiménez de Asúa) que la vaga estudiantil no és pertinent en un règim de llibertats. El cert és que la vaga ja està convocada abans de formular les

⁵⁸⁶ Argumenta Rupilanchas que *por su esencia profesional, no puede la UFEH colocarse por iniciativa propia frente al poder político; hace falta que sea éste quien lo abogue o dificulte el cumplimiento de los fines que a los estudiantes de la F.U.E agrupan para que la protesta aparezca pujante*. Rupilanchas "conclusiones del III Congreso de la UFEH" en: *Ponencias y acuerdos del III Congreso de la UFEH, F.U.E* (València), n°7, 1 d'abril de 1933, p.2

⁵⁸⁷ Idem.

⁵⁸⁸ Mancebo, M.F, op. cit., (1994), pp. 141-142

reivindicacions al ministre, però els dirigents fueistes no volen un escàndol. De los Ríos s'enujja, perquè no entén el motiu de la vaga, ja que les lleis de reforma de l'ensenyament i de renovació del professorat estan apunt de ser presentades al Parlament⁵⁸⁹. Tot i que pot ser que De los Ríos es defensi així de les acusacions que li infligeix *El Debate* d'anar a remolc dels estudiants, els fueistes estan perfectament assabentat de les diligències del ministre. Per tant, la vaga tindria, en primer lloc, una funció preventiva (accelerar el procés de tramitació de les lleis), i, en segon, propagandística (esborronar la imatge de gos faldiller del govern davant els estudiants), però en cap cas va adreçada a posar en un compromís al govern. De fet, la direcció fueista *desconvoca* la vaga en el moment que De los Ríos promet atendre les peticions estudiantils⁵⁹⁰, però les bases fan cas omís i prossegueix amb aquesta. Fins i tot els professionalistes de la *Gaceta Universitaria* reaccionen d'una manera molt estrident: no han estat mai partidaris de la vaga, però un cop convocada, no hi ha marxa enrere⁵⁹¹. Aquesta disjuntiva deixa a la direcció de la FUE fora d'estreps, en una situació molt delicada. Ha volgut fer un doble joc. Un amago de vaga general que els hi servís per posar amb el vestit de rebel cara els seus companys i confirmar així que la FUE ha tornat, i que no és una comparsa del govern. Tot això sense posar en risc la seva relació privilegiada amb aquest, estant informats que dues de les seves principals demandes, la reforma educativa i la renovació professoral, estan a punt de convertir-se en lleis, i per tant, atents per donar la contraordre tan bon punt el ministre les enuncii, i apuntant-se així una victòria fàcil. Però la situació els hi fuig de les mans i només aconsegueixen enfurismar al ministre i perdre credibilitat davant els companys. En l'article de la *Gaceta Universitaria* amunt citat, s'arriba a responsabilitzar a l'executiva fueista del desori i la violència que en molts llocs macula la que havia de ser una vaga curta, festiva i pacífica, al quedar aquesta sense coordinació per la deserció dels seus líders. Els comunistes aprofiten l'avinentesa per capitalitzar la protesta allà on tenen una presència respectable, com a Madrid. L'aparició de les pistoles jonsistes a la universitats valida, amb evidències tangibles, la seva infatigable taral·la antifeixista. Pels estudiants comunistes, la vaga és l'oportunitat adient per activar el front únic antifeixista. Els comunistes capitanegen als indignats estudiants en l'assalt al centre tradicionalista, i a l'ambaixada de la nova Alemanya de Hitler⁵⁹², mobilitzant a estudiants de diferents tendències i realitzant mítings llampec de caràcter polític, dies després que el ministre ja hagi accedit a les peticions dels estudiants. No són ingenus

⁵⁸⁹ *El Sol*, 8 de març de 1933, p.3.

⁵⁹⁰ "El momento universitario", *Gaceta Universitaria*, n°4, 10 març de 1933

⁵⁹¹ "La reciente huelga universitaria", *Gaceta Universitaria*, n°4, 10 de març de 1933, p.2.

⁵⁹² "La huelga universitaria declarada ayer tuvo en algunas universidades derivaciones dolorosas", *ABC*, 11 de març de 1931, p.31

els comunistes, i saben que la unitat antifeixista assolida en aquelles bullicioses jornades és només circumstancial, però s'està en el bon camí: els feixistes, conclouen els informes optimistes dels comunistes, han sofert un important revés⁵⁹³, conclusió massa optimista, puig que també els feixistes surten reforçats del desgast de l'associació oficial.

La vaga es força estesa (llevat a Barcelona, on la FNEC⁵⁹⁴ va al seu albir, s'aturen classes en gairebé tots els districtes universitari) però ni unànime, ni pacífica ni controlada, com la direcció de la FUE havia previst. De fet, podríem arribar a la conclusió que aquesta se salda en fracàs malgrat s'assoleixin les peticions mínimes. Endemés, aquestes queden aviat en paper mullat per la poca predisposició de govern i oposició a arribar a una entesa: la llei de reforma de l'ensenyament és molt ben acollida per intel·lectuals i estudiants, però aquests, escarmentats, demanen que es tradueixi aviat en fets⁵⁹⁵. Aquesta llei mai passarà el tràmit parlamentari. Uns mesos més tard, passat el fragor de la protesta i estancada la reforma al parlament, en una allocució tan políticament correcta com la ja esmentada de Pérez Carballo, l'autor recorda que encara no s'han complert les expectatives estudiantils amb lleis avortades com la de reforma de l'ensenyament o insuficients com la de renovació del professorat⁵⁹⁶. Pérez Carballo es pregunta si no és que els governants han arribat a creure que la protesta estudiantil es va deure només a una querella personal amb el titular de la cartera d'Instrucció, que quedà automàticament resolta al presentar aquell el projecte de llei al parlament. Els estudiants han perdut l'esperança en que aquesta llei prosperi, però l'autor confia en que, el record de la "inútil espera" doni energies per continuar endavant i arribar "serenament" fins al final⁵⁹⁷. Discurs encoratjador i il·lusionant, però que, a la vegada, transparenta certa melangia pels reiterats fracassos feixistes i la incomprensió de les autoritats públiques. És un retorn a la situació de principis del curs anterior, però en pitjors condicions, després de les decepcions d'aquest any acadèmic. En aquest curs, 1933-1934, però, canvia l'escenari polític amb la victòria de la dreta, per tant, aquest discurs d'inauguració és el cant del cigne d'una FUE "governamentalista".

La FUE no es rescabala del prestigi perdut, ans el contrari, la seva direcció queda en entredit per la seva actitud poruga durant la vaga, desconvocant-la immediatament rep

⁵⁹³ "Informe de los representantes de estudiantes al secretariado del Comité Central", AHPCE, Film VI, apartat 91.

⁵⁹⁴ La FNEC ha estat constituïda a partir de les despulles de la FUE barcelonesa, copada per estudiants nacionalistes catalans. La nova associació no és massa ben acollida pels feixistes de la resta de l'Estat. Veure l'article "los estudiantes catalanes y la FUE", *Gaceta Universitaria*, n° 2, 2 de març de 1933, p.1, on es parla de maniobra catòlica i desagraïment.

⁵⁹⁵ "Ante la reforma universitaria", *Gaceta Universitaria*, n° 5, març de 1933, p.1

⁵⁹⁶ Pérez Carballo, F., op.cit., p.39.

⁵⁹⁷ *Ibid.*, p.42.

la trucada del ministeri, i essent incapaç de fer valer la seva autoritat sobre els estudiants que es mobilitzen espontàniament a Madrid i províncies. Els estudiants catòlics o monàrquics han repetit el seu paper sabotejador, però aquest cop s'han defensat amb ferotgia, colze a colze amb uns nous inquilins, els estudiants jonsistes. A les mans d'aquests, les pistoles espeteguen a la universitat per primer cop, i aquestes passen a formar part del mobiliari universitari habitual a partir d'aleshores. I sobretot, s'ha fet més notori com, l'enfrontament entre estudiants, respon a causes més polítiques que professionals. Mentre que la direcció oficialista de la FUE flaqueja, qui surt reforçat de la vaga són els comunistes, que han sabut donar magnitud política al malestar dels estudiants. Poc a poc, les disputes a la universitat apareixen vívidament com allò que en el fons sempre han estat, un pugna entre corrents polítiques que ara es delineen en dos camps, i s'afuen cap a tendències radicals com el feixisme o el comunisme. La revista juvenil de l'Oposició d'Esquerres *Joven Espartaco* és clarivident quan pronostica, a l'estiu de 1932, que la FUE i els seus adversaris catòlics i tradicionalistes són ja vestigis del passat, i que els nous estudiants polititzats són feixistes o "estudiants revolucionaris"⁵⁹⁸.

Al 9 de maig de 1933 es produeixen greus altercats arrel de la venda per part d'un grup d'estudiants jonsistes de la revista del partit feixista. Estudiants comunistes i jonsistes s'enxarxen en un tiroteig a sang freda, que es resol amb un ferit de gravetat pels primers. Aquest enfrontament és només un malaurat avançament del que serà habitual a partir del curs vinent a la universitat espanyola. Preludia els dos bàndols en els que divideix el conflicte estudiantil, i les noves modalitats de violència que adopta la seva competència, és a dir, la caça del l'estudiant enemic. Després d'aquest incident (que legitima les proverbials apel·lacions a la unitat d'acció dels comunistes) moltes associacions es mostren més predisposades que abans a acceptar una declaració d'antifeixisme, inclòs les que compten amb una destacada presència comunista aprofiten per donar el pas. Els professionalistes, pels quals tota afirmació antifeixista polititza de forma inadmissible el moviment, continuen essent majoria a la junta directiva de la FUE, de manera que encara haurem d'esperar un any perquè aquesta associació, neulida ja la seva ala professionalista, es declari antifeixista⁵⁹⁹.

⁵⁹⁸ "El peligro fascista y la lucha entre los estudiantes", *Joven Espartaco*, nº1, juliol de 1932, p.3.

⁵⁹⁹ Aquesta és la causa que, des de fonts jonsistes, es digui que la FUE es va declarar antifeixista a la primavera de 1933, quan no és exacte, doncs, oficialment, la FUE no es signfica com a tal fins al març de 1934, tot just un any després. El malentès rau en que algunes associacions professionals si se'n van declarar, però no la FUE, com explica un veterà fueista en una edició especial del nº 7 de la revista valenciana *F.U.E.*, a cura de Mª Fernanda Mancebo (p. 23). Segons J.A Primo de Rivera, la FUE es declara antifeixista l'abril de 1933, "quan encara no s'havia començat a manifestar públicament cap moviment feixista" (sic), veure Primo de Rivera, J.A, "La Falange y la F.U.E", *Obras Completas... op. cit.*, p.140.

A principis del nou curs escolar 1933-34, la tensió estudiantil que havia presidit l'any acadèmic anterior sembla que s'hagi fet fonedís. No significa això que desapareguin els episodis de violència, però s'alinea en una modalitat, més tradicional, de protesta estudiantil: a finals d'octubre de 1933, els estudiants d'odontologia promouen disturbis per protestar contra la reforma del pla d'estudi⁶⁰⁰. La força d'ordre públic s'excedeix, i dispara indiscriminadament cap a la facultat. Com a repulsa per aquests fets, els estudiants de la FUE convoquen una vaga de 48 hores, que es secundada pels estudiants catòlics (que esperen, però, que la vaga no s'aprofiti per finalitats "antiuniversitàries"⁶⁰¹), i que s'estén a altres districtes com Salamanca, Sevilla o Múrcia. És un conflicte molt violent (amb un intent de penetrar per la força al ministeri d'Instrucció inclòs), però característic de la clàssica algarada universitària, en el qual no s'estan dirimint qüestions d'índole política entre faccions d'estudiants. Paradoxalment, ens trobem a l'avantsala d'uns comicis que etziben un cop de timó al rumb la República, per tant, en un context en què el debat polític és a flor de pell de la societat espanyola. Teòricament, aquesta efervescència política s'hauria de reproduir, amb més efusivitat encara, al moviment estudiantil, però no és així. Els motius d'aquest combustió espontània del conflicte estudiantil poden ser dos: en primer lloc, i paral·lelament a la defunció del bienni i la crisi de les esquerres, el decandiment d'una FUE massa identificada amb la sort del govern del bienni i que, per postres, n'ha quedat ben desencantada. La conjunció republicanosocialista es desploma i arrossega amb ella la FUE dels "professionalistes", que no pot sobreviure a l'oposició sense entrar en contradicció amb allò que predica, i més, acostumada com està a la protecció estatal. Fallida l'etapa de col·laboració amb el govern, tant els professionalistes com els "polítics", coincideixen accidentalment en la necessitat d'allunyar-se dels partits republicans i per això, no fan campanya a favor d'aquests⁶⁰². En segon lloc, i no excloent amb l'anterior, el definitiu pas dels estudiants a la política, que comporta la seva mobilització durant la campanya (a títol individual, no com estudiants) al servei dels partits polítics⁶⁰³, de manera que les disputes estudiantils es traslladen al carrer⁶⁰⁴. Aviat, aquesta treva a la universitat s'exhaureix. 1933-34 és el curs amb més violència política dels anys republicans, el primer en el qual els enfrontaments entre estudiants

⁶⁰⁰ "Los disturbios ayer ante la facultad de Medicina", *ABC*, 25 octubre de 1933, p.23.

⁶⁰¹ "Los estudiantes católicos secundan la huelga", *ABC*, 26 d'octubre de 1933, p.28.

⁶⁰² El diari *El Sol* es fa ressò d'aquesta indiferència estudiantil i es pregunta que està succeint. El diari es declara més favorable a un estat d'ànim apassionat, encara que aquest suposi suspensió de classes, a l'abúlia, doncs aquesta pot ser un primer símptoma de desafecció al règim, *El Sol*, 13 de desembre de 1933, p. 11.

⁶⁰³ Per exemple, els estudiants tradicionalistes sevillans convoquen als joves a votar a les eleccions, ja que cal *combatir la revolució por cualquier medio*, encara que sigui a través del sufragi inorgànic, "Un manifiesto de la AET", *ABC* (Sevilla), 26 d'octubre de 1933, p. 17. Sovintegen els enfrontaments entre estudiants de diferents tendències els dies previs a les eleccions. Veure l'expedient policial del que fou Cap Nacional del SEU, Alejandro Salazar, consultat al fons del ministeri de Governació a l'A.G.A, que dona notícies d'una d'aquestes confrontacions.

⁶⁰⁴ Com observa Isaura Varela a Santiago, op.cit., (1989), p. 351.

se salden en víctimes mortals. El conflicte reapareix abassegadorament, i ara són els feixistes qui porten la davantera.

Abans d'acabar, voldríem recalcar que, malgrat que aquest apartat pugui semblar la crònica d'un mort enunciada, la FUE continua essent hegemònica durant el cursos 1931-32 i 1932-1933⁶⁰⁵, i que la seva activitat universitària és febril. Els estudiants fueistes s'involucren en experiències d'extensió cultural com les "Missions Pedagògiques" (de fet, una de les seves reivindicacions de març de 1933 és la de tenir veu i vot en la seva junta administrativa) i creen en seus propis dispositius d'extensió universitària, com la companyia teatral *La Barraca*, que, sota la batuta artística de García Lorca, coneix un èxit sense precedents arreu de la geografia espanyola i és alabada pels homes de lletres per la qualitat de les seves representacions⁶⁰⁶, el Cine-Club o la Universitat Popular, on només a Madrid reben classes uns 400 d'obres⁶⁰⁷ (per l'èxit rutilant del la Universitat Popular de Madrid, el III Congrés decideix exportar-la a totes les federacions⁶⁰⁸). La Secció Esportiva és un dels puntals de l'organització, i computa, al 1931, 1.580 socis a Madrid⁶⁰⁹. Tant la Secció Esportiva com la Universitat Popular "sobreviuen" a la pèrdua d'oficialitat de la FUE, la qual cosa dona proves de la seva vitalitat. També s'organitzen colònies escolars estivals pels més menuts. Els fueistes publiquen premsa estudiantil (que ja hem anat esmentant, *Proa*, *Germa*, *Gaceta Universitaria...*), programen altres moltes activitats, com excursions, conferències, cursets, exposicions, biblioteca mòbil, intercanvi d'idiomes... i tenen cura de les necessitats materials dels associats, per això impulsen iniciatives mutuais com la construcció d'albergs, dispensaris per estudiants malalts, menjadors col·lectius subministres de llibres, ajudes econòmiques als més desposseïts, intercanvi amb l'estranger....

6. Els rivals: Les altres associacions estudiantils i juvenils de dreta.

6.1 L'Agrupació Escolar Tradicionalista

⁶⁰⁵Segons un informe del PCE, la FUE té 20.000 afiliats al 1933, "Situación orgánica de la UJC de España", AHPCE, film VI, apartat 91. El *Diario de Huelva* informa al 2 d'abril de 1932 que la FUE té 25.000 afiliats per 15.000 dels catòlics, citat a Domínguez Domínguez, Consuelo, "Los estudiantes de Huelva y la II República", *Huelva en su historia*, n°8, (2001), p.263.

⁶⁰⁶ Sobre el teatre universitari, consultar, J. M. Fernández Soria, "Teatro para el pueblo" y educación popular en la segunda república: ¿un "dirigismo para la libertad"? *Revista española de pedagogía*, v. 55, N° 206, (1997), pp. 79-101

⁶⁰⁷ Al curs 1934-35, segons Pérez Galán, M. op. cit., p.138.

⁶⁰⁸ Per Tuñón de Lara, la Universitat Popular, en l'organització de la qual estigué, val a dir, molt implicat, és, (conjuntament amb el teatre universitari), la gran realització dels estudiants fueistes, doncs, a diferències de la platònica utopia educativa d'altres experiències de difusió cultural, com les Missions Pedagògiques, la Universitat Popular suposa una veritable popularització de la cultura a través d'un diàleg entre alumnes obrers i professors estudiants. Tuñón de Lara, M., *Medio siglo de cultura española (1885-1936)*, Madrid: Tecnos, 1977, pp.265-266.

⁶⁰⁹ *Anuario de la Sección Deportiva FUE*, 1931, [p.5], pàgines sense numerar

6.1.2 La segona joventut del carlisme.

Els carlistes patiran un procés de reconversió i modernització als anys republicans que els catapulten al present després d'un cert temps d'anquilosament. El moviment deixa de ser, gràcies a aquesta regeneració, una relíquia històrica, per incorporar-se de nou a l'actualitat política. Els tradicionalistes no lamenten excessivament la deposició del Borbó a d'abril de 1931. Ara bé, s'alineen al costat dels adversaris de la República i per raons més pragmàtiques que ideològiques, s'incorporen a l'Acción Nacional. Els carlins no combreguen ni amb els monàrquics alfonsins ni amb els catòlics accidentalistes, però les dretes se'n adonen que han de bastir un front comú per sobreviure a la plenamar republicana. Amb tot, a aquestes tendències contrarevolucionàries, no els separa tant els objectius finals (el desmuntatge de la República i l'establiment d'un règim confessional i autoritari), com els mitjans per assolir-los.

A finals d'any, AN reitera el seu accidentalisme fins i tot després de proclamada la Constitució, i mor el candidat Jaume III, que bloquejava la unitat de les diverses branques del tradicionalisme: carlistes, integristes i jaumistes. Dom Jaume és substituït per l'ancià Alfons Carles, ben avingut amb la corrent integrista nocedalista. Aleshores, les tres tendències carlistes s'escindeixen d'AN i creen conjuntament la Comunió Tradicionalista, un partit que aconsegueix transcendir el seu feu basc-navarrès i desplegar-se arreu de l'Estat, amb un creixement tant sobtat com espectacular a les províncies del sud⁶¹⁰. Aquesta expansió s'explica per la manera com la CT s'afaiçona com una "amalgama contrarevolucionària", un partit eminentment antirepublicà predisposat a recórrer a tots els mitjans, inclòs -o sobretot- la insurrecció armada per aniquilar el règim democràtic, i que aconsegueix captar a una nova militància, furibundament antirepublicana i antisocialista, que no pertany a les nissagues d'arrelam carlista "de tota la vida" ni tampoc procedeix de les mateixes comarques on el carlisme ha estat un producte típic. Uns nous seguidors que fins ara potser havien gravitat en una àrea cultural tradicionalista però que no li havien donat un correlat polític.

El carlisme és, fins el sorgiment del feixisme, l'únic moviment contrarevolucionari aprovisionat dels recursos per la mobilització de masses: disposa d'una xarxa de

⁶¹⁰ Sobre la reconfiguració del carlisme durant la II República, consultar l'obra de Martin Blinkhorn, *Carlismo y contrarrevolución en España: 1931-1939*, Barcelona: Crítica, 1979. Una síntesi més actual, Jordi Canal, *Banderas Blancas, boinas rojas: una historia política del carlismo, 1879-1939*, Madrid: Marcial Pons, 2006. Sobre el Requetè i la seva modernització, consultar l'article de Eduardo González Calleja i Julio Aróstegui, "La tradición recuperada: el Requeté carlista i la insurrección", *Historia contemporánea*, n° 11, 1994, pp. 29-54.

premsa política, d'una doctrina oficial (de teòrics d'aquesta, que, poc o molt, la fan evolucionar, des de Nocedal a Vázquez de Mella), reconeixible pels seus lemes, consignes, estètica... instruments d'enquadrament de tot l'organisme social en la seva diversitat, per fer d'aquest quelcom de no conflictiu, com una organització juvenil, un sindicat o una secció femenina, de serveis de lleure per a la socialització en uns valors, a més d'un cos paramilitar, el Requetè. És a dir, una cultura política que vol ser quasi la forma de vida d'una "gran família" irreductible a l'Estat liberal. Totes aquests aspectes, que formen part dels moderns partits de masses, són els que el carlisme potencia en aquests moments El Requeté carlista, per exemple, cobra plena actualitat en l'era de la violència política. Els carlistes reivindiquen el seu caràcter precursor en la política militaritzada i això els legitima per desqualificar als feixistes com a "plagiadors".

La modernització de la CT corre a càrrec de la nova estrella emergent de la CT, Fal Conde, cabdill del carlisme andalús que esdevé un dels principals feus tradicionalistes durant la República, amb poc a envejar a Navarra o Catalunya, per una barreja de factors conjunturals (la proclamació de la República) i personals (sang fresca en la direcció i habilitat de comandament)⁶¹¹. La carrera de Fal es meteòrica, i, al maig de 1934, ja és nomenat secretari regi d'Alfons Carles i Secretari General de la CT, desplaçant així a l' anterior president de la Junta del partit, compte de Rodezno. La designació de Fal suposa un canvi de terç en l'estratègia de la Comunió, que adopta el colpisme a ultrança i el rebuig de la política parlamentària (el mateix Fal no es presentarà mai a les eleccions)⁶¹². A diferència de Rodezno, Fal veu amb desgrat el pacte entre alfonsins i tradicionalistes i contribueix a esterilitzar la TYRE i després, a entrebancar la consolidació del Bloque Nacional de Calvo Sotelo, que havia de facilitar la unió dinàstica entre els dos meandres de la monarquia espanyola. Fal participa inicialment en aquesta plataforma per la solidaritat contrarevolucionària que suscita entre les dretes la revolució d'octubre de 1934, però, passat l'ensurt, es desentén del projecte i fa el possible per arruïnar-lo. La gestió de Fal al capdavant de la CT s'adreça a convertir-la en un partit modern amb una direcció centralitzada. Per això, instaura el principi del cabdillatge, desnona de poder a les juntes forals i annexa a la seva secretaria les seccions del partit, dividides en tres delegacions: Propaganda, Premsa i Joventuts, aquesta darrera encapçalada primer per Luis Arellano, que després és

⁶¹¹Veure el *paper* de Leandro Álvarez Rey, *La contribución del carlismo vasconavarro en la formación del tradicionalismo andaluz (1931-1936)*, on es sintetitza esquemàticament les hipòtesis d'aquest sorprenent desenvolupament del carlisme andalús durant la República.

⁶¹²Manca una biografia de Fal Conde. Hi ha algunes hagiografies, com la de Ricardo Martínez de Salazar y Bascañana, *Manuel Fal Conde. La política como servicio de Dios y España*. Sobre el que suposa el nomenament de Fal com a Secretari General en l'estratègia de l'organització, p.98.

nomenat màxim dirigent del Requetè, i després per José Luis Zamanillo. Aquesta delegació de joventuts integra l'AET, l'Agrupació Escolar Tradicionalista, dirigida per Jaime de Burgo.

6.1.2. L'AET. Les joventuts revolucionàries de la tradició.

L'AET neix a principis de l'any 1930, per tal de substituir la vella i desvalguda associació universitària tradicionalista, en el punt culminant de la revolta universitària que acaba per derrocar la Dictadura de Primo de Rivera. Com el Partido Nacionalista Español, l'AET representa un nou tipus d'esquadrisme contrarevolucionari germinat en el medis juvenils i acadèmics, especialitzat en la lluita contra els estudiants progressistes, quan, en paraules de David Jato, calia un *reforzamiento de los sectores de acción*⁶¹³. En rigor, però, no és fins a la reorganització del carlisme als primers compassos de la República que comença a actuar, haurem d'esperar fins 1933 perquè cobri impuls, quan el carlisme fa una aposta forta per atreure les joventuts⁶¹⁴ i no serà fins el desembre de 1934 quan celebra el seu primer congrés nacional⁶¹⁵. L'AET⁶¹⁶ és el sindicat que aixopluga a tots aquells que repudien el monopoli de la FUE⁶¹⁷, i també un refugi de tots els estudiants que se senten antirepublicans, siguin o no carlistes. Molts futurs falangistes faran marrada passant per aquesta associació. El seuista santanderí García del Soto Vances, s'afilià al tradicionalisme però el seu ingrés *obedeció más que a convicción política de tales ideas, a la lucha en contra de la República, des del campo más opuesto y propicio para ello*⁶¹⁸. De fet, el procés de creixement de l'associació escolar tradicionalista és una reproducció en miniatura de l'expansió del carlisme a nivell estatal: exerceix d'organització paraigües de tots els estudiants

⁶¹³ Jato, D. op. cit., p. 41. Entre els "refundadors" de l'AET, enumera Jato als germans Gómez Ruiz, els Coello, els Orozco, els Triana i els Pradera. Nissagues carlistes vasconavarreres, que es traslladen a Madrid a estudiar perquè ni a Navarra ni al País Basc hi ha universitat, i que formen un irreductible nucli carlista molt més modern que el carlisme rural pel contacte amb el dinamisme polític i cultural de la capital. El president de l'agrupació és el navarrès Jaime de Burgo.

⁶¹⁴ Álvarez Rey, Leandro, *La derecha en la Segunda República: Sevilla, 1931-1936*, Sevilla : Secretariado de Publicaciones de la Universidad : Servicio de Publicaciones del Excmo. Ayuntamiento de Sevilla, 1993, p.305. Es fa un esforç per fundar delegacions de les joventuts carlistes i cercles a les universitats, es crea diaris com *a.e.t* o el diari cordovès *La Bandera Española* es trasllada a Madrid per constituir-se en el diari nacional de JJCC...

⁶¹⁵ "Ha comenzado la Asamblea de la AET", *El Pensamiento Navarro*, 14 de desembre de 1934, p. 3 La idea d'una assemblea de les AET de tota Espanya (no s'utilitza el singular, la qual cosa connota que no existeix un comitè de direcció central) es llançada al setmanari *a.e.t*, per l'estudiant val·lisoletà Fernando Bulnes al n° 13, de 20 d'abril, p.7. Les ponències presentades versaren sobre la definició i organització de les A.E.T, sobre el periòdic *a.e.t* (a proposta de la A.E.T de Saragossa, es planteja la possibilitat de convertir *a.e.t* en l'òrgan d'expressió de totes les agrupacions, i traslladar la redacció a Madrid), una tercera sobre esports i una quarta sobre l'acció hispànica i internacional de les agrupacions tradicionalistes. S'aproven totes les ponències, i es fa una condemna solemne al marxisme. L'assemblea acaba amb una conferència del diputat tradicionalista Romualdo de Toledo, i és amenitzada per una representació de "El divino impaciente", de Pemán, i una visita a l'antiga universitat d'Alcalá d'Henares. Alguns dels directius més importants que hi prenen part són Chicharro, Ciganda, Olazábal, Zaldívar, Llanas de Niubó, Pradera i Gómez Ruiz.

⁶¹⁶ Amb seus a Granada, Sevilla, Valencia, Madrid, Valladolid, Saragossa i Navarra, *a.e.t*, n° 13, 20 d'abril de 1934, p. 3

⁶¹⁷ Aller, R. M. Op. cit., p. 130.

⁶¹⁸ A.G.A, Secció Presidència, SEU, caixa 591, carpeta 391.

opositors al règim republicà. D'altra manera, un moviment polític d'extracció rural, difícilment podria haver arrelat a la universitat, un medi genuïnament urbà. De fet, la seva implantació territorial és escassa, però l'activisme compensa la seva poca projecció. Segurament, les úniques seves durant el primer bienni són les de Navarra (residència del president de l'agrupació, Jaime del Burgo), Sevilla (centre neuràlgic del falcondisme, presidida Francisco de Soto Oriol), Madrid i Saragossa (administrada per José María Zaldívar, cap nacional de l'AET en cessar les seves funcions Jaime del Burgo al 1936). Allà on l'AET no està establerta, els tradicionalistes s'allotgen a la federació catòlica local. Hi ha molts estudiants que compaginen les dues militàncies, a l'AET i a la FEC. El vincle no només rau en l'integrisme religiós. Hi ha una compenetració quasi orgànica entre ambdues associacions, fins al punt que, al marge de la camaraderia, les activitats organitzades conjuntament, i la lluita contra uns enemics comuns, la FEC és, en algunes localitats, la filial oficiosa de la Comunió Tradicionalista allà on no existeix AET o Joventuts Carlistes. És a dir, els estudiants tradicionalistes militen a les federacions catòliques allà on no disposen d'un organisme propi, o aquest és dèbil, de manera que injecten en aquestes el seu radicalisme. Això obliga a replantejar el caràcter d'unes associacions catòliques en les que, en múltiples ocasions, qui mou els fils són els joves tradicionalistes, molt proclius a la violència (un afiliat a L'AET sintetitza tota la seva executòria en l'associació com estar *a palo limpio*⁶¹⁹ contra els enemics) i a l'extremisme ideològic.

L'AET és l'única associació estudiantil, abans de l'aparició del SEU, que es reconeix com a "política", a diferència de la FUE, la FEC, o la FNEC, organitzacions que es declaren apolítiques i estrictament professionals. En conseqüència, la seva finalitat és confèssament política i la seva metodologia, esquadrística: acabar amb el monopoli de la FUE mitjançant la seva liquidació, no pas la sana competència que, per altra banda, no es possible pel règim tancat de representació escolar⁶²⁰. A diferència de les associacions abans esmentades, i coincidint amb el SEU, l'AET no abomina de la politització dels estudiants com quelcom que els distreu de la seva única obligació, que és estudiar, al contrari, argüeix que polititzar és sinònim d'educar, al trencar la closca dels món universitari i posar en contacte l'estudiant amb el món que l'envolta. Polititzar no significa, però, formar-los en el polític liberal com a futurs politicastes, sinó en política en el sentit pur, que és metapolítica. Per altra banda, el seu model d'universitat és l'autònoma en el sentit conservador -és a dir, la privada- deslliurada de la submissió

⁶¹⁹ Es tracta de Juan Antonio Armentia, A.G.A, Secció Presidència, S.EU, caixa 591, carpeta 381.

⁶²⁰ "La F.U.E no da la cara", *a.e.t.*, 23 de març de 1934, p.3.

a l'Estat laic, i amb un rigorós ordenament catòlic on s'ensenyi segons el dogma, i es prohibeixi la llibertat de càtedra als llengua-llargs professors progressistes, que es serveixen d'ella per fer propaganda política antiespanyola. La universitat ha de ser autònoma (la supervisió moral de l'Església no vulnera aquesta autonomia, doncs aquella vetlla únicament perquè s'expliqui la Veritat, que no està subjecte a discussió alguna), i això vol dir que claustre ha de seleccionar al professorat, abolint les oposicions, un sistema qualificat de "tràfic d'influències polítiques" inadmissible a la universitat⁶²¹. Vaguetats que no es concreten, ni molts menys, en un projecte universitari com el de la FUE, ultra que emular la prehistòrica universitat carlina de Solsona (1838-1840) o rescatar de l'oblit l'exemple de la Universitat carlista de Navarra.

Els joves carlistes radicals tenen bona part de la culpa de l'encimbellament de Fal Conde, (nat al 1894, un polític molt jove comparat amb la gerontocràcia carlista) a la cúspide de la Comunió. *¡Renovarse o morir!*⁶²², clamen els joves des de la seva premsa, consigna que sobte pronunciada dins un moviment aparentment tant tan nostàlgic com el carlisme. Els joves modernitzen la retòrica anyenca de la trinitat Déu, Pàtria i Furs, pregonant una "revolució tradicionalista" d'accent moral anticapitalista (de fet, l'anticapitalisme forma part de l'ideari primigeni del carlisme). Són conscients que, en la voraginosa societat de masses, tot moviment sense un discurs populista està condemnat al fracàs. El carlisme es postula com una tercera via, entre la dreta i l'esquerra, entre el comunisme i el capitalisme. En nom de la tradició estan disposats a eradicar per igual als marxistes i al capital: *ni con el capitalismo ni con el comunismo: solo pertenecemos a España. ¡Y a ti, marxista ateo, y a ti, capitalismo opresor y liberal, a los dos os mediremos con el mismo rasero!. ¡Os exterminaremos!*⁶²³.

Efectivament, el joves carlistes no ataquen només les esquerres, atees, antipatriòtiques, esclaves de potències estrangeres, sinó que es despatxen a gust amb les dretes, sobretot amb Gil Robles i amb RE. Els joves carlins són enemics acèrrims de l'aliança entre alfonsins i carlins, com la branca integrista del carlisme a la que són afins, i no se n'estan de pressionar perquè la TYRE es dissolgui: *Una organización que se titula RE y a la que todo español honrado mira con odio y con aversión porque representa lo que el 14 de abril fue barrido ¿por qué no decirlo?, con júbilo de la inmensa mayoría del pueblo.*

⁶²¹ Montanes del Olmo, Luis, "La Universidad tradicional", *a.e.t.*, n° 13, 20 d'abril de 1934, p.5

⁶²² *a.e.t.*, n°8, 16 de març de 1934, p. 3.

⁶²³ *a.e.t.*, n° 7, 2 de març de 1934, p.2

*Somos intransigente, y carlistas*⁶²⁴, declaració de principis contra la direcció de la Comunió, en mans de Rodezno, partidari d'una aliança dinàstica amb els alfonsins per a vèncer les limitacions d'una amalgama exclusivament carlista⁶²⁵, per això, celebren l'elecció reial de l'integrista Fal Conde com a secretari del partit al maig de 1934. També les joventuts de Renovación, fundades el maig de 1933 rebutgen l'aliança amb els tradicionalistes, i, per tant, se situen al redós de Goicoechea enfront a Calvo, promotor d'aquest pacte, que inclou el reconeixement d'Alfons Carles com a rei, i a Joan, fill d'Alfons XIII, com a successor, fusionant-se així els dos ramals de la dinastia. Per tant, les joventuts carlistes i les de Renovación, van de la mà sense proposar-s'ho en la seva lluita per sabotejar el pacte dinàstic, i assalten el local de la TYRE⁶²⁶. Al marge del plet dinàstic, a Renovación se li retreu el seu caràcter elitista i burgés, i al caragirat de Gil Robles (perquè el seu pare fou carlí), se li recrimina el seu "republicanisme". Gil està contribuint a consolidar la República al respectar el seu marc legal per accedir al poder i aclimatar la CEDA com la dreta republicana, amb l'efecte d'estabilitzar el règim, doncs deixa només fora del sistema a una extrema dreta políticament marginal. Se l'acusa, sense mossegar-se la llengua, d'incomplir els mandats dels electors que van donar la majoria a la Unió de Dretes a les eleccions de 1933, poc menys que de trair-los. Però els dirigents del partit són més primmirats que els seus eixelebrats cadells, perquè saben que depenen de la generositat de Gil Robles en l'assignació de candidats de la unió de dretes en futures eleccions, i, perquè, millor que res, és la seva ofensiva parlamentària contra la legislació social del primer bienni, doncs, amb el permís d'Espanya, també han pensar amb les seves hisendes personals.

Els joves carlistes aspiren a una Monarquia Tradicional, és a dir, autocràtica i no contrapesada per institucions liberals ni frens constitucionals, com havia tolerat la línia dinàstica alfonsina, on el rei sigui el pare bondadós i equitatiu del poble, que imparteix justícia i distribueix la riquesa equànimement per sobre d'egoistes interessos de classe ("monarquia social"). Una monarquia, antiliberal i antiparlamentària, que coroni un Estat, confessional, corporatiu i autoritari. No endebades, l'obra més important de doctrina tradicionalista durant la República és *El Nuevo Estado*, de Víctor Pradera. Aquesta concepció estatalista no forma part del bagatge ideològic del tradicionalisme, sinó que és una llicència moderna, malgrat els carlistes puntualitzin que el seu Estat

⁶²⁴ Mendoroza, José "La revolución carlista", *a.e.t.*, n° 14, 27 d'abril de 1934, p.1.

⁶²⁵ Canal, J. op. cit., p. 311

⁶²⁶ Gil Pecharromán, J., *Conservadores subversivos: la derecha autoritaria alfonsina*, Madrid: Eudema, 1994, p. 210.

autoritari res té a veure amb el “panestatisme” feixista. Les joventuts carlistes són populistes. Idealitzen a un poble reliquiari de les essències de la Tradició immutable. De fet, el Carlisme sempre ha estat un moviment molt interclassista, amb una base formada per una sòbria petita burgesia ultracatólica, però amb un vèrtex de grans terratinents agraris, peculiar aliança d'interessos dispars amenaçats que ha cristal·litzat històricament quan l'Estat ha intentat reformar les estructures agràries. Els joves carlistes fan una crítica moral tenaç al sistema capitalista com a destructor de l'ordre natural, al que contraposen l'austeritat popular com a valor superior. El seu programa per llimar les arestes del capitalisme es basa en una “moralització” de l'economia. Proposen una limitació de les grans fortunes individuals, una regularització dels beneficis de les grans empreses i l'obligació que el capital circuli en profit de la societat, que no sigui atresorat per una minoria caciquista⁶²⁷. El seu missatge va adreçat al petit-mitjà propietari agrícola, del que s'han de revisar els deutes contrets amb la gran propietat i garantir “salari familiar”, és a dir, per cobrir dignament de les despeses de tots els membres de la família⁶²⁸. Tot plegat, gens perillós per les arques de la gran burgesia agrària, a la que únicament convida, sense exigències ni presses, a invertir en empreses que generin demanda de mà d'obra, però que podria desconcertar els grans latifundistes que presideixen el partit. Aquests són els límits de la seva “agosarada” revolució carlista⁶²⁹, per la consecució de la qual no s'han d'escatimar mitjans (tot i que puguin pertorbar momentàniament l'ordre: revolució equival pels carlistes a ferotgia). Aquesta revolució mai ha d'excedir els preceptes de la recta moral catòlica⁶³⁰. Tanmateix, la desaparició de la revista *a.e.t* a l'estiu de 1934, morta per manca de finançament, es pren com una advertència dels líders rendistes, que no estan disposats a donar pàbul a les audàcies de la seva cantera. De fet, l'AET és encabida dins la nova delegació de joventuts del partit, i això genera malestar a entre els estudiants tradicionalistes, que ho entenen com un usurpació de la seva autonomia⁶³¹.

⁶²⁷ Burgo, Jaime del, *Requetés en Navarra antes del alzamiento*, San Sebastián: Editorial Española, 1939, p. 65

⁶²⁸ Mendoro, J. “la revolución carlista”, *a.e.t*, nº 14, 27 d'abril de 1934, p.1

⁶²⁹ El terme “revolució” cotitza alt entre la joventut dels anys trenta, i és utilitzat amb profusió, la majoria de vegades abusant-ne. Els joves carlistes es proclamen revolucionaris perquè desitgen reimplantar una situació pretèrita (revolució com a retorn), ancorada al s.XVI (l'Imperi de Carles V), mentre que no són reaccionaris perquè la reacció significa reprendre el règim existent immediatament abans de l'actual, i no volen tornar pas la Restauració. Burgo, Jaime del, op. cit., (1939), p.52

⁶³⁰ Arcos Elio, José Luis, “Ni de derechas ni de izquierdas: carlista”, *a.e.t*, nº 1, 26 de gener de 1934, p.4.

⁶³¹ “Ha comenzado en Madrid la Asamblea Nacional de AA. EE. TT”, *El Pensamiento Navarro*, 14 de desembre de 1934, p.3

Pel que fa a la sociabilitat política⁶³², també es modernitzen els joves carlistes, que ja no es reclouen a la capella o s'esbraven en banquets i romeries: ara es reuneixen per celebrar mítings polítics, conferències, entremesos teatrals de temàtica èpico-històrica, excursions bucòliques que sovint emmascaren una marxa militar... L'escoltisme és, per les noves generacions carlistes, una simulació de la guerra de guerrilles i un mitjà per enfortir la camaraderia i contrarestar l'individualisme urbà. Els hàbits de casino han quedat desfasats per aquests joves carlistes, fills de la modernitat, però amb la vista rotada cap el passat, que fa vots per tornar a l'esperit guerriller del carlisme decimonònic.

Malgrat estar comandats per un compte com el de Rodezno, aquesta no és en l'aristocràcia en què creuen els joves carlistes, sinó una aristocràcia *natural*, del valor, de reminiscència *nietzschiana*⁶³³ i, encara que el seu candidat sigui un ancià decrepit, converteixen a Alfons Carles en gairebé un cabdill carismàtic, que no desmereix el de qualsevol feixisme. El seu ideal és el d'una vida temerària, que assumeix el risc joiosament, ja que *no se muere más de una vez*, i que únicament es té *miedo al miedo*, que recorda també l'irracionalisme vitalista del feixisme. Els joves carlistes també actualitzen el significat del culte als morts, els "màrtirs de la tradició", una festivitat instituïda a principis de segle per recordar els guerrillers carlistes decimonònics, ecos d'un passat gloriós confinats simbòlicament a aquest precisament a través d'aquest homenatge, doncs el carlisme està tancant un cicle històric integrant-se dins el sistema de la Restauració. Ara, en canvi, a través d'aquesta commemoració és comuna als joves a emular aquells braus *gerifaltes* i prendre les armes. Els joves tradicionalistes veneren la violència extrema, menys elaborada i més matussera que en la teoria feixista: *Somos revolucionarios*, diu Jaime de Burgos. *Ahora bien, si la revolución es el cambio violento de lo existentes... también somos revolucionarios*⁶³⁴. Un concepte de revolució que, per exemple, els japistes mai podran assumir. El discurs sobre la joventut és igualment similar al del feixisme: els joves com a subjecte social uniforme, rebels per naturalesa contra la legalitat, amb una missió històrica sublim que accomplir...⁶³⁵. Protegir-los de la política, com aconsellen els consiliaris de

⁶³² Sobre la sociabilitat política dels joves carlistes, veure l'esplèndida obra d'Ugarte Tellería, Javier, *La nueva Covadonga insurgente: orígenes sociales y culturales de la sublevación de 1936 en Navarra y el País Vasco*, Madrid: Biblioteca Nueva, 1998, pp. 278-281. Aquesta obra és el major esforç per explicar l'impacte sobre "dues capitals provincianes de segona", Pamplona i Àlava, de la irrupció del règim democràtic i dels aires de modernització que porta en ciutats on tradicionalment ha estat dominant una cultura política antimoderna i ultrareaccionària com és el carlisme, i com aquesta cosmovisió local que se sent insultada en els seus principis, explica l'adhesió entusiasta d'aquestes dues ciutats al 18 de juliol.

⁶³³ En l'article "*seamos rebeldes*", es crítica la moral de l'esclau rememorant, precisament, aquell que va saber escapar d'aquesta condició, el traci Espartac, Burgo, Jaime del (1939), pp. 137-139

⁶³⁴ *Ibidm.*, p. 52.

⁶³⁵ *Ibidm.*, p.38

les associacions catòliques, és incompatible amb la seva condició de joves, només cal canalitzar correctament aquestes energies desbordades. També en la comunió s'està produint una ruptura generacional. Els primers estan farts de seguir els dictats "d'homes vells de forma i actuació"⁶³⁶. Els joves carlistes no només són antiparlamentaris, sinó que detesten l'activitat parlamentària i no conceben participar en aquesta farsa⁶³⁷. No entenen perquè els dirigents tradicionalistes, que no son creients però sí practicants, s'avenen a participar en el pessebre parlamentari i a perdre el temps en rifes electorals. La única via per capturar el poder que admeten és la insurreccional. Tampoc aquells fan cap esforç per infondre sàvia nova a la vetusta ideologia del partit, ni als seus procediments, filosofia de l'organització o pautes de sociabilitat. Els caps són massa astuts, freds i calculadors, poc apassionats a diferència del *oleaje de sangre* que és la seva joventut.

L'AET és l'associació juvenil d'extrema dreta que més aviat és *feixistitzarà*, molt abans que la JAP, entenen aquest procés com el de l'anivellament ideològic, no només estètic o metodològic, amb el fenomen feixista, malgrat que alhora siguin ells qui el miren amb més prevenció al fenomen feixista i destaquin una originalitat i una autenticitat que estaria vedada al feixisme. Els joves carlistes comparteixen molts elements amb el feixisme, però al·leguen que aquests ja formen part del corpus doctrinal del tradicionalisme, i que el feixisme només fa que espoliar-los. Les bases de l'AET mantindran relacions molt cordials amb els feixistes, malgrat la cúpula és remisa per por a ser subsumits per aquells, al que atacaran amb molta virulència, paradoxalment (però comprensiblement, al disputar-se un mateix públic), a mesura que s'assemblen més a ell. Malgrat les vacunes per impedir el contagi feixista⁶³⁸ és produeix una col·laboració espontània entre les bases contra els enemics comuns, i una fuga d'estudiants tradicionalistes al sindicat falangista.

Els joves carlistes no es reconeixen com a feixistes, ans al contrari, són rivals, *a la teoria*, del feixisme, pel seu caràcter antimonàrquic, anticatòlic i panestatista. El feixisme és indiferent a la forma de l'Estat, és laic i es postula com nova universalitat que competeix amb la catòlica, tot i que, de portes enfora, aparenti ser compatible. El feixisme és de la mateixa família materialista que el marxisme, però ho camufla amb

⁶³⁶ Ibidm., p.25

⁶³⁷ Ibidm., p. 38

⁶³⁸ Francisco de Soto Oriol, president de l'AET sevillana, escriu que aquestes dates un opuscle, "Tradición y fascismo", guardonat amb un premi del Consell de Cultura de la Comunió Tradicionalista, en el qual clarifica la posició del carlisme envers el feixisme. En ell, acusa el feixisme de barrejar idees sanes extretes de la doctrina carlista amb elements pagans, com l'estatisme

amb la seva, pregonada als quatre vents, recerca d'una nova transcendència⁶³⁹. El seu concepte d'Estat leviatà, laic i absorbent de tots els cossos naturals juxtaposats entre aquest i la societat (gremi, família, furs...) és herètic. El feixisme, és, per tant, perillós, perquè és un modernisme revestit d'un descostat discurs tradicionalista, que pot enganyar a molts tradicionalistes de bona fe. *No podemos ser fascistas*, sentencien els joves tradicionalistes, massa taxativament per no deixar entreveure que vacil·len davant el poder de seducció feixista⁶⁴⁰. Però, no és aquesta apel·lació a la revolució nacional, l'antimarxisme furibund, el culte a la violència per la violència, el nou ideal de vida heroica, la requalificació del ritual mortuori, les desfilades paramilitars, la justícia social, l'estetització de la política... una evolució lamarckiana, per analogia amb el feixisme, del carlisme?. Ells, a l'inrevés, són de l'opinió que allò de bo que conté el programa feixista ja forma part de l'ideari del carlisme d'antuvi, de manera que el feixisme es consolida a mesura que es "tradicionalitza": en un moment donat, aplaudeixen a Mussolini per adoptar el corporativisme del carlisme...⁶⁴¹.

Com és costum, com més a prop s'està del feixisme, amb més vehemència s'abjura d'aquest per mor a una "via nacional". El feixisme espanyol, és un implant innecessari, en quan ja existeix prèviament un moviment corporativista i militaritzat com el carlisme, i, si s'ha introduït a Espanya ha estat a raó de l'actitud passiva de los *únicos y verdaderos fascistas españoles*: els requetès carlistes⁶⁴². No només és estranger, sinó que és una versió defectuosa de l'italià, només cal fixar-se amb el quadre dirigent, que procedeix de l'alfonsinisme i que ha heretat les seves xacres, com el centralisme, el caciquisme i l'elitisme. Per aquest motiu, Falange està privada d'esperit combatiu (ironitzen sobre "l'obrer" Primo de Rivera⁶⁴³) cosa que la inhabilita per esdevenir un partit de masses. Es vitupera a Falange perquè saben que estan atraient a molts joves tradicionalistes al feixisme. Com a mecanisme de defensa, són ells qui comminen als falangistes a entrar a la Comunió, si és que de veres són tradicionalistes

La radicalització dels joves carlistes topa amb els mateixos esculls que la de les JAP: per molt que s'erigeixin en "avantguarda del partit", la seva submissió a la junta directiva de la Comunió (ells mateixos abonen el principi d'autoritat) els hi resta molt marge d'autonomia. Ara bé, i a diferència dels japistes, els joves carlistes no se'n estan de reprotxar a les jerarquies del partit la seva indolència⁶⁴⁴, (tot en va que es vulgui),

⁶³⁹ Mendizorrotzs, "Fascismo y tradicionalismo, I", *a.e.t.*, n°11, 6 d'abril de 1934, p.3

⁶⁴⁰ *a.e.t.*, n°5, 23 de febrer de 1934, p.3

⁶⁴¹ *a.e.t.*, n° 12, 13 d'abril de 1934, p. 2

⁶⁴² Mendizorrotz, "Fascismo y tradicionalismo", *a.e.t.*, n° 12, 13 d'abril de 1934, p. 2

⁶⁴³ *a.e.t.*, n° 15, 4 de maig de 1934, p.1

⁶⁴⁴ En un article a la revista *a.e.t.* en el qual es declaren revolucionaris, treuen pit de contra els dirigents sèniors (*somos revolucionarios, ¿lo oyen ustedes?*) i denuncien aquells que s'aprofiten del partit només per lucrar-se personalment. A la pràctica,

que està fent perdre pistonada al carlisme en benefici de moviments més moderns, com el feixisme. Per poder posar-se al seu nivell, el carlisme s'ha de modernitzar, la qual cosa equival, en aquest context, a adoptar patrons feixistes, o, en l'estil indirecte i perifràstic que fan servir tant els joves tradicionalistes com, sobretot, els japistes, "extreure allò de positiu que hi ha el feixisme evitant que aclapari el nucli històric del pensament tradicionalista". Per M. Blinkhorn⁶⁴⁵, es produeix entre les joventuts tradicionalistes una autèntica feixistització, que, sumat a "desfeixistització" de Falange després de l'escissió de Ledesma, facilita que un tradicionalisme vitaminat amb feixisme i un feixisme descalcificat amb conservadorisme, convergeixin en el partit únic. Però més aviat, el que s'està produint és una colonització feixista del sector més radical del carlisme, de manera que falangistes i carlistes seran sintetitzats pel feixisme, i no per l'absència d'ell.

6.2. La CECE.

6.2.1. *Militia est vita hominis super terram*: Un catolicisme d'acció.

L'encíclica *Rerum Novarum* (1891), de Lleó XIII inaugura una nova relació de l'Església amb modernitat més matisada que la pura i simple abjuració. En ella, es commina a tot catòlic a implicar-se en una *re Cristianització* de la societat a través del "moviment catòlic" o "d'acció catòlica"⁶⁴⁶, (denominació amb la que es coneix el magma d'associacions catòliques de diversa naturalesa -estudiantils, juvenils, femenines, sindicals, apostòliques...- que coadjuven en la realització d'aquest ideal) que estén els principis del catolicisme social (harmonia de classes, corporativisme, dret a una vida digna, respecte immaculat a la propietat privada...), amb una especial dedicació a ensenyar el camí de retorn al ramat als sectors més vulnerables a la degeneració modernista, joves i obrers, aquests últims guanyats per idees dissolvents com el socialisme o l'anarquisme. Si fins ara es proclamava la incompatibilitat entre l'Església

però, no plantegen cap tipus d'oposició interna i acaten obedientment les ordres de d'alt a Burgo, Jaime del op. cit., (1939), p.52

⁶⁴⁵ Blinkhorn, M. op. cit. (1979), pp.257-258

⁶⁴⁶ El "missionerisme" social dels catòlics s'aplica en la formació de sindicats professionals no de classes, en la formació d'elits i en la creació i suport de partits catòlics unitaris. Sobre aquesta organització a Espanya durant en el període estudiat, la monografia coordinada per Feliciano Montero, *La Acción Católica en la Segunda República*, Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá. Servicio de Publicaciones, 2008. Sobre les seves joventuts, el material és encara més escadusser. Entre les monografies recents, es troba l'obra de Watanabe, Chiaki, *Confesionalidad católica y militancia política la Asociación Católica Nacional de Propagandistas y la juventud católica española (1923-1936)*, Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia, 2003, que s'ocupa preferentment dels propagandistes i el seu tutela sobre les joventuts d'Acció Catòlica, tant com a animadors d'aquesta com a caps visibles de la mateixa. Sobre les joventuts femenines, Blasco, Immaculada, *Paradojas de la ortodoxia: política de masas y militancia católica en España (1919-1939)*, Zaragoza: Premsa universitària de Zaragoza, 2003. Finalment, es pot consultar també el breu article de Silva Tapia, Miguel, "La Juventud de Acción Católica Española: la revista "La Flecha", *Anuario de historia de la Iglesia*, n° 16, 2007, pp. 453-457. Sobre el moviment catòlic general a l'Espanya d'entreguerres, *Católicos entre dos guerras: la historia religiosa en España en los años 20 y 30*, Madrid: Biblioteca Nueva, 2006.

i l'Estat liberal, ara s'invita als catòlics a acatar amb la deguda obediència les autoritats legítimament constituïdes i a ésser indiferent a les formes polítiques (perquè l'Església té una missió més alta que la prosaica política terrenal: *al cèsar al que és del cèsar*). Aquesta encíclica va adreçada principalment a la concòrdia amb la III República francesa i segella el *ralliement* catòlic amb l'antiga pàtria del rei "catoliquíssim".

A Espanya, l'Església havia obtingut privilegis i prerrogatives del règim dictatorial Primo de Rivera sense parangó en la història recent d'Espanya i recompensa aquesta generositat amb el desplegament d'una litúrgia nacionalcatòlica en la qual religió i patriotisme s'amalgamen inextricablement. També se sent l'Església històricament vinculada a la institució monàrquica (la figura del rei ungit, guardià terrenal del regne celestial, assot d'infidels i forma de govern que reflexa fidedignament l'ordre diví, regit per un "Crist Rei",) i, en canvi, associa el republicanisme amb l'ateisme i la persecució anticlerical⁶⁴⁷. Quan es proclama la República, les ordres pontificies van en la direcció de l'encíclica abans esmentada: acatar el nou sistema i preparar-se per defensar la causa catòlica des de tots els fronts possibles⁶⁴⁸. L'episcopat espanyol, però, forma part d'una església integrista, antidemocràtica i antimoderna, que no accepta la separació entre Església i Estat ni la llibertat de culte, ni l'educació pública⁶⁴⁹. Quan cada episcopat redacti la seva pastoral difonent l'encíclica papal, en el qual s'exhorta sobre l'actitud adequada que han de prendre els catòlics vers el nou règim, ja es manifesta la insubmissió d'algunes jerarquies eclesiàstiques, com la del mateix cardenal primat de Toledo, Pedro Segura, que elogia el règim caigut, i posa alerta de les maniobres antireligioses del nou. Des de l'alba del règim, per tant, aquest pateix l'animadversió pública de les altes jerarquies eclesiàstiques. En paraules d'Hilari Ragner, la qüestió religiosa és un dels factors que més contribueix a exacerbar els ànims i provocar la inestabilitat del règim⁶⁵⁰. Els enemics de la República, majoritaris entre la jerarquia eclesial, inculquen als catòlics la imatge d'una fe perseguida i d'una Església màrtir, i els persuadeix a desobeir al neronià règim democràtic. Per tant, els catòlics integristes

⁶⁴⁷ A Espanya, el catolicisme polític també s'identifica amb la dinastia, que encarna les essències patriòtiques. Figues d'un altre paner és l'estratègia que després adopti el tàndem Herrera/Gil Robles durant la República. Per aquest bifurcació entre convicció monàrquica i tàctica possibilista, veure Montero, José Ramón, *La CEDA: el catolicismo social y político durante la Segunda República*, Madrid: Ediciones de la Revista del Trabajo, 1977, v.II, pp.46-47.

⁶⁴⁸ Avilés Farré, Juan, "Catolicismo y derecha autoritaria. Del maurismo a Falange", *Religión y sociedad en España (siglos XIX y XX): seminario celebrado en la Casa de Velázquez (1994-1995); actas reunidas y presentadas por Paul Aubert*, Madrid: Casa de Velázquez: Universidad Autónoma de Madrid, 2002, pp.46-47.

⁶⁴⁹ Les immediates reaccions antirepublicanes d'algunes de les més conspícues autoritats eclesiàstiques del país, malgrat la indicació papal a acatar la nova legalitat, a Ragner, Hilari, *La pólvora y el incienso: la Iglesia y la guerra civil española, 1936-1939*, Barcelona: Península, 2001, p. 48-51. El seu antirepublicanisme és, per tant, anterior a la "persecució religiosa".

⁶⁵⁰ *Ibidm.*, p. 39

no cerquen encrespar l'opinió catòlica només contra la legislació laicista, sinó contra el règim polític republicà.

Al maig de 1931, es produeix la crema de convents a Madrid (i moltes altres localitats, com a Màlaga, Sevilla, València...). Dies abans, des de un Cercle Monàrquic de Madrid, s'havia fet sonar, a tot drap, l'himne monàrquic. Aquest psicofonia monàrquica un mes i escaig després de l'abdicació del Borbó sembla ser la causa més probable d'aquest brot d'anticlericalisme. La vinculació de l'Església amb l'antic ordre, però també, la seva tèbia, ambigua i remugant benvinguda del règim republicà hauria convertit els temples en un boc expiatori de la defensa del nou règim davant les primeres cuetejades dels monàrquics després de la seva derrota electoral. Incendiant els convents, es purga la ciutat d'aquella conspiració jesuítica que repta per tètriques sagristies a les que l'Estat no té accés. Sempre s'ha dit que la passivitat del govern de la República a l'hora d'impedir primer, i esclarir després els fets, reconeguda pel ministre de l'Interior, el catòlic Miguel Maura, és un error estratègic del govern republicà, doncs permet als integristes catòlics validar el seu discurs sobre l'Església perseguida i priva a República del suport d'un catolicisme sociològic políticament neutre. Aquests fets seran sempre esgrimits per a il·lustrar el règim de terror anticatòlic instaurat per la República, i justificar l'antirepublicanisme dels catòlics, i, de retruc, la seva adhesió al cop d'Estat militar⁶⁵¹. Però l'accent antidemocràtic és consubstancial a la major part de la jerarquia episcopal espanyola: la Guerra Civil no té un germen religiós⁶⁵². I no només perquè el règim republicà vagi en perjudici dels interessos materials que l'Església comparteix amb els sectors privilegiats de la societat de classes, sinó que, com adverteix Juan Avilés, hi ha una identitat de principis filosòfics entre el catolicisme "trentí" de l'episcopat espanyol i l'extrema dreta política⁶⁵³, la qual aborda la política en funció d'una determinada interpretació de les afirmacions de la religió revelada (el que Pedro Carlos González Cuevas anomena "teologia política"⁶⁵⁴). A Espanya, sempre ha estat absent un catolicisme polític liberal⁶⁵⁵, a l'estil de *Le Sillon* de Marc Sangnier a França (per altra banda, fou condemnat pel Papa Pius X el 1910, de manera que és des de la Santa Seu que no s'alena, precisament, aquest tipus de

⁶⁵¹ Aquest és el fil argumental de les obres del sacerdot Vicente Cárcel Ortí, per exemple, *La gran persecución: España, 1931-1939*, Barcelona: Planeta, 2000. L'adhesió dels catòlics al bàndol nacional seria, segons aquest autor, una conseqüència de la persecució religiosa endegada per la República, sense contemplar la possibilitat d'una afinitat ideològica o solidaritat de classe.

⁶⁵² Més aviat, serveix a *posteriori*, per explicar la guerra, i, en el bàndol nacional, per legitimar-la com a creuada, Raguer, Hilari, op. cit., p. 51. Veure també Bottí, Alfonso, op. cit., p.91

⁶⁵³ Avilés Farré, J, op. cit., p. 256.

⁶⁵⁴ González Cuevas, Pedro Carlos, *Acción Española. Teología política y nacionalismo autoritario en España, 1913-1936*, Madrid: Tecnos, 1998, (1998), 211.

⁶⁵⁵ *Ibidm.*, p. 44.

moviments democratacristians) o un partit popular a l'estil del italià de Don Sturzo, que són poc menys que impossible en un territori on el clero és en gran proporció integrista, i aquest blasma del liberalisme com a pecat (com salmodià el frare català Fèlix Sardà i Salvany) per tant, una idea política és anatematitzada com una falta moral, i qui la comet ofèn la voluntat de Déu. Com a contrapartida, es configura com a corrent majoritari dins la teologia política dels catòlics espanyols el que s'ha anomenat, borrosament, "nacionalcatolicisme", ideologia que incardina una interpretació rigorosa del dogma amb un patriotisme desafortat, convertint el catolicisme en quelcom consubstancial al ser de la nació espanyola. Aquesta corrent cristal·litza com a concepte arrel de la Guerra Civil (no és utilitzat pels protagonistes, sinó pels historiadors), durant la qual l'Església legitima l'alçament militar donant-li títol de Croada contra l'infidel, però és una noció anterior, i més que ésser creada per la guerra, es desempolssa per explicar aquesta⁶⁵⁶. El nacionalcatolicisme és una sensibilitat sorgida a finals de segle XIX a l'interior de l'Església espanyola, que s'atrinxera obstinadament en l'antimodernisme, l'antiliberalisme i el rebuig de la democràcia, mentre que el Vaticà intenta obrir vies de diàleg amb aquesta modernitat. Segons Botti, a finals del s. XIX, el nacionalcatolicisme es converteix en l'única forma de nacionalisme unitari i interclassista possible per Espanya⁶⁵⁷. Les conseqüències que es poden extreure de tal conclusió són demolidores. La "dèbil nacionalització" i l'aparició dels nacionalismes perifèrics, "els mals nacionalismes" que contravenen el mandat diví de la unitat, precipiten que el nacionalcatolicisme es concebi com la única forma del ser nacional possible. L'alternativa més descentralitzadora i liberal és, en canvi, marginada.

Com a catolicisme "nacional", practica una espècie de "gal·licanisme" *sui generis*, guardià de les essències de l'ortodòxia canònica, inclòs desafiant la infal·libilitat papal si considera que aquest se'n desvia: la jerarquia catòlica espanyola acostuma a resistir-se, al llarg de la història contemporània, a obeir les iniciatives aperturistes provinents del papat, arribant a la desautorització pública o a la insubmissió activa, com succeí amb les reformes introduïdes en el Concili Vaticà II. Però sobretot, és un catolicisme "nacional" perquè la pàtria substitueix a l'Església en la mediació històrica i comunitària

⁶⁵⁶ Botti, A., op. cit., p.90. Aquesta obra és una traducció d'una versió original en italià, *Nazionalcattolicesimo e Spagna nuova: 1881-1975*, editat per Franco Angeli el 1992, amb un interessant introducció, absent en la traducció espanyola, en el qual s'esmenen alguns dels llocs comuns més embarbussats en les interpretacions del concepte, com aquell del seu anacronisme. Per Botti, el nacionalcatolicisme no és anacrònic, sinó que recull aspectes moderns i viu amb tensió ambigua la seva relació amb la modernitat.

⁶⁵⁷ *Ibid.*, op. cit., p.59.

de la fe⁶⁵⁸, és a dir, que aquesta fe té una "territorialitat". El principal obstacle que han de salvar els nacionalcatòlics espanyols és la d'oferir una síntesi autoritzada de la universalitat del catolicisme i el localisme del nacionalisme. Maurras fou reprovat pel papa Pius XI, i els seus llibres indexats al *Sil·labus*, pel seu concepte de nacionalisme, que avantatja a la fe en l'ordre de prioritats. El nacionalisme encimbella la nació per sobre del poder sobrenatural de l'Església, i, per això, un excés de nacionalisme és herètic. La condemna a Maurras, fou rebuda amb perplexitat per molts dels seus seguidors espanyols⁶⁵⁹ de forma comprensible, ja que culte idolàtric a la pàtria no és menys intens en el nacionalcatolicisme, però la diferència rau en que, a Espanya, és el mateix poder eclesial qui el practica. Tanmateix, el discurs nacionalcatòlic concilia universalitat i patriotisme, com veurem, gràcies al concepte de missió.

Segurament, una dels cims teòrics del discurs nacionalcatòlic és l'assaig de Maeztu *Defensa de la Hispanidad*⁶⁶⁰. En aquest es defineix la pàtria com un esperit⁶⁶¹ (ni un territori, ni raça, ni llengua: tot això són exterioritzacions de l'esperit, que és una veritat metafísica no contingent), que segueix uns viaranyes dictaminats per la providència. En tant que la nació és una veritat metafísica, no està subjecte a la voluntat individual (per això no pot ser un plebiscit constant). L'individu participa d'aquest esperit però no com un àtom de la comunió d'ànimes (que només es produeix en Déu) o una partícula de l'esperit col·lectiu (l'esperit és només transcendent), puig això trepitjaria la llibertat de consciència individual. Aquesta persisteix, doncs el catolicisme és un deure (complir els manaments, l'individu té llibertat per complir-los o no fer-ho), una responsabilitat (escollir el bé o el mal), i, per tant, una acció. El catolicisme és, per Maeztu, una militància permanent en nom de la idea de bondat (*obres són amors*, al contrari de la predestinació protestant), i paral·lelament, la nació és una *simfonia inacabada*⁶⁶². Aquesta *responsabilitat* del catòlic té lloc en un espai i un temps determinat. S'intenta així esbotzar l'alienació entre cos i ànima: l'ànima s'assenta en les condicions del cos, que són temporal i espacialment mediatitzades, de manera que el creient ho és en quan membre d'una comunitat nacional històricament determinada. L'acumulació d'essències nacionals forma la tradició, *allò nacional* per contrast al *nacionalisme*. La pàtria és esperit, i neix quan aquest li insufla vida, és a dir, Espanya apareix quan Recaret converteix el catolicisme en religió d'Estat, doncs l'esperit, clar està, és la

⁶⁵⁸ Álvarez Bolado, Alfonso, *El experimento del nacional catolicismo: 1939-1975*, Madrid: Cuadernos para el diálogo, 1975, p. 255.

⁶⁵⁹ González Cuevas, Pedro Carlos, *La tradición bloqueada. Tres ideas políticas en España: el primer Ramiro de Maeztu, Charles Maurras y Carl Schmitt*, Madrid: Biblioteca Nueva, 2002, pp. 100-104

⁶⁶⁰ La versió manejada, Maeztu, Ramiro *Defensa de la Hispanidad*, Madrid: [Gràfica Universal], 1941.

⁶⁶¹ *Ibidm.*, pp.235-244.

⁶⁶² *Ibidm.*, p.238.

confessió catòlica⁶⁶³. No abans, encara que ja hi hagi catòlics, doncs la nació neix de la pinça espiritual entre l'Estat i els seus súbdits, i, per tant, quan el catolicisme no és una religió més, sinó la Llei natural. L'Estat catòlic vertebrava la nació espanyola, la constitució natural del qual és el dogma. Com que la idea catòlica encarna el bé, el mal és allò que no observa aquesta llei. Al ser aquesta la única veritat, i el metabolisme de la nació espanyola, tot aquells que no l'obeeix és, a més a més d'ateu, un antipatriota, un antiespanyol proscrit: la història dels heterodoxos religiosos ho és també la dels heretges polítics⁶⁶⁴.

Com dèiem, Espanya li ha estat assignada una missió divina. És el poble escollit, la nova Israel, amb un destí evangelitzador que ha posat en evidència al llarg de la seva història nacional. Espanya ha estat el port de sortida a través del que el catolicisme s'ha escampat mundialment. El seu patriotisme no es "egoista", no en va, la seva missió és divina, ni localista, sinó imperial. No busca el seu propi profit, sinó el del catolicisme, i aquest reverteix en benefici seu. Malgrat que des de la Decadència (rematada amb la pèrdua de les darreres colònies) ocupa un rol de segona fila en l'escenari internacional, Espanya continua essent la reserva moral d'Occident, tot i que des de l'interior, les seves elits, il·lustrades i liberals, han fet tot el possible per desvirtuar Espanya, a mesura que l'han volgut estrangeritzar, negant o avergonyint-se del que veritablement és, donant crèdit a una llegenda negra que ha fet servir l'estranger per difamar Espanya, i, en definitiva, sentint autèntic autoodi. El panorama del món actual, però (amb la crisi de les democràcies parlamentàries, retorn a la tradició) sembla donar la raó al ser íntim d'Espanya, que ha d'estar preparat per recuperar la preponderància que es mereix en el concert internacional com a sentinella dels valors genuïns d'Occident, que són ara amenaçats pels nous "bàrbars" de l'est. Han arribat els temps d'espanyolitzar Europa, i no a l'inrevés com encara s'encaparren a fer els polítics republicans.

Degut a la consubstancialitat entre nació i pàtria, Espanya només ha estat ufana quan política i religió han anat de la maneta. En aquests casos, com el paradigmàtic dels "Reis Catòlics", Espanya ha pogut consumir la seva missió evangelitzadora: expansió del catolicisme al nou món. La decadència ha estat fruit del divorci entre poder religiós i polític: despotisme il·lustrat, liberalisme, democràcia i els seus corol·laris (socialisme, comunisme...). Però més que l'aliança, el que es reivindica és el Crist Rei, és a dir, la

⁶⁶³ *Ibidm.*, p. 245.

⁶⁶⁴ En referència a Pobra de Menéndez y Pelayo, *Historia de los heterodoxos españoles*. Veure també, Botti, A., *op. cit.*, p.141.

intervenció directa de l'Església en assumptes de poder temporal: per sobre els Reis Catòlics, la figura preferida pels nacionalcatòlics és la del Cisneros, el cardenal regent. No es tracta d'un nou ultramuntanisme, sinó una Església feta Estat. Si ens atenem als correlats *schmittians*, el Déu nacionalcatòlic és totalitari i interventor i l'Estat nacionalcatòlic ha de ser teista. Aquesta omnisciència de la llei divina zela per la unitat de la pàtria, mentre que, quan la irreligiositat s'ensenyoreix del país, aquest tendeix a disgregar-se, doncs és l'esperit el que reté la seva unitat com a poble, com també va testimoniar el regnat dels Reis Catòlics. La restauració del potencial nacional només s'assolirà amb la reunió en una sola fe de tot el poble, i per que això sigui efectiu, cal emprendre la nova reconquesta, (que sempre és *interna*) aquest cop, no contra els musulmans sinó contra les hordes de l'anti-Espanya, el mínim comú denominador del qual és conspirar contra la unitat, sigui social (socialistes, comunistes...), nacional (separatistes) o religiosa (maçons, protestants).

Derrotades a les urnes el 14 d'abril, les dretes, que havien estat a l'escalf, del poder, com a mínim, els darrers set anys, queden embadalides per la precipitada successió d'esdeveniments: proclamació de la República, abdicació del rei, desaparició de la nit al dia d'una institució mil·lenària. L'acte reflex des de la dreta serà la constitució d'una plataforma transversal de totes elles, de moment, per defensar els seus interessos de classe davant el que conceben com una revolució que amenaça la pervivència de l'ordre jeràrquic tradicional. La iniciativa parteix de l'ACNdP, i del nucli jesuïta entorn del periòdic *El Debate*, amb Ángel Herrera Oria com a mestre de cerimònies. Aquest projecte recull el manament pontifici d'acatar el règim constituït (malgrat la fidelitat que es segueix retent a la monarquia deposada), i combatre, en tots els fronts, en pro de la religió catòlica, a l'espera del retorn a unes condicions propícies per restaurar la relació de forces tradicional, i, com objectiu maximalista, instaurar l'Estat confessional. No es pot dir el mateix de la jerarquia episcopal, els més intransigents de la qual no reconeixen el nou règim. A principis de juny, el cardenal Segura és expulsat d'Espanya per la seva actitud contumaç contra el règim, i això alimenta més el mite de l'Església perseguida pel nou govern, malgrat la prudència amb la que fins ara la República s'ha conduït en la qüestió religiosa⁶⁶⁵. La crema de convents tampoc va ajudar a refutar el victimisme. Les classe mitjanes catòliques, a diferència de les jerarquies episcopals, són, més aviat, políticament neutres, i no especialment adverses al nou règim

⁶⁶⁵ Cueva Merino, J. de la, "El anticlericalismo en la Segunda República y la Guerra Civil", *El anticlericalismo español contemporáneo*, Madrid: Biblioteca Nueva, 1998, p.227-228. Segons aquest autor, la República peca de tenir poc tacte amb aquesta qüestió, estellant la concòrdia amb lleis insípides, com la secularització dels cementiris, que, malgrat la seva escassa repercussió, al violar els símbols tradicionals, esvera als creients molt més que la legislació adreçada a la separació Església Estat.

republicà. Ara bé, l'espectacularitat de la crema de convents a un mes escàs des de la proclamació de la República, delma el moderat optimisme que podia existir entre els catòlics de base cap el nou règim, que promet tacte en aquesta qüestió, i més quan són alarmats pel clero, majoritàriament antirepublicà, de la persecució que els hi espera, de la que la crema de convents ha estat només l'aperitiu.

Malauradament per l'estabilitat de la República, aquest catolicisme sociològic serà mobilitzat per un partit no republicà, (tot i que tampoc monàrquic), Acción Popular. L'origen d'aquest es troba en el ja esmentat arranament d'Acción Nacional, una organització "paraigües" de totes les dretes amb el programa mínim de defensar l'ordre social de classes i la religió catòlica. La dreta panteixa per revenir, però sortir del pou no serà fàcil, donat el crèdit popular de la conjunció republicana governant, i, consegüentment, del consens entorn el nou règim. Després d'estavellar-se a les eleccions a Corts Constituents de juny de 1931⁶⁶⁶, els seus promotors no s'abandonen a la desesperança, decideixen convertir l'amalgama en un partit i armar-lo per afrontar la imminent debat parlamentari sobre la constitució republicana, la qual cosa significa, indirectament, adoptar una postura inhibidora respecta la forma del règim, sacrificant la restauració monàrquica a curt termini per privilegiar la defensa d'uns interessos materials i religiosos.

Gil Robles, el cabdill més prominent de la dreta durant la Segona República, es dona a conèixer en les discussions parlamentàries en torn dels articles constitucionals de laïcització del país i les lleis de secularització que els desenvolupen⁶⁶⁷. La Constitució republicana escindeix Església i Estat i declara a Espanya un Estat laic sense confessió oficial, amb llibertat de culte, del que, per no ofendre les altres confessions, no n'ha de fer ostentació pública (art.27). Com que l'Estat és laic, cap entitat pública pot socórrer econòmicament el clero, de manera que el seu "pressupost" (l'impost destinat a finançar el clergat) és abolit (art.26). Als articles constitucionals s'hi afegeixen altres lleis addicionals que, en conjunt, eliminen l'obligació de pas per cada un dels sacraments que ritualitzen els "grans actes de la vida", a través dels quals l'Església naturalitza a aquells qui els reben com a membre de la comunitat catòlica: a partir d'ara, el matrimoni pot ser dissolt legalment, encara que s'hagi celebrat per l'Església (Llei de divorci) i tothom té dret a rebre un sepeli civil (Llei de secularització de

⁶⁶⁶ Montero, J.R, op. cit., v.II, p. 277. Només 6 dels seus 39 candidats van ser escollits en la primera volta.

⁶⁶⁷ El partit catòlic opta per inhibir-se del debat sobre les formes de govern, per prioritzar l'ofensiva legal revisionista contra el reformisme del primer bienni. Es per això que, dins els mitjans legals i llogant els recursos del sistema, tracta de contenir tota reforma que suposin la més mínima alteració de l'*status quo* tradicional. Sobre la naturalesa de l'accidentalisme dels catòlics, veure el capítol de Montero, J.R, op. cit., v.II, pp. 39-88.

cementiris), i per descomptat, no és obligatori el bateig. Aquestes lleis donen peu a que l'episcopat denunciï una fantàstica operació d'extermini del catolicisme a Espanya i suscitin la retirada de la confiança de molts catòlics de la República, que hauria insultat les seves creences més íntimes. Ara bé, és jugar amb les cartes marcades argüir que la República es va guanyar enemics innecessàriament precipitant-se amb aquestes lleis. Disposicions similars són de precepte en qualsevol Estat laic que porti aquest adjectiu. Les maneres, potser, ja són una altra cosa, i Azaña no fou prou subtil amb la seva famosa frase...

Però el gran cavall de batalla entre catòlics i laicistes serà l'educació, el mitjà a través del qual l'Església manté el seu control sobre les consciències malgrat no retenir el poder polític. Ja hem vist com l'ideal educatiu medulla el règim republicà, impregnat d'una tradició progressista que concep la instrucció del poble com la millor eina pel progrés de la nació. Per fer d'aquesta una realitat, cal fer extensiva l'educació a tots els estrats de la societat, densificant la xarxa d'escoles, però, sobretot, alliberant als infants de l'ensenyament dogmàtic al que el sotmeten les congregacions religioses. L'educació ha de ser gratuïta i obligatòria (en el primer grau de la formació), laica, universal, i pública, és a dir, en mans d'un Estat que s'arroga com a "atribució essencial" el servei de la cultura (art.47)⁶⁶⁸ i que respon de la imparcialitat de la instrucció, que ha d'evitar suggestionar l'alumne amb qualsevol credo polític o religiós, de manera que es prohibeix constitucionalment que les ordres religioses, titulars de la major part d'escoles de primària i secundària del sistema educatiu espanyol, puguin exercir la docència (art.26). Per l'Església, l'escola pública "única" (la constitució la registra amb la denominació "d'escola unificada", una fórmula més digerible pels catòlics perquè dona una menor sensació de totalitat) és una forma de persecució religiosa, ja que es desposseeix a les ordres de la potestat d'educar els nens, que ara seran socialitzats en l'odi a la religió i a la pàtria en establiments estatals en els que nens i nenes comparteixen aula, de les que ha estat arrancat el crucifix, i una privació del dret a la llibertat a l'ensenyament a la família, que perd el dret d'escollir a on desitja que sigui educada la seva progènie⁶⁶⁹. Aquesta "llibertat d'ensenyament"⁶⁷⁰ implica que les ordres religioses, proveïdes de grans recursos econòmics i humans, puguin continuar impartint una educació classista i dogmàtica en escoles privades accessibles només a una minoria.

⁶⁶⁸ Un anàlisi dels articles relatius a ensenyament a la Constitució Republicana, a Samaniego Boneu, Mercedes, *La Política educativa de la Segunda República durante el bienio azañista*, Madrid: CSIC, 1977, pp. 76-83.

⁶⁶⁹ Sobre aquests debats, veure l'obra de Pérez Galán, M., op. cit., pp. 71-80.

⁶⁷⁰ Com denuncia un republicà liberal, Álvaro de Albornoz, al parlament, la llibertat d'ensenyament no és una reivindicació liberal, sinó una bandera clerical. Pérez Galán, M. op. cit., p.76.

És després de l'aprovació dels articles constitucionals referents a la qüestió religiosa que Azaña pronuncia el seu famós discurs sobre la laïcització de l'Estat, que tanta polseguera aixeca⁶⁷¹. La constitució enuncia que les ordres seran regulades per una llei especial que es deixa pendent de discutir més endavant. Aquesta "Llei de Confessions i Congregacions religioses" es presenta al Parlament l'octubre de 1932 i no s'aprova fins el maig de 1933, després d'un ardu debat en el qual els diputats catòlics no donen el seu braç a tòrcer sobre el dret de l'Església a l'educació, com pe qualsevol subjecte jurídic (al marge de la l'experiència catòlica acreditada en aquest camp), i el de les famílies a triar lliurement escola pels seus fills, amen d'argumentar impediments pràctics, com la feblesa del teixit escolar públic⁶⁷², que forçarà la desescolarització de molts infants fins que no s'hagi enllestit el repoblament escolar. Per tant, la llei va en detriment dels que han de ser els beneficiaris de la reforma educativa, els nens, que quedaran desemparats, o rebran una educació falsa. Pels propagandistes catòlics, ambdues modalitats, la desescolarització o escolarització laica, ha de provocar en els joves una regressió a un estat semi-salvatge. L'episcopat fa una crida als pares de família, associats a un grup de pressió, la Confederación Católica de Padres de Familia, a resistir contra aquesta intromissió de l'estat en el seu àmbit d'incumbència privat, formant comunitats per educar extraoficialment els nens o vigilant els continguts que aprenen a les escoles públiques (inclòs, amb els nens amb els quals es relacionen els seus fills)⁶⁷³. La prohibició ha d'entrar en vigor el proper curs, és a dir, a partir de l'octubre de 1933. Quan arriba aquest data límit, però, el procés de substitució de l'educació religiosa per la laica encara resta incomplet, i el projecte és paralytat pel govern entrant. Tot i així, el catòlics més recalcitrants segueixen protestant de la política educativa de la República. La cartera d'educació mai estarà en mans dels catòlics, però el seu plet no és amb algunes polítiques del règim, sinó amb el règim mateix. Les lleis de laïcització esparveren a molts catòlics de base, que l'Església mobilitzarà a través de les organitzacions del "moviment catòlic", que es convertirà en una plataforma d'oposició cívica a la República i quasi un Estat confessional dins l'Estat laic. Aquells catòlics que participen de bon grat a les campanyes de l'Església per tal de defensar el dret al culte públic, acaben servint, voluntària o involuntàriament, els interessos episcopals.

La universitat preocupa menys als mandataris catòlics doncs el gran litigi està entaulat entorn l'educació dels minyons a primària i dels instituts de secundària, grau en els que

⁶⁷¹ Una interpretació ponderada del discurs d'Azaña, a Ragner, H. op. cit., p. 51.

⁶⁷² Pérez Galán, M. op. cit., p. 166.

⁶⁷³ Sobre les assemblees de la Confederación Católica de Padres de Familia, *Ibdm.*, pp.285-290.

el patrimoni escolar de les ordres és molt bast. És a dir, per molt que la universitat sigui un "oasis laic", la secundària, pas previ per accedir a l'educació superior, continua essent elitista i, en bona part, confessional⁶⁷⁴: d'ella els alumnes ja en sortiran "evangelitzats". Els catòlics mantenen el seu discurs sobre l'autonomia universitària, és a dir, una universitat independent de la prerrogativa estatal, que autogestioni els seus pressupostos, plans d'estudi i personal, que inclogui l'assignatura obligatòria de religió en el currículum educatiu dels alumnes, i on es censuri als professors que utilitzin la càtedra per atemptar intel·lectualment contra el dogma. És a dir, en la qual no hi hagi intervenció d'agents externs (Estat, partits polítics...), però sí una supervisió "moral" d'allò que s'explica per vetllar que s'ajusti a la "veritat". Hi ha un altra raó per reivindicar ara l'autonomia, i no abans (o no amb tanta vehemència), i és que el poder l'ostenten els adversaris. Ara els catòlics faran una apologia de la universitat quan, poc temps abans, durant la revolta universitària, *El Debate* havia reclamat el tancament sota set segells de totes les universitats⁶⁷⁵. Ara, en canvi, recriminen als progressistes la seva poca atenció en l'*alma mater*⁶⁷⁶. Però més enllà de la universitat independent de l'Estat laic, els catòlics aspiren a constituir universitats catòliques privades que puguin expedir títols oficials. Herrera Oria és el gran impulsor d'aquesta universitat catòlica, en la lògica de la seva ACNdP i la formació de "selectes"⁶⁷⁷: ja que la universitat és una peça clau en la recristianització de la societat⁶⁷⁸, doncs d'ella n'han de sortir els futurs quadres intel·lectuals i polítics catòlics, un terreny que l'Església havia cedit tradicionalment als progressistes⁶⁷⁹. Aquesta universitat ha de poder oferir una educació civil, no només teològica, però, es preocupa per deixar clar que és totalment compatible amb la universitat oficial, que no fa la guitza a aquesta (que fou una de les causes originals del malestar estudiantil contra la política educativa de Dictadura). Com a assaig del que ha de ser la universitat catòlica, es constitueix, el 1932, el CEU, Centro de Estudios Universitarios, que imparteix un pla d'estudis de dret homònim al de

⁶⁷⁴ Samaniego, M. op. cit., p. 325 i 333.

⁶⁷⁵ Citat per Ben-Ami, S., op. cit., (1990), p. 39.

⁶⁷⁶ "En defensa de la universidad", *El Debate*, 1 de juny de 1935, p. 1.

⁶⁷⁷ Una ressenya sobre un discurs d'Herrera sobre la universitat catòlica, al primer número de la revista valenciana *Norma*, nº 1, març de 1935, pp. 65-68. Veure també l'article de *El Debate* "Solemne apertura del curso del C.E.U", *El Debate*, 2 d'octubre de 1935, p.3.

⁶⁷⁸ En motiu de la conferència nacional de la Confederació Catòlica de Padres de Família, Herrera proclama: *dásenos la universidad, y todo el resto será nuestro por añadidura*. Pérez Galán, M., op. cit., p.285.

⁶⁷⁹ La formació d'una elit intel·lectual que pugui disputar l'hegemonia a la intel·lectualitat liberal és una de les obsessions de la constel·lació d'associacions del moviment catòlic. La catòlica no ha de ser una intel·lectualitat estàtica ni estancada, sinó esmerçada a la "reapropiació" cristiana de la societat. Sobre aquest concepte de l'intel·lectual catòlic com a militant, creditor de l'aforisme bíblic "viure és militar", durant la II República, veure Juliá, Santos, "Intelectuales católicos a la reconquista del Estado", *Ayer*, nº 40, (2000), 79-103. Segons Pedro Carlos González Cuevas, el nivell intel·lectual de l'Església espanyola és mediocre en aquells moments (1998: p.47), el que explica la pressa en la formació intel·lectual de les noves generacions, per exemple, un Laín desencantat amb el manà intel·lectual que li ofereix l'Església espanyola. Els estudiants catòlics són essencials per la consecució d'aquesta fita, doncs d'entre ells havien de sorgir els futurs quadres polítics, tècnics i intel·lectuals que farien possible competir amb igualtat de condicions amb la cultura laica.

les universitats oficials, però amb arranjament al dogma, i que està pensat per formar una minoria de selectes (filosofia de l'ACNdP) que oposin en un futur a les càtedres universitàries i colonitzin els claustres.

De tornada a la política, l'accidentalisme d'AN, que forma part de la tàctica dels propagandistes (acatament circumstancial de la República per amarrar els privilegis conservadors, combatent legalment les reformes socials i laiques mentre s'espera l'ocasió propícia per fer caure el règim) provoca un corriment de les tendències dintre de l'organització, que es tradueix en al formació de varis partits polítics. Els primers en escindir-se són els tradicionalistes, que configuren la Comunió Tradicionalista a principis de 1932 i després ho faran els monàrquics alfonsins, a finals de 1932. A totes aquestes corrents contrarevolucionàries no els separa tant el seu objectiu final (el desmuntatge integral de la República i l'establiment d'un règim confessional, corporatiu i autoritari), com els mitjans per assolir-lo, les "tàctiques". La dreta catòlica opta per inhibir-se de la forma del règim fins que estigui en disposició de capturar el poder legalment, mentre, toca barrinar el vaixell democràtic a les drassanes parlamentàries i un cop ocupi el poder, ja perpetrarà un cop d'Estat des de l'Estat contra la República. Alfonsins i carlins, en canvi, concorden en l'eradicació immediata de la República, sense tàctiques gradualistes. Recepten la violència per fer esclatar en bocins la República, tot i que, com a complement, també s'empri el Parlament per socavar la legislació progressista, provocar inestabilitat, o, simplement, com a aparador per deixar-se veure.

Accidentalismes a part, les dues tàctiques estan d'acord, repetim, en el seu rebuig "teològic" a la democràcia liberal. Aquesta és *incompatible* amb el catolicisme, doncs atempta contra el dret natural (jusnaturalisme) infringint-lo amb lleis fetes per homes, és a dir, el dret positiu⁶⁸⁰. La llei només pot emanar de Déu, que és el creador del món amb uns fonaments immarcescible, de manera que la llei de l'home és més perfecte quan més s'assimila a la llei divina. Déu és intel·lecte universal, i obra conscientment, de manera que l'home actua racionalment quan posa al servei d'aquesta consciència la seva raó, que no és autònoma, sinó introjecció de la raó divina. De manera que totes aquelles lleis humanes que gosin alterar un ordre tradicional, que flueix al llarg de la història en esperit conscient, i no en matèria inerta, estan abocades a l'error i el pecat. Aquest ordre ideal immutable (que sospitosament, reflexa els interessos dels estaments privilegiats) es basa en la jerarquia de qualitats i funcions i la reglamentació

⁶⁸⁰ Sobre l'iusnaturalisme del grup d'Acción Española, que no es diferencia en demesia del d'un Herrera Oria, veure González Cuevas, P. C., op. cit., (1998), pp.159-160.

corporativa de la societat, mentre que el liberalisme democràtic es individualista, materialista i positivista, i, per tant, irreconciliable amb el dogma⁶⁸¹

Hi ha dos esdeveniments claus en la ruptura entre dreta catòlica i els monàrquics carlins i alfonsins. El primer és el cop d'Estat de Sanjurjo l'agost de 1932, en el qual s'involucren carlins i alfonsins. Aquests són desautoritzats per *El Debate*, que exhorta als catòlics a continuar progressant exclusivament per la via legalista. El fracàs de la insurrecció, la repressió governamental subsegüent, i l'acceleració de la legislació progressista que provoca, agreuja la divisió en el si de la dreta. En segon lloc, a l'octubre de 1932, se celebra el primer congrés nacional d'Acción Popular (s'ha hagut de renunciar a l'adjectiu *Nacional* per ordre governamental), que ratifica la tàctica legalista i la inhibició respecta a la forma del règim. La ruptura amb els monàrquics alfonsins es consuma aleshores. Al febrer de 1933, es constitueix Renovación Española, concebuda com el braç polític d'una conspiració contra la II República, en ares a *instaurar*, que no pas *restaurar*, una monarquia autoritària depurada de tota excrescència de constitucionalisme i liberalisme, del que renega una elit monàrquica que, durant la dictadura, ha elaborat una reunificació, en l'àmbit del pensament, de la línia dinàstica oficial amb els principis d'un tradicionalisme il·lustrat amb les noves tendències de la dreta, el que s'ha anomenat neotradicionalisme. Aquesta síntesi té com a òrgan de difusió la revista *Acción Española*⁶⁸², que es comença a publicar a finals de 1931, apèndix cultural de la conxorxa, creada per exercir la funció *think thank* de la contrarevolució espanyola. En ella escriuen teòrics del que s'ha anomenat nacionalcatolicisme, com Maeztu, Pemán, Pradera, Vegas Latapie, el pare de Castro Albarrán, el bisbe Isidro Gomá... Al costat de la ploma, l'espasa, és a dir, l'exèrcit, el braç armat de la conspiració antirepublicana. Però abans que la militarada es produeixi, i vist el fracàs del pronunciament al "decimonònic mode" de Sanjurjo, els alfonsins de n'adonen de la conveniència de satel·litzar una organització paramilitar armada que combati el marxisme al seu mateix terreny i que crispí la convivència social per desestabilitzar la República, el que pels monàrquics alfonsins són les funcions de sapa d'un partit feixista. Amb aquest objectiu, procuraren instrumentalitzar les formacions paramilitars d'estil feixista, com el PNE, o apadrinen la formació d'un partit feixista, Falange Española⁶⁸³.

⁶⁸¹ *Ibidm.*, p.47.

⁶⁸² Sobre aquesta publicació contrarevolucionària, a més de l'obra citada de González Cuevas, veure Raúl Morodo, *Acción Española: orígenes ideológicos del franquismo*, Madrid: Túcar, 1980

⁶⁸³ Gil Pecharromán, J. op. cit., (1994), pp. 149-167.

Amb el fracàs de la via militar amb la *sanjurjada*, l'agost de 1932, després de la qual el govern d'esquerres aconseguí desencallar dues lleis capitals que se li resistien, la reforma agrària i l'Estatut de Catalunya, els catòlics populars reafirmen la seva tàctica, mentre els monàrquics faran un exercici d'estil de la seva, preparant-se per un *tour de force* amb la República. Quan els primers símptomes de desunió comencen a desgastar la conjunció governant arran de l'escàndol de Casas Viejas, a la dreta, al contrari, els treballs per la seva reorganització van vent en popa. El març de 1933 neix la Confederación Española de Derechas Autónomas, CEDA, una coalició de partits regionals de dreta, amb AP com eix vertebrador. La CEDA serà el gran partit de masses de la dreta durant la II República, a diferència de la resta de parents. Com a partit de masses, li interessa mantenir certa ambigüïtat ideològica entorn de qüestions com la forma de l'Estat, de cara a atreure al màxim de públic possible, ja siguin monàrquics poc fanatitzats o catòlics agnòstics de la monarquia. Tot i no ser un partit oficialment monàrquic, tampoc és republicà, i la CEDA mai es constituirà com aquella dreta republicana que hauria pogut ser, i que hagués imprès major estabilitat al règim democràtic, que potser hauria viscut alternances pacífiques del govern i no l'efecte màquina de demolició fent anar la bola a una banda i una altra segons bufés el vent electoral.

Quan el bienni reformista comença a donar signes d'esgotament, les dretes creuen arribada l'hora de un gran esforç conjunt per expulsar les esquerres del poder en les properes eleccions. RE execra de la CEDA pel seu accidentalisme, però sent un partit marginal com és, en un sistema que premia les grans coalicions, no pot fer més que apel·lar a una "unió de dretes" amb el lideratge del partit de Gil. De moment, es conformen amb el programa mínim de la coalició, que inclou l'amnistia als repressaliats per la *sanjurjada*. Esperen, també, poder influir sobre les fabuloses masses que mobilitza la CEDA, per encarrilar-les cap a les seves pretensions restauracionistes. Amb qui RE pot travar una aliança natural és amb la Comunió Tradicionalista. Però alfonsins i tradicionalistes no van atènyer un principi de fusió orgànica durant la singladura republicana per personalismes dinàstics: cap de les dues organitzacions volia transigir amb el seu candidat i les solucions de conciliació (recolzar com a candidat comú a l'ancià pretendent carlista, Alfons Carles, i que aquest fos succeït per Joan, el fill d'Alfons XIII) no van arribar a bon port. Tot i així, es fan alguns avenços, com la creació, al març de 1933, de la TYRE una candidatura de coalició que es presenta als comicis d'abril (municipals) i novembre (generals) de 1933, en aquestes dins una unió de dretes que obté la majoria.

6.2.2. Joves catòlics i política: la “dèbil construcció” s’esfondra.

Els estudiants catòlics es troben en feiaent inferioritat quan es proclama la República. És la seva una derrota amb totes les de la llei, per com els seus rivals han contribuït a la consecució del nou règim i ells han fet tot el possible per impedir-ho, això sí, escudant-se sempre en un immaculat apoliticisme, inclòs durant la dictadura de Primo de Rivera, quan no poden fer altra cosa que reconèixer que la confederació *parece (sic) ser estimada*, però només por *su sensatez y su vitalidad*⁶⁸⁴. A quadres en nombre i hostilitzats pels victoriosos fueistes, els estudiants catòlics viuen una agonia, però remunten aviat, amb l'inici del curs 1931-1932, quan es comença a fer patent l'erosió de l'oficialista FUE. En un principi, alguns catòlics opten per participar en les associacions professionals (que, fet i fet, ells sempre han reivindicat⁶⁸⁵), per tractar de traçar una línia divisòria entre aquestes i la FUE, però les associacions tanquen files per frustrar aquesta maniobra.

Al ser una organització sota la òrbita dels propagandistes *herrerians*, tot i que independent tant de l'ACNDP⁶⁸⁶ com de les JAC⁶⁸⁷, com a associació es declara indiferent a les formes d'Estat, i fan saber el seu desig de concòrdia al govern provisional⁶⁸⁸. Però, al marge de la bona predisposició de les declaracions oficials, les preferències dels estudiants catòlics surten aviat a relluir: quan el fill de l'ideòleg carlista Vícto Pradera, Juan José Pradera, s'alça en la X assemblea, de novembre de 1931, per recordar que l'Església no mana acatar el poders constituïts si aquests no són

⁶⁸⁴ *La Confederación de Estudiantes Católicos de España y su obra: 1920-1926*, Madrid : [s.n.], 1927, p.49.

⁶⁸⁵ *El Sol*, en la seva edició del 10 de novembre de 1931, publica un article sobre els conflictes entre estudiants fueistes i estudiants “insurgents” que, dins de les associacions professionals, intenten sembrar la discòrdia: “El momento escolar”, *El Sol*, 10 de novembre de 1931, p.1. En les actes de la juntes de l'associació professional de Medicina, consultades a l'AHUCM, es pot comprovar com una minoria d'estudiants catòlics s'infilren dintre de les associacions professionals per enfilarse a la direcció i fer prevaldre el seu tarannà. En una de les actes, corresponent al 4 de desembre de 1931, un estudiant catòlic, Ruimonte, defensa a capa i espasa l'apoliticisme de la FUE, i exclama, davant les arengues del comunista Claudín a plantar cara als catòlics, que ell està al costat de Crist Rei, que no està disposat a tolerar atacs físics o verbals contra els catòlics.

⁶⁸⁶ Ara bé, un 10% dels propagandistes han estat afiliats a la FEC durant la seva etapa universitària (Watanabe, C.op. Cit., p. 287). Els universitaris catòlics, una elit procedent d'un classe mitjana-alta tradicional, i els propagandistes, la vocació dels quals es crear minories selectes destinades al periodisme, la política o la cultura, formen part del mateix projecte de reconquerir des de d'alt la societat pel catolicisme, i no són estranyes, per tant, les concomitàncies entre ambdues organitzacions.

⁶⁸⁷ Algunes vegades salten espurnes entre estudiants catòlics i els joves d'Acció Catòlica per invasió de competències en l'àmbit universitari. Els estudiants catòlics, malgrat estar sota la tutela d'un consiliari, se senten professionals i independents de la jerarquia eclesiàstica, a la que només se sotmeten per la cura de la seva ànima. Un cas que il·lustra els seus més i menys és el català, on la Federació de Joves Cristians de Catalunya, per tal de proporcionar un àmbit d'enquadrament adequat als seus estudiants, crea la Subfederació Escolar i Universitària. Les dissensions ideològiques queden en evidència durant la vaga de gener de 1936, convocada per l'FNEC, quan els fejecistes la secunden (veure *Aules*, n°6, p.1) i els catòlics federats no. Com veurem, els joves d'AC, subordinats a la diòcesis, són els abanderats del discurs sobre l'allunyament dels joves de la política, mentre que els estudiants catòlics tenen major marge de maniobra i estan més compromesos políticament.

⁶⁸⁸ Ordovás, J.M, op. cit., p.208.

legítims, rep una forta ovació⁶⁸⁹. Com en els vells temps, la CECE és acusada de “política”, en tant que confessional, i de pretendre dividir la comunitat estudiantil per raons externes a la universitat, mentre que, recíprocament, la CECE li recrimina el mateix a la FUE, perquè aquesta és, segons el seu parer, un cavall de Troia del govern de la República a la universitat que embastardeix qualsevol intent d'establir un vertader règim autonòmic. Els catòlics es consideren apolítics però mai neutres, doncs són obertament confessionals: *somos confesionales porque consideramos como objeto principal de todos los actos de nuestra vida la Religión Católica. La neutralidad en todas las cuestiones es absurda (...) no existe ni en el orden de las ideas ni en el de la práctica*⁶⁹⁰. Els seus associats només poden ser catòlics⁶⁹¹, tots els estudiants catòlics que se sentin com a tals han de formar part d'aquesta organització (pressuposant que qui no ho faci, no és catòlic, com sempre li han retret els neutres⁶⁹²). Actuar conforme l'ortodòxia no es considera una actitud polititzada, doncs la fe no entén ni d'esquerres ni de dretes, transcendeix aquestes trivialitats. Però, les conseqüències d'una lectura ultraconservadora de les escriptures, són d'ordre polític social (per exemple, en la definició del nucli familiar, la “sagrada família” de les escriptures com a model), malgrat els catòlics es diguin seguidors d'una Veritat transcendent, aliena a les contingències mundanes.

El recurrent discurs oficial de l'Església sobre la politització dels joves, però, preceptua que aquests s'allunyin de la política en la seva etapa formativa, doncs aquesta pot deformar el seu caràcter incorregiblement. *Nos oponemos con todas nuestras energías a la pretensión de enrolar a los jóvenes desde su misma infancia en las filas de los partidos*⁶⁹³, diu una revista de la Joventut Catòlica de Madrid. En l'àmbit estudiantil encara s'ha de ser més estricte amb aquesta restricció, doncs la política no pot estar en contacte amb la cultura en una institució docent on s'ha de formar a joves amb una consciència encara tendre (i això també és una al·lusió al professorat progressista, al que s'acusa d'abusar de la seva posició per influir políticament sobre els seus deixebles). Pels estudiants catòlics, *la ingerencia de la política en la clase estudiantil es algo que verdaderamente puede considerarse execrable, es un crimen de lesa*

⁶⁸⁹ “X asamblea de los Estudiantes Católicos”, *El Debate*, 3 de novembre de 1931, p. 3.

⁶⁹⁰ “¿Que es la Asociación de Estudiantes Católicos de Bachillerato?. Sus fines”, *Boletín de la asociación de estudiantes católicos de bachillerato*, n° 1, 1 de gener de 1935, p.1.

⁶⁹¹ *Guión*, n°3, abril de 1935, p.1

⁶⁹² Ni més ni menys que José Antonio Primo de Rivera. Veure el punt de vista de l'aleshores estudiant “neutre” Jato, D. op. cit., p.28.

⁶⁹³ Una versió oficialista d'aquest “mantra” sobre la relació entre joventut i política, a la revista de la Juventud Católica de Madrid, *La Flecha*, “contra la captación de jóvenes por los partidos políticos”, n° 27, agost de 1934, pp. 234-235.

*cultura*⁶⁹⁴. Els estudiants ha de dedicar-se íntegrament a estudiar⁶⁹⁵. El dia de demà, quan la formació de la seva personalitat hagi conclòs i ja siguin "ciutadans" de ple dret (és a dir, tinguin una propietat, una professió honorada, siguin pares de família...) ja podran comprometre's políticament. El camí que escolliran aleshores és força previsible. En l'estereotip catòlic, el jove sempre és un ésser eixelebrat i immadur i això no té perquè ser negatiu (és cosa de l'edat...) sempre i quan no es precipiti en política⁶⁹⁶, motiu pel qual, cal estar-hi a sobre i allunyar-lo de la vida política. Realment, però, el perill no rau en que el jove (és a dir, el jove burgés) es polititzi, *sinó que es faci d'esquerres*. El jove burgés que és d'esquerres, ho és perquè hi ha hagut negligència en la seva educació, no se l'ha encarrilat prou bé⁶⁹⁷. L'Església atorga una especial atenció als joves perquè, si bé per una banda són el "futur", també són el sector més propens a extraviar-se moral i políticament, ja que encara no saben discernir entre el bé i el mal i són molt influenciables. És per això que crea seccions juvenils de les seves principals associacions, com les JAC, masculines i femenines, o les JOC, que enquadra als joves obrers, els més exposats a les temptacions de la societat moderna.

L'Església actua de forma relativista, paradoxalment, en nom d'uns valors absoluts. Amb l'adveniment de la República, i donat el perill que entranya el nou règim per la religió, o, millor dit, pels privilegis eclesiàstics, ja no es pot desentendre als joves de la política. S'autoimmola així la "*débil construcción católica sobre la juventud y la política*"⁶⁹⁸. Per aquest precepte, s'ha volgut segregat als joves de la política, però al mateix temps, el "moviment catòlic" ha estat formant a futurs quadres polítics (els líders més conspicus del catolicisme polític acostumen a haver fet les primeres armes a la CECE⁶⁹⁹), i, ni abans ni ara, tampoc ha posat impediments a que els seus joves realitzin una "labor ciutadana"⁷⁰⁰, com ells l'anomenen, però, sempre i quan aquesta s'adeqüi a la norma catòlica, és a dir, que només poden prestar col·laboració a un partit o règim estrictament confessional. Mai han d'intervenir "sense rodetes" en política, a risc de caure en l'error. Tot això a títol individual. En les associacions apostòliques no hi té cabuda la política, però sí que es dona un cop de mà, quan l'ocasió ho requereixi, a un partit catòlic que intercedeixi a favor de l'Església en un règim poc acollidor pel

⁶⁹⁴ "¿Que es la Asociación de Estudiantes Católicos de Bachillerato?. Sus fines", *Boletín de la asociación de estudiantes católicos de bachillerato*, nº 1, 1 de gener de 1935, p.1.

⁶⁹⁵ *Los estudiantes a estudiar*, diu *El Debate* en motiu d'una vaga estudiantil, en la qual, clar, no hi participen els catòlics, *El Debate*, 18 de maig de 1934, p.1.

⁶⁹⁶ Bermejo de la Rica, Antonio, "Juventud", *J.A.P* (Àvila), nº2, 15 de maig de 1933, p.4

⁶⁹⁷ Això ho "descobreix" Antonio Mª Garicano Goñi en un article en què exposa el discurs oficial sobre la relació dels joves i la política en el *Boletín de estudiantes católicos de bachillerato*, nº1, gener de 1935, p.1.

⁶⁹⁸ Montero, J.R., op. cit., v. I, p. 592.

⁶⁹⁹ Semblances d'alguns antics federats, ara líders de la dreta política, com Gil, Oreja Elosegui... a "La Confederación de Estudiantes Católicos cumple el 13 aniversario de su fundación", *El Debate*, 5 de març de 1933, p.3.

⁷⁰⁰ Watanabe, C., op.cit., p.27.

catolicisme, com la II República. El "moviment catòlic" mobilitzarà els joves per fer bulto a concentracions polítiques, per fer difusió en campanyes de moralització social, com a propagandistes, durant els períodes electorals...

El sermó sobre l'apoliticisme és condicional a qui posseeix el poder. En aquesta tessitura, no és una opció personal, sinó un deure moral, com a catòlic⁷⁰¹ el de col·laborar amb un partit que defensi els interessos de l'Església i que aglutini a tots els creients per sobre de desavinences partidistes, que no casualment, és, invariablement, un partit de dretes. Aquest és el prisma del que neix la CEDA, una organització confessional malgrat que no porti l'adjectiu de catòlic en les seves sigles⁷⁰², que vol ser el partit catòlic per antonomàsia, establint una relació mecànica entre ser catòlic amb ser del partit, doncs aquest és l'únic intèrpret qualificat del dogma en la política. Quan carlins i alfonsins s'escindeixin, la dreta catòlica fa prevaldre la defensa de "l'ordre natural" (que, malgrat aparentar ser un ideal desinteressat, és el reflex d'un sistema social classista que protegeix els interessos de la burgesia⁷⁰³) per sobre de qüestions més "terrenals", com la monarquia, pel tal de marcar distància amb una extrema dreta que, al seu parer, segueix una tàctica errònia.

En nom d'una "alta política", sagrada, (que no té res a veure amb el vulgar guirigall entre partits), tots els catòlics han de transigir a participar en els saraus de la "baixa" política⁷⁰⁴. Aquest sacrifici s'afronta per què allò que està en joc és el mandat diví, aquell ordre ideal creat per l'altíssim que no pot ser alterat pels simples "mortals". Una cas il·lustratiu són la JAP, que, per no contravenir el discurs tradicional catòlic sobre els joves i la política, discerneixen entre una baixa política (la parlamentària) i una política idealista⁷⁰⁵. En ella se situa la JAP, com auxiliar d'un partit que, tot i que ha de participar a contracor en aquesta política de baixa estofa, no és un partit més, sinó un moviment nacional. No fan política, *actuen* en política⁷⁰⁶, utilitzant, i, val a dir, que molt hàbilment, els recursos que posa a la seva disposició la detestada democràcia, tapant-se el nas amb les mans, clar, quan ho fan. Són el que Immaculada Blasco anomena

⁷⁰¹ Quan aquesta es converteix en una necessitat ineludible en funció d'una clima rúfol, com apunta el pare Ayala, citat per Montero, J.R, op.cit., p.593. Veure també Ordovás, J. M., op. cit., pp.20-21, i Watanabe, C., op. cit., p.200, que recull unes declaracions d'Herrera en les que aquest afirma que mantenir-se al marge de la política en aquest context és poc menys que un suïcidi de la pàtria i al religió.

⁷⁰² Montero, J.R, op. cit., v.II, pp.101-102. Segons Montero, la CEDA fa política d'acord al dogma catòlica i el partit és instrumentalitzat per les jerarquies eclesiàstiques, la qual cosa ja és mes discutible, en primer lloc perquè part de les jerarquies se sentia més solidària amb partits més extremistes, com els monàrquics carlins o alfonsins, tot i que pogués avenir-se a la tàctica gradual de Gil, i, després, perquè aquest prenia decisions autònomes que no podien ser del gust de l'episcopat, com el pacte amb els radicals.

⁷⁰³ *Ibidm.*, v. II, pp. 139-158. Sobre la defensa i justificació de la propietat privada en l'ordre "natural" del capitalisme.

⁷⁰⁴ *No nos interesa la política menuda. No conocemos ambición ruin (...), Acción Popular nunca descenderá hasta convertirse en un partido al uso, con sus jefecillos y sus intrigas, sus ambiciones y fórmulas. ¡Queremos un Estado nuevo!*, J.A.P, 27 d'octubre de 1934, p.1

⁷⁰⁵ Un altre exemple del diari de la J.A.P, *Los hombres de la J.A.P, que no hemos de medir la diaria responsabilidad de la decisión, nos enfrentamos en tanto con el porvenir como especuladores conscientes y optimistas de la gran alza de los valores nacionales que se aproxima.* "El triunfo final se acerca; el programa del JEFE se cumplirá sin retraso, J.A.P, n° 42, 23 de novimebre de 1935.

⁷⁰⁶ Ordovás, J. M., op. cit., p. 25

agudament “paradoxes de l'ortodòxia”⁷⁰⁷. Per tant, ens hem de preguntar quins són els límits de l'apoliticisme catòlic si, mobilitzats els creients per la defensa dels valors cristians, el seu suport s'adreça, immutablement, als partits de dretes no republicans, els únics partits catòlics si exceptuem els minúsculs (però existents) partits centristes i democratacristians, *que no són recolzats per les jerarquies episcopals*. Aquestes menen els catòlics al suport actiu a una determina tendència política⁷⁰⁸, la dreta, concretament, la CEDA, per ser aquest una aposta guanyadora, tot i que no fan fàstics a opcions més extremistes. Com deia el capellà d'una pel·lícula italiana de la segona postguerra, l'Església dona llibertat de vot als seus feligresos, amb dues condicions: que votin “demòcrata”, i que votin “cristià”⁷⁰⁹. En les eleccions, no es dirimeix un dilema polític, que és superflu, sinó una qüestió moral, i la fe catòlica ha d'inspirar el vot, que no pot ser contrari a la voluntat de l'Església en quan Déu parla a través d'ella. En una eleccions tan “dramàtiques” com les del 36, en les que, segons el parer de l'opinió conservadora, es ventila la supervivència de l'ordre social tradicional, els catòlics han de votar pensant més en “cristià” que en “polític”, doncs no són responsables del seu vot davant dels homes, sinó davant de Déu. Malgrat que el catòlic compleixi tots els requisits del bon creient, no votar als candidats correctes, dissociant erròniament “allò etern d'allò terrenal”, el converteix en un “pèssim catòlic”. No deixa, per això, de ser catòlic, com tampoc ho fa un *ladrón, por el hecho de robar, ni un asesino, por el de matar, ni un adúltero, por el hecho de cometer adulterio. Por eso un mal católico es peor acaso que si no se fuese católico*⁷¹⁰. Els únics partits que hom pot votar, si vol ser un bon catòlic, són els antirepublicans, doncs, els candidats republicans catòlics, són còmplices d'una política anticatòlica: Maura era el ministre d'Interior durant la crema de convents⁷¹¹. En eleccions anteriors menys a “cara o creu”, però, aquest discurs sobre la conducta electora del perfecte catòlic és exactament el mateix. Però els catòlics modèlics no han de confiar només en rossegar el sistema a través dels partits contrarevolucionaris. El magistral de Salamanca, Aniceto de Castro Albarrán, autor del tristament cèlebre *El derecho a la rebeldía*, publicat l'any 1934, no es conforma amb la formació d'un partit polític confessional, sinó que propugna el dret dels catòlics a

⁷⁰⁷ Blasco, I, op. cit., Per exemple, a la pàgina 223 posa en solfa aquesta sistemàtica contradicció. Per Blasco, la seva participació és de naturalesa indubtablement política (v. p.226). Chiaki Watanabe no s'està per escarafalls, fa servir el sintagma “catolicisme polític” per referir-se a a l'ACNdP i considera que, des del moment que aquesta associació malda per mantenir un ordre social classista, és política.

⁷⁰⁸ *Ibidm.*, op. cit. P.226. L'autora explica com les joventuts catòliques femenines són emprades com a peons en les campanyes electorals de la CEDA. La seva participació, és, segons l'autora, eminentment política i partidista, malgrat els consiliaris s'acullin a subterfugis, com el de la virtut catòlica, per justificar-la.

⁷⁰⁹ L'anècdota a Castillo, Juan José, *Propietarios muy pobres. Sobre la subordinación política del pequeño campesino en España (la Confederación Nacional Católico-Agraria, 1917-1942)*, Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1979, p. 261.

⁷¹⁰ “Lo que a todo católico imoportta saber sobre el uso del voto”, *Diario Regional*, 14 de febrer de 1936, p.1

⁷¹¹ *Idem.*

rebel·lar-se contra un poder il·legítim (per ser contrari al dret natural), mitjançant la violència, si cal.

Tanmateix, l'ambigu principi sobre la participació dels joves en política, que els mateixos líders polítics i socials del catolicisme han ajudat a esblairar, relativitzant-lo encara que fos per posar-se al servei de l'Absolut, és desbordat per la politització de les organitzacions juvenils catòliques, com la d'estudiants. La historiadora Chiaki Watanabe descriu aquest ambient de neguit dins a les parròquies entre els joves catòlics:

...Los jóvenes católicos se estaban moviendo por su cuenta. En las reuniones celebradas fuera y dentro del Centro Parroquial correspondiente, dirigían los “novatos” inocentes hacia la militancia política directa (...) Eran muy minoritarios quienes hacían caso a las directrices de la JAC sobre el apoliticismo, porque la lucha por la causa católica exigía la militancia política de los jóvenes católicos como colectivo. Así empezó a desmoronarse el mando directivo de la JAC desde dentro de su organismo⁷¹².

S'està produint una crisi definitiva de l'apoliticisme entre l'associacionisme juvenil catòlic. Les JCE i altres agrupacions apostòliques perden efectius, que es drenen cap a partits polítics, d'altra banda, una conseqüència lògica de la bel·ligerància permanent de la jerarquia episcopal vers el règim republicà. La JCE reforça ara el discurs sobre el caràcter deformant de la política en els joves en constatar que aquests estan essent captats pels partits polítics, és a dir, que elles perden clientela o que la política manlleva temps a aquests joves per a menesters apostòlics: *no hay que confundir actividades entre la política con la magnesia⁷¹³*. Arriben fins i tot a reclamar l'establiment d'un mínim d'edat legal per poder ingressar a un partit polític, en perjudici d'associacions juvenils com les mateixes JAP, amb les que no estan en bones relacions, com amb els estudiants catòlics. AC és discutida pels mateixos catòlics, somica la revista *La Flecha⁷¹⁴*. Les autoritats catòliques, havent copsat les inquietuds polítiques de la joventut actual, opten per no tancar els ulls al fenomen, sinó per a canalitzar-lo al seu favor⁷¹⁵, iniciant ells mateixos els joves en la “sana política”, la de dretes.

⁷¹² Watanabe, C., op. cit., p.318.

⁷¹³ *La Flecha*, febrer de 1936, p.1. En negreta l'original.

⁷¹⁴ *Ibidm.*, abril de 1935, n° 35, p. 93.

⁷¹⁵ Ordovás, J.M, op. cit., p.225.

6.2.3. Els Estudiants Catòlics disputen el “monopoli” de la FUE.

La CECE s'articula de forma confederal, estructura que afavoreix un tractament específic de les problemàtiques locals. La seva junta central o "Junta Suprema" té la funció de dirigir les grans campanyes escolars a nivell nacional, representar dels estudiants catòlics davant els poders públics i organitzacions estrangeres i fundar associacions i federacions arreu d'Espanya⁷¹⁶, per tant, almenys en el seu origen, aquesta Junta Suprema no faria honor al seu nom, ja que coordina més que imposa i deixa marge de llibertat a les federacions. Els estudiants d'una especialitat (facultat, estudis tècnics, secundària...) en una localitat forma una Associació, i la unió de les associacions d'una província o regió forma una federació. Les federacions duen noms específics (la FREC valenciana, la FCEC catalana), però genèricament se les coneix com FEC, i, de fet, molts cops, tota l'organització se sol identificar amb aquestes sigles parcials, com passa amb la FUE-UFEH. La unió de totes les federacions forma la confederació.

Es tenen dades poc precises de la militància en les associacions catòliques, a diferència dels seus primers temps, com ja hem vist. Recordem que en un moment de màxim apogeu, el curs 1925-1926, els estudiants catòlics s'eleven a 19.700, distribuïts en 84 associacions, agrupades en 28 federacions⁷¹⁷. Els estudiants catòlics pateixen una sotragada amb l'arribada de la República, però es recuperen amb certa velocitat⁷¹⁸, tornant a xifres de militància anteriors a la proclamació del nou règim. En la X assemblea, celebrada a Madrid el novembre de 1931, els estudiants catòlics declaren tenir 31 federacions i 118 associacions⁷¹⁹, remuntant-se, al XII congrés, celebrat a València, a la xifra de 47 federacions i 164 associacions, és a dir, 16 federacions més. La majoria de federacions s'ubiquen a Castella-Lleó i Andalusia, i no hi ha federacions (no necessàriament, però, han de faltar les associacions) a Galícia, País Basc, Navarra i Extremadura, i només Toledo a Castella La-Manxa, segurament per la força centrípeta de Madrid⁷²⁰. En un informe de 1933 elaborat per les joventuts del partit comunista, es calcula que els nombre d'afiliats als Estudiants Catòlics és, si fa o no fa,

⁷¹⁶ *La Confederación de Estudiantes Católicos de España y su obra: 1920-1926*, Madrid : [s.n.], 1927, p.61.

⁷¹⁷ *Ibidm.*, p.13

⁷¹⁸ David Jato diu que a partir de 1932, *los Estudiantes Católicos sintieron una pujanza desconocida hasta entonces*, Jato, D. op. cit., p. 51. Així mateix, veure Ordovás, J.M., op. cit., p. 208.

⁷¹⁹ “X Asamblea de la Confederación de Estudiantes Católicos”, *El Debate*, 1 de novembre de 1933, p.3

⁷²⁰ Hi ha federacions a Gijón, Oviedo, Salamanca, Valladolid, Segòvia, Madrid, Toledo, Sevilla, Càdis, Jerez, Ceuta, Màlaga, Granada, Còrdoba, Múrcia, Yecla, Alacant, València, Saragossa, Barcelona i Palma de Mallorca, “La Confederación de Estudiantes Católicos cumple el 13 aniversario de su fundación”, *El Debate*, 5 de març de 1933, p.3.

el de la FUE, enrolats en 103 associacions d'arreu d'Espanya⁷²¹. Segons fonts oficials, a finals de 1935, la CECE atansa les 54 federacions i 185 associacions⁷²². Altres xifres, com les aportades pel diputats Pabón sobre els estudiants que protesten contra el monopoli de la FUE són poc fiables⁷²³, i, en tot cas, s'hauria de fer una conversió estimativa massa agosarada entre entre estudiants que protesten i socis de l'associació catòlica.

Els estudiants catòlics celebren una assemblea anual, amb l'inici del curs escolar. Durant la República, se celebren assemblees a Madrid (1931), Càdis (1932), València (1933) i Múrcia (1935)⁷²⁴ en les que reuneixen delegats de totes les federacions provincials i es fa lectura de ponències, que no acostumen a ser sotmeses a debat, sinó aprovades per aclamació pública⁷²⁵ (posant en evidència un funcionament intern ben poc democràtic) i es renova la junta directiva. Els presidents de la CECE durant els anys republicans foren Pedro Gamero del Castillo, Rafael de Balbín i Juan José Pradera.

La gran fixació dels estudiants catòlics és el monopoli de la representació estudiantil en possessió de la FUE⁷²⁶: *los irritantes privilegios de la FUE, tan exorbitantes como antidemocráticos (...), disfraz de extremistas sociales y políticos*⁷²⁷. En el sistema de representació establert per la República, els delegats estudiantils són triats per les associacions professionals de facultat, i exerceixen la seva responsabilitat en tant a corresponsal de la FUE, exclusivament. Els estudiants catòlics reivindiquen que la representació estudiantil sigui lliure, és a dir, que les diferents associacions d'estudiants en lliça puguin tenir delegats als òrgans de govern de la universitat⁷²⁸. La representació ha de ser proporcional al número de socis que computen les

⁷²¹ Segons aquest informe, al 1933 hi ha associacions en 22 localitats, Madrid (13), Sevilla (9), Barcelona (8), València (7), Saragossa (6), Valladolid (6), Salamanca (6), Cadis (6), Granada (6), Múrcia (5), Santander (4), Còrdoba (4), Màlaga (4), Palma de Mallorca (4), Gijón (3) Segovia (3), Oviedo (3), Toledo (3), Alacant (2), Jerez (2), Ceuta (2), Yecla (1), "Estudiantes. España", 1933, AHPCE, Film VI, apartat 91.

⁷²² "Con enorme entusiasmo se celebra la IX Asamblea Confederada", *Crónica Escolar: Revista de Federación Aragonesa de Estudiantes Católicos*, nº 1, octubre de 1935, p.2. Les 54 federacions que consten en l'únic exemplar del *Boletín de la C.E.C. de España*, no datat, però de principis de 1935 (p.3). són Albacete, Alacant, Almeria, Antequera, Arévalo, Àvila, Avilés, Barcelona, Bilbao, Burgos, Càdis, Castelló, Ceuta, Ciutat Reial, Còrdova, La Corunya, Gijón, Granada, Jaén, Xàtiva, Xerez de la Frontera, La Laguna, Lleó, Logroño, Lorca, Madrid, Màlaga, Múrcia, Oriola, Oviedo, Palència, Palma de Mallorca, Las Palmas, Salamanca, Santander, Santiago de Compostel·la, Segòvia, Sevilla, Talavera, Toledo, Tortosa, València, Valladolid, Vitòria, Zamora, Saragossa, Alcoi, Sant Sebastià, Elx, Caravaca, Ronda, Pamplona, Puerto de Santa Maria i Conca.

⁷²³ Jato, D., op. cit., p.51.

⁷²⁴No hem trobat indicis que se celebri assemblea al 1934, doncs els fets d'octubre posposen tota iniciativa en aquest sentit.

⁷²⁵ "X Asamblea de la C. de Estudiantes Católicos", *El Debate*, 1 de novembre de 1933, p.6

⁷²⁶ Segons Mancebo, el monopoli de la FUE i la política educativa del bienni són els dos temes que "més enfaden" als catòlics, Mancebo, M^a, F, op. cit., (1990), p. 62

⁷²⁷ "Ha dimitido el decano de Zaragoza", *El Debate*, 27 de gener de 1934, p.7

⁷²⁸ *Hoy, como ayer, los*, (els estudiants catòlics) *defienden el criterio de igualdad de los estudiantes para su participación en los claustros*, "X Asamblea de la C.de Estudiantes Católicos", *El Debate*, 1 de novembre de 1933, p.1.

associacions, o, com alternativa, totes elles han de tenir dret a presentar candidatures a unes eleccions estudiantils amb sufragi universal⁷²⁹. Irònicament, molts estudiants catòlics, tan com els seus aliats tradicionalistes, no són, precisament, demòcrates i abominen del parlamentarisme i del sufragi universal. En canvi, a la universitària, titllen a les autoritats d'antidemocràtiques i despòtiques per fiar el monopoli de la representació a una sola associació (la qual cosa el hi permet denunciar la hipocresia d'un règim que es proclama democràtic i liberal). Practiquen el que es coneix com a "modernitat defensiva", és a dir, valer-se dels mitjans que posa a la seva disposició la democràcia per torpedinar-la. En el seu projecte de representació estudiantil de 1926, que es reedita al 1931 per "donar exemple", es diu que el número de socis de l'associació oficial no ha de ser inferior a la quarta part dels alumnes matriculats a la facultat (art.3), i que, en aquest cas, l'associació hauria de perdre la seva contracta en la representació dels estudiants. A més, s'admet més d'una associació (art. 4), i la representació de cada facultat ha de ser proporcional al número d'associacions existents⁷³⁰. A més a més, la FUE hauria d'estar inhabilitada per representar els estudiants perquè és una organització política i no professional. En primer lloc, perquè és un agent del govern a la universitat, i perquè dins seu hi nien corrents polítics, des del liberalisme al comunisme. Pels catòlics, és el monopoli de la FUE la causa de tots els conflictes universitaris, al donar privilegis a una associació en detriment de les altres, que se senten menyspreades, de manera que comprenen les protestes dels antifueistes malgrat que sempre han censurat l'algarada.

La labor de la CECE de cara als seus afiliats vol ser més formativa que d'agitació, però no per això menys reivindicativa. La Casa de l'Estudiant, el centre social dels estudiants catòlics, organitza activitats que "contraprogramen" la cultura oficial de la universitat republicana (laica, científica, progressista...), creant sagristies confessionals dins d'un oasis de laïcisme com és la universitat. Els cercles d'estudi, les conferències d'intel·lectuals catòlics com Maeztu, d'Ors, Sainz Rodríguez, les misses, la celebració del dia de l'estudiant, sota el patronatge de Sant Tomàs d'Aquino... tot el reguitzell d'actes que organitzen els estudiants catòlics tenen per objecte proporcionar de contraban als afiliats aquella formació en clau catòlica que la universitat republicana els hi nega, a l'espera que existeixen vertaderes universitats catòliques.

Finalment, donarem algunes pinzellades del seu projecte universitari, que, en gran part, ja hem anant desgranant abans. La CECE es una associació professional, no només o

⁷²⁹ "Causas de los disturbios", *El Debate*, 25 de novembre de 1931, p.5. La solució preferida de *El Debate* és l'abolició de la representació; si no, *el café per a tots*, preferiblement segons el nombre de militants de cada associació.

⁷³⁰ *Estatutos de las Asociaciones de estudiantes de la Universidad*, Madrid: Casa del Estudiante, 1931, pp. 20-21.

sobretot política, com ho poden ser el SEU i l'AET (però tampoc "rigorosament professional"), amb un projecte de reforma de la universitat. El seu ideal de reforma es sintetitza en autonomia universitària, alliberada del jou de l'Estat liberal i laic, i llibertat d'ensenyament, és a dir, el dret dels alumnes a matricular-se al centre educatiu que més s'adigui a les seves creences (també a universitats privades catòliques) i professors catòlics puguin impartir la seva matèria amb acomodament a la religió. Llibertat d'ensenyament no és sinònim de llibertat càtedra, doncs s'ha d'exercir un control perquè els professors descreguts no ofenguin la religió⁷³¹. Aquest control correspon a l'Església, que ha de procurar que s'ensenyi teologia, i, molt més important encara, que el contingut de les lliçons s'adeqüi al dogma, a la *Veritas*.

Desitgen una universitat no massificada, per tal de que només es pugui llicenciar una elit d'estudiants selectes amb bones perspectives laborals. El problema, però, excedeix els límits de la universitat, doncs aquesta qüestió no es resoldrà amb una reforma universitària, sinó creant llocs de treball decentment retribuïts pels professionals, és a dir, eixamplant els estrats mitjos, que és el mecanisme per fer una societat equilibrada i conservadora⁷³². La reducció de les matrícules passa per establir una prova d'accés, però aquesta ha de consistir en un examen de maduresa al final del batxillerat⁷³³. No cal recordar com la majoria de centres d'educació secundària són propietat de les ordres religioses, de manera que aquestes poden facilitar l'ingrés a la universitat dels seus alumnes, mentre que un examen de selectivitat idèntic per a tots els aspirants i convocada des de la universitat, és a dir, des del poder públic, garanteix la igualtat d'oportunitats entre candidats.

Els estudiants catòlics són partidaris de la representació dels estudiants als claustres vehiculada a través de les associacions professionals. Amb això discrepen amb el diari del seu protector, *El Debate*, que atribueix els aldarulls universitaris a la representació estudiantil⁷³⁴. Pels estudiants catòlics, en canvi, la representació fa que els estudiants es sentin participants de la governació de la universitat, i, al formar part del sistema (però amb una posició d'inferioritat respecte als catedràtics...) no es tornin en contra allò que ells mateixos representen, així com canalitzar les reivindicacions estudiantils per conductes oficials, de manera que es cerquin, per impotència, altres maneres per expressar-se més tumultuoses⁷³⁵. És a dir, la representació coopta els estudiants i

⁷³¹ Autonomia universitària, llibertat d'ensenyament i control sobre la funció docent: aquests són els tres principis que els estudiants catòlics defensen des de la seva fundació, Ordovás, J.M, op. cit., p. 97.

⁷³² *ABC*, 24 de juny de 1932, p.30

⁷³³ *Idem*.

⁷³⁴ "Los estudiantes en la Universidad", *El Debate*, 30 de gener de 1934, p.1.

⁷³⁵ *Estatutos de las Asociaciones de estudiantes de la Universidad*, Madrid: Casa del Estudiante, 1931, p. 14.

regula les seves reivindicacions, de manera que apaivaga la protesta, que, en tot cas, ja no pot tenir cap excusa.

Els catòlics sempre denunciaven els professors progressistes de l'escola ILE com a màxims responsables de la corrupció i descristianització de la ment dels joves a través de doctrines modernes, com el materialisme o el positivisme, i de convertir en un míting cada lliçó. Un exemple anterior, de 1926, quan els catòlics són emparats pel poder: *Quien no simpatiza con la obra de los estudiantes católicos son los catedráticos impíos y radicales, de un lado, y algún católico intransigente e individualista* (Ilegeixis Unamuno)⁷³⁶. Ara bé, quan es promulga la llei per la renovació del professorat al març de 1933, els estudiants catòlics la rebutgen entenenent que es tracta d'una depuració política, i no una mesura per millorar la qualitat docent, doncs el mètode d'avaluació no pot ser imparcial si és el mateix Ministeri d'Instrucció, a través dels seus organismes annexos com el Consell de Cultura, qui jutja els mèrits dels professors. La llei no deixa clars quins són els criteris que s'aplicaran per avaluar al professorat, i *El Debate* es pregunta si aquests no seran la ideologia o el carnet de partit⁷³⁷. Malgrat denunciar al professorat lliurepensador i carregar contra uns poders acadèmics que discriminin als estudiants catòlics i acaronen els fueistes, el que és evident és que dins el claustres també tenen els seus partidaris entre els catedràtics conservadors, que donen suport a la seva petició d'un repartiment de la representació estudiantil entre totes les associacions.

Totes les associacions estudiantils projecten retocs acadèmics similars a curt termini (*numerus clausus*, extensió universitària...⁷³⁸), però el que canvia radicalment és la "missió de la universitat", per utilitzar el concepte orteguian. La fita dels catòlics és constituir una universitat confessional, la qual cosa vol dir, no només que s'imparteixi obligatòriament l'assignatura de religió sinó que totes les disciplines estiguin motllurades pel dogma catòlic⁷³⁹. Els estudiants catòlics s'atreveixen a dir allò sobre el que Herrera prefereix passar de puntetes per correcció política, que més enllà d'una

⁷³⁶ *La Confederación de Estudiantes Católicos de España y su obra: 1920-1926*, Madrid : [s.n.], 1927, p.49. *El Debate* es pregunta ¿Como puede extrañar que una Universidad en la que no existe la vocación y el apostolado cultural de la cátedra y cuyo ambiente está exento de estímulos y preocupaciones científicas se haya convertido (...) en un estadio de sedición contra Patria, *El Debate*, 1 de juny de 1935, p.1. L'antologia de blasmes contra el professorat progressista és inabarcable.

⁷³⁷ "Por cualquier motivo", *El Debate*, 21 de març de 1933, p.1

⁷³⁸ El dirigent dels estudiants catòlics Juan José Pradera, comentant les iniciatives de reforma universitària fueista, estima que hi ha en elles propostes dignes d'elogi, bàsicament perquè són els estudiants catòlics els que les han previst temps enrere. S'atribueix així els mèrits capciosament, però és veritat que els catòlics venien demanant reformes que comparteixen totes les associacions temps ençà. "X Asamblea de la C. de Estudiantes Católicos", *El Debate*, 1 de novembre de 1931, p.3. També *El Debate* aplaudirà la lletra del projecte de reforma universitari de De los Ríos, però desaprova la seva música, que ensordeix la demanda d'autonomia universitària, i legítima que els polítics posin la seva mà a la universitat, Molero Pintado, A. op. cit., p.378.

⁷³⁹ F.M.M, "Política y universidad", *Norma: Revista de exaltación universitaria*, n°1, març de 1935, p.46.

universitat catòlica compatible amb l'oficial, cal catolitzar la universitat d'Estat⁷⁴⁰ (com fer-ho, mentre continua en vigor un Estat laic, són figures d'un altre paner), i per assolir-ho, no basta en formar selectes, sinó crear una densa boira cultural i filosòfica catòlica. La universitat no crea la situació, sinó que és aquesta qui li dona forma, ja que és un ens passiu⁷⁴¹, per la qual cosa, un país no progressa perfeccionant les seves institucions culturals, sinó que aquestes progressen si el país es perfecciona, com assevera Ortega i concorda la revista *Norma*, portaveu dels universitaris catòlics intel·lectualment més desperts i moderns. La conclusió que s'infereix és que només es pot aconseguir una reforma de la universitat transformant primer el país, la qual cosa ha de promoure un canvi d'actitud entre els estudiants catòlics, que han de deixar de mirar portes endins i penjar els hàbits professionalistes. Un procés de reflexió similar al viscut a l'interior de la FUE, amb la politització comunista d'algunes associacions, que, en el cas dels catòlics, expedirà a molts al falangisme, en part pel nul activisme de l'organització, que fa molt difícil, fins i tot, poder aconseguir algunes realitzacions del seu full de ruta, durant el bienni negre inclòs (els falangistes, en canvi, ho tenen clar, fins que no es conquereix l'Estat, no hi ha reforma que valgui).

El referent mític dels estudiants catòlics és la universitat imperial, la del cardenal-regent Cisneros, on es graduaren eximis filòsofs escolàstics com Vives, Francisco de Vitoria o Francisco Suárez, "intel·lectuals" catòlics de fama internacional que no tenen res a envejar als de l'estirp de Giner de los Ríos. Una universitat organitzada com una comunitat jeràrquica de professors i alumnes, aïllada conventualment de la societat i dels seus problemes, però, a la vegada, creadora de coneixements teològics i científicotècnics (compatibles sempre amb l'ortodòxia, "ciència catòlica"), que estigueren en la base de l'expansió imperial espanyola. Traduït en una llenguatge modern, una universitat connectada amb el sector productiu i atenta a les necessitats del país, que forma el capital intel·lectual a disposició d'una política nacionalista. No es tracta de restaurar aquella universitat, sinó *l'esperit d'aquella universitat*, adaptant-lo als temps que corren. Aquesta retòrica imperial no és ni pura nostàlgia ni només exuberància verbal, és un mite referencial que dona força a un projecte modern. Així doncs, reformar de la universitat no pot dissociar-se d'uns projecte polític nacionalista, i, per tant, el radi d'acció dels estudiants ha de ser superior al perímetre de la universitat.

⁷⁴⁰ Veure, per exemple, les gloses a un discurs d'Herrea sobre el C.E.U a la revista *Norma*; *revista de exaltación universitaria* n° 1, març de 1935, p. 1.

⁷⁴¹ Laín, Pedro, "El sentido humano de la ciencia y la universidad", *Norma: Revista de exaltación universitaria* n°1, març de 1935, pp.25-38.

6.3. La universitat com a camp de batalla política

Catòlics i tradicionalistes no només uneixen esforços en l'organització d'esdeveniments culturals, sinó també en la protesta contra la FUE i les autoritats acadèmiques liberals, que, com ja hem dit en diverses ocasions, no es tracta d'una protesta de règim intern, sinó extraacadèmica, política, en la qual, aviat s'hi barrejaran els estudiants jonsistes. Sense treva, l'activisme dels estudiants antifueistes es comença a fer notar des del primer curs ordinari de la República. El seu temps de recuperació, és, potser, més ràpid que el de la dreta política, i són pioners en presentar batalla a les esquerres. Durant el primer bienni, quan la FUE manté la seva estrella, tot i que en declivi, les disputes entre estudiants són justificades, per aquells qui les acostumen a provocar (i els creadors d'opinió externs que els hi donen suport, com *El Debate*) com pugnes entre associacions rivals per una prerrogativa, la de representació, i el cert és que les autoritats polítiques republicanes també prefereixen aquesta versió, que fa dels enfrontaments un problema local, tot i que, a l'hora de la veritat, el tema de la representació sigui només un pretext per saldar comptes polítics. Quan la FUE toca fons, la representació estudiantil es suprimeix, i les dretes assoleixen l'hegemonia a la universitat, la disputa ja no es podrà explicar com un plet per aquella prerrogativa entre associacions rivals, és a dir, per qüestions acadèmiques. Les autoritats universitàries demanen aleshores que, ja que el conflicte és aliè a la universitat (com han intentat demostrar sempre sense fortuna, amb arguments, molts cops deliberadament falsos, com el dels "elements estranys"...), l'Estat es faci càrrec d'aquest afer. La protesta de les associacions de dretes ja no podrà disfressar el seu antirepublicanisme.

Ara per ara, els estudiants catòlics i els tradicionalistes exigeixen acaloradament que li sigui retirat a la FUE el seu abusu monopoli sobre la representació estudiantil, que no se li concedeixi subvencions amb diner públic, i que es convoquin eleccions estudiantils mitjançant el sufragi universal. El malestar no es limita als seus companys fueistes, sinó que es fa extensiu als professors progressistes, que molts cops fan deixadesa del seu càrrec per fer carrera política (no denuncien pas, però, alguns casos de catedràtic de dreta consagrats íntegrament a ella, com Gil Robles...) o fan política des de la càtedra, o són irrespectuosos amb la religió o donen un tracte de favor als fueistes...

La república s'instaura amb el curs ja pràcticament completat. El que resta del curs és tranquil, malgrat que l'activitat dels estudiants entre bambolines (consells, juntes, elecció de les autoritats acadèmiques...) és frenètica. El nou curs comença, però, amb

mals auguris. En algunes universitats, com Valladolid, els estudiants boicotegen el discurs d'inauguració del curs. A la major part d'universitats, la conflictivitat estudiantil està present de forma quasi ininterrompuda durant el curs 1931-1932, per la poma de la discòrdia de la representació. Els enfrontaments en totes les universitats són innumerables, per tants, ens referirem a "moments" de confrontació enlloc de llistar, un per un, tots els aldarulls que es produeixen. A finals de novembre de 1931, coincidint amb el II Congrés de la UFEH, al que assisteix l'*establishment* polític i la *intelligentsia* republicana, i poc després de la X assemblea dels estudiants catòlics, al mateix temps que s'està discutint a les corts l'article 48 de la constitució republicana relatiu a l'educació, esclaten incidents entre estudiants catòlics i fueistes⁷⁴². Dies després, els estudiants catòlics convoquen, el 4 de desembre, una assemblea no autoritzada al paranimf de la Universitat de Madrid (al trobar les portes tancades, els estudiants tiren pel dret, i les forcen), aprofitant la patata calenta dels exàmens preparatoris (que afecta a molts estudiants que han començat el batxillerat el pla antic i ara han de veure-se-les amb una selectivitat no prevista en aquell, que complica el seu ingrés), realment per protestar contra el monopoli fueista i exigir un plebiscit sobre la representació de les associacions escolars, però les autoritats acadèmiques fan cas omís a la demanda dels catòlics. Tres estudiants antifueistes són sotmesos a un consell de disciplina⁷⁴³. Els antifueistes recriminen a l'associació oficial el seu miserable paper de policia dins a la universitat (no hi ha res que pugui desacreditar més a una associació entre els estudiants que aquest argument) però l'acusació està infundada. Durant els fets del paranimf, si bé els fueistes detenen a estudiants amb navalles, *los dejaron escapar por las consecuencias que habrían sufrido*⁷⁴⁴. Quan s'aprova en junta un consell de disciplina i es nomena qui ha d'escollir el jutge instructor, els estudiants fueistes, membres naturals de la junta, també en prenen part. En el cas dels fets del paranimf, tres delegats voten en contra i dos s'abstenen: *Por considerarse que no puede existir la suficiente objetividad para la representación escolar, y por deberse al compañerismo*⁷⁴⁵. Quan la junta es constitueix com a consell de disciplina, els estudiants abandonaran la sessió. Durant el mesos de novembre i desembre tenen lloc greus incidents en altres universitats, com a Valladolid, on són especialment punyents (amb agressions físiques, rompuda de mobiliari, assalt al local de la FUE...) i on la cadena d'esdeveniments s'allarga fins ben entrat l'any. A la ciutat del Pisuerga, la

⁷⁴² "Causas de los disturbios universitarios", *El Debate*, 25 de novembre de 1931, p.1

⁷⁴³ El consell es retarda fins abril, per pressions estudiantils. Finalment, González de Urqueta i Carrillo perden la matrícula i Moreno Yagüe perd una convocatòria. Penes lleus. "Actas de la Junta de Gobierno de la Universidad, 22 de Abril de 1931", AHUCM.

⁷⁴⁴ Informa al rector Cardenal, "Actas de la Junta de Gobierno de la Universidad de Madrid, 5 de Diciembre de 1931", AHUCM.

⁷⁴⁵ "Actas de la Junta de Gobierno de la Universidad de Madrid", 22 de Abril de 1931, AHUCM.

presència d'estudiants feixistes (els jonsistes), al costat de catòlics i tradicionalistes, afegeix un *plus* de violència als conflictes. No és casualitat que, en una universitats més problemàtiques durant la República, sigui on els feixistes tenen una *ratio* de presència més destacada. D'aquests primers aldarulls, en resulten nombrosos estudiants expedientats. Els expedients generen una bola que es va arrossegant pràcticament fins l'indult d'abril de 1934. Expedientar un estudiant, molts cops, només empitjora les coses, doncs els companys fan pinya al seu voltant i es produeixen més incidents en demana de la seva l'absolució.

Els altercats entre els dos vells rivals de la revolta universitària de la dècada anterior són quotidians a partir de l'any 1932, any el que l'associacionisme catòlic també es recupera del *shock* de la proclamació de la República com la resta de la dreta.

A la vetlla de la commemoració del primer aniversari de la II República, tindran lloc nous aldarulls. El 6 d'abril de 1932 esclaten conflictes en quasi totes les universitats arrel d'una recollida de signatures contra el monopoli de la FUE⁷⁴⁶. Aquesta iniciativa s'enceta a Salamanca, on es reparteix un fulla clandestina dirigida *A los estudiantes españoles*, en la qual es fa una crida a la vaga il·limitada *con todas sus consecuencias*. Les autoritats governatives arriben a creure, arrel de la difusió d'aquest manifest en altres universitats, que estan davant un moviment subversiu de dimensions nacionals⁷⁴⁷.

El manifest, obra dels tradicionalistes, parla en nom de tots els estudiants d'Espanya, com si no hi hagués diferències ni sigles dins d'ell, un recurs que farà servir de forma prolixa el feixisme. Els estudiants, han estat les dides del nou règim i, com a compensació, només han estat relegat i dividits per millor doblegar-los, amb la tàctica de sembrar la discòrdia adjudicant la representació dels estudiants a una organització en exclusiva. La República ha traït els estudiants i ha convertit la universitat en un negoci, on fa concessions a qui dona més prova de servilisme, ja sigui donant un tracte preferent a una organització titella, la FUE (com si fos aquesta una organització

⁷⁴⁶ Segons el falangista Jato, donant per bones les dades que en el seu moment donà el diputat de la CEDA J. Pabón, es protesta contra la FUE a Cadis (126 protestataris per 220 estudiants), Barcelona (1.259 antifueistes), Granada (328 signants del manifest antifueista d'un total de 888 estudiants), Múrcia (15 de 129), Oviedo (90 de 145), Salamanca (387), Sevilla (439 de 749), València (468 de 1038), Valladolid (1.494) i a Saragossa (400). I afegeix que aquest tendència a la baixa del consens generat per la FUE és inversament proporcional al desenvolupament del feixisme universitari. El *sorpasso* de l'extrema dreta no es produeix, però, fins al curs 1933-34. Si bé aquesta reculada de la FUE a la universitat és un fet reconegut pels mateixos fueistes, les dades de Pabón s'han de posar en quarantena. En primer lloc, perquè no diferencia entre facultats i instituts de secundària. En segon, perquè no té en compte les casuístiques de les diferents universitats, per exemple, a la universitat de Barcelona, on els estudiants catalanistes poden manifestar-se contra la FUE perquè estant intentant bastir una associació professional autònoma i nacionalista, és a dir, per raons que tenen poc a veure amb els motius d'estudiants d'altres universitats. Per altra banda, els estudiants no signen contra la FUE, sinó contra la seva exclusivitat en la representació estudiantil i en això hi podrien estar d'acord fins i tot alguns militants de la pròpia federació. No ofereix xifres per la universitat més important, la de Madrid. I, en definitiva, no cita la font de la que ha extret les dades, (que són del citat Pabón, però aquest tampoc ho fa en el seu moment) Jato, D. op. cit., p.52

⁷⁴⁷ "Telegrama oficial, 4 de abril de 1932, nº 174, Valladolid", AHN, Ministeri de Governació, lligall 32A.

adventícia, sense cap tradició en el moviment estudiantil espanyol) ja col·locant a les càtedres als amics polítics. Per a salvar la universitat d'aquest embrutiment, els estudiants s'han de rebel·lar contra un *Gobierno sin decoro que arruina a España*, i per això estan disposats a recórrer a una vaga general, repetint la gesta contra la Dictadura (que els pocs estudiants tradicionalistes organitzats en aquell moment, van intentar fer fracassar) ara contra un règim encara més despòtic, el democràtic. Els actuals dirigents, que estan en el poder gràcies a la revolta dels estudiants, no tindran cap autoritat, per coherència, per censurar la protesta. Els antifueistes, aprofitant que la FUE ha esdevingut una associació oficial, de negociació enlloc de contestació, pretenen erigir-se en portaveus d'un "moviment estudiantil" en abstracte, dissociat de la FUE, i inclòs heretar la seva memòria "heroica" i el seu activisme (que, certament, està en retrocés, a desgrat de molts fueistes) per redirigir-lo cap a la República. Finalment, en l'apartat universitari, reivindiquen la desaparició dels privilegis de la FUE, la igualtat de tractament per totes les associacions d'estudiants, renuncia a l'acte dels diputats catedràtics i llibertat d'ensenyament.

El to del manifest és molt virulent, i no es conforma a fer una crítica al monopoli representatiu de la FUE, com fins ara, sinó que és una proclama directa contra el règim, per la qual cosa, els estudiants catòlics prefereixen desmarcar-se⁷⁴⁸, tot i que legitima el seu mòbil:

*recomendamos a nuestros asociados que demanden de la autoridad académica la garantía de su derecho a la continuación de las clases, (...), dispuestos, una vez superados estos incidentes, a continuar la campaña en pro de la representación escolar con cuanta intensidad sea necesaria, pero siempre dentro de los cauces profesionales*⁷⁴⁹.

Aquesta actitud legalista de la direcció catòlica decep a molts dels seus associats, que, motu propi, es barregen amb carlins i feixistes en les confrontacions. Els estudiants catòlics només aproven, teòricament, la suspensió puntual de classes de 24 hores, però no la vaga⁷⁵⁰, que no és lícita perquè atempta contra l'ordre i la cultura, ni tampoc és pròpia d'estudiants cultivats, sinó, més aviat, d'una *infraclasse* social. El discurs oficial dels catòlics és el de denunciar tota vaga com una excusa dels estudiants plagues per la vagància, que lesiona el dret del estudiants aplicats a rebre una

⁷⁴⁸ "Telegrama oficial", n° 113, 6 d'abril de 1932, Salamanca, AHN, Ministerio de Gobernación, Lligall 32A.

⁷⁴⁹ Los alborotos estudiantiles de estos días. Una nota de la Federación de Estudiantes Católicos, en: *ABC*, 8 d'abril de 1932, p. 28

⁷⁵⁰ "X Asamblea de los Estudiantes Católicos", *El Debate*, 3 de novembre de 1931, p. 3.

formació. Els dirigents de l'associació solen ser bastant prudents en les seves declaracions oficials, i es desmarquen de les protestes si aquestes es compliquen. Ara bé, un altra cosa és el que fan els afiliats, que no se n'estan de participar en els avalots sense desmerèixer als seus aliats tradicionalistes i els feixistes. Al l'alçada de 1935, en el primer número de la revista catòlica universitària *Norma*, fundada pels futurs falangistes Pedro Laín i Juan José López Ibor, ja es pondera que *ante una política anarquizante o socializante, bueno está que los estudiantes alboroten, porque, siéndoles difícil sostener una cultura apartada de la catolicidad, con destruir cumplen, también, su única misión*⁷⁵¹. Com a protesta, els fueistes convoquen una vaga general en aquelles facultats on s'han produït incidents, per la qual cosa tenen lloc escenes de violència entre vaguistes i esquiroles, que se salden amb alguns ferits, com a Madrid, on els tradicionalistes, estudiants i "elements estranys", provoquen disturbis en alguns centres educatius, com a l'Escola Normal, on envaeixen el local de la FUE i contusionen a alguns estudiant. Els causants de l'agressió censats com estudiants (doncs molts dels agressors no ho són) són detinguts, expedientats i la seva matrícula anul·lada⁷⁵². El ball de bastons continua al carrer. Els estudiants carlins, perseguits pels fueistes, s'atrinxeren a Centre Tradicionalista des del qual llancen tota classe de projectils als assetjants. Les forces d'ordre públic penetren dins el local, efectua fins a cinquanta set detencions i decomissa moltes armes de foc. El centre és multat i clausurat. Entre la llista de detinguts, s'adverteix la presència de les noves generacions de grans nissagues tradicionalistes, com els Pradera. El conflicte traspasa a altres universitats. A Valladolid, on encara s'arrossega la història dels expedients, estudiants tradicionalistes i jonsistes, acorralen al rector al seu despatx, tallen la línia telefònica i li exigeixen que entregui els expedients instruïts pels darrers comitès de disciplina. S'ha de recórrer a la Guàrdia d'Assalt, que penetra dins la facultat per a dispersar els revoltosos, que ofereixen resistència contra els d'assalt, vistos com la guàrdia pretoriana de la República. Entre els detinguts de Valladolid, hi ha noms que després tornarem a trobar a la Falange, com Girón de Velasco⁷⁵³ Julián Bárcenas i els germans Pestchen o els germans Bulnes, (Fernado Bulnes és, en aquell moment, màxim responsable de l'AET a Valladolid).

Al maig de 1932, nova salva de protestes, ara contra l'Estatut de Catalunya, una campanya que interessa no estigui capitalitzada per partit ni associació política

⁷⁵¹ F.M.M., "Política y universidad", *Norma: Revista de exaltación universitaria*, n°1, març de 1935, p.45.

⁷⁵² *Escola Nova*, n°3, 15 de maig de 1932, n°3. Segons aquesta revista dels estudiants normalistes catòlics, els encausats són López Jorge i Ruiz de la Cuesta, mentre el ferit, lleu, un tal Ayala.

⁷⁵³ L'episodi és narrat, de forma tergiversada respecte a la seva actuació personal, a les memòries de Girón de Velasco, José Antonio, *Si la memoria no me falla*, Planeta: Barcelona, 1994, p. 24.

concreta, sinó per moviments socials o cívics (com l'estudiantil), per tal de donar una imatge d'unanimitat transversal de la ciutadania contra la desmembració d'Espanya. Ja que aquesta mobilització compte amb certa unanimitat entre els estudiants de les universitats espanyoles, les protestes (a Madrid, Sevilla, Valladolid, Osca, Saragossa, Terol, Sòria, Salamanca, Múrcia...) transcorren sense gairebé incidents, llevat a Madrid, on els estudiants contraris a l'Estatut aconseguen congregat 600 persones al paranímf, posant a prova el poder de convocatòria d'una causa multitudinària, i s'envaeix rectorat⁷⁵⁴. La FUE s'implica en la conservació de l'ordre, posant-se al servei de les autoritats, cosa que li ha de valer el perdre moltes simpaties per "antipatriotes" (quan molts fueistes segurament secundaven la crítica a l'Estatut, però fora de la universitat, pel que podria implicar aquest per l'economia espanyola⁷⁵⁵) i, sobretot, com a *correvediles* dels catedràtics. De nou, i com acostuma a passar sempre, no es poden imposar expedients disciplinaris perquè ningú veu ni sent res. Potser els fueistes són col·laboracionistes, però no delators.

Mentrestant, a Valladolid, nucli neuràlgic d'un regionalisme castellà molt anticatalanista, on, fins i tot, el claustre de la universitat de Valladolid proposa redactar un manifest que deixi constància del rebuig de la universitat a l'Estatut, que els estudiants de la FUE, tot i que poc simpatitzant amb la causa autonomista, el tomben per les seves connotacions reaccionàries⁷⁵⁶. Els estudiants nacionalistes, que se senten emparats des de la universitat, encapçalen una marxa antiseparatista fins l'ajuntament, durant la qual guàrdies d'assalt i estudiants s'enxarxen en una batalla campal⁷⁵⁷. Els estudiants, concretament els jonsistes, als que les autoritats locals atribueixen, no en va, les màximes responsabilitats dels incidents (i, en conseqüència, es tanca el local de les JONS) comencen a identificar-se com la gran esperança nacionalista

A l'estiu de 1932, ja conclòs el període lectiu, tenen llocs nous aldarulls arrel de la visita de president de França, el radicalsocialista Édouard Herriot. Aquesta visita,

⁷⁵⁴ "Actas de la Junta de Gobierno de la Universidad de Madrid, 7 de Mayo 1931", AHUCM.

⁷⁵⁵ "Protestas y apelaciones patrióticas de diversas regiones de España", ABC, 10 de maig de 1932, p.19. *El Socialista*, veu en el fons de les protestes antiestatutàries una ofensiva antirepublicana en la qual s'intenta complicar els estudiants, 12 de maig de 1932, p.3.

⁷⁵⁶ Actas del claustro universitario, 15 de Junio de 1932, AHUVA.

⁷⁵⁷ "Telegrama oficial, nº 655, 12 de mayo de 1932, Valladolid", AHN, Ministeri de Governació, lligall 32A, informe del tinent de la Guàrdia d'Assalt, de 12 de maig de 1932. Explica les dificultats per dispersar una manifestació no autoritzada d'estudiants nacionalistes, a la que s'afegeixen molts paisans, que marxen cap al Govern Civil per protestar contra l'Estatut d'Autonomia, amb enfrontaments entre els guàrdies i els manifestants, amb el resultat d'un agent ferit. La guàrdia civil, per la seva banda, sembla fer costat dels manifestants, fins i tot protegir-los, i redacta un informe molt negatiu de l'actuació dels guàrdies d'assalt. Els manifestants no miren amb els mateixos ulls als dos cossos policials, esbrancant als d'assalt (o la "policia republicana") i aclamant als civils (o policia monàrquica). Hi ha també aldarulls antiestatutaris més lleus a Terol, Sòria, Salamanca, Múrcia, Càceres... Per aquest mateix desig d'inclusió, els estudiants duen pancartes amb lemes com *Viva España, Viva la República, muera Macià y abajo el Estatuto* patriòtics i antiseparatistes, però amb un brindis a la República que no posa les coses fàcils a la policia i que suscita la confiança dels republicans o dels indiferents amb la forma del règim, contraris a l'Estatut i que estan disposats a donar el seu suport, sempre i quan no es tracti d'un moviment subversiu.

patrocinada pel govern amb el suport de la FUE, és sabotejada pels estudiants antirepublicans, catòlics i tradicionalistes, i també, des de dins de la FUE, pels comunistes, de manera que la FUE és deslegitimada públicament davant tota la comunitat estudiantil. Els avalots arrel de la visita presidencial són un símbol de rebuig a una República burgesa moderada, i palesen la polarització universitària.

A l'agost es produeix l'intent de cop d'Estat de Sanjurjo. Els tradicionalistes no hi participen com a organització, però sí que molts ho fan a títol individual⁷⁵⁸. D'això en resulta que alguns dels més actius militants de l'AET són empresonats o han de mantenir-se a l'ombra un cert temps. L'AET centra el seu esforç a exigir l'amnistia dels seus companys⁷⁵⁹, i es difumina la seva activitat a la universitat, en gran mesura perquè, com recorda Jaime del Burgo, després de la desarticulació de les decúries, el Requetè es reconstrueix militaritzant l'AET⁷⁶⁰, que ha de disminuir la seva presència a l'àmbit universitari per ocupar-se d'altres menesters. De fet, les sigles AET serveixen per camuflar les activitats il·legals del Requetè, com succeeix a Navarra⁷⁶¹. Després de la victòria de la unió de dretes a les eleccions de novembre de 1933, els estudiants carlistes augmenten els seus nombre de passatgers, però ni molts menys estan encara facultats per disputar l'hegemonia a la FUE⁷⁶².

El curs 1932-1933 està marcat pel ressentiment de la conjunció republicanosocialista governant, que afecta també a l'autoritat de la FUE a la universitat. Ja hem vist com aquesta comença a notar els primers símptomes d'esgotament del seu projecte, i intenta reviscolar amb un nou alenada d'activisme. Al març de 1933, convoca una vaga general per pressionar el ministre De Los Ríos, al que s'ha presentat una petició de reformes d'immediat compliment. Òbviament, els catòlics desaproven la vaga, malgrat poder estar d'acord amb el sentit comú de les reformes sol·licitades pels fueistes. Pels catòlics, es tracta d'una vaga política pel sol fet que el convocant sigui la FUE⁷⁶³. La deslegitimem així, al·legant que la renovació del professorat que preconitza la FUE és una autèntica depuració. Però el que realment és polític és la decisió dels catòlics de no secundar la vaga, si realment consideren les reformes entenimentades. Els catòlics assisteixen a classe i són represos pels fueistes per esquirols. Els incidents més greus

⁷⁵⁸ Canal, J. op. cit., (2000), p.299

⁷⁵⁹ «Amnistia! El acto de ayer en el cine de la Ópera organizado por la Agrupación Escolar Tradicionalista, constituyó un éxito clamoroso», *El Siglo Futuro*, 29 de gener de 1934, p.1. M. Blinkhorn, op. cit., (1979), p. 187

⁷⁶⁰ Burgo, Jaime del, *Conspiración y Guerra Civil*, Madrid: Alfaguara, 1970, p.513. De fet, amb la militarització de l'AET, s'està emulant el model falangista, amb un SEU militaritzat. La fusió entre l'estudiant i el Requetè se segella en versos com els que canten els joves carlins durant la Guerra Civil: *y que bajo el vuelo airoso de nuestra boina sangrante, se confunda el estudiante, con el bravo Requeté* (p.513)

⁷⁶¹ En aquesta contrada, les sigles AET serveixen per encobrir, sota l'eufèmica denominació de socis protectors, la majoria de joves requetès navarresos, estudiants o no, Burgo, Jaime del, op. cit., (1939), p.16

⁷⁶² Tagüeña, M. op. cit., p. 37

⁷⁶³ Mancebo, Mª F. op. cit., (1994), pp. 132-133.

entre catòlics i fueistes es donen a Madrid, a València, com ja hem vist, on els fueistes expulsen a la força als esquiroles de classe, sortint-ne també malparat algun professor conservador, i, sobretot, a Sevilla, on cinc estudiants catòlics són ferits per arma de foc⁷⁶⁴. Amb aquesta vaga, els catòlics s'han tornat a mostrar impotents per desmantellar els plans als fueistes, malgrat que el nombre d'estudiants díscols amb la incorporació oficial ha crescut. Entre els estudiants antifueistes han debutat els jonsistes, que, enlloc de limitar-se a demonitzar la vaga amb toves notes oficials, per després amagar la mà, han respost a les coaccions fueistes a cop de pistola. Molts socis de l'associació catòlica encaixen mans amb els nouvinguts jonsistes, una grupuscle petit però molt combatiu, que planta cara per tots els mitjans als fueistes i per això molt admirat per tots els antifueistes, al que s'encomanen per compensar el retraïment activista dels catòlics. Aquesta companyonia, que es posa de manifest en les mobilitzacions antifueistes espontàniament conjuntes, afavoreix, a través del contacte personal i quotidià, processos de sinergia ideològica.

6.4. En el nom del JEFE. La Joventut d'Acció Popular

6.4.1. Un feixisme amb plom a les ales. La JAP en el marc de la CEDA

L'origen de la JAP es remunta pràcticament a la constitució d'AN. Des d'un primer moment, els dirigents catòlics se n'adonen de la necessitat d'organitzar una secció del partit que enquadri els joves, per tal de facilitar-los una inserció "sana" a la política, ja que es corre el risc de desviació ideològica de la joventut burgesa, com s'ha pogut presenciar recentment a la universitat, amb el poder de convocatòria de la FUE. La JAP és una totxana més amb la que la CEDA basteix l'estructura d'un partit conservador de masses, el primer en el seu gènere, dins el que les joventuts presten un servei desinteressat i esperen el dia de demà ser recompensats. Les JAN (després JAP), havien de ser l'avançada del front de defensa de l'estatus quo social que volia ser AN. És una altra creació de l'ACNdP, que copa la seva direcció⁷⁶⁵. Per tant, l'organització no neix del no-res, sinó que està equipada amb recursos econòmics i humans copiosos, tot i que el seu desenvolupament és lent i no comença a prendre

⁷⁶⁴ La huelga general declarada ayer por la F.U.E ayer, tuvo en algunas universidades derivaciones dolorosas, *ABC*, 11 de març de 1933, pp.32-33.

⁷⁶⁵ La primera d'elles neix a Cuenca a principis de 1932, i poques setmana després s'estableix la que serà la seua central a Madrid, Montero, J.R., op. cit., v I, p. 636.

volada fins la campanya electoral de la Unió de Dretes i sota el paraigües de la majoria parlamentària cedista a partir de novembre de 1933, la qual cosa suposa, tanmateix, la seva dependència del patronatge oficial, i, consegüentment, que el seu projecte només pugui ser evolucionista, no rupturista. Aquest desenvolupament entre empentes i rodolons dels anys 1931 i 1933, crisi de la dreta a part, es deu a la contradicció entre el discurs eclesiàstic sobre l'apoliticisme de les joventuts catòliques i la nova organització i en els esforços per trobar una fórmula que conjugui participació de les joventuts i control sobre elles. L'existència de la JAP xoca amb el discurs paternalista de l'Església sobre l'apoliticisme preceptiu a tots els joves catòlics als anys de formació: la política deforma l'esperit dels joves en els anys que aquests són més vulnerables. Les organitzacions del moviment catòlic sostenen també aquest principi de forma equívoca, doncs, malgrat apolítiques, formen els polítics de l'endemà i donen llibertat perquè els joves compleixin els seus deures "ciudadans". Però la proclamació de la República, com ja s'ha intentat explicar, desmantella la "dèbil construcció catòlica sobre la joventut i la política"⁷⁶⁶. Donat que el context polític no autoritza vacil·lacions, i el procés de politització de la joventut és irrefrenable, l'objectiu dels pares de la JAP és el de contrarestar els efectes deformats de la política en els ànims de la joventut guiant-los a l'única entitat política moralment edificant⁷⁶⁷. Per això, en un principi, la JAP no passa de ser una organització quasi d'estil *scout*, i la seva premsa (la revista *JAP* es comença a publicar a Àvila al maig de 1933, amb una distribució limitada a Castella) peca d'una pobríssima elaboració ideològica i un to intel·lectual molt baix, a la vegada que la sobrietat, quasi encarcament de l'estil, digne aprenent de *El Debate*, l'allunya de les proclames pamfletàries que l'adornen en una fase posterior. Malgrat que des del primer moment es peremptori pel partit catòlic la constitució d'una filial juvenil, el partit sempre va anar en peus de plom en la seva posada en escena, perquè temia que els joves escapessin del seu control. Per això, s'assegura de subjectar fèrriamment la corretja que lliga a la JAP, a través d'uns estatuts que deixen molt poc marge de llibertat a les joventuts⁷⁶⁸. Gil Robles dirà: *una organización de jóvenes, sobre todo en momentos de violencia, necesita una mano muy firme, si no se la quiere ver convertida en un factor de perturbación y de discordia. Nada hay tan peligroso como el entusiasmo juvenil mal encauzado*⁷⁶⁹

⁷⁶⁶ Montero, J.R., op. cit., v. I, p. 592.

⁷⁶⁷ En un discurs de Gil Robles davant la JAP, aquest afirma que *nuestra preocupación ha sido la de traerlos aquí para sustraerlos al influjo de la política que pudiera desgastar tantos entusiasmos, porque la política (...) es algo que deforma a aquellos que se encuentran en período formativo, tanto en el orden intelectual como en el orden moral (...) Tenemos que evitar la desfloración vnaestra en la política. En la época de la formación yo quisiera que no tuvierais nada que ver con las organizaciones políticas, pero ya que ya que la política ha penetrado en todas partes (...) bueno será que os traigamos a organizaciones solventes en el orden de la seriedad.* Citat a Montero, J.R., op. cit., v. I, p. 594.

⁷⁶⁸ *Ibidm.*, op. cit., p. 608

⁷⁶⁹ Gil Robles, J. M., *No fue posible la paz*, Esplugues de Llobregat: Ariel, 1968, p.194.

Malgrat rebre l'estatus de secció autònoma, la JAP queda imbricada orgànicament al partit, sotmetent-se, formal i informalment, als principis de disciplina, autoritat i jerarquia que el mateixos japistes pregonen com les virtuts més altes. Els jerarques cedistes també utilitzen el discurs eclesial sobre els efectes nocius de la política sobre el caràcter mal-leable dels joves per mantenir a aquests sota paternal vigilància. AP diu preocupar-se, sobretot, per la formació política dels joves, però, a la pràctica, generalment els utilitza en tasques de proselitisme. Mentre dura el seu procés instructiu, estaran, per precaució, apartats de tota responsabilitat política. En tercer lloc, el caràcter confederal de la CEDA fa que cada sectorial de joventut resti sota la fèrula del partit regional corresponent, la qual cosa aïlla les joventuts populistes entres elles i les priva d'una acció conjunta (i dificulta, de passada, que es constitueixin com una corrent d'opinió dins el partit). Per això, la JAP es qualifica "d'esperit", ja que l'organització nacional no *està articulada en forma jeràrquica ni existe una fèrrea disciplina entre nosotros*, i les assemblees nacionals són com *reuniones de hermanos*⁷⁷⁰. Però en l'organització juvenil es palesa un ànsia de centralització (que traspuja una desplaença amb el federalisme de la CEDA) que s'expressa, per exemple, en la utilització homogènia de les sigles de Joventuts d'Acció Popular arreu del territori. Aquesta voluntat de dotar-se d'un buró central de direcció, qualla en la creació d'un Consell Nacional executiu a partir de 1934. És aleshores quan el control sobre els comitès provincials de la JAP es transfereix de les agrupacions de la CEDA a l'ègida de Gil Robles⁷⁷¹.

S'ha debatut força sobre el caràcter feixista de la JAP, segurament l'organització que s'acosta més a allò que coneixem com "dreta feixistitzada", amb el permís dels joves tradicionalistes. Generalment, s'accepta que la JAP no va ser una organització feixista⁷⁷², tot i que sí "feixistitzada". A l'època, però, l'esquerra no té cap dubte que la JAP és una formació feixista, igual que la CEDA, o RE. Per contra, la JAP nega rotundament la seva adscripció a aquest moviment. Però ni una opinió ni l'altra són cap garantia de veracitat històrica. Per un cantó, cap partit feixista (ni les JONS, ni FE-JONS post-octubre de 1934, ni, tant sols, el NSDAP alemany), es proclamen feixistes, ans neguen la seva pertinença a un fenomen que reputen exclusivament italià, tot i reconèixer que el feixisme és un esperit universal: *nosotros somos... nosotros*, fan servir

⁷⁷⁰«Ponencia segunda. La J.A.P es contrapeso e impulso dentro de la C.E.D.A., *J.A.P.*, nº 22, 22 de juny de 1935, p. 4.

⁷⁷¹ Montero, J. R., op. cit., v, I, p.644.

⁷⁷²Així, en un recent article de José María Báez Pérez de Tudela, "El ruido de las nueces": la Juventud de Acción Popular y la movilización "cívica" católica durante la Segunda República", *Ayer*, nº 59, (2005), pp. 123-145. Aquest autor la qualifica "d'intensament feixistitzada". Al problema conceptual, s'afegeix una nova complicació, la dels graus de feixistització.

com a lema els japistes, igual que Ledesma parla de *nuestra revolución*. Com bona part de la dreta espanyola, admiren el feixisme estranger, però consideren un exotisme innecessari un feixisme espanyol. Enlloc d'importar idees foranes, s'han de cercar solucions nacionals als problemes actuals a través de la maièutica amb la Tradició immutable. Discrepen del feixisme, també com la resta de la dreta conservadora, pel seu panteisme estatal absorbent i pel seu racisme i paganisme, ara bé, malgrat aquestes barreres doctrinals (salvables, per altra banda, quan ho requereixi l'ocasió) des de bon principi se senten amb el deure de *ahondar en su contenido para ver cuales de sus principios renovadores pudieran ser incorporados al riquísimo tesoro de nuestra doctrina tradicional*⁷⁷³, i estimen el partit feixista espanyol com un aliat, malgrat els impropis que es llancen mútuament, com veurem una mica més endavant. A Falange afluïxen al 1936 venent aquests escrúpols doctrinals quan els matisos del debat teòric esdevenen quelcom secundari. De moment, però, diuen encarnar una via alternativa i genuïnament hispànica, tant al liberalisme com al feixisme i que sintetitzen els 19 punts de la JAP⁷⁷⁴. Però els 19 punts són consignes en brut que no es ramifiquen teòricament. La ideologia de la JAP és un poti-poti d'elements extrets del tradicionalisme, del feixisme i del social cristianisme, i aquest pastitx no li permet bastir una identitat ideològica pròpia. Aquesta debilitat teòrica també li resta autonomia respecte Acció Popular.

A expenses d'un coneixement difús de les experiències estrangeres, l'esquerra identifica tot autoritarisme com a feixista. Independentment de l'error de l'esquerra en el seu escrutini de la JAP, ens ha de preocupar més la certesa de percepció que la veracitat de l'anàlisi, és a dir, i parafrasejant a Benjamin, no allò tal i com veritablement fou, sinó com es creia en "l'instant de perill" que era. Tanmateix, un observador de l'època havia de filar prim, o estar molt ben informat del que és el feixisme en altres països, per distingir entre "feixistes" i "feixistitzats". Les espectaculars concentracions de masses, els uniformes, la salutació militar, les consignes lapidàries, el lideratge carismàtic, el discurs socialcatòlic corporatiu, l'abolició de la lluita de classes: tot això són elements que s'associen instintivament al feixisme a l'Europa d'entreguerres. Els joves catòlics espanyols, que en unes altres circumstàncies haurien acudit al feixisme de ser aquest un moviment preponderant, s'enrolen a la JAP, una formació més prometedora i que els hi ofereix un producte estèticament molt semblant al del feixisme. Un espai, més confortable i amb més futur que el de l'esquàlid partit feixista

⁷⁷³ *J.A.P.*, n°13, octubre de 1933, p. 5

⁷⁷⁴ "A dónde van las juventudes de Acción Popular?. Ni fascismo ni liberalismo", *J.A.P.*, n° 22, 22 de juny de 1935, p.7

espanyol, des del que poder pronunciar gairebé idèntiques proclames, tot i que siguin impracticables per la seva subordinació un partit de govern. D'aquí la virulència de FEJONS contra la JAP: aquesta animositat entre en la lògica de dues entitats que competeixen per uns mateixos clients, que es detesten més que als seus mateixos enemics, però que s'assemblen més del que les dues estan disposades a reconèixer.

Gil Robles dedica un capítol de les seves memòries a demostrar que la JAP no és un moviment feixista⁷⁷⁵, malgrat la *temptació* que poguessin sentir els seus joves acòlits, pròpia del moment històric, i que la CEDA va saber contenir, un judici tant idealitzat com el següent contrafactual sobre el seu partit, adreçat a desvincular-lo de tota relació amb tan denostat moviment després de 1945: *de no haberse truncado violentamente el curso de los acontecimientos, hubiéramos podido transformar el impulso inicial de la CEDA, para hacer de ésta un auténtico partido cristiano-demócrata*⁷⁷⁶. Però fou el mateix Gil va promoure la mobilització de masses de la JAP prenent com a referent les joventuts dels partits feixistes. En els seus viatges a Roma i Berlín, el líder de la CEDA queda meravellat de la maquinària de propaganda feixista, i intenta comprar-ne la patent per Espanya. La JAP posa en pràctica uns mètodes de propaganda política moderns, inspirats en l'espectacle feixista, des de les insígnies (la creu emmarcada per un rombe amb les lletres alfa i omega), els uniformes (verd fosc) les salutacions (mà al pit), els himnes (*himno de la JAP*) els rituals mortuoris (es recita la llista de morts japistes, i la concurrència contesta amb un estentori *Presente y Adelante!*) els lemes (*Revisión! Revisión! ¡Por los trescientos!, España, una, España, justa, España, Imperio!*) l'adoració delirant al JEFE⁷⁷⁷, tant obsessiva-compulsiva que quasi és esperpèntica (quan la censura obliga a suprimir alguns paràgrafs de la revista *J.A.P.*, substitueixen les ratlles censurades per una invocació psicòtica al JEFE) una premsa de combat, que divulga sempre les mateixes consignes de forma martellejant, amb grans titulars i signes d'exclamació, amb textos farcits exabruptes, hipèrboles i demagògia barata, exclusivament encarats a cantar les excel·lències del partit, amb una qualitat intel·lectual misèrrima i una elaboració teòrica vulgar i dogmàtica, grans cartells publicitaris i mítings llampec a moltes poblacions a la vegada per donar sensació d'omnipresència... El producte estrella són les grans concentracions de masses de la JAP (en paratges de la memòria imperial espanyola com El Escorial,

⁷⁷⁵ *Nunca abandonó la JAP la ortodoxia del partido, ni secundó jamás ideología fascista.* Gil Robles, J.M, op. cit., p.204.

⁷⁷⁶ Gil Robles, J. M, op. cit., p.200.

⁷⁷⁷ Serveixi com exemple un retrat del JEFE: *cuando parecía que iban a hundirse todos los cimientos de la tradición española, tú, con tu esfuerzo sobrehumano, recorriste los pueblos de España, levantando ánimos, electrizando masas, haciendo vibrar las fibras de toda el alma nacional basta conseguir una reacción magna, arrollador, prometedora de días grandes para nuestra patria. No eres un jefe político más (...), eres el jefe de España que siente orgullo de su pasado y fe en su porvenir,* *J.A.P.*, n°1, 27 d'octubre de 1934, p.1

Uclés, Castillo de la Mota...) que donen compte de la formidable capacitat de convocatòria dels japistes, i, adverteixen del potencial que atresoren, la qual cosa ha de servir a Gil Robles per negociar el repartiment de parcel·les de poder amb l'Estat, jugant la carta de la intimidació. Un feixisme, per tant, estètic, que comercialitza les seves icones (posen a la venda retrats del líder, emblemes...) pot semblar molt artificial, com denuncien els falangistes. Per altra banda, nacionalsocialistes i feixistes han estat els pioners en convertir en objecte de consum públic la seva ideologia a través de les eines de la propaganda de masses. A la vegada que aquest estil es comercialitza, acaba ocupant l'espai de la ideologia, i l'estètica esdevé política.

Són el tipus de relacions establertes entre les joventuts i el partit el que, si bé facilita el creixement d'aquelles, entorpeix el desenvolupament de la seva originalitat ideològica i les frena a l'hora plantejar un discurs rupturista que les col·locaria fora de la disciplina cedista, a la vegada que impedeix que es produeixi una fugida de japistes a mesura que s'agreuja el seu desencís amb la tàctica gilroblista. Gràcies a la subordinació de la JAP al partit, la tendència al maximalisme de les joventuts no traspasa als alts comandaments d'AP, tot i que Gil reconeix que li crea alguns problemes interns⁷⁷⁸ d'ordre tàctic, ja que ideològicament no hi ha disparitat⁷⁷⁹. No en va, segons els estatuts de la JAP, l'ideari d'AP i de les joventuts és el mateix⁷⁸⁰. Assenteix l'historiador Báez y Pérez de Tudela, segons el qual, la JAP forma sempre un cos compacte amb la CEDA, i les joventuts es van mantenir permanentment dintre l'ortodòxia cedista⁷⁸¹. Ho testifica el fet que Gil sempre avanci la línia estratègica de la CEDA en les concentracions de la JAP i que doni sempre la seva conformitat a les declaracions de principis de les seves joventuts⁷⁸². La diferència rau en que la JAP és l'avantguarda idealista del partit, mentre que la CEDA és qui recull els fruits polítics. Aquesta és, potser, una lectura massa literal del discurs oficial japista i justifica les paraules de Gil, que, a través d'aquesta identificació ideològica absoluta entre partit i filial, intenta dissimular la feixistització de la JAP. També, però, se'n pot fer una altra interpretació, i és que aquesta feixistització està incidint per igual a CEDA i JAP, i la única diferència rau, efectivament, en el rol que exerceixen les joventuts dins el partit, d'aparell de propaganda sense responsabilitat política, la radicalitat verbal de les quals beneficien a la dreta, ja que envernissen les idees conservadores amb una pàtina de modernitat. No és estrany que les esquerres denunciïn el caràcter feixista de la CEDA a la vista de les manifestacions

⁷⁷⁸ Gil Robles, J. M., op. cit., p.202.

⁷⁷⁹ *Ibidm.*, p. 204.

⁷⁸⁰ Montero, J.R, op. cit., v. I, p.608.

⁷⁸¹ Báez y Pérez de Tudela, José María, op. cit., p. 128

⁷⁸² *Ibidm.*, p. 129.

exaltades de la JAP, si ambdues estableixen que el seu ideari és exactament el mateix.

Independentment a aquesta comunió de finalitats, no hi pot haver dissensió per la morfologia de les relacions entre el partit i les joventuts. En primer lloc, el culte carismàtic al JEFE (Gil Robles), infal·libre com el *duce* Mussolini, cohesiona la sectorial juvenil i garanteix la seva fidelitat al partit. Els joves poden estar en desacord amb la línia del partit, però el cap s'eleva per sobre d'aquest. No és responsable de l'actitud dels seus subordinats, i la seva imatge no surt malparada dels afers polítics quotidians, al contrari, se li agraeix que accepti embrutar-se en les baixeses de la política parlamentària, per Espanya. El líder és el profeta del renaixement nacional, que arribarà per camins inescrutables que els profans no poden albirar, i per tant, no val a perdre la paciència, només tenir fe. Per altra banda, la JAP té estatut de "secció" autònoma⁷⁸³ perquè, com a joves, se'ls hi consent un xic més de "lliurepensament" que a la resta. Però és una organització fortament intervinguda per la CEDA (especialment per Gil a títol personal) com reglamenten els seus mateixos estatuts, que en el seu article cinquè determinen que la JAP segueix "exactament" les normes propugnades i defensades per AP⁷⁸⁴. La JAP està governada per una junta oligàrquica amb una renovació quasi nul·la, integrada per compromissaris revocables pel partit, provinents en la seva majoria de l'ACNdp i solen ser els socis més veterans, companys de promoció de Gil (la JAP és una excepció entre les organitzacions juvenils, doncs permet la militància fins els trenta-cinc anys⁷⁸⁵). Aquesta junta de govern pren les decisions de forma arbitrària, sense democràcia interna. En un principi, cada joventut provincial depèn del partit regional corresponent, però l'any 1934 es constitueix un Consell Nacional sobre el que Gil Robles té la potestat de vetar quadres electes i documents doctrinals⁷⁸⁶. Per acabar-ho d'adobar, tot militant de la JAP ho és també d'AP, de manera que pot ser expulsat per la directiva del partit sense el vist-i-plau de la junta de la JAP⁷⁸⁷. José María Valiente, president de la JAP, és expulsat l'estiu de 1934 després del seu viatge a Sant Juan de Luz per entrevistar-se amb Alfons XIII i substituït per José María Pérez de Laborda. El límit de la seva gosadia és la sol·licitació d'una

⁷⁸³ Montero, J.R., op. cit., v. I, p. 633.

⁷⁸⁴ *Ibidm.*, v. I, p. 608.

⁷⁸⁵ El límit d'edat tan elevat s'estableix a fi i efecte d'adscriure la JAP a les pautes políticossocials conservadores d'AP, interpreta Montero, per tant com els adults són més "cabals" que els adolescents i com perquè els més grans de trenta, amb un peu a les joventuts i l'altre al partit, representen aquest en la sectorial juvenil i les joventuts en el partit. J.R., op. cit., v. I, p. 696.

⁷⁸⁶ *Ibidm.*, op. cit., v. I, p. 644

⁷⁸⁷ *Ibidm.*, op. cit., v.I, p. 605.

representació juvenil generosa al Consell Nacional de la CEDA⁷⁸⁸, la qual cosa, té l'efecte indirecte d'institucionalitzar encara més la dependència.

Els joves d'AP es proclamen avantguarda del partit i creuen poder exercir una censura moral sobre els diputats de la CEDA per tal que aquests no es desviïn del que anomenen l'“esperit AP” (basat en l'austeritat, la recerca del bé col·lectiu i no del lucre personal, la voluntat de justícia social, la política com a vocació desinteressada...) proclamant-se els custodis de les essències del partit. No intervenen, però, en la política de la CEDA, ja que es vanaglorien de fer “*política del porvenir*”⁷⁸⁹. La JAP reconeix no tenir el mínim interès en la política menuda, la del dia a dia, doncs les seves mires són més altes: *nos elevamos sobre la incidencia diaria, marcando siempre el norte del ideal lejano (...), porque tenemos la ambición más grande del resurgir de España*⁷⁹⁰. És a dir, no s'involucren en la dinàmica política parlamentària, una feina anguniosa que carreguen sobre les seves espatlles els sacrificats diputats de la CEDA per autoexigència patriòtica. Una tasca més greu que la seva, intèrprets de l'ideal -l'Estat nou- amb el *privilegi* de no participar en la política vulgar, és a dir, que consideren un bé no tenir responsabilitats en la direcció del partit: la *Juventud de Acción Popular no dirige a Acción Popular, pero la eleva y la depura*⁷⁹¹. Aquesta és la seva funció, inocular un impuls juvenil, que humanitzi la rutinària política del cada dia. Però aquesta estereotip d'una joventut idealista i sacrificada és un pretext ideològic utilitzat per millor controlar a la sempre imprevisible joventut. Es a dir, s'encunya la imatge d'una joventut ensenyada en les seves càbales romàntiques sense cap vincle amb la realitat i desinteressada per les qüestions pràctiques, que aquesta assumeix, i per tant, se la pot fàcilment ignorar quan es tracta de prendre decisions importants, a la vegada que explotar per la seva abnegació. Com a “esperit” sense forma, ni representativitat pràctica dins el partit, actua com a simple colorant o claca dels seus mèrits, i sobretot, és instrumentalitzada per fer la “feina bruta”: venda de premsa catòlica, protecció dels mitings cedistes, sabotatge de vagues i, sobretot, propaganda electoral. Per aquestes tasques, es crea la “Mobilització Civil” de la JAP⁷⁹², penúltima guàrdia cívica al servei de la conservació de l'ordre establert, això vol dir, que els “ciutadans” (una categoria emprada en un sentit discriminador, com a “homes de bé” que exclou l'obrer conscient) s'organitzin per vetllar perquè les protestes obreres no

⁷⁸⁸ Conclusions aprovades al seu V Consell Nacional, “Ponencia Segunda. La J.A.P es contrapeso e impulso dentro de la CEDA”, *J.A.P.*, n° 22, 22 de juny de 1935, p. 4

⁷⁸⁹ *J.A.P.*, n° 18, 24 de novembre de 1934, p. 3

⁷⁹⁰ ¡Queremos un Estado nuevo!, *J.A.P.*, 27 d'octubre de 1934, p.1

⁷⁹¹ Idem.

⁷⁹² Montero, J.R, op. cit., v. I, p. 613

alterin la tranquil·litat ordinària. Sempre es posa sobre la taula que la JAP no té milícia: confien amb l'exèrcit com a braç armat de la nació i es reserven un paper de coadjutor d'aquest, com succeeix a l'octubre del 1934. I en el cas d'haver volgut constituir un dispositiu paramilitar, no hagués estat possible sense posar en un compromís a la CEDA, que fa professió de fe de legalisme. Per altra banda, perquè crear milícies i fomentar el desordre quan el seu partit condiciona el govern o governa directament?. Una altra cosa molt diferent és la condemna de la violència com a valor inherent a la CEDA; Gil s'enorgulleix d'haver aconseguit inculcar a la JAP el rebuig als procediments de força, admetent indirectament que estava latent en les joventuts populistes⁷⁹³.

Comptat i debatut, i com conclou encertadament José R. Montero, el radicalisme de la JAP és passat per aigua per un partit que vol controlar els *tempos* tàctics de la contrarevolució, la qual cosa no vol dir, que no fos autèntic, i de fet, el citat Montero la cataloga, com a poc, de "parafeixista"⁷⁹⁴.

6.4.2. Trajectòria de la JAP, 1933-1936. Crònica d'una feixistització

Com ja ha estat dit, la JAP comença sent un apèndix del partit que aquest encara no s'ha decidit a potenciar. Encara no adopta els particularismes ideològics que la caracteritzaria com a avantguarda del partit, ni el seu estil monumental, ni la seva retòrica grandiloqüent. Ideològicament, roman en els límits del social catolicisme, amb l'encíclica de Lleó XIII com a gran referent, i la defensa de valors tradicionals com la família, el treball o l'ordre social. El seu setmanari, *J.A.P.*, editat a Àvila, és localista, està mancat de reflexió ideològica, i és merament informatiu. La incipient JAP es bolca en la campanya electoral de la Unió de Dretes, posant en pràctica els seus dispositius propagandístics, encara no massa perfeccionats. Després de la victòria, comença l'expansió de la JAP, que intenta convertir en seu setmanari en un òrgan més teòric. Les "perspectives socials", nom d'una secció fixa del setmanari, és la nova comesa de l'organització, que, després de la victòria, es proposa captar a les masses obreres, que *nos odian porque no nos conocen*⁷⁹⁵. La seva perspectiva és la del cristianisme social: la societat és naturalment desigual, però no ha de ser injusta. Si ho és, la responsabilitat recau en el liberalisme, i en la degeneració moral de la classe superior, que han estat castigades per la revolta obrera pel seu egotisme. Impartint una nova catequesis a aquesta, les desigualtats es mitigaran gràcies a la caritat, per això, basta

⁷⁹³ Gil Robles, J.M. op. cit., pp. 204-205. Per Gil, una cosa és el radicalisme verbal (a la premsa de les joventuts apareixen amenaces als seus enemics gens amistoses) i l'altra és la violència física. Oblida, però, que l'amenaça, l'insult, el menyspreu i el galleig de les pròpies forces també és violència.

⁷⁹⁴ Montero, J. R., op. cit., v. II, pp. 258-262.

⁷⁹⁵ "Después del triunfo", *J.A.P.*, nº 18, 1 de desembre de 1933, p.4

aplicar els manaments de les encíclicues papals. Una altra qüestió clau que es plantegen ara és la del patriotisme, que és sa sempre que es mantingui dintre dels motllos catòlics universalistes⁷⁹⁶.

Des del partit es vol donar un impuls a les seves joventuts, i, tenint fresc l'exemple del Congrés nazi de Nuremberg al que ha assistit personalment Gil Robles, s'enuncia la convocatòria d'un míting monstre per l'abril de 1934. És aleshores quan, realment, es constitueix la JAP i es proclama la seva norma, els seus 19 punts⁷⁹⁷. Després d'aquesta presentació espantosa en societat, comença l'esforç organitzatiu i de captació de militància, la instrucció dels joves en els serveis tècnics de la Mobilització Civil i les primeres experiències d'aquesta contra les vagues obreres. Durant els fets d'octubre, els "japonesos" empen el seu aparell de "mobilització civil" en funcions contrarevolucionàries, cobrint els serveis públics desproveïts de braços (venta de diaris, enllumenat, transport públic, neteja...). És la primera ocasió que molts d'aquests joves burgesos es mobilitzen, amb tot el que ha de significar per ells sabotejar als vaguistes col·laborant amb les forces d'ordre públic. Hi ha també un abans i un després per aquests després d'octubre. Quan retorna el seu setmanari, ara amb seu a Madrid, la JAP publica en portada el que és el seu lema per la nova època: *¡Queremos un Estado nuevo!*, en la línia del que estan plantejant les dretes després del sotrac revolucionari. Ara bé, no arriben a definir mai com ha de ser aquest, *pues no soñamos con la inmediata transformación de la estructura social y política del mundo*⁷⁹⁸ més enllà d'enumerar unes quantes característiques basilars, també genèriques arreu de l'espectre polític de dretes, com el corporativisme, antiliberalisme, antisocialisme... De fet, el seu projecte, més que rupturista, és evolucionista com el del seu cap, òbviament, perquè la CEDA està ara al poder: *pensamos en el siglo XXI, en la reconstrucción moral y material de España*⁷⁹⁹.

La via evolucionista cap el nou Estat té dos jalons, la revisió constitucional i la reforma del Parlament. Els japistes propaguen de forma perseverant la revisió de la constitució que la CEDA està negociant amb el partit radical, i que mai arriba a cristal·litzar, malgrat que hi ha un principi d'acord en els article a retocar, especialment aquells que fan referència a la laïcitat de l'Estat i el sistema educatiu. La direcció de la CEDA, però, mai va tenir pressa per reformar la constitució, doncs espera obtenir una majoria

⁷⁹⁶ Sánchez Ramos, "Juventud y patriotismo", *J.A.P.*, n° 21, 19 de gener de 1934, p.3.

⁷⁹⁷ Montero, J.R, op. cit., v. I, p. 258.

⁷⁹⁸ "IV Asamblea Nacional de las JAP", *J.A.P.*, n°22, 22 de juny de 1935, p.5

⁷⁹⁹ ¡Queremos un Estado Nuevo!, *J.A.P.*, n°1, 27 octubre de 1934, p.2

suficientment folgada en les properes eleccions per promoure una reforma constitucional sense noses. La JAP va més enllà, i comença a demanar una abolició de l'actual constitució i la redacció d'una de nova, que *será la que el pueblo quiera*, és a dir, la que la majoria en la propera legislatura, que no dubten que serà cedista, vulgui que sigui.

Els japistes es declaren antiparlamentaris, no creuen en una assemblea escollida per sufragi universal, amb el que tots els vots valen el mateix. Però tampoc són dictatorials, perquè opinen que el poder personal s'ha de contrapesar amb el d'una assemblea corporativa, escollida per sufragi orgànic dels col·lectius naturals que formen la societat. Però mentre això no es possible, el Parlament és un "mal necessari", ja que *no se puede dar el salto en el vacío*⁸⁰⁰, i s'ha de reformar per guanyar eficàcia i arrancar d'arrel els vicis que el converteixen en una rèmora pel govern del país. També en aquest punt, els japistes no poden ser altra cosa que gradualistes, clar està, mentre els seus estan ocupant el poder. La seva intenció és convertir el parlament en un instrument purament tècnic, que no fiscalitzi l'executiu ni tingui potestat en matèria econòmica. I finalment, arribar a un estadi de dictadura legal de Gil Robles, a l'estil del PRI mexicà, per posar un exemple. A finals d'any, com un termòmetre de la radicalització japista, les joventuts populistes ja no només reivindiquen un revisió constitucional, o una reforma del parlament. La molèstia ja no són els instruments de govern, sinó del sistema democràtic en si: *el problema de España no es el de mejorar o purificar la democracia parlamentaria. Es el de sustituirla*⁸⁰¹, a través de les armes de la pròpia democràcia, que així, es cava irònicament la seva pròpia tomba. La JAP només forma part del sistema per dinamitar-lo des de dins. Molts anys més tard, durant la dictadura franquista, Gil Robles justifica l'actitud antidemocràtica dels japistes en les tendències instintives de la joventut, com el menyspreu a tot allò vell, i per, tant als règims anteriors, que responsabilitzen dels mals presents. L'odi a la democràcia dels joves *en general*, no de la JAP *en particular*, és normal aquells anys quan la democràcia liberal havia posat de manifest el seu fracàs⁸⁰². Aquest instint antidemocràtic, reconeix Gil, nia en la JAP, però no es va desenvolupar fins que les esquerres infringeixen els principis democràtics l'octubre de 1934⁸⁰³. Si el propis fundadors del règim, que se l'han apropiat en exclusiva, demostren no creure amb aquest, perquè ho hauria de fer la dreta, que sempre fou escèptica?. És a dir, Gil responsabilitza a les esquerres de la radicalització a casa seva, que, *motu*

⁸⁰⁰ "Nuestro antiparlamentarismo", *J.A.P.*, n°1, 27 octubre de 1934, p.7

⁸⁰¹ *J.A.P.*, n° 36, 12 d'octubre de 1935, pp. 4-5.

⁸⁰² Gil Robles, J. M, op. cit., pp.194-195

⁸⁰³ *Ibidm.*, p. 202.

propio, no s'hagués produït. Un cop es falsegen els principis democràtics, les joventuts, en genèric, s'entreguen a la violència per destruir un sistema desvirtuat.

El de la JAP és un projecte de “rehabilitació nacional”, que passa per la construcció d'un Estat autoritari, corporatiu i confessional modern, que sigui transsubstanciació de les essències tradicionals, que tingui darrera un “moviment” que representi la voluntat nacional i que suprimeixi la lluita de classes mitjançant el binomi coacció i justícia social, per tal d'eliminar les amenaces que s'abaten sobre un ordre suposadament natural fundat en la propietat privada. El ressorgiment nacional tindrà lloc amb una recuperació de les essències de la tradició, amb el far de l'edat més esplendorosa de la història d'Espanya, el s.XVI, però aquesta llum no ha d'encegar: *Buscamos la tradición para superarla*. Els japistes tenen una perspectiva nacionalcatòlica del ser espanyol: espanyolitat i religió catòlica són consubstancials, de la sort d'un depèn la sort de l'altra, essent el moment àlgid del catolicisme, la Contrareforma, el cim de la història d'Espanya, que ha estat el seu artífex. La història d'Espanya és, així doncs, providencialista, i després d'un declivi expiatori arriba la redempció.

Espanya ha d'estar fermament unida, però no és uniforme. Han de ser respectades les personalitats regionals, que són les unitats mínimes d'una puzzle de regions que formen la totalitat nacional, solidaritzades per les tradicions i la història comuns. Espanya és una missió al voltant de la qual es donen la mà individus, classes i pobles. En deteriorar-se la idea d'una pàtria unida, o ser víctimes les regions d'un asfixiant centralisme, s'ha fomentat la disgregació separatista. Per tant, cal restablir aquesta idea d'unitat, amb l'atractiu d'una missió sublim, perquè sota el signe d'aquesta, l'estima a la regió sigui la base de l'amor a Espanya⁸⁰⁴.

Espanya és una missió col·lectiva i té una missió, universal com el catolicisme al que és connatural. Aquesta empresa és l'imperi. L'imperi com a projecte a desenvolupar *fàcticament*, no com a mite, metàfora o nostàlgia de gestes passades, és un concepte que forma part del corpus de l'ultranacionalisme feixista, i que els japistes adopten del falangisme a finals de 1935 (abans, brilla per la seva absència en la retòrica japista), i amb ell, el lema *España, una, España, justa, España, Imperio*, descarada imitació del falangista, *una, grande, libre*. L'Imperi no és un tòpic literari, ni tampoc una forma de govern de tipus monàrquica. No és trofeu a les vitrines de la nació, és la nació mateixa,

⁸⁰⁴ El concepte de nació construïda des de la regió és característica dels nacionalismes conservadors, com el maurrasià, o el de Prat de la Riba. La ponència acaba amb la següent conclusió: *el poder central del Estado deberá coordinar el progreso y actividades regionales, sin impedir sus manifestaciones espontáneas, y hasta fomentándolas mediante la reintegración de antiguas y sacrosantas libertades y la concesión de autonomías tan amplias como lo permita la voluntad de la región, su capacidad de desarrollarlas y la sumisión a aquel principio coordinador, unitario y supremo*. Aquesta conclusió, de caire foralista dista del nacionalisme feixista, que no accepta fronteres legals dins el territori nacional. “Espanya debe reconquistar las regiones solidarizándolas con un sentido nacional”, *J.A.P.*, nº 37, 19 d'octubre de 1935, p.3

una missió a través que Espanya es realitza. Espanya no és una expressió geogràfica, ni un consorci econòmic, ni tant sols una unió sentimental, és el cos d'una cultura⁸⁰⁵. Aquest concepte de la nació que no té, ni el territori, ni en el sentiment el seu suport, està extreta pel concepte de *unidad de destino en lo universal* de Primo de Rivera, en una lliure interpretació d'aquest, més dins els paràmetres de l'ortodòxia catòlica, doncs, en la versió japista, els individus semblen ser portadors de la idea d'Espanya (per Primo, Espanya és una "metafísica eterna" i una "veritat matemàtica", però ell també parlà de l'individu com a *portador de valores eternos...*) de manera que actuen com a missioners del ser espanyol. Espanya és allà on els espanyols estiguin, ultrapassant, així, unes fronteres administratives. Això justifica la idea d'expansió d'aquesta cultura, que no és una empresa armada (i amb això es distancia de l'imperialisme agressiu de l'ultranacionalisme) sinó una unificació moral (Espanya és fonamentalment una unitat moral, la política és un sobreafegit) emparentada, per tant, amb la propagació del catolicisme. La revista de les joventuts, tanmateix, descriu aquests ambaixadors espanyols com *barcos españoles para las naranjas españolas (...) diplomáticos españoles, nada de cursis de cocktelparty que intercalan voces en inglés (...) agentes comerciales (...) que destruyan el tópico de que España no tiene porvenir comercial y económico*. Gairebé podem dir que la idea de l'imperi s'identifica amb una penetració neocolonial a Hispanoamèrica, que no rima pas massa amb aquesta idea d'Espanya com a unitat moral.

La JAP també compta entre els seus objectius la Justícia social, sexe dels àngels, com, de fet, la majoria de dretes després dels fets d'octubre, que veuen la necessitat d'un pseudo-reformisme que apaivagui les masses:

*ninguna obra durable puede hacerse sin su incorporación a la tarea nacional*⁸⁰⁶, y en el siglo XX, sin una enorme corriente popular electrizada por las propagandas y por las grandes concentraciones de masas, no es posible soñar en efectuar contrarrevolución alguna⁸⁰⁷.

Justícia social significa *acabar con los privilegios abusivos de los de arriba, y poner freno a las coacciones injustas de los de abajo*⁸⁰⁸. Queda clar d'aquesta definició, en primer lloc, que la seva versió de la justícia social pressuposa posar fre a les pressions sindicals. Respecte els "de d'alt", implica la noció de responsabilitat social de la

⁸⁰⁵ "España Imperio", *J.A.P.*, n°37, 19 d'octubre de 1935, pp. 4-5.

⁸⁰⁶ ¡Queremos un Estado Nuevo!, *J.A.P.*, n°1, 27 octubre de 1934, p.2

⁸⁰⁷ "El Bloque Nacional y la J.A.P.", *J.A.P.*, n° 30, 31 d'agost de 1935, p.3.

⁸⁰⁸ Idem.

burguesia, que ha de respectar els drets dels treballadors, gratificant-los amb unes condicions de treball dignes i un salari just. El treball ha de tenir una dimensió comunitària, patrons i obrers han de conviure harmoniosament pel bé de la producció. Aquells que posen zitzània entre patrons i obrers són les seves contrafigures, el senyoret ocios i el líder sindical, doncs ambdós parasiten la seva classe. L'Estat ha de reconciliar coactivament les classes antagonistes, coordinant tots els esforços a través del sistema corporatiu, i protegir la iniciativa i la propietat privada, redreçant-la quan aquesta es desvia de la utilitat pública. El corporativisme és el model d'organització socioeconòmica a instaurar, doncs és sistema que millor actualitza el gremialisme tradicional, i depassa el liberalisme decimonònic. El corporativisme preconitzat pels japistes s'entronca en dues tradicions, el cristianisme social i el feixisme italià, aquesta segona per la seva modernitat, i pel seu pragmatisme, doncs, mentre el món no es torni a espiritualitzar, és innocent creure en una concòrdia de classes sense la coacció estatal, un Estat que ha de ser "fort", però no "panteista", com en els feixisme, però no acaben d'esclarir mai les diferències, com succeeix sempre en la crítica de l'extrema dreta a l'"estatolatria" feixista. Final de la lluita de classes mitjançant la repressió sobre el moviment obrer, tènue reformisme social i règim corporativista són les directrius d'aquesta justícia social que proclamen els japistes, que no es diferencia gaire del programa de la majoria de la dreta autoritària, llevat, potser, en l'èmfasi en l'austeritat en la qual han de viure els patrons i amb algunes bravates de fer el possible per expulsar del partit aquells propietaris que no respectin els drets dels seus treballadors, que, com és imaginable, mai es converteixen en fets. Consignes apart, no proposen cap reforma en concret i es dediquen, en canvi, a exaltar les iniciatives de ministres com Giménez Fernández o Federico Salmón, que encarnen per elles mateixes l'ideal social no verbalitzat dels japistes. De fet, són una organització política auxiliar, per tant la reforma social no és cosa seva⁸⁰⁹, per tant tot el que puguin dir al respecte, és lletra morta. A diferència dels feixistes, i inclòs, de les joventuts carlistes, no se solen presentar com a revolucionaris, però cal tenir en compte que, qui detenta el poder, encara que no la totalitat d'aquest, són els "seus", de manera que el seu discurs va més encaminat a santificar l'ordre social que a trastocar-lo, encara que sigui momentàniament. Tampoc participen del concepte de la propietat com bé social col·lectiu. La propietat és d'usdefruit individual, però el propietari no es pot desentendre d'allò social que l'envolta, pel contrari, és un dret que s'ha de guanyar dia a dia, però

⁸⁰⁹ "Reforma agraria", *J.A.P.*, n° 28, 10 d'agost de 1935, p.3

no estan disposats a tolerar cap tipus d'expropiació, amb o sense indemnització, de la propietat⁸¹⁰.

Pels japistes, la CEDA és la encarnació de l'ànima nacional, no un partit convencional més. És un moviment nacional⁸¹¹, Espanya en marxa cap el seu edèn. Les masses que li donen suport electoral demostren en dades com la confederació de dretes és un moviment nacional on fa pinya la major part del poble espanyol "autèntic". Personifica aquest renaixement nacional el líder del partit, Gil Robles, que reuneix en la seva persona els valors genuïns del poble espanyol, com l'austeritat, la religiositat... Si el moviment encarna Espanya, vol dir que aquells que estan fora del moviment (a l'esquerra del moviment, cosa que no és gaire difícil) no són Espanya. I aquells que se sacrifiquen al partit, ho estan fent per Espanya mateixa, per tant, per una causa superior als interessos segmentaris d'un partit polític. El concepte d'antipartit, embolcall del ser íntim nacional, i del seu líder com a personificació vivent d'aquest, és un préstec dels partits feixistes. De nou, ens trobem en una altra de les paradoxes de la JAP, que, si bé com a organització no és feixista, adopta l'espectacle estètic feixista i també el *Führerprinzip*. Aquest és molt eficaç a l'hora de cohesionar un partit heterogeni, com és la CEDA, i per mantenir sota control les seves seccions, com les joventuts, vestals del culte al cap suprem. L'estructuració jeràrquica del partit i valors en els que es recolza, com la disciplina o el sacrifici, dels que les joventuts volen ser els alumnes més avantatjats, també sumeixen als japistes en una subordinació sense discrepància possible. De fet, Gil Robles ordena la recollida del setmanari *J.A.P.*, per atacar la gestió de Portela Valladares, i la resposta dels japistes no pot ser més vassalla:

(...) hemos aceptado la medida, ya que nuestro concepto de la disciplina se antepone a cualquier otra consideración. La responsabilidad de lo que en estas páginas se inserte es única y exclusivamente de la J.A.P. EL JEFE está muy por encima de nuestras apreciaciones (...). Un exceso de lenguaje propio, ya que en el fondo no ha habido ni puede haber discrepancias, de una Revista política juvenil, han puesto de manifiesto la entereza y la rectitud del JEFE, que no ha dudado en sacrificar a los suyos en cumplimiento de su deber de gobernante⁸¹².

⁸¹⁰ Crítica al projecte de reforma agrària de Primo de Rivera, *ideas anteriormente revolucionarias, y que no las mejorarían los propagandistas marxistas*. "... En torno al mitin fascista de cine Madrid", *J.A.P.*, n° 42, 23 de novembre de 1935, p.3

⁸¹¹ En una reunió plenària del Consell Nacional de la JAP, es decideix bescanviar el terme partit pel de moviment nacional i l'anglicisme míting, pel de concentració, de ressonàncies germàniques, "Espanya, una, Espanya, justa, Espanya, Imperio", n° 45, 21 de desembre de 1935, p.4.

⁸¹² "El JEFE no se equivoca", *J.A.P.*, n° 22, 22 de juny de 1935, p.1

Així, la radicalització feixistitzant de la JAP és el que, irònicament, posa fre a tota possibilitat de dissensió, i d'assolir una personalitat autònoma respecte el partit nodrissa. De fet, en les seves revistes no hi ha més elaboració ideològica que els insípidos 19 punts, la resta és pur libel. A diferència del que és normal en la majoria de publicacions juvenils coetànies, tampoc hi ha cap secció cultural o lúdica, però es defensen de l'acusació de no tenir intel·lectuals al seu costat al·legant que el pensament japista ja es pot localitzar en Cisneros, en Teresa de Jesús, i en Menéndez Pelayo, el pensador de la JAP⁸¹³. Sempre poden justificar-se, com ho fan, que ells són pragmàtics, no poetes amb jaqueta de polític.

La JAP diu ser el guardià de les essències partit, el seu esperit més genuí i insubornable. Els japistes volen supervisar que dins d'AP no s'hi donin tics de la "vella política" aquella que *antepone un interés privado de cualquier orden o grado al interés colectivo*⁸¹⁴, és a dir, que s'utilitzi com una via de la promoció personal. La CEDA es compon per aliança de partits regionals, que en molts casos, són els residus d'antigues martingales caciquistes. Els japistes desitgen que la CEDA sigui un partit de masses modern, amb un projecte polític nacional, i no el vehicle a través del qual les taifes caciquistes vampiritzen els recursos d'un Estat anèmic. Aquesta és una al·lusió crítica als cacics que formen part del partit i que boicotegen la política moderadament reformista del sectors amb més consciència social dins la CEDA i també, a molts patricis radicals i agraris que provenen de l'antiga política, sense anar més lluny, el mateix president de les Corts, Santiago Alba. Als japistes conceben la República com una pròrroga del sistema de la Restauració, amb els seus mateixos vicis i corrupcions. La JAP vol ser, doncs, la veu de la consciència de la puresa doctrinal, però no s'immisceix en la labor pràctica del dia a dia del partit, primer, com ja ha estat dit, perquè no es vol rebaixar al politiqueig, i en segon lloc perquè confia plenament amb el saber fer de Gil Robles, pretextos que no dissimulen la seva funció instrumental en l'organigrama del partit, cenyida a tasques de propaganda⁸¹⁵. El gran anhel dels japistes és que AP trenqui amb el radicals, però defensen a capa i espasa a Gil Robles dels atacs dels monàrquics que li retreuen precisament això, haver traït el mandat dels electors de novembre, pactar amb els maçons del partit radical -és a dir, l'anti-Espanya- i consolidar així una República, de dretes, però república al cap hi a la fi. La JAP, utilitza el pacte de govern per exaltar el sacrifici de Gil, que ha hagut de transigir a governar amb aquells que no estan a la seva alçada moral, i amb els que res els uneix

⁸¹³ "La J.A.P y los intelectuales", *J.A.P.*, n° 37, 19 d'octubre de 1935, p.2

⁸¹⁴ "Ponencia sobre Política Nueva aprobada en la V Asamblea Nacional de la J.A.P." *J.A.P.*, n°46, 28 de desembre de 1935, p.4

⁸¹⁵ Báez y Pérez de Tudela subratlla la continuïtat entre les funcions de la JAP i altres joventuts "coreogràfiques" de la dreta, com foren les JUP, op. cit., p. 125.

ideològicament, per pur imperatiu patriòtic. Primer, perquè malgrat guanyar les eleccions de novembre de 1933, no compta amb la majoria, i, per tant, hauria constituït un govern manc, sense garanties de poder portar a la pràctica el seu programa, doncs les forces republicanes unides haurien vetat tota iniciativa del govern. El parlament seria una olla de grills, i el país, ingovernable. I, després d'octubre, perquè cal reconstruir el país, evitant de dividir-lo encara més. Ara, però, ha ja arribat l'hora de que Gil ocupi la totalitat de poder. *Todo el poder para el Jefe* serà un dels lemes de la JAP, *quedarse a la mitad es perderlo todo*⁸¹⁶. Això significa desfer-se de l'aliança amb els radicals, que no fa altra cosa que danyar la imatge del partit (davant els dards de l'extrema dreta, la JAP argumenta demagògicament que la CEDA no governa, només *col·labora*) i per això estan a les expectativa d'unes noves eleccions que proporcionin al partit la majoria absoluta (els tres-cents diputats, *¡a por los trescientos!* serà un altra consigna japista) que li permeti governar en solitari i desplegar sense obstacles el seu programa. Per això, quan Gil Robles dimiteix, al març de 1935, després de votar-se l'indult al socialista González Peña, i ordena a les bases de posar-se en guàrdia per uns comicis imminents, la JAP rep fastuosament aquesta possibilitat: *por nosotros, ahora mismo*⁸¹⁷. Les eleccions, però, no tindran lloc, i Gil es reincorpora al govern al maig de 1935. Un nou cop a les il·lusions la JAP, encara que la seva submissió al partit continua inalterable, i, com passa sempre en la política professional (la mateixa que diuen odiar), sap convertir les decepcions en èxits: ara són cinc els representants d'AP al govern, per progressió aritmètica, la CEDA ha d'ocupar tot el poder en breu. L'adquisició de noves cotes de poder, però no la totalitat del mateix deixa encara a la JAP en una posició més incòmoda com a organització antiparlamentària i antidemocràtica. *Las horas de poder siempre son horas de peligro*⁸¹⁸, doncs es corre el risc que el partit sigui domesticat pel sistema, consolidant una República de dretes tot i que en futur es pretengui debel·lar aquesta, i que la seva burocratització desfermi els "interessos creats", empantanant els *tempos* de la involució autoritària. La JAP vetlla perquè això no passi, perquè els mandataris tinguin en compte que malgrat governar la nació, formen part d'un partit que encara els hi imposa la norma i l'estil, però "l'esperit" que representa sempre és prosternat a les necessitats de la tàctica política, que el seu idolatrat Gil no està disposat a variar ni una engruna. Fins i tot, ofereix l'espatlla al govern radical quan es destapen els escàndols de corrupció, convertint en còmplices de la prevaricació a aquells que s'han vanagloriat de les seves mans netes. Només quan, desplomat al govern per aquests escàndols, Gil sol·licita la presidència a Alcalá

⁸¹⁶ "La J.A.P. es contrapeso e impulso dentro de la C.E.D.A.", *J.A.P.*, n° 22, 22 de juny de 1935, p.4

⁸¹⁷ "Elecciones, por nosotros, ahora mismo", *J.A.P.*, n° 15, 27 d'abril de 1935, p.1

⁸¹⁸ *J.A.P.*, n° 18, 18 de maig de 1935, p.2

Zamora, i aquest li nega per malfiança, el govern de coalició és enterrat, però simplement perquè el cap d'Estat decideix formar un gabinet centrista sense representativitat parlamentària. I aleshores, els japistes tenen el valor d'afirmar que *¡hemos rescatado al Jefe para España!*, després de dos anys de *patriótica y forzada colaboración*⁸¹⁹. Però malgrat els ditirambes constant sobre les virtuts Gil, aquest no deixa de participar en allò que els japistes diuen deplorar de la pràctica política, la submissió dels principis a la tàctica.

La prioritat de Gil Robles en el nou curs polític és assentar la contrarevolució després d'octubre, i impedir que Octubre es dupliqui requereix una doble estratègia, el pal i la pastanaga. En primer lloc, és necessari escarmentar als responsables directes, i expulsar els autors intel·lectuals (PSOE i separatistes) de la legalitat política. És a dir, afaïçonar una República antisocialista, en la qual, mai més es pugui tornar a produir un sollevament revolucionari. En segon lloc, cal tranquil·litzar els ànims a les masses, mitjançant algunes iniciatives populistes, amb les quals, com diu Montero, s'intenta amorosir la repressió contrarevolucionària⁸²⁰. Gil Robles col·loca els seus homes en ministeris clau per aquesta comesa com Treball, amb Anguera del Sojo i Agricultura, amb Giménez Fernández, des dels que les desigualtats socials s'intenten mitigar, no per caritat sinó per evitar un descontent potencialment revolucionari. El gran obstacle de Gil Robles per endegar aquest tebi reformisme social és l'oposició visceral a aquesta política dels agraris i també de bona part dels diputats del seu partit. No oblidem que la CEDA és un partit força heterogeni, que aplega des de democratacristians tous (els menys) a l'extrema dreta, i el *jefe* ha d'intentar aconseguir tots aquests sectors. Aquesta resistència dels interessos patronals agraris impedeix tramitar les reformes promogudes per Giménez Fernández, ministre d'Agricultura. Si d'alguna cosa li serveix a Gil el període de vacances parlamentàries forçades, decretades pel president de la República l'abril de 1935 després de la greu crisi de govern, és per apaivagar els ànims a l'interior del seu partit, i no renovar, discretament, la confiança amb Giménez Fernández. No per això Gil renuncia a impulsar una política social reformista desnerida, i en el nou gabinet format el 6 de maig, amb 5 ministeris en possessió de la CEDA, torna a situar homes de perfil socialcristià en carteres vitals, com Salmón a Treball, i més tard, el valencià Luis Lucía a Obres Públiques. Tampoc la gestió del primer, que s'esmerça en pal·liar l'atur, està exempta de problemes, ja que

⁸¹⁹ ¡Hemos rescatado al Jefe para España!, *J.A.P.*, n°46, 28 de desembre de 1935, p.1

⁸²⁰ Montero, J. R., op. cit., v. I, p. 163

motiva la repulsa de molts industrials que no comprenen com els “seus” poden desenvolupar una política que ni sigui regressiva dels drets socials.

La llei d'arrendaments permet a la JAP recrear-se en aquesta vessant justiciera d'AP, que encarna allò que autènticament és el partit. Però quan Giménez Fernández es destituït, la JAP es limita a declarar lacònicament que *razones habrá para aconsejar su actual apartamiento de los supremos cargos directivos*⁸²¹. Mesos abans, la JAP havia clamat sense ambages *¡No somos vulgares embusteros políticos! Cumpliremos nuestro programa, pese a quién pese! ¡Las leyes agrarias pasarán a la Gaceta o Acción Popular dejaría de ser Acción Popular*⁸²². La realitat els desautoritza, Acció Popular no deixa de ser Acció Popular, i ells, els seus turiferaris. La subordinació de les joventuts, i la inviabilitat d'una crítica interna els plega a acatar una decisió de Gil que no comparteixen, i a focalitzar a partir d'ara els seus elogis al ministeri de Salmón, a qui exalcen com el redemptor dels aturats. Es torna a reiterar la imatge dissociada d'un partit ideal, en el qual milita la JAP, i un partit real, possibilista en mitjans encara que radical en metes.

Després dels escàndols de corrupció que esgoten el crèdit del partit radical, i amb la negativa del cap d'Estat de concedir la presidència a Gil Robles, Alcalá Zamora forma un govern centrista sense representativitat parlamentària, que ha de preparar la convocatòria d'eleccions generals. Les eleccions de febrer de 1936 són plantejades com un plebiscit a cara o creu per Acció Popular. Només cal observar els missatges de la propaganda del partit: *o con la revolución o con España, o marxismo o Acción Popular...* D'aquí la seva fronda contra el centrisme, que pot sostreure vots a les dretes i només difícilment a les esquerres: *el cirilismo* (pel ministre Cirilio de los Ríos), *el progresismo*, *el portelismo* (Portela Valladares), *y el prieguismo* (per Alcalá Zamora, nat a Priego de Córdoba) *constituyen la camarilla de un señorito absoluto* (Alcalá Zamora), *de horca y cuchillo, la recámara de las logias y el separatismo, y la antecámara de la revolución*⁸²³. La JAP envesteix contra els promotors del projecte de tercera via centrista, que són els mateixos que estan actualment en el govern interí gestionant la convocatòria d'eleccions, i que s'han resistit en el darrer any a dispensar el poder a Gil. Ara es mostren sense atenuants les al·lusions despectives, fins ara lleugerament velades (diatribes contra maçons i caciquistes de la vella política, polítics amb un passat monàrquic que ara estan visquent la segona joventut amb la República, els

⁸²¹ “Giménez Fernández”, *J.A.P.*, n° 17, 8 de maig de 1935, p. 5

⁸²² *J.A.P.*, 22 de desembre de 1934, n° 5, p.1

⁸²³ El degoteig d'articles contra el centrisme es incessant en els darrers números de la revista jàpista, *J.A.P.*, n° 48, 11 de gener de 1936, p.3 i p.8, n°49, 18 de gener de 1936, p.1, n°51, 1 de febrer de 1936, p.1.

Maura, Alcalá, Alba...) que adreçaven als, fins aquest moment, socis de Gil en el govern. Cap revalida del bienni es possible (tot i que, finalment, hauran d'empassar-se candidats radicals a les llistes del front nacional). Lapsus dels japistas: *no podemos perder un año más*⁸²⁴, quan mai havien reconegut que fou anys passats en va. Ha arribat el moment més anhelat pels japistes, l'oportunitat d'adquirir la majoria absoluta per poder aplicar un programa post electoral poc menys que conculcant de la República⁸²⁵: abolició de la constitució vigent i confecció d'una de nova (de manera que les pròximes Corts tindran un significat constituent), desarticulació progressiva del sistema parlamentari, plens poder pel govern (de nefastes reverberacions històriques), derogació del laïcisme de l'Estat, supressió de les autonomies regionals, limitació de drets i llibertats (d'expressió, de reunió...), educació patriòtica (obertament, *propaganda*, adoctrinament des de la primera infància), i, per últim però no menys important, suspendre el partit socialista i la resta de partits obrers. El marxisme, prometen, mai més tornarà al poder⁸²⁶. Aquestes expectatives no són simplement les de reformar l'Estat republicà, sinó soscavar els seus fonaments, (parlamentarisme, pluralisme polític, separació Església-Estat, drets i llibertats...) i edificar un nou Estat autoritari, dictatorial, passant per alt, fins i tot, la seva aprensió a l'"estatolatria", doncs l'Estat s'ha d'encarregar de l'adoctrinament patriòtic constant i des de la tendra infantesa. Si cal, per derrotar a les esquerres estan disposats a recorre a la força, com suggereixen amb boca petita: *si la autoridad es incapaz de mantener el orden, la sociedad española recaba su derecho a la defensa*⁸²⁷. Treuen a relluir, doncs, el dogma sobre el dret a rebel·lia contra un govern il·legítim, amb apel·lacions a l'arbitratge de la guàrdia civil i l'exèrcit, i inclòs, alguna al·lusió a una "marxa sobre Madrid"⁸²⁸. Ho diu el mateix "cap nacional" Pérez de Laborda: per la JAP no hi ha més legalitat que la dimanada del dret natural⁸²⁹. Malgrat el seu optimisme desbordant, queda clar que no les tenen totes.

Quan es proposen metes tan ambicionades, com salvar la pàtria, és normal que la crisi derivada de la trompada electoral fos monumental. El setmanari *J.A.P* desapareix sobtadament, expressió del plant d'unes joventuts que han posat totes les seves expectatives en els resultats electorals, inclòs la seva raó de ser, doncs el triomf electoral, que es donava per segur, és la carta guanyadora que els reté a la disciplina

⁸²⁴ *J.A.P*, n°48, 11 de gener de 1936, p.1

⁸²⁵ "El triunfo final se acerca; el programa del JEFÉ se cumplirá sin retraso", n° 42, 23 de novembre de 1935, p.1.

⁸²⁶ Idem

⁸²⁷ *J.A.P*, n° 49, 18 de gener de 1936, p.7.

⁸²⁸ *J.A.P*, n° 48, 11 de gener de 1936, p.1

⁸²⁹ "Posición de la J.A.P frente a las elecciones. Declaraciones del jefe de la J.A.P", *J.A.P*, n°52, 8 de febrer de 1936, p.3.

del partit, a costa d'empenyorar la seva autonomia i puresa ideològica. Els japistes havien suportat estoicament les contradiccions entre el discurs ideològic del partit i la tàctica possibilista de Gil Robles com una *trágala* ineludible per aconseguir escalar fins al poder, maquillant impúdicament aquestes contradiccions a cada moment, i parant els cops de les estocades propinades pels partits respecte els quals sentien una franca afinitat, com RE o FE. Ara, cremades totes les naus, molts joves de la CEDA manifestaran la seva dissidència de l'única forma possible en un partit tant jerarquitzat que no autoritza la dissensió ni l'autocrítica: sortint-ne bloc.

Báez y Pérez de Tudela explica aquesta conversió massiva (com a poc, 15.000 japistes s'afilien a Falange en poques setmanes de diferència⁸³⁰) més com una solució pragmàtica, de índole defensiva o ofensiva, segons es miri, que des de la perspectiva de l'afinitat ideològica. La JAP troba a faltar ara un dispositiu paramilitar. Amb la victòria del Front Popular i el retorn del detestat Azaña a la presidència, estroncada, doncs, la via legalista de conquesta del poder, ingressen a un partit-milícia que es garanteix de violència. Els "excessos verbals" dels japistes només són factibles sota la protecció del govern, que els protegeix dels atacs dels socialistes i de la censura oficial. La JAP ha nascut a l'ombra del govern de centredretes i sense aquest patronatge, és incapaç de caminar sola⁸³¹. Però ni l'atracció del feixisme pot ser reduït a la violència, ni la feixistització de la JAP són només "excessos verbals". Aquesta tesi té alguna analogia amb la interpretació de Gil Robles, segons el qual, com ja hem vist, la mala gestió democràtica impel·leix els joves d'AP a la violència, que és present en ells però fins ara havia estat continguda i és aleshores quan es feixistitzen. Defensiva o ofensiva, és la violència el factor, exclusiu o principal, que atrau els japistes al falangisme, tesi que abona el concepte d'un feixisme reactiu, que no té en compte la *naturalitat ideològica* amb la que molts japistes s'incorporen a Falange, un cop cremada la carta Gil, el projecte en el qual han invertit tots els seus esforços els anys precedents.

En definitiva, si haguéssim d'arribar alguna conclusió sobre el feixisme de la JAP la resposta seria negativa en tant *organització*, però és indubtable que hi ha molts feixistes a la JAP. Ambdues coses no són pas incompatibles, a la vista de l'acoblament de la JAP dins AP, i les seves expectatives d'una involució autoritària des del poder. Hem de començar a buscar els feixistes d'abans de la guerra en altres organitzacions que FE-JONS.

⁸³⁰Báez y Pérez de Tudela, J. M, op. cit., p.144

⁸³¹Ibdm., p.142.

6.4.3. La lluita per l'espai feixista a Espanya. FE-JONS , AP i la JAP (1934-1936)

En un article en el primer número de *FE*, cridat a ser imperible en els annals falangistes, José Antonio Primo de Rivera denuncia que la victòria de la dreta havia estat “sense ales”, perquè la CEDA no havia gosat prendre el poder. El triomf s'ha malaguanyat al traduir-se en una simple majoria parlamentària, que té l'efecte pernicios de cooptar a la dreta dins el sistema republicà, de burocratitzar-la i estancar la consecució de les seves fites maximalistes: esberlar la República i instaurar un règim autoritari. Les invectives de FE-JONS contra el govern radicalcedista es diferencien de les de la dreta monàrquica en l'èmfasi que es posa en l'oblit de la qüestió social. El canvi de govern ha invertit la tendència: si durant el primer bienni es tendeix a la desmembració nacional, però, teòricament, existeix una voluntat de reforma social, el nou govern ha recuperat una política nacional però ha omès la justícia social de la seva agenda. És, per tant, un govern incomplet. FE-JONS, en canvi, no és ni d'esquerres ni de dretes, sinó un moviment nacional que conjuga justícia social i patriotisme. Conseqüentment, el seu ideari no està segat per divisions horitzontals, sinó que és absolut, totalitari. Com tot partit feixista, FE-JONS busca aquesta “terra de ningú” al marge de les divisions polítiques tradicionals i des d'aquest espai autònom, cercar el pacte amb les forces nacionals. Entre aquestes es troba la CEDA, un aliat imprescindible per abrigar possibilitats de conquerir el poder, malgrat les crítiques que se li etziba des de la dreta monàrquica i el nou partit feixista.

Al marge de la política possibilista de la CEDA, el falangisme detesta el plagi estètic d'un feixisme desnaturalitzat de les seves joventuts, que sostreu clientela al veritable feixisme, que FE-JONS representa, fins i tot, en un principi, es defineix així, no com altres partits com el nazi⁸³². I que, per tant, neutralitza amb focs artificials la tasca fosca de difusió de l'ideari falangista, de captació de militància i recerca d'un espai polític original. A finals de gener de 1934, ja s'enuncia la famosa concentració de la JAP al monestir de El Escorial, programada per l'abril d'aquest any, i des d'aleshores, els vituperis contra el feixisme aigualit dels populistes van en escreix a la premsa falangista. Ja el dia 1 de febrer, apareix a *FE* un article en què es denuncia el *fascio*

⁸³² F.E en un principi són sigles ambigües, que tant poden significar Falange Española com Fascismo Español. Darrera aquest projecte es troben els promotors de la revista *El Fascio*, i Primo de Rivera elogia i s'identifica públicament amb el règim mussolinià, al que dedica molta atenció en seccions de *F.E* com *noticiero fascista* o *vida fascista*. Més tard, com Ledesma havia comprés anys abans, Primo de Rivera renuncia a la marca del *fascio* com un fenomen estranger, admirable però no transferible, reivindicant-se com a nacionalsindicalista, que és el feixisme d'Espanya.

fiambre de la CEDA i la seva insistència en voler prendre *el rábano por las ojas, confundiendo esencias con instrumentos*⁸³³. És a dir, les concentracions de masses, les apel·lacions a un sistema corporatiu o el lideratge carismàtic de Gil imiten la carcassa del feixisme, però no copsen la seva essència. Els falangistes carreguen contra Gil Robles tant quan aquest ataca al feixisme (per panteista o ateu), com quan n'elogia algun aspecte i l'incorpora al seu *modus operandi*. L'actitud ambigua de Gil respecta el feixisme facilita als falangistes difondre una imatge del secretari general d'AP com un polític vell-leïtós, que no professa cap doctrina concreta.

Al 23 d'abril, es celebra el publicitat míting de la JAP a El Escorial. El ministre de Governació, Salazar Alonso, malgrat les pressions de les formacions d'esquerres, autoritza l'acte amb certes condicions. Les joventuts socialistes, en comú amb les comunistes, declaren la vaga general a Madrid en senyal de repulsa contra la "concentració feixista". Per les esquerres no hi havia dubte de qui encarna l'amenaça feixista a Espanya. D'això se n'adonen els falangistes, però, fent de la necessitat virtut, conclouen que hi ha dos recers en jutjar el feixisme a Espanya: l'animadversió cap un feixisme conservador i la simpatia a un de revolucionari:

*La gente del pueblo (...) reserva su odio antifascista para las huestes de Acción Popular. ¿No lee el señor Gil Robles "La Lucha", o "La Tierra". Pues si las lee verá como debajo de cada truculento epígrafe antifascista aparece una referencia a las actuaciones de Acción Popular, casi nunca las nuestras*⁸³⁴.

Els falangistes temen, però, que si les esquerres identifiquen el feixisme amb AP, reforçada aquesta percepció per l'espectacle feixista de la JAP, el conservadorisme social manifest d'AP pot corroborar aquesta imatge reaccionaria, de sipai de la Patronal, que es té del feixisme en aquests medis, cosa que dificulti l'accés de l'autèntic feixisme a la classe obrera.

El míting de El Escorial havia de fer les funcions de Primer Congrés de la JAP, en el qual s'havien d'aprovar els punts principals i instituir la junta directiva de l'organització. El de El Escorial és un gran exercici de propaganda pel partit, que serveix a Gil per fer acopi de les seves forces davant l'opinió pública, i encarir al govern radical a accelerar la revisió de la legislació social del bienni. L'acte és un èxit eixordador, es calcula que

⁸³³ "De la sociología en conserva al fascismo fiambre", *F.E.*, n° 5, 1 de febrer de 1934, p.3

⁸³⁴ "El señorito Gil Robles está nervioso", *F.E.*, n° 8, 1 de març de 1934, p. 3

hi assisteix unes 40.000 persones. Hi parlamenten les autoritats del partit i de la JAP (amb Valiente al capdamunt), es llegeixen els seus 19 punts, s'aclama al *Jefe*, i s'homenatja als caiguts, recitant els seus noms mentre el públic contesta al uníson amb un sonor *¡Presente y Adelante!*. Entre la llista de caiguts, s'hi troba José Ruiz de la Hermosa, ni més ni menys que el protomàrtir de les JONS que, pel que sembla, alternava les dues militàncies. Les reaccions de Falange no es van fer esperar. No es tracta només que CEDA-JAP s'apoderi del prestigi de la marca feixista, sinó que també furta la litúrgia falangista, amb molta més capacitat de divulgar-la, per altra banda: *No hay en esas ceremonias* (dirà Primo de Rivera un any més tard, arrel de la concentració de la JAP al monestir d'Uclés, al maig de 1935) *un solo ademán de alguna gracia, una sola voz ritual de buen gusto, que no haya sido tomada por las buenas, no ya del fascismo o del nacionalsocialismo, sino de la Falange, que está más próxima*⁸³⁵.

FE-JONS sap que la JAP incorpora uns joves, que, de ser el partit feixista robust, li pertocarien. Però FE-JONS es troba encara en un estadi formatiu embrionari, i observa com molts joves burgesos, *target* sobre el que assentar una organització de masses, són reclutats per aquest succedani de feixisme en detriment d'un falangisme que desconeixen, o reputen massa marginal. Això és reconeix des de la mateixa CEDA, que es vanagloria d'haver enquadrat a temps una joventut burgesa de la que era *fácil que la opinión se extraviara por predicaciones exaltadas, por críticas ligeras, por actuaciones juveniles exóticas y espectaculares, que en momentos de auge de determinados movimientos extranjeros podían repercutir en forma desorientadora en España*⁸³⁶. La CEDA ha volgut reclutar un feixisme juvenil de masses domèstic, sota absolut control i al servei de les necessitats del partit. Per això, els atacs incisius contra els joves populistes s'encreспен fins arribar a l'insult: des de qualificar als *japonesos* de corruptors de menors,⁸³⁷ d'*escoria de dolfismo* (per Dollfuss, el dictador austríac), entre altres delicadeses: *la JAP vale menos que la CEDA: es la primera vez que los detritus de un partido componen su juventud*⁸³⁸, o *eran muchos más jóvenes los huesos de Carlos V* (és a El Escorial on la JAP celebra la seva primera concentració de masses, com ja hem vist) que *aquellos jóvenes circumspectos*⁸³⁹, diu *F.E* en algun dels seus articles satírics contra els joves d'AP. Els japistes no són joves encara que això ho digui la seva data de naixement, sinó ancians prematurs, pel seu pensament anacrònic i la seva forma de comportar-se i el seu concepte del compromís polític: són

⁸³⁵ Primo de Rivera, J.A., "La J.A.P.", *Obras Completas...* op. cit., p. 588

⁸³⁶ *C.E.D.A.*, n° 40, 15 de febrer de 1935, p.15.

⁸³⁷ "La España que deshace/ las JAP", *F.E.*, n°15, juliol de 1934, p. 3

⁸³⁸ *Idem.*

⁸³⁹ "Nieve en el Escorial", *F.E.*, n°12, 26 d'abril de 1934, p. 3.

joves de fitxer, que paguen un quota, assisteixen als mítings i concentracions, però no *militen*, no combaten als seus enemics, no se senten posseïts per un gran ideal....

De fet, es pot entendre l'enfuriment dels falangistes amb AP-JAP, o fins i tot, vers tot el bloc radicalcedista, si tenim en compte que ambdós competien per una mateixa base social: una classe mitjana agrària (en el cas cedista), urbana (en el radical) i sobretot, una joventut de classes mitjana professional (JAP). No es conserva un registre de militants d'AP i de FE-JONS, però un exercici útil és el de repassar els expedients dels morts i ferits recopilats en la documentació de la *Causa General*. Gràcies a ells, es pot comprovar com el perfil de militant d'AP i el FE-JONS al 1936 a Madrid (s'ha de tenir en compte que ja aleshores s'ha produït el transvasament de la JAP a FE-JONS, de manera que, ja queden molts pocs militant de las joventuts populistes) és força similar: petitburgesos de mitjana edat (empleats, comerciants, petits propietaris...) i estudiants. A FE-JONS hi havia allistats més obrers, i a AP més mitjana-alta burgesia, però les diferències no són substancials. Sí, en canvi, amb els tradicionalistes i els de RE, majoritàriament compresos entre els quaranta i els cinquanta anys, i amb una posició social força més benestant. Per tant, FE-JONS i AP competien per una mateixa clientela, mentre que això no era així amb carlins i alfonsins.

José Antonio ha d'acceptar que la CEDA ha devorat l'espai del partit feixista espanyol, posant dempeus el primer partit de masses de la dreta, i que ha estat capaç de mobilitzar una classe mitjana d'ordre fins ara absent de l'escenari polític, inclòs públic (el seu associacionisme ha estat molt limitat i localista). Per primer cop, aquesta classe mitjana surt a la palestra i ho fa representada per aquest particular amalgama de dretes catòliques, mentre que a altres països, com Alemanya, és partit feixista és el que ha articular políticament una classe mitjana organitzada de forma fragmentària a través de diverses associacions culturals i recreatives. Paradoxalment, la renúncia a la categoria de "feixista" de Primo de Rivera, definitivament des d'octubre de 1934, quan tota la dreta reclama un Estat nou, corporatiu, coactiu i a la vegada, social, és el que ocasiona la radicalització feixista del pensament joseantonià, fruit d'un esforç doctrinal per distanciar-se dels *feixistitzats*. Aquest el condueix a un patriotisme revolucionari en procés d'elaboració teòrica durant 1935-1936, la qual cosa el fa descuidar la vessant més pràctica de la política. La puresa ideològica els hi reporta l'anhelat espai polític propi, però a costa d'insularitzar-se de la resta de forces polítiques, certament, en un limbe ni *amb* les esquerres, ni *amb* les dretes (tot i que saben perfectament amb qui han de pactar a corre-cuita, quan arriben les eleccions de febrer de 1936).

L'any 1935 havia de ser el de Gil Robles. Des de l'octubre de 1934, la minoria parlamentària de la CEDA forma part del govern amb tres ministres. Aquesta concessió de carteres a la confederació catòlica havia estat el detonant de la revolució d'octubre. Vençuda aquesta, bandejats els socialistes del parlament, clausurats molts locals sindicals, Gil Robles tenia el camí desembarassat per complir la segona fase del seu projecte: ocupar la presidència i escometre la revisió constitucional que fes possible la involució corporativa i autoritària del règim. Però Gil Robles topa amb la resistència del Cap d'Estat, Alcalá Zamora, pel que concedir al secretari general de la CEDA el govern de la República, implica *de facto*, la campanada a mort del règim. Gil Robles, per tant, es troba davant el repte d'haver de vèncer les desconfiances del cap d'Estat, (que tenia el poder, sancionat constitucionalment, de vetar el seu nomenament) si vol accedir a la presidència, o bé obtenir-la posant-lo contra l'espasa i la paret (pressionant-lo amb un cop d'Estat militar), la qual cosa provocaria un greu daltabaix a la República que faria perillar el sistema mateix.

Com ja s'ha dit, la prioritat de Gil Robles en el nou curs polític és prendre mesures perquè aquest ensurt revolucionari no es torni a repetir, a través d'una política de càstig i d'un lívid reformisme social. Ja s'ha comentat aquesta darrera vessant populista (lleis contra l'atur, impuls als sindicats catòlics antimarxistes...); l'altra pota de la contrarevolució gilroblista és la repressió indiscriminada dels responsables de la revolució d'octubre. Perquè no hi torni a haver una recaiguda revolucionària, és imprescindible un escarment exemplar als culpables d'instigació a la rebel·lió. Al febrer de 1935, és jutjat el socialista González Peña, considerat l'eminència gris de la revolució d'Astúries. Un tribunal militar el condemna a mort, però la pena li és commutada per la cadena perpètua, a instàncies del cap d'Estat i de Lerroux, que volia aturar les execucions per estalviar-se màrtirs i més vessament de sang. La dreta munta en còlera amb aquesta decisió, que significa deixar impune els fets d'octubre (com si no hagués corregut ja massa sang...) i obre les portes a una rehabilitació pròxima del partit socialista. Gil Robles, com a resposta, retira els seus homes del govern i força així el seu desplomament. Per la seva banda, *El Debate*, diari de l'ACNdP, es mostra disconforme amb Gil per haver suscitat una greu crisi de govern, patentitzant, de nou, la diferència de tendències dintre de la CEDA. La crisi provoca un gran maldecap al president de la República, que no està disposat a atorgar el poder a Gil, tot i saber que aquest, tal com ho reconeix a les seves memòries⁸⁴⁰, pot convertir en irrespirable el clima del Parlament, fins i tot forçar la dissolució de les Corts i la convocatòria de noves

⁸⁴⁰ Gil Robles, J.M, op. cit., p. 219-221

eleccions. Per si un cas, Gil envia circulars a tots els partits provincials de la CEDA on es demana que estiguin alerta per afrontar uns comicis electorals imminents. D'haver tingut lloc aquestes eleccions, podríem estar parlant d'un cop d'Estat des de dins. El cap d'Estat opta per dissoldre el govern, formar un de "domèstic" amb ministres de confiança, i suspendre el parlament durant un mes, encarregant al seu braç dret, Portela Valladares, la formació d'un govern amb ampli suport parlamentari que vagi des de la CEDA a l'esquerra republicana. Però aquesta decisió no és acceptada pels catòlics, que són majoria al parlament i estan en possessió de la clau de la governabilitat que no estan disposats a perdre. Gil té la paella pel mànec, però acaba transigint a una solució de consens que molts dels seus coreligionaris entenen com una claudicació: la CEDA aconsegueix una majoria ministerial en el nou gabinet del sis de maig, però no la presidència del Consell. Gil es reserva per ell, però, l'as de la cartera de Guerra. Gil al·lega posteriorment que tot intent de coaccionar a Alcalá Zamora hagués provocat un terratrèmol polític de proporcions incalculables, potser la fi del sistema. La seva actitud s'explica, més que per una convicció democràtica, que aleshores estava lluny de professar (i que és un anacronisme en la seva evolució personal de les seves memòries, de títol, per cert, força cínic si tenim en compte que ell fou un dels personatges que més contribuï en "no fer possible la pau", com han explicat historiadors de tant de prestigi com P.Preston) pel desig d'una transició política que no trasbalsi l'ordre en excés. Gil escull retardar la seva investidura com a president, ocupant la cartera de Guerra com un trampolí. Gil nega que tingués cap intenció de perpetrar un cop d'Estat⁸⁴¹, ja que, argumenta de forma convincent, un partit tant popular com el seu estava en disposició d'obtenir una majoria folgada en les properes eleccions. El que Gil pretenia és envoltar-se d'una camarilla de generals afins, no tan per assestar un cop d'Estat, ni tant sols per preparar-lo, almenys de moment, mentre la tàctica legalista prosperi, sinó com un arma d'intimidació per si el cap d'Estat continua entestat en un vet sistemàtic a la seva candidatura. En cas que aquest no esmeni la seva actitud, de ben segur que Gil baralla un cop d'Estat militar, però ben controlat per ell i sense que signifiqui la defunció immediata de la República.

Després d'octubre es desencadena una febre d'aliances, a esquerres i dretes, que allisen el camí a les coalicions electorals. A la dreta, Calvo Sotelo promou el Bloque Nacional, un plataforma suprapartidista que reuneix a monàrquics alfonsins i tradicionalistes. Malgrat les crítiques despietades a la tàctica legalista de Gil, els monàrquics saben que el concurs de la CEDA és indispensable per restablir la unió de

⁸⁴¹ Ibidm., p. 225

dretes que es va imposar en les darreres eleccions. Per la seva banda, l'experiència de l'Aliança Obrera a Astúries, que feu possible primer la revolució i la defensa militar d'aquesta, invita a aprofundir en aquesta via d'unitat entre partits i organitzacions obreres, mentre el partit comunista comença a predicar la "concentració antifeixista", estesa a les forces burgeses republicanes. Enmig d'aquest arrencament de forces, FE-JONS és un partit isolat, exclòs de tots els blocs, o bé perquè no és convidat, o bé perquè es nega a formar-hi part, la qual cosa, li permet recalcar el seu estranyament tant de les dretes com de les esquerres. Ja veurem com Primo de Rivera rebutja integrar-se dintre del Bloc Nacional de Calvo Sotelo, amb el que està íntimament enemistat:

Hay otro género de ungüentos, de los que en España somos pródigos: me refiero a las confederaciones, bloques, y alianzas. (...) Frente a este género de remedios hay que tomar precauciones. Y no dejarse llevar por la palabrería. Así, hay movimientos de esos que, como primer puntual de sus programas, ostentan la religión, pero no sólo toman posiciones en lo que significa ventaja material (...) Otros bloques se éstos se declaran, por ejemplo, corporativistas. Ello no es más que una frase; preguntemos ¿Qué entiende usted por corporativismo? ¿Como funciona?, que solución dar, por ejemplo, a los problemas internacionales?⁸⁴².

Respecta al Bloc Nacional, Primo de Rivera, es dedica a ironitzar sobre els seus fracassos i a silenciar sistemàticament les seves iniciatives. Primo, coneixedor de primera mà de les aspres relacions entre Calvo i Goicoechea, i també dels prejudicis de Fal Conde cap a l'aliança amb els alfonsins, aprofita per furgar en la ferida de la complexa delimitació d'espais entre la plataforma suprapartidista, i els partits polítics representats en ella, és a dir, RE i CT⁸⁴³.

J.A Primo de Rivera ha pres partit a favor de la puresa doctrinal de la seva organització, però això no vol dir que hagi oblidat la necessitat de mantenir relacions cordials amb eventuais socis polítics. Enemistat amb els monàrquics alfonsins, Primo de Rivera no escatima elogis a Gil Robles (no així la CEDA), l'home del moment, sobre el que sobrevolen els millors auspicis. Gil, és, en canvi, vilipendiat pels alfonsins pel seu accidentalisme i el seu gradualisme.

⁸⁴² Primo de Rivera, José A., "Renace el bloque", *Obras completas...* op. cit., p. 543.

⁸⁴³ *Ibidem.*, "El bloque se liquida", op. cit., p. 532.

El capitost falangista divideix la República en dos períodes, el bienni terrible, és a dir, el de les reformes soviètiques, la “tritació” de l'exèrcit, la persecució dels dissidents contra la República...i el segon, el radicalcedista, bienni estúpid o estèril, doncs han estat dos anys en va, en els que no s'ha volatilitzat de “l'esperit del 14 d'abril”, tot i disposar de tots els mitjans per fer-ho. Primo es refereix a quelcom més profund que a l'abolició de les reformes concretes. Es refereix a la República com a règim amb una connotació progressista, democràtica i laica. El bienni és estúpid perquè enlloc de modificar aquest axioma liberalprogressista del règim republicà, només l'ha decantat cap a la dreta, congelant les reformes socials amb l'efecte de mineralitzar però l'existència del règim, fins i tot ha consolidat una versió conservadora d'aquest. En la perspectiva de Primo de Rivera, expulsar els radicals, el “centrisme” és indispensable perquè la República es polaritzi a dreta i esquerra, i aquesta acantonament faci saltar el sistema liberal per la força centrífuga de dues alternatives radicals, o revolució nacional o revolució socialista.

Primo de Rivera, (que escriu articles que semblen redactats per un "analista polític", que diu sobre el paper de mer observador dels esdeveniments que ocupa Falange en l'escenari polític del moment) aplaudeix la decisió de Gil Robles de retirar el seu suport al govern Lerroux després de l'indult a González Peña. Pel falangista, aquest ha estat un cop de mà audaç contra la República que ha provocat una crisi institucional sense precedents, i acuita a Gil Robles a trencar el seu compromís amb el govern radical i acaparar el poder. La crisi, però, es resol amb un nou pacte de govern. Ja hem vist quin és el paper de *El Debate* en la tramitació de la crisi. Primo de Rivera detecta, a resultes de la resposta descortès de Gil a l'editorial de *El Debate*, que li aconsella no comprometre l'estabilitat del govern per una tossuderia personal, que comença a traspuntar una incompatibilitat psicològica entre Gil i l'Estat Major del partit, és a dir, el diari d'Herrera Oria, al que acusa de secta maçònica blanca. Per Primo de Rivera, Gil és presoner d'una densa trama d'interessos. Per això dedica, a *Arriba*, un reportatge de ficció titulat: *¿Se da de baja el señor Gil Robles en Acción Popular*⁸⁴⁴, recuperant per l'ocasió l'auguri que Primo de Rivera havia aventurat un any abans: *si Gil Robles pudiera...*

Gil brilla malgrat, i no *gràcies*, al seu partit: Gil, segons el falangista és *casi lo único interesante de Acción Popular*⁸⁴⁵. Gil Robles li mereix simpatia perquè no se circumscriu a cap de les corrents internes del partit: ni és democratacristià com

⁸⁴⁴ Primo de Rivera, J. A. “Reportajes posibles”, *Obras completas...*op. cit., pp. 461-466

⁸⁴⁵ *Ibidm.*, “El estraperlo”, p. 675.

Giménez Fernández, ni pseudo-feixista, com la JAP, ni monàrquic. Respecta aquesta darrera qüestió, Gil Robles té una perspectiva molt afí amb la de Primo de Rivera: com aquest, ni és monàrquic ni és republicà, però respecte a la corona perquè sap que bona part de les seves bases sí alberguen sentiments monàrquics. Per això, són compatibles les crítiques despietades a la CEDA en general i a la JAP en particular amb les ensabonades a Gil Robles. Aquest és un reu del seu partit i de la política parlamentària. Ambdós erosionen les seves conviccions fermes, (com el càstig implacable als responsables de la revolució d'octubre), i l'obliguen a comerciar amb pactes contranaturals amb els radicals, no oblidem, antics menjacapellans. Segons el Cap Nacional de Falange: *Gil Robles merecía mejor destino. Es un jefe de partido hábil y flexible, superior, en general, al resto de la CEDA y de los grupos gubernamentales. Para la CEDA, estaba mejor Calvo Sotelo*⁸⁴⁶.

En el govern constituït el maig de 1935, després del mes de suspensió parlamentària i d'un gabinet interí presidencialista, la CEDA obté cinc carteres ministerials. Primo de Rivera protesta per aquest renaixement del bloc governamental, però a la vegada, es mostra expectant amb la gestió de Gil al capdamunt del ministeri de guerra. Gil ocupa una posició clau, i de la seva pròxima maniobra dependrà l'èxit o el fracàs de la seva carrera política. El seu *¡Si Gil Robles pudiera!* es transforma en un *¡Si Gil Robles se decidiera*⁸⁴⁷!. És a dir, a trencar amb el seu triple compromís: amb el govern radical, en primer lloc; amb el partit, en segon lloc (*esa trama diplomática y misteriosa, cauta y helada, que tiene su presencia en la calle Alfonso XI -seu de El Debate- y sus raíces quién sabe en que remotas oficinas...*) i amb l'electoralisme. I finalment, ocupar el poder gràcies a l'aquiescència dels militars. Però Gil Robles no es decideix, ni a donar el primer pas, que és trencar el pacte amb els radicals. Malgrat tot, Primo continua mantenint una opinió benvolent de Gil i atribueix la inacció en la revisió constitucional al sabotatge dels radicals. Gil, demacrat per la política, s'ha avingut a una *boda por interés, sin amor, ni alegría, ni esperanzas de descendencia*⁸⁴⁸. Però, realment, a la CEDA no li urgeix la revisió constitucional. La llei dictamina una revisió de la constitució obligaria al president de la República a dissoldre el Parlament i convocar noves eleccions. La dreta ja està en el poder, i, tot i que en cas de convocar-se eleccions de forma precipitada, possiblement les guanyi per golejada, no volia arriscar-se innecessàriament a una patinada. A més, prefereixen guardar-se la carta de les

⁸⁴⁶ Ibidm., "El nuevo triunfo de la CEDA", op. cit., p. 546.

⁸⁴⁷ Ibidm., "Gil Robles", op. cit., p. 555.

⁸⁴⁸ Ibidm., "Nupcias estériles", p. 605

eleccions anticipades per si Alcalá Zamora veta, en un futur proper, el nomenament de Gil com a president del govern.

Els elogis cessen arrel de fallida revisió constitucional i dels escàndols de corrupció que esquitxen al govern radical. Gil Robles surt en defensa del govern en cas de l'estraperlo i en el cas Nombela, i no trenca amb els radicals quan té l'oportunitat propicia per fer-ho. Gil ha estat "hàbil", políticament parlant, perquè ha aconseguit mantenir dempeus el pacte de govern en els moments més crítics, però a costa de la seva integritat moral. Recordem que ara, la Falange es venta de ser un Front Moral contra la indecència de la política parlamentària. Però al que de veritat es recrimina a Gil és que no hagi estripat el bloc governamental quan ha tingut l'ocasió idònia. I aquesta indecisió fatal la il·lustra Primo amb un símil futbolístic afortunat:

El señor Gil Robles es como esos delanteros del fútbol, extraordinariamente diestros en el avance y trezado de pies, pero que nunca tiran el shoot de la victoria. Se ha dormido driblando. Se ha deleitado en esa táctica peligrosa de mezclarse con todo género de gentes. Y ahora, cuando la táctica profunda de los grandes destinos aconsejaría romper, no rompe⁸⁴⁹.

Després del cas Nombela, Primo de Rivera escriu un dels seus últims articles monogràfics dedicats a Gil Robles, amb el simptomàtic títol (befa inclosa a la JAP), de *El JEFE que se equivocó⁸⁵⁰*, on se li reprotxa, de nou, no trencar amb els radicals. Malgrat rebutjar rotundament la seva tàctica, Primo sempre va estar en bones relacions amb Gil Robles, sobretot comparat amb les que sosté amb la resta de la dreta. Per tant, no es estrany que FE-JONS negocií exclusivament amb Gil Robles la seva inclusió en el Frente Nacional, doncs els uneix l'animadversió a Calvo Sotelo, que porta la veu cantant en es negociacions de les coalicions electorals.

Si 1934 havia suposat l'adopció de patrons estètics feixistes, ara la JAP n'assimila caràcters ideològics, malgrat rebutjar-ne la categoria. La JAP adopta idees, valors i un imaginari d'origen jonsista i falangista que cada cop està arrelant més en la consciència política, malgrat l'escassa implantació numèrica del partit feixista. L'estil falangista és més popular que el propi partit, com aquell missatge publicitari que esdevé autònom de la marca. Una marca de prestigi entre la dreta i la força de la qual és sobreestimada

⁸⁴⁹ Ibidm., "El estaperlo", op. cit., p. 675

⁸⁵⁰ Ibidm., "El JEFE que se equivocó", op. cit., p. 791

per l'esquerra, dotat per tant, d'un halo de reputació sense deixar de ser un grupuscle marginal, malgrat el seu estil comenci a ser un patrimoni comú de la contrarevolució. Així, lemes, consignes, i metàfores falangistes, i algunes idees força, com la d'imperi o el nacionalisme no territorial, ni lingüístic ni ètnic, sinó metafísic, s'incorporen al vocabulari polític quotidià.

Falange ataca de forma enconada a la JAP per aquesta plagi conscient o aquesta mimesi inconscient (el diari *Arriba* els compara amb una cort de porcs o amb una mona d'imitació⁸⁵¹) i els japistes contraataquen, malgrat considerar-los sempre com uns afins, recordant quina de les dues organitzacions disposa de major recolzament social (la JAP arriba a l'extraordinària xifra de 225.000 afiliats⁸⁵², molts més que Falange), un cop baix que sulfura molt a uns falangistes que estan convençuts que la JAP, amb el seu feixisme espuri, manlleva militància potencial a la seva organització. Tanmateix, els falangistes diuen compensar la seva manca de recursos humans i econòmics amb voluntat i abnegació, de la que no estan assistits els senyorets de la JAP.

Els falangistes els hi retreuen no jugar-se la pell al carrer contra els marxistes, malgrat el seu furibund antimarxisme de paraula, i ridiculitzen la mobilització civil japista durant el fets d'octubre, de la que tan orgullosos se senten, que va consistir en recollir deixalles pels carrers⁸⁵³. Els japistes escarneixen el culte a la violència dels falangistes, els retraten com a busca-raons⁸⁵⁴, mentre que ells es preocupen per formar políticament els seus joves, enlloc de convertir-los pràcticament en rufians com fan els falangistes. Allò que més ofèn als falangistes és l'acusació de no gosar fundar el seu partit, per por, fins assegurar-se la victòria del centredreta a les eleccions de novembre de 1933. Aquesta insinuació és, en certa mesura, certa, ja que malgrat FE es presenta en públic a finals d'octubre, no comença a rodar fins coneguts els resultats electorals. Els falangistes repliquen furiosament reivindicant els seus caiguts⁸⁵⁵ i presos, mentre que els japistes, protegits des del poder, són *enxufats* l'administració: *ellos los diputados, nosotros, los muertos*.

Pels japistes, el falangisme és una estètica supèrflua sense contingut (exactament el mateix atac que reben ells dels falangistes), *esnobs* per copiar un fenomen italià, però també per recollir les lliçons del pensament espanyol modernista, liberal i, per tant, contrari a la Tradició espanyola: *hemos de recusar el entronque del fascismo con el pensamiento de la generación del 98 y con los hombres del institucionismo de Libre*

⁸⁵¹ "El espejo de las monas", *Arriba*, n° 9, 16 de maig de 1935, p. 6

⁸⁵² Báez y Pérez de Tudela, J. op. cit., 135.

⁸⁵³ "Heroes de tachuela", *Haz*, n° 5, 28 de maig de 1935, p. 3

⁸⁵⁴ *JAP*, n° 32, 11 de setembre de 1935, p. 3

⁸⁵⁵ "Heroes de tachuela", *Haz*, n° 5, 28 de maig de 1935, p. 3

*Eseñanza*⁸⁵⁶. La revolució nacional falangista es postula com la resposta a les grans preguntes formulades al tombant de segle pel regeneracionisme espanyol, i la seva doctrina rep la influència d'Unamuno i, sobretot, d'Ortega, però això no vol dir que sigui un "falangisme liberal", (com resa l'oximoron d'Aranguren) ni de l'escola de la ILE, sinó que reinterpreta, sobreinterpreta, descontextualitza i desfigura el pensament d'aquests i altres mestres a través del filtre d'un nacionalisme totalitari. Tanmateix, això constata com les seves inquietuds culturals i referents intel·lectuals van més enllà dels totèmics mestres de la tradició dels japistes, pels quals, norantavuites, institucionistes, o generació del 14 representen corrents de pensament foranes, estranyes de la autèntica tradició que encarnen Balmes o Menéndez Pelayo.

A la JAP no se li escapa tampoc la radicalització del pensament del *terrible revolucionario* "el marquesito de Estella"⁸⁵⁷, que tendeix a professar un patriotisme revolucionari. Per exemple, són molt àcids amb el projecte de reforma agrària de Primo de Rivera, "quasi marxista" perquè contempla la possibilitat d'expropiar terres sense indemnitzar al propietari. Els japistes proposen que el primer expropiat sigui el mateix Primo de Rivera. Aquest és, per ells, un "feixisme d'esquerres". La JAP, en canvi, ocupa un espai que podríem anomenar ultradretà o d'un feixisme reaccionari que comparteix amb el BN i el grup de *La Nación*. En un dels seus números, donen un cop d'efecte entrevistant a Giménez Caballero, el pare espiritual del feixisme espanyol, sota l'epígraf "Giménez Caballero se aproxima a la JAP"⁸⁵⁸. Aquest ha fet un gir cap a la dreta, amb la formació d'una associació patronal de nom excèntric, el P.E.P.E, i es presenta a les eleccions en la llista del Frente Nacional. Giménez sempre ha denunciat la tendència de Primo de Rivera a picar l'ullet a intel·lectuals liberals i polítics socialdemòcrates. És curiós observar com els japistes rebutgen taxativament l'etiqueta de "feixistes", i, en canvi, cerquen legitimitat en un dels intèrprets més acreditats del fenomen.

Atesa la magnitud del foc creuat, sembla que no i pugui haver compenetració possible entre les dues organitzacions. De fet, els seuistes manifesten que el seu programa i el de les joventuts populistes no és diferent, és asimètric⁸⁵⁹, per tant, malgrat les similituds que es perceben des de fora, són dos moviments que mai podran entendre's. Ara bé, en el número següent d'*Haz*, que clou la polèmica entre els seuistes i la JAP, es puntualitza que els atacs van dirigits a la direcció de les joventuts⁸⁶⁰, no a les bases,

⁸⁵⁶ *JAP*, n° 42, 23 de novembre de 1935, p. 5

⁸⁵⁷ *JAP*, n° 19, 25 de maig de 1935, p. 3

⁸⁵⁸ *JAP*, n° 32, 11 de setembre de 1935, p. 4

⁸⁵⁹ "La JAP y nosotros" *Haz*, n° 6, 15 de juliol de 1935, p. 3

⁸⁶⁰ "Decanatos", *Haz*, n° 7, 19 de juliol de 1935, p. 1

amb les que confia amb una relació fraternal. La simetria amb aquestes és possible, a tenor de la riuada d'afiliats de la JAP que arriba a Falange després de les eleccions de 1936

6.5. El Frente Español: creuant el límits

El 6 de desembre de 1931, Ortega y Gasset pronuncia la seva polèmica conferència *Rectificación de la República*. En ella, com venia fent als seus articles a la premsa, com el no menys cèlebre “Un Aldabonazo” (setembre de 1931), denuncia el “radicalisme” que s’ha ensenyorit de la República i propugna donar un cop de timó al règim començant per expulsar els socialistes del poder i estendre la coalició republicana cap a la dreta. La República ideal que preconitza el filòsof ha de reduir les quotes de parlamentarisme, doncs aquest, a part de ser niu de vulgaritat (exponent de la qual són el que Ortega anomena diputats *jabalís*) i que ofereix el trist espectacle de la competició de les faccions polítiques per saciar els seus interessos, limita indegudament el poder executiu i fa ingovernable la nació. S’ha de descarregar el plom parlamentari de les ales del poder executiu, sobretot per afrontar el repte de la crisi econòmica. L’economia encapçala els interessos d’Ortega en aquest període. Segons el filòsof, cal tendir a un règim “d’economia nacional”, planificada per un Estat fort, supraclassista i apartidista (nacional), que s’alci imparcialment per sobre els particularismes de tot tipus (socials, corporatius i regionals). *Nació i Treball* és la nova divisa d’Ortega. La perspectiva d’Ortega recorda considerablement a les del teòrics del planisme (De Man) i del neo-socialisme (Déat, Marquet, Montagnon) d’organització del capitalisme i també és una exponent de la fascinació burgesa pels plans quinquennals soviètics, font d’inspiració d’una “organització” del capitalisme orquestrada per un Estat musculós. Aquest Estat ha d’estar regit per una aristocràcia, que ocupi òrgans de deliberació i decisió restringits a les persones de més vàlua. L’estat actual és antinòmic d’aquesta situació ideal, doncs PSOE, que representa el plebeisme de les masses i l’interès particularista de la classe obrera, forma part del poder. Per que aquest Estat rutlli, la nació espanyola ha d’estar fermament unida, i per això és necessària la creació d’un Partit Nacional (no un partit al ús, sinó un “moviment” unànime de tota la nació) que serveixi d’intermediari entre nació i Estat. Al clàssic paradigma orteguià de la nació com a quefer que reuneix els esforços de tota la comunitat, Ortega hi afegeix un additament irracionalista insòlit fins ara, com ho fa notar l’historiador Antonio Elorza⁸⁶¹. El nacionalisme perifèric havia d’haver fet replantejar a Ortega la seva teoria de la

⁸⁶¹ Elorza, Antonio, *La razón y la sombra: una lectura política de Ortega y Gasset*, Barcelona: Anagrama, 2002, p.211

nació com a empresa comú, imprimint un caràcter més essencialista a aquesta. Ortega inclou dintre d'aquesta seva concepció de la nació com a projecte col·lectiu, la noció irracionalista i sobrenatural de destí (que després recolliria J. A. Primo de Rivera). Una unitat, per tant, inaprehensible racionalment, i irrompible, doncs és una predestinació.

A partir del tret de sortida que suposa *Rectificación de la República*, ja verificat el fracàs de la seva Agrupación para el Servicio de la República, que dissoldrà a principis de 1932, Ortega s'esmerça en la campanya a favor d'un Partit Nacional. Ortega sempre havia rebutjat involucrar-se en els partits polítics, que creia entitats particularistes i innobles, de manera que aquest partit tampoc podria ser un partit convencional més. Ha de ser un moviment que representi a la totalitat de la nació, que gestioni l'Estat sense els destorbs parlamentaris, que sigui l'avantguarda d'aquella empresa col·lectiva nacional, per tant, que doni entitat la nació... I com diu gràficament Elorza, aquí Ortega s'atura a *las puertas del infierno*⁸⁶². Ortega, que en múltiples ocasions ha discutit el feixisme, no se surt dels marges del liberalisme, la democràcia i la República. Ara bé, un liberalisme moral més que polític, una democràcia orgànica més que parlamentària, i un republicanisme completament accidental.

Els seus deixebles, però, si creuen el llindar. Ortega els hi posa fàcil. La indeterminació de les propostes polítiques orteguianes (la seva indiferència inicial per les formes de govern, després corregida amb un poc entusiasta suport a la República, les seves fórmules ideals poc conjugables amb la realitat i subjecte a múltiples interpretacions...) i la seva crítica acerba contra la marxa de la República, possibiliten aquesta sobreinterpretació d'Ortega. Una sobreinterpretació que ha estat covada pel pensament del mestre, com capta intuïtivament Giménez Caballero⁸⁶³. Els seus deixebles recullen el guant llançat pel mestre sobre el Partit Nacional i constitueixen, el Frente Español. Aquest és un iniciativa que no traspasa els murs de la universitat. Els seus promotors són joves intel·lectuals, estudiants, recent llicenciats i professors. La seva oficina de captació està instal·lada a la universitat, on es pot ser més receptiu al discurs intel·lectualitzat dels frontistes. El FE es dona a conèixer públicament amb la publicació al diari republicà *Luz* del seu manifest al març de 1932, subscrit per María Zambrano, Eliso García del Moral, Salvador Lissarrague, José Antonio Maravall, Antonio Riaño, José Ramón Santeiro, i Abraham Vázquez. Joves sense militància política prèvia, tot i que la majoria havia format part de la FUE, com Zambrano o

⁸⁶² *Ibidm.*, p.212

⁸⁶³ En el seu "Genio de España", Giménez Caballero compara a Ortega amb una garsa que *en un lao pega los gritos y en el otro pone los huevos. Ortega pone su devoción, su pánico religioso, en el Templo de la Humanidad que es el Parlamento y Ginebra. Pero los huevos, los gérmenes, a pesar suyo, tornar al otro lao.* Giménez Caballero, E. *Genio de España, exaltación a una resurrección nacional y del mundo*, Barcelona: Planeta, 1983, p.75.

Maravall. L'excepció és Riaño, que, al marge de formar part de la FUE, havia estat redactor de *LCDE* de Ledesma, especialista en actualitat universitària. Ja hem fet esmentat d'un article del susdit en aquesta publicació⁸⁶⁴. A part del lideratge espiritual d'Ortega, que potser en un inici podia albergar esperances que aquesta naixent organització fos el partit nacional que propugna (suposa Elorza, va revisar el primer manifest i donar el seu vist-i-plau) els líders intel·lectuals són els catedràtics de dret Antonio Garrigues i Alfonso García Valdecasas, que, conjuntament amb Maravall, formen el triumvirat director de l'organització. Els tres havien donat suport o militat en el moviment estudiantil contra la Dictadura i la Monarquia. El primer, fou company de promoció de J. A. Primo de Rivera i un dels més precoços catedràtics de la universitat de Dret de Madrid. Per la documentació consultada de les actes de la junta de govern de la universitat, en les que ell tingué participació, (com veurem bastant més endavant en el nostre treball), les seves intervencions destil·len una mentalitat molt autoritària. Un altre que compleix el perfil de jove intel·lectual molt ben preparat, liberal, modern i cosmopolita, amb els peus a terra (és a dir, que no és un somiatruites revolucionari), en el qual Ortega posa les seves esperances d'una minoria selecta que dirigeixi la nació és A. García Valdecasas, un dels cinc catedràtics que presenten la seva dimissió quan Primo de Rivera clausura la universitat de Madrid i signa un manifest contra el jurament de fidelitat imposat als catedràtics italians pel règim de Mussolini a finals de 1931. Fou escollit diputat per l'Agrupación al Servicio de la República. De la seva fe republicana inicial, anirà basculant cap a posicions reaccionaries, de la mà del mestre Ortega però excedint aquest. El tercer en discòrdia, José Antonio Maravall havia format part d'aquella joventut culturalment avantguardista i políticament contestatària, que forja la seva personalitat entre lectures de *La Gaceta Literaria* i la revolta estudiantil liderada per la FUE. A propòsit de la creació del Frente i la seva denominació d'origen universitària, Elorza afirma que, durant el primer bienni, es produeix una progressiva "dretanització" dels estudiants, que no té res d'estrany entre uns universitaris procedents, en la seva majoria, de les capes altes de la societat, i ara se senten amenaçades per las política populista de la conjunció republicanosocialista⁸⁶⁵. El profeta Ortega adverteix d'aquesta desangelament de la joventut amb la política republicana amb un article on crida l'atenció sobre la "desconnexió de la joventut", diagnosticant que això es deu a l'anacronisme del règim republicà i perquè no se li assigna cap tasca: *a estos estudiantes no se les emplea, no se les da un quehacer en la obra republicana*, i alarma que els estudiants estan rebent *solicitaciones que con*

⁸⁶⁴ Riaño, Antonio, "La España que hace. La obra de Sbert. Las FUE's", *La Conquista del Estado*, nº 1, p. 5

⁸⁶⁵ Elorza, A. op. cit., p. 214

*gran insistencia se les hacen desde otros campos*⁸⁶⁶. En la seva “Rectificación de la República”, Ortega ja havia posat el dit a la llaga de la desil·lusió de la joventut amb una República que corre el perill de burocratitzar-se i desfesar-se, i, per tant, que deixi d'engrescar als joves⁸⁶⁷.

En el citat manifest, el Frente Español es presenta com un partit per sobre i en contra la resta de partits (literalment, un *movimiento político de juventud*), ni de dretes ni d'esquerra, anti-particularista en el sentit que a aquest mot li dona Ortega. Aquesta és la raó del nom del moviment, en el qual Elorza també hi veu una reminiscència comunista (però, donant exemple, enlloc d'aglutinar a una sola classe, vol representar a tot el poble espanyol) i que connota un estil activista de fer política. El manifest de Frente comença per denunciar la partitocràcia en la qual s'ha instal·lat el règim republicà. Cada facció ha anteposat els seus interessos als del col·lectiu, amb el resultat de deixar a la cuneta la Nació (així, en majúscules), que, en terminologia orteguiana, és una empresa comunitària de la totalitat del poble. La Constitució *ha sido el producto transaccional de partidos de aluvión que no representan la voluntad ni las necesidades de España*⁸⁶⁸, de manera que el tronc del règim és bord (i això posa seriosament en entredit que el Frente no qüestioni el règim republicà, com diu Anna Isabel Salguero⁸⁶⁹). A resultes d'aquest govern de conveniència entre partits polítics, la política econòmica ha estat *carente de unidad, de prudencia y de valentía*. Mentre que les decisions econòmiques són desencertades i la crisi es pressent com immediata, s'ha malgastat la més vàcua fraseologia parlamentària, que no ha servit pas per *organizar la República española*. Observis la influència orteguiana en aquest concepte “d'organització”, equivalent a “nacionalització” en el corpus doctrinal del filòsof. Per contra, la política del sistema és la del segle XIX, la del *laissez-faire*, que ha desfermat fenòmens que ha estat incapaç de mantenir a ratlla, com la lluita de classes o la dissolució d'una presumpta unanimitat del “cos social”, violant allò que de més pur i perenne té la “idea liberal”, que és la dignitat individual. Una sentència a tot el llegat liberal que ultrapassa la crítica orteguiana a la forma vigent de liberalisme. Aquest s'ha despreocupat històricament de l'Estat, i ara intenta compensar, a la desesperada, la seva negligència amb un intervencionisme impotent. De la crítica es dedueix que la recepta per pal·liar aquestes malalties socials desencadenades pel liberalisme és un Estat fort, que garanteixi el “bé comú”, en la línia d'allò proposat per Ortega o de la

⁸⁶⁶ Idem.

⁸⁶⁷ Ortega y Gasset, J. “Rectificación de la República”, *Obras Completas...* op. cit., v.IV, p. 786

⁸⁶⁸ Salguero, Anna Isabel, “El pensamiento y el compromiso político de María Zambrano” *Actas del II Congreso Internacional sobre la vida y la obra de María Zambrano*, Màlaga: Fundación María Zambrano, 1998, p.708

⁸⁶⁹ Ibidm., p.710

Zambrano de *Un nuevo liberalismo* (1930), (tot i que aquesta noció, de llinatge cristià, no té antecedents en els escrits del filòsof madrileny) però concebut aquest com a exteriorització de la comunitat nacional, i consegüentment, atorgant-li un poder omnímode sobre partits polítics i altres interessos parcials. Aquest Estat ha de planificar l'economia a través de preceptes corporatius, amb sindicats obligatoris encastats a l'Estat, procediment, aquest últim, també aliè a la idea de racionalització econòmica d'Ortega, però refinable d'aquesta. L'Estat ha d'organitzar jeràrquicament una societat funcional, disposada com a societat del treball en que cada peça li sigui assignada un ocupació. Gens orteguiana, és la reivindicació dels valors de l'esperit contra els del materialisme capitalista i marxista. Aquest darrer, difusor d'un "ateisme repulsiu", perverteix la "jerarquia espiritual" una manera de parlar més pròpia del tradicionalisme que d'un modernista com Ortega. Fins i tot, Elorza hi veu ecos de LCDE en la definició del sentit de militància com activisme abnegat al servei de la pàtria, per la qual, un ha de sacrificar la vida com l'honor més elevat que hom pot rebre. Activisme que ha de prevaldre per sobre de la xerrameca doctrinal, que s'ha de sintetitzar en uns principis concisos i rigorosos (una dogmàtica, en dirà Ledesma). En paraules d'Elorza, el manifest aguditza el caràcter d'esmena a la totalitat contra el règim republicà⁸⁷⁰ i creua el llinar del feixisme, malgrat alguns dels seus promotors ho hagin negat rotundament, i el seu judici sembli irrefutable a tenor de la seva trajectòria posterior, com en el cas de Zambrano, compromesa amb l'antifeixisme.⁸⁷¹ En tot cas, aquesta trobarà a la gran majoria dels seus antics companys del Frente al bàndol contrari quan esclati la guerra civil, i no com a mers espectadors.

El Frente no deixà de ser un grupuscle escarransit amb dos dotzenes d'afiliats, com a màxim, i circumscrit a l'àmbit universitari, on els grups d'acció de l'AET o les JONS són més seductors pels estudiants que aquest club intel·lectualoide i elitista. L'únic document oficial generat per aquest partit fou el seu manifest, de manera que, per esbrinar quines són les coordenades doctrinals en les que es mou el Frente, no hi ha altre remei que fer-ho indirectament, prenen com a referent els textos personals dels seus fundadors. I no hi ha millor observatori que la revista *Cruz y Raya*, de José Bergamín, fundada a l'abril de 1933, al mateix temps, -i no per casualitat, que *Esprit* (fundada per Emmanuel Mounier, a la revolució personalista del qual es prestarà una curiosa atenció des de la revista, i que, segons Z. Sternhell, forma part, com *Ordre*

⁸⁷⁰ Elorza, A. op. cit., p. 218.

⁸⁷¹ Segons Zambrano, el Frente Español, malgrat la seva crítica a la política fraccionalista dels partits polítics, no propugnà ni l'abolició del sistema de partits ni posà en tela de judici el règim democràtic. No deixa de ser una opinió a posteriori per disculpar la idea original, citat a Salguero, A. I. op. cit., p. 710.

Nouveau o *Combat*, d'una generació de no conformistes hipercrítics amb la III República que es deixaran temptar pel feixisme). Podríem qualificar perfectament a *Cruz y Raya* com l'òrgan dels orteguians catòlics que van més enllà de l'ortodòxia del mestre o de catòlics moderns (que no progressistes). En ella escriu frontistes com Valdecasas, Zambrano, Lissarrague, Maravall, Garrigues i també debuta un planter de joves poetes catòlics que es faran falangistes, com Panero, Rosales o Luis Felipe Vivanco. En el primer número de la revista Valdecasas escriu un article al llarg del qual utilitza arguments schmittians contra la neutralitat en política internacional, el pacifisme (instrument bolxevic de guerra imperialista) i la conferència de desarmament, que eixampla la divisió de la unitat europea. En el terreny nacional, Espanya es desmembra per acció dels separatisme al haver procastinat la missió nacional, de manera que només podrà recobrar la unitat quan recuperi *su voluntad de empresa transaccional*⁸⁷². Aquesta idea de Valdecasas de la nació com a tasca per fe que només podrà realitzar-se amb la projecció imperialista és "l'eslavó perdut" entre Ortega i José Antonio. A l'agost de 1933, García Valdecasas efectua una intervenció parlamentària que la revista JONS transcriu íntegrament amb el títol de "*la crítica a los partidos*". Es presenta l'orador com una veu "casi afí" a les JONS i com *el único representante, en el Congreso, de la auténtica actitud española*⁸⁷³. Aquest elogi s'explica pels nombrosos punts en contacte entre la interpretació de Valdecasas i la jonsista del significat històric del 14 d'abril i en el seus suspens a la política practicada fins aleshores pel govern. Per Valdecasas, que encara no és monàrquic, el 14 d'abril fou una "moviment nacional" de tot el poble, parcel·lat posteriorment per obra dels partits polítics, que representen només un interès egoista. Valdecasas, que és diputat independent, però que van aconseguir l'acte gràcies als vots socialistes, carrega contra el PSOE, que ha defraudat les expectatives posades en ell al dissociar socialisme i nacionalisme (opinió que comparteix amb Ledesma i, més tard, Primo de Rivera). El PSOE és l'únic gran partit de masses en actiu el 1931, ha preferit fer prevaldre la seva identitat de classe, "particularista", per sobre la seva dimensió nacional. És, també la presència del PSOE el que reca a una classe mitjana, republicana però d'ordre, del govern del bienni. Però tampoc salva a l'oposició. Entre el govern i aquesta han convertit el parlament en una foguera de vanitats que ha acabat per constrènyer i fer inservible el poder executiu. Les solucions perquè el país aixequi el cap són implícites: eliminació del pluralisme polític i formació d'un "partit nacional", dissolució del parlament, poder executiu sense contrabalança...Tot i que formalment, Valdecasas encara és manté dins de l'ortodòxia

⁸⁷² García Valdecasas, Alfonso, "La guerra y la paz", *Cruz y Raya*, n°1, abril de 1933, p.115 (edició facsímil).

⁸⁷³ García Valdecasas, Alfonso, "Crítica a los partidos", *Jons: antología y prólogo de Juan Aparicio*, Barcelona: Editora Nacional, 1939, pp. 331-337.

del seu mestre, de les seves paraules se'n desprèn una crítica, no només a l'actual relació de forces (Ortega advoca per una *rectificació*, però no per un desmuntatge de la República) sinó a la democràcia, al parlamentarisme i al sistema de partits. Al primer número de *Cruz Y Raya*, A. Garrigues escriu sobre la "revolució personalista", sintonitzant amb aquest incoformisme antimaterialista i espiritualista de la joventut intel·lectual francesa⁸⁷⁴. Una "revolució conservadora" contra la decadència de la França burgesa, que propugna una tercera via entre el capitalisme i el bolxevisme, branques d'un mateix tronc comú materialista (el feixisme n'és també un branquilló, però té molts aspectes saludables...). Els personalistes, que tindran molts problemes per trobar la manera de traslladar a la pràctica la seva filosofia, elogiaren molts aspectes de la ideologia del feixisme per després declarar els seus dubtes sobre la forma com aquesta es tradueix a la pràctica en institucions i política. Quan arribi l'hora de la veritat, però, sabran que la forma política que millor es conjuga amb el seu pensament és el règim feixisme. Mounier es resistirà més a la temptació que un Maulnier, però acabarà donant un suport incondicional al règim de Vichy⁸⁷⁵.

Maravall és un altre dels deixebles d'Ortega que traspasa el límit de la filosofia del seu mestre, per acabar essent ideòleg de l'Estat totalitari durant la Guerra Civil⁸⁷⁶. Maravall també dona la seva opinió sobre el personalisme francès, en aquest cas, sobre el grup d'Ordre Nouvea⁸⁷⁷, dirigit per Robert Aron i Arnaud Dandie. Maravall elogia diversos aspectes com el seu concepte de "revolució per l'ordre" i la seva crítica al individu, que ha de ser suplantat per la "persona", però considera que el personalisme es fatu si li manca una base cristiana (alaba, en canvi, a Mounier) i que desmembra la persona si desvincula la raó o el pensament de la vida, i, per tant, l'acció. La dicotomia entre persona i societat i Estat que fa *Ordre Nouveau* és falsa, segons Maravall, doncs les coordenades espacio-temporals, o, el que és el mateix, nació i moment històric, són l'artèria o el cordó umbilical de la persona amb el món.

Ja durant la República, Maravall revesteix de tints sacres el concepte orteguià de nació com a empresa col·lectiva. La nació és una missió comunitària, providencial i universal (perquè l'essència del poble espanyol és el cristianisme) cap a la unitat del ser (esquarterat per l'esperit modern), de la pàtria o d'una unitat política major, com Europa. Com a catòlic, l'espanyol és un poble amb un destí expansiu, de manera que està predestinat a l'evangelització, en l'ordre espiritual i l'Imperi, en el temporal. Nació i

⁸⁷⁴Garrigue, A. "La revolución personalista", *Cruz y Raya*, abril de 1933, pp.126-131.

⁸⁷⁵Sternhell, Zeev, *Ni droite ni gauche: la idéologie fasciste en France*, Bruxelles: Complexe, 1987.

⁸⁷⁶Fresán Cuenca, Francisco Javier, "Un ideólogo olvidado: el joven José Antonio Maravall y la defensa del Estado Nacional Sindicalista. La seva col·laboració a *Arriba*, òrgano oficial de FET y de las JONS. 1939-1941" *Memoria y civilización: anuario de historia de la Universidad de Navarra*, nº 6, 2003, pp. 153-187.

⁸⁷⁷Maravall, José Antonio, "La revolución para el hombre", *Cruz y Raya*, nº 15, juny de 1934, pp.99-125

una filosofia de l'acció en congruència a les circumstàncies històriques són els pilars de l'obra d'Ortega en les ressenyes sobre la publicació de les obres completes del mestre que en fan els seus deixebles com Maravall, Zambrano, o Lissarrague en la revista *Cruz y Raya*. La mateixa que farà José Antonio, l'únic que aquest no pretindrà mantenir-se dins l'ortodòxia orteguiana. Pels joves orteguians, l'Estat ha de ser l'únic intèrpret de la voluntat nacional i l'exclusiu intermediari d'aquesta amb el poble. L'Estat "nacionalitza" en la concepció orteguiana, quan incorpora més i més esforços a l'empresa col·lectiva i organitza i coordina per sobre la balcanització social i regional. Per aquests joves, l'Estat no és pas un instrument tècnic, sinó una encarnació de la comunitat nacional, *punto tendido de los planteamientos de Ortega a la orilla del Estado totalitario*⁸⁷⁸. El nou Estat ha de ser robust, com a garantia de continuïtat, gros, perquè ha d'acaparar totes les atribucions, i totalitari, perquè ha de representar tots els interessos sobreposant-se a disputes faccionals (de classe, regionals, entre partits polítics...), i també a totes les demés instàncies de poder, com l'Església o grups de pressió com la Patronal. Maravall anirà encara més lluny durant la guerra, fent evolucionar la idea del Partit nacional orteguianà a un partit únic totalitari que formi un tot indissoluble amb l'Estat.

Zambrano se n'adona a temps del caire que està prenent el projecte. Segons la seva versió, ella personalment havia vetat l'ingrés de J. A. Primo de Rivera a l'organització, el fill del dictador que combatut denodadament la "seva" FUE uns pocs anys enrere, i hauria pressionat per dissoldre el Frente tant bon punt se n'adona del seu perillós procés de feixistització (però el germen del feixisme ja hi és d'origen...), tot i que no havia pogut evitar que les sigles F.E. fossin utilitzades pel nou partit feixista⁸⁷⁹. A l'estiu de 1933, les negociacions per fusionar el FE i el MES (Movimiento Español Sindicalista) de Primo de Rivera, ja estaven força avançades, i, *de facto*, ja funciona el triumvirat Valdecasas-Primo-Ruiz de Alda. El Frente es dissolt llegant a Falange Española, Fascismo Español, o, simplement, F.E (que tal és el ball de sigles que utilitza en un principi), els seus estatuts i idees-força de la seva doctrina. García Valdecasas, un dels oradors del míting fundacional de Falange, abandona, però, molt aviat el vaixell i evoluciona cap el reialisme reaccionari. Conseqüentment, aquell contingut més modernista i sofisticat del manifest del Frente, de petjada orteguiana, com la racionalització tècnica de l'economia, s'extravia pel camí. El mateix discurs de García Valdecasas al míting de la Comèdia estarà trufat d'arcaïsmes medievals, d'un

⁸⁷⁸ Elorza, A. op, cit., p.219.

⁸⁷⁹ María Zambrano, 1904-1991, *de la razón cívica a la razón poética*, Madrid: Publicacions de la Residencia de Estudiantes, 2004, pp.42-43

essencialisme castellanista i d'una mística de la unitat que evoca el passat imperial i contrareformista d'Espanya, quasi indistingible de la retòrica del nacionalcatolicisme.

Tot i que la majoria de frontistes rebutja incorporar-se al nou partit, ja que no volen traficar amb les sigles originals, i, sobretot, perquè es neguen a participar en un projecte apadrinat per l'extrema dreta reaccionària (més que per remordiments ideològics), Zambrano és l'única segueix una trajectòria inequívocament democràtica, malgrat allò ambigu del seu pensament⁸⁸⁰, però la resta s'alinejarà amb Falange més tard, quan esclata la Guerra Civil (tot i que ja hi simpatitzaven abans) esdevenint, fins i tot, ideòlegs del projecte totalitari i imperialista de Falange, com Maravall, Lissarrague o Eliso García del Moral. Finalment, pel que fa la revista *Cruz y Raya*, pateix una ruptura interna similar a la revista *Esprit* però a la inversa⁸⁸¹. Si en la revista francesa són els cristianodemòcrates com Maritain o Marleau-Ponty qui abandonen la revista pel rumb feixistitzant que està prenent aquesta, en el cas de la revista de Bergamín són els ultraconservadors i els joves orteguians qui se'n separen des d'octubre de 1934, quan els democratacristians com el mateix Bergamín, José María Semprún o Alfredo Mendizabal decideixen donar un vot de confiança a la República. Una prova més del refús frontal a la democràcia dels joves orteguians.

7. Ramiro Ledesma i la fundació del feixisme espanyol, 1931-1933.

7.1 La Conquista del Estado.

La proclamació de la República desferma una gran explosió d'entusiasme popular. Es creu arribat, per fi, el moment d'una modernització del país, tants de temps reprimida per la vetusta monarquia borbònica. Les eleccions municipals del 14 d'abril de 1931 deparen una victòria de les candidatures republicanes a les grans ciutats, però aquestes són derrotades a l'Espanya rural, que encara pateix la rèmora del caciquisme. A despit del caràcter municipal dels comicis, la República es proclama "legítimament", tot i que no "legalment", ja que la voluntat general, que s'expressa en l'espontània ocupació dels carrers, així ho imposa (de fet, els polítics del pacte de Sant Sebastià poc s'ho esperaven, i no saben exactament el que fer). El 14 d'abril és una

⁸⁸⁰ Ana Bundgard ha expressat la seva "persistent i ferma dubte" sobre els fonaments del pensament de María Zambrano, de llinatge més heiddegerià que kantià. Dubte que es fa extensiu a tot intent de traslladar una filosofia vitalista i irracionalista a la política, poc acomodable a un sistema formal com la democràcia parlamentària. El seu concepte de la política com a creació la porta a exaltar la guerra com a vòrtex fundacional. Zambrano, però, sempre es va mantenir fidel a la democràcia malgrat les contradiccions del seu sistema de pensament, "El pensamiento político en las obras de juventud de María Zambrano, *Actas II Congreso Internacional sobre la vida y obra de María Zambrano*, p.161

⁸⁸¹Sternhell, Zeev, op. cit., (1987), p. 316.

data d'ampli consens popular, tot i que, girant la vista enrere aquest pugui semblar impostat per la forma com acaba, o, millor dit, amb la que acaben amb aquest règim. El sentit comú demana una "revolució" per trobar una sortida a l'embús on es troba la política espanyola; polítics dels antics partits dinàstics, com el president Alcalá Zamora, són progenitors de la República. El monarquisme polític es converteix en una opció marginal, i, tot i que les forces monàrquiques es reactiven amb el temps, sempre estaran mancades d'un suport popular significatiu.

El vot rupturista i la "festa popular" del 14 d'abril no sanciona, superficialment, un canvi en la titularitat de l'Estat. La República no ha de ser una monarquia sense rei. Més que definicions concretes, el que es manifesta aquella jornada és una *esperança*, un "estat d'ànim"⁸⁸² difícilment entroncable amb una determinada tendència polític o en aquell o aquell altre partit tot i l'existència d'un *mínims*, que es poden sintetitzar, vagament, amb el concepte de "República social". Però, *outsiders* com el PCE a banda, entre les forces polítiques organitzades que han fet causa comú per la consecució de la República no hi ha unanimitat, com es posarà de manifest súbitament. El *projectes* del 14 d'abril són diversos i divergents. És en aquest context de plètorà política que neix el primer nucli feixista espanyol. Aquest manifesta la seva voluntat de transcendir el debat sobre la forma de l'Estat en el qual han estat enfeinats tots els partits polítics abans del 14 d'abril. Ramiro Ledesma, pare de la criatura, adopta des del primer moment una actitud accidentalista respecta aquesta qüestió, que al seu parer, monopolitza abusivament el debat polític i solapa qüestions de resolució més urgent⁸⁸³. Es precipita Ledesma, doncs la seva negativa a entrar en la controvèrsia sobre la forma de l'Estat posa el seu projecte fora d'òrbita, no només al marge del sistema, sinó també del debat polític quotidià, d'allò que interessa als espanyols en aquells moments. Molts, aviat decebut amb la "transacció republicana", amb la "República barata", segons l'expressió del professor Ucelay da Cal, li hauran de donar la raó. Al cap hi ha la fi, el debat sobre la forma de l'Estat pràcticament s'extingeix quan es consolida la República i deixa pas a altres de més actualitat, com és la dialèctica revolució contrarevolució. Ledesma detecta bé que aquell "esperit" del 14 d'abril va molt més enllà que el comitè revolucionari que està negociant la transició a la República i es proposa canalitzar-lo abans que entri en un procés d'institucionalització. Ledesma integra el 14 d'abril en la seqüència de la revolució nacional, de la mateixa manera que el comunista Maurín arenga a favor d'una "segona revolució". Tal hi com

⁸⁸² Atmosfera de *euforia, incredulidad y ansiedad*, segons Jackson, Gabriel *La República Española y la Guerra Civil*, Barcelona: Crítica, 2006, p. 45

⁸⁸³ Ledesma, Ramiro, "En esta hora, decimos", *Obras completas*, Molins de Rei, Barcelona: Nueva República, 2004. v.III, p.119. Sobre la instauració de la República, Ledesma diu *han variado, pues, la circunstancias, el contorno que nos rodeaba. Nosotros seguimos igual que en la hora de nuestra salida.*

l'artista ha de donar forma a una massa de fang quan encara és dúctil, abans que es petrifiqui, el polític ha de manipular aquest estat d'esperit abans que declini, desviant les seves energies cap a metes de més alçada que un traspàs de poders, encaixant-la a través d'un *moviment* i no un partit (que Ledesma no fundarà fins 1931), com intenta fer a través de la *La Conquista del Estado*.

En el seu manifest fundacional⁸⁸⁴, es contextualitza el moment present com una crisi de civilització de gravetat incalculable, que, per tant, no és només econòmica, tot i que aquesta sigui ara mateix la seva expressió més pregonada. Aquesta crisi és el cant del cigne del món d'abans de la guerra. S'ha entrat en una fase postliberal, de manera els vells *clavages* polítics d'esquerra i dreta ja no serveixen. Es per això que Ledesma enuncia un *Estado de novedad radical* on se superin les velles divisions laterals. El marxisme ha estat el primer en identificar correctament la naturalesa de la nova civilització sorgida de la revolució industrial, per això se li ha de reconèixer *hombres de precursor*, però no s'ha pogut emancipar de l'economia política liberal i, per tant, se la declarar *muerto y agotado en los primeros choques*⁸⁸⁵. El materialisme marxista és una hipertròfia materialista del liberalisme. La socialdemocràcia, subcultura política reformista d'aquest materialisme marxista ha estat cooptada per l'Estat liberal, fins el punt que s'ha convertit en la seva principal creua. Exemple contemporani d'això últim és la República de Weimar. La socialdemocràcia ha traït a la classe obrera en renunciar a la revolució. Per això, Ledesma exigeix una revolució a ultrança que clavi els darrers claus al taüt del materialisme, liberal i marxista i que liquidi el vell ordre de les coses. Per això, es proposa aglutinar tot el poble entorn una revolució nacional que recuperi *l'espíritu nacional de nuestra peculiaridad hispánica*, però també, que conquereixi *los resortes técnicos, la movilización de los medios económicos, la victoria sobre intereses materiales y la justicia social*⁸⁸⁶.

Per això, Ledesma i els seus col·laboradors postulen l'estructura sindical de l'economia. Aquesta, si bé ha de preservar l'eficàcia de la producció industrial, n'ha d'exterminar "les supremàcies morboses". Amb aquest qualificatiu es refereix al capitalisme financer, al capital estranger, al latifundisme parasitari, i en general, a tot allò que vampiritza l'economia nacional. L'Estat totalitari ha de disciplinar l'economia, de manera que no pot *abandonar su economía a los simples pactos y contrataciones que las fuerzas económicas libren entre sí*⁸⁸⁷. Això vol dir que arbitrarà, o més aviat,

⁸⁸⁴ Ledesma, Ramiro, "Nuestro Manifiesto Político", op. cit., pp. 22-28

⁸⁸⁵ Ledesma, R. "Nuestro Manifiesto Político", *Obras completas...*v. III, p. 24

⁸⁸⁶ *Ibidm.*, p.25.

⁸⁸⁷ *Ibidm.*, p. 26

imposarà les relacions entre capital i treball, no admetent la lliure negociació entre aquestes dues forces, i evitant qualsevol interferència a la producció (tant empresarial amb els *lock outs*, com obrera amb les vagues) en nom de les altes finalitats de l'Estat. Els productors (empresaris i obrers) s'enquadraran forçosament en els sindicats a través del qual s'articularà la vida econòmica de l'Estat. Es promet tant la justícia social com la disciplina social.

Espanya, doncs, es troba una cruïlla dramàtica entre la descomposició i la seva salvació. Qui ha de prendre la paella pel mànec i redreçar una Espanya que vaga cap a la seva autonegació són els joves, els únics que tenen una consciència "de l'actualitat", i que no es refugien en els vells paradigmes polítics de la "prehistòria", és a dir, el període d'abans de la guerra. La nova organització neix amb una vocació netament revolucionària, no electoral, per això cerca reclutar soldats, militants en el sentit bèl·lic del terme i no afiliats passius:

*Buscamos jóvenes equipos militantes, sin hipocresías frente al fusil ni a la disciplina de guerra. Milicias civiles que derrumben la armazón burguesa y anacrónica de un militarismo pacifista. Queremos lo político con un sentido militar, de responsabilidad y de lucha*⁸⁸⁸.

No serà un partit polític més, sinó un exèrcit civil imbuït dels valors i l'esperit de la milícia, amb la missió d'executar la revolució nacional i construir el nou Estat per la força i sense demora, aprofitant la gran oportunitat històrica que s'està vivint

7.2. El feixisme com a ruptura generacional.

Dintre de l'arbòria doctrina dels feixismes europeus, el culte a la joventut és un lloc comú present en tots ells⁸⁸⁹. Segons S. Payne, tots els moviments revolucionaris enlluernen als joves per allò que tenen de transgressor contra la realitat heretada, però l'exaltació feixista de la joventut és excepcional, doncs aquell es dirigeix específicament als joves, atribueix a la generació actual una missió històrica superba, que les anteriors han incomplert, i fa de la ruptura generacional l'epicentre de la seva idea del progrés històric⁸⁹⁰: no és la lluita de classes el motor de la història, sinó el combat entre

⁸⁸⁸ *Ibidm.*, p. 27

⁸⁸⁹ *Key myth* de tot moviment feixista l'anomena Tracey H. Koon a *Believe-Obey-Fight: political socialization of youth in fascist Italy*, London: University of North Carolina Press, 1985, p.xvi.

⁸⁹⁰ S.Payne, *Historia del feixisme*, Barcelona: Planeta, 1995, p. 23. Payne inclou el "juvelinisme" dins el model ideal categòric de feixisme.

generacions. La primera, la teoria marxista, és artificial i cobdiciosa, la segona, la "seva", és natural i totalment desinteressada,

La joventut és exalçada com un col·lectiu (no és un concepte individual ni amb estries internes) al que s'associa unes virtuts (tenacitat, abnegació, coratge, passió, energia...) i uns valors (idealisme, solidaritat, antimaterialisme, caràcter insubornable... tot el contrari que el catecisme burgés), que són els del feixisme, produint-se la simbiosis entre jovent i moviment. El feixisme és un moviment antiburgés que envesteix contra la *superestructura* de valors burgesos més que contra la *base*, és una "transgressió reaccionària" (un trastorn imprescindible perquè tot torni a l'estabilitat, i, que, per tant, reforça l'ordre, com explica el filòsof George Bataille sobre la funció de la transgressió del tabú) que ataca el sistema de valors burgés per apuntalar la seva base socioeconòmica, la propietat privada, amb uns altres arguments. S'apel·la a ella com a salvadora de la pàtria, desgovernada pels "vells", als que es vincula, en contrast, una sèrie de valors pejoratius (egoisme, materialisme, corrupció, acomodament, conformisme...). Els vells són els qui han condemnat a la nació a la seva situació actual, xacrosa, encorbada, xaruga i terminal, mentre que els joves són la seva esperança d'emancipació. Joventut i vellesa són metàfores que reflecteixen l'estat de salut d'una nació. De fet, des de finals de s. XIX s'està aplicant aquesta metàfora biològica per discriminar entre nacions joves i nacions velles, en funció del seu dinamisme⁸⁹¹. La "vella Europa" està entonant el seu cant del cigne, sobrepassada pels pobles joves com EUA, a la vora del precipici segons els cultivadors de metahistòria com Spengler. El feixisme és aquell mesfistòfeles que té el secret de la seva joventut.

La crida a la joventut no és un patrimoni del s.XX, sinó que abans ja trobem antecedents en alguns moviments nacionalistes revolucionaris que cominen als joves a supplantar l'antiga classe dirigent, per tal que aquest relleu generacional actui com a revulsiu per una nació apergaminada. Mazzini, i la seva "Jove Europa" són una exponent d'aquesta elevació de la "joventut a principi nacional"⁸⁹² que inspira als feixisme italià, doncs aquest s'erigeix com a culminació del *Risorgimento*. La ruptura generacional com a fórmula revolucionària que preconitzen els moviments nacionalistes és un alternativa al socialisme, pel qual la revolució significa la substitució d'una classe per una altra en el poder. Segons la interpretació generacional de la

⁸⁹¹ Les nacions llatines estarien sent desbancades per les nacions joves i emprenedores, les nòrdiques (Anglaterra, Alemanya, EEUU) segons obres de molta tirada aquest final de segle com la d'Edmond Desmolin *quoi consiste la supériorité des anglosaxos* (1997), o la de G. Sergi, *La decadencia de la las naciones latinas* (1900), citat a José Calvo Carilla, *La cara oculta del 98: místicos y intelectuales en la España de fin de siglo (1985-1902)*, Madrid: Cátedra, 1998, pp. 83-95.

⁸⁹² Ledeen, Michael A. "Italian fascism and youth"; *Jornal of Contemporary History*, v. 4, n°3, (1969), p. 137

història, el conflicte és entre pares i fills⁸⁹³ i no entre classes socials. La joventut té una dimensió “nacional” en quan és una unitat natural, no fraccionada per motius socioeconòmics i una metàfora del renaixement, o rejuveniment, nacional. Són els joves els que van a morir per la pàtria en les guerres en els nous exèrcits nacionals. Pels moviments nacionalistes, com el *mazzinià*, la nació es mimetitzava romànticament amb els joves, doncs la consagració de la “primavera dels pobles” té un rostre juvenil. El jove, símbol, art i part de la nació també nova, és el nou subjecte revolucionari del nacionalisme de *fin de siècle*: la gran esperança. Des de la dècada dels noranta del s. XIX, existeix una malastrugança universal sobre la decadència de la civilització occidental, un terme popularitzat per la cèlebre obra de Max Nordau⁸⁹⁴. La creença quiliàstica en la descomposició de les cultures nacionals, amb una etiologia múltiple que va de la crisi dels sistemes polítics liberals, la transició cap el capitalisme monopolístic, la irrupció de la societat de masses o la incipient globalització (fenòmens tots ells que sacsegen les identitats tradicionals) caracteritza el que s’ha anomenat el dolor de *fin de siècle* que, de figura retòrica reservada als artistes, va passar a descriure l’*ethos* col·lectiu d’una època. Es busca consol en l’aparició d’un messiès, l’“home nou”⁸⁹⁵, al mateix temps que es cerca un boc expiatori en els “humans degenerats”, les minories ètniques o els pobres. Es confia en que els joves puguin rescatar la civilització del marasme on es troba enllotada. En la crisi, per tant, s’incuba la salvació un cop s’han expiat els pecats de “l’estúpid segle XIX”. Estem també en una època de transició vers el nou paradigma científic, pel que la biologia esdevé la ciència reina i s’empra per explicar fenòmens sociopolítics, com la delinqüència, la pobresa o la lluita de classes. El culte al cos, que es consagra al tombant de segle (en el qual coadjuven tendències en auge com l’higienisme, l’eugenèsia, l’esport i l’olimpisme, la vida a l’aire lliure..) suposa una revalorització de la joventut com a símbol de salut i vigor. També ara es comença a incloure el jovent dintre l’agenda política dels estats europeus i es gargotegen les primeres polítiques de joventut. Els joves són el futur, i, per tant se’ls ha de protegir entre cotons. L’exaltació de la joventut acaba transcendint de l’espai minoritari dels artistes i els filòsofs per vulgaritzar-se en un tòpic instrumentalitzat des del poder, des d’on es crea una estereotip de cartró-pedra del jove, que conjura allò que té de perturbador la joventut per la prolecta classe dominant, que emplaça qualsevol reforma social, ara per ara, inabordable, als joves i a un futur indefinit. Naturalment, la formalització jurídica burgesa de la idea de “jove”

⁸⁹³ Títol d’una cèlebre obra d’Ivan Turguenev de 1862, en la qual es narra la ruptura generacional entre el liberalisme il·lustrat i el materialisme i nihilisme de les joves generacions.

⁸⁹⁴ Autor de *Entartung*, Degeneració (1892)

⁸⁹⁵ Gentile, Emilio *Fascismo: historia e interpretación*, Madrid: Alianza, 2004, p. 98

persegueix unes altres fites menys sublimes que les d'engendrar "l'home nou", com ara la de demarcar legalment el rol social dels joves (un mecanisme de control social modern, el de tatuar un rol...), els quals se l'agombola de les activitats "adultes", com la política, i són "puerilitzats" en la seva casa de nines. Esperança i temor al seu desviament polític convergeixen en aquesta primera ideació dels joves com a nou col·lectiu social

L'avantguarda és potser el fenomen més paradigmàtic d'aquesta fractura generacional. El futurisme (el primer manifest futurista data de 1909) és el primer d'una col·lecció d'*ismes* englobats sota aquesta etiqueta genèrica de ressonàncies bèl·liques. L'art d'avantguarda o, simplement, "nou art" reacciona virulentament contra l'academicisme i totes les formes estètiques anteriors a ell, titllades de *passadistes*. És una revolta estètica contra el passat que experimenta amb totes les distorsions de la sintaxi de l'art tradicional: l'estrofa, l'harmonia, la proporció... És també un art "presentista", que vol integrar-se al paisatge industrial del s.XX i, per això, canta a la velocitat, la tecnologia, la megalòpolis... També canvia el perfil de l'artista, ara ja no vinculat a l'aristocràcia sinó d'extracció burgesa, que renega dels valors de la seva classe malgrat que molts cops viu de les rendes familiars. No hi ha millor testimoni d'aquesta ruptura generacional, per l'estupefacció que transmeten les seves memòries, que l'escriptor vienès Stefan Zweig que recorda la insolència d'aquells joves avantguardistes respecta a la generació anterior, aquella, que a la seva vegada, s'havia rebel·lat contra els usos acadèmics a principis de segle, i que ara veia pagada la seva acritud amb la mateixa moneda per un nou art, per ell totalment incompreensible⁸⁹⁶. Però no és "lleï de vida" que els joves es rebel·lin contra les persones grans, com podria autocompadir-se un escriptor veterà, sinó que aquesta és una tendència recent, producte del culte a la joventut redemptora inaugurat a finals de segle.

En la seva voluntat de desmarcar-se totalment de l'art fabricat fins el moment, l'avantguarda no vol ser descriptiva sinó una reinterpretació de la realitat (per tant, actiu, en contrast a la mera reproducció passiva representada per la fotografia) ni estar destinat a la seva exhibició en museus o galeries, que marceix el liniments creatius de l'obra d'art. Tampoc vol ser esteticista (*l'art pour l'art* ja és passat) ni estàtic (tot i que, val a dir, que el florilegi de corrent avantguardistes poden diferir en aquest punt, per exemple, el purisme de la generació del 27 a Espanya reivindica l'autosuficiència de l'art en la mesura que el deslleta de la realitat, el "deshumanitza", la qual cosa no deixa de ser una reedició de l'art per l'art: el que canvia és el criteri sobre allò que és una

⁸⁹⁶ Zweig, Stefan, *El món d'ahir, memòries d'un europeu*, Barcelona: Quaderns Crema, 2001, p. 369.

obra d'art). Per això els futuristes italians celebren les vetllades d'*arte/azione*⁸⁹⁷, en les que l'art pren una dimensió de *succés*, de *happening* en contrast a l'art dissecat dels museus, sessions que poden acabar a rufianescos mastegots, pels futuristes, clímax orgàsmic de l'art a través de la violència.

Tot sisme polític ha estat acompanyat per una renovació estètica, des de la iconoclàstia del s.XVI-XVII al realisme decimonònic. La novetat és que l'art d'avantguarda no es conforma en inspirar-se en aquesta nova societat maquinista, sinó vol ser sobirà i *intervencionista* sobre la realitat, que modela al seu albir com un demiürg o un infant. La conseqüència lògica del desengany d'aquest paradís artificial és voler actuar directament sobre la realitat empírica, i això vol dir comprometre's políticament. Contemporàniament a l'avantguarda estètica, sorgeixen nous moviments polítics *avantguardistes*. Si aquella renegava de l'academicisme, aquests ho fan del sistema polític "convencional" des de la revolució francesa, és a dir, el liberalisme. Al cap hi a la fi la nova política s'abeura dels mateixos "factors de contemporaneïtat" que l'art d'avantguarda, inclòs recicla els temes i el llenguatge que aquest art ha anticipat: ruptura amb el passat, mística de la joventut, activisme, despotisme de "l'artista"....

La projecció política de l'avantguarda estètica no és unívoca, sinó polar: es bifurca als extrems ideològic, que comparteixen el mateix "antipassadisme", el menyspreu als vells *clavages* polítics: dos amics, Aragon i Drieu la Rochelle trien camins antagònics prou coneguts. En un diàleg de la seva *Comédie de Charleroi* (1934), Drieu de Rochelle reproduceix el següent diàleg:

-Yo no soy de izquierdas.

-Es usted de derechas?. No tiene importancia

-Tampoco soy de derechas

-¿Y que es usted?

-Estoy en contra de los viejos⁸⁹⁸.

És a dir, la "joventut" que ha sobreviscut a la guerra (Charleroi és el primer campament militar on és destacat Drieu⁸⁹⁹) abjura dels alineaments polítics anteriors a l'*avant-guerre*, és a dir, el liberalisme i la socialdemocràcia, i raspa la seva adscripció política

⁸⁹⁷Sobre la relació entre futurisme i política, veure Berghaus, Günter, *Futurism and politics: between anarchist rebellion and fascist reaction, 1909-1944*, Providence: Berghahn Books, 1996.

⁸⁹⁸ Citat a Andreu, Pierre, *Drieu La Rochelle*, Madrid: Aguilar, 1992, p. 97

⁸⁹⁹ Drieu comença sent afí al partit monàrquic Acció Francesa, però durant els anys trenta evoluciona cap al feixisme. Declarat feixista des dels fets de febrer de 1934, col·labora amb la revista *La Lutte des Jeunes*, fundada pel seu amic Bertrand de Jouvenel, on fa proselitisme a favor d'una unió de joves revolucionaris de totes les tendències, a la manera del Ledesma de *La Conquista del Estado*. Algunes dades sobre la revista *La Lutte des Jeunes*, veure P.Burrin, op. cit., pp. 96-97.

fins a deixar visible l'ós, allò essencial o elemental, una categoria biològica i conductiva, la de "joventut" (que es rebel·len contra els vells per pura *mecànica natural*) o, més concretament, la històrica de "generació" (generació de la guerra incompatible amb la "remota" de la preguerra). La generació és una militància política que no necessita adjectius, però que, al 1934, Drieu identifica ja amb el feixisme. La ruptura generacional és fa servir com a filosofia de la historia, justificació natural del triomf de la revolució feixista (alguna cosa així com la ineluctable adveniment del socialisme per les contradiccions intrínseques del sistema capitalista, però en clau biològica) i "oposició espectacular" que simula un dinamisme que és pròpiament el de la producció capitalista (Debord) pel consum d'una jove burgesia (doncs quan s'apela als joves, sempre s'està pensant en el burgés, els obrers no tenen joventut) radicalitzada contra la idiosincràsia conservadora dels seus pares, que serveix per velar la "qüestió social". El feixisme sap fer-se representant dels joves burgesos traduint en termes polítics aquest cisma entre pares i fills, que no deixa de ser una producte de la *modernització* que aquest moviment combat.

La guerra mundial és el catalitzador dels nous moviments polítics. Els pronòstics tremendistes sobre una hecatombe de la civilització occidental queden plenament confirmats en la carnisseria de la Guerra Mundial. El curanderisme palingenètic⁹⁰⁰ veu en ella tant una catàstrofe com una oportunitat de regeneració i rejuveniment⁹⁰¹. Com ja hem comentat, la postguerra és una època d'esplendor d'allò jove, fenomen que s'explica per causes demogràfiques (*baby boom* de postguerra, incorporació a la vida pública adulta d'aquells que no van ser mobilitzats, per massa joves...), polítiques (major consideració als joves que s'han sacrificat a la guerra, compliment de les promeses fetes als joves treballadors de la rereguarda, com el descens en l'edat de vot), econòmiques (major autonomia monetària dels joves durant les "vaques grasses" dels anys vint), i culturals (prestigi de tot allò modern, art, tecnologia, oci...). Estem per tant, a una "època jove" en tots els sentits.

Pel feixisme, un moviment engendrat en la guerra, aquesta és una cesura infranquejable, de manera que el món de la preguerra és irrecuperable, i, amb ell, tots els sistemes polítics del passat s'han escolat pel desaigüe de la història (voler-los

⁹⁰⁰ "Palingènesis" és un cultisme que significa néixer de nou, un nou començament radical que segueix a un període de destrucció. Sobre la idea de palingènesis aplicada a la ideologia feixista, veure Roger Griffin, *The nature of fascism*, London: Routledge, 1991, p. 33

⁹⁰¹ La guerra és la gran oportunitat pel renaixement nacional, però només és un principi. D'ella n'ha de brotar una nova generació, segons Giovanni Pappini, "més entregada, forta, més espiritual, més culte, més honesta que cap altra que ens ha precedit i la que ara ens governa". El dia després de la guerra s'ha de produir una "total canvi en les classes dirigents", rellevant la nova generació a aquella que ha convertit a Itàlia en un invàlid. Citat a Griffin, R, *Fascism*, Oxford: Oxford University Press, 1995, pp. 23.23.

actualitzar és nigromància). El dret a manar correspon ara a la “generació del front”, de la que el feixisme, que té per caldo de cultiu, potser no numèric però sí simbòlic, els semiadolescents veterans d’aquesta guerra, se’n fa portaveu. *Largo al Giovanni!* és un dels lemes del partit que té com a himne el de la *Giovinneza*. Aquesta generació (que compleix els requisits per ser una “generació política” com manen els cànons, és a dir, aquella que s’embasta entorn un gran esdeveniment que causa un gran commoció en els coetanis i se sent imbuïda d’una consciència “missional”) es compon de joves reclutes, en molts casos com a voluntaris, atrets pel romanticisme de la guerra⁹⁰² i que han estat educats en les trinxeres en la taula de valors bel·licistes que molts d’ells voldran empeltar a la pau, concitant un ambient de “guerra freda” durant els anys d’entreguerres. Aquesta generació mistifica la guerra, però al mateix temps abomina de la classe dirigent liberal que ha sacrificat als joves sense rubor a l’orgia de sang de Caporeto o Langemarck per satisfer els seus apetits egoistes, posant en solfa els seus ideals humanistes i filantròpics d’herència il·lustrada. No són ni liberals, ni monàrquics, ni restauracionistes, doncs poc tenen a agrair a la classe dirigent dels seus respectius països, que no els reconeix els seus sacrificis. La reinserció d’aquests veterans serà molt traumàtica.

El feixisme dona cobertura a les reivindicacions de la “generació del front”, doncs en el soldat percep “l’home nou” que ha de reconstituir les nacions devastades: el “regenerador regenerat”⁹⁰³, l’apòstol que prefigura “l’home feixista” que objectivarà l’Estat totalitari del futur. La classe política anterior a la guerra és culpable del decandiment de la nació per la seva política localista, camandulera i curta de mires. L’impropi sistema liberal ha encunyat un arquetip moral de persona, “l’últim home” nietzscheà, el burgés decadent. La joventut ha patit molt negativament els efectes d’aquesta corrosió del caràcter que ha espatllat la seva veritable naturalesa, convertint-lo en un ser àton, desganat i indolent, “desarrelat” (emotiva i nacionalment), per fer servir un adjectiu popularitzat des de final de segle per Maurice Barrès⁹⁰⁴. La política liberal està buida de vibració nacional, desmembra el país amb les renyines entre partits polítics, el “borsaltilitza” amb un sistema parlamentari on aquesta munió de capelletes gestiona les seves accions sobre l’Estat en benefici propi, burocratitza aquest convertint-lo en una oficina que defensa els interessos d’una minoria privilegiada contra la majoria, només presta atenció al poble quan aquest ensenya les

⁹⁰² Sobre el mite de la guerra, veure Mosse, George, “Two World Wars and the myth of the War Experience”, *Journal of Contemporary History*, v. 21, n° 4, octubre de 1986, pp. 491-513.

⁹⁰³ Gentile, E. op. cit., (2004), p. 259

⁹⁰⁴ Per Zeev Sternhell, el feixisme com a ideologia neix molt abans de la Primera Guerra Mundial, amb escriptors com M. Barrès com a clars precursors.

dents, condemnant-lo a un estat semisalvatge de desnacionalització que el fa assimilar doctrines estrangeres i masoquistes per la vitalitat nacional, com ara el marxisme... El feixisme vol esmenar aquesta situació inspirant-se en els valors teòricament assimilats pels joves a les trinxeres (fortalesa d'ànim, camaraderia, punt d'honor...) per a forjar el seu model "d'home nou", que té en els joves *arditi* (com a terme genèric), el seu esberrany. Com que hi ha un abans i un després de la guerra, els individus es divideixen entre els que han combatut, i els que no han fet. Els primers són els precursors del nou món, són "fiables", mentre que els segons estan tarats per la seva formació liberal, són sospitosos. L'exaltació feixista dels joves permet a aquest moviment fer extensiu les reivindicacions dels excombatents a un sectors més ampli de la població, així, ultrapassa el *ghetto* del grup de pressió militar per esdevenir un partit de masses⁹⁰⁵.

El feixisme es jacta de ser un moviment jove, nat en una època jove. Primerament, per una qüestió cronològica, puig és un dels últims moviments en arribar a l'arena política, és un *latecomer*, com el va definir Linz: liberalisme, democràcia, republicanisme, anarquisme o socialdemocràcia són anteriors a ell, vestigis del món prebèl·lic. El feixisme vol ser, doncs, una ruptura generacional⁹⁰⁶ amb el passat. No només és jove perquè és l'últim, sinó perquè és modern, congruent amb l'esperit dels temps. *Il tempo è con noi o l'avvenire è con noi*⁹⁰⁷ exclamen els feixistes italians, que creuen tenir el temps al seu costat, ja que el triomf del feixisme gairebé és una fatalitat del segle: el s. XX, és el segle del feixisme⁹⁰⁸. El feixisme agafa per les banyes al present, enlloc de caure en la melancolia del passat. Ens trobem en una època de lluita de classes, i com a resposta a aquest envit, el feixisme postula un sistema corporatiu que adossa els treballadors i els patrons a l'Estat mitjançant sindicats professionals, en "harmonia de classes". Estem en una època de creixent intervencionisme estatal, i els feixistes advoquen per un Estat totalitari que regni sobre els interessos parcials, també sobre les economies privades (tot i que respectant la intocable propietat). És, també, una era de revolució científica i tecnològica, i els feixistes posen aquesta al servei del poder: la biologia adreçada a l'exclusió de les "races inferiors", les noves tècniques laborals per disciplinar la classe obrera i incrementar la producció... És, finalment, una època de globalització, i en ella els feixistes aspiren a l'expansió colonial, la recerca de l'espai vital. La recerca del domini sobre la naturalesa l'acredita com un projecte ultramodern.

⁹⁰⁵ Wohl, R. op. cit., p. 177.

⁹⁰⁶ Wanrooij, B. "The rise and fall of Italian fascism as a Generational Revolt", *Journal of Contemporary History*, vol. 22, n° 3 (1987), pp. 401-418.

⁹⁰⁷ Zunino, P. G. *L'ideologia del fascismo: miti, credenze e valori nella stabilizzazione del regime*, Bologna: Il Mulino, 1985, p. 67

⁹⁰⁸ Mussolini, Benito, *El espíritu de la revolución fascista*, Buenos Aires; Temas de Hoy, 1984, p. 231.

O antimodern, que és l'envers de la modernitat, com la contrarevolució ho és de la revolució, i no una revolució contrària, com raonava el reaccionari francès J. De Maistre. El feixisme no és enyorant ni nostàlgic i, més que tradicionalista, vol crear la seva pròpia tradició: és un futurisme amb la vista fita en el passat⁹⁰⁹. Vol ser la forma moderna de la tradició, que ni es restaura ni s'adapta, es *reifica* en un projecte de futur concebut des de les circumstàncies presents. L'historiador P.G. Zunino diu que, en el feixisme italià, malgrat les omnipresents referències a l'antiga Roma, el passat no es va suplantar mai al present. El passat gloriós no provoca al feixista el síndrome de Stendhal, sinó que és un revulsiu pel despertar nacional (un mite en el sentit *sorelià*)⁹¹⁰. Quan els feixistes afirmen que el passat és un projecte de futur no volen suggerir una regressió, sinó una re-creació, en el present, de l'*edat d'or* de la nació. Per exemple, en el cas espanyol, l'apel·lació a l'imperi no és un anacronisme, sinó un projecte al voltant dels qual tornar a congrega tots els espanyols que fins ara han estat lliurant un "duel a garrotades".

El feixisme no és un moviment *passadista*, sinó modern. La resta, segons el seu parer, són anacrònics perquè la història ja els ha sobrepassat. El liberalisme s'ha estandarditzat i només és una ombra del de les grans revolucions romàntiques decimonòniques. El seu *laissez-faire* no cassa amb una època estatalista, ni el seu individualisme ho fa amb el col·lectivisme actual. La socialdemocràcia, reformista i aburguesada, desentona amb els afanys revolucionaris actuals de la classe obrera, és parlamentària en una època de dictadures i internacionalista en un context d'apogeu del nacionalisme⁹¹¹. No hi ha oposició real entre ells, l'estafa democràtica no ho és més en països on s'arrangen les eleccions que en altres teòricament nets. La lluita autèntica ja no és entre partits, és entre generacions. No només són anacrònics, sinó que ells han estat els responsables del declivi de la nació, són fracassats, i per tant, ara han de tenir la decència de retirar-se a un segon pla. Però els liberals, culpables d'haver convertit a Itàlia en un país ínfim (en una *Italianetta*), s'entesten en continuar regint els destins de l'Estat quan haurien d'haver dimitit després de la *vittoria mutilata*; o són els

⁹⁰⁹ Expressió d'Emilio Gentile, op. cit., (2004), p. 268. Sobre la complexa dialèctica entre modernitat i antimodernisme del feixisme, veure el clàssic de Jeffrey Herf, *El modernismo reaccionario: tecnología, cultura, y política en Weimar y el Tercer Reich* México: Fondo de Cultura Económica, 1990, un capítol de l'obra d'Emilio Gentile *Le Origini dell'ideologia fascista: 1918-1925*, Bari: Laterza, 1975, "La revolta contra il mondo moderno", (pp. 274-194) o més recent, l'obra de Roger Griffin *Modernism and fascism. The sense of a beginning under Mussolini and Hitler*, Gordonsville: Palgrave, 2007.

⁹¹⁰ Zunino, P.G. op. cit., p. 69. El mateix Mussolini diu *...no somos hábiles commemorades. Caminamos adelante y mirando hacia adelante. Es nuestro estilo. Somos jóvenes, nacidos ayer, y no tenemos historia, o tenemos demasiada pero no nos pesa. No se grava sobre nuestro ánimo ningún hecho del pasado y el tumultuoso presente nos acosa hacia el porvenir*, Mussolini, B. *Escritos y discursos*, Barcelona: Bosch, 1935, v.II, p.159. El passat és, per Mussolini, un punt de recolzament per llançar-se cap el pervenir, la Roma històrica és el *punto de partida, de relación, es nuestro símbolo, o si se quiere, nuestro mito*, (p. 298), no pas una contemplació nostàlgica del passat.

⁹¹¹ En la nova civilització que s'entreu no hi té lloc les ideologies del passat, diu Mussolini (citat i traduït de l'anglès per Griffin), *We have entered fully into a period which can be called the transition from one type of civilization to another. The ideologies of nineteenth century are collapsing and find no one to defend them*, Griffin, R. op. cit., (1995), p.72.

responsables del *Novemberbrecher* que han venut el país als aliats i l'han condemnat a un deute crònic⁹¹²; o els homes del "Pacte de Sant Sebastià" (17 d'agost de 1930), representants d'un republicanisme atrotinat que incompleix el deure d'abordar els dèficits històrics del país, i que, amb la seva desídia, obra de bat a bat les portes a la invasió marxista... L'enemic és la "vella *troupe*" es a dir, una classe política incompetent, antiquada i traïdora que ha de cedir el seu lloc a un "nou ordre"⁹¹³. L'únic moviment que acompanya al feixisme al pòdium de la modernitat, i per tant, l'únic que pot competir amb ell, és el comunisme soviètic (i per això és el seu enemic íntim, l'admirat enemic): aquest és col·lectivista, proletari, autoritari i antiliberal. Però Moscou és el mal camí, significa la rendició d'Occident davant una nova cavalcada dels bàrbars orientals. Per tant, el feixisme planteja un dilema de civilització: o feixisme o comunisme. Els joves, per lògica, només poden afillar-se a un o altre moviment, doncs, altrament, estarien traint la seva condició de joves.

Enfront al concepte de "classe" que blasona el moviment obrer, el feixisme esgrimeix el concepte de joventut. Aquesta és una noció transversal, és a dir, no esquarterada per distincions socioeconòmiques, i, com tal, *nacional*. La classe divideix, la generació unifica⁹¹⁴. El concepte feixista de joventut és una deformació semàntica amb la que es designa el tot per la part, una abstracció (que el feixisme no considera com a tal, sinó una identitat natural o biològica, a diferència de la "d'individu") totalment injusta amb l'enorme diversitat social, política i cultural de la joventut real, i que intenta forçar una camaraderia artificial per motius d'edat. La joventut també és estereotipada pel feixisme, ha de sentir i actuar de la manera que s'infereix que és el caràcter dels joves, que, més que una edat, és una manera de ser. Tanmateix, el jove concret al que s'adreça el feixisme és el burgés amb un grau de formació mitjà-alt, que representaria els interessos dels joves de totes classes socials, que els feixistes mesclen en una únic front juvenil. És, per tant, el de la joventut en el discurs feixista, un concepte aparentment neutre com el de "ciudadà", però, com passa amb aquest, s'associa amb el lideratge de la burgesia per omissió de les desigualtats socials.

⁹¹² Sobre l'èxit del discurs nacionalsocialista entre els joves al cobrir una àrea, la del jove activisme antiliberal, que, tret dels comunistes, tota la resta de partits havia desatès (cras error si tenim en compte el massiu moviment juvenil alemany) , l'article de Stachura, P.D. "The ideology of the Hitler Jugend in the Kampfzeit", *Journal of Contemporary History*, v.8, n° 3, (1973), sobretot pp.158-159.

⁹¹³ Així qualifica el feixista anglès Mosley als polítics parlamentaris anglesos, arquitectes del desastre, mentre que els comunisme només és el braç executor. El feixisme és un moviment de "revolta organitzada de la joventut anglesa contra l'Estat actual de les coses", p.157. La característica essencial del feixisme, és, segons, Mosley, en la seva "capacitat d'adaptació a les circumstàncies del moment", (p. 45). Aquí rau la clau del seu èxit continental.

⁹¹⁴ Zunino, P. G. op. cit., p.242. El concepte interclassista de joventut com una generació commissionada per fer història, per boca de Mussolini, *It is you, the young of Italy, the young of the workplaces and the universities, the young in years and spirit, the young who belong to the generation whic destiny has charged with "making history" it is you that I hail with cry of greetings*. Citades i traduïdes per Griffin, R. op. cit., (1995), pp. 27-28.

Els joves són els agents històrics de la *revolució nacional*, la segona joventut de la nació. La joventut, com ja sabem, és la metàfora del ressorgiment nacional, però el feixisme porta aquesta metàfora al terreny de la realitat, en tant els protagonistes absoluts d'aquesta revolució són joves. Entronca amb tota una "contracultura" juvenil originada a finals de segle, que té una de les seves manifestacions en el "moviment de la joventut" (a Alemanya, una associació que acaba per donar nom al moviment sencer, els *Wandervogel*) la premissa del qual és l'autonomia juvenil, és a dir, que no només estan convençuts que els joves representen el futur de la nació, que redimiran amb els seus nous valors, sinó que els joves s'han d'autodirigir en pos al renaixement nacional. Una de les consignes que Hitler adreça a les seves joventuts és "la joventut ha de ser conduïda per la joventut". El nazisme l'ascendent d'aquest moviment juvenil (codis de conducta, estètica, activitats de lleure, relació amb la natura...) però allò que per aquell era una finalitat, el nazisme ho posa al servei d'una causa política. Tampoc les associacions juvenils són autònomes, doncs són engolides per les joventuts del partit i els líders juvenils formen part de l'*staff* burocràtic d'aquest, subalterns dels quadres adults.

El feixisme no només és un moviment metafòricament juvenil: tant els seus líders com la major part de la seva militància és jove⁹¹⁵, de manera que el jovent pot empatitzar més amb aquest moviment, que, per posar un exemple, amb una socialdemocràcia que tendeix a la gerontocràcia. Només cal contrastar l'edat dels líders de la socialdemocràcia europea, com Filippo Turati (1857), Friedrich Ebert (1871), León Blum (1872), Émile Vandervelde (1866), Karl Kautsky (1854), Ramsay MacDonald (1866), J.Besteiro (1870) o Largo Caballero (1869) amb la dels Mussolini, (1883), Giuseppe Bottai, (1895), Roberto Farinacci (1892), Adolf Hitler (1889), Joseph Goebbels (1897) o Hermann Göring (1893). Per no parlar dels caps de governs liberals, com Giovanni Giolitti (1843), Antonio Salandra (1853), Wilhelm Marx (1863), Gustav Stresemann (1878), Alcalá Zamora (1877), Alejandro Lerroux (1864)...⁹¹⁶. l'Estat liberal, governat per un *lobby* oligàrquic provecte, no ha sabut entendre les necessitats

⁹¹⁵ No és aquest el moment d'oferir un perfil sociològic dels feixistes, que es farà més endavant. Però per constatar aquesta ingent presència de joves en els partits feixistes, i sobretot, en les seves esquadres, només cal consultar els estudis sobre la base social dels feixismes europeus *Who are the fascists? the social basis of european fascist movements*, London: Croom Helm, 1987. Per exemple, Milizia Volontaria Sicurezza Nazionale italiana tenia l'any de la seva creació, 1922, una majoria del 34,2% dels militants entre els 18 i els 22 anys, (p. 1922). Al 1921, un 25% de la militància feixista tenia menys de 21 anys. A Alemanya el 37,6 % de la militància tenia entre 18 i 23 anys al 1931, i el 80% de les SA eren menors de trenta.

⁹¹⁶ I no només dels líders, el 42,7% dels militants del NSDAP tenen entre 18 i 30 anys, franja d'edat que representa el 31,1% de la població alemanya, és a dir, els joves estan sobrerrepresentats al partit nazi, mentre que només un 18,1% dels socialistes es troben en aquesta forquilla d'edat, a Chueca Rodríguez, Ricardo, "Las juventudes falangistas", *Studi Historica*, v.V, n°4, (1987) op. cit., p.95.

específiques dels joves, ha posat traves a la seva participació política, no ha endegat cap política de joventut, ni ha els ha proposat cap empresa comunitària atractiva. Els joves, a més, són els més afectats quan comença la recessió econòmica. Tampoc els socialistes tenen cap política particular per les joventut, no es fan diferències entre obrer jove i obrer madur, ja que representa al proletariat, una categoria socioprofessional.

En tot règim que vulgui perpetuar-se, el treball de cantera és essencial. Els joves són els futurs quadres de l'aparell polític i administratiu, que han de fer durador al règim feixista. Com tot nacionalisme, el feixisme és poblacionista, estimula la reproducció de "braços", amb l'objectiu de maximitzar la potència nacional i expandir-la geogràficament. La joventut "sana" posseeix l'adn racial (o els valors espirituals) de la nació vertadera i el transmetrà a la vegada als seus descendents, garantint una reproducció eugènica. Aquesta destí de les noves generacions és reiterat *ad nauseam* per les autoritats feixistes fins a punt que, en bona mesura, el mite de la joventut perd, més que el seu valor, el seu significat, però ni de bon tros la seva utilitat com a creador i, després, moderador del consens. Des de bon principi, el mite de la joventut ha estat un factor de mobilització propagat imitant les tècniques de la publicitat, i el feixisme s'ha venut com un producte joves i per a joves, amb uns reclams atractius (heroisme, aventura, modernitat, i altres de més "prosaics", com l'oci, l'esport...). Aquest projecció d'una imatge juvenil estereotipada, amb l'objectiu de fidelitzar aquest segment del mercat, esborrona la ideologia, que esdevé, paulatinament, "publicitat". Un Mussolini vestit a esportivament (però que no pot dissimular les canes) podria ser la imatge que defineix el que és feixisme règim.

El feixisme vol estar en constant procés de constitució, en la teoria, vol ser una "revolució permanent" després d'haver estabilitzat règim. En el discurs de Mussolini sobre la constitució de les corporacions al 1933 (10 anys i escaig de la Marxa Sobre Roma) afirma la revolució feixista només acaba de començar. Els terminis del projecte són molt amplis (el *Reich* dels mil anys...). El temps, pel feixisme, no és aigua estancada⁹¹⁷, sinó en flux permanent. Aquesta noció del temps és semblant a la de Bergson, amb la que s'inspira, el qual havia discutit l'espacialització del temps propi de

⁹¹⁷ El feixisme recrimina al capitalisme el seu caràcter de temps empantanegat, temps morts, sense significat. Al temps rutinari, el feixisme li oposa el temps èpic, el dels episodis extraordinaris com els de l'Odissea, que no narra la quotidianitat dels mariners. Alguns, com Mark Antliff (a "Fascism, Modernism, and Modernity", article publicat a *The Art Bulletin* el març 2002, v.84, n° 1, pp. 148-169), han recorregut a les tesis de filosofia de la història de Walter Benjamin, en les que aquest utilitza la metàfora del rellotge parat de la història fins a l'esclat d'una revolució, que el vol tornar a detenir. El feixisme accelera el temps fins que aquest s'atura de nou, en el Tercer Reich mil·lenari, que és la utopia feixista.

les matemàtiques, una successió d'instants estàtics i divisibles, quan, veritablement, aquest és duració del temps real i “concret”, no abstracte⁹¹⁸. Correspon a les noves generacions de joves “sans” biològica i moralment (la iconografia dels règims feixistes petrifica la imatge ideal del jove, la joventut com a *estil* del règim feixista⁹¹⁹) que el sistema es succeeixi a ell mateix. Per això, modelar “l'home feixista” és el gran repte del moviment quan s'institucionalitza com a règim⁹²⁰ i aquesta operació s'escomet, principalment, a través de la reforma del sistema educatiu (com és ben sabut, Mussolini qualificà el nou pla educatiu implantat per Giovanni Gentile com la “més feixista de les reformes”) perquè per mitjà d'ell es socialitza “en feixista” als italians ja des d'infants. Però l'immobilisme del règim entra en contradicció amb aquesta voluntat de renovar-se per no morir del feixisme, de manera que, en aquest tipus de règims, sempre surt a la palestra el debat sobre el sistema de reproducció de quadres, que pivota entorn de temes com el grau d'heterodòxia que es pot consentir als joves o la necessitat de “descongelació” de les institucions al socaire dels esdeveniments. El discurs feixista sobre la joventut no és estàtic, sinó que varia en funció de les circumstàncies⁹²¹. En la fase que ens ocupa, que és la del feixisme, acotat per De Felice com “feixisme moviment”, el prototip de jove ideal és l'esquadrista⁹²², que reuneix en ell totes les virtuts que el feixisme reconeix com a més preuades en l'ésser humà: fanatisme, ardor patriòtica, disciplina, indiferència davant la mort⁹²³... La violència esquadrista és un reclam per atreure a joves desitjosos d'experiències extremes, i una via per fer política “directa” fora dels obturats canals oficials, que han estat tradicionalment vedats als joves. La violència és terapèutica i fogueja als joves, de

⁹¹⁸ La filosofia de Bergson també fou utilitzat pel pensament contrarevolucionari, en un sentit lleugerament diferent a la interpretació que en fa el feixisme. Pels neotradicionalistes espanyols, *kronos* no era destrucció, sinó duració, i per tant, pervivència del passat en el present i penetració en el futur, de manera que els béns espirituals dotats de reserves empíriques no circumstancials, poden adaptar-se. Bergson també deixà dit que l'adaptació no és la imposició de unes formes a la vida, sinó l'adopció per ella de formes que representen una solució als seus problemes. Sobre la noció del temps en el grup d'Acció Espanyola, veure Pedro Carlos González Cuevas, op. cit., (1998), pp. 334-335.

⁹¹⁹ Laura Malvano, “El mito de a juventud a través de la imagen: el fascismo italiano”, *Historia de los jóvenes*. Madrid: Taurus, 1996, v.2, , pp. 313-342. La imatge petrificada en monuments, novel·les, discursos polítics o llibres de text és el referent ideal del que ha de ser el jove feixista. Al marge de les moltes connotacions ideològiques d'aquestes imatges (per exemple, la reconciliació de classes, doncs s'acostuma a representar a joves burgesos de braç amb proletaris), també cap fer esment del culte al cos biològicament sa, que és assegurança pel futur de la pàtria. En canvi, la desviació ideològica també es somatitza amb deformitats físiques.

⁹²⁰ Sobre la socialització de la joventut en el règim feixista italià, la bibliografia és desbordant (La Rovere, Koon, Morente, Bettí, Ostenc...). Una bona síntesi a Gelonch Solé, Josep, “Jóvenes y fascismo en Italia. La socialización de la juventud durante el ventenio fascista (1922-1943)”, *Jóvenes y dictaduras de entreguerras*, Lleida: Milenio, 2007, pp.19-54

⁹²¹ Per exemple, en el feixisme instaurat com a règim, els dirigents afalaguen als joves com a persones “fiables” i els animen a denunciar els vells, els quals són tots ells sospitosos perquè han estat educats en un sistema no feixista, i encara els hi poden restar tics liberals. La Rovere, Luca, *Stoira dei GUF: organizzazione, politica e miti de la gioventù universitaria fascista, 1919-1943*, Torino: Bollati Bolinghieri, 2003, capítol 10, “La 'fucina dei gerarchi””, pp.291-320.

⁹²² Sobre l'esquadrisme com mite fundacional del règim mussolinià, Suzzi Valli, Roberta, The Myth of Squadristo in the Fascist Regime, *Journal of Contemporary History*, vol.35, n° 2, (Apr., 2000), pp. 131-150.

⁹²³ En una concentració a Nüremberg de les Joventuts Hitleriana, del 14 de setembre de 1935, defineix el jove ideal del futur com *Flink wie die Windhunde, Zaeh wie Leder, Hart wie Kruppstahl*, “prim i esbelt, ràpid com un llebrer, resistent com el cuir i fort com l'acer Krupp”. L'aparició del producte (l'acer Krupp) encara incrementa més aquesta imatge d'estereotip publicitari del jove.

caràcter macilent per causa de la *pax* burgesa. A la “mentalitat administrativa” característica d’una atmosfera de balneari, li ha de succeir una nova moral juvenil heroica.

L'estereotip del jove projectat pel feixisme en cada moment de la seva trajectòria és un mecanisme de control sobre el jovent perquè aquest no es desvii de la norma. El perfecte jove feixista ha de ser revolucionari, agosarat, atrevit, però també sempre disciplinat i obedient. Els règims liberals havien temut el potencial subversiu dels joves, no havien comptat amb ells i havien tractat per tots mitjans de despolititzar-los. El feixisme posa en evidència al règim anterior amb un anàlisi més perceptiu dels fenòmens contemporanis, com les inquietuds i necessitats de la joventut en la demografia rejuenida de la postguerra. El feixisme protagonitza la primera mobilització política juvenil de masses de la història, però se'n cuida prou que aquesta sempre estigui sota control. Enlloc d'ignorar o contenir vanament algunes conseqüències del procés modernització, el feixisme les posa sota la seva custòdia per esmorteir els seus efectes distorsionadors en l'equilibri de poders tradicional.

7.3 Juventudes de vida española. La mística de les joventuts en Ramiro Ledesma Ramos

Per Ramiro Ledesma, els joves són la força motriu de la història, i, en ells, diposita totes les esperances de futur per Espanya. Aquesta és una convicció que l'acompanya al llarg de la seva trajectòria pública. L'avantguarda estètica, de la que procedeix Ledesma, glorifica allò “jove” com a subversió de la cultura academicista, dels valors i les formes de vida burgesa. *LCDE* és filla d'un context d'exaltació d'allò juvenil, amb la revolta universitària de teló de fons i a les portes d'un engrescador procés de ruptura política amb tot el llegat del passat. En aquest moment, quan Ledesma intueix la proximitat del "gran esdeveniment", catalitzador de la revolució nacional, *LCDE* creu arribada l'hora dels joves, com també es proclama en trinxeres periodístiques l'altra banda, en revistes "tan del moment", com *Nosotros o Política*. Els joves els hi pertany el dret a manar en un futur immediat, perquè la seva joventut coincideix amb una situació revolucionària del que no es poden fer càrrec els homes de generacions pretèrites, que ja han tingut la seva oportunitat i l'han malbaratat, i, per tant, queden desqualificats per afrontar els nous reptes polítics.

Ja en els seus articles primerencs, en els que és de preveure una extensió política a la seva militància avantguardista, defensa el dret de les noves generacions a timonejar

el canvi polític⁹²⁴. A finals de 1935, allunyat de la política després de la seva separació de Falange (febrer de 1935) i del fracàs de la refundació de les JONS, Ledesma se seu a escriure un assaig que porta l'explícit títol de "Discurso a las juventudes de España". El denominador comú de tota la prosa de Ledesma és, per tant, aquesta centralitat de la joventut, en la qual, creu veure el signe distintiu de l'Europa d'entre guerres. Ell mateix és un home jove, i per tant capacitat per entendre aquest fenomen de sobrevaloració de la joventut de primera mà, i no d'oïdes: *yo mismo me encuentro en la riada, y es así, dentro de ella, como se me presenta el hecho en todo su íntegro volumen*⁹²⁵. Ledesma té vint-i-cinc anys quan funda LCDE. Aquesta precocitat és una constant en molts líders feixistes, que fa de la seva apel·lació a la joventut quelcom creïble amb el seu propi exemple. Amb aquesta edat, Ledesma ja ha donat per acabada la seva prometedora carrera intel·lectual, decebut amb una avantguarda que, malgrat les seves carotes transgressores, no ha destruït res, i es consagra íntegrament a l'únic que pot transformar la realitat, l'acció política. Seria un error imperdonable de la nova generació, opina Ledesma, no anar més enllà de la crítica destructiva, que ha immobilitzat les generacions anteriors:

*Lo único que no puede serle exigido a las juventudes actuales de España es que desarrollen una labor de índole crítica. La fecundidad de la crítica es siempre limitada. Se reduce a darle la vuelta a las cosas (...) Pero jamás la crítica servirá para desentenderse por entero de lo que se tiene delante, y nunca asimismo podrá vencerlo y sustituirlo por una cosa nueva y diferente*⁹²⁶.

Ledesma descarrega les seves ires contra els intel·lectuals espanyols, recriminant-lo no haver aportat cap idea constructiva per millorar l'estat de la nació, al contrari, haver contribuït a minar la seva autoestima i desnacionalitzar els joves amb una educació estrangeritzant (referència a la ILE i la seva renovació pedagògica). Ledesma oposa a l'intel·lectual escindit de la realitat, l'home d'acció, el polític: *Entiendo por hombre de acción, en contraposición al intelectual, aquel que se sumerge en las realidades del mundo, en ellas mismas, y opera con el material humano tal y como es*⁹²⁷

⁹²⁴ En un article de finals de 1929, defensa els joves contra l'acusació de d'Ors contra els joves universitaris de ser una generació impressionista, és a dir, amb les idees poc clares. Per Ledesma, aquest tret és positiu, doncs les idees antigues ja són inservibles i cal començar de bell nou. Ledesma, R. "Meteoros. Anguilas y Angulas", *Obras completas...* op. cit., v.III, pp. 235-238.

⁹²⁵ *Ibidm.*, p. 271

⁹²⁶ Ledesma, R. op. cit., (1968), p. 214

⁹²⁷ Ledesma R. "Los intelectuales y la política", *Obras completas...* op. cit., v.III, p. 96

Enfront dels intel·lectuals (que qualifica de *plañideras* davant la pèrdua de les últimes colònies), ells són imperials, és a dir, creadors. De fet, als joves no li calen grans sistemes filosòfics, són instintivament revolucionaris i no és *ni en la ciencia, en la religión, en la sabiduría profesional, en el culto doméstico, en el deporte donde la acción y la presencia de las juventudes debe manifestarse: es en LA ACCIÓN POLÍTICA*⁹²⁸.

Ledesma s'adhereix a la teoria cíclica de la història d'Spengler (pel liberalisme, en canvi, el temps és lineal, un camí sense retorn cap el progrés...) En la teoria spengleriana, quan una civilització arriba al zenit d'esplendor, cau en picat a un període de llarga descomposició, fins que un nou cataclisme la deixondeva de la seva letargia i, una nova generació, amb energies renovades, l'encarrila de nou cap a l'excelsitud. Ledesma combina aquesta interpretació circular amb una relectura de la teoria de les generacions de l'Ortega de "El tema de nuestro tiempo". Segons aquest, la història es divideix en èpoques passives i èpoques creatives. En aquestes últimes, l'element juvenil és predominant i manifesta una voluntat resolta de ruptura amb el passat. Ledesma reinterpreta en termes polítics aquesta distinció i les anomena èpoques conservadores i èpoques revolucionàries⁹²⁹. En les primeres, la joventut no existeix com a tal, és una parèntesi entre la infantesa i la maduresa. Quan arriben a aquest estadi, quan *formen socialment en ell*, com diu Ledesma establint un correlat entre edat (mental, més que biològica) i comportament social, són assimilats pel sistema. Les segones, les revolucionàries, són el setè segell per l'hecatombe de la civilització i són l'escenari propici pel sorgiment d'una consciència juvenil revolucionària, que aflora quan aquesta té d'ella mateixa una idea messiànica. Aquestes èpoques revolucionàries tenen un final obert. Els joves poden escollir, per tant, no estan condicionats pel determinisme que pressuposaria el caràcter circular de la història, sinó que la ruptura depèn de la seu lliure arbitri, doncs la realitat és un quefer en construcció. Ara bé, la renúncia a la donar un pas al front, equival, en Ortega, a desertar vergonyosament de les seves responsabilitats generacionals que els fa desmereixedors d'anomenar-se joves, i, en Ledesma, a falsejar la Història, a deixar desemparada la nació i a nivell personal, una covardia espantosa.

En prendre la joventut consciència messiànica de la seva funció, es converteix en el subjecte històric revolucionari, i, per tant, en protagonista principal de la Història⁹³⁰, perquè és qui l'empeny cap endavant. Les conjuntures revolucionàries són juvenils *per*

⁹²⁸ Ledesma, R. op. cit., (1968), p. 254.

⁹²⁹ *Ibidm.*, p. 270

⁹³⁰ *Ibidm.*, p.271

sé. En elles no hi ha un “progrés” tal com estableix la filosofia de la història liberal, ja que no hi ha ni col·laboració ni continuïtat amb les generacions precedents (el nan sobre el gegant de l'evolucionisme liberal) sinó una ruptura inexorable. Ruptura enfront a progrés entès a la manera liberal, és a dir, un temps acumulatiu, que s'autoengendra, i sense sotrac que distorsionin la seva impertèrrita marxa cap l'únic futur possible.

No hi ha pacte que valgui entre generacions, quan l'anterior té tantes misèries en el seu haver, la qual cosa no vol dir que homes de diferents edats puguin participar plegats en la revolució nacional. En les èpoques revolucionàries, el concepte de jove no és biològic, no és una edat fugissera en la vida d'una persona, sinó una “consciència operativa de les joventuts” com l'anomena Ledesma, és a dir, una manera de ser i pensar. Ser jove és una condició⁹³¹, i no un edat, de manera que, a efectes de la mentalitat, la joventut és pot estendre *hasta los cincuenta y más años*⁹³². En el manifest de les JONS, i com expressió del gir pragmatista de Ledesma després d'haver constatat el fracàs de la línia quasi *blanquista* de la LCDE, en l'apartat on s'especifica qui ha de formar part de les Juntes, ja no s'apel·la als joves, sinó a tots aquells que *amen el vigor, la fuerza y la felicidad del pueblo*⁹³³. Tot i així, el filtre biològic és una bona garantia de la fiabilitat revolucionària d'una persona i LCDE estipula uns límits d'edat per la inscripció a les seves falanges (entre els vint i els quaranta-cinc anys). Es malfia dels adults perquè no compleixen les suficients garanties revolucionàries, han estat educat en un sistema liberal, estan apegat als ideals de la seva joventut, i els hi és més costós entendre les noves tendències: *los españoles que han rebasado la cuarentena son sospechosos de pacto con las ideas y los intereses responsables de la hecatombe de que ahora salimos (...) y no sirven a la revolución*⁹³⁴, posant un sostre al seu accés per tal com és vol donar una imatge juvenil del l'organització. El jove, en canvi, no és sospitós per la seva condició de tal. La joventut “forçosa” dels quadres dirigents vol ser un aval de combativitat i de compromís amb la realitat present. Els principals cabdills feixistes pertanyen a la mateixa generació: Ramiro Ledesma (1905), Onésimo Redondo (1905), i José Antonio Primo de Rivera (1903). La mitjana d'edat de la Junta Política escollida en el Primer Congrés de Falange, l'octubre de 1934, per exemple, és de 30 anys i escaig⁹³⁵.

⁹³¹Ibdm., ““Declaraciones terminantes (Jonsismo. Fascismo. Las Derechas. La violencia. La juventud. Las masas)”, p.383

⁹³² Ibdm., p. 272

⁹³³Ibdm., “Las Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista”, p.287

⁹³⁴Ibdm., “La hora de España. La revolución en marcha. ¡Comunismo, no! La revolución en marcha no debe detenerse hasta que se efectúe el hallazgo de la nueva eficacia hispánica”, *Obras Completas...* v.III, p. 159

⁹³⁵ Sánchez Mazas (1894), Ruiz de Alda, Fernández-Cuesta (1897), Bravo (1901), Aizpurúa (1904) Ledesma, Redondo i Alfaro (1905), Dávila (1906), Sainz (1907), Valdés (1909) i Aguilar (1913)

L'actualitat europea és juvenil, perquè ens trobem, segons Ledesma, en una escalada revolucionària d'ençà estant d'una generació (quinze anys, segons Ortega), és a dir, des de la Primera Guerra Mundial. Aquesta ha donat el tret de sortida a un procés revolucionari mundial, que, congruentment, ha coincidit amb una sobreestimació d'allò jove, que políticament, té la seva correspondència amb fenòmens com el bolxevisme i el feixisme. Espanya es troba en una situació anàloga a la resta d'Europa. És una nació que està arribant al final de la seva llarga travessa en el desert, que, de forma innovadora, Ledesma interpreta com una derrota infligida per les potències estrangeres (França i Anglaterra) i no com una procés de decadència provocat pels errors interns, o d'una espècie d'incapacitat congènita per les grans empreses dels espanyols. Aquesta derrota s'explica per no haver realitzat la revolució econòmica (és a dir, la transició del feudalisme al capitalisme) que complementés al seu Imperi territorial i espiritual, essent sobrepassada per altres nacions que se li feren, com Anglaterra. La versió de Ledesma, per tant, difereix substancialment de la tradicional, i se n'extreu la conclusió que la decadència nacional és producte d'una inadaptació d'Espanya a les circumstàncies. El país ha pagat un alt preu per aquesta discordança amb la realitat, i, adverteix, es corre el risc d'entrebancar-se dos cops amb mateixa pedra.

La proclamació de la II República és un moment de joia unànime. En la versió mistificada de Ledesma, el poble creu arribat, per fi, el moment en que Espanya surti de la seva depressió a través d'una revolució nacional que arregleri el país entre els estats de primera fila mundial, amen de proporcionar als espanyols al benestar material que es mereixen. Però els resultats són decebedors. Quatre anys vista, aquest és el balanç de Ledesma:

El diagnóstico de ese período y de esa experiencia (...) es esta: la República ha fracasado de modo vertiginoso. (...) En opinión nuestra muy firme, el motivo único de ese fracaso reside en que la República, el movimiento republicano de abril de 1931, no encarnó ni interpretó la suprema necesidad de España desde hace muchos decenios: Hacer una revolución nacional⁹³⁶.

El règim republicà ha posposat la revolució pendent que Espanya necessita de forma imperiosa. No ha revestit l'Estat d'un contingut nacional (ans al contrari, a contribuït a la dissolució nacional fent el joc als separatismes perifèrics) ni ha propendit a un ordre social més just. Els arguments de Ledesma per portar al banc d'acusats al règim

⁹³⁶ Ledesma R. op. cit., (1968), p. 226

republicà són diferents als esgrimits per la dreta. Al cap hi a la fi, els nacionalsindicalistes es declaren postliberals o postinstauracionistes, i (contràriament al que diuen els seus adversaris) no són antirepublicans ja que no estan interessats en el plet monarquia-república i Ledesma no s'oposa al règim ni per la forma de l'Estat (la ubiqüitat del debat sobre monarquia o república li sembla desfasat i contrarevolucionari perquè se solapa sobre qüestions més apressants. Ledesma no és republicà, però no sent cap enyor per la monarquia) ni per la seva aconfessionalitat. S'oposa, més bé, al sistema republicà pel seu anacronisme, per haver redundat en l'error perenne de donar l'esquena a l'actualitat. La burgesia espanyola ha complert el seu deure històric, la revolució burgesa, amb una dilació de més de cinquanta anys. Ara, ha establert a deshora un règim liberal parlamentari a l'estil decimonònic, amb el mateix full de ruta del segle passat, totalment extravagant en el context europeu (i no li faltava raó a Ledesma, doncs tots règims que neixen als anys trenta són de caire autoritari i antiparlamentari, mentre que l'exemplar democràcia de Weimar està a punt de sucumbir). Espanya, per culpa de la República, es situa de nou a la cua del progrés. També mereix la República tots els retrets perquè ha dilapidat la prodigiosa efervescència social i cultural dels mesos previs a seva proclamació, per una empresa mediocre. Precisament, aquest estat d'ànim revolucionari és el primer que les noves autoritats procuren de dissipar, ja que la revolució no passa de *lampedusiana*. La República no és altra cosa que la continuació de la Restauració però sense rei, tot i que el "torn" ara sigui pels marginats de sempre, els republicans: el *14 de abril de 1931, es, pues, el final de un proceso histórico, no la inauguración de uno nuevo*⁹³⁷, diu Ledesma. Un seguidor de Ledesma, Emiliano Aguado, escriurà un llibre a la postguerra que es titularà, eloqüentment, "La República, último disfraz de la Restauración". La República, segons Onésimo Redondo és continuista de la "vella política" que denuncià Ortega⁹³⁸. Fins i tot, el personal de l'antiga administració monàrquica ha tingut el descaro d'adaptar-se a la nova situació, no només això, sinó que conserva les regnes del poder: Alcalá Zamora és el president provisional de la República i després, Cap d'Estat fins 1936, mentre el també monàrquic Miguel Maura és, ni més ni menys, que responsable de l'ordre públic del govern provisional. La prova fefaent que el 14 d'abril no ha estat res més que una transacció pactada entre classes dirigents és que no s'ha vessat ni una gota de sang, mentre que, promet, la revolució nacional no li tremolarà el pols a l'hora d'emprar la violència, doncs aquesta sí és una autèntica ruptura. Més tard, J.A. Primo de Rivera també analitza aquest desengany del 14 d'abril en termes similars

⁹³⁷ Ibid., p.227

⁹³⁸ Ibid., "La nueva aurora de la vieja política", pp.239-242

als empleats per Ledesma (més tard perquè al 14 d'abril de 1931, Primo era encara monàrquic) Pel fundador de Falange, temps fa que Espanya es consumeix per un desig de renovació insatisfet. La Dictadura de Primo de Rivera havia estat un assaig voluntariós de modernització del país, però no s'havia sabut institucionalitzar. L'adveniment de la República obra una nova escletxa d'esperança, però la nova oportunitat ha estat malversada pels polítics republicans. Les dues han estat *révolutions manquée* que han deixat un pòsit d'insatisfacció entre els espanyols, que esperen el que la retòrica falangista anomena *la revolución pendiente*.

Per explicar l'obsolescència del règim republicà, i la revolució preterida, sembla que Ledesma utilitza un esquema marxista embastardit. Tal hi com resa la interpretació socialista de la història nacional, la burgesia espanyola ha fracassat, una vegada rere d'altra, a l'hora d'endegar la revolució democràtica. Amb la proclamació de la República, argüeix l'ala moderada del socialisme, s'ha produït, per fi, aquesta revolució burgesa, i ara el que cal és desenvolupar-la des del poder fins que les condicions estiguin madures per a la revolució social. Per a Ledesma, la República també representa aquesta revolució liberal que ha escombrat les darreres escorrialles del feudalisme, però, degut a la seva demora, la "fase" democràtica neix morta, i ha de donar pas a una segona revolució com era de precepte per l'ala revolucionària del socialisme i el comunisme (per exemple, aquesta punt de vista és sostingut per Maurín a *Hacia la segunda Revolución*) i també per Ledesma. Fins i tot, el zamorà arriba a qualificar el govern provisional com a etapa *kerenskiana* de la revolució⁹³⁹ avantsala de una revolució de veritat, sigui nacionalsindicalista, sigui comunista. L'estratègia immediata del primer feixisme espanyol després de la proclamació de la II República consisteix en capitalitzar aquesta commoció social revolucionària que envolta el 14 d'abril i canalitzar-la en forma de Revolució Nacional, abans que la vida pública sigui normalitzada. D'aquí la "urgència revolucionària" que transmet *LCDE*, abans que el règim 14 d'abril s'institucionalitzi com a democràcia parlamentària, i d'aquí també l'exaltació dionísaca de la joventut que fa Ledesma en aquests moments, associada a l'espontaneïtat revolucionària, el patriotisme desaforat i la violència. El país està tant assedegat d'una segona revolució que no és precis afinar la naturalesa d'aquesta: tant se val el color, allò important és fer net, ja que, en última instància, Ledesma confia en la intuïció dels espanyols. És per això que Ledesma esmerça els seus esforços en reunir a tots els antisistema, i com que el terme revolució és utilitzat com a sinònim d'intransigència, es permet el luxe de proclamar a *LCDE* l'organització més

⁹³⁹ Ledesma, R. "La firmeza revolucionaria, revolución y la violencia: la legitimidad y la fecundidad de la violencia", *Obras completas...* op. cit., v. 3, pp. 164-167

revolucionària d'Espanya. El sentit que Redondo dona a la revolució també és la d'obra de demolició, però per “tornar al punt de partida” per tal de “conservar i restaurar” valors i tradicionals que la modernitat ha escapçat. Redondo és un “revolucionari conservador”, un restauracionista de valors que no es queda en la simple nostàlgia, doncs primer de les virtuts capitals que s'ha de recuperar és “l'afany de crear”⁹⁴⁰.

El “manifest” de Ledesma és un pronunciament situacionista⁹⁴¹, i adreçat horitzontalment a *tots els subversius*, per tal de provocar un daltabaix revolucionari disruptiu del procés de consolidació del règim republicà. No en debades, LCDE es presenta en societat amb un manifest, recurs avantguardista per excel·lència, a través del qual una nova generació és “manifesta”, és a dir, exposa els seus principis i intencions i s'afirma a ella mateixa com actor social fins ara silenciats per la monòtona política oficial. El manifest és una exhortació *antipassadista*, en el sentit que el futurisme dona al terme, contra tot sistema polític que no estigui en correspondència amb la cadència actual de la història⁹⁴². Els escrits de Ledesma en el setmanari tenen aquest to incendiari adequat a la construcció de la situació revolucionària. Creu Ledesma que, a còpia de negacions rotundes, de provocacions gratuïtes, d'incitacions a la rebel·lió, de vexacions i amenaces de mort, el seu pronunciament pot arrossegar més adhesions que un programa polític. Organitzar un partit i definir la seva doctrina pot resultar una llosa en aquests moments en els quals és requerida una acció ràpida i resolutiva. Per això, LCDE no es constitueix com a partit, sinó com una corrent d'opinió que llança unes consignes i uns símbols amb una finalitat subversiva (innovadora manera de fer política la que introdueix Ledesma, la de la política com a publicitat de masses⁹⁴³) i posposa l'elaboració doctrinal per l'endemà. Aquesta s'ha d'inferir a través de l'acció, de l'experiència combativa, no ve donada d'antuvi. L'acció anirà, paulatinament, forjant el projecte, que ha de néixer de l'úter d'aquesta lluita, i per tant, ha de compartir el seu codi genètic (un projecte agressiu, militar, bel·licista...). LCDE apel·la específicament als “joves” perquè es reagrupin en únic front revolucionari, com si aquell impuls subversiu no canalitzat políticament que la joventut ha personificat en el darrer any i mig pogués ser ara redirigit contra la institucionalització del règim

⁹⁴⁰ Ibidm., “Reaccionarios y revolucionarios”, pp.413-416

⁹⁴¹ Aquest concepte es deu a Ferran Gallego, i pertany a la seva biografia del personatge, *Ramiro Ledesma Ramos y el fascismo español*, Madrid: Síntesi, 2005.

⁹⁴² De fet, el llenguatge flamíger utilitzat per Ledesma en aquests primers passos de la seva iniciativa política guarda moltes similituds amb l'emprat en els manifestos futuristes, i en general, en tota l'avantguarda artística més incisiva. Denota que Ledesma es troba en la cruïlla entre l'estètica i la política. Aquesta l'obligarà a ser més tàctic i realista. La ruptura entre el Ledesma intel·lectual i el polític és definitiva, ja que Ledesma no es torna mai més a dedicar les lletres i la seva crítica als intel·lectuals és abrasiva, però el llenguatge exaltat i visionari, roman.

⁹⁴³ Casali, Lucano, “Arriba España”. Ramiro Ledesma Ramos o la política com a propaganda”, *Recerques: Història, economia i cultura*, n° 50 (2005), 13-33.

democràtic. La filiació política dels joves és un detall nimis per Ledesma, doncs aviat aquests se n'adonaran que el debat sobre la forma de l'Estat no és de la incumbència a la nova generació. De fet, Ledesma continua intentant congeniar amb la FUE quan Giménez Caballero, que fou el primer en voler convertir-la en una pista de llançament pel feixisme a Espanya, ja s'ha desenganyat d'aquesta temptativa. Il·lusions vanes les de Ledesma, doncs la joventut que s'ha posat en peu de guerra en els darrers temps és, de moment, majoritàriament republicana. La "lluna de mel" amb la República fa que els detractors del nou règim siguin una autèntica minoria, i que, per tant, qualsevol projecte d'aniquilació immediata del sistema sigui rebut amb incomprensió i hostilitat. Ledesma es precipita, reflexiona en termes de sistema quan tothom ho està fent de règim, i fent cas omís a aquesta evidència, fa una crida als joves deixant de banda els seus compromisos adquirits amb el republicanisme, que, per ell, són superflus. Al març de 1931, durant els últims actes de la revolta estudiantil contra la monarquia, Ledesma fa patent la seva admiració als estudiants que es baten amb les forces d'ordre públic monàrquic, com "àguiles joves" a les que saluda *puño en alto*, perquè formen part de la seva mateixa generació revolucionària, amb uns punts de contacte que transcendeixen aspectes accessoris com el seu republicanisme⁹⁴⁴. El sobrenom de "República de professors" també li serveix com a metàfora per a indisposar els joves contra ella. El nou règim es professoral, és a dir, sever i paparra amb els joves, i la joventut impetuosa no vol ser reclosa en una aula, sinó rebel·lar-se contra l'autoritat professoral dels mandarins de la política i forçar un relleu de la classe directora. La revolta universitària, que tant pesa sobre l'imaginari polític republicà, ha de fer-se extensiva, segons Ledesma, contra el poder polític de la "República dels professors".

Els homes del 14 d'abril estan traint a la joventut en la mesura que volen instaurar un règim liberal anacrònic, puig que la joventut és antiliberal per naixement, (tant per la època que li ha tocat viure com per la seva naturalesa). Conscients del potencial revolucionari de la joventut, els republicans s'han valgut d'ell per atènyer el poder i ara els deixen a l'estacada. Ledesma vol abrivar la indignació contra aquest règim xaruc i, per tant, desmemoriat amb les aportacions dels joves, i que ara els hi nega ser la nova classe dirigent, però els segueix utilitzant amb finalitats propagandistes: *no merecen nuestros padres repulsa por lo que hicieron, sino por lo que quieren que hagamos*⁹⁴⁵. El comunista Tagüeña participa d'aquesta desencant, i explica a les seves memòries el seu enuig precoç amb la República per haver menysvalorat els joves després del seu

⁹⁴⁴ Ledesma, R. "Águilas jóvenes", *Obras Completas...* op. cit., v.III, pp. 60-61

⁹⁴⁵ Idem.

sacrifici, i que per aquest motiu es fa comunista. Dona per tant, versemblança al sondeig de l'estat d'ànim juvenil de Ledesma⁹⁴⁶.

Els joves són el subjecte revolucionari, ocupant el paper que el marxisme té reservat al proletariat. No està sol l'obrer en la seva desgràcia, el jove també és "proletari", per desposseït: la nació, juntament amb el seu "diví tresor", són els dos únics bens en el farcell del jove actual, que *no tienen riqueza, no tienen sabiduría, ni poder, ni destino ya alcanzado, ni proyecto a qué servir*⁹⁴⁷. És una joventut *homeless*⁹⁴⁸, "a la intempèrie", com la descriu el tropo joseantonià, sense referents vàlids (*somos en la acción presente nuestros propios clásicos*⁹⁴⁹), la qual cosa suposa una desconcert, però també un avantatge, ja que pot fer *tabula rasa* i crear valors de bell nou. La joventut s'ha d'aliar passant per sobre de divisions de classe antinatural, amb els altres menesterosos, el proletariat econòmic, ambdós són les dues úniques classes sincerament revolucionàries, donat que no tenen passat ni res a perdre, només futur (el feixisme com a unió de joves aïrats també forma part del "romanticisme d'acer" de Ledesma). La joventut és una categoria supraclassista i, per tant, *nacional*. Els joves són un subjecte col·lectiu de mal dividir per criteris de classes o de tendència política, ja que, independentment del seu origen social o tendència política, un jove s'entendrà sempre més amb un altre jove que amb un adult, perquè és el seu coetani, i comparteixen unes inquietuds, uns gustos, un estil de vida... Però malgrat parlar en nom de tots els joves, el missatge del feixisme és una sinècdoque, perquè es dirigeix clarament a un segment d'aquesta, el burgès, parlant amb el seu llenguatge i atenent amb les seves inquietuds, problemàtiques, mentalitats... Més evident que en Ledesma, el jove s'identifica exclusivament amb una burgesia culta universitària en el discurs de Redondo⁹⁵⁰. Aquesta minoria ha de domesticar el que Redondo anomena habitualment l'anarisme, la gentussa o la turba, que és el poble indòcil. Que el "jove" sempre és el burgès (perquè la joventut és un "privilegi de classe") ho testimonia el fet que Redondo exhorta al jove senyoret a sacrificar un estil de vida acomodaticí, del que ell, però, no és culpable, sinó "l'abjecció nacional" que ha donat peu a una societat "divertida i inconscient"⁹⁵¹.

És el nacionalsindicalista un moviment que repudia totes les classificacions polítiques anteriors a ell, que no té cap genealogia en la profunditat històrica ni bessó

⁹⁴⁶ Tagüeña, de fet, coneixia bé els Ledesma i cia. i havia adquirit algun exemplar de *LCDE*, p.21.

⁹⁴⁷ Ledesma, R. op. cit., (1968), p. 232.

⁹⁴⁸ Ledesma, R. op. cit., (1968), p.272

⁹⁴⁹ Ledesma, R. "Notas", *Obras Completas...* op. cit., v.III, p. 380

⁹⁵⁰ Redondo, O., "A los propagandistas jóvenes", *Obras Completas de Onésimo Redondo*, Madrid: Dirección General de Información. Publicaciones españolas, 1954-1955, v.I, pp. 11-12

⁹⁵¹ Idem.

internacional (a l'hora d'agermanar-se, el feixisme i el nazi li semblen perfectes, però són revolucions nacionals exclusivament dels seus respectius països, mentre que el nacionalsindicalisme no és el feixisme espanyol, sinó el feixisme d'Espanya). Joventut i feixisme es mimetitzen: el feixisme vol ser el més fidel reflex polític del concepte de joventut, és un partit nou, de i per a joves. La revolució ha de ser *ante todo y sobretudo una revolución de juventudes*⁹⁵², no és necessari cap altres tipus de definició més elaborada, doncs en dir que és de joves, ja es sobreentén: *no habrá mejor definición para nuestro movimiento que la que se limite a indicar que exalta, recoge y encuadra a las juventudes*⁹⁵³. La lluita de classes, un litigi també obsolet, ha de deixar pas a la lluita de generacions. El camp de batalla delinea a un lado, el español nuevo con responsabilidad nueva. Al otro lado, el español viejo, con la vieja responsabilidad de sus plañidos y sus lágrimas⁹⁵⁴. O en un altra banda, amb un estil encara més abrasiu: *Entendemos el imperativo revolucionario como una suplantación de generaciones. Han fracasado los viejos y deben arrebatárselas los puestos directores*⁹⁵⁵. Així doncs, la revolució és l'ocupació del poder per part d'una nova generació, ja no la suplantació d'una classe per un altra. Una nova deformació de la teoria marxista. Ara be, rere aquesta guerra generacional, hi és subjacent una conflagració entre sistemes polítics, que s'identifiquen respectivament amb l'actualitat i amb el passat. Allò vell és el liberalisme, i els seus corol·laris, la democràcia i el socialisme, fórmules depassades, descompassades del ritme dels temps. Reaccionàries, segons la lògica de Ledesma, doncs representen al passat i s'entesten en mantenir-lo en vida en el present de forma del tot antinatural (i el reaccionarisme abraça des del carlisme a la socialdemocràcia). Allò nou i juvenil són el comunisme i el feixisme. Entre els aquests dos moviments s'entaula la batalla decisiva de la civilització moderna, perquè és la única que es lliura en peu d'igualtat. O feixisme o comunisme: els joves han d'escollir en aquest dilema

7.4. El pol antisistema

Des de la perspectiva de l'incipient feixisme espanyol, l'efervescència popular desfermada entorn de la proclamació de la República, constitueix una situació pròdiga perquè es faci una crida transversal *de tots els subversius* disposats a combatre el vell ordre liberal⁹⁵⁶. El Ledesma anterior a les JONS és un revolucionari professional encara

⁹⁵² R. Ledesma, "Examen de nuestra ruta", *Obras completas...* op. cit., v.III, pp. 457-458.

⁹⁵³ R. Ledesma, "Declaraciones terminantes (Jonsismo. Fascismo. Las Derechas. La violencia. La juventud. Las masas)", *Obras Completas...* op. cit., v.III, p. 383

⁹⁵⁴ Ledesma, R. "¡Españoles jóvenes! ¡En pie de guerra!", *Obras Completas...* op. cit., v. III, p. 98

⁹⁵⁵ Ibdm., "España hoy. Carta al comandante Franco. ¡Hay que hacer la revolución!", p. 145

⁹⁵⁶ Gallego, F. *Ramiro Ledesma Ramos...* op. cit., (2005), p. 71.

no del tot immers en la política de partit, que per ell és sinònim de negoci entre parts i adulteració de les ànsies revolucionàries. Tanmateix, posar en marxa un nou partit del no res és poc operatiu, doncs del que es tracta és d'emmenar la mobilització popular ja existent, i, per tant, que no ha de ser creada, cap a una segona revolució. Es tracta més d'influir sobre les masses que d'enquadrar-les en una organització a través d'una relació personal entre minoria directora i massa. LCDE vol ser la *consciència* d'aquesta massa enganyada per un govern provisional que dona per acabada la revolució per decret després d'haver destronat al monarca.

El grupuscle encapçalat pel zamorà serà de les poques veus que s'oposa des de bon principi a la República. La dreta resta estorada i triga a reaccionar i reorganitzar-se per encarar una nova etapa política en la qual no disposa, com fins ara, dels privilegis del poder. Formacions com la Unión Monárquica Española, en la qual forma José Antonio Primo de Rivera, s'ensorren al mateix moment que el monarca abdica i es proclama el règim republicà, però la transició no serà exceptuada de violència, des dels enfrontaments entre residuals organitzacions juvenils alfonsines i carlines amb els socialistes, a les brivallades de bandes d'extrema dreta com el Partido Nacionalista Español d'Albiñana. Ledesma no vol tenir res a veure amb aquesta resistència monàrquica al nou règim, ja que no li interessa ni la República ni la Monarquia, per ell, una disjuntiva totalment anacrònica i vol evitar, de totes totes, que la seva organització sigui confosa amb els darrers batecs d'una forma d'Estat ja periclitada malgrat combati la República com els monàrquics. Presenta com a prova del contrari que el règim monàrquic segrestà un exemplar de *LCDE*, cosa que li permetrà al·legar que la seva associació ha estat castigada pels dos règims indistintament, perquè no es posiciona a favor ni d'un ni de l'altre. Monarquia o República, cortina de fum (doncs són règims igualment desfasats), amb el que tenir al poble espanyol distret i dividit, i que amenaça en ajornar eternament aquella cirurgia de ferro que el país necessita a vida o mort. Per tant, Ledesma se situa en una atalaia, més que accidentalista, d'indiferència respecta a la forma del règim.

Un cop es proclama la República, el seu veritable objectiu és configurar una pinça antisistema que impedeixi la consolidació del règim republicà, d'aquí les seves bravates insurreccionals de *LCDE*, l'objectiu del qual no és transmetre una doctrina, sinó amotinar tots els descontents per impedir, per la força, la solidificació del sistema democràtic. Han de convergir totes aquelles forces que postulin una revolució antiliberal, de fet, no importa com sigui aquesta⁹⁵⁷. Abans que el parlament iniciï la seva

⁹⁵⁷ Ledesma, R. "¡Teníamos razón!" Se desmorona el regimen liberal-burgués", *Obras Completas*, op. cit., v. III, p. 195

singladura constituent, cal acabar amb aquest. Ledesma amenaça, amb un atreviment verbal inaudit, només a l'abast d'una força política que se sap fora del sistema, amb dinamitar per la força qualsevol intent de constitucionalització del règim:

*Despreciamos la lucha parlamentaria, y obligaremos a los diputados burgueses a salir de sus escondrijos nublado sus ojos con el resplandor victorioso de las bayonetas. Esto es lo que hay que hacer, y pronto, durante las primeras jornadas parlamentarias que se avecinan*⁹⁵⁸.

Ledesma argüeix que, qualsevol sortida merament formal en aquesta etapa de transició (és a dir, una nova constitució, que, com la napoleònica de 1800, dicti sentència a la revolució) és en fals, ja que no anirà al moll de l'os del problema nacional, de manera que anima als espanyols a que no perdin el temps en processos electorals i demana l'abstenció, ja que és conscient que les eleccions oficialitzaran de dret un govern provisional la legitimitat del qual encara descansa sobre la mobilització popular del 14 d'abril. El *wishful thinking* de l'immediat ensorrament de l'Estat liberal, com si, a força de conjurar-lo, es fes realitat, és insostenible aquells moments i com força una mica *llunàtica* havia de ser vista aleshores *LCDE*⁹⁵⁹.

A mesura que s'apropen les eleccions, Ledesma intensifica la seva histèria verbal contra la Constituent, ja que aquesta significa la definitiva institucionalització de la revolució, la qual cosa li lleva la seva única i febla esperança: un estat d'incertesa en què tot és possible. La revolució s'ha desplaçat de baix a dalt i ha de retornar a la base si no es vol desgraciar. La única realitat constituent, com titula un article el col·laborador del setmanari, el galleg Manuel Souto Vilas, és el fet revolucionari⁹⁶⁰, fórmula que escindeix capciosament legalitat de legitimitat, un dialèctica que el feixisme, com qualsevol moviment revolucionari que es presti, explotarà durant tota l'etapa republicana. Desequilibrar el règim és la consigna i conseqüentment, Ledesma enuncia al juny de 1931 la constitució de milícies. Una milícies civils de disciplina militar, militaritzades però no militaristes. No és aquesta un mer joc de paraules, doncs denota la seva voluntat de desvincular-se d'una tradició d'intervenció pretoriana en la vida política espanyola⁹⁶¹. Sembrant el desordre es debilita el règim, prolongant aquest

⁹⁵⁸ Ledesma, R. "¡Teníamos razón!" Se desmorona el regimen liberal-burgués", *Obras Completas*, op. cit., v. III, p. 192

⁹⁵⁹ Per aleshores comunista i després convers jonsista S.Montero Díaz, els ledesmistes són "feixistes platònics", una penya de joves intel·lectuals de cafè, sens dubte talentosos, que llancen les mateixes proclames del feixisme italià però sense portar-les a la pràctica, a *Fascismo*, València, 1932. Una reproducció digital d'aquest opuscle a <http://www.filosofia.org/his/h1932a1.htm#08d29-7-08>, les opinions sobre els pioners feixistes es troben al capítol "reflexiones sobre España".

⁹⁶⁰ Souto Vilas, Manuel, "Desde Galicia. Lo único constituyente, el hecho revolucionario", *La Conquista del Estado...*op. cit., p. 194

⁹⁶¹ Ledesma, R. "Inestabilidad y guerra", *Obras Completas...*op. cit., v.III, p. 242

clima d'incertesa del que es nodreix LDCE. Però aquestes milícies, malgrat que Ledesma tregui pit (amenaces de mort a Macià, incitacions a “fer tir al blanc” contra els elements conservadors...) són poc menys que incorporïes.

Ledesma llegeix bé quin poden ser els seus escadussers aliats polítics en aquesta conjuntura. Ni els nostàlgics de la monàrquica, ni les partides de la porra i les guàrdies cíviqües sobrevivents, com el PNE poden ser bons aliats si no vol comprometre les credencials revolucionàries del moviment. La crema de convents al maig de 1931 és el primer *casus belli* pels catòlics contra la República, i propicia que molts creients perdin prematurament la confiança amb el nou sistema tot just comença aquest a caminar. A diferència de la dreta, la crema de convents no esparvera a Ledesma Per aquest, els incendis són obra de senyorets burgesos que res tenen de veure amb la classe obrera⁹⁶². L'anticlericalisme és burgés i, com a tal, pernicios pel poble perquè el distreu de la consecució dels seus autèntics interessos, i polaritza el debat polític entorn la qüestió religiosa, com de fet succeirà a la vetlla de la convocatòria de Corts Constituents, de manera que es releguen qüestions de solució més urgent. Aquest desinterès pels greuges religiosos descavalca aquest petit nucli feixista dels fronts oberts per la dreta contra el règim.

Descartats els monàrquics i guàrdies cíviqües per contrarevolucionàries, i l'anarquisme com a artefacte burgés, a Ledesma li resten poques o nul·les alternatives d'aliança entre els desafectes al règim liberal, almenys, alternatives realistes. El partit comunista és un de les poques organitzacions polítiques que s'oposen diametralment a la República burgesa de 1931. Estem al III període, plenitud de l'estalinisme vencedor sobre el trotskisme, època de la consigna sectària de “front obrer per la base”, d'animositat desaforada vers els “socialfeixistes”... No és estrany que els comunistes rebutgin de pla la col·laboració amb la República burgesa⁹⁶³. Tot i ser enemics per antonomàsia, Ledesma també procura el contacte amb l'odiat i admirat enemic i malda per la conversió d'algunes de les seves primeres espases, un cop aquestes hagin recobrat la sensatesa nacional⁹⁶⁴. No és casual que Ledesma contacti ara amb l'aleshores secretari general del partit comunista, José Bullejos, (després expulsat del partit) que, per altra banda, no li fa ni mica de cas. Un peça més cobejada per Ledesma

⁹⁶² Ledesma R. "La quema de conventos", *Obras Completas...* op.cit., v.III, p.159

⁹⁶³ Sobre les diferents estratègies adoptades per partits comunista durant la República, veure l'obra de Cruz, Rafael, *El Partido Comunista de España en la Segunda República*, Madrid: Alianza, 1987

⁹⁶⁴ Valgui com exemple de l'actitud de Ledesma respecte als comunistes la següent sentència: *contra las fuerzas retrógradas demoliberales admitimos conexión y enlace con los comunistas. Pero impediremos con nuestras propias vidas que el comunismo se apodere del timón del poder*. Ledesma, Ramiro, “La semana comunista”, *Obras Completas...* v.III, p. 209

en el camp comunista és Maurín. Aquest és el secretari general de l'antiestalinista Bloc Obrer i Camperol (BOC), nat el març de 1931, en dates molt properes a l'aparició de *LCDE* i un dels assagistes revolucionaris més originals, ja que a diferència d'altres, com Andreu Nin, no es limita a propagar el model leninista, sinó a promoure una "via nacional" a la revolució socialista, segons la peculiar evolució històrica del poble espanyol. Al 1931, Maurín escriu l'opuscle "la Revolución Española" amb el subtítol prou explícit de "De la monarquía absoluta a la revolució socialista". En ell, el secretari general del BOC propugna una segona volta revolucionària de caire socialista immediatament després de la democràtica 14 d'abril, asincrònica només néixer, ja que la burgesia espanyola ja ha fet massa tard en la seva responsabilitat de duu a terme la seva revolució liberal. Indispensable per la viabilitat d'una revolució social és el lideratge comunista dins la CNT, que administri un formidable potencial revolucionari, desaprofitat per la inexistència d'una teoria revolucionària sòlida. Per altra banda, en una obra com "Los hombres de la Dictadura" (1931), que Ledesma glosa, retreu als socialistes la seva convivència amb la Dictadura, i de voler repetir aquesta actitud possibilista amb la República. Aquest "ministerialisme" dels socialistes té l'efecte d'ennuviar la consciència revolucionari de la classe obrera. Són aquestes alguns retalls d'idees, que, salvant les evidents distàncies ideològiques, comparteixen Maurín i Ledesma.

Un altres possibles aliat són els "jabalís", un malnom atribuït a alguns radical-socialistes per les seves maneres bastes i poc polides en el debat parlamentari. Els "jabalís" són els representants d'una petita burgesia populista molt exaltada, segons el retrat que Lenin en feu d'ells a "L'esquerranisme, malaltia infantil del comunisme", revolucionaris bixests que ressalten en les situacions revolucionàries per les seves arengues incendiàries, però dels que la classe obrera no se n'ha de refiar, doncs es reintegren a la seva classe quan esclata una vertadera revolució proletària. Pérez Madrigal és el paradigma del "jabalí" de les corts republicanes⁹⁶⁵. Ledesma es congracia amb un altre "jabalí" carismàtic, l'aviador Ramón Franco, germà, ni més ni menys, del *Generalísimo*. S'associa a una tendència militar insurreccional jacobina, republicana i boirosament *gauchiste*. R. Franco no en té prou amb la revolució política del 14 d'abril i exhorta a rematar el procés amb una autèntica revolució social, fins al punt que arriba a conspirar amb alguns grupuscles anarquistes i andalusistes per insurgir-se contra la República (complot de Tablada). Ledesma sap que Franco, home amb un aurèola mítica, seria

⁹⁶⁵ No anava desencaminat Ledesma sobre els jabalís. Pérez Madrigal acabaria simpatitzant amb les JAP durant la República, i admirant a José Antonio Primo de Rivera i acaba per treballar pel franquisme i escriure la seva palinòdia, "Memorias de un converso" (1943).

una incorporació extraordinària pel naixent feixisme espanyol, com ho havia estat Balbo per l'italià: *Franco representa hoy en la vida española muchas cosas. Es una figura heroica, exaltada por el pueblo, y todos sus actos adquieren en la hora española que vivimos fervor y eficacia de mitos*⁹⁶⁶. Franco és un reclam perfecte per engrossir aquest front d'inadaptats antisistema. Ledesma sap que aquestes figures romàntiques poden aglutinar al seu voltant una multitud d'idòlatres, sobretot, joves impressionables.

Però a les eleccions de juny de 1931, Ramón Franco obté una acta de diputat per Esquerra Republicana. Això s'explica perquè R. Franco és de l'opinió que només a través de la perifèria, on el republicanisme històric manté un diàleg més fluid amb el moviment obrer, es pot pressionar sobre el govern central per torçar la República cap a l'esquerra⁹⁶⁷. L'estrella de Ramón Franco, un autèntic paracaigudista de la política, s'anirà esblaimant a mesura que la República es consolida. Després del complot de Tablada, Ledesma arriba a la conclusió que Franco ha perdut el nord, i totes les esperances posades en el seu lideratge s'esvaeixen⁹⁶⁸.

Els camperols són un altre sector social a "nacionalitzar", doncs hi ha una gran zona gris de pagesia despolititzada i menystinguda per la majoria de formacions polítiques, que es vista com una reserva de multituds pel feixisme. Els articles de *LCDE* en allò tocant a la seva vessant social i econòmica més pragmàtica i objectiva es focalitzen en el món rural. La majoria dels redactors de *LCDE*, tanmateix procedeixen de perifèries rurals i industrialment endarrerides. És el cas de l'andalús Bermúdez Cañete, del gallec Souto Vilas i dels castellans Teófilo Velasco y Feliciano Piorno. D'aquesta manera, en detriment de la cara més modernista del feixisme, que representa Ledesma, la indústria i la fàbrica queden en un segon pla a les pàgines del setmanari, mentre que es lloa la vida rural com a dipòsit d'essències patriòtiques i com a mirall per a regenerar la moral i l'economia espanyoles.

Al marge dels orígens rurals de l'equip del setmanari, i de l'agrariisme intrínsec en tot moviment feixista, aquesta preocupació pels temes agrícoles també obeeix al debat sobre la reforma agrària, un dels grans temes de l'Espanya contemporània. El setmanari havia declarat la seva voluntat d'estar políticament al dia, és a dir, no recloure's en una permanent nostàlgia del passat com feien els monàrquics, ni en un apoliticisme que equivalgui a ignorància o desídia, sinó prendre la paraula en la política

⁹⁶⁶ Ledesma, Ramiro, "Un libro del comandante Franco", *Obras Completas...* op. cit., v.III, p. 161. Ledesma també sondeja un altre aviador popular i futur triumvir de Falange, Julio Ruiz de Alda, tot i aquest s'escora, políticament parlant, a la dreta reaccionària. Sembla ser que Ruiz de Alda arriba a subscriure's al setmanari de Ledesma, sense militar activament en l'organització.

⁹⁶⁷ González Calleja, E. "La dialéctica de las pistolas. La violencia y la fragmentación del poder político durante la Segunda República", *Culturas y políticas de la violencia. España siglo XX*. Madrid: Siete Mares, 2005, pp. 115-116.

⁹⁶⁸ *Ibidm.*, "Hombres y partidos de España", p. 345

nacional, de manera que aquest “dir la seva” en totes els temes que es presentin, substitueixi un programa pràcticament per fer⁹⁶⁹.

Per aquest motiu, se li encarrega a Bermúdez Cañete⁹⁷⁰, economista cordovès, triumvir de les JONS el 1932, i futur líder de la JAP, una sèrie d'articles sobre les vicissituds del camp andalús. Bermúdez desemmascara el motiu de la improductivitat i la pauperització del camperol meridional: la inserció d'un grancapitalisme o capitalisme rendista i parasitari al sol andalús, l'ociositat dels senyorets “degenerats”, l'irracional repartiment de terres... Per la seva banda, el sacerdot Velasco denuncia que el petit propietari castellà és molt més vulnerable que l'assalariat. Des de *Libertad*, O. Redondo descriu la dramàtica situació del petit propietari castellà, els pírrics beneficis nets anuals del qual en prou feines li proporcionen els recursos suficients per replantar la collita. Redondo culpa als socialistes (que ostenten les carteres d'Hisenda, a mans de Prieto i de Treball, ocupada per Largo Caballero) de promulgar unes reformes pensades per la indústria i incompatibles amb l'ordre agrari, on, se suposa, la lluita de classes no existeix:

No vacilamos en calificar esta clase de disposiciones como una legislación persecutoria para el patrono agrícola. Este apresuramiento con que, sin aguardar a las Cortes, se agarrota por decreto al desmedrado labrador, poniéndole frente a frente de una legislación social acoplada a las condiciones de la industria, es la mayor agresión conocida de tantas como los Gobiernos han infligido a la Agricultura⁹⁷¹.

Des d'ara mateix, el feixisme es comença a “treballar” aquest segment intermedi entre els jornalers i els terratinents, el petit-mitjà propietari agrícola, sotmès a fortes càrregues fiscals, que l'obliguen a endeutar-se i en circumstàncies límits, vendre les terres, traslladar-se a la ciutat i proletaritzar-se; afectat, en un grau més alt que els terratinents per les reformes agràries del primer bienni, pensades per millorar les condicions de vida dels jornalers, però no les seves; que, com a propietari amb treballadors assalariats al seu servei, també pateix les reivindicacions dels sindicats de classe, amb menys recursos d'autodefensa per fer-los front que els grans terratinents; i finalment, ofès en les seves creences més íntimes per una República laica. Aquest

⁹⁶⁹ Ibidm., “¡Confusionistas, no! Nuestras afirmaciones”, pp.70-71. Ledesma argumenta que les seves consignes són diàfanes, però que és cert que no tenen un programa. De fet, ell està postulant una nova forma de fer política en la qual no s'serveixen els mecanismes de militància tradicionals: *nada se simpatías, ni de cuotas. Los brazos y el coraje.*

⁹⁷⁰ L'escassa informació sobre aquest personatge, a Velarde Fuertes, Juan, *El nacionalsindicalismo, cuarenta años después (anàlisi crítica)*, Madrid: Editora Nacional, 1972, pp. 127-210

⁹⁷¹ Redondo, O. “Agresión socialista a la agricultura”, *Obras Completas...op.cit.*, v.I, p. 84

sector de la pagesia anirà escorant el seu vot cap a la dreta fins que a l'alçada del 36, donarà suport als insurgents, no només per motius culturals, ni per la col·lecció "d'antis" de la coalició contrarevolucionària (antisocialisme, antiseparatisme...) sinó perquè les úniques propostes amb un programa pensat específicament per a ells són el sindicalisme catòlic i el nacionalsindicalisme, mentre que anarquistes, comunistes i socialistes es desfan en atencions amb els jornalers⁹⁷². No és casualitat, doncs, que el petit llaurador acabi per conformar la base social del feixisme agrari. L'allau d'articles sobre els problemes agraris a distintes regions d'Espanya són el precedent de l'anunci de la constitució de la primera filial de LCDE, el Bloque Social Campesino, al juny de 1931. Malgrat els milers de militants que, assegura Souto Vilas, ja disposa a Galícia⁹⁷³, el Bloque no passa de tenir una existència purament espectral.

El zamorà sap que si el feixisme ha de ser un moviment de masses, ha d'agençar-se d'alguna manera el recolzament d'amplis clapes de la classe obrera. Per aquesta finalitat, cal arrabassar als sindicats de classe les seves bases i, consegüentment, "nacionalitzar-les". Per a complir aquest objectiu, es val del descontent que comença a traspuntar entre la classe obrera per la lenitat de les reformes socials i per la duresa dels mètodes repressius, que en res es diferencien als d'ominosos règims anteriors. Crear una organització sindical *ex nihilo* és prou difícil en un espai molt competit per centrals sindicals de tots els colors. Ja que no disposa dels mitjans per entrar en el mercat sindical, opta per captar grans marxamos de militància d'altres organitzacions. La gran esperança de Ledesma i els seus congèneres fou de la nacionalitzar la CNT.

*En el verano de 1931, la única fuerza disconforme con el Gobierno provisional, que podría representar para éste un verdadero peligro era la CNT (...). La conquista del Estado, cuyo norte social y nacional difería en absoluto de las directrices cenetistas, vio, sin embargo, en la CNT, la palanca subversiva más eficaz de aquella hora, libre asimismo de influjos bolcheviques por la oposición anarcosindicalista a la doctrina del marxismo*⁹⁷⁴.

La CNT sempre fou la peça més cobejada per aquelles organitzacions polítiques que volen estendre la seva influència sobre el moviment obrer. Des de l'Esquerra catalana,

⁹⁷² Tesi esgrimida per Arribas Macho, José María, "El sindicalismo agrario: un instrumento de modernización de la agricultura", *Historia social*, nº 4, 1989, pp. 33-52, inspirada per l'obra clàssica d'Edward Malefakis *Reforma agraria y revolución campesina en la España del s. XX*, en la qual sosté que aquesta desatenció de les classes mitjanes agràries és l'error fatal que comet la República

⁹⁷³ Souto Vilas, M. "El campesino y la política. Ideas centrales para nuestro Bloque Social Campesino", *La Conquista del Estado...* op. cit., p. 177.

⁹⁷⁴ Ledesma, R. op. cit. (1986), p. 87

amb ascendència sobre la petita burgesia menestral i els rabassaires, però d'escassa repercussió entre la classe obrera, als comunistes, amb un sindicat deficitari com la Confederació General del Treball Unitària, la CNT sempre fou una extraordinària reserva d'energia (800.000 afiliats al 1931) desaproveitada per la suposada manca de talent dels seus líders o la puerilitat de la seva ideologia. El seu apoliticisme converteix automàticament a la CNT en un llaminer sindicat "solter", festejat per nombrosos pretendents. El feixisme espanyol també van galantejar amb la central anarcosindicalista, i no només al 31, sinó durant tot el període republicà, amb uns resultats pèssims. Això no vol dir que no es produeixin timidíssims transvasaments de militants cenetistes a les JONS, de poca rellevància numèrica. Ingressa alguna personalitat de segona fila de l'entorn cenetista, que, amb el canvi de camisa guanya protagonisme, com Álvarez de Sotomayor, Guillén Salaya, Olalla o Llorente però aquestes excepcions confirmen la regla i fan explícit el fracàs de la campanya de captació dels jonsistes⁹⁷⁵. L'any 1931, la CNT és una de les forces disconformes amb la "República burgesa"⁹⁷⁶. Això és veritat a mitges, ja que la CNT no és pas un bloc monolític, sinó que conviuen al seu interior diverses tendències, des dels sindicalistes sense etiquetes, als sindicalistes revolucionaris, anarquistes, faistes... A principis de l'any 1931, la direcció cenetista és ostentada per moderats, que ocupen llocs de tanta responsabilitat com la direcció del diari *Solidaridad Obrera*, a mans de Joan Peiró. Es dona, per tant, la paradoxa que el sector que el zamorà aspira a guanyar, aquell del sindicalisme revolucionari més genuí i obrerista, ret una adhesió tàcita a la República, malgrat concebi aquesta postura més com una "inhibició" que com una "col·laboració". Tanmateix, la inhibició cenetista, ajuda a consolidar el règim republicà. Contràriament, aquells que dins el sindicat propugnen el refús al sistema liberal-burgès, tingui la forma que tingui, són els grupuscles anarquistes insurreccionals (els García Oliver, Durruti...) i la FAI, que és la tendència de l'univers àcrata amb la que Ledesma està més en desacord, puig que, segons el seu parer, és burgesa, internacionalista i somiatruites, i per això perillosa. Però potser és amb la que té més afinitats en quan a la pràctica (l'acció directa, el culte a la violència, el menyspreu al buròcrata o a l'intel·lectual...), en quan la interpretació de la revolució com a insurrecció armada, i amb la rebuda que dona a la República. Els sindicalistes, com Pestaña o Peiró, també són revolucionaris, però creuen que la revolució ha de resultar d'una vaga general de masses espontània,

⁹⁷⁵ Veure els records d'un dels conversos, Guillen Salaya, Francisco, *Anecdotario de las J.O.N.S: historia y anécdota de las Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalita*, San Sebastián: Yugos y Flechas, 1938.

⁹⁷⁶ Una visió de conjunt de la CNT durant la República a Casanova, Julián, *De la calle al frente: el anarcosindicalismo en España, 1931-1939*, Barcelona: Crítica, 1997. Sobre la CNT a Catalunya, s'ha consultat la monografia de Vega, Eulàlia, *Entre la reforma y la revolució: la CNT a Catalunya (1930-1936)*, especialment útil per identificar les corrents internes dintre l'anarcosindicalisme.

mentre que els grups d'acció anarquistes postulen una insurrecció coordinada per avantguardes. Aquests dos contrincants, "reformistes" i "revolucionaris"⁹⁷⁷, disputen per imposar la seva hegemonia ideològica dintre del sindicat, fins al punt que es produeix la ruptura quan el sector "insurreccional" s'imposa sobre l'altre.

Ramiro Ledesma llança floretes a la CNT per la seva recança al "socialisme autoritari", que mobilitza a una classe obrera que no deixa de ser revolucionària malgrat no és marxista. La CNT és el sindicat rival de la UGT així que Ledesma cerca la complicitat dels anarcosindicalistes apel·lant a l'animadversió mútua cap els socialistes. Les picabaralles intersindicals entre cenetistes i ugetistes s'agreugen al estar en possessió del ministeri de Treball el socialista Largo Caballero. La CNT acusa als PSOE de privilegiar la UGT des del poder i aquest és un dels motius pels quals es nega a participar en els jurats mixtes. Els enemics comuns és un dels recursos que Ledesma emprava per atreure l'atenció dels anarcosindicalistes.

Per Ledesma, la CNT és una versió espanyola del sindicalisme revolucionari del seu reverenciat G. Sorel, el pensament del qual tenia poca implantació a Espanya, però molta a Itàlia, on havia estat un referent doctrinal pel feixisme. Precisament, un altre punt de contacte entre els anarcosindicalistes i els feixistes és la pràctica de l'*acció directa*, és a dir, sense ingerències externes de l'Estat, de partits polítics o organismes paritaris. Per altra banda, en el catecisme anarcosindicalista, la cèl·lula bàsica de la futura societat llibertària és el sindicat, entorn del qual s'articula tots els ressorts de la vida dels productors. El sindicat és una agrupació cooperativa, de producció i de consum, que descentralitza radicalment les funcions de l'Estat mentre aquest es desploma per defecte. Mentre no s'arribi al comunisme llibertari, els anarcosindicalistes reivindiquen una República sindical, en la qual la classe obrera estigui representada corporativament en la cambra legislativa. Per tant, el pla a curt termini dels sindicalistes revolucionaris és el corporativisme, com descriu en les seves obres el faista Diego Abad de Santillán⁹⁷⁸. El feixisme també és un moviment corporativista, però no de classe, i en canvi sí estatalista⁹⁷⁹.

⁹⁷⁷ La terminologia reformistes i revolucionaris, seguint amb Eulàlia Vega, no ens sembla adequada, doncs molts dels dits moderats són revolucionaris, però la seva estratègia revolucionària és distinta.

⁹⁷⁸ A propòsit del corporativisme en el pensament econòmic anarquista, veure l'obra teòrica de Abad de Santillán, compilada en *El anarquismo y la revolución en España: escritos 1930/1938*, Madrid: Ayuso, 1976. En el capítol dedicat a "l'organisme econòmic de la revolució", (p. 170-178), explica l'estructura econòmica de la futura societat revolucionària articulada entorn de cèl·lules que se superposen de forma coordinada, sense que la superior oprimeixi la inferior: comitès de fàbrica, sindicats, consells econòmics locals, consells regionals, federació de consells econòmics regionals... Aquest esquema cel·lular és, pròpiament dit, una maqueta d'una societat orgànica. Ningú es obligat a formar part d'un sindicat, però de no fer-ho, hom tindrà serioses dificultats per sobreviure.

⁹⁷⁹ Acudir a la conversa entre l'anarcosindicalista i futur jonsista Nicasio Álvarez de Sotomayor i Ramiro Ledesma. Aquest acaba l'entrevista amb la següent acotació: *el hombre es libre, pero dentro del sindicato. Si en vez del sindicato ponemos el Estado, nos encontramos con el fascismo*, a *Obras Completas*, v.III, p. 171.

Un altre aspecte que fa simpatitzar Ledesma amb l'anarcosindicalisme és la seva "genètica hispànica". L'anarquisme és la ideològica predominant entre la classe obrera organitzada espanyola, i això és un tret diferencial respecte les societats industrials del nord, en les que el marxisme és majoritari. Per Ledesma, la resposta sobre l'arrelament de l'anarquisme en sol espanyol rau en el caràcter, indomable i individualista, de la raça (tot i que això no ofusca el seu sentit comunitari) i la resistència tenaç a la invasió estrangera, com, per exemple, al sovietsisme. L'anarquisme, és una manifestació de l'ànima nacional, i, per tant, molt més autèntic, malgrat els seus defectes, que el descastat socialisme. L'estratègia ledesmista, prenent com a referent l'experiència italiana, consisteix en nacionalitzar l'anarcosindicalisme, arrancant el prefix perquè només resti el substantiu. Però malgrat "l'iberisme" anarquista, les discrepàncies entre els respectius plantejaments sobre l'estructuració territorial són infinites. Els cenetistes no són nacionalistes ni centralistes, sinó federalistes. El seu federalisme no és el dels estats, sinó el dels pobles: desmantellades les estructures estatals, les "nacionalitats" suren. Ledesma podria estar d'acord en aquest alliberament de la nació oprimida sota les estructures d'un Estat liberal, però per ell, aquesta opressió es deu a la desnacionalització de l'Estat, i qui ha d'exhumar la nació somorta és un Estat nacional. En cap cas podia consentir, a més, l'existència de més d'una nació a part de l'espanyola.

Si el feixisme espanyol va afalagar i rondar algun dirigent anarcosindicalista aquest fou Àngel Pestaña. Pestaña encapçala el sector més moderat dins el sindicat, el més estrictament sindicalista, sense deixar de ser revolucionari. Pestaña és el dirigent més procliu a apropar-se a la política parlamentària. És un dels signats del "manifest dels trenta", i posteriorment, és expulsat del sindicat, i funda la Federació Sindicalista Llibertària, esbós del Partit Sindicalista. Per últim, cal recordar que ell fou el delegat cenetista desplaçat al II Congrés de la III Internacional, que va desaprovar l'adhesió de la CNT a la ISR. Aquesta és la semblança que *LCDE* dedica a Pestaña en el seu exemplar dedicat al congrés de la CNT de juny de 1931:

*Éste es el líder ungido por la gracia de su nombre y de su prestigio. La CNT se doblega cariñosamente antes sus palabras. (...) Las fases más duras, los días más felices de la Confederación los encarna este hombre que bien pudo acompañar al Cid a reconquistar justicia*⁹⁸⁰.

⁹⁸⁰ Ledesma, R. "Congreso extraordinario de la CNT", *Obras Completas...* op. cit., v.3, p. 216

Ledesma en fa un retrat digne d'un conductor de masses feixista, que se sotmeten hipnòticament a la seva paraula. El 1934, José Antonio Primo de Rivera concerta una cita amb un Pestaña ja escindit a la CNT, prosseguint l'estratègia ledesmista. Els serveis d'informació italians li havien facilitat el nom d'Ángel Pestaña l'any 1933, durant la primera estada de Primo de Rivera a la Itàlia feixista. Primo de Rivera s'entrevista amb ell l'estiu de 1934, i tot i que el contingut de la conversa no ha transcendit, sembla ser que el cabdill falangista li proposa la fusió entre el seu partit i el Partit Sindicalista de Pestaña, fundat el 1934. Però, per Pestaña, que havia demostrat ser un fi analista del fenomen feixista, aquesta seria una pacte contranatural, i rebutja l'oferta, tot i que Primo insisteix en desaparellar falangisme i feixisme⁹⁸¹: José Antonio i ell parlaven idiomes molt diferents. Els contactes entre la Falange i Pestaña no es van limitar a aquesta concisa entrevista. La Falange catalana, concretament el literat Luys Santa Marina, força vinculat a la vida intel·lectual i sindical barcelonina, va mantenir converses freqüents amb Pestaña i fins i tot amb Joan Peiró, la vida del qual intentaria salvar després de la victòria nacional a la Guerra Civil⁹⁸². Però l'exercici d'encarar un manifest del Partit Sindicalista⁹⁸³ amb els vint-i-set punts de Falange, posa de manifest que entre els dos partits hi havia diferències insalvables: si podien arribar a combregar amb l'estructuració sindical de l'economia, l'antifeixisme i el federalisme dels sindicalistes impedièn qualsevol tipus d'acord. Finalment, tota possibilitat d'entesa es frustra amb la incorporació del petit partit de Pestaña a la coalició del Front Popular.

Ledesma no aspira tant a manllevar clientela als anarcosindicalistes, sinó a capitalitzar políticament el sindicat, ser la seva avantguarda política. Per tant, l'estratègia consisteix en estar sempre al costat de la CNT, que en alguns punts de península equival al estar al costat del gruix de la classe treballadora. Per això recolza les vagues de l'estiu de 1931, com per exemple, aquella contra la Telefònica del mes de juliol⁹⁸⁴. Però a LCDE li interessa més aviat poc els drets dels treballadors, i el seu suport als vaguistes forma part de l'estratègia política. La vaga contra la Telefònica permet a Ledesma conjuminar sensibilitat social amb patriotisme, essent aquest darrer el veritable *quid* de la qüestió. La vaga contra una empresa finançada amb capital nord-americà gràcies a una llicència concedida pel govern, és legítima perquè es tracta d'una qüestió d'honor nacional, una protesta patriòtica contra el colonialisme econòmic

⁹⁸¹ Els records de Pestaña sobre aquesta entrevista, a Lera, Á. M. de, *Ángel Pestaña: retrato de un anarquista*, Barcelona: Argos, 1978, pp. 273-274

⁹⁸² Balcells, Albert, "El consejo de guerra contra el dirigente cenetista catalán Joan Peiró en 1942. Un caso representativo y a la vez singular", *Hispania Nova*, n° 2 (2001-2002), <http://hispanianova.rediris.es/general/articulo/014/art014.htm> [Consulta: 6-04-2010]

⁹⁸³ Pestaña, A. *Trajectoria sindicalista*, Madrid, Tebas, 1974, pp. 776-789

⁹⁸⁴ Ledesma, R. "El rapaz capitalismo extranjero. La vergüenza de la telefónica", *Obras Completas...* op. cit., v.III, p. 263

yanqui i la insensatesa del govern de posar sota el control estranger les comunicacions espanyoles. Telefònica explota doblement, als seus treballadors i a la nació espanyola, esclavitzada pel capitalisme rapaç i parasitari. Les vagues de l'estiu són un símptoma del malestar de la classe treballadora contra el règim republicà, que ajuden a “desequilibrar els falsos equilibris”, és a dir, provoquen una inestabilitat necessària per fer titubejar el sistema, i en tot cas, serveixen *d'sparring* provisional a la classe obrera, a l'espera d'una empresa més ambiciosa com és la revolució nacional⁹⁸⁵.

A l'agost de 1931 es publica el “Manifest del Trenta”, fet i fet, una al·legat sobre el concepte de revolució com a moviment de masses, catalitzat per una gran vaga general i no per minories de professionals de la insurrecció. És pren posició, per tant, contra els mètodes insurreccionals de faistes i grups d'acció anarquistes, que cobren cada cop més rellevància dins de l'organització. Els anarquistes prendran el poder dels tots els ressorts de l'organització sindical, des del Comitè Nacional, passant per les posicions essencials de la Federació Local de Barcelona i Comitè Regional de Catalunya, i de la direcció del periòdic de més tiratge de la premsa anarcosindicalista, *Solidaritat Obrera*, on Peiró és substituït per Felipe Alaiz en la direcció. El predomini anarquista en el si del sindicat frustra l'estratègia de Ledesma. Aquest no vacil·la en recolzar el sector anarcosindicalista en detriment dels anarquistes “purs”. L'hegemonia anarquista és, segons el zamorà, una desviació petitburguesa que arrossega a la CNT al fracàs. Pestaña, com Pablo Iglesias, representen un tipus obrerisme amb el que pot connectar millor que amb el lliurepensament de la família Urales, o amb els “deliris” revolucionaris dels grups d'acció anarquistes: aquests no són altra cosa que burgesos radicalitzats, tant en la teoria com en la pràctica. Fa constar, però, que no abjura de la FAI pels seus mètodes violents, sinó per la seva ideologia “mesquina i incoherent”. Una CNT coronada pels anarquistes es converteix en un enemic automàtic, que cal combatre implacablement⁹⁸⁶. Queda obstruïda, per tant, aquesta veta de penetració a la classe obrera. Quan la corrent “trentista” s'escindeixi, sorprendrà a unes JONS pràcticament inactives fins al 1933, i que, fet i fet, ja havien variat la seva estratègia a la tardor de 1931 amb la finalitat de sondejar a la dreta reaccionària.

7.5. El primer partit feixista espanyol. Les Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista

⁹⁸⁵ Ibidm., “La hora política. Nuestra angustia hispana. Los elementos sanos y jóvenes de la Patria deben conquistar inmediatamente el poder”, p. 273

⁹⁸⁶ Ledesma, R. “El predominio de los anarquistas en la CNT”, *Obras Completas...* op. cit., v.III, pp. 300-302

Amb la consolidació de la República després de la victòria de les esquerres a les eleccions a l'Assemblea Constituent, la suspensió de pagaments de la revista i el setge per la Direcció General de Seguretat, Ledesma sotmet a revisió la seva estratègia. Dona per tancada l'etapa de l'extremisme antisistema i procedeix a la constitució del partit, amb tot el que això implica de pacient recluta de militància, composició d'una estructura interna, definició doctrinal i propaganda, i, per últim, però no menys important, l'establiment d'aliances amb forces "afins".

En el seu article "*Declaración ante la patria en ruinas*"⁹⁸⁷, que marca el final d'una etapa, Ledesma anuncia la fundació d'un nou partit, les JONS (Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista) fent un paral·lelisme amb la situació de 1808: el Borbó ha fugit, el govern de la nació està ens mans de titelles de les forces estrangeres i, en aquesta situació de caos, el "poble" pren la iniciativa d'organitzar unes "juntas" patriòtiques. En la norma programàtica d'aquesta nova organització s'alteren certs aspectes del perfil ideològic i s'introdueixen alguns nous elements⁹⁸⁸. Entre aquests, destaca l'alarmisme exacerbat davant una suposada "conspiració marxista", de la que és una incontrovertible senyal el triomf electoral dels socialistes (fou el partit més votat a les eleccions a Corts Constituents al 28 de juny, amb eleccions parcials al 12 de juliol i 8 de novembre). Dins d'aquesta lògica paranoica de la conspiració, s'hi afegeix la fòbia antimaçònica i antisemita. És a dir, la teoria de l'enemic interior⁹⁸⁹, l'assassí silencios, que forma part del corpus ideològic de la dreta reaccionària i que li permet alçar la bandera de la "pàtria en perill" i la consegüent necessitat d'una "concentració" de forces nacionals, deixant aparcades les diferències. Ledesma sap que les possibilitats d'èxit del partit passen per integrar-se dins una coalició de "forces nacionals" contra l'invasor marxista, la qual cosa determina un gir "conservador" de la seva estratègia. Emprenent aquest camí, Ledesma no s'allunya d'altres feixismes, al contrari, allò més excepcional és la fase maximalista de *LCDE*, equivalent a l'etapa *sansépolcrista* del feixisme italià primitiu. Aquest cop de timó acaba per afectar el discurs sobre els joves, com ja s'ha especificat, doncs ara es fa una crida als patriotes de tota edat i condició, tot i que la joventut (*alter ego* del feixisme) segueix essent l'avantguarda del moviment nacional. Òbviament, la negociació política implica certes concessions, i Ledesma fa un gest subtil, però clau, per tranquil·litzar als seus potencials aliats: ja no es tracta de destruir el capitalisme, sinó de reformar-lo. Aquest ja no és un sistema pernicios per ell mateix,

⁹⁸⁷ Ibidm., "Nuestro Frente. Declaración ante la Patria en ruinas", pp. 276-278

⁹⁸⁸ Ibidm., "Las Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista", pp. 284-289

⁹⁸⁹ Sobre l'enemic interior en l'imaginari polític de la dreta italiana, veure l'obra de Ventrone, Angelo, *Il nemico interno: immagini, parole e simboli nell'Italia del Novecento*, Roma: Donzelli, 2005.

sinó per com se'l gestiona: *Algo hay indiscutible en nuestra época, y es la crisis capitalista. Ya hemos dicho alguna vez que esta crisis es para nosotros más bien de gerencia capitalista*⁹⁹⁰. De nou, enlloc d'apartar-lo del feixisme internacional, aquesta rectificació el fa ser encara més homologable.

Al sindicalisme nacional, sobre el que, tanmateix, fins ara no ha fet gaire elucubracions, se'l defineix ara com a "sindicalisme d'Estat, és a dir, es subratlla la seva absoluta supeditació a aquell i s'anul·la qualsevol rastre la seva autonomia. E.Rossoni, al que Ledesma admirava, havia perdut la batalla de l'autonomia sindical a Itàlia i és defenestrat per Mussolini per pressions externes dels industrials, però també internes del partit. Ledesma, per tant, rectifica conscient de la mala premsa que les propostes de Rossoni han tingut entre la burgesia italiana, mentre els sectors més avançats de la mateixa a Espanya (un Calvo Sotelo, posem per cas) poden adherir-se sense gaires escarafalls a la idea d'un "sindicalisme d'Estat". A partir d'ara, s'ha acabat això de recolzar platònicament vagues de treballadors com la de Telefònica.

La socialdemocràcia esdevé el blanc preferit de Ledesma, atès que ocupa la majoria d'escons a l'hemicicle parlamentari. Però ja no tant com a traïdora a la classe obrera pel seu reformisme, sinó com a cap de pont de la infiltració marxista al govern de la nació. Largo Caballero i Azaña simbolitzen el pacte entre la República i el socialisme, és a dir, entre el liberalisme i la revolució social, com a dues etapes consecutives d'un mateix procés de descomposició nacional. Azaña entrega les claus de la nació a la URSS. Contra la imminència de la revolució social, Ledesma postula la formació d'un front antimarxista que aglutini a tots els patriotes. El feixistes es presenten als socis conservadors com els únics capaços de plantar cara a la subversió comunista, per tant, com un aliat imprescindible⁹⁹¹. Són l'avantguarda d'aquesta reacció nacional al disposar dels braços, els mitjans de lluita, i la ideologia més congruent amb la modernitat, que pot atreure (i desactivar així tot el seu potencial subversiu) a sectors socialment conflictius, com ara els joves i els obrers, als que, per contra, se'ls reeduca per una "bona causa". Ledesma està "venent" el producte al consumidor burgés amb el reclam de l'aniquilació del sindicalisme de classe i amb la proposta d'un front nacional, que, al contrari del que pugui semblar, *és una tàctica genuïnament feixista*, la forma, de fet, en

⁹⁹⁰ Ibidm., "Las Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista" p. 309. És de la mateixa opinió J. Calvo Sotelo, pel qual el capitalisme emprenedor original ha estat desvirtuat pel capitalisme financer que dissocia el capital de la propietat. El capitalisme ha de ser refundat d'acord a les noves condicions (crisi del *laissez faire*), salvant el seu principi rector, la propietat privada. Veure la seva conferència, pronunciada el 1935, *El capitalismo contemporáneo y su evolución*, Valladolid: Cultura Española, 1938.

⁹⁹¹ No podia desconèixer que entre 1928 i 1930, quan el partit nazi alemany passa definitivament a ser un partit de masses, la seva propaganda dona preeminència al seu component antimarxista que al seu anticapitalisme i fins i tot el seu antisemitisme. Gallego F. *De Múnich a Auschwitz: una historia del nazismo, 1919-1945*, Barcelona: Plaza & Janés, 2001, pp. 190-191

la qual tot feixisme arriba al poder, (a Itàlia participant al *Blocco Nazionale*, a Alemanya incorporant-se a lligues suprapartidistes d'extrema dreta o congraciant-se amb la burgesia després de la *svolta* tàctica de 1929...) i de la que el feixisme n'ha de ser l'epicentre ideològic.

Aquest gir a la dreta es manifesta amb la incorporació de noves cares a la revista, com Emiliano Aguado, al qui s'encarrega una sèrie d'articles contra el comunisme. En ells, ja es copsa un tarannà ultradretà en l'anàlisi del fenomen comunista, molt lluny d'aquell *sinó fuéramos fascistas, seríamos comunistas* de Ledesma⁹⁹². Per Aguado, el comunisme és una secreció de la democràcia, un sistema degradant perquè ha donat veu i vot a les masses estòlides. A la *plebeyez* i la llei del nombre, Aguado oposa el triomf de la qualitat⁹⁹³, dissertacions, que, per altra banda, que no devien ser massa de grat a Ledesma. El mateix Aguado porta a la palestra reivindicacions fins ara impensables a LCDE com la religiositat i la nostàlgia a la tradició preindustrial.

*Pero si rasgamos el velo de nuestro pasado, ¿que nos queda?. Allá, en lo más hondo de la perspectiva, se agita una ingente masa humana, ruido ensordecedor de máquinas, penachos de humo lanzados al cielo por la fábricas, convulsión y estruendo*⁹⁹⁴

Aquesta campanya per incorporar sectors de l'extrema dreta dona els primers modestos resultats amb l'ingrés a les JONS, a la tardor de 1931, de las Juntas Castellanas de Actuación Hispànica, acabdillades pel jove advocat Onésimo Redondo. Redondo procedeix de l'ACNdP i és ja força conegut en la vida local com a president d'un sindicat agrari groc, el Sindicato Remolachero de Valladolid. Al proclamar-se la República, Redondo s'alinea amb els monàrquics i col·labora amb AN. Però a Redondo no li convenç la moderació d'AN. Ell és partidari d'una estratègia "enèrgica" contra la República, que no exclogui la lluita armada i, amb aquesta finalitat, funda les citades JCAH (sense acabar de desvincular-se del tot d'AN/AP) amb *Libertad* com a mitjà de propaganda. Aquest grup, segons Ledesma, *no ofrecía muchas garantías de fidelidad al espíritu y a los propósitos de las JONS, pues estaba compuesto, en su mayoría, por antiguos "luisés" (deixebles dels jesuïtes) y con una plena formación reaccionaria*⁹⁹⁵.

⁹⁹² Ara es diu que una "suposada" crisi de la societat capitalista no autoritza a que una *borda semisabruje*, els marxistes, insultin els valors eminent del poble espanyol i es commina a aniquilar-lo en nom de la pàtria amenaçada. Ledesma, R. "¿Dónde está el enemigo?" *Obras Completas...* op. cit., v.III, p. 285

⁹⁹³ Aguado, Emiliano "Nuestra generación ante el comunismo". Parte III: el fracaso de la democracia", *La Conquista del Estado*. op. cit., pp. 305-307

⁹⁹⁴ Ibdm., "Nuestra generación ante el comunismo, y IV", p.331.

⁹⁹⁵ Ramiro Ledesma, op. cit., (1968), p. 99

Tot i les diferències ostensibles entre ambdós projectes, Ledesma i Redondo comparteixen uns mateixos enemics i també una mateixa metodologia de lluita, i, d'entrada, això els uneix més que els separa les divergències ideològiques⁹⁹⁶. A més a més, aquest grup, que podem qualificar d'una "Nova Dreta" a l'europea, invoca una revolució nacional de contorns imprecisos, inspirada en els feixismes europeus, tot i discrepar amb aquests en alguns aspectes com el panteisme estatal o el racisme (que no invaliden pas la vàlua del règim sencer), denuncia al capitalisme financer, es partidari d'una articulació corporativa de l'Estat i l'economia i del sindicalisme d'Estat, de l'harmonització entre capital i treball prenent com a referent la forma de vida rural i de la fi de la fratricida lluita de classes justificant-se en el benestar de patrons i obrers⁹⁹⁷ i la solvència econòmica nacional, és antidemòcrata, antisocialista i antiseparatista, postula un nacionalisme integral, innova en les formes d'organització i mobilització de les bases respecte a la dreta tradicional, no escatima en els en violència, és molt crític amb els valors burgesos, rendeix culte a la joventut... Les JCAH es fusionen amb les JONS a finals del 1931, i Redondo aporta al nou partit valors tradicionals (família, ordre...), un febril catolicisme, consubstancial al ser nacional (ser espanyol és ser catòlic), tot i que el seu nacionalisme és laic, l'antisemitisme i la paranoia antimaçònica. Per últim, Redondo també incorpora el castellanocentrisme. Per Redondo, Castella és el cor històric, racial, econòmic d'Espanya, de manera que la "Meseta" representa la veritable Espanya, la catòlica i imperial, en oposició a l'Espanya urbana, focus d'infecció de doctrines dissolvents. Aquest castellanocentrisme contrasta amb el nacionalpopulisme imperial de Ledesma, empresa comú a tots els pobles d'una Espanya sintetitzadora i no particularista.

Des de les pàgines de *LCDE* és comença a prestar atenció, per primer cop, a la dreta reaccionària, remarcant allò que comparteixen sense deixa de ressaltar allò amb el que dissenteixen. La primera aparició de José Antonio Primo de Rivera, a les pàgines del setmanari de Ledesma es produeix ara, en motiu dels 29.000 vots obtinguts a les eleccions. Ledesma es congratula del seu èxit, perquè, en definitiva, són *votos de tendencia nacional, aun con todas las máculas que corresponden al antiguo upetismo*⁹⁹⁸. Per altra banda, la mort del candidat Don Jaime li serveix a Ledesma per

⁹⁹⁶ És un error creure que Redondo, provinent d'una tradició cultural i política catòlica, és més prudent o pacifista que Ledesma. Redondo és partidari d'emprar la força bruta contra els marxistes (per ell, aquest era el principal atractiu de la fusió), i Ledesma, en carta, li ha de parar els peus, ja que es corren el perill de donar la imatge mercenària, d'una partida de la porra de la burgesia. La carta, a Ramiro Ledesma, *Obras Completas...* op. cit., v.IV, p. 516.

⁹⁹⁷ *Pedimos, pues, la revolución social para que todo hombre apto encuentre trabajo dignamente remunerado y para que nadie se vea privado de la posibilidad cierta de elevar su condición según sus méritos y para que el campo - que es España - sacuda las cadenas de la hegemonía burguesa.* Redondo, O, "La revolución social" *Obras Completas...* op. cit., v.I, pp. 26-27.

⁹⁹⁸ Ledesma, R. "Los 29.000 votos de Primo de Rivera", *Obras Completas...* op. cit., v. III, p. 294

esplaiar-se en les virtuts militars i antiliberals del carlisme, cominant als seus joves que s'oblidin d'irredentismes dinàstics i que s'allistin a les JONS⁹⁹⁹. Fins i tot, en una diatriba contra el flamant president de la República, Azaña, Ledesma exhibeix un antirepublicanisme equívoc, que pot agradar aquells que aproximadament vuit mesos després s'alçaran, no tant contra la República, sinó contra *aquella* República:

Creíamos nosotros que nuestra batalla sería posible dentro de la República, sin herirla lo más mínimo, y con esta creencia fundamos las JONS; pero se nos presenta la contrariedad de que los grupos gobernantes desean identificar con la República su ruta liberal, burguesa y antiespañola¹⁰⁰⁰.

7.6. Ampliació del camp de batalla: Més sobre les JONS i les dretes.

De la trajectòria de Ledesma i els seus companys durant aquest 1932 hi ha poca cosa a destacar. Els jonsistes, que no disposen pràcticament de recursos, ni tenen local, ni mitjans per fer propaganda, es veuen obligats a reunir-se en cafeteries. La conferència pronunciada per Ledesma el 2 d'abril al Ateneu madrileny, titulada "fascismo ante el marxismo" acaba en un gran sarau entre feixistes i comunistes, del que, com pretenia Ledesma, se'n fa ressò la premsa obrera. Només a través d'aquests escàndols pot cridar l'atenció aquest grupuscle marginal. Si aquesta precarietat no és suficient per tenallar l'activitat del jove partit feixista, les forces de seguretat assetgen a les JONS pel delicte de col·laboració amb l'intent de cop d'Estat militar del 10 d'agost. En realitat, les JONS com a organització, no es suma al pronunciament: tampoc són convidats a fer-ho, i això que els colpistes estan pendents del suport civil que puguin arreplegar. Però Redondo sí que hi col·labora a títol personal¹⁰⁰¹ (s'ha entrevistat setmanes abans amb un dels catilinaris, el dr. Albiñana) i s'exilia a la Portugal salazarista. La fugida de Redondo deixa tumefacte les JONS de Valladolid, de fet, l'única numèricament rellevant a nivell estatal. El diari *Libertad* suspèn la seva publicació, tot i que poc temps després es llança el seu successor, *Igualdad*, dirigit per Javier Martínez de Bedoya, Ledesma, amb més antecedents penals que Redondo, és empresonat, però

⁹⁹⁹ Ibidm., "La muerte de don Jaime", pp. 303-305

¹⁰⁰⁰ Ibidm., "Ante el gobierno Azaña", p. 300

¹⁰⁰¹ Que Redondo recolza un cop d'Estat militar és una certesa, però no s'ha aclarit el seu grau d'implicació, que sembla ser, fou mínim. Tanmateix, Redondo i el director del *Diario Regional* de Valladolid, (contrarevolucionari), és a dir, els directors dels dos mitjans més bel·ligerants amb la República a Valladolid, són detinguts dins l'operació contra la premsa antirepublicana, que suposa, per exemple, la suspensió duradora de l'*ABC*. El fet que Redondo fugís després de ser alliberat, fa sospitar sobre la seva participació en la conjura, o, potser, creia que la seva conversa informal amb Albiñana el condemnava, o bé ho feia per protegir a la família.

ràpidament alliberat, ja que no es tenen proves contra ell. No obstant, ha de retornar periòdicament a la presó per purgar el seu delictes d'apologia a la violència.

1932 sembla, per tant, un any erm pel feixisme espanyol, però, simultàniament, estan vibrant les plaques tectòniques de la política, moviments que tindran repercussions en el pervenir del feixisme espanyol¹⁰⁰². Al mateix temps que el partit feixista es debat entre la vida i la mort, s'està produint un rearmament de la dreta i l'extensió social d'una cultura política antidemocràtica que crea les condicions propícies pel desenvolupament del feixisme. Com ja ha estat dit, la dreta pateix un lipotímia en els primers compassos de la República que li impedeix entorpir la consolidació del règim en la seva fase infantil, que, per altra banda, és quan aquest més consens genera. La República institueix, com a fórmula de representació de la ciutadania, el sistema de partits, i es compren que una dreta, que durant la dictadura havia ostentat el poder en exclusiva, li costi habitar-se a aquesta mode de participació política. Paulatinament, la dreta es recompon i es constitueixen els partits de dreta antirepublicana, això és l'autoritari i colpista de RE i un renascut tradicionalisme, la CT, o, senzillament, no republicana, com AP després tots ells de la branca comú d'AN. Després del seu fracàs a les eleccions a Corts Constituents, el partit polític ideat per Herrera Oria i l'entorn de *El Debate* com una amalgama dels interessos dels propietaris, AN¹⁰⁰³ (després reanomenada com Acción Popular), s'estabilitza, defineix la seva identitat a mesura que perd llast de les diferents corrents que hi conviuen, i augmenta la seva implantació territorial. Superada la decepció electoral, els seus promotors decideixen transformar-lo de plataforma d'emergència a projecte amb continuïtat, que ha d'abanderar una campanya de revisió de la Carta Magna (la constitució republicana s'ha aprovat al desembre de 1931, les dretes a penes han pogut intervenir en la seva redacció per la seva escassa representativitat parlamentària), la qual cosa significa, implícitament, adoptar una postura inhibidora respecte el règim, sacrificant la corona per defensar uns interessos materials i religiosos. L'accidentalisme, més que un acatament al règim republicà, significa deixar, tàcticament, en un segon pla la qüestió de la forma de l'Estat, per treballar dins la legalitat a favor dels interessos de la burgesia, però amb la perspectiva futura d'una involució antiparlamentària i antidemocràtica. Aquesta actitud provoca l'escissió dels monàrquics. Els primers en abandonar AN són els tradicionalistes, que constitueixen la CT a finals de 1931, i després ho faran els alfonsins, que organitzen RE als primers mesos de 1933.

¹⁰⁰² Ferran Gallego, "Ramiro Ledesma..." op. cit., (2005), pp. 115-131.

¹⁰⁰³ La monografia més completa sobre la CEDA i els seus antecedents és l'obra, ja citada de Montero, José R. *La CEDA: el catolicismo social en la II República*, Madrid: Ediciones de la Revista de Trabajo, 1977. 2 v.

Objectius idèntics (l'Estat corporatiu i autoritari) però diverses estratègia per doblegar el règim republicà, ja sigui la via legalista (AP) com la insurreccional (CT i RE). El març de 1933, la dreta política dona un pas més en la seva reorganització amb la confederació dels partits regionals germans de l'AP, la CEDA.

El fracassat cop de Sanjurjo (agost de 1932), tanca la via, a curt termini, d'un cop de força contra la República, i obliga a canviar d'estratègia a una part de la dreta (RE, CT) o reafirmar-se en ella a un altra (AP). El cop desbloqueja la promulgació d'aquelles lleis que havien estat motius de crispada discussió en el debat parlamentari, com la reforma agrària i l'Estatut d'autonomia català. A les primeries d'any, ja s'havia culminat el procés de laïcització amb les lleis del divorci i la secularització de cementiris. Els articles constitucionals referents a la religió havien estat un dels principals motius de discòrdia política, que havia provocat, fins i tot, la dimissió de dos dels pares de la República, Miguel Maura i la, encara més significativa del cap d'Estat, Alcalá Zamora, que es substituït en règim d'interinitat per Azaña fins desembre de 1931, quan Alcalá és escollit president de la República per la cambra legislativa. La religió també havia estat uns de les raons de l'erupció de la violència. La República viu brots matiners d'anticlericalisme popular (la famosa crema de convents del maig de 1931), que identifica, indissociablement, l'Església amb la monarquia abatuda i amb un *status quo* social i econòmic injust. La campanya revisionista de la dreta, que al·lega la qüestió religiosa per reformar la constitució (quan, en el fons, està força més interessada en suprimir els articles que deixen una porta oberta a la socialització de la propietat) adopta tints violents sobretot al País Basc (fets de Bilbao de gener de 1932), on espurnegen greus enfrontaments entre socialistes i tradicionalistes. La qüestió religiosa, així com l'autonomia de les nacions històriques o la reforma agrària, són temes que susciten una polarització política a dreta i esquerra. Molts catòlics militants, políticament neutres, són impel·lits caps a la dreta per les fegonades anticlericals i la legislació laïcista. També, la legislació agrària enemista amb el règim a un ampli sector de la pagesia, no només el gran latifundista sinó també el petit-mitjà propietari, que la pateix més que el terratinent, i l'aprovació de l'Estatut català exaspera als espanyolistes. Per últim, la reforma militar desperta la indignació de bona part de l'estament contra el govern Azaña, i és un dels motius que explica el sollevament de Sanjurjo l'estiu d'aquell any 1932.

La classe obrera s'impacienta davant la lenitat de les reformes i la seva poca substància així com la desproporcionada repressió oficial de la protesta (serveixin

d'exemple els fets d'Arnedo, La Rioja, al gener de 1932, la mort d'onze manifestants sota les bales de la Guàrdia Civil), i cerca mètodes més radicals de reivindicació dels seus drets. La CNT, que se sent discriminada per Largo Caballero, titular del ministeri de Treball i home fort de la UGT, es declara insubmissa a la nova legislació laboral. Després de l'inicial suport tàcit a la República, la CNT, liderada ara pel sector anarquista, enceta al gener de 1932 el seu particular "cicle insurreccional" a l'Alt Llobregat. Els aixecaments anarquistes són sufocats sense contemplacions pel govern Azaña, que dona bona mostra de la seva voluntat de no tolerar cap extremisme que desmanegui l'estabilitat del règim. La Llei de Defensa de la República té aquest objectiu i s'aplica, sobretot, contra l'anarquisme. Aquesta llei és substituïda al juliol de 1933 per una amb menys aparença de provisionalitat, la Llei d'Ordre Públic¹⁰⁰⁴. En matèria d'ordre públic, és també durant el 1932 quan es desplega un nou cos policial, la Guàrdia d'Assalt, els membres de la qual són seleccionats per la seva teòrica lleialtat a la República i entrenats per dissoldre les manifestacions més "delicadament" a com ho fa la Guàrdia Civil en àmbit rural. A la pràctica, no fou així, i guàrdies d'assalt són els responsables de massacres com la de Casas Viejas (gener de 1933).

Per tant, és en aquest període quan es produeix una polarització de camps, a esquerra i dreta, i una tendència a l'extremisme en l'oposició a un govern massa tou per uns, massa revolucionari pels altres. Això no treu que aquesta etapa fos una de les més estables de tot el període republicà. Durant aquesta *pax republicana*, l'opinió pública de dretes, en molts casos accidentalista en quan a la forma del règim, va aprenent a identificar la República amb el govern d'Azaña, el "profeta" de la fi del catolicisme a Espanya, Així, es van arrambant a l'oposició sectors que, confonent govern amb el règim tot, esdevenen desafectes al sistema democràtic.

El curs polític de 1933 és el de la descomposició de la conjunció republicanosocialista. L'any s'enceta amb la insurrecció anarquista de gener, que deixa un esgarrifós saldo de trenta set morts i tres-cents ferits. L'atenció és focalitzada al petit municipi gadità de Casas Viejas, on un grup de camperols anarquistes són calcinats vius per la guàrdia d'assalt. Suposadament, l'ordre d'executar tots els reus procedeix del propi president del govern. La fama d'autoritari d'Azaña es dispara, es deteriora la imatge de la República i es ressent la coalició entre republicans i socialistes. Aquests es mostren cada cop més remisos a continuar formant part d'un govern garrepa amb les reformes socials i que utilitza mètodes despietats per sufocar la protesta, perquè va en perjudici de la seva imatge entre els seus electors. Per la seva banda, la UGT punxa al partit

¹⁰⁰⁴ Ballbé, Manuel, *Orden público y militarismo en la España constitucional: (1812-1983)*, Madrid: Alianza, 1985, pp. 360-361.

perquè trenqui el seu pacte de govern amb els republicans, que beneficia un anarcosindicalisme no llastrat per compromisos polítics. La FNTT, la federació inscrita en la UGT que representa els interessos dels treballadors agrícoles, opta per radicalitzar les seves tàctiques i accontentar així als jornalers, disgustats amb la poca magnitud de la reforma agrària. Aquest és l'any durant el que es registra més conflictivitat sociolaboral de tot el període republicà, en consonància al pic més elevat de la recessió econòmica.

El desgast del govern de coalició és testimoni amb els mals resultats electorals dels comicis locals d'abril de 1933. En aquests, es posa de manifest un retrocés del bloc de poder, i en canvi, un progressió del centre i la dreta. El creixement del vot radical revela la preferència de bona part del "poble republicà" per un decantament del règim cap el centredreta, sense haver de modificar substancialment la Carta Magna, com pretenia fer la dreta d'atènyer el poder. Aquest viratge, que pressuposa l'expulsió dels socialistes del poder, expressa l'opinió d'una classe mitjana minada en la seva autoconfiança per les reformes religioses i sociolaborals del primer bienni, i angoixada pel vigor adquirit pels sindicats de classe¹⁰⁰⁵. Després d'un estiu accidentat, al setembre de 1933, el president de la República retira la confiança a Azaña en asseverar que la composició del govern ja no reflexa la voluntat popular, i encomanada a Lerroux formar un govern de concentració republicana amb base parlamentària àmplia i que relegui els socialistes a l'oposició. Però 26 dies després de la seva constitució, cau el gabinet presidit per Lerroux per la recança dels partits republicans a pactar-hi. Donada la situació d'ingovernabilitat (ni el govern Lerroux, ni el retorn de la conjunció són possibles) Alcalá Zamora designa un govern encapçalat pel radical Martínez Barrio amb l'únic encàrrec de dissoldre les corts i convocar eleccions, que s'han de celebrar a principis de novembre.

La formació de les candidatures per les eleccions generals posen de manifest la mutació del panorama polític a dos anys de la proclamació de la República. La dreta antirepublicana i la no republicana rubriquen una aliança electoral, la Unió de Dretes i Agraris que integra a cedistes, alfonsins, tradicionalistes, i independents catòlics i agraris. Per altra banda, les esquerres es presenten dividides, socialistes i republicans no pacten en gairebé cap circumscripció. Les eleccions donen una victòria abassegadora a les dretes col·ligades i al centre, mentre que les esquerres es desinflen. La nova clau de la governabilitat la tenen els radicals, una força centrista que

¹⁰⁰⁵ Sobre el "centre" republicà que podien haver omplert els radicals, veure l'obra Ruiz Manjón, Octavio, *El Partido Republicano-Radical: 1908-1936*, Madrid: Tebas, 1976 i Townson, Nigel, *La República que no pudo ser: la política de centro en España (1931-1936)*, Madrid: Taurus, 2002.

estableix aliances tàctiques amb la resta de candidatures republicanes i amb les dretes sense inconvenients, i, per tant, pot constituir governs amb consens parlamentari.

Les JONS intenten presentar algunes candidatures, fidels a la seva tàctica de lluitar en tots els fronts, a fi i efecte de donar-se a conèixer i mesurar la seva repercussió pública. Presenta candidatures a Càceres, on s'havia celebrat un primer i únic míting jonsista, (un *bluf* guisat per Álvarez de Sotomayor) i la més sòlida de Valladolid, on Redondo, que inicialment s'havia de presentar integrat dins les llistes de la Unió de Dretes, competeix independentment sota el lema populista de "*candidato del pueblo*", però que finalment retira per no restar vots a la dreta, o per la certesa del seu fracàs. Ledesma no sent gens d'afinitat ideològica amb el conglomerat de dretes, però insinua un suport tàcit al que ell anomena una "revolució parlamentària", ja que la sola rectificació de la constitució, l'antimarxisme i la defensa de la unitat nacional (programa mínim de la coalició) és un salt qualitatiu respecte la República semi-marxista anterior. La revisió constitucional reincideix en el fetixisme de la juridicitat que tants cops havia criticat Ledesma, però pot accelerar l'altra, l'autèntica revolució nacional, ja que confia que la victòria de les dretes permeti actuar amb més marge de llibertat a les JONS. Aquesta "preferència" per una victòria de la CEDA es troca en decepció quan aquesta, malgrat obtenir la majoria en el recompte de vots, decideix no governar, i conformar-se a donar suport al partit radical des del parlament. Aleshores, Ledesma acusa al partit de Gil Robles de mancar-li un projecte nacional, i fins i tot, de taponar altres formacions que sí el tenen, com les JONS.

El 1933 és l'any per excel·lència del feixisme a Europa. La victòria de les hostes de Hitler a les eleccions provoquen una gran sotragada política al vell continent. Una victòria que, enlloc de ser producte d'una tèrbola conspiració, s'ha produït per la via legalista, amb l'aprovació de la majoria del poble alemany, gràcies a una esforç de penetració capil·lar a la societat. El nazisme ha sabut crear un camp magnètic per l'atracció de diversos sectors de la societat, que dipositen en ell unes esperances molt distintes entre si, però que el feixisme té l'habilitat de sintetitzar en un sol projecte de revolució nacional. És normal, per tant, que l'èxit del nazisme esperoni als menuts moviments feixistes d'arreu d'Europa, ja que l'exemple alemany mostra com un petit grupuscle nacionalista pot esdevenir un partit de masses ràpidament, si es té olfacte estratègic. L'escalada d'èxits del feixisme, que sembla colonitzar, poc a poc, tota Europa, certifica que ja no és una extravagància aïllada a un país llatí, sinó que ha reeixit en un dels Estats més poderosos d'Europa. La dreta europea rep amb gaubança la notícia de la victòria nazi, tot i que pugui ser reticent al seu racisme i de la divinització de l'Estat. Si

el feixisme moviment havia provocat a la burgesia certa aversió elitista, el feixisme en el poder és percebut com un règim respectable, d'ordre, que, assenyadament, es deixa aconsellar per les forces vives econòmiques i socials en l'exercici del poder. És ara quan les JONS aconseguen una moderada expansió. Però la popularització del feixisme com a opció plausible i, fins i tot, que pot reeixir per la via electoral, no es tradueix en una allau d'adhesions a l'escarransit partit de Ledesma. Aquells que prenen nota de les experiències dels feixisme europeu i aprecien les ensenyances valuoses que conté per Espanya, no necessàriament han de militar en cap organització feixista, màxim quan ho poden fer en altres de no feixistes però amb certes ressemblances, i, sobretot amb molta més probabilitat d'èxit.

La dreta espanyola comença a assumir el seu estatus de força opositora i la invalidesa dels mètodes antics per derrocar un poder hostil. La resistència a la democràcia a la societat de masses ha de gaudir de l'aquiescència d'aquestes, i per dialogar amb elles, la dreta ha de modernitzar el seu discurs i mètodes i disputar a l'esquerra el suport de les "classes populars". És a dir, buscar la mimesis amb el feixisme. La manera com que el nazisme accedeix al govern és una inestimable lliçó tan pel feixisme espanyol, com per la dreta. El nazisme conquereix el poder amb el consentiment de partits polítics no feixistes (entre els que s'inclouen els catòlics del *Zentrum*) i els seus primers governs no són monocolors, sinó de col·laboració ministerial amb la dreta, com també havia succeït a Itàlia. En la darrera etapa de LCDE, Ledesma ja havia modificat la seva estratègia política, substituint la intransigència de la "unió de subversius" per l'aproximació a una àrea antidemocràtica feixistitzada amb la que podia combregar amb unes determinades negacions (antimarxisme i antiliberalisme) i algunes afirmacions (corporativisme), i amb la que aspira a concertar una aliança per la conquesta del poder. Aquesta havia estat la ruta del nazisme alemany, que, arrel de seus triomfs electorals, havia emfatitzat el discurs de la revolució nacional (sense el socialista) i cooptat hàbils gestors procedents d'altres corrents polítics per afrontar amb eficàcia les tasques més immediates de la governació de l'Estat, és a dir, *desarticular el formidable aparato marxista i la substitución de marxistas y judíos en el Gobierno y dirección de Alemania por hombres ideas y sentimientos alemanes*¹⁰⁰⁶. És a dir, desballestar el sindicalisme, i amb ell, la lluita de classes, i expulsar a marxistes i jueus de la funció pública, això és, nacionalitzar l'Estat, objectius amb els que la dreta i el feixisme coincidien plenament. Malgrat partir d'una posició desavantatjosa respecta els seus companys de viatge, i sempre i quan, aconseguen preservar el seu espai

¹⁰⁰⁶ Ledesma, R. "El nacional-socialismo en el poder. La ruta de Alemania", *Obras Completas...* op. cit., v. III, pp. 348-349

autònom, el feixisme constituirà l'avantguarda de la coalició de forces nacionals i sintetitzarà l'amalgama en quelcom nou, ja que és l'únic component de la coalició amb una doctrina original i moderna, l'únic capacitat per congregar les masses al seu voltant, així com l'únic facultat per batre al marxisme. El feixisme espanyol no hauria de patir per ser diluït en el front contrarevolucionari, ja que, com havia succeït amb el nazisme, acabarà sent el *centro vigoroso en el que se agrupan las expectativas*¹⁰⁰⁷.

La col·laboració de Ledesma en diaris de caire ultradretà com *Informaciones*, i *La Nación*, dirigides per Juan Pujol i Delgado Barreto respectivament i la revista neotradicionalista *Acción Española* forma part de l'estratègia de Ledesma de donar-se a conèixer entre el públic d'aquestes publicacions. També dedica atenció als partits i personalitats de dretes des de les pàgines de la nova revista teòrica *JONS* (que es comença a publicar el maig de 1933), en ares a *Definir, señalar y destacar la significación nuestra (...) Hemos de moverle polémica, más o menos dura, claro, según proximidad o lejanía a lo que nosotros significamos y somos*¹⁰⁰⁸.

És a dir, discernir les diferències entre les *JONS* i la resta de partits, per trobar un espai específic dintre de la política espanyola, però també ressaltar els punts de contacte amb altres formacions polítiques i les afinitats amb l'ideari d'algunes personalitats que les representen. De fet, aquest és l'objectiu de la revista *JONS*, un mitjà de creació i divulgació de la doctrina teòrica jonsista més que un pamflet com havia estat *LCDE*. La revista es proposa escampar les coordenades ideològiques bàsiques del moviment, plantejades en forma de binomis paradoxals, que l'individualitzen de qualsevol altra tendència política abans existent: modernitat i tradició, vocació de partit de masses i elitisme avantguardista, antimarxisme i justícia social sindicalista... Exposar la seva originalitat doctrinal serveix per formar la seva militància i atreure nou personal però també és útil com aparador per altres forces amb les que el jonsisme pot col·laborar, precisament, perquè disposa dels recursos que els hi falta, per exemple, la capacitat de seduir a les classes populars amb un discurs de la justícia social creïble. És a dir, es tracta de posar-se a disposició de la dreta, assenyalant allò que els uneix, i allò que els separa (que és allò que li manca a la dreta, i que és imprescindible per aconseguir les seves metes en una societat moderna) amb l'objectiu de poder acabar disposant de la dreta. De Maeztu, per exemple, alaba l'obra teòrica "Defensa de la Hispanidad" per la seva recuperació arqueològica dels valors tradicionals, però discrepa profundament

¹⁰⁰⁷ Idem.

¹⁰⁰⁸ Ibidm., "Hombres y partidos de España", p. 343.

amb el seu pensament polític. D'AP aplaudeix el seu nacionalisme, el seu antimarxisme, i el seu caràcter originari, més que de partit, de moviment nacional que agrupa a tots els detractors de la República. Constituït en partit, ha perdut interès, perquè no hi ha diferència entre aquest i un partit de dreta liberal. Ledesma denuncia que AP li roba una militància que, en unes altres circumstàncies, amb un partit feixista fort, hauria d'afluir a la seva organització, però enlloc de cercar la confrontació, reconeix que els joves d'AP (és a dir, les JAP) són molt valuosos, i que algun dia ingressaran a les JONS: *Las JONS están bien lejos de todo esto (...). Pero no dejamos de ver en amplios sectores de Acción Popular gente muy afín que sueña nuestras mismas cosas, y a las que habrá de conquistar por nuestro fervor nacional-sindicalista*¹⁰⁰⁹.

Pel mateix "front unit per la base" (*¡Juventudes de derecha!, abandonad estos medios y fortaleced las JONS*¹⁰¹⁰, dirà en alguna ocasió) aspira Ledesma captar als joves tradicionalistes. Segons Ledesma, dels tradicionalistes és d'admirar la seva fidelitat als valors hispànics, i el seu esperit combatiu, del qual es declara deutor: *Las JONS han declarado siempre que recogen de él su temperatura combativa, su fidelidad a los nortes más gloriosos de nuestra Historia y su sentido insurreccional*¹⁰¹¹. Però el carlisme és anacrònic, descarta la qüestió social i per això, resta inerte contra el marxisme, el gran enemic de la tradició dels temps moderns.

Per últim, hem de ressenyar la participació de Ledesma en la redacció del únic exemplar, avortat, de la revista *El Fascio*. Aquest és una iniciativa del periodista Delgado Barreto, director del diari monàrquic *La Nación*, que vol aprofitar, amb bon ull clínic, el rebombori desfermat per la victòria nazi a Alemanya, per llançar el primer periòdic obertament feixista de l'Estat espanyol, com embrió d'una futura organització d'aquest signe. Del consell de redacció, en forma part la plana major del feixisme a Espanya: Ledesma i Aparicio, Giménez Caballero, Primo de Rivera i Sánchez Mazas. Ledesma dirà després¹⁰¹², que els jonsistes s'hi van sumar de mala gana, perquè tenien la certesa que *El Fascio* estava farcit de reaccionaris, però hi van accedir per popularitzar el moviment. Els jonsistes van exigir dues planes del rotatiu. En una, Aparicio explica el significat del símbol del jou i les fletxes, que aviat s'hauria de fer famós com l'emblema del feixisme a Espanya, i passa comptes amb la neutralitat

¹⁰⁰⁹Ledesma, R. "Acción Popular", *Obras Completas...* op. cit., v.3, p. 347

¹⁰¹⁰Ibdm., "Ante las elecciones", p. 415

¹⁰¹¹Ibdm., "Partidos de España. Comunión Tradicionalista", p. 359

¹⁰¹²Ramiro Ledesma, op. cit., (1968), p. 106

espanyola de 1914, que ha condemnat al país a una existència mediocre a diferència del gloriós present d'Itàlia. Ledesma contesta a una entrevista retòrica¹⁰¹³, informant sobre les JONS i les seves característiques i perspectives. El que ens interessa d'aquesta autoentrevista és la moderació d'algunes de les respostes del zamorà, que manifesta, per primer cop, que les JONS són catòliques, com no podien ser d'altra manera perquè la història d'Espanya és la història del catolicisme. Tampoc es fa gaire explícit amb la qüestió social, i només fa esment a una sindicació forçosa, que enllaçada amb les corporacions de productors, harmonitzaran el capital i el treball. Aquesta tribuna, de fet, li facilita al zamorà l'oportunitat per especificar les particularitats del jonsisme, però també per exposar aquells aspectes amb el que el conservadorisme podia estar d'acord, com un antimarxisme menys matisat que en altres ocasions.

Al gener de 1932, Hitler pronuncia una conferència davant els industrials de la conca minera del Ruhr. L'eix central del seu discurs és l'antibolxevisme. El *Führer*, que té el do de la flexibilitat per adaptar el seu discurs a l'audiència a la qual s'adreça, aparca la mania persecutòria contra els jueus i l'expansionisme nazi, i posa en primer pla l'antimarxisme del partit, atemorint als empresaris amb el fantasma d'una imminent revolució comunista de no apoderar-se de l'Estat les forces nacionals. Aquesta esforç per guanyar-se el favor dels empresaris no constata un gir a la dreta del partit, sinó una evidència més del pragmatisme feixista. Per entaular pactes amb els aliats, s'ha de buscar un punt d'intersecció, i aquest és l'antimarxisme. Des de finals de 1931, Ledesma ha buscat la complicitat de les dretes, propalant la proposta del front antimarxista, que recupera de nou aquest any de mínima expansió de les JONS. Abans, Ledesma havia descrit el xoc de civilitzacions contemporani entre Occident i el comunisme i la infiltració espiritual del sovietsisme a Espanya però, en un mostra de sinceritat inaudita, que no es repetirà (per com era d'útil pel feixisme sacsejar l'espantall del comunisme) havia reconegut que el comunisme a Espanya és encara insignificant. En relació als socialdemòcrates, en la línia del sindicalisme revolucionari sorelià, havia denunciat el seu caràcter reformista, institucional, i, per tant, traïdor a la classe obrera i convidat a acudir a una organització verament revolucionària, com la seva. Ara conserva aquest argument però, al mateix temps, alerta hiperbòlicament sobre el complot revolucionari que la socialdemocràcia trama des del mateix poder. Per mantenir aquesta demagògica duplicitat de discurs, Ledesma aprofita les divisions internes en el si del partit socialista que es comencen a dibuixar aleshores, entre una branca en vies de radicalització (la de Largo Caballero), un altra de centrista (Prieto) i

¹⁰¹³ La reproducció digital de *El Fascio*, a <http://www.filosofia.org/hem/193/fas/> [Consulta: 6-04-2010]

un altra de moderada (Besteiro). Segons Ledesma, el partit socialista està ordint un cop d'Estat bolxevic, la qual cosa converteix la República en "semi-marxista" i ja satel·litzada per la URSS. La legislació laboral i agrària reformista (la mateixa que en un passat recent n'havia remarcat la seva moderació) n'és una prova fefaent.

L'antimarxisme és un punt de convergència del conservadorisme amb el feixisme. Alhora que apel·la a l'enemic comú, Ledesma remarca les divergències en els respectius antimarxisme, no amb l'objectiu de distanciar, sinó de complementar, i de fer del feixisme quelcom imprescindible per la dreta. Ledesma puntualitza que el seu antimarxisme no és idèntic al de la burgesia conservadora. L'antimarxisme no ha de tenir un contingut de classe, no ha d'estar enfocat a salvaguardar els interessos egoistes de la burgesia, sinó que al marxisme se l'ha resistir per antinacional, per aniquilar els valors de la civilització occidental i per sembrar la discòrdia entre els espanyols, enemistant les classes socials. Per corroborar que l'antimarxisme no està viciat pels prejudicis de classe, han de ser les mateixes masses qui el combatin. És a dir, Ledesma propugna un antisocialisme popular, que només pot encarnar un feixisme. Per això, la seva obsessió és transformar les JONS en un partit de masses, per tal "d'obrir una bretxa en el moviment obrer marxista" i captar bona part de la seva militància. Aquesta mètode "d'obrir bretxa" no és en sentit figurat, és a dir, per complir els objectius cal dotar-se de mitjans de combat, ja que la conversió a la "fe nacional" no s'aconseguirà tant per una lenta tasca d'evangelització a peu de fàbrica, com aniquilant el marxisme al carrer. Ledesma és del parer que derrotant el marxisme, la classe obrera acudirà en tropell a les Juntes, que hauran deixant patent la seva superioritat revolucionària per la llei del més fort, i els obrers apostaran a cavall guanyador.

SÓLO ACEPTAMOS LA LUCHA CONTRA EL MARXISMO EN EL TERRENO DE LA REALIDAD REVOLUCIONARIA. Pediremos a los trabajadores que abandonen las filas marxistas, y hasta en su hora se lo impondremos por la violencia, pero con el compromiso solemne de realizar nosotros la revolución¹⁰¹⁴.

Al marxisme no hi ha manera parlamentària de derrotar-lo, com aspira la dreta, ja que encara que siguin desarticulades les seves organitzacions, la ideologia roman en latència i pot aflorar en qualsevol moment. Al marxisme només se'l pot vèncer extirpant-lo de sota-rel de la classe obrera, és a dir, nacionalitzant aquesta, i que sigui ella mateixa qui venci al marxisme al carrer. El jonsisme és la única força política capacitada per aquesta empresa, ja que reuneix els mitjans de lluita adients i una

¹⁰¹⁴ Ledesma, R, "Las J.O.N.S revolucionarias" *Obras Completas...* op. cit., v.3, p. 430

doctrina que és a la vegada social i nacional. A la classe obrera, intoxicada per l'internacionalisme marxista, no se la pot convèncer d'abraçar el patriotisme si només se li ofereix un nacionalisme classista. Se l'ha de persuadir amb un programa econòmic atractiu, com el que postula el nacionalsindicalisme. Es desllorigarà els sindicats de classe però s'atindrà a les ànsies de justícia social del poble. Les JONS resoldran el conflicte social alternant "pal i pastanaga", i, matant dos pardals d'un sol tret, sadollaran les expectatives de la burgesia i de la classe obrera al mateix temps. A nació opulenta, proletariat content. Per això, aquest ha de ser patriota, mentre que els especuladors no ho han de ser, perquè la seva pàtria és el capital desarrelat. Ledesma planteja la construcció de la nació des de baix, des de la classe obrera, de manera similar al imperialisme proletari del feixisme italià, i, fins i tot, salvant la insondable diferència ideològica, amb les teories d'Antonio Gramsci.

En el terreny de les realitzacions pràctiques, els feixistes segueixen tenint una relació idealista amb la classe obrera. Les JONS assoleixen l'adhesió puntual d'alguns trànsfuges de l'anarcosindicalisme, però, ni de bon tros, absorbeixen porcions remarcables de la militància del sindicalisme de classe. Avortada l'estratègia de nacionalitzar la CNT, la política de presència entre els treballadors passa per manllevar clientela als sindicats socialistes, convencent als obrers que els seus líders els ensarronen, que el seu benestar està en relació proporcional amb la potència nacional, i, consegüentment, que el marxisme és l'adversari a batre perquè el seu internacionalisme provoca el declivi nacional... Però no poden plantejar batalla al marxisme al carrer perquè ni les seves esquadres són operatives ni disposen dels mitjans humans i materials necessaris per constituir una nova central sindical, i, de fet, va en contra dels seus principis fragmentat a la classe obrera afegint una noves sigles més en la selva ja existent.

7.7. Exaltació universitària Les JONS a la universitat.

Però a despit de desviure's per atraure a obrers o camperols, és -només- sobre els estudiants que el jonsisme collirà els seus primers èxits. En el manifest de LCDE, Ledesma havia dedicat un apartat a una "exaltació" de la universitat. En ell, l'autor s'identifica com universitari (Ledesma s'havia llicenciat un any abans de fer públic el manifest, i molts dels que l'acompanyen en aquesta aventura han estat companys seus a la universitat, com Aparicio o Souto Vilas), i defineix la universitat com òrgan suprem creador de valors culturals i científics:

pueblos sin Universidad permanecen al margen de las elaboraciones superiores. Sin cultura no hay tensión del espíritu, como sin ciencia no hay técnica. La grandeza intelectual y la preeminencia económica son imposibles sin una Universidad investigadora y antiburocrática.

Postula, per tant, una universitat que no sigui merament difusora de les teories científiques d'origen estranger, sinó que creï cultura i ciència nacional, rescabulant al país del dels seus dèficits històric especialment en l'últim camp (no sosté, per tant, una postura *chauvinista* en la línia *menendezpelayista*) i fent-lo competitiu de cara a les nacions de primer ordre. Una universitat moderna d'investigació en ciència i cultura pura però que després tingui aplicacions pràctiques (ni torre de marfil, ni centre de formació professional o de desenvolupament tècnic per encàrrec de les empreses), que es posi a disposició dels interessos i del prestigi de la nació, i sobretot, que no sigui una fàbrica de titulats sense ofici ni benefici. També defensa una universitat popular, que permeti l'accés dels *hijos del pueblo*¹⁰¹⁵. No entre en més consideracions sobre la reforma universitària que aquestes vagues acotacions, ja que el que de veritat li interessa és mobilitzar als joves de classes mitjana-alta que formen la població universitària, i que han vingut demostrant una ferma entesa revolucionària. Per la seva, per Onésimo Redondo (nat el 1905), que s'havia llicenciat en Dret a Salamanca, i que recluta els seus primers sequaços entre els estudiants de Valladolid, la universitat és un organisme transcendental pel futur d'Espanya, doncs ella és la pedrera dels "grans homes" que imparteixen el "magisteri de multituds" en pobles civilitzats emprenedors. Els pobles inferiors són aquells que, com l'Espanya actual, tenen una universitat mercantilitzada. La universitat és una esperança de futur, doncs en ella s'ha de formar una "aristocràcia patriòtica" a la manera d'Ortega, però amb la distinció que aquesta no ha d'estar versada en una cultura universal, sinó que el seu aprenentatge s'ha de basar en *una fe inviolable ante la misión colectiva de la raza, una adhesión crítica, pero invencible, a las glorias propias, y una percepción del ideal nacional, sin el cual un Estado sólo puede arrastrar vida precaria*¹⁰¹⁶. És a dir, una formació patriòtica unida a una catequesis de "moral bàsica", és a dir, catòlica. Tots aquests valors patriòtics es resumeixen amb el que Redondo anomena *la sensatez*, és a dir, un sentit comú no contingent i independent del poder polític. La "distopia" redondiana de la universitat prefigura la universitat franquista.

¹⁰¹⁵ Ledesma, R. "¡Confusionistas no!!", *Nuestras afirmaciones, Obras Completas...* op. cit., v.III, p.71

¹⁰¹⁶ Redondo, O. "La falta de hombres", *Obras Completas...* op. cit., v.I, pp. 167-170.

Com ja s'explicarà, Ledesma participa en la campanya ideada per Giménez Caballero per clientelitzar la FUE, amb articles a *La Gaceta Literaria* sobre el renovador moviment i lamentant l'existència d'un associacionisme confessional, que divideix per motius extrauniversitaris el cos estudiantil. Quan Giménez Caballero ja ha abandonat aquestes pretensions per la clara adscripció republicana del moviment estudiantil, i per la seva oficialització quan es proclama la República, Ledesma encara continua insistint. Té un corresponsal d'assumptes universitaris dins la FUE (Antonio Riaño, futur membre del Frente Español) i encara al març de 1931, quan no és un secret que els seus líders, com Sbert, han pactat amb els polítics republicans, envia un *cordialismo saludo de camaradería* a les FUE's, mentre renya als estudiants catòlics per malbaratar els recursos *magníficos que proporciona la cultura católica y tradicional (...) por falta de impulso, talento y visión*¹⁰¹⁷. Dies abans de les eleccions d'abril de 1931, la FUE, per boca del seu president A.M. Sbert es declara incompatible amb el règim monàrquic, i Ledesma comença a mostrar algunes reserves, al·legant que aquest partidisme pot dividir la comunitat estudiantil¹⁰¹⁸. Lògicament, quan Sbert es presenti a les eleccions a les llistes d'ERC, Ledesma perdrà tota confiança en l'actual FUE, i comença aleshores la feina de sapa des de dins d'aquesta organització. LCDE estableix cèl·lules a la universitats, d'on extreu la majoria dels seus militants, però, per regla general, el gros dels estudiants universitaris reaccionen encara amb força indiferència a la propaganda ledesmista, perquè, com rememora Tagüeña, les seves consignes són estranyes a les inquietuds del moment, que graviten en torn a la forma del règim¹⁰¹⁹. Ben aviat, però, el feixisme troba en la universitat un terreny abonat pel seu desenvolupament, per alguns factors conjunturals, com els primers desenganys amb l'obra d'un govern que, després d'haver-lo impulsat al poder, no compte amb els estudiants, o la crisi del mercat professional i altres més estructurals, com l'extracció social dels estudiants, o ideològics, com el patriotisme, populista i elitista ensems, normal entre els estudiants d'aquella època..., i que conflueixen en el procés de radicalització dels estudiants. Des de principis de 1932, s'està produint en aquests un corrent de tendències polítiques cap a l'extrema dreta, simultani al declivi de la FUE, que és una causa i efecte d'aquell. El feixisme és encara una corrent d'opinió que no qualla en una associació estudiantil específicament feixista, però no per impotència, sinó per estratègia: el feixistes s'integren a les altres associacions tant per fer com el cranc ermità amb elles, com per una qüestió de principis, per no fragmentar encara més la comunitat estudiantil. Comentant la sorprenent presència d'estudiants en el míting fundacional de Falange

¹⁰¹⁷ Ledesma, R. "La España que hace. La obra de Sbert. Las F.U.Es", *Obras Completas...*, op. cit., v.III, p.32

¹⁰¹⁸ *Ibidm.*, "Notas universitarias", pp. 102-103

¹⁰¹⁹ Tagüeña, M. op. cit., p. 20.

Española, un articulista del diari monàrquic *La Época* adverteix que *para nada que uno se acerque a la universidad de percatará que van siendo demasiados los estudiantes tocados por esa doctrina*¹⁰²⁰. L'extrema dreta ja s'ha cerciorat d'aquesta evolució del feixisme a la universitat. L'oportú Calvo Sotelo, escriu articles a *La Nación* sobre la política de la joventut del règim mussolinià en adonar-se de la receptivitat de la doctrina feixista a la universitat¹⁰²¹, i *El Fascio* reivindica la nacionalització de la FUE¹⁰²². Per tant, hi ha a la universitat incidència del feixista que transcendeix a un moviment sempre esquàlid com les JONS, que es vehicula a través de la FUE (Ledesma ordena que els jonsistes practiquin l'entrisme en aquesta organització), l'AET i la federació catòlica, o simplement, es desfoga fora dels canals de representació estudiantil, Per exemple, en projectes culturals com la revista barcelonina *Azor*, fundada a l'octubre de 1932 per un elenc de joves literats, molts d'ells vinculats a la universitat, de tendències polítiques dispars i, en molts casos, "equívokes", entra els que es troben Luys Santa Marina, Guillermo Díaz-Plaja, Max Aub, Xavier de Salas, José Justo Morales i Andrés Manuel Calzada¹⁰²³. José-Carlos Mainer argüeix que *Azor* d'un republicanisme autoritari a un un feixisme *tot court*¹⁰²⁴. L'any 1932 és el de la reorganització de la dreta, també a la universitat. Els sindicats catòlics, després del col·lapse del primer any de la República, reneixen de nou, i recuperen bona part de l'audiència perduda. S'observa en l'associacionisme catòlic una radicalització entre algunes federacions locals o FEC (Federación de Estudiantes Católicos), com la de Cadis, que comença a editar una revista precisament el 1932 (síntoma del renaixement dels sindicats catòlics), *Estudio*, en la qual col·laboren ideòlegs del neotradicionalisme com Maeztu i Pemán i també es presta molta força atenció al fenomen feixista, com Mª F. Mancebo constata per una altra revista de la FEC, *Libertas*. Però aquestes revistes, i altres que neixen aleshores, com la sevillana *Revista Universitaria*, són publicacions d'erudició escolàstica que no parlen de les inquietuds polítiques, i encara acadèmiques, dels estudiants, molt diferents al que serà, per exemple, *Haz*. Però són els estudiants tradicionalistes, enquadrats en l'AET, els que combaten més incombustiblement el monopoli en la representació estudiantil de la FUE, i en els que s'aprecia un tendència més acusada al radicalisme. L'AET és el sindicat que aglutina tots aquells que repudien el progressisme de la FUE¹⁰²⁵, o un refugi de tots els estudiants que se senten, simplement, antirepublicans.

¹⁰²⁰ *La Época*, 31 d'octubre de 1933, p.1

¹⁰²¹ *La Nación*, 6 de juny de 1933, pp. 1-2

¹⁰²² *El Fascio* <http://www.filosofia.org/hem/193/fas/index.htm> [Consulta: 6-04-2010]

¹⁰²³ Mainer, José-Carlos, "Azor: radiografía de una crisis", *La Corona...* (1989), pp. 101-120.

¹⁰²⁴ *Ibidm.*, pp. 103

¹⁰²⁵ Aller, R.M., op. cit., p. 130.

Al 1933, amb l'onada expansiva de la victòria hitleriana a Alemanya irradia a tot el sistema universitari europeu. Diu David Jato que molts universitaris s'enrolen al feixisme *por reflejo de las realizaciones mussolinianas o hitlerianas*¹⁰²⁶. Hitler esdevé una estrella emergent de la política internacional que fins i tot, supera el carisma de Mussolini, el règim del qual ja és veterà i ha perdut l'efecte sorpresa dels primers moments. Com hem vist, abans del naixement de cap associació estudiantil pròpiament feixista, ja es detecten cèl·lules o grups d'afinitat que poden ser catalogats com a tals, molts cops aixoplugats en la FUE. Abans que el grup d'estudiants vagin a l'encontre de Ledesma¹⁰²⁷, un d'ells, Diego Aparicio, ja havia pensat en un sindicat estudiantil feixista que havia de portar per nom "Sindicato Español Revolucionario"¹⁰²⁸. Recordem que és aquest conjunt de deu o dotze estudiants, *antiguos comunistas* alguns d'ells, és a dir, fueistes, qui reactiva les JONS després del seu *annus horribilis* de 1932, qui difon la premsa jonsista i qui nodreix les milícies del partit¹⁰²⁹. Les sucursals territorials de les JONS són, en molts casos, una iniciativa dels universitaris: a capitals com Saragossa (liderat pel quasi nen Casafranca), València (on el cap és l'estudiant universitari Maximiliano Lloret) o Santiago de Compostel·la (dirigits pel professor Montero Díaz) i Valladolid (on la majoria d'afiliats són estudiants universitaris, com Girón de Velasco) el jonsisme és exclusivament universitari¹⁰³⁰. Per Ledesma, els universitaris han de ser, junt als joves obrers, la punta de llança del moviment. Conseqüentment, el primer objectiu de les JONS és la conquesta de les joventuts universitàries¹⁰³¹. Per aquesta finalitat, decideix no constituir cap corporació estudiantil feixista, sinó que els seus joves afiliats universitaris s'instal·len a la FUE i constitueixen una corrent interna secreta, com havien fet abans els comunistes. El seu objectiu és fer discretament proselitisme i presentar els seus candidats com a delegat de les associacions a la FUE, fins aconseguir copar la direcció d'aquesta. Ahora, han de fer pinya amb catòlics i tradicionalistes, i aconseguir, en última instància, que aquests es donin d'alta a les JONS:

que todos los jóvenes en quienes aliente un deseo de derrotar al marxismo se den cuenta de que ello se logra militando en las JONS (...) y abandonando esas pacíficas

¹⁰²⁶ Jato, D. op. cit., p. 194

¹⁰²⁷ Ledesma, R. op. cit., (1968), p.109

¹⁰²⁸ Ibidm., p. 42.

¹⁰²⁹ Una visió concisa de les JONS a la universitat, a Aller, R. M. op. cit., p.139

¹⁰³⁰ Ledesma, R.op. cit., (1968), pp. 128-130.

¹⁰³¹ Ibidm., p. 111.

*organizaciones, desde las que la ancianidad con careta juvenil les recomiendas paciencia, prudencia y cursos de electoral sabiduría*¹⁰³².

Les JONS reneixen de les seves cendres durant la vaga estudiantil, convocada per la FUE a principis de març de 1933, per pressionar al govern de la República per tal que aquest atengui les seves peticions reformistes. Durant aquesta, els estudiants jonsistes actuen com esquirols, però no es limiten a acudir a classe, sinó que agredeixen amb armes de foc als piquets que els hi ho impedeixen. És una constant dels cossos paramilitars d'extrema dreta espanyols aparèixer en un context de conflictivitat estudiantil, com hem vist amb el cas dels *albiñanistas* i de l'AET. A la Universitat Central, a l'aulari de San Bernardo, davant els emplaçaments dels estudiants fueistes a abandonar les aules, els jonsistes s'hi neguen, entaulant-se una trifulga entre ambdós durant la qual surten a relluir pistoles en els dos bàndols. Hi ha ferits en ambdós (però només un jonsista de 16 anys, Ángel Mendoza Capray és assistit en un centre públic, els contendents lesionats temen ser detinguts per una policia que està separant de males maneres els bàndols enfrontats¹⁰³³). Aquests fets es poden considerar el bateig de sang del feixisme a la universitat espanyola, la seva carta de presentació. En aquesta vaga també es posa de manifest un delineament dual de camps, per una banda, els estudiants catòlics (que se'n porten la pitjor part), els tradicionalistes i els feixistes (que formen una minoria violenta que lidera els altres) i per l'altre, els estudiants que ja podem començar a anomenar antifeixistes, la qual cosa indica una influència creixent dels comunistes, que venien insistint en la necessitat de declarar la FUE com una associació oficialment antifeixista i expulsar els feixistes que en formen part. De fet, aquesta convergència antifeixista es reedita tres dies després, amb els aldarulls provocats per la publicació del diari *El Fascio*, un globus sonda del director del diari monàrquic *La Nación* just després de la presa del poder nazi, que serveix com a sensor de la receptivitat a la instal·lació d'un partit feixista a Espanya. El govern prohibeix la venda del rotatiu i ordena la recollida de tots els exemplars. Col·laboren amb aquesta tasca els joves socialistes de bracet dels comunistes. És a aquestes jornades antifeixistes que es retrotrau l'origen de les milícies comunistes, les MAOC (Milicias Antifascistas Obreras y Campesinas)¹⁰³⁴, tot i que no es consolidaran fins octubre de 1934, i sobretot, després d'aquesta data. Abans de la revolució d'octubre les MAOC només existien informalment, com un dispositiu puntual d'autodefensa

¹⁰³² Ledesma, R. op. cit., (1968), p.114.

¹⁰³³ "La huelga universitaria declarada ayer tuvo en algunas universidades derivaciones dolorosas", *ABC*, 11 de març de 1931, p.31.

¹⁰³⁴ *Mundo Obrero*, 17 de març de 1933, p. 1

contra el feixisme¹⁰³⁵. Pesa sobre les JONS pels fets a la universitat el perill d'il·legalització, i Ledesma, l'obsessió del qual es donar a conèixer el seu unicel·lular partit, aprofita l'avinentsa per publica una nota al diari *ABC*, en la qual es demana una mica de seny en l'anàlisi del seu partit, que és un *partido nacional español* i no una burda còpia del feixisme italià. Ledesma demana per les JONS, de forma irònica, un tracte d'igualtat amb el comunisme¹⁰³⁶.

Després de l'altercat universitari de principis de març, Ledesma és optimista. Potser massa. Diu que els jonsistes van resultar amos absoluts de la universitat, i que a la setmana següent ja hi havia inscrit a les JONS més de 400 estudiants madrilenys¹⁰³⁷. Dos mesos després, el 8 de maig, es produeixen greus incidents durant la venda del primer exemplar de la revista teòrica *JONS* a Madrid i Granada. Un grup d'antifeixistes assalta als venedors de la revista, i aquests contraataquen amb armes de foc. El jonsista Fernando González, de vint anys, es colpeja amb una matraca a la testa, i respon disparant a tort hi ha dret, ferint de gravetat a l'estudiant fueista Baldomero Gordón (sobre el qual descarrega el carregador de la pistola quan ja jeia al terra, ferit) a una estudiant cega, María Lozano, al bidell Francisco García, i a l'estudiant, present en tots els enrenous, M.Tagüeña¹⁰³⁸. La FUE reacciona declarant una vaga general de 24 hores, que fa figa. El MIT està disposat a aplicar un reglament disciplinari rigorós perquè no es torni a produir aquests desagradables successos. La situació, però, encara no arribat al nivell de violència del proper any, però les pistoles ja han fet acte d'aparició a la universitat. Després d'aquesta agressió feixista, la direcció de la FUE ja es mostra més procliu a declarar no grat al feixisme, com imploren els estudiants comunistes. Algunes associacions que estan sent hegemonitzades pels comunistes, com la de Medicina (Tagüeña), o Dret (Tuñón de Lara), a Madrid, es manifesten incompatibles amb el feixisme. Ara bé, moltes federacions fan cas omís a aquest decret, ja que es considera "polític"¹⁰³⁹. No serà fins el congrés de Sevilla (gener de 1934) que els feixistes seran expulsats de la FUE. Arran d'aquest i altres fets, i de les preocupants notícies que arriben d'Europa sobre els imparables progressos del feixisme, comença a sovintejar les manifestacions transversals antifeixistes. En l'Espanya del moment, però, com en molts altres llocs, hi ha dificultats per explicar que

¹⁰³⁵ Aquesta testimonialitat és el que porta a Tagüeña a afiliar-se a les milícies socialistes, molt més empenedores, op. cit., p. 55

¹⁰³⁶ "Una nota de las Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista (J.O.N.S)", *ABC*, 15 de març de 1933, p.41.

¹⁰³⁷ Ledesma, R. op. cit., (1968), p.110. Pronostica també que, si les JONS hagués tret el cap per la universitat els mesos de novembre i desembre enlloc d'abril i maig, a les acaballes del curs acadèmic, l'agitació jonsista als centres universitaris hagués aconseguit una repercussió molt major, p. 112.

¹⁰³⁸ Tagüeña recorda els fets, però els atribueix equivocadament a un grup de falangistes, op. cit., p.46. Informa aquest que el jonsista fou absolt. "Graves sucesos en la universidad", *La Vanguardia*, 9 de maig de 1933, p.2

¹⁰³⁹ *F.U.E* (València), n°7, 1 d'abril de 1933, p. 23

és el feixisme, i l'error en la definició pot acabar per ser calamitosos per l'estratègia. Per bona part del moviment obrer, la dreta, embravida després d'haver superat la perplexitat inicial, representa el feixisme a Espanya, tant per les similituds en el lèxic polític (corporativisme¹⁰⁴⁰, antimarxisme...) i l'adopció de formes estètico-espectaculars pròpies de la "Nova Dreta" (uniformes, concentracions de masses...). Els socialistes vaticinen que el creixement galopant de la dreta durant el 1933 comporta el risc d'una deriva autoritària del règim, i un sector del partit, el largocaballerista, l'esgrimeix com un dels motius pels quals el PSOE ha de fer guàrdia des del poder. El feixisme és la fase superior del capitalisme, i només pot ser vençut amb la unitat de la classe obrera i amb la fortalesa de les institucions republicanes i la fluïdesa de la política de reformes. Un cop els socialistes són expulsats del poder, comencen a forjar l'aporia de la revolució preventiva¹⁰⁴¹, i, en el sector largocaballerista, el d'una dictadura (la del proletariat) que s'oposa a l'altra (la del capital).

Al mateix temps que els comunistes promouen un front únic antifeixista per la base Ledesma propugna una aliança de joventuts patriòtiques també "per la base", o, millor dit, que les joventuts dels partits dretes ingressin a les JONS *¡Juventudes de derecha!, abandonad estos medios y fortaleced las JONS*¹⁰⁴². Ledesma, doncs, persisteix amb idea de la unió de tots els joves, però amb un matís significatiu, doncs ara es dirigeix explícitament als joves dels partits polítics de dretes, en concordança amb la política de templeig de la dreta que ha encetat amb la fundació del partit. Però si pel que fa a les organitzacions matrius, els partits, és més "humil", proposant la formació d'un front antimarxista, als joves dels partits directament els commina a incorporar-se a les JONS. I això perquè les joventuts són les filials ideològicament més modernes i radicals del partit, fins i tot entrant amb col·lisió amb la direcció sènior per la seva moderació. Ledesma sap que, en unes altres circumstàncies, aquestes joventuts podrien estar formant perfectament part d'un partit feixista, com ha passat en altres països. Aquestes organitzacions estan ocupant un espai *per absència*, i això no és admissible per les JONS i més quan es corre el risc de confusió sobre el que és veritablement el feixisme¹⁰⁴³, la qual cosa pot ser força perjudicial de cara a la classe obrera que el jonsisme vol persuadir.

¹⁰⁴⁰ A l'Europa del moment, el corporativisme s'associa automàticament al feixisme. Analitzant el programa d'AP, al desembre de 1932, el diari anarcosindicalista madrileny *CNT* diu el següent: *Y habla, en otro lugar del manifiesto, de su programa obrerista, que es economía dirigida a través de una organización corporativa. ¡Fascio puro!*

¹⁰⁴¹ Sobre aquest concepte de "revolució preventiva", Martín Ramos, José Luis. "El socialismo español", a Sassoon, Donald. *Cien años de socialismo*. Barcelona: Edhasa, 2001, pp. 898-904.

¹⁰⁴² Ledesma, R. "Ante las elecciones", *Obras Completas*...op. cit., v. 3, p. 415.

¹⁰⁴³ *Ibidm.*, "Declaraciones terminantes", p.458.

Cal reclutar a un sector de les joventuts catòliques (la JAP i la CECE) a les que *una interpretació tendenciosa y una educació falsa puede situar extramuros de la causa nacional*¹⁰⁴⁴, sostraiant-la de la influència desesmant de l'accidentalisme i el populisme. Per imposar-se a la universitat, s'ha d'arranjar una coalició amb els estudiants catòlics¹⁰⁴⁵ (malgrat que hagi estat històricament en contra d'aquesta associació) que comencen a recuperar-se després del sotrac de la proclamació de la República, com també amb els tradicionalistes¹⁰⁴⁶.

Si no és poca la competència “deslleial” exercida pels partits de dretes, i, concretament, les seves joventuts, al final d'any se li presenta a les JONS l'aparició d'un adversari en la seva mateixa parcel·la política: Falange Española. Des de principis d'any la dreta monàrquica, com ja hem vist, s'esmerça en promoure la formació d'un partit feixista espanyol, encoratjada per la victòria nacionalsocialista a Alemanya i la instauració de la dictadura de Dollfuss a Àustria a partir del març de 1933. Després del fracassat experiment propagandístic de *El Fascio*, Primo de Rivera constitueix el MES per prosseguir amb la campanya. L'aparició d'una organització que s'atribueix a ella mateixa un caràcter feixista obliga a l'inventor del nacionalsindicalisme a definir-se enfront d'aquesta i del mateix concepte de feixisme.

El zamorà aclareix en els seus articles que les JONS no són feixistes, i no precisament per discrepàncies amb el contingut ideològic del règim mussolinià, sinó perquè el feixisme és una producte inconfusiblement italià, i consegüentment, no importable a cap altre país, ni tant sols a Alemanya: Ledesma es desmarca d'aquest feixisme genèric per subratllar la seva primogenitura en la fundació d'un autèntic feixisme d'Espanya, el jonsisme, i de l'adaptació d'una versió descafeïnada del feixisme italià que ha estat supervisant la dreta monàrquica espanyola durant tot l'any trenta-tres, i que culmina amb la fundació d'un partit feixista a la italiana, Falange Española. Per Ledesma, es frívol *lanzar fascismos*¹⁰⁴⁷ quan ell ha fet l'esforç de dissenyar, no una variant local del feixisme, sinó un moviment que compleix una funció idèntica a la del feixisme a Itàlia, inclòs que pot bastir un Estat externament clavat al mussolinià, però que no és una fotocòpia en tant és cent per cent espanyol. I per tant, és un altra cosa, que ell ha anomenat “nacionalsindicalisme”. És a dir, Ledesma argüeix que, a diferència del que estan fent els homes del *fascio* (i ho acostuma a

¹⁰⁴⁴ Ibid., “Hombres y partidos de España”, p.347

¹⁰⁴⁵ Ledesma, R. op. cit., (1968), p. 114.

¹⁰⁴⁶ Ledesma, R. “Partidos de España. Comunión Tradicionalista”, *Obras Completas...* op. cit., v. 3, p. 359

¹⁰⁴⁷ Ledesma, R. “Las JONS y el fascismo”, *Obras Completas...* op. cit., v. 3, p. 353

escriure amb italià per reforçar la seva argumentació) no ha espanyolitzat el feixisme, sinó que ha inventat el feixisme d'Espanya, que és molt diferent.

Tanmateix, la unió amb aquest nou partit feixista és ineluctable. Ledesma reconeix que el feixisme és una marca de moda, i que ja té a Espanya més audiència que el jonsisme, un moviment, malgrat tots els seus esforços, totalment desconegut¹⁰⁴⁸. A l'agost de 1933, es produeix la reunió entre Primo de Rivera i Ledesma a Sant Sebastià, sota els auspicis de Areilza. Ledesma rebutja aleshores la fusió amb el MES, més que per una qüestió ideològica, com assegura després a les seves memòries, per una recança personal¹⁰⁴⁹. El MES s'ha dedicat a repartir propaganda amb l'etiqueta de "feixisme espanyol", i ha obtingut més ressò social, tant pel prestigi del feixisme en els cercles conservadors, com per la bona posició dels seus promotors, que una organització amb dos anys de trajectòria, com les JONS, i això, lògicament, escama a Ledesma. En una clara al·lusió a les negociacions entaulades, Ledesma manifesta que ha decidit prosseguir *la organización de las JONS, y mantengo un firmeza la ruta del partido, sin oír las voces, más o menos afines, que solicitan la desaparición de las Juntas*¹⁰⁵⁰.

Però encara més. La flamant Falange plagia els lemes, els símbols i les icones, de les JONS i la seva troballa doctrinal, que dona nom al moviment, el nacionalsindicalisme, però adoptant com un eslògan mancat d'ànima. Primo ha estat molt hàbil, fent allò que retreu a la JAP l'any següent (la invasió "retòrica" d'un espai polític), forçant a les JONS al dilema de la fusió o la desaparició, doncs no hi ha espai per dos partits feixistes i la relació de forces es desigual en favor del neòfit. Ara bé, Ledesma s'aferra a l'esperança que els falangistes no seran capaços de traduir el discurs (anar a les masses, combatre en marxisme...) en realitats, i això li permetrà a les JONS, no només conservar el seu espai, sinó eixamplar-lo pel descrèdit falangista, la qual cosa no vol dir rebutjar la unificació, sinó que aquesta es produeixi en condicions avantatjoses pels jonsistes. La desgràcia per Ledesma és que les JONS tampoc poden complir les seves promeses, d'aquí les urgències a incrementar la militància i organitzar un dispositiu armat. A tot això hem de sumar que les arques de les JONS estan buides¹⁰⁵¹

¹⁰⁴⁸ Tant és així, que al gener de 1933, ha d'escriure una llastimosa carta al diari monàrquic *La Nación* per reivindicar el drets d'autor del nacionalsindicalisme, doncs aquest rotatiu havia informat del naixement d'un partit nacionalsindicalista portuguès (comandat per Rolao Preto), ignorant que abans ja havia nascut en sol espanyol un partit nacionalsindicalista, a finals de 1931, *La Nación*, 15 de gener de 1933, p.1

¹⁰⁴⁹ Se n'adona d'això l'instigador de la trobada, José María Areilza, segons el qual la unificació no es produeix aleshores per una qüestió d'idiosincràsia personal, i no de finalitats doctrinals, *Así lo he visto*, Barcelona: Planeta, 1985, p. 68.

¹⁰⁵⁰ Ledesma, R. "Declaracions terminantes. El fascismo", *Obras Completas...* op. cit., v. III, p. 338.

¹⁰⁵¹ Ledesma, R. op. cit., (1968), p.122.

(els monàrquics financen cada cop més a Falange, i menys a les JONS, en mires d'acorrallar les JONS a acceptar la fusió) i que aviat comença la desbandada de militants jonsistes a una Falange amb molta més projecció¹⁰⁵². Que això succeeix és indiscutible. Ledesma arriba a publicar un malhumorat article contra Falange, on l'acusa de recórrer a males arts per atreure la militància cap a la seva organització¹⁰⁵³. Atesa aquestes circumstàncies, Ledesma no té altre remei que la fusió amb Falange, a la que s'ha resistit, no per qüestions ideològiques, sinó de gelosa defensa d'un espai propi.

8. Juventudes de muerte española. Teoria de la violència en Ramiro Ledesma

En el següents capítols abordarem els discursos sobre la violència dels dos principals líders del feixisme espanyol als anys trenta, Ramiro Ledesma i José Antonio Primo de Rivera. Sense la violència és impossible entendre, no només la *praxis* feixista, sinó el feixisme en ell mateix, des del moment qu és quelcom ontològic en aquest moviment. La violència i la seva representació és un factor d'atracció de primer ordre per molts joves al partit-milícia feixista, fins al punt, que alguns historiadors, com Michel Mann, consideren, o, més ajustadament, el "paramilitarisme", com una de les raons principals d'adhesió al feixisme, fins i tot per damunt d'altres criteris com la classe. Als anys trenta, dècada de paroxisme de la violència política, les milícies polítiques de qualsevol color estan formades per una majoria de joves. La radicalitat, impulsivitat o agressivitat, juvenil no expliquen per ell sols aquest fenomen (tot i que les característiques "intrínseques" de la joventut hi ajuden, per exemple, les biològiques com ara les condicions físiques, o altres de socials, com la manca de responsabilitats, tot i que això últim ja només seria específic de les joventuts de classe mitjana o alta). Tampoc es tracta, simplement, de joves ingenus que són utilitzats pels partits com a carn de canó. Per idealisme (i també per altres motius més terrenals, com la desocupació, en el cas, conegut, d'esquadres feixistes com les SA) és perquè molts joves s'enrolen a les milícies, però els motius pels quals estan disposats a emprar la violència tenen a veure amb el que s'ha anomenat la brutalització de la política, és a dir, la prolongació de la guerra en la política (aleshores és quan l'adversari polític esdevé enemic mortal),

¹⁰⁵² La militància havia augmentat durant tot el 1933, però no el suficient. La delegació local més important, la de Valladolid, havia quedat molt tocada per l'exili de Redondo. Anselmo de la Iglesia, el que fou cap de milícies, diu que, en retornar Redondo a finals de 1933, les JONS només tenien 35 efectius. "Historia de mi actuación en Falange Española", document facilitat per la viuda de De la Iglesia, Pilar Ruiz.

¹⁰⁵³ Ledesma, R. "Las JONS no se desvían. Ante la desviación de F.E", Obras Completas...op. cit., v.III, p.413.

sublimació amb la que els excombatents intenten emular l'experiència de la guerra i, sobretot, aquells joves que no l'han viscut, experimentar un succedani d'aquesta, i la "sacralització de la política" en quan aquests joves lluiten per una gran ideal sagrat pel que paga la pena matar i morir. A través de la violència, és a dir, sense dilació, volen conquerir el triomf per aquesta gran causa, i més quan els sistemes liberals restringeixen la participació política juvenil, no deixant altra sortida a la seva barbotejant inquietud política, ni acaben de resoldre els problemes nacionals seculars. No és només l'agressió allò que atreu a molts joves als cossos paramilitars, sinó la camaraderia en un entorn castrense de normes rígides, en el qual es forja la personalitat política en confrontar el "nosaltres" amb l'"ells" antinòmic.

8.1. La violència lícita per una causa justa.

En el *Discurso a las Juventudes de España*, Ramiro Ledesma divideix en tres les funcions de la violència política: com imposició del projecte propi sobre el dels enemics i per la conquesta de l'Estat, com a ruptura moral amb els valors burgesos, i com una espècies de "gimnàstica revolucionària". No tota violència és legítima, precisa Ledesma, sinó aquella que està sota els auspicis d'una causa política, és a dir, la "violència política" que González Calleja defineix com el *combate físico y las arengas intelectuales a la acción coercitiva por parte de las entidades, grupos o partidos la intención última de los cuales es la conquista, la conservación o la reforma del Estado, y, en consecuencia, del poder político*¹⁰⁵⁴. Aquesta és un fenomen epocal, tan ineludible com la cultura de masses o el progrés tecnològic. Després de la I guerra mundial, "la societat de la seguretat" ha cedit el pas a "la societat del risc"¹⁰⁵⁵. Per Ledesma, això no és ninguna desgràcia, sinó la solució providencial que tenen al seu abast els pobles per resoldre, àgil i expeditivament, els problemes nacionals. Diu Ledesma:

Des de hace diez años ha cambiado radicalmente la órbita moral en que se debaten las decisiones políticas últimas. A no se en aquellos países idílicos (...) en los demás, en todos los demás, se entra en el periodo de las jornadas duras o se sale de ellas, quizá con la cabeza rota, pero con los problemas resueltos y la vida de la patria conquista y ganada a pulso en las refriegas (...). España ha penetrado ya en el área de la violencia política. Situación semejante podía ser o no grata, y desde luego, desprovista de minutos angustiosos; pero está ahí, independiente de nuestra voluntad,

¹⁰⁵⁴ González Calleja, E. "La violencia política y la crisis de la democracia republicana (1931-1936)", *Hispania Nova*, n°1, (1998-200), <http://hispanianova.rediris.es/general/articulo/003/art003.htm>, [Consulta: 6-04-2010]

¹⁰⁵⁵ Ausculat E.Jünger aquest fenomen a *El trabajador: dominio y jingura*, Barcelona: Tusquets, 1993, o *Guerra, técnica y fotografía*, València: Universitat de València, 2002.

*y por lo menos ofreciéndonos la coyuntura propicia para resolver de una vez el problema de España, el problema de la patria*¹⁰⁵⁶.

Els pobles “idíl·lics”, són aquells busquen resoldre les seves diferències a través de la concòrdia i el diàleg democràtic, conductes pròpies de països endarrerits, “reaccionaris” en el particular ús del termes que fa Ledesma, i que deu molt a E.Jünger, amb el que comparteix una sensibilitat comú. Els anys trenta és l'època de paroxisme de la violència política i la seva organització a través de cossos paramilitars especialitzats. Espanya, malgrat està llesta per entrar en aquesta fase, està sent castrada pel govern republicà, que rebutja constitucionalment la guerra com a instrument de política. Opina d'això Ledesma que *un país al que repugna la violencia es un país de eunucoïdes, de gente ilustradita, de carne de esclavo, risión del fuerte*¹⁰⁵⁷. Per no ser una altra Suïssa, Espanya necessita més la ràbia que la idea.

Tampoc és lícita una violència política qualsevol, sinó la violència política organitzada en disciplinats cossos paramilitars. O sia, violència militaritzada, enlloc d'accions individuals o dutes a terme de forma desordena i espontània, com l'acció directa anarcocomunista, en ares al triomf d'una causa política totalment “desinteressada”. La violència passional és injustificada, igual que la violència egoïsta, material, com el furt, per bé que Ledesma classifica la violència laboral (un piquet durant una vaga, per exemple) com a egoïsta (al costat, doncs, del furt), perquè té com a finalitat la millora material de la classe obrera. Ledesma no s'escandalitza per la violència proletària, no la jutja moralment, però sí criminalitza la ideologia que hi ha darrera. La violència que es practica per una causa política, moral i nacional, no és violència “egoïsta”, i això l'eximeix dels seus *sedimentos bárbaros*¹⁰⁵⁸. Per assolir aquesta fita suprema, sacre, cap mitjà ha de ser exclòs, doncs la finalitat justifica tots els mitjans. Aquesta és, ni més ni menys, la salvació d'Espanya, que no és una empresa purament resistencial, no es tracta pas de defensar l'Espanya actual, ni destruir-la sense més, sinó de construir una nou Estat totalitari a través d'una Revolució Nacional. Així doncs, la intensitat de la violència és proporcional a l'envergadura de la causa que la reclama i aquesta és tant superba, que passa per sobre de qualsevol consideració, i per descomptat, qualsevol humanitarisme:

¹⁰⁵⁶ Ledesma, R. “La violencia política y las insurrecciones”, *Obras Completas...*op. cit., v.III, p. 371.

¹⁰⁵⁷ Ibidm., “La legitimidad y la fecundidad de la violencia”, p. 165

¹⁰⁵⁸ Ledesma, R. “la violencia política y las insurrecciones”, *Obras Completas...*op. cit., v.3, p.371.

En las horas supremas en que un pueblo efectúa su Revolución, las frases pacifistas deben ser condenadas como contrarrevolucionarias. De igual modo que se fusila en tiempos de guerra a los derrotistas cobardes, hoy el pueblo español tiene derecho a exigir esta última pena a los que se opongan a la marcha de la Revolución ¹⁰⁵⁹.

Cal bandejar, per tots els mitjans, a la classe dirigent del poder, perquè l'estil decimonònic de la seva política amenaça en fer perdre a la nació l'últim tren cap a la modernitat. En segon lloc, i més dramàtic, perquè el seu govern, tremolós i insensat, pot suposar el sacrifici d'Espanya si no s'atura la imminent revolució comunista, de la que el mateix govern és còmplice, doncs obre les portes del poder a socialistes i separatistes. A grans trets, així justifica de Ledesma la necessitat d'un cop d'Estat contra la República, que no ha de ser només un estat d'excepció provisional, per posar fre a la desmembració de la pàtria, sinó permanent, prenent la forma d'un règim totalitari.

La violència practicada per qualsevol poder, sigui l'Estat o un partit, sempre precisa una raó de ser, un motiu suficientment poderós per justificar la hipòtesis de l'assassinat. Un dels arguments més usual és la prevenció, és a dir, la violència preventiva que s'avança a l'agressió segura de l'adversari. Per exemple, es declara una guerra perquè el país rival acumula armament, o sembla tenir intenció de declarar-la primer. Un altra excusa és el sofisme sobre qui és el responsable primer de la violència, doncs se suposa que l'agressió prèvia legitima la rèplica en venjança. Però una de les peculiaritats del feixisme més pur és que no intenta legitimar els actes de violència que comet amb aquests arguments defensius, sinó que es vanta, orgullosament, de cercar el contingut armat amb els seus enemics. L'amenaça palpable dels seus adversaris no és un prerrequisit per l'ofensiva: aquests ha de ser exterminats pel sol fet de ser adversaris, no pels seus actes. Aquesta renúncia a escudar-se en el dret a la legítima defensa no és transversal a tot el feixisme espanyol, sinó un tret força personal de Ledesma. Onésimo Redondo, emparant-se en la vella doctrina catòlica *iusnaturalista*, al·lega la licitud de la rebel·lia contra un mal govern ¹⁰⁶⁰:

¹⁰⁵⁹ Ledesma, R. "La firmeza revolucionaria, revolución y la violencia: la legitimidad y la fecundidad de la violencia" *Obras Completas...* op. cit., v. III p. 164

¹⁰⁶⁰ S'ha de dir, però, que Redondo aïna les seves opinions entorn de la violència i acaba per sostenir un punt de vista anàleg al de Ledesma, tot i que menys elaborat. Sobre la violència irracionalista, vegeu algun extracte de l'obra de Redondo com aquest: *la juventud debe ejercitarse en la lucha física, debe amar por sistema a la violencia y debe decidir ya acabar por cualquier medio con la media docena de embaucadores marxistas (...); ¡jóvenes españoles! ¡Preparad las armas, aficionaros al chasquido de la pistola, acariciad el puñal, haceos inseparables de la estaca vindicativa!* publicats al diari *Libertad* (nº 66) de 4 de desembre de 1933.

*La violencia política, justa y conveniente sólo como defensa o como adecuada represalia –que también es defensa-, tiende a establecer en lo físico, la fortaleza de una idea que ya es fuerte en la conciencia de los nacionales. Y es justa, decimos, cuando se emplea como respuesta necesaria a una agresión injusta, infligida a la nación por los titulares del Poder o por otros elementos agresivos que el Poder ampara o tolera*¹⁰⁶¹.

Primo de Rivera també serà usuari d'aquest tipus de legitimació de la violència preventiva. Sempre aduirà la iniciativa dels altres per eximir de culpabilitat als seus seguidors. En canvi, per Ledesma, la violència no requereix cap tipus d'amenaça palpable prèvia per perpetrar-se: potser el seu discurs és més immoral, però també més honest.

La violència és antítesi de l'Estat liberal, ja pel que representa a nivell històric, polític i moral, ja pel que significa de ruptura de la seva legalitat, per la manera com pertorba la pau social, desborda els mecanismes de canalització pacífica dels conflictes i obstrueix el funcionament normal de les institucions. Amb l'Estat liberal no s'ha de tenir tractes, ni tan sols reclamant l'auxili de les forces d'ordre públic en la lluita contra l'enemic:

*Nosotros, y ésta es nuestra máxima y formal promesa, combatiremos al comunismo cuando éste sea aquí realmente un peligro. Pero los combatiremos nosotros, no llamando a la Guardia Civil, sino haciéndoles frente, como a traidores que son contra el espíritu sublime de la Patria*¹⁰⁶².

Fins i tot, en un primer moment, i en una demostració de sinceritat política sorprenent, Ledesma reconeix que no hi ha perill comunista a Espanya quan aquest s'està convertint en un *lei motiv* per avortar la revolució popular que s'estava vivent. Mai més trobarem tanta sinceritat en el feixisme espanyol, acostumat a pressentir el fantasma comunista constantment i a utilitzar aquest espantall com un esquer per obtenir l'adhesió i la subvenció de la dreta. La conjura comunista, ofereix uns avantatges massa inestimables per no explotar-los.

A tal punt arriba la seva negació de l'Estat liberal, que es prenen la justícia per la seva mà, prescindint del concurs de les forces d'ordre públic (els instruments de la

¹⁰⁶¹ Redondo, O. "La violencia: ¿es lícita la violencia?" *Obras Completas...* op.cit., v.I, p. 212

¹⁰⁶² Ledesma, R. "La revolución que haremos!" *Obras Completas...* op. cit., v.III, p. 66

“violència legal”) i, consegüentment, disputen el monopoli de la violència a l'Estat. Es tracta de posar en evidència a l'Estat liberal, incapaç de salvaguardar un ordre públic que els mateixos feixistes contribueixen a dinamitar malgrat erigir-se'n paladins: els mateixos que pertorben l'ordre denuncien la impotència del govern per a preservar la seguretat. El desordre per ells provocat justifica el seu intervencionisme. Així, els feixistes volen presentar-se com una garantia de la pacificació social davant la burgesia i suplantem la funció d'ordre públic, per la força o per un pacte fàustic de les elits amb els esquadristes, com es produeix a Itàlia¹⁰⁶³.

8.2 La violència com a ruptura moral

La violència política no és només lícita, sinó necessària i aquest és un dels punts axials del credo feixista. Als anys trenta, a esquerra i dreta de l'espectre polític, es participa, molt o poc, d'aquesta “cultura” de la violència i s'armen organitzacions paramilitars. La violència de la que fa gala el feixisme, però, no és comparable amb la d'altres formacions polítiques, a tenor de la segona i la tercera accepció que li atribueix Ledesma, i que connecten amb el substrat més vitalista i irracionalista del feixisme. De fet, segurament és el feixisme l'únic fenomen polític-cultural pel qual la violència és quelcom consanguini, ontològic: una finalitat, una ideologia i no un mitjà. Sobre dir que el feixisme no és pot assimilar merament a una forma d'organitzar la violència, com s'ha interpretat des de l'antifeixisme, ja sigui perquè el *tsunami* feixista només permeté percebre l'onada de violència que es va abatre contra la civilització, ja sigui amb amb finalitats polítiques, per denigrar aquest moviment; és un fenomen força més complex, però la violència no és un “epifenomen”, sinó tot al contrari.

El feixisme és un moviment voluntarista, pel qual l'acció ha de ser preeminent sobre la reflexió: *la primera verdad jonsista es que nuestras cosas, nuestras metas, están aún increadas, (...) pues son, o van a ser, productos o conclusiones de nuestra acción*¹⁰⁶⁴. La doctrina és extrapolada de l'acció, no és anterior a aquesta. A excepció feta d'unes quantes directrius orientatives, la teoria encara està pendent de fer, ja que en política no hi pot haver idees preconcebudes. És l'acció que prefigura la idea. És a través de l'experiència, com es cospa, mitjançant la intuïció i no la raó, les noves formes polítiques i es pren consciència de la pertinència a una comunitat nacional. Ledesma concedeix poques pistes sobre el sistema postrevolucionari que pretén implantar. Prefereix no perdre el temps elucubrant formulacions teòriques que li puguin

¹⁰⁶³Ledesma, R. “La violencia política y las insurrecciones” *Obras Completas...*v.III, 371. Pel cas italià, veure Lyttelton, A. “Causas y características de la violencia fascista”, *Estudios de Historia social*, nº42-43 (1987), 81-95.

¹⁰⁶⁴Ibidm., “Hacia el sindicalismo nacional de las JONS...” p. 406.

restar adhesions. Un cop es conquereixi l'Estat, hom podrà aturar-se a rumiar els aspectes institucionals de la revolució nacional i més quan hi hi models esplèndids a la vista: essent congruent amb els temps que corren, el sistema estatal no pot ser un altre que el feixista. A diferència de Primo de Rivera, Ledesma no entra en bizantines discussions teòriques amb la dreta sobre conceptes com el del corporativisme. El de l'acció és un territori al qual els feixistitzats no el poden seguir i que invalida tant les similituds purament intel·lectuals, com, *alerta*, també les diferències. Aquesta preeminència de l'acció com a creadora de doctrina denota el caire irracionalista, antiintel·lectualista i relativista del feixisme, que li permet proclamar-se com un moviment idealista i, a la vegada, pragmàtic i presumir d'una incontrovertible coherència interna que li serveix per justificar tota decisió, seguint el raonament que és veritat i correcte allò que és fa, no el que és, vulgarització cínica de corrents filosòfiques en voga com el pragmatisme de W. James. El filòsof Giovanni Gentile, per citar a un dels grans ideòlegs del règim mussolinià, postula un "activisme" d'allò cognitiu que tendeixi a superar l'objectivisme ras, i subjectivar allò real, de manera que l'objecte pensat esdevingui sempre subjecte pensant. Conseqüentment, la veritat objectiva sempre és contingent i mudable¹⁰⁶⁵.

En contraposició a la passivitat a la que indueix la democràcia representativa, el feixisme ofereix una nova forma de fer política en la qual el militant no hi assisteix com a espectador, sinó que hi intervé com actor. Ledesma arrabassa de l'anarcosindicalisme la noció d'acció directa. Pel sindicalisme revolucionari l'acció directa és una conseqüència lògica de concebre el moviment obrer com a totalment impermeable d'agents externs, com ara els partits polítics¹⁰⁶⁶. Els partidaris de l'acció directa argüeixen que no s'ha de confiar en la "legislació social" dels estats liberals, doncs les parves concessions d'ordre material tenen l'efecte d'ensopir la protesta i aburgesar la classe obrera, que es conforma amb aquestes caritat enlloc d'aspirar a la seva íntegra emancipació. Del conformisme obrer en són còmplices els partits socialistes, que atrofien l'instint de lluita dels obrers amb el seu possibilisme, com argumenta el teòric del sindicalisme revolucionari Georges Sorel¹⁰⁶⁷. Aquest autor és una influència declarada per Mussolini, i també exerceix el seu mestratge intel·lectual sobre els líders del feixisme espanyol, com Ledesma i Primo de Rivera (així com en

¹⁰⁶⁵ Veu "Giovanni Gentile" a la *Enciclopedia Garzanti di Filosofia*, Redazione Garzanti, 1981, pp. 347-348

¹⁰⁶⁶ Diu un dels seus primers teòrics, Émile Pouget, que ella *signifie que la Classe Ouvrière, en réaction constante contre le milieu actuel, n'attend rien des hommes, des puissances ou des forces extérieures à elle, mais qu'elle crée ses propres conditions de lutte et puise en soi ses moyens d'action*. Pouget, E. *L'action directe*, p.1, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k84028z.textePage.f1> [Consulta: 6-04-2010]

¹⁰⁶⁷ Sobre els orígens sorelians del feixisme, veure l'obra d'Sternhell, Z., *El nacimiento de la ideología fascista*, México: Siglo XXI, 1994.

Calvo Sotelo, no oblidem que Sorel s'alia, al 1912, amb els maurrasians en l'experiència dels cercles Proudhon). Per l'autor de les "Reflexions sobre la violència", aquesta és el millor estimulador per a desvetllar a la classe obrera i desenganyar-la de l'esperança vana d'emancipar-se a través del parlamentarisme. Contra aquesta narcotització democràtica, el retorn a les fonts prístines del marxisme, no contaminades per l'economicisme, és a dir, la lluita de classes, és el millor antídot. Per Ledesma. l'acció directa és també un excitant contra l'atuïment social.

La violència és terapèutica ja que, en la segona i tercera accepcions del *Discurso...* transgredeix els valors dominants i fogueja dels combatents. És a dir, en aquestes dues definicions, la violència no és un mitjà, sinó que és una finalitat en ella mateixa. No oblidem que, per aquest moviment, la revolució nacional anunciada no preveu un canvi rutinari de la forma de govern, sinó una transformació més profunda, la forja de l'"home nou" feixista¹⁰⁶⁸. Aquesta alta cotització de la violència per ella mateixa és exclusiva del feixisme. Per les esquerres, la violència és només un instrument, un punt de partida però mai un punt d'arribada. Pels grups d'acció anarquistes o per les milícies socialistes i comunistes, el recurs a la violència compleix una necessitat històrica, la de precipitar la revolució social¹⁰⁶⁹. Això no pot ser aplicat al feixisme. Serveixi com exemple que, malgrat les simpaties que pugui motivar aquesta escatologia llibertària en el feixisme més inconformista, aquest és conscient de la distància que separa respectives interpretacions de la violència revolucionària. El futurista F.T Marinetti, tot i exaltar els atemptats anarquistes com a gest heroic en el seu primer manifest, el que anomena *les beaux gestes destructifs des libertaires* (com també fa Aparicio en un article a *LCDE* ¹⁰⁷⁰), es desmarca de la violència anarquista en el seu manifest "Guerra, única higiene del món", precisament perquè aquesta és un mitjà per aconseguir, pel dia de demà, millores en la condició obrera (amb aquest reduccionisme interpreta el futurista la revolució...) i no una finalitat per ella mateixa.

Pel feixisme, la violència és una llei biològica, una selecció natural dels millor aclimatats a les condicions de la societat del risc de la postguerra¹⁰⁷¹. L'home nou feixista és la nèmesis del burgès. I se'n és l'antídot contra una civilització emmetzinada per l'hedonisme, el materialisme, el racionalisme i l'obsessió per la seguretat i l'estabilitat: la violència irracional, purificadora dels sentits atrofiats pel reposat estil de

¹⁰⁶⁸ Gentile, E., (2004), p.255-272.

¹⁰⁶⁹ Sobre les justificacions de la violència en anarquisme i socialisme, veure dins el volum *Violència política en la España del s. XX*, els capítols de Julián Casanova i de Santos Juliá

¹⁰⁷⁰ Aparicio, J. "Generacions y Semblanzas", *La Conquista del Estado...* op. cit., p. 142. En aquest article, Aparicio comenta el quadre de Picasso "El sindicalista", conjugant l'estètica avantguardista amb el gest revolucionari anarquista de llançar una explosiu a la manera dels quadres futuristes de Carrà o Boccioni.

¹⁰⁷¹ L'home nou sorgit de les trinxeres de la Gran Guerra, Zunino, P.G. op. cit., pp.93-107.

vida burgés. El frec a frec amb la mort permet a l'home d'acció reapropiar-se de l'existència, a la que hom s'ha tornat insensible per l'hàbit d'existir flegmàticament en la societat burgesa. Així doncs, la violència feixista arremet frontalment contra la "superestructura" del liberalisme més que contra la seva base, és a dir, els valors burgesos decadents. La revolució nacional ha de contrarestar la corrosió del caràcter que dècades d'exposició als valors burgesos han infligit als individus. Els valors liberals així com el sistema polític (caciquisme, parlament adulterat, disputes anacròniques sobre la forma del règim...) han induït a l'apatia, el conformisme i la inhibició política, a "pensar en petit"¹⁰⁷². Només a través de la violència, els joves podran desplegar la seva voluntat de poder. Ara bé, tota càrrega subversiva i potencialment alliberadora que pot contenir aquesta inversió de valors queda desactivada per les exigències d'obediència cega als superiors, de disciplina d'autonegació de la individualitat, etc...

L'individu no s'ha de resignar a una existència trivial, sinó que el feixisme li pot proporcionar una missió extraordinària. El so del tambor que mobilitza les masses és el "mite". En les seves *Réflexions sur la violence*, l'esmentat Sorel postula el mite de la vaga general revolucionària com un factor de mobilització proletària amb molt més ganxo que la crítica marxista de l'economia política capitalista¹⁰⁷³. La classe obrera, galvanitzada pel mite de la vaga general, es capaç d'intuir el socialisme, no es resigna a l'espera frustrant de la catàstrofe profetitzada pel marxisme, que mai arriba. L'home és un animal creador, només es realitza a través de la invenció, no quan es deixa endur abúlicament per la corrent de la història. No és l'*homo economicus* del marxisme, sinó un *homo habilis*. El mite reflexa una experiència, sintètica i significativa de totalitat que torna a embastar una consciència col·lectiva esmicolada per la raó analítica il·lustrada. Per Sorel, el moviment obrer ha d'aprendre de l'Església tot el ritualisme, suport físic de la fe, que identifica als feligresos com a membres d'una comunitat de destí. No només Sorel, sinó el nou nacionalisme entén la nació com un *ressemblament*, un replegament de les energies nacionals entorn d'una voluntat projectada cap el pervenir, per sobre fractures de classe.¹⁰⁷⁴ En l'imaginari nacionalista espanyol, el mite no pot ser altre que l'Imperi. Però no una evocació nostàlgica d'aquest, com la que fa el tradicionalisme, sinó un projecte de futur real,

¹⁰⁷² Ledesma acusa als polítics de la Restauració de la "gran vergonya" que ha suposat per Espanya no haver participat en aquest gran esdeveniment generacional que fou la guerra i trona *¡guerra contra los viejos decrepitos por lo haber ido a la guerra!*, Ledesma, R. ¡Españoles jóvenes! ¡En pie de guerra!, *Obras Completas...* op. cit., v.III, p.38.

¹⁰⁷³ El mite i l'arquetip com a vàlvula de mobilització de les masses és un lloc comú de la psicologia del període, per exemple, en l'obra de Carl Gustav Jung "*Els arquetips del inconscient col·lectiu*", i també es troba present en obres de literats com el poeta portuguès Pessoa, que en el seu *Mensagem* invoca el mite del sebastianisme com a galvanitzador de la nació portuguesa.

¹⁰⁷⁴ Burrow, J.W. *La crisis de la razón: el pensamiento europeo, 1848-1914*, Barcelona: Crítica, 2001, p. 280

d'expansió territorial. Per Ledesma és el caire *extraindividual, trascendente, en pos de mitos y metas en absoluto ajenos en el fondo a las apetencias peculiares del combatiente*, el que dignifica la violència¹⁰⁷⁵. Les reiterades al·lusions a la “poesia” en l'estil falangista reivindiquen, per una banda, l'excepcionalitat del moviment falangista dins el sistema de partits republicà, però també remetent a la seva concepció ideal de la nació és, com la del classicisme poètic (influència *d'orsiana* sobre el falangisme a través de l'Escola Romana dels Pirineus), l'ordre, l'harmonia i la compactació melodiosa, sense fissures de classe. Els grans poetes, com Homer, són fundadors d'un *ethos* nacional. De fet, quin és el vell somni wagnerià si no el de l'òpera com a escenificació de la nació, a través del qual el públic entra en contacte ultrasensorial amb aquesta?. La poesia, com el mite, vol ser un toc de clarinet pel poble.

En l'última accepció del *Discurso*, la violència és un exercici que fogueja als esquadrilles per a futures proves decisives. Una espècie de “Gimnàstica revolucionària”, per utilitzar l'expressió de J. García Oliver¹⁰⁷⁶. S'ha de pensar que l'estil de vida burgès també ha afectat als cossos i es corre el risc de degeneració de la raça en transmetre aquests caràcters esgarrats als descendents.

Segurament, sense una deshumanització prèvia de l'enemic, no es pot explicar l'acarnissament contra els “rojos” que es produeix en el bàndol nacional un cop esclata la Guerra Civil. No es pot despatxar com un engegament transitori que té lloc en tota guerra, doncs el que es produeix entre 1936-39 és una matança contra víctimes seleccionades per motius d'ideologia i classe, és a dir, un extermini¹⁰⁷⁷. La deshumanització dels individus-típus, que encarnen conceptes a extirpar (comunisme, internacionalisme, lluita de classes...), data d'abans de la guerra, i sense aquesta normalització ideològica de l'extermini, incrustada en l'imaginari polític, és poc probable que s'hagués produït una matança de tan magnes proporcions, tan calculada i tant “col·lectiva” des del moment que moltes persones “corrents” s'impliquen en l'extermini.

Tota guerra només pot ser compresa des d'una hostilitat prèvia, com un procés al qual si llisca paulatinament. Segons el teòric del constitucionalisme C. Schmitt, el fonament

¹⁰⁷⁵ Ledesma, R. “La violencia política y las insurrecciones”, *Obras Completas...v.III*, 371

¹⁰⁷⁶ Concepte atribuït a l'anarquista Joan García Oliver. Aquesta teoria té el seu origen en el primer de maig de 1931, quan es convoca per iniciativa de l'esmentat la primera “festa internacional de la gimnàstica revolucionària” contra la República burgesa. L'anarquista reusenc preconitza uns exercicis revolucionaris previs a la insurrecció que alliberin als obrers del seu temor a les forces d'ordre públic (el que ell anomena “fetixisme dels uniformes”), de manera que les petites audàcies infonguin coratge als militants. García Oliver, Joan, *El eco de los pasos:el anarcosindicalismo...en la calle,...en el Comité de Milicias,...en el gobierno,...en el exilio*, París: Ruedo Ibérico, 1978, pp.116-117.

¹⁰⁷⁷ Veure les obres de Francisco Espinosa Maestre, com *La justicia de Queipo (violencia selectiva y terror fascista en la II División en 1936)*, Sevilla: L'autor, 2000 i *La Columna de la muerte: el avance del ejército franquista de Sevilla a Badajoz*, Barcelona: Crítica, 2003.

de la política és la dialèctica entre amic/enemic. L'enemic no és pas el no-amic, aquell amb el qui s'està enemistat o que és indiferent, sinó aquell que és percebut com una amenaça radical a la integritat personal i de la comunitat, de manera que amic i enemic estan inexorablement, condemnats, a xocar. Segons aquesta dialèctica el "diferent", no ha de ser integrat, doncs no se'l pot aculturar i la seva sola presència és un perill latent per tot un mode de vida, de manera que l'únic tracte que es possible de retre-li és l'expulsió o l'extermini¹⁰⁷⁸. Si el bé i mal és la dicotomia fonamental de la moral i guanys i pèrdues de l'economia, de la política ho és l'amic/enemic. El binomi de la moral, o de l'economia, però, no han d'interferir en el concepte d'allò polític. L'enemic no es converteix en tal perquè sigui moralment reprovable, ni tampoc per raons materials (competència per uns recursos, per exemple), sinó perquè és l'enemic majúscul, la negació de la pròpia forma d'existència política. A tot això, com reconeix Schmitt, és quasi preceptiu desqualificar l'enemic en termes morals, com un mecanisme de defensa per fer la seva eliminació més païble pel botxí.

Un estadi imprescindible de la lògica de l'extermini és l'estandarització de l'enemic, la seva estereotipació. Si es redueix l'enemic a un clixé, si se l'encasella dins l'esquema dialèctic de l'amic-enemic, dels *Volkenossen* i els *Gemeinschaftfremde*, es facilita la seva liquidació massiva ja que la massacre es despersonalitza¹⁰⁷⁹. En la novel·la de Ximénez de Sandoval, *Camisa Azul: retrato de un falangista*, un jove nacionalsindicalista jura no descansar fins revenjar un camarada caigut. Quan un familiar del finit li pregunta com s'ho farà, perquè no es coneix els autors del crim, el falangista respon que tan se val, perquè els assassins són tots ellos. *Los sin Patria y sin Dios. Los sin alma y sin luz. Los engendros negros de la tiniebla rusa. Aquellos contra los que luchamos los del yugo y las flechas. ¿Qué importa que no sepa sus nombres?*¹⁰⁸⁰. Ledesma elogia l'actualitat del comunisme i, fins i tot, reconeix que Marx té raó en el seu anàlisi de les contradiccions del capitalisme¹⁰⁸¹. Com s'ha dit abans, no es necessari degradar l'enemic, ni atribuir-li cap baixesa moral per considerar-lo com a tal: *para combatir al marxismo* –diu Ledesma, *no hacen falta razones mejor dicho,*

¹⁰⁷⁸ Schmitt, C. El concepto de lo político, Madrid: Alianza, 1991, p. 63

¹⁰⁷⁹ Un jonsista de primera hora, José María Fontana Tarrats, no deixa, però, de lamentar-se del que ell anomena "la rebel·lió dels mots", és a dir, com la raó es subordina a conceptes cada cop més neutres, abstractes, i lliures de peatge moral després de ser repetits fins l'esgotament. Per tant, la simplificació per repetició del clixé del enemic aboleix la persona que hi ha darrera, i fa que l'eliminació d'aquesta sigui molt més assumible, Fontana Tarrats, José María, *Los catalanes en la guerra de España*, Barcelona: Acervo, 1977, op. cit., p. 283

¹⁰⁸⁰ Citat a Rodríguez-Puértolas, J. op. cit., p.290.

¹⁰⁸¹ També Primo de Rivera, J.A, "Ante una encrucijada en la historia política y económica del mundo", *Obras completas...*op. cit., p.498.

*huelgan las razones*¹⁰⁸². No pensa així la premsa de dretes, que vilipendia als revolucionaris com bèsties assedegades de sang, que, moguts per instints salvatges, roben, maten, cometen sacrilegis... Un botó al *Diario Regional* de Valladolid, en referència als revolucionaris asturians, *contra bárbaros de tal especie, a quienes, sin ofender la dignidad humana, no se les puede llamar hombres, por que son fieras, no cabe proceder sino como con las fieras se procede*¹⁰⁸³. Falange intenta, en canvi, bastir un discurs original entorn als fets d'octubre, deixant espai entremig de la seva interpretació i la de la dreta: els obrers són irresponsables, els que delinqueixen són els seus líders sindicals i polítics, que manipulen les masses pel seu profit personal, etc...

El comunisme és l'enemic primordial perquè és un moviment internacionalista, és a dir, mancat de sentiment de pertinença nacional, que convenç a la classe obrera que la seva única aspiració racional ha de ser l'alliberació econòmica per sobre de fronteres nacionals: *Destruye la idea nacional (...) destruye la eficacia económica (...) destruye los valores eminentes del hombre (...) deforma el estadio postliberal que hoy se extiende por el mundo y lo convierte en un restringido servidor de afanes pequeñitos*¹⁰⁸⁴. Per Ledesma la identitat superior, primària i anterior a totes les altres, és la nacional. L'home sense pàtria és un ser inferior, ja que la pàtria és allò que *si no tenemos y poseemos nos reduce a una categoría humana despreciable, inferior y vergonzosa*¹⁰⁸⁵. Segons el clixé, el comunista és un ésser pla, la seva conducta i comportament són previsibles, monòtones, i artificials, car estan dictades per l'apuntador de "El Capital": *El comunista es un ser simple, casi elemental, que acepta sin control unas verdades económicas no elaboradas por él, y consagra a ellas su vida íntegra*¹⁰⁸⁶. Aquest és l'estereotip deshumanitzat del comunista, al que es pot ornar amb desviacions morals per fer-lo encara menys digne de compassió i alleugerir la consciència dels seus botxins.

El feixisme sol posar totes les esquerres en un mateix calaix de sastre, els "rojos". Dintre d'aquests s'hi engloben, sense matisos, des dels republicans als anarquistes, doncs totes aquestes formes polítiques són estadis d'un mateix camí de perdició. D'una cadena en què cada balda és una conseqüència lògica de l'anterior, fins a la revolució comunista¹⁰⁸⁷. Aquest reduccionisme taxonòmic no respon al desconeixement sobre les

¹⁰⁸² Ledesma, R. "El camarada Ramiro Ledesma Ramos del Trivirato Ejecutivo Central de las JONS, presenta, justifica y define el carácter de nuestra Revista", *Obras Completas...* op. cit., v.3, p. 338.

¹⁰⁸³ Veure també Mª Calero, Antonio, "Octubre visto por la derecha", *Octubre de 1934: cincuenta años para la reflexión*, Madrid: siglo XXI, 1985, pp. 159-176.

¹⁰⁸⁴ Ledesma, R. "Ante el comunismo. La batalla política y social de Occidente", *Obras Completas...* op. cit., v.3, p. 88.

¹⁰⁸⁵ *Ibidm.*, p. 169

¹⁰⁸⁶ *Ibidm.*, "Nuestra batalla. Frente al comunismo", p. 62.

¹⁰⁸⁷ Emblemàtic en aquest sentit és el discurs inaugural de Falange, a càrrec de Primo de Rivera. El seu relat sobre la decadència comença amb Rousseau per acabar amb la revolució comunista, un procés teleològic.

diferències de cada projecte, massa dispar entre ells per obviar-les. El maniqueisme és intencionat, ja que unifica a tots els enemics sota una sola categoria estereotipada: l'anti-Espanya, tot allò que és aliè al bagatge políticocultural tradicional. L'extermini dels "rojos" no sacrifica a una meitat d'Espanya, doncs aquests no són espanyols¹⁰⁸⁸. No es pot donar el cas, per tant d'una "guerra civil" (de fet, el franquisme negà durant molts anys que allò que succeí entre 1936 i 1939 fos una "guerra civil"). Ara bé, s'obren les portes d'una rectificació a temps i una reintegració a la comunitat. En aquest sentit, la xenofòbia del feixisme espanyol és ideològica més que biològica, ja que els antiespanyols no estan estigmatitzats amb un determinisme genètic que els impedeixi redreçar-se¹⁰⁸⁹. Quan esclati la guerra, però, ja no hi haurà penediment possible. Per tant, el component racial està present en els paràmetres d'exclusió i inclusió, però aquests no s'entenen en clau fisiològica i biològica, sinó amb termes d'incompatibilitat política i cultural.

8.3. El partit-milícia.

S'ha hagut d'encunyar el neologisme de "partit-milícia" per a definir un tipus de partit de nova planta en l'Europa d'entreguerres¹⁰⁹⁰, el feixista, que no pot ser ubicat dins les categories preexistents: partit de classe, partit de notables... En abominar de la pràctica democràtica, fa de la violència el mitjà per prendre el poder, de manera que tota la seva estructura orgànica està arranjada per aquesta finalitat, malgrat participi en les eleccions com un front més de la batalla, inclòs pugui accedir al poder a través d'elles. En el partit se superposen dues esferes, la política i la militar, però la direcció política és jeràrquicament superior a la militar (el "cervell" sobre els "braços"), i la insubordinació de la segona serà decapitada violentament per la primera, com en el partit hitleria¹⁰⁹¹. La denominació de partit-milícia no s'explica, només, perquè recorri a la violència, sinó també perquè està organitzat a mode d'un regiment i imbuït de valors propis de les casernes. Com a conseqüència, la noció de militància tradicional no és aplicable a aquest partit, sinó que s'acosta més a l'etimologia clàssica, el *milites*, el soldat. El militant del partit feixista no és el de quota, sinó que el que es compromet i *consagra* amb cos i ànima al partit. La militància política, entesa com un despreniment total de la vida privada forma part del "catecisme del revolucionari" que trobem al mateix temps en

¹⁰⁸⁸ Veure les obres de Francisco Sevillano Calero, *Rojos. La representación del enemigo en la guerra civil*, Madrid: Alianza, 2007, i *Exterminio: el terror con Franco*, Madrid: Oberón, 2004.

¹⁰⁸⁹ Sobre el concepte de raça en el discurs franquista, veure Barrachina, Marie-Aline, "Une notion ambiguë: la race espagnole. Propagande e culture dans l'Espagne franquiste, 1936-1945, Grenoble: ELLUG, Université Stendhal, 1998.

¹⁰⁹⁰ Gentile, E. *La via italiana al totalitarismo: partido y estado en el régimen fascista*, Buenos Aire: Siglo XXI, 2005, pp. 203-209.

¹⁰⁹¹ Revolta de Stennes, al 1930 i la "Nit dels Coltells Llargs" al 1934

el bolxevisme¹⁰⁹², l'anarquisme i el feixisme, sobre dir que defensant idearis ben diferent. Militar en un partit com el comunista o el feixista significa un vincle de sang en virtut del qual, un empenyora la seva privacitat individual, i es sotmet, voluntàriament, a la seva estricta disciplina. Hom no s'hi dona d'alta gratuïtament, sinó que s'allista a una organització de caire paramilitar i ha d'estar disposat a arriscar la vida. Aquesta és una forma d'activisme polític totalment inèdita en els partits burgesos tradicional. Per això, els jerarques feixistes prefereixen emprar la paraula "moviment" enlloc de "partit": moviment suggereix una militància dinàmica enlloc de l'estàtica de partit. El problema, que de fet assalta a tots els partits d'avantguarda, apareix a l'hora d'haver de conjugar la vocació de masses amb l'altra de partit de minories fanàtiques i qualitativament superiors, timbrat amb una "dogmàtica" ideològica. És a dir, aplegar en un mateixa organització a individus, la implicació i la formació doctrinal dels quals difereix molt entre si. Ledesma ja se'n adona d'aquest contratemps i el soluciona establint dues categories de militants jonsistes¹⁰⁹³, els "nuclis de massa", simpatitzants del partit, i els militants de les "Juntas", els jonsistes més genuïns. Al seu torn, Falange dividirà els seus militants en adherits i militants, Primera Línea i Segona Línea. El feixisme és un moviment de masses congruent amb la societat en la qual germina. Alhora, i com a reacció a aquesta, és un moviment de minories. El partit feixista apel·la a una aristocràcia natural que restauri el predomini de la qualitat sobre la quantitat, ordre invertit per la democràcia plebea. Ara bé, aquesta minoria no basta per si sola, ja que, en la societat del "baix capitalisme", es precisa el concurs de les masses per fer la revolució i sostenir-se després en el poder. Tanmateix, com al partit d'avantguarda només hi desfilaran els millors, tampoc s'ha de mobilitzar gran quantitats de masses. Aritmèticament, pel feixisme un home pot valer per molts. En paraula de Ledesma, l'avantguarda es transfigurarà, si és necessari, en massa, *multiplicándose en su acción y en su presencia*¹⁰⁹⁴. Per Ledesma, les masses, no són les majories, per tant, el partit no ha d'esdevenir el majoritari, ni tampoc el més votat. La "massa", és una gran quantitat de persones, però no la majoria de persones. És l'espectacle visual de la riuada de persones, o, més aviat, la seva *concentració* a un espai pública, representant a la nació viva. Les majories electoral, en canvi, són neutres i intangibles, per tant, el partit feixista no han de perdre gaire del temps en campanya, sinó més aviat en la mobilització armada, violenta i militant.

¹⁰⁹² El reconegut historiador Erik Hobsbawm, militant del partit comunista des dels anys trenta, explica amb paraules exactes el que significa aquesta entrega al partit: "El Partido (...), tenía derecho de preferencia, o mejor dicho era el único que realmente tenía un derecho sobre nuestras vidas. Sus exigencias tenían prioridad absoluta. Acatábamos su disciplina y sus jerarquías. Aceptábamos incondicionalmente la obligación de seguir "al línea" que nos proponías, incluso cuando discrepábamos de ella...Hobsbawm, E. *Años interesantes: una vida del siglo XX*, Barcelona: Crítica, 2003, p. 131

¹⁰⁹³ Ledesma, R. "A todos los Triunviratos y militantes de las JONS, *Obras Completas...*op. cit., v.III, p.420.

¹⁰⁹⁴ Ledesma, R. "Declaraciones terminantes..."*Obras Completas...*op.cit., v.III, p. 386

Després de la I Guerra Mundial es produeix el fenomen que l'historiador G. Mosse anomena de brutalització de la política, pel que el llenguatge polític es militaritza, l'adversari es transmuta en enemic mortal i els nous partits conspiren per conquerir el poder per la força, no pas per guanyar, unes eleccions. També s'exporta de la guerra una estètica i un estil de vida comunitari, la comunitat de trinxera. Es produeix aleshores la paramilitarització de la política¹⁰⁹⁵. L'estructura del partit-milícia es caracteritza per l'extrema jerarquització de funcions, per la que cada instància de poder obeeix a la immediatament superior. Les ordres es transmeten, de baix a d'alt, per la columna vertebral jeràrquica de comandament i cap decisió pot ser presa de forma autònoma sense el consentiment del superior jeràrquic. Tota vèrtebra pren la forma de l'executiu central, que és es centuplica infinitesimalment, de manera que, llevat el cap nacional, que només mana, des del màxim òrgan polític (en el cas de FE-JONS, la junta política) al més obscur cap de falange, tothom obeeix ordres i tothom té homes sota la seva responsabilitat.

Governat per una minoria i coronat per un líder omnipotent, imbuït de valors de tall militar com els de la disciplina, el sacrifici o l'esperit de servei, amb una estructura jeràrquica i antidemocràtica, el partit prefigura el nou Estat, n'és la seva crisàlide. Al ser un croquis del futur règim, el partit feixista no pot ser un partit més: *El partido insurreccional será, sí, un partido; es decir, una disciplina política; pero contra los partidos (...) contra los grupos que deshacen, desconocen o niegan la unanimidad de los valores nacionales supremos*. El partit ha de *fundirse con el Estado y representar él sólo la voluntad de la Patria, incluso creando esa voluntad*¹⁰⁹⁶. El feixista no és l'enèsim partit que acreixi la dispersió nacional, sinó la immanent voluntat de la nació, la forma política del ser nacional que més escau al rostre de la modernitat. Diu Ledesma: *Las Jons quieren poner en circulación una voluntad española. Es decir, identificar su propia voluntad con la de España*¹⁰⁹⁷. En alguna ocasió, aquest arriba fins i tot a afirmar que l'estat del partit pot servir com a termòmetre per avaluar l'estat de salut de la nació. Si el partit no rutlla, això vol dir que la nació està convallescent.

Pel que fa a la relació amb l'Exèrcit de veritat, Ledesma és conscient de la necessitat de recolzament militar per la fortuna de la insurrecció, i procura garantir-lo, però refusa el cop d'Estat. Aquest és una modalitat de presa del poder associada a l'exèrcit, no és

¹⁰⁹⁵ Un definició del que és un cos paramilitar a González Calleja, E. "La dialéctica de las pistolas. La violencia y la fragmentación del poder político durante la segunda República", *Culturas y políticas de la violencia, España siglo XX*, Madrid: Siete Mares, 2005, p. 128

¹⁰⁹⁶ Ledesma, R. "La violencia política y las insurrecciones", *Obras Completas...* op. cit., v. 3, p.373

¹⁰⁹⁷ Ibidm., "La voluntad de España", p. 368

un moviment de masses ni té una ideologia política al darrera. No opina el mateix Primo de Rivera, per bé que condiona el cop d'Estat al lideratge polític falangista.

El feixisme és insurreccionalista a nivell teòric, tot i que la pràctica hagi arribat al poder per altres vies, com les eleccions o la guerra. Només el cas italià sembla encaixar en aquest model ideal, tot i que la Marxa sobre Roma fou, més que una insurrecció, una demostració de força i el poder és entregat més que capturat durant aquelles jornades¹⁰⁹⁸. L'escriptor feixista italià, Curzio Malaparte, escriu a la seva obra "Tècnica del cop d'Estat"¹⁰⁹⁹ que la sort de la insurrecció depèn molt més de l'habilitat de l'avantguarda per pilotar-la cap a l'èxit que de les condicions objectives. L'avantguarda orquestra la insurrecció amb l'acompanyament necessari, però subsidiari, de les masses. La gran diferència entre l'insurreccionalisme marxista i el feixista rau en aquest capítol: per la praxis marxista, l'insurreccionalisme és un mitjà per la presa del poder, però perquè es desencadeni la revolució, cal haver-la sembrat abans. El protagonisme, per altra banda, recau en les masses i no en les minories.

La insurrecció és el final de trajecte d'una estratègia de la tensió en la qual s'exerciten els esquadrists del partit, es delma els enemics i s'erosiona l'Estat. El caos precedeix a l'ordre. La transgressió feixista propicia el nou ordre: *la revolución bien hecha, la que de veras subvierte duramente las cosas, tiene como característica formal, "el orden"*¹¹⁰⁰, diu Primo de Rivera. El "Nou Ordre", en majúscula, és la constitució d'un sistema polític de "novetat radical", com diu Ledesma, però, en minúscula, però no menys important, en ell és implícit la noció d'ordre, de societat "segura". Els feixistes es valen d'aquesta ambigüitat per, a la vegada, connectar amb joves àvids de risc i exorcitzar la classe mitjana, nostàlgica del món d'abans guerra i delitosa de tranquil·litat. Aquesta noció d'ordre també implica que la revolució no serà perpetrada autònomament per les masses, sinó que serà monotoritzada¹¹⁰¹, en tot moment, pel partit d'avantguarda, que no dona marge a la imprevisió.

Abans de la catarsis, la violència esquadrista té una funció pràctica cabdal en l'estratègia del partit. La violència és una forma ràpida d'assolir victòries sense encasquetar-se en l'artrítica via parlamentària. Especialment per una organització disminuïda, incapaç de competir amb altres forces polítiques en poder de convocatòria.

¹⁰⁹⁸ De fet, la interpretació més acceptada actualment sobre la Marxa sobre Roma és que ni tant sols fou una insurrecció, sinó una demostració de força que persuadeix a l'elit dirigent per cedir el poder dels feixistes. Veure una de les obres més recents sobre el tema, d'Albanese, Giulia, *La marcia su Roma*, Roma: Laterza, 2006. Per la seva banda, González Calleja la defineix com *Pronunciamento con apoyo paramilitar saldado con la vieja elite política del entorno del Quirinal que con un tumultuoso asalto al poder*, González Calleja, E. *Los golpes de Estado*, Madrid: Arco Libros, 2003, p. 39

¹⁰⁹⁹ Malaparte, Curzio, *Técnica del golpe de estado : Bonaparte, Lenin, Trotsky, Mussolini, Hitler, Kapp, Pilsudski, Primo de Rivera*, Barcelona: José Janés, 1954, p.192

¹¹⁰⁰ Primo de Rivera, J.A., "Revolución", *Obras Completas...* op. cit., p. 229.

¹¹⁰¹ Idem.

L'acció directa aporta més rèdits i més immediats que la lenta i laboriosa campanya electoral. Al cap hi a la fi, los *españoles son más sinceros cuando pelean que cuando votan*¹¹⁰², diu Ledesma, i Hitler havia perdut cinc anys al optar per la lluita electoral. La violència esquadrística es fa servir com a eina de propaganda. Gràcies a ella, es recapta suport molt més ràpidament que a través d'un pacient apostolat polític. Suport de la burgesia, que finança les esquadres feixistes per la seva guerra amb les organitzacions d'esquerra. Suport, en segon lloc, de la classe treballadora, doncs Ledesma creu, un xic quimèricament, que la classe obrera es decidirà per aquell que s'imposi entre dues forces igualment revolucionàries¹¹⁰³. Com si fos una qüestió de força, i no de raó (Ledesma és lector de Le Bon, pare de la psicologia de masses, pel qual les masses es mouen per somnambulisme, per pulsions irracionals). Val a dir que l'èxit del feixisme entre la classe treballadora és discret abans de 1936. Per això la violència ha de ser pública, a l'aire lliure, com un escarni a l'autoritat de l'Estat, i també perquè ha de ser un espectacle visible pels vianants. Es tracta de portar la política al carrer, a través de la seva prolongació violenta. Davant aquestes escaramusses el públic que les presencia s'ha de posicionar en favor d'un o altre bàndol en disputa. D'aquesta manera, segons Ledesma, s'aconsegueix: *La intervención activa, militante y pública de las gentes, extrayéndolas de su vivir pacífico y lanzándolas a una vida de noble riesgo, de sacrificio, y de violencia*¹¹⁰⁴. La violència feixista, ha de ser *cavallaresca*, un enfrontament entre tropes en igualtat de condicions, que, a la llum del dia, es detecten pel seu uniforme¹¹⁰⁵ i s'enxarxen en un duel. A la pràctica, els atemptats feixistes no seran mai gaire "cavallerescos". El primer atemptat premeditat dels falangistes es comet des de un cotxe amb els vidres fumats, amb nocturnitat, i contra una jove socialista de setze anys.

9. La poesia que destrueix. Falange Española (1934)

Les eleccions de novembre de 1933 descriuen un decantament del govern de la República cap a paràmetres més conservadors. Durant el borrascós curs polític de 1933 s'enrareixen progressivament les relacions de la conjunció republicanosocialista, pilar de la República del 14 d'abril, que es rompen amb la sortida del socialistes del govern a la tardor de 1933. Les esquerres es presenten als comicis de 1933 separades

¹¹⁰² Ledesma, R. *Obras Completas...* op. cit., v.III, "¡En pié de guerra!", p. 57

¹¹⁰³ *Ibidm.*, "Las J.O.N.S revolucionarias", p. 430

¹¹⁰⁴ *Ibidm.*, p. 373

¹¹⁰⁵ Per subratllar el caràcter de milícia política, els organismes paramilitars van vistosament uniformats. El color de l'uniforme és el que identifica als esquadristes com a membres d'un partit. Alhora, els uniformes, anul·len la individualitat pròpia, i deshumanitzen els contrincants fins que aquests esdevenen, a ulls dels seus antagonistes, conceptes i no persones.

i enemistades, i el resultat és la seva clamorosa derrota. La derrota fou, però, la crònica d'una mort anunciada, a la vista dels resultats d'eleccions parcials com les municipals d'abril, que donen la victòria al centredreta, i les eleccions a la junta del Tribunal Constitucional, al setembre de 1933, en la qual la majoria de vocals triats pertanyen al camp de les dretes, entre ells, l'absent Calvo Sotelo, algú cridat a jugar un paper de primera magnitud en la propera temporada política. Per la seva banda, i en contrast a la dispersió i esllavissada de l'esquerra, la dreta sí es presenta en comandita a les eleccions de novembre de 1933, coordinada per la plataforma electoral de la Unió de Dretes. La dreta, que ha viscut aquesta temporada allunyada del poder com un viacrucis, espera que el seu retorn al poder signifiqui la revisió de la constitució republicana, però de moment es veurà obligada a negociar amb el partit radical, la nova força emergent sobre la que recau la responsabilitat d'inspirar un redreçament conservador del règim dins dels marges estrictament republicans. La CEDA, d'acord amb la seva tàctica evolutiva, es compromet a recolzar el nou govern radical, la qual cosa enfurisma a l'extrema dreta monàrquica, decebuda perquè la CEDA no ocupa el poder que li pertoca al haver guanyat les eleccions, sinó que encoixina un govern centrista, i de retruc, consolida una versió moderada de la República. Prosseguirà aleshores, el seus projectes insurreccionals, entre els quals es troba la instrumentalització d'un feixisme autòcton,

Protegit per aquests poderosos padrins, Falange convoca el seu míting fundacional el 29 d'octubre de 1933, en el recinte del teatre de la Comèdia, Madrid. Primo de Rivera havia decidit retardar el seu part fins que el recanvi en el govern de la República garantís una certa operativitat pública, a la vista d'experiències com l'estrambòtic complot de juliol de 1933¹¹⁰⁶, en el qual són incriminats alguns propagandistes del MES joseantonià. Després de les eleccions, Primo hauria obtingut, amb molta probabilitat, un acte de diputat (es presenta dins una candidatura reaccionària a la província de Cadis, i efectivament, la guanya), acompanyada amb la immunitat parlamentària. Gràcies a ella, tindria les espatlles cobertes, ja que el fur parlamentari el salva d'ingressar a la presó, cosa especialment útil tenint en compte els delictes que presumiblement li seran imputats com a cap d'un partit-milícia. Alhora el nou partit tindria una major cobertura informativa i podria propagar més abastament la seva doctrina al disposar de la caixa de ressonància parlamentària. Segurament, aquesta demora, és una de les raons que havia fet a Ledesma rebutjar l'oferta de Primo de

¹¹⁰⁶ Ledesma, R. op. cit., (1968), pp.118-120.

Rivera l'estiu de 1933, doncs pressuposa el caràcter aristocràtic i inofensiu que tindrà tal partit.

El míting de la Comèdia, presentat com "acte d'afirmació nacional" obté un èxit considerable. Hi assisteixen bona part de l'alta societat monàrquica, molts joves universitaris, i també els jonsistes, que reparteixen propaganda pròpia. Hi intervenen tres oradors: Julio Ruiz de Alda, aviador, famós per haver completat la primera travessa aeronàutica als comandaments del Plus Ultra, i que ja havia estat cortejat per LCDE; Alfonso García Valdecasas, catedràtic provinent de l'orteguista Frente Español, les intervencions parlamentàries del qual, de regust antidemocràtic, havien estat elogiades per Ledesma; i finalment, Primo de Rivera, jove advocat fill del dictador, aleshores encara a cavall entre la dreta monàrquica i el feixisme.

En el seu discurs, Primo de Rivera radiografia l'esfondrament de la civilització occidental, des del pecat original de Rosseau, l'Estat liberal espectador, la democràcia que relativitza els valors superiors, el sistema de partits disgregant, i finalment, el corollari de tota aquesta viatge als inferns, el socialisme. El fundador de FE anuncia que el seu no és un partit parlamentari més (o, més aviat, que serà no serà un partit) sinó un moviment nacional predisposat a assaltar el poder per tots els mitjans necessaris, construir un Estat totalitari en el qual el poble hi participi a través de les unitats naturals (família, municipi, professió, gremi) i extirpar els agents que amenacen la unitat irrevocable de la pàtria: el separatisme, els partits polítics i la lluita de classes. Primo de Rivera deixa ben clar que la seva finalitat justifica tots els mitjans i que assumeix, amb totes les conseqüències, el repte de la violència:

Y queremos, por último, que si esto ha de lograrse en algún caso por la violencia, no nos detengamos ante la violencia. Porque, ¿quién ha dicho al hablar de "todo menos la violencia" que la suprema jerarquía de los valores morales reside en la amabilidad? ¿Quién ha dicho que cuando insultan nuestros sentimientos, antes que reaccionar como hombres, estamos obligados a ser amables? Bien está, sí, la dialéctica como primer instrumento de comunicación. Pero no hay más dialéctica admisible que la dialéctica de los puños y de las pistolas cuando se ofende a la justicia o a la Patria¹¹⁰⁷.

9.1. Màrtirs en camisa blava. La violència en el pensament de Primo de Rivera (1934)

¹¹⁰⁷ Prmo de Rivera, José Antonio, "Discurso de la fundación de Falange Española", *Obras Completas...* op. cit., p. 67

9.1.1. El mite de la "repugnància estètica" a la violència de José Antonio Primo de Rivera.

Hagiògrafs posteriors han sospitat els remordiments que de ben segur havia de sentir Primo de Rivera per haver proferit aquests elogi de la violència com un valor de jerarquia moral superior¹¹⁰⁸. De fet, s'ha tallat entorn del personatge la persistent llegenda sobre la seva repugnància moral vers la violència, un autèntic suplici pel fundador de Falange al que no té més remei que acollir-s'hi per força major, acorralat com està el partit pels seus botxins. Sense ninguna intenció de beatificar al personatge, però amb idèntiques conseqüències, alguns dels seus biògrafs seriosos també li han atribuït escrúpols estètics, més que ètics¹¹⁰⁹, vers la violència, incompatible amb el refinat senyoret que no està preparat per passar del lirisme de la teoria a les mans brutes de la pràctica.

Ja sigui per recança estètica o ètica, Primo de Rivera, només hauria autoritzat les accions violentes quan no hi ha més remei, sempre com a *ultima ratio* contra el linxament dels seus homes, i, per tant, en legítima defensa, que és el tipus de violència que hom sap exculpar millor¹¹¹⁰. Hauria procurat sempre esbravar els impulsos dels seus joves i impetuosos adeptes i parar els peus als sectors més proclius als mètodes violents dins el partit, fins arribar a posar a la corda fluixa el seu lideratge, i, només, quan el govern del Front Popular posa a Falange contra l'espada i la paret, dona via lliure a la violència¹¹¹¹. D'una forma més subtil, es relativitza la violència falangista emmarcant-la en una conjuntura d'apoteosis de la violència política, en la qual FE simplement contraataca amb les mateixes armes que els seus adversaris¹¹¹², de manera que la violència és quelcom accidental en l'estil falangista, no axial. I també s'ha al·legat que Primo es veu obligat a complir compromisos contrets amb els mecenes monàrquics, contra la seva voluntat (sense deixar de ser això cert pel que fa

¹¹⁰⁸ Per com se l'ha malinterpretat villanament segons Miguel Ramos González, *La violencia en Falange*, Oviedo: Tarfe, 1993. Per aquest autor, la frase de la "dialèctica dels punys i les pistoles" ha estat tergiversada i totalitzada en un principi essencial, quan només és relativa, circumstancial i anecdòtica, quasi un gir retòric.

¹¹⁰⁹ Gil Pecharromán, J. op. cit., (1994), p. 123.

¹¹¹⁰ Un dels seus últims apologetes, que, per glorificar encara més al personatge, se les promet d'objectiu, assevera que, per José Antonio, l'ús de la violència només és admissible quan és imposat per l'adversari, és a dir, quan aquest agredeix abans. Però no només davant un atac físic, sinó que emprar la violència també és legítim en defensa "de drets, valors o veritats intemporals" i els "drets humans més elementals (sic) per tant, segons José Antonio, una ofensa a allò més sagrat, com la Pàtria o la Religió pot ser motiu de resposta violenta totalment lícita, però, tanmateix, sempre defensiva, explica Imatz, Arnaud, *José Antonio: entre odio y amor*, Barcelona: Àltera, 2006, pp.158-159.

¹¹¹¹ Ho diu sense ruboritzar-se Ramos González, *la violencia esencial estaba en el PSOE, además de en el Partido Comunista y en la CNT-FAI; Falange tuvo que recurrir a la violencia por pura -y hasta obligada-defensa personal*, p.48.

¹¹¹² Ho fa el falangista Enrique de Aguinaga en el seu "cara a cara" amb Payne sobre la figura històrica de José Antonio (el capítol del qual es titula, afirmativament, *José Antonio, sí*) a *José Antonio Primo de Rivera*, Barcelona: Edición B, 2003, pp.67-82. Un "moment de la seva dialèctica política, i no un tret distintiu del seu pensament", com argüeix Imatz, Arnaud, op. cit., p.158.

a les exigències monàrquiques) Al nostre parer, aquests arguments, al interpretar la resignació falangista a les garrotades que rep en els seus primers temps d'existència a través del retrat psicològic del seu líder, adulteren la lògica política d'aquesta inhibició de la lluita armada i desfiguren, de forma indulgent, els pensaments de Primo sobre la violència en convertir un criteri estratègic en una convicció moral.

Si Primo de Rivera sent algun penediment per haver pronunciat aquella frase, és, més aviat perquè el míting de la Comèdia i la venda del diari *F.E* provoquen una reacció antifeixista fulgurant que el líder falangista no podia preveure. En pocs dies, varis simpatitzants del partit són atonyinats i un lector del diari, F. de Paula Sampol, ferit de mort. La nounada Falange no està en disposició de respondre a les agressions: tampoc s'ha de confondre la impotència amb la virtut. Segons Ledesma, el problema és que aquell s'havia excedit verbalment durant l'acte fundacional, *sobre todo cuando no se pueden dar cumplimiento a sus frases, o cuando hay la casi seguridad de que el enemigo las vas a creer al pie de la letra*¹¹¹³. I en segon lloc, i més important, perquè és conscient dels costos polítics que emprendre un duel amb les esquerres podria significar. I és que l'abstinència violenta ordenada per Primo de Rivera té poc a veure amb posar l'altra galta, més aviat, rau en un càlcul polític. Per esdevenir un partit de masses, amb una doctrina de pròpia creació i un estil original, Falange no pot donar la imatge d'una colla de *camorristes* a sou de la reacció, la qual cosa reserva al falangista una existència de partit client, al servei domèstic de la burgesia. I més, quan és de domini públic que darrere la fundació de Falange hi és la dreta monàrquica, que finança l'organització amb la finalitat que aquesta faci les funcions de braç armat de la contrarevolució¹¹¹⁴. Primo de Rivera sap que el seu projecte no es podrà habilitar un espai amb personalitat pròpia entre el garbuix de sigles de la política espanyola sinó afluixa la corretja que el lliga als monàrquics. Llançar-lo a la cursa de la violència sense temps per haver erigit una identitat com a moviment, significa condemnar el partit a ser esclau d'interessos aliens, posant les coses fàcils a la propaganda d'esquerres que presenta els feixistes com esbirros de la burgesia. Per això, la consigna de Primo de Rivera als seus homes és la de continuar, impassibles als atacs de les esquerres i als retrets de les dretes, en els esforços de captació de militància i divulgació de la doctrina. Cal blindar l'espai polític del feixisme (disputat per les dretes "feixistitzades") a Espanya mitjançant la propaganda doctrinal, enlloc de gastar tot el carburant de l'organització en una erosiva batalla social. Primo s'ha d'enfrontar a un trencaclosques

¹¹¹³ Ledesma R., op. cit., (1968), p. 137

¹¹¹⁴ Gi Pecharromán, J. op. cit., (1994), pp. 163-167.

que no li acaba d'encaixar gaire bé: per una banda, com dotar al partit d'una base de masses, per mitjà d'un discurs populista creïble, i, a la vegada, fagocitar als marxistes; per l'altra, com conciliar les promeses de pacificació social amb el desordre provocat per les accions de les esquadres. És a dir, com fer-se digne del suport de la burgesia i obtenir, al mateix temps, el favor d'amplis sectors de les classes populars. Primo no se'n sabrà sortir d'aquest destret fins, pràcticament, 1936.

Les declaracions en les que Primo de Rivera rebutja convertir el partit en una maquinària terrorista, a les que s'ha al·legat sovint per aduir la seva aversió a la violència, han de posar-se en relació en la fase de constitució del partit feixista i als equilibris que Primo fa entre identitat, pragmatisme i deutes contrets. A raons, doncs, de política de partit i no morals. Altres afirmacions simplement han de ser millor explicades, per exemple, quan als punts principals es diu que *Falange nunca empleará la violencia como instrumento de opresión*¹¹¹⁵. Per opressió o tirania, Primo de Rivera entén un dictadura de classe, no pas un Estat totalitari que integri a tot el poble. El debat sobre de la violència és fonamental per explicar les divergències al interior de Falange durant el seu primer any de vida. La violència sempre divideix allà on es planteja la seva utilització, divisions que no sempre, com és el cas, es delineen per motius ètics, sinó estratègics. L'expulsió d'Ansaldo, cap de Primer Línia entre abril i juliol de 1934 no pot ser interpretada segons la disposició personal dels diferents protagonistes vers la violència: mentre que el bronc Ansaldo encapçala els partidaris del recurs a la força a ultrança, el cerebral Primo de Rivera no està disposat a consentir la violència *per sé*¹¹¹⁶. L'element de discòrdia més important en aquesta querrela és que Ansaldo ha estat introduït pels monàrquics per vigoritzar l'aparell militar i mantenir la seva custòdia sobre el partit. De nou, és la idoneïtat política de la violència, i no la moral, la que es sospesa.

Un cop es produeixen els primers atemptats contra militants falangistes i Primo de Rivera demana prudència, la premsa de dretes es mofa d'un feixisme franciscà mentre que els seus valedors comencen a impacientar perquè els falangistes no semblen disposats a complir una part del tracte, que és restar forces al marxisme. Però no

¹¹¹⁵ Primo de Rivera, J.A. "Puntos principales", *Obras Completas*, op. cit., p. 93.

¹¹¹⁶ També ha fet fortuna la imatge de Primo de Rivera com un "intel·lectual pur", tal hi com el defineix E. Montes, maldestre per qüestions pràctiques i al que, sobretot, se li indigesta la violència. De Giménez Caballero és l'anècdota, relativa al primer atemptat comès per Falange contra l'adolescent Juanita Rico (que sembla, al cent per cent, un producte de la seva fèrtil imaginació) sobre com es sorteja fent rodar una pistola qui ha de cometre la *vendetta*. Finalment, es desisteix per la ignomínia del mètode (ha pogut oblidar Giménez que l'acció es va du a terme *realment*?) Un Primo de Rivera descompost hauria confessat a Giménez que "no valia per això", a Giménez Caballero, E. *Memorias de un dictador*, Barcelona, Planeta, 1979, p.74. Aquesta diferència de caràcter amb Ansaldo, partidari de la tàctica del terror, i de pagar els morts amb morts, no fa sorprendent la trama que l'aviador ordeix contra Primo de Rivera., a Imatz, A. op. cit., pp.170-171.

només els seus creditors, sinó les seves pròpies bases es comencen a neguitejar. El 9 de febrer és assassinat el primer militant de carnet, el “protomàrtir” M. Montero. La premsa de dretes torna a remarcar la indefensió i ingenuïtat de Falange. En l’enterrament de Montero, Primo de Rivera llança una andanada contra aquells que *cómodamente, nos aconsejarán desde sus casas ser más animosos, más combativos, más duros en las represalias, retraient que es muy fácil aconsejar*¹¹⁷. Arrel de la mort de Montero, Primo de Rivera ordena a Sánchez Mazas compondre una oració pels morts de Falange. Aquesta salm, que vol ser una norma de conducta exemplar pel combatent falangista, és fruit d’aquesta polèmica conjuntural sobre l’estratègia falangista, i és tenint present aquesta com s’ha de fer hermenèutica del text i llegir entre línies. Subratllem els aspectes conjunturals que ens interessin en aquests moments:

Señor, acoge con piedad en tu seno a los que mueren por España y conservanos el santo orgullo de que solamente en nuestras filas se muera por España y de que solamente a nosotros honre el enemigo con sus mayores armas. Víctimas del odio, los nuestros no cayeron por odio, sino por amor, y el último secreto de sus corazones era la alegría con que fueron a dar sus vidas por la Patria. Ni ellos ni nosotros hemos conseguido jamás entristecernos de rencor ni odiar al enemigo, y tú sabes, Señor, que todos estos caídos mueren por liberar con su sacrificio a los mismos que les asesinaron, para cimentar con su sangre joven las primeras piedras en la reedificación de una Patria libre, fuerte y entera. Ante los cadáveres de nuestros hermanos, a quien la muerte a cerrado los ojos antes de ver la luz de la victoria, aparta, Señor, de nuestros oídos las voces sempiternas de los fariseos, a quienes el misterio de toda redención ciega y entenebrece, y hoy vienen a pedir con vergonzosa urgencia delitos contra delitos y asesinatos por la espalda a los que nos pusimos a combatir de frente. Tú no nos elegiste, Señor, para que fuéramos delincuentes contra los delincuentes, sino soldados ejemplares, custodios de valores augustos, números ordenados de una guardia puesta a servir con amor y valentía la suprema defensa de una Patria. Esta ley moral es nuestra fuerza. Con ella venceremos dos veces al enemigo, porque acabaremos por destruir no solo su potencia, sino su odio. A la victoria que no sea clara, caballeresca y generosa, preferimos la derrota, porque es necesario que mientras cada golpe del enemigo sea horrendo y cobarde, cada acción nuestra sea la afirmación de un valor y de una moral superior. Aparta así, Señor, de nosotros todo lo que otros quisieran que hiciésemos y lo que se ha sólido hacer en nombre de un

¹¹⁷ Primo de Rivera, J.A. “Al dar sepultura al camarada Matías Montero”, *Obras Completas*, op. cit., p. 157

vencedor impotente de clase, de partido o de secta, y danos heroísmo para cumplir lo que se ha hecho siempre en nombre de un Estado futuro, en nombre de una cristiandad civilizada y civilizadora. Tú solo sabes, con palabras de profecía, para qué deben estar aguzadas las flechas y tendidos los arcos. Danos ante los hermanos muertos por la Patria perseverancia en este amor, perseverancia en este valor, perseverancia en este menosprecio hacia las voces farisaicas y oscuras, peores que voces de mujeres necias. Haz que la sangre de los nuestros, Señor, sea el brote primero de la redención de España, en la unidad nacional de sus tierras, en la unidad social de sus clases, en la unidad espiritual en el hombre y entre los hombres, y haz también que la victoria final sea en nosotros una entera estrofa española del canto universal de tu gloria¹¹¹⁸.

És estrident -la qual cosa denota que ens trobem amb un element contextual del “metadiscurs”- com es carrega tints contra els “fariseus”, que clamen per la llei del Talió (*delitos contra delitos*) i el terrorisme social (*asesinatos por la espalda*). Els falangistes, però, no estan disposats a descendir als baixos fons morals del banditatge. Per contra, s’han de guiar pel codi d’honor de la cavalleria, per tant, prefereix la derrota, *com la que estan patint en aquests moments*, a una victòria que tingui com a clau l’atemptat terrorista. Els falangistes no odien a l’enemic que els assassina, perquè aquest és inconscient, no sap el que es fa. No han de pagar violència amb violència contra aquests discapacitats, han de posar l’altra galta amb la promesa que, del seu sacrifici, brollarà “l’Estat futur”, que redimirà fins i tot aquells que els maten, vulguin o no vulguin. I aquesta és una terrible amenaça. No hi ha, doncs, cap commiseració vers els enemics, sinó que es justifica, davant els “fariseus” que la superioritat moral falangista els impedeix la revenja pels mateixos mitjans. També hi ha un clar missatge dirigit a la militància, a la que demana prudència, obediència i no deixar-se emportar pels impulsos vindicats. Però malgrat aquesta exhortació a la paciència, és evident, que, després de l’atemptat contra Montero, Primo de Rivera ha de reaccionar si no vol que els seus joves seguidors siguin presos pel desànim. Ja sigui per pressions internes del sector militar del partit, ja per suggestió externa dels seus padrins polítics, el fundador de FE decideix prendre mesures per no permetre noves agressions impunes. Ansaldo és nomenat “cap d’objectius” de la Primera Línea¹¹¹⁹. Els èxits immediats de l’aviador monàrquic, encenen encara més el debat sobre la violència. La presència d’Ansaldo no ajuda gens a esborrar la imatge de partit sota tutela de la que es vol

¹¹¹⁸ “Oración por los muertos de Falange”, *FE*, n°7, 22 de Febrer de 1934, p. 9

¹¹¹⁹ Ansaldo, J.A. *¿Para qué?: De Alfonso XIII a Juan III*, Buenos Aires: Vasca Ekin, 1951, p.74

desfer Primo, i això, junt a la formació d'un contrapoder militar amb una perspectiva de les necessitats del partit diferents a la de Primo, que comença a prendre decisions autònomes i que acabarà qüestionant la seva capacitat lideratge, és el que explica les incidències internes, amb un conat de cop d'Estat intern d'Ansaldo i els seus seguidors.

Ledesma se n'adona que aquests escarafalls vers la violència, procedeixen, en gran mesura, del conflicte d'identitat que atribola un Primo de Rivera durant el seu aprenentatge d'allò que és realment el feixisme¹¹²⁰. La gran obsessió del Marqués d'Estella és la recerca de la credibilitat, però aquesta es veu llastrada pel seu títol aristocràtic i el record del seu pare, així com el passat monàrquic de la seva militància política, encara massa fresc, i el mateix origen del partit, guisat, promocionat i finançat des de les oficines de *La Nación*. Primo decideix contenir les represàlies per no veure desacreditat el seu discurs més social, que és allò que singularitza el partit de la dreta monàrquica. Altrament, es seguirà veient al partit com un apèndix dels alfonsins. Ledesma ho considera greu error de percepció. Enfrontar-se al marxisme al carrer no és reaccionari, sempre i quan la direcció política tingui clar el rumb revolucionari del partit¹¹²¹. Rebentar vagues no significa estar a les ordres dels interessos de la burgesia, sinó un episodi de la competició revolucionària amb el marxisme i un desafiament contra l'Estat liberal. Les masses sempre estan al costat del més fort. Per tant, el feixisme no ha de defugir el duel revolucionari amb el marxisme per temor a veure tergiversats els seus principis: només aquell que rebutgi el conflicte és a qui li ballen aquests principis. Cal disputar la clientela obrera al comunisme endinsant-se en el seus propis feus, com han fet els feixistes italians i alemanys. Fent incursions a territori enemic, els feixistes intenten convèncer als treballadors de la seva alteritat del món burgès i de la sinceritat del contingut social de la seva doctrina, així com fer ostentació de la seva gosadia, provocar als "marxistes" i forçar la confrontació. De fet, Primo de Rivera sap perfectament que quan envia als seus nois a cantar *FE* a les "aceres roges", hi haurà violència, però aquesta és rendible, doncs serveix per il·lustrar amb fets el discurs victimista de la Falange, martiritzada només per voler difondre pacíficament la seva paraula. La societat ha de tenir aquesta impressió, que els falangistes pateixen les agressions *in odium fidei*, com diu l'Església, en odi per la fe, com si la provocació innecessària o els excessos verbals no fossin una forma de violència. Primo de Rivera renuncia a la violència a curt termini, però al mateix temps contribueix a estendre una crispació, de moment, de paraules i gestos més que de fets,

¹¹²⁰ Ledesma, R. op. cit., (1968), p.178. Segons Ledesma, Primo de Rivera *buscó esa actitud por la vía intelectual, y la encontró en el fascismo (...). En el fondo, barrunta que es algo llegado a él de modo artificial y pegadizo. Sin raíces.*

¹¹²¹ Idem.

però que es pot acabar traduïnt en violència física. Òbviament, les esquerres se senten al·ludides quan FE-JONS planteja la crisi present com un dilema agònic entre civilització i barbàrie, que ha d'acabar en bany sang, o quan afirma que Falange no acatarà els resultats electorals si no són del seu gust...

Per altra banda, aquesta competició revolucionària amb el carrer com a premi també reporta als feixistes l'aprovació de la burgesia. Ledesma es desespera amb l'actitud pusil·lànim de José Antonio durant els fets d'octubre de 1934, que no són aprofitats per endegar una "contrarevolució revolucionària", i és la incompetència estratègica que atribueix a aquest el que li fa prendre la determinació de deixar el partit al gener de 1935¹¹²². No sabem els dilemes moral sobre la violència no s'acabaran mai d'esvaïr del tot per José Antonio, però, sens dubte, els estratègics sí, a partir de 1935, quan, arrel de la ruptura amb els monàrquics i de l'escissió de Ledesma, José Antonio ha sufocat, per activa o per passiva, tots els fronts de dissidència interna, i dona empenta final a la fase d'elaboració teòrica. Aleshores, amb el partit instal·lat en una bombolla d'autenticitat ideològica, dona el vist-i-plau a la violència amb el seu silenci.

Quan els falangistes comencen a respondre a les agressions, Primo de Rivera la justifica amb el dret a l'autodefensa. Primo de Rivera no teoritza sobre la violència, i això encara engreixa més el mite de la seva intolerància a aquesta¹¹²³. La seva elaboració teòrica sobre aquest fenomen està lluny de la de Ledesma i més a la vora de la de Redondo, és a dir, de la justificació catòlica tradicional del dret a legítima defensa quan la fe és agredida. És a dir, de la justificació *iusnaturalista* del dret a legítima defensa *Yo no me hubiese dedicado para nada, - diu Primo de Rivera- no a usar la violencia, sino ni siquiera a disculpar la violencia, si la violencia no hubiera venido a buscarnos a nosotros*¹¹²⁴. Els "rojos", han començat primer, com si això, una veritat cronològicament incontrovertible fos suficient raó per justificar la represàlia violenta, o com si en el projecte falangista no hi estès consignat l'eliminació del rival, com s'expressa en el seu "acte fundacional", encara que aquest, previngut per les amenaces, i escarmentat pel que ha passat en altres països, com a Àustria, se li avanci.

Per Primo de Rivera la única violència justificable és la política, i dintre d'aquesta, la que obeeix a valors suprems, com la pàtria i la religió. La salvaguarda d'aquests valors

¹¹²² Gallego, F. *Ramiro Ledesma Ramos...* op. cit., (2005), pp. 275-305.

¹¹²³ La tosquetat de les seves justificacions sobre la violència, només lícita en casos d'autodefensa quan s'han esgotat les altres instàncies, que fa que no es pugui parlar d'una filosofia de la violència en José Antonio, a Imatz, A. op. cit., p.160.

¹¹²⁴ Primo de Rivera, J.A. "Romanticismo, Revolución, violencia", *Obras Completas...*op. cit., p. 268

justifica tots els mitjans: *la violencia puede ser lícita cuando se emplee por un ideal que la justifique*¹¹²⁵. Fora d'aquests ideals superiors és miserable. Segons la ètica joseantoniana, la violència política cara a cara és una forma noble de saldar comptes entre homes, bastant més noble que la punyalada per l'esquena en la intriga política. Aquesta violència cavallerosa i masculina beu del tòpic de "l'honra", de fondo arrelam en la cultura tradicional espanyola. Primo és partidari de la pena de mort (que la República aboleix) per castigar els malfactors amb delictes de sang, els mòbils dels quals siguin materials o passionals, per tant, reprovables. Segons aquest prisma, però, la violència sociolaboral (i la vaga és considerada com un delictes d'ordre públic) podria interpretar-se com a criminalitat comú, en quan es practica per obtenir un augment de sou, per exemple. Perquè en realitat, el que determina quin atemptat és execrable i quin no és la ideologia que hi ha darrera, independentment del *modus operandi*. Per exemple, la violència sindical sempre és detestable, doncs el seu rerefons són els interessos materials. Per ser honrada, la violència no pot ser espontània, perquè la improvisació és el regne de la passió, i per tant, de la violència engegada. Tota violència espontània, és a dir, aquella que no està gestionada per un partit de caire totalitari, és mercenària i pistolera, pur "bandidatge", mot etimològicament declinat de bàndol, de facció. Les esquadres no poden prendre cap iniciativa sense consultar als seus superiors i el seu coratge ha de ser soterrat: el valor és una qualitat molt preuada en tot militant, i per tant, *ningún militante exhibirá extemporáneamente muestras de valor. El militante nunca deberá actuar por iniciativa propia*¹¹²⁶.

Per molta renúncia a la violència immediata que professi Primo de Rivera, aquest mai va dubtar que la conquesta de l'Estat exigirà tribut de sang, ja que *la violencia ha sido el origen de todos, absolutamente todos, los regimenes existentes*¹¹²⁷, i, fins i tot la guillotina es troba l'origen del règim liberal. Quan està planificant el cop d'Estat a Gredos, sap que, de realitzar-se, acabarà en tragèdia. La nova classe dirigent desallotja del poder a l'antiga sempre per la força i no amb un ínfim retoc legislatiu. Un règim implantat d'aquesta sort no té perquè ser il·legítim. La República, per exemple, proclamada irregularment després d'unes eleccions municipals, és legítima tot i que no legal. Per la mateixa regla de tres, també ho fou la Dictadura¹¹²⁸. La legitimitat d'un règim no es pot mesurar mai en funció de la legalitat que aquest conculca, (més aviat

¹¹²⁵ Primo de Rivera, J.A. "Puntos iniciales", en: op. cit., p. 93.

¹¹²⁶ *Reglamento de la Primera Línea*, [Alcazarquivir : s.n., 1936], p. 4

¹¹²⁷ "Reflexiones sobre la violencia", *F.E.*, nº 11, 19 d'abril de 1934, p. 4. En negreta a l'original.

¹¹²⁸ La Dictadura no s'havia de justificar jurídicament, ara bé, el seu projecte polític es "històricament" impropri, com reconeix Primo de Rivera, J.A. "Juicio sobre la dictadura y necesidad de la revolución nacional", *Obras Completas...*op. cit., p.241.

és la *Història* qui ho ha de fer) la qual cosa serveix per justificar un eventual cop d'Estat. Aquell que s'apodera de l'Estat en els temps actuals és perquè està legitimat a posseir-lo, al generar consens no necessàriament expressat electoralment.

9.1.2. La violència simbòlica

Com dèiem, Primo de Rivera no teoritza sobre la violència però aquesta és tàcita i latent en tot l'imaginari falangista. Podríem parlar d'una violència simbòlica o ritualitzada en el discurs de Primo de Rivera, que indueix a una violència física real.

Si conceptes com els de vitalisme i voluntat de poder apareixen en els escrits de Ledesma sobre la violència, les paraules claus del discurs joseantonianà sobre aquest fenomen són sacrifici i martiri. Recordem que, per Ledesma, la violència és creativa. A través del seu exercici, l'home s'espolsa el sopor de la vida quotidiana, i, en sentir al clatell l'alè de la mort, afirma radicalment la seva existència. Per Primo de Rivera, en canvi, la violència es sacrificial, el falangista és un instrument d'una entitat superior i el seu destí és la immolació per ella: la mort és un acte de servei. Un posa l'accent sobre la vida i l'altre sobre la mort. El primer està influït per la filosofia vitalista contemporània i el segon, per la tradició judeocristiana del màrtir de la fe i el culte barroc a la mort. El superhome del primer és l'heroi, el de l'altre, el sant. És a dir, l'home ser-per-la-mort de Primo de Rivera és diferent al destí que li confereix a l'home Ledesma: si en aquest el pes recau en la lluita i l'adjacència del perill, de manera que la mort en combat representa la culminació d'una vida, però no és ella mateixa el sentit de la vida, pel Marqués d'Estella el sacrifici és dador de sentit. Aquesta preferència pel sacrifici no té perquè ser caritativa per l'enemic, ans el contrari, la devaluació de la vida pròpia implica menyspreu de l'aliena.

La cultura necrològica en el falangisme no és només estètica o commemorativa, sinó que compleix una finalitat pràctica per l'organització. En primer lloc, prometre una mort heroica per una causa sublim i revestir el martiri d'un aura romàntica és una forma d'atreure nova militància. Molts joves burgesos poden ingressar a Falange pel desig d'experiències excitants que li permetin evadir-se de l'ambient mediocre i opressiu de la seva quotidianitat. Aquests joves falangistes disposats a sacrificar-se per la gran causa atenyen un grau d'heteronomia i negació de la seva personalitat que ens pot semblar aberrant, tot i que, per ells, a la inversa, servir als ideals del partit i fins i tot, morir per ells, significa encaixar el cim de la llibertat. També és un element de control

sobre la militància. En un context en el qual els falangistes pateixen atemptats que Primo ordena no revenjar per les raons que ja hem vist, les crides a la resignació sebastiana serveixen tant per consolar als vius, com per contenir qualsevol iniciativa espontània no decretada des de la seva direcció del partit. El militant se sacrifica per una gran empresa que no és del tot capaç de comprendre ni d'aprehendre en la seva complexitat perquè és massa superior a ell, i es deixa utilitzar amb satisfacció com a instrument d'aquesta. El líder polític, *súmmum pontífex*, és el seu més fidel intèrpret, i a ell cal obeir. Ha de quedar clar que no es censura la violència, sinó l'espontaneïtat de la mateixa. Davant la mort, es posposen totes les petites discrepàncies, es tanca files i els supervivents es comprometen a perpetuar la lluita per la qual han finit. La mort també té, doncs, una funció de cohesió de la militància.

El caigut és el màrtir de la fe. Els màrtirs (del grec, *martys*, testimoni) són una peça clau en qualsevol religió, ja que són aquells que s'han sacrificat per mor a la causa, que han consumit la seva vida en tribut a una veritat superior de la que dona testimoni la seva defunció. El màrtir és aquell que ha mort per la fe, en mans d'aquells que l'odien, per *odium fidei*. Tot martiri engendra noves vocacions (*Sanguis martyrum, semen christianorum*, com resa l'adagi de Tertulià), i per això se'ls rendeix culte, per ampliar o assegurar la reproducció de la comunitat.

El culte al caigut, present en la tradició ritual de tot nacionalisme des del s. XIX, es generalitza després de la Primera Guerra Mundial, com a conseqüència de la familiaritat de la mort. Es comprensible que reneixi, en les arts i les ciències, la fascinació pel tema de la mort, des de la literatura (estètica d'allò grotesc, per exemple, en la poesia de Benn o en el teatre de la crueltat d'Artaud) a l'antropologia, amb obres sobre els cultes als difunts o els sacrificis humans en societat primitives, que per Bataille són rituals en els que la societat es retroba amb ella mateixa), la psicologia (repressió de la pulsio libidinal i sublimació en la violència o la formació de mentalitats autoritàries en l'obra de W. Reich), en l'eugenèsia, l'higienisme social o la criminologia, per no parlar de la filosofia existencialista, així com entre una pseudociència amb molta difusió, tant entre la cultura popular com a la cultura erudita: teosofia, l'antroposofia, espiritisme...

I també és actualitzada la figura del màrtir. És ara quan comencen a aixecar-se els monuments per homenatjar al "soldat desconegut", aquell ciutadà corrent immortalitzat com a heroi i patriota, l'exemple del qual pot de ser emulat per un altra persona qualsevol. L'homenatge als màrtirs, de fet, rescata als caiguts al camp de batalla de l'insondable abisme de la mort anònima, intentant donar un sentit a una absurda

carnisseria humana. A l'època d'entreguerres els martirologis són introduïts en la "nova política".

Espanya no és una excepció en aquest procés de sacralització la política. El carlisme, per exemple, ja rendeix tribut als màrtirs de la tradició abans del sorgiment del moviment feixista¹¹²⁹. La commemoració carlista dels màrtirs compleix la comesa de deixar molles en el camí entre els que han sucumbit en combat en defensa de la Tradició i les noves fornades, que juren prosseguir el combat dels seus antecessors. Igualment, el moviment obrer, i específicament, l'anarquisme ("la Idea") també té el seu proletari martirologi. El martiri precipita l'adveniment de la futura societat, ja que, per una banda, la repressió indiscriminada informa que l'Estat burgès està en situació terminal, i per l'altra, perquè el gest heroic del màrtir fomenta la seva reincidència i, conseqüentment, aproxima la revolució llibertària, la gesta col·lectiva¹¹³⁰. La "religió política" del feixisme¹¹³¹ manté una relació molt íntima amb els difunts. Com els màrtirs cristians, els caiguts feixistes comprometen als vius a prosseguir la missió sense defallir, fins la victòria final. Continuar viu no és precisament una bicoca. Davant la mort del camarada, el feixista no pot abandonar-se en el plany, sinó substituir-lo immediatament en la seva posició, com els soldats al front, cap flanc es pot deixar al descobert. Fins i tot els morts segueixen fent guàrdia *a los luceros*, i, des d'allà, jutgen severament el que fan els vius. La llegenda de Mussolini explica que aquest, ferit durant la Primera Guerra Mundial, va estar entre la vida i la mort. Mussolini s'entrevista amb els soldats caiguts, que el cominen a salvar Itàlia i el futur *Duce* els hi fa la promesa que complirà sense descans la seva voluntat. Els morts, per tant, interactuen amb els vius per assegurar-se que aquests compleixen els seus deures. Els vius contreuen un deute de sang amb els morts i han de perpetuar la seva lluita a costa de la seva vida privada i la seva integritat física. La mort, com jutja Primo de Rivera en el discurs pronunciat al sepeli d'Ángel Montesinos no és un motiu d'elegia, perquè el mort ja ha complert, i en canvi, els vius han de continuar, infatigablement, el seu combat:

¡La muerte! Unos creen que la necesitamos para estímulo. Otros creerán que nos va a deprimir; ni lo no ni lo otro. La muerte es un acto de servicio. Cuando muera de

¹¹²⁹ Rújula, Pedro, "Commemorar la muerte, recordar la historia. La Fiesta de los mártires de la tradición", *Ayer*, n° 51, 2003, pp. 67-85.

¹¹³⁰ Juliá, S. op. cit., (1983), pp. 61-76

¹¹³¹ Sobre el concepte de "religió política", sobre el que no ens podem estendre, veure l'estat de la qüestió de Box, Zira, "La tesis de la religión política y sus críticos: aproximación a un debate actual", *Ayer*, n° 62, (2006), pp. 195-230. Aquell historiadors que han donat més voltes sobre el concepte en la seva aplicació al moviment feixista són Emilio Gentile (il Culto del littorio: la sacralizzazione della politica nell' Italia fascista) i Michael Burleigh (Causas sagradas: religión y política en Europa des la Primera Guerra Mundial al terrorismo islamista).

*cualquiera de nosotros, dadle, como a éste, piadosa tierra y decidle: "Hermano: para tu alma, la paz; para nosotros, por España, adelante."*¹¹³²

La mort individual és de lamentar, però no és el final de res, perquè l'individu forma part d'un engranatge superior al seu jo. És una cèl·lula de l'organisme nacional. La mort és només aparent quan aquest organisme perviu, perquè immediatament algú ocupa la posició de l'abatut, sense desordenar el regiment. Si la unitat persisteix i una nova cèl·lula la reemplaça, la cèl·lula inactiva no haurà mort en va, ni haurà mort en el fons, perquè la seva funció orgànica la sobreviu. Escriu Giménez Caballero: *los muertos de una nación viven en todo y en todos: cada uno de nosotros somos el resultado personal de una cadena de muertos de un país, que nos han dejado, lo más vivo que tenían, y que sigue viviendo y actuando en nosotros*¹¹³³.

La sang derramada dels joves màrtirs, fecunda la terra i regenera una nació marcida. La terra i els morts, fonament biològic del nacionalisme segons Barrés, són el suport físic o material, no només teorètic, on la nació clava les seves arrels i l'*humus* de la que aquesta es nodreix. Pel nazisme, també la nació té un paviment biològic, en aquest cas tel·lúric i racial, la sang i la terra¹¹³⁴. En el ritus nacionalsocialista, els estendards tacats amb la sang dels primers màrtirs són venerats com autèntiques relíquies. Amb aquest pacte de sang, es segella la continuïtat entre vius i els morts, dels quals, perviu no només el record, sinó un document genètic. La commemoració feixista transfigura un ritual de mort en un de vida eterna¹¹³⁵.

Els morts, com sospirava Bécquer, no es queden pas sols. Els de *Los vivos y los muertos*, títol d'una obra de l'escriptor falangista S. Ros, no són mons oposats, l'un s'entreforca amb l'altre. Al periòdic *F.E.*, els articles del protomàrtir Montero, que, de fet, no havia publicat cap lletra en vida, apareixen fantasmagòricament, com una veu d'ultratomba, per refrescar als vius el seu compromís. Els morts, lluny de reposar, són "cèl·lules dorments", doncs, en el seu nom, es legitima una causa, es fa una crida a continuar lluitant per no deshonrar la seva memòria i es cohesiona la comunitat. La mort tant sols és una esglaió més en la *palingènesi patriòtica* i precipita el judici final de la revolució nacional, tribunal que jutjarà vius i morts segons la seva actitud respecta al

¹¹³² Primo de Rivera, J. A. "Entierro de Ángel Montesinos", *Obras Completas*, op. cit., p. 203

¹¹³³ Giménez Caballero, E. op.cit., (1983), p. 101.

¹¹³⁴ *Las razones más fuertes de la Historia*, segons el poeta Alfaro, J.M. "Voz de la tierra y razón de la sangre", *F.E.*, n°1, desembre de 1933, p. 9. Veure la veu "sang i terra" del *Diccionario crítico de símbolos y mitos del nazismo*, de Sala Rose, pp. 335-345.

¹¹³⁵ Sobre el culte als "màrtirs" nacionalsocialistes, veure els escrits de Jesús Casquete, com *Sobre tumbas ¡pero avanzamos!. El troquel martirial del nacionalsocialismo*, disponible on-line a la següent direcció <http://www.ucm.es/info/historia/ortega/5-07.pdf>. També ha dedicat un capítol de la recent obra *Políticas de la muerte: usos y abusos del ritual fúnebre en la Europa del s.XX*, Madrid: Libros de la Catarata, 2009, a la figura del màrtir per excel·lència del nazisme, Horst Wessel.

moviment de resurrecció nacional, els un, els desafectes, humiliats, i els afins, els vius premiats i els morts homenatjats.

Comptat i debatut, doncs, els camarades morts estan presents. En els enterrament feixistes, el moment crucial arriba quan un jerarca falangista pronuncia el ¡Presente!¹¹³⁶ i la concurrència ho repeteix al uníson, cicatritzant la comunió entre el món dels vius i el dels morts. Abans d'un míting, es recita sempre la llista de caiguts, que els falangistes solen inscriure en lletres daurades sobre crespó negre, un acte simbòlic de resurrecció política dels difunts, ja que en un míting s'afirma i es comparteix la doctrina que fou el que revestí de sentit la vida dels camarades, i també el que els portà a la mort.

Matías Montero Rodríguez de Trujillo és el màrtir per excel·lència del feixisme espanyol. Montero va ser assassinat el nou de febrer de 1934 mentre baladrejava el diari del partit. El jove falangista santanderí fou anomenat el "protomàrtir" falangista, perquè fou el primer militant en ser occit. Tècnicament, això és fals, ja que abans havien estat abatut varis venedors del diari més, per bé que no és segur que estiguessin afiliats al partit. Però Montero té el perfil idoni per ordir el mite del màrtir falangista: és molt jove (té disset anys), és nat a l'Espanya més autèntica, la Muntanya santanderina i és estudiant universitari, com la immensa majoria de militants de Falange, pels que podria servir d'exemple o emmirallar-se. Políticament ha estat un "roig" penedit, i, des de 1931, es fa feixista, posant-se a disposició de Ledesma quan aquesta està embarcat en la publicació de *LCDE*. És també un dels fundadors del SEU, primer triumvir de la facultat de Medicina i de les seves esquadres. Immediatament després de la seva defunció, es posa en marxa el procés de mitificació de Montero d'una manera paral·lela com a Alemanya, Goebbels ho està fent amb Horst Wessel, autor del que seria anomenat *Horst Wessel Weil*, himne oficial del partit nazi i que el "doctor" va intentar, fins i tot, convertir en l'himne d'Alemanya. De fet, el mite de Montero és una reproducció força literal de la història del primer màrtir nazi¹¹³⁷. Wessel era un jove que s'havia traslladat a la capital a estudiar. Lluny de confort de la seva família, el jove es desclassa i sobreviu, a dures penes, en els suburbis berlinesos, però

¹¹³⁶ El ¡Presente! sembla ser una importació del feixisme italià. El Dizzionario de Política del Partit Nacional Feixista, editat el 1940, li concedeix una veu pròpia: *Questo rito ha come significato simbolico quello di attestare la continuità spirituale oltre la loro vita fisica de coloro che hanno contribuito con la loro opera alla ricostruzione della vida italiana promossa dlla Fascismo. La "presenza" di coloro che si sono sacrificati nella lotta o che vi hanno dato contributo di azione, permane nella realtà conquistata dalla Rivoluzione. Gli scomparsi non sono assenti poiché vivono nel documento delle loro forze migliori. La risposta Presente! gridata a una voce dai camerati afferma, oltre que che il riconoscimento di tale apporto duraturo alla realtà storica della nazione, la vitalità in tutti gli spiriti dei motivi ideali che hanno mosso a all' azione e al sacrificio il camerata scomparso*, Gentile, E, *Il culto del Littorio. La sacralizzazione della politica nell'Italia fascista*, Bari: Laterza, 1994, p.54, nota. .

¹¹³⁷ Sobre la llegenda de Horst Wessel, veure Sala Rose, Rosa, *Diccionario crítico de mitos y símbolos del fascismo*, Barcelona: Acantilado, 2003, pp.415-414.

finalment troba la salvació en el nacionalsocialisme, i mort heroicament durant una brega amb els comunistes. De fet, la història de Wessel era força més sòrdida que tot això, perquè estava amistançat amb una prostituta i, a la pràctica exercia de proxeneta, en conxorxa amb un seuaç, que seria el seu botxí. Però la mitologia nazi la va transmutar en una novia formal, i al seu botxí, en comunista. La història de Montero no és tan “fulletonesca”. Fou assassinat per un socialista, que el reconeix com un dels autors de l'assalt al local de la FUE dies abans, que es salda amb ferits pels dos bàndols, un fueista de gravetat. Fou l'enterrament de Montero el primer en que es va pronunciar el *¡Presente!*. A partir del 9 de febrer de 1934, se celebraria un homenatge en honor a Montero, que el feixisme oficialitza amb el nom de “Dia de l'estudiant caigut”.

Tot aquest repertori simbòlic macabre, com l'atribució de la sang de propietats fertilitzants o els honors que se li rendeix al màrtir, fan de la falangista una cultura molt agressiva que propendeix a, i estimula, la pràctica de la violència, tot i que no s'inciti explícitament a ella. La càrrega de *violència simbòlica* és molt elevada¹¹³⁸. La violència, per descomptat, no només és física. Als joves falangista se'ls empeny a la immolació per la pàtria com el destí més preuat que pot tenir les seves vides, pel que paga la pena morir abans que acceptar viure una existència insípida en la qual *no haya más afán ni otra meta que llegar al día siguiente*¹¹³⁹. El falangisme aporta als joves sense rumb, una nova fe, i, per tant els rescata de l'alienació i el buit existencial. Així com se'ls hi ha posat a l'abast un motiu per viure, així també tenen un motiu per morir. Estrany vitalisme aquest, en què allò que dona dignitat a la vida és la majestat de la mort. Els màrtirs, joves estudiants com tants altres, són honorats com autèntics herois. El màrtir rep fúnebres pompes, el seu nom és inscrit en el “teló dels caiguts” en lletres d'or i en els martirologis, se'l homenatja en “vetllades necrològiques” en memòria, se'ls posa com a exemple a seguir, se l'admira com a precursor... És a dir, s'està esperonant a prendre el mateix camí que el seus malaguanyats companys. Entre els milers de militants, és el màrtir el que sobresurt per sobre de tota la resta i també sura per damunt de la població en sèrie de l'home-massa, *cuya vida carece de proyecto y va a la deriva*, segons Ortega, pel qual home-massa és “l'home mitjà”, és a dir, a la categoria social a la que pertanyen aquests joves. El jove anònim, impressionable i en

¹¹³⁸ Un anàlisi del llenguatge de la mort durant la conflagració bèl·lica a Pérez Bowie, José Antonio, *El léxico de la muerte durante la Guerra Civil española: ensayo de descripción*. Salamanca: Universidad, 1983.

¹¹³⁹ Primo de Rivera, J.A., “Resumen del discurso pronunciado en la Puebla de Almoradiel”, *Obras Completas*, op. cit., p. 221

fase formativa de la seva personalitat, pot cercar la seva individualitat, paradoxalment, anant a l'encontre de la seva destrucció.

Benjamin deia, glosant les obres de Jünger i Marinetti, que la humanitat tendeix a una estetització d'allò que, com la guerra, propicia la seva pròpia extinció, convertint en un plaer masoquista l'espectacle de la seva aniquilació¹¹⁴⁰. Una mica en això consisteix l'ideal de la *bella morte* dels feixistes: l'expectativa d'una mort sublim. Aquest prové de tradicions anteriors relacionades amb l'estament militar. A Itàlia, els *arditi*, les tropes d'assalt constituïdes en el context de la Primera Guerra Mundial el transfereixen a feixisme. A Espanya, són els legionaris qui inspiren als falangistes, els *novios de la muerte* que escometen les operacions de més risc al crit de *¡viva la muerte!*, que fan de la mort honorable al camp de batalla la millor forma de redempció dels pecats dels legionaris, amb un passat més aviat tèrbol, que, de ser *lumpen* social o persones anònimes i insignificants, passen a ser elevats als altars de l'heroisme. La mort com a acte de servei, com a forma més honrosa de finir, forma part del codi moral de l'exèrcit que el seu clon civil, el partit-milícia, adopta com a seu.

La mort bella és aquella que es tria (més que predestinació és vocació), i que, per tant, és una afirmació de la voluntat, perquè és un mateix qui disposa sobre la seva vida, i no se la deixa arravatar per l'atzar, un dia qualsevol, i també perquè és estètica: enlloc d'exhalar el darrer alè al llit ("mort burgesa"), entre tot tipus d'humiliants atencions, el màrtir mort durant la batalla, en plena exhibició de les forces, abillat formalment amb l'uniforme del partit. En el primer capítol de l'obra *Eugenio o la Proclamación de la Primavera*, de Rafael García Serrano, crònica sentimental de la "quinta del SEU", el protagonista escull la seva mort, la mort voluntària. L'aplaudeix el narrador: *ésta sí que es bella, camarada Eugenio, porque la buscas tu y la impones con la voluntad. Mueres bajo el sol o bajo las estrellas. Pero mueres en combate, y tu sangre se hace fértil como la primavera. Nadie dice nada. Sólo tus camaradas alzan el brazo, escriben tu nombre en letras de oro y gritan: Presente*¹¹⁴¹. Però no és tracta només d'un argument de ficció. A la *bella morte* s'aferraran els joves camises negres italians que es mobilitzen per defensar República de Saló quan tot està ja perdut¹¹⁴².

El falangistes són egocèntrics en temes de violència. Sempre són ells els perseguits, i, en torn a això, s'organitza tot una parafernàlia ritual sobre de la mort, però s'estalvien fer referència al que aquesta significa per l'altre part, pels adversaris. Aquesta

¹¹⁴⁰ Benjamin, Walter. *Discursos interrumpidos I*, Madrid: Taurus, 1990, p. 57

¹¹⁴¹ García Serrano, R. *Eugenio o proclamación de la primavera*, Barcelona: Planeta, 1982, p. 34

¹¹⁴² Mazzantini, C. *Il balilla andarono a Salò*, Roma: Marsilio, 2002.

estetització de la violència, que fa que la destrucció sigui una cosa bella, vella, però, les conseqüències per l'altre part: el màrtir que s'immola per la pàtria no es suïcida, mor en combat causant baixes a l'enemic. La mort voluntària per la pàtria dels feixistes té un paral·lel contemporani en la combustió dels kamikazes, que no només se sacrifiquen ells sinó que s'emporten molts enemics per endavant. El diari de *F.E* publica un elogi exultant als kamikazes japonesos que trien *l'holocausto como supremo deber*¹¹⁴³. Els enemics, però, no són dignes de la misericòrdia, ni tant sols per aquells que fan del martiri polític la màxima lloer al que pot aspirar algú, perquè la seva violència, a diferència de la pròpia, sempre és il·legítima

9.2. Juventudes a la intemperie. La joventut en el discurs de José Antonio Primo de Rivera

Amb aquesta frase *–todo nuestro movimiento es juventud–* justifica el falangisme el fet de no estar dotat d'una sectorial juvenil, com en gairebé tots els altres partits polítics. Parla's atenció que no es diu que el moviment sigui de la joventut, ni per la joventut o que sigui jove, sinó que *tot ell és joventut*. Està clar que és un partit jove, és un nouvingut en l'escena política espanyola, i la seva organització, doctrina i metodologia està a la última. És també el primer partit en tenir un discurs específicament adreçat a la joventut. Però no només això. Falange es simbiotitza amb la joventut, és la seva encarnació política i està imbuïda dels valors que es pressuposa a aquesta. I, per últim, si ens remetem objectivament a dades numèriques, els joves són majoria dins el partit falangista¹¹⁴⁴, tant a la base com a la cúpula, doncs és un partit dirigit pels joves, de fet, les JONS imposen com a condició amb la seva fusió amb Falange (febrer de 1934, rubricada amb el multitudinari míting del 4 de març a Valladolid) que es prohibeixi l'accés a la jerarquia falangista als majors de quaranta cinc anys¹¹⁴⁵. Aquesta majoria numèrica dels joves, equivalent a la de la resta de partits feixistes europeus¹¹⁴⁶, però potser un xic més exagerada en el feixisme espanyol, converteix a Falange en el partit més jove, i els falangistes es recolzen en aquesta certesa per erigir-se en representant *de tota la joventut espanyola*, i parlar en nom seu. Es podria dir que el SEU són les

¹¹⁴³ “La muerte en un acto de servicio. El valor del ideal”, *F.E* nº 5, 1 de febrer de 1934, p. 10. Notis les concomitàncies inconscient amb un nacionalista parafeixista japonès que intenta actualitzar el codi samurai tradicional, com és Yukio Mishima.

¹¹⁴⁴ Thomàs, Joan Maria, *Lo que fue la Falange : la Falange y los falangistas de José Antonio, Hedilla i la Unificación : Franco y el fin de la Falange Española de las JONS*, Barcelona, Plaza & Janés, 1999, pp. 65-66.

¹¹⁴⁵ El punt 3 de l'acord de fusió entre Falange i les JONS estipula la *recusación en los mandos del nuevo movimiento de los camaradas mayores de 45 años*. Ledesma, R. op. cit., (1968), p. 151.

¹¹⁴⁶ Com es documenta en els successius capítols de *Who are the fascists?: the social basis of european fascist movements*, London: Croom Helm, 1987.

joventuts falangistes, ja que aplega a tots els estudiants de qualsevol franja d'edat, per bé que també hi ha molts joves obrers o empleats afiliats al partit joseantonià, per tant, no esgota la representació de tots els joves del partit. Però quan els falangistes es refereixen a joves, ho fan a un determinat perfil, de classe mitjana-alta i un nivell formatiu superior. La presència de joves no es casual al feixisme, però no es pot parlar d'un moviment juvenil, així en genèric, sinó de determinats estrats de la joventut.

La idea del conflicte generacional com a motor històric o la mística nacionalpopulista juvenil, tant perseverant en el discurs de Ledesma, brilla per la seva absència en el cas del primer Primo de Rivera, massa deutor del monarquisme autoritari per plantejar aquesta ruptura amb el passat immediat, que el seu propi progenitor representa. La primera referència a *F.E* a la joventut (que no està present en el discurs de la Comèdia ni en els Punts Principals com a tal) és un breu i matusser article publicat per una ploma anònima, que ha ingerit, sense mastegar, l'imaginari juvenil del feixisme italià, al primer número del rotatiu. En ell, és dona un estatus de ple dret a la joventut (*los jóvenes de hoy no son los hombres de mañana (...), son los hombres sencillamente*), s'exalça una joventut ferma, sana, heroica, ben afaitada (¿?) i es remata el to vacil·lant de l'article amb una grandiloqüent i desconcertant declaració d'intencions: *vamos a por los niños primero*¹¹⁴⁷. Aviat, la mística juvenil s'ensamblarà amb el culte als màrtirs, quan es fa patent la joventut dels caiguts falangistes. El màrtir és el jove que fecunda, amb la seva sang pura i virginal, la terra, pel seu pròxim rebrot. A efectes publicitaris, la mort d'un jove també commociona molt més que la de l'adult. El falangisme explotarà la imatge d'aquesta joventut "sana, alegre i esportiva" (valors positius originaris de la FUE antidictatorial, que el falangisme estafà fins a convertir-los amb eufemisme de la violència), que immola generosament la seva curta vida al servei d'una causa patriòtica totalment desinteressada¹¹⁴⁸. Forma part de la tradició bíblica la relació del jove (tendre, innocent, candorós, consagrat amb devoció a un ideal: l'exponent és San Sebastià) amb el suplici. Falange és un partit de jove *per a sí*, és un símbol d'una joventut valerosa, compromesa i sacrificada, que es nega a ser tractada com menor d'edat pel padastre monàrquic, que manipula als falangistes com una *gang* juvenil mercenari contra el seu malson socialista, però al que no li correspon, per la seva immaduresa, prendre les decisions importants. Els falangistes s'enrabien i es jacten al mateix temps de la tendència de l'alta societat a ridiculitzar-los per voler construir castells en l'aire.

¹¹⁴⁷ "Juventud y Falange", *F.E*, n°1, p.2

¹¹⁴⁸ "Los mártires inocentes", *F.E*, n°5, p.12. El poema compostat Juan Aparicio en honor al primer mort de les JONS, Ruiz de la Hermosa, transmet aquesta connubi romàntic entre mort i primera joventut *Eras lo mejor de la Patria. Eras mocedad del mundo / Las muchachas morenas te querían, con su cariño duro / Tu cuerpo juvenil se ha desatado, del haz de nuestro escudo / Tu cuerpo, tu ilusión, tu corazón, valeroso de humo.*

Falange és una rebel·lió dels fills de la burgesia contra els seus pares, i, per desmarcar-se tàcticament del seu conservadorisme, treu partit d'aquest somriure condescendent que els hi dediquen les persones d'ordre. La Falange no s'ha d'avergonyar de ser infantil (innocent, somiadora...), replica Giménez Caballero a la moralina dels conservadors, doncs les criatures sempre són creadores, i això és el que necessita Espanya:

*frente a la gente capciosamente "mayor" y "pacífica" –parapetada en sus falacias de civilidad, de "parlamentarismo" y otras "monsergas"- las vidas generosas de esas flores de España son como símbolos de todo un porvenir, de toda una España en germen, de una España que nace, regada con sangre pura, inmaculada, joven, magnánima: sacra*¹¹⁴⁹.

El jove esquadrinista, paradigma ideal del jove falangista en aquesta etapa, igual com a Itàlia¹¹⁵⁰, està dotat d'una atributs que el contraposen al "senyoret" de bona família¹¹⁵¹. En primer lloc, perquè està compromès, és a dir, no és un jove apolític que es mira el melic. És idealista, serveix una causa abnegada i desinteressadament, es sacrifica per ella fins el punt d'estar disposat a morir (no té por a caure en combat). Així doncs és valent, orgullós, una mica impacient i eixelebrat, "alegre", el seu estil de vida és auster i frugal i no té manies de barrejar-se amb el proletariat. Tot el contrari del jove burgès apolític, hedonista, indolent, egoista i covard¹¹⁵². En ell recau totes les esperances de futur la nació espanyola:

*si algunas veces me acometió la duda de si los veteranos de la Falange llegaran a dirigir a España, en cambio no dudé nunca de que regirán los muchachos (...).Y entonces nosotros, los que ya podremos consideramos viejos a la hora del relevo, ya que no del descanso, podremos decirnos con tranquilo orgullo: "Si no vencí reyes moros, engendré quien los venciera."*¹¹⁵³

¹¹⁴⁹Giménez Caballero, E. "Criaturas creadoras", *F.E.*, nº 14, 5 de juliol de 1934, p.12

¹¹⁵⁰ Suzzi Valli, Roberta, "The Myth of Squadristo in the Fascist Regime", *Journal of Contemporary History*, vol.35, nº 2, (2000), pp. 131-150.

¹¹⁵¹ "Señoritismo", *F.E.*, nº 4, p.3

¹¹⁵²La iconografia ideal del jove falangista, es pot copsar en obres com "Camisa Azul", de Ximénez de Sandoval. Descriu així una esquadra falangista: *los cinco apenas tienen 20 años. Visten deportivamente, juvenilmente, como cuadro a su condición y a su edad. Son fuertes y sanos, sin tara fisiológica ni moral alguna. Saben nadar, jugar a fútbol, bailar con las chicas, estudiar Derecho, Medicina o Arquitectura, leer y leer, jugarse la vida en las esquinas frente al plomo marxista, y, generalmente, a ninguno le ha fallado un sólo tiro de la pistola automática que llevan en la americana*, citat a Rodríguez-Puértolas, *Literatura fascista española*, Madrid, Akal, 1986, 2 v.II, p..287.

¹¹⁵³ *Ibidm.*, "Palabras pronunciadas en la clausura del segundo consejo nacional del S.E.U. El día 26 de diciembre de 1935", p.803.

A mesura que Primo de Rivera va afinant la seva ideologia feixista, evolucionant d'un inicial feixisme reaccionari a un feixisme nacionalpopulista, va homologant el seu discurs sobre la joventut com a subjecte revolucionari al del feixisme "estàndard". En la seva idea de cohort generacional, netament orteguiana, interpreta aquesta, no com una unitat cronològica, sinó moral i històrica:

*cuando hablo de nuestra generación, ya entenderéis que no aludo a un valor cronológico; eso sería demasiado superficial. La generación es un valor histórico y moral; pertenecemos a la misma generación los que percibimos el sentido trágico de la época en que vivimos, y no sólo aceptamos, sino que recabamos para nosotros la responsabilidad del desenlace*¹¹⁵⁴.

És a dir, els companys de generació no són els contemporanis, sinó només aquells que perceben el sentit profund l'època històrica, que és "tràgica" (és a dir, agònica i també fatalista, amb dos únics finals possibles, comunisme o feixisme), i que no només copsen aquest esperit d'època, sinó que tenen consciència de la seva missió. La generació se situa en un pla històric actual (*la época en la que vivimos*) i conforma un col·lectiu amb una mateixa visió del món, encara que els individus de la promoció no tinguin la mateixa edat. Seguint aquesta lògica:

Los octogenarios que se incorporen a esta tarea de responsabilidad y de esfuerzo pertenecen a nuestra generación; aquellos, en cambio, por jóvenes que sean, que se desentiendan del afán colectivo, serán excluidos de nuestra generación como se excluye a los microbios malignos de un organismo sano.

Tota generació té la seva missió ineludible i la de la present és la d'oposar a la revolució socialista una Revolució Nacional. La revolució nacional és una síntesi nova de modernitat i tradició, no és ni una revolució nihilista (un *echarlo todo a rodar*), ni una restauració de la tradició, que per J. A. Primo de Rivera no és un *estat*, sinó un *procés*¹¹⁵⁵, és a dir, un marxamo constitutiu orgànic que es motllura al temps, però que sempre conserva les essències de sempre: *Queremos ver sobre la España vieja, el racimo a la vez fresco y antiquísimo de la España nueva*, es llegeix en el primer número del setmanari *Arriba*¹¹⁵⁶.

¹¹⁵⁴J..A. Primo de Rivera, "Discurso de Clausura del Segunda Congreso Nacional de Falange", *Obras Completas...*op. cit., 712.

¹¹⁵⁵ Ibdm., "La tradición y la revolución".

¹¹⁵⁶ "Unidad de destino", *Arriba*, n°1, p.1

Incompresos a dreta i esquerra, perseguits i massacrats, Falange no vol una victòria fàcil¹¹⁵⁷, doncs aquesta és indici que el canvi només és superficial, com ha ocorregut amb el 14 d'abril. Una ocasió malbaratada pel govern, que ha desaprofitat la unanimitat popular fer a perpetrar una revolució que resta inacabada, *pendiente*. Durant el franquisme, "la revolució pendent" fou un mite per un falangisme que havia hagut de compartir el poder amb altres "famílies" franquistes, una nostàlgia del futur que, lluny de tenir una funció de crítica impossible vers un règim que havien contribuït a posar dempeus, i també a consolidar, i que, donades les circumstàncies internacionals, difícilment podien esperar reformar en una direcció "d'autenticitat feixista", és a dir, d'hegemonia del component feixista sobre els altres agregats de la coalició de poder, servia per afirmar una personalitat diferenciada dintre de la citada coalició, i, de retruc, els eximia d'assumir la totalitat de l'obra del règim franquista, ja que es pretextava que el projecte falangista restava incomplet.

Pel falangisme anterior a la conquesta del poder, la revolució pendent era aquella revolució nacional que s'ha posposat de forma indefinida per la desídia o incompetència de la "vella política". Aquella revolució que, en altres països, ja s'ha materialitzat (Anglaterra, França, Itàlia o Rússia ja havien tingut la seva), i que a Espanya ha estat preterida. Deutes històrics, com la qüestió agrària o l'estructuració territorial, encara estan per resoldre. La revolució pendent és la *modernització* d'una Espanya descavalcada d'Europa, però no una ruptura parricida amb el passat, sinó que els falangistes la conceben com una actualització de "l'autèntica" tradició. Una modernització sense els estralls de la modernitat, com la lluita de classes, el desarrelament... Poc té a veure aquesta modernització amb el reformisme històric, malgrat que, *a posteriori*, s'hagi volgut incloure el falangisme dins aquesta tradició, que té com a catarsis la Generació del 98. Però, sense ser un moviment de progrés, sí postula la modernització, a diferència del conservadorisme espanyol clàssic, amb el que tampoc es pot confondre.

A la postguerra el falangista Pedro Laín feu un esforç per "autoctonitzar" els orígens del falangisme entroncant-lo amb el "dolor de pàtria" d'aquella generació del 98 i amb el seu regeneracionisme modernitzador i patriotisme crític, el *amamos a España*

¹¹⁵⁷ Aquí tenim un exemple de la delectació quasi masoquista de Primo de Rivera per la dificultat: *Esta jornada, camaradas, tiene la virtud de ser difícil; nuestra misión es la más difícil; por eso la hemos elegido y por eso es fecunda. Tenemos en contra a todos: a los revolucionarios del 14 de abril, que se obstinan en deformarnos y nos seguirán deformando después de estas palabras bastante claras, porque saben que la exigencia de cuentas que representa nuestra comparecencia ante España es la más fuerte acta de acusación levantada contra ellos, y de otra parte, a los contrarrevolucionarios, porque esperaron, al principio, que nosotros viniéramos a ser la avanzada de sus intereses en riesgo, y entonces se ofrecían a protegernos y a asistirnos, y hasta a darnos alguna moneda, y ahora se vuelven locos de desesperación al ver que lo que creían la vanguardia se ha convertido en el Ejército entero independiente.* Un l'extracte del "Discurso sobre la revolución española", pronunciat al cinema Madrid el 19 de maig de 1935.

porque no nos gusta joseantonià. Giménez Caballero, en la seva obra *Genio de España* (1932), recopila els diversos 98 que hi ha hagut al llarg de la història d'Espanya. Per Giménez, un 98 és una revelació del geni de la pàtria, però, més que una afirmació rotunda, és un crit desesperat, però esperançador, ni que sigui perquè posa de manifest que, a les elits intel·lectuals, encara els hi queden llàgrimes. Giménez Caballero se sent pertànyer a la generació dels nets del 98, però només en el sentit simbòlic-patètic que ell dona a aquesta data. De fet, reconvé a Primo de Rivera per la seva química amb els intel·lectuals de les dues generacions¹¹⁵⁸. Certament, Primo de Rivera fa seu aquest bramul agònic de les joventuts per l'incert destí d'Espanya, però aquest ja no és el de Zaratustra a les seves muntanyes isolades. Creu haver trobat la quadratura del cercle als grans interrogants plantejats des d'aleshores revestint d'un sentit ultranacionalista i totalitari al concepte d'empresa col·lectiva d'Ortega, gran flagell de l'individualisme infecund del 98. No estalvia retrets cap els intel·lectuals liberals, la crítica del quals ha estat només destructiva i han intentat transvestir l'essència espanyola, afrancesant el país. L'últim frau dels intel·lectuals liberals ha estat la República, que torna a deixar en suspens la revolució. Els intel·lectuals han de deixar el seu lloc als polítics, que enlloc de sermonejar sense embrutar-se les mans (al·lusió a Ortega¹¹⁵⁹, desencantat de la política simplement perquè la realitat empírica no concorda amb el seu esquema teòric), malden per solucionar els mals congènits del país a partir de la realitat, (*esta ruina, esta decadencia de la España física de ahora* a la que es refereix Primo de Rivera contiguament a la frase abans citada¹¹⁶⁰), per complir el projecte de “vertebrar Espanya” que els intel·lectuals no han estat capaços de realitzar.

La revolució nacional ha tingut dos moments decisius. La primer d'elles, sobrevalora i escombra cap a casa Primo de Rivera, és la Dictadura de Primo de Rivera. El “fet revolucionari” del 13 de setembre de 1923 va desfermar la joia del poble espanyol, que creia haver arribada l'hora de la transformació radical de les estructures del país, mitjançant una revolució des de d'alt (nacionalització de l'Estat) i una revolució des de baix (justícia social). Dissortadament, fou una experiència voluntariosa però desencertada. La Dictadura no va aconseguir trobar el que Primo anomena una “forma

¹¹⁵⁸ *JAP*, n° 32, 11 de setembre de 1935, p. 4. En la tribuna on, sens dubte, li podia fer més mal a Primo de Rivera. Giménez Caballero discrepa de la teoria de les generacions orteguiana (i per tant, també amb Primo de Rivera) per ser aquesta una filigrana intel·lectualoide. Pel literat, les generacions es limiten a ser modes i els individus que les componen tenen punts de contacte ínfims entre ells. Ell no se sent solidari, per exemple, amb un comunista, i en canvi Ignacio de Loyola si forma part del seu equip. Creu, en canvi, en un cicle espiritual que transmet el geni etern a través de les generacions, i que afluïx en una successió de erupcions, de norantavuits. Veure el seu *Genio de España*.

¹¹⁵⁹ Primo de Rivera, J.A., “Homenaje y reproche a Ortega y Gasset”, *Obras Completas...* op. cit., pp.745-749

¹¹⁶⁰ *Ibidm.*, “Discurso sobre la revolución española”, p. 559

d'expressió conceptual", alternativa a l'imperant règim liberal: tampoc tenia referents internacionals, el feixisme encara era una fórmula massa recent. Aquells que podien haver contribuït a crear-la, els intel·lectuals, van aprofitar el seu lideratge d'opinió per apunyar-lo per l'esquena. En el seu descàrrec, reconeix que a la Dictadura li va mancar "falta d'elegància dialèctica" amb els intel·lectuals. Però el seu pitjor pecat fou el de no haver aconseguit el suport dels joves: *ningún régimen se sostiene si no consigue reclutar a su alrededor a la generación joven en cuyo momento nace, y para reclutar a una generación joven hay que dar con las palabras justas*¹¹⁶¹. És a dir, una doctrina moderna i actual com la feixista, que a Itàlia li havia valgut a Mussolini l'adhesió incondicional dels joves. La Dictadura no va saber arrodonir la revolució i el seu fracàs es patentitza amb el retorn de la vella política.

El 14 d'abril fou la segona d'aquestes grans oportunitats malaguanyades. La proclamació de la República fou una posada en escena de la unitat nacional, i per tant, la República és legítima, encara que no legal¹¹⁶², trencant així Primo amb la línia argumental dels monàrquics. Per aleshores, el cicle històric de la monarquia ja s'ha exhaurit¹¹⁶³. Primo de Rivera reconeix, molt respectuosament, quasi reverencialment (és conscient que part de la seva militància, present o futura, pot albergar encara simpaties per la Corona) el valor de la institució monàrquica al llarg de la història d'Espanya, però, a l'alçada de 1931, ja havia sonat la seva darrera hora *gloriosamente*¹¹⁶⁴ abans i tot que les masses populars surtin al carrer a festejar la proclamació de la República, doncs no era altra cosa que una closca buida sense poder. Així doncs, si al 1931 ja no hi havia monarquia, o aquesta era una ombra del que havia estat, els republicans no troben adversari, i és aleshores és quan, per fi, després de dècades de marginalitat política, poden atrapar el poder. A l'abril de 1931, la minoria republicana es va alçar sobre les espatlles d'un estat d'ànim nacional, sense ideologia, ni classes, ni partits polítics: *en aquella mañana de abril, no había socialistas, ni liberales, ni obreros, ni burgueses (...) no se creía en esto ni en aquello; se creía en el instante gozoso recién venido*¹¹⁶⁵. No contenen aquelles jornades, cap adhesió de masses a un partit, o una determinada forma de govern, sinó que el 14 d'abril és una revolució nacional del poble espanyol, la raó de ser la qual és la ingènua esperança que el nou règim capgiri, d'una vegada per totes, la sort del país. El seu anàlisi sobre les causes del decaïment de la monarquia (bàsicament, el contrapoder constitucional al cap d'Estat) és força similar al dels alfonsins; el que el separa d'ells és

¹¹⁶¹ Ibidm., "Juicio sobre la dictadura y necesidad de la revolución nacional", p. 245

¹¹⁶² Ibidm., "Juicio sobre la dictadura y necesidad de la revolución nacional", *Obras Completas...* op. cit., p. 240

¹¹⁶³ Ibidm., "Doctrina de la revolución española", pp.329-336

¹¹⁶⁴ Ibidm., "Discurso sobre la revolución española", p. 567

¹¹⁶⁵ Ibidm., "Juventudes a la Intemperie", p. 688

la solució suggerida. Si pels monàrquics calia donar un nou vot de confiança a la monarquia alfonsina, amb una revàlida antiliberal de la mateixa, pel cap de Falange havia arribat l'hora d'implantar un nou tipus de dictadura autocràtica feixista.

La gran oportunitat, però, ha estat malversada, perquè ni s'ha nacionalitzat el poble espanyol ni se li ha proporcionat justícia social. El primer bienni, ("bienni terrible", antipatriòtic) compta amb la presència dels socialistes en la coalició de govern, i per tant, sembla garantida, almenys, una política social edificant. En canvi, està desproveït de tot patriotisme, persegueix la religió, desnacionalitza els joves amb una educació atea i afrancesada, tritura l'exèrcit (columna vertebral de la nació...), renuncia a la guerra, i per tant, a les expectatives expansionistes espanyoles i també a la resistència contra la invasió neocolonial, esquartera la unitat nacional amb la concessió dels estatuts d'autonomia, promotors del separatisme perifèric... Per si fora poc, tampoc ha impulsat la reforma socioeconòmica que prometia, doncs la distribució de terres és molt localitzada i els jurats mixtes no són altra cosa que els vells comitès paritaris primoriveristes reciclats, dirà Primo de Rivera (no en va -es llegeix entre línies- els seus patrocinadors són els mateixos, els socialistes, que ara reneguen de la seva col·laboració amb la Dictadura). Els únics rails per la qual la revolució nacional podria progressar és els d'un socialisme nacionalitzat si el partit socialista hagués assumit una dimensió nacional, és a dir, interclassista i un discurs patriòtic, a la manera del neosocialisme francès¹¹⁶⁶. Però la identitat de classe i l'internacionalisme bolxevic obstrueixen aquesta possibilitat. El buit d'aquest socialisme nacional el ve a omplir Falange.

Amb el segon bienni ("bienni estúpid", en la terminologia joseantoniana) sembla que es donen les condicions propícies per imprimir un caràcter nacional a la política espanyola, però les dretes malgasten aquesta oportunitat: ni es rectifica la constitució, ni es deroga l'Estatut d'Autonomia català. Únicament, s'aboleix tota la legislació social del bienni anterior sense que aquesta sigui reemplaçada per una de nova. Ni tant sols en l'ocasió històrica de la revolució d'octubre s'aprofita l'avinentsa per abrogar la medul·la constitucional del règim, posant de manifest que els mòbils del govern són més materialistes i classistes que patriòtics¹¹⁶⁷. Per Primo de Rivera, ambdós biennis havien estat precedits per l'entusiasme popular (en el cas del 1933, força més discutible si es té en compte que, per exemple, els cenetistes es van abstenir, i la victòria aclaparadora del centredreta, almenys pel que respecta al vot radical, és més

¹¹⁶⁶Primo de Rivera, J.A., "Juicio sobre la dictadura y necesidad de la Revolución Nacional", *Obras Completas...* op. cit., p. 247.

¹¹⁶⁷ *Ibidm.*, "Doctrina de la revolución española", p. 334-335.

un sufragi de càstig que fruit de la convicció), i en totes dues ocasions, la voluntat nacional havia estat defraudada.

És durant 1935, de resultes de l'evolució del pensament polític joseantonià, que el cabdill falangista introdueix el tema de la ruptura generacional en el seu relat de la història immediata del país. La millor síntesi d'aquest és l'article "*Juventudes a la Intemperie*"¹¹⁶⁸. En aquest assaig, Primo de Rivera s'erigeix en portaveu de tota la joventut, d'esquerra i de dreta. Pels joves d'esquerra, el 14 d'abril és un moment d'alegria col·lectiva en la qual els programes polítics estan de més. El que uneix a tot el "poble" és una "actitud d'esperit", que creu despertar del coma de la decadència secular. En aquest instant, equiparable a una *Te Deum* religiós i orgiàstic¹¹⁶⁹, no hi ha ni obrers ni burgesos, ni socialistes ni liberals, *todos éramos uno: masa esperanzada y propicia a que nos moldearan nuestros mejores*¹¹⁷⁰. Però "els millors" van demostrar la seva escassa talla personal, i es van lliurar a esquifides i egoistes querelles partidistes, engrunant la unanimitat d'aquelles jornades. No es feu una política per a tothom, és a dir, nacional, sinó una política exclusivista per una classe determinada. I això no és el que volen els joves d'esquerres, que havien somiat amb una República *ancha*.

Els joves de dretes, que havien resistit aferrissadament la política semi-bolxevic del primer bienni, creuen arribat el seu torn amb la victòria electoral de novembre de 1933. No és el triomf electoral d'un partit el que esperen, sinó el d'una política nacional que recobri la unitat del poble espanyol, esflagarsada per les bandositats partidistes i els separatismes locals. Però les seves esperances resulten vanes. En nom d'una tàctica gradualista, s'ha anat retardant la presa de decisions salomòniques, que són les imprescindibles en aquests moments. La revolució d'octubre ha estat la gran ocasió malaguanyada, doncs el govern ha renunciat a aplicar una política veritablement patriòtica. Aquesta, es sobreentén de les paraules de Primo de Rivera, ha de tenir com a dues finalitats immediates l'abolició de l'Estatut d'Autonomia i la prohibició del partit socialista (que no s'ha d'entendre com una venjança de classe, i per això de compensar amb una política de justícia social). Però la realitat ha estat que la dreta només ha extret conclusions egoistes de la revolució d'octubre i s'ha esforçat únicament a liquidar la legislació social reformista del primer bienni mentre que els

¹¹⁶⁸ Publicat a *Arriba*, n° 18, 7 de novembre de 1935.

¹¹⁶⁹ *Una vez más resplandecía la calidad religiosa, misteriosa, de los grandes momentos populares: no se creía en esto ni en aquello, en éste ni en aquél; se creía en el instante gozoso recién venido.* Fou una reacció totalment irracional, que tocava una tecla sensible en l'emotivitat seriosament danyada dels espanyols després de dècades de frustració, però no hi ha cap adhesió a formes de govern o polítiques concretes, i menys, de classe.

¹¹⁷⁰ Primo de Rivera, J.A. "Juventudes a la intemperie", *Obras Completas...*op.cit., p. 687.

mals socials, com el salari de subsistència o l'atur forçós, que estan en l'arrel de la revolta, persisteixen.

Després del fracassos consecutius dels partits d'esquerres i de dretes, els joves s'han desenganyat de la política. No han estat traïts pels partits, doncs aquests actuen com se'ls hi pressuposa, és a dir, d'una manera estràbica, enfocant a dreta i esquerra unívocament (i, per tant, la seva política sempre és relativa). El que ha traït els joves és la confiança posada, més que en els partits en si, en el sistema de partits i en les depassades adscripcions de "dreta" i "esquerra". Segons Primo de Rivera, la joventut no pot ser, per naturalesa, ni d'esquerres ni de dretes, es nacional, perquè no està dividida en tendències polítiques ni en classes socials. És un concepte biològic i/o moral absolut, no relatiu com aquells. Té una missió generacional, i que no pot delegar aquesta als partits polítics convencionals:

*si esto hiciera nuestra generación, se recordaría como una de las más cobardes y estériles. Pel contrari, l'actual generació ha de llevar a cabo por sí misma la edificación de la España, armoniosa; por sí misma, por la juventud misma que la siente y entiende, sin intermediarios ni administradores*¹¹⁷¹.

Acció directa de la joventut. Només cal que miri en el seu interior i extracti d'ell els valors essencials de la seva condició jove (abnegació, austeritat, esperit de servei...) i, amb ells com a brúixola, reconquereixi la unitat d'Espanya sense programes ni partits polítics que valguin.

Qui personifica aquests valors en política és Falange. Falange no és un partit més, és la traducció política dels valors de la joventut, i per tant, encarna la joventut mateixa. A diferència dels partits guenyos, l'antipartit falangista mira al front i gràcies a això pot copsar la totalitat nacional (però, per seguir amb aquesta seva metàfora ocular, amb aquesta mirada frontal es perd tot els matisos, per exemple, dels *rojo separatistas*). El sistema electoral republicà, efectivament, obliga a compondre grans majories per poder governar, que s'escoren a l'esquerra durant el primer bienni i a la dreta durant el segon. Aquesta política de grans bàndols reporta arguments a algú com a Primo de Rivera a qui convé denunciar la polarització nacional en dos extrems que tiben del país fins al punt de desmembrar-lo. Falange es presenta com un moviment original i independent tan de les esquerres com de les dretes, que representa la totalitat nacional, i que

¹¹⁷¹ Amb cursiva a l'original.

concilia patriotisme i justícia social¹¹⁷², a diferència de la resta de partits, que es decanten per un o altra vessant, i, per tant, desfiguren Espanya, disgustant a un sector o altra de la població. Falange no posa als joves davant l'odiós dilema de pàtria o justícia. També, davant aquesta polarització, que pronostica guerra civil, Falange, com a partit de tots (és a dir, interclassista), va *al paso alegre de la paz* cap a l'harmonia nacional, tot i que aquesta demani com a tribut una guerra. El conflicte s'elimina, però, exterminant un dels dos bàndols.

En el discurs falangista, el jove contemporani forma part d'una *lost generation*, erra en el limbe de la incertesa entre el món que se'n va i el que encara està per venir. Li ha tocat la desgràcia de ser jove en un ambient insuls i sense cap al·licient, en una societat burgesa en franca decadència però que es resisteix a desaparèixer i, per tant, també la sort de poder rebel·lar-se contra ella. Formes individualistes de revolta juvenil contra la societat, com la bohèmia, l'hedonisme o el nihilisme, i algun coqueteig amb el comunisme, són reprovables i "burgeses", però comprensible, perquè els joves estan desemparats, no tenen referents ni projectes de futur als que aferrar-se. Al capdavall, abans de Falange, *nadie se nos había acercado nunca a las juventudes a explicarnos la verdad*, paraules que els falangistes atribueixen al protomàrtir Matias Montero¹¹⁷³. Aquest és el principi de l'itinerari espiritual que recorren els herois de les novel·les feixistes (el Javier Mariño de Torrente o José Félix, protagonista de Madrid de Corte a Cheka, d'Agustín de Foxá), *alter ego* de líders feixistes de carn i ossos, sense anar més lluny, aquell jove artista fracassat que malviu i fa càbales pannacionalistes a la Viena d'abans de la guerra.

Els joves no tenen referents d'autoritat moral i política, passats o presents, i per això vaguen "a la intempèrie". Rebutgen el materialisme, el conformisme i la religiositat hipòcrita i sense fe dels seus pares. En matèria política, les generacions anteriors no han fet les coses bé, o millor dit, no han fet gaire res, apropant una mica més el país al precipici. La República és el clau roent on la joventut s'ha pogut aferrar de forma momentània, però aviat els decep en cerciorar-se que no és més que un retoc cosmètic de l'antic sistema de la Restauració. Aquests arguments són una constant en tots els discursos de ruptura generacional, que no sempre acaben de coincidir amb l'actitud del moviment concret, per exemple, els estudiants de la "generació de la FUE", sí idolatren

¹¹⁷²Aquesta és l'equació que porta al que arribarà a ser Cap Nacional del SEU, José Miguel Guitarte a Falange. Veure el seu testimoni a Guitarte, José Miguel, *Discursos y escritos en una etapa del SEU*, Madrid: Haz, 1941, p. 4. Guitarte forma part de la FUE i de les Joventuts Comunistes abans d'ingressar al SEU. Serà el quart Cap Nacional del SEU després de Valdés Larrañaga, Alejandro Salazar i Heliodoro Fernández Canepa.

¹¹⁷³ "La verdad y la muerte", *F.E.*, n°7, 22 de febrer de 1934, p. 5. Frases atribuïdes pòstumament a Matías Montero.

uns referents morals, com Unamuno. El falangisme utilitza aquests arguments universals per fer oposició política.

Falange, en canvi, té un trencador projecte de futur amb el que els joves poden recuperar la fe i l'esperança i trobar aixopluc en una nova comunitat i una visió del món alternativa, que els hi permet superar l'angoixant "nit obscura de l'ànima", així com el desarrelament i la soledat típiques de les societats industrials modernes. El sistema polític i moral liberal-burgés els havia dut a l'estèril rebel·lia individualista, però mai han deixat de sentir la nostàlgia d'unes regles, d'una disciplina, d'una doctrina i d'una religió (d'un nou *religare* o relligament col·lectiu): això és el que els ofereix la Falange, un punt de referència vital, una disciplina estricta per vèncer la "por a la llibertat", i un ideal que dona sentit a les seves vides. Una "reintegració nòmica al col·lectiu". A un nivell menys transcendental, Falange no deixa de ser una organització majoritàriament juvenil, en la qual, els joves poden socialitzar-se i establir vincles de camaraderia amb persones de la seva edat, amb unes mateixes inquietuds i esperances, la qual cosa els fa sentir reconfortats i en companyia.

Els falangistes no tenen progenitors ideològics, són "els seus propis clàssics". Jacinto Miquelerena, intel·lectual de la cort de José Antonio, redacta el 1937 un fullet propagandístic titulat *Unificación*, una escena dialogada entre un requetè navarrès, barbut i cepat, i un falangista quasi nen (aquest, és, doncs la imatge arquetípica del falangista). El requetè li pregunta al falangista *¿si caes, a quién quieres que se lo diga*", i l'interfecte li respon: *a nadie, (mirando al cielo). Lo sabrá en seguida el Jefe de Presentes*¹¹⁷⁴. En canvi, el requetè li demana que informi el seu pare, veterà de guerra, i al seu fill: els tres formen part del mateix terç de Montejurra. El falangista s'encomana, per tant, al seu Cap i els seus camarades, que fan guàrdia *bajo los luceros*, la seva família adoptiva. Els joves falangistes reneguen dels seus antecessors: *nosotros no tenemos padres*¹¹⁷⁵. Forma part d'una generació orfe, que és aquella de la postguerra, la que es va trobar una Espanya a resguard en la seva neutralitat "però absent d'ella mateixa", immersa amb una crisi interior i desconnectada de la corrent universal¹¹⁷⁶. La nova generació, però, ha trobat el seu messies.

El falangisme encarna una ruptura amb tot el que l'antecedeix. *No hay más que vieja política y nueva política*, diu Primo de Rivera reafirmant-se en les tesi d'Ortega durant la clausura del segon congrés del SEU, i un editorial d'*Arriba* exhorta a partir el temps en dos, temps nou i temps vell: *Los viejos siempre son atrasados o engañados, son siempre de izquierdas o de derechas (...), y siempre es el hijo, el joven, el valiente, el*

¹¹⁷⁴ Burgo, Jaime del, op. cit., (1970), pp. 834-835.

¹¹⁷⁵ "Generación de la revancha.", *F.E.*, nº15, 19 de juliol de 1934, p.9.

¹¹⁷⁶ Primo de Rivera, J.A. "La Tradición y la Revolución", *Obras Completas...* op. cit., p.646.

nuevo, el afiliado a Falange¹¹⁷⁷. Allò que està relegat al temps vells, a la vella política, és el pluralisme, la discontinuïtat en el comandament, el torn democràtic d'esquerres i dretes, la quantitat gregària, la massificació i el materialisme... I allò natural de la nova política és la unitat, el cabdillatge, la qualitat per sobre la quantitat, l'espiritualitat... Entre esquerra i dreta no hi ha cap diferència, ja que és *inútil variar la materia maloliente del tiempo viejo en moldes de diversos regímenes, de diversos partidos, de diversos Gobiernos. Es siempre la misma materia en descomposición y en España lleva cien años oliendo a podrido*. La matèria putrefacta en qüestió és el liberalisme i la democràcia, i els seus corol·laris. Contra aquest temps vells amb les abans dites connotacions ideològiques, ells representen "la tabula rasa"¹¹⁷⁸. Més enllà d'esquerres i dretes, divisions artificials, els joves s'han d'agermanar contra el seu enemic comú, la vella política: *Más fuerte que las actitudes de derecha e izquierda es hoy, en la juventud española, la conciencia de generación. Entre unos y otros pueden los muchachos de hoy enzarzarse a tiros; pero, aunque combatan, todos se sienten unidos en una misma responsabilidad, en un mismo estilo*¹¹⁷⁹. Entre membres d'una mateixa generació, malgrat habitar a les antípodes ideològiques, hi ha un vincle molt més fort que la irrellevant tendència política. Un jove s'entendrà sempre més amb un altre jove, independentment de la seva procedència social o ideologia política. No per una simple qüestió d'edat, sinó pel fet de ser jove en un determinat moment històric, haver viscut uns mateixos esdeveniments en el moment que s'és més esponjós a la influència externa, compartir uns codis culturals i també un refús al passat. La joventut actual no pot ser liberal. La joventut només pot ser o marxista o feixista, els únics moviments que plantegen un ordre totalment nou. Primo de Rivera llança aquesta arenga transversal a les joventuts d'Espanya:

¡Juventudes de España! ¡Juventudes nuestras y juventudes revolucionarias marxistas, de cuyas filas vendrán muchos a nuestra revolución social y nacional! Nosotros nos combatiremos de una manera trágica a veces, pero que en su misma tragedia gana dimensiones de historia. Este Estadito liberal, anémico, decadente, nos combate a unos y otros con las medidas angustiosas, chinchorreras e inútiles que le, sugiere su inspiración agonizante. ¡No importa! Esto pasará, y vosotros, o nosotros, triunfaremos sobre las ruinas de lo que por minutos desaparece. Para bien vuestro y NUESTRO –

¹¹⁷⁷ "Tiempo nuevo y tiempo viejo", *Arriba*, n°13, p.2

¹¹⁷⁸ "Tabla rasa", *Arriba*, n° 15, p.1

¹¹⁷⁹ Primo de Rivera, J.A. "Palabras pronunciadas en la clausura del segundo consejo nacional del S.E.U. El día 16 de diciembre de 1935", *Obras Completas...*op. cit., p.803

*aunque ahora no lo creáis y aunque a veces hayamos dialogado a tiros – , será nuestra revolución nacional la que prevalezca*¹¹⁸⁰

Contra l'*Estadito* liberal, en trànsit de mort, les dos joventuts han d'associar-se. Malgrat que han cercat el seu extermini mutu, tenen més coses en comú que amb el decadent liberalisme de les generacions anteriors (i, per tant, amb el règim republicà), i, contra aquest, Primo anima a les joventuts marxistes a col·laborar amb els nacionalsindicalistes en una "unió de tots els subversius" contra l'últim residu de la vella política. Així és com Primo de Rivera arriba a emprar un discurs molt similar al de Ledesma de LCDE. Però ni tan sols Giménez Caballero creu en aquest argument, d'origen orteguian, (afirma sentir-se molt més identificat amb Loyola que amb un marxista coetani). Les dues joventuts no s'aliaran, sinó que, al contrari, dirimiran les seves diferències al camp de batalla.

10. Retrat d'una Falange adolescent

10.1. Els orígens de la Falange, operació política dels monàrquics

Amb l'arribada de la República, s'accelera la feixistització dels ideòlegs d'extrema dreta, que s'ha anat covant durant la dictadura¹¹⁸¹, quan aquests havien espigat selectivament alguns preceptes del feixisme susceptibles a adaptar-se a les particularitats nacionals, i els havien aplicat en el projecte de constitució del nou Estat, com el partit únic o l'organització corporativa¹¹⁸². Després de la poc aplomada institucionalització del règim dictatorial, es refreda un xic l'atracció feixista, que reneix amb la proclamació de la República. Ara bé, fins 1933, el debat sobre un possible feixisme espanyol segueixen reduïts al camp teòric. És a partir de gener de 1933, amb la presa de poder de Hitler, que s'endega una "campanya profeixisme espanyol" en la premsa de dretes. Aquesta campanya té el seu origen en el setmanari satíric *Bromas y Veras*, dirigit per l'hiperactiu Delgado Barreto, des del que es llança el guant per la

¹¹⁸⁰ J.A Primo de Rivera, "nupcias estériles", *Obras Completas...* op. cit., p.606

¹¹⁸¹ Quiroga Fernández del Soto, A. *Haciendo españoles: la nacionalización de las masas en la dictadura de Primo de Rivera*, Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2008, pp. 129-136.

¹¹⁸² Veure també els articles compilats per Manuelle Peloille a *Fascismo en ciernes. España 1922-1930. Textos recuperados*. Toulouse: Pr. Univ. du Mirail-Toulouse, 2007.

formació d'un feixisme a l'espanyola, i, d'aquest caldo de cultiu, neix *El Fascio* dos mesos després.

Al contrari del que pot semblar, (per incompatibilitat entre el poble escollit per déu i el paganisme nazi i el seu racisme "zoològic") hi ha una atracció immediata pel feixisme alemany entre els conservadors espanyols. El feixisme italià porta ja més de deu anys establitzat com a règim i ha perdut la brillantor de la novetat. El nazisme és un exemple vivent, en primer lloc, de com el feixisme és importable a altres països. En segon lloc, el nazisme ha estat capaç de recusar la República de Weimar, un règim similar a l'espanyol (tant constitucionalment com en el sistema de partits), i desarticular partits de classe tant poderosos com l'SPD i el KPD. El nazisme és el "sentinella d'Occident", un dic contra el bolxevisme inoculat a Europa a través del seu *hinterland* eslau. Per últim, es constata que el nazisme, que ha ascendit al poder per la via electoral, no ha establert un govern monocolor, al contrari, governa amb el concurs de la dreta. Tots aquests motius expliquen que la dreta posi el seu punt de mira en allò està succeïnt al nou Reich, com la gran esperança blanca. Fins i tot, la premsa de dretes creu la versió oficial dels portaveus del govern nazi sobre la matança de "la nit coltells llargs", segons la qual, Röhm i altres elements de les Guàrdies d'Assalt estaven tramant una revolució socialista i no s'aturen a explicar perquè entre els cadàvers hi ha reaccionaris com Kurt von Schleicher. Tot i que la narració dels fets en la premsa de dretes és molt més ambigua que l'adhesió total i absoluta als procediments hitlerians d'*Arriba* o *JONS*, els conservadors espanyols li ofereixen al canceller el benefici del dubte. Aquest crèdit serà retirat arrel de l'assassinat de Dollfuss, tot i que tendeixen a descarregar de culpes als nazis alemanys, per fer recaure tots les responsabilitats en els austríacs, que haurien actuant sense el consentiment del *Führer*. Tot i així, entre les dretes espanyoles no hi ha una ruptura amb el feixisme, sinó una classificació entre un feixisme bo (l'italià, coronat per una monarquia), i un de menys bo (el feixisme "republicà" alemany).

Al 16 de febrer de 1933, *Bromas y Veras* publica un article titular "A España no le puede salvar nada más que un fascismo a la española"¹¹⁸³. El context és el de la insurrecció anarquista i la crisi política desencadena pels successos de Casas Viejas, que deixa a la coalició governant molt tocada. En aquests primers articles dedicats a la reivindicació d'un feixisme a l'espanyola, i que preludien la publicació de *El Fascio*, el

¹¹⁸³ *Bromas y Veras*, 16 de febrer de 1933, p. 3

feixisme és definit com un *haz de ciudadanos dispuestos a eliminar el tóxico marxista*¹¹⁸⁴. És a dir, que el *fascio* és un unió cívica dels ciutadans honrats amb l'objectiu de mantenir l'ordre social, un Sometent modernitzat. No cal que estigui imbuït de contingut ideològic, ja que ha de ser, simplement, una *conjunción de todos los que sienten los dolores de la patria y quieren remediarlos*¹¹⁸⁵. És una organització interclassista que uneix a tots els empenyats amb el govern: des de l'empresari indignat amb les extorsions del sindicalisme, a l'obrer aturat sense pa, o l'estudiant sense futur professional. I és indiferent a la forma del règim, ja que ha florit tan sota una República com sota una Monarquia. Això és una al·lusió a les divergències que divideixen les dretes quan s'està intentant llimar aspreses per consensuar una coalició electoral contrarevolucionària en les eleccions municipals de maig i les generals de novembre. El feixisme, ni monàrquic ni republicà, podia ser una bona frontissa entre accidentalistes i monàrquics, una plataforma extrapartidista¹¹⁸⁶ que aglutini a totes les dretes entorn uns objectius compartits, un front antimarxista, en definitiva. De la seva ideologia, no se'n té notícies, perquè tampoc es necessari quan només es tracta d'atonyinar sindicalistes. Estem en un moment de radicalització del moviment obrer en resposta a la política repressiva del govern així com al seu míser reformisme, que es manifesta en el predomini de l'estratègia insurreccional dins la CNT, o el viratge d'UGT (concretament, de la seva filial agrària, la FNTT), cap una actitud francament revolucionària, i que es tradueix en una escalada de conflictes laborals, vagues, desordre públic... en aquesta situació, s'exacerben les "pors burgeses", i les classes propietàries cerquen en la privatització de l'ordre públic la solució als seus problemes, (no es que perdin ara la fe en la democràcia, que mai ha estat sant de la seva devoció. Convé fer-ne esment, perquè la dreta sol atribuir als excessos del moviment obrer, que s'aprofita del consentiment, la inhibició o debilitat del govern, la causa de la seva actitud bel·ligerant contra la democràcia...). La delinqüència (la premsa de dretes en va plena de sòrdides notícies de successos, assassinats, robatoris, assalts, estafes... i per les classes d'ordre, la conflictivitat sociolaboral o política també és delinqüència comú), que l'Estat és impotent per aturar, justifica el seu suport a organitzacions paramilitars, com el Requetè o les esquadres feixistes, així com reivindica el dret a l'autodefensa, per tant, de posseir armes de foc, com una irònica garantia de la pacificació social¹¹⁸⁷.

¹¹⁸⁴ Idem.

¹¹⁸⁵ *Bromas y Veras*, 23 de febrer de 1933, p.4.

¹¹⁸⁶ Segons el diari *La Nación*, en edició del 27 de febrer de 1933, el feixisme no és incompatible amb els partits polítics de dretes ja existents, p. 1

¹¹⁸⁷ En un article publicat al diari carlista sevillà *La Unión*, una "obrera" publica un article en què aconsella al govern del Front Popular que, enlloc de desarmar als ciutadans d'ordre, els hi hauria de proporcionar armes per defensar-se dels malfactors. Així resoldria el seu problema d'ordre públic, a 17 de març de 1936, p.3.

En conjunt, el feixisme que s'està promocionant està pensat com una nova guàrdia cívica antimarxista, mancada del fons ideològic i de l'exaltació patriòtica que caracteritza als feixismes genuïns¹¹⁸⁸, i, com s'apressa a recalcar el redactor, "dintre de la legalitat", per no despertar les suspicàcies del govern (estranya manera d'organitzar un feixisme, fent una convocatòria des d'un diari, per altra banda...), ni atemorir, abans d'hora, les classes d'ordre. A l'agost de 1933, Sainz Rodríguez pels alfoncins, i J.A. Primo de Rivera pels feixistes (organitzats en el Movimiento Español Sindicalista, MES) signen el Pacte de El Escorial, en el qual es consensua 10 punts ideològics en comú¹¹⁸⁹. Com havia declarat el diari *Bromas y Veras*¹¹⁹⁰, els monàrquics podien servir de propulsors d'un moviment feixista, però s'havien d'abstenir de dirigir-lo, si no es volia asfixiar el seu desenvolupament. El feixisme ha de ser, pels monàrquics, una tàctica més que una nova fe política. Aquestes havien de ser les condicions del pacte entre monàrquics i feixistes: els primers accepten que el moviment feixista tingui una personalitat pròpia (sense que això exclouï continuar exercint la seva influència, *el derechete* que diu Pedro Sainz) i aquest es compromet a complir les funcions que li han estat encomanades, a saber, la supressió, per la doble via de la violència i del populisme, de la lluita de classes. Però Falange no complirà les expectatives dels monàrquics i aquests intervindran per redreçar el rumb del partit, com explicarem més endavant. Però, desil·lusionada amb Falange, escandalitzada, i tot, amb les opinions sobre la reforma agrària o el futur del capitalisme de Primo de Rivera, ni la dreta ni la seva premsa marginaran a Falange, com els falangistes han volgut fer creure. *La Nación* es converteix en l'òrgan de premsa oficiós de la Falange i cobreix les seves activitats quan *F.E* està suspès. A mesura que passa el temps, FE-JONS apareix menys a les seves pàgines, però això no es produeix tant per divergències ideològiques sinó per la inactivitat del partit. Ni tan sols després de les intervencions parlamentàries en les que Primo de Rivera declara la seva indiferència respecta a la forma del règim, i fins i tot, després de la seva postura commiserativa amb els revolucionaris d'octubre, no cessen de fer propaganda a favor de FE-JONS. El que fa vessar al bas de la paciència dels seus simpatitzants monàrquics és la negativa de Primo de Rivera a ingressar al BN (una organització d'extrema dreta feixistitzada que fa perdre interès de la burgesia pel petit grupuscle feixista).

¹¹⁸⁸ Del protofeixisme monàrquic espanyol dirà el diari *El Sol* (16 de març de 1933, p.3) és antirepublicà i antisocialista, però que no conté ninguna afirmació.

¹¹⁸⁹ Primo de Rivera, J.A. "Puntos iniciales", *Obras Completas...* op. cit., p. 93. Des del moment que és fruit de consens, aquesta norma és una bona vara de mesurar el grau de feixistització d'aquesta dreta monàrquica. No hi ha, en aquest credo, res que els monàrquics no puguin tolerar, per descomptat, la supressió de partits i del parlament, la violència, una nacionalisme aconfessional...

¹¹⁹⁰ *Bromas y Veras*, 23 de febrer de 1933, p. 4

Després del fracàs de *El Fascio*, segrestat pel govern abans de la seva difusió, la campanya pro-feixisme espanyol s'esmoreeix i la premsa monàrquica torna a les seves disquisicions sobre Casas Viejas i l'amnistia dels processats per la *Sanjurjada*. Però a la vetlla del míting de la Comèdia, (al que *La Nación* li dedica un número pràcticament sencer), i sobretot, després que el triomf electoral no es culmini amb una ocupació del poder per les dretes, es recupera el tema de feixisme, ara més perfeccionat. El feixisme deixa de ser només "oli de ricí", per passar a encarnar un projecte constructiu d'un nou Estat autoritari que integri a la classes obrera enlloc de limitar-se a posar-la en cintura, una mètode que s'ha demostrat poc eficaç per acabar amb la lluita de classes. El capitalisme està travessant una crisi de proporcions històriques, i ja ningú pot creure amb la viabilitat de l'economia de lliure mercat. L'economia europea avança cap a la seva corporativització i planificació integral com a única solució possible a la crisi. Al gener de 1934 té lloc el discurs de Mussolini sobre les corporacions al Senat, que té un gran impacte entre l'opinió de dretes¹¹⁹¹. Per la dreta espanyola, el corporativisme feixista no entra en contradicció amb el gremialisme tradicional, sinó que és una actualització que afegeix el Sindicat, sacrifici assumible compensat, amb escreix, per l'eliminació del socialisme, com ja ha succeït a Itàlia, a Alemanya, i, en breu, a Àustria. A mesura que la burgesia reaccionària es convenç que ha de canviar d'estratègia envers el moviment obrer (passar de l'antiobrerisme a l'antisocialisme, de l'antisindicalisme a tolerar, inclòs desitjar, un sindicalisme forçós i controlat) la seva aproximació funcional al feixisme va esdevenint més ideològica. El corporativisme feixista és la via moderna als consens que suposa en la dreta més filofeixista una superació del paternalisme patronal, tant antipàtic per les masses. L'Estat corporatiu ha de disciplinar una economia de mercat anàrquica, però no s'ingerirà en les economies privades, sinó que les incentivarà per dinamitzar els capitals i fomentar la inversió, de manera que es generin nous llocs de treball i cap obrer estigui desocupat. Si cada obrer té un crostó de pa per dur-se a la boca, ja no es deixaran seduir pels cants de sirena de la revolució social. El sindicalisme deixa de ser un tabú per la dreta feixistitzada, sempre i quan sigui estrictament professional i adossat a l'Estat, com en el règim feixista. Fins i tot els tradicionalistes, celebren el sistema corporatiu italià, malgrat que per ells, aquest és un plagiat del gremialisme carlista. El corporativisme feixista sembla la pedra filosofal per la resolució del conflicte entre classes.

¹¹⁹¹ Per exemple, només cal veure l'editorial de *El Siglo Futuro*, diari tradicionalista, del 29 de gener de 1934. Pels carlistes, el corporativisme feixista no era altra cosa que el gremialisme tradicional que ells propugnen.

Ledesma analitza molt lúcidament el fenomen de la feixistització de la dreta durant la segona República en la seva obra *¿Fascismo en España?*, de 1935. Per Ledesma, quatre anys d'oposició i frustracions d'una extrema dreta antiliberal i antirepublicana l'ha conduït a assumir solucions polítiques concordants amb el feixisme. Però aquesta dreta feixistitzada, està llastrada per la seva incapacitat de guanyar-se la confiança de les masses, de manera que, per ella sola, no pot ser l'executora de la revolució nacional. Només en un període de turbulències socials que amenaci seriosament els seus privilegis de classe, la burgesia conservadora, poc amant de riscos, tendirà a mostrar-se sol·lícita tant amb el feixisme, com amb les forces armades, l'únic mitjà, que, davant l'absència d'un partit feixista de masses, podrà obrir-los camí cap el poder. Prèviament, les dretes han d'haver defenestrat el parlamentarisme i la desfasada identitat de "dreta", i sobretot, *lograr que se identifiquen con los ideales de las derechas zonas extensas de la masa general del pueblo, las capas de españoles en difícil lucha por la vida*¹¹⁹². Es produeixen, per tant, dos fenòmens paral·lels: la feixistització ideològica de la dreta i la instrumentalització d'un feixisme "domèstic", que compensi els punts febles d'aquesta, és a dir, la carència de suport popular, especialment entre la classe obrera i la manca d'esquadres d'acció, per tal del combatre el marxisme des de dos fronts, el militar i el sindical.

L'extrema dreta és conscient d'aquest *handicap*, i malda per superar-lo instrumentalitzant el feixisme, un moviment idealista i populista que pot atreure a joves i aturats a les seves milícies. L'esclafament de la revolta socialista contra la tirania de Dollfuss, al febrer de 1934, es converteix en un referent tan per les esquerres com per les dretes. Per aquestes, l'actitud implacable de Dollfuss és la mateixa que hauria de tenir el govern espanyol amb els socialistes, és a dir, escarmentar als sediciosos amb una repressió indiscriminada i desarticlar les organitzacions de classe: *después de la catástrofe sangrienta que el socialismo ha producido en Austria, es urgente desarmarlo y desarticularlo en España*¹¹⁹³. En la repressió del moviment revolucionari, s'ha produït la col·laboració entre l'Estat, les forces armades, i el Heimwehr parafeixista del príncep Starhemberg, i aquest és el triangle que somia la dreta per Espanya. Al joc de miralls amb el marc espanyol son obvis. Giménez Caballero apunta sagaçment quines són les analogies entre Espanya i Àustria i quina és la via a través de la qual el feixisme es podrà desenvolupar a Espanya:

¹¹⁹² Ledesma, R. op. cit., (1968), p. 64

¹¹⁹³ *La Nación*, 16 de febrer de 1934, p. 1

En España, las corrientes políticas van tomando los mismos derroteros y caras que han tomado en Austria. Allí ha sido un partido católico y un canciller católico quienes han salvado de la catástrofe al país. Y junto a ese canciller, un príncipe de estirpe nacional quien ha prestado sus milicias para ese combate decisivo. No se ha dado en Austria el fascismo a la manera italiana, ni a la manera alemana (...) sino con modos y gentes católicas, tradicionales...casi en las mismas formas que pudieran darse, y se están dando en España. Gil Robles bien vale un Dollfuss, y todo hace presagiar que las falanges de José Antonio Primo de Rivera no pasarán en cierto tiempo, o nunca, de ser un encuadramiento de tipo aristocrático y nacional a lo Starhemberg, prontas a un auxilio determinado más que a una iniciativa totalitaria¹¹⁹⁴.

El pacte amb la dreta alfonsina, que es troba en els orígens de Falange, pressuposa la formació d'una milícia per combatre les organitzacions obreres. Els monàrquics han après la lliçó del fracàs del pronunciament de Sanjurjo, una militarada "des de d'alt" sense gaire suport ni de la població civil ni dels partits polítics de dretes. La dreta se n'adona que, previ a la perpetració del cop d'Estat, s'ha d'emmetzinar la convivència social, destarotar l'estabilitat de l'Estat liberal, i adquirir predicació entre les "classes populars" perquè el cop no tingui l'aparença d'un enfrontament entre el poder civil i el militar, ni una defensa aferrissada dels privilegis de classe. L'esquadrisme feixista ha aplegat, a Itàlia o Alemanya, una varietat interclassista de joves uniformats, que, malgrat la seva classe social (molts són d'extracció humil), fan la guerra a les organitzacions obreres. És a dir, no ha estat la burgesia o els latifundistes (ni els seus mercenaris) els qui s'han batut directament contra el marxisme per salvaguardar els seus interessos de classe, sinó les classes populars (petita burgesia i classe obrera) qui s'han enfrontat entre elles.

A finals de febrer del 1934 es produeix la fusió de FE amb les JONS, alcavotejada pels monàrquics. Les converses de l'agost de 1933 havien fracassat per la negativa de Ledesma a tancar un acord, doncs prefereix abans reforçar la seva pròpia organització per negociar des d'una posició de força. A principis de 1934, les JONS són una organització moribunda, sense fons, ni mitjà de comunicació, amb una militància decreixent, i amb la competència del nou partit feixista, que obstrueix el desenvolupament jonsista. La fusió s'havia de discutir en el Primer Congrés Nacional. En aquest, s'esgrimeixen tres postures en relació a l'oferta falangista, la defensada per Ledesma, fusionista però assegurant la continuïtat tant de les sigles, com de la

¹¹⁹⁴ *Informaciones*, 24 de febrer de 1934, p. 1

doctrina, les tàctiques i els símbols jonsistes, la preconitzada per Giménez Caballero, partidari de dissoldre les Juntres dintre de Falange, i la propugnada del jonsista gallec Santiago Montero Díaz, que es nega a la fusió amb FE, al considerat aquest un partit reaccionari que només mereix l'hostilitat jonsista. Ledesma és partidari de la fusió per una qüestió d'eficàcia, per poder així expandir el radi d'acció nacionalsindicalista i combatre amb majors garanties al marxisme. Que no hi havia excessives discrepàncies ideològiques també sembla evident. Segons declara en una circular interna convocant el Congrés Nacional i assabentant als militants de les tres tendències, *el movimiento F.E encierra calidades valiosas y sus dirigentes pueden, sin dificultad, interpretar una actitud nacionalsindicalista*¹¹⁹⁵ o més clarament, ja després de la fusió, irrevocable per ambdues parts: *Los amigos de Falange Española seguían un camino tan paralelo al nuestro que ha sido suficiente el contacto personal de los dirigentes de ambas organizaciones, para advertir y patentizar totales coincidencias en sus líneas tácticas y teóricas*¹¹⁹⁶.

Però també el seu balanç posterior a ¿Fascismo en España?, quan ja s'ha consumat la l'escissió, reconeix que els dirigents falangistes *mostraban una marcada tendencia a favorecer las consignas jonsistas* i que Primo de Rivera *venía evolucionando hacia una interpretación revolucionaria del fascismo*¹¹⁹⁷. Més que en la ideologia, Ledesma discrepa en la tàctica, en l'escàs punx de la formació, apreciable en el lirisme del seu diari o en la impunitat en què deixa els atemptats contra els seus homes, així com en el perfil dels quadres provincials, molts d'ells militars retirats per la reforma d'Azaña, però confia en corregir aquests defectes infonent esperit combatiu a l'organització i establint un màxim d'edat (els quaranta-cinc anys) superior al qual ja no es podia exercir ningun càrrec de rellevància. Per la seva banda, Primo de Rivera havia pretès des d'un inici la fusió amb el partit de Ledesma, una organització germana malgrat que el jonsisme *había, sobre todo, insistido en una cierta crudeza de afirmaciones sindicales que nosotros habíamos quizá retardado en virtud operante y expresiva, aunque estuviese bien dibujadas en nuestras entrañas*¹¹⁹⁸.

En el discurs de Primo de Rivera en el míting de Valladolid del 4 de març, amb el que es segella la fusió, apareix un concepte, fins ara inèdit en el discurs joseantonià, el del "revolució". La unió amb les JONS obliga a Primo de Rivera a radicalitzar el seu

¹¹⁹⁵Ledesma, R, "Próxima reunión del Consejo Nacional jonsista", *Obras Completas...* op.cit., v. III, p. 439

¹¹⁹⁶ Ibidm., "Sobre la fusión de F.E y de las JONS," p. 444

¹¹⁹⁷ Ledesma, R. op. cit, (1968), p. 149

¹¹⁹⁸ Primo de Rivera, J.A. "Falange Española y de las JONS", *Obras Completas...* op. cit., p. 172

discurs. El mot revolució, un concepte tabú entre la cultura de dretes en la qual s'ha alletat, comença ara a aparèixer de forma assídua en els seus discursos, fins al punt que Primo de Rivera s'ha de justificar a *La Nación* davant el seus valedors alfonsins¹¹⁹⁹. El seu concepte de revolució, però, és encara totalment inofensiu per la burgesia. Per Primo de Rivera, ja existeix una revolució latent, una espècie d'esperit revolucionari hegeliana que viatja al llarg de la intrahistòria espanyola (emergint, en les dues darreres ocasions, al 1923 i al 14 d'abril de 1931), i que no pot ser derrotat, sinó només canalitzat perquè no es desbordi: *este ímpetu revolucionario no tiene más que dos salidas: o se rompe, envenenado, rencoroso, por donde menos se espere, y se lo lleva todo por delante, o se encauza en el sentido del interés total, nacional*¹²⁰⁰.

Primo de Rivera precisa, en el mateix discurs, que FE-JONS no té cap intenció de ser la guàrdia d'assalt de la reacció. Demostra que FE-JONS no és un partit reaccionari amb un argument força peregrí, que denota que encara es troba en una fase lactant del seu aprenentatge doctrinal: reacció és rabejar-se amb l'ordre polític anterior quan un nou règim s'imposa, és a dir, quedar-se en el passat (com la República estava fent amb la Dictadura; no oblidem que Primo comença la seva carrera política com a marmessor del seu pare), mentre que ell promet un Estat totalitari al servei de tots els espanyols, és a dir, un projecte de futur sense exclusions. També refuta altres acusacions habituals, com la de ser una vulgar còpia d'un producte estranger, i ara amb més versemblança que mai en unir-se a un partit amb una estètica i una doctrina amb denominació d'origen com la de les JONS. Primo de Rivera intenta individualitzar el seu partit respecte la dreta feixistitzada i reivindicar la primogenitura feixista, adduint que el corporativisme, tan en boca, últimament, dels conservadors espanyols, no és sinònim de feixisme. En aquest moment, el diari *F.E* està publicant, íntegre, el discurs de Mussolini sobre les corporacions en el III Congrés Nacional del PNF, en qual el *duce* diu que l'actual estat del sistema corporatiu no és el final sinó el principi.

Allò que anomenem el perfeccionament del discurs feixista de Primo de Rivera, des d'un "feixisme monàrquic ultrareaccionari" al feixisme revolucionari, es produeix, al llarg de la seva carrera política, per una doble pressió, interna i externa. La interna resulta de la influència jonsista i el seu discurs nacional-revolucionari. L'externa, es deu al procés de feixistització dels partits de dreta, sobretot de les seves sectorials juvenils, com la JAP. En aquest moment, Primo de Rivera encara ambiciona posseir en exclusiva la bandera del feixisme a Espanya (com a ideologia la sostindrà sempre, com

¹¹⁹⁹ Primo de Rivera, J.A. "Revolución", *Obras Completas...*p. 229. Publicat originalment al diari *La Nación*, al 28 d'abril de 1934.

¹²⁰⁰ *Ibidm.*, pp. 230-231.

a marca, a finals d'any se'n desentén), de manera que, al sortir-li competidors, Primo tendeix anar més enllà, cap un feixisme revolucionari, allà on la dreta conservadora no el pot seguir. És per aquesta lluita per la patrimonialització de l'etiqueta feixista i per trobar un espai polític emancipat de la dreta, que Primo incideix en la cara més social d'aquest moviment, sobretot a partir de l'octubre de 1934 (precisament quan renuncia a competir per la marca), però ja des de la fusió, quan s'ha d'adaptar al pas de Ledesma.

10.2. Els orígens del SEU.

El SEU, sigles del Sindicato Español Universitario és funda el 21 de novembre de 1933, tot i que no és autoritzat fins el febrer de l'any següent per irregularitats en els seus estatuts, que vulneren la Llei d'Associacions. Els estudiants falangistes ja havien iniciat les seves activitats proselitistes abans, durant les campanya de recaptació de suports i d'aliances del MES. En la prehistòria del SEU, aquest és conegut amb el nom genèric de Sindicato Nacional de Estudiantes¹²⁰¹, la substitució del terme "nacional", pel "d'espanyol", no és pas baladí, i té a veure amb la concepció joseantoniana del nacionalisme (per altra banda, durant el primer bienni no és permès que el terme nacional aparegui entre les sigles d'una organització política). A l'acte d'*afirmación española* del Teatre de la Comèdia, nombrosos joves formen part de la parròquia assistent, com ressenya la premsa¹²⁰². Després de l'acte de la Comèdia, Primo de Rivera es consagra a la campanya electoral, i paral·lelament, la Falange es va estenent a tot el territori, reclutant adeptes (es temptegen als universitaris jonsistes, la qual cosa encolereix a Ledesma¹²⁰³), obtenint aliances i subvencions. Els joves del partit falangista, també fan campanya per la unió de dretes, (reforçant la percepció social del partit com un prolongació dels monàrquics, o la dels jonsistes, de ser un partit reaccionari). Els primers nuclis d'estudiants falangistes, com el sevillà o el madrileny, col·laboren en la propaganda de la Unió de Dretes¹²⁰⁴.

EL SEU, com Falange, adopta el model triumviral de les JONS: El primer triumvirat dirigent nacional el forma Valdés Larrañaga, Fanjul i l'alicantí Zaragoza, amb Manuel Gordejuela de vicesecretari. A Sevilla, Pérez Blázquez, R.G. Saro i N.Perales formen el primer triumvirat. Altres agrupacions d'estudiants falangistes neixen a Salamanca, Oviedo (Manuel Gutierrez) o València (amb el futur alcalde de València, i jonsista,

¹²⁰¹ Sindicato Universitario Español, diu Jato, D.op.cit., p.61.

¹²⁰² *La Época*, 31 d'octubre de 1933, p.1

¹²⁰³ Ledesma, R. "Las JONS no se desvían. Ante la desviación de F.E", *Obras Completas...* op. cit., v.III, pp. 412-413.

¹²⁰⁴ Pel cas sevillà, ho explica Dávila, Sancho, *Hacia la historia de la Falange*, Jerez:: Tip.Lip. Jerez Industrial, 1938, p.35. Narciso Perales com a guardaspallles de Primo de Rivera, Jato, D. op. cit., p.61.

Rincón de Arellano). No sembla haver-hi encara una direcció central, tot i que Jato ens diu que Valdés és ja la màxima autoritat¹²⁰⁵. Valdés serà el primer Cap Nacional a partir d'octubre de 1934, quan el SEU adopta mimèticament la nova estructura establerta per Falange durant el seu Primer Congrés, fins que és substituït, al febrer de 1935, per Alejandro Salazar.

10.2.1. El SEU esquadrista. La pedagogia de les pistoles.

Tota activitat del SEU, des del primer dia, reconeix Jato, té *un neto matiz de milicia (...) por eso los mayores cariños fueron para las escuadras de choque*¹²⁰⁶. El SEU és un organisme especialitzat en la violència política¹²⁰⁷. Neix amb la vocació primera, i única, d'enfrontar-se, per la força de les armes, a una debilitada FUE, que, tanmateix, seguia sent l'associació majoritària. La relació que cal mantenir amb l'esquerra universitària queda fora de tot dubte: *El SEU tiene un presente por hacer: el exterminio total y completo de todos los FUE y de todos los BEORS de la universidades españolas y un futuro grandioso y claro: la Revolución Nacional sindicalista*¹²⁰⁸

Abans d'aquesta catarsi revolucionària, a la que s'ha de posposar tota "preocupació acadèmica" (*las preocupaciones de los estudiantes falangistas fueron en un principio poco académicas*¹²⁰⁹), cal eradicar els enemics de la pàtria. Segons Ruiz de Alda, el sindicat estudiantil havia de donar al partit

*el mejor plantel de agitadores y propagandistas (...) la fuerza más aguerrida y mejor de nuestras milicias*¹²¹⁰. *El Sindicato nos dará juventudes entusiastas para nuestra primera línea, juventudes homogéneas y con espíritu. Habéis dado los primeros mártires, daréis también los primeros héroes y los primeros vencedores (...)* *La calle. Esta palabra nos dice un objetivo que tenemos que conquistar pronto*¹²¹¹.

Les "especialitats" del SEU han de ser la mobilització civil (és a dir, intervenir en procura del manteniment de l'ordre públic), els serveis (propaganda, protecció...), i les

¹²⁰⁵ Jato, D.op. cit., p.63.

¹²⁰⁶ Idem.

¹²⁰⁷ Chueca, R. L, El fascismo en los comienzos del régimen de Franco: un estudio sobre FET-JONS, Madrid: Centro de investigaciones sociológicas, 1983, p.326. Algú poc sospitós l'animadversió al SEU, Ricardo De la Cierva, així ho testimonia: *el sindicato universitario falangista fue concebido desde el primer momento como milicia de choque, sin el menor interés o finalidad académica*, Cierva, Ricardo de la, *Historia de la Guerra Civil española*, Madrid : Librería Edit. San Martín, 1969, p.538

¹²⁰⁸ F.E, nº 14, 12 de juliol de 1934, p. 7

¹²⁰⁹ Jato, D. op. cit., p.63.

¹²¹⁰ Ruiz de Alda, J. *Obra Completa*, Madrid: FE, 1939, p. 193

¹²¹¹ Idem.

lluites violentes al carrer. És a dir, unes funcions totalment alienes a la universitat i als interessos professionals dels estudiants. En les circumstàncies que travessa la pàtria, la vessant sindical del SEU s'ha de sacrificar a l'agitació política, és a dir, han de ser abans falangistes que estudiants. Per això els emplaça a formar esquadres tant al carrer com *dins* de la universitat. Complementari a la retòrica feixista sobre la joventut i la seva relació amb la violència (la joventut abnegada, que es sacrifica a qualsevol preu per un ideal, la sang jove vessada com a regeneració de la pàtria...) i especialment destinat als universitaris és el discurs sobre "les armes i les lletres". La imatge mítica és la d'aquells universitaris d'Alcalà, que formen part dels terços que conquereixin mig planeta per la Monarquia Hispànica (i que té com a gran exponent el poeta Garcilaso de Vega, de fet, els joves intel·lectuals falangistes com Ridruejo promouen un retorn al "garcilacianisme" poètic), o els batallons d'estudiants a la guerra del Francès. Els universitaris no només han de lluitar amb les armes de la cultura, sinó imitar aquells avantpassats que alternaven ploma i espasa. Els estudiants formen un regiment, i la universitat ha de ser militaritzada¹²¹² (com s'ha produït en els règims totalitaris i passarà a l'Espanya franquista) la qual cosa significa organitzar les "milícies universitàries"¹²¹³, introduir el codi militar a la universitat (jerarquia, disciplina...), i instruir militarment als estudiants. Com a estudiants falangistes han d'organitzar bandes armades amb un radi d'acció universitari (i, per tant, convertir el campus en teatre d'operacions de la lluita contra l'anti-Espanya), i, com a joves falangistes, han de farcir les esquadres del partit, amb l'objectiu de *la conquesta del carrer*, sense altres interposicions, tampoc les acadèmiques

Els joves són predominants entre les files de la Primera Línea falangista (de fet, en totes les organitzacions paramilitars que sorgeixen durant la Segona República¹²¹⁴). Falange és un partit-milícia feixista prototípic¹²¹⁵. El model falangista és el mateix que el del feixisme italià, però no l'original, sinó l'establert posteriorment a la creació del PNF. La fusió entre partit i esquadres, o millor dit, la conversió del moviment dels *fasci di combattimento* en partit no cristal·litza fins el congrés de Roma, al novembre de 1921, amb moltes resistències dels *ras* com Dino Grandi, Roberto Farinacci, Italo Balbo o Piero Marsich, que volen conservar el feudalisme del moviment i temen el seu

¹²¹² Gómez Tello, J.L., "Milicia y Universidad", *Arriba*, n° 9, p.6

¹²¹³ "Sentido heroico de la milicia", *Haç*, n°6, 15 de juliol de 1935, p.1.

¹²¹⁴ Souto Kustrin, Sandra, "Juventud, violencia y "unidad obrera" en la Segunda República española", *Hispania Nova*, n° 2, (2001-2002), <http://hispanianova.rediris.es/general/articulo/016/art016.htm> [Consulta: 6-04-2010].

¹²¹⁵ "Por eso nuestra agrupación no es un partido, es una milicia". Paraules de Primo de Rivera al míting fundacional de FE-JONS a Valladolid, març de 1934, "Discurso de proclamación de Falange Española de las J.O.N.S.", *Obras Completas...* op. cit., p. 197. Sobre el concepte de partit-milícia, veure l'obra d'Emilio Gentile, per exemple, *La vía italiana al totalitarismo: partido y Estado en el régimen fascista*, op.cit., (2005) pp. 203-209.

aburgesament, enfront d'un Mussolini que tracta d'imposar la seva autoritat com a cap d'un partit feixista que posi l'ortodòncia al moviment després de la seva expansió per al·luvió de l'any 1921¹²¹⁶. La formació del partit-milícia té una triple sentit, traslladable al cas espanyol: un avís a navegants, malgrat que el PNF utilitzi els mitjans legals, com una trinxera més, no és un partit convencional, no respecte les regles del joc parlamentari i la seva intenció és capturar el poder per la força. A la vegada, però, posa veda a l'espontaneïtat de les esquadres, i, per últim, es blindava la milícia, perquè, en cas que les autoritats la prohibeixin, es trobin davant la patata calenta d'haver de posar fora de la llei a tot el partit sencer, quan l'estratègia preferida pel govern liberal és la de domesticar-lo.

A diferència de les SA nazis, tots els integrants de la Primera Línia (nom amb el que es coneix la milícia falangista) són afiliats al partit. Ni a les SA ni als primers *fasci di combattimento* s'obliga a tenir el carnet del partit i es tolera la doble militància¹²¹⁷. Segurament, les rebel·lions al interior de les SA conviden als falangistes a de tenir sota control els esquadristes. Els estatuts falangistes distingeixen entre militants i simples adherents, és a dir, entre una Primera Línia i una Segona Línia. Així, quan un afiliat "milita", està disposició de la Primera Línia, se li assigna una destinació en l'entramat paramilitar falangista, i ha de complir uns serveis de propaganda i acció directa. La Segona Línia està reservada per homes madurs, normalment, pares de família, que no es volen exposar a riscos, i que fan petits serveis administratius, recaptació econòmica... Tot i que l'elecció d'un o l'altra és voluntària¹²¹⁸, el cent per cent de joves forma part de la Primera Línia.

La Primera Línia, com a estructura militar, falangista fou merament nominal fins al març de 1934, amb la fusió de FE amb les JONS, quan s'ajunten els nuclis falangistes universitaris, amb les esquemàtiques patrulles d'assalt jonsistes i amb la incorporació al partit de José Antonio Ansaldo. La primera direcció de les esquadres falangistes recau en un equip de militars retirats per la llei Azaña. Luis Arredondo, autoritat màxima de la milícia fins la incorporació d'Ansaldo, havia estat legionari a la guerra d'Àfrica (condecorat, el 1924, amb la *Laureada*, un dels màxims guardons als que podia aspirar un militar) i després, s'havia convertit en lloctinent de M. Primo de Rivera i membre dels partits monàrquics UP i UMN. Ricardo de Rada, també legionari (medalla al mèrit

¹²¹⁶ Giulia Albanese, p. 39, i Emilio Gentile, op. cit., (2005), p. 203.

¹²¹⁷ Pel cas alemany, consultar l'obra de Bessel, Robert, *Political violence and the rise of nazism: the storm troopers in eastern Germany 1925-1934* New Haven : Yale University Press, 1984. Existeixen altres monografies sobre les S.A de més difícil accés pels lectors espanyols, com la de Conan Fischer, *Stormtroopers. A social, economic, and ideological analysis, 1929-1935*, London: Allen & Unwin, 1983, i de Peter Merkel, *The Making of a Stormtrooper*, New Jersey: Princeton University Press, 1980.

¹²¹⁸Parejo, José Antonio, *Señoritos, Jornaleros y Falangistas*. Sevilla: Bosque de Palabras. 2008, p.63

militar el 1929), havia estat instructor del Requetè carlista. Però el líder de l'aparell paramilitar és el triumvir Ruiz de Alda, que també havia combatut a la guerra del Rif i tenia un perfil similar al de caps militars d'altres moviments feixistes europeus, com l'alemany Hermann Goering i l'italià Italo Balbo, ambdós també aeronautes. Altres militars reaccionaris afectes al pare de J. A. Primo de Rivera, formen part de l'organigrama falangista de primera hora: Román Ayza, primer tresorer del partit, Emilio Rodríguez Tarduchy, fundador de la UME, que és responsable de la propaganda, i Emilio Alvargonzález, que coordina al centre amb províncies... Tots ells són monàrquics, la qual cosa els porta a abandonar el partit quan Primo de Rivera es declara indiferent a la forma de l'Estat i intenta desempallegar-se de la influència alfonsina tendint cap un "feixisme social".

La presència d'aquests militars reaccionaris ocupant càrrecs de responsabilitat dins el partit dona a FE un perfil molt conservador, que justifica els recels de Ledesma i els seus companys jonsistes. A Ledesma no l'enutja que aquests militars exerceixin la instrucció militar de la Primera Línea. Al cap hi ha la fi, molts d'ells són exlegionaris bregats en la guerra de guerrilles al Rif i Ledesma és molt conscient de l'aportació dels veterans de la Primera Guerra Mundial en l'èxit d'altres moviments feixistes. Els seus coneixements poden ser molt útils per entrenar als esquadristes, la majoria dels quals són menors d'edat. El falangisme, per tant, fa bé en comptar amb l'experiència d'aquests militars, però s'equivoca en atorgar-los càrrecs polítics, doncs les seves competències han de ser només tècniques. Luis Arredondo, segons Ledesma, és un pèssim gestor de milícies, perquè no està al corrent que, en els cossos paramilitars moderns, els soldats han de ser instruïts militarment tan com adoctrinats ideològicament, i no està preparat per fer de comissari polític¹²¹⁹.

La tàctica de les primeres esquadres és elaborada pel citat Arredondo, i repartida secretament en una circular interna que intercepta i publica el diari republicà *Luz*. Segons Arredondo, la violència reporta molta més popularitat a l'organització que la propaganda electoral, però també es corre el perill de fer el ridícul¹²²⁰. Per això, les batalles campals són desaconsellables, doncs els falangistes tenen les de perdre al estar en inferioritat numèrica. Per contra, s'ha d'optar per atacs llampec perpetrats per sorpresa, ràtzies o *raids* molt ben planificats. Amb més raó, les esquadres no poden actuar espontàniament. La milícia es vertebrava en un sistema triangular. En la seva base s'hi troba "l'element", o cèl·lula de tres persones. Un d'ells exerceix d'enllaç entre altres

¹²¹⁹ Ledesma, R. op. cit., (1968), p. 145

¹²²⁰ Citat a Gil Pecharromán, J., José Antonio Primo de Rivera: retrato de un visionario, Madrid: Temas de Hoy, 1996, pp. 240-242

dos elements, i el conjunt de tres elements, més un cap i un subcap és anomenat "esquadra". Tres esquadres formen una "falange" i tres falanges, una "centúria". De la conjunció de tres centúries en resulta un "terç", tres terços, una "bandera", i finalment, tres banderes, una "legió" de 2700 homes¹²²¹. Les centúries són la unitat bàsica quan el partit guanya una mica d'entitat (fins a cinc, al Madrid republicà). El lloc que cada falangista ocupa en l'aparell paramilitar és secret i memoritzat orgullosament per l'esquadrista (ha de poder recitar-lo a xorro, x esquadra, d'x falange d'x centúria i els seus respectius líders, ha de saber quina posició ocupa i li ha de quedar molt clara la corretja de comandament, ja que, malgrat clandestina, la Primera Línea no pot ser una estructura informal). Òbviament, al ser clandestina, aquesta distribució no es plasma per escrit, la qual cosa dificulta a l'historiador la reconstrucció de la Primera Línea falangista. Com a mesura de precaució, els esquadristes desconeixen a quina centúria pertanyen els camarades que no s'enquadren en la seva¹²²² i aquestes són reorganitzades en diverses ocasions, per tal de prevenir la seva autonomia, el clientelisme i un poder desmesurat dels líders militars, i també les delacions i l'acció policial. La Primera Línea constitueix una subestructura dins el partit, o un "circuit intern", una xarxa de petites unitats, les esquadres, coordinades amb altres de superior a través d'enllaços, que actuen de forma confidencial i discreta, i això ajudarà a sobreviure al partit durant el govern del Front Popular i en la lluita quintacolumnista durant la guerra. A un nivell més "antropològic", les esquadres es poden posar en relació amb bandes juvenils o penyes d'amics i altres agrupacions informals preexistents que, a través de servei al partit, s'autoafirmen personal i col·lectiva (de fet, molts cops les esquadres les formen un grup d'amics que s'han allistat junts, per exemple, a la facultat, al partit li interessa que sigui així, perquè, d'aquesta manera, es tenen més confiança i es poden coordinar millor). Malgrat el discurs falangista sobre la metronòmica planificació de la violència política, aquests *gangs* juvenils no són tan fàcils de controlar i la majoria d'enfrontament es produiran de forma espontània, fortuïta o no (normalment, no ho és, l'espai de la violència juvenil és petit, inclòs a les grans ciutats, els joves es coneixen entre ells, saben de quin peu calcen políticament, on es reuneixen, on van a vendre la seva premsa... i això facilita les *vendettas*). Per exemple, l'atemptat contra Jiménez de Asúa es perpetrat per una colla d'amic de la universitat, segurament, part d'una mateixa esquadra, sense el permís, però amb l'autorització

¹²²¹ *Ibidm.*, p.236.

¹²²² Els homes de les milícies socialistes tampoc es coneixien entre ells, com explica Manuel Tagüeña a op. cit., p. 69. El falangista Alejandro Corniero explica que, en la reestructuració de la Primera Línea a principis de 1935, es va reunir amb rostres que no havia vist mai, i tenia por que l'enquadressin amb una centúria amb gent que desconeixia, *Diario de un rebelde: 14 de Abril de 1931- 14 de Abril de 1939*, Madrid: Barbarroja, 1991, p.106-107

moral, de la direcció del partit¹²²³. Les bandes rivals es busquen les pessigolles, es provoquen, envaeixen el seu territori, impedeixen que es vengui la seva respectiva premsa, assalten els seus locals o sabotegen els seus actes, roben "trofeus" a l'enemic, com banderons, insígnies...

Les hostilitats incessants entre joves de diferents filiacions polítiques, en les que sempre en surt algun contendent nafrat o, en els pitjors dels casos, mort, endureixen als joves, que són conscients que poden ser els propers mentre vetllen el cadàver dels seus companys. La quotidianitat de la violència, segons Jato, els encuirassa però no sutzura la seva ànima¹²²⁴. El que fou el "Cap d'Objectius" de la Primera Línea Falangista, reconeix, però, com era d'ingrata la *tarea de iniciar a un grupo de seres humanos en la temible misión de matar a sus semejantes...* pero, finalment se *consiguió*¹²²⁵. Per força, els joves s'insensibilitzen al sofriment aliè, i només consideren dolor el propi. La sobreexposició a la violència atia l'odi contra l'enemic, fa insalvables les diferències entre el "nosaltres" i el "ells" en la lluita per la supervivència. Els "altres" són despersonalitzats en conceptes (de manera que no es dispara sobre la persona, sinó contra la idea que representa; els botxins tenen noms però les víctimes no, simplement són "un comunista" o "un feixista") i, en la seva radical alteritat es funda la identitat pròpia. La proximitat dels enfrontament genera un incoercible cercle viciós de revenges, doncs no hi ha una agressió que no sigui justificada com una rèplica a un altra d'anterior. "Per cada un dels nostres que caigui, cauran deu dels seus", és un dels lemes dels joves falangistes (i també d'altres organitzacions juvenils). Els joves s'arrupeixen ja en unes "trinxeres invisibles", mentre sedimenten en ells inductors a la violència, com el menyspreu a la vida de l'altre. La guerra concedirà l'estructura de possibilitats adequada per portar a la pràctica aquest afany de venjança.

L'acció directa de les esquadres no només consisteix en pallisses i destrosses, sinó una política de presència: les esquadres

no tienen que desperdiciar ninguna ocasión para actuar; no me refiero a los golpes, sino a la presencia, al grito, a la discusión, a tener a mando siempre el conocimiento de

¹²²³El primer interrogatori de la vista del tribunal d'urgències, es publica amb tot luxe de detall als diaris, per exemple, *Ahora*, 9 d'abril de 1936, pp. 23-24. En ella queda constància de la relació d'amistat que uneix als imputats. Les perquisicions policials reconstrueixen la història de perquè una colla d'estudiants de dret decideix atemptar contra un dels seus mestres, com ho organitzen i com ho fan.

¹²²⁴ Jato, D.op. cit, p.110.

¹²²⁵ Ansaldo, J.A. op.cit., p. 73

*todo lo que ocurre, a utilizar bien los enlaces, a tener estudiadas las concentraciones...*¹²²⁶

Una de les funcions principals de la Primera Línea és la d'escortar els venedors dels rotatius nacionalsindicalistes al carrer. La premsa és imprescindible per recaptar diners i divulgar informació i doctrina del partit, per això es protegeix esmeradament la seva venda. Els falangistes ja tenen l'experiència del boicot antifeixista al diari *El Fascio*, i per això organitzen patrulles armades per supervisar la venda de diaris des del seu primer número¹²²⁷. La distribució de la premsa partidista sempre és accidentada i ocasiona molts maldecaps a les autoritats. Per si fora poc, els feixistes espanyols, acostumen a vendre la seva premsa en les "aceres roges" (barris com Cuatro Caminos o Vallecas a Madrid), imitant, en petita escala, els mètodes de propaganda practicats per altres moviments feixistes per tal de competir amb el marxisme per un mateix públic obrer, intimidar i demostrar el seu coratge. Els relats falangistes d'aquestes incursions a "territori comanxe" desborden d'èpica¹²²⁸. Per exemple, 11 de gener, data en la qual es publica el segon número de *F.E.*, un grup d'obers de significació esquerrana, intenta agredir als venedors del diari que s'havien arribat a l'acera roja" de Puerta del Sol. Primo de Rivera, que acompanya als venedors, fa ús d'un revòlver per dispersar als agressors¹²²⁹. En aquesta mateixa jornada, és assassinat, mentre llegeix un exemplar de *F.E.*, Francisco de Paula Sampol, un jove universitari feixista simpatitzant de FE però encara sense carnet. Abans de la mort de Sampol, ja s'havien produït altres altercats relacionats amb la venda de *F.E.*, contra els *voceadores* (qui baladreja el nom dels diaris pel carrer) i contra treballadors empleats en les imprentes on s'edita el diari, que són acusats de traïdors a la classe.

Les esquadres falangistes també assisteixen a actes aliens per repartir propaganda facciosa. Segons els falangistes, no es tracta d'una provocació, sinó que acudien de bona fe als mítings obrers, per explicar a públic la bona nova nacionalsindicalista. No podien ser tant innocents per no preveure quina seria la reacció dels interpel·lats quan, descaradament, se'ls hi feia propaganda feixista als seus nassos. Un altra provocació és la de penjar pancartes o banderes a espais de l'esquerra, com les Cases del Poble, ocupació simbòlica d'aquestes. Aquestes accions audaces causen un gran enrenou, i són una bona propaganda pel partit, alhora que calmen la impaciència dels joves militants de base.

¹²²⁶ Ruiz de Alda, J. *Obra Completa...* op. cit., p.227.

¹²²⁷ Un relat detallat sobre les escaramusses propiciades per la venda de *F.E.*, a Jerez Riesco, José Luis, *El Madrid de la Falange*, San Sebastián de los Reyes: Actas, 2006, pp. 282-314.

¹²²⁸ *Ibmd.*, 282-283.

¹²²⁹ "La salida de nuestro segundo número", *F.E.*, n° 3, 18 de gener de 1934, p. 7

Les esquadres falangistes també s'aposten a l'entrada dels locals del partit i vetllen perquè no es produeixen incidents durant els mítings falangistes. Com la premsa, els mítings són fonamentals per divulgar la doctrina i atreure nous militats, i consegüentment, noves quotes. En els mítings de províncies, hi acudeixen esquadres de diferents localitats, després se'ls hi passa revista i desfilen per la població per commocionar als veïns, intimidar als "rojos" i donar bona prova de la fortalesa falangista. En primer gran míting falangista després del de la Comèdia, el de Valladolid al març de 1934, hi acudeixen les esquadres de Madrid i de les capitals castellano-leoneses. L'acte se celebra a porta tancada i no registra accidents durant el seu transcurs, però els assistents són atacats quan abandonen la sala, amb el resultat d'alguns ferits, entre ells, Alvargonzález, i la mort d'un dels assistents, un jove estudiant simpatitzant, Àngel Abella. Sempre que s'enuncia una concentració falangista, causa commoció entre les esquerres locals, que, com a Valladolid, s'organitzen per desbaratar-la.

Les festivitats republicanes i obreres solen ser ocasions en les que els falangistes es manifesten, per mostrar la seva enemiga, encara que sigui simbòlica, a la República o al marxisme. Al marge de les commemoracions locals, les dues dates més assenyalades del calendari republicà són el 14 d'abril i l'1 de maig. El 14 d'abril de 1934, per exemple, al pas d'una manifestació republicana, els falangistes sevillans, constituïts poc abans, fan la seva presentació saludant a la romana des del balcó del seu local, situat a l'avinguda de la Llibertat, i xisclen "arribes" a Espanya i "moris" a la República¹²³⁰. Això els hi costa el tancament indefinit del seu local social. L'1 de maig de 1934 es registren alguns accidents a Madrid. Les esquadres falangistes tenen l'ordre de mantenir-se a l'aguait i actuar en cas de produir-se altercats, i de sabotejar la celebració, en funció de les seves possibilitats, per exemple, despenjant pancartes i colgant-ne de pròpies¹²³¹. Els falangistes no innoven, encara, respecte el calendari simbòlic patriòtic-religiós tradicional, tot i que ja commemoren algunes dates clau de la trajectòria del jove moviment, com l'aniversari de l'acte fundacional, la fusió de FE amb les JONS, o la mort del protomàrtir Matías Montero i posen un especial èmfasi en el 2 de maig, ja que els hi permet conjuminar populisme amb patriotisme i rivalitzar amb l'1 de maig proletari i internacionalista.

¹²³⁰ Veure el primer capítol de l'obra citada de Parejo. *Señoritos, jornaleros*, en el qual fa una exhaustiva investigació, a través de fonts policials, premsa i un original ús de les fotografies, del que succeí durant aquesta jornada.

¹²³¹ Ansaldo, J.A. op. cit., p.73.

Sempre és complicat trobar un racó prou arrecerat les capitals per instruir les milícies en la practica del tir, la marxa, i les tàctiques militars. Normalment, es fan servir propietats rústiques de militants falangistes acabalats o bé, zones forestals o parcs com la Casa de Campo madrilenya, on també s'instrueixen les milícies socialistes¹²³². Les excursions campestres fan les funcions d'un entrenament militar encobert¹²³³. A diferència d'altres moviments feixistes, els falangistes no fan desfilades marcial als carrers de les capitals, (si, en canvi, en petites localitats, després o abans d'un míting), i això es deu, a part de la seva feblesa, a les ordenances governamentals, que sancionen les marxes i concentracions polítiques no autoritzades, l'ús de símbols i emblemes, les salutacions polítiques i els uniformes. La primera concentració de les esquadres a l'aeròdrom de l'Estremera, a Carabanchel, té lloc en un espai tancat, quasi una metàfora de la poca visibilitat pública falangista. La no realització de marxes debilita la propaganda del partit als carrers, però són compensades pel rebombori dels mítings (a províncies, aquests es fan en atris descoberts) i els funerals als caiguts, amb un seguici fúnebre que moltes vegades recorria les immediateses del cementiri.

Quan un militant omple la butlleta d'ingrés en el partit, el primer que se li pregunta és si té una pistola, o, en clau, una "bicicleta"¹²³⁴ i, en cas contrari, se li facilita una. És difícil d'accedir a armes de foc, però aquestes no escassegen tant com ens tractem de fer entendre els falangistes per desprendre's de la imatge de pistolers o per afegir més èpica al seu relat. Les detencions per tinença il·lícita d'armes estan a l'ordre del dia, i la República ha de decretar, en diverses ocasions (prova del seu fracàs en la seva obstinació¹²³⁵) la prohibició de posseir armes de foc sense permís reglamentari. Aquest és un dels motius pel qual la relació amb les forces d'ordre públic es cuida tant. Una de les normes tàcites dels esquadristes és la de no atacar mai a la policia (amb l'excepció dels guàrdies d'assalt, lacais de la República), encara que aquesta carregui contra ells. Gràcies als contactes dins les forces d'ordre públic i la simpatia que en aquestes desperten aquells joves patriotes, els falangistes aconseguen armes i impunitat. Les armes també són obtingudes a través de contactes militars (molts militants joves falangistes, els hi toca, per edat, complir el servei militar), es confisquen als arsenals

¹²³² Així ho expliquen camises velles com el cap territorial de balears, Alfonso de Zayas, *Historia de la Vieja Guardia de Baleares* Madrid: Imp. Saez, 1955. Sobre la instrucció de les milícies a Madrid, amb fotografies de les maniobres a Montes Agudo, Gumersindo, *Vieja Guardia*, Madrid: M. Aguilar, 1939.

¹²³³ "Marchas deportivas", *Libertad*, 16 d'abril de 1934, p.1

¹²³⁴ Això es diu en una reportatge d'investigació d'un comunista càntabre infiltrat, relatat a *El Socialista*, 26 de setembre de 1934, p. 6. També ho corrobora el falangista Alejandro Corniero, op. cit., p. 92.

¹²³⁵ Llei relativa a la tinença d'armes de foc sense la guia o sense la llicència corresponent (*Gaceta*, 30 de gener de 1932), llei relativa a l'ús i tinença d'armes de foc (*Gaceta*, 12 de juliol de 1933), Reglament sobre fabricació, comerç, ús i tinença d'armes (*Gaceta*, 16 de febrer de 1934), Llei de tinença d'armes de foc (*Gaceta*, 27 de novembre de 1934) i innumerables modificacions i correccions d'aquestes...

d'agrupacions rivals¹²³⁶, es compren al mercat negre, a l'estranger, a alguns fabricants afins, o són proveïdes per persones d'ordre que tenen una llicència legal i posen a disposició dels joves falangistes les seves armes, a les que raspen els número de sèrie per no comprometre'ls.

La Primera Línea està composada, en la seva immensa majoria, com ja hem dit, per joves, i, concretament, per joves estudiants. Les primeres esquadres falangistes es formen a la universitat, per tant, la Primera Línea és una extensió d'aquestes pioneres quadrilles universitàries. Les tres primeres centúries madrilenyes estan composades per estudiants de Dret i Ciències (amb J. M. Fanjul al capdavant, comandades per J.M Díaz Aguado i L. Martínez Campos respectivament), Medicina (encapçalada per A. Aznar), i Escoles Especials (amb Luis de Aguilar com a director), més dues falanges, de Lletres (A. Salazar) i Farmàcia (Rodríguez Jiménez)¹²³⁷. Per tant, la milícia inicial de Falange està conformada per estudiants, instruïts per exlegionaris de la guerra del Marroc. Aquesta és la composició ideal, segons Ledesma¹²³⁸, d'un cos paramilitar modern, i és molt semblant a la dels *fasci di combattimento* italians i les SA a Alemanya: una barreja de fogosa sàvia jove i experts combatents endurits a la Guerra Mundial. No és estrany que les tàctiques paramilitars dels falangistes estiguin inspirades en l'esperit dels terços legionaris, tropa especial ensinistrada per executar les operacions més arriscades, i en la "guerrilla urbana" feixista, és a dir, accions llampec minuciosament planificades (tot i que, a la pràctica, la violència entre bandes rivals esclatarà de forma espontània, fruit d'una provocació o una discussió), que cerquen l'eficiència (pocs recursos, poques baixes i molt de sarau) i l'efecte sorpresa. Aquestes atzagaiades fugaces els hi reporten més rèdits que les batalles campals, ja que l'al·luvió d'accions feixistes sobredimensiona les forces pròpies i desmoralitza a l'enemic, sotmès al neguit de ser hostilitzat d'imprevist. Gràcies a aquesta violència omnipresent, l'opinió pública no pot ignorar aquest grupuscle minoritari que són els partits feixistes a arreu d'Europa abans de la seva expansió. És la violència contra el sindicalisme de classe és el millor aparador del feixisme cara a les classes d'ordre, i en el suport d'aquestes es sustenta el seu salt endavant.

La composició de l'esquadrisme falangista no difereix massa a la d'altres feixismes com l'italià o alemany. En tots ells, les tropes d'assalts estan integrades majoritàriament per homes joves: a les SA de Belin, un 90% dels esquadristes són menors de 30

¹²³⁶ Jato, D, op. cit., p.94.

¹²³⁷ Ibid.,, p. 90

¹²³⁸ Ledesma, R, op. cit., (1968), p. 116

anys¹²³⁹ i, a nivell nacional, el 75% té menys de 25 anys en xifres compreses entre 1929 i 1932¹²⁴⁰. El feixisme espanyol, no té al seu haver un contingent de veterans de guerra, per raons òbvies, però s'ha dit que els estudiants compleixen la mateixa funció de catapultes del feixisme que els ex-combatents en altres països¹²⁴¹. Per aquests esquadristes adolescents, que no han combatut en cap guerra, ni tant sols han complert el servei militar (per edat, o com en el cas alemany, perquè el Tractat de Versalles els hi ho impedeix) la milícia política és una sublimació d'aquella experiència bèl·lica. Ara bé, sembla que en el cas de les SA, el component popular (joves obrers aturats) és major que en altres feixismes, per exemple, l'espanyol, en el qual prima l'estudiant de família burgesa¹²⁴², fins i tot allà on s'ha constatat una presència nombrosa d'esquadristes d'extracció popular, com a Sevilla¹²⁴³. Tanmateix, un 40% d'estudiants del NSDStB formen part de les SA, quan no és obligatòria, pels afiliats al sindicat nazi, la militància al partit o a les Tropes d'Assalt¹²⁴⁴. En el cas italià, diu Lyttelton el feixisme *manipolò con successo (e non soltanto nei suoi anni iniziali) i vaghi istinti ribellistici e l'aspirazione ad una maggiore libertà di espressione presenti nella università e nelle scuole, dominate da una tradizione pesantemente autoritari*¹²⁴⁵ Els estudiants, junt als veterans de guerra, són el nucli dur dels *fasci di combattimento*.

Només cal prestar atenció al caràcter de les víctimes o dels executors de la violència per adonar-se que, la Primera Línea falangista, està atapeïda de joves estudiants. En gairebé tots els sumaris judicials relacionats amb l'esquadriste falangista que hem pogut consultar (una font indirecta per conèixer *qui són* els esquadristes), hi estan implicats joves afiliats al SEU. Una dada prou eloqüent: entre 1933 i juliol de 1936, la violència política deixa un rosari de catorze estudiants caiguts, el col·lectiu més representat en el victimari falangista¹²⁴⁶. No per casualitat, la direcció de la Primera

¹²³⁹ Bessel, R. op. cit., p.35.

¹²⁴⁰ Mann, M. *Fascistas*, Cambridge: Cambridge University Press, p.162.

¹²⁴¹ Penella, M., *La Falange teórica*, Barcelona: Planeta, 2006, p.139.

¹²⁴² Les SA tindrien un component obrer més pronunciat, però cal matisar segon àrea geogràfica. Bessel, R. op. cit., p.39. Veure també *The social basis of european fascist movements...* pp.115-123. Segons Eric Michaud, els estudiants nazis van estar sota la tutela de les SA fins 1933, Michaud, E. "Soldados de una idea' Los jóvenes bajo el Tercer Reich", *Historia de los jóvenes*, Madrid: Taurus, 1996, p. 357.

¹²⁴³ Parejo, J. A. op. cit., (2008), p.71. El col·lectiu més nombrós és el dels estudiants, amb 445 representants.

¹²⁴⁴ Steinberg, op. cit., p.88. Val a dir, que un 40% del total del NSDStB no és una xifra gaire elevada, tenint en compte que cap el 1930, aquesta organització només comptava amb 5.500 efectius aproximadament. Sí és cert que la presència de joves estudiants universitaris a les SA és superior al partit, com es pot comprovar comparant les taules 2.12, i 2.5 de l'obra abans citada *The social basis of european fascist movements...* pp 77-80, i 116-120. Cal tenir en compte que, a Alemanya, els estudiants universitaris són una minoria elitista (aquest obra, i els ja llunyans recomptes elaborats per M. Kater, la qualifiquen com a tal, dividint entre estudiants universitaris i no universitaris). Si sumem els universitaris, els batxillers i els estudiants d'escoles tècniques i professionals, la xifra no és menyspreable. En el cas italià, els *fasci di combattimento* estan formats per homes joves, molts d'ells, excombatents. Es tenen poques dades sobre l'ocupació socioprofessional dels esquadristes de primera hora, però a la *Milizia Volontaria per la Sicurezza Nazionale*, institució que "absorbeix tota l'estructura esquadrista", els estudiants representen el 12,4% del total, només superats per empleats, treballadors i artesans i per sobre camperols o comerciants, *The social basis of european fascist movements...* pp. 24-25.

¹²⁴⁵ Lyttelton, A.. *La conquista del potere: il fascismo dal 1919 al 1929*, Bari: Laterza, 1982, p.90

¹²⁴⁶ Amb 14 morts, Ruiz Carnicer, M. A. *El Sindicato Español Universitario (S.E.U), 1939-1965: la socialització política de la joventut universitària en el franquisme*, Madrid: siglo XXI, 1996. p.57.

Línea recau, després de la dimissió, o expulsió, dels militars monàrquics de primera hora, en L. de Aguilar, i posteriorment, en A. Aznar, de vint-i-sis i vint-i-quatre anys respectivament, i tots dos universitaris recent llicenciats. No és tampoc anecdòtic que sigui Ruiz de Alda, líder oficiós de la Primera Línea, l'intermediari entre el partit i els estudiants¹²⁴⁷.

*Esos grupitos de mercenarios atildados, cuyo credo es el odio, y cuyo resorte la bilis, han de ser exterminados*¹²⁴⁸. Amb aquestes truculentes paraules és refereix el diari jonsista *Libertad* a la FUE. Ja hem vist abans que la primera i única missió que es proposa el SEU és expulsar violentament la FUE de la universitat. Al seu una associació minoritària, la violència és la única manera de destacar i poder competir amb els fueistes. A poc d'encetar l'any 1934, es posen mans a l'obra, i tenen lloc els primers episodis de violència entre estudiants d'esquerres i d'extrema dreta, tant habituals aquest curs que acaben per esdevenir tot un problema d'Estat. El curs de 1933-34 és el més violent de la República. La conflictivitat estudiantil serà constant¹²⁴⁹. El principi de curs, com ja hem esmentat, coincidint amb la campanya electoral, havia resultat estranyament tranquil, en quan a conflictivitat política. Ja hem apuntat que això es pot deure, per una banda, a la crisi de la FUE, el projecte reformista del qual es troba en un punt mort, i per l'altra, perquè la mobilització estudiantil es desvia al carrer. No cessen, per això, les reivindicacions professionals, tot i que per interessos corporatius de determinades facultats. Es comença a apreciar com la balança a la universitat s'està decantant cap a la dreta.

El conflicte de finals de gener de 1934, la primera, i tràgica, actuació pública del SEU, evidencia la inviabilitat d'un model de FUE "estricteament professional", al que ara li venen maldades sense el suport oficial. Els fets donen munició als comunistes, que estan mantenint un pols amb els professionalistes per la politització de l'associació. Tot comença a Saragossa el 20 de gener, quan, en una disputa entre estudiants d'esquerra i extrema dreta fora del recinte universitari, un estudiant feixista, Manuel

¹²⁴⁷ Diu Girón en el pròleg de les obres completes d'Alda, que "aquest forma i enrobusteix el SEU", *Obra completa...* op. cit., p.7.

¹²⁴⁸ "Derivaciones repugnantes de la FUE", *Libertad*, 18 d'abril de 1932, p.2.

¹²⁴⁹ Ho explica, per exemple, un seuista de Dret, que després serà enllaç militar amb el general Mola, el general Gavilán, Fernández-Coppel, Jorge, *General Gavilán, memorias: de enlace del general Mola a Jefe de la Casa Militar de Franco*, Madrid: La Esfera de los Libros, 2005, pp.37-38.

Baselga, és ferit d'arma de foc. L'atemptat és imputat als fueistes. Els catedràtics del reaccionari claustre de Saragossa, aprofiten l'avinentsa per a suspendre, arbitràriament, la representació estudiantil i clausurar els locals de la FUE, amb el pretext d'evitar mals majors¹²⁵⁰, ja que el motiu de la confrontació estudiantil venia sent la polèmica sobre la representació. Però està clar que el mòbil de l'agressió és polític i, a més, s'ha produït fora de la universitat, i, per tant, de la jurisdicció del claustre. Per la FUE, aquest incident només és l'excusa, molt de temps esperada pel claustre saragossà, per despullar-la de la representació.

La FUE convoca una vaga de 48 hores pel seu desgreu, i organitza piquets per prohibir als estudiants esquirols l'entrada a les classes. Inclòs algun professor no solidari en surt malparat¹²⁵¹. La vaga s'estén a totes les universitats de l'Estat... i en totes elles, els estudiants antifueistes es resisteixen a les pressions amb violència. El ministre d'Instrucció Pública, Pareja Yébenes decideix que no hi ha disposició legal alguna que justifiqui o autoritzi la determinació presa pel claustre universitari i que s'ha de restablir la representació. El claustre de Saragossa dimiteix en bloc després de ser desautoritzat pel govern. Això enfurisma als estudiants anti-FUE i esclaten incidents a Sevilla (on és assaltat el local de la federació), València, Valladolid, Saragossa... En tots aquests casos, estudiants feixistes, tradicionalistes i catòlics cooperen contra els vaguistes¹²⁵². A Madrid, el focus de conflicte són l'Escola Normal, l'Escola de Comerç i la facultat de Medicina de San Carlos¹²⁵³. En aquesta facultat, una horda d'estudiants feixistes, tradicionalistes i catòlics assalta el local de la FUE, assestant-li un tret al coll a l'estudiant socialista Zárrega. Aquesta operació, segons fonts falangistes, és planificada per Ruiz de Alda com una revenja per l'atemptat contra el feixista saragossà Baselga. Evidentment, els dos bàndols s'acusen mútuament d'haver obert foc primer. Estudiants feixistes i fueistes són detinguts per aquests accidents. A. Aznar, cap de l'operació d'assalt, que és reconegut pel mateix degà de la facultat, és declarat innocent per manca de proves. Els estudiants fueistes als que li son confiscades armes no ho tenen tan fàcil, però finalment, també aconseguen l'indult¹²⁵⁴.

¹²⁵⁰ González Calleja, E. op. cit., (2009), p.167

¹²⁵¹ A l'Escola de Comerç, el catedràtic de Dret Mercantil, l'autoritari Garrigues, fou ruixat amb aigua freda, *FUE* (Madrid), febrer de 1934, p. 11.

¹²⁵² A Saragossa, s'organitza un front anti-FUE, com també a València o a Valladolid, on jonsistes, tradicionalistes i catòlics sempre havien cooperat.

¹²⁵³ La mateixa on escassament tres anys enrere els estudiants antimonàrquics s'havien atrinxerat i llançat projectils contra les forces d'ordre públic que assetjava l'edifici, batalla que va acabar amb morts i ferits i amb un gran escàndol polític que provoca el cessament del Director General de Seguretat, Emilio Mola. No és casual que aquest tiroteig entre bàndols tingui lloc al mateix escenari, doncs Medicina és, des d'aleshores, una facultat molt polititzada (i hi és fort el feixisme, però també hi ha una important cèl·lula comunista) i on es pot radiografiar aquesta decantament dels estudiants cap a l'extremisme polític, concretament cap al nacionalisme radical.

¹²⁵⁴ Tagueña, M. op. cit., p.42

És aleshores, com veurem en un altre apartat, que la violència universitària esdevé objecte de debat al parlament i la premsa, i es desencadena una intensa campanya de la dreta per la supressió de la representació estudiantil de la FUE. Aquesta organització no està contenta de l'actuació del govern en aquest afer, primer, per la intervenció de les forces d'ordre públic en els successos, morosa i selectiva, i, després, per aquesta persecució de les dretes, que el govern, segons el seu parer, no només permet, sinó que alena. La FUE "professional" demana serenitat als seus afiliats. Però molts militants no estan disposats a quedar-se impassibles per més temps:

*Ante la inepticia con que actúan los encargados de la gobernación del Estado, los estudiantes anuncian que, si llega el caso, repelerán la violencia con violencia. Que están dispuestos a defender sus vidas, sea como sea (...) toda la responsabilidad que se derive de este hecho, de que los estudiantes organizados que soñaron una Universidad mejor (...) se lancen a la guerra civil (...) pertenece a los políticos que alientan cierta clase de campañas de tipo criminal y al gobierno que lo permite*¹²⁵⁵.

Aquesta bipolaritat de la FUE palesa la crisi que travessa l'associació. Els professionalistes demanen pau amb poca convicció, doncs el seu projecte necessita del suport actiu del govern i són conscient que ja no el tenen, de manera que es troben en un carreró sense sortida. Donades les circumstàncies, l'admonició comunista pot semblar més "realista", que l'obstinació dels professionalistes per desentendre's de tota lluita política. Així, s'entén que els comunistes vagin guanyant adeptes dins l'associació i que la seva conquesta de la majoria en la direcció no sigui fruit d'un complot, o d'un hàbil cop de mà. També és cert que amb aquesta hegemonia comunista, molts fueistes abandonen l'organització perquè no accepten la introducció de la lluita de classes a la universitat. Quan el diputat socialista afirma en el debat parlamentari sobre els fets de gener a San Carlos que aquests són un reflex del que succeeix a la societat¹²⁵⁶, FUE de Madrid sembla contestar-li quan publica que *no puede haber lucha de clases en la universidad porque la casi totalidad (...) pertenece (...) a medios económicos muy aproximados*¹²⁵⁷. Hernández Zancajo, per cert, acusa directament a J.A. Primo de Rivera de l'espiral de violència entre els joves universitaris, i al govern de consentir la impunitat del *fascio*. Aquest dicteri mereix una de les primeres al·locucions parlamentàries del diputat falangista, en la qual explica quines són, al seu parer, les causes d'aquesta violència que s'ha apoderat de les universitats espanyoles.

¹²⁵⁵

¹²⁵⁶ *Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes*, 1 de febrer de 1934, pp. 819-821

¹²⁵⁷ "La violencia en la universidad", FUE (Madrid), febrer de 1934, p.1.

Per Primo de Rivera, la FUE ha introduït la violència a la universitat, sempre ha disparat primer (els altres han contraatacat, però els disculpa, quan pocs dies abans els fueistes han deixat moribund un company seu a Saragossa). També és culpa al govern, que coacciona l'activitat pública del feixisme i aquest no li queda altra sortida que la violència en legítima defensa. La FUE és una associació política, (per tant, ha de deixar de rebre l'empara legal i econòmica del govern). La declaració d'antifeixisme d'alguna associació professional així ho testimonia. L'associació de Medicina (un feu dels comunistes, amb representants com Tagüeña, Claudín, Coello, Simarro...) ja s'havia declarat antifeixista a la primavera de 1933, i, a primers de gener de 1934, havia expulsat "poc democràticament"¹²⁵⁸, als estudiants que professen idees feixistes. J.A. Primo de Rivera és fa ressò d'aquest matís: no només els que militin, sinó els que *professin* idees feixistes. Pel cap de FE, aquesta és una mesura inquisitorial sobre la forma de pensar, i no sobre els fets, que és la mateixa actitud que té el govern respecte el fenomen feixista, que, per altra banda, és molt poc liberal.

S'explica sol, doncs, que sigui a la facultat de Medicina on s'hagin produït el gruix dels enfrontaments. La cadena de fets, continua. El nou de febrer de 1934 és assassinat el falangista M. Montero, estudiant de Medicina, per un militant de les joventuts socialistes, Tello Tortajada. Matías Montero havia estat un dels assaltants al local de la FUE de Medicina, per tant, la seva mort és una *vendetta*. El seu decés passa als annals de la història falangista, i inaugura pròpiament el seu martirologi (tot i que abans ja hi havia hagut morts, però de simpatitzants del *fascio*, més que de militants). Montero el "protomàrtir" del moviment, i el dia de la seva mort es commemora cada any pels falangistes, i se santifica com a festivitat oficial durant el franquisme, "el dia de l'estudiant caigut". Montero havia estat de la FUE, per tant, és un caragirat pels seus antics companys. Aquesta és una tendència de la violència política d'aquells anys: atemptar contra l'antic company, que a més de ser un traïdor, posseeix informació privilegiada que pot ser utilitzada en perjudici dels antics camarades.

S'ha dit que, aquest assassinat, va marcar un punt d'inflexió en la violència estudiantil, en paraules de González Calleja, l'assassinat de Montero *marcó el tránsito desde la tradicional violencia tumultuaria estudiantil hacia el pistoleroismo, transformando la lucha ideológica universitaria en un verdadero problema de política nacional*¹²⁵⁹. Per Tagüeña, company a la facultat de Montero, aquell atemptat també significa un salt qualitatiu en les disputes, fins ara encara "infantils", entre estudiants de

¹²⁵⁸ Tagüeña, M. op. cit., p.43

¹²⁵⁹ González Calleja, E. "Rebelión en las aulas"... op. cit., (2005), p.74.

diferent filiació política. L'editorial del diari *FUE* després dels fets de gener, ja adverteix emfàticament que *lucha entre estudiantes (...) siempre las ha habido (...) pero NUNCA, conste, NUNCA HABÍAN HABLADO LAS PISTOLAS EN LA RENCILLAS ENTRE ESTUDIANTES*¹²⁶⁰. Montero havia estat una víctima premeditada, es a dir, el seu assassinat no és fruit d'un altercat espontani. El "protomàrtir" ja tenia ja una sòlida trajectòria en l'incipient feixisme espanyol, no era un nouvingut. I havia estat comunista, per tant, era un roig penedit, de manera que reunia totes les condicions per ser víctima, i també per ser mitificat.

La campanya de la dreta contra la FUE es fa més crua, aprofitant el dol per la mort de Montero. El seu sepeli es converteix en un gran acte antimarxista i de germanor entre tota la dreta, al que hi acudeixen tradicionalistes, alfonsins i japistes. La premsa de dretes acusa a la FUE d'haver causat indirectament la mort de Montero, i els fueistes neguen rotundament aquestes iniquès acusacions¹²⁶¹. Comín, diputat tradicionalista, aprofita l'avinentsa per presentar un moció al parlament a favor de la supressió de la representació estudiantil (a la que, per cert, J. A. Primo de Rivera vota en contra, com veurem). Aquesta mort desencadena també l'intercanvi de retrets entre José Antonio i la dreta monàrquica, que pressiona als falangistes perquè es cobrin la venjança. També agreuja el debat intern sobre la violència, entre una branca, encapçala per J.A. Primo de Rivera, partidari d'esperar a consolidar políticament el partit abans d'obrir la caixa dels trons de la violència, i un altra encapçala per Ruiz de Alda, que advoca per l'ull per ull sense més dilació. A la universitat, l'estratègia de Primo de Rivera és contemporanitzar amb la FUE. De fet, i malgrat aquestes trifulgues dels falangistes amb la federació, qui porta la iniciativa del combat amb aquesta encara són, de moment, els tradicionalistes¹²⁶². El rude Ruiz de Alda reconeix altres mètodes que els violents per derrotar la FUE, *absorbiéndola o disgregándola, o bien apoderándose de ella*¹²⁶³.

10.2.2 La FUE, aquell obscur objecte del desig dels feixistes espanyols.

El primer objectiu confés dels universitaris feixistes fou el de noquejar la FUE. Però aquesta relació pugilística no exhaureix tota la història dels contactes entre els feixistes i l'associació estudiantil republicana. Els fundadors del feixisme espanyol, Giménez

¹²⁶⁰ "La violencia en la universidad", *FUE* (Madrid), febrer de 1934, p.1.

¹²⁶¹ "Del asesinato del estudiante Matías Montero", *FUE* (Madrid), febrer de 1934, p.1

¹²⁶² Tagueña, M. op. cit., p.45.

¹²⁶³ Ruiz de Alda, J. *Oba Completa...*op. cit., p.223.

Caballero, Ledesma, i més tard, José Antonio, tots ells reserven un paper preponderant a la FUE en la seva estratègia per bastir un partit feixista de masses. Els estudiants poden constituir una pionera promoció d'activistes, sobretot mentre el reclutament entre les classes populars no acabi de quallar. Abans d'esperar que les idees feixistes facin eclosió a la universitat en una organització estudiantil majoritària, es projecta una operació amb resultats més immediats: la clientelització de l'associació oficial d'estudiants. Per aconseguir-ho, es fa ús d'una tàctica entrista d'infiltració i escalada fins a la seva direcció. Quan la FUE expulsa als estudiants feixistes, aleshores sí, només continua vigent una sola tàctica, la violència.

10.2.2.1. Primer assalt. Giménez Caballero i la seva fallida tutela del moviment estudiantil.

La glorificació d'allò nou, i, per consegüent, de la joventut, s'estén transversalment per tot el magma de la nova política. Símbol de la rebel·lia juvenil, la FUE és una organització oficialment apolítica (tot i que en ella hi ha un pòsit polític, de tendència republicana d'esquerres) que malda per a cohesionar tota la comunitat universitària, per sobre de divisions externes a la universitat, d'índole política o religiosa i defensar els interessos professionals de tots els estudiants. La FUE comença per ser un moviment de resistència cultural (però en en ella és subjacent una oposició política vers un règim autoritari sota pal·li) que reflexa la fallida dels valors del paternalisme dictatorial, incapaç de seguir el ritme de les transformacions socials¹²⁶⁴. El moviment estudiantil desafia "l'hegemonia cultural" del règim, elevant allò personal (noves pautes de vida, nous hàbits quotidians...¹²⁶⁵) a la categoria de repte a la política establerta. Aquest paper de la FUE com a estendard d'una revolta generacional que mobilitza a joves aïrats, que sintonitzen més amb valors morals que amb programes polítics, són les qualitats que Giménez Caballero valora en aquesta associació i que la fan susceptible de poder posar en ella els ous del seu projecte feixista, presentat en la seva seminal "Carta a un compañero de la Joven España", adreçada a *jóvenes muchachos españoles que quieran pasar por ella su consciencia de madrugada*¹²⁶⁶. Aquesta epístola, dirigida a Ramón Iglesias Parga, lector universitari a Goteborg, i que serveix de pròleg de l'obra de Malaparte "Itàlia contra Europa" traduïda amb l'unanimitat títol de "En torno al casticismo en Italia", no és el rampell espontani d'un intel·lectual

¹²⁶⁴ Shlomo Ben-Ami la defineix com una institució transgressora contracultural, perquè incentiva una subversió del sistema de valors de l'aparell oficial. Veure, Ben-Ami, S., op. cit. (1990), pp. 100-101.

¹²⁶⁵ Autor del llibre, molt popular entre els estudiants, *Libertad de Amar y derecho a morir* (1929). De fet, les primeres manifestacions públiques de la FUE es produeixen arrel de la sanció que s'imposa al seu autor, el professor de dret Jiménez de Asúa per haver donat una conferència sobre planificació familiar.

¹²⁶⁶ Publicada a *La Gaceta Literaria*, n°52, 15 de febrer de 1929, p.1

enlluernat amb el feixisme italià, sinó un globus sonda que prospecta la receptivitat del públic espanyol al feixisme¹²⁶⁷. La carta ja ha estat àmpliament analitzada, per tant, només seleccionarem tres elements: en primer lloc, la trajectòria política en la qual reconeix el mateix Giménez Caballero,

*La carta es de un muchacho español como yo, que ha sido estudiante de letras como yo, embebido de tradición germanizante y occidental como yo, soldado como yo, lector universitario en una región nórdica de Europa como yo, y que se ha encontrado de pronto –en la vuelta fatal de nuestra generación- a Italia: como yo*¹²⁶⁸.

Aquest recorregut il·lustra l'encontre amb el nacionalisme antieuropeu (és a dir, antidemòcrata i antiliberal) d'una generació que madura durant la Dictadura, i que, tot hi no fer oposició, tampoc se sent representada per un règim autoritari eixarreit. Giménez qualifica al govern de Primo de Rivera com una situació: *defensiva más que agresiva. De policía severa más que de irrespetuosos condotieros, de aventureros terribles, de infanzones arriscados*. I remata: *por eso es un error decisivo considerar la situación actual de España como “fascista”*¹²⁶⁹.

Per últim, el missatge que el Robinson del feixisme espanyol deixa en una ampolla *ni por hoy ni por mañana*, però sí per demà passat, és el d'un feixisme espanyol, no el d'un calc del feixisme italià, ja que a Espanya existeix una tradició pre-feixista, un *hacismo*, que Giménez Caballero retrotrau als Reis Catòlics, Cisneros, la revolta de les comunitats i Sant Ignacio de Loyola. Itàlia i Espanya comparteixen el mateix destí llatí contra els bàrbaros rossos del nord, però cadascú ha de cercar la seva via pròpia.

Giménez no va esperar en actitud passiva que els joves rebessin el seu missatge, sinó que s'implica en el moviment estudiantil, doncs intueix en ell, correctament, un focus de potencial feixistització. Giménez Caballero sobreinterpreta el moviment estudiantil, i confia en que pugui ser la llançadora del feixisme polític a Espanya¹²⁷⁰, no en va, tots els moviments feixistes han estat catapultats pels joves¹²⁷¹. Abans, *La Gaceta Literaria*

¹²⁶⁷ Com explica Selva, E., *Giménez Caballero: entre la vanguardia y el fascismo*, València: Pre-textos, 2005, pp. 115-133

¹²⁶⁸ Una edició *on-line* de la carta, a Proyecto de Filosofía en Español

<http://www.filosofia.org/hem/dep/gac/gt05201a.htm> [Consulta: 6-04-2010]

¹²⁶⁹ Les cometes substitueixen a la cursiva del text original per subratllar el terme.

¹²⁷⁰ No en va, els estudiants han donat un to “prefeixista” a la situació actual, sembrant les condicions pel desenvolupament d'aquest moviment, opina Giménez en el n° 57 de *La Gaceta Literaria*, p.3

¹²⁷¹ Les esperances posades per Giménez Caballero en que el moviment estudiantil propulsi un feixisme espanyol, a Selva, E, op. cit. (2000), pp. 148-151, així que prescindirem dels detalls per anar directament a examinar la sobreinterpretació que Giménez Caballero fa del nou fenomen estudiantil, al que llagoteja en el número especial de la *La Gaceta Literaria* a ell dedicat, el n° 82, 15 de maig de 1930, on es pot llegir que l'associació federativa dels espanyols és, ni més ni menys, *el acontecimiento más importante de la vida alta española desde el siglo XVI* (p.7), i s'ofereix com a padrí de l'associació, al primer congrés del qual acudeix en qualitat de membre d'honor.

mai havia publicat cap notícia sobre la revolta estudiantil, contemporània a la seva fundació (la revista i la FUE neixen al mateix curs de 1927). *La Gaceta* és l'adalil de la literatura pura i deshumanitzada, i, per tant, no es mescla amb el moviment antidictatorial, malgrat el seu culte a la nova literatura, els seus núbils autors, i el seu menyspreu a l'art putrefacte i a tota la quincalla obsoleta. No és fins la caiguda de la Dictadura que *La Gaceta* comença a prestar atenció al fenomen estudiantil, i no només per la relaxació de la censura. Derrocat el règim autoritari, al qual, la majoria d'aquesta jove intel·lectualitat no ha combatut, malgrat denostar-lo com a andròmina prehistòrica, Giménez Caballero intensifica la seva propaganda feixista i veu en el moviment estudiantil com el punt de partida del feixisme espanyol. És amb aquestes intencions que, al maig de 1930, dedica un número extraordinari de *La Gaceta Literaria* als nous universitaris espanyols (nº 82, 15 de maig de 1930), amb l'efígie gegantina d'Antoni Maria Sbert a la portada. En la seva editorial, justifica l'especial argumentant que la *Gaceta* té molta part de culpa en el sorgiment d'aquesta nova generació d'estudiants universitaris, doncs ha donat a conèixer el nou fenomen estudiantil des de la seva fundació, la qual cosa és falsa, ja que únicament s'ha limitat, de tant en tant, a notificar l'investiment d'algun nou catedràtic, és a dir, a informar sobre les elits universitàries¹²⁷². També es posa de relleu la identitat universitària de la direcció de la revista (Sainz Rodríguez és professor universitari, i "precursor de la FUE" (¿?), Giménez Caballero ha estat universitari, i no se n'ha deixat de sentir mai...) i que la revista sempre s'ha confeccionat pensant en el seu públic natural, els estudiants¹²⁷³. Giménez Caballero fa la gara-gara als estudiants, encaterinant-los com a "salvadors de la pàtria", a fi i efecte d'aconseguir valer-se del moviment en pro del seu *hacismo*, oferint-lis els galons d'avantguarda per ells anhelats. Giménez participa en el primer Congrés Nacional de la UFEH, programa un cicle de cinefòrum, apareix, de cop i volta, una secció escolar a *La Gaceta* ("La Gaceta Universitaria", que informa de l'actualitat de la FUE), i fins i tot convoca un concurs de relats universitaris (retribuït amb 300 pessetes) que du el seu nom. Giménez Caballero fa una sobre-interpretació feixista del moviment estudiantil, una alenada d'aire fresc en la lineal història de parlamentarisme fraudulent i de "militarades" de l'Espanya contemporània. L'avantguarda no ha desaparegut, s'ha transformat. L'avantguardisme s'ha commutat en el moviment universitari, fautor de revolució moral que no ha sabut protagonitzar l'avantguarda estètica, per això, és lògic que la revista degana de l'avantguarda doni un tracte preferencial al fenomen

¹²⁷² Quan es proclami la República, *Gaceta Literaria* també reclama el seu bocí de mèrit com a "òrgan de la joventut universitària", nº 105, 1 de maig de 1931.

¹²⁷³ *La Gaceta Literaria*, nº82, 15 de maig de 1930, p.1

universitari. La fase constructiva de l'avantguarda, diu Giménez Caballero, *se injerta en el fenómeno juvenil de "lo universitario"*¹²⁷⁴

El director de *La Gaceta Literaria*, desgrana tots aquells trets de la FUE candidats a aplicar-lis "l'aparell ortopèdic"¹²⁷⁵ feixista. Un d'ells és el seu corporativisme i la seva idea la universitat com una societat funcional, coordinada i perfectament organitzada¹²⁷⁶, on no es tolerin actituds individualistes. Els estudiants fueistes també estan resolts a ser la nova elit (elit cultural, no estamental, en la línia del nou aristocratism orteguà)¹²⁷⁷, però sense desentendre's de les masses, a les que han de desbrossar l'accés a la cultura, i, conseqüentment, a la llibertat. Un ideal populista, de fondo arrelam en la cultura política progressista espanyola, que plau a Giménez Caballero, sempre i quan la FUE estabuli al poble en un ordenament jeràrquic i funcional, en una democràcia orgànica corporativa¹²⁷⁸. La com-penetració en el poble no s'ha de produir mitjançant valors obsolets, com el de "llibertat", "república", "justícia social" o "drets de la ciutadania" (que, tanmateix, han estat les idees motriu de la revolta universitària), ni tampoc a través d'un programa polític, sinó amb la intermediació d'un mite que amalgami obrers i estudiants (les dues classes germanes, doncs ambdues aspiren a superar el determinisme de classe) i que només pot ser autènticament nacional, si a la vegada és popular, *mágico y total*. El Giménez Caballero post-avantguardista, consagrat al misticisme polític (no tornarà a escriure literatura) es retroba amb allò popular¹²⁷⁹, com també amb la religió, a la manera de Heidegger, com un retorn al misteri del caos original. El nou contacte amb allò popular és una experiència ultrasensorial per la qual el visionari es fon amb la mare terra, un essencialisme molt més radical que el paisatgisme del 98. Giménez refà aquesta mística popular i profana del 98 i teoritza sobre un concepte de poble antidemocràtic, alternatiu al *demos* urbà. De la ciutat han nascut les xacres de la modernitat (com la lluita de classes), de manera que l'única forma que l'home modern pugui recobrar la seva identitat i unitat és retornant al poble, on, suposadament, regna l'harmonia de classes. La democràcia embastardeix l'autenticitat popular, ja que el *demos* no és el

¹²⁷⁴ *La Gaceta Literaria*, n° 83, 1 de juny de 1930, p. 1

¹²⁷⁵ Felix expressió de Selva, Enrique, "La antítesis "popular"/"democrático" en el Robinsón Literario de España (1931-1932)", *Vanguardia española e intermedialidad: artes escénicas, cine y radio*, Madrid, Iberoamericana; Frankfurt am Main, Vervuert, 2005.

¹²⁷⁶ Idea de regust orteguà. La ambigüitat del seu pensament el fa ser pròdig en ramificacions ideològiques no previstes pel seu autor.

¹²⁷⁷ Les conclusions del seu congrés a *La Gaceta Literaria*, n° 82, 15 de maig de 1930, pp. 9-10. Sobre la FUE com elit estudiantil, Mancebo, M. F., op. cit., (1982) Mancebo utilitza el concepte, un xic confús, de contra-elit o elit *outsider*. El cert és que els estudiants se senten l'avantguarda del moviment de depuració democràtica (a la vegada que *decideixen*, literalment, en votació al primer congrés, redimir a les masses assedegades de cultura), i reben amb satisfacció el premi que els hi oferirà el nou règim, la representació estudiantil, que després resulta ser un obsequi enverinat.

¹²⁷⁸ *La Gaceta Literaria*, n°82, 15 de Mayo de 1930, p.7

¹²⁷⁹ Veure Selva, E. op. cit., (2005), pp. 75-96.

poble, és un artifici de convivència, i la llibertat és una il·lusió que anorrea la solidaritat entre persones de diferents condicions, enfrontant-les per uns interessos esbiaixats. Per tant, els estudiants no han de caure sota la fèrula dels partits republicans (Giménez intuïa perfectament el que acabaria passant a curt termini), ni en els cants de sirena dels intel·lectuals liberals, però tampoc en la trampa del professionalisme exclusivista, sinó posar el seus coneixements al servei del poble, que en Giménez és sinònim de nació però sense rivets elitistes. Finalment, Giménez vol veure en el patriotisme liberal dels estudiants la matèria prima sobre la que llescar amb el seu escalpel ideològic. Efectivament, la FUE s'enorgulleix d'estimar la pàtria, però és patriòtica en el sentit del nacionalisme liberal *azañista*¹²⁸⁰, comprensiu amb la pluralitat i advers a la tradició del centralisme reaccionari, o bé obeeix al "principi nacionalitzador" d'Ortega, com una promesa de vertebració de la nació que ha de precedir a qualsevol acció pública. Com associació unitarista en un sentit jacobí (és a dir, no centralista), recolzen les reivindicacions autonomistes i el bilingüisme en educació (tot i que advoca per prioritzar el castellà com a llengua vehicular¹²⁸¹), però no consent que s'instiguin divisions internes en la classe estudiantil per motiu d'identitat nacional. Quan els estudiants nacionalistes catalans copin la Cambra Federal de la FUE barcelonesa, i reestructurin aquesta associació infonent-li un perfil netament nacionalista català (trasmudant-la en la Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya¹²⁸²), la direcció nacional de la FUE munta en còlera, denuncia la creació de l'FNEC com una maniobra dels catòlics i reaccionaris, i, en el seu III Congrés (València, gener de 1933) es posa en seriós dubte la conveniència que el pròxim aplec nacional s'emplaci a Barcelona, tal i com està previst¹²⁸³. Per altra cantó, el reforçament dels vincles amb els estudiants iberoamericans no és una sort de neo-imperialisme, com tergiversa Gimenez, sinó d'intercanvi cultural amb estudiants d'una mateixa àrea lingüística. Per acabar, el moviment també té el seu *condottiero*, que respon al nom d'Sbert, al que Giménez saluda com a cabdill en la seva "Marxa sobre Madrid", però que en breu serà diputat per Esquerra Republicana.

No està sol Giménez en aquesta empresa d'obtenir la complicitat dels estudiants, amb l'objectiu que aquests siguin la pedra de toc de l'erecció d'un feixisme autòcton.

¹²⁸⁰ En la crònica ja citada, José López-Rey oposa el patriotisme xaró de la dictadura al ressorgiment nacional que encarna el moviment estudiantil, que rescatarà el país de la grapa d'un dictador que l'ha convertit en la riota internacional

¹²⁸¹ S'ha de garantir el dret al bilingüisme, però el castellà ha de ser la llengua vehicular. Conclusions del Primer Congrés, *La Gaceta Literaria*, n° 82, 15 de maig de 1930, pp. 9-10. Aquesta divisa es ratifica en el congrés següent, veure Molero Pintado, A. op. cit., p.203

¹²⁸² Figueras, Arnau, *Història de la FNEC: La Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya de 1932 a 1986*, Barcelona: Publicaciones de l'Abadía de Montserrat, 2005, pp. 41-50.

¹²⁸³ *FUE* (València), n° 7, 1 d'abril de 1933, p.1. Finalment, es celebra a Sevilla, al març de 1934.

Formen part de la seva camarilla alguns joves estudiants, ja encaminats al feixisme, com Ledesma o Aparicio, que seran els pares del primer feixisme polític espanyol. Els dos escriuran articles a *La Gaceta Literaria* sobre assumptes universitaris. Ledesma redacta un parell d'article en números successius de la revista, "El curso universitario" i "Las asociaciones de estudiantes"¹²⁸⁴. En el primer article Ledesma advoca per una reestructuració de la universitat des de de la universitat mateixa (és a dir, en favor de l'autonomia) i es congratula de l'aparició de la FUE i el *semblante de rostro encendido* dels seus estudiants. En el segon, mostra la seva predilecció per la FUE en detriment de l'associacionisme confessional, que secciona una comunitat estudiantil que és majoritàriament catòlica, però que només ha de manifestar a títol privat la seva fe. Aparicio escriu algun dels seus estilitzats articles sobre la vida universitària, i ell mateix és un exemple d'un tipus d'estudiant revolucionari i modern, molt ben informat de les novetats culturals i polítiques mundials, però, que, al mateix temps, rebutja noves pautes socials com la incorporació de la dona a la universitat, refermant amb arguments moderns el sexisme tradicional. Finalment, el futur jonsista i ara estudiant anarcoide, Guillén Salaya, escriu algun article poc brillant sobre el sentit de la generació i diagnostica que el món es troba en una cruïlla amb dos únics possibles viarany, o Rússia o Roma (això ja el 1928¹²⁸⁵). Una vegada comença la publicació del setmanari feixista *La Conquista del Estado*, dirigit per Ledesma, es busca en els universitaris un mercat preferent per la seva proposta, afalagant aquells irredemptos que continuen en lluita després de la caiguda de la Dictadura. El corresponsal de la *LCDE* a la universitat és Riaño (futut fundador de l'orteguista Frente Español), que escriu al setmanari que les *F.U. Es responden a un movimiento de perfil actualísimo y revelan la existencia de una fuerza juvenil disciplinada de eficacia combativa, y en cuyo impulso hacedor hay que poner grandes esperanzas*¹²⁸⁶. Minimitza el transfons polític del moviment estudiantil, pues *no nos interesa mucho ahora el móvil de aquellas luchas; queremos solamente aplaudir su briosa actitud, su decisiva acometividad contra todo lo viejo y cochambroso*: allò que importa és el seu *élan vital*, que pot ser canalitzat per un projecte polític més congruent amb el temps que corren que l'estantís liberalisme republicà. Es publica també a les pàgines de *LCDE* la nota amb la que el comitè executiu de la UFEH declara a l'organització "incompatible amb el règim monàrquic". Malgrat que Ledesma no té cap tipus d'afecte per la monarquia borbònica, expressa la seva preocupació perquè aquesta actitud, inequívocament política, pugui provocar una

¹²⁸⁴ Ledesma, R, "El curso universitario" i "Las asociaciones de estudiantes", *Obras Completas...* op. cit., v. II, pp. 96-101.

¹²⁸⁵ *La Gaceta Literaria*, n° 47, 1 d'agost de 1928, p.5

¹²⁸⁶ Riaño, A, "La España que hace. La obra de Sbert. Las FUE's", *La Conquista del Estado*, n° 1, p. 5.

fragmentació d'un bloc estudiantil, que no pot ser dividit per una qüestió tant supèrflua com la forma de l'Estat¹²⁸⁷.

Aquest auguri es fa realitat per desgràcia de Ledesma i els seus, i el comitè executiu de la FUE es posa a disposició dels polítics republicans, deixant a l'oposició una minoria d'estudiants monàrquics, tot i que els estudiants no republicans (però tampoc monàrquics), que són bastant més, encara no es pronuncien. Com argüeix Tagüeña, la iniciativa de Ledesma és percebuda com inoportuna i extravagant en un context en el qual el major capficament dels estudiants és la consecució del règim republicà¹²⁸⁸. A mesura que es fa més evident que la FUE va en comandita amb els polítics republicans, i, definitivament, quan rep del govern provisional el privilegi de la representació oficial dels estudiants pel seu exclusiu exercici, les esperances posades en la seva feixistització s'esvaeixen. Davant el II congrés de la FUE (novembre de 1931), al que assisteix la plana major del govern republicanosocialista, Gimenez Caballero rebutja la invitació dels organitzadors i rememora el passat de la FUE: *mientras la FUE era una fuerza juvenil, de choque, de pelea, de sangre ardiente, y de desinterés público y nacional, las masas adolescentes del país les ofrendaron su adhesión y sus ganas de pegarse*¹²⁸⁹. S'han acabat els temps en els que la revolta de la FUE hauria suscitat un clima "pre-feixista", per turbulent. Ara, la FUE ha estat domesticada, i per tant, ella (o més aviat, la seva hipotètica ombra feixista), *fue*¹²⁹⁰. Sbert, al que ell creia un *condottiero*, no és altra cosa que un "enamorat de la democràcia" (diputat per ERC, per més inri, una episodi més de la poca clarividència de Giménez Caballero per escollir els seus *Führer* de butxaca). Havent caigut a les xarxes dels republicans, la FUE està condemnada al fracàs, en quan ha traït la seva naturalesa, ha jubilat el seu esperit de rebel·lia i els fueistes han esdevingut "ciutadans conscients" i funcionaris del nou règim. Temps després, en el seu *Discursos a las juventudes de España*, Ledesma recorda, des del seu particular angle, com la República va decebre el moviment juvenil:

*No encontré ese movimiento juvenil satisfacción alguna. No fueron los jóvenes comprendidos, y los gobiernos abribeños no le prestaron otro servicio que el de corromper a los que aparecían como dirigentes, incluyéndolos en las nóminas burocráticas de sus secretarías*¹²⁹¹.

¹²⁸⁷ Ledesma, R. "Notas universitarias", *Obras Completas...* op. cit., v.III, pp. 101-104.

¹²⁸⁸ Tagüeña, M., op. cit., p. 20.

¹²⁸⁹ *El Robinsón Literario*, n°4, desembre de 1931, p. 11

¹²⁹⁰ Idem.

¹²⁹¹ Ledesma R., op. cit., (1968), p.229

Els estudiants polititzats, sentint-se traïts pels seus líders “enxufistes”, aniran a parar, pronostica Giménez -encertadament aquest cop, tot i que les causes són més complexes- al comunisme o al feixisme. El feixisme espanyol, però, no renunciarà a clientelitzar la FUE, en la qual segueix apreciand una sèrie de potencialitats molt llamineres per a propulsar el seu moviment, handicapat per la manca de masses¹²⁹².

Efectivament, com endevina Giménez Caballero, després de la caiguda del dictador, la FUE estreiteix els seus vincles amb l'oposició republicana, fins a esdevenir, casi oficialment, un apèndix d'aquesta¹²⁹³. Amb l'arribada de la República, la FUE es premiada amb la representació oficial dels estudiants, un caramel enverinat, doncs el moviment estudiantil és institucionalitzat, burocratitzat i confinat estrictament als afers universitaris. Després del seu multitudinari II Congrés de la UFEH, (novembre de 1931¹²⁹⁴), que segella l'encast entre l'associació i el règim, la FUE entra en un estat de torpor mentre espera vanament veure realitzades les reformes promeses. El panorama no era gaire falaguer per aquesta associació: l'antipatia de molts estudiants, adversos al seu monopoli, va en ascens, atida per les associacions reaccionaries que acusen a la FUE de ser governamentalista¹²⁹⁵, i li carreguen insidiosament el mort de tota política del règim, com si fos també el seu representant legal la universitat. A la vegada, a l'interior de la FUE es viu una lluita de tendències entre professionalistes estrictes i els estudiants polititzats, que aposten perquè l'associació abandoni el seu apoliticisme i es declari programàticament antifeixista. Amb la seva burocratització, explica Tagüeña: *la FUE empezó a languidecer, sufriendo una constante fuga de románticos insatisfechos hacia las organizaciones juveniles de los partidos, donde se entablan las verdaderas batallas políticas*¹²⁹⁶. Comunistes i socialistes introdueixen el discurs de classe a la universitat, causant estralls en un medi tradicionalment tan burgés com aquest.

A l'altra riba, neix el SEU a finals de 1933, però ja abans trobem cèl·lules jonsistes allotjades a la universitat des de principis de 1933, que, per ordre de Ledesma, s'infilren a la FUE per tal de fer-se amb les regnes de l'organització, sense fundar un

¹²⁹² En un entrefilet del periòdic *El Fascio* (març de 1933), s'exhorta a nacionalitzar la FUE amb urgència. *El Fascio* <http://www.filosofia.org/hem/193/fas/index.htm> [Consulta: 6-04-2010]

¹²⁹³ Ben-Ami, S., op. cit., (1990), pp.110-112.

¹²⁹⁴ Mancebo, M. F., op. cit., (1982), p.375.

¹²⁹⁵ Per la seva noció de contra-elit, Mancebo discrepa que la FUE pugui ser taxada de governamentalista, doncs únicament pot ser indiferent al poder, o contrària quan aquest defrauda als estudiants, reproduint al peu de la lletra els arguments d'un dels líders fueistes, Rufilanchas que surt al pas de les crítiques vessades contra la seva organització al·legant que *por su esencia profesional, no puede la UFEH colocarse por iniciativa propia frente al poder político; hace falta que sea éste quien lo abogue o dificulte el cumplimiento de los fines que a los estudiantes de la F.U.E agrupan para que la protesta aparezca pujante*. Rufilanchas “conclusiones del III Congreso de la UFEH”, *Ponencias y acuerdos del III Congreso de la UFEH, F.U.E* (València), nº7, 1 de Abril de 1933, p.2

¹²⁹⁶ Tagüeña, M., op. cit., p. 36

altra *ex nihilo*, ja que l'únic que s'aconseguiria amb això seria dividir encara més l'estriat cos estudiantil. Un dels infiltrats, Guerra Ballespín, donarà detalls d'aquesta operació anys més tard¹²⁹⁷. Els estudiants comunistes exigeixen repetidament que se'ls expulsi, i hi haurà un conat de depuració després d'un greu atemptat perpetrat per un estudiant feixista¹²⁹⁸, però sense arribar-se a consumir-se a tot arreu¹²⁹⁹, llevat, potser, a Madrid i encara només en algunes facultats.

El feixisme (com, de fet, tot moviment polític) ha de ser concebut com un àrea cultural que transcendeix els límits institucionals d'un partit. En el teixit universitari, es pot observar, de forma cristal·lina, el mode cancerós¹³⁰⁰ en què propaga el feixisme (la "feixistització") sobre associacions de dreta no feixistes com la CECE o l'AET, que radicalitzen i "modernitzen" el seu discurs fins a situar-lo al llindar del feixisme, o, almenys, en un punt el que les seves discrepàncies pesen menys que les seves similituds. Un punt en el qual, donat un marc propici i un esdeveniment propiciatori, pugui tenir lloc el procés de sinergia feixista, que lluny de ser una metàfora, és una voluntat expressa dels mateixos feixistes¹³⁰¹. Però no només els estudiants catòlics o tradicionalistes es passen al sindicat falangista, sinó que també es produeixen desercions de la FUE al bàndol contrari. Encara que aquestes no siguin quantitativament important, si ho són qualitativament i ens poden ajudar a explicar el procés formatiu del feixisme a Espanya, un moviment sempre heterogeni en el qual conflueixen diverses corrents ideològiques només aparentment irreconciliables, que conformen una cultura política original que, per descomptat, no és d'esquerres, però que tampoc es pot equipar a la dreta reaccionària. Per analitzar correctament aquest fenomen, és necessari distingir entre dues generacions de la FUE, la pre i la post republicana. En la primera, els casos de conversions són puntuals. Aquests estudiants han estat socialitzats políticament a l'escalf de la revolta universitària, en una taula de valors liberalprogressista, que no predisposa precisament a un canvi de rumb de tal guisa. En tot cas, hi ha quadres de la FUE prerepublicana, com Maravall¹³⁰² o Antonio

¹²⁹⁷ El Conseller Nacional del SEU, Guerra Ballespín reconeix, el 1940, que ha format part de la FUE, però a instància de Ramiro Ledesma, i cita als companys que el van acompanyar en aquesta operació entrista, entre ells, Diego Aparicio, A.G.A, Presidència, SEU, caixa 587, carpeta 13.

¹²⁹⁸ "Graves sucesos en la universidad", *La Vanguardia*, 9 de maig de 1933, p.2

¹²⁹⁹ *F.U.E.* (Madrid), n^o7, 1 d'abril de 1933, apèndix a aquest número commemoratiu amb entrevistes realitzades amb antics fueistes de la generació republicana. Un dels testimonis explica aquest episodi, i perquè no foren expulsats els fueistes, p. 23. A Madrid, segons confessa l'esmentat Guerra Ballespín, si que es va tramitar l'expulsió dels intrusos. Segurament això només succeí en algunes facultats.

¹³⁰⁰ Mainer, J-C., *La doma de la quimera. Ensayos sobre nacionalismo y cultura en España, Madrid : Iberoamericana; Frankfurt am Main : Vervuert, 2004*, p. 307.

¹³⁰¹ A empènyer als catòlics a la lluita és el que els hi aconsella el mentor del SEU Ruiz de Alda, Julio, "Universidad, Revolución, Imperio", *Obra completa...* op. cit., p.224.

¹³⁰² Fresán Cuenca, F. J. op. cit., pp. 153-187.

Tovar¹³⁰³, que arribaran al partit feixista després, quinquenni republicà com a divisòria, durant el qual evoluciona el seu pensament, originalment liberal, cap un organicisme nacionalista, al socaire dels esdeveniments. La seva formació política en uns valors susceptibles de ser desglossats en diferents significats (populisme, vitalisme polític...), especialment en el cas dels deixebles d'Ortega, del que es poden inferir diverses interpretacions de les seves tesis pel caràcter més o menys obert d'aquestes, poden explicar el seu ingrés al falangisme, que no a un altre soci de la coalició franquista, doncs el seu bagatge els fa més proclius a aquell, que, per exemple, al vetust tradicionalisme. En la segona promoció, en canvi, les conversions són més freqüents. No ens estem referint a estudiants neutres que assisteixen a una assemblea de la seva associació professional, que "fitxen" a la FUE perquè és oficial, ni tampoc de feixistes infiltrats, dels ja hem parlat, sinó d'aquells militants ideologitzats que formen part dels sectors més polititzats de la FUE (i per "politització" dins la FUE, s'entén a l'esquerra revolucionària). La llista de trànsfuges no és gens anecdòtica: Guitarte¹³⁰⁴, Matías Montero, Quesada, Díaz Aguado, Fontana Tarrats, Marañón Moya, Víctor d'Ors, García Serrano...

Aquestes conversions es poden explicar, imponderables personals al marge, per factors interns a l'organització, com la pèrdua de braó activista d'una FUE "governamental", el seu fracàs alhora d'aconseguir implantar, ni tant sols parcialment, el seu projecte de reforma educativa, el seu propi declivi inexorable i per com els comunistes van imposant-se dins l'organització i introduint així el discurs de la lluita de classes i l'internacionalisme a la universitat. El feixisme, en canvi, permet conjugar justícia social i patriotisme, modernisme i antimodernisme en un discurs tranquil·litzadorament interclassista, que no els hi suscita contradiccions amb els seus orígens socials i codis culturals. A la universitat, assumeix sense problemes les reformes proposades per la FUE i, al estar en total oposició al règim, recull l'aurèola de rebel que ha perdut aquella. Factors externs a la universitat, com la política reformista del primer bienni o l'abrivament de la protesta sindical, també serien motius de la conversió dels estudiants, les preocupacions dels quals no deixen de ser les de les classes mitjanes, així com altres factors internacionals, com la crisi de la democràcia i l'auge del feixisme, que és allò nou a l'Europa d'entreguerres.

¹³⁰³ Ridruejo, Dionisio, *Casi unas memorias*, Barcelona, Península, 2007. pp.194-195. Tovar havia estat militant de la FUE i liberal fins el seu viatge a Alemanya, on queda enlluernat pel "ressorgiment alemany", al seu retorn, *alarmado por la trágica partición española*, i allionat per l'exemple alemany, s'afilia Falange. Tovar no representa un falangisme liberal, com s'ha volgut fer creure, sinó un feixisme modern, filonazi i imperialista.

¹³⁰⁴ Aquest no només havia militat a la FUE, sinó a la fracció revolucionària d'aquesta com a membre de les Joventuts Comunistes, de les que és expulsat per fer propaganda "trotskista" o confusionista (bullejista). "De un informe del representante de estudiantes al secretariado del comité central", AHPCE, Film VI, apartat 91.

10.2.2.2. La consigna de Ruiz de Alda: apoderar-se o absorbir la FUE.

Ja hem vist com *El Fascio* havia fet una crida a la nacionalització de la FUE. Els falangistes no desistiran d'aquest objectiu en els primers temps, malgrat les cruentes topades amb els fueistes. El SEU es funda el 21 de novembre de 1933, abans, fins i tot, que Falange, tot i que els seus estatuts no són aprovats al no complir els requisits de la Llei d'Associacions, i no és fins a febrer de 1934 que és autoritzat el seu registre¹³⁰⁵. Mentrestant, el SEU havia començat a legalment els seus treballs, "sense massa presa" per ser reconegut oficialment. El SEU no es concep inicialment com una alternativa sindical que rivalitzi amb les altres associacions, sinó com un "grup d'afinitat" l'estratègia del qual és la infiltració dintre de la FUE per a tractat de colonitzar-la¹³⁰⁶. Inherentment al seu principi totalitzador és la seva voluntat de no dividir més als estudiants creant l'enèsima associació, mentre que la FUE és una presa apetible i, creuen, assequible, la conquesta de la qual pot proporcionar el suport de masses necessari per a consolidar el projecte feixista espanyol¹³⁰⁷, al que està costant arrencar. De fet, alguns dels seus militants més conspicus, com el futur escriptor García Serrano¹³⁰⁸, o el ja citat Guitarte, continuen formant part de la FUE fins que són expulsats definitivament el març de 1934. Un altre seuista, Manuel Cano Sánchez-Pastor, revela que, en la prehistòria del SEU, quan encara s'anomena familiarment Sindicato Nacional de Estudiantes, ell i uns quants falangistes més (cita a Valdés, Guitarte, Zaragoza, Primo de Rivera (?), Amado, Matías Montero i Triguero) van intentar, sense èxit, entrar a la FUE: *Ninguno de ellos fue admitido, impidiendo con ello apoderarse de la dirección de la FUE*¹³⁰⁹. Una victòria pels estudiants comunistes, que venien reclamant amb insistència el bandejament dels intrusos feixistes. Tagüeña explica com s'expulsa els feixistes de Medicina¹³¹⁰. Aquesta escena es devia repetir aquella temporada en moltes associacions¹³¹¹. El IV Congrés Nacional de la UFEH, celebrat a Sevilla al març de 1934, l'antifeixisme, i per extensió, la politització dels estudiants monopolitza tot el debat al congrés. Els professionalistes obtenen una

¹³⁰⁵ Ruiz Carnicer, M. Á., op. cit., (1996), p.51

¹³⁰⁶ Diu Tagüeña *que muchos de los afiliados universitarios eran de la FUE, y los que no lo eran, recibieron orden de ingresar en ella*, Tagüeña, M., op. cit., p.41.

¹³⁰⁷ Els estudiants són al feixisme espanyol al que els ex combatents al feixisme italià o alemany, afirma Penella, Manuel, op. cit., p.140

¹³⁰⁸ García Serrano pertany a la facultat de Filosofia i Lletres, i, com Eduardo Ródenas, forma part de la FUE abans de fer-se feixista. Ambdós foren expulsats quan la UFEH es declara antifeixista en el seu IV Congrés. Anys després, García Serrano va poder veure la seva fitxa de la FUE, en la consta el membre El Sindicato Español Universitario (SEU), 1939-1965: la socialització política de la juventud universitaria en el franquismo, Madrid: Siglo XXI, (1996) "*expulsado por fascista*". García Serrano, Rafael, *La gran esperanza*, Barcelona, Planeta, 1983, p.105.

¹³⁰⁹ A.G.A, Presidència, SEU, caixa 588, carpeta 162.

¹³¹⁰ Tagüeña, M, op. cit., p.43.

¹³¹¹ García Serrano descriu com Ródenas va imprecuar de la decisió, i ell va proposar, *para irritar un rato*, que la FUE es declarés tant anticomunista com antifeixista, García Serrano, op. cit., (1983), p.105.

victòria pírrica davant dels comunistes, gràcies a la intervenció de velles glòries com Sbert¹³¹². El BEOR fracassa amb la seva temptativa d'apoderar-se de la comissió executiva (el president entrant és un exponent de la FUE professionalista, J.García García, al que hem conegut com a orador estudiantil en la inauguració del curs 1931-1932 a la universitat de Madrid) però els estudiants comunistes, amb el suport dels socialistes, aconseguen aprovar una ponència sobre antifeixisme de la FUE. Aquest document acorda el següent: *como estudiantes, como intelectuales, como universitarios tenemos que oponernos a toda infiltración fascista dentro de los medios universitarios, como FUEs debemos expulsar de nuestras organizaciones a aquellos que en el seno de ellas muestren palpablemente que actúan guiados por actividades fascistas*¹³¹³. Algunes associacions professionals adherides a la FUE, com la d'enginyers, es dona de baixa llavors, al·legant que aquesta declaració vulnera l'article 3 dels estatuts de la UFEH, "no podrà excloure ninguna idea, ni defensar cap programa polític". Segons els purament professionals, els comunistes *han conseguido hundir por completo lo que de profesional había en la FUE*¹³¹⁴.

Inclòs després de fets acerbs entre estudiants i de l'expulsió dràstica dels feixistes de la FUE, Primo de Rivera, no renuncia al projecte de "nacionalització" de la FUE, donant ordres d'intentar contemporitzar al màxim amb ella¹³¹⁵, i negociant personalment amb alguns dels seus quadres, com el delegat de Dret Francisco Ordóñez. El tràgic accident d'un afiliat de la FUE, Elola, ferit per atzar mentre un company potineja una pistola, i els mortals enfrontaments entre estudiants feixistes i d'esquerres a l'Institut Lope de Vega, porten al ministre de Governació, Salazar Alonso, a clausurar tots els centres estudiantils¹³¹⁶. Aquesta ordre afecta només d'esquillentes al SEU, que és un sindicat polític, i es port refugiar a la seu del partit, que, per sarcasme al govern, està ubicat al mateix edifici¹³¹⁷, però el sindicat valora els beneficis que li pot reportar aparèixer com una víctima de la repressió governamental, presumint del seu caràcter transgressor (enfrent als estudiants catòlics, que acaten dòcilment l'ordre governamental) i aprofitar l'espontània solidaritat estudiantil davant la prepotència governamental per convertir en fàctic el discurs de ruptura generacional contra un règim liberal antijuvenil,

¹³¹² Mancebo, M. F. op. cit., (1994), p.165.

¹³¹³ "Informe del Delegado de la Asociación de Alumnos de Ingenieros industriales en el IV Congreso de la Unión Federal de Estudiantes Hispanos en Sevilla, *Ergon*, nº 1, gener de 1934, p.21

¹³¹⁴ "Consigna", *FE*, nº 14, 12 del 7 de 1934, p.7.

¹³¹⁵ Tagueña, M. op. cit., p.45. La iniciativa antifueista és dels tradicionalistes. Per l'interlocutor entre partit i estudiants, Ruiz de Alda, amb menys contemplacions que Primo de Rivera, la única relació possible amb la FUE passa per expulsar els seus dirigents actuals per la violència i apoderar-se del comandament de l'organització, i si aquesta maniobra no dona bons resultats, fer-la miques sense més. Ruiz de Alda, J., "Universidad, Revolución Imperio", *Obra Completa...* op. cit., p. 189.

¹³¹⁶ Salazar Alonso, R., *Bajo el signo de la revolución*, Madrid: Librería de Roberto San Martín, p. 226

¹³¹⁷ Jerez Riesco, J. L. op. cit., (2006), p.150.

especialment, de cara a guanyar-se el respecte de la FUE. Una comitiva falangista, encapçalada per l'exfueista Díaz Aguado, es reuneix amb la direcció de la FUE de Madrid, i acorden que els falangistes poden participar a la protesta amb el compromís de no fer proclames polítics¹³¹⁸. No tothom dins el moviment compren aquest pacte amb la FUE: Redondo no entén que els estudiants jonsistes s'haginavingut a la col·laboració amb els antipàtria, però ho deixa passar, per aquest cop, per fer tot el mal possible al govern¹³¹⁹. En tot cas, la FUE de Madrid torna a convocar la vaga unes hores després d'haver-la desconvocat el 15 de maig, i, en aquesta vegada, els falangistes la combaten. La vaga pels falangistes només havia de tenir un caràcter simbòlic. Arrel dels nombrosos altercats universitaris al curs 1933-1934, el govern radical, amb el beneplàcit de tota la dreta, decideix que les alteracions de l'ordre dins de la universitat siguin una competència de la Governació. Paral·lelament, el decret d'afiliació de menors de Salazar Alonso (agost de 1934) genera un moviment de repulsa general en totes les joventuts dels partits polítics d'esquerra, i també entre els falangistes, malgrat que els aquests només es veuen afectats tangencialment, doncs els més joves del partit no consten com afiliats a aquest, sinó al SEU en el cas de ser estudiants o als *Balillas* els més menuts. Aquestes organitzacions no són oficialment filials de Falange¹³²⁰. Igualment, els joves falangistes aprofiten per presentar-se com a víctimes i erigir-se en portaveus d'una "joventut espanyola" reprimida pels vells dirigents de l'Estat liberal, que ha d'anar tota a una contra aquella i no pensa en renunciar a la política: *todo joven que en estos instantes no se alista a la milicias nacionales o es ignorante, o es cobarde o es traidor. Y lo papás que veden a sus hijos la acción española, merecen ser desposeídos de su potestad familiar*¹³²¹.

En aquesta visceral resposta dels joves falangistes es manifesta, en tot el seu esplendor, el discurs sobre el conflicte generacional típic en tot feixisme. Els joves es divorcien dels pares biològics per afillar-se a la mare política, Espanya, a la que entreguen la seva vida, mentre que els polítics professionals perden el temps. No toleren que, per compassió hipòcrita, siguin apartats de la política, quan ells estan donant la cara pel futur del país. *¿Porque esta conmiseración plañidera hacia esos adolescentes muertos en una lucha civil española, que sólo ellos están sosteniendo en España con "hombría"(...) cuya sangre es lo único fecundo que está regando a*

¹³¹⁸ Tagueña, M., op. cit., p.47

¹³¹⁹ *Libertad*, 14 de maig de 1934, p.2.

¹³²⁰ José Antonio Parejo, que ha pogut consultar els arxius de la vella guàrdia sevillana, ha constatat que a les fitxes de menors d'edats s'hi especifica que ha estat donat de baixa pel decret Salazar, però que aquesta és una baixa fictícia, doncs el menor continua militant. De fet, als menors que ingressen al partit després de la publicació del decret se'ls hi fa una fitxa falsa on es fa constar que s'ha donat de baixa només ingressar, a Parejo, J.A. op. cit., (2008), pp.51-52.

¹³²¹ "Jóvenes y política", *F.E.*, n°15, 19 de juliol de 1934, p. 5

*España?*¹³²², es pregunta Giménez Caballero en un article a *Informaciones* titulat “criaturas creadoras”, a propòsit de l'escàndol que provoquen les morts d'adolescents en disputes polítiques , davant les quals el govern reacciona amb l'esmentat decret.

Els feixistes aprofiten l'avinentsa per a cercar l'empatia de les joventuts d'altres partits, i propugnar la creació d'un front juvenil contra l'Estat liberal, reeditant el lema de “l'aliança de joves subversius” dels primers temps de la LCDE, que explica el sentit de l'article publicat el darrer número del diari *F.E.*, titulat *Renovación*, (epígraf homònim al títol del diari de les joventuts socialistes), on es fa una crida als joves socialistes a alliberar-se dels seus repapiejants líders, però no només dels reformistes Besteiro o Prieto, sinó també de Largo Caballero, ja que aquest no pot ser un revolucionari autèntic al ser un carcamal decrepit, i es ressalta allò que iguala a totes les joventuts subversives: el menyspreu al liberalisme i la seva uniformització en unitats paramilitars. L'articulista es congratula de les fotografies aparegudes a la revista dels joves socialistes on aquests posen en *marciales filas y uniformados, desfilan auténticos jóvenes*. Interpel·la aleshores a tots els joves, que han *comprendido que este es el momento de la milicia de la disciplina, de la autoridad y de la jerarquía*, i clama per la fraternitat de tota joventut contra l'ordre estatal “passadista”: *¡Bravo, jóvenes revolucionarios! Vuestras camisas –rojas y azules- marcan el perfil de un futuro de disciplina*¹³²³. Llegint el decàleg del jove milicià socialista es pot escatir quins punts de contacte poden cercar els falangistes amb els socialistes.

*Ha de acostumbrarse a pensar que en los momentos revolucionarios la democracia interna en la organización es un estorbo. El jefe superior debe ser ciegamente obedecido, como asimismo el jefe de cada grupo. (...) La única idea que hoy debe que hoy debe tener grabada el joven socialista en su cerebro es que el socialismo solamente puede imponerse por la violencia, y que aquel compañero que propugne lo contrario, que tenga todavía sueños democráticos, sea alto, sea bajo, no pasa de ser un traidor, consciente o inconscientemente*¹³²⁴.

En el partit socialista, degut a la seva dinàmica interna, hi trobem rastres del discurs de ruptura generacional. *Grosso modo*, el PSOE està fracturat en dues tendències, la reformista i la revolucionària. Les joventuts són el principal promotor de la segona.

¹³²² Giménez Caballero, E. “Criaturas creadoras”, nº 14, 5 de juliol de 1934, *F.E.*, p.12

¹³²³“Renovación”, *F.E.*, nº15, 19 de juliol de 1934, p. 6. La camisa roja és la dels socialistes, i la blava la de la MAOC comunista.

¹³²⁴*Renovación*, nº 130, 12 de febrer e 1934, p.1

Donades aquestes circumstàncies, sembla lògic que la dicotomia reforma-revolució es transfiguri discursivament en la lluita entre joventut i vellesa. Paradoxalment, però, el líder de la tendència revolucionària, Largo Caballero, és un ancià. Aquest antagonisme entre joves i vells té les característiques del discurs de ruptura generacional genèric. Joves i vells no són només categories biològiques, sinó que encarnen un valor i unes formes polítiques, els vells, el revisionisme reformista i els joves, la revolució socialista. Es retreu als vells no han fet la revolució i se'ls impel·leix a deixar el testimoni als joves, que se senten investits d'una missió generacional amb un cert aire messiànic¹³²⁵. En aquest discurs, repetim, condicionat per les especials vicissituds internes que viu el partit, la joventut és una categoria absoluta, no és acotada per adscripció de classe alguna, que, teòricament, es sobreentén. Per exemple, en un article publicat al diari de les joventut, *Renovación*, Serrano Poncela no es conté a l'hora d'afirmar que els joves han d'arraconar als vells, ja que només així, han reeixit el feixisme i els plans quinquennals comunistes, el sùmmum de la modernitat política¹³²⁶. De qui són els vells, no hi ha cap dubte, Besteiro, Prieto i tot el clan reformista¹³²⁷ i del seu antijuvenilisme parla el fet que, normativament, els joves menors de 18 no tenen vot en les juntes dels sindicats, i només els majors de 21 poden ser membres d'aquestes juntes¹³²⁸. Encara més suggeridor és un article aparegut a *Leviatán* de la ploma de M. F Grandizo (més conegut pel seu pseudònim, G. Munis), titulat *La lucha de edades en política*. En ell, traça la divisòria entre reformisme i revolució dins el partit socialista i la perpendicular de les edats amb aquestes categories: els joves són els revolucionaris, els vells, reformistes. Munis reconeix que dividir una organització revolucionària i de classe en franges d'edat pot semblar una heretgia per a un socialista, però argumenta que les etapes de la vida també poden ser una "base material" biològica de la ideologia política: *la génesis de dicha oposición (entre reforma i revolució) está en la naturaleza humana*¹³²⁹. També fa una interpretació històrica d'aquesta ruptura, ja que els vells han metabolitzat els valors d'una època d'estabilitat burgesa, en la qual dominava el reformisme, i els joves, en canvi, estan imbuïts de l'esperit revolucionari de l'època d'entreguerres, Ara bé, aclareix Munis, la joventut *no es ni puede exclusiva de las luchas revolucionarias (...) habrá una sola clase emancipada y emancipadora*¹³³⁰. I si la joventut és *per sé* revolucionària això es deu al futur descoratjador que li espera (atur,

¹³²⁵ Souto, Sandra, op. cit., (2004), p. 92

¹³²⁶ Serrano Poncela, "Frente a la vieja generación", *Renovación*, 3 de març de 1934, p.2.

¹³²⁷ "Una voz que no es la nuestra. La tàctica evolutiva del profesor Besteiro", *Renovación*, 25 d'agost de 1934, p.1

¹³²⁸ Souto, Sandra, "Entre el parlamento y la calle: políticas gubernamentales y organizaciones juveniles en la Segunda República", *Ayer*, n° 59, (2005), p. 108.

¹³²⁹ Grandizo, M.F. "La lucha de edades en política", *Leviatán: revista mensual de hechos e ideas*, n° 18, octubre-novembre de 1935, pp.27-32

¹³³⁰ *Ibidm.*, p. 31.

misèria i guerra) i no per determinisme biològic. La funció de la joventut és la de vetllar perquè la puresa revolucionària no sigui pervertida per les claudicacions dels reformistes. S'entaula dins el partit una autèntica lluita d'edats. Els vells reformistes intenten evacuar l'esperit revolucionari relegant als joves un paper subsidiari en l'organigrama oficial. Per Munis, però, la legalitat és una convenció, i el que més importa són els principis i no pas els reglaments. Els vells s'emparen en la seva experiència per censurar als joves amb una bateria de tòpics trillats: inexperiència, irreflexió, immaduresa.. mentre que als vells els hi són atribuïdes qualitats com la prudència, la saviesa, l'experiència, *de donde que se deduce la idea, generalmente admitida, del papel director de aquéllos, bajo cuyos auspicios los jóvenes actúan como peones*¹³³¹, Atributs que, básicamente, serveixen per sepultar sota el lloc comú un conflicte ideològic.

L'antítesi joves-vells pot ser, en boca dels joves socialistes, res més que un argument simbòlic per depurar el partit de reformistes, però, en la mesura que la lluita de tendències es "naturalitza" en conflicte generacional, es perfilen algunes esquerdes en un discurs rigorosament de classe, que els falangistes percebran com un cap d'agulla per on enfilar una aproximació als joves socialistes¹³³².

Malgrat aquests gestos per fer la cort a la FUE, les tensions entre estudiants de distintes tendències recuen. La FUE professional declina, mentre que el BEOR s'imposa al seu interior, infontent-li una orientació netament revolucionària en un entorn cada cop més hostil a la seva presència. El Congrés de Sevilla és el darrer en què els professionalistes aconseguix nomenar un comitè executiu de l'associació de perfil "apolític"¹³³³. Els professionals aconseguix conservar el poder executiu, però des dels seus propis medis s'accepta que s'ha fracassat, *se llega al IV Congreso sin haber avanzado prácticamente ni en la reforma de la enseñanza ni en la revisión del profesorado*¹³³⁴, que sempre han estat els seus objectius des de la fundació de la FUE. El proper, celebrat a Madrid, els comunistes obtenen la majoria en una organització ja molt vinguda a menys. Mentre, es produeix la metàstasi del feixisme a la universitat, les associacions afins de dretes comencen a fer front comú, i les noves promocions són past de l'atracció feixista. El republicanisme liberal perd el que havia estat un feu seu en la història recent, mentre que, pel moviment obrer, aquest mai ha estat un camp prioritari, inclòs mirat de reüll amb cert desdeny.

¹³³¹ Ibidm.p.29

¹³³² Renovación", *F.E.*, n°15, 19 de juliol de 1934, p. 6.

¹³³³Mancebo, M. F, op. cit., (1994), pp.164-165.

¹³³⁴"El proximo congreso de la U.F.E.H", n°1, febrer de 1934, *FUE* (Madrid), p.11

10.3. La Falange de la Sangre.

Al març de 1934, el martirologi falangista s'amplia amb la mort d'Àngel Montesinos, la defunció del qual serà particularment publicitada al tractar-se d'un jove d'extracció humil, i ja se sap que els falangistes intenten desfer-se de la imatge de partit de senyorets. Aquest mes també és assassinat l'estudiant de setze anys Jesús Hernández. La mort del primer es produeix quatre dies després del míting de Valladolid -durant el transcurs del qual també es produeixen aldarulls que acaben amb la vida d'un estudiant assistent, Ángel Abella¹³³⁵- la qual cosa és un termòmetre de la impressió que causa entre les esquerres la fusió dels dos partits feixistes, capaços de celebrar un acte de tanta concurrència a Valladolid. La mort del púber Hernández constata que el feixisme té força predicació entre els adolescents de secundària, que també formen part de la Primera Línea encara que sigui en qualitat d'auxiliars i, per tant, estan exposats a la violència. Quan surt de la causa contra els dos anarquistes imputats per l'assassinat d'Hernández, en la qual, ell exerceix d'advocat acusador, Primo de Rivera pateix un atemptat, del que surt il·lès.

Després de quatre mesos d'atemptats incontestats contra els militants falangistes, la desmoralització regna entre les files del partit feixista, especialment entre els joves que formen el gruix de la Primera Línea. A mitjans d'abril, la redacció de *F.E* rep una missiva d'un estudiant emprenyat, que recrimina al diari la seva manca d'agressivitat, i adverteix que, en cas de continuar amb aquest to literari, no paga la pena arriscar la vida per vendre *F.E*¹³³⁶. Així havia mort recentment l'esmentat Montesinos. A Ledesma o Redondo, *F.E* li mereixen la mateixa opinió, i, de fet, *Libertad* de Valladolid és una diari proçaç, de l'estil del que diu J.A. Primo de Rivera que no ha de ser un diari de Falange, que ha de ser polític en les maneres, tot i que combatiu amb continguts¹³³⁷. Aquesta carta posa de manifest com de neguitosos estan els joves, que planifiquen pel seu compte operacions tan suïcides com el magnicidi de Prieto, o la voladura de la

¹³³⁵ *Diario Regional*, "La muerte del estudiante Ángel Abella", 7 de març de 1934, p.6. La "bona societat" i el "poble" de Valladolid rendeix tribut a l'estudiant finat i el dol té una clara connotació política i classista. Els socialistes han atemptat contra la vida d'un estudiant, un jove burgès, i això fa molt més greu el seu crim. El catedràtic d'extrema dreta Vicente Gay resa un pare nostre des del balcó de la universitat. Aquell dia, se suspenen classes i s'hissa la bandera oficial a mitja asta. El rector, el republicà Torre Ruiz, és increpat i dies després dimitirà. Una gran comitiva d'estudiant (més de mil, segons el diari), acompanya el taüt en el seu recorregut per la ciutat. Els val·lisoletans no estaven massa acostumats a un seguici fúnebre públic, i menys per algú que no era pas un membre destacat de la comunitat. Martín Jiménez explica l'assassinat d'Abella com una reacció dels socialistes davant les constats agressions que venien patint dels jonsistes a *Hacia el paroxismo. Violencia política en la provincia de Valladolid, 1917-1936*, Valladolid : Universidad de Valladolid. Secretariado de Publicaciones e Intercambio Editorial, 2008, 93. Hem tenir en compte com havien crispat els ànims l'anunci de la celebració d'un míting feixista. Alguns desconegut havien provocat un petit incendi al teatre Calderón, on se celebra el míting de FE-JONS, algunes dies abans com a advertència. AHPV, Gobierno Civil, sumari 20, caixa 2190.

¹³³⁶ Primo de Rivera, J.A. "Carta a un estudiante que se queja que "F.E" no es duro", *Obras Completas*...p. 217. El seuista David Jato recorda *que muchos estudiantes temian que su dolo fuera un "señorito inteligente"*, op. cit., p. 140

¹³³⁷ Idem.

Casa del Pueblo de Madrid, que Primo de Rivera avorta¹³³⁸. Per altra banda, l'extrema dreta que està darrera del projecte inicial de Falange perd la paciència amb la tàctica de Primo de Rivera. En un article al diari *Informaciones*, per exemple, s'argumenta que, per tal que el feixisme no es deformi, ni sigui un concepte vacu, s'ha de definir a través d'un programa pràctic, i no amb *vaguedades líricas*¹³³⁹. Els padrins del partit intenten donar una empenta introduint, des de febrer de 1934, un altre militar retirat per la llei Azaña, amic personal del triumvir Ruiz de Alda, Juan Antonio Ansaldo, que és designat "cap d'objectius" de la Primera Línea. Aquest, monàrquic recalcitrant, incansable conspirador contra la República (participa amb el pronunciament de Sanjurjo, durant el qual mor el seu germà), ja ha intervingut en els prolegòmens de la fundació de Falange i té amigables relacions amb destacades personalitat del règim feixista italià, com I. Balbo. Ansaldo és introduït a Falange amb la missió de vivificar la seva pensada estructura militar. L'aviador ha de convertir unes desllorigades esquadres infantils en una estructura militar madura, uniforme i eficaç. No deixar impune cap agressió és el lema del cap d'objectius, com confessa en les seves memòries¹³⁴⁰. Per Ledesma, la presència d'Ansaldo en el partit resultava d'una utilitat inestimable:

*Porque recogía ese sector activo, violento, que el espíritu reaccionario produce en todas partes, como uno de los ingredientes más fértiles para la lucha nacional armada. Recuérdese lo que grupos análogos a esos significaron para el hitlerismo alemán, sobre todo en sus primeros tiempos*¹³⁴¹.

Sota la direcció d'Ansaldo i de Ruiz de Alda, el dispositiu militar es consolida, rebent, a partir d'ara l'apel·latiu altisonant de Falange de la Sangre. L'estudiant Alejandro Coniero recorda en les seves memòries com a l'abril de 1934 va ser convocat per assignar-li un lloc dintre de la nova estructura de la Primera Línea a Madrid¹³⁴². És aleshores quan, a efectes pràctics, es constitueix aquesta, doncs fins ara només havien estat operatives les centúries universitàries. L'entrada en el partit d'Ansaldo i la remodelació de les esquadres també respon a la necessitat de complaure als padrins econòmics de FE, que desitgen posa a prova, d'una vegada, els resultats de la seva inversió. Per això, les esquadres falangistes es concentren a l'aeròdrom privat d'Estremera, a Carabanchel, a principis de juny de 1934¹³⁴³. Mentre els jerarques

¹³³⁸ Ledesma, R. op. cit., (1968), p.169.

¹³³⁹ *Informaciones*, 21 de març de 1934, p. 1. L'article és de Luis de Valencia, alies del catedràtic filofeixista de Valladolid Vicente Gay.

¹³⁴⁰ Ansaldo, J.A. op. cit., p. 74

¹³⁴¹ Ledesma, R. op. cit., (1968), p. 137

¹³⁴² Coniero, A. op. cit., pp. 72-73

¹³⁴³ Complet relat a Frago del Toro, V. op. cit., pp.422-430.

falangistes passen revista a les esquadres, algunes pròcers monàrquics, com Jorge Vigón, el coronel Galarza, Eugenio Vegas Latapie i l'enllaç entre monàrquics i falangistes, el catedràtic Sainz Rodríguez, entre d'altres, inspeccionen la desfilada militar des de la tribuna. Gràcies a la perspicàcia de Ledesma, aquesta concentració de les milícies és filtrada a la premsa republicana (*Luz* dona la notícia), que, com sabia perfectament el zamorà, magnifica el nombre d'assistents, la qual cosa, resulta, de retruc, un cop d'efecte propagandístic pel feixisme espanyol de primer ordre. El feixisme espanyol pecà de manca de concentracions i desfilades militars, i aquest dèficit encara és més patent si tenim en compte que, un mes abans, les JAP havien celebrat el multitudinari míting de El Escorial. El fet que la concentració tingui lloc en un espai privat, és una metàfora de les dificultats dels falangistes per sortir del gueto polític. La concentració falangista a l'aeròdrom de l'Estremera, el míting japista de El Escorial o el "Quintillo" requetè l'abril de 1934¹³⁴⁴ desfermen totes les alarmes antifeixistes, que, com es pot comprovar, no són paranoiques, i preparen la "revolució preventiva" d'octubre.

El detonant que indueix a J.A Primo de Rivera i la seva camarilla a abandonar la prudència tàctica és l'assassinat de l'estudiant falangista de setze anys Juan Cuéllar, liquidat per joves socialistes en el fragor d'una topada entre excursionistes de distinta filiació política. Després de saber de la mort de Cuéllar, sembla ser que J.A Primo de Rivera hauria autoritzat les represàlies, o bé les seves paraules van ser sobreinterpretades per la direcció militar del partit. El tòpic d'una Falange resignada a fer ús de la violència pels atacs mortífers dels seus rivals, ha estat incentivat pels mateixos falangistes, que, fins i tot, han arribat a reprovar, de forma condescendent, el bucle de violència en el qual es va entrar, però sempre descarregant la consciència amb el pretext que "ells" van començar primer. En tot cas, aquesta separació entre una Falange que para l'altra galta i una Falange resignada a la violència per pur esperit de supervivència és tramposa, perquè converteix la feblesa i la tàctica política en virtut moral, com ja hem tractat d'explicar abans.

Si es considera un punt de no retorn la mort de Cuéllar és perquè els falangistes van replicar l'agressió amb l'execució de Juanita Rico, una jove socialista suposadament responsable d'haver vexat el cadàver del citat Cuéllar (la llegenda

¹³⁴⁴Concentració del requetè andalús al *cortijo* del Quintillo, el 15 d'abril de 1934. Convocada en una data simbòlica (el dia després de l'aniversari de la proclamació de la República) el Quintillo és la posada en escena de la nova estratègia que comporta el lideratge falcondista (la lluita sense treva contra la República), que té com a instrument un Requetè modernitzat per les noves ordenances, a l'estil de les esquadres d'un partit feixista. Una descripció dels fastos del Quintillo, a Martínez de Salazar y Bascuñana, R. op. cit., p.69.

falangista assegura que fins i tot va arribar a orinar sobre el cadàver¹³⁴⁵), sense que mai s'hagi sabut a ciència certa que va passar realment. Uns pistolers (s'han barallat diversos noms, entre ells els d'Aznar, Luis Aguilar, Ansaldo o, fins i tot, Pilar Primo de Rivera), van metrallar a la jove i als seus acompanyants, des d'un vehicle propietat de l'aristòcrata ultrareaccionari Merry del Val, que no fou jutjat perquè fugí del país. Com a venjança, les joventuts socialistes tirotegen a uns dels sequaços d'Ansaldo, sospitós d'estar involucrat en el l'assassinat de Rico, el metge Manuel Groizard, pertanyent a la línia dura de la formació, que advoca per la violència indiscriminada contra l'enemic¹³⁴⁶. La jove socialista va ser la primera víctima mortal calculada amb premeditació del feixisme a Espanya. La mitologia falangista ha inventat que en trànsit de mort, Rico hauria confessat que, efectivament, havia participat en la mort del jove estudiant falangista, i inclòs, que se n'havia penedit. La qual cosa serveix per netejar la memòria falangista, ja que el primer homicidi dels falangistes havia estat víctima d'un atemptat terrorista amb nocturnitat i traïdoria (els trets havien estat disparats des d'un vehicle amb els vidres fumats), precisament aquell tipus d'acció que els cabdills falangistes havien promès fins la sacietat que els seus homes mai cometrien, doncs la violència només és legítima quan enfronta a escamots enemics, d'igual a igual i a plena llum del dia. Malgrat aquestes "irregularitats" amb *modus operandi* teòric falangista, l'organització no condemna l'atemptat. Com fa la premsa de dretes, deixa que passi el rebombori. Ledesma desacredita subreptíciament aquest, quan, un any després, reconeix a ¿Fascimo en España? la licitud de l'assassinat de Cuéllar, en haver estat fruit del xoc de dues patrulles enemigues en igualtat de condicions -tot i deplorar l'acarnissament del que havia estat objecte el cadàver del jove falangista- i per tant, indirectament, censura l'atemptat comès sobre Rico¹³⁴⁷. Però, en aquell moment, tan Ledesma com Primo de Rivera són conscient que no poden desautoritzar l'assassinat de Rico si no volen desmoralitzar encara més als joves esquadristes. Ho diu Jato, *La Falange hubiera perdido su moral si tan triste jornada pasaba sin una adecuada réplica*¹³⁴⁸. Les morts de Cuellar i Rico inciten al ministre de Governació, Salazar Alonso a prendre mesures dràstiques contra la proliferació de violència política, i, com és habitual, el ministre radical aposta per castigar equànimement tots els extremistes, tant als socialistes com als falangistes, per tal que la repressió contra l'enemic dulcifiqui la desgràcia pròpia. Com la premsa socialista, el diari de Falange es suspèn de nou, i no reapareixerà fins el juliol de 1934. Però la conseqüència legislativa més important

¹³⁴⁵ Versió del fets de Jato, D op. cit., pp. 67-68

¹³⁴⁶ Ledesma, R. op. cit., (1968), p.170.

¹³⁴⁷ Ibdm., pp.163-164

¹³⁴⁸ Jato, D. op. cit., p.109.

d'aquest incidents, és el decret de Governació sobre militància dels menors d'edat (només podran pertànyer a un partit polític els majors de 18 anys, i els compresos entre els 18 i els 23, frontera de la majoria d'edat, hauran de demanar permís als pares) i altres disposicions adreçades a posar veda a la violència política, com el decret en contra l'exhibició pública de símbols polítics (banderes, himnes, uniformes...), encara que sigui amb l'excusa d'exercicis gimnàstic o de marxes excursionistes. Però peca d'ingenuïtat el ministre si creu que eliminant els símbols polítics externs pot posar fi a aquestes periòdiques batusses entre bandes juvenils. Tampoc el decret que regula la militància política juvenil serà eficaç, doncs els joves continuen sent víctimes i botxins de la violència política. Sense anar més lluny, el mes d'agost, els falangistes assassinen a trets el membre del Comitè Central de les Joventuts Comunistes, Joaquín de Grado. El partit comunista fa una crida a la unitat d'acció i autodefensa contra el feixisme¹³⁴⁹: les morts de la socialista Rico i del comunista Grado es converteixen en un símbol proletari que ha de segellar el pacte de sang antifeixista entre comunistes i socialistes. Els sepelis d'ambdós víctimes es converteixen en dues grans manifestacions de la unitat obrera.

Les iniciatives d'Ansaldo, preses autònomament sense consultar a Primo de Rivera, coven una animadversió entre els dos personatges, que explotaria no gaire temps després. Poc després de la mort de Rico, Primo de Rivera avorta un atemptat contra el diputat socialista Prieto, i un altre, amb bomba, contra la Casa del Pueblo de Madrid¹³⁵⁰, dos accions que, possiblement haguessin fet trontollar els fonaments de la política republicana, al decantar el partit socialista cap a la revolució social sense el contrapès del sector moderat prietista. Aquests atemptats frustrats, el segon sense demanar permís als caps, informen de la impaciència de les joventuts milicianes per retornar les agressions al socialisme amb experiments amb gasosa tant impetuosos com mal preparats. Pels grups d'acció, però, la culpa és dels "confidents" que desbaraten els plans, i un hipotètic bocamoll apareix mort després de torces l'atemptat contra la seu del diari republicà *El Heraldo de Madrid*¹³⁵¹.

Després que l'assassinat de Rico, s'havia agreujat la vigilància de les autoritats sobre el partit feixista. Un registre policial efectuat el 10 de juliol a la seu de FE-JONS descobreix armes de foc, segons els falangistes, dipositades intencionadament pels policies per inculpar-los. Són detinguts i empresonats una vuitantena de militants de la

¹³⁴⁹ "Las bandas de pistoleros asesinan a nuestro querido camarada Joaquín de Grado", *Mundo Obrero*, 30 d'agost de 1934, p.1

¹³⁵⁰ García Venero, Maximiano, *La Falange en guerra: la unificación y Hedilla*, París: Ruedo Ibérico, 1967, p. 19.

¹³⁵¹ Ansaldo, J.A. op. cit.,p. 78.

Primera Línea, entre ells, la majoria de pesos pesats. En la llista de detinguts, es pot llegir el nom de nombrosos universitaris com Ródenas, Guitarte, D. Aparicio, Quesada...¹³⁵². J.A. Primo de Rivera, alliberat gràcies a la seva immunitat parlamentària, s'enfronta ara a l'amenaça de ser inhabilitat i el seu partit, il·legalitzat. Primo de Rivera aconsegueix conservar la immunitat parlamentària gràcies a les gestions de Prieto per absoldre al diputat socialista Lozano, imputat pel mateix delictes de tinença il·lícita d'armes que el marqués d'Estella¹³⁵³. Després d'haver fallat el comitè a favor de l'acusat, Primo de Rivera de Rivera encaixa la mà a Prieto i només li retreu el qualificatiu que aquest li havia aplicat d'home "romàntic" i de temperament violent. Primo de Rivera exposa al Parlament que la violència comesa pels seus coreligionaris no és més que una resposta a contracor a les agressions impunes dels seus enemics, que sempre han atacat primer¹³⁵⁴. Des de la seva fundació, FE només havia predicat la seva doctrina pacíficament, mentre que les esquerres sotgen els seus militants i el govern clausura els seus locals i suspèn la seva premsa. Malgrat aquests atacs, ha fet cas omís a una premsa conservadora que insistia en les represàlies, fins ara, que s'ha vist amb la necessitat desesperada de defensar-se per sobreviure. És en aquesta intervenció de Primo de Rivera es posa les bases del mite de la "Falange màrtir", perseguida, inclòs, de "genocidi" contra la Falange¹³⁵⁵, que vol legitimar després totes les atrocitats comeses pels falangistes.

Les milícies estaven avalotades per el que interpretaven com a excessius miraments d'un Primo de Rivera més preocupat per lluir al Parlament que per venjar els camarades caiguts. El gest de cortesia de Primo amb el líder socialista havia vessat el got de la paciència dels esquadrists, que s'estaven matant amb els socialistes al carrer¹³⁵⁶. *Libertad* publica un article impagable anònim (però que es pot atribuir a Redondo sense gaire por a error), que, amb el títol de *¿Un abrazo? Nunca*, reprotxa a J.A. Primo de Rivera el seu gest amb Prieto, i espera que no vagi més enllà de la gratitud circumstancial, ja que *nada nos une, nada nos puede acercar a hombres de esa ralea, que sólo podrán recibir de las JON-S el abrazo definitivo que los estrangule*¹³⁵⁷. De fet, com ja s'ha comentat, s'havia estat a punt d'atemptar contra el dirigent socialista poc abans, però Primo de Rivera havia desbaratat el pla. Giménez Caballero escriu també un article a *Informaciones* en el qual enlletgeix a Primo de

¹³⁵² "La cárcel es un acto de servicio", *FE*, nº 14, 12 de juliol de 1934, p. 5.

¹³⁵³ Gil Pecharromán, J. op. cit., (1996), pp.290-291.

¹³⁵⁴ Primo de Rivera, J.A., "Romanticismo, revolución, violencia", *Obras Completas...* op. cit., p. 268

¹³⁵⁵ La superxeria sobre un pla de la República per esborrar del mapa als falangistes, Vega Gonzalo, Francisco de Asís de, *Aniquilar la Falange. Cronología persecutoria del Nacional Sindicalismo*, Oviedo, Tarfe, 2001.

¹³⁵⁶ Ansaldo, J.A. op. cit., p.85.

¹³⁵⁷ "¿Un abrazo? Nunca", *Libertad*, nº 91, 9 de juliol de 1934, p.1

Rivera les seves relacions cordials amb intel·lectuals i socialistes¹³⁵⁸. Els joves esquadrists comencen a desconfiar del líder de Falange per les seves maneres exquisides, aristocràtiques i "lliberals", fins al punt que *muchos estudiantes temían que su ídolo fuera un "señorito inteligente"*¹³⁵⁹. Tal hi com testimonia Ansaldo en la seva biografia, els interessos de Primo de Rivera diferien de la seva mentalitat militar i en canvi *se dirigían hacia otros campos, por el considerados más cultos y modernos*¹³⁶⁰. J. Martínez de Bedoya, un dels estudiants que acompanyarà a Ledesma en la seva escissió, carrega contra l'esteticisme de Primo de Rivera, la "burocràcia de l'adulació" que l'envolta, la seva actitud "cerebralitzada" i intel·lectualista, el seu lideratge pompós, així com contra el mimetisme feixista del partit i la tendència a l'elitisme, tot i reconèixer que entre el pensament de Ledesma i Primo de Rivera no hi havia gaire diferència¹³⁶¹. Les seves exhibicions parlamentàries també són motiu d'escarni, en estar Primo de Rivera més preocupat d'agradar a Azaña amb la seva oratòria que de fer oposició. Per Ansaldo, com per Ledesma, Primo de Rivera tenia un tarannà més aviat liberal que el feia especialment apte pel parlamentarisme, però no per liderar un partit-milícia destinat a la presa violenta del poder. En una ocasió, fins i tot li havia arribat a suggerir que enlloc del màxim mandatari d'un partit feixista, ho semblava d'una plataforma internacional antifeixista¹³⁶². L'actitud de Primo de Rivera, cada cop més bel·ligerant amb la dreta, obstinat a no perdre el seu escó i pusil·lànim respecte la violència, és el que motiva la conspiració d'Ansaldo. Aquest és el cap de la Primera Línea, i, per tant, es viu perill real, doncs, que els joves de l'estructura militar desbordin l'autoritat política.

Primo de Rivera i Ansaldo no s'entenien. En certa manera, el caràcter pot ser comparat amb el cap de les SA nazis, Ernst Röhm. Aquest afronta la política sempre des de la perspectiva del militar, i per tant, estima que la milícia no ha d'estar supeditada a l'estratègia política. El cos paramilitar és l'esperit del moviment, l'agent de la revolució nacional, i no els buròcrates ni els encorbatats polítics professionals del partit¹³⁶³. Ansaldo no podia digerir que Primo de Rivera contingui els contracops dels seus per imperatius de l'estratègia política, i que, en canvi, sembli posar tots els seus esforços en la seva labor parlamentària, mentre que les agressions contra els falangistes resten impunes, i el partit es consumeix sense accedir a l'estatus de

¹³⁵⁸ *Informaciones*, 16 de juny de 1934

¹³⁵⁹ Jato, D, op. cit., p.140.

¹³⁶⁰ Ansaldo, J.A. op. cit., p. 81

¹³⁶¹ Martínez de Bedoya, J. *Memorias desde mi aldea*, Valladolid: Ámbito, 1996, p.80. Bedoya explica com cada dia Primo de Rivera assenyalava amb el dit a uns quants escollits per tal que l'acompanyin per fer-la petar. Un cop, fou ell l'agraciat. Bedoya va haver d'assistir a una discussió bizantina entre Giménez Caballero i Sánchez Mazas sobre si el marquès d'Estella era més Cèsar o August. Aquestes digressions feien perdre els nervis a un jonsista d'acció com Bedoya.

¹³⁶² *Ibidem*, p. 82

¹³⁶³ Sobre Ernst Röhm i la seva percepció militar de la política, Gallego, Ferran, op. cit., (2006), pp. 133-173

moviment de masses que s'havia marcat com objectiu. Però les diferències entre ambdós no són només estratègiques, sinó també ideològiques: a Ansaldo li escama que Primo de Rivera no sigui monàrquic. Al 6 de juny Primo de Rivera havia intervingut al parlament amb una monòleg que ha estat titulat "juicio sobre la dictadura y necesidad de la revolución nacional", en el qual Primo de Rivera dona rang de revolució nacional al 14 d'abril, tot i que frustrada, ja que es desencadena una algaravia popular amb l'únic precedent de la institució de la Dictadura el 1923, una altra via morta¹³⁶⁴. La revolució d'abril havia comptat amb el guió "memorable" del manifest dels intel·lectuals (Ortega, Marañón, i companyia) i havia incorporat els socialistes en una obra nacional, no exclusivament proletària, tot i que, després, aquestes bones intencions es torcen. El guinyo al uns socialistes nacionalitzats i a una tradició intel·lectual laica i progressista, desconcerten als dretans com Ansaldo.

El 14 de abril de 1931 se produjo un fenómeno de alegría popular semejante al del 13 de septiembre de 1923. El 14 de abril de 1931 se derrumbó una institución milenaria; estoy seguro de que todos vosotros habéis de respetar a los que en aquel trance sintieron, doloridamente, en su corazón la tristeza porque cayese una institución varias veces secular y que, en muchos instantes, había dado a España momentos de gloria. Pero, aparte de esto, aparte de este dolor que podía separar a unos cuantos de la alegría de los más, el 14 de abril se desencadenó sobre España la misma especie de alegría que se había desencadenado el 13 de septiembre de 1923.

Aquestes paraules tan moderades sobre la legitimitat històrica del 14 d'abril ja són més del que un monàrquic com ell pot digerir.

Ansaldo conspira amb la connivència dels falangistes monàrquics, i, a l'altre extrem, la dels joves esquadrists amb actitud més revolucionària. Fins i tot, sembla ser que proposa eliminar a Primo de Rivera si aquest es nega a dimitir del seu càrrec, malgrat negar-ho a les seves memòries¹³⁶⁵, però Ledesma, que està informat de la conjura, confirma que almenys, es va sospesar la possibilitat d'apartar al líder amb pocs miraments¹³⁶⁶. El més probable és que l'objectiu fos donar un ultimàtum al Marqués d'Estella, i bandejar-lo del partir de no canviar la línia estratègica. És indubtable que

¹³⁶⁴La revolució d'abril, prossegueix Primo de Rivera, havia comptat amb la "música" immillorable del manifest dels intel·lectuals (Ortega, Marañón, i companyia) i havia incorporat els socialistes en una obra nacional, no exclusivament proletària, tot i que, després, aquestes bones intencions es torcen. El guinyo a uns socialistes nacionalitzats i a una tradició intel·lectual laica i progressista, desconcerten als reaccionaris com Ansaldo.

¹³⁶⁵ Ansaldo, J.A. op. cit., p.86.

¹³⁶⁶ Ledesma, R. op. cit., (1968), p. 173.

Ledesma coneix les intencions d'Ansaldo, (insolvent crònic i vigilat per la policia, viu temporalment sota el mateix sostre que l'aviador) i és conscient del soroll de grills de les bases, i les seves relacions amb Primo no rutllen, però en aquesta ocasió va preferir mantenir-se en una expectant equidistància per no desconjuntar el partit en un moment delicat de persecució governamental. No endebades, a principis de juliol es produeix la detenció massiva de militants falangistes a la seu de Marqués de Riscal per possessió il·lícita d'armes i reunió clandestina. Expulsar a Primo de Rivera significaria la virtual desaparició del partit, i l'atomització del feixisme espanyol en capelletes irreconciliables, per tant, prefereix no col·laborar amb una ruptura traumàtica, però sí espera que es vagi desdibuixant la influència, per ell nociva, del fundador de Falange. El partit feixista no ha complert les expectatives, i es corre el risc de perdre el patronatge del monàrquics si continua sent tant inactiu. Primo afegeix més llenya al foc cercant de distanciar-se de la dreta, inclòs amb la seva intransigència envers algunes celebritats monàrquiques, com Calvo Sotelo, actitud que encara aïlla més el partit. Al mateix temps, el partit encara no ha aconseguit apropiat-se d'una base de masses, i per tant, per d'alt i per baix, tendeix a esdevenir una força política supèrflua. Ledesma es proposa sortir del gueto polític mitjançant una intensificació de l'activitat sindical, per reclutar a segments de la classe obrera, i donada la conjuntura pre-revolucionària, una agudització de la lluita armada contra l'enemic, per recavar el suport de les classes mitjanes. Ara bé, Ledesma es manté a l'expectativa d'un eventual estrip del partit per dins, doncs, en tal cas, ell estaria ben situat per liderar el sector activista del mateix (el paramilitar i l'obrer) i fer-se amb el control total de l'organització. Tot i que Ledesma no participa, finalment, en la conspiració d'Ansaldo, és molt probable que posés en coneixement dels joves i inquiets esquadristes la seva adhesió moral. Per aquestes dates, publica un parell d'article a la revista *JONS* amb el pseudònim de Roberto Lanzas, "Los problemas de la revolución nacional-sindicalista"¹³⁶⁷, on urgeix a l'armament d'unes milícies amb capacitat d'acció i reedita un segon article titulat "La violencia política y las insurrecciones" on explica que Europa viu una època d'esplendor de la violència política i desgrana les fases que cal completar per la conquesta del poder¹³⁶⁸. En el primer article, es lamenta que el partit encara no disposi d'una estructura militar adequada a les seves finalitats i censura el reclutament "abstracte" o purament verbal d'esquadristes, és a dir, sense operativitat pràctica, en clara al·lusió J.A. Primo de Rivera. Ledesma està pensant en un operatiu clandestí, que no s'exposi a ser desmantellat constantment pel govern i que pugui mantenir

¹³⁶⁷ Ledesma, R. "Los problemas de la revolución nacionalsindicalista", *Obras Completas...*op.cit., v. III, pp. 459-463

¹³⁶⁸ Ibidm., "La violencia política y las insurrecciones", pp. 372-375.

l'activitat del partit durant els períodes de suspensió. Si no s'aconsegueix articular una xarxa esquadrística subterrània, el partit feixista no podrà respondre amb eficàcia als envits de la revolució social. Tanta querella dins el partit sobre la idoneïtat d'aplicar una política sistemàtica de represàlies, l'únic que aconseguia era posar en guàrdia a l'enemic (mentre que Falange està encara inerm) i en entredit la imatge monolítica que el partit ha de transmetre.

La conjura és un secret a veus dintre FE-JONS. Els rumors arriben a Primo de Rivera, que, després d'una tensa entrevista, exigeix als dos triumvirs que signin un document que acrediti l'expulsió d'Ansaldo. Ruiz de Alda, que, des de sempre ha discrepat amb Primo de Rivera per la seva inacció, que és amic personal d'Ansaldo, i que està molt satisfet de com havia enrobustir l'organització paramilitar del partit, signa contra la seva voluntat sota l'amenaça de dissoldre el partit proferida pel marquès d'Estella. En quan a Ledesma, Ansaldo juga amb l'ambigüitat en les seves memòries, doncs assegura no recordar si el document que acredita la seva expulsió estava signat pel zamorà¹³⁶⁹. Però és impossible que no fos així. Ansaldo argüeix que el va perjudicar molt com Primo de Rivera recupera la confiança dels esquadristes arrel de les detencions policials de principis de juliol de 1934¹³⁷⁰. En el moment de l'escorcoll a la seu del partit, s'està celebrant una reunió a la que assisteix la flor i nata de la Primera Línea madrilenya, des dels instructors monàrquics (Ansaldo, Arredondo..) a la plètor de joves esquadristes. N'està assabentat Primo de Rivera, o és una reunió a esqueses d'ell precisament per decidir que fer amb el líder? En tot cas, Primo de Rivera fou capaç de girar la truita al seu favor, doncs el seu comportament a les dependències de la Direcció General de Seguretat, responsabilitzant-se dels fets, exigint romandre a la presó amb els seus homes malgrat que la immunitat el deslliura del tràngol, li val per recuperar la confiança dels seus homes. Primo de Rivera desactivaria així inconscientment la conjura.

En el darrer número de Falange abans de la seva suspensió definitiva, apareix una concisa nota referent a l'expulsió d'Ansaldo, al que ni tant sols se'l cita, amb el títol de "consigna" (i tota consigna que emana de capitania és d'obligat compliment per la militància). Per tant, no es vol que la fractura transcendeixi a l'audiència externa per conservar l'aparença de partit monolític i alhora, és una advertència a la militància que ha pogut simpatitzar amb les maniobres de l'aviador monàrquic: el partit no tolerarà cap

¹³⁶⁹ Ansaldo, J.A. op. cit., p.87.

¹³⁷⁰ Ibidm., p.86.

mostra més d'indisciplina. En aquesta nota, s'expliquen les raons per les quals Ansaldo ha estat cessat: aquest no tenia altre motiu per ingressar a Falange que intentar transmutar Falange en un partit vassall de l'aristocràcia, un satèl·lit al servei dels seus interessos de classe. Tot i reconèixer la seva irreprotxable tasca en l'organització de les milícies, la *actividad y el arrojo no son siempre indicios de fe*¹³⁷¹. La raó de la seva expulsió rau, per tant, en una incompatibilitat ideològica del rocós monàrquic amb l'estil falangista, ometent-se les discrepàncies amb l'estratègia del cap. La militància ha de tenir fe en les decisions dels caps, per molts extravagants que puguin semblar, ja que, (en una fórmula que delata a Primo de Rivera com a redactor de la nota), els caps disposen d'informació confidencial i actuen en conseqüència amb aquesta. Aquest misteri està pensat per induir a la militància a creure que el cessat tramava, com de fet, és cert, alguna maniobra obscura en contra del partit, i no només contra el seu cap. Curiosament, dintre del NSDAP alemany també s'ha produït, gairebé sincrònicament, un purga interna, de molt major voltatge. Tant Ledesma com Primo de Rivera justifiquen la purga hitleriana en ares a la salvaguarda de l'estabilitat del règim. Pel diari falangista *F.E.*, Hitler no ha fet altra cosa que desarticlar severament una conjura contra la seva autoritat personal, la qual cosa és històricament falsa¹³⁷². A diferència del *Führer*, el lideratge de Primo de Rivera sobre el moviment feixista espanyol si que està essent qüestionat, cosa que tampoc es estranya als orígens d'altres feixismes, com l'italià.

L'actitud de Ledesma, que ha fet la viu-viu durant el conflicte personal entre Ansaldo i Primo de Rivera, queda oficialment esclarida en una nota que el zamorà incrusta a la seva revista. Com que Ledesma ha sonat entre els possibles conspiradors, la nota vol corroborar l'actitud *clara, terminante y fidelísima* de Ledesma, i exhorta a tenir total confiança al triumvirat nacional de FE-JONS. La nota és, però, té una "segona intenció" si es llegeix entre línies quan diu que totes les decisions que pren Ledesma estan únicament guiades pel seu esperit de servei al "nacionalsindicalisme revolucionari", és a dir, a la doctrina, que no al partit¹³⁷³. Malgrat aquesta jura de fidelitat, és evident que les relacions entre Ledesma i Primo de Rivera no són bones: deu dies després de la nota publicada a JONS, Ledesma envia una carta a Montero Díaz, en la qual l'informa, telegràfica i misteriosament, d'un "*espinosísimo conflicto*" entre ell i Primo que Rivera,

¹³⁷¹ "Consigna", *F.E.*, nº 15, 19 de juliol de 1934, p.4

¹³⁷² "Tempestad sobre Alemania", *F.E.*, nº 13, 5 de juliol de 1934, p. 5 i Ledesma, R. "Los sistemas fascistas", *Obras Completas...*op.cit., v.3, p. 475

¹³⁷³ Ledesma, R, "Una consigna", *Obras Completas...*op. cit., v.III, pp. 463-464

que només es podia resoldre o amb la seva eliminació del partit, o amb l'escissió jonsista¹³⁷⁴

Acompanyant a Ansaldo, es donen de baixa alguns dels militars retirats que havien ingressat a Falange des del seu natalici, com l'instructor de milícies Arredondo. El partit es comença a deslliurar de la rèmora dels monàrquics de primera hora, "espies potencials" segons Primo de Rivera. Arredondo és substituït al capdamunt de les esquadres per un dels quadres monàrquics que sí continua, Ricardo de Rada, una concessió de Primo de Rivera a Ruiz de Alda, ja que s'omple el lloc vacant amb un altre col·lega militar. Rada, però, dimiteix aviat, quan es produeixi una segona desbandada d'elements monàrquics. Els joves esquadrists romanen dins a la disciplina del partit tot i que algun "centurió" segueixen essent fidels a Ansaldo. El canvi de política en relació a la violència a partir de l'estiu de 1934, quan es dona el vist-i-plau a les represàlies, ajuda a atenuar el desencís dels esquadrists vers el líder del partit.

Malgrat l'expulsió d'Ansaldo, potser ara més que mai, Primo de Rivera és conscient de la carència de divises és preocupant, i que no pot prescindir del finançament alfonsí. A l'agost de 1934 negocia un nou pacte amb Goicoechea, que se signa al dia vint d'aquest mes¹³⁷⁵. A canvi de la revisió del contracte, Primo de Rivera es compromet a no atacar públicament RE ni la causa monàrquica, i a invertir la donació alfonsina en la potenciació de les milícies i en el desenvolupament d'una central obrera antimarxista. Dos mesos abans, el dia 1 de juny, s'havia signat un programa de mínims entre l'enllaç dels monàrquics, Sainz Rodríguez i el mateix Primo de Rivera, l'últim guió del qual resa que la violència és lícita si està al servei de la raó i la justícia. De fet, i segurament aconsellat per Ruiz de Alda, o pressionat per Goicoechea, Primo de Rivera proposa, amb poc entusiasme, la reincorporació d'Ansaldo¹³⁷⁶, però aquest, tot i que vacil·la, acaba per rebutjar l'oferta falangista. Primo de Rivera repudia convertir aquesta indispensable injecció econòmica en un xec en blanc, per la qual cosa aquest pacte tindrà poca materialitat, i les entregues monetàries aniran en retrocés. L'1 de setembre de 1934, FE-JONS publica una agònica nota al diari *La Nación*, demanant una col·lecta pública per finançar el partit, la qual cosa, alhora que revela la precarietat pecuniària del partit, també informa sobre l'incompliment de l'acord subscrit amb l'elit

¹³⁷⁴ Ledesma, R. *Obras Completas...* op. cit., v.IV, p. 525.

¹³⁷⁵ Sainz Rodríguez, Pedro, *Testimonios y recuerdos*, Barcelona: Planeta, 1978, pp.221-222.

¹³⁷⁶ Ansaldo, J.A., op. cit., pp.88-89.

monàrquica¹³⁷⁷. Pocs dies després de la desesperada nota, Andrés Casaux, alt dirigent del recentment constituït partit Izquierda Republicana d'Azaña, i antic director de Seguretat Pública (el que havia ordenat el segrest de tots els exemplars de *El Fascio*) és executat com a represàlia contra l'assassinat del cap de la JONS local de Sant Sebastià, l'empresari hotelier Manuel Carrión.

10.4. Es desinfla el globus. De l'eufòria de les presentacions en societat a l'estancament del partit.

Passada l'eufòria inicial, el partit feixista es veu immers en una fase d'estancament prolongat. Vàries són els factors que expliquen aquesta interrupció del creixement. En primer lloc, la manca de fons. Els donatius alfoncins són irregulars i en prou feines serveixen per amortitzar la publicació del setmanari. En segon lloc, la caiguda en el ritme de les altes, i, per tant, les dificultats de maximitzar ingressos, així com l'apatia de les bases, en bona mesura, perquè no existeix en aquestes una cultura la mobilització política (petita burgesia, joves estudiants...), ni tampoc entre les jerarquies, que no tenen una orientació estratègica gaire nítida. Per altra banda, FE-JONS es veu constreta tant pels seus deutes econòmics i ideològics amb els seus padris monàrquics, com per l'associació "semiòtica" que fa l'opinió pública entre falangistes i dreta monàrquica. Com que FE-JONS és percebuda com un agregat més d'un pastitx feixista (dintre el qual hi hauria la CEDA-JAP, CT, RE, Acció Catòlica, etc...), la imatge que es té de Falange és la d'un partit mercenari, la qual cosa anul·la la possibilitat d'una penetració efectiva entre les classes populars. Però, per sobre de tot, els filo-feixistes no tenen cap necessitat de militar en una formació tant ínfima com la falangista, sinó que ho poden fer en altres de "feixistitzades" més prometedores. El filofeixisme pot quedar satisfet amb espectacles estètics com les concentracions de les JAP, o amb el "feixisme selectiu" professat per la CEDA o RE. Aquests pròtesis feixistes en organitzacions que no en són treu de polleguera als falangistes, que contempen com militants potencials d'un partit feixista augment les forces de partits de dretes. Per últim, una altra raó del declinar del partit pot ser la persecució governamental. El govern radical decreta un estat extraordinari permanent, que oscil·la entre el de prevenció, alerta, i partir d'octubre de 1934, el de guerra, en observança de les clàusules la Llei d'Ordre Públic. En virtut de la suspensió d'alguns articles de la constitució, la premsa ha de passar pel filtre de la censura i pot ser recollida en cas d'incorre en algun delictes, com li passa als primers números de *F.E.*

¹³⁷⁷*La Nación*, 1 de setembre de 1934, p. 2

El ministeri de Governació serà ocupat entre març de 1934 i octubre del mateix any per Rafael Salazar Alonso, un “dur” dins el partit radical, de la vessant més antisocialista del lerrouxisme, amb la missió de tallar en sec amb la protesta política i social. El principal objectiu que s'imposa Salazar és al de d'avortar la revolució socialista, amb la que ha amenaçat el sector més radical del PSOE des de la derrota electoral¹³⁷⁸. Salazar aborda tota protesta laboral (molt freqüent en aquell curs polític, amb la vaga dels taxistes, d'arts gràfiques, dels metal·lúrgics o dels jornaleros a l'estiu de 1934...) com un acte de subversió política, i li dona categoria de delictes contra l'ordre públic amb la voluntat implícita de desestabilitzar el govern. Si per les esquerres Salazar és un carnisser, les dretes no estan del tot satisfetes i li exigeixen més mà dura, sobretot davant la pública propaganda revolucionària dels socialistes. El govern radical opta per repartir estopa amb equitat a banda i banda de la platea política, instal·lant-se en una posició centrista de repulsa a qualsevol extremisme. També Falange paga les conseqüències d'aquesta política de tolerància zero a la subversió, en proporcions irrisòries respecte a socialistes o anarquistes, però encara així, molt feixugues per un partit encara en construcció. Clausurar el palauet de Marqués de Riscal o suspendre *F.E.* significa quedar-se sense l'únic local del partit a Madrid i perdre el seu únic mitjà de comunicació. Falange adopta un discurs victimista i sovint patètic, vanagloriant-se de ser un partit màrtir, massacrada pels seus adversaris i perseguit per les autoritats republicanes, per haver comès l'únic crim d'estimar la pàtria, la qual cosa, de passada, posa en evidència que els seus botxins són el seu contrari, l'anti-Espanya. El cop policial més contundent contra els falangistes es produeix la primera setmana de juny, quan són detinguts una vuitantena de falangistes i empresonats quaranta dos, després de descobrir-se armes al seu local durant un registre policial¹³⁷⁹. El diari *F.E.* havia estat suspès temporalment a l'abril de 1934 per un període d'un mes, i indefinidament, a partir dels fets de juliol. També es clausura els centres falangistes i les detencions obliguen a la desarticulació de la Primera Línea madrilenya.

La persecució serveix als falangistes per jactar-se de ser l'únic partit pur, no compromès amb el sistema ni pervertit per les corrupteles parlamentàries, conscient que, precisament, és la “independència” dels falangistes (respecte la dreta reaccionaria, el capital...) el que es posa més en entredit. Així mateix, la repressió

¹³⁷⁸ Salazar Alonso, R. op. cit., p.30. Salazar Alonso podria haver tingut una “deriva feixista” relativament similar a la d'alguns sectors del partit radical a França. Salazar Alonso, que abandona el partit lerrouxista l'any 1935, es compromet amb l'Alçament, i és assassinat per les milícies revolucionàries. De no ser així, de ben segur que hagués estat al costat del franquisme.

¹³⁷⁹ “La cárcel és un acto de servicio”, *F.E.*, nº 14, 12 de juliol de 1934, p. 5. Llista de detinguts. Entre ells, el cap de la Primera Línea, Ansaldo, i una gran majoria de joves esquadristes.

soferta validaria el discurs sobre la unitat de destins entre el partit i la nació: Espanya té les hores contades perquè s'està covant una revolució antinacional amb el permís del govern i, perpendicularment, la Falange és perseguida perquè és l'únic obstacle que s'interposa en el seu camí. Emmordassant la Falange, els enemics de la pàtria tenen via lliure¹³⁸⁰. És ara quan Falange s'enorgulleix de la seva identitat de partit-milícia, que és allò que la singularitza de la resta de partits, inclòs de les organitzacions feixistitzades com la JAP. L'altra cara del discurs victimista és que la persecució fa bo el dret a la legítima defensa, que els excusa de les atrocitats que puguin cometre els seus en "autodefensa". És doncs, l'ocasió adient per donar carta blanca a la represàlia: a l'estiu de 1934, els falangistes cometran els seus dos primers atemptats mortals, en les persones de Juanita Rico i Joaquín de Grado. I si no van gaire més enllà és perquè FE-JONS havia arribat a aquesta conjuntura totalment exhausta.

Efectivament, FE-JONS esbufega mentre s'estan fornint les condicions objectives que, teòricament, podrien impulsar al minúscul partit feixista al estatus de partit de masses: desordre públic, protesta obrera i camperola, "bolxevització" del partit socialista, radicalització contrarevolucionària de la burgesia, inestabilitat governamental, pic de crisi econòmica... La lliçó que els socialistes extreuen d'Alemanya i Àustria, sobretot del recent i esfereïdor episodi vienès, on el partit socialcristià de Dollfuss (automàticament homologat a la CEDA) ha instaurat un règim dictatorial i esclafat sanguinàriament la revolta social, és que la classe obrera ha d'impedir que un partit d'aquestes característiques arribi a ocupar el poder, per molt que porti una màscara legalista. Abans Viena que Berlín es converteix en un dels lemes del socialisme espanyol¹³⁸¹. Des de l'estiu de 1934, quasi diàriament apareixien notícies sobre el descobriment d'arsenals a les Casas del Pueblo socialistes. Els mitjans de comunicació de dretes propaguen i magnifiquen aquests rumors per estendre l'alarmisme social. A principis d'estiu, es produeix la vaga camperola a Andalusia, organitzada per un comitè del que formen part, en inaudita sintonia, la UGT i la CNT. La filial agrària de la UGT, la FNTT havia recanviat recentment la seva direcció moderada, per un altra de molt més radical en consonància amb la "bolxevització" del sector largocaballerista, que progressa dins el partit a espatlles de les seves joventuts. FE-JONS declara la seva voluntat "d'intervenir"¹³⁸² en el conflicte, sense aclarir l'objecte d'aquesta intervenció, que sembla evident. Tanmateix, són molt curosos a l'hora de

¹³⁸⁰ *Camaradas perseguidos! ¡Camaradas presos! ¡Camaradas mortificados por poncios y monterillás! ¡Camaradas calumniados! ¡Camaradas mal entendidos! ¡Esta vida mezquina y putrefacta nos da la razón!*, Primo de Rivera, J.A. "Gamias de la persecución", *Obras Completas*, op. cit.... p.279.

¹³⁸¹ Un exemple d'aquest estupor que incita als socialistes a planificar la revolució, en les memòries de Juan-Simeón Vidarte, socialista de tarannà moderat però que convé la necessitat d'una revolució preventiva: Vidarte, Juan-Simeón, *El bienio negro y la insurrección en Astúrias*, Barcelona: Grijalbo, 1978, pp. 104-107

¹³⁸² "La huelga general de campesinos" *F.E.*, n° 13, 5 de juliol de 1934, p. 4.

dissociar obrerisme i socialisme. En aquest sentit, els falangistes volen “desembruixar” els obrers dels enganys dels seus líders sindicals, per la teràpia ràpida i expeditiva de matar el gos (els sindicats de classe) per acabar amb la ràbia. Però és evident que no compten amb els esquadrists suficients per emular el feixisme rural italià: la diferència numèrica podria ser de l'ordre de 100 a 1. Com en altres conflictes socials, com la vaga dels metal·lúrgics, l'actuació dels falangistes queda en un no res. Alguns progressos, però, fan els falangistes en l'àmbit laboral. Per plasmar en fets el seu tarannà obrerista, la seva sensibilitat social i amor paternal cap els més desvalguts, i també, perquè no dir-ho, en compliment del contracte signat amb els prestamistes alfonsins¹³⁸³, Falange impulsa, a partir de l'estiu de 1934, la seva pròpia central obrera, la CONS, la Central Obrera Nacional-Sindicalista. Els primers triumvirs de la CONS són l'excomunista Manuel Mateo, i els excenetistes Guillén Salaya i Álvarez de Sotomayor, és a dir, aquells militants amb més experiència en el camp sindical. El punts cardinals de la doctrina de la CONS són l'eradicació de la lluita de classes, la nacionalització de la classe obrera i la lluita contra el marxisme. L'èxit de la CONS és, en un primer moment, fulgurant -Ledesma dona la xifra de 30.000 afiliats d'una primera tacada¹³⁸⁴- però enganyós, ja que es mobilitzen els aturats amb la promesa d'aconseguir-los feina. L'atur forçós toca fondo a Madrid l'estiu de 1934, quan es deixen en guaret les obres públiques que havien empleat a proletariat no qualificat, molt jove i sovint provinent de províncies. S. Juliá calcula que a Madrid hi ha, almenys, uns 30.000 aturats, la meitat en el ram de la construcció, per tant, la xifra de Ledesma sembla desorbitada¹³⁸⁵. FE-JONS, conscient de la importància que els aturats han tingut en la resta de moviments feixistes europeus, s'esmerça en la captació d'un *lumpen* no sindicat, que abjura del monopoli del mercat laboral que exerceixen els sindicats de classe. La CONS significa la introducció d'una nova força sindical groga, la qual cosa concita una increment de la violència sociolaboral, ja que els treballadors sindicats es neguen a treballar amb esquiroles en potència. En aquesta línia, els comunistes llancen la consigna de “cap feixista a les obres públiques”. És de suposar que la burgesia se senti amenaçada per aquesta proliferació de conflictes laborals i el desordre públic provocat pels cada cop més freqüents topades entre patrulles polítiques rivals, de manera que fos més receptiva al recurs de la lluita antisubversiva extralegal. No les tenien totes amb un govern radical inestable, que, per altra banda, tampoc està fent gaires progressos en la contrareforma que espera la dreta, victoriosa en les eleccions, mentre la majoria

¹³⁸³Els diners que els monàrquics concedeixen a Falange han d'anar destinats a enfortir les milícies i consolidar l'organització social antimarxista, Gil Pecharromán, J.op.cit., (1994), p.166.

¹³⁸⁴ Ledesma, R. op. cit., (1968), p. 181.

¹³⁸⁵ Juliá, S. *Madrid, 1931-1934: de la fiesta popular a la lucha de clases*, Madrid: Siglo XXI, 1984, p. 100

cedista ho tolera. La dreta antirepublicana s'exaspera per aquesta actitud transigent de Gil Robles. A l'estiu de 1934, el sector més modern d'aquesta, encapçalat per Calvo proposa una alternativa a l'electoral Unió de Dretes, el Bloque Nacional. Però Primo de Rivera, que sembla sord a aquestes bones vibracions pel la sort del seu projecte, resta mut.

Finalment, un altre conflicte polític del qual FE-JONS podria haver tret més petroli és el que s'entaula entre el govern autonòmic català i el govern central. La guerra freda entre Estat i govern autonòmic català es torna "calenta" amb un conflicte de competències en matèria de legislació agrària. Mentre que l'administració central paralitza les reformes del primer bienni, la Generalitat surt a pas amb una nova llei agrària, la Llei de Contractes de Conreu, que facilita que els rabassaires puguin obtenir en propietat les terres. El govern Samper desaprova el projecte i el trasllada al Tribunal de Garanties Constitucionals, que declara el projecte inconstitucional. El parlament català, però, convençut que la sentència és política i no tècnica, torna a aprovar un projecte idèntic, desafiant al govern central. El conflicte nacional no es redueix només a l'autogovern català. Els nacionalistes bascos porten al parlament un projecte d'Estatut d'Autonomia basc que no és admès a tràmit, de manera que intenten compensar aquesta negativa reivindicant ajustos en seu peculiar concert econòmic. En atenció a una reforma de la llei municipal per la recaptació d'impostos consignada per la Constitució però no aprovada per les Corts Constituents, els nacionalistes bascos exigeixen que la susdita llei fos votada immediatament, i com a mesura de pressió, convoquen eleccions municipals anticipades en les quals han de ser triats els delegats amb el mandat de negociar amb el govern central el finançament de bases local. El govern prohibeix convocar les eleccions, però tot i així, molts municipis bascos les celebren a l'agost, il·legalment, i el govern les desconvoca per la força.

La insubordinació dels governs basc i català és una oportunitat propícia per la mobilització transversal de l'opinió pública contra el separatisme, com al passat 1932. En aquests casos, quan una campanya política pot arrossegar una gran adhesió transversal, els rèdits són per qui fa més soroll. Pels falangistes, el debat entorn de la llei agrària catalana no és més que una excusa per treure a col·lació la pertinència de l'autonomia catalana. Desmarcant-se de les dretes, espanyolistes i catalanistes, els feixistes no posen en dubte la llei agrària, ni tampoc que sigui, fins i tot, constitucional¹³⁸⁶. El conflicte no és jurídic, sinó polític. Pels líders feixistes, allò que

¹³⁸⁶ "Culminación separatista. Cataluña, camino de la insurrección", *F.E.*, n° 13, juliol de 1934, p. 6

mereix un càstig exemplar és la justificació patriòtica dels polítics catalans del seu dret a la desobediència. I també diferent és el procediment receptat per aplacar la rebel·lia catalana. Mentre la dreta exigeix a les autoritats una repressió legal que passi per l'aboliment, transitori o no, de l'Estatut, i per tant, la recuperació de la competència en ordre públic, FE-JONS declara la seva voluntat d'arribar a les últimes conseqüències, és a dir, la invasió de Catalunya per ajusticiar als dirigents separatistes. La única solució, és el correctiu violent contra qui amenacen la unitat: *la utilitzación de la violencia para machacar la rebeldía no es ya una de las posibles soluciones: es la única solución de la que dispone el Gobierno*¹³⁸⁷. No només s'amonesta la passivitat del govern, sinó que també es dispara contra una dreta verbalment molt bel·ligerant però incapaç de traduir les paraules en fets, i, fins i tot, s'arriba a culpar al centralisme conservador del separatisme al haver desatès les necessitats més manifestes del poble català i haver-lo privat de participar en una empresa nacional conjunta amb tota la resta de pobles hispànics. És a dir, el feixisme aconsegueix llançar una interpretació pròpia del plet català i posseeix, almenys teòricament, d'un contingent militar apte per sufocar la rebel·lia. Però li passa allò que atribueix als conservadors, la manca de correlació entre paraules i fets.

Amb la seva indolència, el partit malgasta una oportunitat irrepetible i degenera vers el sectarisme, doncs José Antonio compensa la desorientació estratègia amb la purga ideològica dels sectors crítics. En aquest punt, l'actitud de Primo de Rivera sí és intransigent, perquè interpreta la dissonància ideològica a l'ortodòxia de la direcció com un acte d'indisciplina, quan, precisament, la funció del líder és la de cohesionar aquest *melting pot* que és la base de tot partit feixista, segons Ledesma. Com a aspirant a partit de masses, el feixisme no pot ser una germandat de *monjos-soldats*, més enllà de la retòrica abellidora, i molt menys, un *club* o una lògia. En això és posa de manifest el diferent concepte de partit, i, com a conseqüència, de la seva estratègia, de Primo de Rivera i Ledesma. Si pel primer el partit ha de ser d'elits i, doctrinalment, molt compacte, tancat entorn de la superioritat jeràrquica dipositària de la veritat (de manera que l'elaboració ideològica és preminent) pel segon el feixisme ha de ser un partit de masses i això implica que la direcció accepti de trobar-se amb una amalgama que ha de tenir la perícia de soldar a través l'adoctrinament, l'organització i l'estratègia.

FE-JONS era entonces, en muchos sentidos, un conglomerado amorfo, en el que gentes de las procedencias más varias confluía. (...). Ahora bien, un mando vigoroso,

¹³⁸⁷ Idem.

una dirección enérgica e inteligente, podía, desde luego, canalizarlos a todos ellos, sin excepción, por el cauce preciso (...). Sólo una organización que es capaz de atraer a sí gentes de tan variada índole, y que tiene el talento de incrustarlas en sus cuadros, de conservarlas en ellos, cumpliendo una tarea, adscritas a un servicio, revela ser una organización apta para la conquista de las masas(...). Ir hacia las masas, forjar una organización –de carácter fascista, no se olvide- de masas, obliga a manejar con destreza una virtud: la unificar los alientos y los clamores de unas multitudes que vienen de todos los puntos de la rosa de los vientos, prestándoles cohesión, eficacia, y disciplina¹³⁸⁸.

L'únic que s'ha de vigilar és que els reaccionaris no influeixin sobre la direcció política del partit. Si aquesta es manté ferma, el sector "blanc" pot exercir una funció similar a la de les associacions d'excombatents a Alemanya (els *Stäthelm*), a Itàlia (els *Arditi*) o a França, lligues com les *Croix de Feu*, és a dir, dotar al partit d'una base de masses i enfortir les esquadres. El contrari del que havia fet la Falange dels primers temps, concedint càrrecs polítics a militars monàrquics, i que ara José Antonio tracta de rectificar a deshora, cessant-los de les seves funcions, amb el consegüent mareig pel partit.

A principi de l'estiu, Primo de Rivera denega l'ingrés del partit a l'estrella emergent de l'extrema dreta espanyola, José Calvo Sotelo¹³⁸⁹. Primo al·lega que el seu tarannà reaccionari no s'escau amb una organització revolucionària i juvenil com la falangista. L'ingrés de Calvo al partit hauria suposat un espectacular cop d'efecte per FE-JONS, ja que es beneficiaria de la popularitat d'algú que ha retornat del seu exili francès molt prestigiat (la campanya per la sobreseïment per responsabilitats polítiques durant la Dictadura és esgotadorament reiterativa en la premsa de dretes), dels seus contactes amb l'alta burgesia, els terratinents i els *espadones* i del seu carisma com a polític, forjat gràcies a una oratòria flamígera i incisiva, molt més contundent que la retòrica ampul·losa de Primo de Rivera. Calvo Sotelo és, per altra banda, el paradigma del monàrquic feixistitzat¹³⁹⁰, que no se n'està de picar l'ullet a les realitzacions del feixisme italià. El rebuig de la sol·licitud d'ingrés és una decisió personal de Primo de Rivera, ja que la resta de triumvirs hi estan d'acord. Ansaldo explica com molts simpatitzants de Falange li pregunten desiderativament quan s'unirien Primo de Rivera i Calvo

¹³⁸⁸ Ledesma R., op. cit., (1968), p. 177

¹³⁸⁹ Ansaldo, J.A. op. cit., p. 76.

¹³⁹⁰ Ledesma. R. op. cit., (1968), p.63. Bon exemple de *líder derechista feixistitzado*.

Sotelo¹³⁹¹. El “no” de Primo de Rivera a la incorporació del galleg rau, al marge del seu procés de radicalització ideològica, en qüestions d'indole personal. Primo de Rivera no vol compartir el seu lideratge amb ningú que li faci ombra. A més, Primo de Rivera guarda rancor a Calvo Sotelo ja que l'exministre d'Hisenda de la Dictadura havia deixat en l'estacada al seu pare quan el règim dictatorial feia aigües. Calvo acull la negativa de José Antonio amb perplexitat. En una clara al·lusió a la radicalització del líder de Falange, Calvo Sotelo adverteix que un feixisme d'esquerres és *algo así como la cuadratura del círculo*. I remata: *No han triunfado las derechas en otras partes por hacerse fascistas. Al contrario, han triunfado ciertos fascismos por ser de derechas. Conviene no olvidarlo*¹³⁹². El seu vet a Calvo continua amb la negativa a participar en el BN promogut per aquell des de l'estiu de 1934¹³⁹³, tant per discrepàncies ideològiques amb els monàrquics com per temor a diluir el partit en un magma d'extrema dreta on el seu lideratge quedaria certament desdibuixat.

Havent capejat la tempesta interna amb l'expulsió d'Ansaldo i els seus afins i portat a l'ordre els triumvirs, que tenen, si més no, una actitud equívoca durant aquest afer, José Antonio afronta el Primer Congrés reforçat, i d'aquest en sortirà com a Cap Nacional. El dia 4 d'octubre de 1934 comencen les sessions del Primer Congrés Nacional de FE-JONS. En ell, s'han de ventilar algunes qüestions pendents, cabdals per la definitiva configuració del partit feixista: l'uniforme, les consignes, i sobretot, la forma del lideratge. Aquest és un expedient d'urgent resolució pel feixisme espanyol, en primer lloc perquè l'executiu triumviral és una anomalia insòlita del feixisme espanyol respecte altres moviments homònims, i en segon, perquè l'autoritat de Primo de Rivera ha quedat malmesa arrel de la conjura d'Ansaldo. És durant aquest primer congrés que l'estableix el sistema de “lideratge únic” i s'investeix a José Antonio com a Cap Nacional. La rebel·lia d'Ansaldo incrementa l'ansietat del fundador de Falange per imposar el comandament únic. De fet, des de setembre de 1934, amb el partit pràcticament de vacances, el triumvirat deixa de funcionar i José Antonio mana en solitari, elaborant personalment la convocatòria i l'ordre del dia del Consell¹³⁹⁴, que programa la moció sobre el lideratge únic, de la que sap del cert que en sortirà vencedor. El cas contrari, podria significar la fi del partit. Els càlculs de Primo de Rivera són potser massa optimistes, ja que la ponència s'aprova amb un agònic sufragi de diferència. A proposta de Sánchez Mazas, Primo de Rivera és escollit per unanimitat

¹³⁹¹ Ansaldo, J.A. op. cit., p. 101.

¹³⁹² Citat a Gallego, Ferran, *Ramiro Ledesma...* op. cit., (2005), p. 239

¹³⁹³ Primo de Rivera, J.A. “Calvo Sotelo y la Falange”, *Obras Completas...* op. cit., p.381.

¹³⁹⁴ Ledesma, R. op. cit., (1968), p.186.

Cap Nacional de FE-JONS. Ja que la votació ha estat tan ajustada, Ledesma arriba a la tautològica conclusió que aquells que s'han decantat pel lideratge col·legiat el seguiran quan es decideixi a trencar amb José Antonio. Aquest és el gran error de Ledesma, com diu F.Gallego, que acaba abruptament amb la seva carrera política¹³⁹⁵. La victòria pírrica de José Antonio du a l'engany a Ledesma sobre la correlació de forces dins del partit. El suport a l'estructura col·legiada no és sinònim d'un suport de Ledesma enfront de Primo de Rivera, sinó del manteniment del contrapès a la direcció indiscutible, tot i que discutida, del segon. Prova d'això és que la major part del jonsistes no seguiran a Ledesma. En els nous estatuts, les atribucions del líder augmenten ostensiblement. Gràcies a la institució del comandament únic, Primo de Rivera aconsegueix els objectius perseguits: oficialitzar la seva autocràcia sobre el partit; normalitzar la qüestió del lideratge en el partit feixista espanyol, reunir poders extraordinaris per impedir qualsevol altra nota de dissidència interna i procedir a la purga interna que Falange emprèn al tombant de 1934-1935.

Per se, tot partit feixista precisa d'un cabdill carismàtic, és inherent a la seva ideologia. Tot i així, s'ha afirmat també que el *Führerprinzip* és aliè al *sui generis* feixisme espanyol, i en relació a això s'ha arribat a parlar del seu "estrany cas"¹³⁹⁶. I això perquè el règim feixista espanyol es constitueix sense el fundador del partit i el *Caudillo* acaba sent algú extern al partit original. La peculiaritat ja procedeix d'abans, ja que l'estructuració de la cúpula dirigent en ternes característica del jonsisme i de FE-JONS fins octubre de 1934, és un tret distintiu del feixisme espanyol que no comparteix amb cap altre partit feixista, tot i que té reminiscències del partit-moviment feixista italià. També cal esmentar que en tots els moviments feixistes, l'autoritat del líder ha estat qüestionada abans de la presa del poder. L'etapa prèvia és precisament aquella en la qual el *primus inter pares*, venent les reticències dins el seu propi partit, acaba per alçar-se com el líder absolut. Mussolini ha de competir amb el popular poeta d'Annunzio o fins i tot, amb el futurista Marinetti, pel cabdillatge del moviment feixista¹³⁹⁷. I també pateix un amago de rebel·lió dels *ras* contra el seu lideratge a l'alçada de 1921. Hitler també va haver de disputar el comandament de les lligues *Völkisch* amb personalitats com Ludendorff i durant el seu empresonament, va haver d'afrontar la insubordinació d'un sector del partit situat a l'ala esquerra¹³⁹⁸.

El lideratge únic és utilitzat per Primo de Rivera per callar tota crítica i cohesionar una organització que sap heterogènia. Quan hi ha mala maror, Primo acostuma a

¹³⁹⁵ Gallego, Ferran, *Ramiro Ledesma...* op. cit., (2005), p. 278

¹³⁹⁶ Payne, S. *Franco y José Antonio: el extraño caso del fascismo español: historia de Falange y del Movimiento Nacional (1923-1977)*, Barcelona: Planeta, 1998

¹³⁹⁷ Gentile, E. op. cit., (2005), p. 191.

¹³⁹⁸ Gallego, F., op. cit., (2001), pp. 142-154.

apel·lar a la seva autoritat i exigir confiança cega en la infal·libilitat dels caps, ja que aquests disposen d'informació privilegiada que els subalterns desconeixen. El caps poden equivocar-se, però inclòs aleshores, *un buen militante de Falange debe confiar en que los jefes no se equivocan nunca*¹³⁹⁹. I quan la premsa de dreta retreu als dirigents falangista la seva impavidesa davant les agressions que pateixen els seus joves i es palpa la inquietud de les milícies friseses d'entrar en combat: *No olvidéis que uno de los principios de nuestra moral es la fe en los jefes. Los jefes siempre tienen razón*¹⁴⁰⁰.

10.5. La revolució d'octubre de 1934. Una ocasió frustrada per la Falange

El dia 4 d'octubre, es forma un nou gabinet presidit per Lerroux que inclou a tres ministre de la CEDA. Es confirmen així els pitjors presagis de les esquerres, que interpreta la incorporació de la dreta confessional al govern com el tret de sortida de la virtual liquidació del règim republicà i la imposició d'una dictadura feixista. L'esquerra socialista havia amenaçat en reiterades ocasions amb una revolució "preventiva" en el cas la dreta ingressés al govern. Les aliances obreres, amb el concurs dels comunistes, que flexibilitzen la seva tàctica segons el dictat de Moscou, fan una crida a la unitat antifeixista i anuncien la insurrecció defensiva per quan el "feixisme clerical", és a dir, la CEDA, s'instal·li en el poder. Per tant, les esquerres espanyoles es mostren disposades a defensar-se contra els embats autoritaris, com havien fet els obrers socialistes vienesos al febrer de 1934, però, a diferències d'aquests, ja estaven previnguts, i actuen amb conseqüència, acumulant armament, instruint milícies...

Octubre es precedit per un procés de radicalització en el si d'una esquerra socialista relegada a l'oposició i en guàrdia contra el feixisme. Dintre del socialisme espanyol havia cobrat ímpetu la branca revolucionària encapçalada per Largo Caballero. Aquest, recolzat per les bolxevitzades joventuts del partit, considera que la lluita contra el feixisme, al marge de la finalitat pràctica d'acabar amb els enemics, ha d'esdevenir l'ocasió adient per instaurar la dictadura del proletariat que implanti un sistema socialista. Però també el pol moderat, representat per Prieto, és partidari d'una insurrecció social "preventiva" adreçada a foragitar la dreta del poder i recuperar el PSOE el seu rol de columna vertebral d'una república que ha de ser d'esquerres per poder anomenar-se com a tal. Només Besteiro, que personifica la tercera en discòrdia de la trinitat de tendències en les quals es sol dividir el partit socialista en aquest

¹³⁹⁹ "Guiones", *F.E.*, nº 3, gener de 1934, p. 1

¹⁴⁰⁰ *F.E.*, nº 5, 1 de febrer de 1934, p. 6

període, és reflectari a una aventura revolucionària. Un segon actor d'octubre és la Generalitat de Catalunya, que venia sostenint un plet amb el govern central per l'afer de la Llei de Contractes de Conreu, aprovada pel Parlament català però desestimada, per anticonstitucional, pel Tribunal de Garanties Constitucionals. Però la raó profunda del litigi és la displicència del govern autonòmic amb el caire que està prenent la política del govern radical, que ha interromput abruptament la transferència de competències. A l'octubre de 1934, la Generalitat assumeix la responsabilitat de refundar la República d'esquerres des de Catalunya, més que separar Catalunya d'Espanya. Per la dreta, el complot *rojoseparatista* estava servit. Ara bé, la insurrecció obrera poc té de conjuntural, i, per tant, de complot, per molt que fos precipitada per un esdeveniment polític com l'ingrés al poder dels gilroblistes. En certa manera, es forja durant totes les vagues i mobilitzacions que es venien donant des de finals de 1933, amb el final del "cicle insurreccional" anarquista i "l'elecció" de noves estratègies per part del moviment obrer. No és, per tant, una casualitat, sinó congruent amb la trajectòria d'un moviment obrer que pateix l'impacte de la recessió econòmica, la congelació de la política social, i, en general, una decepció amb allò que els ha ofert fins ara la República. La revolució asturiana, allà on fructifica l'aliança obrera (un de les noves estratègies de les que parlàvem) acaba desbordant totes les previsions dels líders polítics i sindicals, i molt poc té a veure amb el que passa a Madrid i Barcelona.

Els fets són de sobres coneguts. El 5 d'octubre es declara la vaga general i es produeix un conat d'insurrecció, que és aviat sufocat. El dia següent, a Barcelona la Generalitat proclama l'Estat català dins la federació de repúbliques ibèriques. Allà on s'insinua, la rebel·lió és neutralitzada a les poques hores llevat a Astúries. El cinc d'octubre sorprèn als falangistes en la celebració de la primera jornada del seu I Congrés Nacional. Sempre tenint en compte la modesta repercussió del partit, els falangistes havien contribuït a la crispació de la convivència a través de la violència física i, sobretot, la verbal. La revolució d'octubre pot ser la gran oportunitat per una "contrarevolució revolucionària" falangista, que no havia de cedir tot el protagonisme de la "pacificació" al govern. El marquès d'Estella ja havia ofert els seus serveis al govern contra una eventual insurrecció socialista setmanes abans, però el ministre de Governació, Salazar Alonso, els desestima¹⁴⁰¹. El dia 5 dona ordre de mobilització a la Primera Línea i es reuneix de nou amb el ministre de Governació, ara Eloy Vaquero¹⁴⁰². L'estratègia del flamant Cap Nacional falangista consisteix en pressionar al govern

¹⁴⁰¹Penella, M. op. cit., p.215

¹⁴⁰²Vidarte, J. S., op. cit., p.305.

perquè aquest accepti "l'abraçada mortal" falangista. El govern rebutja de nou l'oferiment perquè és conscient del perill d'armar a grups paramilitars extremistes.

Tanmateix, la insurrecció socialista fracassa estrepitosament a Madrid¹⁴⁰³, i, per tant, el govern té la paella pel mànec i només confia a les guàrdies cíviques, com la "Moblització civil" de la JAP, algunes labors de "normalització" de l'ordre públic, ocupant el lloc dels vaguistes en els serveis de primera necessitat: transport públic, neteja, enllumenat, gas o aprovisionament de mercaderies. Gràcies a la guàrdies cíviques, els diaris de dretes com l'*ABC*, *El Debate* o *La Nación* es poden imprimir i comercialitzar. També els estudiants falangistes col·laboren en aquestes labors poc "heroiques". Refusats amb bones paraules pel govern, Falange convoca el dia set a Madrid, una marxa en favor de la unitat d'Espanya, encapçalada pels triumvirs i Roberto Bassas, cap de la Falange catalana, en la qual s'oneja una única bandera, la tricolor. Tota manifestació està prohibida en regir l'estat de guerra, de manera que es pren la precaució de presentar la marxa en una mostra d'adhesió al govern republicà. La tricolor també ha de valer per incorporar a la desfilada a ciutadans que la poden entendre com un acte de suport al govern i pel restabliment de l'ordre públic, i no pas com una maniobra subversiva, com de fet, no ho és. És simptomàtic que aquest al·legat patriòtic en pro de la integritat nacional sigui el lema de la manifestació i no un altre. Tot i que pels falangistes la "unitat nacional" remetia a l'abolició de qualsevol tipus de divisió, sigui regional o social, saben que, per la majoria de persones, i més en aquell moment, s'associa amb el perill de secessió catalana. La insubordinació de la Generalitat genera una repulsa bastant unànime, i no necessàriament entre persones políticament escorades a la dreta. Prevalent la qüestió nacional sobre la social, Falange pot aparèixer com el campió del patriotisme (a diferència d'una dreta cega a cap altra cosa que no sigui defensar la propietat) i recollir benediccions més interclassistes i amb menors riscos per la seva imatge de "partit del poble" que s'ha esforçat a forjar, amb escassa fortuna. Aquesta serà l'estratègia joseantoniana durant la ressaca dels fets d'octubre. La manifestació acaba davant el palau del govern, on Primo de Rivera, enfilat sobre una improvisada tribuna, fa un afònic discurs d'apologia a l'exèrcit i lloa a l'actitud del govern, i la manifestació es dissol¹⁴⁰⁴. Molt soroll per no res. La gota que vessa el vas per la paciència de Ledesma.

¹⁴⁰³ Com un "intent de realització d'una acció col·lectiva insurreccional, que segueix un model bolxevic i que culmina amb un autèntic fracàs" és com defineix Sandra Souto els fets d'octubre a Madrid, Souto Kustrin, S, "Y ¿Madrid? ¿qué hace Madrid?": *movimiento revolucionario y acción colectiva: 1933-1936*, Madrid: Siglo XXI, 2004, p.283.

¹⁴⁰⁴ Gil Pecharromán, J. op. cit., (1996), pp.327-328.

L'estratègia joseantoniana¹⁴⁰⁵ durant els fets d'octubre és el que acaba per dinamitar el partit. Ledesma interpreta que Octubre ha estat la "gran oportunitat" pel feixisme espanyol, malgastada per l'actitud exsangüe i desesperadament legalista de Primo de Rivera¹⁴⁰⁶. Per Ledesma, l'únic que estava prohibit és no actuar, a qualsevol preu¹⁴⁰⁷. Intervenir no significa només cobrir els llocs dels vaguistes, sinó combatre als insurrectes marxistes. Els beneficis desaprofitats són incalculables: descrèdit de l'Estat liberal, augment de la popularitat falangista, que podria sortir del *gueto* polític, prestigi entre la burgesia i pluja de subvencions, possibilitat de col·locar una major quantitat d'obriers de la CONS als empresaris agrairts... FE-JONS no s'ha pujat a aquest tren per obra i gràcia de Primo de Rivera, que en cap moment s'havia plantejat transgredir la legalitat i ordenar entrar en combat a les seves milícies. Encara que la "intervenció" fos una empresa suïcida -de fet, era aquesta la percepció de Primo de Rivera tal hi com li havia confessat per carta al general Franco¹⁴⁰⁸- pagava la pena haver-ho intentat, opina Ledesma, perquè de segur que el partit feixista n'hauria sortit reforçat per allò que ha estat anomenat la "importància de perdre"¹⁴⁰⁹. Una Falange prestigiada i enardida per la victòria, compensaria els danys rebuts amb un allau de nova militància, molta de la qual procediria, segons creu quimèricament Ledesma, del bàndol derrotat. I també una inversió de diners d'una burgesia a la qual la por feia ser generosa, que així, en confiar en forces extra-legals pel control de l'ordre públic, tendiria a sortir de la "constitucionalitat". Itàlia hauria d'haver estat l'exemple a seguir. De fet, el feixisme italià s'expandeix més en l'àmbit rural que en l'urbà, en una context de revolta camperola contra la qual l'esquadrisme apareix com a últim bastió en la defensa de la propietat¹⁴¹⁰. És l'antisocialisme el que catalitza la unitat de les forces nacionals. Gràcies a la seva labor contrarevolucionària, els feixistes són remerciats per la burgesia i emparats en les seves accions per la classe governant, perquè sufraguen una funció repressiva que l'Estat no pot abastar. I són els liberals els que integren el feixisme dins del front nacional antimarxista, en ares de seguir comptant amb els seus serveis repressius però domesticant el moviment. S'acaba per demostrar, però, que han jugat en foc, doncs aquesta operació només aconsegueix incrementar la popularitat i la respectabilitat política del feixisme. Aquesta consolidació de partit

¹⁴⁰⁵ La línia d'anàlisi de referència, Gallego, F. "Ángeles con espadas", *Fascismo en España. Ensayos sobre los orígenes sociales y culturales del franquismo*, Barcelona: El Viejo Topo, 2005, pp. 179-209.

¹⁴⁰⁶No només Ledesma, sinó que un primoriverista com F.Bravo també ho feia notar, amb compungiment, Francisco Bravo, op. cit., (1939), p. 224. La disconformitat amb l'estratègia del Cap Nacional és molt més àmplia que la que expressa els resultats de l'escissió de Ledesma. Cal, per tant, diferenciar entre els dissenyats i els que estan disposats a rompre amb Falange.

¹⁴⁰⁷ Ledesma Ramos, R. op. cit., (1968), p. 167

¹⁴⁰⁸ Primo de Rivera, J.A "Carta al general Franco", *Obras Completas...* op. cit., pp. 237-300

¹⁴⁰⁹ Ucelay Da-Cal; E., Tavera, S. "Una revolución dentro de otra. La lógica insurreccional en al política española, 1924-1934", *Ayer*, n°13, (1994), op. cit., p. 139

¹⁴¹⁰ Veure, per exemple, Lyttelton, A. op.cit., (1982), pp. 87-114.

suposa un increment de la militància sense decebre per això a les bases de primera hora, doncs la direcció sap gestionar molt bé l'ambivalència entre legalitat i extra-legalitat. El que el feixisme espanyol no segueixi els passos de l'italià es deu a la pèssima estratègia de Primo de Rivera, argüeix Ledesma. L'exemple italià també li hauria de servir per escampar els dubtes sobre la manera d'equilibrar identitat i pragmatisme. El pols amb el marxistes no significa socórrer a la burgesia ni perdre la seva imatge de partit radical, popular i revolucionari.

Encara li quedava a Falange una segona opció. Tot i que l'actuació falangista durant els fets d'octubre fou discreta, encara podia pujar al carro de la radicalització de les forces antimarxistes i fer-se lloc dins una coalició contrarevolucionària que agafa embranzida després d'octubre, el Bloque Nacional. Ledesma n'és partidari,¹⁴¹¹, a diferència de Primo de Rivera, i aquesta és la segona discrepància estratègica que acaba per provocar la ruptura entre ambdós. Sota el comandament de Primo, el feixisme espanyol segueix un camí invers al del feixisme italià o alemany. Mentre, aquests havien passat de ser força marginal, vista amb certa desconfiança per les classes d'ordre, a un moviment amb el que calia comptar, el feixisme espanyol havia nadat contradirecció: de partit mimat per l'aristocràcia alfonsina, el falangisme estava en trànsit d'esdevenir un grupuscle minoritari i prescindible.

La revolució d'octubre fou l'epíleg de l'escalada d'acció col·lectiva i disturbis sociopolítics que s'ha deixant sentir durant el primer any de la legislatura radical¹⁴¹². En total, només durant el primer semestre d'aquest any, es computen vint-i-vuit vagues. Per altra banda, també amb el debut del nou govern s'ha produït una proliferació de patrulles paramilitars i un increment d'atemptats polítics i també una ericament de la violència verbal als mitjans de comunicació, sovintejan les bravates poc discretes de revolució social, contrarevolució o cop d'Estat. Per la dreta, la revolució d'Astúries és la lògica conclusió d'aquesta extensa mobilització popular no placada quan hauria tocat pel govern, de manera que aquest és coresponsable de la revolució. A la vega que es denuncia la negligència del govern radical, s'exalta l'exèrcit com a salvador de la integritat de la pàtria. Després d'un període de silenci d'ençà de la reforma militar

¹⁴¹¹ Ho deixa entendre en diversos passatges de la seva obra *¿Fascismo en España?*, per exemple, quan es mostra partidari de l'admissió de Calvo, (p. 165), i, sobretot, en els paràgrafs on defensa un feixisme de masses, que comporta una unificació d'una massa multiforme, en referència a l'actitud de Primo de Rivera d'expulsar els reaccionaris del partit, que qualifica de sectària (pp.176-177)

¹⁴¹² La idea de l'escalada de la conflictivitat que mena cap octubre al manual de Gil Pecharromán, J, *Historia de la Segunda República española (1931-1936)*, Madrid: Biblioteca Nueva, 2002, pp.211-217.

d'Azaña, l'exèrcit retorna a l'escenari polític, per no abandonar-lo durant la resta d'etapa republicana.

Les autoritats republicanes destinen contingents de Regulars i de la Legió Estrangera a Astúries per acabar amb la revolució. Des de Madrid, dirigeixen les operacions el ministre de guerra Hidalgo, envoltat d'una camarilla de col·laboradors entre els que es troba el nou cap de l'Estat Major, el general Franco. La repressió perpetrada pels operatius militars a Astúries és despietada. Les tropes africanes tracten als obrers com a enemics de guerra, tan abusivament com s'ha tractat a "l'altre" marroquí en les guerres colonials.¹⁴¹³ El saldo oficial de víctimes dels esdeveniments revolucionaris per si sols (és a dir, morts en combats, execucions arbitràries sobre el terreny...) és, com a mínim, d'uns mil morts i de més de dos-mil ferits. Probablement, el total de defuncions es troba en algun punt intermedi entre el miler de morts reconeguts pel govern i els sis mil que proclama la premsa d'esquerra¹⁴¹⁴. Aquests recompte del total de damnificats s'ha de complementar amb el de les víctimes de la repressió posterior. En aplicar-se l'Estat de Guerra, impera la jurisdicció militar, cosa que permet als militars jutjar als detinguts sense intromissió de la justícia ordinària.

Sigui com sigui, estem davant unes xifres esfereïdores, que condicionen, irremissiblement, el diàleg polític posterior als esdeveniments. Els relats dels excessos comesos durant la revolució, ben assaonats amb detalls macabres, commocionen a la societat. A banda i banda de l'espectre polític s'exigeix justícia, els uns contra aquells que han gosat pertorbar l'ordre establert, i els altres, per l'alliberament dels presos i el càstig dels que s'han excedit en la funció repressiva. El retorn a una normalitat malaltissa després de la revolució delma la convivència republicana i agreuja la polarització política. La revolució d'octubre no és la sentència de mort del sistema republicà, ni condueix de forma teleològica al desastre de la guerra civil. Però sens dubte és una gran patxada per la viabilitat del règim democràtic.

La dreta extrema es radicalitza. Pels monàrquics ja no es tracta d'acabar simplement amb la República i restaurar la vetusta monarquia, sinó construir un nou règim antiliberal i dictatorial, capaç d'evitar que mai més torni a tenir lloc una temptativa revolucionari d'aquesta magnitud¹⁴¹⁵. És a dir, un nou Estat autoritari i corporatiu, que aboleixi la lluita de classes, i liquidi el liberalisme polític i ara també, l'econòmic, doncs aquest genera lluita de classes per defecte, amb la que s'ha d'acabar pel mètode

¹⁴¹³ Balfour, Sebastian, *Abrazo mortal. De la guerra colonial a la guerra civil en España y Marruecos, 1909-196*, pp. 463-472.

¹⁴¹⁴ Dades extretes d'Amaro del Rosal, *1934: movimiento revolucionario de Octubre*, Madrid: Akal, 1983.

¹⁴¹⁵ Aquest és el projecte dels calvosotelistes, que cristal·litza en el Bloc Nacional. Un anàlisi dels seus principis polítics a Gil Pecharromán, J, op. cit., (1994), pp. 197-201.

educatiu de les masses del “càstig-premi”. La revolució és una malaltia congènita de la democràcia i el liberalisme, no remet bescanviant la forma de governar, ni tampoc la forma de govern, sinó anorreant el sistema. Es refermen, per tant, les crítiques dinàstiques al possibilisme de la CEDA. Octubre suscita una radicalització de les seves bases (notòriament palpable en el cas de la JAP) i la direcció del partit expressa la seva voluntat de cremar les fases de la tàctica gradualista de conquesta del poder. La CEDA vol ser el pal de paller de transformació legal, però radical, del règim republicà, fins a la seva desnaturalització autoritària. Gil Robles té l'habilitat de l'estadista al front d'un partit de masses que sap combinar integritat i moderació, legalisme responsable i demagògia antisistema per enardir les bases, de manera que aquestes li segueixen atorgant la seva confiança sense afegir-se al cor de crítiques de l'extrema dreta. Com a esclaridora mostra d'aquest maniobrar entre tàctica i estratègia, de tornada a l'activitat parlamentària, Gil exigeix un càstig exemplar als revoltats, però promet lleialtat al govern i proposa una moció de confiança al govern Lerroux per la seva patriòtica gestió dels fets d'octubre¹⁴¹⁶. A la vegada, Gil s'entrevista amb els generals Fanjul i Goded, que li plantegen la possibilitat d'un cop d'Estat: els primer els hi demana paciència, però es guarda aquest as a la màniga¹⁴¹⁷. Ni monàrquics ni falangistes podran, encara, obrir-se forat entre les bases de la CEDA.

La tàctica gilroblista exaspera a l'extrema dreta monàrquica. Si la CEDA persisteix en la seva tàctica evolucionista, Calvo Sotelo fa explícita la seva voluntat d'una ruptura violenta, que té en la revolució d'octubre el seu punt de no retorn: *el 14 de abril se hundió un régimen; el 6 de octubre no ha perecido un régimen, porque todavía se tiene en pie, pero ha perecido todo un sistema político estatal*¹⁴¹⁸. El monàrquic, en la seva polèmica al·locució parlamentària del sis de novembre (qualificada de “feixista” per Gil Robles), encareix a no deixar esvair l'oportunitat de constituir un nou Estat (no es mulla en quan a la seva “forma”) edificat sobre les brases del terror blanc, i fa un paral·lelisme entre la Comuna de París, el naixement de la III República i la consecució d'un règim de pau i ordre per Espanya:

la tercera República francesa nació entre los clamores de la Commune. Pero no es hija de la Commune, como dicen los historiadores de bolsillo. Es hija de la represión de la Commune. Aquella represión que duró varios años y arroja una estadística fabulosa

¹⁴¹⁶ Gil Robles, J.M., *Discursos parlamentarios*, Madrid: Taurus, 1971, pp. 346-253. Discurs al Parlament de 5 de novembre de 1934. La càmera atorga un vot de confiança al govern per 233 vots, amb l'abstenció dels monàrquics.

¹⁴¹⁷ Gil Robles, J.M. op. cit., p. 144

¹⁴¹⁸ La intervenció de Calvo Sotelo al parlament, a *La Nación*, 7 de novembre de 1934, p.3

de ejecuciones marciales –diez, veinte, treinta mil, aún no se han puesto de acuerdo los cronistas –sirvió de talismán magnífico a la República (...). Es esta una lección muy para tenida en cuenta por los gobernantes de la República española¹⁴¹⁹.

Exigeix la repressió implacable dels responsables, lloa a l'exèrcit com a àngel de la guarda i columna vertebral de la pàtria i propugna la superació de l'Estat liberal per un nou autoritari, corporatiu i antisocialista, que impedeixi qualsevol altre conat revolucionari, no només gràcies a la coacció, sinó a la reglamentació del capitalisme de lliure mercat i la justícia social¹⁴²⁰. Després dels fets d'octubre, Calvo disposa del caldo de cultiu adequat per reprendre el seu projecte de Bloc Nacional, el manifest del qual desgrana, segons Gil Pecharromán, les essències d'un Estat totalitari que fressa el feixisme¹⁴²¹. Després d'octubre, està clar que l'extrema dreta pitja l'accelerador vers la seva "estandardització" feixista¹⁴²².

11. Imatges de la joventut durant la II República.

11.1. La joventut, davant el gran esdeveniment generacional

Des del tombant de segle, la joventut ha estat la metàfora d'un implorat procés de regeneració de civilització moribunda i, després de la I Guerra Mundial, esdevé un símbol del nou món que neix. La joventut és l'element central d'una mitologia sobre el canvi en aquest context¹⁴²³. El món de la postguerra és una època jove i la joventut reclama pas entre profecies de renaixements i visions de noves aurores. Allò "nou" o "joves" es converteix en un terme fetitxe, prefix que acompanya tot allò que cotitza alt: el nou art, la nova política, nous mitjans d'expressió (cinema), nous passatemp pel

¹⁴¹⁹ Calvo Sotelo, J. "Después de la revolución", *Diario Regional*, 15 novembre de 1934, p.1

¹⁴²⁰ *La Nación*, 7 de novembre de 1934, p.3

¹⁴²¹ Gil Pecharromán, J. op. cit. (1994), p.201. Estat fort i "integrador", superació de la lluita de classes, funcionalisme, jerarquia, desigualtat entre les persones, indivisibilitat de la pàtria, realització "coercitiva" de la justícia social, antiparlamentarisme, corporativisme, règim plebiscitari...són algun dels ítem del manifest.

¹⁴²² Al dia següent a la intervenció de Calvo, el diari filofeixista *La Nación* encapçala la portada amb el titular *España no puede seguir viviendo en un Estado de organización arcaica y endeble*, de franques ressonàncies feixistes, *La Nación*, 8 de novembre de 1934, p.1

¹⁴²³ Feixa, C., op. cit., p. 81.

temps lliure, noves costums... L'arquetip de jove, difós pel cinema, és l'heroi de la nova societat.

A una Espanya que toca matines de República, la joventut es converteix en metàfora d'un imminent canvi històric. Hi ha una sensació de trobar-se davant un paisatge obert després d'anys de claustrofòbica clausura. Aquest adveniment és predit per l'intel·lectual-mèdiu (el nou rol de Hanussen visionari que s'atribueix l'artista al s.XX com ho fa un al·lucinat Giménez Caballero o Ortega, pel qual l'art és el sismògraf de la història política, com exposa a *La Deshumanización del Arte*). El jove escriptor A.Espina pronostica amb exactitud quan es produirà la ruptura, els primers mesos de 1931¹⁴²⁴. Els joves tenen la certesa de que alguna cosa gran està a punt de fer eclosió. A tocar, doncs, d'un gran terrabastall polític, ens trobem en una cruïlla ideològica voluble, davant un estat d'ànim irisat que difícilment es pot encapsular a un compartiment polític estanc, que afavoreix preses de partit de singular equivocitat, como suggereix Mainer¹⁴²⁵, un síndrome característic d'un període constituent com el que s'està vivint. Un període de transició, de canvi sociopolític, quan la consciència generacional esdevé més patent, s'intensifica el seu destí manifest, és a dir, es constitueix, per una banda, en generació política, i, al mateix temps, en "generació històrica"¹⁴²⁶. Anys en els que el després clerical-feixista Montes abraça un quiosc del diari herrerià *El Debate*, o que el futur falangista Alfaro i Alberti comparteixen una vetllada "d'art i acció" contra la putrefacció burgesa¹⁴²⁷, o que el susdit poeta comunista rep un encès elogi de part del feixista Aparicio¹⁴²⁸ (i al que Giménez Caballero recorda saludant a la romana...). Un *humus* cultural sinuós del que poden germinar adscripcions ideològiques que tendeixin a un cert "hermafrodisme", quan l'ànim d'aquests joves intel·lectuals està incendiat pel nihilisme creatiu i un culte al canvi pel canvi, instants abans de la militància orgànica en partits que exigeixen una adscripció incondicional. El teló de fons i instigador d'aquesta politització dels joves intel·lectuals és la revolta estudiantil contra la Dictadura i la Monarquia. Símbol d'aquella, com sabem, la FUE, capdavantera de la que és coneguda com a generació de 1930, o

¹⁴²⁴ La profecia d'Espina, recollida per Juliá, S. op. cit. (2004), p.223. En una ressenya del llibre de capçalera de la "generació del compromís", *El nuevo romanticismo*, de Díaz Fernández, Antonio Espina, amb prosa profètica, anuncia un món naixent que té com a data de bateig 1930, *lugar de cita de los primeros hijos del siglo*, és a dir, la primera lleva dels nats al segle XX, i que, per tant, no s'han exposat a l'esperit decimonònic, *Revista de Occidente*, Litom XXX, desembre de 1930, pp. 374-378.

¹⁴²⁵ Mainer, José-Carlos, op. cit., (1989), p. 106

¹⁴²⁶ Veure González Calleja, E. op. cit. (2009), p. 28, citant a Herbele i Tarrow. Ho escriu en una revista estudiantil, *El Estudiante*, Luis Araquistain, que intueix, ja el 1925, una vague inquietud en la joventut, que ha de tenir una altura "històrica", perquè s'incorpora, com a subjecte col·lectiu, a la política nacional per primer cop i perquè està investit amb una missió històrica, al n° 6, juny de 1925, p.4.

¹⁴²⁷ El mateix Alberti expressa un desig irrefrenable de fer alguna cosa però sense saber ben bé com, en el seu poemari *Sobre los ángeles*, que es resol en la seva militància comunista.

¹⁴²⁸ *La Gaceta Literaria*, n°85, 1 de Julio de 1930, p.4.

generació de la Dictadura¹⁴²⁹. Apostates de la “vella política” sense disposar encara d’un recanvi per a ella, aquesta generació reivindica el lideratge de la joventut en l’avenir polític immediat, pressentint l’arribada d’aquest gran esdeveniment, l’esperit del qual encarnen, en aquell compàs d’espera, revistes d’esquerres com *Nueva España*, *Política* o *Nosotros*, però també *La Conquista del Estado*, dirigida pel fundador del feixisme espanyol, Ramiro Ledesma. Basta comparar les respostes de Ledesma i del comunista Arconada a l’enquesta de *La Gaceta Literaria* sobre la sort de l’avantguarda per constatar que, encara que de signe polític antagònic, ambdós professen un exaltat culte a allò juvenil, i una esperança messiànica amb l’esdeveniment per venir¹⁴³⁰. La politització extremista dels joves intel·lectuals de voltes de la “puresa” poètica de la generació del 27 té un observatori ideal en aquesta revista, de la que surten, segons el seu director, les “dues joventuts d’Espanya”, la comunista i la feixista, destinades a fer època. Si *La Deshumanización del Arte* havia estat el llibre de capçalera de la generació de la literatura pura, un altra manifest estètic, però, com l’anterior, amb un doble fons polític, és emblemàtic per a la nova generació del compromís, *El Nuevo Romanticismo*, de Díaz Fernández. Un toc de corneta per que els joves intel·lectuals passin pàgina d’una etapa d’artificiosa i sofisticada literatura “pura” desconnectada de la realitat per avançar cap a l’elaboració d’una literatura del sentiment, però no sentimental ni evasiva com la del romanticisme primitiu, implicada amb la societat i el canvi polític. L’avantguarda ha estat, realment una literatura de rereguarda (que a Espanya encarna *La Gaceta Literaria*, que va lliscant sense pausa cap el feixisme *tot court*). Contra aquesta avantguarda reaccionària, Díaz Fernández proposa la “literatura d’avançada”, i litiga amb els “senyorets feixistes” de l’avantguarda des de revistes generacionals com *Post-Guerra*, o *Política*. Aquests fets són força coneguts. Ens interessa només fer esment aquí del gir al compromís polític de molts joves intel·lectuals, que també és recorregut per molts estudiants.

La joventut com a concepte és un flamant fenomen social, l’última descoberta del foc de la societat espanyola. *El Sol* inaugura a Espanya la moda de les enquestes a la joventut amb el títol *¿Que piensan los jóvenes?*, una exploración psicológica¹⁴³¹ en la qual es pregunta al jove sobre la seva percepció del temps presents, la seva relació amb la generació anterior, o les seves inquietuds en política, cultura, sexualitat... D’aquesta enquesta es traspua un nou tipus de jove, despert cultural i políticament, que posa en qüestió els dogmes heretats, com la religió o la família, que trenca barreres en

¹⁴²⁹ Nom que li dona Luíz Zuloaga des de les pàgines del *El Sol*, citat per Caudet, F. op. cit., p.80.

¹⁴³⁰ Enquesta sobre la relació entre art i política, *La Gaceta Literaria*, n°84, 15 de junio de 1930, p. 3

¹⁴³¹ “La exploración del ‘El Sol’. Lo que piensan los jóvenes”, *El Sol*, 4 de gener de 1930, p.1.

la relació entre sexes, sensible als problemes socials, informat sobre l'actualitat mundial o aficionat a les noves formes d'oci, com el cine o l'esport. Un jove modern, però que no té una opinió iconoclasta de les figures culturals del passat (és lectora dels clàssics moderns, com Unamuno o Valle-Inclán), com, de fet, tampoc la tenen els joves avantguardistes malgrat les seva militància "antipassadista". De fet, és aquest un moment de lluna de mel entre intel·lectuals progressistes i estudiants, que estan col·laborant plegats per enderrocar la Dictadura, i després, per erigir la República. Per aquells, la joventut té el deure ineludible¹⁴³² de construir la nova Espanya, o, més aviat, obrir la llauna de la tirania gangrenada perquè siguin ells qui puguin donar forma a aquest nou règim. La ruptura generacional ha de fer saltar les frontisses de l'antiga política com quelcom a extingir, i sense tornada enrere, contra tots els "errors Berenguers". Davant la runa de tot aquest passat a oblidar, és té consciència d'estar davant d'una nova etapa, en la qual, el gran roc sisífic de problemes estructurals que Espanya arrossega des de temps immemorials podrà ser finalment empès fins la seva resolució en la gran festa democràtica. Però els joves demanen pas, i no només per donar un cop de mà als adults, sinó per ocupar el lideratge polític en el futur immediat. La revista estudiantil *Germa*, a la que, per cert, disgusta la idea que *El Sol* tracti els joves com ratolinets de laboratori, defineix la joventut com

*una actitud de rebeldía y revisión, que las nuevas generaciones pueden adoptar respecto a las instituciones y métodos heredados de sus padres. Juventud es una posición determinada frente a algo. La oposición divide a los hombres en jóvenes y viejos*¹⁴³³.

Els joves compromesos se senten protagonistes d'una *missió històrica* generacional, que ha de revertir tots els errors comesos pels seus antecessors. Pels estudiants que hi ha darrera de la precoçment bolxevitxada *Proa*, *el pasado no representa más que un recuerdo necesario, y el presente supone, tan sólo, el tránsito obligado para llegar al mañana que anhelamos*¹⁴³⁴.

Però molts d'ells tindran aviat la sensació que han pujat aquest roc, perquè altres recorreguessin més còmodament el camí. Al capdavant, des d'una revista d'esperit tan juvenil com *Nueva España*, Álvaro Albornoz diu que li ha arribat el torn a una nova

¹⁴³² Veure, per exemple, l'article de González García, Teodoro, "Sobre el deber político de la juventud española", *Política*, 12 d'abril de 1930, pp.7-10.

¹⁴³³ "La juventud", *Germa*, n° 1, desembre de 1929, p. 2.

¹⁴³⁴ *Proa*, n°1, novembre de 1930, p.1

generació marginada fins aleshores de la política: la del 14¹⁴³⁵. Es diu que la República inaugura una nova era, però un govern provisional atestat de figures no precisament joves, amb un canós cap d'Estat que ha ja estat ministre en gabinets monàrquics, i un autèntic dinosaure del republicanisme històric com Lerroux com a president del govern durant el segon bienni, no ajuda a la credibilitat de la imatge juvenil del règim. Molts joves atrets per doctrines extremes com el feixisme o el comunisme, interpreten, amb la distorsió que provoca el despit i el desencant, la República com una tardo-Restauració. Els intel·lectuals liberals reprotxen als joves aquest capteniment, doncs creuen que, un cop proclamada la República, aquells han de tornar a recloure's a la vida domèstica. A la vegada, en figures senyeres de la intel·lectualitat liberal es produeix un desencant amb el règim del que han estat màxims promotors, i un retorn a una actitud d'escepticisme respecte a la política. La incomprensió vers les noves inquietuds de la joventut entre aquests intel·lectuals, ideòlegs d'aquest mite de la joventut primaverall de la II República, serà total, fins a l'exasperació, com veurem acte seguit

11.2 Mirall trencat. La decepció dels intel·lectuals liberals amb la joventut

Miguel de Unamuno, gran símbol de la resistència contra la Dictadura de Primo de Rivera, des del seu exili des don tronava contra el dictador Primo de Rivera en les seves *Hojas Libres*, havia dirigit una súplica agònica a la joventut espanyola (és a dir, a la joventut universitària espanyola) en les primeres remors de la revolta universitària contra el dictador: *Salvad a España, estudiantes...*¹⁴³⁶. Cinc anys després, en el seu discurs de comiat com a rector de la Universitat de Salamanca, Unamuno fa una matisació, que realment és una rectificació: *salvadnos, por España, pero quienes deben salvar a España son los jóvenes que no manchan sus libros ni con bilis ni con sangre*. Davant l'espectacle de la politització radical de la joventut, aquest vell liberal ni entén ni vol entendre l'evolució de la joventut universitària. El cert és que el transcorre de la política republicana engresca menys als estudiants que els decep o encolereix. Hi ha una devaluació del consens del règim amb la joventut, que poc temps abans ha contribuït tant en fer possible l'establiment del nou sistema. Però és que ja no és la mateixa "joventut", doncs, encara que aquest concepte sigui utilitzat, expressament, de forma ucrònica pels homes del 14 d'abril, aquesta és sempre una categoria relativa, i socialment mediatitzada. Per Unamuno, els nous *mozalbetes* (que ja no "joves",

¹⁴³⁵ Sánchez de Albornoz, Álvaro, *Nueva España*, 30 de gener de 1930, p.4

¹⁴³⁶ Aubert, Paul, *Los felices años...* op. cit., p.129.

categoria anímica que havia estat revestida d'una gran dignitat -no exempta de contradiccions, com veurem- pels intel·lectuals liberals), són feréstecs, no responen a principis sinó a instints, volen fer un disbarat de revolució, basada, no en una doctrina racional, sinó en una política estètica, tot jugant irreflexivament amb armes de foc... L'animadversió es recíproca: els estudiants de la primera FUE havien pres a Unamuno com patriarca, i aquest, fins i tot, ha presidit honoríficament el crucial II Congrés Nacional de la UFEH o Congrés de la Reforma de l'Ensenyament per antonomàsia; ara, pels estudiants d'esquerra, Unamuno és un reaccionari, i també ho és pels feixistes, mentre des de les dretes es continua blasmant d'ell com un liberal de tradició krausista, europeista, i quasi protestant. Unamuno ha deixat de ser un referent entre la joventut, i l'abatiment d'aquest rònc tòtem està radiografiant una mutació en la consciència política dels estudiants. Aquests defrauden allò que els intel·lectuals liberals haurien volgut que fossin, la imatge arquetípica que aquells mateixos han congriat durant els temps de comunió en la lluita contra la monarquia. Aquest desencís amb la nova joventut *enragé* és paral·lela al refredament amb la República d'aquests intel·lectuals, que com Ortega o Marañón, opten per l'abstenció de la política pública, o Unamuno, que, des del seu irreductible individualisme, remuga impropis contra la marxa dels esdeveniments. No tots els intel·lectuals guarden silenci, o impreguen per la deformació d'allò que ells havien imaginat. Salvador de Madariaga publica, el 1935, *Anarquía o Jerarquía: ideario para la constitución de la tercera República*, obra en la qual posa el morrió als principis liberals, que, deixats al seu lliure albir, poden conduir al caos, al que ja s'està assistint. Junt a l'obra d'Ortega, el llibre de Madariaga és, segurament, la revisió més sistemàtica feta per un intel·lectual liberal dels principis clàssics del liberalisme. Al costat de desencantats com Ortega o Madariaga hem d'afegir altres noms com el de Marañón, Francisco Vela, García Morente...

En les categories mentals burgeses, joventut s'assimila automàticament a joventut universitària masculina, doncs ni els obrers ni les dones tenen encara dret a ser joves, etapa intermèdia entre la infantesa i l'edat adulta, que no és un període de transició, sinó que, des del tombant de segle, se li dona estatus d'estadi amb entitat pròpia. Una fase de dependència a la que "s'assigna" (qui assigna mai són els propis afectats) uns valors, unes constants vitals, i unes comeses que pertiquen "per edat". El nou universitari havia estat elogiat com un nou tipus d'estudiant molt diferent d'aquella vella estudiantina bergant, amant de la xerinola i de mandrejar, que havia retratat Pérez

Lugín a la Casa de Troya. El nou estudiant, en canvi, és estudiós, responsable, seriós¹⁴³⁷, sense deixar de ser “alegre” i esportiu. El nou estudiant és també conscient, compromès, polititzat en el bon sentit de la paraula, amatent amb els problemes socials que l’envolten... Aquestes virtuts són lloades unànimement per tots els catedràtics, encara que sigui per no desentonar amb l’eufòria col·lectiva. Pels catedràtics conservadors, però, derrotada la Dictadura, el desordre estudiantil ha d’acabar immediatament, i els nous estudiants, dignes d’elogi i generosament regraciats, han de retornar a la serenor de l’estudi. En una enquesta elaborada per *La Gaceta Literaria*, així ho expressen alguns dels interrogats, com el catedràtic de dret administratiu Royo Villanova, que creu indispensable apaivagar els ànims a la universitat (tot i que els joves han de conservar “interiorment” l’esperit rebel, és a dir, reprimit¹⁴³⁸). Altres opinants, moderadament més liberals que l’anterior, (com l’historiador del dret valencià Ots Capdequí o el professor de medicina Gustavo Pittaluga) es declaren entusiastes del moviment estudiantil, però li reserven el paper “d’espoleta” de la revolució democràtica, i preconitzen que mai es barregi amb política, i quan les condicions siguin les òptimes, els estudiants es dediquin únicament a estudiar¹⁴³⁹.

Proclamada la República, exalçats els estudiants com a dides del nou règim, el discurs dels intel·lectuals liberals insta als estudiants al restabliment de l’ordre. Ja hem vist la comminació de “retorn a la ciència” de Jiménez d’Asúa: amb la República es donen les condicions propícies per dedicar-se íntegrament a l’estudi, la política, usufructuada temporalment pels estudiants i els intel·lectuals, s’ha de retribuir als professionals d’ella. Les vagues estudiantils són, a partir d’ara, una incongruència que perjudica exclusivament als mateixos estudiants, que s’han de consagrar a la seva faceta de discents però sense deixar d’estar vigilants, per sortir al pas de qualsevol intriga contra la República, com a veterans reservistes d’aquesta... La joventut és un *ejército disciplinado: cuando la calma y la serenidad vuelvan se reintegraran a su labor*¹⁴⁴⁰, es replega ordenadament al toc de xiulet del trencar files. El jovent és conscient i compromès, però és una categoria *total* que no es pot adjectivar, i per tant, és apolític (*pero siempre antidinásticos de izquierdas y acción*, diu Jiménez de Asúa, revelant que aquest arquetip, forjat amb atributs teòricament connaturals dels joves, és una *guignol* intel·lectual que té per finalitat solcar-los políticament). La joventut no té programa¹⁴⁴¹,

¹⁴³⁷ Joc de les diferències entre el nou i el vell estudiant a càrrec de Ramón Gómez de la Serna, a *La Gaceta Literaria*, n° 82, 15 de maig de 1930, p.4.

¹⁴³⁸ “Cómo ve usted la nueva juventud”, *La Gaceta Literaria*, n° 83, 1 de juny de 1930, p.4

¹⁴³⁹ “Cómo ve usted la nueva juventud”, *La Gaceta Literaria*, n° 82, 15 d’emaig de 1930, p.3.

¹⁴⁴⁰ Paraules de Somoza, Lázaro, *La Dictadura, la Juventud y la República: ensayo de política actual*, València: s.n, 1931, p.60.

¹⁴⁴¹ Jiménez de Asúa, L. op. cit., (1929), p. 30.

doncs això entra en contradicció amb la seva pròpia naturalesa: és, més aviat, una passió o una intuïció sense etiquetar. Aquesta idiosincràsia seria característica de la joventut, que sovint se l'ha definit com un estat psicològic (Hall¹⁴⁴², o E. Spranger), o fisiològic, com fa Marañón: l'adolescent té un cos indòcil, i és aquesta pruija la que genera el progrés, mentre que el cos arrossinat dels vells és el que refrena aquest progrés. És aquesta lluita biològica entre corporeïtats joves i velles la que fa avançar la història, en una successió de tremolors que després s'estabilitzen (trànsit de l'adolescència a l'edat adulta). Jiménez de Asúa (prèvia radicalització socialista) i Marañón (prèvia deriva reaccionària), resolen aquesta antítesi entre la fogositat irreflexiva dels joves i el sentit comú anquilosat dels vells, en una síntesis (que, de fet, ja ha cristal·litzat en l'aliança d'estudiants i intel·lectuals madurs), que consisteix en un assenyada conducció de l'energia juvenil pels més experimentats¹⁴⁴³ o, dit d'una altra manera, que la temperància dels vells assereni als més joves sense embotar el seu esperit combatiu¹⁴⁴⁴. En poques paraules, ha arribat l'hora que els joves es realitzin en un projecte dissenyat pels adults, però fidel reflexa de la nova manera de ser juvenil, i que sabrà recompensar els esforços d'aquests com a "ariet" que ha obert les portes del nou règim ensorrant les de l'antic.

Aquests intel·lectuals estan inventant un arquetip del jove¹⁴⁴⁵ al assignar un conjunt trets naturals a la seva condició. Un estereotip nou, a contracorrent d'aquell etiquetatge classista del jove (proletari) com a delinqüent o d'aquell altre de paternalista que veu en el jove (burgés) un ser apàtic i conformista; revestit de trets positius (generositat, camaraderia, heroisme...) però que segueix relegant als joves a una estatus social de dependència, doncs continuen necessitant a l'adult (pel fet natural, per tant, indiscutible, que aquest és més experimentat, té més autocontrol pulsional, major mà esquerra pel matís...) per a realitzar-se¹⁴⁴⁶. Les moixaines als joves els fan més dòcils i conformistes, i, d'igual manera que una imatge pejorativa a ells atribuïda, insten a que els joves s'identifiquin més amb els seus coetanis que amb el seu medi social. Prendre com a punt de partida el rol i no la realitat plural del món juvenil (per molt que aquell tingui una càrrega laudatòria) només aconsegueix marginar als joves de la cosa

¹⁴⁴²Per Hall, autor de l'obra *Adolescense* (1904), les edats són correlatives a les etapes de la història humana. La joventut seria una fase de turbulència primitiva. Recordem que, per Rousseau, la joventut es correspondria amb el "bon salvatge". Spranger ("Formes de vida", "Cultura i educació") és l'especialista en psicologia juvenil més important del període. També afegeix unes etiquetes estructuralistes al caràcter de l'adolescència, una etapa turbulenta i creativa.

¹⁴⁴³ Jiménez de Asúa, L. op. cit., (1929), pp. 100-101.

¹⁴⁴⁴ Marañón, G., *Amor, conveniencia, eugenesia; el deber de las edades; juventud, modernidad, eternidad*, Madrid: Historia Nueva, 1929, p. 102.

¹⁴⁴⁵ Un arquetip, segons Carles Feixa, és una imatge cultural mitjançant el qual els joves atorguen significats a la seva vida. Feixa, C. op. cit., p.81.

¹⁴⁴⁶ *Ibidm.*, p.276.

pública, promocionant tant sols una participació mistificada del jove com arquetip. Són els creadors d'opinió adults els qui omplen de contingut semàntic un rol social que s'enganxa com una segona pell o una manera de ser que substitueix, en forma de simulacre social, a la realitat individual. L'arquetip és un mecanisme de control social la violència del qual no és física, sinó cognitiva, i sempre enforteix "l'hegemonia" de l'ordre establert en la mesura que regula la funció i límits de cadascú i neutralitza, en la unidimensionalitat del perfil (com més personalització, més despersonificació) la lliure determinació individual. No encaixar en aquest arquetip expulsa al inadaplat als marges de la zona de l'hegemonia, el despulla d'identitat en quan se li nega la "naturalesa" clònica (però ni original ni tampoc vertadera, però socialment acceptada com a tal), de l'arquetip. Així, Marañón (i altres, com Ortega...), durant la seva fase jacobina, arriba afirmar científicament que un jove no pot ser conservador, doncs, en tal cas, és un vell prematur¹⁴⁴⁷. L'arquetip no és una innòcua *descripció*, té una finalitat ordenadora (en la classificació i l'estadística rau el nou poder de la burocràcia racionalitzada, opressiu però silent) al servei de l'estabilitat social. I per això és tan mal·leable com sigui precís. Tots els atributs que se'ls hi atorga a la joventut són volgudament contradictoris: eixelebrats però disciplinats, alegres però seriosos, cabals però passionals, compromesos però volubles... segons les circumstàncies ho requereixin. Qui controla els tempos de l'assignació d'atributs a l'arquetip (quan cal ser una cosa, quan cal ser un altra...) controla les conductes. Així, els joves, que han estat rebels, ara han de ser disciplinats *sense estar traint la seva naturalesa*. Tots els valors positius atribuïts als joves tenen la seva segona lectura, que ratifica la seva heteronomia: són generosos i se sacrifiquen pels altres, passionals, i per això, se'ls ha d'assossegat, inconstants, per tant se'ls ha de guiar, idealistes, i, per tant, incapacitats per les qüestions pràctiques, apolítics, i per això, s'ha de fer política per ells. Però també són disciplinats, seriosos, perseverants i compromesos. El confeti d'elogis dulcifica la idea que els joves ja han complert el seu paper, i que ara els hi toca fer el que des de temps immemorials ha estat la seva funció, alterada en moments d'incertesa: preparar-se per ser grans. Mentrestant, han de cedir la responsabilitat als adults, i, algun dia, els hi tocarà el torn d'assumir-la ells. Els joves organitzats acaben però, adonar-se d'aquesta manipulació, però potser massa tard. Els estudiants universitaris que publiquen la revista *Proa*, denuncien la vacuïtat que hi ha darrera d'aquesta exaltació *pasteuritzada*¹⁴⁴⁸ de la joventut¹⁴⁴⁹. Ara, els joves d'extrema dreta se

¹⁴⁴⁷ Marañón, G. op. cit., (1929), p.99. Més tard rectificarà posant l'exemple dels joves *Camelots du Roi*.

¹⁴⁴⁸ L'ocorrent qualificatiu és d'Espín, Manuel, "La imagen de los jóvenes en los medios de comunicación: de la noticia al espectáculo", *Comunicación y cultura juvenil*, Madrid: Ariel, 2002, p. 71,

¹⁴⁴⁹ Román, Raül, "Los universitarios y la revolución", *Proa*, n° 4, maig de 1931, p.1

les poden donar de transgressors ironitzant contra icones com els vells *mandarins* Marañón, Unamuno o Ortega, buscant treure partit de molts estudiants que se senten utilitzats amb una clara intencionalitat política¹⁴⁵⁰.

Els intel·lectuals liberals contemplen amb estupor la deserció dels joves dels principis dels seus mentors, i com aquests s'enrolen en organitzacions revolucionàries, les quals fan gala d'un concepte molt més participatiu de la política, tot i que, en la majoria de casos, aquesta participació oberta als joves es vehicula únicament a través de les patrulles paramilitars. Aquests moviments basteixen un nou estereotip juvenil, amb conceptes més toscos que l'elàstic estereotip liberal, i per això, són copsats com més sincers. Els joves acataran aquests nous atributs que els defineixen (agosarats, disciplinats, abnegats, fets-per-la-mort...) i acceptaran *voluntàriament* la pèrdua total de la seva autonomia en moviments joves amb líders joves que fan una apologia del jovent com a subjecte revolucionari¹⁴⁵¹. A mesura que es fa més evident aquesta politització radical dels joves, i la seva participació en la violència política, els intel·lectuals liberals comencen a arrufar el nas i rectificar la seva percepció benèvola sobre la joventut. Alguns, com Marañón, enterren la seva *juvenilisme* (un neologisme, bastant espantós, de l'època) tan abruptament com aquesta ha sobrevingut. En un assaig publicat molt poc temps després de les incitacions a la ruptura generacional d'Amor, conveniencia y eugenesia, titulat Juventud, Modernidad, Eternidad, l'insigne científic discerneix ja entre joves i modernitat. "Joves" (com "vells") són categories secundàries, i la dialèctica entre ells no és el motor del progrés, sinó que és una altra força no biològica, sinó quasi espiritual, "la modernitat", (que no és privativa dels joves), la que empeny la societat vers el futur amb el permanent embragatge de la tradició. L'encontre d'aquestes dues potències, modernitat i tradició (la segona és la primera superada) sintetitza l'*eternitat*, que és una espècie de tradició constantment renovada. Les pretensions de ruptura dels joves, de fer bocins el passat, de crear una nova modernitat sobre les cendres de la tradició, és una tautològica, perquè tota modernitat està condemnada a envellir en les botes de la tradició¹⁴⁵². En uns assaigs reunits en un

¹⁴⁵⁰ Per exemple, Eugenio Montes en l'enquesta de *La Gaceta Literaria* sobre art i política, *La Gaceta Literaria*, n°86, 15 de juliol de 1930, p.1. A la riva esquerra, Sender, anuncia el trencament de la seva generació amb la cultura burgesa acadèmica: *nadie quiere ser ya un Marañón*, a Mainer, José-Carlos, op. cit., (2006), p.68.

¹⁴⁵¹ Per molts autors, la cerca d'autonomia dels joves als anys trenta acaba, irònicament, a les urpes dels partits polítics. Ho expressa gràficament David M. Pomfret en el títol del seu capítol de l'obra *European cities youth and the public sphere in the twentieth century, Lionized and toothless* és a dir, aflagats i desdentats. Aquest és el quadre que exposa Carles Santacana en la seva panoràmica històrica sobre la joventut europea, que serveix de pòrtic a les ponències del Congrés *Els joves a l'època contemporània / XXI Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma del 27 al 29 de novembre de 2003*, Palma : Institut d'Estudis Balearics, 2003, l'únic congrés celebrat fins la data al nostre país sobre la joventut des d'una perspectiva històrica. Veure també, en el dossier publicat a *Hispania*, especialment el text de A. Baubérot i, en menor mesura, el de Mario Fincardi. Per aquests autors, hi ha un segrest dels joves per la política i una neteja de cervell, obviant que molts joves es podien sentir realitzats o reconfortats en les seves militàncies "alienants".

¹⁴⁵² Marañón, G. op. cit (1929), pp.160-165.

volum de 1932, crònica de la desil·lusió i defecció de Marañón amb una República que ha anat massa d'enllà del que ell esperava, Marañón dedica unes notes molt poc complaents amb els joves i revisa les seves reflexions entorn del deure a la rebel·lia intrínsec a la condició de jove. L'obliga a aquesta recapitulació (que no es presentada com a rectificació sinó com aclariment) la seva pròpia evolució i les acusacions des de tribunes conservadores, que inculpen als intel·lectuals liberals d'haver empès als joves a la desobediència quan els hi convenia, i que ara són incapaços d'amansir-los. Marañón diu que la rebel·lia dels joves no ha de ser "ni roja ni negra", és a dir, política, sinó una efervescència vital¹⁴⁵³. La rebel·lia és un deure, no un dret, i un deure mai pot ser subversiu. El deure de la rebel·lia és, de fet, un sobreesforç de disciplina per no acomodar-se a qualsevol arbitrariedad, començant per la irracionalitat juvenil. Marañón recrimina als joves actuals ser oblidadissos, (o, directament, desagraïts) quan reneuen dels seus mentors, doncs *des de los tiempos de Grecia nunca ha sido tan incesada la gente adolescente como en los años que acaban de transcurrir*¹⁴⁵⁴, la qual cosa li serveix per fer autocrítica generacional, (que no personal), per la hiperbòlica exaltació dels joves (donant la raó als tribuns reaccionaris, que acusen als intel·lectuals liberals de ser els màxims responsables d'haver esvalotat a la joventut, rentant-se, això sí, les mans pel que a ell respecte):

*Ser joven ha sido para nuestras generaciones algo así como una categoría de dios pagano; y ha bastado ser joven para poder se todo lo demás, y para que todo lo demás, si no era bueno, fuera perdonado. Acaso los jóvenes de hoy, cuando alcancen la madurez y la ancianidad, puedan echarnos en cara la influencia nefasta que ha tenido en su evolución y en su eficacia social el elogio sin distingos y si límites con que los otros hombres les hemos intoxicado de vanidad y de pedantería (...). Yo, individualmente, me siento libre de tal pecado; pero no lo estoy como miembro de una generación que tendrá de dar cuenta de tamaña culpa ante la Historia*¹⁴⁵⁵.

Lliure de pecat (*jamás he alagado a la juventud, ni en la Dictadura, (...) ni menos ahora*,¹⁴⁵⁶ diu el desmemoriat doctor) d'ensabonar una joventut que ha provocat una hipertròfia del sentiment del dret per sobre del de deure, que és la patologia de la joventut actual. Restablir la disciplina del deure sobre l'instint juvenil és l'objectiu de la joventut actual, i cap això sembla apuntar esperançadorament la nova generació, que

¹⁴⁵³Marañón, G. *Raíz y decoro de España*, Madrid: Espasa Calpe, 1964, p. 35, corresponent a l'assaig de 1933, *Los deberes olvidados*.

¹⁴⁵⁴Idem.

¹⁴⁵⁵Ibdm., p.36.

¹⁴⁵⁶Ibdm., p.36

succeeix a la de postguerra europea, i, que, per tant, s'ha salvat de la frívola i pecaminosa *belle époque* i s'ha cuirassat en una realitat aspra però noble, totalment aliena als mites polítics del tombant segle (radicalisme, socialisme...). Aquesta "rereguarda de la joventut actual" s'encamina religiosament cap a la vocació del deure:

*ya empieza a dibujarse, entre las falanges adolescentes, el fenómeno de la vuelta al redil del deber; y por desgracia para los hombres liberales, este cambio necesario no ha nacido de los regímenes democráticos, sino de aquellos otros, autoritarios, que están invadiendo el mundo*¹⁴⁵⁷.

Els règims autoritaris són un exemple d'èxit en l'enquadrament dels joves en organitzacions militaritzades i la seva socialització en valors com la disciplina, l'esperit de servei, el sacrifici, l'abnegació... que és allò que li manca a l'arrauxada joventut espanyola. Aquesta decepció amb una joventut descontrolada i arrogant, una autèntica úlcera nacional que la democràcia no sap com encarar, es perllonga en una crítica vers al règim republicà en el seu conjunt, desllustrant el seu substrat ideològic (*los mitos políticos del cambio de siglo*) i "desencantant" un dels seus mites fundacionals, el de la joventut. Entre la joventut universitària que "acaba ara la seva carrera" (és a dir, la "generació de la Dictadura", la que força la dimissió al dictador i provoca la crisi definitiva del gabinet Berenguer...) i la nova generació, que ha de retornar a la disciplina del deure, hi ha un abisme, doncs els elements ambientals de les seves respectives adolescències han estat molt dissemblants. La dissipació moral els primers és responsable de l'estat ingovernable dels joves actuals, en col·laboració amb l'inflament d'ego dels joves a càrrec dels intel·lectuals liberals. Però seran precisament els nascuts durant la postguerra europea (que segons Marañón poden encarnar la preeminència del deure) els protagonistes de la violència política que s'escampa entre el jovent als anys centrals de la República.

Un altre intel·lectual liberal, i refent de la joventut universitària és Ortega y Gasset. La seva nova posició respecta a la joventut ja ha estat comentada, i es pot constatar en la reformulació de la teoria de les generacions a la seva obra *En torno a Galileo*. Succintament, Ortega rectifica els seus postulats radicals de la lluita generacional exposats en *El tema de nuestro tiempo*. Ara remarca la continuïtat d'una tradició entre generacions que s'empelten unes amb les altres. La successió de generacions segueix marcant el compàs de l'esdevenir històric, però ja no hi ha ruptura ni substitució (ara,

¹⁴⁵⁷Ibdm., p.38.

qualifica de “viciosa òptica” la que posa l’accent només en el reemplaçament de generacions), sinó una suau transició. L’eix de la vida social són els joves compresos entre els 30 i els 60 anys. L’home jove és un ser profundament egoista perquè el seu pensament i fets mai transcendeix el seu jo. No aporta res a la societat, tot i que jugui a implicar-se:

el hombre joven vive para sí. No crea cosas –por ejemplo, se entretiene en publicar revistas de jóvenes-, juega a preocuparse de lo colectivo, y esto a veces con tal frenesí y aun con tal heroísmo, que a un desconocedor de los secretos de la vida humana le llevaría a creer en la autenticidad de la preocupación¹⁴⁵⁸.

Ortega se s’adona també de la desconexió dels joves amb la República, com també hem vist en un altra apartat. El règim ha de tornar a captivar als joves mitjançant una política moderna i participativa, i, sobretot, atribuint-los una missió, que és allò que dona coherència a tota generació.

Un cas paradigmàtic és el de Miguel de Unamuno. Com els casos anteriors, el seu disgust amb el comportament polític de la joventut actual és paral·lela a la decepció que li genera el nou règim, una obra que considera en gran part seva, dilapidada pels polítics professionals, com el seu mestratge sobre la joventut ha estat també subrogat pel dels revolucionaris professionals. La joventut actual ha renegat de les seves espartanes ensenyances morals i del liberalisme clàssic, i s’ha emborratxat de violentes fantasies revolucionaries. Els joves creuen estar fent la revolució, però realment, aquesta és una pantomima infantil (*revolución de la chiquillería*) o un psicodrama social amb el risc que caiguin a les xarxes de la política estetitzada: *eso a delante y detrás, derecha e izquierda, revolución o reacción, suelen carecer de claro sentido ideal (...), sin que tenga más que uno, muy oscuro, sentimental, artístico o estético¹⁴⁵⁹*. La nova generació no té ideals ni doctrina, sinó només uniformes, armes, consignes vàcues i himnes cridaners, una mica com els nens que juguen a indis i cowboys. És un joc, però molt perillós, perquè ara discuteixen amb armes de foc. La recta formació ha acabat essent inservible en un clima de dissolució moral en el qual l’esport i el cine són els principis *hobbies* dels adolescents, pervertits per la pornografia i les gestes pseudo-heroiques dels revolucionaris professionals (un discurs “carca” sobre la corrupció de les costums en la societat moderna que tornarem a trobar en la

¹⁴⁵⁸ Ortega y Gasset, J. op. cit., (1967), p.66.

¹⁴⁵⁹ Unamuno, M. de, *Pensamiento Político*, Madrid: tecnos, 1965, p. 682. Article “mozalbetes”, publicat a *El Sol* el 20 de març de 1932.

imatge dels reaccionaris sobre la joventut). El que abans en boca de Unamuno eren joves de ple dret, destinats a la salvació d'Espanya, ara són *mozalbetes anárquicos* i frenètics, revolucionaris immadurs que donen puntades de peu a les doctrines com si fossin una pilota de futbol, i es maten entre ells com en una pel·lícula de cinema negre¹⁴⁶⁰. Unamuno no escatima andanades a les joventuts de totes les tendències. Sobre els joves *fajistas*, diu haver-los fitat als ulls i no haver vist ni un rastre d'alegria, *de aire i de donaire*. Són joves insensibles, robotitzats, submisos als seus superiors¹⁴⁶¹. En una conversa de diversos jerarques falangistes amb Unamuno, transcrita pel cap local de Salamanca, Bravo, en la seva biografia de José Antonio, el rector de la universitat comenta que havia preguntat a uns joves agitadors falangistes que era allò de la Falange, i aquells no s'havien sabut explicar, i això ho interpreta com una "desmentaltzació" de la joventut, que s'abandona enterament a la pulsio passional¹⁴⁶². Sobre els joves d'extrema esquerra, Unamuno els retrata com joves silvestres que cremen convents com un esport¹⁴⁶³. El seu últim discurs¹⁴⁶⁴ al front del rectorat de Salamanca dedica unes sentides paraules a la joventut estudiantil, que volen ser una crida a la pau en guerra entre associacions, que ja s'ha cobrat algunes víctimes mortals. Aquesta violència es deu a un rentat de cervell que assola a tota joventut actual, el de la politització extremista, que els indueix a cossir-se a trets amb armes ocultes dins a llibres esbudellats (la barbàrie guanya terreny a la cultura) i a renegar, calumniar i injuriar la generació dels pares i avis. *Os estan enseñando a despreciar...*, llança la pedra Unamuno, que deixa a l'aire en quina direcció apunta exactament. Com ja hem comentat, Unamuno acaba el seu últim sermó reprenent el fil d'aquella arenga al salvament d'Espanya que havia dirigit a la joventut l'any 1929, en la qual comminà als joves a fer política, perquè el seu deure és esberlar un Dictadura il·legítima, i els felicita per haver donat una lliçó de ciutadania als seus mestres. Ara torna a emplaçar a la joventut, (especificant que es dirigeix als "vertaders joves") a l'acció, però les referències a la política i els elogis a una joventut exemplar són bescanviades per un embarbussament patriòtico-teològic amb el que s'enlaira voluntàriament per sobre de la terminologia política: *salvados por España, por la España de Dios, por Dios, por el Dios de España, por la suprema Palabra creadora y conservadora*¹⁴⁶⁵.

¹⁴⁶⁰ *Ibmd.*, p. 702-704. Article, que amb el nom de "Juventud, milagro y misterio", fou publicat a *El Sol*, el 16 de setembre de 1932 i p. 801, "La rebelión de la chiquillería", *Ahora*, 14 d'agost de 1934.

¹⁴⁶¹ *Ibmd.*, p. 689. Original a *El Sol*, 5 de març de 1932.

¹⁴⁶² Bravo, Francisco, *op. cit.*, (1939), p.88

¹⁴⁶³ Unamuno, M. de, *op. cit.*, pp. 702-704

¹⁴⁶⁴ Reproduït per Lozano, C. *op. cit.* Pàgines sense numerar entre la 114 i la 115.

¹⁴⁶⁵ *Ibmd.*, pàgina sense numerar 3.

Aquests tres casos il·lustren com els intel·lectuals liberals, que en un passat pròxim a contribuït a construir l'arquetip del jove ideal, i que ara se senten gairebé ultratjats per l'evolució d'aquesta joventut, refan l'arquetip en termes negatius: ara els joves són incendiàries, violents, revolucionaris, infantils, immadurs, desentenimentats, irracionals, i un autèntic perill públic. La dreta, en canvi, sempre s'ha mantingut inamovible en el clàssic esquema de jove conformista (burgés), jove delinqüent (proletari) i ara pot retreure, coherentment, als intel·lectuals liberals, haver mal educat a la joventut amb valors subversius i haver-la utilitzat com a tropa de xoc per la consecució dels seus objectius polítics. Ara, encara que se'n penedeixin (com Marañón) no es poden posar hipòcritament les mans del cap, han de pagar les conseqüències del seu adoctrinament polític, i assumir la seva culpa en el descontrol juvenil. Per no ser incongruents, no poden desautoritzar, tampoc, les manifestacions de descontent dels estudiants antirepublicans, cada cop més nombrosos.

11.3 Passius o delinqüents. Una imatge dels joves en la premsa catòlica.

Com ja hem vist en múltiples ocasions, l'Església preceptua que la joventut (per antonomàsia, és a dir, la burgesa) s'ha de mantenir al marge de la política, perquè aquesta pot deformar el seu caràcter maniqueu durant la blegadissa etapa formativa. La joventut es bona (generosa, amable, entregada...) i és l'esperança pel futur, però entranya un terrible mal latent: l'adolescència és un estat psíquic inestable, passional i pot fàcilment precipitar-se en política¹⁴⁶⁶. Per tan, ha de ser protegida paternalment perquè no es desviï. La joventut és total, no se la pot adjectivar, ni per classe, ni per partit polític¹⁴⁶⁷, només segueix una principis orientadors que són els del catolicisme. Com ja hem vist, aquesta construcció catòlica sobre l'aïllament dels joves de la política s'esfondra amb la proclamació de la República, quan l'Església mobilitza els joves permanentment en favor de la dreta política, posant al descobert l'autèntica funció d'aquesta construcció, que és impedir que els joves burgesos caiguin en el pecat de fer-se d'esquerres. La dreta catòlica té una concepció totalment paternalista de la joventut, una etapa singular de la vida de les persones on, pel seu caràcter volàtil, se l'ha de cuirassar dels mals exteriors, la política o la corrupció moral de la societat moderna. Per això, des de òrgans d'expressió de la societat catòlica com *El Debate*, s'emprenen campanyes moralitzadores contra allò que rou el fonaments morals de la societat cristiana, i que afecta especialment als adolescents¹⁴⁶⁸. La corrupció moral se

¹⁴⁶⁶ Rica, Bermejo de la, "Juventud", J.A.P (Àvila), n° 2, 15 de maig de 1933, p.4.

¹⁴⁶⁷F.M.M, "Política y universidad", *Norma: revista de exaltación universitaria*, n°1, març de 1935, pp. 41-46.

¹⁴⁶⁸ "Contra la paganización de la vida", *El Debate*, 8 de març de 1935, p.1

sol sintetitzar, en aquests mitjans catòlics, amb el seu terme predilecte: pornografia. Per pornografia, la dreta catòlica no només entén la literatura eròtica, sinó també els tractats científics que analitzen la sexualitat humana, el neomalthusianisme, el control de la natalitat o les relacions extramatrimonials¹⁴⁶⁹. Junt a la literatura eròtica, o la fisiologia de la sexualitat, el mitjà “d’escampament d’imatges pornogràfiques” és el cinema, *enemigo de la inocencia*¹⁴⁷⁰, que perverteix els nens, que son un *manojillo de nervios* que no poden exposar-se al cinematògraf sinó en perjudici de la seva salut. També pels joves és pernicios el cinema, doncs imiten descerebradament els seus ídols de la pantalla i empunyen un arma com si fossin protagonistes d’un film, amb conseqüències nefastes que no són ficció. La immoralitat no és només un negoci reprovable, sinó un virus exòtic introduït per *destruir nuestra raza y aminorar la influencia del pueblo español como nación*, i un *ataque a fondo contra el catolicismo*¹⁴⁷¹, i per això s’emprèn, a l’estiu de 1935, una campanya de conscienciació contra el cinema immoral, que no és només aquell impúdic, sinó que aquell que pot exaltar políticament als menors, que encara preocupa més que les actituds llicencioses de herois i heroïnes del cel·luloide¹⁴⁷². El *trust* reaccionari promou, a través de la productora CIFESA, pel·lícules clericals i ideològicament conservadores o evasives i intrascendents però de metadiscurs conservador. La “dissolució moral” està íntimament associada a la política progressista de les esquerres. El laïcisme, que priva als joves d’una educació basada en els principis de la fe, i la intenció de les esquerres (irreverent amb els designis divins) de trastocar l’ordre social, té uns efectes devastadors sobre la moralitat pública, especialment entre els més joves. Els seus corol·laris, permesos i encara promoguts per un govern d’esquerres, és aquesta impúdica pornografia que reblaneix el cervell dels adolescents, de manera que aquests són abduïts per una ideologia perversa i amb un esquema simplista com és el marxisme. A Valladolid, des d’on Enrique Herrera Oria és un dels adalids d’aquesta campanya d’higiene moral, els puritans poden vanagloriar-se de tenir la raó quan els nens de l’escola pública que duu per nom el d’un gran reformador educatiu, Giner de los Ríos, es manifesten amb un mocador roig al coll al costat de les seves mares¹⁴⁷³. Al

¹⁴⁶⁹ Fuetaja Eloy Montero a la revista de les joventuts catòliques, *La Flecha*, *El hombre es la bestia mejor organizada ya no se contentan con inundar el mundo de literatura pornográfica ni con la difusión de la “moral” materista por medio del cinema y de los cursos eugénicos, quieren arrancar del corazón de la juventud el natural pudor, que es la última salvaguarda contra el desenfreno de las pasiones*, al n° 13 de 15 de maig de 1933.

¹⁴⁷⁰ “El cine, enemigo de la inocencia”, *El Debate*, 20 d’abril de 1935, p.7.

¹⁴⁷¹ Herrera Oria, Enrique, “La lucha contra la inmoralidad”, *Diario Regional*, 25 de setembre de 1935, p.3.

¹⁴⁷² Serveix com exemple aquesta crítica a la revista dels estudiants catòlics *Guión* de la pel·lícula Viva Villa (Conway, Hawks i Wellman, 1934), *Es una película revolucionaria, excitante de bajas pasiones, es una película francamente peligrosa aunque magnífica en todos los aspectos técnicos y sobre todo en el trabajo de Wallace Beery. Es una película para espectadores de un elevado sentido del séptimo arte, por la técnica, pero que no debe pasarse ante los ojos de muchedumbres inexpertas como todas las muchedumbres y fáciles de captar por simpatía de masas. El juicio, pues, COMPLETAMENTE INADMISIBLE EN EL ASPECTO SOCIAL*, al n°15, p.12.

¹⁴⁷³ “Un incidente en el grupo escolar “Giner de los Ríos. Una manifestación de niños de las escuelas”, *Diario Regional*, 17 d’abril de 1936, p.6

mateix temps, molts estudiants de secundària i universitaris, formats en respectables institucions regentades per ordres religioses, estan exhibint la seva refinada educació combatent a garrotades amb els “marxistes”. La relació entre baixos fondos i marxisme, (i no només per un clixé classista) és pot apreciar en obres com les del falangista Agustín de Foxá, *Madrid, de Corte a Cheka*, que compleixen el cànon de la literatura feixista de caiguda-redempció d'un jove burgés en plena crisi de identitat. Als baixos fondos, el jove entra en contacte amb allò més granat de la corrupció moral: drogues, alcoholisme, sexe, i ideologies revolucionàries. Allò que el rescata dels baixos fondos de ser humà és una il·luminació política, en aquest cas, la paraula poètica de José Antonio¹⁴⁷⁴.

El jove burgés ha de protegir-se de tot aquesta vilesa moral disseminada pels nous mitjans de comunicació o per la literatura subversiva, i encara més el proletari. Per aquest, l'Església fa seva la frase de Quintil·lià, “preferiria que no sabéssiu llegir abans que veure-us fullejar allò que pot menyscabar la integritat de les vostres costums”, ja que hi ha llibres *que desgarran el alma, y, como arados, abre en ella una larga herida, y dentro de esta herida cruenta, depositan el germen de una gaangrena moral*¹⁴⁷⁵. S'ha de retornar la *innocència* a l'adolescència, arrabassada per la “paganització” de la vida i per aprenents de bruixots dels intel·lectuals liberals, que han inflat al cap als joves amb idees moralment pecaminoses. Ja tindrà temps el jove d'assumir responsabilitats: ara de gaudir de la seva condició, dedicar-se exclusivament a estudiar i passar-ho bé d'una forma *saludable*, i despreocupar-se de la cosa pública, que és una ocupació dels grans. De fet, quan la violència estudiantil comença a esdevenir un problema nacional que posa en perill l'estabilitat del règim, la premsa de dretes pot, per fi, descobrir el seu desdeny a aquell nou model d'estudiant seriós, responsable, compromès, que havia estat lloat indistintament a esquerres i dretes poc temps abans:

*Nada se ha perdido con la desaparición del estudiante profesional, que representaba a lo vivo de la vida picaresca, pero no parece ganancia de la que podamos envanecernos el que se haya substituido la alegría y el buen humor de la vieja estudiantina con el noble (!) ejercicio de arrojar a la vía pública tejas de los edificios de enseñanza y aún de ocultar armas mortíferas en los aledaños de la incipiente Ciudad Universitaria*¹⁴⁷⁶.

¹⁴⁷⁴ Foxá, Agustín de, *Madrid, de Corte a Cheka*, Madrid, Bibliotex, 2001.

¹⁴⁷⁵ Sempere, J.L. “principios morales sobre las lecturas de juventud”, n° 19, 15 de novembre de 1933, p.12.

¹⁴⁷⁶ “Por primera vez se va a inaugurar el curso sin ceremonia especial”, *El Debate*, 7 d'octubre de 1934, Suplement extraordinari, p.1

Una clar al·lusió a la FUE i la política educativa del règim republicà, que traspua una nostàlgia a la vella estudiantina plaga, divertida, poc estudiosa però despolititzada i inofensiva. Enyorança que també es percep en algunes comedietes de teatre, molt populars entre la petita burgesia urbana, com *Estudiantina*, de Luis Fernández de Sevilla i Rafael Sepúlveda¹⁴⁷⁷, alguna cosa així com la resposta caricaturesca *avant-la-lettre* de *Nuestra Natacha*, de Casona¹⁴⁷⁸, que representa les anadures de la primera dona doctora en Ciències Educatives, que aplica els seus ideals reformistes en un tètric reformatori. En aquella farsa, els universitaris són descrits amb tot luxe de tòpics que serveixen als autors per ridiculitzar el que s'havia popularitzat com a nou model d'estudiant: els nois, esportius i més capficats i neuròtics que estudiosos, les noies, gallimarsots i set ciències que no creuen en l'amor com a sentiment burgés, però, en el fons, no desitgen altra cosa que caure enamorades com a pàmfiles. Mentre que la Natacha de Casona no creu sincerament en l'amor fins que l'acaba descobrint, però posa per davant dels seus sentiments el seu compromís com a pedagoga, les universitàries d'aquesta comèdia neguen l'amor mecànicament perquè és moda fer-ho, però somien en ell romànticament i a ell acaben sucumbint, en la posició d'entrega incondicional al mascle que se li pressuposa a la seva condició de femelles. Pels seus autors, els estudiants s'han disfressat amb una personalitat que no els hi correspon, perquè, en el fons, segueixen sent els passerells infantívols, esbojarrats i enamoradissos de sempre, com es pot comprovar amb la filípica que llancen als estudiants per boca d'un dels professors:

*vosotros, estudiantes de hoy, que tenéis un alto concepto de vuestra misión en la vida, que vivís a tono con la realidad del momento y que procuráis pensar con sensatez de personas maduras, no sonrías desdeñosos si oís la musiquilla de la estudiantina de antaño, En el fondo, seguís siendo los mismos*¹⁴⁷⁹.

L'adolescent romàntic, una mica melindrós i somiatruites, i, per tant, totalment incapacitat per les coses pràctiques, és la figura enyorada en aquests mitjans: *el adolescente de hoy sólo piensa en aborrecer (...) no es melancólico, sino sangriento, no piensa en ilusiones, sino en utopías*¹⁴⁸⁰.

¹⁴⁷⁷ Fernández de Sevilla, Luis; Sepúlveda, Rafael, *Estudiantina: impresiones de un ambiente de juventud, en un prólogo y tres lugares, original*. Madrid: La Farsa, 1935.

¹⁴⁷⁸ Casona, Alejandro, *La dama del alba; La sirena varada; Nuestra Natacha*, Madrid: Edaf, cop. 1985.

¹⁴⁷⁹ Fernández de Sevilla, L.; Sepúlveda, R., op. cit., p. 5

¹⁴⁸⁰ «La adolescencia», *El Debate*. 16 de novembre de 1934, p. 17.

La contrafigura complementària d'aquest adolescent somiós, conformista i ociós, és el trinxeraire. L'altra cara de la moneda: els joves són el futur i un perill per aquest: *los presidios están llenos de muchachos, los robos y los crímenes los realizan los muchachos y son los muchachos lo que llevan a cabo los motines y las revoluciones*¹⁴⁸¹, com no, *totum revolutum* de delinqüència i revolució¹⁴⁸². La selecció de fets noticiables en els que intervenen els joves que fa la premsa de dreta és totalment arbitrària i tendenciosa. Els joves proletaris solen aparèixer embolicats amb tota classe d'esdeveniments luctuosos. L'escalada de violència política durant l'any 1934 permet fabricar en sèrie una imatge truculenta del jove de barri. En una crònica de *Mundo Gráfico*, el principal setmanari gràfic del país, l'autor (P. Vila San-Juan) exposa les seves discrepàncies amb el que ell anomena *projóvenes* sobre les bondats de la joventut present i expressa el neguit que li genera un futur en el qual aquesta joventut sigui la classe dirigent. La joventut actual és irreverent, arrogant, irrespectuosa amb tot el legat de la tradició, i, sobretot, ja té les "mans brutes":

*los pistoleros que a diario sorprende la policía aterrizando a centenares de hombres talludos, que se apresuran a dejar el trabajo cuando los ven entrar en los talleres, son mozalbetes, a la mayoría de los cuales apenas asoma el bozo (...) Y estos mozos que a los diez y ocho años, y pistola en mano, matan en medio de la calle al que van a robar o al que representa a la autoridad, ¿que serán a los treinta, si viven?*¹⁴⁸³.

Clar que la culpa de la brutalització de la joventut, la tenen aquells que ensabonen els joves per a servir-se d'ells pels seus interessos privats, els *projóvenes*, *inteligencias más maduras, que, recelosa y provisoriamente quedan en la penumbra para aprovecharse de los resultados*. Els joves són putxinel·lis sense voluntat, ni capacitat de decisió autònoma manipulats per unes intel·ligències a la penombra. Després de fets de sang amb protagonisme juvenil, com les escaramusses entre estudiants al gener de 1934 a les universitats de Madrid, Saragossa i Sevilla (entre d'altres) en les que crepiten les pistoles, la premsa de dretes, com *ABC*, aprofita per esbombar la imatge dels joves com a pistolers a través d'una secció amb molta audiència com són els acudits gràfics¹⁴⁸⁴. Un famós articulista d'aquest diari, W. Fernández Flórez, plasma

¹⁴⁸¹ Idem.

¹⁴⁸² El fet que un fenomen tan envoltat de rebombori com la violència sigui una de les formes, entre d'altres, a través de la qual els joves irrompen en l'espai públic de l'Europa d'entreguerres, fa que aquests siguin assimilats, generalitzant, amb la violència. Sobre aquesta incorporació dels joves a l'espai públic, molts d'ells, a través d'una porta d'accés tan poc discreta com la violència política (engreixant així l'arquetip del jove violent), veure Pomfret, David M.op. cit., pp. 27-42

¹⁴⁸³ Vila San-Juan, P. Los projóvenes, *Mundo Gráfico*, 4 de maig de 1934, p. 3.

¹⁴⁸⁴ Per exemple, arrel dels xocs entre excursionistes de distinta adscripció política, *ABC* publica un acudit, on apareix un paisatge bucòlic i sobre ell una pistola detonant, i, a sota la llegenda: *jiras campestres dominicales ¡el deporte al aire libre..., completamente libre!*, *ABC*, 13 de juny de 1934, p. 17.

en una obra de sàtira de l'actualitat, els incidents entre joves excursionistes, fent-se ressò de l'alarma social per aquest fenomen, però decantant la seva balança personal a favor dels feixistes, adolescents barbamecs metrallats per abusa-nanos socialistes¹⁴⁸⁵. Segons dades de *El Debate*, la criminalitat infantil creix de 5.340 casos l'any 1930 a 6.800 l'any 1933 (casualment, els del bienni reformista), i en moltes ocasions es tracta de delictes de sang¹⁴⁸⁶. En aquest medi, jove delinqüent s'identifica, de forma classista, amb el proletari. Tornant al text de San-Juan, que com abans citàvem, es referia expressament als joves agitadors dels tallers: *el divino tesoro de la juventud se está encasquillando en una pistola homicida, a base de la holganza y el desapego al trabajo, que es la verdadera fuente del porvenir en todos los países del mundo*¹⁴⁸⁷. El jove proletari ha crescut en un entorn de pobresa i permissió, víctima de totes les corrupcions morals, i a l'abast de les infeccions subversives, i, per tant, és el "criminal nat". El crim, com la revolució, es considera una revenja contra la societat per la seva condició inferior. Així són reflectits els joves proletaris en els mitjans d'expressió de la dreta, com a patibularis venjatius, grollers, perversos, libidinosos, atroços, amb malformitats físiques, incultes i malparlats¹⁴⁸⁸.

11.5. Té la República una política de joventut?

Com hem dit prolixament, la joventut és un mite augural de la República. Un dels seus factors de legitimitat és la revolta estudiantil contra la Dictadura i la monarquia, que els dirigents interpreten, amb massa llicència, com una adhesió de la joventut, com a concepte, al nou règim, que és metàfora de tal joventut. L'Espanya dels anys trenta és un país demogràficament jove, en trànsit de canviar el seu règim demogràfic cap a un de modern (de piràmide que tendeix a la inversió): l'any 1930, un 42,7 % de la població té menys de 20 anys¹⁴⁸⁹. Però no només és la joventut, com a franja d'edat, la que es manté elevada, sinó que aquesta es dilata per l'increment de l'esperança de vida, el retard en l'edat de nupcialitat, i les transformació culturals, de manera que comença a fer-se present el fenomen dels "joves de més de trenta anys".

¹⁴⁸⁵ Mainer, José-Carlos, *Análisis de una insatisfacción: las novelas de W. Fernández Flórez*, Madrid: Castalia, 1975, p.337.

¹⁴⁸⁶ "De 1931 a 1933 hubo muertos y heridos numerosísimos y el máximo de criminalidad", *El Debate*, 2 de febrer de 1936, suplement especial no numerat.

¹⁴⁸⁷ Vila San-Juan, P. op. cit., p.3.

¹⁴⁸⁸ Borràs, T. Ramiro Ledesma Ramos, Madrid: Editora Nacional, 1971, p.525. En aquesta pàgina, el biògraf de Ledesma descriu l'assassinat de Juan Cuéllar en un xoc entre joves feixistes i comunistes. *Verles y caer la masa sobre él fue instantáneo. Dando gritos le aplastaron, a navajazos le quitaron la vida, le saltaron los ojos, le pisoteaban, le escupían (...) una chica de la "Juventud Socialista", Juanita Rico de nombre, se orinó sobre menos que cadáver.* Borràs està descrivint l'atac d'una catèrvola de llops assedegats de sang que s'acarnissen sobre la seva presa indefensa.

¹⁴⁸⁹ Soto Carmona, Alvaro, *El trabajo industrial en la España contemporánea: 1874-1936*, Barcelona: Anthropos, 1989, p. 185.

Podem afirmar que la República, que neix amb aquesta aureola de joventut, té una política de joventut?. Segurament no. Aquest és un concepte que s'encunya després de la segona postguerra (la qual cosa no vol dir que abans no existís la realitat viva d'aquest concepte), quan, com després de cada guerra, la societat es rejoveneix demogràficament i cal atendre les necessitats dels sectors emergents. Tot i que pugui semblar un tipus de política genuïnament democràtica, filla de l'Estat del Benestar, en tant atenció particularitzada a segments socials que abans podien haver estat desprotegits (nens, dones, joves, immigrants...) i en tan a política per sobre les classes, els orígens de les polítiques de joventut, tal hi com les entenem, aproximadament, avui en dia, es localitza en els règims totalitaris (i aquest seria el seu origen també a Espanya amb el franquisme) que són els primers a enquadrar el jovent en grans organitzacions de masses sectorials, a tenir un discurs específicament dirigit als joves, a administrar el seu temps lliure amb tot un "oferta" d'activitats de lleure "forçós" amb la finalitat de socialitzar els joves en els valors del sistema (esport, escoltisme, formació premilitar, assistència social...) i esgrimir el culte al jove com a subjecte de dinamització social, encara que tot això només sigui música del flautista de Hammelin. És el que Sáez Martín, classifica com a *política por la juventud*, *dinamizadora del potencial juvenil en provecho del sistema, que instrumentaliza el idealismo de los jóvenes en función de los objetivos y aspiraciones de la generación adulta*¹⁴⁹⁰. De fet, els dirigents dels moviments feixistes, com l'alemany, exploten aquesta carència d'una política de joventut en els règims democràtics per atreure als joves¹⁴⁹¹. Les polítiques de joventut poden ser definides com tota acció que s'orienta a l'assoliment i realització de valors i objectius socials adreçada al període vital juvenil¹⁴⁹². Aquestes polítiques es poden dividir en "reparatòries", és a dir, de benestar social, i de "promoció social", orientades a la construcció de la ciutadania de les persones joves. Si analitzem la política social republicana des d'aquesta òptica, conclourem que no hi ha una política específicament juvenil gestionada des d'un nivell administratiu temàtic (en el franquisme, en canvi, sí, la *Delegación Nacional de Juventudes*), sinó polítiques transversals que tenen una incidència sobre els joves (en treball, salut, habitatge...). Al cap i a la fi, Espanya, diu la constitució de 1931, es defineix com una "República de treballadors de tota classe", els joves no són particularitzats a la constitució, però, si es fa una menció específica als joves: en el seu article 46 es diu que la legislació laboral republicana regularà el treball de dones i joves, dos col·lectius considerats com "de risc". Per tant, es reconeix una

¹⁴⁹⁰ Soto Carmona, Álvaro, *El trabajo industrial en la España contemporánea: 1874-1936*, Barcelona: Anthropos, 1989, p. 185.

¹⁴⁹¹ Kater, M. H, op.cit., (2004), p.11.

¹⁴⁹² Balardini, Sergio Alejandro, "De jóvenes, la juventud y las políticas de juventud", *Última década*, n° 13, (2000), pp.11-24. http://www.scielo.cl/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S071822362000000200002&lng=es&nrm=iso

sector específic en la política pública, però no hi ha cap pla integral dirigit a aquest que coordini diferents departaments. El plans de joventut actuals, llisten els següents apartats: treball, habitatge, educació, medi ambient, salut, convivència i diversitat, immigració, infància, joves rurals, dones, pau, associacionisme i participació. Restant problemàtiques sorgides a l'Europa de la segona postguerra, com la diversitat, la immigració, o el medi ambient, tots els altres apartats estan recollits al cartipàs de la política social del règim, però no amb un tractament específic pels joves, sinó sectorial, però que rebota als joves com una franja social diferenciada.

Abans d'abordar, no la política de joventut, sinó la política social de la República que afecta als joves, una advertència prèvia, no per reiterada, menys necessària. Fem aquí un balanç llampec de tot el període republicà, però aquest no fou un període homogeni. Cal distingir tres etapes, popularment conegudes com bienni reformista o radicalsocialista, de govern de la conjunció republicanosocialista, "bienni negre" o radicalcedista, que desmantella o desnaturalitza gran part de legislació del primer bienni i el tercer període, de retorn de les esquerres al poder conegut com el del Front Popular. Quan s'atorga una major atenció específica als joves és durant el segons bienni, però no com a precisament com a beneficiaris d'aquestes polítiques. Allò més aproximat a una política de joventut que practica l'Estat republicà és la reforma educativa. Aquesta és un dels grans reptes de la "República dels professors", que inverteix molts recursos per a ordir una xarxa d'escoles primàries públiques, laiques i gratuïtes per a universalitzar l'escolarització d'infants de tota condició, i també exprimeix el pressupost per a articular un sistema d'educació secundària que suplanti el control sobre aquesta de les ordres religioses. És l'educació un mecanisme de "promoció social per a la construcció de la ciutadania", amb l'objectiu d'instruir i educar a joves en els valors primordials del liberalisme republicà (consciència cívica, laïcisme, tolerància...). Tanmateix, l'experiència pedagògica de la II República no es limita a l'escola, sinó que cal esmentar altres projectes d'extensió educativa a zones rurals inhòspites per fer arribar els fruits de la cultura moderna, com les Missions Pedagògiques, que tenen la funció d'instruir, entretenir, i espargir els valors democràtics del nou règim¹⁴⁹³. Algun historiador ha definit l'experiència pedagògica de la II República com un "dirigisme per la llibertat"¹⁴⁹⁴. Ja s'ha reparat en com l'Estat republicà s'arroga la competència exclusiva en la gestió de la cultura, un bé humà indispensable i un dret social fonamental que ha d'estar garantit a tots els ciutadans, imparcialment, per l'ens públic, i constitueix òrgans específicament destinats a la gestió

¹⁴⁹³ Caudet, F. op.cit., pp. 83-106.

¹⁴⁹⁴ Fernández Soria, J.M, op. cit., (1997), pp. 79-101

cultural, com el Consell de Cultura. Per altra banda, la reforma de les estructures de l'educació superior es queda a mig camí, però és a la universitat (i segurament només en ella) on l'Estat promou la participació juvenil (encara predomina la idea que els "joves" només són els universitaris, de bona família, mentre que els joves d'extracció popular estan desposseïts de joventut) a participar, atorgant a la FUE, amb la representació a claustres i juntes i subvencionant les seves experiències d'extensió cultural, com el teatre, la universitat popular o les colònies escolars. A més, joves universitaris conformen la "mà d'obra" voluntària en iniciatives governamentals com les citades Missions. Com ja hem vist, els joves fueistes es queixen, però, que els canals de participació juvenil són massa limitats, i reivindiquen la seva representació en els consells directius de totes aquelles institucions que tinguin alguna relació amb la cultura o l'educació, com el Consell de Cultura, el Patronat universitari, la JAE, o les Missions Pedagògiques. Aquestes peticions no són satisfetes¹⁴⁹⁵. A més, la participació dels estudiants a la universitat agonitza fins a desaparèixer pràcticament durant el segon bienni. Tot i que les expectatives dels estudiants d'una universitat meritocràtica en la qual, només hi tingui accés els estudiants més capacitats independentment del seu origen social no acaben per ser saciades, val a dir que la partida destinada a beques incrementa substancialment amb l'arribada de la República¹⁴⁹⁶, la qual cosa aplanava el camí a la universitat als estudiants amb menys recursos. Ara bé, els intents per suprimir l'educació lliure, tot i que en la majoria d'universitats, no es culminen amb una supressió d'aquesta venerable condició, pot perjudicar aquests estudiants més desfavorits que alternen treball amb estudis, com passa a Barcelona¹⁴⁹⁷.

Els ministres d'Instrucció Pública republicans procedeixen, per regla general, d'una rica tradició d'iniciatives parauniversitàries (creades com alternatives a la burocràtica universitat oficial). Avalades per institucions com la JAE o la Residencia de Estudiantes, que continuen funcionant a ple pulmó, es creen altres entitats com l'Escola d'Estudis Àrabs, l'Institut de Llengües Clàssiques o l'Institut del Llibre. També

¹⁴⁹⁵ *Las resoluciones de los gobiernos del primer bienio no fueron todo lo accesible a las peticiones de los jóvenes como estos pudieran esperar*, diu Souto Kustrín, S., "Entre el parlamento y la calle: políticas gubernamentales y organizaciones juveniles en la Segunda República", *Ayer*, nº 59, (2005), p. 107

¹⁴⁹⁶ Pel decret de 7 d'agost de 1931, glosat per l'ordre del 6 de juliol de 1932, es constitueix una partida en el pressupost d'educació destinat a "beques i pagament de serveis, matricules gratuïtes, subsidis i residències dels alumnes seleccionats" d'aproximadament 770.000 pts. Els estudiants becats d'educació secundària reben 150 pts mensuals, i els universitaris, 200. La informació al "Decreto disponiendo que la matrícula en todos los centros docentes dependientes de este Ministerio, sea gratuita para los alumnos seleccionados", *Gaceta*, nº 220, 8 d'agost de 1931, p. 1062-1063. i a "orden estableciendo las reglas, que se insertan, para la concesión de becas", *Gaceta*, nº 163, 11 de juny de 1932, pp. 1839-1840 i a *Annuario de la Universidad de Madrid, curso 1933-1934*, Madrid: Universidad, 1933.

¹⁴⁹⁷ A la Universitat Autònoma de Barcelona, els lliures són suprimits. Els estudiants en aquest règim, han de matricular-se temporalment en altres universitats, i aquest èxode provoca una disminució important en la xifra total de matricules. La FNEC es troba aleshores en un destret, ja que malgrat la seva bona sintonia amb el Patronat (pedra angular de l'autonomia), ha de protestar en defensa d'aquests estudiants obligats a l'exili.

obra les portes la universitat d'estiu de Santander (primer curs, 1933-1934)¹⁴⁹⁸. Aquesta oferta educativa s'amplia al segon bienni (a la vegada que es posen algunes traves amb les institucions més identificades amb el reformisme del primer bienni) amb la constitució de l'Intitut de Llengües Clàssiques. Tota aquesta promoció educativa va adreçada, òbviament, a la població jove, tot i que també s'intenta fer arribar la cultura a persones d'altres generacions, sobretot a obrers que no han tingut la possibilitat de gaudir-ne.

La majoria d'edat establerta constitucionalment és de 23 anys per a noies i nois (art.36). Un edat molt elevada, si la comparem amb altres cartes magnes coetànies amb les que s'inspira l'espanyola, com la de Weimar (20 anys) o la de Mèxic (18 pels casats, 20 pels solters). Tanmateix, l'arribada de la República significa una reducció de l'edat mínima electoral, que fins aquell moment ascendia a 25 anys. El progrés és ostensible, però massa tímid. El jove no adquireix la ciutadania (i, consegüentment, el dret a vot) fins els 23 anys, una edat en la qual molts ja han, o estan a la vora d'acabar la seva llicenciatura i molts d'altres ja tenen una dilatada experiència al món laboral, joves als que difícilment es pot al·legar la seva immaduresa, o la seva inexperiència per exercir assenyadament els seus drets democràtics (o amb menys senderi que algú més gran). Una majoria d'edat tardana sol ser indicar certa suspicàcia vers els joves, doncs deixa fora del cens electoral a molts electors que, presumiblement, votaran esquerra (l'equivalència descontextualitzada joves=radicalisme d'esquerres s'ha demostrat un tòpic amb poc fonament): sense anar més llunys, bona part dels joves socialistes de la FJS, no poden votar al PSOE, però tampoc els milers de militants de la JAP menors de 23 poden donar el seu sufragi a la CEDA. Però a diferència dels segons, que no semblen estar gaire preocupats per aquest límits d'edat (o almenys, no els discuteixen públicament, la democràcia és la "baixa política"), els joves socialistes sí que reclamen una reducció en l'edat de vot¹⁴⁹⁹. Al mateix temps que una prevenció contra el suposat radicalisme juvenil, i una asseveració de la seva incompleta formació mental i orgànica, una majoria d'edat tardana traspua una interpretació proteccionista de la relació entre el món adult i els adolescents, subjectes a una espècies de "fur biològic" que alleugereix els càstigs en cas de delictes¹⁵⁰⁰, almenys els de la joventut benestant. El reconeixement de la joventut com una etapa autònoma sol anar acompanyat d'un paternalisme legal que ratifica la seva heteronomia. Es pot posar en relació aquest retard en l'adquisició del dret a vot i l'afiliació dels joves en els partits,

¹⁴⁹⁸ Madariaga de la Campa, Benito, *La Universidad Internacional de Verano de Santander, (1932-1936)*, Santander: UIMP, 1999.

¹⁴⁹⁹ Souto Kustrín, S., op. cit., (2005), p.107.

¹⁵⁰⁰ Lipset, S, op. cit., p. XXV

que els hi permeten entrar en contacte amb la política pràctica, particularment en aquells associats a la “nova política” que els hi ofereixen una participació directa, per exemple, a través dels comandos d'acció. Concretament, s'ha relacionat aquesta elevada edat de vot, i, també els mínims d'edat exigits en l'exercici d'un càrrec públic, i, per tant, la integració de la joventut dins el sistema, amb el protagonisme juvenil en la violència política¹⁵⁰¹.

Un altra apartat que sempre trobem en els programes de política juvenil és el treball. La II República es desenvolupa en un context internacional de crisi financera, que afecta també a Espanya encara que sigui obliquament. Per mirar de pal·liar els efectes de l'aplatament del mercat laboral de professionals graduats, és a dir, la projecció laboral de la joventut burgesa amb un nivell formatiu mitjà-alt, que veurem amb més detall en un altre capítol, s'intenta atenuar la competència, en primer lloc, amb un decreixement dels llicenciats universitaris i un increment de la seva aptitud professional, a través de mecanismes de selecció dels aspirants (com la prova d'ingrés). Aquest manca d'oportunitats dels universitaris és numèricament mínima si la comparem amb l'atur obrer, un disfunció estructural en alguns rams, com el de la construcció, que s'agreuja a causa de la crisi mundial. L'atur forçós és un dels més pregonos problemes que ha d'afrontar la República en matèria social (al desembre de 1935 hi ha un total de 674.161 aturats¹⁵⁰²), tot i que les taxes d'atur no tinguin punt de comparació amb les d'altres països, com Alemanya, on aquestes són catastròfiques. Com Alemanya i altres països, els més vulnerables a la carestia d'ocupació són els joves treballadors, no especialitzats i amb poca o nul·la experiència laboral. La pandèmia d'atur que assola Europa es rabeja especialment amb aquesta població jove (d'aquests 675.161 aturats, 400.000 són joves segons els informes del PCE¹⁵⁰³). Tan és així que l'OIT ha de dedicar un apartat especial en el seu anàlisi de l'atur mundial als joves, com un problema específic. L'OIT envia una recomanació urgent a tots els Estats membres per a posar mida a un problema que mina el caràcter dels joves, devalua les seves aptituds professional, i és una amenaça per l'estabilitat de les nacions¹⁵⁰⁴. Els observadors d'aquesta organització saben del cert que l'atur juvenil és un factor de dislocació social, doncs els joves sense ocupació són proclius a la radicalització política, com s'ha pogut

¹⁵⁰¹Souto Kustrin, Sandra, op. cit., (2001-2002), <http://hispanianova.rediris.es/general/articulo/016/art016.htm> [Consulta: 26-3-09].

¹⁵⁰²Soto Carmona, A. op. cit., p. 345.

¹⁵⁰³“Exposición del segundo congreso de las juventudes comunistas”, AHPCE, Film XIII, apartat 164

¹⁵⁰⁴ *Undermine their character, diminish their occupational Skill, an menace the future development of the nations*, diu la resolució, que es pot consultar a la web de l'OIT.

http://training.itcilo.it/ils/CD_Use_Int_Law_web/Additional/Library/English/Recommendations/R045.HTM, [Consulta: 6-04-2010].

contemplar recentment a Alemanya. Les mesures pal·liatives proposades s'adrecen a prolongar d'edat d'escolarització dels joves, almenys fins els quinze anys, i més enllà pels adolescents desocupats; donar un impuls a la formació professional mitjançant la qual els joves descobreixin la seva vocació i perfeccionin les seves aptituds; crear camps de treball per a joves aturats de més de divuit anys, puntualitzant que mai s'han de convertir en centre d'instrucció paramilitar; obrir oficines de col·locació específicament juvenils, portar al dia les estadístiques d'atur... Una de les intencions que sembla prevaldre en aquesta recomanació és que els joves aturats no s'estiguin sense fer res mentre no treballin, i no només perquè aprofitin per definir el seu perfil professional o millorar les seves habilitats, sinó perquè no s'introdueixen en el món de *l'hampa*, o s'enrolin en moviments polítics subversius que els prometin la lluna. Per això mateix, també es proposa fomentar una edificant utilització del temps lliure posant a la seva disposició centre recreatius on puguin practicar esport, llegir... El govern espanyol recull el guant d'aquesta recomanació, i crea una comissió encarregada d'estudiar l'aplicació a Espanya de les conclusions de la XIX conferència de l'OIT sobre atur juvenil. Més tard del previst¹⁵⁰⁵, la comissió presenta unes ponències sobre campaments de treball, escolaritat obligatòria i aprenentatge i sobre ocupació del temps de lleure, que mai cristal·litzaran en un decret malgrat les bones intencions al respecte. Bàsicament, aquestes ponències adapten les propostes de l'OIT a les particularitats espanyoles i al tarannà del govern del moment (segon bienni): els camps de treball han de ser rurals (inclòs, es valora la possibilitat d'instaurar el model alemany de camp de treball de reformatori dels inadaptats, és a dir, el camp de concentració), la prolongació de l'aprenentatge en les escoles tècniques s'ha de fomentar, mitjançant subvencions a la iniciativa privada i, en quan a l'oci, donat la manca d'organismes estatals de caràcter recreatiu, també s'ha de convenir amb les entitats privades¹⁵⁰⁶. Per tant, no s'activa cap mesura específicament encaminada a minorar la desocupació juvenil, tot i que, tenint en compte que la majoria d'aturats poden ser considerats joves, tots els intents de posar fre a la desocupació han de beneficiar als treballadors joves. Val a dir que tots els remeis proposats no van ser gaire reeixits. Durant la II República no es cobra el subsidi d'atur. Durant el primer bienni, però, es posen en marxa algunes voluntarioses iniciatives per subvenir una ajuda als aturats forçats, com la creació, per decret de maig de 1931, d'una Caixa Nacional contra l'atur, un sistema de bonificacions que es faciliten a aquelles institucions que auxiliem econòmicament i reinsereixen al

¹⁵⁰⁵ "Orden ampliando hasta el 30 del mes actual el plazo concedido a la Comisión encargada del estudio y propuesta de disposiciones que permitan la aplicación en España de las conclusiones de la XIX Conferencia Internacional del Trabajo sobre el paro de los jóvenes", *Gaceta*, nº 276, 3 d'octubre de 1935, p. 49.

¹⁵⁰⁶ Un esbós d'aquestes propostes, a *El Debate*, 12 de novembre de 1935, p.6

mercat laboral als sense treball. Una mesura, però, sense gaire horitzó¹⁵⁰⁷. Quan el problema de l'atur es fa més manifest, en el meridià de la República, el govern recorre a la recepta "bumerang" de les obres públiques¹⁵⁰⁸, i es promulga alguna llei relativament més ambiciosa, com la de Salmón, que fomenta la creació de llocs de treball des de l'empresa privada, sense obtenir mai resultats destacables. Cal esmentar també que la República va legislar sobre el treball infantil¹⁵⁰⁹, i, per tant, indirectament sobre el jove-adolescent, doncs així s'especifiquen els límits entre diferents etapes vitals (com també l'edat d'escolarització, que és obligatòria fins els 14 anys). Les polítiques d'habitatge acostuma a tenir com a destinatari els joves, doncs són ells els que han de formar un nou nucli familiar en un àmbit domèstic. Per tal d'administrar de forma centralitzada la construcció de cases barates, la República constitueix un Patronat de Política Social Immobiliària. Però les investides de la crisi econòmica, que repercuteix de forma especialment severa en el sector de la construcció, torpedina una política immobiliària que, per altra banda, no sembla gaire prioritària¹⁵¹⁰, prevalent en el reformisme republicà la urbanització, sanejaments i comunicacions internes de les grans ciutats.

L'Estat republicà, segurament perquè renuncia a envair l'esfera privada de les persones, no destaca per posar a disposició dels joves un servei públic de lleure, però una llei d'associacions poc restrictiva permet registrar associacions que cobreixen aquesta necessitat: dit d'un altra manera, l'Estat republicà confia en la iniciativa particular per cobrir aquesta funció social, com manen els canons d'un Estat liberal, per intervencionista que sigui aquest en matèria educativa. Als països totalitaris, contemporanis al règim republicà, l'Estat és el qui administra l'oci¹⁵¹¹ dels joves, en competència amb l'Església, que disposa d'una espessa xarxa de sociabilitat específicament juvenil, que forma part del seu pla de recristianització de la societat civil. Com a molts altres països, l'Església gaudeix a Espanya d'una bast anell d'associacionisme juvenil. Podem mencionar diverses especialitzacions de l'AC, com

¹⁵⁰⁷ Martín Valverde, Antonio, et al. *La legislación social en la historia de España. De la revolución liberal a 1936*, Madrid: Publicaciones del Congreso de Diputados, 1987, pp. 974-1978.

¹⁵⁰⁸ Samaniego Boneu, Mercedes, "La lucha contra el paro obrero desde el INP durante la II República", *El Reformismo social en España: la Comisión de Reformas Sociales*, Córdoba: Monte de Piedad y Caja de Ahorros de Córdoba, 1987, pp. 331-338.

¹⁵⁰⁹ Martín Valverde, A. op. cit., p. 711. Pel decret del 25 de setembre de 1934, per exemple, queda prohibit que els menors de 14 anys treballin en empreses agrícola durant horari escolar.

¹⁵¹⁰ Arias González, Luis, *El socialismo y la vivienda obrera en España (1926-1939)*, [la cooperativa socialista de casas barats "Pablo Iglesias"], Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 2003.

¹⁵¹¹ Cal diferenciar oci, o lleure, de temps lliure. Aquest darrer no implica una activitat concreta, mentre que el lleure és "aeròbic". En els estats policials, s'ultrapassa la darrera frontera del control total dels individus, que és la invasió de la seva vida privada quotidiana, i s'imposa un oci dirigit, que acapara el temps lliure, amb finalitats adoctrinadores i dissuasòries. En les societats consumistes, l'oci és una indústria clau per la supervivència del sistema al nuar una continuïtat productiva entre món laboral i temps lliure, empleat per consumir mercaderies que els consumidors han produït o distribuït i en activitats inofensives per l'estabilitat del sistema.

les Joventuts d'Acció Catòlica¹⁵¹², masculina i femenina i la Joventut Obrera Cristiana¹⁵¹³, sense oblidar la Confederació d'Estudiants Catòlics i algunes congregacions, com les marianes, que no acaben d'integrar-se a les JAC¹⁵¹⁴. En l'àmbit educatiu hem d'esmentar els estudis universitaris en dret impartits pel CEU. Aquestes associacions ofereixen als seus socis una variada oferta de lleure destinat a entretenir, a formar i també a inculcar valors morals catòlics¹⁵¹⁵. No només amb accions "positives", tracten de formar un determinat tipus ideal de jove catòlic, sinó també amb "negatives", doncs en la mesura que s'ocupa el temps lliure dels joves amb tipus determinat d'esbargiment, aquest no pot ser emprat en altres quefers. És cèlebre la idea que l'esport, per exemple, serveix per mantenir a ratlla les hormones entre els adolescents. No només per esmoreir, per esgotament, els udols de la biologia és emprat aquest oci "sa i edificant" (però mai neutre, doncs intenta serialitzar els joves segons els preceptes de la moral ortodoxa), sinó que aquest també busca immunitzar-los de la política (més exactament, de les esquerres). Els joves es diverteixen i aprenen, i no es preocupen de la política, que és un assumpte d'homes madurs. Per tant, aquest oci reclou els joves en la "gàbia d'or" de l'etapa daurada de l'adolescència, exceptuada "privilegiadament" d'haver de carregar amb deures feixucs com ara la política. És a dir, es fomenta un estereotip de la joventut com una fase autònoma però no de llibertat, en la qual el jove pot gaudir d'una dolça irresponsabilitat¹⁵¹⁶. En contextos de risc pel catolicisme, com la II República espanyola, els joves han de sacrificar generosament temps de la seva despreocupada joventut posant-se al servei d'aquelles organitzacions polítiques garants dels valors catòlics i de l'ordre cristià. Però no en els soferts llocs de responsabilitat, sinó com a coadjutors en tasques de proselitisme (la "feina bruta", com es diu habitualment).

Les associacions juvenils catòliques programen activitats lúdiques com els esports, tallers (d'escriptura, dibuix...) excursions a l'aire lliure i campaments, i altres de formatives i de catequesis com els cercles d'estudi, conferències, misses, romeries, retirs espirituals... Una tipus d'associació que l'Església sempre va esperonar és

¹⁵¹² Que, segons dades de la seva revista *La Flecha*, tenen més de 40.000 afiliats al curs 1934 "Memoria del curso 1934-35", pp. 373-378, en l'edició facsímil. Durant el transcurs dels dos cursos posteriors arribaria a 70.000 membres, informa Silva Tapia, Miguel, "La Juventud de Acción Católica Española: la revista "La Flecha" (1932-1936)", *Anuario de historia de la Iglesia*, n° 16, (2007), p. 455. Les joventuts d'acció catòlica femenina tenen una "progressió sorprenent" a partir de 1935 (govern de majoria cedista, no ho oblidem), computant 57.321 militants el 1935 i unes 70.000 el 1936, segons Blasco, I. op. cit., p.211.

¹⁵¹³ Sanz Fernández, Florentino, "La Juventud Obrera Cristiana: un movimiento educativo popular", *Historia de la Educación: Revista Interuniversitaria*, n°, 20, (2001), pp. 95-115. Al 1933, la JOC, un organització no gaire ben vista com especialització apart de les JAC pels metropolitans, ja que aquesta podia posar en perill "l'harmonia entre classes", té uns 3.000 militants, p. 107.

¹⁵¹⁴ Montero, F., op.cit., (2005), p.140.

¹⁵¹⁵ Sobre els models educatius del moviment catòlic, veure Fullana, Pere; Montero, Feliciano, "Los modelos educativos juveniles del movimiento católico en España (1868-1968)", *Historia de la Educación: Revista Interuniversitaria*, n° 22-23 (2003-2004), pp. 33-51.

¹⁵¹⁶ Sáez Martín, J. op. cit., p.6.

l'escoltisme, doncs reputa molt escaient per la formació espiritual dels joves la taula de valors *scout*. Remetem a uns capítols enrere, a una apartat dedicat al naixement de l'escoltisme a nivell europeu, i els seus titubejants inicis a Espanya. A diferència d'altres països com Alemanya, l'escoltisme va arrelar poc a l'Estat espanyol, malgrat els esforços per promocionar aquesta institució, com una sort de formació premilitar, durant la Dictadura de Primo de Rivera. L'excepció, potser, és Catalunya, on l'escoltisme català, com gairebé tot escoltisme, s'associa al nacionalisme a través del descobriment de les essències de la pàtria en el paisatge. Durant la República, l'escoltisme català es vincula a la versió més radical i *feixistitzant* del nacionalisme.¹⁵¹⁷ A la resta d'Espanya, la principal agrupació escolta, els Exploradores d'España, perd molt de fuel amb la proclamació de la República, al ser vist com una peça del projecte dictatorial de construcció d'una societat casernària¹⁵¹⁸. Però al 1934 reneix en algunes zones en els *Scouts-Hispanos*, i no de forma casual. És aquest l'any en que l'estat de la qüestió sobre la joventut espanyola esdevé un problema d'Estat, motivat per la palpable politització radical dels joves i del seu protagonisme en la violència política. També aleshores es prohibeixen les excursions de cap de setmana amb rerefons polític, com a mesura per prevenir topades violentes entre bandes. Els *Scouts-Hispanos* és una "obra" de l'AC promoguda per grups de pressió catòlics com l'associació de Pares de Família, els Creuats de l'Ensenyament... Apareix per rescabalar el fracàs de l'escoltisme fins ara existent¹⁵¹⁹. Diu un article de *El Debate* en el qual explica els orígens, mòbils i ideals d'aquesta agrupació: *no hemos sabido aprovecharnos de la poderosa palanca que es el escultismo para la educación a fondo de una juventud que religiosa y moralmente fuera el resurgimiento potente de la España católica*¹⁵²⁰. Els *scouts* hispans són una organització rigorosament catòlica, dins la qual els joves reben una formació escolàstica i practiquen un estil de vida cristià, regit per unes normes que han d'encallir la seva fe i infiltrar d'esperit cristià tots els instants de la seva vida. El retràs en engegar una escoltisme catòlic es pot explicar pels recels que desperta dins la comunitat catòlica el fet que l'escoltisme separi les criatures de família i que expropïï part de la seva formació. Però no hi ha res a témer, perquè l'escoltisme és *un método de educación, pero bien entendido que no es un método completo, no es más que un complemento de la que al niño le dan los padres y*

¹⁵¹⁷ Balcells, A; Sampera, G. op. cit., pp. 72-85.

¹⁵¹⁸ Els exploradors, referent espanyol del moviment escolta internacional, intenta adaptar-se al nou marc republicà, amb un èxit discret. *Ibidm.*, pp. 56-57.

¹⁵¹⁹ La pràctica de moda entre el jovent espanyol, l'excursionisme, es reprovat pels líders morals del catolicisme, perquè és una oportunitat pel llibertinatge juvenil. Excursionisme sí, però sota control a través d'associacions escolta, M Aparisi, "Excursionismo", *La Flecha*, nº 13, 15 de maig de 1933, p.17.

¹⁵²⁰ Peñuela, José Luís, "Los 'scouts' hispanos han tenido este año su primer campamento", *El Debate*, 2 d'octubre de 1934, Suplement..

el colegio, y aunque los ayudan en sus tareas, no puede reemplazarlos. Els escoltes es divideixen en tres grups d'edat, llobatons (de nou a onze anys), scouts (d'onze a divuit anys) i revers (de divuit en endavant), és a dir, s'hi pot ingressar des de ben menuts, i fins una edat indeterminada. Aquests grups es divideixen en "patrulles" (la terminologia militar apareix assíduament entre els *scouts*) al front de la qual se situa un "guia" o "germà gran", no en va els escoltes s'estructuren a imatge i semblança de la família, que no intenten pas suplantar sinó imitar. Aquest guia és triat per la pròpia patrulla, que s'auto-gestiona com en una comunitat guerrera (com els *Wandervogel* alemanys), un "líder natural" al que tota la llopada ha d'obeir submisament, però de grat. Dintre de la patrulla tots són iguals, perquè tots estan exposats als mateixos rigors i fan pinya entorn d'una comunitat d'ideals, de manera que l'escoltisme alena la companyonia, la coordinació i la unitat, així com la disciplina. El foc del campament simbolitza aquesta vida comunitària, tan contraposada a l'individualisme urbà al que estan avesats (és a dir, l'escoltisme s'adreça preferentment al jove de ciutat). Amb les excursions campestres, els joves entren en contacte amb la natura, reflex de la bellesa divina i emanació del ser nacional. Amb la religió, els escoltes tenen com a principi més eminent el patriotisme, que no és ni partidista ni platònic, sinó un amor a la pàtria copsada introspectivament en primera persona gràcies a un peregrinatge material i espiritual per les seves terres que permet penetrar en la seva intrahistòria. Patriotisme i fe es fonen en una unitat indivisible: *unidos todos en la misma comunidad de ideales, aquellos simpáticos muchachos contemplaban.... rodilla en tierra, la elevación de la hostia santa, iluminada por los primeros rayos del sol de Castilla*¹⁵²¹. Enrique Herrera Oria, un dels grans promotors d'aquesta associació escolta, que s'inspira deliberadament en els escoltes salazaristes portuguesos, no deixa lloc a dubtes sobre la seva missió, *sacrificarse por Dios y por la patria el día de mañana*¹⁵²².

En el dia a dia dels excursionistes, les rutines són estrictes com els d'una caserna i els scouts sempre estan enfeinats en alguna activitat: *todo tiene para el "scout" un atractivo indescriptible: el toque de diana, el amanecer en el campo, la canción de la mañana (...) las excursiones mañaneras, el baño, el ayudar a la cocina...*¹⁵²³ Quan no practiquen cap activitat col·lectiva ni tenen cap obligació, els escoltes poden restar al Hogar del Scout, on tampoc estan aturats, doncs es distreuen amb metoditzats treballs manuals. La imatge que bé al cap amb aquesta descripció és la d'una caserna o, directament, una presó. Els estudis sobre el moviment escolta durant la II República

¹⁵²¹ Peñuela, José Luís, "Los 'scouts' hispanos han tenido este año su primer campamento", *El Debate*, 2 d'octubre de 1934, Suplement..

¹⁵²² Herrera Oria, Enrique, "Los scouts o exploradores católicos", *Diario Regional*, 11 de juliol de 1934, p.5

¹⁵²³ Peñuela, José Luís, "Los 'scouts' hispanos han tenido este año su primer campamento", *El Debate*, 2 d'octubre de 1934, Suplement..

són escassos. Hi ha algunes notícies locals, com a les Illes Balear¹⁵²⁴. Els *scouts* reapareixen, efectivament, a “ses Illes”, l’estiu de 1934. Com succeeix a Mallorca, és molt probable que el Frente de Juventudes aprofités el camp sembrat per les associacions escoltes (i molt de seu personal tècnic, després de suprimir per decret el moviment escolta a Espanya l’any 1940) i que Falange recluti infanteria entre els joves *scouts*. A Mallorca, de fet, el cap de la Falange local, Marqués de Zayas, havia estat escolta, no en va, la seva marquesa mare havia fundat los Excursionistas de España a les Balears¹⁵²⁵. No és estrany que les joventuts comunistes classifiquin els *scouts* com una organització militaritzada d’extrema dreta, que, segons les seves dades, sembla que bastant desorbitades, pugen a 10.000 membres al 1933¹⁵²⁶.

Fenòmens característics de períodes d’esponerosa politització com la II República, són tant la politització dels temps lliure com l’oci polititzat. El primer fenomen consisteix en la dedicació de part o la totalitat del temps lliure disponible al partit del que es forma part. L’oci polititzat és el consum d’un lleure tallat ideològicament pels patrons del partit al que es pertany, ja dins un partit o sindicat o organisme adherit, dins les qual l’organització d’activitats de lleure serveix per a cohesionar la comunitat i com una reafirmació d’una identitat política, ja dins una entitat recreativa no vinculada aparentment a cap tendència, però que, implícita o explícitament, catalitza un sistema de valors i representació que incideix en el procés de socialització ideològica i intervé en la formació d’una cultura política¹⁵²⁷. Els partits de militància exigent (comunistes, socialistes, feixistes) reclamen als seus afiliats un compromís incondicional amb una causa a la qual un s’entrega enterament. La militància política és entesa com un despreniment total de la vida privada d’algú que es consagra en cos i ànima als ideals partit. Així, les fronteres entre vida priva i activitat pública es tendeixen a fondre. El partit s’habilita com un espai de sociabilitat, l’únic compatible amb la ideologia d’aquest mateix partit, on conflueix vida pública i privada, esbarjo i compromís. Les seccions juvenils d’aquests partits administren l’oci dels seus socis posant a la seva disposició activitats de lleure com l’esport, els cercles d’estudi, excursions, cinema, teatre, conferències i seminaris, biblioteques, tallers... No només es té, així, un control sobre el temps lliure dels afiliats, sinó que es llança un esquer per captar nous adherents, que poden ingressar en una organització política per l’atractiu de les prestacions que posa

¹⁵²⁴ En Pobra de José Antonio Cañabate sobre el Frente de Juventudes i els seus antecedents, *Les organitzacions juvenils del règim franquista: 1937-1960*. Palma de Mallorca: [autopublicat], 2002, pp. 30-35.

¹⁵²⁵ *Ibidm.*, p.30

¹⁵²⁶ “Informe de los representantes de estudiantes al secretariado del Comité Central”, AHPCE, Film VI, apartat 91.

¹⁵²⁷ Gómez Carbonero, Sonsoles, *Cultura ciudadana y socialización política en la República: ctitudes y comportamientos de los vallisoletanos entre 1931 y 1936*, Valladolid: Universidad de Valladolid, 1995, pp.429-431.

en safata. En aquest intercanvi, el partit guanya força de treball, prestigi, i quotes. S'entaula així la competència entre organitzacions per oferir millors i més variats serveis lúdico-culturals, que moltes vegades són inaccessibles pels joves d'altra manera, ja que l'Estat liberal, naturalment, s'inhibeix.

Menció apart mereix l'esport. No endebades, l'esport ha estat destacat com la nota distintiva d'aquesta generació, que sovint és epitomitzada com "esportiva". A partir de la dècada dels vint, l'esport (o determinats esports, bàsicament el futbol) van prenen la forma de l'espectacle de masses que esdevindrà, sobretot a partir de la segona meitat de segle¹⁵²⁸. Els aficionats, que es compten per milers, abarroten els estadis, els esportistes més talentosos esdevenen estrelles mediàtiques de la nit al dia, tots els diaris reserven un espai per la secció esportiva i la premsa poliesportiva es llegeix cada dia més... La pràctica d'un esport col·lectiu (un altre símbol de la societat de masses) es considera una subversió als elitistes esports individuals de la burgesia, com l'equitació, la caça... És l'esport-espectacle, exponent de la nova cultura de masses, i paradigma, pels seus detractors d'esquerres i dretes, de l'estultícia d'aquesta cultura, al ser una distracció poc edificant, que embruteix moralment al públic i brutaliza als aficionats, fanàtics d'una figura o un equipo, defugint una activitat d'oci més constructiva, o evadint-se de problemes quotidians més pregons. Fora de l'esport-espectacle, arrela la pràctica esportiva amb finalitats fisiològiques o terapèutiques en una època en la qual es redescobreix les propietats preventives de l'activitat física, amb el denominador comú de la "higiene física" del cos. Els reformadors educatius es venien fent ressò des de temps enrere de la necessitat d'introduir l'esport en el currículum escolar¹⁵²⁹ pel correcte desenvolupament físic dels nens, però també del psicològic, ja que l'esport aporta valors personals com l'autoconfiança, i col·lectius, com la solidaritat, la companyonia.... Durant la segona República és dona una empenta a aquesta formació física, que s'escindeix de la jurisdicció militar, doncs fins ara és l'exèrcit qui, a través de l'Escola Central de Gimnàstica, imposa un model nacional d'instrucció física, que es concep com una formació premilitar¹⁵³⁰. L'educació física s'incorpora com assignatura a Magisteri, i es crea l'Escola Nacional d'Educació Física, precedent del INEF en la formació de professionals de la gimnàstica¹⁵³¹. Aquesta és una institució més de la constel·lació ILE que a partir de 1933 s'integra a la Universitat

¹⁵²⁸ Sobre l'expansió de l'esport com espectacle de masses, així como de la generalització de la pràctica esportiva en totes les classes socials en el període entre guerres, veure Salvador, José Luis: *El deporte en occidente: historia, cultura y política*, Madrid, Cátedra, 2004, pp. 667-697.

¹⁵²⁹ González Aja, T. *Sport y autoritarismo: la utilización del deporte por el comunismo y el fascismo*. Madrid, Alianza, 2002, p. 175

¹⁵³⁰ *Ibid.*, p. 173.

¹⁵³¹ Pérez Galán, M. *op. cit.*, pp. 152-153.

de Madrid com a subdivisió de Medicina i dins la Secció de Pedagogia de Filosofia i Lletres. L'esport és una qüestió de salut, però també d'estètica, doncs les dones esveltes i els homes cepats son el nou estàndard de la bellesa. Les noies, però, no solen practicar esport, o bé només alguna modalitat específica, per els prejudicis i els tabú puritans.

Els feixismes van molt més enllà en aquest culte a la cura del cos i aquesta "febre en les grades", i fan de l'esport una senya d'identitat del règim¹⁵³², compendi dels seus valors (força, competitivitat, companyonia, disciplina, compliment d'un reglament...), tònic per la millora eugenèsica de la raça, i, consegüentment, de la robustesa de la nació, espectacle esportiu per atuir l'esperit crític i sublimar frustracions, propaganda del règim a l'exterior...La República espanyola no reverteix el dèficit en infraestructures esportives, (amb prou feines hi ha camps i pistes per practicar esport). Únicament a la universitat, els joves gaudien d'instal·lacions decents¹⁵³³. Els joves falangistes posen en evidència la manca de competitivitat, en quan a atenció a l'esport es refereix, de la República respecte als règims feixistes, la qual cosa els hi permet retreure l'anacronisme antijvenil de la primera¹⁵³⁴, i alabar la modernitat dels segons.

12. La universitat durant el segon bienni.

12.1 Una contrareforma educativa. La universitat de dretes.

Amb el canvi de la legislatura d'ençà de les eleccions de novembre de 1933, que concedeixen la victòria a les dretes (tot i que qui forma govern és el partit radical, acompanyat per cedistes i agraris a partir d'octubre de 1934), comença el desmuntatge, sobretot arrel de la revolució d'octubre, de tota l'obra reformista del primer bienni: paràlisi de la reforma agrària i dels nous convenis laborals, entorpidiment de la funció dels jurats mixtes, fre a la legislació laïcista, entra ella, la llei de congregacions...Podríem parlar d'una contrareforma similar en l'àmbit de l'educació superior?. Per l'historiador Jaume Claret, aquesta és un fet, almenys pel que respecta

¹⁵³² Sobre l'esport en els règims feixistes, la ja citada *Sport y autoritarismo: la utilización del deporte por el comunismo y el fascismo*. Madrid, Alianza, 2002.

¹⁵³³ Els estudiants (de la FUE, per tant, republicans) de l'Associació d'Enginyers es queixen que l'Estat no vetlla per l'esport, i concorden que fora de la universitat, no hi ha pròpiament esport, sinó "afició", *Ergon*, n° 1, març de 1934, pp.19-20.

¹⁵³⁴ Candau, Carlos, "El deporte y la juventud", *Harz*, n°6, 15 de juliol de 1935, p.7.

a la universitat catalana, que viu en règim d'autonomia des de finals de 1933¹⁵³⁵. Aquest contrareformisme és latent durant tot 1934, i desinhibit a partir dels fets d'octubre de 1934, que proporcionen l'excusa perfecte per descarregar tot el pes de la contrareforma sobre la universitat catalana. La revolta d'octubre, motivada per la creença en una amenaça d'involució antidemocràtica, que acaba de confirmar la incorporació de la CEDA al govern (que, fins aquell moment, hauria mantingut les aparences democràtiques) és la que brinda al poder l'oportunitat desitjada per desencadenar la contrareforma, desnaturalitzant la democràcia republicana en nom d'aquesta mateixa.

A la universitat, aquesta contrareforma es manifesta en resolucions com la suspensió del Patronat de la Universitat de Barcelona (gestor de l'autonomia universitària, sobre la que es sustenta el projecte de catalanització de la universitat) i l'abolició de la representació estudiantil, decisions les dues que ja estarien en el magí del govern, però que aquesta no hauria gosat fer realitat fins que s'obre la nova estructura de possibilitats. Però cal dir que, fins octubre (i, amb matisos, després d'ell), el ministeris d'Instrucció Pública no eradiquen l'obra del bienni, com ja hem vist, no precisament faraònica pel que fa a la reforma universitària¹⁵³⁶. Això sí, fan la guitza (retallant-li el seu finançament, restant-li competències...) a aquelles institucions més identificades amb el bienni com la FUE i les seves seccions autònomes (esports, teatre universitari, universitat popular...), la Junta d'Ampliació d'Estudis, l'Ateneu... i a les iniciatives culturals i educatives impulsades pel moviment obrer des de les Cases del Poble, ateneus, casinos... Si no s'estripa l'obra del primer bienni és perquè tampoc es té cap projecte alternatiu¹⁵³⁷. De fet, els nous ministres han estat alletats en una tradició pedagògica liberal progressista lligada a la ILE i el krausisme, igual que els Domingo o De los Ríos del primer bienni. La llista de ministres d'Instrucció Pública durant aquest bienni conservador és prou esclaridora: Pareja Yébenes, Salvador de Madariaga, Villalobos... La cartera d'Instrucció Pública sempre fou, inclòs en els gabinets de majoria cedista i agrària (del 6 de maig de 1935 al 25 de setembre de 1936) un reducte de l'escola krauso-institucionisme, tot i que amb homes de perfil òbviament més conservador que els del primer bienni. La permanència d'aquest perfil de ministre a la

¹⁵³⁵ Claret, Jaume, *La repressió franquista a la Universitat Catalana: la Universitat de Barcelona autònoma*, de la Segona República al primer franquisme, Barcelona: Eumo, 2003, p.41

¹⁵³⁶ Pérez Galán prefereix parlar de reorganització més que de contrareforma. En canvi, per Mancebo (1994) si que hi ha contrareforma, p. 110.

¹⁵³⁷ Per exemple, el projecte de reforma del batxillerat s'inspira en material del treball de l'anterior bienni, Pérez Galán, M. op. cit., p.238. En una entrevista al ministre d'Instrucció Bardají, al novembre de 1935, quan aquest és interrogat sobre la reforma de la universitat, aquest respon amb vaguetats i clixés, "la meva il·lusió, diu Bardají, és la de realitzar l'autonomia universitària, establir l'assistència obligatòria, acabar amb llibres de text i exàmens per assignatures, establir nous mecanismes de provisió de càtedres..." "Declaraciones del señor Bardají", *La Vanguardia*, 6 de novembre de 1935, p.22.

cartera d'Instrucció treu de polleguera a la dreta, per la qual aquest és un símbol visible (o més aviat, "invisible"), que, malgrat haver guanyat les eleccions, res havia canviat realment, doncs "l'esperit liberal" encara continua al poder¹⁵³⁸.

Durant el bienni juren el càrrec un total de vuit ministres d'Instrucció Pública, però segurament el més emblemàtic de tots ells (i amb més longevitat en el càrrec) fou Filiberto Villalobos, segurament l'únic dels vuit que sí té un projecte entre mans, i prova d'això és que genera novetats legislatives, com l'examen d'ingrés a la universitat. Per regla general, no hi ha tant una regressió legislativa de les iniciatives del primer bienni, sinó una interrupció dels projectes inacabats (lleis de reforma de l'ensenyament, de renovació del professorat...), i una detenció de tota innovació. La somiada "nova universitat" resta en el limbe. En la nova legislatura, es delimiten amb precisió els espais acadèmics de professors i estudiants, que deixen paulatinament de col·laborar ensems en la modernització de la universitat (fins a desaparèixer la participació dels estudiants als òrgans de govern, inclòs, *de facto*, abans del decret governamental). Amb això es busca apuntalar, a través del distanciament entre alumnes i professors, el principi d'autoritat: els catedràtics manen, els estudiants estudien. Aquesta restauració dels rols tradicionals, dirigida a preservar l'ordre dins la universitat, paralitza, de retruc, l'impuls reformista dins estant de la universitat. Els estudiants perden protagonisme dins la universitat com institució. Tampoc són ja partícips de l'univers simbòlic, com de la cerimònia d'inauguració del curs, en la qual es retorna a l'antiga lliçó magistral del catedràtic¹⁵³⁹. Cada cop acudeixen menys i menys cops a les juntes i claustres, doncs han perdut la confiança amb la utilitat de la seva participació, i, quan ho fan, no són gaire ben rebuts pels catedràtics assistents. La universitat sembla haver perdut aquella frescor espontània dels primers anys republicans (potser mitificada, però sentida com a tal, sobretot si es compara amb la universitat del segon bienni), quan estudiants i professors desacralitzaven els vetustos rituals universitaris, transgredien les jerarquies tradicionals i col·laboraven plegats en la construcció d'una nova universitat, per una nova societat. Ara, es restableix el principi jeràrquic entre professor i alumne, fent-se miques l'ideal del tracte de tu a tu¹⁵⁴⁰. Les autoritats són renovades amb personal

¹⁵³⁸ Diu un article del diari *La Nación*, *debe quedar disuelta y acabada esa hegemonía que se concedió a la Institución Libre de la Enseñanza que sigue gobernando como en los ominosos tiempos del bienio para perturbar la educación de nuestras generaciones jóvenes y dirigirlas por los más disparatados caminos*, citat per Rodríguez de las Heras, Antonio, *Filiberto Villalobos. Su obra social y política: 1900-1936*, Salamanca: Centro de Estudios Salmantinos, 1985, p.253. Veure també l'editorial del n°32, 26 octubre de 1935, p.1.

¹⁵³⁹ Al curs 1932-1933, llegeix el discurs inaugural Francisco de Castro Pascual, de la facultat de Farmàcia. de Castro es força irònic en aquesta intervenció, ja des del títol "Recursos postcatastròfics y crisis universitaria". En el seu homenatge als finits, se'n recorda d'una estudiant equatorià que ha mort en circumstàncies estranyes. *Discurso leído en la solemne inauguración del año académico de 1932 a 1933 por el doctor Francisco de Castro Pascual, de la facultad de Farmacia*, Madrid. Universidad, 1932.

¹⁵⁴⁰ Per exemple, a la universitat de Sevilla, un estudiant, Carlos Pariente, és expulsat de la biblioteca per haver alçat la veu. Quan li demana explicacions al catedràtic que l'ha amonestat, Pelsmaecker, aquest se'l treu de sobre i presenta una denúncia contra ell per insubordinació a l'autoritat. L'estudiant és expulsat, tot i que més tard indultat perquè es pugui presentar als

políticament més acord a les noves circumstàncies¹⁵⁴¹, poc predisposat a dialogar amb els estudiants. El divorci entre estudiants i autoritats és feiaent, i el govern ja no veu la necessitat de consultar als primers: un altra de les innovacions d'aquest període, per altra banda, molt parc en aquestes, és la convocatòria d'un consell assessor de tots els rectors¹⁵⁴². Tornen els patrons de la vella universitat de la Restauració, en la qual, l'únic interlocutor vàlid pel govern són els catedràtics.

Així, el govern (amb homes de palla com Dualde o el pluriempleat Rocha) pretenia retornar a una universitat burocràtica, inerta, trista¹⁵⁴³, menys autònoma¹⁵⁴⁴ que no donés calfreds ni per bé ni per malament. Per bé o per malament, Villalobos intentà trencar aquesta rutina. Ell fou el ministre més detestat per la dreta catòlica pel seu estil marca de la casa ILE, el seu tarannà tolerant, i, en certa mesura, el seu continuisme respecte la política del primer bienni (paradoxalment, és el ministre que li ofereix en sacrifici la fi de la representativitat de la FUE). Villalobos té una enemistat personal amb el seu paisà Gil Robles, i per això els dòbermans de les JAP se li llancen al coll¹⁵⁴⁵. Finalment, aconseguen el seu cap (desembre de 1935) després d'un *tour de force* furant el qual l'acusen de personalista, d'actuar sempre d'esquenes a la cambra, de no respectar les majories¹⁵⁴⁶... Villalobos torna a ocupar el càrrec breument, al desembre de 1935, en el govern centrista de transició sense representativitat parlamentària.

El gran assoliment acadèmic de Villalobos és l'examen d'ingrés a la universitat¹⁵⁴⁷ (7 de novembre de 1934). Aquest restringeix l'accés a la universitat als aptes, de manera que ha de disminuir el nombre de matriculats i elevar el nivell formatiu. Això repercuteix en una augment proporcional de les oportunitats laborals dels llicenciats, millor formats i

exàmens de final de curs 1934-1935, "Expediente seguido al alumno Carlos Pariente Carrasco por amenazas al catedrático Francisco de Pelsmaeker Iváñez", AHUS, lligall 3687-4.

¹⁵⁴¹ Pel cas de València. Pel de Santiago, Varela, Isaura, op. cit., (1989), p. 254. Veure també el facsímil de la revista de la FUE de Santiago *Universitarios*, Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades, D.L. 2005

¹⁵⁴² Decreto creando un organismo deliberante y consultivo formado por los 12 Rectores de las 12 Universidades de España, *Gaceta* del 13 de juliol de 1935, n° 194, p. 474

¹⁵⁴³ Una universitat immobiliària, com la de la Restauració, Mancebo, Mª F., op. cit. (1994), p. 144. Com a València, on Peset és substituït per Rodríguez Fornos, en moltes universitats el rectorat, que abans ocupa un republicà incondicional, té un nou inquilí de dubtosa fidelitat al règim. Les universitats s'amotllen a la dinàmica del poder.

¹⁵⁴⁴Algunes universitats es rebel·len contra aquesta retallada de la seva autonomia, com la de Sevilla, el claustre de la qual, el rector en primer lloc, dimiteix quan des del govern es sospita de la composició del tribunal d'oposicions al Conservatori de Música, (veure l'acta del 3 de juny de 1935 del Consell Universitari). També es mostra desfavorable a l'establiment de les Seccions Administratives Provincials en el pla de reorganització del ministeri (26 de novembre de 1935) en virtut del qual les secretaries dels centres educatius han de ser ocupades per funcionaris designats per concurs i no per la universitat com fins ara, la qual cosa és interpretada com un atemptat a "l'escassa autonomia que disposa la universitat" i un pas més cap a la seva burocratització (acta del 2 de desembre de 1935 del Consell Universitari).

¹⁵⁴⁵ De fet, a tots els ministres d'Instrucció Pública del període, que, sembla ser pels japistes l'últim reducte del republicanisme sobrevivent, *J.A.P.*, n° 38, 26 d'octubre de 1935, p.1.

¹⁵⁴⁶ Rodríguez de las Heras, op. cit., p.258. La llista de greuges de Pabón a Villalobos, transcrits per Jato, D. op. cit., pp. 126-127.

¹⁵⁴⁷ Pérez Galán, M. op. cit., pp.267-270.

amb una competència menor. El ministre té previst que l'examen prescrigui quan s'exhaureixin les promocions formades en el pla antic de batxillerat, donat que als estudiants de secundària del pla nou (pla Villalobos) ja se'ls hi pressuposa uns coneixements suficients per a ingressar a la universitat. És a dir, Villalobos proposa un terme mig entre catòlics (examen l'últim curs de batxillerat als instituts de secundària) i progressistes (examen d'ingrés a la universitat i regulat per aquesta) que, segurament, no acontenta a ningú. Tampoc als estudiants, ja que malgrat les seves associacions sempre l'han reclamat, ara veuen que han de pagar empipadores noves taxes. Villalobos fa equilibris entre les concessions que es veu obligat a fer a la dreta, i la seva consciència liberal, de manera que les dretes li exigeixen més i a les esquerres, tot i simpatitzar amb el personatge (per la demonització que en fa la dreta), tampoc li plauen les seves propostes. Villalobos és emparedat parlamentàriament, opta per legislar a cop de decret, com fa amb reorganització de l'educació secundària¹⁵⁴⁸, que no agrada a les dretes pel marcatge al que sotmet a l'educació privada i es guanya fama d'autoritari.

L'altre gran tema del mandat de Villalobos és la universitat catalana. Breument assenyalarem que Villalobos és qui acaba per suspendre el Patronat i l'Estatut d'Autonomia universitari, que és substituït per una oficina provisional fideïcomesa de l'autonomia catalana, al cap de la qual hi ha un comissari. Aquesta oficina no intenta esquarterar l'obra del Patronat, que jutja positiva, però sí mitigar els efectes del projecte de catalanització universitària, amb el terror infundat de la desaparició del castellà a les aules. L'objectiu a mitjà-llarg termini és restablir el Patronat i l'Estatut, però limitant les seves competències en observança d'allò que dicta la constitució, i desdoblar la universitat catalana en dos, una de titularitat estatal i un altra, administrada per la Generalitat. En aquest, com en altres casos, Villalobos pateix l'assetjament de la dreta, a la que ha de fer concessions. Però també com en els altres, el ministre no converteix submisament en ordre els desitjos de la dreta, sinó que actua en plena consciència: tot i apreciar l'obra del Patronat, Villalobos és partidari de la doble universitat¹⁵⁴⁹.

12.2. La universitat, una competència d'ordre públic

La consigna del ministre Villalobos fou ordre i estudi¹⁵⁵⁰, pacificar i despolititzar la universitat que estava essent assotada per les dues "plagues" (política i violència). Com hem vist en anteriors capítols, la violència política ha fet acte d'aparició a la

¹⁵⁴⁸ Pérez Galán, M. op. cit., pp. 238-248

¹⁵⁴⁹ Rodríguez de las Heras, A. op. cit., p.249

¹⁵⁵⁰ Ibidm., p.250.

universitat durant el curs 1932-1933. Allò preocupant, però, és que no es tracta de la mateixa violència d'antany. Abans, de les escaramusses estudiantils en sortia algú malparat, amb el cap abonyegat per algun calbot. Ara, utilitzen armes de foc, amb efectes devastadors. Ja no són bonys o blaus, sinó hemorràgies, algunes mortals. El canvi de panòplia està revelant també una alteració de les causes de l'agressió: ara es dispara a fer el major mal possible a l'enemic, no s'intenta donar un escarment a aquell amb el que s'ha tingut alguna enganxada. El canvi d'arsenal és l'indici material que ens trobem davant un nou tipus de violència, la *violència política*, és a dir, aquella que es posa al servei d'una causa política i s'adreça a aconseguir la imposició d'aquesta eliminant els obstacles que s'interposen entre ella i el seu triomf¹⁵⁵¹. En aquesta "fase", la violència no és un corol·lari de l'acció dels estudiants (és a dir, que apareix espontàniament en el si d'una acció col·lectiva, sense premeditació), és un mitjà, (quan no, com en el cas del feixisme, una finalitat per ella mateixa) per assolir uns objectius. Aquest nou tipus de violència es correspon també amb una fase superior de la mobilització estudiantil, que de la manifestació "troiana" i goliardesca per avançar les vacances o escapir-se d'exàmens, passant per l'amotinament o algarada local (per venjar ofenses, denunciar injustícies...) i la reivindicació professional, arriba a la protesta política, que pot estar revestida de violència¹⁵⁵² (tot i que aquestes modalitat no són només successives, poden aparèixer simultàniament¹⁵⁵³). Al canviar el sentit, també canvia el *repertori* o la forma d'exterioritzar el malestar. Al març de 1933 hem presenciat la primera vaga general des de la mobilització contra la Dictadura. Una vaga general amb finalitat professional, però que es desborda, i on ja besllumen motivacions polítiques, acompanyada per un repertori d'acció col·lectiva "modern", característic dels anys trenta (la pròpia "vaga general" ho és, no pas per moviment obrer, però sí en el medi estudiantil, que adopta tècniques de lluita del proletariat) on no hi falta la violència política. Aquesta no espurneja espontàniament, producte d'una picabaralla, sinó que es premeditada: una pistola es porta a sobre per fer mal (en atac o autodefensa) no és com un roc collit instintivament del terra. No casualment, en aquesta vaga general apareixen les pistoles dels jonsistes, un grupuscle de joves armats i instruïts en la pràctica especialitzada de la violència. Al mateix temps, els comunistes munten els seus propis escamots¹⁵⁵⁴ a la universitat per a enfrontar-se als feixistes. La violència política se sol associar a dues tendències revolucionàries

¹⁵⁵¹ González Calleja, E. op. cit., (1998-200), p.3.

¹⁵⁵² La violència política és una manifestació de desajustos estructurals irresolts, i només aflora en conjuntures en les fan fallida els mecanismes governamentals, de reforma, control i repressió, per solucionar o bé canalitzar legalment una situació de crisi social traduïda en una intensa mobilització política, segons González Calleja, E. "Rebelión en las aulas"...op. cit., (2005), p.9.

¹⁵⁵³ Una classificació de les modalitats de mobilització estudiantil, a González Calleja, E. op. cit., (2005), pp.23-25.

¹⁵⁵⁴ "Editorial", *Frente Universitario*, n°3, 10 de febrer de 1934, p.1.

modernes, comunisme i feixisme, (però també a socialistes i anarquistes), moviments que es doten d'un aparell militar complementari a l'organització política destinat a l'eliminació de l'enemic.

Perquè allò que alarma a les autoritats liberals no és només que aquest incidents violents a la universitat siguin inquietantment freqüents, sinó el transfons polític d'aquests esdeveniments. La politització dels estudiants es tendeix a escorar a l'extrema esquerra, i, sobretot, cap a l'extrema dreta i, especialment, al feixisme, migrant de les zones temperades del liberalisme republicà a la subversió política. És a dir, els fills de les elits socials, que teòricament han de garantir que el sistema demoliberal es succeeixi a ell mateix (abastint-lo de quadres polítics, tècnics i econòmics) estan professant idees antiliberals i potencialment debel·ladores de l'ordre davant l'estupor i la indignació dels seus progenitors biològics o "espirituals" (els Unamuno, Marañón, De los Ríos...). La violència estudiantil, per ella mateixa, pertorba seriosament l'estabilitat del sistema: qualsevol aldarull a la universitat sempre té una repercussió i cobertura informativa major de la qual el fet en si es mereix, i això es deu al estatus social dels seus protagonistes, els cadells de la burgesia i futura classe dirigent. L'opinió pública sol mostrar la seva repulsa contra l'agressió policial sobre els estudiants (amb més vigor que si aquesta es descarrega sobre altres col·lectius, amb els que no tenen tants miraments), perquè aquests són joves, ben educats i idealistes. Ara, quan les tensions van en augment i tenen lloc les primeres morts, la violència a la universitat esdevé un problema de debat nacional que deteriora la imatge del règim, que sembla haver perdut el control sobre els que estan cridats a ser futures elits. No només això: els estudiants, que havien estat sostens del nou règim, ara formen part de l'oposició política, significant-se com comunistes, tradicionalistes o feixistes.

La qüestió universitària comença a treure el cap al durant el curs 1932-33, La vaga de març de 1933 té unes contingències que la fan diferent a fenòmens precedents. En primer lloc, és la primera vaga general convocada per la FUE contra la política del govern (tot i que la seva direcció es fa enrere a l'últim moment, la vaga continua endavant desbordant l'associació oficial). El ministre De los Ríos queda molt decebut de l'actitud dels fueistes¹⁵⁵⁵. En un règim de llibertats, opinen alguns dels que havien estat bucs insígnies de la revolta estudiantil contra la dictadura, com Jiménez de Asúa, en tant el govern a tingut a bé entregar generosament als estudiants la representació en claustres i juntes, no hi ha lloc per la protesta fora des canals legals habilitats per a ella. La pròpia noció de "vaga" aplicada als estudiants fa esbufegar a aquestes homes

¹⁵⁵⁵ *El Sol*, 8 de març de 1933, p.3.

liberals, que la creuen incompatible amb el rol social dels estudiants (socialment privilegiats, la seva única ocupació ha de ser estudiar). Els estudiants no van fer “vaga” contra el dictador, es va “revoltar”, que és diferent. La vaga és un mitjà de lluita obrer que res té a veure amb els estudiants, que s’encoixinen entre cotó a la universitat. Diu Marañón, desdenyosament:

la huelga estudiantil es monstruosa, porque lo más monstruoso que puede hacer el hombre, ente nacional, es ser a sabiendas estúpido, La huelga de los estudiantes es siempre una estupidez (...) Si huelgan los panaderos, la sociedad se queda sin pan y el Gobierno tiene que evitarlo y suplirlo. Si los estudiantes no asisten a sus clases, sólo pierden ellos (...) Todas estas razones obvias contra el holgar estudiantil se agrava al infinito si quien decreta el paro es una Asociación oficial. La Asociación reconocida por el Estado (...) “no puede” declarar la huelga “por ningún motivo” y menos de ese modo fulminante, que en organizaciones obreras supone el inmediato encarcelamiento del comité organizador¹⁵⁵⁶.

En segon lloc, en el decurs d'aquesta vaga, els estudiants comunistes i feixistes s'han destacat en el lideratge dels dos bàndols. Els comunistes han tingut un paper capital en la prossecució de la vaga després que aquesta fos desconvocada pel comitè organitzador, i han liderat, en els següents dies, protestes de caire polític, como la concentració davant l'ambaixada d'Alemanya, que no té res a veure amb els motius inicials de la vaga. Els estudiants jonsistes han respost a cop de pistola a aquells que els hi volien privar del “seu dret a formar-se”. També durant aquesta vaga es produeix un fet molt usual en confrontacions posteriors, que és la participació d'externs a la universitaris (los *elementos extraños* en el vocabulari de l'època), que penetren a la universitat per auxiliar algun dels bàndols en lliça. És el cas dels successos de Sevilla, on homes armats aliens a la universitat ataquen a estudiants catòlics esquiroles¹⁵⁵⁷. Ambdós bàndols s'acusaran mútuament de sol·licitar l'ajuda de “pistolers” de fora la universitat. Per evitar que reproduïxin aquestes incursions, les autoritats acadèmiques tenen la costum d'assignar una cèdula identificativa a cada estudiant, que aquest ha de duu sempre a sobre. En estats d'alerta, la carta és exigida per entrar a la universitat¹⁵⁵⁸. Qualsevol persona que no estigui en possessió d'aquesta identificació pot ser expulsada immediatament de les instal·lacions universitàries. La cèdula, però, no

¹⁵⁵⁶ Citat a Rodríguez de las Heras, A. op. cit., p.250.

¹⁵⁵⁷ “La huelga general declarada ayer por la F.U.E ayer, tuvo en algunas universidades derivaciones dolorosas, *ABC*, 11 de març de 1933, pp.32-33.

¹⁵⁵⁸ Per exemple, a Barcelona, durant la vaga convocada per la FNEC al gener de 1936, veure *La Vanguardia*, 9 de gener de 1936, p. 10.

només serveix per detectar els no estudiants, sinó també per identificar els estudiants vaguistes i sotmetre'ls a consell de disciplina¹⁵⁵⁹. Aquesta mesura, com tantes d'altres mesures de precaució, no acaba de rutllar, a la vista de l'afluència d'estudiants d'altres facultats o *elementos extraños* durant els conflictes. Potser la proverbial cançoneria dels conserges té alguna cosa a veure en aquesta negligència¹⁵⁶⁰. En la premsa de dretes, es detecta un prejudici social cap aquests *elementos extraños*, doncs aquests solen ser identificats com a obrers, que profanen barbàricament un temple de la cultura com la universitat. Però molts cops es demostra, però, que aquests no són precisament obrers (en els altercats provocats pels tradicionalistes, podem descobrir entre els no estudiants involucrats cognoms com Lamamie de Clairac, Pradera...). A més a més, molts estudiants de bona família ja van suficientment armats per no requerir l'ajuda exterior. De fet, molts cops, des dels rectorats s'utilitza l'excusa dels *elementos extraños* per preservar el bon nom de la universitat, desentendre's del conflicte (i de les causes que l'han motivat), i, en alguns casos, engiponar al govern la dilucidació dels fets, al caure aquests fora de l'àmbit de competències de la universitat.

Al maig de 1933, es produeix un tiroteig entre comunistes i feixistes arran de la venda de la revista JONS, que se salda amb un ferit de gravetat¹⁵⁶¹. El ministre De los Ríos posa de manifest la seva consternació per l'incident, i insta a la imposició de dures mesures disciplinàries¹⁵⁶². A la universitat continua regint el mateix codi disciplinari de 1906¹⁵⁶³. Les faltes tipificades en aquest codi són paraules indecoroses i subversives, injúries, ofenses i coaccions entre estudiants, descortesia i insubordinació contra professors i autoritats acadèmiques, resistència a les ordres superiors, falta d'assistència col·lectiva, incitació oral i escrita a cometre faltes disciplinàries, i, en una darrera clàusula oberta, *cualesquiera otros hechos que puedan causar perturbación en el orden o disciplina académicos*. Quan un estudiant incorre en una falta disciplinària, el gradient de penes és apercebiment verbal o escrit, exclusió d'exàmens per reiteració de faltes, expulsió per tres dies, suspensió de classes durant vuit dies prolongables, ajornament d'exàmens per compensar els dies lectius en blanc, i supressió de les qualificacions superiors a l'aprobat, pèrdua de matrícula (amb possibilitat de renovar-la, sempre previ nou pagament de les taxes) pèrdua parcial o total de la beca, exclusió

¹⁵⁵⁹ A la vaga de desembre de 1934, per exemple, l'obligatorietat de duu la cèdula s'adreça, eufemísticament, a garantir els drets dels estudiants que vulguin assistir a classe. "Aviso a los estudiantes de la Facultad de Medicina", *ABC*, 11 de desembre de 1934, p.16

¹⁵⁶⁰ En un informe del jutge instructor dirigit al rector en relació als fets de gener de 1936 a la Universitat de Madrid, es remata *entiende oportuno el Instructor terminar su escrito sometiendo a la consideración de la Junta de Gobierno la conveniencia de apereibir severamente a los bedeles y porteros de la Universidad acerca de la negligencia con que cumplen su función*. Informe consultat a l'Archivo Histórico de la Universidad Complutense, 101/07-05.

¹⁵⁶¹ "Graves sucesos en la universidad", *La Vanguardia*, 9 de maig de 1933, p.2

¹⁵⁶² *El Socialista*, 9 de maig de 1933, p. 3

¹⁵⁶³ "Reglamento Universitario Escolar", *Gaceta Universitaria*, nº 13, 13 de gener de 1906, p.146.

d'exàmens ordinaris, pèrdua del curs, expulsió temporal o perpètua d'una facultat, expulsió temporal o perpètua d'una universitat, i inhabilitació, temporal o perpètua, per cursar estudis en qualsevol universitat de l'Estat (la fulminant "mort civil" de l'estudiant, amb la que es castiga a Sbert durant la Dictadura, que comporta, a més, que l'estudiant així processat no pugui tornar a trepitjar l'establiment educatiu del que ha estat expulsat, per aïllar-lo dels companys). Són facultatius en el reconeixement de faltes i la imposició de penes catedràtics, degans, rector, junta de facultat constituïda en consell de disciplina i consell universitari. Als catedràtics competeix les faltes lleus observades a les aules, mentre que la jurisdicció del degà s'estén arreu de les dependències de la facultat. Els càstigs que poden imposar són els de més baixa graduació. La potestat del rector abraça tota la universitat, podent aplicar reprimendes més severes. La junta de facultat constituïda com a consell disciplinari es convoca a petició del degà, quan el cas revesteix certa gravetat. El consell disciplinari és compost per un catedràtic de la facultat, que fa les funcions de jutge d'administració, i dos vocals, designats pel rector. Aquest consell pot aplicar totes les penes llevat de les màximes. Finalment, el consell universitari examina els casos més greus a sol·licitud del rector, i té butlla per aplicar totes les penes contemplades. Aquesta repartiment de competències crea algunes disfuncions, ja que el consell universitari, l'únic facultat per aplicar les penes màximes, només pot jutjar, a petició del rector, actes d'indisciplina en el quals hi participin estudiants de diferents facultats. La República trasllada l'atribució de constituir consells de disciplina autoritzats per aplicar les penes màximes del consell universitari a la junta de govern de cada facultat¹⁵⁶⁴. Per exemple, els processats de Valladolid per l'intent d'agressió al rector a finals de 1931¹⁵⁶⁵, són condemnats a la pèrdua de tres anys acadèmics, sense poder matricular-se tampoc a cap altra universitat, és a dir, una inhabilitació temporal contundent.

Arrel de la vaga de març de 1933 i l'intercanvi de metralla de maig d'aquest any, comença el debat a la premsa sobre la violència a la universitat. En primer lloc, els estudiants professionalistes de la *Gaceta Universitaria*, davant la "inaudita grolleria" de detonar pistoles a la universitat¹⁵⁶⁶, en mans de comunistes i feixistes, reclama ordre a la universitat, adherint-se a l'exhortació del govern d'extremar les mesures de seguretat. La premsa de dretes, com *El Debate*, desplega tot el seu arsenal antifueista: la única culpa dels aldarulls universitaris la té la FUE, que ha introduït el virus de la

¹⁵⁶⁴ "Orden disponiendo que la Junta de Gobierno de cada Universidad, en vez del Consejo universitario, sea la que entienda de los Consejos de disciplina escolar, *Gaceta*, 23 de Diciembre de 1931, n°357, p.1886.

¹⁵⁶⁵ *Historia de la Universidad de Valladolid*, Universidad de Valladolid. Departamento de Publicaciones, 1989, p.399. Veure també *a.e.t.*, 6 d'abril de 1934, p.4, *Libertad*, n° 39, 4 de gener de 1932, p.2

¹⁵⁶⁶ *Gaceta Universitaria*, n°4, 10 de març de 1933, p.1

política a la universitat¹⁵⁶⁷. I aquest és sempre una causa de la discòrdia que divideix artificialment a una classe estudiantil que hauria d'estar fraternalment unida, doncs a la universitat no hi ha lluita de classes ni res que s'hi assembli. Els privilegis atorgats a la FUE han creat dos tipus d'estudiants, el de primera i el de segona. El monopoli fueista ha marginat a molts estudiants que, al no ser atesa la seva súplica d'una representació proporcional de les respectives associacions, o bé d'eleccions per sufragi universal dels candidats, s'han vist impel·lits a la violència. Però s'han resignat a aquesta tant sols a causa del monopoli de la FUE. La responsabilitat última, però, no és dels estudiants, sinó d'aquells que els han emmenat a la violència en un passat, i que ara intenten cínicament deturar. Aquests van crear el monstre dels universitaris rebels i ara que ostenten el poder (i el monstre s'ha regirat contra el seu creador) intenten encadenar-lo, però estan totalment inhabilitats moralment per fer-ho. Un argument que la dreta utilitza per culpar als republicans de qualsevol incident a la universitat, com per deslegitimar tot càstig sobre el moviment estudiantil antirepublicà. La solució, en cas de sidral universitari, és senzilla: repartir xarop d'estopa entre els estudiants emprant les forces d'ordre públic i clausurar la universitat sense pal·liatius. Però la solució que va al moll de l'ós del problema, l'única que pot prevenir futurs incidents, és abrogar el monopoli de la representació a la FUE o molt millor, eliminar tota representació. L'ABC encara s'excedeix més: acabar amb totes les associacions estudiantils¹⁵⁶⁸. El diari *El Sol*, no atribueix la violència a una única causa, com fa *El Debate*, sinó a una atmosfera universitària viciada, que engendra animàlies com l'extrema dreta universitària¹⁵⁶⁹. Enlloc d'endurir el règim disciplinari, cal intensificar el rigorisme acadèmic, ja que, potser així, desapareixeria l'estudiant *señorito* que no vol estudiar i es dedica a jugar amb pistoles.

Primer *round* del debat sobre l'ordre públic a la universitat, que es farà quasi quotidià durant el curs 1933-1934, quan la violència política troba una terra fèrtil en la universitat. Que passa en aquest curs perquè això sigui així?. En primer lloc, un element de fons evident, el nou govern i un nou rumb en la política del Ministeri d'Educació, gens misericordiosa amb l'associació oficial, que, tot i així, continua conservant el seu estatus oficial a despit de la dreta, que esperava que el bienni arrossegues a la FUE en el seu holocaust. Aquesta, que es troba en franc retrocés, se sentirà assetjada pel nou govern. No obstant això, abans d'entrar en la nova legislatura, amb l'inici del curs escolar, ja s'havien pres les primeres mesures de control sobre les

¹⁵⁶⁷ *El Debate*, 10 de maig de 1933, p.6

¹⁵⁶⁸ *ABC*, 26 de gener de 1932, p.18.

¹⁵⁶⁹ *El Sol*, 9 de maig de 1933, p.6

associacions estudiantils¹⁵⁷⁰ Els comunistes de *Frente Universitario* denuncien la feixistització de la universitat provocada des de fora per un Gil Robles clerico-feixista i el govern radical, que empara la campanya contra la FUE¹⁵⁷¹. Aquesta campanya, de la que parlarem un xic més endavant, contribueix a delmar els professionalistes dins la FUE (tendència que no pot sobreviure sense el suport del govern), i a elevar els comunistes a la direcció federal. És a dir, la campanya de desprestigi contra una FUE acusada de pecar de "política" contribueix a la politització d'aquesta, i, aleshores és quan la sinceritat del seu professionalisme per fi pot ser desmentida empíricament. La FUE es comprimeix, però alhora es cohesiona gràcies a l'orientació doctrinal que li imprimeixen els comunistes (es podria dir que es "sectaritzada"), que saben sobreviure perfectament a la intempèrie (sense el caliu del ministeri), i capejar les travetes del govern tan com fer front a les escames de les associacions rivals, de manera que es guanyen la confiança dels encara mantenen la fe amb el projecte de la FUE. La FUE revolucionaria es declara antifeixista¹⁵⁷², és a dir, aspira a extirpar el feixisme de la universitat. A l'hora de la veritat, però, a dures penes podran resistir les investides de l'enemic. A principis de 1934 es comencen a organitzar l'embrió del que serà el falangista SEU, (poc després se li afegeixen els estudiants jonsistes), una organització fonamentalment esquadrada, la missió manifesta del qual és esclafar la FUE per tots els mitjans amb la inestimable ajuda dels seus aliats, els també furibunds antifueistes estudiants tradicionalistes i la majoria numèrica "desaprofitada" (pensen els seuistes) dels estudiants catòlics. També ajuda a explicar aquest espiral de violència l'eclipsament del moviment estudiantil per la passió política. Hi ha un transvasament de militants del moviment estudiantil als partits polítics. Els estudiants traslladen a la universitat la ideologia dels seus partits, els mètodes de lluita (incloent la "propaganda pel fet") i les rivalitats polítiques. És a dir, no es mobilitzen ja com estudiants, sinó com a representants d'un partit o corrent política. A la universitat es reproduïxen així, en petita escala, les lluites polítiques de l'exterior. Ho reconeixen a l'uníson estudiants i professors: l'agitació escolar és un reflex del nerviosisme fora de la universitat. Ja que el motiu de fons de la conflictivitat estudiantil és polític, les autoritats donen per perduda qualsevol solució acadèmica possible, de manera que, durant del segon bienni, sovintejarà la repressió a càrrec de les forces d'ordre públic. I no és que la universitat abans fos un paratge idíl·lic, immunitzat contra la política, com l'evoquen quimèricament els nostàlgics del "qualsevol temps passat fou millor". A la universitat

¹⁵⁷⁰Exigint la presentació d'estatuts, llista d'afiliats i còpia de l'elecció de càrrecs, González Calleja, E. op. cit., (2009), p.158.

¹⁵⁷¹ "La fascització de la universitat", *Frente Universitario*, nº 3, 10 de febrer de 1934, p.2.

¹⁵⁷² D'ençà del IV Congrés de la UFEH, "Informe del Delegado de la Asociación de Alumnos de Ingenieros industriales en el IV Congreso de la Unión Federal de Estudiantes Hispanos en Sevilla, *Ergon*, nº 1, gener de 1934, p.21.

sempre s'hi ha hagut discussió política, però mai fins ara aquest tipus de militància entesa com el servei abnegat a un partit, la victòria del qual pressuposa no ja la derrota, sinó la supressió de l'enemic.

Els ministres d'educació de la nova legislatura hauran de posar remei a aquesta escalada de violència a la universitat, a la que l'opinió pública és molt sensible. La gran meta del ministre Villalobos és "pacificar la universitat"¹⁵⁷³, i el seu lema, com ja s'ha dit, "pau i estudi". Per començar, restablint el principi d'autoritat, que es creu malmès pel tracte directe i personal entre estudiants i catedràtics. Perquè els estudiants no perdin el sentit de jerarquia cal parcel·lar espais. Això significa que la relació entre professor i alumnes es distanciï dins i fora de classe (retorn a les classes magistrals, al contacte purament professional entre alumnes i docents...), que els estudiants no comparteixin protagonisme amb els docents en actes públics (inauguració del curs escolar...), i, sobretot, entrebancar la participació dels estudiants en claustres i juntes de govern, sense prendre la decisió impopular d'abolir-la¹⁵⁷⁴. És per aquests motius que els estudiants fueistes se senten atacats personalment pel govern radical, i es lamenten de la seva contrareforma educativa, doncs s'ha frustrat aquell la "cogestió" universitària tan cobejada.

Però es posa en evidència que no basta amb aquestes mesures preventives per a eradicar la violència estudiantil. Calen altres de punitives. El govern del segon bienni està disposat a utilitzar les forces d'ordre públic per reprimir severament tot acte d'indisciplina. La "pacificació" de la universitat serà un assumpte que a partir d'ara competirà conjuntament als ministeris d'Educació i de Governació: el primer dona carta blanca al segon perquè actuï tan expeditivament com convingui contra els estudiants bullanguers, que passen a la categoria de malfactors. El govern radical no fa altra cosa que aplicar de forma textual l'esmentat reglament disciplinari de 1906, que en el seu article vintè autoritza al rector a demanar l'auxili de les forces d'ordre públic si els recursos interns són insuficients per aplacar als estudiants¹⁵⁷⁵. Durant el primer bienni, aquest botó no es prem, la qual cosa no vol dir que no es produeixin enfrontaments entre estudiants i forces de l'ordre públic. Però aquestes no creuen el llindar de la universitat. A l'octubre de 1933, en una vaga promoguda pels estudiants d'odontologia, els guàrdies d'assalt disparen a cegues l'interior de la facultat, però sense mai creuar el portal (un escrúpol una mica banal, doncs una bala perduda podria haver ferit un

¹⁵⁷³ Rodríguez de las Heras, Antonio, op. cit., p. 249.

¹⁵⁷⁴ Per exemple, a Saragossa o Santiago (Varela, 1989: 249 i 254). Aquestes tibantors daten de més antic (veure *APAA*, nº2, gener de 1933, p.6) però ara els catedràtics es veuen ara legitimitats des del poder a no prendre en consideració als estudiants.

¹⁵⁷⁵ "Reglamento Universitario Escolar", *Gaceta Universitaria*, nº 13, 13 de gener de 1906, p.147.

estudiant)¹⁵⁷⁶. El debat sobre aquesta intervenció de les forces d'ordre públic orbita entorn del *fur universitari*. Aquest ja havia estat objecte de debat durant la revolta dels estudiants dels anys previs a la proclamació de la República¹⁵⁷⁷. El fur és una franquesa o privilegia concedit a l'Edat Mitjana a corporacions com els municipis pel quals aquestes gaudeixen d'una jurisdicció especial. El fur, per tant, fa inviolable la universitats a forces externes (com la policia, exèrcit...), i li permet jutjar als infractors segons els seus codis interns. Durant la passada revolta, els reaccionaris blasmen contra fur, i, paradoxalment, són les esquerres qui el defensen (contradictòriament perquè es tracta d'un atavisme feudal Antic Règim) per protegir la universitat de la invasió de les forces d'ordre públic. El fur no ha existit mai, argumenten les dretes és un mite al que ara recorren oportunament els enemics del règim monàrquic, i, si ha existit, ja fa temps que ha periclitat, per obra i gràcia, precisament, de la revolució liberal¹⁵⁷⁸. Així ho argumenta el Marqués de la Camarasa i Compte de Moriana, autor d'una distòpia disciplinària a la universitat, projecte digne de menció, més que res, perquè les autoritats del moment (*Dictablanda*) se l'escolten i perquè, dintre la matusseria de la seva inventiva, avança algunes idees del que es posen en pràctica ara. Diu el marquès que *no ofrecen cuidado alguno una abeja o una avispa o un mosquito, mientras que un enjambre es peligroso*¹⁵⁷⁹. La majoria d'estudiants és mansa, però una minoria intrigant els empeny a la rebel·lia, i aquests, arropats per la col·lectivitat, canvien el seu caràcter afable per una conducta subversiva. Cal desunir els estudiants i individualitzar-los, és a dir, no han de rebre tractament d'estudiant sinó de *fulano de tal* (l'expressió és seva). El col·lectivisme és el mal, i el remei és que l'estudiant no tingui impunitat alguna, que pesi el principi d'autoritat sobre la seva consciència i que interioritzi que, per cada infracció, se li propinarà el seu corresponent càstig. Aquests poden ser penes de calabós, multa pecuniària o treballs forçats. Altres mesures són una mica més estrambòtiques: creació d'una oficina de contacte amb els pares, que estiguin assabentats de les corredisses del seu plançó, jurament dels estudiants, cartells amb lemes a les parets... i altres de més sinistres: oficina d'expedients on es registrin totes les incidències sobre l'estudiant, i que estigui a l'abast de les autoritats, tarja d'identificació...

¹⁵⁷⁶"Los disturbios de ayer en la facultad de Medicina", *ABC*, 25 d'octubre de 1933, p.23

¹⁵⁷⁷ Conferència del lletrat Felipe Sánchez Román en defensa del fur al 1930, citat per Pedro Sáinz Rodríguez, *Diario de Sesiones de las Cortes Constituyes*, 20 de febrer de 1934, p. 1052

¹⁵⁷⁸ El professor de dret Eduardo Ibarra publica un article al butlletí de la universitat desmuntant el mite del fur universitari, citat a Fernández de Henestrosa y Mioño, Ignacio, Marqués de Camararasa, *El estudiante: los estudiantes...Fulano de Tal*, estudiante, Madrid : [s.n.], 1931:Imp. Antonio Marzo, op. cit., p.30.

¹⁵⁷⁹ *Ibidm.*, p.18.

El debat sobre el fur, i sobre les causes de la violència universitària es reprèn en força després dels incidents de la facultat de Medicina, a finals de gener de 1934. L'espurna és l'atemptat contra l'estudiant feixista Baselga. En reacció a aquest, el vicerector de la universitat de Saragossa tanca els locals de la FUE a la universitat i suprimeix arbitràriament la representació estudiantil. La FUE convoca una vaga general contra aquesta irregularitat. El ministre d'Instrucció, Pareja Yébenes, desautoritza a les autoritats acadèmiques saragossanes, el local és reobert i la representació restablerta, i clausura els establiments docents de Madrid per evitar que es reproduïen a la capital els enfrontaments entre estudiants. L'actuació dels claustrals saragossans, que dimiteixen en bloc després de la decisió del ministre, és ovacionada per la dreta i crea un precedent en la reconquesta de la universitat per part dels catedràtics. El dia següent, amb la universitat barrada, es produeix el famós assalt al local de la FUE a la facultat de Medicina, pels esforços combinats d'una turba d'estudiants feixistes i tradicionalistes. En aquesta invasió, es produeix un intercanvi de metralla i un dels defensors del local cau greument nafat. Una setmana i mitja després, es produeix l'assassinat d'uns dels autors de l'assalt, l'estudiant feixista Matías Montero, que marca un abans i un després en la història del moviment estudiantil republicà¹⁵⁸⁰.

Després d'aquests fets, la premsa de dretes trona¹⁵⁸¹. Tots aquests vergonyants successos ha començat per una determinació criminal de la FUE, que primer va contractar pistolers per abatre l'estudiant Baselga, després va desencadenar una vaga general subversiva i per últim, han saciat la seva gola de sang amb l'homicidi de Montero (es culpa explícitament a la FUE del seu assassinat). Els estudiants antifueistes, conseqüents per la impunitat de les accions de la FUE, no tenen altre remei que recorre a la violència a la desesperada, reprobable però totalment comprensible. La responsabilitat de tot aquest malson és de la FUE, al servei d'interessos polítics externs a la universitat, i del seu odiós monopoli en la representació estudiantil. El rectorat de Saragossa va interpretar bé les causes de la violència, i va prendre la decisió correcta, però el govern pecà de covardia. El debat es trasllada al parlament. El ministre d'Instrucció Pública pren la paraula a la sessió del 26 de gener de 1934 per admetre que es troben davant un *doloroso problema escolar*, que desdobra en dos parts: un problema "agut", conjuntural, que és el de la violència, i un problema de fons, estructural, que és el de la representació estudiantil¹⁵⁸². Sobre el primer, afirma el ministre que desborda l'esfera d'acció del Ministeri d'Instrucció Pública. Des del punt de vista de l'autoritat universitària poca altra cosa és pot fer en aquests casos -que ja no

¹⁵⁸⁰ González Calleja, E.: "Rebelión en las aulas...", op. cit., (2005), p. 38

¹⁵⁸¹ Un botó, "Han dimitido los decanos de Zaragoza", *El Debate*, 27 de gener de 1934, p.7.

¹⁵⁸² *Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes*, 28 de gener de 1934, p. 714

són d'agitació escolar, sinó d'autèntic desordre públic- que clausurar la universitat per apaivagar ànims, però aquesta mesura té la contrapartida de lesionar els interessos de professors i alumnes innocents. Donades les circumstàncies, potser ha arribat el moment de replantejar la *inviolabilitat del fur* universitari, que, puntualitza, és una dimensió emotiva, no pas legal. L'Estat no pot desentendre's d'aquells estudiants indefensos, que, o no formen part de cap associació de les de'n lliça, o, si ho estan, no tenen l'ànim violent de la minoria extremista d'un o altre bàndol, tot i que aquesta pot encrespar el seu natural disciplinat. Per redimir aquests estudiants, l'Estat ha de gosar violar el fur. El ministre atribueix la violència universitària a la introducció de la política al recinte escolar: *mientras vaya a parar a la Universidad pasiones procedentes del exterior, que perturben su vida interna, no podrá desenvolverse de un modo normal la vida universitaria*¹⁵⁸³. Contra aquesta infiltració de la política cal aplicar una "profilaxis" perquè aquesta no destaroti la serenitat que ha de regnar a la universitat i destrueixi el bon veïnatge entre estudiants. En el plet entre les associacions per la representació estudiantil, el ministre es declara "imparcial", i això, sota l'aparença d'un gest conciliador, és tota una declaració d'intencions si tenim en compte que la FUE *continua essent l'associació oficial*. En poques paraules, el ministre està suggerint que no hi haurà un tracte de favor a la FUE, i que la seva voluntat és anivellar en drets totes les associacions, és a dir, concedir allò que els estudiants catòlics demanden, la igualtat d'oportunitats entre associacions. En tot cas, el ministre es cura en salut, i promet estudiar el cas amb deteniment abans de prendre una decisió al respecte. De fet, no dona pàbul al debat parlamentari. Segurament, abans d'arrabassar la representació a la FUE, prefereix esperar que passi la processó i deixar les coses tal com estan. L'oposició, però, no està disposada a consentir les maniobres dilatòries del ministre d'Instrucció Pública.

L'esquerra recupera el tema al Parlament l'1 de febrer inquirint sobre l'actuació de les forces d'ordre públic en aquest afer. Per l'esquerra, la intervenció principal corre a càrrec del president de les joventuts socialistes Hernández Zancajo¹⁵⁸⁴. Aquest es lamenta que el ministre vulgui cenyir a la universitat un fenomen que és social, el de les impunes bretolades feixistes. Per la dreta, el portaveu és el catedràtic d'història sevillà Jesús Pabón, diputat de la CEDA, en la seva primera intervenció parlamentària¹⁵⁸⁵. Per aquest, el ministre Pareja ha estat negligent, en reconeixes desbordat pels esdeveniments i traspasar el poder a Governació per resoldre fets similars en un futur,

¹⁵⁸³ *Diario de Sesiones de las Cortes Constituyes*, 28 de de gener de 1934, p. 716.

¹⁵⁸⁴ *Diario de Sesiones de las Cortes Constituyes*, 1 de de febrer de 1934, pp. 819-821.

¹⁵⁸⁵ *Diario de Sesiones de las Cortes Constituyes*, 1 de de febrer de 1934, pp. 822-824

doncs així obvia dues qüestions clau de l'ordre universitari, l'autoritat acadèmica i la representació estudiantil. En primer lloc, Pabón argumenta, recurrent a la seva autoritat com a historiador, que el fur universitari no existeix actualment, ni com a llei, ni com a costum. Precisament, van ser els liberals els que, al 1836, van derogar una *antigualla propia de espíritus frailunos*. El fur era una jurisdicció especial per la qual els estudiants eren jutjats, i si s'esqueia, condemnats i empresonats pel senat acadèmic. D'ençà que es deroga el fur, les faltes acadèmiques continuen sota la jurisdicció dels tribunals universitaris, però els delictes comuns són competència de la justícia penal ordinària. Per aquelles escorrialles rituals que resten del fur, però, és el rector qui ha de sol·licitar la intervenció de les forces d'ordre públic, però això és purament una formalitat. Segons Pabón, en la situació actual, el fur ha servit com excusa perquè les forces d'ordre públic no penetrin a la universitat, tanmateix les autoritats acadèmiques són impotents per apaivagar, per elles soles, l'estat d'exaltació dels estudiants: *la resistencia hacia fuera contra la autoridad ajena y la falta de autoridad dentro, no es precisamente el fuero, sino la implantación del desafuero con la impunidad más vergonzosa*¹⁵⁸⁶. Al costat d'aquest buit d'autoritat, es troba el problema de la representació universitària. El monopoli de la FUE ha estat el premi acadèmic perenne concedit per la República a un servei polític ocasional. Però aquesta consagració ha estat imprudent, com ara es posa de manifest, doncs ha introduït el morbo de la política a la universitat. La politització de la universitat es deu al monopoli de la FUE i la responsabilitat és d'aquells que li van proporcionar aquest privilegi, dels homes del bienni, que ara recullen les tempestats. Com perora Sainz Rodríguez, que parla amb la legitimitat del qui ha estat fundador d'associacions professionals d'estudiants i participat en la lluita contra la Dictadura

*lo que se trata es de aseptizar la Universidad de esa pasión, de buscar una fórmula que la incomunique contra esta pasión y sobre todo de procurar que nosotros, los llamados a orientar a la juventud, no colaboremos en ella, olvidando que la juventud es pasional y veleidosa, y unas veces nos cubre con flores del triunfo y otras nos obsequia con regalos de hortalizas*¹⁵⁸⁷.

A més a més, els estudiants se senten cada cop menys representats per aquesta associació privilegiada i demanen la fi del monopoli (Pabón aporta dades sobre el

¹⁵⁸⁶ *Diario de Sesiones de las Cortes Constituyes*, 1 de de febrer de 1934, p. 823.

¹⁵⁸⁷ *Diario de Sesiones de las Cortes Constituyes*, 20 de de febrer de 1934, p. 1062.

nombre d'estudiants que signen un manifest anti-FUE, xifres que després seran exposades per Jato sense esmentar la font¹⁵⁸⁸).

El debat sobre els joves és un mitjà pel qual la societat reflexiona sobre ella mateixa i sobre el seu futur, que, donades les circumstàncies, sembla poc falaguer. La violència estudiantil, com havia exposat el socialista Zancajo, no podia aïllar-se del que estava succeint fora de la universitat: augment de la violència política i poc commensurada repressió policial. L'assassinat del falangista Matías Montero el dia 12 de febrer reobre estridentment el debat. La dreta assumeix la mort del jove falangista com un greuge personal (amb un vehemència que mai tornarà a expressar per la mort d'un falangista) i denuncia a tort i dret els responsables directes i indirectes de l'assassinat del jove estudiant¹⁵⁸⁹. Tot i que l'assassí fou un militant socialista, F. Tello Tortajada¹⁵⁹⁰, la premsa de dretes acusa demagògicament a la FUE (i, per consegüent, a aquells que l'emparen, com manen els cànons de la teoria clàssica del contuberni de la mentalitat reaccionària, que rere els executors materials percep els veritables arquitectes intel·lectuals, movent els fils des d'un lloc recondit) de ser responsable de l'atemptat, al contractar un pistoler a sou¹⁵⁹¹. En caràcter d'urgència, es convoca un consell de rectors al 17 de febrer de 1934 el motiu principal del qual és el tema de la representació estudiantil. D'aquesta cimera en dimanen dues propostes, gens favorables a la FUE, la de prologar la seva representació, sempre i quan es compromet a no alterar l'ordre universitari per mitjà de vagues (és a dir, que abandoni tota lluita fora dels canals oficials, on la FUE se sent impotent per canviar res), o, la segona, eliminar tota representació¹⁵⁹². Una mort lenta o una mort ràpida. Les conclusions d'aquesta trobada parlen per elles mateixes del tomb que dona la relació entre universitat i associació estudiantil. Encara calent el debat sobre l'ordre públic a la universitat i la representació dels estudiants, la dreta intenta extreure'n un rendiment polític de l'assassinat de l'estudiant Montero, aprofitant la commoció que la mort d'un jove "a la flor de la vida" provoca en l'opinió pública. El dia 20 de febrer, el diputat tradicionalista Comín, presenta una moció al Parlament, subscripta pels diputats de Renovación Española i de la Comuni6n Tradicionalista (més Albiñana i el falangista Marqués de la Eliseda, però no José Antonio) que demana la supressió de la

¹⁵⁸⁸ Jato, D. op. cit., p.52.

¹⁵⁸⁹ Assisteixen al sepeli alguns dels més conspicus pròcers de la dreta: Vegas Latapie, Goicoechea...

¹⁵⁹⁰ La seva autoria a AHN, Tribunal Suprem, lligal 139.

¹⁵⁹¹ Els fueistes desmenteixen rotundament aquestes extems, "Del asesinato del estudiante Matías Montero", *FUE* (Madrid), n° 1, 20 de febrer de 1934, p.1

¹⁵⁹² "Actas de la Junta de Gobierno del Patronato Universitario, 17 de Febrero de 1934", AHUVA, Llibre 3044. El rector de Valladolid advoca per aquesta segona opció.

representació dels estudiants per aconseguir pacificar la universitat¹⁵⁹³. La FUE ja no pot ser reformada perquè es ceneixi únicament a una labor purament professional, doncs la seva essència és immutable, i aquesta és l'esperit que li van insuflar els homes de la ILE. Comín no es contenta en exposar els perjudicis de la representació exclusiva, sinó que posa en dubte la honradesa de la FUE, que cobra subvencions oficial i que delata als companys inconformistes que es vol treure del damunt. Pel diputat tradicionalista, la solució no rau en el sufragi universal de tots els estudiants (com, de fet, reclamen els estudiants de la "seva" AET), perquè cada elecció seria una olla de grills. La única solució passa per suspendre la representació *si queremos que la paz llegue a ella*, doncs ara mateix s'ha convertit en una *elegante escuela de pistoleros*, en la qual l'*star* ha substituït la *auténtica, única, castiza, cultura española*. Però Comín sembla haver oblidat que els estudiants tradicionalistes han estat els autors d'algunes de les més escabroses accions en els darrers temps de la universitat. El catedràtic Sainz Rodríguez, de Renovación Española, proposa un altre model¹⁵⁹⁴, preservar la representació però que no es vehiculi a través d'una associació, sinó que es formi un "claustre" d'estudiants que enviï representants individuals als òrgans governatius. Les associacions són contraproductes perquè es funden per l'afinitat política dels estudiants, no per criteris professionals. En el volàtil món estudiantil, subjecte a la successió incessant de promocions, és normal que aquesta idea política perdi popularitat i l'associació deixi de ser representativa, com li ha ocorregut a la FUE, desbancada actualment pels estudiants de dretes. Respecte a la intervenció de la força pública, opina que aquesta té el dret de penetrar a la universitat como en *todos los sitios*, doncs el fur universitari és un anacronisme tan extravagant com el *fuero de Cuenca* del que únicament queda la cortesia concedida als rectors que, cerimonialment siguin ells els que sol·licitin el concurs de les forces públiques, però quan ja s'ha pres la decisió d'intervenir¹⁵⁹⁵.

Per l'esquerra, el gallec de l'ORGA González López, històric líder estudiantil i expert en matèria universitària, interpreta els rosari de fets que han ocorregut darrerament com una maniobra política orquestrada per la dreta catòlica per acabar amb la FUE, i retribuir als estudiants confessionals una posició majestàtica a la universitat¹⁵⁹⁶. No es tracta tant d'abatre simplement el monopoli d'una associació estudiantil, com transferir aquest als estudiants catòlics, per tant, la conducta de la dreta no és tan neutral com

¹⁵⁹³ *Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes*, 20 de de febrer de 1934, pp. 1048-1050.

¹⁵⁹⁴ *Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes*, 20 de de febrer de 1934, pp. 1050-1051.

¹⁵⁹⁵ *Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes*, 20 de de febrer de 1934, p. 1062.

¹⁵⁹⁶ *Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes*, 20 de de febrer de 1934, pp. 1051-1052

sembla. González López ressalta la contradicció en la qual incorre Comín, que creu indispensable suprimir la FUE per acabar amb els altercats a la universitat quan han estat els tradicionalistes els primers en provocar el desordre, i també posa en solfa l'actitud del seu en altra hora camarada en el moviment estudiantil Primo de Rivera (que ha defensat en la seva allocució als estudiants "marginats" de la representació, catòlics i tradicionalistes) i dels radicals, representada en aquesta sessió per la veu de Morayta, un altre diputat de llinatge universitari històric (partidaris de refundre la FUE en una nova corporació única, que exclouï tota tendència política i confessional, proposició que titlla de feixista), doncs fan el joc a la *eterna lucha del estudiante católico* persones que sempre han cregut que allò confessional ha de ser exclòs de la universitat¹⁵⁹⁷. Tot i que González López esclareix aquesta maniobra política rere el pacifisme i les carícies a la universitat de la dreta, la seva interpretació està massa esbiaixada per la seva experiència personal. També mostra González López símptomes de desconeixement del fenomen feixista, que no aspira a servir en safata la supremacia als estudiants catòlics, sinó que la volen ostentar ells. Tant feixistes com catòlics no només es disputen l'hegemonia, sinó també aspiren a la representació, que saben que no podran obtenir sota aquest règim. *El Debate*, en canvi, està reivindicant la restauració d'un principi d'autoritat imperatiu en una universitat tradicional en la qual els estudiants no "cogestionin" la universitat al costat dels professors, sinó que es limitin al que els hi pertoca, estudiar¹⁵⁹⁸. No és només, per aquest mitjà de comunicació, que la representació sigui la causa última dels aldarulls universitaris, sinó que perverteix moralment l'administració universitària. Els representats estudiantils aprofiten la seva posició privilegiada per a trepar per l'escalafó, divent la seva carrera més a les seves influències que al seu talent (sortint-ne malparada la qualitat de la docència i perjudicant als alumnes), saben tot el que es parla als claustres, i utilitzen aquesta informació com arma llancívola contra els catedràtics, mediatitzen l'elecció de càrrecs i la formació de tribunals oposicions... en definitiva, el problema no és només la FUE, sinó la participació dels estudiants en els òrgans de govern universitaris. Catedràtics i estudiants no poden estar en el mateix pla: *los catedráticos son el elemento docente y director de la Universidad. Los alumnos son el elemento discente y dirigido*¹⁵⁹⁹. Per això, proposa la formació de comitès de facultat que consensuïn les demandes dels estudiants i intervinguin de forma *indirecta* en el règim universitari.

¹⁵⁹⁷ *Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes*, 20 de de febrer de 1934, p. 1051

¹⁵⁹⁸ "Mañana debe haber clase", *El Debate*, 18 de maig de 1934, p. 1.

¹⁵⁹⁹ "Los estudiantes en la Universidad", *El Debate*, 30 de gener de 1934, p.1

La moció de Comín fou refusada per una estreta diferència de vots (133 nos, 119 sis). Van votar No a la proposició Comín socialistes, republicans d'esquerres i radicals (i el cas excepcional de Primo de Rivera), i sí alfonsins, agraris, tradicionalistes, cedistes i republicans de dretes. Pareja Yébenes reitera que el govern estudiarà detingudament el cas i prendrà decisions serenes (és a dir, torna a tirar pilotes fora), però no pot suportar la pressió de la que el fa objecte la premsa de dretes¹⁶⁰⁰. En la reorganització de govern del dia 3 de març, Yébenes cedeix la seva cartera a Salvador de Madariaga, que ostenta el càrrec durant un parell de mesos (després deixa el ministeri per dedicar-se a temps complet a la Societat de Nacions) i és substituït interinament pel president Lerroux, cosa que posa de manifest la controvèrsia que acompanya al càrrec (el president del govern l'ha d'assumir provisionalment, per enrobustir el que ha estat el ministeri més discutit de la seva administració) i les dificultats per trobar un substitut de garanties (fins al nomenament de Villalobos). Entre les iniciatives adreçades a tranquil·litzar els ànims està l'amnistia concedida per l'aniversari de la República, que inclou en l'indult a tots els estudiants que fins la data haguessin estat processats en consell de disciplina universitari¹⁶⁰¹, La instrucció d'expedients havia desencadenat reaccions molt aïrades entre els estudiants. Ja hem vist com a Valladolid esclaten tumultuoses protestes dels estudiants reaccionaris des de finals de 1931 que reclamen la readmissió dels seus companys expulsats per desordres antirepublicans. De fet, aquesta llei beneficia sobretot als estudiants de dretes, doncs els expedientats durant règims anteriors ja havien estat amnistiats per la República¹⁶⁰². La tensió es relaxa durant unes quantes setmanes, però reneix amb virulència cap al final de curs. Al 10 de maig, durant un altercat a l'Institut Lope de Vega en el qual estudiants falangistes i fueistes es cusen a trets, un estudiant amb carnet de la FUE (però presumpte feixista, Luis Arroyo¹⁶⁰³) cau abatut per les bales i un falangista és ferit de gravetat. Aquest incident a un institut de secundària confirma que els estudiants cada cop s'inicien més joves en la política. La premsa conservadora torna a llançar la cavalleria sobre els inductors de la violència:

¹⁶⁰⁰ *El Debate* califica la gestió de Pareja de la crisi universitària de lamentable, "los estudiantes en la Universidad", *El Debate*, 30 de gener de 1934, p.1.

¹⁶⁰¹ "Oficiosa comunicació dirigida al rector de la universidad central por institutos, escuelas y facultades del distrito universitario de Madrid, relativos al indulto de estudiantes con motivo de la ley de amnistia de Abril de 1934", AHUCM, SG.1319. La llei concedint amnistia es publica al Diari Oficial de la República, el 25-4-1934, n°115, pp. 548-549.

¹⁶⁰² A Valladolid, estudiants falangistes com Girón, Petschen o Bárcenas són rehabilitats, tot i que els dos últims no se'ls deixa estudiar a Valladolid. "Actas de la Junta de Gobierno del Patronato Universitario, 30 de Mayo de 1934", AHUVA Llibre 3044.

¹⁶⁰³ El de L. Arroyo, de 13 anys, és un cas sense esclarir. No apareix al martirologi falangista, però això no vol dir que no fos simpatitzant d'aquest partit. El carnet de la FUE no el descarta pas com a feixista. Jato, simplement diu que se li va trobar un carnet de la FUE a la butxaca (p.100). Un testimoni dels fets, però, el falangista Emilio Ortega Palos parla d'Arroyo com a camarada (A.G.A, Presidència, SEU, caixa 588, carpeta 141.). Segons *ABC*, els presumptes autors de l'assassinat són socialistes, "De los disturbios estudiantiles de estos días. En Madrid. Son detenidos los autores de la muerte del estudiante Luis Arroyo", *ABC*, 15 de maig de 1934, p.24.

*los responsables más directos, los que han inducido a la juventud estudiantil a estas luchas, los que han fomentado en ella las rivalidades o han dado aliento ha este ambiente, no tienen perdón de la sociedad, porque han sembrado el odio fratricida (...) durante los últimos años se cultivó a la estudiantina para aprovecharla en el ambiente revolucionario (...) el resultado es este: la querrela diaria, la división y, por último, las colisiones*¹⁶⁰⁴.

A partir d'aquest moment, el ministeri d'Instrucció es coordina amb el de Governació per sufocar, per tots els mitjans, qualsevol incident que tingui lloc als centres d'estudi. Ens pròxims aldarulls, les autoritats acadèmiques autoritzen sistemàticament la penetració de la força pública a la universitat per tal que, com especifica un informe sobre els tumults estudiantils de novembre de 1934 (provocats pels tradicionalistes) es resolgui la qüestió *en la forma que fuese más adecuada*¹⁶⁰⁵, sense escatimar mà de ferro. En aquesta ocasió, els estudiants són detinguts i posats a disposició de la Direcció General Seguretat. Els que acrediten ser estudiants són jutjats per un consell de disciplina escolar i els no estudiants, entregats a la justícia penal ordinària¹⁶⁰⁶. La sanció, força severa: expulsió perpètua de la universitat de Madrid, i inhabilitació temporal per tres anys a totes les universitats de la República¹⁶⁰⁷. Però els estudiants també podrien haver estat jutjats pel tribunal penal: l'article 21 del codi disciplinari disposa que les autoritats acadèmiques poden posar en coneixement de la justícia les faltes que puguin constituir delictes d'acord al dret penal¹⁶⁰⁸. Les autoritats acadèmiques, almenys a Madrid, sempre van tractar de retardar la intervenció de les forces d'ordre públic i de la justícia en afers universitaris, mirant de rentar la roba bruta a casa, tot i que molts catedràtics perden els nervis amb la FUE, com Marañón, García Morente o Garrigues, liberals amb un passat vinculat als orígens d'aquesta associació que estan experimentant una evolució autoritària. La FUE comença a caure definitivament en desgràcia. Després de la batalla campal a l'institut Lope de Vega, Salazar ordena el

¹⁶⁰⁴ "Unos individuos socialistas asesinan a un estudiante y hieren gravemente a otro", *ABC*, 11 de mayo de 1934, p.7.

¹⁶⁰⁵ "Expediente disciplinario seguido contra los alumnos D. Alfonso Rivera Sánchez, D. Basilio Ochoa Moreno, y D. Antonio Coello Cuadrado por los sucesos que tuvieron lugar en la facultad de Medicina, el 9 de noviembre de 1934", AHUCM, SG 1319.

¹⁶⁰⁶ Com determina l'article 22 del reglament disciplinari, *si en un establecimiento universitario se cometiere algún hecho de los que sin caer bajo la acción académica están sujetos á (sic) la judicial, el Jefe de aquél dará parte al juzgado para que procedan con arreglo al derecho.*

¹⁶⁰⁷ "Orden imponiendo a los alumnos que se mencionan las sanciones que se indican", *Gaceta*, nº68, 9 de març de 1935, p.2017. Villalobos demostra que no s'està per punyetes, però val a dir que, almenys un dels encausats, Basilio Ochoa, no compleix la pena: al gener de 1936, serà un dels tres signants, junt amb el falangista A.Salazar i l'estudiant catòlic P.Gamero del Castillo, del manifest contra el separatisme català, que els tres entreguen personalment a mà de Villalobos, que exhauria el seu segon mandat.

¹⁶⁰⁸ Per exemple, tres dels assaltants al local de la FUE de Medicina al gener de 1934, els falangistes Agustín Aznar, José Miguel Guitarte i Joaquín Cabronero són jutjats per l'audiència provincial, però, per sorpresa de tothom, no processats. La justícia era més benèvola amb els estudiants, i els falangistes comptaven amb bons advocats per a defensar-se. Jato, D. op. cit., p.81

tancament de tots els locals de la FUE, del SEU i, en general, de tots els centres de reunió d'estudiants ubicats fora del recinte universitari¹⁶⁰⁹. Aquesta decisió motiva una vaga de 48 hores convocada per la FUE a la que s'hi afegeix els estudiants falangistes¹⁶¹⁰, que també es veuen afectats per la política "contra tots els extremismes" que aplica Salazar Alonso¹⁶¹¹. La protesta, molt crispada, s'enceta a la facultat de Medicina, on els estudiants s'enfilen a la teulada i llancen teules i mobiliari als guàrdies d'assalt a sota apostats. També es disparen alguns trets en ambdues direccions. Els estudiants es manifesten a favor del fur universitari (que, per ells, no hi ha dubte que continua existint), que ha estat violat per Salazar Alonso amb la clausura dels locals estudiantils, i demanen la dimissió del ministre de Governació¹⁶¹². Per Salazar Alonso, *no existen fueros de ninguna clase, y donde se produzca un alboroto allí llegará la autoridad del ministro*¹⁶¹³. El degà de Medicina, Sánchez Covisa, i el rector Cardenal intenten pacificar als estudiants per evitar un bany de sang, i, cabalment, no sol·liciten l'entrada de la força pública dins de la universitat. Villalobos decideix actuar aleshores de forma contundent, ordenant que es prohibeixi l'entrada a la universitat "d'elements estranys" (els que siguin sorpresos seran posats a disposició dels agents de seguretat¹⁶¹⁴), per la qual cosa es requerirà el carnet estudiantil per entrar a la facultat, que es detingui a tot estudiant que dugui a sobre un arma, encara que disposin de llicència governativa (això vol dir que els estudiants seran escorcollats quan entrin a la universitat) i, que es penalitzi als armats amb la prohibició de cursar estudis en els centres oficials de l'Estat. Les autoritats acadèmiques tenen l'obligació ineludible de comunicar al ministeri, en un termini màxim de vint-i-quatre hores, les senyes dels estudiants que hagin incorregut en aquesta falta, que no seran pas jutjats per tribunals acadèmics, sinó que el ministeri els posarà a disposició de la justícia. Les armes han proliferat de manera alarmant a la universitat. A molts estudiants detinguts se li han confiscat pistoles i municions, i molts d'ells no són precisament destres en el maneig d'un estri tan perillós. El cas d'un estudiant que mort mentre un company seu trasteja una pistola provoca un gran escàndol¹⁶¹⁵. La preocupació de les autoritats per la proliferació d'armes de foc entre els estudiants fa que es codifiqui en un decret específicament el delictes la tinença d'armes a la universitat amb l'expulsió de

¹⁶⁰⁹ "Del asesinato de un estudiante por unos socialistas", *ABC*, 12 de maig de 1934, p.32.

¹⁶¹⁰ *Se habían unido los estudiantes de la FUE y de la JONS, ambos grupos en protesta contra el hecho de que hubieran sido clausurados sus respectivos centros*, "En la universidad central y en la facultad de medicina se produjeron ayer graves disturbios estudiantiles", *ABC*, 13 de mayo de 1934, p.29.

¹⁶¹¹ "Manifestaciones del ministro de la Gobernación", *ABC*, 23 de juny de 1934, p.20.

¹⁶¹² Explicat pel mateix ministre Salazar Alonso, R. op. cit., p.228.

¹⁶¹³ "El sr. Salazar Alonso dice que para él no existen fueros...", *ABC*, 13 de maig de 1934, p.31.

¹⁶¹⁴ Segons l'article 13 del reglament disciplinari de 1906, *las autoridades académicas podrán prohibir la entrada o impedir la presencia en las aulas, Facultades o Universidades, de los alumnos y personas extrañas que hayan perturbado, perturben o amenacen perturbar el orden y la disciplina*. Tota persona sospitosa pot ser evacuada per la força de la universitat.

¹⁶¹⁵ L'estudiant en qüestió s'anomenava Elola. Tagüeña, M. op. cit., p.46.

l'estudiant. Un decret, que, pel que sembla, no fou gaire respectat, perquè s'ha de reeditar pocs mesos després¹⁶¹⁶.

La junta convocada després d'aquesta vaga és molt tensa i les ferides obertes entre catedràtics i fueistes ja no cicatritzaran. García Morente arriba a acusar als estudiants de fer vaga contra els seus companys que volen assistir a classe, i la representació estudiantil li ha de recordar que no es protesta per diversió, que la reforma estudiantil encara està per fer i que els estudiants són tractats com delinqüents pel ministre de Governació¹⁶¹⁷. Garrigues, un dels que demana la intervenció de la força d'ordre públic sense pany calents, tira de la ironia: *no se puede pedir reforma alguna en estas condiciones, como mucho, la restauración de los ensere destruidos por los alumnos*¹⁶¹⁸. Hi ha una voluntat total per part d'aquests catedràtics de no entendre els alumnes, que supliquen que els catedràtics es preguntin per la causa de fons dels fets.

L'inici del curs 1934-1935 es posposa pels fets revolucionaris. Alguns estudiants fueistes s'han vist involucrats en la insurrecció social (un arsenal ha estat descobert en un magatzem de la FUE a la ciutat universitària¹⁶¹⁹) i això corrobora allò que la dreta havia tant de temps predicat, és a dir, que la FUE és una entitat política subversiva i que, per això, no es mereix disposar de la representació professional dels estudiants. Villalobos acontenta a la dreta suprimint els decrets de Domingo que atorguen a la FUE la representació dels estudiants a claustres, juntes de govern i facultat, i *que tan hondas y lamentables perturbaciones ha llevado a los Centros de Cultura*¹⁶²⁰, és limita a comunicar concisament el ministre en l'ordre ministerial. Més que per pressió, la necessitat de derogar la representació estudiantil ha esdevingut una convicció. El ministre comparteix enterament el discurs d'inauguració del curs escolar d'Unamuno a Salamanca, que atribueix bona part de la responsabilitat immediata de la discòrdia entre estudiants a les associacions, que sempre s'acaben per polititzar.

A principis de novembre, arran d'una esbatussada entre estudiants fueistes i tradicionalistes, Villalobos clausura els locals dins la universitat de tota associació que no tingui una finalitat científica¹⁶²¹ (abans, Governació havia baixat les persianes als

¹⁶¹⁶ Adjunt a la "Orden disponiendo se proceda a la clausura inmediata de todos los locales ocupados en los Centros de enseñanza por Asociaciones del estudiantes", *Gaceta*, nº 314, 10 de novembre de 1934, p.1197

¹⁶¹⁷ Actas de la Junta de Gobierno de la Universidad de Madrid, 6 de Mayo de 1934", AHUCM.

¹⁶¹⁸ Idem.

¹⁶¹⁹ Tagüña, op. cit., p.52. L'estudiant socialista Ordóñez es detingut en aquest operació. En l'escorcoll al detingut, la policia descobreix un plec amb instruccions per a la pròxima insurrecció, Salazar Alonso, op. cit., p.265. Estudiants de la FUE com el mateix Tagüña, Simarro, Coello, Merino, y *otros muchos estudiantes* (p.55), participen en la insurrecció.

¹⁶²⁰ "Orden disponiendo queden nulas y sin efecto todas las disposiciones legales que regulan la representación de los estudiantes en los Claustros, Juntas de Gobierno y de Facultad de todos los Centros de enseñanza de la República", *Gaceta*, 24 d'octubre de 1934, nº 297, p. 668.

¹⁶²¹ Orden disponiendo se proceda a la clausura inmediata de todos los locales ocupados en los Centros de enseñanza por Asociaciones del estudiantes, *Gaceta*, 10 de noviembre de 1934, nº 314, p.1197.

locals de la FUE fora dels centres docents). L'oficialitat de la FUE no es restaurà ja mai més. A finals de 1935, durant el mandat de Luis Bardají, un any després de la supressió de la representació estudiantil, es posa en pràctica un assaig de restabliment d'aquesta per la qual un estudiant per facultat, a títol individual i amb la condició *sine qua non* que tingui una nota global de matrícula d'honor, pot ser escollit per a representar els seus companys a les juntes de govern. Aquesta sistema de representació, que recorda al dels temps de la Dictadura, no arriba a posar-se en funcionament per l'oposició dels estudiants fueistes i seuistes¹⁶²².

La FUE se sent víctima de l'esforç conjunt de dos ministeris, (Instrucció Pública i Governació), i es queixa de quedar desemparada, doncs, al ser apolítica, no es pots refugiar al local dels partits com altres associacions (com el SEU) de manera que la tan cloquejada "neutralitat" no s'ha respectat¹⁶²³. Per Rodríguez de la Heras, sigui per pressió de la dreta o per iniciativa personal, aquesta política de Villalobos arriba a deshora, perquè els bàndols ja estan constituïts a la universitat i prosseguiran els seus enfrontaments¹⁶²⁴. La dreta, però, no quedarà satisfeta, doncs exigeix la liquidació total de la FUE com a part responsable en la revolució d'octubre. Els estudiants antifueistes protesten perquè des del ministeri és fa ulls grossos a que les universitats continuïn prestant aules per a emplaçar les classes de la Universitat Popular¹⁶²⁵ (per cert, cada cop més escanyada econòmicament per la retallada substancial de la subvenció¹⁶²⁶) i pistes d'atletisme als equips de la FUE¹⁶²⁷, després d'haver constituir la Federació Esportiva Universitari, un organisme que s'arroga la potestat exclusiva sobre l'esport universitari, que abans era patrimoni de la FUE. Aquestes dues seccions havien funcionat a la perfecció¹⁶²⁸, i ara són salvavides de la federació en aquest moments amargs. Els fueistes aconseguen mantenir calenta la seva associació gràcies a la popularitat, ben guanyada, d'aquestes dues seccions d'extensió universitària, que, al tenir un caràcter científic, lúdic i esportiu, no entren dins a les prohibicions decretades pel ministre. Això ho saben i treu de polleguera als estudiants rivals.

Villalobos opta per llançar a les feres la representació tot permetent sobreviure a la FUE, però en unes condicions d'inanitat. És poc probable, en tot cas, que Villalobos

¹⁶²² "La representación en los claustros o una nueva astracanada ministerial", *Haz*, nº 12, 5 de diciembre de 1935, p.5.

¹⁶²³ Pérez Galán, M. op. cit., p. 265. Rodríguez de las Heras, A.op.cit., p.252.

¹⁶²⁴ Rodríguez de las Heras, A. op. cit., p.252.

¹⁶²⁵ "Con el beneplacito del rector, la F.U.E sigue ocupando locales en la Universidad", *Haz*, nº 10, 2 de noviembre de 1935, p.1.

¹⁶²⁶ Mancebo, Mª F. op cit., (1994), p. 146.

¹⁶²⁷ "De como se establecen cuatro buenos récords y se bate el mal record de la FUE", *Boletín de la Confederación de Estudiantes Católicos*, nº2, abril de 1935, p.7.

¹⁶²⁸ La Universitat Popular imparteix classe a 400 alumnes al curs 1934-35, una xifra gens segons Pérez Galán, M. op. cit., p.138.

mateix fos partidari de preservar la representació de la FUE, que tant maldecaps li havia creat, i, de fet, des de les files del partit radical es pressiona per què prengui aquesta decisió (per Salazar Alonso, derogant la representació s'elimina, almenys, una causa de conflicte). Després dels fets d'octubre, Villalobos no s'està per gentileses amb els estudiants indisciplinats i adopta mesures coercitives draconianes per prevenir noves vagues, que, segons el seu parer, són contranaturals entre estudiants, doncs només en surten ells perjudicats. Tots els dies lectius perduts en vagues s'acumularan a finals de curs, i aquell que s'absenti cinc dies seguits de classe de forma injustificada, serà expulsat. Arrel de la pertorbació de l'ordre universitari del passat novembre, Villalobos arranja el calendari escolar, ressaltant els dies no lectius (diumenges i dies festius nacionals i *religiosos*) i detraient tots els altres com a lectius, dies durant els quals l'absència injustificada de la meitat d'alumnes matriculats en una assignatura serà motiu de càstig disciplinari¹⁶²⁹. Els estudiants es regiren contra aquesta disposició, i la segona setmana de desembre recomença la vaga de llapis caiguts, fent enrenou per forçar la clausura de la universitat i, consegüentment, un avançament de les vacances. Villalobos prorroga el curs fins el 10 de juny i declara caduca la matrícula en algunes assignatures de Medicina i Dret a la universitat de Madrid, de manera que els estudiants han de renovar-la si volen examinar-se. Els drets d'examen apugen les quotes per compensar els desperfectes causats pels estudiants esvalotadors (una mesura que serveix per escarmentar aquests, i per disposar els companys justos contra els pecadors). El mandat de Villalobos, que a aquestes alçades ja s'ha guanyat masses enemics, expira a finals d'any, essent substituït pel professor de la Universitat de Barcelona Joaquín Dualde, una figura bastant més gris, i, per tant, més idònia per afrontar un curs que es vol assossegat. Tanmateix, el nomenament de Dualde (un melquiadista del que es diu que era afecte a líder agrari Martínez de Velasco) s'adreça a accontentar als sectors més anticatalanistes. Suspès el Patronat, aquest és el curs en el qual s'han de rectificar els efectes de la catalanització de la Universitat de Barcelona.

El següent curs serà plàcid, sobretot per les autoritats governamentals i acadèmiques, que ja no han de negociar amb cap representació estudiantil i poden fer i desfer com se'ls hi antulli (en gran mesura, l'abolició de la representació accontenta al grup de pressió dels catedràtics que havien hagut d'acceptar, resignadament, la presència d'estudiants als claustres), i "parc en violències"¹⁶³⁰, però no perquè, com denuncia la

¹⁶²⁹ "Se restablecen las fiestas de Navidad, Carnaval y Semana Santa para los estudiantes", *ABC*, 9 de desembre de 1934, pp.26-27

¹⁶³⁰ Expressió deguda a D.Jato, op. cit. p.140. Aquest retrocés de la violència és constatat per Isaura Varela pel cas de la universitat de Santiago, Varela, I. op. cit., (1989), p. 249.

dreta, la FUE fos la responsable de tots els problemes (la relativa tranquil·litat del proper curs sembla donar-hi la raó), sinó perquè el setge a la FUE esqueixa un dels bàndols, mentre l'altre s'ha quedat sense rival per l'efecte combinat de la seva violència i la repressió oficial. Això, sumat a les mesures disciplinàries que s'han anat imposant (intervenció immediata de les forces d'ordre públic en cas de conflicte, expulsió dels alumnes que s'absentïn injustificadament durant més de cinc dies¹⁶³¹...) fa que aquest nou curs la violència vagi en retrocés. Aquest és el curs escolar en el qual es consolida el SEU, i atresora una majoria qualitativa dins el moviment estudiantil espanyol. Els incidents entre universitaris es produiran fora d'aquesta, al carrer, i adquireixen uns clars contorns polítics¹⁶³². És a dir, no es que disminueixi la violència entre universitaris, però sí que aquesta disminueix dins recinte escolar.

13. Mirant cap enrere amb ira. Llicenciats i crisi del mercat laboral.

13.1. L'atur intel·lectual.

Acabada la Primera Guerra Mundial, molts joves ex-combatents retornen a les aules en les que van ser persuadits d'allistar-se a l'exèrcit com a voluntaris, per tal d'acabar els estudis interromputs. Molts estudiants a dures penes poden sobreviure per ells mateixos, havent de pernoctar en refugis d'acollida i d'alimentar-se en menjadors col·lectius. Aquest és el quadre desolador amb la que se sol descriure les universitats centreeuropees de postguerra¹⁶³³. És aleshores quan es comença a organitzar la classe estudiantil en associacions professionals que posen en pràctica assistències mutuels com la "interajuda", i que es coordinen amb altres associacions d'arreu de l'orbe, formant el Congrés Internacional d'Estudiants (1919). Superats els moments més durs de la postguerra, durant els "feliços anys vint" es produeix un creixement notable de la matrícula d'estudiants a les universitats europees, que continua en corba ascendent malgrat (o a causa de) la crisi econòmica, tot i que es morigeri fins estancar-se als anys trenta pels efectes de la recessió i per les polítiques contra la massificació universitària dels diferents governs.

¹⁶³¹ Rodríguez de las Heras, A. op. cit., p.253.

¹⁶³² Els joves falangistes venen la seva premsa i reparteixen propaganda fora de l'edifici universitari però a les seves immediateses. Així, els falangistes poden al·legar que no traspassen el cordó sanitari que custodia la universitat de la política. Agombolar de la universitat en una closca d'apoliticisme és, com hem vist, l'objectiu principal de la política del ministeri d'Instrucció en aquest període, sense reparar en mitjans per exercir un control sufocant sobre els estudiants. Venent la seva premsa just a la porta, però no dins, els falangistes "compleixen les regles" de no contribuir a la politització de la universitat. "Incidentes con motivo de la venta de un periódico fascista", *ABC*, 20 d'abril de 1935, p. 28.

¹⁶³³ Sobre la trajectòria històrica europea del moviment estudiantil des de la Gran Guerra, veure el llibret de Santullano, Luis, *Los estudiantes: ayer, hoy, mañana*, Madrid: C.I.A.P, 1931, pp.48-49.

País	1913	1925	1930	1932	1934	Increment 1934 sobre 1913 (1913=100)
França	41.044 ¹⁶³⁴	58.507	73.601	82.655	87.152	212,3
Alemanya	76.847	89.481	132.090	129.606	106.764 ¹⁶³⁵	138,9
Gran Bretanya	27.728 ¹⁶³⁶	41.606	47.826	50.755	50.638	182,6
Itàlia	28.026	44.906	44.460	47.723	51.003	181,9
Romania	5.930	29.366	40.300	39.027	39.670	668,9
Polònia	15.203 ¹⁶³⁷	37.125	48.155	51.770	49.599	326,2
Holanda	5.568	9.438	11.489	12.725	13.683	245,7
EUA	332.696 ¹⁶³⁸	822.859 ¹⁶³⁹	971.584	989.757	297,5
Japó	9.527	50.727	67.555	69.985	70.162 ¹⁶⁴⁰	736,5.

Selecció feta de les taules elaborades per W.M Kotschnig,

Unemployment in the learned professions (1937), p.13.

La matrícula es manté estacionària, però no disminueix excepte allà on s'aplica una política rigorosa de *numerus clausus*, com a Alemanya (o la Itàlia dels anys trenta). Els índexs de creixement són, lògicament, superiors en les nacions noves o emergents, que amb un sistema educatiu encara tendre, com aquells que s'han format arran de la desmembració de l'Imperi austrohongarès (cas de Romania, l'espectacular creixement universitari de la qual no és aliè al sorgiment d'un feixisme nascut a la universitat¹⁶⁴¹), o, en la segona de les tipologies, el cas de Japó, que continua amb la seva modernització meteòrica. Aquests nous països necessiten quadres tècnics i intel·lectuals capacitats, i per això es promou l'educació superior, amb la conseqüència de congestionar els mercats laborals. Aquesta obturació del mercat professional, però, no és únicament fruit de l'increment del nombre d'estudiants universitaris: per començar, aquests s'han de posar en relació amb la població per tal de determinar la "densitat universitària" de cada país.

País	Nombre d'habitants per estudiant	Increment de la freqüència 1913-34
------	----------------------------------	------------------------------------

¹⁶³⁴ 1910

¹⁶³⁵ Es fa notar el *numerus clausus* establert per les autoritats nazis.

¹⁶³⁶ 1910

¹⁶³⁷ 1910

¹⁶³⁸ 1910

¹⁶³⁹ 1926

¹⁶⁴⁰ 1933

¹⁶⁴¹ Veiga, F, op. cit., p.60 i 126.

	1934		(1913=100)
	1913		
França	480	969	201,9
Alemanya	604	872	144,4
Gran Bretanya	885	1470	166,5
Itàlia	808	1270	157,2
Romania	454	1311	288,8
Polònia	648(1933)	1.022	156
Holanda	579	1116	192,8
EUA	125(1932)	290(1910)	232
Japó	919 (1933)	5787	629,7.

Selecció feta de les taules elaborades per W.M Kotschnig, *Unemployment in the learned professions* (1937), p.17.

Com es pot comprovar, un país com França té un creixement relatiu de la densitat universitària més gran que altres estats com Polònia o Holanda, que tenen taxes d'increment estudiantil superior en la primera taula. Això tampoc propicia una congestió del mercat professional superior a altres països, doncs França pot tenir un sector terciari més ampli, un sector industrial més punter o una política d'assistència als aturats intel·lectuals, en definitiva, més oportunitats per aquells que han acabat els estudis.

Les causes d'aquesta massificació són múltiples: demogràfiques (disminueixen els naixements, les famílies s'empetiteixen, i poden proporcionar als seus fills una millor educació, alhora que, al minvar també la mortalitat més ràpid que ho fan els natalicis, la població encara segueix creixent), culturals (ideal d'educació universal en el "segle de l'educació"), polítiques (sorgiment de nous estats i modernització d'altres, en els que es fomenta la formació superior per cobrir els quadres directius polítics i econòmics...), econòmiques (clima econòmic optimista als anys vint, sense que la crisi reverteixi la tendència, desenvolupament econòmic i tecnològic, urbanització; tot plegat, crea demanda i fa més accessible l'educació), i socials (democratització de l'educació després d'una àmplia i duradora mobilització popular). Aquesta nova lleva és reclutada d'una classe mitjana emergent que s'ha beneficiat de la recuperació econòmica de la postguerra, i ara envia els seus fills a la universitat per assegurar-se una posició (a l'administració, en la política, en una professió liberal...) més invulnerable a les crisi de mercat. Aquesta massificació universitària (o pre-massificació) genera problemes a una universitat tradicional mal preparada per acollir la nova legió de matriculats: les instal·lacions queden obsoletes, l'ensenyament es deteriora per l'excés d'alumnes a les aules, manquen més professors i millor qualificats... Al incrementar el nombre de

llicenciats, que el mercat no pot absorbir, també ho fa la competència entre professionals i per primer cop, aquests s'han de deixar emportar per la llei de l'oferta i la demanda. Com a mecanisme de defensa, hi ha un replegament corporatiu a tota Europa¹⁶⁴² per defensar els interessos de les professions en contra a tota classe d'intrusisme i competència deslleial.

Arrel de la crisi de 1929, els mercats laborals entren en recessió, l'oferta de treball es comprimeix i la competència entre professionals esdevé més crua. Els llocs de treball per a professionals qualificats comença a escassejar i s'aguditza el fenomen conegut contemporàniament com "atur intel·lectual"¹⁶⁴³. Abans d'abordar aquest fenomen, però, hem de començar per saber que significa ser un *treballador intel·lectual*. El treballador intel·lectual es pot definir com aquell que ha rebut una formació professional de nivell superior, que exerceix funcions de caràcter predominantment intel·lectual amb un nivell relativament elevat de responsabilitat i autonomia, i que, en algunes ocasions, té el deure de preveure, dirigir i coordinar les activitats d'una part d'empresa o institució, amb assalariats sota les seves ordres¹⁶⁴⁴. El "treballador intel·lectual" s'han tendit a identificar, no gaire rigorosament, amb el "professional", que, a un nivell etimològic, és aquell que exerceix una professió no manual (és a dir, no un "ofici"), capacitat per dur-la a terme en virtut d'uns coneixements adquirits que un títol oficial acredita, i, a un nivell estructural, és "l'intel·lectual orgànic" (Gramsci) que es correspon amb el mode de producció capitalista¹⁶⁴⁵. El professional es divideix en dos tipologies, el funcionari, remunerat per l'Estat i el professional liberal. El professional liberal és aquell treballador autònom especialitzat, que rep un salari per ell estipulat en funció de la prestació d'un servei d'interès públic, que anomena "honorari" i no "sou" (doncs aquest un "honor" que li fa el client a canvi d'una assistència desinteressada) no endebades el professional liberal no ven la seva força de treball amb afany de lucre¹⁶⁴⁶, ni la seva feina és pot taxar amb diners. Precisament, pel caràcter de *servei públic*, el seu treball està per sobre de l'economia de mercat i, per tant, no es veu colpejat pels vaivens de l'oferta i la demanda. Ara bé, al primer terç del s.XX, el prototip de professional liberal entra en crisis¹⁶⁴⁷ en la mesura que aquest tendeix a perdre la seva independència en el trànsit

¹⁶⁴² Sobre el corporativisme a Europa, exemplar l'obra de Charles S. Maier, en el últim capítol, dedicat a un Estat corporatiu (la Itàlia feixista) en una Europa corporativista, pp. 667-705.

¹⁶⁴³ Proletariat intel·lectual és un terme popularitzar a finals de segle per Maurice Barrés, en la seva obra *Les Déracinés*.

¹⁶⁴⁴ Una definició de treballador intel·lectual, que matisa l'estàndard de l'OIT, és la de Lacalle, Daniel, *Los trabajadores intelectuales y la estructura de clases*, Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, 1982, p.15

¹⁶⁴⁵ L'intel·lectual orgànic és aquell que apareix per exigències d'un sistema productiu en un moment donat. Sobre el concepte d'intel·lectual orgànic en Gramsci, veure *Gli Intellettuali e l'organizzazione della cultura*, Torino: Giulio Einaudi, 1955.

¹⁶⁴⁶ Una definició de professions és la de grups que tenen un corpus essencial de coneixements i que reclamen la seva quota exclusiva de mercat en virtut d'aquests coneixements especialitzats, Torstendahl, R. op. cit., p.121. El de professional és un concepte que s'ha d'historiar, doncs, segons aquest autor "el professionalisme no ha estat igual en totes les èpoques".

¹⁶⁴⁷ Villacorta Baños, Francisco, *Burguesía y cultura: los intelectuales españoles en la sociedad liberal, 1808-1931*, Madrid: siglo XXI, 1980, pp.140-155.

d'un capitalisme de lliure mercat a un capitalisme organitzat. El professional se salaritzava, és a dir, cobra una renda fixa independent al seu rendiment, se subordina a la disciplina jeràrquica d'una empresa (i, per tant, ha de respectar normes i horaris preestablerts) o se sotmet al patronatge de l'Estat. La diversitat que entranya un concepte com el de treballador intel·lectual i entre les diferents professions, dificulta la seva localització social com a grup amb condicions laborals i interessos comuns. Que els nostres protagonistes siguin els estudiants universitaris, futurs professionals en formació, facilita les coses, perquè podem cenyir-nos a aquelles professions validades per un títol universitari, tot i que no tots els llicenciats treballen d'allò que han estudiat, i aquí rau un dels problemes principals de l'atur intel·lectual

L'atur intel·lectual té diverses modalitats¹⁶⁴⁸: professionals assalariats que perden la seva feina, que no troben un lloc de treball en correspondència amb allò que han estudiat i s'han de reciclar, o bé feines elementals en les que no poden aplicar allò après ni exterioritzar les seves aptituds, i on se senten desaprofitats. Però l'atur intel·lectual cada cop es tendeix més a identificar amb als llicenciats acabats de sortir de les facultats i que no troben feina i als estudiants en visos a no tenir-ne en un futur proper. El problema es fa intranquil·litzador a tota Europa els anys centrals de la dècada dels trenta. Una memòria de la Societat de Nacions, datada a l'abril de 1936, revela dades preocupants. Una mostra: Finlàndia té, al 1934, 5.000 intel·lectuals sense treball, (1936) de 6.000 a 20.000¹⁶⁴⁹ Polònia (1935) i Suïssa de 170.000 a 570.000. Dades més terràtiques que aquestes escandaloses xifres (que sembla no discernir entre professionals i treballadors qualificats) però no menys alarmistes: a França, només la meitat dels mestres llicenciats al 1934 tindrà col·locació com a docent l'any 1935¹⁶⁵⁰. A Alemanya, hi ha, al 1932, entre 30.000 i 40.000 professionals aturats¹⁶⁵¹

Xifres preocupants que guarden relació amb la crisi i amb l'increment de la matrícula universitària a arreu d'Europa, però també amb la massificació de certes carreres clàssiques que ja els hi queda poca projecció, com Medicina o Filosofia i Lletres, mentre els estudis tècnics no estan prou desenvolupats (la qual cosa informa d'una universitat poc articulada amb les necessitats del sistema productiu). Els organismes internacionals, com ara l'OIT o el BIE (el Bureau International d'Éducation) expressen

¹⁶⁴⁸ Ens basem en Chatriot, Alain, "La lutte contre le chômage intellectuel: l'action de la Confédération des Travailleurs Intellectuels (CTI) face à la crise des années trente", *Mouvement Social*, n° 214 (2006), pp. 88-89

¹⁶⁴⁹ Dades aportades per Lozano, C. op. cit., p. 103. S'ignora, però, que entén aquesta circular per "treballador intel·lectual". Aquestes dades creaven el pànic en les revistes dels estudiants espanyols: al n° 3 de la *Gaceta Universitaria* es publica la dada de 90.000 estudiants alemanys sense col·locació laboral.

¹⁶⁵⁰ Kotschnig, W. M, op. cit., p. 115.

¹⁶⁵¹ Jarusch, K.H. op. cit., p. 388.

la seva inquietud¹⁶⁵² per aquesta desocupació dels estudiants, una fenomen que amenaça amb trasbalsar l'ordre de les societats occidentals¹⁶⁵³. Els jovent més instruït, és a dir, la pedrera de la classe dirigent, quadres polítics administratius i econòmics del demà, està en risc de naufragi professional. Els esforços de formació i la inversió feta en educació no són correspostos, el diploma es devalua, (la pròpia mercantilització de la seva funció ja és una ofensa), i, en conseqüència, el seu estatus social declina. La rebel·lia estudiantil neix, segons J.C Portantiero¹⁶⁵⁴, de la conjunció estructural de la massificació universitària amb les dificultats de col·locació professional. La desmoralització estudiantil davant la manca d'oportunitats pot redundar en un malestar amb el sistema polític vigent, al que s'atribueix la responsabilitat de l'encongiment del mercat laboral. Aquesta frustració de les expectatives es pot sublimar en un adhesió a moviments polítics radicals que prediquin una enèrgica rebotada de l'actual situació, sobretot si doctrinalment son estatalistes i prometen una soldada en la hipertrofiada burocràcia del nou Estat leviatà i una ruptura radical amb el passat, que no és només interpretada com una necessitat de fer net amb tota la quincalleria de la civilització burgesa, sinó també, en la seva vessant material, la possibilitat d'un relleu generacional en els quadres dirigents i professionals¹⁶⁵⁵. Una identitat política forta també equilibra la pèrdua de perfil professional, i compensa la baixa autoestima d'una classe que es percep a ella mateixa en declivi. Aquesta crisi d'oferta laboral, que posa en escac la confiança d'aquella classe, és una de les raons que porta a molts estudiants d'arreu d'Europa al feixisme¹⁶⁵⁶. El gran temor de la burgesia sempre havia estat que els seus fills es fessin socialistes, però ara s'observa que la tendència és un altra. La radicalització es produeix, però els joves universitaris abracen l'extrema dreta. Els experts contemporanis en la matèria, davant l'evidència que els joves universitaris estan recolzant el feixisme arreu d'Europa, atribueixen aquesta actitud a la frustració del seu horitzó d'expectatives. El socialista i futur col·laboracionista nazi Henri de Man analitza, amb bon ull clínic¹⁶⁵⁷, el fenomen la feixistització dels estudiants europeus com un reacció davant la degradació del seu estatus, la por de perdre el prestigi i a rodolar socialment fins a la proletarització, advertint del perills que suposa pel règim liberal la no interposició de mesures correctores. El secretari general de l'ISS, International

¹⁶⁵² A l'Anuari del BIE, bastant restringit a qüestions purament educatives, comenta amb preocupació aquest fenomen a la seva edició de 1934, *Annuaire des Bureau International d'Éducation 1934*, p. 19

¹⁶⁵³ Diu Kotschning: "*where the overcrowding of the professions lead to a prolonged unemployment of successive generations of graduates, it may become a formidable threat to the existence of an ordered society*", p.173.

¹⁶⁵⁴ Portantiero, J.C, op. cit., p.14.

¹⁶⁵⁵ Com suggereix D. Guérin, *Fascismo y gran capital*, Madrid: Fundamentos, 1973, pp. 58-59.

¹⁶⁵⁶ Les dificultats del mercat laboral per absorbir als estudiants universitaris, i la seva relació amb la naixença del feixisme romanès, a Veiga, Francisco, op. cit., p. 60. Pel cas italià, un bon indicador de la desocupació dels llicenciats és l'atur entre els mestres, a Morente, Francisco, op. cit., (2001), p.99.

¹⁶⁵⁷ "El paro de los intelectuales. Dos conferencias del profesor de Francfort, Henri de Man", *Gaceta Universitaria*, nº 4, 10 de març de 1933, p. 3.

Student Service, W. M. Kotschnig, diu que *the 40.000 05 50.000 workless university graduates in 1931-3, (---) the spear-head of nationalsocialim movement*¹⁶⁵⁸. I aquesta plaga s'estén a tota Europa: França, Romania, Àustria, Holanda, i altres països que aquest autor no cita, com Espanya, Portugal, Bèlgica. Si pels contemporanis era un fet que la desocupació dels llicenciats podia ocasionar seriosos trastorns socials, els historiadors també han lligat atur intel·lectual, truncament d'expectatives laborals i radicalisme polític, i, concretament, amb la feixistització¹⁶⁵⁹, si bé que s'han advertit diferents actituds polítiques en les distints rangs dins una mateixa classe socioprofessional,¹⁶⁶⁰ o atorgat a la qüestió material un ordre secundari en la prelació de causes que porten a molts professionals al feixisme¹⁶⁶¹.

13.2. Les classes mitjanes i l'amenaça de la proletarització.

La classe mitjana ha estat un dels grans enigmes per les ciències socials. Pluralitzar el terme concorda més amb el seu caràcter polièdric, però no soluciona la confusió: una confrontació amb les dades materials deixa el concepte en suspens sobre el buit. Testar una construcció *a posteriori* de les ciències socials amb els fets palpitants sempre és com exposar un castell de cartes al vent, però la manca de cohesió de les classes mitjanes encara fa més ingrata la comesa. No entrarem aquí en disquisicions teòriques, que no ens pertocuen, sobre el concepte¹⁶⁶², però si que citarem algunes idees sobre aquesta deliquescent "classe", que ens permetin emmarcar teòricament un segment tan especial de la mateixa (però no per això insensible a les seves vicissituds¹⁶⁶³), com són els estudiants. Malgrat que la major part de les seves famílies les podríem classificar, a grans trets, com de classe mitjana, els estudiants encaixen força malament en el tríptic de classes convencional. Primerament, perquè és habitual que, durant el període de formació, els estudiants sofreixin privacions econòmiques, i,

¹⁶⁵⁸ Kotschnig, W. M, op. cit, p. 174.

¹⁶⁵⁹ *En appunto questo squilibrio fra aspirazioni e realtà, o questo acutizzarsi del senso de privazione relativa, che portò secondo questa tesi i ceti medi ad abbracciare il movimento e le ideologie fasciste in vista di un riequilibrio del proprio status e di una smobilitazione de la classe operaia.* Veure, pel cas italià, Barbagli, Marzio, *Disoccupazione intellettuale e sistema scolastico in Italia* : 1859-1973, Bologna: Mulino, 1974, p. 181.

¹⁶⁶⁰ Segons l'esmentat Barbagli, s'ha de distingir entre una "mobilitat ascendent bloquejada", que decantaria als intel·lectuals cap a l'esquerra, i una mobilitat descendent relativa, que els encamina cap el feixisme, Barbagli, Marzio, op.cit., p.23.

¹⁶⁶¹ Kater, en el seu anàlisi sobre les actituds dels metges alemanys durant el *Kampzeit* nazi, relega a una segona posició, sense llevar-li importància, la qüestió econòmica i material, ocupant la primer posició en l'ordre d'al·licients l'eugenèsia nazi, Kater, M. "Hitler's Early Doctors: Nazi Physicians in Predepression Germany," *Journal of Modern History* 59 (1987), p.45

¹⁶⁶² Una aproximació a les definicions conceptuals del terme, a Nuñez Seixas, Manuel, "¿Una clase inexistente? La pequeña burguesía española (1808-1936)", *Historia Social*, nº26 (1996), pp.20-27.

¹⁶⁶³ Veure el cas de l'estudiant de medicina José del Río Rodríguez, que interpel·la a la classe mitjana en el seu pamflet de propaganda del Front Únic, a través del qual, *los estudiantes (...) queremos redimir por leyes adecuadas y por la fuerza de la razón (...) a la clase media que no supo redimirse.* Río Rodríguez, José del, *Los estudiantes en el frente único*, Madrid: Castro, 1932, p.114.

inclòs, es desclassin, la qual cosa els porta a sentir-se parents, encara que sigui només emocional o idealment, amb els més humils, no tant amb el proletariat, sinó amb tots els marginals de la societat. Ni els seus hàbits (bohèmia, vida desendregada...) ni les seves inquietuds, ni la seva cultura (recepció de les novetats europees) són els mateixos de la burgesia conservadora, (i els valors que se li atribueixen, moderació, seny, reverència a la propietat, tradicionalisme, religiositat; explicitem que ens referim a una burgesia conservadora perquè també hi ha una petita-mitjana burgesia progressista) de la que els seus pares són exemples, sobretot en aquells casos, molt habituals, de ser la primera generació universitària d'una família que ha prosperat, de mica en mica, gràcies als negocis, produint-se una incomprensió generacional, per la barrera cultural entre pares i fills. També la seva butlla d'irresponsabilitat, al no treballar, en molts casos, ni haver de sustentar una família, els permet prendre riscos, la qual cosa els fa un col·lectiu propens a politització, a diferència d'una classe mitjana conservadora gens avesada al compromís polític. Ara bé, també han interioritzat valors típicament mesocràtics, com un anhel d'ordre que posi fre al seu caos vital actual, l'orgull d'estatus social i professional, la certesa de la importància de la seva funció social, un elitisme, que, en el cas dels estudiants, ve motivat més per la formació que pel patrimoni, un patriotisme molt menys cauta que el patern... Un *cocktail* de ruptura i assimilació dels valors la seva classe, que fa als estudiants dels anys trenta un segment de la classe mitjana, com estem intentant explicar, que tendeix a mostrar una predisposició favorable a allò que li ofereix el nacional-populisme feixista.

Des de la tradició marxista, la petita burgesia o classe mitjana (termes en moltes ocasions discutiblement igualats) -una classe en extinció empesa, pels imponderables del fatalisme econòmic, a la proletarització- s'ha definit en relació a la propietat dels mitjans de producció. La petita burgesia o classe mitjana ("vella") és aquella que posseeix els instruments de producció, independentment que els seus guanys siguin més o menys apreciables. També s'ha analitzar en negatiu, en funció de la seva inconsciència de pertànyer a un grup social específic i cohesionat dins l'estructura de classes. Des d'aquesta perspectiva, s'ha pogut asseverar que la classe mitjana no té consciència de ser classe¹⁶⁶⁴; més bé, és un "estrat" social informe sobre el que pesa el principi d'incertesa, desclassada en una societat estructurada en classes¹⁶⁶⁵ i propensa

¹⁶⁶⁴ *Las nuevas clases medias: conflicto y consciencia de clase entre los empleados de la Banca*, Madrid: Cuadernos para el Diálogo, 1973, p.33.

¹⁶⁶⁵ Aquesta desubicació de la classe mitjana en una societat que es compartimentalitza en classes, (i que fan d'ella un "estrat" més que una "classe") i, com a conseqüència, la seva propensió a ser alienada, es deu al sociòleg Karl Mannheim, que presència en aquells moments l'adhesió que la classe mitjana alemanya ret al nacionalsocialisme. Un altre testimoni contemporani que concep el nazisme com un moviment específicament de classes mitjanes i analitza l'autovaloració del seu estatus i la seva visió del món com aquells factors que les fa caure en les xarxes del feixisme, Speier, Hans, *German*

a identificar-se amb la burgesia mentre que les condicions objectives la fan més annexa al proletariat. La classe mitjana es tendeix a autoidentificar, més aviat, amb categories socioprofessionals que de classe (la professió, més que els ingressos, és l'element que la dota d'un determinant estatus social), d'interessos tan diversos com sectors professionals hi ha, de manera que la coordinació de tots ells és poc menys que impossible¹⁶⁶⁶. La classe mitjana també s'ha interpretat en funció de la seva *posició*, sent aquella que té consciència de no pertànyer ni a la burgesia ni a la classe obrera¹⁶⁶⁷, és a dir, d'ocupar una posició intermèdia entre dalt i baix. La idea de la "intermedialitat" de la classe mitjana pot pecar d'estatisme, i per això s'han formulat lectures dinàmiques basades en la *relació* de la classe mitjana amb les dues classes amb entitat històrica, amb les que fressarien unes fronteres mòbils i poroses¹⁶⁶⁸. Dins una classe tan heteròclita com la mitjana s'ha distingit entre "una vella classe mitjana" i una "nova classe mitjana"¹⁶⁶⁹, l'una amb una relació més personal amb la burgesia i en possessió de títols de propietat, i l'altre, amb un grau de formació major però menys autònoma pel seu caràcter assalariat i, per aquest motiu, més preocupada per preservar una imatge que la singularitzi respecte a la classe obrera. A aquesta nova classe mitjana, resultat del desenvolupament del sector serveis i de l'Estat, s'hi alineen els professionals liberals modestos¹⁶⁷⁰. Respecte als seu comportament polític, se l'ha associat indistintament amb la democràcia i el feixisme.

En l'acotament d'aquesta classe, s'ha donat molta importància al seu *autoconcepte* la classe mitjana és aquella que té la certesa de no ser proletariat, que defuig el treball manual, que fa ostentació pública d'una posició social a través de l'exhibició de símbols externs (com el vestit, l'estil, els àmbit de socialització o els rituals socials)¹⁶⁷¹, que se n'enorgulleix de disposar d'un títol acadèmic (el "títol de noblesa" de la burgesia¹⁶⁷²) que se sent rellevant per la proximitat humana amb el cap, i es propícia a fer una

white-collars and the rise of Hitler, New Haven: Yale University press, 1986

¹⁶⁶⁶ Chatriot, Alain, op. cit., pp. 91-92. Segons aquest autor, és la divisió de la classes mitjana per professions amb interessos inconciliables el que provoca el fracàs dels projectes unitaris, com el que estudia en aquest article, la Confédération des Travailleurs Intellectuels

¹⁶⁶⁷ Nuñez Seixas, M. op. cit., p.20.

¹⁶⁶⁸ Els anàlisis de Giddens i Wright han posat més èmfasi en la relació entre classes que en la naturalesa d'aquestes. La referència a Pobra d'aquests dos autors i la incomoditat i els dubtes de l'historiador social a l'hora de tractar d'encabir la classe mitjana dins la història de les classes populars, a Gabriel, Pere; Martín Ramos, José Luis, "Clase obrera, sectores populares y clases medias", *La Sociedad urbana en la España contemporánea*, Barcelona: Asociación de Historia Contemporánea, 1994 pp. 145-146.

¹⁶⁶⁹ Castillo, Santiago, *Proletarios de cuello blanco : La Federación española de trabajadores del crédito y las finanzas (1930-1936)*, Madrid: UGT, 1994, pp.146-147.

¹⁶⁷⁰ Nuñez Seixas, M. op. cit., p.22.

¹⁶⁷¹ *Las nuevas clases medias...*p.93, Castillo, S. op. cit., p.148.

¹⁶⁷² Martínez Cuadrado, Miguel, *La burguesía conservadora, (1874-1931)*, Madrid: Alianza, 1974, p. 263.

idealització dels antics privilegis¹⁶⁷³. I tot això malgrat que les seves condicions materials estiguin més a la vora del proletariat que de la burgesia, el que fa d'ella una classe incoherent¹⁶⁷⁴, que, com els *hidalgos* pobres de les novel·les del Segle d'Or (veurem més tard aquesta figura del *hidalgo* pobre transformat en el *dandi* de la literatura parafeixista), està més obsessionada pel seu lloc a la societat (“honor estamental”, un concepte *weberianà*) que per les privacions que pateix. Il·lustra aquesta incongruència de les classes mitjanes, explica S.Juliá pel cas espanyol, el fet que, malgrat no estar ni associades econòmicament a la burgesia, ni al projecte econòmic capitalista, ni a l'hegemonia burgesa, se senten, però, part integrant de la burgesia¹⁶⁷⁵. La classe mitjana seria, per tant, una dimensió més psicològica (la “*posició social*”) que material. I aplicant un símil psicoanalític, aquest superjò mesocràtic es traumatitza quan no pot estar a l'alçada del rol social que li pertoca. Per això l'espaordeix la proletarització, perquè aquesta esguerra allò que ha obtingut “amb tants anys d'esforços”, és a dir, la “posició”, i la rebota a la classe obrera, d'on han sortir moltes nissagues burgeses.

La proletarització de la classe mitjana, pronosticada per Marx, gela la sang a la classe mitjana, sobretot a mesura que la crisi dona credibilitat a una predicció que havia estat qüestionada, a la vista dels fets, pel propi moviment socialista des de final de segle. En el model marxista de proletarització de la classe mitjana professional¹⁶⁷⁶, els factors desencadenants són la massificació dels professionals, (encara que sigui en termes relatius, per l'escassetat de professionals en actiu, i més en països poc desenvolupats com Espanya), la salarització, la concentració del treball, la jerarquització, burocratització i submissió disciplinària a l'empresa capitalista i la inserció en el mercat laboral. Tots aquests factors de “proletarització” estan actuant conjuntament en el context que ens ocupa, de crisi i reconversió del règim de les professions, però, al contrari de les epifanies de Marx, sense que la “proletarització dels professionals” suposi necessàriament una pèrdua de poder econòmic (ans el contrari, la salarització, sobretot a l'empresa pública, pot donar seguretat en una conjuntura de crisis¹⁶⁷⁷) però si d'estatus, en quan es perd l'autonomia, es taxa el valor del treball i el professional es

¹⁶⁷³ Com la burocràcia alemanya enyora de forma idealitzada els temps de la monarquia Guillermina, per exemple, Kühnl, Reinhard, op. cit., pp. 96-99.

¹⁶⁷⁴ Castillo, S. op. cit., p.154.

¹⁶⁷⁵ Juliá, S., *Historia de las dos Españas*, Madrid: Taurus, 2004, p. 221.

¹⁶⁷⁶ Lacalle, D. op. cit. (1982), p.16.

¹⁶⁷⁷ I aquesta seguretat, es sacrifica l'esperit liberal, com els hi passa als metges durant la República segons Jiménez Lucena, “El Estado como aliado: los médicos y el proceso de estatalización de los servicios sanitarios durante la segunda república”, *Asclepio: Revista de historia de la medicina y de la ciencia*, nº 49, (1997), p. 211. Els metges rurals, que alternen tractaments curatius i preventius, arriben a demanar la seva “funcionalització”, p.206.

subordina a la jerarquia d'una empresa o a l'organigrama de l'administració¹⁶⁷⁸, erosionant-se un dels valors essencials de la classe mitjana, la seva independència¹⁶⁷⁹.

La consciència del propi valor por quedar ferida quan cada cop són més els que exerceixen la professió. Efectivament, és la “mesocratització” de l'ensenyament superior un dels factors que propicia la crisi de les professions liberals, doncs la plètor de professionals amb una capacitació similar sotmet a tots ells a la llei de la concurrència, de manera que la liberalitat de la professió *comença a veure's com una maledicció enlloc d'un bé*. Abans, els professionals liberals podien tenir un “monopoli” sobre alguns pobles, barris o àrees, en canvi ara el client pot triar, el que obliga al professional a l'esforç extra de competir. Aleshores, el professional ja no és valorat per la qualitat dels seus serveis, sinó segons el seu *cachet*. Els professionals amb menys prestacions poden abaratir les seves tarifes, i obligar als més dotats a competir l'estrebada dels seus col·legues amb honoraris baixos, de manera que es mitiga la jerarquia dins la professió. Això no té perquè afectar als seus ingressos, que poden inclòs augmentar en la mesura que també augmenten els clients que poden fer-se càrrec de les tarifes, però si que se'n ressent la qualitat del seu servei, la seva autonomia i la seva autoestima. El “prestigi professional” es devalua en la mesura que la instrucció es democratitza i “tothom sap de tot”, quan cada cop hi ha més professionals que disputen per una mateixa clientela, havent d'oferir-se als clients (cosa que pot ferir la dignitat aristocràtica del professional); al tecnificar-se els mitjans i racionalitzar-se l'organització del treball, quan la feina esdevé una activitat mecànica i es perd aquell esperit artesanal en el qual la mesura de la qualitat del servei és el talent professional (en medicina, per exemple, els avanços en farmacologia manllevem molt de protagonisme al metge). Les professions es subsumeixen dins el mode de producció capitalista, la labor del professional es monetaritza amb una renda fixa que ja no està en relació amb el servei prestat, com la d'un assalariat més que s'ha d'ajustar a

¹⁶⁷⁸ Un cas concret és el dels metges, dels que després parlarem amb més deteniment. En un text de dr. C. Milla publicat al *Boletín del Colegio de Médicos de la Provincia de Madrid*, aquest es lamenta de la pèrdua de valor de la professió mèdica, subjecte a una llei de l'oferta i la demanda que no entén de rendiment i de talent. Aquesta situació és especialment sagnant per aquells que treballen per compte aliena en qualitat d'assalariats: *ya no es el médico quin valora y cobra a su albedrío, sino la sociedad capitalista, llámese organismos oficiales o Sociedades o Empresas de negocio, y en el precio por ellos fijado al trabajo médico para nada se tienen en cuenta el valor de la capacitación científica, sino la ominosa ley de la oferta y la demanda*. Citat a Villacorta Baños, F. op. cit., (1980), p.298. La lliure competència entre un creixent nombre de farmacèutics també amenaça aquesta professió: *Es común a la profesión farmacéutica la plétora profesional. Mayor número en ejercicio que el necesario, para que puedan sostener todos una vida profesional remuneradora. Las facultades licenciando farmacéuticos en número diez veces mayor que las vacantes producidas. Farmacias de empresas o de entidades oficiales que concentran servicios que en otras circunstancias hubiera estado repartido en diez o más farmacias. (...) Los clientes se reparten, hasta no conseguir ninguno el número suficiente para mantenerse. La conquista del cliente es una batalla con munición silenciosa. Y si por alguien puede alegarse que en esta conquista pondrán juego una perfección de servicio y una emulación en atractivo y facilidades al cliente, es lo cierto hoy que la lucha se entabla pronto en un terreno comercial, rebajando los precios de especialidades y fórmulas. (...) ausencia de función, que ha transformado este ejercicio profesional en maniquí, sin alma y sin más vida que las huellas de lo que en otros tiempos fue*. Font: revista *Nueva Farmacia*, “limitación de farmacias”, 24 de juliol de 1936, p.1.

¹⁶⁷⁹ Nuñez Seixas, M. op. cit., p.24.

critèris productius. El fet de veure's batzegats per la llei de l'oferta i la demanda els fa covar certa iniquitat vers el capitalisme. De fet, l'economista Schumpeter afirma, contemporàniament, que els intel·lectuals són sempre enemics per antonomàsia del capitalisme¹⁶⁸⁰ (de fet, són la principal amenaça per a ell), ja que, malgrat es nodreixin del sistema, se senten vexats pel poc reconeixement social i la indiferència de la burgesia envers ells. Ja hem dit que les fronteres d'aquesta casta professional són mòbils, i molts treballadors intel·lectuals, conscients que la seva situació els agermana més amb els "treballadors manuals" que amb la burgesia, donen suport a la causa de l'emancipació proletària. El socialisme espanyol sempre va estar, des dels seus orígens, molt atent als obrers intel·lectuals (no oblidem que fou fundat per un tipògraf), com als intel·lectuals obrers¹⁶⁸¹, però també el comunisme, sensible a la unitat popular després de passar pàgina a la política del Tercer Període, tira les seves xarxes a aquests professionals empobrits, com també l'anarquisme, que en puritat, no és un moviment de classe.

La classe mitjana espanyola sembla haver estat una entelèquia pràcticament fins els seixanta –anys de *desarrollismo*–, fins al punt de posar en dubte la seva anterior existència en un país d'industrialització tocatazana, amb un mercat interior escassament integrat i un incipient sector serveis. Més aviat, però, el que s'argüeix és el seu retraïment social i manca d'articulació com a classe, més que la seva irrealitat sociològica. Aquesta renúncia al paper històric assumit en altres nacions ha servit per explicar una determinada trajectòria nacional anòmala: a Espanya no hi ha hagut "revolució burgesa", perquè aquesta, abdicant del seu paper històric, ha preferit pactar amb les poders fàctics de l'Antic Règim. Pels reformistes espanyols, des del 98 passant a Ortega i la generació de la República, la modernització del país ha de ser obra d'aquest estrat mig, que, desempallegant-se de la captivitat dels interessos de la gran burgesia, endegui la reforma per pròpia iniciativa¹⁶⁸². El drama es que mai ho aconseguí. El fracàs de la II República s'ha atribuït a la manca de classes mitjanes republicanes, que haurien d'haver estat el sòlid basament de la primera democràcia espanyola¹⁶⁸³. Pels reformistes, la classe mitjana ha de garantir la "sostenibilitat" de l'ordre social. Es reconeix a ella mateixa com el "just mig" catalitzador de la concòrdia

¹⁶⁸⁰ Ho teoritza a la seva obra *Capitalismo, socialismo, democracia* (1942)

¹⁶⁸¹ Els consideraven del seu bàndol, però no feien res per captar-los, doncs ja vindrien pel seu propi peu per acció del fatalisme econòmic. La classe obrera, per altra banda, simplement els tolerava, Juliá, S. op. cit. (2004), pp. 185-188.

¹⁶⁸² La historiografia sobre la matèria també ha incidit en la incapacitat de la classe mitjana per constituir un projecte autònom independent de la burgesia, per exemple, veure l'obra sobre els petits propietaris agraris, *Propietarios muy pobres*, de Juan José Castillo, que porta per subtítol *sobre la subordinación política del pequeño propietario en España*.

¹⁶⁸³ L'escassetat, desestructuració i deficiència històrica de les classes mitjanes ha estat una obsessió pel reformisme social espanyol, Castillo, S.op. cit., p.140.

de classe¹⁶⁸⁴, àrbitre entre extrems. Un intel·lectual burgés conservador, S. de Madariaga, proclama que classe mitjana és el mateix que dir “civilització”. Aquesta manca d’una zona temperada que equilibri els extrems, explicaria les turbulències de la història d’Espanya al s.XX, inclòs la “lluïta fratricida” de la Guerra Civil¹⁶⁸⁵.

La historiografia ha posat de manifest que, des del s.XIX, existeix una realitat viva que es correspon amb el que podem anomenar una “classe mitjana”, però que només adquireix consciència tard i de forma incompleta, raó per la qual la seva mobilització fou nímia i la seva organització, inapreciable, a resultes de l’accentuada fragmentació, polarització interna i discontinuïtat conjuntural¹⁶⁸⁶. Els historiadors s’han barallat amb la indeterminació conceptual de les fonts de caire administratiu, polític o literari per tractar de delimitar els contorns d’aquesta classe¹⁶⁸⁷. Tants dels censos per oficis, que no registren la diversitat interna de les professions, com de les fonts cadastrals que informen sobre els ingressos dels contribuents¹⁶⁸⁸ són fonts molt fal·libles, primer per la seva imprecisió documental, en segon lloc, pels grans matisos dins les categories professionals, i per últim, perquè la pertinença a la classe mitjana no es pot mesurar per variables merament econòmiques. Els professionals liberals, en canvi, són un sector més fàcilment registrable a les fonts. En concordança amb la pobre industrialització i la immaduresa del sector terciari, es tracta d’una franja minoritària de la població activa. Cens en mà, al 1930 representen un 4’21 % de la població activa¹⁶⁸⁹. Una minoria en via d’ascens moderat el 1919 hi ha 63.421 professionals, mentre que al 1931, aproximadament 300.000¹⁶⁹⁰. En el cens de 1930, en l’apartat de professions liberals, es compten 12.330 persones dedicades a professions jurídiques, 27.312 a mèdiques, 35.248 a l’educació, 10.493 a l’arquitectura o l’enginyeria, 2.070 a les belles arts, i 81.455 sense classificar (no dona pistes sobre qui poden ser aquests anònims)¹⁶⁹¹. Pel que fa als funcionaris, la xifra d’aquests es manté estacionària durant

¹⁶⁸⁴ Aquest és el model de modernització d’una “societat europea de classes mitjanes” que ha de garantir el progrés econòmic i l’estabilitat. Veure Ortí, Alfonso, “Estratificación social y estructura del poder: viejas y nuevas clases medias en la reconstrucción de la hegemonía burguesa”, *Política y sociedad: estudios en homenaje a Francisco Murillo Ferrol* v. 2, Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas-Centro de Estudios Constitucionales, 1987 pp. 711-736.

¹⁶⁸⁵ Nuñez Seixas, M. op. cit., p. 45.

¹⁶⁸⁶ Nuñez Seixas, M. op. cit., pp.31-45 i veure també Ortí, A, op. cit. pp. 719-721, pel que les classes mitjanes espanyoles han tendir a adherir-se al bloc de poder altburgès i reforçar la seva hegemonia. Veure també Castillo, S. op. cit., pp.150-151.

¹⁶⁸⁷ Un especialista en aquesta brega és José Francisco Fuentes Aragón. Veure, per exemple, els seus articles “Clase media y burguesía en la España liberal, (1803-1874): ensayo de conceptualización”, *Historia social*, n° 17, (1993), pp. 47-61, i “Clase media y bloque de poder en la España de la Restauración”, *Revista de estudios políticos*, n° 85, (1994), pp. 121-142.

¹⁶⁸⁸ Nuñez Seixas, M. op. cit., p.30.

¹⁶⁸⁹ Cens de 1930, Volum II, “Resúmenes generales” de la nación, subapartat “clasificación de los habitantes en la población de HECHO, por sexo, edad, estado civil y profesiones o industrias”. Consulta disponible en xarxa al lloc web del INE.

¹⁶⁹⁰ Martínez Cuadrado (p.268) dona la xifra de 354.173, mentre que Castillo (p.154), 315.562.

¹⁶⁹¹ Cens de 1930, Volum II, “Resúmenes generales” de la nación, subapartat “clasificación de los habitantes en la población de HECHO, por sexo, edad, estado civil y profesiones o industrias”. Consulta disponible en xarxa al lloc web del INE.

els anys trenta (1930, 111.590, 1'32%, 1940, 111.440, 1'13% de la població¹⁶⁹²). Els professionals liberals han superat en número als funcionaris per primer cop l'any 1925, durant una època de *desarrollismo* autoritari. El franquisme, però, suposa un augment de burocratització puig entren en joc dues línies paral·leles, el funcionariat d'Estat i el del partit¹⁶⁹³ i també un increment de la intervenció política de l'elit burocràtica, al no existir ni partits ni parlaments. La pluralitat genètica de la classe mitjana ha fet de mal cercar una coherència en les seves actituds polítiques. En una aparent tautologia, se l'ha associat indistintament tant a la democràcia com al feixisme durant la mateixa dècada dels trenta. La seva versatilitat s'ha de posar en relació en variables tan determinants com la zona geogràfica, a l'activitat laboral, o la cultura i el sistema de valors. No hi ha hagut una adhesió col·lectiva de la classe mitjana a un partit o un moviment polític concret. Quan s'ha intentat organitzar com a classe, mai han aconseguit passar de la fase pilot. Les intermitents iniciatives en aquest sentit, han estat, invariablement, de tarannà reaccionari¹⁶⁹⁴, malgrat facin professió de fe d'apoliticisme. Aquestes organitzacions són satèl·lits d'interessos que poca relació guarden amb les preocupacions d'un humil comerciant. Per exemple, als anys trenta, hi ha una Federación Española de Clases Medias¹⁶⁹⁵, afecta a la CEDA.

Aquestes associacions, recurrent al ideal aristotèlic del just mig, representen a la classe mitjana com l'assegurança de l'ordre social, i per tant, com el baluard de la civilització enfront l'anarquia. *En la hora actual de España (...) la desaparición de las clases medias, hoy casi en trance de desaparecer, sería un golpe mortal que nos haría caer en los abismos de la barbarie*¹⁶⁹⁶. Pilars d'aquest ordre social són la propietat, la família, la unitat de la pàtria i la religió catòlica, valors de la civilització occidental que encarna, com ninguna altra, la classe mitjana. Aquesta auto-apologia es combina amb un discurs victimista. A despit de la seva importància, la classe mitjana ha estat sempre infravalorada i tenallada entre les disputes entre les classes altes i les baixes. Les classes mitjanes senten estar en una situació agònica, en trànsit d'extingir-se per efecte proletarització, que no només significa pèrdua de poder econòmic, sinó de prestigi social, que és allò que més horroritza a la mentalitat burgesa. La crisi mundial no ha fet més que agreujar aquesta situació. Aquesta té menys repercussions a

¹⁶⁹² Martínez Cuadrado, M. op. cit., p.278.

¹⁶⁹³ Ibidm., p.280.

¹⁶⁹⁴ Fuentes Aragonés, per exemple, qualifica l'únic exemplar de la capçalera *La clase media*, com a portaveu d'un feixisme *avant la lettre*, Fuentes Aragonés, J. F, "Clase media y bloque de poder...", op. cit., p. 134.

¹⁶⁹⁵ Pràcticament no es coneix res d'aquesta associació. Al 1932, fa campanya contra l'Estatut català al costat d'associacions patronals, "La campaña contra el Estatuto", *La Vanguardia*, 23 de juliol de 1932, p. 16.

¹⁶⁹⁶ Fernández Sánchez-Puerta, Francisco, *Las clases medias y sus problemas*, Madrid : Impr. Sobrinos de la Sucesora de M. Minuesa de los Ríos, 1934, p. 19.

Espanya, per la manca d'integració de l'economia espanyola al sistema internacional, però no per això deixa el país de participar en aquesta recessió mundial¹⁶⁹⁷. J. Palafox, coincideix amb historiadors de la política com G. Jackson, en que la crisi dels anys trenta a Espanya té més causes polítiques que econòmiques. Per Palafox, el que hi ha és una “crisi de confiança” de les forces vives de l'economia amb la nova República¹⁶⁹⁸, un concepte estrany a l'economia, per com s'ha demostrat s.XX en estès, decisiu per marxa d'aquesta. Les classes privilegiades tradicionals ja no poden vampiritzar l'Estat republicà, i la seva primera reacció, retirar el capital a l'estranger, es prou eloqüent sobre la seva hostilitat vers la democràcia. Per la burgesia, la crisi és política, i requereix solucions també polítiques. La classe mitjana “seguidista” és de la mateixa opinió. Assotada per les inclemències del capitalisme, hi ha un enveja cínica vers el proletariat, que ha sabut organitzar-se i obtenir millores salarials, drets i facilitats, de les que no disposa la classe mitjana, a través del rebombori i el xivarri. L'Estat ha estat també més atent a les necessitats del proletariat, deseparant a la classe mitjana. Prescindint dels mètodes “xantatgistes” del proletariat, les classes mitjanes també han d'aprendre a col·laborar a través de sindicats i corporacions professionals catòliques, procediment, que, fet i fet, colla encara més la seva dependència a les elits. S'és conscient, però, de la dificultat per aglutinar a una classe tan heterogènia, però es necessari en tan en quan alguns sectors estan flirtejant amb el proletariat. El feixisme és admirat per la seva capacitat per atropar a tota la classe mitjana entorn d'un projecte nacional¹⁶⁹⁹.

La classe mitjana més progressista no s'auto-representa políticament com a classe, sinó a través de partits populars, com els republicans o tria el socialisme anteposant la seva identitat com a treballadors també masegats pel sistema capitalista. Pels intel·lectuals liberals, la democràcia s'ha de vehicular per mitjà d'una “revolució popular” de la classe mitjana amb el suport obrer¹⁷⁰⁰. Però pels socialistes, la classe mitjana ja ha fet salat, i ha quedat definitivament despenjada dels temps. Ara, cal que s'assimili al proletariat, el nou protagonista de la història. Al cap hi a la fi, la classe mitjana també és víctima del sistema capitalista i, sent conseqüent, s'ha d'alinear al costat dels altres afectats. També apel·la a la classe mitjana la dreta, que confia en una “majoria silenciosa” dipositària dels valors tradicionals, per a bastir un règim d'ordre. És

¹⁶⁹⁷ Com explicà Hernández Andreu, Juan, *Depresión económica en España, 1925-1934: crisis mundial antes de la guerra civil española*, Madrid: Ministerio de Hacienda, 1980.

¹⁶⁹⁸ Palafox, J. *Atrazo económico y democracia : la Segunda República y la economía española : 1892-1936*, Barcelona: Crítica, 1991, pp.174-175.

¹⁶⁹⁹ Fernández Sánchez-Puerta, F. op. cit., p. 29.

¹⁷⁰⁰ Juliá, S. op. cit., (2004), pp.220-226.

té molt present l'exemple contemporani del feixisme. Calvo Sotelo assenyala com a responsables de la "revolució hitleriana" als *jóvenes sin colocación, rentistas arruinados, universitarios con hambre comerciantes y propietarios sin resistencia ya, que no quiere proletarizarse*¹⁷⁰¹. El suport de la classes mitjana tan a un règim democràtic com un d'autoritari certifica que no hi ha només una classe mitjana, sinó moltes. Les dretes mobilitzen les classes mitjanes invocant els valors tradicionals (pàtria, família, moralitat...) i recorrent als fantasmes íntims de les classes mitjanes: comunisme, col·lectivització de la propietat, dissolució moral... Per sobre de tot, s'afana a interposar-se entre les classes mitjanes i els partits republicans. La democràcia liberal deixa el camí expedit al socialisme i aquest pretén anivellar, en la pobresa, totes les classes, socialitzar la propietat familiar, i convertir a tothom en treballadors en grans aixams col·lectius. El republicans, aliats amb els socialistes, formen un *totum revolutum* subversiu. El govern de Front Popular del 36 és governat només nominalment pels republicans, perquè a la pràctica, manen els socialistes. Azaña se sent amb l'obligació de tranquil·litzar les classes mitjanes després de la victòria del Front Popular deixant clar que aquell és un govern burgès, i Calvo Sotelo ho aprofita astutament per denunciar, de cara a les classes mitjanes, l'espectacle d'una burgesia que es devora a ella mateixa, una autodestrucció que cal aturar no només derrotant als marxistes, sinó també amb aquells suïcides que estan cometent un acte contranatural contra la seva classe¹⁷⁰².

La universitat és una via d'ascens social tradicional per les classes mitjanes de províncies des de la segona revolució industrial¹⁷⁰³. Els joves es traslladen a la capital, on estudien una carrera (normalment, Dret) i són reclutats com a professionals o buròcrates¹⁷⁰⁴. En menor mesura, exerceixen professions liberals com la medicina i l'advocacia, i també la docència. Amb el calaix fet gràcies a la bonança econòmica de postguerra, la petita burgesia de províncies aconsegueix enviar els seus fills a la universitat, que dobla la població estudiantil durant els anys vint¹⁷⁰⁵. La universitat es converteix en un reducte de la classe mitjana exclosa del poder polític i econòmic per les oligarquies. D'aquest "gueto polític per l'autoafirmació de la classe mitjana"¹⁷⁰⁶ emergeix la revolta per la democratització de l'atrocinada universitat burocràtica i, també, per la reforma d'un Estat d'estructures oxidades i mal adaptat al ritme dels

¹⁷⁰¹ Punset Blanco, Ramón, *Las clases medias ante la crisis del Estado español. El pensamiento de José Calvo Sotelo*, tesis inèdita, p.583.

¹⁷⁰² *Ibid.*, p.328.

¹⁷⁰³ Perspectiva històrica a Lacalle, D, *Técnicos, científicos y clases sociales*, Madrid: Labor, 1975, pp.78-80.

¹⁷⁰⁴ Shubert, Adrian, *Historia social de España (1800-1900)*, Madrid: Nerea, 1991, p. 167.

¹⁷⁰⁵ Dades aportades per Lozano, C. op. cit., p.104.

¹⁷⁰⁶ Portantiero, J.C, op. cit., p.24.

canvis socials. La universitat republicana és el *sanctasantum* d'aquesta classe mitjana de la que ha sorgit l'actual classe dirigent. El truncament de la via universitària a la promoció social pot ser un dels factors que condueixin a aquestes classes mitjanes (o un segments d'ells, "la força de treball intel·lectual en formació") a enrolar-se a un partit i cercar una nova estabilitat en la conquesta del poder polític¹⁷⁰⁷. Per altra banda, la dreta els hi recorda com sota un règim soviètic, no hi ha manera d'ascendir que valgui, tampoc a través de la universitat. Sense anar més lluny, el protocomunista "Gracchus" Babeuf, propugnava l'abolició de les universitats com a germen de desigualtats. La sociologia tendeix a assumir que la universitat dels anys trenta és ja una espai vital de les classes mitjanes, i la utilitza com una palanca d'ascens social, no una universitat de senyorets, que hi assisteixen per prestigi, o per passar l'estona. Com ja hem vist, els propis estudiants del moment ja tenen una consciència de ser un nou tipus d'universitaris (i ho corroboren els seus professors), que va a la universitat a suar per llaurar-se un pervenir: el senyoret ja pot viure de les rendes¹⁷⁰⁸. Tanmateix, en el cas espanyol, tampoc s'ha comprovat empíricament la procedència social dels estudiants. L'únic estudi exhaustiu sobre l'origen social dels universitaris espanyols a l'època entre guerres és el laboriós estudi d'I. Varela sobre la universitat de Santiago, que confirma que la majoria d'estudiants són fills de professionals liberals que estudien per perpetuar la tradició familiar, és a dir, ni altburgesos ni aristòcrates. Això, però, no significa que la universitat dels anys trenta estigui "democratitzada": el nombre de proletaris és ínfim i la petita burgesia és també escassa¹⁷⁰⁹.

13.3. Interessos professionals, elitisme i relació amb les masses dels estudiants.

La matrícula universitària a Espanya davalla després del pic màxim al que havia arribat als anys centrals de la dècada dels vint. La neutralitat bèl·lica i la bona salut econòmica poden ser raons d'aquest augment. La població universitària espanyola ha arribat a un

¹⁷⁰⁷ Kotschning, Walter Maria, op.cit., p.74.

¹⁷⁰⁸ Formica, M. *Visto y vivido. Pequeña historia de ayer*, Barcelona: Planeta, 1982, p.73.

¹⁷⁰⁹ Varela, I. op. cit, (1989), pp. 190-191. Altres monografies també apunten aquest predomini de les classes mitjanes a la universitat dels trenta, tot i que és estimatiu, doncs no hi ha cap altre estudi exhaustiu de la procedència social dels estudiants d'aquells anys. Un exploració sobre la procedència dels alumnes de Filosofia i Lletres a la universitat de Valladolid, a través de les partides de naixement dels alumnes dels anys republicans, on consta la professió dels pares, denota que la gran majoria són fills de pagesos i "industrials", categories que fan referència al petit-mitjà propietari, i no al gran propietari de mitjans de producció. En un esglaió inferior, es troben els fills de professionals liberals (advocats, metges, mestres) i alguns fills de comerciants i gairebé cap fill d'obrer o jornalero. La universitat alemanya té un composició semblant, amb un 31, 7% d'estudiants procedents de les classes altes (jerarquia militar, professionals acabats, terratinents, executius, propietaris de fàbrica...), una majoria del 60,7 de les classes mitjanes (oficials, petits professionals, petits propietaris, artesans independents, botiguers...) i un 5,8% de les classes populars (empleats, obrers, jornaleros...). Kotschning, W. M, op. cit., p.57. Steinberg, op. cit., pp. 25-27. Segons Wolfgang Zorn, els estudiants universitaris alemanys procedeixen en la seva majoria de les classes mitjanes, amb un 28, 6% de fills de funcionaris, Zorn, Wolfgang, "Student politics in the Weimar Republic, *Journal of Contemporary History*, n°5, (1970), p. 128.

rècord històric al començar el curs acadèmic 1928-1929 (41.229 matriculats¹⁷¹⁰), i ara tendeix a minvar, com a mecanisme de regulació davant la caiguda de l'oferta. La crisi econòmica, que obliga a alguns estudiants a abandonar els estudis¹⁷¹¹, i sobretot, que dissuadeix a molts altres de començar una carrera, i les mesures profilàctiques establertes per les noves autoritats (més que la desafecció dels estudiants vers la República, causa adduïda per la dreta per explicar aquest fenomen ja des de les beceroles de la República) són factors propiciatoris d'aquest descens. La universitat passa de 41.229 alumnes el curs 1928-1929 a 33.633 en el primer curs inaugurat sota el règim republicà, però el descens ja havia començat abans, amb un sotrac en la matrícula al curs 1929-1930 (33.557) que s'explica tant per la crisi, com la repressió primoriverista sobre la institució. Ara bé, no té perquè haver una relació directa entre crisi i descens de la matrícula. Molts cops és ben bé el contrari. Quan manca l'oferta laboral s'allarga l'escolaritat per postergar la incorporació dels joves al món laboral. Una manera de protegir als joves de la societat, però també la societat dels més joves. Una de les solucions proposades per l'OIT per remeiar l'atur juvenil és, precisament, prolongar el temps d'escolarització, com ja hem vist¹⁷¹², el que pot ser només una fugida endavant. L'índex d'estudiants disminueix, però continua essent alt (equiparables a la d'altres països europeus més punters industrial i tecnològicament i amb un sistema educatiu molt més consolidat). A més, si bé disminueix la matrícula universitària, no passa el mateix amb els estudiants de les escoles tècniques, una dada que més tard ampliarem. Tanmateix, la seva densitat universitària és de les més baixes d'Europa, per sota de països com Polònia, Hongria, Suècia, Txecoslovàquia, o Romania¹⁷¹³, però per sobre de Itàlia o Gran Bretanya, dos països amb dues casuístiques moltes concretes (*check point* d'accés imposat pel nou règim feixista, un, model educatiu tradicionalment elitista, l'altre), que fan de la proporció entre els seus estudiants universitaris i el total de la seva població sigui la més baixa d'Europa.

Que el vèrtex de la piràmide educativa sigui, proporcionalment, més ample que la base és típic dels sistemes educatius classistes¹⁷¹⁴. La República s'esmerça en pal·liar aquests desequilibris, donant prioritat al foment de l'educació primària. Les carreres més representades, són, per ordre de major a menor, Medicina amb 12.222 alumnes al

¹⁷¹⁰ Mancebo, M. F., op. cit., (1994), p. 281.

¹⁷¹¹ Un cas paradigmàtic és el de Juan Antonio Maravall, que ha d'abandonar els seus estudis de doctorat pels seus problemes econòmics, Fresán Cuenca, F. J., op. cit., p.55.

¹⁷¹² *Undermine their character, diminish their occupational Skill, an menace the future development of the nations*, diu la resolució, que es pot consultar a la web de l'OIT,

http://training.italco.it/ils/CD_Use_Int_Law_web/Additional/Library/English/Recommendations/R045.HTM,

[Consulta: 6-04-2010].

¹⁷¹³ Kotsching, W.M., op. cit., p.17.

¹⁷¹⁴ Portantiero, J. C., op. cit., pp.17-18.

curs 1932-1933, seguida de Dret, amb 11. 796, i, a molta distància, Ciències (3.350), Farmàcia (3.234) i Filosofia i Lletres (3.054)¹⁷¹⁵. Aquestes dades indiquen, en primer lloc, que la universitat es segueix concebut com una palanca de promoció social, essent predominants les carreres amb una sortida professional més prefixada. En segon lloc, que aquestes dues carreres pateixen un problema evident de congestió, i les expectatives dels alumnes de trobar una col·locació segura cursant massivament aquests estudis estreny l'oferta laboral. Per últim, el predomini de dues llicenciatures clàssiques, com Medicina, i sobretot Dret, posen de manifest com la universitat encara està poc adaptada als canvis econòmics i no és pas una base d'operacions de "la investigació i el desenvolupament" que ha de formar el "capital humà" que requereixen les noves empreses, sinó, com ja hem esmentat, un mitjà d'ascens socials a través de les professions clàssiques de metge, jurista, buròcrata... La carrera de Ciència està poc desenvolupada, i de fet, en gairebé totes les universitats és la menys cursada, llevat (i no casualment) a Barcelona¹⁷¹⁶, on només és superada per Medicina. Dret, en canvi, és la tercera, en retrocés, com, de fet, està succeint a tots els països capdavanters: A Alemanya, per exemple, els estudiants de medicina gairebé tripliquen els de drets¹⁷¹⁷

Calibrar la congestió del mercat de professionals titulats pot ser molt complexa amb les dades disponibles, doncs s'han de posar en relació variables com el nombre de llicenciats, els professionals que deixen el seu lloc vacant per jubilació o mort, i la demanda extra generada pel propi desenvolupament econòmic. A Espanya, aquesta demanda extra evoluciona prou lentament pel retard del país. Però l'*stock* de llicenciats no és excessivament elevat. El curs 1931-32 es llicencien 3.413, aquells que van començar els seus estudis els anys del *boom* de la matrícula¹⁷¹⁸. Aquesta quantitat s'abreuja a la meitat el curs següents, reflectint el descens dels matriculats després d'aquest moment àlgid. Amb aquestes dades, i a la vista de les xifres sobre professionals del cens de 1930, la situació pot semblar preocupant però sense arribar a ser crítica. Cal tenir en compte que hi ha molts professionals envellits al 1930 (21.000 de més de 60 anys), que, se suposa, s'han de retirar en dates pròximes. És ben cert que hi ha gairebé tants estudiants de Dret com professions jurídics en actiu, però molts llicenciats de dret s'encaminaven a altres sortides professionals, com la burocràcia o la política, i que a Espanya, per la seva estructura educativa classista de piràmide proporcionalment invertida (malgrat als avenços en la universalització que fa la

¹⁷¹⁵ *Annuario estadístico de España, 1934*, secció cultura, apartat ensenyament universitari, consultat als fons històric documental del INE, <http://www.ine.es/inebaseweb/treeNavigation.do?tn=102811&tns=102908#102908> [Consulta: 6-04-2010]

¹⁷¹⁶ Idem.

¹⁷¹⁷ Kotschnig, W. M, op. cit., p.24.

¹⁷¹⁸ *Annuario estadístico de España, 1932-1933*, secció cultura, apartat ensenyament universitari, consultat als fons històric documental del INE, <http://www.ine.es/inebaseweb/treeNavigation.do?tn=93911&tns=93926#93926> [Consulta: 6-04-2010]

República) és un dels països en els que la *ratio* metge persones és més elevada, un per cada 1.000 pels 1 a 1557 d'Alemanya o els 1 a 1300 d'Itàlia¹⁷¹⁹. Un altra cosa són les condicions de treball, que sí poden deteriorar-se encara que el mercat tingui capacitat per absorbir l'oferta. Molts d'aquests metges, per exemple, són metges rurals malpagats pels municipis. És a dir, s'ha de diferenciar entre "atur" i "desclassament", i sembla que, pel cas espanyol, és preferible utilitzar el segon concepte.

El govern del primer bienni activa la senyal d'alarma per l'increment de l'atur intel·lectual, que interpreta com una conseqüència de la superpoblació universitària, i que desborda allò estrictament pedagògic per esdevenir un problema d'índole social i econòmic¹⁷²⁰. Les mesures que cal adoptar són urgents, peremptòriament justificades per històries com la dels joves advocats que han de servir en menjadors col·lectius per poder subsistir, o dades, no menys tremebundes, com la *ratio* de 1/5 entre els metges que moren i els que aconsegueixen ingressar a la professió sanitària. Això crea un tipus humà socialment perillós, el "pseudo-científic indigent", intel·ligent i rancorós. Però aquest excés d'universitaris no només genera atur intel·lectual i ocasiona el naixement d'aquest tipus humà antisocial. No només afecta a les professions liberals, sinó a al sistema econòmic sencer: mentre que la universitat s'embussa d'estudiants amb un futur professional incert (i malgastant anys no productius a la universitat, que surten cars a l'economia nacional¹⁷²¹) el comerç, la indústria i l'agricultura hi manquen perits experts. És a dir, el problema no és només d'obtenció en les professions liberals, sinó que la saturació repercuteix en greuge d'altres sectors econòmics en tant les universitats drenen estudiants que haurien d'anar a parar a les escoles tècniques, els quals, apostant per professions de prestigi però poca projecció, o per afany d'obtenir un diploma sense estar preparats, erren *el camino de su porvenir, que coincide con el interés del país*¹⁷²². És a dir, s'està preconitzant una selecció de l'alumnat universitari, no només per elevar els nivells educatius, ni per alleugerir la competència entre professional, sinó per desviar l'excedent d'estudiants a les escoles tècniques en ares a assolir una major integració entre la formació superior i un sistema econòmic en crisi. Dit d'una altra manera, s'estan proposant mesures per controlar el nombre i la distribució dels estudiants d'acord a les necessitats econòmiques del país,

¹⁷¹⁹Dades extretes de Morelli, Anna, "La 'missione' de medico negli anni' 30", *Libere Professioni...* op. cit., p.158.

¹⁷²⁰ Circular del Ministeri d'Instrucció Pública als catedràtics, publicada a *Anales de la Universidad de Madrid*, Madrid: Univesidad de Madrid, 1933, p.133.

¹⁷²¹ Segons dades de C.Lozano, un estudiant costa de mitjana 735 pts anuals l'any 1932 (al 1913, la mitjana és de 520 pts, Lozano, C. op. cit., p.107.

¹⁷²² *Anales de la Universidad de Madrid*, 1933, p.134.

de manera que l'educació s'adapti a les necessitats del mercat ocupacional, que és el que s'està fent en totes les nacions modernes amb una economia planificada.

Però la universitat es manifesta en contra el caràcter pragmatista i antiliberal d'aquestes propostes, ja que es té la certesa que el problema universitari no ha de ser abordat des d'una vessant professional, sinó des de la cultura i la investigació, "funció primordial de la universitat"¹⁷²³. El nombre d'universitaris no han de ser limitats per imperatius econòmics, sinó en base a criteris purament intel·lectuals¹⁷²⁴. Govern i catedràtics discuteixen entre un model d'universitat rendible i ensivellada als requisits del sistema econòmic (que tendeix a ser integrat i a planificar-se, i, per això mateix, és antiliberal), i una versió corregida i millorada de la universitat tradicional com a vestal de la cultura i la ciència, no deshonrada per la influència de prosaics interessos econòmics i productius. El projecte de reforma universitària de març de 1933, va dirigit a conciliar aquests dos models, amb el seu llarg paràgraf inicial sobre el valor de la cultura i la seva voluntat expressa de racionar el nombre de llicenciats.

En les polítiques del govern per atenuar l'atur intel·lectual està la de limitar l'ingrés universitari a aquells alumnes que donin la talla intel·lectualment, a través d'un examen d'ingrés o una espècie de "curs pont". Les beques, per altra banda, creen alguna contradicció, doncs s'està habilitant l'accés a la universitat a estudiants que abans el tenien vedat, per això en les bases d'aquestes s'especifica que només les rebran els més necessitats, i que acreditin una solvència acadèmica¹⁷²⁵. El mètode empleat per seleccionar els estudiants segons les seves aptituds és l'examen d'ingrés (establerts a la Universitat de Barcelona, a la facultat de Filosofia i Lletres de Madrid, i, a partir del primer mandat de Villalobos, a totes les universitats de l'Estat). L'examen d'ingrés ha de garantir que els nous universitaris tinguin un nivell òptim, per tal que el grau d'exigència de l'ensenyament universitari puguin ser més elevat, i, presumiblement, la

¹⁷²³ Ibidm., p.135. Des de la universitat, els catedràtics són molt reticents a l'establiment d'un *numerus clausus*, ja que la selecció s'ha de fer per qualitat i no per quantitat. Per tant, el que cal fer apujar els nivells. Cal evitar a tota costa que la universitat esdevingui una "escola professional". Aquesta actitud dels professors ha estat observada en els informes que s'elaboren des de les distintes facultats a les tres universitats treballades, Madrid, Valladolid o Sevilla. Un exemple d'aquesta última, a les Actas de la Junta de Gobierno de la Facultad de Filosofía y Letras, 8 de Junio de 1932", AHUS. Els catedràtics tenen una visió tradicional del que ha de ser la universitat (no per això pitjor que la moderna), independent dels interessos del sector productiu.

¹⁷²⁴ Ara bé, els professors no prediquen amb l'exemple. Aprovar a la universitat republicana sembla relativament senzill, a tenor dels expedients que hem anat consultant. I, o no arriba el talent, arriben les influències. L'aprobat per recomanacions és una pràctica molt arrelada a la universitat espanyola que continua de plena actualitat a la universitat "moderna" de la II República. Ho hem pogut comprovar en l'enorme quantitat de peticions que rep el catedràtic de Dret Pedro Sainz Rodríguez (el seu arxiu es pot consultar a la Fundación Universitaria Española) i, que aquest dona satisfacció. Professors com Sainz no només aproven als seus alumnes "recomanats", sinó que fa gestions amb els seus col·legues. Així, el catedràtic paga o rep futurs favors, personals o pel col·lectiu que representa. Sainz, que alterna la seva carrera acadèmica amb la política com un dels líders de Renovación Española, pot aconseguir aprovats a canvi de donacions o vots al seu partit. Eus aquí un exemple de xarxa social.

¹⁷²⁵ Veure el "Decreto disponiendo que la matrícula en todos los centros docentes dependientes de este Ministerio, sea gratuita para los alumnos seleccionados", *Gaceta*, nº 220, 8 d'agost de 1931, p. 1062-1063. i a "orden estableciendo las reglas, que se insertan, para la concesión de becas", *Gaceta*, nº 163, 11 de juny de 1932, pp. 1839-1840 i l' *Anuario de la Universidad de Madrid, curso 1933-1934*, Madrid: Universidad, 1933.

capacitat dels futurs professionals, major. L'examen d'ingrés per ell sol, però, no és suficient per a reduir els nombre d'estudiants. Algunes de les possibilitats que es barallen en aquesta direcció són el *numerus clausus*, és a dir, un nombre tancat d'estudiant per promoció¹⁷²⁶ (una mesura que, en aquests moments, han posat es pràctica en universitats com l'alemanya, amb la llei contra la massificació universitària, la *Gesetz gegen die Überfüllen deutscher Schulen und Hochschulen* d'abril de 1933, com en el seu moment la reforma Gentile va establir uns màxims¹⁷²⁷; els reformistes poden aprovar el fons, però no la forma) o, fins i tot, l'eliminació d'universitats (una vella proposta institucionista) que mai s'arriba a realitzar per les resistències de les universitats que tenen tots els números per desaparèixer (com les universitats de Valladolid, La Laguna, Múrcia o Oviedo, amb un número de matriculats remarcablement inferior a la resta). En el cas de la supressió d'universitats, ja apareix una constant en les reivindicacions dels professionals contra l'atur intel·lectual: el conflicte d'interessos entre professionals (o aprenents de tals) de diferents rams, que impedeix l'enteniment mutu, i, per tant, que els hi resta capacitat de pressió¹⁷²⁸. A no ser que s'enganxin a un moviment de major amplitud, que no sigui professional sinó polític. Una altra mesura és la supressió dels "estudiants lliures", que són aquells que no assisteixen a classe i només es matriculen als exàmens. Aquesta només es porta a terme plenament a Barcelona, i no sense dificultats¹⁷²⁹.

Les reivindicacions de tots els col·lectius estudiantils¹⁷³⁰, com ja hem vist, també s'adrecen a l'establiment de criteris selectius no classistes pels estudiants, a la renovació docents (doncs la culpa del baix nivell universitari no és només dels alumnes, sinó de la manca de destresa instructiva del professor, i també, perquè puguin incorporar-se professors més joves), però, en tant han de defensar els interessos de tots els estudiants, no es mostren oficialment favorables ni amb la supressió dels lliures ni amb la reducció del número d'universitats, ni tampoc amb el *numerus clausus*¹⁷³¹. La FUE està molt atenta a que la selecció d'alumnes no

¹⁷²⁶ La preocupació per la massificació universitària ocupa un espai important en el preàmbul de la Llei de Reforma del sistema educatiu, presentada al parlament el dia 17 de març de 1933, *Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes*, apèndix 6 al número 313.

¹⁷²⁷ Barbagli, M. op. cit., p.220.

¹⁷²⁸ Una de les universitats amb major índex de conflictivitat, Valladolid, va estar en el punt de mira durant tota la República. Això explica segurament que les autoritats acadèmiques no deixin passar res als estudiants esvalotadors, que acaba generant més desordres.

¹⁷²⁹ Ribas Massana, Albert, op. cit., pp 80-81.

¹⁷³⁰ L'atur intel·lectual fou un dels temes de debat central, junt a la politització del moviment estudiantil, del IV Congrés de la UFEH, al març de 1935.

¹⁷³¹ Juan Universitario (pseudònim de Manuel Usano), "Más universidades, menos estudiantes", *F.U.E* (València), 1 de nombre de 1932, p.5. Això opina un estudiant valencià, com Usano, però, poc temps després, la madrilenya *Gaceta Universitaria* (nº5) mostra el seu recolzament a la supressió d'universitats (p.1) Tampoc hi ha acord unànime en el refús al *numerus clausus*.

discrimini en funció de l'extracció social del candidat. Al costat del racionament del nombre de llicenciats, el que, sobretot, demanen els estudiants és el reconeixement del seu títol oficial, que els acredita com a únics aptes per exercir una professió en virtut a la inversió en ensenyament que han fet¹⁷³², i per això reclamen un llei sobre atribucions de les professions. No oblidem que la revolta contra la Dictadura havia començat com una querrela sobre l'oficialitat dels títols, en autoritzar el ministre Calleja l'expedició de diplomes oficials a les universitats privades. Els estudiants demanen una solució a l'intrusisme professional¹⁷³³, és a dir, a la competència deslleials d'aquells que exerceixen sense títol (per exemple, curanderos i homeòpates, o droguers que venen compostos farmacèutics), o d'aquells que s'extralimiten en les seves competències (aparelladors que projecten obres, per exemple). La majoria de vagues convocades durant el primer bienni per les associacions professionals (estem a l'etapa del la FUE professionalista), responen a aquest neguit dels estudiants pel seu futur laboral, i solen anar adreçades a combatre l'intrusisme professional¹⁷³⁴.

Molts cops, però, aquestes protestes enfrontaven professionals o futurs professionals entre ells, la qual cosa juga en contra la unanimitat estudiantil predicada per les associacions professionals¹⁷³⁵ (en nom de la qual cal expulsar tot interès extrauniversitari, com la política o la religió). En aquestes ocasions, els estudiants prenen partit a favor del grup de pressió aliens als interessos purament universitaris, i, consegüentment, corrompen el seu discurs. Amb certa raó poden respondre els estudiants polititzats, com els comunistes, acusats de crear discòrdia en el si d'un moviment estudiantil harmònic, que el professionalisme divideix el cos estudiantil en una pugna materialista d'interessos¹⁷³⁶, i que les seves mires són sempre egoistes (el

¹⁷³² *Los profesionales liberales han de tener un modus vivendi por el hecho de tener un título. La capacidad profesional se ha de evaluar en la universidad, no fuera de ella*, "Los proyectos de instrucción pública", *Gaceta Universitaria*, nº5, p.1. El patrimoni de les noves classes mitjanes és el títol obtingut amb una inversió en estudis, *Las nuevas clases medias...* p. 97.

¹⁷³³ En un document de quatre demandes mínimes, la primera petició va precisament dirigida a prendre mesures per posar cura als mals de l'intrusisme, citat a Mancebo, M^a F^a, op. cit., (1994), p. 131. En aquest punt, es sol·licita que les escoles tècniques siguin jurisdicció del Ministeri d'Instrucció, i no de Treball, i que hi hagi un mínim de 90% de tècnics espanyols en cada empresa.

¹⁷³⁴ Podem enumerar les vagues dels estudiants d'odontologia (abril de 1932, febrer de 1933, octubre de 1933...), estudiants d'escoles especials (febrer de 1933), i dins d'aquestes, d'enginyeria industrial, (octubre de 1932, gener de 1933), aparelladors (juny de 1932) arquitectura, (octubre 1932) comerç (març de 1933), farmàcia (novembre de 1932, febrer de 1933), magisteri (juny de 1932, abril de 1933, novembre de 1933). Gairebé totes les vagues són convocades pels estudiants d'escoles tècniques, i el seu punt àlgid és febrer-març de 1933, com avantsala de la vaga general del 10 de març de 1933.

¹⁷³⁵ Les pugnes professionals emmetzines les relacions entre estudiants. Els estudiants d'algunes facultats no secunden les vagues professionals convocades per la FUE, que representa tot el moviment estudiantil imparcialment. Les dificultats de la FUE per coordinar totes les associacions professionals a causa dels egoismes corporatiu, passen factura a la federació. Una de les pugnes més enconades es lliura entre arquitectes i aparelladors. Els primers intenten dinamitar la llei de reglamentació del treball dels aparelladors (desembre de 1932). L'abril de 1933, l'enfrontament arriba al seu màxim de tensió, i els aparelladors devasten la facultat d'Arquitectura. La narració dels fets i la corresponent sanció als agitadors a "Orden resolviendo diligencias practicadas con motivo de los sucesos promovidos por los alumnos de la enseñanza de Aparejadores en la Escuela Superior de Arquitectura de Madrid", *Gaceta*, nº 144, 24 de maig de 1933, p. 1380.

¹⁷³⁶ Martínez Senderos, José A. "De política universitaria", *Nosotros*, 15 de juny de 1931, p.8.

màxim benefici per una professió determinada, sense consideració cap a les altres, i, per descomptat, per altres classes socials). Aquests conflictes se solen produir entre les escoles tècniques o professionals i les universitats. Com ja hem comentat de passada, les primeres augmenten remarcablement el seu número d'estudiants durant la II República: el curs 1933-1934, per 32.855 estudiants universitaris hi ha 50.300 estudiants d'escoles tècniques o professionals, 7.500 normalistes i 1806 estudiants d'altres escoles superiors, mentre que al curs 1935-1936, per 31.908 estudiants universitaris hi ha 69.125 estudiants d'escoles tècniques, 21.323 normalistes, i 4.609 estudiants d'escoles tècniques superiors¹⁷³⁷. La disminució d'estudiants universitaris i l'increment de les escoles tècniques són fenòmens concomitants. Segurament, la devaluació dels títols universitaris porta als estudiants a renunciar a la universitat i cursar estudis més pragmàtics i potser amb més projecció a la incipient, i per tant, virginal, infraestructura industrial i tecnològica espanyola. Les escoles tècniques estan de reculada a l'Europa industrialitzada, perquè estaven essent rellevades per modernes carreres universitàries com la d'economia, i per la crisi del sector secundari, però Espanya era un país en vies d'industrialització que no havia sofert de ple l'impacte de la crisi. El capitalisme espanyol necessita, en aquell moment, més tècnics que advocats, i l'educació s'intenta acoblar a aquesta demanda de personal tècnic. La crisi de mercat també pot induir als estudiants a cursar estudis més curts i amb una sortida laboral més immediata, tot i que mal pagada, per exemple, en el magisteri (el problema dels mestres espanyols no és tan l'atur com de remuneració¹⁷³⁸). De fet, una de les reivindicacions dels universitaris de l'època és que s'escurcin els estudis, per tal incorporar-se el més ràpid possible al mercat laboral (d'aquí les queixes contra exàmens d'ingrés, cursos pont, eliminació de convocatòries d'examen, és a dir, totes aquelles mesures "progressistes" que des de les mateixes associacions estudiantils es promouen)¹⁷³⁹. Una universitat anquilosada i poc adaptada a les necessitats del mercat, veu amb mals ulls la competència de les escoles tècniques, que per altra banda, i degut al seu endarreriment, tampoc podien ser l'agent per la formació d'un exèrcit de tècnics industrials competents.

Un dels grans litigis entre professionals d'aquells temps, en els que s'involucren apassionadament els estudiants és aquell que es dirimeix entre aparelladors i arquitectes. Els aparelladors exigeixen garanties contra els atropellaments de

¹⁷³⁷ *Annuaire international de l'éducation et de l'enseignement*, París; Gèneve, Bureau International de l'Éducation, v.2, 1934.

¹⁷³⁸ Pérez Galán, M. op. cit., p.339.

¹⁷³⁹ Per exemple, quan el govern afegeix un altre curs de medicina als requerits per ingressar als estudis d'odontologia, i per tal d'incrementar el nivell d'aquests estudis, els futurs odontòlegs munten en còlera, *ABC*, 25 d'octubre de 1932, p.2.

l'intrusisme, prohibint l'exercici lliure de la professió sense acreditar un títol oficial, i reclamen que la presència del perit de materials sigui obligatòria en tota obra (l'aparellador ha de vetllar per l'òptim estat dels materials de construcció per evitar desgràcies, per tant, és imprescindible pel bé públic) sota pena de suspendre aquella obra que incompleixi aquest requisit¹⁷⁴⁰. Ja que els aparelladors aconseguen ser declarats imprescindibles, el govern es preocupa per millorar la seva capacitació tècnica (i de pas, suavitzar la competència), establint uns mínims requisits per a poder matricular-se als estudis d'aparellador, mesura que, tanmateix, no és sempre ben acollida per uns alumnes que volen escurçar el màxim la durada dels estudis per a exercir el més aviat possible. Per la seva banda, els arquitectes demanen que les atribucions dels seus auxiliars aparelladors siguin delimitades de manera precisa, negant-se a acceptar que els perits de materials puguin projectar obres, encara que aquestes siguin de petites dimensions i poca complexitat, doncs això els hi resta ingressos¹⁷⁴¹. Tanmateix, els arquitectes no donen l'abast amb tota la feina, i els seus honoraris són prou generosos, per tant, les seves exigències poc tenen a veure amb el bé públic, malgrat les embelleixin amb la retòrica de la professionalitat, la responsabilitat social i el servei eficient a la comunitat. La jerarquia laboral, per altra banda, ha de quedar ben clara: els aparelladors són ajudants que obeeixen amb exactitud les ordres dels arquitectes, mentre que els primers sempre han de cobrar més que l'obrer millor remunerat. Les pressions de les dues corporacions professionals fa que les lleis reguladores hagin estat històricament, com reconeix el decret de juliol de 1935¹⁷⁴², lletra morta. També els estudiants es mobilitzen en funció d'interessos corporatius dels grups de pressió als que formaran part en un futur proper. Els aparelladors, per exemple, mantenen un dels polsos professionals més forts amb el govern durant les protestes que s'estenen durant tot el març de 1933, i que susciten una reacció contundent del Ministre d'Instrucció Pública, que suspèn la matrícula de tots els estudiants de l'escola d'aparelladors a Madrid (això si, amb la possibilitat de tornar-se a matricular immediatament abonant un altre cop les taxes¹⁷⁴³), mentre els

¹⁷⁴⁰ Les atribucions dels aparelladors es regulen, segurament més per pressió dels arquitectes que dels afectats, durant el segon bienni. La primera de les successives lleis, el "decreto relativo a las funciones de Arquitectos y Aparejadores", *Gaceta*, n°131, 11 de maig de 1934, pp. 982-1983.

¹⁷⁴¹ Respecte el decret citat a la nota anterior, el decret de juny de 1935 limita més les facultats dels aparelladors en la projecció d'obres, només autoritzant-los a dirigir-les en el cas de no residir cap arquitecte en la localitat, "Decreto declarando que los Aparejadores con título oficial, por su calidad de Peritos de materiales y de construcción, son los únicos que, bajo la dirección de los Arquitectos ejercerán la función de constructores de obras, prohibiéndose en absoluto el ejercicio de esta profesión al os que, por no haber cursado los estudios correspondientes en las Escuelas del Estado, carezcan de título oficial", *Gaceta*, n° 153, 2 de juny de 1935, pp.1890-1891.

¹⁷⁴² Tercer decret que es promulga en el lapse d'un any sobre les competències d'aparelladors i arquitectes. El govern no acaba de trobar la fórmula i va a remolc de les associacions professionals. "Decreto relativo a los servicios de los Aparejadores en las funciones de Ayudantes técnicos en las obras de Arquitectura", *Gaceta*, n° 199, 18-7-1935, pp.650-651.

¹⁷⁴³ "Orden resolviendo diligencias practicadas con motivo de los sucesos promovidos por los alumnos de la enseñanza de Aparejadores en la Escuela Superior de Arquitectura de Madrid, *Gaceta*, n° 144, 24 de maig de 1933, p.1380

seus companys d'arquitectura no es solidaritzen gens amb les reivindicacions dels seus companys¹⁷⁴⁴. Ja en la etapa universitària, per tant, s'enceten aquests pugnes corporatives entre futurs professionals. Un altre plet és el que enfronta als estudiants de comerç amb el govern davant l'anunci de la constitució de facultats d'economia. Jorge Infante ha estudiat el cas del projecte, inèdit, d'una facultat d'economia per a la universitat de Saragossa¹⁷⁴⁵. La facultat d'economia es promoguda per la burgesia de la capital aragonesa com una cantera de tècnics per a les noves empreses capitalistes que han de donar una empenta al procés d'industrialització de la regió. La facultat d'econòmiques ha de ser creada precisament perquè les escoles mercantils no compleixen l'expedient en la formació de personal competent, segons argumenten els patricis locals. Lògicament, l'escola de comerç s'hi oposa. Els estudiants de comerç es mobilitzen (abans de la vaga general de 1933, catalitzadora cap a la política totes les protestes estudiantils professionals des de l'inici del curs 1932-1933) i reclamen al ministre De los Ríos que el títol en comerç tingui rang universitari enlloc de crear una nova facultat. Com passa amb mobilitzacions de la mateixa índole, malgrat es pretexta unes intencions desinteressades, basades en el bé públic o en raons acadèmiques, el fons de la qüestió és l'àmbit competencial professional¹⁷⁴⁶. Són les esmentades forces vives i els pares dels alumnes els que els inciten a la mobilització, en un exponent, segons l'autor, d'utilització dels centres docents per interessos gremials. Un tercer cas, en aquesta ocasió interuniversitari, és la protesta dels alumnes d'odontologia de Madrid contra la creació de la facultat d'Odontologia de València¹⁷⁴⁷. Els odontòlegs madrilenys volen preservar el monopoli de la seva facultat en la regulació de l'accés al mercat laboral, de manera que tot estudiant tingui feina assegurada sense haver de sotmetre's a l'atzar de les lleis de l'oferta i la demanda. Per la seva banda, els farmacèutics reivindiquen que no es pugui vendre específics i compostos químics en drogueries. Però, segurament, la professió més afectada pels embats de l'intrusisme és la d'enginyer¹⁷⁴⁸, doncs els artillers i els diplomats en escoles lliures poden exercir com a tals, i, per si fora poc, les empreses prefereixen contractar enginyers estrangers, millor preparats.

Els estudiants són perfectament conscient del que els hi ofereix el mercat laboral, a la vista de la situació dels joves professionals recent llicenciats. La creixent legió de

¹⁷⁴⁴ Contra l'augment d'atribucions als aparelladors es manifesta la revista de l'associació professional d'arquitectes *A.P.A.A.*, n°5, desembre de 1933, p.2.

¹⁷⁴⁵ Infante Díaz, Jorge, "A por una facultad de Economía para Zaragoza durante la II República: Escuelas de Comercio vs Facultades de Economía", *Flumen: Revista de la Escuela de Magisterio de Huesca*, n° 8 (2003), pp. 207-252.

¹⁷⁴⁶ *Ibidm.*, p.241.

¹⁷⁴⁷ "Huelga general de las Escuelas Especiales, Farmacia y Odontología", *Gaceta*, 23 de febrer de 1933, p.1

¹⁷⁴⁸ "Dos huelgas", *Gaceta Universitaria*, n°6, 30 de març de 1933, p.2.

professionals desocupats és una descoratjadora advertència pels estudiants universitaris. Una estudiant falangista, Mercedes Formica, descriu amb desolació el nivell de vida del professional liberal mitjà, que habita en una cofurna mal il·luminada, sense aigua calenta ni calefacció, ni disposa d'automòbil (símbol de prosperitat social), *las profesiones con base universitaria apenas tenían sitio en la sociedad, y si lo alcanzaban, se debía a razones de familia, no de profesión*¹⁷⁴⁹. La classe mitjana de províncies novvinguda a la universitat, amb pocs contactes socials a la gran ciutat, ho té magre per trobar una professió ben remunerada. Segurament, la situació no és tant catastròfica com pot semblar: més que penúria econòmica, el que es pateix és una pèrdua d'estatus. Ni tant sols els intel·lectuals escriptors no són ja aquells poetes maleïts típics i esparracats del s. XIX, sinó que es guanyen, encara que sigui modestament, la vida gràcies a tant per article en un proliferant mercat editorial¹⁷⁵⁰. S'hauria de matisar, per tant, aquest panorama presumptivament dramàtic, doncs la crisi té un efecte material esmorteït sobre la burgesia¹⁷⁵¹, encara que es desplomi la seva d'autoestima davant el poder organitzatiu dels sindicats, i l'augment dels salaris obrers escurci els seus guanys. La crisi, com ja hem dit, és de confiança. Això no obsta que hi hagi professionals "pobres" o molt mal pagats, entre els que destaquen els metges rurals i els mestres.

Els mestres és un col·lectiu que surt reforçat de la proclamació de la República, per l'atenció que aquesta posa en l'educació: construcció d'escoles, increment de places docents, dotació al professorat... Malgrat aquests esforços, molts professors cobren salaris irrisoris (un 53'5% reben el sou mínim, de 3.000 pts, francament en desavantatge respecte els altres funcionaris¹⁷⁵²). Els professors seran un col·lectiu molt actiu, i majoritàriament progressista (la sangria que pateix el professorat en la repressió de postguerra n'és una prova), ja sigui per les seves condicions materials, per la seva formació humanística o, sobretot, pel seu compromís amb una educació laica, universalista, i no classista com a mitjà indirecta, però més viable que cap altre, per l'emancipació popular¹⁷⁵³. Aquest decalatge entre l'autovaloració personal i la manca de reconeixement social, i, en algunes ocasions, un salari de subsistències, crea la figura del que Baroja anomena "l'extremista de la burgesia", un metge o un advocat modest,

¹⁷⁴⁹ Formica, M. op. cit., p.85.

¹⁷⁵⁰ Tuñón de Lara, M. op. cit., (1973), p. 290.

¹⁷⁵¹ Així ho argüeix Gil Pecharrromán, J., op. cit., (2002), p.72, seguint el fil de la popular conclusió de Gabriel Jackson, pel qual, els conflictes socials durant la II República no es produeixen per causes econòmiques sinó polítiques.

¹⁷⁵² Pérez Galán, M. op. cit., p.339.

¹⁷⁵³ En altres països, com Alemanya, les associacions del professorat són nacionalsocialistes, precisament pel seu compromís amb l'ensenyament de la *Kultur* alemanya, Kelly, Reece C. "German Professoriate under Nazism": a failure of totalitarian aspirations, *History of educational quarterly*, n°3, (1985), pp.261-280.

que se sent infravalorat i sublima les seves frustracions en el terreny polític¹⁷⁵⁴. Juntament amb la de mestre, la sortida professional predilecte pels estudiants universitaris (i sobretot d'aquells estudiants que no cursen una carrera tècnica o encaminada a una professió) és el funcionariat. La figura del funcionari a Espanya està poc professionalitzada. Continuava actiu el prototip de funcionari "cessant"¹⁷⁵⁵, és a dir, aquell que és reemplaçat quan hi ha un canvi de govern, la qual cosa el feia molt dependent dels avatars polítics, i l'enteranyina en les xarxes clientelars. Les reformes adreçades a professionalitzar el funcionariat i alleugerir el fardell burocràtic durant el primer bienni (que també havia de revisar, i separar del càrrec si s'esqueia, els quadres burocràtics nomenats per la Dictadura) no va acabar de ser efectiva, malgrat posar-hi voluntat¹⁷⁵⁶. La revisió de la funció pública sempre és un problema majúscul pels nous règims, que necessiten buròcrates experts pel funcionament de l'administració, però aquests solen restar fidels a qui els ha nomenat. Cessar-los significa guanyar-se un enemic automàticament, i no fer-ho, comporta deixar una excrescència de l'antic règim en el nou, que, malgrat que no s'erigeixi com a focus de resistència, si pot anquilosar l'administració amb les seves inèrcies enquistades, o les seves petites corrupteles. Durant el segon bienni, i dins de la política d'austeritat financera de Chapaprieta, s'intenta reorganitzar la funció pública mitjançant la "Llei de restriccions". L'objectiu d'aquesta llei és la reducció i amortització del cos de funcionaris, i la supressió "d'extres" econòmics. Es congela les noves convocatòries d'oposicions i concursos, s'assigna un pressupost màxim per les retribucions, es desfragmenta l'administració per evitar casos de doble col·locació, se suspelen gratificacions al marge del sou oficial... La gran burocràcia, però, es resisteix a la reforma, i el govern ha d'abandonar els seus plans¹⁷⁵⁷. Es força significatiu, per altra banda, que *l'únic cop* que la JAP s'atreveix a discutir una decisió d'un govern del que forma part el seu JEFE és "la llei de restriccions"¹⁷⁵⁸. Cal tenir en compte que molts militants de les JAP són joves funcionaris.

Per molt que l'antic estudiant aristocràtic hagués passat a la història, l'estudiant universitari es continua sentint una elit pensant que s'eleva per sobre de la massa i amb una "missió" a complir. I, per això, no els hi cal exhibir els símbols externs de

¹⁷⁵⁴ El text de Baroja, que carrega tantes tendències sobretot contra els professionals socialistes i comunistes, però que ens representatiu de les frustracions del professional modest, és citat a l'annex de Villacorta Baños, op. cit., (1980), pp.300-301.

¹⁷⁵⁵ Shubert, A. op. cit., p.167.

¹⁷⁵⁶ Segons Nieto, Alejandro, *La retribución de los funcionarios en España: historia y actualidad*, Madrid: Revista de Occidente, 1967, pp. 258-259.

¹⁷⁵⁷ *Ibidm.*, p.263.

¹⁷⁵⁸ *J.A.P.*, nº 43, 30 de novembre de 1935, p.1.

reconeixement, que el moviment estudiantil democràtic ha desterrat com una relíquia del passat (i que ara els estudiants reaccionaris recuperen per desafiar l'ordre simbòlic progressista¹⁷⁵⁹). Un antic *enfant terrible*, Maeztu, predica que l'estudiant és un aristòcrata de classe i esperit i que, per això, sempre és eminentment conservador¹⁷⁶⁰. Al cap hi ha la fi, ser universitari es formar part d'una minoria, i això pot infondre orgull en un moment de devaluació d'estatus de classe, com una forma "d'ennobliment" moral davant la pèrdua de poder econòmic i les contradiccions que poden suscitar la instauració d'un règim democràtic que incorpora nous actors, fins ara marginats, en l'esfera de la presa de decisions. El conservadorisme (i en això es diferencia el falangisme) mai havia estat gaire partidari de la incorporació de la classe mitjana a la universitat (per no parlar de les classes populars...) doncs ho considera una vulgarització del privilegi del saber i un perill per l'ordre establert, doncs els universitaris *parvenu*, sense uns títols de gran propietat familiar que els amanseixi, són més proclius a la militància subversiva, d'aquí la famosa imprecació del *El Debate* a tancar totes les universitats durant la revolta universitària de 1929. Mentre que els intel·lectuals liberals xifren les seves esperances de modernització en l'educació del poble i són meritocràtics pel que fa a l'accés a la universitat, un intel·lectual catòlic i, no obstant, demòcrata, J Bergamín, es mostra contrari a l'alfabetització de la massa, que crea falses jerarquies i suposa un risc potencial per l'estabilitat social¹⁷⁶¹.

Però també els estudiants progressistes es reconeixen com una elit (o contra-elit, com l'anomena Mancebo, però elit de qualsevol manera, que en el cas dels estudiants, és potser una concepte més útil que buscar adscripcions de classe), tot i que no siguin pas *elitistes* (la línia que separa l'orgull de la discriminació o el paternalisme de vegades és, però, massa fina¹⁷⁶²). Al capdavall, la missió de la universitat, segons Ortega (conferència dedicada a la FUE), és *ensenyar a manar* als futurs quadres dirigents¹⁷⁶³. En democràcia, les elits polítiques són insaculades a través de les eleccions, de forma poc natural doncs els triats no han tenen perquè ser els més aptes, sinó que poden ser els més demagogs. En canvi, la universitat és una escola d'elits.

¹⁷⁵⁹ A Alemanya, les fraternitats estudiantils es fan zeladores dels símbols corporatius tradicionals, com els vestits de gala, els rituals d'incorporació al grup o el codi d'honor, que inclou la pràctica dels duels per dirimir ofenses personals. Per guanyar-se la seva confiança, els estudiants nazis, més moderns i populistes, van haver d'adoptar aquests usos aristocràtics, especialment el que tenia més prestigi: el duel. Segons M.S. Steinberg, un dels grans trumfos dels universitaris nazis es ser capaços d'aparèixer com una associació moderna i tradicional a l'hora, op. cit., p.86

¹⁷⁶⁰ Maeztu, Ramiro de "Los estudiantes constituyen una aristocracia", *Los intelectuales y un epílogo para estudiantes*, Madrid: Rialp, 1966, pp.359-364. Publicat originàriament al diari *Las Provincias* de València el 29 d'octubre de 1931.

¹⁷⁶¹ Holguín, Sandie, *Creating Spaniards: culture and national identity in Republic Spain*, Madison: The University of Wisconsin Press, 2002, pp.156-157.

¹⁷⁶² L'estudiant sevillà Jerónimo Infante, que es fa càrrec de la representació estudiantil en el discurs d'inauguració del curs 1931-1932 denuncia la universitat de casta, doncs l'educació s'ha d'estendre al poble *inculto*, demostrant amb aquest punt de vista amb quan *ardor* els estudiants *aman a la justicia*. AHUS, lligall, 3184-3.

¹⁷⁶³ Ortega y Gasset, J, *Obras Completas...* op. cit., v.IV, p.540.

Els intel·lectuals liberals si han estat tradicionalment elitistes, i Ortega és un exemple paradigmàtic. Aspiren a redimir, mitjançant l'elixir de la cultura, a unes masses estòlides. Senten cert desdeny a la democràcia, en la qual impera la llei aplanadora del número¹⁷⁶⁴. Per contra, somien amb una societat en la qual la qualitat munti sobre el gep de la quantitat, i on governin de forma justa i filantròpica els savis. “L’home-massa” és el seu antagonista: el terror a dissoldre la individualitat en la massa és recurrent en aquesta elit intel·lectual. “En la Voragine”¹⁷⁶⁵ és precisament el nom d’una tractat del periodista i assagista J.M Salaverría, escrita deu anys abans que la “Rebelión de les Masas”, al 1919, obra d’inspiració nietzschiana en la qual divideix la societat entre dues “races” (que no classes), l’aristocràcia natural i la massa, que amenaça arrollar als individus singulars. Salaverría caracteritza la massa com una “bèstia multitudinària” que *carece de altura y profundidad; no oye ni ve, no piensa ni discierne; está privada de la facultad del valor y no percibe el matiz, vive inerte, agrediendo con la voz, el impulso o el empujón*¹⁷⁶⁶. La massa (o la turba, la plebs, la canalla, la horda, termes tots ells que utilitza com a sinònims l’autor) és transfigurada com monstre ciclopi i acèfal o animalitzada com ramat de bestiar passiu i gregari o com una manada o catèrvola depredadora i sanguinària, sempre albergant instints baixos i materialistes, emborratxada de rancor contra els superiors, enemiga, per enveja, d’allò noble i elevat que no pot abastar, que imposa despòticament la llei del nombre i que no té sentit de la llibertat, per això acaba aclamant a la gran personalitat que l’esclavitza. L’individu-massa per Salaverría, més amant de les metàfores naturals que Ortega, és l’individu-fong, una epidèmia que creix de la putrefacció de la civilització occidental. A dos anys de la revolució bolxevic, Salaverría no pot ocultar que la seva diatriba contra la massa va dirigida concretament contra el moviment obrer, el “sub-poble”, que es rebel·la vanament contra la biologia i la Natura, doncs en aquesta *manda la ley de la diferenciación (...) unos hombres son inferiores y están condenados a formar la materia con la que se hace la masa, otros se distinguen, a pesar de todos los raseros*¹⁷⁶⁷ i en canvi l’obrerisme *quiere dar al mundo el sentido de igualdad absoluta que los dioses no se acordaron de crear de principio*¹⁷⁶⁸. “La vida sota comú”, és a dir, la col·lectivització, és el que terroritza l’autor. Salaverría serà molt apreciat pels feixistes espanyols, Ledesma li dedicarà unes glosa a *LCDE* i José Antonio, al marge de tenir una

¹⁷⁶⁴ Álvarez Junco, José, op. cit., (1993), pp. 101-126.

¹⁷⁶⁵ Ha treballa aquesta encara molt poc coneguda obra el biògraf de Giménez Caballero, Selva, Enrique, “Salaverría en la vorágine de su tiempo”, *Vencer no es convencer: literatura e ideología del fascismo español*, Frankfurt amb Main : Vervuert; Madrid : Iberoamericana, 1998 pp.76-88

¹⁷⁶⁶ Salaverría, José María, *En la vorágine*, Madrid: Rafael Caro Raggio, 1919, p.22.

¹⁷⁶⁷ Salaverría, J.M. op. cit., p.179.

¹⁷⁶⁸ *Ibidm.*, p.34.

complaent entrevista amb el redactor de *El Pueblo Vasco* sobre el feixisme, extreu arguments dels seus llibres¹⁷⁶⁹.

El de Salaverría és un cas “reescritura” de les multituds en la metàfora o “construcció imaginària” de les masses, exercici a través del qual se'ls priva d'humanitat. Gràcies a aquest abstracció, els intel·lectuals poden condensar la promiscua diversitat de la vida moderna en un concepte. Segons apunta J. Carey, *denial of humanity the masses became in the early twentieth century, an important linguistic project among intellectuals*¹⁷⁷⁰. La metàfora de les masses assigna uns atributs a les multituds (el que podríem categoritzar com les “classes populars”, classe obrera i petita burgesia) que les converteix pràcticament en salvatges que necessiten ser civilitzats per la *intelligentsia*, que menysprea, i alhora tem de forma cerval a les masses, així com les secrecions polítiques i culturals d'aquesta societat massificada, des de la democràcia i el parlamentarisme a la universalitat de l'educació, la música popular, la premsa, els valors morals de la petita burgesia (els anomenats *clercs*), la publicitat, la fotografia...

El feixisme es mou en una ambigüitat congènita entre el culte a l'aristocràcia natural, a l'heroi, d'arrel nietzschiana, i, per tant, compartit per aquesta *intelligentsia* i, per l'altra banda, el seu populisme i la voluntat de nacionalitzar el poble. A diferència d'aquells intel·lectuals, però, els feixistes no són elitistes, sinó un moviment de masses. És per això que alguns intel·lectuals, com Ortega a la seva “Rebelión de las masas” aparellen el feixisme al costat del bolxevisme com un fenomen característic de la societat de masses. Inclòs alguns intel·lectuals de la “revolució conservadora” (en el cas espanyol, per exemple, un Eugenio Montes) retreu al feixisme la seva naturalesa plebea. Com a moviment de participació de masses, el feixisme de vegades s'ha autoqualificat com “arxidemocràtic”. En aquest punt cal recorre de nou a la distinció que fa Ledesma entre masses i majories. Les majories és un concepte electoralista mentre que les masses són grans aglomeracions que encarnen *la nació en marxa*. El feixisme distingeix entre la massa asilvestrada i la disciplinada. La massa en estat natural és, tal hi com la descriuen els intel·lectuals, una turba insurrecte amb instints brutals, destructiva descerebrada, materialista, mesquina, “femenina” i “infantil”. A tall d'exemple, un estudiant falangista, José Antonio Giménez Arnau, explica a les seves memòries la repulsió que li genera la revolta dels seus companys l'any 1929, una horda apocalíptica

¹⁷⁶⁹ Per exemple, el rebuig a que les urnes, és a dir, a la voluntat general roussoniana emanada d'aquestes, pugui prendre part en qüestions sagrades que no estan a l'abast de la decisió humana, com l'existència de déu o la unitat pàtria, tal i com expressa en el míting fundacional: *esa farsa de las papeletas entradas en una urna de cristal, tenía la virtud de decirnos en cada instante si Dios existía o no existía, si la verdad era la verdad o no era la verdad, si la Patria debía permanecer o si era mejor que, en su momento, se suicidase*. Pràcticament el mateix argument, paraula per paraula, de Salaverría en allò referent a l'existència de déu.

¹⁷⁷⁰Carey, John, *The intellectuals and the masses: pride and prejudice among de literary intelligentsi, 1880-1939*, London: Faber and Faber, 1992, p. 25

que vocifera històricament, destrueix tot el seu pas, profana una institució de l'alta cultura com és la universitat...¹⁷⁷¹. La massa domesticada enquadrada en el partit totalitari liderada per un cabdill carismàtic i en pos de metes nacionalistes, ja és un altra cosa. La massa és infantil, ingènua, benpensant, totxa, i per això es deixa enganyar fàcilment. Els feixistes acostumen a alliberar de tota responsabilitat al “poble”, i, en canvi, responsabilitzar als líders polítics i sindicals d'aprofitar-se d'aquest pel seu benefici personal. El poble cau en el parany i és dirigit per un “mal senyor”. Aquest argument, encaminat a obrir una bretxa entre els obrers i els seus líders amb finalitats proselitistes, indica, de retruc, l'opinió que feixistes tenen sobre la massa, un ésser simple que no pot pensar ni actuar per ell mateix i que mereix una bon guiatge. D'igual manera, el socialisme és una droga introduïda de contraban des de fora per intoxicar la classe obrera amb deliris d'utopies. També en aquest intent de dissociar obrerisme de socialisme traspua una imatge de la massa, del “poble”, com criatura simple i innocent incapaç pel seu compte de professar aquesta ideologia a no ser que hagi estat manipulat¹⁷⁷².

El feixisme es presenta com síntesi de llibertat i jerarquia, del jo individual occidental i la massa oriental¹⁷⁷³, o, en paraules de Giménez Caballero, del geni d'Occident i del geni d'Orient, que s'encreuen a Roma, “la tercera via”, bressol de la nova catolicitat universal, és a dir, el feixisme. El geni es personifica en l'heroi, que Giménez com *el hombre que por un impulso de su voluntad supera la realidad circundante e, imprimiendo un sentido a esta realidad, vence al dragón de lo consuetudinario*¹⁷⁷⁴. Els deutes amb Nietzsche són més que evidents. La particularitat del feixisme és que l'heroi té una dimensió social, és un conductor de les masses que representa la voluntat d'aquestes i és compendi dels seus valors, i per això, el poble el segueix cegament. El paradigma de l'heroi és Mussolini, l'artista-dictador d'orígens proletaris. L'ideal de la heroïtat atraurà a molts joves al partit. L'audàcia és el que permet a l'individu sobresortir sobre la massa uniforme, però el plat de l'obediència i la disciplina és el que pesa més en la balança.

¹⁷⁷¹A aquella primera experiència debo yo -rememora Giménez Arnau- *mi poco respetuosa opinión sobre las masas*, Giménez Arnau, José Antonio, *Memorias de memoria: descifre vucencia personalmente*, Barcelona: Destino, 1978, p.29.

¹⁷⁷²En la interpretació de Primo de Rivera sobre la revolució d'octubre, aquest disculpa d'alguna manera els que ell anomena els pobres *pacos, engañados seguramente por propagandas subversivas, de los leaders que se ocultan sabe Dios dónde...* Primo de Rivera, José Antonio, “La juventud y el 6 de Octubre”, *Obras Completas...* op. cit., p. 306.

¹⁷⁷³La conciliació entre el culte a l'heroi i l'acció de masses és el que atreu a molts intel·lectuals cap el feixisme, segons Hamilton, Alastair, *La ilusión del fascismo: un ensayo sobre los intelectuales y el Fascismo, 1919-1945*, París: Gallimard, 1973, p.13

¹⁷⁷⁴Giménez Caballero, E. *La nueva catolicidad: teoría general del fascismo en Europa: en España*, Madrid: La Gaceta Literaria, 1933, p.123.

Un dels “projectes lingüístics” dels intel·lectuals que abans esmentàvem és el de confeccionar una versió cosmètica i digerible de la massa¹⁷⁷⁵. Una d'elles serà la “pastoral”, la del “bon salvatge”, el pagès humil, resignat, servicial, auster, de vida a l'aire lliure....Aquesta “part sana del poble” contrasta amb el maliciós, arrogant, subversiu, rancorós proletariat de les grans ciutats en la visió del món elitista. Així serà pel feixisme. Ho veurem amb més deteniment quan parlem del populisme falangista.

Als anys trenta, els estudiants aniran a la recerca del “poble” idealitzat. Els progressistes (la primera FUE) si acostaran, però de forma unidireccional¹⁷⁷⁶, seguint la pauta paternalista dels intel·lectuals liberals, a través de les missions pedagògiques o el teatre ambulat. Aquesta presa de contacte amb el poble no variarà fins la hegemonia comunista dins l'associació, quan la relació ja serà molt més recíproca. També els estudiants feixistes promouen la interacció amb un poble espanyol dipositari de les d'essències nacionals i un intercanvi de coneixements (alta cultura per saviesa popular, aprendre dels obrers i camperols és una de les consignes falangistes), amb la intenció, però, d'acabdillar aquest poble hibridat amb la nació.

Més enllà de les vel·leïtats romàntiques i de la pulsio adolescent a confraternitzar amb aquells, que, com ells, són incompresos o víctimes de la societat¹⁷⁷⁷, els estudiants també es poden sentir agermanats amb la classe treballadora per les condicions materials en les que, provisionalment, es veuen abocats. El desclassament dels estudiants pot moure'ls a simpatitzar amb elements socials subalterns i batre una mixtura de creences de redempció nacional i demagògia populista que els faci sintonitzar amb el feixisme, que en la seva forma romàntica-literària, es presenta com una “unió de marginats”¹⁷⁷⁸. Molts estudiants malviuen temporalment a la ciutat, allotjats en pensions de mala mort, malgastant les rendes dels seus pares, desnodrits... (la imatge literària d'això és, un altre cop, els desarrapats de Barrés). Amb l'embús del mercat laboral, els estudiants estan exposats a no trobar feina o que aquesta no estigui a l'alçada de les seves expectatives, de manera que aquesta inestabilitat material es prolonga més enllà de l'etapa de formació¹⁷⁷⁹. La salarització, l'ocupació en feines

¹⁷⁷⁵Carey, John, op. cit., p.27.

¹⁷⁷⁶ Fernández Soria, J.M. op. cit., (1995-1996), pp. 397-417.

¹⁷⁷⁷ Abrams, Philip. op. cit., 100-101, Feuer, L. op. cit., p.20.

¹⁷⁷⁸ Veure, per exemple, l'obra d'Ernst Von Salomon, *Die Geächteten*, que es pot traduir com quelcom similar a “Els Reprovables”.

¹⁷⁷⁹ Un nebot de Primo de Rivera, José de Orbaneja, curiosament, un dels primers líders de la FUE, enginyer industrial de formació, explica a les seves memòries el vertigen d'acabar la carrera i haver de cercar una feina de baixa estofa en la qual no pot posar en pràctica els coneixements apresos. Orbaneja cobra el primer sou com a perit de màquines en una fàbrica de Barcelona. En els seus temps més despreocupats d'estudiant, quan habita a la Residencia de Estudiantes, funda una tertúlia, que anomena *La Fragua*, de la qual neix una tercera via econòmica, poc original a l'Europa del moment, a mig camí entre el capitalisme i el comunisme basada en la planificació econòmica i l'economia mixta sense sacrificar la propietat privada. Orbaneja es desdiiu del seu republicanisme adolescent, indignat per la influència del partit socialistes sobre el govern i el poder dels sindicats, de la “patuleia”. Quan esclati la guerra, Orbaneja farà mans i mànigues per passar al bàndol nacional. Addicte al nou règim, prosperarà amb el franquisme com a empresari a la Catalunya de postguerra. Forma part de diversos organismes econòmics i, fins i tot, serà president de l'Escola Tècnica Superior d'Enginyers i fundador de

elementals i la manca de poder adquisitiu, és a dir, la proletarització, no implica, però, sentir-se part del proletariat, malgrat les condicions de vida s'assemblin més a les d'aquest que a les de la burgesia. Ans al contrari, aquesta proletarització pot fer revolar l'orgull de casta ferit, i, en funció de criteris de prestigi, familiar o intel·lectual, (títols nobiliaris, de propietat, o acadèmics) cercar la distinció per sobre les masses. La proletarització de l'intel·lectual -digué Benjamin- quasi mai genera un proletari, és a dir, algú amb consciència de classe¹⁷⁸⁰. Al mateix temps, la proletarització pot estar acompanyada per un despit anticapitalista¹⁷⁸¹, certa commiseració amb els humils i una reacció violenta contra la moral de la classe d'origen. Enlloc de claudicar en identitats de classe, es cerca el caliu de projectes comunitaris en els que ressalti el valor social per sobre el número. En una societat en la qual els universitaris encara són una mínima porció del total de població, aquests se n'enorgulleixen massa de ser una minoria per a acceptar assimilar-se a la majoria. De fet, cap moviment estudiantil promou la proletarització dels estudiants llevat els comunistes¹⁷⁸², i inclòs en aquest cas això significa, més que res, la solidaritat entre estudiants i proletaris, no el bescanviar el treball intel·lectual pel manual.

13.4 Buscant terceres vies entre el liberalisme i el socialisme

La unificació legal i el lliure mercat que comporta el sistema liberal significa el desmuntatge dels gremis, corporacions que regulen el mercat, la producció i les condicions de treball en un ofici o professió. A França, els gremis són abolits per la històrica llei Le Chapelier (1791), que sanciona el dret a l'exercici lliure de la professió sense lligadures de cap mena. En la mesura que es legalitza el dret a associació en els estats europeus des de la segona meitat del s.XIX, reneixen les associacions i mutualitats professionals. Els col·legis professionals prenen embranzida al tombant de segle (coincidint amb el declivi estructural del liberalisme¹⁷⁸³, de fet, el principi de la col·legiació és poc conciliable amb el liberalisme pur), un exemple del procés de corporativització de les professions característic de la primera meitat del s. XX¹⁷⁸⁴. Són,

l'Escola d'Administració d'Empreses. Orbaneja, José de, *La Fragua de la Residencia de Estudiantes de Madrid: el devenir de una nueva ideología socioeconómica: 1930-1997*, Barcelona: el autor, 1997.

¹⁷⁸⁰ Al pròleg de l'obra de Siegfried Krakauer, *Los empleados*, Barcelona: Gedisa, 2008, p.100. Segons l'historiador M.Mann, el feixisme acostuma a atreure a persones al marge del conflicte de classe, op. cit., p.126.

¹⁷⁸¹ Portantiero, J.C, op. cit., p.20.

¹⁷⁸² Román, Raul, "La proletarización de los estudiantes", *Proa*, nº 3, abril de 1931. Tagüeña explica com els estudiants comunistes es proletaritzaven estèticament o tastaven els rigors de la vida proletària, p.37.

¹⁷⁸³ Villacorta Baños, F. *Profesionales y burócratas: Estado y poder corporativa en la España del siglo XX, 1890-1923*, Madrid: Siglo XXI, 1989, p.331.

¹⁷⁸⁴ Pel cas espanyol, veure l'article de Perfecto, Miguel Ángel, "El corporativismo en España des de los orígenes a la década de 1930", *Pasado y Memoria: revista de historia contemporánea*, nº 5, (2006), pp.185-218. Sobre el corporativisme patronal, veure les diverses monografies de Soledad Bengoechea sobre la patronal catalana, i de José del Rey Reguillo sobre l'espanyola.

primordialment, una reacció contra l'organització del moviment obrer¹⁷⁸⁵. Els col·legis apleguen als professionals titulats i defensen els seus interessos, controlen l'accés a la professió, regulen el mercat laboral (custodien el registre dels professionals en actiu, generen demanda artificial, estableixen unes condicions laborals mínimes...) i dicten unes normes de conducta (els "codis deontològics"), que vetllen pel correcte exercici de la professió. Són institucions, per tant, que tenen un poder efectiu sobre la professió que representen (quan l'activitat laboral es professionalitza i s'atorga al col·legi la màxima potestat sobre aquesta, la inscripció en ell és condició per poder exercir), que, contradictòriament, protegeixen la llibertat dels professionals a l'hora que els sotmeten a la disciplina del col·legi¹⁷⁸⁶. La corporatització dels professionals, tot i que, en certa mesura, fa claudicar l'esperit liberal, és una necessitat per unes professions cada cop menys lliures i més vulnerables, indefenses davant l'evolució econòmica i tècnica vers el capitalisme organitzat: concentració d'indústria i capital, ús de tecnologia cada cop més cara, només a disposició de gran companyies econòmiques o de l'Estat, major competència laboral per l'increment de titulats... Col·legiant-se, els professionals tracten de salvaguardar els seus privilegis amenaçats per la proletarització, és a dir, la seva salarització i subjecció a la llei de l'oferta i la demanda. La Segona República és un període d'auge de l'associacionisme professional, com a mecanisme de defensa contra el moviment obrer i de capejar la crisi d'oportunitats, per mitjà de disminuir artificialment la competència. La "por a la llibertat" s'estén entre els professionals.

El corporativisme és un mecanisme de defensa dels interessos professionals, com els antics gremis, però no només això. És un *model d'organització social* alternatiu a un liberalisme declinant, que ara els perjudica, i que es regeix per l'enquadrament preceptiu, una disciplina rígida i una jerarquització social¹⁷⁸⁷, i, consegüentment, i és implícit la creença en el desigual valor social dels éssers humans. El corporativisme és una organització de tipus socioprofessional (que és l'únic punt de referència que té la heterogènia "no-classe" mitjana per a autoidentificar-se i articular-se com a grup dins el conjunt social) que planteja un ordenament funcional o "estamental" de la societat, és a dir, aquell en que la funció "fa l'òrgan social" i és un referent d'identitat col·lectiva, a diferència de l'individu abstracte i isolat de la democràcia (les societats estamentals, com la feudal, són d'estatus i no de classe, d'aquí certa nostàlgia medievalitzant que es verbalitza amb la utilització d'un llenguatge arcaic precapitalista). En una societat corporativa, cada professió ocuparà un rang en l'escala social en correspondència a la

¹⁷⁸⁵ Sapiro, G. "Les professions intellectuelles entre l'Etat, l'entrepreneuriat et l'industrie", *Mouvement Social*, n° 214, (2006), p.10.

¹⁷⁸⁶ Lacalle, D.op. cit., (1982) p.86.

¹⁷⁸⁷ Villacorta Bañors, F. op.cit., (1989), p. 505.

importància i prestigi de la seva funció social. El corporativisme pot ser, comptat i debatut, una panacea per la classe mitjana professional en una tessitura de crisi en la qual els llicenciats s'han de reciclar en feines que, ni en salari ni en prestigi, compensen la inversió feta en educació, i en la qual es poden esvaïr les identitats socioprofessionals que s'han transmès, per llinatge, de pares a fills, mentre la classe obrera “empeny des de baix”, obtenint, a base d'esforços, legislació social al seu favor (de la que la petita burgesia està exclosa) i donant proves de força amb la seva capacitat per col·lapsar la plàcida vida quotidiana de la classe mitjana mitjançant les quals, endemés, posen de manifest la importància *social* de la seva tasca: potser els advocats són necessaris, però menys es pot viure sense producció o serveis públics bàsics. Aquesta impressió de la petita-mitjana burgesia que la classe obrera “empeny des de sota”, també es tradueix gràficament el temor a ser xuclats per avall, és a dir, a la proletarització. En una conjuntura de crisi en la qual les condicions econòmiques i la funció social de la classe mitjana, especialment d'aquests “treballadors intel·lectuals” queda rebregada, aquests poden sentir-se discriminats per l'Estat i comprimits entre les dues classes antagoniques, la burgesia i la classe obrera. Com pot ser que els obrers gaudeixin de subsidis i indemnitzacions i ells no?¹⁷⁸⁸. Perquè els funcionaris i altres professionals liberals no es poden sindicar, amb el pretext que és incompatible la defensa dels seus interessos particulars i, a la vegada, el compliment d'un servei públic¹⁷⁸⁹?. Això els hi pot despertar un sentiment de classe marginada i convènce'ls de la necessitat imperiosa d'organitzar-se per a reivindicar-se. Expressa perfectament aquest malestar el fullet de propaganda de l'estudiant de Medicina José del Río Rodríguez a favor del Front Únic Sanitari. Els fronts únics professionals són l'estratègia comunista per mobilitzar als treballadors intel·lectuals d'un sector professional sense atènyer a jerarquies (des del metge consagrat a l'auxiliar farmacèutic), peça d'un front únic antifeixista que els comunistes fan extensiu a les classes mitjanes progressistes. Fora dels mestres¹⁷⁹⁰, no sembla que tinguin massa èxit en altres gremis. Del Río, amb el carnet de la FUE, no pot dissimular la seva amargor per la decadència de la classe mitjana, a la que, al cap hi ha la fi pertany, malgrat que atribueixi a la seva “covardia” tots els seus mals, ni tampoc es priva d'una prepotència de minoria intel·ligent respecte les altres classes. Malgrat que es felicita de les millores aconseguides per la classe obrera, segons del Río, *no hay derecho, hoy que tanto se abusa del concepto reivindicatorio, a que sea una sola la clase que aspira –y lo a logrado en parte- a su*

¹⁷⁸⁸ Una de les reivindicacions de les associacions de classe mitjana és l'assegurança social. Fernández Sánchez-Puerta, F. op. cit., p.29.

¹⁷⁸⁹ Sapiro, G.op.cit., p.5

¹⁷⁹⁰ Ens referim al Front Unit de Magisteri, que aplega a l'Associació Nacional de Mestres, al Consell Nacional i la Federació Espanyola de Treballadors de l'Ensenyament.

*mejora y que los Poderes Públicos no quieran preocuparse de las demás*¹⁷⁹¹. La classe obrera ha obtingut el seu premi abusant de la rebequeria. Per contra, la babaua classe mitjana, mentre, suporta impertorbablement *los zarpazos del capitalista y las exigencias del obrero*¹⁷⁹². Els prejudicis cap les dues classes que premsen la classe mitjana s'adorna amb els tòpics d'una classe alta immoral i malgastadora i una mà d'obra assalariada que viu millor i més folgadamente que la petita burgesia:

*hay burgueses que despilfarran el oro en los burdeles y lupanares con una insensatez vergonzosa y obreros que cobran jornales de 15 a 20 pts. diarias, por la jornada legal, el sanitario tiene continuamente que enfrentarse con el cacique local para conseguir una consignación, en concepto de Titular, de ¡500 pesetas anuales!*¹⁷⁹³.

Les reivindicacions dels sanitaris són justes doncs ells fan una aportació indispensable al bé social, però la "societat" (del Río utilitza aquest concepte genèric) és "estúpida i incongruent" i no reconeix els seus serveis. Els sanitaris no es poden rebaixar a aquesta situació humiliant, doncs, els hi recorda del Río, *vuestra dignidad y vuestros conocimientos científicos no os permiten tal degradación*¹⁷⁹⁴.

Els col·legis professionals representen una grup de pressió que es reconeix per criteris d'estatus, d'identitat professional i de posició social, enlloc d'econòmics o productius, i que, per tal de marcar les distàncies amb les associacions obreres, procuren evitar el terme "sindicat"¹⁷⁹⁵, perquè no són, fonamentalment, associacions de defensa dels seus drets laborals, sinó de reivindicació del seu rol social. L'elecció lèxica assenyala on el grup de pressió es desitja posicionar dins l'estructura de classes. Un exemple és la Federación Española de Trabajadores del Crédito y de las Finanzas, estudiada per Santiago Castillo, que comença essent una associació estrictament professional, per, després d'intensos debats interns, fusionar-se amb la sectorial d'UGT, no sense evitar l'escissió d'aquells que estan en desacord amb la sindicació per prejudicis de classe i orgull professional (o "honor estamental"). Els sentiments trobats no desapareix mai dels afiliats a la federació ja inserida a la UGT, al entrar en contradicció la seva situació econòmica, homologable a la classe obrera, i la seva consciència d'estatus social (el

¹⁷⁹¹ Río, J. del op. cit., p. 111.

¹⁷⁹² Ibidm., p.112

¹⁷⁹³ Ibidm., p.114.

¹⁷⁹⁴ Ibidm., p.115

¹⁷⁹⁵ Villacorta Baños, F. op. cit., (1989), p.332. Contra la sindicació mèdica tronarà un articulista de la revista ultraconservadora *El Siglo Médico*, Lorenzo Borroy, *La desesperación de una incomodidad material, de una dificultad de economía, no da derecho a transformar la más noble de las profesiones en el más mezquino de los oficios*, "Temas sociales. Intelectuales en peligro", *El Siglo Médico*, 13 de juny de 1936, p.1.

que l'autor anomena, com ja hem vist la "incoherència d'estatus" i que el marxisme anomenaria "falsa consciència") malgrat que el discurs oficial dels treballadors de la banca ugetistes sigui la negació de l'especificitat social de la classe mitjana, la seva acceptació de la tesi marxista sobre l'absorció de la petita burgesia pel proletariat, i, per consegüent, la conveniència d'un front comú entre vells proletaris i nous proletaris¹⁷⁹⁶ (o proletaris de la cultura i de la tècnica) contra l'explotació indiscriminada capitalista. Fins i tot, quan els metges liberals discuteixen sobre la necessitat de formar d'una agrupació de metges d'esquerres, capaç de fer front a la reaccionària Unión Médica Española, es troben en el dilema de sindicar o no aquesta associació, doncs la sindicació entra en contradicció, tant amb caràcter liberal de la professió, com el de classe del sindicat¹⁷⁹⁷. Saben de la susceptibilitat que aquesta iniciativa pot suscitar entre els seus col·legues, per l'individualisme proverbial dels professionals, com li passa a l'Associació d'Auxiliars de Farmàcia de Catalunya, que es constitueix en Front Únic el 1935. Els promotors es lamenten de la poca col·laboració dels seus companys, i es veuen en l'obligació d'haver d'aclarir que, pel sol fet d'associar-se, no són subversius¹⁷⁹⁸. No són els professionals una casta amb massa experiència d'activisme (que no és el mateix que de protesta), i només s'havia mobilitzat *ad hoc*, per defensar els seus interessos materials lesionats o contra els abusos de poder. L'adveniment de la democràcia, però, comporta un desvetllament d'aquests sectors tradicionalment inactius, i constitueix un període d'auge de l'associacionisme professional, que s'adapta al nou sistema representatiu de masses. Aquestes organitzacions exerceixen una labor de pressió sobre el govern per condicionar la seva agenda i defensar els seus interessos, reclamant mesures per una clara delimitació de les funcions entre professions o una disminució de la plètor professional, i, per tant, de la competència i de l'atur, a través de reformes educatives o de posar un forrellat temporal als registres dels col·legis o contra el poder dels sindicats obrers, i tracten d'incidir en la política del govern al·legant la seva competència tècnica (denotant així una ideologia tecnocràtica i corporativa, que, malgrat l'aparença de total altruisme i despreniment, busca, moltes ocasions, obtenir una "torna" per un determinat sector professional). A Alemanya,

¹⁷⁹⁶ Castillo, S. op. cit., pp. 14-15, per la decisió d'integrar-se a la UGT i l'escissió dels que dissenteixen p. 154 i següents pel discurs marxista dels professionals de la banca sobre la irremissible proletarització de la classe mitjana. També el nostre estudiant de medicina, del Río Rodríguez propugna el Front Únic Sanitari com la única escapatòria d'una classe mitjana "covarda", "estúpida", que no ha aconseguit "tenir nom propi", i que per les seves ambicions banals d'imitar la burgesia, i la seva por cervical a la proletarització, s'ha quedat sumida en la mediocritat i la pobresa més absoluta. Les dues alternatives que té, al no haver sabut redimir-se a temps, són el Capital o el Treball, Río, J. del, op. cit., p.112. *Las nuevas clases medias...* op. cit., p.100. Un estudi sociològic dels anys setanta sobre els empleats de banca també constata, que, independentment de la quantia del salari, aquests procuren marcar diferències amb els treballadors manuals mitjançant indicadors externs de posició social.

¹⁷⁹⁷ "Acta de la reunió preparatòria para la constitució de una agrupación, de médicos de izquierda", AHPCE, film XIV, apartado 174

¹⁷⁹⁸ Veure, per exemple, l'editorial de la revista de l'associació d'auxiliars de farmàcia *Llabor Nova*, del nº6 del febrer de 1935, pp.1-3.

aquesta mobilització de la classe mitjana professional és canalitzada pel nazisme quan els partits liberals tradicionals i els partits d'interès fan fallida¹⁷⁹⁹. Desconeixem si quelcom similar succeeix a Espanya, ja que el de la mobilització professional és un tema pràcticament verge en la nostra historiografia, però s'intueix que pot ser així. A Espanya, el centre republicà i la CEDA (que satel·litza associacions de propietaris, professionals i empleats, que en moltes ocasions estan col·ligades en grans federacions en les que, qui té el control efectiu, són les elits d'aquests col·lectius, com, per exemple, en el sindicalisme agrari) representen políticament als sectors professionals més diversos, servint el catolicisme, en el cas del segon, d'element aglutinador d'una classe multiforme. Després d'un èxit rutilant a les eleccions de novembre de 1933 (en les que recullen el vot d'una classe mitjana moderada i conservadora) ambdós fracassen a les eleccions de febrer 1936 (de forma qualitativament diferent, ja que, si bé el nombre de vots del partit radical cau en picat, la CEDA fracassa perquè no pot assolir la quantitat prevista i perquè, en primera instància, perd les eleccions) i això dona ales al feixisme. Evidentment, amb les lògiques particularitats de cada país: a Espanya hi ha un ampli sector de la classe mitjana progressista que serà fidel al republicanisme d'esquerres o el socialisme moderat.

Els privilegis dels professionals estan justificats per la seva cabdal aportació, sempre desinteressada, al bé comú: els col·legis de metges asseguren que la salut pública és el més important, mentre que, pels advocats, la garantia de convivència social és l'observança de la llei. Malgrat aquest discurs filantròpic, les corporacions professionals defensen a capa i espasa en els seus privilegis professionals, que, molts cops, són inversos als interessos de la societat. A raó dels seus incalculables serveis a la societat, les professions han d'estar subvencionades per l'Estat, però no intervingudes per aquest¹⁸⁰⁰, doncs una de les funcions de les corporacions és la de zelar per l'autonomia dels professionals davant les ingerències externes¹⁸⁰¹. Prendrem com exemple els grups de pressió mèdics, investigats en aquest període per Isabel Jiménez Lluçena. Els més escorats a la dreta d'aquests, exigeixen a l'Estat que delimiti milimètricament les competències sanitàries de l'Estat i dels professionals liberals. L'Estat (que és l'únic que pot reticular les àrees de competència mitjançant una llei d'atribucions professionals) s'ha de dedicar a la medicina preventiva i els segons a la

¹⁷⁹⁹ Ho ha estudiat Fritzsche a *Rehearsals for fascists: populism and political mobilization in Weimar Germany*, New York: Oxford University Press, 1990.

¹⁸⁰⁰ Sapiro, G. op. cit., pp.3-4

¹⁸⁰¹ Villacorta Baños, F, op. cit., (1989), pp.341-342.

curativa, que a la pràctica venia a ser que el personal sanitari de l'Estat tracti als pacients sense mitjans, i, en canvi, els professionals liberals atenguin als clients que poden pagar els seus honoraris, de manera que la sanitat pública és concebuda pels *lobbys* mèdics com assistència pels pobres¹⁸⁰². És a dir, s'encomanen a l'Estat per defensar l'autonomia de la seva professió... del propi Estat. Els grups de pressió mèdic també combaten les companyies d'assistència sanitària de sindicats o mutualitats, i es neguen a acceptar l'assegurança mèdica com una política de socialització de la medicina de tall "comunista"¹⁸⁰³. És a dir, estan força més preocupats pels seus honoraris que per la salut pública, especialment, la salut dels més desposseïts, que, de no ser pobres de solemnitat, no han de tenir dret a acudir a la sanitat pública ni a cap alternativa, com la mutualitat obrera. Madariaga, que, a part de diplomàtic, és també enginyer, censura aquesta tendència dels diferents grups de pressió a parasitar l'Estat en el seu llibre *Jerarquía o Anarquía*. L'Estat ha de ser "totalitari" i de democràcia orgànica "unànime", cal crear una *zona neutra*, en la qual, els egoïsmes particulars es sacrificuin en nom de l'interès nacional, igual que pensa Ortega. Com coordinar els interessos particulars perquè serveixin al interès general, aquesta és la qüestió.

Com ja hem dit, l'evolució econòmica capitalista i el desenvolupament tecnològic comporta una crisi del model de professió liberal, que suposa la salarització d'aquesta, a la qual reaccionen els professionals amb la corporativització i la pressió sobre l'Estat. En el cas de la medicina, el perfeccionament dels tractaments (amb maquinària sanitària més cara, la interrelació entre la medicina preventiva i curativa, la col·laboració entre diverses especialitzats per a atacar una mateixa malaltia...) condueix a un procés d'integració d'aquesta, de manera que el que més s'escau a la medicina moderna és la formació de grans empreses, públiques (com sol·liciten els metges anarquistes i socialistes) o privades. Això concita, en primer lloc, una contradicció entre els interessos dels professionals, la racionalitat científica i el bé comú, que posa en qüestió l'altruisme desinteressat del que es venten les associacions professionals. Pérez Mateos, president del Consell Nacional dels Col·legis de Metges, sintetitzarà aquest narcisisme professional quan expressi la seva prevenció a la universalització de la sanitat: *que el beneficio del obrero no se saque de la carne de médico*¹⁸⁰⁴.

¹⁸⁰² Jiménez Lucena, Isabel, "El Estado como aliado: los médicos y el proceso de estatalización de los servicios sanitarios durante la segunda república", *Asclepio: Revista de historia de la medicina y de la ciencia*, n° 49, (1997), pp.195-197.

¹⁸⁰³ *Ibidm.*, p.198.

¹⁸⁰⁴ *Ibidm.*, p.203.

Villacorta Baños diu que la diferència entre els sindicats obrers i les corporacions professionals és que els primers s'enfronten al l'Estat burgès, mentre que les corporacions se situen enfront d'aquest amb la intenció de moure'n els fils¹⁸⁰⁵. El científic reivindica el dret d'intervenir en el govern, com a expert acreditat, en nom del "bé comú", però les seves motivacions reals no són tan humanistes¹⁸⁰⁶. La seva intervenció s'escuda en una coartada científica, per tant, aparentment desinteressada i filantròpica. Però, com sospita B.Russell, la ciència es posa molts cops al servei dels interessos de grups de pressió abans que de la felicitat general¹⁸⁰⁷. I més quan la debilitat de la coartada científica arriba al grau de mesquinesa d'anàlisi com el que fa la revista degana dels metges espanyols, *El Siglo Médico*, sobre les pròximes eleccions de febrer de 1936: *las impresiones son de que las tendencias de orden vencerán por considerable mayoría. Nosotros debemos alegrarnos de que así sea, porque las guerras y las revoluciones fueron siempre el mejor caldo de cultivo para las terribles epidemias y las desoladoras ruinas de la salud pública*¹⁸⁰⁸ o en la mateixa revista, s'argumenta que les vagues afecten el sistema immunològic de la població. Els professionals creuen que l'Estat ha d'intervenir amb un criteri professional, i, per tant, han de ser els experts els que dissenyin i facin efectives les polítiques de cada departament, i no els polítics, massa profans en la matèria. És a dir, els especialistes han d'ocupar-se de l'administració i la política, que ha d'estar regulada per un principi científic, i, consegüentment, neutral i infal·lible. Des de les últimes dècades del s.XIX, s'està consolidant, en els cercles acadèmics i intel·lectuals, un canvi de paradigma científic, pel que els fenòmens socials són interpretats a la llum de les ciències naturals. Conseqüent en això, els científics expliquen la famosa "qüestió social" i en proposen remeis recolzant-se en principis científics, d'impol·luta neutralitat. Un exemple és Lombroso i les seves investigacions biològiques sobre la criminalitat social. A Espanya, els metges higienistes participen, des de finals del s. XIX, en el debat sobre la "qüestió social" i proposen plans d'intervenció higiènic-morals, que, maquillats d'imparcialitat, s'adrecen a desterrar la lluita de classes i, per tant, a apuntalar les relacions de classe tradicionals¹⁸⁰⁹. En virtut dels seus preciosos serveis, l'Estat ha d'institucionalitzar la seva funció d'arbitratge equànime entre classes, que, ni més ni menys, permet salvar l'ordre social reeducant les actituds inadaptades, subversives i antisocials mitjançant l'aplicació dels preceptes científics. Es negocia, per tant, una

¹⁸⁰⁵ Villacorta Baños, F. op. cit., (1989), p. 332.

¹⁸⁰⁶ Jiménez Lucena, I., "La cuestión del 'regeneracionismo' sanitario y su debate durante la Segunda República: elementos de clase e ideología", *Dynamis: Acta hispanica ad medicinae scientiarumque historiam illustrandam*, n° 18, (1998), pp. 300-301.

¹⁸⁰⁷ Esmentat a Armytage, W.H.G., *Historia social de la tecnocracia*, Barcelona: Península, 1970, p.284.

¹⁸⁰⁸ Editorial de *El Siglo Médico*, del 15 de febrer de 1936, p.1

¹⁸⁰⁹ Martín Campos, Ricardo, "La sociedad enferma. Higiene y moral en España, segunda mitad del s. XIX y principios del XX", *Hispania*, v.55, n° 191, (1995), p. 1095.

aliança entre poder polític i científic en ares al control social, o a “la convivència entre tots els elements econòmics del país”, com s’amoroseix des d’una revista d’enginyers¹⁸¹⁰. Pel psicotècnic César Madariaga, l’organització científica del treball ha de donar *fin a los excesos de los egoísmos suicidas de clase (...) y los excesos de un societarismo arrollador*. Correspon a una *verdadera tecnocracia (...) establecer la necesaria coordinación entre ambas fuerzas*¹⁸¹¹, com a membres d’una classe “tampó”. No és casualitat que aleshores comenci popularitzar-se el terme tecnocràcia. Tecnocràcia és el govern dels tècnics, els que tenen més aptituds que ningú per governar una societat complexa en la qual hom requereix cada cop més coneixements. En la seva versió original i més ridículament científicista, preconitza que tots els fenòmens socials es poden quantificar amb el desplaçament de masses d’energia¹⁸¹². El tècnics poden administrar la societat manipulant els fluxos d’energia inclòs anticipar-se a certs fenòmens socials, com les guerres o les revolucions, per la sola observació d’aquests fluxos. La tecnocràcia també pren la forma d’una enginyeria social que aspira a fornir un feliç “nou ordre”, *un brave new world* i un “home nou” per aquest ordre. A França, abunden aquestes utopies santsimonianes com les esbossades pel grup *X-Crise*, totes elles molt vinculades al moviment planista. L’objectiu d’aquestes càbales és el de facilitar l’adaptació a la societat industrial d’un ésser humà angoixat per la transició de la “societat de la seguretat” a “la societat del risc”¹⁸¹³, recuperant l’harmonia pretèrita però sense renegar de les innovacions de la modernitat. L’única manera que la classe mitjana, a la que s’adrecen preferentment aquestes teories, pugui trobar la pau és resolent la lluita de classes, i això només pot ser possible gràcies a un fordisme “de rostre humà”, perquè el treball no sigui una tortura, sinó un plaer. Marinetti o Jünger estan glorificant l’heroisme de l’obrer, aquell home metal·litzat que manté gairebé una relació amorosa amb la màquina, en el cas de l’italià, o el nou tipus humà del treballador, en l’alemany. L’obrer que estima treballar i no fa vagues per esmunyir-se’n. De la mateixa manera que els higienistes que abans esmentàvem, expliquen la conflictivitat social i el pauperisme per la inadaptació (és a dir, es culpa als pobres de la seva marginalitat, no pas a la injustícia del sistema) i proposen normes de conducta

¹⁸¹⁰ Des de la revista *Técnica*, de l’Escola Superior d’enginyers de Barcelona, no es cessa de reclamar que les opinions dels tècnics siguin escoltades pels polítics, per exemple, a l’editorial de novembre de 1933 a càrrec de l’enginyer Josep. I Mirabet, de la que s’extreu aquesta cita, ja que són els tècnics els que tenen el secret per assolir la pau social.

¹⁸¹¹ Madariaga, César, *Aspectos fisiotécnicos y psicotécnicos de la producción : conferencia dada en el Instituto de Ingenieros Civiles, Madrid, en diciembre de 1934*, Madrid: Imprenta Reformatorio de Menores, 1934, p.31. César Madariaga és un dels introductors, junt a José Mallart, director de la *Revista de Organización Científica*, de la psicotècnica.

¹⁸¹² *La Revista de Occidente* edita, al 1933, l’obra de Raymond Allen *¿Qué es la tecnocracia?*. El concepte de tecnocràcia és d’origen nord-americà. Data de la creació als anys vint, per part de l’enginyer Howard Scott, de la Technical Alliance, que es proposa aplicar les lleis de la termodinàmica i el càlcul vectorial a l’estudi dels fenòmens socials. Aquests posen en moviment un determinat volum d’energia, per tant són calculables i administrables.

¹⁸¹³ Clarke, Jackie, “Engineering a New Order in the 1930s: The case of Jean Coutrot”, *French Historical Studies*, n° 24 (2001), pp.63-86.

moral per adaptar-se a la societat industrial¹⁸¹⁴, també des de l'enginyeria social s'està argüint una resolució de la lluita de classes per mitjà de la integració en el nou ordre. Adaptar-se no significa altra cosa que conformar-se amb rol social assignat, és a dir, no posar sota discussió l'estatus quo. És la mateixa operació que es fa des de la psiquiatria, que patologitza les actituds classificades "d'antisocials", entre les que inclou emanacions de lluita de classes com la vaga, o les doctrines d'emancipació, de manera que un "tractament" psicoterapèutic pot resoldre el conflicte social "normalitzant" les actituds dels inadaptats.

Per la tecnocràcia, el govern ha d'estar sota la batuta de tècnics políticament neutrals. Cal depurar l'Estat dels interessos dels partits polítics, que depreden aquell. La política divideix, en canvi, la ciència sempre és imparcial i és unànime. Pels tecnòcrates, el sistema de partits i el parlament són un trasto inútil, han de ser desmantellats i substituïts per cambres corporatives d'especialistes, que sabran gestionar la cosa pública amb criteri i eficiència. La tecnocràcia, com adverteix un catedràtic de la universitat de Múrcia, un dels primers exegetes del moviment a Espanya, sembla conduir irremissiblement cap una dictadura¹⁸¹⁵, malgrat alguns tècnics van intentar conciliar democràcia i planificació tècnica centralitzada. El mateix Salvador de Madariaga, enginyer de formació, proposa una capritxosa distribució de competències, indivisibles a la pràctica, entre un Estat polític, nínxol de la democràcia i la sobirania nacional, i un Estat econòmic, esfera funcional, que englobaria els ministeris "tan apolítics" com el de Treball i que no tindria una organització democràtica, sinó jeràrquica, fins i tot, dictatorial¹⁸¹⁶.

Administració enlloc de política. La Dictadura de Primo de Rivera havia volgut encarnar aquest ideal, i moltes dictadures sud-americanes dels anys trenta, com la d'Uriburu a Argentina, a cavall entre el paternalisme, la tecnocràcia i el feixisme, havien posat en primer pla l'administració. Ja durant la dictadura de Porfirio Díaz a Mèxic havien governat els "tècnics". L'empresariat català, un dels principals invocadors de la dictadura, venia defensant un model corporatiu de sindicació única i obligatòria, en el qual els capitans d'indústria privatitzin la direcció de l'economia¹⁸¹⁷. El cap de camí per significats ultrereaccionaris, col·laboradors amb la modernització autoritària de Primo, com Calvo Sotelo o Maeztu, és aconseguir que la gestió substitueixi a la política, ara

¹⁸¹⁴ Martín Campos, Ricardo, op. cit., p. 1099. Un dels lemes de la fira mundial de Chicago de 1933 és "la ciència ho descobreix, la indústria ho adopta, l'home s'adapta".

¹⁸¹⁵ El jurista reusenc Eduardo Luis Llorens publica el mateix any una obra d'igual títol que la d'Allen, en la qual explica al públic al neologisme tecnocràcia, avisant del perill que aquest condueix a una dictadura dels tècnics.

¹⁸¹⁶ Madariaga, S. *Anarquía o jerarquía: ideario para la constitución de la tercera república*, Madrid: Aguilar, 1935, pp.260-267.

¹⁸¹⁷ Veure Bengoechea, Soledad, *Organització patronal i conflictitat social a Catalunya*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998, pp.248-302.

bé, un cop s'hagi arribat al model d'Estat desitjat i sempre i quan s'hagi anorreat tota oposició política, tot pluralisme i sobretot, tota conflictivitat social. L'experiència corporativa de la dictadura de Primo de Rivera fou molt ben rebuda pels professionals¹⁸¹⁸, tot i que al final, se'n desenganyin, i, fins i tot, facin oposició. Moltes corporacions professionals tenen un comportament díscol amb la República del bienni. És el cas de la Unió Nacional d'Advocats¹⁸¹⁹, el Col·legi Professional de Metges de Madrid, de l'Associació d'Enginyers de Camins¹⁸²⁰ o de la Unió Mèdica Nacional, amb seu a Pamplona, catalogada com a "feixista" pels metges liberals, o la Unió Farmacèutica Nacional, entre moltes d'altre. Sempre s'ha dit que les eleccions en els col·legis d'advocats per a vocals al Tribunal de Garanties Constitucionals (setembre de 1933) de les que surten guanyadores les candidatures d'extrema dreta (són escollits com a vocals C. Silio i el pròfug Calvo Sotelo, votats pels seus col·legues de professió¹⁸²¹) són un preludi del gir a la dreta que la República fa a partir de les eleccions de novembre de 1933. Si més no, el missatge dels lletrats amb potestat per votar sembla haver quedat clar quan dos antirepublicans acèrrims són vocals propietaris del tribunal que ha de dirimir la constitucionalitat de les lleis. Aquestes associacions professionals i grups de pressió conservadors, s'escuden en la seva neutralitat política, i protesten enèrgicament contra les ingerències externes que atempten contra l'autonomia professional. Aquesta intromissió es produeix a través dels jurats mixtes, profundament detestats per aquestes corporacions perquè els impedeixen fer i desfer, no ja en sectors com la indústria o agricultura, sinó en altres tradicionalment poc reivindicatius, com la farmàcia, la banca, la medicina o el periodisme¹⁸²².

Per molt que els professionals sempre hagin estat gelosos de la seva autonomia i que, inclòs, hagin estat abanderats de la despolitització de l'Estat, arribat el moment s'avindran a col·laborar un Estat totalitari habilitat com espai exclusiu de la política,

¹⁸¹⁸ Sobre l'actitud dels professionals durant la Dictadura, veure l'article de Villacorta Baños, F. "Dictadura y grupos profesionales organizados, 1923-1930", *Ayer*, n° 40, (2000), pp.51-78.

¹⁸¹⁹ Ramírez Jiménez, Manuel, *Los grupos de presión en la segunda República española*, Madrid: Tecnos, 1969, p. 142.

¹⁸²⁰ Al 1932, dona la "sorpresa" en guanyar les eleccions a la seva junta directiva la candidatura antirepublicana, encapçalada pel futur metge falangista Antonio Piga, *ibdm.*, p.142. Idèntic fenomen es produeix a l'Associació d'Enginyers de Camins. Veure també Vegas Latapie, op. cit., p.140, entusiasmat amb aquesta agradable canvi de tornes: *parecía como si los sectores universitarios y profesionales se hubiesen puesto de acuerdo para barrer de los puestos de mando de sus asociaciones respectivas a los elementos cómplices de la revolución.*

¹⁸²¹ Veure una ampli reportatge sobre les eleccions a la revista *Renovación*, de RE, que s'apunta la victòria política, al seu número de 22 de novembre de 1933.

¹⁸²² Sobre l'actitud displicent d'una federació d'empreses periodístiques vers la República, es pot consultar un il·lustratiu estudi de cas, Desvois, Jean Michel, "Un grupo de presión en la Segunda República: La Federación de Empresas Periodísticas de las Provincias de España", *La prensa de los siglos XIX y XX metodología, ideología e información. Aspectos económicos y tecnológicos : I Encuentro de Historia de la Prensa*, Bilbao: Universidad del País Vasco, 1986 pp. 367-381. L'autonomia, clar està, sempre es reivindica en funció de qui governa, com la reaccionària Federació d'Empreses Periodístiques de Províncies d'Espanya, protesta contra la censura només quan mana l'esquerra.

però que, al cap hi ha la fi, és una fortalesa de classe contra el proletariat organitzat i que baixa els fums del gran capital, les dues forces en lliça entre les se senten un "boc expiatori", especialment aquells tècnics mitjos amb un contacte més directe amb la classe treballadora (per exemple, els enginyers de mines, alguns dels quals són víctimes de la revolució l'octubre de 1934 a Espanya). No hi ha una relació indissoluble entre professions i liberalisme ni entre professions i autonomia. No en va, són els mateixos professionals els que estan reclamant la protecció estatal, per tenir assegurat el seu sustent en un context d'incertesa i crisi de mercat. Els professional mostraran la seva complaença amb un model d'Estat com el feixista a Itàlia, Alemanya¹⁸²³ o França (s'ha dit que el règim de Petain té un programa econòmic "incoherent", perquè atrau al mateix temps a tradicionalistes, modernitzadors i tecnòcrates¹⁸²⁴). Un Estat que professa un model social organicista basat en la funció social, que dona protagonisme i respectabilitat al docte, satisfent la seva vanitat estamental (a despit de la seva autonomia i buidant de poder les seves associacions¹⁸²⁵), ja que la pertinença a l'elit social ha de ser reconeguda socialment, sobretot quan no es posseeix el poder polític i econòmic¹⁸²⁶, crea llocs de treball per els professionals al incrementar exponencialment el ziggurat burocràtic amb la formació d'una para-burocràcia, la del partit, basteix un sistema econòmic dirigista i autàrquic que necessita d'una àmplia plantilla de tècnics (en els instituts d'indústria, de proveïment...), que restringeix l'accés la universitat a través del *numerus clausus*, de manera que disminueix els professionals en actiu, i, de resultes, la competència, que promou colossals obres públiques, com la *bonifica integrale* i la construcció de noves ciutats a Itàlia o la xarxa d'autopistes a Alemanya, que decreta el retorn de les dones a les tasques domèstiques i, també ignominiosament, però, no per això, mal acollit pels agraciats, es lucren els professionals de la discriminació dels seus col·legues por motius polítics o ètnics, que deixa places vacants a l'administració¹⁸²⁷. Que organitza un parlament corporatiu on poder defensar directament els interessos de categoria, que colonitza nous territoris, i, per tant, ageganta el cos de funcionaris, que es prepara per la guerra, i, per tant,

¹⁸²³ Pel cas alemany, Jarausch, K.H, pp. 392 i següents i l'obra *Science, Technology and National Socialism*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994. Pel cas italià, veure l'obra col·lectiva coordinada per Gabriele Turi, *Libere professioni e fascismo*, Roma: Franco Angeli, 1994.

¹⁸²⁴ Kuisel, R.F., *Capitalism and state in modern France: renovation and economic management in twentieth century*, Cambridge: Cambridge University Press, 1981, p.155.

¹⁸²⁵ En el cas alemany, l'elit burocràtica, nostàlgica de l'època guillermina, pot congraciarse amb els nazis com a restauradors dels valors de l'alta societa. Veure, d'Almeida, Fabrice, *El pecado de los dioses: la alta sociedad y el nazismo*, Madrid: Taurus, 2008, p. 67

¹⁸²⁶ Pro Ruiz, Juan: Las élites de la España liberal: clases y redes en la definición del espacio social (1808-1931)", *Historia social*, n° 21, p.58.

¹⁸²⁷ En el cas alemany, els catedràtics militants o simpatitzants del nou règim, es van beneficiar sense escrúpols de les lleis de separació de funcionaris, veure aquest episodi a Morente, Francisco, "La universidad alemana... op. cit., (2004), pp. 153-182.

subvenciona tota la indústria bèl·lica i la investigació que l'envolta (química, aeronàutica...)... L'Estat totalitari ennobleix la funció social del científic i derrueix alguns límits ètics que la democràcia imposava sobre la seva tasca, de manera que ara tenen carta blanca per a duu a terme aquells experiments que concorden amb l'ideari del nou règim, que els hi permet transcendir la mera "especulació científica" per a portar a la pràctica els seus projectes¹⁸²⁸. És el cas dels higienistes racials en l'Estat nazi, o de la contrarevolució psiquiàtrica en àmbit espanyol, que té repercussions en l'ordre penitenciari, l'assistència social... De "l'intercanvi" professionals-Estat, aquest n'obté legitimitat, prestigi, competència tècnica, investigació i desenvolupament científicotècnic i, per últim però no menys important, més control sobre la població, doncs tòtems socials com el metge tenen ascendència sobre la privacitat familiar, complementant la projecció invasiva de l'Estat totalitari. Ja sigui amb la seva ominosa discriminació dels no aris, a la seva restricció de l'accés l'educació superior, o per la possibilitat de trobar una col·locació en la intricada poliarquia nazi, els III Reich redueix en un 40% l'atur intel·lectual. I això ho escriu un ferm demòcrata que abomina de la barbàrie nazi com l'autor del qual hem recollit bona part d'aquestes dades numèriques, W.M. Kotsching¹⁸²⁹, de la mateixa manera que reconeix que a Itàlia hi ha poc atur intel·lectual perquè a la majoria se li dispensa una plaça a la vasta administració corporativa. Ara bé, cap de les dues dictadura acaba solucionant del tot el problema de l'atur intel·lectual¹⁸³⁰.

Tampoc hi ha una incompatibilitat entre tecnocràcia i feixisme (no la hi havia per un feixista considerat "radical", com G.Bottai), com s'ha suggerit sobretot pel cas espanyol, on tecnòcrates i falangistes serien dues famílies antagòniques dins el règim franquista, i els predomini d'una o altra dona nom a dues de les etapes en les que s'ha dividit el franquisme, el període feixista o *azul* i el tecnocràtic o *desarrollista*. De fet, el feixisme no només continua, sinó que amplifica la política tecnocràtica que s'ha vingut desenvolupant a Europa des de la segona dècada del segle (cas dels projectes del liberal Nitti a Itàlia, per exemple) i incorpora a tècnics que en molts casos, no són militants del partit, però que, tanmateix, seran fidels servidors del règim feixista, i no només això, sinó que els dota de molt de poder operatiu, en contra de la voluntat dels militants del partit únic. Aquests malden, en va, per controlar els tècnics, que gaudeixen d'una àmplia llibertat de maniobra, tant a Itàlia com Alemanya, la qual cosa no vol dir

¹⁸²⁸ Diu Kater *Nazim's own totalitarian insinuations regarding the potential manipulation of human life, suggesting a infinite power, struck a sympathetic chord and conjured up from them status-preserving, even status-enhancing, functions. This was the root cause for the alliance of convenience between physicians and Nazis in predepression Germany as it later turned out to be for the tragic collaboration between physicians and Nazis in the "euthanasia" chambers and the concentrations camps of the Third Reich*, Kater, M. op. cit., p.52.

¹⁸²⁹ Kotsching, W. M, op. cit., p.121.

¹⁸³⁰ Barbagli, M. op. cit., p. 259.

que no siguin subordinats, sinó que el seu superior directe no són les institucionals de l'Estat, ni tampoc el partit únic, sinó la persona del líder. És el cas de la Bonifica Integrale, obra de reforma agrària dirigida per l'enginyer Arrigo Sarpieri o de l'Organització Todt a Alemanya, a la que Hitler concedeix plens poders per a la construcció d'autopistes¹⁸³¹. És per desig exprés d'aquest, en ares a l'eficàcia, que els tècnics es posen a resguard de les vicissituds polítiques, complint el seu vell somni d'exceptuar la seva tasca de tota tota classe de traves i restriccions, no ja parlamentàries, sinó també legals i administratives, és a dir, tenir un marge d'operativitat discrecional, a canvi, clar està, de vendre la seva llibertat al règim, i específicament, al líder, que ja li convé potenciar la figura del tècnic enfront a la del doctrinari. Aquesta relativa independència, només en el pla de la gestió, permetrà a aquests vincular-se (i desvincular-se) del feixisme al·legant que la tècnica és neutra, no entén de política. Així, un enginyer català, Antoni Robert Robert, futur teòric franquista de l'autarquia, escriurà a la revista *Tècnica*, a la primavera calenta de 1936, un elogi del sistema econòmic italià, del que, diu textualment, Espanya en pot extreure profitoses lliçons, sense entrar en l'aspecte doctrinal i polític "car els cossos legislatius i les institucions creades per a l'ordenació econòmica no són en si ni socialistes ni feixistes, sinó mers instruments del poder del que és impropï enganxar cap etiqueta política"¹⁸³², com si el sistema econòmic italià pogués ser dissociat de l'ordre polític, i més si tenim en compte que ens trobem en els anys de l'*Autarquia*. La burgesia que, de sempre, ha simpatitzat amb el projecte feixista de reforma del capitalisme mitjançant un règim corporatiu, discernint entre el seu estimable sistema economicosocial i els seus "excessos" polítics, comença, després de la victòria del Front Popular, a no creure imprudent fer aquesta distinció, o bé se n'adona que aquesta és un xic artificiosa. Ho dirà sense pèls a la llengua Calvo Sotelo al Parlament

El concepto de Estado integrador, que administre la justicia económica y que pueda decir con plena autoridad: 'no más huelgas, no más lock-outs, no más intereses usurarios, no más fórmulas financieras de capitalismo abusivo, no más salarios de hambre, no más salarios políticos no ganados con un rendimiento afortunado, no más libertad anárquica, no más destrucción criminal contra la producción, que la producción nacional está por encima de todas las clases, de todos los partidos y de todos los intereses. A este Estado le llaman muchos Estado fascista; pues si ése es el Estado

¹⁸³¹ Sobre el projecte de Sarpieri, veure el capítol "Terra nuova per un popolo nuovo: d'all'ingegneria politica all'ingegneria sociales", de l'obra de Lupo, Salvatore, *Il fascismo. La política in un regime totalitario*, Roma: Donzelli Editori, 2005, p.341-358, i el capítol dedicat als plens poders de Fritz Todt a Brozsat, Martin, *L'État hitlérien: l'origine et l'évolution des structures du III Reich*, Paris:Fayard, 1985, pp. 388-392.

¹⁸³² Robert i Robert, Antoni, "La política econòmica d'Itàlia", *Tècnica*, maig de 1936, pp.75-76.

*fascista, yo, que participo de la idea de ese Estado, yo que creo en él, me declaro fascista*¹⁸³³.

La petita burgesia, que sempre s'ha considerat com la classe del progrés, pot admirar les realitzacions del règim feixistes, com el drenatge del fins ara indomable Agro Pontino (les fotos ultrapopulistes de Mussolini amb el tors nu clavant les primeres aixades als terrenys rehabilitats apareixen a tots els diaris) o a les sofisticades autopistes de Hitler. Vistes aquestes grans obres, es pot pensar que aquests règims no tenen cap esperit destructiu, ans el contrari, com pondera el diari *La Clase media*¹⁸³⁴.

Sense menystenir l'idealisme que porta molts joves estudiants a militar al partit feixista, doncs seria una incoherència fer-ho tenint en compte que bona part d'aquest treball es proposa explicar la fascinació que el feixisme exerceix la joventut universitària espanyola dels anys trenta, també seria poc apropiat no fer referència a les esperances de resolució dels seus problemes materials i la satisfacció del seu desig de reconeixement social, que els joves feixistes posposen fins la constitució del nou Estat. El sacrifici fins la conculcació de l'ordre liberal pot ser abnegat i sense demanar res a canvi, però tenen la certesa de ser recompensats després pels seus esforços¹⁸³⁵. Això explica la frustració de la quinta del SEU al considerar que no és corresposta com es mereix, o dels camises velles del NSDAP després de l'ascens al poder de Hitler¹⁸³⁶.

13.5. La solució nacionalsindicalista a la crisi del mercat.

En un conegut article sobre les joventuts falangistes, Ricardo Chueca Rodríguez, afirma incisivament que Falange *predica la revolució social al abrigo de los presupuestos generales del Estado*¹⁸³⁷. Tot i que no es pot posar en dubte la sinceritat revolucionària de molts falangistes, la frase té sentit per la fase posterior a la conquesta del poder (quan Falange pregona la "revolució pendent" des de la comoditat del complex polític franquista) però també, en certa mesura, a la fase prèvia d'assalt a

¹⁸³³Calv Sotelo, al parlament, el 16 de juny de 1936, reproduït a *ABC* del dia següent, p..25

¹⁸³⁴*Conn prescindencia (sic) de las luchas políticas que tan no escasos males atrajeron sobre él (...) no hay ningún signo que evidencie los propósitos bélicos de Alemania, y si solo una gran voluntad de sobreponerse a los infortunios del pasado*, "Obras públicas en Alemania bajo el régimen hitleriano", *La Clase Media*, n°29, agost-setembre de 1935, p.2.

¹⁸³⁵ Diu Kotschning, *the fact that behind the clamour for "national prestige" for sacrifice for "the common cause" may consciously or unconsciously lie the hope for a higher standard of living to be attained in the long run, does not detract from our contention that the behavior of large masses of people in the Fascist countries is far from rational in any economic sense*, p. 296. Steinberg, és força implacable i desmitificador amb els estudiants Nazis quan diu que *behind the political rhetoric, (...) lay a tooth-and-claw social competition*, per esdevenir les noves oligarquies, op. cit., p.121.

¹⁸³⁶ La malfiança dels "antics combatents" del NDSAP vers els "vells funcionaris", aposentats en uns càrrecs que ells haurien d'ocupar, a Brozsat, M. op. cit., pp.358-359.

¹⁸³⁷ Chueca Rodríguez, Ricardo, op. cit., (1987), p.95.

l'Estat liberal, o fase destructiva¹⁸³⁸. Com ja hem dit, no és un secret que els joves esquadrists del SEU, o els intel·lectuals falangistes confien ser regraciats després del seu esforç en la cruenta fase d'assalt a l'Estat. Esperen ser recompensats pels seus serveis amb càrrecs, prebendes i sinecures, que els hi confereixi reconeixement social i una estabilitat econòmica, substituint a l'administració, la docència...les “males herbes” arrancades. Tanmateix, això no obsta que fossin revolucionaris abnegats, entregats a la causa desinteressadament, que facin de la política una vocació. Als joves falangistes els hi agrada comparar-se amb els japistes, que reben favors mentre que ells han de jeure el terra dur de la presó.

De fet, són els propis ideòlegs falangistes els que els hi prometen la solució als seus problemes materials i d'estatus social en el nou ordre corporatiu. L'atur no és més que una petita part d'un gran quid, i, tan aviat es resolgui aquest, les problemàtiques col·laterals quedaran també solucionades, tals com el futur professional, l'única, no se n'amaguen els estudiants, *parte de intereses materiales (perfectamente lícitos y naturales) que podemos contar entre la enorme cantidad de ansias que nos hacen formar en las filas de Falange*¹⁸³⁹.

Els estudiants del SEU, com la resta d'associacions estudiantils, fan campanya contra la manca d'oportunitats pels joves, atribuïnt com a causes primeres l'intrusisme, la competència deslleial o l'excés d'universitaris¹⁸⁴⁰. Ara bé, en els seus arguments es detecten dues especificitats. En primer lloc, l'èmfasi que es posa en la competència il·lícita dels professionals estrangers, que tot el moviment estudiantil deplora, però que, en el cas falangista (i potser es podria fer extensiu a tota la dreta) posa la pica en una interpretació nacionalista i autàrquica de l'economia espanyola, una defensa xovinista de la capacitació dels professionals autòctons i uns prejudicis xenòfobs vers els estrangers que “treuen la feina als espanyols”. Els dards contra un capitalisme estranger que colonitza l'economia nacional són freqüents en Ledesma, en les seves campanyes contra el capital estranger de la Telefònica o les mines de Riotinto. Per la seva banda, Primo de Rivera fa, en una intervenció parlamentària, unes de les poques ocasions que el partit, fora de les files estudiantils, dediquen la seva atenció a l'atur intel·lectual, i aquesta, no casualment, es produeix en el marc del debat sobre la

¹⁸³⁸ En paraules d'Alejandro Salazar, la fase destructiva té la perspectiva que el futur Estat solucioni els problemes professionals dels estudiants. “Discursos pronunciado por José Antonio Primo de Rivera, Ruiz de Alda, y Alejandro Salazar, en las sesiones del Consejo Nacional”, *Haz*, n° 4, 30 d'abril de 1935, p.4.

¹⁸³⁹ “Por los centros de enseñanza de Madrid”, *Haz*, n° 11, 17 de novembre de 1935, p.8.

¹⁸⁴⁰ “El examen de ingreso en las Universidades”, *Haz*, n°4 30 d'abril de 1935, p.3, “La venta de específicos en droguerías”, *Haz*, n°11, 17 de novembre de 1935, p.5, “Escuelas de Comercio. Los estudiantes y titulares de comercio”, *Haz*, n° 14, 14 de febrer de 1936, p.5, “Los ingenieros españoles y los extranjeros”, *Haz*, n° 12, 5 de desembre de 1935, p.4.

regulació del treball estranger. L'atur intel·lectual els hi permet demostrar que tant els fills dels obrers com els fills dels burgesos estan afectats per una mateixa problemàtica. *Tots els joves, sense precisar, comparteixen una mateixa desesperança, per tant, les diferències de classes es dissolen de nou en el concepte biològic*¹⁸⁴¹.

Els espanyols, primer, podria ser el lema d'aquest discurs de Primo de Rivera, que denuncia com els tècnics estrangers roben la feina dels enginyers espanyols (5.000 tècnics estrangers ocupen places que pertorquen a espanyols). Segons Primo, no valen les excuses, ja que els dels enginyers no és un cas de congestió del mercat, hi ha, per tant, oferta (és a dir, no es deu a imponderables econòmics) i és ofensiu creure que els tècnics estrangers estan més capacitats que els espanyols (i cita algunes grans patums de l'enginyeria per corroborar-ho¹⁸⁴²). Aquesta discriminació insultant es produeix amb el consentiment del govern, que no regula prou restrictivament el treball estranger, com fan altres països, com l'Alemanya nazi, però també estats liberals com EEUU o França. Però no és només un problema d'atur intel·lectual, sinó (i aquí, un cop més, s'evidencia la tendència del falangistes de no instal·lar-se en els problemes materials i treure punta nacionalista a totes les qüestions) de defensa nacional, ja que molts tècnics estrangers estan empleats en destins delicats pel sistema defensiu espanyol, i que, en un context bèl·lic, poden decidir servir les seves pàtries i traïr a qui els dona de menjar. *Haz* s'havia ocupat abans d'aquest atur intel·lectual, donant la xifra de 600 enginyers industrials en atur¹⁸⁴³. Podríem afirmar que Primo de Rivera és induït a tractar la qüestió al Parlament pel grup de pressió seuista, amb molt pes dins el partit.

Però un segon aspecte del seu discurs, més emparentat amb l'esquerra que amb la dreta, és la certesa que, no només sota aquest règim, sinó sota aquest ordre socioeconòmic, res té solució satisfactòria, i que tota mesura paliativa, lluny de ser beneficiosa, no és aconsellable, perquè no fa altra cosa que perpetuar una situació de fet en la qual els problemes dels ara estudiants no seran pas resolts. És per això, que tota reforma ha de ser posposada a la constitució de l'Estat nacional. Així, l'aleshores estudiant D. Jato emplaçar el problema dels tècnics per després de la revolució nacional, *pues ahora sólo tenemos tiempo para luchar por la implantación de un Estado nacional-sindicalista*¹⁸⁴⁴, tanmateix, *para la solución exacta habría que tener en la mano mil resortes que no puede poseer un Estado liberal*¹⁸⁴⁵. A efectes pràctics,

¹⁸⁴¹ Fernández- Cuesta, R. "El paro intelectual", *Haz*, nº9, 12 d'octubre de 1935, p.7.

¹⁸⁴² Primo de Rivera, J.A. "Sobre los profesionales extranjeros en España", *Obras Completas...*op. cit., pp.723-733.

¹⁸⁴³ "Por los centros de enseñanza de Madrid", *Haz*, nº 11, 17 de noviembre de 1935, p.8.

¹⁸⁴⁴ Jato, David, "Por los centros de enseñanza de Madrid: técnicos industriales", *Haz*, nº 2, 2 d'abril de 1935, p.6.

¹⁸⁴⁵ "Por los centros de enseñanza de Madrid", *Haz*, nº 11, 17 de noviembre de 1935, p.8.

tampoc els interessa airejar una reforma universitària que tampoc tenen gaire clara, i que pot dividir innecessàriament el cos estudiantil. En un dels pocs textos consagrats des de la premsa falangista a “l’atur intel·lectual”, redactat per l’expert en qüestions econòmiques, R. Fernández-Cuesta, aquest considera que la desocupació dels llicenciats és la prova irrefutable de la decadència de l’època, que és més espiritual que material o financera, que només és una conseqüència, precisament del materialisme egoista¹⁸⁴⁶. Un sistema que deixa a la inòpia la seva “intel·lectualitat” és un sistema degenerat, en el qual impera la força i la matèria sobre l’esperit i la intel·ligència. Fernández-Cuesta proposa remeis provisionals, com la concessió d’una ajuda econòmica als aturats, la lluita contra la competència estrangera i d’aficionats, explorar noves possibilitats de treball (oficines de col·locació, “obres públiques intel·lectuals”), i l’elevació dels nivells d’exigència universitaris (més que el *numerus clausus*, doncs tothom ha de tenir accés a la cultura) i més a llarg termini, la disminució de la jornada laboral i el millor repartiment del temps. Unes propostes que podríem arrencar a l’esquerra política si suprimíssim la segona part. Doncs la causa de la crisi econòmica i de l’atur intel·lectual és política¹⁸⁴⁷, per tant, la solució també ho és, és a dir, totes aquestes reformes estan de més si no es produeix una revolució nacionalsindicalista total, que faci possible un nou règim que valori, en la seva justa mesura, les aptituds intel·lectuals com una virtut aristocràtica, i, en el qual, els “treballadors intel·lectuals”, com la resta de treballadors, siguin enquadrats en sindicats obligatoris adossats a l’Estat, dels que el SEU és un precursor. Cal tenir en compte que el feixisme aspira a l’economia al servei de la política, com una dimensió qualitativament superior. El fet que l’economia s’hagi desbridat es deu a la mala conducció de la política, que l’ha deixat vagar amb el pilot automàtic. És per l’endemà que els seuistes s’han de formar com a futurs quadres de la nova Espanya¹⁸⁴⁸, per bé que no s’han de limitar a estudiar, sinó que han d’estar atents a tot allò que els envolta, i han de militar políticament, doncs tenen una missió de regeneració de la pàtria a complir. Els seuistes no han d’entrenar-se per ser obscurs buròcrates, sinó “els conqueridors d’Espanya”¹⁸⁴⁹, per tant, l’ordre de prioritats sembla ben clar. També pensant en el demà, els estudiants universitaris falangistes han de, en el bèl·lic

¹⁸⁴⁶Fernández-Cuesta, R. “El paro intelectual”, *Haz*, n°10, 2 novembre de 1935, p.7

¹⁸⁴⁷ Com defensa Jato, que blasma dels polítics que utilitzen la “crisi” com a imponderable que tot ho explica, quan el retràs de l’economia espanyola rau en la deixadesa política de l’actual govern. Jato, David, “Por los centros de enseñanza de Madrid”, n° 5, 25 de maig de 1935, p. 6.

¹⁸⁴⁸ Arenga de Primo de Rivera al I Congrés del SEU, “Discursos pronunciado por José Antonio Primo de Rivera, Ruiz de Alda, y Alejandro Salazar, en las sesiones del Consejo Nacional”, *Haz*, n° 4, 30 d’abril de 1935, p.4.

¹⁸⁴⁹Ibdm.. Paraules de Ruiz de Alda.

llenguatge de Ruiz de Alda, conquerir les Normals¹⁸⁵⁰, per tal que els nens sigui formats en l'amor a la pàtria.

Ni ara ni després, de la universitat no n'han de sortir més professionals "liberals", és a dir, que exerceixin la professió només en benefici propi, malgrat que s'escudin en el compliment d'un servei social de valor inestimable. Els nous professionals del futur Estat no poden ser "lliures", en el sentit que no poden mirar només pels seus propis interessos materials, sinó que han de participar de l'esforç col·lectiu de tota la comunitat nacional. I sobretot, no poden ser lliures perquè no poder fer ni dir allò que els hi plagui. En ells ha de prevaldre l'*esperit de servei nacional* un dels valors més preuats pels falangistes, eufemisme que realment al·ludeix a l'obediència inexcusable que han de retre a l'Estat¹⁸⁵¹. El nou "intel·lectual" ha de ser "orgànic" en el sentit gramscian del concepte, un "funcionari" especialitzat. Així doncs, pròpiament dit, ha de desaparèixer l'*estatus* de professional "liberal"¹⁸⁵² en tan en quan s'encasta a les corporacions, en les que perd la seva autonomia però que li reporten confortable estabilitat, ja que aquestes són un parapet contra els vaivens del mercat. El corporativisme és la manera de coordinar els interessos dels diferents sectors professionals. Per això és un experiment envejat per les associacions de classe mitjana i patronals o pels intel·lectuals estatistes, com la fórmula que es precisa per vèncer les dissonàncies dins una classe professional molt plural, en la qual tothom vol parlar a l'hora. En l'ordre feixista, els professionals són inscrits, com a Itàlia, a una sola corporació, la *Corporazione Sindicale Fascista delle Professioni Intellectuali*. Però malgrat l'harmonia d'interessos i la unanimitat de la que es vanagloria la propaganda feixista, el feixisme italià no liquida els plets entre els diferents sectors professionals¹⁸⁵³.

Sorpren l'escassetat d'atenció que es presta a la classe mitjana, com a concepte, en la premsa falangista, sobretot si se la compara amb les seccions dedicades a la classe obrera, que no és gaire diferents dels grans esforços invertits en la captació de la classe obrera en altres partits feixistes. Això té certa lògica perquè la classe obrera és el sector social a convèncer, mentre que és implícit que les classes mitjanes són el públic natural del falangisme. Alguns, com Chueca, però, han exposat com el

¹⁸⁵⁰ Ruid de Alda, Julio, *Obra Completa...* pp. 225 i 233. Veure també, González García, José, "Nuestra labor más esencial", *Haz*, n° 13 20 de gener de 1936, p. 4, que consigna als seus companys apoderar-se de les Normals per extirpar la "garra marxista sobre l'escola".

¹⁸⁵¹ Ho explica Ricardo Martín de la Guardia pel cas dels periodistes, a la seva obra *Información y propaganda en la prensa del movimiento: Libertad de Valladolid, 1931-1979*, Valladolid, Secretariado de Publicaciones de la Universidad, 1994.

¹⁸⁵² Turi, Gabriele, "Le libere professioni e lo Stato", op. cit., p.11.

¹⁸⁵³ Barbagli, M. op. cit., p. 273.

falangisme té poca fortuna a l'hora de reclutar les classes mitjanes urbanes¹⁸⁵⁴, (i d'aquí el seu fracàs) mentre que altres, com Thomàs, per contra, han estimat que el falangisme té major implantació a les ciutats que a zones rurals, sobretot entre la "petita burgesia". Aquesta classe mitjana s'amplia si dintre d'ella incloem als estudiants. Ens sembla més plausible aquesta segona hipòtesi. Somerament, direm que el populisme de retòrica precapitalista joseantonià va adreçat fonamentalment a les classes mitjanes, sempre presents malgrat que no es mencionin com a tals, sinó amb un altre terme més afí a un moviment que no reconeix la lluita de classes, com el de "poble".

Poble, sinònim de nació, noció interclassista, més espiritual que material. Potser convindria restituir la demagògia social feixista (en la doble accepció de la paraula demagògia, és a dir, l'actual, com una forma d'ensarronar al poble pinçant la seva fibra sensible, i també amb el seu significat etimològic, la comunicació directe, sense intermediaris, d'un conductor de masses amb el seu poble) dintre el quadre conceptual del *populisme*¹⁸⁵⁵. Ateses les precaucions amb les que cal encarar un terme amb el do de la ubiqüitat tan accentuat com aquest, es poden interpretar certs aspectes de la ideologia falangista amb la matriu ideal-tipus del populisme. El populisme pot ser definit com un moviment polític (o la fase d'un de més ampli), que es basa en la convocatòria de les masses a partir d'una retòrica de contingut fonamentalment emocional, de naturalesa interclassista, centrada en torn a la idea de "poble" com dipositari de les virtuts socials de justícia i moralitat, i vinculada a un líder, habitualment carismàtic, l'honestat i força de voluntat del qual garanteix el compliment dels anhels populars¹⁸⁵⁶. Evitant l'itinerari teleològic de la teoria de la modernització, el populisme pot ser comprés, no tant com un desajust transitori, sinó com una resposta a la crisi de la modernitat que se situa en l'encreuament entre una societat tradicional agrària i una de moderna industrial i democràtica. La política populista connecta emotivament amb el poble mitjançant una reinterpretació d'uns referents comunitaris tradicionals, a partir dels quals es reconeixen mútuament poble i política. Això no vol dir que es restaurin les formes de vida tradicionals, sinó que es fa una apologia nostàlgica d'aquestes (no hem de desdenyar la importància de la nostàlgia com a incentiu de mobilització, no per recuperar allò que s'ha perdut, sinó la sensació de benestar subjacent en la seva

¹⁸⁵⁴ Jiménez Campo, J. *El fascismo en la crisis de la Segunda República*, Madrid: Centro de Investigaciones Científicas, 1979, p.235.

¹⁸⁵⁵ Amb tot, Primo de Rivera no acceptaria mai aquest epítet, doncs desqualifica la CEDA com a populista. Per populisme entén Primo de Rivera el paternalisme d'escó, amb un nul coneixement de les angoixes del poble, però que gosa enarborar un simulacre de política social.

¹⁸⁵⁶ Torres Ballesteros, Sagrario, "El populismo: un concepto escurridizo", *Populismo, caudillaje y discurso demagógico*, Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, 1987, p. 175.

idealització) i la seva actualització anacrònica. El populisme mobilitza i integra aquests segments socials –que han estat sovint qualificats com a “víctimes de la modernitat”-, desatesos per les institucions liberals, i les organitzacions de classe, per mitjà de canals antiinstitucionals, per la qual cosa el populisme suposa, sempre, un repte al sistema liberal. La idea-força del populisme és el “poble”, un concepte vaporós que substitueix, en la seva retòrica, la noció de “classe”. El feixisme espanyol acostuma a fer servir vocables com “joventuts” “masses”, “productor”, i, sobretot, “poble” per a designar el que l’esquerra anomena “proletariat” o “classe obrera”. La selecció d’un o altre terme no és un atzar, sinó que està prenyada de sentit. En tots els termes emprats pels feixistes espanyols, es cerca intencionadament una alternativa a les identitats encunyades pel moviment obrer per tal d’allunyar-les de l’interior de la fàbrica¹⁸⁵⁷. Totes elles són categories transversals, no de classe, i per tant, convenen a qualsevol moviment nacionalista, els quals, generalment, no reconeixen la possibilitat d’una polarització entre membres d’una mateixa comunitat, entre *nacionals*, sinó únicament un antagonisme entre aquells que hi pertanyen i els que no ho fan. I tots els termes citats són també conceptes col·lectius que tendeixen a aclaparar la individualitat, dissoldre-la en una solució homogènia. Com a nacionalisme, el falangisme és interclassista, però conscientment s’orienta a la petita i mitjana burgesia, que és, possiblement, el segment social més sensible a aquest discurs que combina redempció nacional i denuncia d’un capitalisme transnacional que arruïna la petita propietat. També es fa servir com un argument populista contra els rics: aquests no tenen pàtria. Primo de Rivera mai es va sentir còmode en el seu diàleg amb la classe obrera¹⁸⁵⁸ i les seves teories econòmiques, opina Jiménez Campo són grans paraules emotives sense validesa pràctica¹⁸⁵⁹. El falangisme utilitza la categoria “poble” com a sinònim de nació, però que adjectiva aquesta en un sentit populista i antioligàrquic, de manera que grata del nacionalisme les crostes reaccionaries adherides per l’espanyolisme conservador. El poble és l’autèntica nació. Al cap hi ha la fi, el poble no és un universal, és un concepte localista, i replegat sobre la identitat nacional. Per tant, també en fa un ús romàntic del concepte de poble, com a sinònim d’idiosincràsia, caràcter o tradició cultural. Per aquest motiu, el feixisme espanyol, o almenys un sector majoritari

¹⁸⁵⁷ Charles S. Maier, op. cit., p. 713. Segons aquest autor, les noves identitats tenen la voluntat d’alterar les percepcions i les experiències de classe. De fet, el feixisme no inventa res en aquest camp. Als anys trenta hi ha un desgast de la denominació “obrers” i “proletaris” i la pròpia Constitució Republicana designa a Espanya com a República de treballadors de tota classe, malgrat la participació dels socialistes en la redacció de la carta constitucional, que han de claudicar amb el “de tota classe”. El feixisme espanyol farà servir majoritàriament el terme “productors” o “poble”, molt més globals, ambigus i interclassistes.

¹⁸⁵⁸ Només cal llegir aquesta manifest adreçat als obrers per adonar-se’n que Primo de Rivera no té cap programa pràctic pensat per la classe obrera, només denuncia a capitalisme i comunisme i preconitza una tercera via nacionalsindicalista, que promet acabar amb la fam, els polítics paràsits, els usurers i els especuladors, el que ve a ser populisme amb el sentit més pejoratiu del terme, “Hojas de Falange: obreros espanyoles”, *Obras Completa*.s.op. cit., pp. 735-739

¹⁸⁵⁹ Jiménez Campo, J. op. cit., pp.288-296

d'aquest, serà molt anticosmopolita (que no antieuropeista), i no se'n està de denunciar les noves modes, l'esnobisme intel·lectual, l'americanització i sovièticització. El poble és una unitat cultural, que es rebel·la contra la despersonalització de la seva identitat provocada per la universalització de doctrines, conductes i modes de vida. El concepte de poble exclou la classe, ja que la comunitat popular és un Tercer Estat compacte (en l'operació de nacionalització de la Revolució francesa perpetrada per historiadors com Michelet, aplega a tots els estrats de la societat, llevat d'una minoria aristocràtica, essent la burgesia liberal la classe que representa aquest conglomerat impossible), en el qual es dilueixen les diferències de classe. Extirpa les classes, i, com si el concepte creés el conflicte, de retruc també la lluita de classes, ja que el poble constitueix una massa uniforme d'interessos solidaris. L'Estat republicà ha renunciat a nacionalitzar les masses, i atesa la seva negligència, és el poble, comandat per una minoria visionària, qui té adjudicada la missió de nacionalitzar l'Estat. A partir de l'escissió de febrer de 1935, Ledesma rebla el clau d'aquesta argumentació, proposant un model alternatiu a l'elitista del falangisme, així com a l'avantguardisme dels seus inicis, mitjançant la fórmula de nació, Estat o comunitat de "tot el poble"¹⁸⁶⁰. És a dir, propugna una construcció nacional des de baix com a resultat d'una gran mobilització transversal de masses, i per tant, no limitada a l'eficàcia d'un a minoria directora recolzada utilitàriament en el poble. Una fórmula que recorda vagament a la gramsciana via proletària a la nació, associada també al fallit projecte nacionalpopulista garibaldí d'unificació revolucionària d'Itàlia, i que explicaria aquesta no tant sorprenent sentència de Ledesma just al final de la seva obra *¿Fascismo en España?*.

Per altra banda, "poble" és també un terme moral, que no s'associa tant als pobres com als humils, als que pateixen privacions, als que sofreixen, (i aquest sofriment acredita la seva virtut), els que treballen abnegadament sense mai queixar-se. És la populista una visió condescendent del poble: la mula de càrrega que no protesta per molts assots que rebí. El poble és massa conscient del seu lloc al teatre del món per desfer-se de les seves cadenes per *motu proprio*, i aguanta virilment la seva condemna bíblica, però sí deleix que vingui el seu generós redemptor: *Muchos de nosotros, que no sentimos el hambre que destroza vuestros hogares, que aniquila vuestras vidas, salimos a la calle en defensa de vuestra causa, dispuestos a dar la vida*¹⁸⁶¹. El feixisme es designa com l'alliberador del poble explotat que no comet la temeritat d'intentar alliberar-se ell mateix. L'home de poble, per tant, és aquell que treballa fins l'extenuació sense entretenir-se a en somniar fabuloses països de xauxa, que només té

¹⁸⁶⁰ Gallego, F., *Ramiro Ledesma Ramos...* op. cit., (2005), p. 408

¹⁸⁶¹ Primo de Rivera, J.A. "Discurso pronunciado en el teatro Cervantes, de Málaga, el día 21 de julio de 1935", *Obras Completas...* op. cit., p. 624

un elenc modest d'idees, però nobles i intensament sentides, i que tant sols necessita que algú les interpreti i els hi doni validesa política. En correspondència amb aquesta apel·lació a la recta i austera conducta camperola, el falangisme s'erigeix com el nucli d'un Front Moral, i per tant, radicat en un pla extrapolític distant de les dues coalicions electorals del 36, els fronts Nacional i Popular. Escàndols com l'assumpte de l'*estrapelo* i el cas Nombela semblen donar-li la raó sobre la corrupció del sistema de partits, proporcionant-li l'ocasió per arremetre contra el materialisme bolxevic, però també contra els que Primo de Rivera anomena "el bolxevisme blanc", és a dir, la dreta exclusivament amoïnada pels seus egoistes interessos de classe. El Front Moral falangista, reivindicarà una espiritualitat que creu vituperada per dretes i esquerres. Falange desitja comparèixer davant el poble com el partit més pur, aliè a l'ambició de xuclar de la mamella de la política, i que aquesta puresa es transformi en credibilitat:

*Así somos nosotros; ¿creéis que estos labriegos, que aquellos estudiantes, que estos camaradas, firmes en sus camisas azules, van defendiendo una ventaja personal? ¿Y nosotros? Creéis que nos sería tan difícil de llegar en poco tiempo, por el camino llano de hacernos radicales o de Acción Popular, a los sillones de los ministros? (...) Muchos habrán venido a prometeros cosas que no cumplieron jamás (...) Pues bien: si os engañamos, alguna soga hallaréis en vuestros desvanes, y algún árbol quedará en vuestra llanura; ahorcadnos sin misericordia; la última orden que yo daré a mis camisas azules será que nos tiren de los pies, para justicia y escarmiento*¹⁸⁶².

Aquesta defensa aferrissada de valors moral dels poble no el converteix en un partit reaccionari, sinó, en un partit, com s'autoqualifica en un editorial anònim d'*Arriba*, -que es deu a la ploma de Sánchez Mazas- reaccionari i revolucionari a la vegada: *En el fondo, somos más reaccionarios y más revolucionarios que nadie, más originales y mas tradicionales que nadie, más patriotas y más universales que nadie*¹⁸⁶³.

És aquest espai moral, molt més que programàtic, és on es pot produir la confluència de les masses conservadores amb el feixisme (i per masses conservadores entenem el conjunt de població, de classe mitjana-baixa, fonamentalment rural, apegada a un mode de vida tradicional, amb poca experiència d'organització autònoma, i que per tant, delega la seva potència creativa, per exemple, a un líder populista, com els propietaris molt pobres dels que parla J.J.Castillo). És la doctrina social falangista

¹⁸⁶² Primo de Rivera, J.A. "Resumen del discurso pronunciado en campo de Criptaza (Ciudad Real), el día 30 de mayo de 1935, *Obras Completas...* op. cit., p. 584

¹⁸⁶³ "Concordia", *Arriba*, n° 32, 13 de Febrer de 1936, p.1

l'apartat del seu corpus que presenta més contradiccions, al produir-se en ell un sinergia més acusada entre tradició i modernitat. Dit d'un altra manera, les propostes modernistes s'acostumen a revestir, conscientment, sota una pell atàvica, medieval, que pot emmascarar la seva rotunda actualitat a un primer cop de vista.

El món es troba immers en una crisi econòmica de proporcions històriques. Per Primo de Rivera aquesta no és únicament econòmica, sinó una crisi de civilització¹⁸⁶⁴. L'única manera de sobreviure a aquesta, tenint en compte l'amenaça latent de la revolució bolxevic, és gosant desmuntar l'aparell capitalista. En primer lloc, però, és necessari esclarir què és el capitalisme pel cabdill falangista. Segons José Antonio, el capitalisme és el predomini omnipotent del lliure mercat i del capital, és a dir, el diner. El diner, és també pel fundador del primer partit feixista francès, George Valois la pedra angular del sistema capitalista, un conclusió que tant pot ramificar-se en el menyspreu antiburgés a l'àvara acumulació de monedes, com amb la tradicional admonició catòlica contra la usura com a pecat, actualitzada pel literat neotradicionalista i admirador del feixisme Ezra Pound: *Le capitalisme est le système de production dans lequel toute la création économique est subordonné a l'argent, qui n'a d'autre objet que la recherche de l'argent, et qui n'accepte aucune limite religieuse, morale, nationale ou humaine*¹⁸⁶⁵.

Per prosseguir immediatament: *le capitalisme ne doit pas être détruit : il doit être subordonnée a l'interêt social, a l'interêt national*. Aquesta espiritualització de l'economia, que, sense llançar per la borda les bondats del benefici privat el fa ser solidari amb les requisicions públiques (o l'interés nacional, traducció del "bé comú" en una època de nacionalisme) és un lloc comú dels nous projectes de planificació econòmica, que volen ser una reversió antimaterialista del sistema capitalista. Pel teòric de l'economia de més impac i modernitat entre la dreta espanyola, J. Calvo Sotelo, el capitalisme està tocat però no enfonsat: s'ha de cauteritzar les "subversions" del capitalisme, humanitzar i moralitzar el sistema sotmetent-los al control de l'Estat, llimar les seves aspreses precisament per salvar allò que de positiu té¹⁸⁶⁶. Primo de Rivera va més enllà, i creu arribada l'hora de desmantellar tot el sistema. Ara bé, la propietat i la iniciativa privada s'ha de mantenir incòlumes. També s'ha de matisar l'anticapitalisme joseantonià perquè, en el seu discurs, capitalisme no és igual que liberalisme econòmic, sinó una fase superior que reacciona contra aquest, una espècie de tumor de matriu. Tampoc capitalisme és el mateix que propietat privada. Aquesta

¹⁸⁶⁴ No només ha fracassat el liberalisme econòmic sinó també el polític. Per això comença la seva famosa conferència al cercle mercantil de Madrid, el 9 d'abril de 1935, enllaçant a Rosseau, teòric de la democràcia, amb Adam Smith, profeta del liberalisme.

¹⁸⁶⁵ Valois, George, *L'économie nouvelle*, París: Nouvelle Librairie National, 1924, pp. 542-543.

¹⁸⁶⁶ Calvo Sotelo, J., *El capitalismo contemporáneo y su evolución*, Valladolid: Cultura Española, 1938, p.172.

és un dret natural, un atribut elemental humà que tots els moviments feixistes, malgrat la seva retòrica anticapitalista, defensen a ultrança. El capitalisme és, pròpiament dit, el capital¹⁸⁶⁷, és a dir, “l’instrument tècnic de dominació”, que desnaturalitza les relacions directes d’hom amb la seva propietat i dissocia gestió de possessió. Encara més, el capitalisme destrueix les formes tradicionals de propietat, ja que la concentració d’empreses exerceix una competència insostenible pel petit propietari, que s’endeuta amb entitats bancàries (moltes d’elles, de capital jueu), que estableixen un interès molt alt pels crèdits i dessagnen als productors honrats. També el capitalisme oprimeix a les classes mitjanes. Per això, Primo de Rivera proposa la nacionalització de la banca¹⁸⁶⁸.

Primo de Rivera sempre va distingir entre un capitalisme bo i un de dolent. El bo era el “capitalisme de propietat”, el del treball honrat i extenuant. El dolent era el “capitalisme líquid” o financer, transnacional i rendista, la plutocràcia internacional que colonitza econòmicament Espanya (*los grandes capitalistas internacionales miran con simpatía a España como campo de operaciones* resa un titular d’Arriba¹⁸⁶⁹). El “capitalisme parasitari”: *Hay un sistema capitalista que con el crédito caro, que con los privilegios abusivos de accionistas y obligacionistas, se lleva, sin trabajar, la mejor parte de la producción*¹⁸⁷⁰.

La seva crítica moral al senyoritisme és també econòmica contra un sector improductiu de la societat. Hi ha en el discurs falangista una exaltació del Treball com a principi estabilitzador de la societat. Estem a les portes d’una “era del Treball”, com profetitza Jünger. La premissa és que una societat absorbida pel treball és una societat d’ordre, doncs el treball sublima en una activitat productiva l’energia nihilista de l’ésser humà, com explica G.Bataille. Reparem que el moviment falangista no toca mai el tema de l’oci o la instrucció, a diferència de les organitzacions autènticament obreres. El treball moralitza i el seu culte connecta amb l’univers mental de la classe mitjana i la seva sacralització del treball, que criminalitza tota vaga com una excusa per fer el dropo. Els falangistes s’esmercen en dignificar el treball manual, ja que només reconeix l’explotació com a alienació del peó amputat del seu medi tradicional de treball, és a

¹⁸⁶⁷ Primo de Rivera, J.A. “Ante una encrucijada en la historia política y económica del mundo”, *Obras Completas...* op. cit., p. 495. La distinció entre propietat privada i capital és un lloc comú en el discurs de l’extrema dreta antiliberal, com, per exemple, Calvo Sotelo, pel qual el capitalisme (règim de propietat) i el capital (diner autònom i “deslocalitzat”, que cal sotmetre a controls i regulacions) no és el mateix.

¹⁸⁶⁸ Fins i tot Velarde Fuertes, apòlogista de Primo de Rivera, reconeix que el cabdill falangista no va entrar mai en detall en qüestions econòmiques i que li mancava una mica de consistència quan trepitjava aquest terreny, tot i que tenia “intuïcions genials”. Velarde Fuertes, J. pp. 81-108. Veure també l’obra col·lectiva *José Antonio y la economía*, Madrid: Grafite, 2004.

¹⁸⁶⁹ “Sindicalismo Nacional”, *Arriba*, nº 4, 11 d’abril de 1935, p. 5

¹⁸⁷⁰ Primo de Rivera, J.A. “Discurso sobre la revolución española” *Obras Completas...* op. cit., p. 560. La negreta és meua.

dir, el taller familiar. El seu alliberament només serà moral. Aquesta alabança del treball serveix per justificar la condemna de les vagues (i els *locauts*) com una molesta rèmora per la producció nacional. Patrons i obrers són productors, i per tant, treballadors pertanyents a un mateix bàndol (el front del treball), i per això rebutja el lema d'harmonitzar el capital i el treball, emprat per la dreta: *¿es que vosotros no trabajáis también?; ¿es que vosotros no sois empresarios?; ¿es que no corréis los riesgos?; todo estos forma parte del bando del trabajo*¹⁸⁷¹.

Patrons i obrers han d'aliar-se, ja que són víctimes per igual del capitalisme parasitari, que asfixia als propietaris amb crèdits abusius, i és indirectament responsable, per tant, que els patrons cerquin el màxim rendiment per sufragar els seus deutes explotant als obrers. Entabanats per l'odi antinatural fomentat a dreta i esquerra, patrons i obrers es perjudiquen els uns als altres, per això és necessari un *moviment nacional* que unifiqui el *bando del trabajo*.

Però ni a grans empresaris ni ha obrers va dirigit, preferentment, l'anticapitalisme falangista, sinó a la petita-mitjana burgesia, al petit propietari agrícola, al comerciant, al fabricant i al professional liberal, una classe depauperada pels embats de la pressió fiscal i creditícia i per "l'anarquia del mercat", i atemorida per les reivindicacions dels sindicats obrers. Una classe mitjana amb poques simpaties pels socialistes, però que també té prejudicis anticapitalistes vers els rics, els banquers o els buròcrates de l'Estat, i a la que es pot convèncer amb aquest discurs que promet restablir el món de la seguretat, que, a Espanya, s'identifica amb la comunitat tradicional d'aldea, soscavada per la modernitat política i econòmica, i que sempre esdevé cap de turc de la revolució social enlloc dels qui haurien de ser el blanc dels obrers, la plutocràcia internacional: *Pequeños industriales, pequeños comerciantes, pequeños ganaderos y agricultores, pescadores, artesanos...vosotros sois siempre las víctimas de la revolución; vuestras casas arden las primeras; vuestros negocios son los primeros que se socializan*¹⁸⁷².

Però el capitalisme no és només un sistema econòmic, sinó una civilització, o més aviat, la fase terminal d'una civilització. El capitalisme és un sistema total en quan afecta a totes les esferes de la vida de l'home, i no tant sols a l'econòmica i laboral. La moral, els sistemes de valors, els hàbits de vida, els costums o la relació amb l'entorn i amb el propi cos han estat modificats pel capitalisme. Un moviment com el feixista, que

¹⁸⁷¹ Ibidm., "Ante una encrucijada en la historia política y económica del mundo", *Obras Completas...* op. cit., p. 495.

¹⁸⁷² Ibidm., "Hojas de Falange: Industriales, comerciantes, labradores, ganaderos, pescadores, artesanos, empresarios, productores de España", p. 752

propugna una revolució no limitada a una reestructuració de la base econòmica del sistema, sinó una radical transformació espiritual, no podia deixar de prestar atenció als efectes col·laterals del capitalisme sobre les formes de vida tradicionals. El capitalisme ha arrasat amb l'harmonia de les comunitats rústiques i les seves costums ancestrals, al empènyer a la classe mitjana a la proletarització. El petit propietari, que controla tot el procés productiu i reté la propietat del producte final, ha estat traslladat a la cadena muntatge, i allí ha esdevingut una peça reemplaçable de la gran maquinària productiva i on li és arrabassada la plusvàlua, que per Primo de Rivera no consisteix en el *decalage* entre el valor del producte fabricat i la remuneració que rep a canvi el productor, sinó en un greuge de tipus ètic: l'embrutiment dels treballadors, condemnats a una feina mecànica a les fàbriques on el treball, enlloc de ser motiu de fruïció, és mecànic, i per tant els obrers el fan a disgust i, a causa d'això, es rebel·len. El falangistes volen alliberar els obrers de la seva alienació, però no mitjançant la socialització dels mitjans de producció, sinó de la dignificació del seu treball personal. Aquesta dignificació passa per adjudicar-los una funció capital en el projecte nacional del que formen part, és a dir, enlloc d'harmonitzar capital i treball, conjuntar:

*El destino del hombre y el destino de la patria, darse cuenta que el hombre no puede ser libre, no es libre, si no vive como un hombre, y no puede ser libre vivir como un hombre si no se le asegura un mínimo de existencia, y no puede tener un mínimo de existencia si no se le ordena la economía sobre otras bases que aumenten la posibilidad de disfrute de millones y millones de hombres, y no puede ordenarse la economía sin un Estado fuerte y organizador, y no puede haber un estado un Estado fuerte y organizador sino al servicio de un gran destino, que es la Patria*¹⁸⁷³.

El benestar no pot ser només material, en això rau un dels suposats errors del marxisme, sinó que també ha de ser també psicològic o espiritual¹⁸⁷⁴. No s'aconsegueix dotant millor als treballadors, sinó fent-los entendre la importància del seu treball i donant-li un sentit que ha estat fagocitat per la producció mecànica, integrant el treball en una gran empresa nacional en la qual els obrers compleixen una funció primordial (d'estimular l'autogestió, ni tant sols la cogestió en la indústria, per exemple, no en diu res). Nacionalitzant al "poble", atorgant-li una funció, per molt mínima que aquesta

¹⁸⁷³ Ibidm., "Ante una encrucijada en la historia política y económica del mundo", *Obras Completas...* op. cit., p. 512

¹⁸⁷⁴ En la seva obra *Au delà du Marxisme* (1929), de Man fa examen de consciència al socialisme i assenyala l'error d'haver oblidat les necessitats emocionals i espirituals de l'ésser humà, que van més enllà del benestar material. En canvi, el feixisme ha estat hàbil alhora d'afalagar a la seva audiència: els joves com a futur, les dones com a mares... El socialisme necessita una revisió antimaterialista que li permeti competir amb el feixisme. Per Z.Sternhell, aquesta revisió antimaterialista del marxisme és la gènesi del feixisme.

sigui, i incloent-lo dintre d'una comunitat nacional de la qual havien estat abans marginats, es creu dignificar simbòlicament als treballadors, que deixen de ser classe oprimida per esdevenir veritables agents històrics, en la mesura que són petits accionistes de la revolució nacional.

El capitalisme deshumanitza l'home fins al punt d'objectivar-lo com a matèria prima (expressions com “capital humà”, o “material humà” són prou eloqüents en aquest sentit). Primo de Rivera descriu els treballadors industrials de la societat fabril occidental com a “formiguetes”, com també com a artròpodes descriu als obrers en els *kolkhozos* soviètics, ja que el *leitmotiv*, tant del capitalisme com del comunisme, és *anímicament* el mateix: el regne de la matèria desenfrenada¹⁸⁷⁵. En la societat actual, “l'home sense atributs” ha perdut el sentit la totalitat, quelcom natural en les comunitats primitives, en les que cada acció tenia un significat. Quan la comunitat nacional sigui restablerta:

*Sabremos que en cada uno de nuestros actos, en el más familiar de nuestros actos, en la más humilde de nuestras tareas diarias, estamos sirviendo, al par que nuestro modesto destino individual, el destino de España y de Europa, y del mundo, el destino total y armonioso de la creación*¹⁸⁷⁶

En aquest sentit, cal interpretar l'individualisme primoriverista, que de vegades ha estat esgrimit com un argument per refutar la seva adscripció al totalitarisme feixisme. L'individualisme primoriverista, que, evidentment, no té res de liberal, reconeix el valor de la vivència individual, però aquesta està subordinada a una estructura piramidal jeràrquica, on l'individu és la partícula amb significat mínim, però heterònima de la resta de la cadena, família, municipi, sindicat, i al cim, l'Estat. Així es reomple d'atributs el “cos vuit”¹⁸⁷⁷ de l'home sota el capitalisme. L'Estat no és pas tirànic perquè és *ejecutor del gran destino del pueblo*¹⁸⁷⁸ i l'individu el serveix humilment en ares a la consecució d'aquest gran destí col·lectiu, que és també el seu destí personal. Però, tanmateix, l'Estat és totalitari: la diferència amb una dictadura és que l'Estat ha de generar

¹⁸⁷⁵ La filòsof Susan Buck-Morss ha recalcat els paral·lelismes entre el bloc soviètic i “l'atlantista” pel que fa als respectius objectius macroeconòmics. L'Estat soviètic només posaria en marxa una versió estatalista de l'obsessió “productivista” occidental, una inversió però no una ruptura amb l'economia política burgesa, amb els mateixos mites sobre el progrés i que, en última instància, continua esclavitzant l'obrer al dictat de la maquinària productiva, *Mundo soñado y catástrofe: la desaparición de la utopía de masas en el Este y en el Oeste*, Madrid: A. Machado Libros, 2004. Per l'extrema dreta, tant la URSS com EUA són el materialisme elevat al paroxisme. La URSS és una forma de capitalisme d'Estat.

¹⁸⁷⁶ *Ibidm.*, p. 512

¹⁸⁷⁷ Concepte de Gilles Deleuze en el seu anti-Èdip.

¹⁸⁷⁸ Primo de Rivera, J.A. “Ante una encrucijada en la historia política y económica del mundo”, *Obras Completas...* op. cit., p. 509.

consens. L'Estat és el domini de la política. Planant sobre els interessos particulars, garanteix l'equitat. El feixisme refusa que l'Estat sigui instrumentalitzat per cap classe i que l'esfera econòmica dicti a l'Estat quina ha de ser la seva política. Si per la dreta, l'economia no pot ser autònoma de la societat, pel feixisme no ho pot ser de l'Estat. La tendència mundial des del final de la I Guerra Mundial és, precisament, l'estatalisme econòmic. Una segona tendència és la del nacionalisme econòmic, dues corrents que el feixisme porta al paroxisme amb l'Estat totalitari i l'autarquia. A l'inrevés de l'Estat liberal, és l'Estat qui ha d'instrumentalitzar l'economia (economia dirigida) i encaminar-la a la satisfacció de les necessitats nacionals (economia nacional). Cap aquí avança el capitalisme¹⁸⁷⁹. L'autoregulació del mercat ha demostrat ser fal·laç i catastròfica. Arreu d'Europa s'estenen propostes de planificació econòmica, com el corporativisme feixista, els plans quinquennals comunistes, el New Deal roosvelià o projectes com el planisme de De Man, adoptat pels neo-socialistes francesos, que van horroritzar a L. Blum postulant una nou socialisme d'ordre, nacional i interclassista¹⁸⁸⁰. En tot el moviment planista, el problema no està tan en el pla econòmic, sinó en l'*apparatus* polític, i aquest té sempre forces ressonàncies dictatorials¹⁸⁸¹. A Espanya no hi ha una corrent pròpiament "planista", però si es presta molta atenció al fenomen (Calvo), i alguns intel·lectuals, sense definir-los com a tals, estan formulant projectes de planificació estatal. Sense anar més lluny, sota el lema de Nació i Treball¹⁸⁸² Ortega propugna un Estat robust amb un equip burocràtic neutral que gestioni l'economia per sobre dels interessos particularistes. L'Estat ha de coordinar aquests factors particulars perquè tots ells coadjuvin a una finalitat superior, l'economia nacional. Per integrar els factors és necessari imposar una "harmonia forçosa", és a dir, una sindicació obligatòria. Ortega o Madariaga representen l'*apelle a l'ordre* dels liberals espanyols. Aquesta planificació neoliberal atraurà a màners, empresaris, com per exemple, l'amic d'Ortega, l'empresari de la premsa Nicolás de Urgoiti¹⁸⁸³. Potser si només parem atenció a les grans figures del pensament podem arribar a la conclusió que el ressò dels projectes planistes és més aviat minso a Espanya. Però una incursió a les revistes professionals a l'època ens mostra com hi ha un nodrit intercanvi d'idees sobre les noves corrents de planificació econòmica i la virtualitat de la seva aplicació a Espanya, com ara en la dels enginyers, doncs en tots els contextos, han de ser aquests homes

¹⁸⁷⁹ Segons J. Calvo Sotelo en la seva citada obra sobre l'evolució del capitalisme contemporani, sobretot el darrer capítol, pp.145-173.

¹⁸⁸⁰ Recull de les intervencions dels neosocialistes a XXXé congrés del SFIO, *Néo-socialisme? : ordre, autorité, nation*. París: Bernard Grasset, 1993.

¹⁸⁸¹ Kuisel, Richard F. op. cit., p.99.

¹⁸⁸² Elorza, A. op. cit., pp.204-205.

¹⁸⁸³ Sobre Urgoiti com a empresari i *manager* modern, atent a les noves modalitats d'organització laboral i plans econòmics, que s'adhereix a la proposta d'Ortega, veure la biografia de Cabrera, Mercedes, *La Industria, la prensa y la política : Nicolás Mª de Urgoiti (1869-1951)*, Madrid: Alianza, 1994.

grisos els encarregats de portar a la pràctica aquest pla¹⁸⁸⁴. L'interès amb el que es segueix els experiments de planificació econòmica i les propostes per “nacionalitzar” un sistema similar, malgrat que molts vegades no s'arribi a cap grau de concreció i es limiti a botzinar conceptes com els “dirigisme econòmic” o “economia nacional” (que, en ocasions, és una apel·lació a la política primoriverista, i, en altres, al tradicional proteccionisme de la patronal català, però amb la pell estirada) testimonien la recerca d'alternatives a la cabuda ortodòxia econòmica liberal del règim republicà, no massa eficaç per resoldre problemes actuals¹⁸⁸⁵ i que encara amplifica més la seva imatge de règim desfasat entre els joves i, sobretot, en els tècnics més alerta dels que està succeint a Europa i E.E.U.U.

Arribats a aquest punt, aquest anticapitalisme planteja un projecte modern, o és una reacció antimodernista?. Les dues coses són certes, perquè no són pas incompatibles. Com s'ha dit, el feixisme presenta les seves propostes econòmiques i socials amb un llenguatge deliberadament arcaic. A manca d'una teoria econòmica sistematizada, també les acostuma a justificar èticament, i això les revesteix d'una nebulosa moral, anacrònica a l'era de la ciència. L'espiritualització de l'economia s'oposa tant a la deshumanització capitalista com a les hieràtiques estructures del materialisme marxista, però aquesta no és pas un patrimoni de la dreta o del feixisme. El revisionisme marxista, des de les primeries del s. XX, propugna una espiritualització de l'economia, un gir antimaterialista, que, segons Z. Sternhell, està en l'origen del feixisme francès. Però també entre els anarquistes sempre es va anteposar la dimensió ètica sobre l'econòmica.

El falangisme no es proposa ressuscitar passats remots, sinó reificar la tradició en funció de les condicions objectives del món actual¹⁸⁸⁶. Aquestes són accident, la tradició és substància, essència, arquetip al mode de C. Jung, però no està adscrita a un tipus de societat anacrònica. Cano Ballesta ha subratllat com la idealització poètica del paradís preindustrial falangista és interpretada, durant la Guerra Civil i pels nous falangistes provinents de l'extrema dreta, com un negatiu de la societat industrial, és a dir, si un cas, és només durant el franquisme que es suplanta la regeneració d'una tradició plastificada de modernitat per la nostàlgia d'un passat mític que encobreix una

¹⁸⁸⁴ Des de revista *Tècnica*, de l'Escola Superior d'Enginyers de Barcelona, s'organitza un exhaustiu cicle de conferències sobre les noves corrents de planificació econòmica. Els enginyers que hi participen expressen el seu entusiasme per experiments com el New Deal, el pla quinquennal soviètic o el dirigisme polític feixista. Per raons ideològiques, el projecte que genera més consens és el rooseveltià, que salva el capitalisme reformant-lo.

¹⁸⁸⁵ Veure les conclusions a aquest respecte de Jordi Palafox, op. cit., pp. 274-296.

¹⁸⁸⁶ Primo de Rivera, J.A. “La tradición y la revolución”, *Obras Completas...* op. cit., p. 647

societat d'ordre tradicional¹⁸⁸⁷. L'Imperi, per exemple, no és un passat gloriós a plorar, és un mite, en el sentit sorelià del terme, és a dir, una imatge de plenitud que incita a la mobilització i, sobretot, un projecte actual. El feixisme és "antimodern" però només des de que la perspectiva que l'antimodernitat forma part de la modernitat¹⁸⁸⁸, és una alternativa a aquella modernitat que s'associa amb la Il·lustració, el liberalisme i la democràcia. Realitza la modernitat amb l'aplicació autoritària dels seus principis, com la ciència social o el biologisme política¹⁸⁸⁹.

Canvi i retorn es conjuguen dialècticament, el futur es reconstrueix retrospectivament sobre el passat. L'admiració de les societats precapitalistes, per exemple, que arriba al límit d'enyorar el paternalisme feudal (un filòsof gens sospitós d'antimodern com Ortega havia dit que l'absència de feudalisme en la història d'Espanya havia estat un de les seves més grans insuficiències) i, fins i tot, l'esclavisme, modes de producció en els que existeix una reciprocitat entre serfs i amos¹⁸⁹⁰ és una evocació de la comunitat pretèrita, però també és, indubtablement, un projecte pel pervenir: el retorn a la comunitat, encarnat ara en una nou tipus d'ultranacionalisme. La promoció d'una economia artesana, per exemple, és precapitalista, però com observa sagaçment Calvo Sotelo¹⁸⁹¹, també és postcapitalista, de la mateixa manera, i salvant molt les distàncies, que els *kolkhozes* soviètics estan inspirats sobre la MIR dels mugics. Petita producció artesana, cooperativisme i neogremialisme són illots no capitalistes que poden conuiu perfectament amb un sistema capitalista, i per tant, no obliguen al seu dolorós desmuntatge. Tampoc el pairalisme és anacrònic en aquell context si es té en compte l'auge de les tendències nacionalistes i autàrquiques en l'Europa del moment, que han d'estar acompanyades d'un eficaç sistema d'autoproveïment alimentari. L'obsolescència terminològica del populisme falangista només és una aparença que

¹⁸⁸⁷ Cano Ballesta, J. *Literatura y tecnología. Las letras españolas ante la Revolución Industrial, 1900-1933*, Madrid: Orígenes, 1981, pp. 300 i 312. Tanmateix, es pot argumentar que el franquisme instrumentalitza els temps de plenitud històrica com a mite de mobilització que evoca de forma envellutada les idil·liques societats precapitalistes com a inductor al conformisme i la desmobilització, però no pas per restaurar la feudalitat.

¹⁸⁸⁸ Sobre els antimoderns, consultar l'obra d'Antoine Compagnon, *Los antimodernos*, Barcelona: Acantilado, 2007. Advertir que, per Compagnon, els antimoderns no són ni els tradicionalistes ni els reaccionaris i encabeix als feixistes dins aquesta darrera categoria.

¹⁸⁸⁹ Gallego, F., "El nazismo como fascismo consumado", *Pensar después de Auschwitz*, Mataró: El Viejo Topo, 2004, p. 14

¹⁸⁹⁰ José Antonio Primo de Rivera, "Discurso sobre la revolución española", *Obras Completas...* op. cit., p. 561. També el discurs nazi en matèria laboral està trufat de referències arcaïques, com és el cas de la "Llei Fonamental del Treball". Aquesta llei empra un llenguatge arcaic per decretar les formes més avançades de disciplina laboral. Sobre el debat de la modernitat del DAF, el Front del Treball nacionalsocialista, encetat per Tim Mason, veure Ronald Smelser, "How 'modern' were the nazis?. DAF social planning and the question of the modernization", *German Studies Review*, v.13, n° 2, maig de 1990, pp. 285-302. Sobre desactivació la protesta obrera emprant el simbolisme i la ideologia com a complement de la coerció, veure Alf Lüdke, "The honor of labor. Industrial workers and the power of symbols under national socialism", *Nazis and german society, 1933-1945*, London: Routledge, 1994, pp. 67-109. Sobre l'organització del treball al règim nazi, l'obra d'Andreassi, Alejandro, *Arbeit macht frei: el trabajo y su organización en el fascismo (Alemani e Italia)*, Mataró: Ediciones de Intervención Cultural, 2004, i, d'aquest mateix autor per l'organització del treball nacionalsindicalista, veure el capítol, "Trabajo y empresa en el nacionalsindicalismo", *Fascismo en España...* op cit., pp.13-42.

¹⁸⁹¹ Calvo Sotelo, José, op. cit., pp. 166-168

serveix com a codi comunicatiu amb les classes mitjanes, especialment les provincianes. L'historiador Ugarte Tellería ha cridat l'atenció sobre la paradoxa de com les formes noves són anunciades com un tornada enrere, ja que davant la modernització democràtica, ja només cabia la possibilitat d'una *impossible* marxa enrere¹⁸⁹². Aquest "poble", que sociològicament podem categoritzar, *grosso modo*, com classe mitjana de província, troba en el feixisme una manera d'adequar les relacions socials tradicionals a l'actualitat, sense ruptura traumàtica, de manera que, un cop l'escomet el dilema d'escollir camp, s'alinea incondicionalment amb el bàndol nacional, per motius que ultrapassen l'adscripció de classe i que invoquen a altres tipus de principis d'identitat. El feixisme cerca confeccionar aquesta àrea emotiva en la qual, part del "poble", se senti reconfortat per la sensació de continuïtat i millor representada que en els compartiments de classe¹⁸⁹³. Són aquests referents emotius, trufats d'arcaïsmes que remeten, però, a un projecte modern, el que explica l'èxit, tardà, del feixisme en la mobilització d'aquesta petita-mitjana burgesia: *Nos equivocáramos si tratáramos de buscar una ideología categorial que diera cuenta cabal de las razones de aquella gente para sublevarse contra la República* –a dit el citat Ugarte Tellería explicant la mobilització contrarevolucionària a Vitoria i Pamplona, però que es pot extrapol·lar a altres contextos- *El lenguaje categorial hubiera sido incapaz de condensar una experiencia surgida en aquel tipo de sociedad y en su estado de ansiedad. Fue antes el lenguaje simbólico, con sus mitos, su liturgia etc. el que fue capaz de evocar esa experiencia vital*¹⁸⁹⁴.

13.6. El feixisme com a reintegració dels desarrelats al col·lectiu. La crisi de consciència de la joventut universitària a través de la literatura falangista

La literatura no és una font que hagi de menysvalorar l'historiador¹⁸⁹⁵, doncs subministra informació preciosa per la reconstrucció de les formes de vida del passat, (mentalitats, vida quotidiana, tendències culturals...) sobre dir, processada segons la visió del món del seu autor. Aquest subjectivisme, certament, ha de posar en guàrdia a l'observador sobre la veracitat de la informació, que, lògicament, ha de ser automàticament filtrada, però a la vegada, ens permet sondar les percepcions sobre la societat que són susceptible de ser extrapolades a més individus o conjunts d'individus (aquesta "inconscient col·lectiu" és més fàcil de capir en escriptors de segona fila que

¹⁸⁹² Ugarte Tellería, J. op. cit., pp. 241 i 246

¹⁸⁹³ Sobre el llenguatge entenedor amb el que el falangisme s'adreça al poble, Martín de la Guardia, Ricardo, "José Antonio Primo de Rivera o el estilo como idea de la existencia", *Fascismo en España...* op. cit., pp. 163-178

¹⁸⁹⁴ Ugarte Tellería, J. op. cit., p. 408.

¹⁸⁹⁵ Isabel, Burdiel, *Literatura e historia cultural, o, por qué los historiadores deberíamos leer novelas*, València: Episteme, 1996.

en els anomenats “genis atemporals”). La literatura se’ns presenta, doncs, com un bon complement a la sociologia¹⁸⁹⁶, doncs en permet penetrar en aquells racons inaccessible a l’empirisme. En el nostre cas, la literatura ens ha de permetre escorcollar en la psicologia d’aquesta joventut universitària que es fa feixista, per tal de copsar els efectes de factors com l’atur, la crisi econòmica i l’establiment d’un règim democràtic de participació de masses sobre la seva mentalitat.

Anomia, estranyament i desarrelament són conceptes claus de la literatura del s.XX, tres dels afectes del que se sol anomenar com la “patologia de l’home modern”, alienat i sense llar en la societat industrial urbana del s.XX, que ha anihilat els marcs referencials i cosmològics col·lectius que dotaven de sentit a l’existència personal en les societats tradicionals¹⁸⁹⁷. Tot i que aquesta sensació de dissolució de les identitats, d’estrangeria en el propi hàbitat, de falta d’oxigen sota el pes de forces abstractes i omnímodes (com la burocràcia), és un mal que afligeix transversalment a tota la societat, s’ha dit que aquesta afecció s’acarnissa amb els “intel·lectuals” (com sempre, en sentit ampli), que, per les condicions que envolten la seva activitat, tendeixen a distanciar-se més de la realitat que el “productor”: el perfil de la víctima és el del professional liberal urbà, jove, i, concretament estudiant, (per la mescla de tribulacions consubstancials de l’edat i de la seva condició socialment indefinida, al marge de l’estructura de classes¹⁸⁹⁸). Maurice Barrés fou qui encunyà el terme de “desarrelats¹⁸⁹⁹” (*déracinés*) per a definir aquest “proletariat intel·lectual” provinent d’una burgesia provinciana que es desclassa a la megalòpolis. Aquests joves “barresians” prefereixen malviure abans que proletaritzar-se, tot ensenyant grans gestes, sotsobrant espiritualment entre raptos bipolars de voluntat i abúlia (binomi per excel·lència del noranta-vuit espanyol¹⁹⁰⁰), cercant un ideal de vida. L’anomia urbana, concepte definit

¹⁸⁹⁶ La sociologia de la literatura és una ciència que analitza el seu contingut extralingüístic de les obres literàries, com un document a través del qual s’extrapolen dades la realitat contemporània, o com una sociologia en si que reflexa la visió del món del seu autor. Per exemple, anomia i desarrelament són termes analitzats per sociòlegs i literats simultàniament amb els seus recursos respectius. Els pares de la sociologia literària són G. Lukács i L. Goldmann.

¹⁸⁹⁷ Sobre la pèrdua de referencialitat de l’home modern, veure l’obra de Fischer, Ernest, *Literatura y crisi de la civilización europea: Kraus, Musil, Kafka*, Barcelona: Icaria, 1984.

¹⁸⁹⁸ Martínez Sahuquillo, Irene, “Anomia, estrañamiento y desarraigo en la literatura del s. XX: un análisis sociológico”, *Revista española de investigaciones sociológicas*, n°84, (1998), 223-242. D’aquesta mateixa autora, veure la seva monografia sobre D.H. Lawrence, *La revuelta contra la civilización: D.H. Lawrence y el romanticismo antimoderno*, Madrid: CIS: Siglo XXI, 2001. Més sobre aquesta malaltia moderna, Fischer, Ernst, *Literatura y crisis de la civilización europea: Kraus, Musil, Kafka*, Barcelona: Icaria, 1982. Una ambiciosa monografia sobre la crisi de modernitat, recolzada en la interpretació d’obres literàries, i la seva connexió amb els extremismes polítics la ja citada de Griffin, *Modernism and Fascism: the sense of a Beginning under Mussolini and Hitler*. Sobre la modernitat i els seus claroscurs, les obres de Z. Bauman, com *Modernidad and Holocaust o Modernity and ambivalence*.

¹⁸⁹⁹ La metàfora vegetal també és una aportació de Barrés.

¹⁹⁰⁰ Veure les diverses ponències sobre el pessimisme i el nihilisme actiu del 98 publicades a *Las conversaciones de la víspera. El Noventa y ocho en la encrucijada voluntad/abulia. Actas del Congreso Internacional Verxelli (16-17 de Mayo de 1997)*, Viareggi: Baroni, 2000.

coetàniament pel sociòleg E. Durkheim com “absència de normes”¹⁹⁰¹, empeny a l'individu a fer-se esqui a la societat i cercar enclaustrar-se en la vida privada (individualisme). De l'anomia només se'n pot redimir amb l'observança de noves regles i límits, mentre que, del solipsisme es pot extrovertir incorporant-se a un projecte col·lectiu, (pels nacionalistes, la *nació*). Molts literats del moment expressaran la nostàlgia per la vida “clànica”, reglamentada i “natural” de la seva infantesa.

La tragèdia d'aquesta generació és que la modernitat ha trinxat el sistema de valors tradicional (vertebrat per la cosmologia religiosa) i que ja no poden heretar l'inservible llegat de la generació precedent (el racionalisme positivista il·lustrat) ni tampoc poden consagrar-se a un nou ideal, que encara no ha estat engendrat. La qual cosa deixa a “l'home modern” en un estat de dislocació, com escenifica Pirandello en els seus “personatges a la recerca d'autor”, i que tant bé reflexa l'obra poètica de F. Pessoa: l'angoixa de ser com un personatge novel·lesc escindit de la realitat (altrament dit, alienació) i, per tant, de *veure's, des de fora*, a un mateix i a la pròpia dislèxia entre el pensar, el sentir i l'actuar, estar en el limbe per la manca de referents i metes, la recerca d'allò transcendent i l'esperança en un “reencantament” del món irrealitzable en la mediocritat ambient de la societat moderna, l'anonimat entre les masses, la descomposició de la identitat (i com a corol·lari literari, el desdoblament de la personalitat)... El “prot-agonista” de *Niebla*, d'Unamuno no és lliure perquè una força omniscient és amo el seu destí, però el més desolador és, més que no complir-lo, no tenir cap destí. Aquest sense-sentit és el que fa pendular per una existència absurda a l'ésser malalt d'anòmia (el que li manca un *nomos*, segons el sociòleg Berger, és a dir, un ordre mental que cohesiona la comunitat, un llei no escrita que revesteix de sentit tots els actes quotidians¹⁹⁰²) que vaga per una vida falsificada i *impròpia* i que es limita a sobreviure's dia rere dia, és a dir, *a acumular-se* sense solta ni volta. L'únic camí per “reapropiar-se” de l'existència, i acabar així amb l'alienació, addueix Heidegger¹⁹⁰³, és el de fondre's en la Unitat elemental (que en el cas del filòsof es tracta d'un retorn al catolicisme, però més al seu “misteri” que a la religió institucionalitzada). Però aquesta perforació ontològica cap a la síntesi espiritual corre el risc de caure en un nou solipsisme, el de l'afirmació personal d'esquena a la societat (recordi's, sinó, les fases

¹⁹⁰¹ Diu Durkheim a “De la division du travail social”: *si l'anomie est un mal, c'est avant tout parce que la société en souffre, ne pouvant se passer, pour vivre, de cohésion et de régularité (...)* Pour quel'anomie prenne fin, il faut donc qu'il existe ou qu'il se forme un groupe où se puisse constituer le système de règles qui fait actuellement défaut. L'anomia, principal causa dels suïcidis, ha esdevingut crònica. L'obra de Durkheim *on-line*

http://classiques.uqac.ca/classiques/Durkheim_emile/division_du_travail/division_travail.html [Consulta: 6-04-2010]

¹⁹⁰² Veure, per exemple, Berger, Peter, *El dosel sagrado: para una teoría sociológica de la religión*, Barcelona: Kairós, 1999

¹⁹⁰³ Per l'adhesió al nazisme de Heidegger com un projecte polític-filosòfic de “sortida col·lectiva de la caverna” i enseyoriment filosòfic del l'esperit dels temps, es pot consultar Safranski, Rüdiger, *Un maestro de Alemania: Martin Heidegger y su tiempo*, Barcelona: Tusquets, 1997, pp.269-293.

de revelació que travessa el *Siddharta* de Hesse...). Després del cataclisme de Gran Guerra, l'intel·lectual se sent amb l'obligació d'intervenir públicament, no ja amb iniciatives individuals, com ha fet des del tombant de segle, ni amb plataformes sectorials més o menys *ad hoc*, sinó que s'imposa com a nou model de participació, el de la política. És el que Benda anomena *La trahision des clerics*. Heidegger es posa al servei del NSDAP perquè creu que aquest moviment materialitza el ser nacional, la nova religió política que restitueix un *nomos* comunitari. Aquesta veneració de la unitat, com a antítesi de l'atomització de l'individu i la divisió de la comunitat, pot ser considerada ideologia burgesa en quan traspua la nostàlgia d'una societat sense conflicte.

La crisi burgesa per la degradació de la seva posició social i del seu paper històric capdavanter, en el qual és rellevat pel proletariat, és expressada exemplarment en obres com els *Buddenbrook*, de Thomas Mann, crisi que després de la guerra mundial i la revolució bolxevic i, amb el posterior desastre econòmic i el repunt del moviment obrer durant els anys trenta, deixa de ser únicament d'estatus per passar a qüestionar el seu lideratge com a classe dominant. La devaluació de la seva posició social fa que la burgesia conservadora enyori i idealitzi al "món d'abans", és a dir, l'anterior a la línia divisòria de la Gran Guerra, i que renegui d'un món modern governat per forces incontrolades, com els cicles econòmics del capitalisme internacional o una enigmàtica i amenaçadora classe obrera amb la que sempre ha mantingut una relació distant. Aquesta nostàlgia burgesa d'un món de preguerra¹⁹⁰⁴ la trobem evocada en novel·les de literats feixistes espanyols com Sánchez Mazas (*Rosa Krüger, La vida nueva de Pedrito Andía*), que forma part de l'ala reaccionària del partit¹⁹⁰⁵, mentre que altres literats falangistes prefereixen traslladar-se al gloriós passat imperial precapitalista, com Luys Santa Marina (*Cisneros*), representant, en canvi, del seu sector més revolucionari.

Aquesta crisi de posició social afecta, de manera diferent, a l'industrial o al comerciant, que al jove burgès amb una formació superior i amb una alta consideració del seu valor social com a minoria (que no deixa de ser quantitativament cert, donat l'escàs número d'universitaris). A la manca de reconeixement del seu estatus superior per part de la

¹⁹⁰⁴ Carbajosa, M; Carbajosa P, *La corte Literaria de José Antonio: la primera generación cultural de Falange*, Barcelona: Crítica, 2003, p. 77. Mainer, J.-C. *Falange y literatura*, Barcelona: Labora, 1971, pp. 245-247. Més obres literatura falangista, Gracia, Jordi, "Fascismo y literatura o el esquema de una inmadurez", *Fascismo en España...* op. cit., pp.109-131 i Rodríguez Puértolas, Julio, *Literatura fascista española*, Madrid, Akal, 1986, 2 v.

¹⁹⁰⁵ Pels Carbajosa, és important pel perfil ideològic del partit feixista espanyol que el seu primer intel·lectual sigui l'ultrareaccionari Sánchez Mazas, op. cit., p.87.

societat (aquelles masses “acèfales” i aquella burgesia ignorant, materialista i carrinclona), s’afegeix ara la manca d’expectatives laborals que es corresponguin amb els seus estudis i talent, com ja hem anat veient en capítols anterior. Aquesta depreciació social de les seves aptituds pot motivar actituds antisocials, una actitud senyorívola i una adhesió a ideologies subversives i antiburgeses, malgrat el seu objectiu real no sigui altre que la promoció social (no necessàriament en termes econòmics, sinó de reconeixement públic). Un exemple d’això són els *parvenus* del 98, descrits amb mordaç ironia per Calvo Carilla, uns Baroja, Azorín o Maeztu anarquitzants que, ressentits amb la fredor amb la que els rep la burgesia de la gran ciutat, es llancen a la vida bohèmia i professen filosofies subversives, però ambicionen la fama, el poder i la glòria¹⁹⁰⁶, de la que es creuen mereixedors en virtut de la seva intel·ligència. Els joves del 98 s’atribueixen la missió, justificada en el seu lideratge intel·lectual, de pasturar les multituds, però des d’una tribuna molt més elevada que la política, que desdora a aquell que la toca. El seu radicalisme baladrer, únicament dirigit a *épater le bourgeois*, és precisament el que els hi obra la porta de la redacció dels diaris, des d’on dotar d’una opinió a les masses descerebrades. Una bona inversió de radicalisme que també els autoafirma com a éssers humans “extraordinaris” per sobre d’aquesta massa anònima¹⁹⁰⁷. És la rebel·lió (sempre segons el criteri d’aquest autor) incoherent i intemperant d’uns joves de província amb molta presa per arribar a ser algú, i que per força havia d’acabar en el conservadorisme. Aleshores, reneguen de tot el seu passat (bohèmia, radicalisme, baixos fons..) que pot comprometre el seu ascens social. El cas d’Azorín es paradigmàtic de l’intel·lectual de passat radical, que rectifica cap el conservadorisme i acaba posant-se al servei de l'*establishment*. Una experiència similar d’esperances frustrades viuran els joves dels anys trenta, amb l’agreujant de factors que disminueixen aquestes expectatives, com l’atur intel·lectual o la crisi de les professions, i amb la diferència de la politització de la joventut.

El literat feixista Giménez Caballero fa un diagnòstic dels mals de l’home modern:

el hombre ya no se atreve a mirarse cara a cara en su soledad. Como decía un observador agudo de este mal, el hombre, a fuerza de cantar a la vida y decir que creía en la vida, le ha entrado miedo a vivir solo. Y se asocia o se suicida. De tanto querer estar libre de toda dependencia, de todo concepto absoluto, ha terminado por

¹⁹⁰⁶Calvo Carilla, J.L., op. cit., pp.173-176.

¹⁹⁰⁷ Ibidm., pp.182-183.

*esclavizarse al vacío de sí mismo. Este yo que llora en silencio su inconfesada nostalgia de un Dios*¹⁹⁰⁸

La conversió al feixisme és la història del descobriment personal d'una autenticitat perduda associada a la dinàmica de grup¹⁹⁰⁹. Suposa una reintegració al col·lectiu que permet rescabalar-se del buit existencial, de la desorientació o de l'error. Només cal recordar la revelació mística, un altre cop, de Giménez Caballero en la seva primera presa de contacte amb la Roma mussoliniana: *de pronto me encontré abrazado a Roma con ansia incontenible y desarticulada de balbucear tenuemente: madre*¹⁹¹⁰. És, per tant, un retorn al ventre de la nació-mare, un renaixement espiritual després d'haver errat pel desert, i, com a tal té proporcions escatològiques. Caiguda i redempció, són els dos temps de la palingènesis nacionalista intrínseca del feixisme, el missatge del qual va dirigit a una "joventut a la intempèrie" –*pirandelliana*, diu també J.A Primo de Rivera, és a dir, la recerca de l'autor que confereixi un sentit¹⁹¹¹ profundament desencantada del món que l'envolta, que ha estat privada d'una destí per el que pagui la pena consagrar-se. És el síndrome de la generació orfe o inútil¹⁹¹², una superfluïtat pitjor soferta pels joves espanyols, a la que no es va permetre participar en l'esdeveniment generacional de tota la joventut europea, la Gran Guerra¹⁹¹³. Una generació, en definitiva, de desvalguts, per obra i gràcia del règim liberal, que ha desvirtuat la nació amb una política exterior garrepa (encara que quan li ha convingut, ha enviat als joves a dessagnar-se sense remordiments) i que l'ha atuït de portes endins amb estupefaents com el sistema parlamentari, deixant-la sense amor propi per defensar-la contra els nous bàrbars comunistes, dels que és còmplice¹⁹¹⁴. Així recrea un document oficial del SEU de postguerra, el desemparament d'aquells "joves" (en nom de tots) de la generació de la República.

Salimos de los Institutos sin la más elemental formación, pero hartos de novelas pornográficas y de literatura rusa, alternada, en el mejor de los casos, con las obras cumbres del romanticismo francés, y con ediciones baratas de la filosofía pesimista: Schopenhauer, y Nietzsche especialmente. La calle y la realidad nos confiaban su

¹⁹⁰⁸ Giménez Caballero, E. op. cit., (1983), p.157.

¹⁹⁰⁹ Parafrasejant a Mainer, J.-C., (2004), p.308.

¹⁹¹⁰ Paraules escollides del seu *Círculo Imperial*, citades por Selva, E., op. cit., (2000), p. 116.

¹⁹¹¹ Primo de Rivera, J. A., "España incómoda", *Haç*, nº1, 26 de març de 1935, p.3

¹⁹¹² Nieto, Alejandro; Monedero, Carmelo, *Ideología y psicología del movimiento estudiantil*, Barcelona; Madrid: Ariel, 1977, pp. 20-21.

¹⁹¹³ Pel jonsista Juan Aparicio, la neutralitat espanyola té dimensions de traïció, de manera que la nova generació no ha de perdonar als que aleshores, tenien trenta anys: *seremos vengativos y crueles, sí; emboscados de 1915. Temisteis la guerra fuera de las fronteras, y la tendremos dentro*. Aparicio, J., "Los que tenían treinta años", *La Conquista del Estado*...op. cit., p.282

¹⁹¹⁴ Per la relació entre feixisme i passat mític, vegis Zunino, P. G.op. cit., pp. 63-129.

*brutal materialismo: la intensa propaganda cinematográfica y literaria de la posguerra, las conversaciones con los ex combatientes, y el hambre que padecía Europa, nos hicieron odiar la guerra y nos convencieron de la necesidad de una revolución*¹⁹¹⁵.

El jove neix despullat al món, emparedat entre el passat remot d'abans de la guerra i el futur que encara no ha cristal·litzat. Forma part d'una *lost generation*, a la deriva, naufraga: les metàfores marineres apareixen amb assiduitat en la literatura d'aquest temps (*Marinero en Tierra*, d'Alberti, sense anar més lluny), i també en "l'avanguardia prefeixista", com a l'obra *Efectos Navales* (1931), d'Antonio de Obregón, diseccionada per l'excel·lent estudi de Mechthild Albert¹⁹¹⁶. Però la joventut de la postguerra, com ja hem vist, *vol manar*. A tot arreu, excombatent o no, la joventut creu que el futur li pertany. A Itàlia, el feixisme sap canalitzar en benefici propi aquesta ànsia dels joves ex-combatents, fent seva la causa dels que han estat carn de canó al front i que ara esperen la seva recompensa, per començar, tenir assegurat el títol universitari, i per tant, una col·locació professional per l'endemà per la seva condició de veterans de guerra¹⁹¹⁷. L'altra cara del desemparament, és la voluntat de poder. Un altra novel·la d'Antonio de Obregón, *Hermes en la vía pública* (1934) glorifica el jove emprenedor capitalista (un nou prototip d'heroi, renaixement del *pioneer* dels primers temps del liberalisme) que, des de la marginalitat, es "fa es si mateix" i acaba dirigint, de forma dictatorial, una gran multinacional¹⁹¹⁸. La carrera d'Hermes, que progressa gràcies a la seva voluntat i iniciativa, és una injecció de moral per una classe capitalista que ha rebut la trompada del *crack*. Hermes reconstrueix la seva fortuna, i engrapa de nou el poder, però no de mica en mica, sinó mitjançant un audaç "cop d'Estat", que el fa escalar meteòricament fins a la cúspide de l'empresa, des d'on pot fer realitat la utopia burgesa: *olvidad el nombre de Carlos Marx, -li diu als seus obrers- no ha existido nunca este siniestro personaje, y Lenin tampoco...era todo una invención. Os lo digo yo. No hay más que paz y concordia, trabajo y producción*¹⁹¹⁹. El Gilles de Drieu La Rochelle¹⁹²⁰, podria ser un Hermes evolucionat, un jove excombatent, dandi¹⁹²¹ i amoral,

¹⁹¹⁵ *Breve historia informativa del Sindicato Español Universitario: 1933-1941*, S.L.: s.n, 1941, p.7

¹⁹¹⁶ Albert, M. op. cit., pp.218-219. Sobre el tràgic destí del pare del protagonista i l'abdicació vital d'aquest, rescablat després a l'*Hermes*, s'ha preguntat l'autora *¿no s'observa acaso en el suicidio y la ruina del padre un reflejo de aquel desplome socioeconómico que el final de la dictadura y de la monarquía provocaría en la burguesía, y que llevaría a sus hijos a militar en Falange?*.

¹⁹¹⁷ També a Itàlia els estudiants han d'afrontar l'embotellament del mercat laboral, al haver allargat els estudis desmesuradament per la seva participació en la guerra, veure Negri, F. del, op. cit., pp. 738-739. Com s'obra espai el feixisme com a portaveu de la generació de la guerra, a La Rovere, Lucca, op. cit., p.33.

¹⁹¹⁸ Una interpretació de l'obra d'Obregón a Albert, M. op. cit., pp.278-302

¹⁹¹⁹ *Ibdm.*, p.298.

¹⁹²⁰ Edició consultada, Drieu La Rochelle, Pierre, *Gilles*, Madrid: Alianza, 1989.

¹⁹²¹ Dandi és qui busca la distinció i que converteix en un art les aparences. El dandi és l'egòlatra que es mira contínuament a ell mateix, com diu Baudelaire, i que no li importa utilitzar els altres sense escrúpols per assolir l'excel·lència. El dandisme és un estil de vida que s'eleva per sobre de la massa, sense que aquesta superioritat tingui res a veure amb la possessió econòmica. En la vida del dandi prefeixista, com el Gilles de Drieu ja hi palpita l'elitisme, la voluntat de poder, de cotitzar alt, però de moment, únicament en propi benefici, perquè no ha trobat un projecte col·lectiu.

que ascendeix en l'escala socials gràcies a un casori amb una rica jueva que li repugna, fins que el diners no li satisfan i troba la seva raó de ser en el feixisme. Aquesta és, de fet, la moral del desmobilitzat que recorre l'Europa del moment, la del jove soldat que se sent traït per la classe política després del seu sacrifici (en la seva versió espanyola, substituint la Gran Guerra per la Guerra del Marroc, es pot copsar a *Tras el Águila del César*¹⁹²², de Luys Santa Marina) i que creu tenir el dret al poder.

La seqüència de caiguda i redempció una tradició cristiana secularitzada en forma de palingènesi biològica (regeneració després d'una etapa de degeneració), molt en voga en la consciència col·lectiva des de la crisi de final de segle, (i part constituent de la ideologia del feixisme, definit per Griffin com una sort de "ultranacionalisme palingenètic"¹⁹²³), és l'estructura interna de moltes obres literàries del moment. La literatura d'autors filofeixistes, així com les seves memòries (sobretot quan es tracta de justificar un passat incòmode) sol prendre la forma d'un *Bildungsroman* (a l'estil de Hesse o de Musil, però en la novel·la feixista, l'aprenentatge procedeix a través la "pedagogia de les pistoles", com passa a l'*Eugenio...* de García Serrano¹⁹²⁴) de circumval·lació de l'error a la veritat, que es troba ara en la política i no en un estat espiritual ascètic. Per prosseguir amb l'esmentat Griffin, s'ha passat d'una crisi de transcendència genuïnament modernista, el que ell anomena una crisi de límits o *liminoidality crisis*, a la recerca d'aquesta transcendència en un projecte polític com el feixisme, que clona políticament aquesta pulsó atàvica del modernisme, el *primordialism modernism*¹⁹²⁵. La política és l'elixir que rescata a aquests joves burgesos de la demacració espiritual i física. De fet, és la política qui els reconcilia amb la seva classe, encara o precisament perquè els enfronta amb els valors d'una burgesia liberal que ha perdut tot esguard de la heroïcitat de les revolucions liberals. Un obra epigonal del 98, la del futur falangista S. Ros *Las Sendas* (1923) resol l'abúlia del protagonista, no amb una vitaminació d'individualisme, sinó pel sacrifici personal a una causa política: *a vosotros me entrego; disponed de mi, quiero tener la gloria de hacer algo efectivo que redima a las muchedumbres masivas y resignadas*¹⁹²⁶. La crisi individual es ventila amb una reintegració, o, millor, dit, a una subordinació a un col·lectiu, cosa que l'insubornable egotisme dels joves intel·lectuals del 98 feia impossible. Si l'Hermes d'Obregón canalitza la seva voluntat de poder desafortada erigint-se en un despòtic mànager capitalista, un altre dandi, Gilles, desemboca ja en el feixisme. Bohemis

¹⁹²² Edició consultada, Santa Marina, Luys, *Tras el águila del César: elegía del Tercio, 1921-1922*, Barcelona: Yunque, 1933.

¹⁹²³ Griffin, R, op. cit., (1991), p.33.

¹⁹²⁴ Edició consultada, García Serrano, Rafael, *Eugenio, o proclamación de la primavera*, Barcelona: Planeta, 1982.

¹⁹²⁵ Griffin, Roger, op. cit., (2007), pp. 114-117

¹⁹²⁶ Citat a Albert, M. op. cit., p.120.

impostadament desvagats, sia per desconcert vital, sia per mimetisme decadentista, aristòcrates vinguts a menys, joves burgesos que, esglaiats davant l'amenaça de "proletarització", es "lumpen-proletaritzen" en els subsòls socials, sortint del llot gràcies a la crida de la Pàtria... a la manera dels personatges que poblen les obres del jonsista Guillén Salaya, com el rufià i trepa Kinito, *hidalgo* pobre de *Bajo la luna nueva* (1935)¹⁹²⁷. Kinito és un d'aquests ésser amorals de la tradició picaresca que creu haver trobat la causa que el rescabala de la seva existència miserable en un gran esdeveniment polític, la proclamació de la República. Segurament, de continuar més enllà l'obra en quedaria aviat tan decebut com el jove aristòcrata José Félix, el protagonista de l'obra d'Agustín de Foxá, *Madrid, de Corte a Cheka*¹⁹²⁸. Desorientat per la manca d'un ideal al que aferrar-se, José Félix s'autodestruïx en companyia de joves de classe alta, que han abraçat la bohèmia i la subversió comunista (entre els que s'hi nombra a un Alberti o un Lorca...). Aquesta vida bohèmia en què promiscuïtat, inversió sexual, drogues i comunisme formen un *totum revolutum* satànic, és el descens als inferns de José Félix, dels que només sortirà gràcies a la paraula taumatúrgica de la José Antonio¹⁹²⁹. Els dirigents republicans, i, amb ells, la classe mitjana progressista, són ridiculitzats per l'aristocràtic autor, i les classes populars són descrites com una rècula ignorant i lletja. L'obra transpira la nostàlgia, elitista i rancorosament classista, d'un Madrid aristocràtic, que ha estat profanat, amb l'adveniment de la República, per les mediocres, plebees i matusseres classes mitjanes (la nouvinguda classe dirigent, amb set-ciències com el poc agraciat Azaña, el curt de vista Domingo o "El Botas" Alcalá Zamora) i arrasat per les turbes de la patuleia. Aquest i altres textos¹⁹³⁰, permeten copsar la magnitud de l'impacte de l'arribada del sistema democràtic entre una intel·lectualitat que, per elitisme, abjura del règim establert.

En la jove burgesia es disposa les esperances de futur, però s'ha d'impedir que es deixi estafar pels cants de sirena de la perdició "pornogràfico-comunista". Com que ja no és possible insonoritzar la joventut mitjançant una bombolla d'irresponsabilitat juvenil en un context de radicalització del conflicte social, cal encarrilar la joventut a la "bona política", és a dir, a l'antimarxisme. Malgrat pugui despistar-se, la nova generació

¹⁹²⁷ Anàlisi d'aquest subproducte literari a Mainer-J. C. op. cit., (1989), pp.69-100.

¹⁹²⁸ Edició consultada, Foxá, Agustín de: *Madrid, de Corte a Cheka*, Madrid, Bibliotex, 2001, p. 84.

¹⁹²⁹ De la conversió al feixisme de José Félix diu Mainer: *la adhesión al fascismo supone una moral de salvación en el doloroso estado de inadaptación espiritual que, para el universitario, se planteó entre la oligarquía del poder político y la gestión económica —a la que debe su status— y el peligro de proletarización inminente de su situación*. Un perspicaç anàlisi de sociologia literària sobre la joventut universitària a Mainer, J.-C., *Literatura y pequeña burguesía en España, (notas 1890-1950)*, Madrid: Cuadernos para el diálogo, 1972, pp.216-217. Formica diu que el discurs de J. A. Primo de Rivera al teatre de la Comèdia, que, a la novel·la, José Félix escolta per la ràdio, va causar un gran commoció a tota la joventut universitària, Formica, M. op. cit., p.130.

¹⁹³⁰ Sobre les contradiccions que genera l'arribada de la democràcia en la comunitat intel·lectual, López Campillo, E. op. cit., pp. 303-316, Carbajosa, M; Carbajosa, P, op. cit., p. 77. Les "pors i odís" que genera a la classe burgesa il·lustrada el primer bienni es pot exemplificar amb el cas del periodista i novel·lista W. Fernández Florez, objecte de la tesis doctoral de Mainer, J.-C., op. cit., (1975), pp.85-92.

té una missió transcendental i només necessita connectar amb un gran ideal per redimir-se d'aquesta vida dissipada, que, en l'obra de Guillén Salaya *Los que nacimos con el siglo: biografía de una juventud* és l'esclat d'eufòria nacionalista de la guerra del Marroc¹⁹³¹. Aquest estat d'ànim del legionari que expia els seus pecats de joventut al camp de batalla, on se li desvetlla el sentiment patriòtic, prefigura l'aparició de la Falange *De allí nació el afán de servir a la patria en las nuevas legiones presentida y ensoñada de Falange*¹⁹³².

La conversió és el procés de reintegració a un col·lectiu pel reverdiment de factors d'identitat, associats a una etapa primerenca de socialització (família i escola) que dormiten en l'inconscient¹⁹³³, i que ara els reconcilien amb la tradició, la "terra" o la classe. A *Javier Mariño* subtitulada *historia de una conversión*, Torrente Ballester teixeix un altre viatge a Ítaca de la ceguera a la il·luminació per mitjà de la reinserció a una "comunitat de sentit"¹⁹³⁴. En aquesta ocasió, el protagonista és un jove, cínic i presumit, de la burgesia gallega, que fa cap a París durant la Guerra Civil (escèptic del que està passant a Espanya tingui algun sentit), la ciutat de la bohèmia per excel·lència (i un ritus de pas obligatori pels joves intel·lectuals espanyols, des de Valle-Inclán a Buñuel) on entra en coneixença amb una plèthora de pintorescos éssers del submón (retrat de la burgesia parisina degenerada), i, inclòs, enceta una relació amorosa amb una aristòcrata comunista. Però també entra en contacte amb la burgesia francesa "sana", que són aquells joves enrolats als *Camelots du Roi*. Turmentat pels remordiments d'estar traint les seves conviccions morals i polítiques, (Mariño és un furibund antimarxista), retorna a la península per a recolzar al bàndol sollevant. La novel·la acaba amb el protagonista abraçat al seu destí:

*Podía morir; pero si no moría, su vida estaba definitivamente ligada a la de España y a la de Europa .Ya no era dueño de si, ni podía disponer su vida de acuerdo con su voluntad. La historia se calzaba coturnos de tragedia y por encima de los hombres lanzaba sus gemidos*¹⁹³⁵.

Un destí que és compartit amb tota la seva generació, doncs els moments de "densitat històrica" sempre són extraindividuals. Un destí col·lectiu nacional, segons l'òptica nacionalista, pel que la crisi de l'home modern és sincrònica a la de la nació declinant.

¹⁹³¹ Mainer-J. C. op. cit., (1989), pp.69-100.

¹⁹³² Guillén Salaya, F., *Los que nacimos con el siglo: biografía de una juventud*, Madrid: Colenda, 1953, p. 39

¹⁹³³ Mainer, J-C, op. cit., (2004), p. 308

¹⁹³⁴ *Ibíd.*, pp. 315-320.

¹⁹³⁵ Torrente Ballester, Gonzalo, *Javier Mariño: historia de una conversión*, Madrid, Editora Nacional, p. 589.

La nació ha estat soscavada per tota la sarna de paràsits i antipatriotes, que són els culpables del desencant de la nova generació i que explica el seu cinisme, egoisme, i cerca desenfrenada del plaer com a evasió d'una realitat descolorida. El feixisme és defineix com una "política de missió" que asserveix un sentit a la vida als desposseïts de destí, *homeless* sense nació. És per això que l'arquetip protagonista d'aquestes novel·les acaba igualant el seu destí amb la voluntat nacional, l'alliberament de la pàtria com a condició per la seva salvació personal i la ruptura generacional com a cesura amb un passat de renunciés, que els havia precipitat al carreró sense sortida del nihilisme. És a dir, interpreta la crisi històrica a través de la seva consciència en crisi, contraient la consciència personal en la generacional i en la històrica, operació que té com a resultat la creença en una missió transcendental, que el feixisme vol "patrimonialitzar".

Fer alguna cosa gran d'acord amb la gravetat del moment històric. Un *bovarinisme* de metge de províncies és el que el feixisme aporta als joves burgesos àvids de perill, alhora que promet ordre a les classes mitjanes tradicionals i una futura estabilitat laboral als aventurers d'avui. Aquesta és l'ambivalència del discurs feixista sobre la "societat de risc" de la modernitat, posivant o negativitzant el "factor risc" segons al públic a qui es dirigeix: pot alertar sobre l'amenaça del marxisme, sobre els estralls del capitalisme especulatiu i la usura bancària, sobre l'atur juvenil o la inseguretat ciutadana, i, alhora glorificar l'heroisme i l'acció, el sacrifici d'una vida còmoda, egoista i panxacontenta a l'altar d'un ideal superior, o exalçar els estímuls de la nova societat de la tècnica i la velocitat. Aquesta promesa d'una vida intensa contrasta amb el treball monòton a les oficines de la "nova classe mitjana" en el capitalisme "terciari". Aquest *spleen* de l'empleat és magníficament representat per alguns dels fundadors de la modernitat literària, com Pessoa, Kafka o Italo Svevo. L'artista no professional que guanya la seva manutenció al sector terciari és una novetat del s.XX. Anteriorment, el creador acostuma a ser rendista, i, a partir del s.XIX, periodista a temps parcial (l'escriptor es salaritzava, però continua vivint de la seva ploma, i, per tant, el periodisme és un mal menor per poder sobreviure). L'escriptor empleat que dedica a la literatura només les seves estones lliures pateix molt més la insatisfacció del seu treball mecànic i rutinari, que no posa a prova les seves aptituds mentals, i és un empleat més entre la resta. Al estar exclosos dels circuits literaris, les seves obres solen passar inadvertides en un primer moment i el seu èxit sempre es tardà, o, directament, pòstum. És el cas dels autors abans esmentats. En les seves obres, els protagonistes-heterònims, anodins empleats com ells, senten la pruija d'una transcendència que els elevi per

sobre la mediocritat de les seves vides insulses¹⁹³⁶. Per exemple, el comptable Pessoa, panteista dels sentiments des de l'experiència interior, posa les seves esperances en un renaixement espiritual de Portugal (el nacionalisme messiànic, el sebastianisme, és el tema del poema èpic *Mensagem*). O les ànsies d'ascendir de la condició de professional assalariat de baix escalafó, amb certa vanitat intel·lectual (i conseqüent frustració pel seu desaprofitament) de l'empleat de banca protagonista d'*Una vida*, obra del comerciant Italo Svevo. O un empleat de la banca com Kafka, que, amb el recurs a l'absurd i d'elements hiperreals deixats caure en entorns quotidians, explicita la claustrofòbia d'aquest estil de vida en obres com *La Metamorfosis*, *El Castell* o *El Procés*. Ja en el terreny la literatura feixista de pa sucat amb oli, aquest anhel d'experiències excitants és el que porta al jonsista Guillén Salaya a exalçar els grups d'acció àcrates (al que desconeix absolutament) en la seva obra *Diálogo de las pistolas. Novela del terrorismo español* (1931). Com diu el que va ser un dia dirigent del partit comunista, Óscar Pérez Solís a les seves memòries, alguns no havien nascut per una *vida sosegada, monótona, sin emociones, de ritmo invariable. La había de beber a grandes tragos*¹⁹³⁷, ni era del seu gust la mediocritat de la classe mitjana a la que pertanyia: la seva vocació era d'aristòcrata o de proletari. Són aquests exemples, literaris o no, d'una classe mitjana que es resisteix a ser-ho, que cerca en la política una vàlvula d'escapament al seu tedi matutí. El feixisme els hi subministra un gran projecte de revolució nacional, que els hi permet contrapesar la nimietat del lloc que ocupen en la societat.

Des de finals de segle, el paper que s'autoatribueix l'artista ha canviat notablement. Com ja hem assenyalat, l'intel·lectual aspira a tenir el poder com consciència pensant de la societat. El polític professional modern, molt diferent al notable decimonònic, aspira als mateixos objectius que l'intel·lectual però amb altres eines de cirurgia pública: partits de masses, mítings, concentracions... Els joves artistes rebutgen seva funció sigui només la de fabricar art convencional pel consum d'un públic burgés. Amb el sorgiment de les avantguardes (i la crisi del realisme racionalista, la popularització del psicoanàlisi, l'esoterisme...) l'artista es creu dotat d'un poder de mèdium, d'intercessor entre una realitat fenomènica i una hiperrealitat a la que les persones corrent no tenen accés. L'artista, per tant, és un xaman que veu més enllà dels objectes, els paisatges o les persones. Per Giménez Caballero, l'artista és el nou visionari, un endeví del futur que va tres passes endavant dels polítics, i prefigura, des

¹⁹³⁶El dramaturg Pirandello explica la seva adhesió al feixisme argumentant que aquest significa la recreació perpetua de la forma (la vida estancada) a través del moviment i unifica pensament i acció. Citat a Hamilton, Alastair, op.cit., p.66.

¹⁹³⁷ Pérez Solís, O., *Memorias de mi amigo Óscar Perea*, Madrid: Renacimiento, 1931, p. 84

de l'art, els moviments política de l'avenir. Així, Giménez Caballero, ratificat per Ridruejo, conclou que el feixisme espanyol ha estat un invent de poetes. Sense entrar a discutir aquesta afirmació autocomplaent, és ben cert que intel·lectuals tenen una presència molt rellevant dins el partit. Així ho volgué expressament J. A Primo de Rivera, amb la lliçó apresada de les pèssimes relacions de seu pare amb els intel·lectuals. De la "cort literària" de José Antonio en formen part, entre d'altres, Sánchez Mazas (conseller primer de Primo de Rivera i ideòleg del partit), Alfaro, Ros, Miquelarena, Murlane Michelena, Ridruejo... En la Falange es produeix la hibridació, tant dels anys trenta, entre polítics i intel·lectuals, que no són només "companys de viatge", que ocupen càrrecs eminentment "polítics" en el partit o, després, en l'Estat, és a dir, no són assessors externs, ni tan sols àulics, un rol impensable en els intel·lectuals de les generacions anteriors.

El *Robinsón Literario* reserva una secció de la revista en la qual, a mode de libel, es dedica a denunciar setmanalment als intel·lectuals arribistes, molts dels quals han col·laborat amb la seva *Gaceta Literaria* (una revista rupturista, avantguardista, però, però perd la memòria selectivament Giménez, neutral políticament) i d'altres de ja consagrats d'antuvi (com Unamuno), que són gratificats pel nou règim amb ambaixades, secretaries i altres prebendes. Contra els intel·lectuals i buròcrates *enchufistas*, la nova xarxa caciquista d'oportunistes sense talent ni ofici, llançaran els seus dards als mitjans antirepublicans. El Robinsón, en canvi, és qui ha preferit marginar-se que vendre's per quatre monedes amb l'efígie republicana, i per tant, qui conserva la puresa¹⁹³⁸. Però aquesta autoafirmació en la puresa, que sol comportar actituds intransigents i una actitud de franc tirador contra l'ordre vigent, no obsta perquè l'intel·lectual antirepublicà, ressentit amb els col·legues que serveixen a la República des de la comoditat d'un despatx oficial, no aspiri, ell mateix, a ocupar aquesta poltrona en un altre règim. Tota la cort joseantoniana serà reconeguda i llorejada pel nou règim en proporció a la proterva funció que s'atribueixen com a intel·lectuals. És el mateix cas que un transgressor *outsider* a la III República francesa, com Drieu La Rochelle, que acaba dirigint una revista tan prestigiosa com la *Nouvelle Revue Française*, com sempre havia aspirat la seva voluntat de poder. De poder polític i cultural, no només moral o metafòric¹⁹³⁹.

¹⁹³⁸ Sobre l'etapa del *Robinsón Literario*, Selva, Enrique, op. cit., (2005), pp. 75-96. Diu Selva en la seva biografia sobre Giménez que el que més l'irritava era veure els seus companys d'ofici exercint càrrecs a la diplomàcia, perquè li hagués agradat haver estat premiat pel nou règim amb un càrrec d'aquesta índole, Selva, E. op. cit., (2000), p.168.

¹⁹³⁹ Lucien Rebatet, intel·lectual feixista, publica aleshores el que serà el principal èxit de vendes de la França ocupada, el *best seller* "Les Décombres" (1942), Les Runes, un desfogament en forma de massacre verbal dels enemics de França, especialment els hebreus. Per Ory i Sirinelli, aquesta obra reflexa el despit per la seva marginalitat de les xarxes intel·lectuals dominants a la preguerra. Ory, P; Sirinelli, J.F, op.cit., p.161.

14. *El altivo aislamiento de ayer y siempre. La Falange solitaria.*

14.1 Aïllament polític.

L'activitat parlamentària es reprèn el 6 de novembre, amb els escons de les esquerres buits. Dilucidar les responsabilitats d'Octubre és el gran objecte de debat en la *rentrée* de les corts¹⁹⁴⁰. Quan la dreta parla de "responsabilitats", es refereix tant als autors materials com als intel·lectuals de la revolta, els socialistes. La dreta acusa al partit socialista d'un delictes de sedició pel qual serien mereixedors de ser il·legalitzats, tant ell com el seu sindicat. Ajustar comptes amb els responsables d'Octubre és una manera de donar un cop letal al moviment obrer organitzat, (que tant la murga ha fet a la dreta des de que aquesta guanyà les eleccions de 1933) i ha de ser punt de partida en la construcció, sobre el cadàver del més voluminós partit de classe, d'un nou Estat antisocialista. Però la dreta sap que aquest objectiu només el pot percaçar integrant a una part de la classe obrera, i això no es fàcil de conciliar amb l'exigència que es facin efectives les condemnes de mort que pesen sobre els líders polítics de la insurrecció asturiana (els socialistes Teodomiro Menéndez i González Peña, qui és considerat el màxim instigador de la revolució asturiana), així com sobre un dels líders militars de la revolta de la Generalitat catalana, Enric Pérez Farrás. Per això, es descarrega la responsabilitat de les penes capitals sobre els mateixos socialistes, que, per tal de recuperar el poder a qualsevol preu, han portat a la classe obrera al desastre. L'absolució de Pérez Farrás o la posterior commutació de la pena de mort a González Peña, i, paral·lelament, l'execució de dos pobres diables, el sergent Diego Vázquez i el miner Jesús Argüelles, conegut amb el sobrenom del "El Pichilatu" (els dos únics executats dels 23 condemnats a pena capital), indignen a la dreta i donen munició a la seva demagògia populista.

Primo de Rivera procura desmarcar-se del discurs contrarevolucionari de la dreta sobre els fets d'octubre. Com aquella, exigeix l'escarment dels autèntics responsables de la revolució, és a dir, no el poble, sinó els polítics socialistes i els agitadors sindicals, que manipulen els obrers en benefici personal. Els treballadors s'han deixat utilitzar pels mercenaris socialistes, i per això suplica clemència pels ingenus *pacos*¹⁹⁴¹. Primo prefereix posar l'accent sobre la revolta de la Generalitat catalana i retreu a les dretes

¹⁹⁴⁰ Díaz Nosty. B. *La comuna de octubre de 1934* : revolució de octubre de 1934, Madrid: Zero, 1974, p. 354

¹⁹⁴¹ Primo de Rivera, J.A. "La juventud y el 6 de Octubre", *Obras Completas...*op.cit., p.306

que la seva obcecació per Astúries estigui desviant l'atenció de la fellonia de la Generalitat, és a dir, els hi recrimina que la preocupació per les seves hisendes s'anteposi al seu patriotisme. Pel dirigent falangista, el que havia succeït a Catalunya és bastant més greu: un intent amb totes les de la llei de desmembrar Espanya. Per això, Primo de Rivera demana a crits l'abrogació de l'Estatut de Catalunya, (que finalment serà suspès, no eliminat), ja que aquest és un germen de la dissolució d'Espanya. Tant forta és l'aposta per aquest discurs, que arriba a denunciar l'atribució del comandament de les tropes remeses per sufocar la revolta de la Generalitat al general Batet, perquè un català "que no creia en Espanya" no podia castigar amb l'energia convenient als seus compatriotes¹⁹⁴², per la qual cosa fou reprès, i no precisament pels bancs de l'esquerra, que, com s'ha dit, restaven vacants. També, per congraciar-se amb l'exèrcit, pressiona perquè no s'indulti a Pérez Farrás.

Respecta a la revolució asturiana, Primo argüeix, que, d'alguna manera, expressa un anhel de justícia social, legítim, però mal enfocat, i alaba la mística que l'aureola¹⁹⁴³. La legitimitat de les aspiracions dels revolucionaris, que no els eximeix de l'error en la metodologia emprada, és quelcom amb el que no poden combregar les dretes i que singularitza a FE-JONS en la interpretació dels fets d'octubre¹⁹⁴⁴. Primo de Rivera es felicita del restabliment de l'ordre i el desbaratament del moviment revolucionari, però, al mateix temps, procura deixar clar que no té cap tipus de simpatia per l'injust ordre social agredit per la revolució ni per l'Estat que havia sobreviscut. Segons Primo de Rivera, la victòria contra el sovietisme i el separatisme maridats, ha estat malversada per l'egoisme de classe, de manera que els falangistes s'han d'abstenir de sentir-la com a pròpia: *en el altivo aislamiento de ayer y de siempre, guardará intacta la virtud espiritual de la reconquista para cuando llegue, ni mediatizada ni compartida, la total victoria*¹⁹⁴⁵. Tanmateix, les esquerdes al sistema de dominació obertes per Octubre no es tanquen només passant comptes als culpables, com pretén la CEDA. Castigar als responsables, i continuar, com si no vol la cosa, igual que abans, és una sortida en fals al problema, ja que, tard o d'hora, la marea roja tornarà a repujar. Aquesta només pot ser continguda per una nova estructura estatal totalitària, que ho serà en tant integri a la totalitat del poble espanyol, per descomptat, també a bona part de les classes populars.

¹⁹⁴²Ibdm., "La juventud y el 6 de octubre", p. 306.

¹⁹⁴³Primo de Rivera, J.A. "Doctrina de la revolución española", *Obras Completas...*op.cit., p.330

¹⁹⁴⁴Calero, Antonio Mº, "Octubre visto por la derecha"...op. cit., pp.164-165.

¹⁹⁴⁵Primo de Rivera, J.A. "Manifiesto a la Falange", *Obras Completas...*op.cit., p.310.

La vaguetat del discurs joseantonià del 6 d'octubre a les corts, qualificat per Gil "d'assaig literari"¹⁹⁴⁶, és encara més manifest si es compara amb el recitat de Calvo Sotelo, en el qual esbossa, de forma meridiana, els principis del nou Estat (un avanç del programa del Bloque Nacional). Calvo li podia menjar a FE-JONS l'espai d'un feixisme conservador (el d'una burgesia que comença a tenir certes reserves vers la retòrica socialitzant de la Falange) mentre la CEDA ocuparia a la Falange l'àrea d'un feixisme sociològicament popular. Davant a la competència de monàrquics i socialcatòlics, Primo de Rivera opta per radicalitzar el seu discurs en matèria social i econòmica, en vista que el corporativisme, l'antiliberalisme o l'obrerisme antisocialista, per citar alguns trets associats al feixisme, ja són presents entre la dreta feixistitzada. En l'originalitat ideològica, Primo de Rivera fonamenta la recerca d'un espai "d'orgullosa soledat", aliè a la dreta i a l'esquerra, que li proporciona un halo d'incorruptibilitat de la que després, quan el Front Nacional fracassi als comicis de febrer, n'extraurà un rendiment, però que, de moment condemna el partit a l'ostracisme. És ara quan es produeix una desbandada de la militància reaccionària, motivada més per aquest tancar-se en banda a la col·laboració política amb la dreta que a la radicalització ideològica falangista i una purga dins el partit de quadres reaccionaris per afaïçonar-lo a la nova ortodòxia joseantoniana.

Un dels primers en desertar és el marquès d'Eliseda, diputat en corts de Falange, que dimiteix al·legant que el punt 25 de la norma programàtica de Falange és anticatòlic¹⁹⁴⁷. El punt en qüestió establia la separació entre Església i Estat. De fet, aquest principi laïcista ja forma part dels "punts principals" de desembre de 1933, i recordem que aquests foren supervisats i aprovats pels socis monàrquics. La deserció d'Eliseda rau, veritablement, en motius polítics¹⁹⁴⁸: una barreja de decepció per la ineficàcia del partit, per la tonalitat socialitzant i anticonservadora del discurs joseantonià, la seva indiferència per la forma de l'Estat, i, finalment, per l'aparició del nou *cartel* de dretes promocionat per Calvo Sotelo amb el nom de BN. Calvo Sotelo venia promovent aquest projecte des de l'estiu de 1934, però sense gaire fortuna. El suprapartidisme no acaba de fer el pes en els partits d'extrema dreta dinàstics, sobretot entre els més legitimistes de les respectives branques dinàstiques. Calvo s'absté de prendre posició en el debat sobre la instauració monàrquica, i aquí radica tant la seva hipotètica força, com la seva veritable debilitat¹⁹⁴⁹. Però la revolució d'octubre desperta l'instint de supervivència de la burgesia, i Calvo pot donar una empenta al seu projecte.

¹⁹⁴⁶ Anècdota citada a Bravo, F, *José Antonio: el hombre, el jefe, el camarada*, Madrid: Ediciones españolas, 1939, p.83.

¹⁹⁴⁷ Primo de Rivera, J.A. "Sobre el punto 25", *Obras Completas...* op. cit., 393.

¹⁹⁴⁸ González Cuevas, Pedro Carlos, "Habitús e ideología. El pensamiento político de Francisco Moreno y Herrera, Marqués de la Eliseda", *Cuadernos de Historia Contemporánea*, v. 18, 1996, pp. 83-114.

¹⁹⁴⁹ Gil Pecharroman, J. op. cit., (1994), p.200.

Entorn d'ell, es congreguen personatges que havien estat orbitant en torn de Falange, com l'enllaç entre Renovación i Falange, Sainz Rodríguez, o que, fins i tot, i havien militat, com el mateix Eliseda, Ansaldo (que per si fora poc, és nomenat instructor de les esquadres del Bloque, els Guerrilleros de España) o el que havia estat conseller nacional de Falange, José María de Areilza. També abandonen el partit, un xic més tard que Eliseda, Ricardo de Rada, Cap Nacional de la Primera Línea o el fundador de la UME, Rodríguez Tarduchy, la marxa del qual talla una via d'accés als militars antirepublicans.

Els monàrquics filofalangistes podien adherir-se al projecte de Calvo Sotelo sense haver de renunciar al feixisme, ja que el manifest del BN pràcticament el fressa. Aquest és homologable al programa de qualsevol partit feixista (sense anar més lluny, als "punts principals" de Falange), fins i tot havia prescindit de ser explícit en quan a la forma de l'Estat, segurament per no incomodar als socis tradicionalistes amb els quals no s'havia arribat encara a un acord sobre el plet successori: *el problema real planteado estos días en nuestra patria es un problema de Estado, no de régimen*¹⁹⁵⁰. Primo de Rivera, que és invitat a sumar-se a la plataforma, rebutja, en nota de premsa al diari monàrquic ABC del 30 de novembre de 1934, la seva participació¹⁹⁵¹. La raons de la seva negativa són de diversa naturalesa: en primer lloc, personals, ja que no podia consentir integrar-se dintre d'una amalgama contrarevolucionària en la qual ell seria eclipsat pel carisma de Calvo. En segon lloc, per motius de tipus ideològic: Falange havia emprès un viratge cap un feixisme revolucionari i s'havia desmarcat de la brutalitat verbal de la dreta sobre els fets d'octubre per no perdre més credibilitat davant les masses. I finalment, però no menys important, perquè FE-JONS està perdent el monopoli sobre la "marca feixista", que el partit s'havia esforçat en "patrimonialitzar" en exclusiva. Si el feixisme és identificat amb un altra organització, amb més expectatives d'èxit, el seu partit ja no és necessari. Primo de Rivera comença a desvincular la Falange del feixisme¹⁹⁵², fent seus els arguments de Ledesma:

¹⁹⁵⁰ *La Nación*, 7 de novembre de 1934, p. 3. Pels legitimistes alfonsins, això és poc menys una heretgia. En un article al diari *Renovación*, òrgan dels restauracionistes encapçalats per Goicoechea, Manuel Pombo diu que és irracional, per un monàrquic, posar l'Estat o el règim per sobre la persona, *el que sean los súbditos los que determinen la persona del Príncipe es algo que se parece más a una República que otra cosa*. Serveixi d'exemple de les discrepàncies que dividien la família monàrquica i que tantes traves posaven a la unitat, problema que no té, per exemple, la CEDA, Pombo, Manuel, "Accidentalidades", *Renovación*, nº 12, gener de 1935, p. 7.

¹⁹⁵¹ Primo de Rivera, J.A. "Calvo Sotelo y la Falange", *Obras Completas...*op. cit., p. 381.

¹⁹⁵² Aquesta nota ha estat utilitzada per refutar la filiació feixista de Falange. Ho ratifica el fet que el cabdill falangista no assistís a aquesta espècia d'Internacional Feixista malgrat estar-hi convidat. Però s'ha sabut que Primo de Rivera posseïa el carnet que l'acredita com a membre dels CAUR (Comitati d'Azione per l'Universalità di Roma) i que va acudir dos mesos després al II Congrés de Montreux, on exposa que la no adhesió a la internacional feixista respon a qüestions tàctiques de política interna. Sobre la relació del feixisme espanyol amb la CAUR, veure l'article Norling, Erik, "Falange y C.A.U.R: un intento de penetración del fascismo en España (1933-1936)", *Aportes*, nº 13, 1999, pp. 13-34.

*Nosotros pretendemos crear una forma autoritaria de fondo y rasgos específicamente españoles. Estamos previamente convencidos de que España, aunque no sea mejor ni peor que la demás naciones, desde luego es distinta. Tiene características muy acusadas, que es preciso respetar, si no se quiere ir al fracaso, porque sería necio el luchar contra la Naturaleza*¹⁹⁵³

Primo sap que, amb l'aparició del BN i la radicalització de la JAP, també perceptible a partir d'octubre de 1934, Falange ha perdut la competició, només per ella entaulada, per ostentar, en exclusiva, l'etiqueta feixista. El que ara ha canviat és que, si fins ara sabia que els antifeixistes s'equivocaven en penjar el rètol de feixista a la CEDA, ara no van tan desencaminats en el cas de la JAP o el BN, que estan institucionalitzant una versió ultraconservadora del feixisme, que és amb la que s'associarà aquest moviment a Espanya. Falange no vol sortir esquixada d'aquesta percepció i accepta rendir-se. Paradoxalment, un cop FE-JONS "renuncia" al feixisme, és quan intensifica les relacions amb el feixisme italià, de la que ara rebrà un subvenció econòmica¹⁹⁵⁴, que Primo de Rivera recull a l'ambaixada de París, i a canvi, FE-JONS defensa a capa i espada la política exterior italiana a Etiòpia¹⁹⁵⁵ i quan doctrinalment s'equipara més a un feixisme revolucionari estàndard.

14.2. Fi de la unitat de destí. L'escissió de Ledesma.

Al tombant d'any, la situació falangista és desoladora: sense premsa, amb dèficit econòmic, fuga de militància... Falange, en paraules de Ledesma: *se encontraba en una situación de impotencia y de debilidad que equivalía, francamente, a su inexistencia*¹⁹⁵⁶

I més dura és la caiguda en haver desaprofitat l'oportunitat més propícia que el feixisme podia haver somiat. Cremada, però, la gran ocasió d'octubre, distanciada de la resta de forces afins, sense cap dispositiu clandestí que pugui continuar amb l'acció directa en un conjuntura en la qual impera l'estat de guerra, Falange està condemnada a la invisibilitat. Pel zamorà, la culpa d'aquesta situació ja només pot ser atribuïda al Cap

¹⁹⁵³ Entrevista realitzada per José María Salaverria a José Antonio Primo de Rivera pel diari *El Pueblo Vasco* amb el títol de "Ideas y notas. Conversación con Primo de Rivera".

¹⁹⁵⁴ Gil Pecharromán, J. op. cit., (1996), p. 393.

¹⁹⁵⁵ Veure la seva intervenció parlamentària, Primo de Rivera, J.A. "Sobre la política internacional española", *Obras Completas*...op. cit., 651-659.

¹⁹⁵⁶ Ledesma, R. op. cit., (1968), p. 198

Nacional, doncs, no debades, se li havien atorgat poders extraordinaris en el Primer Congrés. Octubre havia estat un fracàs personal del marquès d'Estella, no del partit. Primo de Rivera preferia fer-ne una altra lectura, més optimista, de les possibilitats de FE-JONS després de la revolució, seguint l'exemple italià¹⁹⁵⁷. Allí, l'amago de revolució roja havia desfermat la *grande peur* de la burgesia, que havia recorregut al feixisme com a boia de salvament. Però les esquadres feixistes varen tenir una participació activa en la "lluita antisubversiva", mentre que l'actuació de FE-JONS havia estat més que discreta. Si bé Octubre provoca una radicalització antimarxista de les classes d'ordre, no es produeix, en canvi, una aflència massiva de nous militants cap un partit tant ínfim com és el falangista. Si un cas, s'eixampla l'àrea antirepublicana, però Falange en treu poc rendiment.

És per motius de caire estratègic i personal, i no ideològics, que Ledesma decideix escindir-se per refundar el jonsisme. Tradicionalment, però, s'ha interpretat que l'escissió de Ledesma es produeix per "l'esquerra"¹⁹⁵⁸: el nacionalrevolucionari Ledesma se separa de la reaccionària Falange de Primo de Rivera. Ledesma no s'escindeix per l'esquerra, ni tampoc per la dreta (no cal repetir com de desfasades estaven aquestes nocions pels feixistes), sinó, pura i simplement, abandona el partit per discrepàncies estratègiques i personals amb el seu líder¹⁹⁵⁹. Aquesta és la tesi desenvolupada per F. Gallego en la seva biografia sobre Ledesma¹⁹⁶⁰. Abans, I. Saz ja havia apuntat en aquesta direcció¹⁹⁶¹, igual que S. Ellwood¹⁹⁶², que focalitza la ruptura en les divergències estratègiques, o Thomàs, que esgrimeix altres motius que els ideològics, de caire moral o "estètic"¹⁹⁶³. Per Ledesma, malversada la gran ocasió, l'única alternativa possible consisteix en insistir en la captació de les masses, aprofitant el fracàs de la insurrecció d'octubre i la il·legalitat de sindicats i clausura de centres

¹⁹⁵⁷ *Porque se desperdició Vittorio Veneto vino la marcha sobre Roma; porque se ha desperdiciado el 7 de octubre es muy posible que venga la revolución nacional*, Primo de Rivera, J.A., "Doctrina de la Revolución Española", *Obras Completas...* op. cit., 336.

¹⁹⁵⁸ El tòpic, forjat quasi coetàniament als fets, fou catequitzat pels autors falangistes i ha anat passant d'historiador en historiador sense cap reflexió crítica. Pels falangistes, la divisió es produeix per diferències personals, pel rancor o enveja de Ledesma (Bravo) o pel seu "radicalisme extrem" que el feia ser amic dels anarquistes, com diu Jato, D. op. cit., p.128. Però també trobem el tòpic en historiadors de solvència contrastada com M.Blinkhorn (1979: 139) o Gil Pecharromán (1994: 204): No fou fins els anys vuitanta quan es comença a qüestionar aquesta tesi.

¹⁹⁵⁹ Aquesta és la tesi defensada per Ferran Gallego en la seva narració del procés de dissensió fins a la ruptura a *Ramiro Ledesma Ramos...* op. cit., (2005), pp. 275-305. La majoria d'historiadors han opinat ben bé al contrari, és a dir, que Ledesma marxa per l'esquerra, fent una interpretació massa literal dels motius de l'escissió al·legats pel secessionista, a excepció feta d'Ismael Saz a "Tres acotaciones a propósito de los orígenes, desarrollo, y crisis del fascismo español", *Revista de estudios políticos*, n° 50, (1986), pp. 179-212.

¹⁹⁶⁰ Gallego, F. *Ramiro Ledesma Ramos...* (2005), pp. 275-305.

¹⁹⁶¹ Saz, I. op. cit., (1986), pp. 179-212.

¹⁹⁶² Per la qual, la ruptura entre ambdós no es deu ni a discrepàncies ideològiques sinó a diferències estratègiques i la pugna pel lideratge. "El problema és més de mitjans que de finalitats", diu Ellwood, S. *Historia de Falange Española*, Barcelona: Crítica, 2001, p. 61.

¹⁹⁶³ A les discrepàncies tàctiques afegeix la crítica al senyoritisme i l'elitisme de l'organització, així com les llagoteries al líder de la seva camarilla intel·lectual, Thomàs, J.M., op. cit., (1999), p. 49.

socials obrers. Per convèncer als obrers, blasma d'uns líders socialistes que han portar a la classe obrera a la ruïna, la misèria i el dolor per la seva política revolucionària insensata. Molts obrers s'han quedat al carrer, i per tant, es troben en una situació de vulnerabilitat, agreujada pel fet que els seus sindicats no els hi poden donar empara. Altres, els esquiroles, han obtingut feina gràcies a la seva pertinença a organitzacions antimarxistes. Tant els uns com els altres són usuaris potencials de la CONS des de la percepció de Ledesma. Aquesta estratègia, però, tenia visos de continuar sent tant ingènua com de costum, ja que, malgrat el fracàs de la revolució d'octubre, no es produeix l'esperat desengany ideològic entre el moviment obrer organitzat, sinó, per contra, un reforçament de les ànsies d'unitat¹⁹⁶⁴.

Per obrir bretxa en el moviment obrer calia, prèviament, revigoritzar el partit, ja que segons la concepció feixista d'aquest, el sindicat és un mer apèndix. Un partit convalescent no engresca als treballadors a ingressar a seu sindicat, que el partit no utilitza com a eina per a obtenir millores laborals (ja que abjura dels mètodes de pressió tradicionals, com la vaga) sinó que persegueix una finalitat exclusivament política: destruir, per la violència o absorció, el sindicalisme de classe. Al costat d'aquesta captació de les masses, el segon pilar de l'estratègia de Ledesma passa per entaular negociacions amb els reaccionaris, i per tant, el rebuig unilateral de Primo a integrar-se al BN¹⁹⁶⁵ és l'espoleta definitiva que li fa prendre la decisió de separar-se del partit. Per Ledesma (i altres, com Giménez Caballero i Redondo), la negativa a ingressar dins el BN és un nou error tàctic de Primo de Rivera, el definitiu, que condemna a Falange al sectarisme. Acceptar l'oferta de Calvo Sotelo hauria significat revitalitzar la presència de Falange a l'escenari polític, rescatant-la del seu intranscendent reducte. Per últim, cal afegir la desbandada de monàrquics dins el partit. El bon líder, segons Ledesma, és aquell que sap homogeneïtzar la policromia social del partit, no el que opta per expulsar, per debilitat, enlloc d'integrar.

¹⁹⁶⁴ La solidaritat col·lectiva com a reacció a la repressió, les condemnes a mort i els acomiadaments massius està en la "prehistòria germinal" del Front Popular, Tuñón de Lara, M, op. cit., *Tres claves de la Segunda República. La cuestión agraria, los aparatos del Estado, Frente Popular*, Madrid: Alianza, 1985, pp.315-327. Per bé que és cert que el sindicalisme groc, l'únic amb llibertat de moviments després d'octubre, viu un període de conjuntural creixement, reclutant afiliats entre treballadors no sindicats, que en molts casos, han fet d' esquiroles durant els fets d'octubre i esperen quedar-se en propietat la plaça dels seus companys acomiadats o bé aquells que abans havien militant a sindicats de classe sense cap convicció ideològica, simplement perquè des d'ells es controla el marcat laboral, i actuen segons bufa el vent, Cabrera, M, *La Patronal ante la Segunda República: organizaciones y estrategias (1931-1936)*, Madrid: Siglo XXI, 1983, p.242. La CONS falangista arreplega aquest tipologia d'obriers, sobretot aquells que han substituït als vaguistes durant les jornades d'octubre en els serveis públics (neteja, transports...) i que, al seu moment, seran acomiadats amb el triomf del Front Popular.

¹⁹⁶⁵ José Antonio Primo de Rivera, "Calvo Sotelo y la Falange", *Obras Completas...* op. cit., p. 381. Degut a la preocupant manca de mitjans del partit, Primo de Rivera va sospesar la possibilitat d'allargar la mà a Calvo, però ràpid se'n va desdir. Ansaldo és de l'opinió que la unitat era impossible, a op. cit., p. 101.

L'objectiu del zamorà és amputar les JONS de FE, i emportar-se amb ell la central sindical i el sindicat estudiantil. Després d'una reunió de la Junta Política, celebrada a les fosques perquè els falangistes no estan al dia amb el pagament de l'electricitat, Ledesma s'entrevista amb Redondo, cofundador de les JONS, Álvarez de Sotomayor i Manuel Mateo, de la cúpula dirigent de la CONS, organització que el zamorà ha mimat com la joia de la corona del jonsisme, com la materialització de l'esperit sindicalista del moviment i la palanca per "anar a les masses", i, també, -convé no oblidar-ho, l'aparell sindical que els reaccionaris havien sol·licitat com a contrapartida al seu finançament. Els triumvirs de la CONS confessen a Ledesma la seva intenció d'independitzar el sindicat del partit, ja que el primer ha de carregar amb la rèmora de l'elitisme de la direcció, i això el feia poc creïble entre les classes populars¹⁹⁶⁶. El dia 14, quan es fa pública l'escissió, (mitjançant una nota al diari republicà *Heraldo de Madrid*) Ledesma amotina als obrers de la CONS. Al dia següent, Primo de Rivera, que no podia consentir més insolències a la seva trontollant autoritat, convoca la Junta Política i expulsa a Ledesma i Sotomayor de l'organització. El Cap Nacional farà creure que ha expulsat a Ledesma per indisciplina (i alguns historiadors recullen aquesta versió¹⁹⁶⁷, quan, realment, el dia anterior Ledesma ja ha deixat de pertànyer a Falange). Primo de Rivera es persona dos dies després al seu local social, situat en un habitacle annex a la seu falangista de Marqués de Riscal, i aconsegueix calmar els ànims. Hàbilment, Primo de Rivera designa a uns dels conjurats, M. Mateo, com Cap Nacional de la CONS¹⁹⁶⁸.

Els estudiants també són un sector de risc per Primo de Rivera. Els estudiants, com hem dit en reiterades ocasions, formen el gruix de l'organització, més del 50% a les JONS de Madrid. Les JONS havien tingut un origen universitari, i el SEU, sobretot a províncies, s'ha aixecat sobre aquest primitiva cèl·lula jonsista. A més, els estudiants es podien sentir complaguts amb la retòrica nacionalrevolucionària de Ledesma i amb la seva inflamada exaltació de la joventut. També convé recordar, que, el fet que Primo de Rivera no autoritzi les accions armades, almenys fins estiu de 1934, havia indignat a molts estudiants de la Primera Línea, i les seves maneres, de senyoret pulcre i refinat, escamaven als joves revolucionaris antiburgesos. Tot això feia que Ledesma tinguí

¹⁹⁶⁶ Aquesta temptativa recorda lleugerament a l'actitud sostinguda per l'ala sindicalista del feixisme italià, encarnada per Edmondo Rossoni.

¹⁹⁶⁷ Com Ellwood, S. op. cit., p. 61.

¹⁹⁶⁸ Segons Payne, aquest havia viatjat a València per revoltar l'original nucli jonsista, en el qual s'hi comptaven alguns excomunistes, com G. Bacigalupe, així com nombrosos estudiants pertanyents a les primeres JONS, com M. Lloret. Payne, S. *Falange: historia del fascismo español*, Madrid: Sarpe, 1985, p. 90. De fet, la Jons de València és l'única que menciona Ledesma a *La Patria Libre*, conforme s'està reorganitzant, "La reorganización del partido", del nº 1, 16 de febrer de 1935, p.181.

esperances, fundades, en els estudiants. Tanmateix, dels sis representats al SEU al primer Consell Nacional, cinc (Valdés, Guitarte, Aguilar, Gaceo i Aizpurúa) havien votat a favor del Comandament Únic, mentre que només Bedoya ho havia fet pel col·legial¹⁹⁶⁹.

Primo de Rivera s'apressa a desactivar aquest possible focus d'oposició, que hagués estat més greu per la supervivència del partit que el sollevament de la CONS. Primo aprofita la convocatòria de la cambra provincial del SEU a Madrid per assegurar-se la fidelitat del sindicat. En ella, encoratja als estudiants que vulguin saber com s'ha produït realment l'expulsió de Ledesma a entrevistar-se amb ell¹⁹⁷⁰, demostrant que no té res a amagar. Tampoc és casual que el primer acte al qual acudeix després de l'escissió de Ledesma sigui la fundació del SEU a Valladolid. Així, és guanya el suport incondicional dels estudiants de Madrid, que esdevenen els seus principals valedors, i als que haurà de fer concessions, o prestar una especial atenció. Només una minoria d'estudiants segueix a Ledesma: Jato cita a D.Aparicio, Tauler, Compte, Bedoya y Juan Arias, tots ells, antics jonsistes. Però no tots els veterans jonsistes segueixen a Ledesma, i, alguns, com Arias, desfan el camí aviat. Les raons que al·leguen aquests estudiants per explica la seva decisió no tenen a veure amb cap dissidència ideològica. Arias, per exemple, detesta l'ampul·losa retòrica dels polítics professionals, el seu parlar de cara a la galeria. Per altra banda, prefereix el lideratge col·legial al comandament únic. Bedoya s'esplaia molt més, però en la mateixa línia d'Arias. En primer lloc, Bedoya és un castellanista, pensa, com Redondo, que tot allò que procedeix de la gran ciutat és negatiu; en canvi, ell és se sent apegat a l'aldea i el seu estil de vida: "la ciutat és marxista"¹⁹⁷¹. En segon lloc, a Bedoya li desplaia de Primo de Rivera les seves maneres fines, la seva retòrica preciosista, les seves converses intel·lectualoides amb la camarilla literària, el seu hàbits de vida (clubs de moda, caceres, estiuajos a Sant Sebastià...), tant diferent a l'austeritat de Redondo o de Ledesma, i, per sobre de tot, que sacrifiqui l'acció a la parafernàlia política¹⁹⁷². Temps abans, Bedoya ja havia carregat contra l'estil retòric de les "fulles parroquials" de Falange, el diari *F.E*¹⁹⁷³.

¹⁹⁶⁹ Jato, D. op. cit., p.116.

¹⁹⁷⁰ Arias, J. *Memorias de un triunviro... de las J.O.N.S a Fraga*, Madrid: Librería Editorial San Martín, 1976, p.133.

¹⁹⁷¹ Martínez de Bedoya, "Miremos hacia el campo", *Libertad*, 16 d'abril de 1934, p.2.

¹⁹⁷² Martínez de Bedoya, J. op. cit., pp.80-81.

¹⁹⁷³ Martínez de Bedoya, J. *Libertad*, 19 de febrer de 1934, p. 2. *Libertad*, en canvi, no està per aquests exquisitats, és un libel de combat, fogós, exaltat i pamfletari. Un dels jonsistes més brutals és l'estudiant galleg Luis Moure, un botó: "Frente una pistola, otra pistola", *Libertad*, 12 de febrer de 1934, p.6

Els estudiants del SEU madrileny, en la gran majoria, no només defensen l'autoritat del Cap Nacional, sinó que vilipendien als escissionistes. Les esquadres falangistes destrueixen sense contemplacions els exemplars de la nova capçalera creada per Ledesma, *La Patria Libre*, i intimiden als ledesmistes¹⁹⁷⁴. En una ocasió, unes esquadres falangistes es troben amb Ledesma i els seus juvenils seuaços pel carrer. Els primers tenen una actitud tan hostil, que Ledesma prefereix canviar de cera, i refugiar-se a l'edifici de la telefònica, on té algun contacte amb els anarcosindicalistes¹⁹⁷⁵. Fins i tot, el SEU, que diu voler representar a tots els estudiants nacionalistes, expulsa als estudiants ledesmistes. Quan Arias intenta donar-se d'altra un altre cop, la direcció seuista li denega la petició¹⁹⁷⁶. “José Antonio guanya la batalla dins el SEU”¹⁹⁷⁷, però, durant un temps, el perill d'escissió continua latent, i Primo de Rivera se'l pren “molt seriosament”¹⁹⁷⁸. Cal tenir en compte, que el SEU també està sofrint, en aquells moments, una revolta interna contra el lideratge del seu Cap Nacional, Valdés, home de confiança de Primo de Rivera, com veurem una mica més endavant. Primo de Rivera sap que el sindicat és el sustentacle del partit, per això els enemics de Falange introdueixen el “verí de la desunió” en ell¹⁹⁷⁹.

L'escissió, per tant, no es va produir per l'esquerra, ans el contrari, es va estar a punt de produir per la dreta en el cas de Redondo.

Ledesma comet dos errors de càlcul: el primer, ja comentat, el de creure que, tots aquells que van votar a favor de la direcció col·legiada de Falange, prendrien partit al seu favor. El segon error és imaginar que almenys, tots els antics jonsistes seguirien els seus passos en la seva retirada del partit. Ledesma aspira a una reconstitució de les JONS originals fora de la Falange. Tal hi com expressa en un editorial del seu nou mitjà de comunicació, *La Patria Libre*, les JONS no ha desaparegut mai com a partit independent, ja que FE-JONS no és el producte d'una fusió irrevocable, sinó d'una aliança tàctica que tal com s'ha fet, s'ha desfet, la qual cosa es contradiu amb el que ell mateix havia expressat un any abans¹⁹⁸⁰. Amb Ledesma marxen de la disciplina de FE-

¹⁹⁷⁴ Ledesma ho explica en la seva sèrie d'articles denuncia “En presencia de la ruinidad” a *La Patria Libre*. Ledesma commina als seus homes a no respondre les provocacions, no per covardia, sinó perquè els “matons” només són déu o dotze falangistes, mentre que en la resta de militants hi ha elements molt valuosos que els jonsistes han de tractar com a camarades.

¹⁹⁷⁵ Arias, J.op. cit, pp.133-134.

¹⁹⁷⁶ *Ibidm.*, p.133.

¹⁹⁷⁷ Bravo ressalta l'actitud fidel del SEU, en comparació a la CONS, Bravo, F. *Historia de Falange Española de las JONS*, Madrid: Editora Nacional, p.86.

¹⁹⁷⁸ Ibáñez Hernández, Rafael, *Estudio y acción. La Falange fundacional a la luz del "Diario" de Alejandro Salazar, 1934-1936*, Madrid: Barbarroja, 1993, pp. 76-77.

¹⁹⁷⁹ Primo de Rivera, J.A. “Palabras pronunciadas en la apertura del Primer Consejo Nacional del S.E.U. el día 11 de Abril de 1935, *Obras Completas...*op. cit., p. 522.

¹⁹⁸⁰ Ledesma, R. “Con precisión, con serenidad, y con entereza. Las J.O.N.S y F.E”, Escritos políticos 1935-1936, Madrid: Herederos de Ramiro Ledesma Ramos, 1988, p. 179, publicat originàriament al n° 1 de *La Patria Libre*, del 16 de febrer de 1935. *Las J.O.N.S no habían sido disueltas. Su periodo de unión o aproximación (sic) a Falange Española “a los efectos legales una*

JONS (que es queda amb les sigles, la doctrina i tot l'aparell simbòlic, ja que per Primo de Rivera la fusió sí és irrevocable, i els escindits han estat, realment, expulsat per indisciplina), només els més fidels, i, el que és més preocupant per Ledesma, una mínima part dels que van entrar. Entre el sector més significatiu, una petita part de les JONS de Valladolid, amb Martínez de Bedoya i Gutiérrez Palma, alguns amics personals, com Aparicio, un grups d'estudiants entre els que es troba D. Aparicio, i alguns sindicalistes, com Álvarez de Sotomayor. La clau, però, resideix en l'actitud de Redondo.

Ledesma s'havia reunit amb Redondo a la cafeteria Fuyma, on es decideix l'escissió. Aquesta, hauria supeditat la seva col·laboració a la voluntat de les JONS de Valladolid. Així, guanya uns quants dies per prendre una decisió. Ledesma sap que per treure a flotació les JONS originals precisa el concurs del bastió nacionalsindicalista de Valladolid. En primer lloc, perquè aquesta és les JONS amb més efectius. I en segon, perquè és indispensable per revestir de versemblança al restabliment de les JONS anteriors a febrer de 1934, doncs Valladolid havia estat la "pàtria del nacionalsindicalisme". En la nota a l'*Heraldo* on fan pública la separació i les seves raons, el zamorà inclou la signatura de Redondo, sense que, segurament, aquest hagi donat el seu vist-i-plau. En un entrevista al *Heraldo* del dia 18, Ledesma torna a involucrar a Redondo en el divorci de Falange. Això no té perquè ser inversemblant. L'actitud de Redondo aquells dies és ambigua, esperant, segurament, a que es clarifiqui la situació abans de prendre una decisió precipitada. Qui sap si, d'aconseguir Ledesma un major èxit de convocatòria en l'escissió, el cabdill castellà no hagués participat en la ruptura?. Redondo, de fet, havia posat moltes pegues a la fusió amb FE, un any abans¹⁹⁸¹. A més, el val·lisoletà, podia estar empenyat amb Falange perquè l'havia estat relegat a un segon terme des de la fusió, per la imposició del lideratge únic, que coarta l'autonomia de les JONS locals i pel discurs nacional-revolucionari que havia adoptat Primo de Rivera els darrers temps. En tot cas, és poc probable que Redondo estigués disposat a donar el pas de dinamitar FE-JONS, sempre i quan es preservés l'autonomia de la provincial de les JONS de Valladolid.

Passen els dies i l'actitud de Redondo continua sent equívoca, però el seu silenci és explícit, i no afavoreix gens a Ledesma. Aquest, des de *La Patria Libre*, declara que Redondo està "en esperit", amb les JONS¹⁹⁸², resignant-se a acceptar que Redondo no

unión táctica" (en cursiva a l'original), efectuada con la firma de Ledesma Ramos -boy ya, claro, retirada-. Y NADA MAS QUE ESO.

¹⁹⁸¹ Martínez de Bedoya, J. op. cit., p.81.

¹⁹⁸² Ledesma, R. "La unidad jonsista", *Escritos políticos 1935-1936...*op. cit., p. 254. Publicat al n° 6, de 23 de març de 1935.

està disposat a trencar amb Primo de Rivera. El líder de Falange tampoc està disposat a perdre aquest valuós aliat. Seguint el procediment habitual quan hi ha problemes a províncies, envia a dos homes de confiança, els estudiants Guitarte i Salazar,¹⁹⁸³, dos habituals en les “expedicions de càstig”, per sondejar la situació. Aquests, s’assegurarien l’acquiescència del SEU val·lisoletà, i preparen l’acte fundacional, en el qual han de comparèixer junts, per primer cop després de l’escissió, Primo i Redondo.

Les relacions entre Redondo i Madrid mai va ser gaire fluides. Ledesma, en els seus articles sobre el “cas Valladolid”¹⁹⁸⁴, revela que Redondo es mofava del “senyoret” Primo de Rivera, i que un article redactat per Primo de Rivera després d’octubre de 1934, enviat a la direcció de *Libertad*, va anar a parar directament a la brossa. Ledesma no tenia perquè mentir. Possiblement, Redondo va declinar publicar l’article en qüestió, i només cal recordar quina és la línia estratègica de Primo de Rivera encetada després dels fets d’octubre per trobar la raó: Primo condemna la revolució socialista, però busca una explicació plausible de la mateixa en un ordre social “essencialment injust”¹⁹⁸⁵. De fet, *Libertad* lloa més la intervenció parlamentària de Calvo Sotelo després dels fets d’octubre, que la de Primo, massa teòrica i assagística¹⁹⁸⁶. Com Ledesma, dissenteix amb la línia sectària del partit, la soledat del qual s’agreuja després d’octubre amb la deserció d’Eliseda i altres monàrquics, i la tendència “introspectiva” de la Falange de la mà Primo de Rivera. *Libertad* sempre ha estat partidari de l’acció abans que de les “formules”, les “elucubracions teòriques” i el “patriotisme líric”, i, en nom de l’eficàcia, predica la unió de totes les forces antimarxistes¹⁹⁸⁷. Primo de Rivera tampoc es refiava massa de Redondo: en carta a F. Bravo del 28 de març, un ex jonsista que dona el seu suport a Primo de Rivera en la famosa votació sobre el cabdillatge únic, (i que, després de la guerra, ataca despietadament als “ressentits” ledesmistes per la seva escissió) el Cap Nacional elogia un dels conspiradors que ha restat fidel a l’obediència falangista, Mateo, i en canvi, de Redondo diu que seguirà esforçant-se per comprendre’l¹⁹⁸⁸. Però Primo de Rivera no podia prescindir del bastió de Valladolid, que xifra la majoria de militància de FE-JONS, més quantitat, fins i tot, que la JONS de Madrid. Primo de Rivera sap que la

¹⁹⁸³ Mínguez Goyanes, J. L., Onésimo Redondo 1905-1936: precursor sindicalista, Madrid: San Martín, 1990, p. 71

¹⁹⁸⁴ Ledesma, R. “El 'caso' Valladolid”, *Escritos políticos 1935-1936...* op. cit., p. 257. Publicat al n° 6, de 23 de març de 1935.

¹⁹⁸⁵ En un article publicat, precisament, a *Libertad*, el 22 d’octubre de 1934, Primo de Rivera explica quina ha de ser la postura oficial del partit *como obedeciendo una consigna, los amigos de la situación gobernante recargan más cada vez el lado SOCIALISTA de la revolución dominada, con lo cual esfuman su matiz ANTINACIONAL. Es decir, oscurecen el sentido nacional de la victoria para que ésta vaya cobrando un sentido ANTISOCIALISTA, BURGUES. Toda nuestra vigilancia habrá de montarse contra una interpretación así.* Tota la vigilància al·ludia a la voluntat d’imposar una única línia oficial a tota l’estructura del partit, i evitar la descoordinació amb les seccions provincials, aleshores fàrcides de reaccionaris, Redondo inclusive.

¹⁹⁸⁶ *Libertad*, 26 de novembre de 1934, p.1

¹⁹⁸⁷ Una mostra d’aquest discurs, a Martínez de Bedoya, J. “Frente Patriótico”, *Libertad*, 19 de juny de 1934, p.2

¹⁹⁸⁸ Bravo, G. op. cit., (1939), p.233, carta del 28 de març.

secció val·lisoletana se li podia escapar de les mans, i això pot significar la virtual desintegració del feixisme a Espanya. FE-JONS havia quedat dividit a la capital del País Valencià en unes JONS reconstituïdes “ledesmistes”, i unes JONS adherides a Falange, més que una secció local de FE-JONS. Per neutralitzar aquesta minoria “radical”, que no només s’ha escindit de Primo de Rivera, sinó també de Redondo, i sobretot, per dissipar tots els dubtes entorn a l’actitud del “Caudillo de Castilla”, pocs dies després de que es consumís l’escissió, es celebra l’acte de constitució del SEU a Valladolid.

Existeix, molt de temps abans, un col·lectiu d’estudiants nacionalsindicalistes a la universitat de Valladolid que funciona autònomament, sense portar les sigles del SEU “madrileny”. El SEU es converteix, a partir de 1935, un feu de Primo de Rivera dins el partit, en el qual, el Cap Nacional es recolza per afrontar la purga de reaccionaris que escometa en les JONS provincials. Del SEU de Valladolid és des d’on sorgeixen els atacs contra el reaccionarisme de Redondo. Dos estudiants, J.A. Girón de Velasco i L.Vicén, segons Bedoya, el sector esquadrista de les JONS de Valladolid¹⁹⁸⁹, afecte a José Antonio, encapçalen la corrent crítica contra Redondo. Girón reconeix haver xocat amb Redondo per la “vehemència de la seva joventut”¹⁹⁹⁰. El cabdill castellà li exigeix a Primo de Rivera que porti a l’ordre als dos estudiants, i Primo de Rivera els hi acaba per parar els peus, però parsimoniosament, i no abans d’un ultimàtum a l’estiu de 1935¹⁹⁹¹, quan ja ha passat tot el vendaval del “cas Valladolid”. Una forma de congraciarse amb Redondo, però també de fer-li veure que els estudiants li reten fidelitat, i que pot atiar un nucli d’oposició intern a Redondo quan li convingui. En una nota incrustada a *Libertad*, amb el títol de *unidad de mando*, i en la qual es distingeix la ploma joseantoniana, és fa una crida a respectar les jerarquies com un principi suprem de Falange, llevat en una única excepció: *sólo en un caso el jefe debe ser desobedecido: cuando él aparezca en manifiesta desobediencia y rebeldía contra las jerarquías superiores del movimiento, y, en particular, contra el jefe nacional*¹⁹⁹². En l’acte de presentació del SEU de Valladolid, Primo es refereix, indirectament, a la ruptura dins Falange i posa un èmfasi persecutori en la paraula “Unitat”:

No olvidéis que esta tarea de Unidad exige que estemos entre nosotros indestructiblemente unidos (...). La Jefatura es la suprema carga; la que obliga a todos

¹⁹⁸⁹ Mentre ell es mantenia a certa distància de la lluita al carrer, Martínez de Bedoya, J. op. cit., p.56.

¹⁹⁹⁰ Girón de Velasco, J.A., op. cit., p. 27. Anselmo de la Iglesia, un “redondista”, fidelíssim a la memòria del “Caudillo de Castilla” segons Ridruejo, menciona les faltes de indisciplina dins la primera línia val·lisoletana. No és, per tant, una llegenda. “Historia de mi actuación en Falange Española”, facilitada per la seva viuda.

¹⁹⁹¹ Payne, S. op. cit., (1985), pp.102-103. Primo de Rivera reconciliaria segurament a Girón amb Redondo al míting de Peñafiel, 2 de juny de 1935, quatre mesos després que comenci la polèmica.

¹⁹⁹² “Unidad de mando”, *Libertad*, 13 de maig de 1935, p. 2.

*los sacrificios, incluso a la pérdida de la intimidad; la que exige a diario adivinar cosas no sujetas a pauta, con la acongojante responsabilidad de obrar. Por eso, hay que entender la Jefatura humildemente, como puesto de servicio; pero por eso, pase lo que pase, no se puede desertar ni por impaciencia, ni por desaliento, ni por cobardía*¹⁹⁹³.

Primo de Rivera és ovacionat per la concurrència, sobretot quan recorda la figura del “protomàrtir” Matías Montero, tocant la fibra als estudiants assistents. En la ressenya de l’acte a *Libertad*, per cert, s’anomena al Primo de Rivera “camarada cap de FE-JONS”, i a Redondo, membre de la Junta Política del partit¹⁹⁹⁴. Redondo comença la seva intervenció advertint que, únicament, parlarà de temes relacionats amb l’assemblea, de manera que no està encara disposat a prendre partit públicament, tot i que el seu silenci és, com hem dit, força eloqüent. Per si fora poc, *Libertad* inclou una nota que sembla definitiva: *Las JONS no pueden separarse de si mismas. Todas forman una Falange Nacional. Nadie, en Valladolid, se ha separado del movimiento* (sic). *En las JONS no ha habido separación, ni puede haberla, porque quien la intenta se queda sin masa jonsista*¹⁹⁹⁵. Redondo sap quina és la carta que té a les mans davant els que es separen, però també davant la direcció nacional, el nucli jonsista més nombrós de l’Estat.

Malgrat aquesta nota, l’actitud de *Libertad* continua sent voluble, en quan exhibeix una imparcialitat que no concorda amb la decisió que ja ha pres Redondo, segurament perquè aquest vol treure algun partit local, dins la disciplina de la FE-JONS, del que s’explica des del diari com una querella personal entre dos líders que estan anteposant els seus egos a la unitat del nacionalisme antimarxista. En l’edició de 28 de gener de 1935, en primera plana, es fa una crida “als camarades de F.E de les JONS” de Valladolid, amb totes les lletres, perquè compleixin les ordres dels caps, i *ayuden silenciosamente a la Falange Nacional*. El context polític exigeix eficàcia, és a dir, la unitat “de totes les forces nacionals”, sent una insensatesa en aquest moment *alimentar pequeñas miras de jefatura o rivalidad*¹⁹⁹⁶. És a dir, s’ordena als jonsistes de Valladolid a fer cas omís a la segregació, però alhora es llança un missatge rotund a Primo de Rivera, no debades, a sota d’aquest article es pública un altre dedicat a Calvo Sotelo, titllant-lo “d’home del moment”, en el qual *acaso la mayor parte del pueblo*

¹⁹⁹³ Primo de Rivera, J.A. “Discurso en el acto de presentación del S.E.U en Valladolid, 21 de Enero de 1935”, *Obras Completas...* op. cit., p.399

¹⁹⁹⁴ “El S.E.U celebra con gran solemnidad y éxito la Asamblea de su constitución, asistiendo un millar de estudiantes”, *Libertad*, 21 de gener de 1935, p. 2

¹⁹⁹⁵ *Libertad*, 12 de gener de 1935, p.6

¹⁹⁹⁶ ¡Camaradas de F.E de las JON-SI!, *Libertad*, 28 de gener de 1935, p.1

*español pone hoy sus inmediatas esperanzas*¹⁹⁹⁷. A la segona plana, es publica una nota sobre la visita de R. Ledesma a Valladolid, al que li desitgen sort, un adéu sense malvolença. Per sobre de diferències personals i divisions partidistes, *Libertad* no es cassa amb ningú, *no es el órgano oficial de las JON-S*¹⁹⁹⁸, tot i que ha connectat totalment amb elles, i advoca per una aliança entre totes les forces nacionals, “des de les JON-S al tradicionalisme”¹⁹⁹⁹, que, de fet, és la proposta del Bloc Nacional, retraient entre línies a Primo de Rivera la seva negativa a formant-ne part. Udola l’editorial perquè el senti que l’ha de sentir: *LOS HOMBRES LLAMADOS A OFRECERLE UNA SOLUCION SALVADORA, SE DEDICAN A DESPEDAZARSE RECÍPROCAMENTE CON SUS PEQUEÑOS ODIOS*²⁰⁰⁰. Redondo roman dins del partit per no esmicolar el nacionalsindicalisme espanyol, però a disposició de plataformes unitàries com la de Calvo, que, de fet, havia estat l’aposta de Ledesma per sortir de la marginalitat.

Per si calia escampar més dubtes sobre la decisió de Redondo de restar dins la disciplina del partit, tot i que en una posició peculiar, el 3 de març se celebra el primer aniversari de la fusió de FE amb les JONS. El Cap Nacional parlamenta a Valladolid i subratlla la irrevocable unitat dels, antany, dos partits. També pren la paraula Redondo, desfent definitivament el tort sobre la seva actitud voluble, i, com a conseqüència, acabant amb les esperances de Ledesma de restaurar l’estructura jonsista originària. Després de l’acte, el Cap Nacional visita, a Daimiel (Toledo), la tomba de Ruiz de la Hermosa, el primer caigut de les JONS, reeditant l’abraçada dels màrtirs que havia segellat la fusió entre FE i JONS²⁰⁰¹. El diari *Libertad* ja qualifica obertament als ledesmistes de “dissidents”²⁰⁰². En carta a F. Bravo, deu dies després del míting, Primo es refereix a uns enigmàtics *acuerdos de Valladolid*²⁰⁰³, que han de ser publicats en el primer número del diari *Arriba*, cosa que no es va arribar fer, per no airejar més uns conflictes que ja havien quedat més o menys resolts. El maig de 1935, i després de gairebé un mes de desaparició misteriosa, *Libertad*, el setmanari del jonsistes de Valladolid es deixa abruptament de publicar, segons Bedoya, per voluntat expressa de Primo de Rivera²⁰⁰⁴. En un context d’expansió de la militància des de la primavera de 1935 aproximadament, simultània a la polimentació doctrinal que ha emprés Primo de Rivera en els darrers mesos (un moment clau en la “Falange teòrica”, amb els seus dos

¹⁹⁹⁷ “Calvo Sotelo”, *Libertad*, 28 de gener de 1935, p.1

¹⁹⁹⁸ “De quién es Libertad”, *Libertad*, 28 de gener de 1935, p.2

¹⁹⁹⁹ ¡Union, Union!, *Libertad*, 28 de gener de 1935, p.1

²⁰⁰⁰ Idem.

²⁰⁰¹ José Antonio Primo de Rivera, “F.E y J.O.N.S”, *Obras Completas...* op. cit., p. 173.

²⁰⁰² “La Patria Libre”, *Libertad*, 25 de març de 1935, p.4

²⁰⁰³ Bravo, Francisco, op. cit., (1939) p.231.

²⁰⁰⁴ Ibidm., p. 7. La nota, publicada al diari *Arriba*, amb la que s’enuncia la suspensió de la capçalera, és signada per Primo de Rivera, quan aquest mai havia estampat abans el seu nom en cap text publicat a la premsa falangista. Això fa sospitar que es volia deixar entendre que la desaparició del diari val·lisoletà és una ordre directa del cap.

discursos anticapitalistes i revolucionaris al Cercle Mercantil i al cine Madrid, a l'abril i al maig de 1935 respectivament), el Cap Nacional malda per uniformitzar ideològicament les falanges provincials. En aquest impuls, el diari ultraconservador i de retòrica matussera de Redondo és un aliat incòmode en aquesta fase de creixement del, ara sí, “partit de José Antonio”, i, per tant, la direcció de Falange prefereix que s'aturin les premses abans que aquest pugui distorsionar la “puresa” doctrinal falangista²⁰⁰⁵. Com argüeix Ledesma, José Antonio aconsegueix unificar doctrinalment el mosaic que és Falange a base de restar més que de sumar, de purgar o silenciar abans que integrar mercé un codi doctrinal flexible que s'escaigui a les necessitats estratègiques de cada moment. Falange creix moderadament, però autista a la resta de forces polítiques amb les que, tard o d'hora, s'ha d'aliar per arribar al poder. Aquest és l'epitafi del diari:

*hoy, que un movimiento nacional y de irreprimible potencia (Falange Española de las JON-S) ha recogido y completado nuestras consignas, y sirve a España con nuestro mismo estilo (...), nos plegamos gustosos a su organización nacional. Y aceptamos como un deseo cumplido el descanso que nos brinda*²⁰⁰⁶.

Primo de Rivera venç el plet de Valladolid, i amb ell, aconsegueix controlar l'escissió ledesmista a tot el territori, només amb algunes dificultats a Cantàbria, on el triumvirat provincial, format per Pino, Monteoliva i Estévez, i el cap de Santander, A. Sordo, lideren l'escissió ledesmista. A Cantàbria, no s'ha adaptat el model de comandament únic²⁰⁰⁷. Primo de Rivera visita Santader el 3 de març per esvaïr tota dissidència, cessa als desafectes i nombra a Manuel Hedilla com a cap provincial. El desgast de militància fou mínim²⁰⁰⁸. Amb Redondo neutralitzat, i Ledesma totalment fora de joc en la seva empresa quixotesca de refundar les JONS, el lideratge de José Antonio s'aferma. Per cert, la marxa de Ledesma obliga a modificar la composició de la Junta Política: el fidel Ruiz de Alda és el nou president, ocupant el lloc del fugat el que ja és interinament cap del SEU, Alejandro Salazar. Primo de Rivera retorna així el suport del sindicat madrileny en els delicats moments de l'escissió, intentar-se congraciar amb els que desconfien d'ell.

²⁰⁰⁵ Mínguez Goyanes atribueix la suspensió de la publicació al dèficit econòmic de *Libertad*, malgrat recull la nota publicada a *Arriba* sobre la desaparició del diari de Redondo, en què es diu que aquest es deixa de publicar perquè “la polarització espiritual dels seus lectors es concentra en *Arriba*”, p. 73. Al darrer número de *Libertad*, que cobreix el gran míting falangista de maig de 1935, l'única intervenció que es transcriu és la de Redondo, fent cas omís a una de les digressions joseantonianes fonamentals en la configuració del credo falangista, el famós “Discurs sobre la revolució espanyola”.

²⁰⁰⁶ Redondo, O. “Despedida”, *Libertad*, 20 de maig de 1935, p.1

²⁰⁰⁷ García Venero, M. op. cit., (1967), p. 60.

²⁰⁰⁸ Gil Pecharromán, J.op. cit., (1996), p.349

14.3. El partit de José Antonio. La depuració i el paper del SEU.

L'expansió per províncies és un dels objectius dels falangistes pel nou curs polític de 1935. Com hem anotat, a principis de 1935, un 25% de la militància total es reparteix entre les JONS de Madrid i Valladolid. Es tracta d'assolir, per tant, una amplitud de partit nacional, que, a la vegada, permeti la supervivència econòmica. Falange creix, de forma moderada, a partir de la primavera de 1935²⁰⁰⁹, reviscolant després del col·lapse del partit a finals d'any, i de superar les crisi internes provocades per la dimissió d'Eliseda i la fuga de monàrquics al BN (amb el que això significa per les arques del partit) i l'escissió de Ledesma. Només es poden apuntar algunes hipòtesis sobre el creixement del partit. En primer lloc, els fets d'octubre havien radicalitzat a les masses conservadores, trastornades per la l'impacte de la revolució. En segon lloc, l'estratègia legalista de Gil Robles anava ja gastant la paciència dels més impacients. I, per últim, el partit s'està ja consolidant en l'escenari polític nacional, popularitzant-se els seus eslògans, símbols...

Després d'octubre de 1934 es produeix la "radicalització" de Primo de Rivera: més incidència en el discurs social i en la captació de les classes populars, anticapitalisme, reformisme agrari, pèrdua de complexos a l'hora de parlar d'una revolució... La majoria d'historiadors són de l'opinió que la marxa de Ledesma és essencial per entendre el viratge en el pensament del líder falangista. En un procés semblant al de la ruptura entre Stalin i Trotsky, Primo de Rivera adoptaria el programa de Ledesma només un cop aquest deixa el partit²⁰¹⁰. És ben cert que Primo de Rivera no podia permetre que l'escissió fos interpretada com la dimissió dels sectors socialment més agosarats, farts d'una direcció reaccionària, com de fet, Ledesma intenta simular. Però no li queda més remei que reconèixer que Primo de Rivera ha evolucionat a un feixisme revolucionari *tot court*, que ell mateix no pot traspassar sinó és anant més enllà del feixisme, com deixa entendre al final del seu assaig *¿Fascismo en España?*, amb la polèmica afirmació *a Ramiro Ledesma y a sus camaradas les viene mejor la camisa roja de Garibaldi que la camisa negra de Mussolini*²⁰¹¹. Per I. Saz, José Antonio passa aleshores de la feixistització al feixisme i d'un nacionalisme conservador a un altre de revolucionari, tot i aquesta transició ja comença a tenir lloc abans de l'escissió de Ledesma, per tant, en ell es dona una evolució ideològica personal ratificada per

²⁰⁰⁹ Payne, S. op. cit., (1985), p.100

²⁰¹⁰ Gil Pecharromán, J. op. cit., (1996), p. 381

²⁰¹¹ Ledesma, R., op. cit., (1968), p. 205

motius estratègics.²⁰¹² F. Gallego hi veu un “perfeccionament” coherent del seu discurs²⁰¹³, que abans no era pas “prefeixista”, que es radicalitza després de l'escissió de Ledesma per tal de neutralitzar-lo políticament. Segons S. Elwood aquesta radicalització es produeix només després que Gil Robles usurpi el projecte de Front Nacional a Primo de Rivera²⁰¹⁴. Cronològicament, però, té lloc bastant abans. Estem d'acord, amb Elwood, que la recerca de l'autonomia implica donar rellevància als trets diferencials respecta altres organitzacions més o menys afins, amb les que el partit és susceptible de contraure algun tipus de compromís. Però una autonomia amb total disposició, o “entreguisme”, a pactar amb les forces reaccionàries, i l'orgullós aïllament i sectarització en el qual s'instal·la la Falange, no és exactament el mateix. Per I. Saz, Primo de Rivera es radicalitza per individualitzar-se de la dreta, tapar el fracàs d'octubre i reclutar nous adeptes entre les classes populars, una maniobra estratègica, però, que no exclou un procés de radicalització ideològica real²⁰¹⁵. Rodríguez Jiménez recolza aquesta tesi en els seus darrers treballs²⁰¹⁶, mentre que Jiménez Campo, que Primo de Rivera no es radicalitza sincerament, sinó que només instrumentalitza una fraseologia d'esquerres per estafar a la classe obrera, i, més aviat, hauríem de parlar d'una nova estratègia política sense que variï el contingut ideològic²⁰¹⁷. En tant a estratagema, per Elwood, l'actitud falangista és demagògica i poc sincera, o, per altres, com Jiménez Campo, és directament hipòcrita. En tot cas, la hipocresia falangista, no es pot mesurar per raons purament d'ordre estratègic. Si fos així, també el comunisme és entabanador, perquè promou la constitució de fronts nacionals en aliança amb els partits burgesos. Sigui com sigui, cal preguntar-se quin és el veritable receptor social del missatge feixista i si el populisme falangista l'aconsegueix convèncer. I, en aquest sentit, a partir de febrer de 1936, aquest populisme serà creïble pels petits propietaris pobres (no tant per classe obrera, tot i que el poder adquisitiu d'aquells sigui el del proletariat) que s'allisten al partit, com explica J.A. Parejo.

Aquesta tímida expansió és, per tant, simultània al que Jato anomena “la recerca d'un clar contorn ideològic”²⁰¹⁸. Ambdós factors, perfeccionament teòric i expansió provincial coadjuven en una ferma vigilància de l'ortodòxia ideològica arreu del territori, depurant

²⁰¹² Saz, Ismael, *España contra España: los nacionalismo franquistas*, Madrid: Marcial Pons, 2003, p. 150. Per aquest autor, Primo de Rivera acaba abandonant el feixisme per la dreta, seguint l'estela d'un reaccionarisme inspirat en l'elitisme autoritari de Ortega i Gasset.

²⁰¹³ Defensada per Gallego, F. “Ángeles con espadas...op. cit., (2005), pp. 179-210

²⁰¹⁴ Ellwood, S.M, *Historia de la Falange*, Barcelona: Crítica, 2001, p.71.

²⁰¹⁵ Saz, I. op. cit., (1986), pp. 179-212.

²⁰¹⁶ Rodríguez Jiménez, José Luis, *Historia de Falange Española de las JONS*, Madrid: Alianza, 2000, p.196.

²⁰¹⁷ Rodríguez Jiménez, J.L *Reaccionarios y golpistas: la extrema derecha en España: del tardofranquismo a la consolidación de la democracia, 1967-1982*. Madrid: CSIC, 1994 i Jiménez Campo, J. *El fascismo en la crisis de la Segunda República española* Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, 1979.

²⁰¹⁸ Jato, D. op. cit., p. 122.

els quadres locals de primera hora que no cacen amb els nous aires del partit. Un cop més, Primo de Rivera escomet allò que Ledesma suggeria més d'un any abans (no nomenar pels càrrecs de responsabilitat a reaccionaris, si bé comptar amb ells), per bé que curar sempre és més problemàtic que prevenir. Jato explica la raó d'aquesta operació: la Falange inicial està poblada per antics servidors de la Dictadura, monàrquics que cerquen una tropa de xoc, i, en una al·lusió injusta als ledesmistes, revolucionaris nacionalistes amb visions vagues i inconcretes. Un conglomerat que no va enlloc,

*sin que previamente le alumbrase el camino una suerte privilegiada que fuese dejando a la sombra a resentidos y equivocados (...) Libre la Falange de los "residuos de gente madura, antijuveniles y añorantes" y de la camisa roja de Garibaldi, no encontraría obstáculo en su fecundo desarrollo doctrinal*²⁰¹⁹.

La capitania del partit aprofita el procés de reorganització d'aquest que imposen els nous estatuts, elaborats durant el I Congrés, per dissoldre les antigues juntes directives i nomenar quadres escaient amb la nova línia del partit. El SEU és d'una inestimable ajuda per aconseguir aquesta depuració, i, de fet, n'és el principal promotor. El SEU ha sortit reforçat, com a grup de pressió dins el partit, després de la crisi de gener²⁰²⁰. Com ja hem esmentat, Primo de Rivera és conscient del crucial recolzament prestat pel sindicat en un moment cantellut pel seu lideratge, però també, que tenir descontent el SEU és molt perillós, doncs l'inquieta que aquest pugui nuclear una oposició ledesmista dins el partit. El zamorà, de fet, continua insistint en fer proselitisme entre els estudiants per aconseguir captar "la millor part" de Falange²⁰²¹. L'estudiant D. Aparicio, a *La Patria Libre*, publica un article titulat "crítica jonsista del S.E.U", en el qual institueix que el SEU s'ha d'independitzar de tot partit polític doncs només pot "ser i existir" com a òrgan universitari del veritable nacionalsindicalista. Com que és més conscient que ningú que la cúpula dirigent del SEU ha donat suport a José Antonio, argüeix que els quadres directius s'han de revisar i remoure aquells que "hagin faltat al seu sentit", és a dir, al nacionalsindicalisme revolucionari i a la independència orgànica del sindicat. Finalment, advoca per la creació d'un Confederació General d'Estudiants (nom de ressonàncies sindicalistes revolucionaries)²⁰²². En la secció "Notas" d'aquesta revista, l'autor es ventura que encara hi ha ledesmistes infiltrats al SEU que no han estat expulsats, i fa saber al *redactor exclusivo y único de Haz*, (és a dir, A. Salazar) que

²⁰¹⁹ Ibidm., p. 122 i 134

²⁰²⁰ El sector juvenil és el que manté viu el partit després de la crisi interna segons Jiménez Campo, J. op. cit., p.192.

²⁰²¹ Ledesma, R. op. cit,(1968), p.145.

²⁰²² Ibañez Hernández, R. op. cit., p.77.

presentaran una moció al proper congrés amb un únic article: *saneamiento por medio de la independencia*, i que tenen a l'abast la impremta d'*Haz* per sabotejar el diari. Segurament a això es deu l'enigmàtica i taxativa advertència Salazar, a aquells, que, en certa manera han precipitat el Congrés:

*Las razones de los cuales, si bien no merecen tenerse en cuenta por la calidad de quien las aducían, no he querido pasen desapercibidas, para mostrar una vez más a cuantos no nos han entendido todavía, que el S.E.U. **no tiene nada que variar de su norma**, y la segunda de que en el Consejo será aprobada por unanimidad la actuación desarrollada hasta aquí*²⁰²³.

Malgrat que, com assenyala Ibáñez Hernández, els temors de José Antonio no es van complir mai, que el SEU de Madrid va recolzar, de forma incondicional, al Cap Nacional llevat una minoria de ledesmistes, està clar que molts estudiants titubegen, però no perquè es qüestionin el lideratge de Primo de Rivera, sinó per desmoralització, perquè de cop descobreixen que la imatge monolítica del partit que els líders es jacten, és falsa, i que el partit s'ha trencat pel que la base pot interpretar com una disputa personalista. I no és per menys, tenint en compte el de les arteres punyalades mútues entre Primo de Rivera, que insinua que el zamorà rep finançament, inconseqüent amb el seu discurs, de la gran burgesia, i, inclòs, es mofa d'un defecte de la parla, com de Ledesma, que, en el seu despit, arriba a suggerir que Primo de Rivera és afecta a la maçoneria, i demanda judicialment a Falange per apropiació indeguda dels símbols jonsistes. José Antonio sap que ha de fer concessions al SEU per frenar les repercussions nocives pel seu lideratge d'aquest desconcert.

Penella explica la radicalització doctrinal de José Antonio al deixar-se aquest emportar pels joves estudiants nacionalrevolucionaris després de l'escissió de Ledesma²⁰²⁴. No és tant que Primo de Rivera es vegi "forçat" a extreure el seu discurs per satisfer als joves, gràcies al qual a salvat la papereta de l'escissió, sinó que aquesta radicalització ideològica forma part de l'evolució del pensament del líder en els darrers mesos, que troba el seu reconeixement en els joves. Li serveix, per descomptat, per neutralitzar les acusacions de reaccionarisme que vessa sobre ell Ledesma, a fi i efecte d'intentar revoltar als joves contra l'autoritat del líder, però José Antonio no es radicalitza només tàctica o conjunturalment, sinó que aquest és un procés que ve d'abans, i que, en tot cas, ara s'accelera amb la l'expulsió de la dissidència interna. Primo de Rivera ha

²⁰²³ "Necesidad del Consejo", *Haz*, n° 2, 2 d'abril de 1935, p.1

²⁰²⁴ Penella, M, op. cit., p.267.

necessitat el SEU per en sortir-se'n de l'escissió i ara torna a requerir els seus serveis per reorganitzar el partit segons els estatuts i l'ortodòxia dels 27 punts, per tant, el pes específic del grup de pressió seuista augmenta dins el partit, perquè és qui millor encarna el pensament del líder (tot i que els joves no reparen en la *realpolitik*, que José Antonio, malgrat tot, no perd de vista). És normal que confii als seuistes el control sobre la rectitud dels caps locals o provincials. José Antonio encarrega expedicions d'inspecció a notoris seuistes i aquests se senten realitzats amb aquesta tasca, doncs el SEU vol ser l'avantguarda de Falange, guardià de les essències i la puresa nacionalsindicalista²⁰²⁵. Els "comissaris polítics" que efectuen aquestes auditories solen ser líders del SEU, com Salazar i Guitarte. A províncies hi ha molta feina a fer. En una nota de premsa que els falangistes estampen a *Arriba*, s'informa que el moviment segueix estenen les seves ales per les províncies, però que això no vol dir que creixi qualitativament, ja que *el entusiasmo de unos pocos contrasta con la pereza y la viveza del mal estilo de unos cuantos*²⁰²⁶. Això és un toc d'atenció contra aquells militants locals que no col·laboren en l'organització d'actes, ni tant sols hi assisteixen (la nota del sermó és encapçalada amb el títol "Asistencia") o que incompleixen el pagament de quotes. En carta a F. Bravo, Primo de Rivera es refereix a *puestos deficientemente atendidos, porque los hombres aptos abundan menos de lo que uno quisiera*, tot i que confia en corregir la situació: *pero todo se andará y puedes creer que no se descansa*²⁰²⁷. Això suggereix l'escàs compromís i la falta de puresa ideològica de molts militants falangistes d'àmbit local, que no s'adiu amb l'optimisme desbordant amb el que la premsa narra les fetes dels partit per províncies, ni amb el mite de l'abnegació enfervorida dels camises blaves.

Durant aquesta curs polític, des de Madrid es purguen els quadres reaccionaris, que són substituïts per falangistes d'origens més populars²⁰²⁸. Salazar i Guitarte són comissariats a Jaén, on, després d'haver rebut les denúncies del seuistes sobre el reaccionarisme del cap provincial, aquest és expulsat i substituït per F. Rodríguez Acosta²⁰²⁹. A Santander, els derrocats són els ledesmistes, molts d'ells, gens revolucionaris, sinó provinents de l'albinyanisme, o de l'alfonsinisme. En carta a F.

²⁰²⁵ En una circular del SEU de Valladolid de maig o juny, sobre les tasques que els estudiants han d'acomplir aquell estiu, s'encomana als estudiants predicar la "revolució social", que inclou al costat de les ja usuals reivindicacions falangistes d'una reforma agrària, la modernització de l'agricultura, l'arranjament i creació de vies de comunicació i el contacte neocolonial amb ultramar, la nacionalització de la banca, de la *borsa* i els grans *trust industrials*, la *socialització dels grans capitals*. Els seuistes s'han pres seriosament allò del desmuntatge del capitalisme, preservant, això sí, la petita propietat. "Sindicato Español Universitario", (S.E.U). Falange E. de las J.O.N-S. Distrito de Valladolid. Estudiantes camaradas", AHUVA, Lligall 2914.

²⁰²⁶ "Asistencia", *Arriba*, n°6, 25 abril de 1935, p. 3

²⁰²⁷ Carta dirigida a Francisco Bravo, del 15 de febrer de 1935, citada a Bravo, F. op. cit.(1939), p. 228.

²⁰²⁸ Payne, S. op. cit., (1985), p.83.

²⁰²⁹ Veure Ibáñez Hernández, R. op. cit., p. 104.

Bravo, José Antonio escriu: *acaso sea consecuencia indirecta del mismo acto el que los muchachos de Santander se hayan sublevado contra una vieja dirección, inepta y mediatizada por las gentes de siempre, y la hayan destituido manu militari. He tenido que darles la razón*²⁰³⁰. Primo de Rivera es persona a Santader per aclarir la situació. El cas santanderí, malgrat les seves peculiaritats, és eloqüent sobre el caràcter de l'escissió de Ledesma i de la depuració de quadres dirigents que emprèn el partit. A Santander, els triumvirs, com ja hem dit, han incomplert el manament de la direcció central sobre el lideratge únic, però no només això: ni tant sols han tramitat els seus estatuts. FE-JONS és una organització satèl·lit de l'Agrupación Regional Independiente, client de la CEDA, que exercia de partida de la porra i de sindicat groc al servei dels cacics locals, és a dir, l'estigma del que es volia desfer el partit. Si contra la direcció triumviral (Pino, Estévez y Monteoliva) estan els joves seuistes, al seu costat estan els obrers de la CONS, als quals el triumvirat ofereix als empresaris com treballadors mansos als que es pot pagar poc. Quan Primo de Rivera visita la Falange santanderina, es reproduceix una escena similar a la de Madrid amb els obrers de la CONS, però força més violenta, doncs, pel que sembla, fou encanyonat. Els obrers de la CONS, no són pas revolucionaris pel fet de ser treballadors, sinó que són esquirols, rebenta-vagues. El fet que la CONS recolzi a Ledesma no és cap garantia de radicalisme a tenor de "domesticitat i estovament" d'aquests obrers²⁰³¹. Primo de Rivera deposa als triumvirs, i en el seu lloc, proposa a Yllera com a cap provincial, però aquest s'excusa amb la quantia del seu patrimoni, que no s'escau amb el nou rumb que pren el partit, i és aleshores quan es designa a "l'obrer" Hedilla²⁰³².

Els mítings són també una bona ocasió per testar l'ortodòxia dels quadres locals. En el seu afany d'expansió territorial i uniformització doctrinal, José Antonio multiplica la seva presència en mítings provincials. Només al mes de febrer, després de l'escissió, Primo de Rivera perora en nou mítings. Qui sol parlar sempre el últim lloc és la jerarquia més alta, que pontifica la norma del moviment. L'audiència local pot contrastar així els discursos dels seus superiors locals amb els de la direcció central, i en cas que sigui pertinent, denunciar aquest desequilibri. Després d'una gira per Galícia, per exemple, Primo envia un informe a Suevos amb les seves impressions dels quadres locals²⁰³³. Poc després, es destitueix al cap territorial. A Màlaga, Primo de Rivera també depura l'ala dretana del partit²⁰³⁴. En el cas de Saragossa, tots els antics upetistes són

²⁰³⁰ Carta dirigida a Francico Bravo, del 15 de febrer de 1935, citada a Bravo, F. op. cit., (1939), p.228

²⁰³¹ García Venero, M. op. cit., (1967), p.63.

²⁰³² Idem.

²⁰³³ García Venero, M. op. cit., (1967), p. 144.

²⁰³⁴ Nadal, Antonio, *Guerra civil en Málaga*, Málaga: Arguval, 2003, p. 107.

expulsats²⁰³⁵. A Barcelona, els seuistes pressionen perquè el cap territorial de Catalunya, Roberto Bassas, sigui rellevat en el càrrec²⁰³⁶.

El Cap Nacional dona la raó als seuistes, però no sempre quan els denunciats són personalitats importants dins el moviment falangista. Hi ha dos casos emblemàtics, el de Sancho Dávila, cap territorial d'Andalusia, acusat sovint de tendències dretanes pels seus cadells, i el ja esmentat de Redondo. En el primer cas, la comissió, encapçalada per Salazar, es dirigeix a *encauzar el sindicato en su norma*²⁰³⁷, és a dir, a portar a l'ordre als estudiants d'escòles.

14.4. José Antonio autoritza la violència. Equadrisme l'any 1935.

En assentar-se les seccions locals falangistes, es produeix un descentralització de la violència, de la capital a les províncies, concretament alguna de les més agràries, com l'Espanya del sud (Andalusia, o Múrcia), Galícia o la regió Cantàbrica, com també a Astúries, on Falange fa molts esforços per implantar-se aprofitant l'estat d'ànim antimarxista generat per la revolució d'octubre entre les classes d'ordre. En les puixants seccions provincials (que solen coincidir amb aquelles on el SEU s'ha imposat al districte universitari) es comença a plantar cara al marxisme per apoderar-se del "carrer", i per això és rebenta mítings rivals, s'atonyina als venedors de premsa enemics, o es practiquen incursions a la campanya sobre la que cauen la Primera Línea de diverses localitats²⁰³⁸. També es produeixen ocupacions de locals dels partits enemics (la èpica falangista relata el cas de Miguel Servet Clemencín, cap provincial de Múrcia, que va ocupar la Casa del Poble d'aquesta ciutat²⁰³⁹, una heroïcitat aïllada que els feixistes italians practicaven constantment durant l'etapa esquadrista). Però la mobilització preferent de milícies es produeix durant els mítings celebrats pels falangistes a províncies, especialment quan es desplaça una alta autoritat del partit (Primo de Rivera, Ruiz de Alda, Redondo, Fernández-Cuesta i Mateo són els que més kilòmetres fan). En motiu d'aquests mítings, les esquadres provincials es desplacen a la població on se celebra l'acte. Durant la vetllada, les milícies munten guàrdia per prevenir sabotatges o provocacions de les forces rivals. El jerarca visitant passa revista a les milícies en formació i aquestes desfilen per les vies principals del municipi, per intimidar els rivals i deixar estupefactes als veïns d'aquests "*burgos podridos*" rurals on

²⁰³⁵ Peiró, A.ntonio " El nacimiento de Falange Española en Aragón", Andalan, n° 367, (1982), p.32.

²⁰³⁶ Thomàs, J.M, *Falange, Guerra Civil, franquisme: F.E.T y de las J.O.N.S de Barcelona en els primers anys del règim franquista*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, pp. 80-81.

²⁰³⁷ Ibáñez Hernández, R. op. cit., p.104.

²⁰³⁸ El cap territorial descriu un *raid* feixista a Celanova (Orense) per arrancar un símbol penjat pels nacionalistes gallecs, Meleiro, F, *Anecdotario de la Falange de Orense*, Madrid: Edicions del Movimiento, 1952, p. 135,

²⁰³⁹ Jato, D. op. cit., p. 288

se solen organitzar els saraus falangistes, que contempnen un espectacle estètic inèdit per a ells, la marxa uniformada dels camises blaves²⁰⁴⁰. No cal dir que els incidents amb els antifeixistes locals sovintegen.

1935 és un curs molt més “plàcid” en quan a la violència políticocial que l’anterior, tot i que, ni de bon tros, els atemptats desapareixen²⁰⁴¹. La causa principal que explica aquest retrocés de la violència és la ressaca a de la revolució d’octubre. Gran part de l’esquerra obrera ha fet una aposta de risc l’octubre de 1934, i n’ha sortit extenuada. Com a conseqüència, milers de sindicalistes han estat jutjats per delictes de rebel·lió, molts vaguistes han perdut la seva feina, els locals de les organitzacions obreres són clausurats, les esquerres són vetades al parlament... La llei marcial encara perdura fins el març de 1935. Els esforços de les esquerres se centren en l’amnistia dels presoners, la reorganització, la recuperació de la legalitat, i la defensa dels drets dels treballadors expulsats impropriadament de la seva feina. Exorcitzat temporalment el fantasma de la revolució obrera després del *tour de force* dels sindicats, no des d’octubre, sinó des de finals de 1933, la tensió de classes es relaxa, mentre l’actualitat política, fins els escàndols radicals, entra en una fase de certa somnolència (que no d’estabilitat), fet que rebaixa el voltatge de les disputes polítiques. Portela Valladares és nomenat ministre de Governació a l’abril de 1935. Portela és un polític centrista, i molt més conciliador que els seus precedents el càrrec, Salazar Alonso y Vaquero. Home de confiança del cap d’Estat, adversari de Gil Robles, ministre de guerra des de maig de 1935, impedeix que aquest converteixi el departament d’ordre públic en una sucursal del seu ministeri²⁰⁴², i practica una gestió moderada, ferma però tolerant, permetent (o prometent) a les organitzacions obreres retornar a l’activitat política de forma paulatina.

Paral·lelament, el debat sobre la violència, que havia causat estralls dins l’organització falangista, també es distén després d’imposar-se l’autoritat del Cap Nacional. Això no vol dir que triomfi el punt de vista que Primo de Rivera havia sostingut a principis de 1934, sinó que ara, desactivada l’oposició interna, consent, per passiva, les venjances. La controvèrsia entorn de la violència, que tant havia desgastat al falangisme el curs anterior, es silencia. Potser perquè el silenci és una condició que sempre envolta la violència, per algú, com Primo de Rivera, que no comparteix l’exaltació irracionalista d’aquesta, i que per tant, es veuria obligat a justificar-la moralment. El Primer Congrés

²⁰⁴⁰ La descripció d’uns d’aquests actes a poblacions rurals, en aquest cas, al municipi de Mota del Cuervo, a Montes Agudo, G. op. cit., pp.113-118.

²⁰⁴¹ Payne, S. “Political violence during the Spanish Second Republic”, *Journal of Contemporary History*, nº 2/3, 1990, pp. 269-288

²⁰⁴² Portela Valladares, Manuel, *Memorias dentro del drama español*, Madrid: Alianza, 1988, p. 231.

Nacional, celebrat a Madrid als primers dies d'octubre, suposa una reestructuració de totes les instàncies del partit començant de la cúspide, amb el nomenament de Primo de Rivera com a Cap Nacional. Aquesta remodelació també afecta a les esquadres, doncs la Primera Línea ha incrementat els seus efectius (producte de l'extensió del SEU), i els líders militars de l'organització són depurats per motius ideològics. Al gener de 1935, Rada, cap de la Primera Línea, és expulsat, i Luis Aguilar és nomenat nou Cap Nacional de milícies, així com Aznar de la Primera Línea madrilenya. Luis Aguilar, joveníssim falangista de primera hora i membre del SEU, és conseller en el primer i en el segon Congrés Nacional de Falange per designació directa de Primo de Rivera i també en els dos convocats pel SEU. És, per tant, un home de confiança de Primo de Rivera, al que concedirà la Palma de Plata al juny de 1935. Aznar, un altre home de confiança de Primo (no en va estava esposat amb una de les filles d'un germà de José Antonio, Fernando Primo de Rivera), també conseller nacional, travessa tots els rangs de la Primera Línea, de cap d'esquadra a Cap Nacional. Després del Primer Congrés Nacional, l'escissió dels ledesmistes i la depuració de monàrquics, és reorganitzen les primeres línies provincial, nomenat un cap provincial de milícies. Previ al nomenament, es demanen informes sobre les credencials dels caps provincials, que no han de tenir cap relació amb l'estructura organitzada per Ansaldo²⁰⁴³. A Madrid, es dissol la Primera Línea per esborrar tota excrescència de l'antiga direcció, que ara ocupen, per primera vegada, falangistes "genuïns". Ansaldo seguia comptat amb adeptes entre les esquadres del partit feixista, i, fins i tot, un dels caps de la Primera Línea madrilenya, Pahisa, va proposar a la seva centúria incorporar-se als guerrillers del Bloque, per la qual cosa fou expulsat²⁰⁴⁴. Segons Ansaldo, alguns esquadristes el segueixen en la seva nova aventura al front dels guerrillers bloquistes, però es reincorporen a FE-JONS quan aquestes esdevenen una guàrdia d'invàlids del BN²⁰⁴⁵.

A Madrid, es formen cinc centúries, comandades per Díaz Aguado, Ponce de León, Laguna, Barroso i García Noblejas, tots ells molt joves, més una esquadra independent, la "Escuadra 16", una unitat especial que afronta les accions més perilloses, comandada per Alfonso Tudela. En total, hi havia entre 700 i 800 milicians a Madrid²⁰⁴⁶ repartits en aquestes cinc centúries. Aznar fou el cap de la milícia madrilenya fins ascendeix a Cap Nacional en substitució de Luis de Aguilar. A partir d'aleshores, el seuista González Sampedro s'encarrega de Madrid, i, més tard, dos estudiants més J.

²⁰⁴³ A Mallorca, per exemple, es tria a Juan Riera com a cap provincial de milícies i es notifica a Madrid el seu currículum de serveis. En aquest cas, Riera a servir en una esquadra madrilenya i se'l considera expert i fiable. Els falangistes són curosos en la designació dels nous càrrecs, a Zayas, Alfonso de op. cit., p. 156

²⁰⁴⁴ Jato, D. op. cit., p. 123.

²⁰⁴⁵ Ansaldo, J.A. op. cit, p.103.

²⁰⁴⁶ Jerez Riesco, J.L., *Elegidos para la gloria: Palmas de Plata de la Falange*, Barcelona: Nueva República, 2003, p. 184.

García Noblejas i Gumersindo García Fernández²⁰⁴⁷ accedeixen a la capitania i la subcapitania de la Primera Línea madrilenya respectivament. Els membres d'una esquadra són transvasats a un altra, per rompre els vincles de fidelitat que s'estableixen entre els caps de centúries i els seus milicians, i evitar així el desenvolupament d'un clientelisme que escapi del control del comandament del partit. Les esquadres remodelades són utilitzades per les tasques habituals: venta del diari *Arriba*, guàrdia al local, protecció de mítings, enganxada de cartells, repartiment de propaganda, sabotejar el visionat de pel·lícules revolucionaries o amorals... Una acció sonada en aquelles dates fou l'assalt a supermercat SEPU, el març de 1934. Aquest era una empresa amb capital jueu francès que feia la competència als ultramarins de la petita burgesia madrilenya. A més, el cap de personal havia expulsat a uns empleats afiliats a la CONS per la mala maror que provocaven entre els seus companys. La pàgina sindical d' *Arriba* ja venia anunciant l'atemptat contra l'establiment comercial, de fet es podria parlar, fins i tot, de campanya persecutòria contra aquests grans magatzems. El SEPU li permetia unir en un mateix blanc, anticapitalisme de classes mitjanes, racisme i patriotisme.

El tira i afluixa entre falangistes i socialistes disminueix llur intensitat. 1935 es registra un nombre de morts falangistes molt inferior al de 1934, amb tant sols un caigut a la capital. Ara bé, a diferència de 1934, els falangistes maten tant o més que moren. La famosa política de venjança és autoritzada per passiva. El missatge de Primo de Rivera davant la tomba del flequer García Vara²⁰⁴⁸, l'únic mort falangista a la capital durant 1935, és molt similar al de l'any precedent en aquestes ocasions, però, aquest cop, hi ha resposta: pocs dies s'atempta contra tres obrers socialistes²⁰⁴⁹. És impossible que Primo de Rivera no estigui al corrent de l'operació, ja que, recordem, poca temps abans s'havien reorganitzat les centúries madrilenyes expurgant els elements dretans i situant al seu capdamunt personal de confiança per José Antonio. Enemistat amb els socis conservadors i tallada l'aixeta de les subvencions, Primo està més disposat a acceptar la violència que abans, doncs la forçada independència econòmica i la volguda doctrinal, esvaeix el perill d'instrumentalització: *creyeron ver en la calle la fuerza de choque de algo que después correría a cargo de las personas sensatas. Ahora ya no lo piensan*²⁰⁵⁰, dirà Primo de Rivera en l'homilia davant la tomba del falangista caigut abans citat. En aquest any 1935, s'observa una tendència al

²⁰⁴⁷ Jerez Riesco, J.L. op. cit., (2006), p. 448.

²⁰⁴⁸ Primo de Rivera, J.A. "España y la barbarie", *Obras Completas...* op. cit., p. 422

²⁰⁴⁹ Jato, D. op. cit., p.146, la represàlia falangista deixa a tres marxistes *tendidos*.

²⁰⁵⁰ Primo de Rivera, J.A. "España y la barbarie", *Obras Completas...* op. cit., p.421

desplaçament de la violència de la capital al sud, congruent amb l'influx del falangisme en terres andaluses (sempre, però, a "escala" del que és el partit falangista en aquests moments, tot i que la seva repercussió social és molt major que la quantitat de militants), després del desprecintament de la seu central a la capital (clausurat durant tretze mesos entre l'abril de 1934 i el maig de 1935) a l'increment de l'activitat proselitista en la campanya andalusa (augment substancial de mítings en localitats del sud) i la intervenció dels falangistes en qüestions agràries (discurs parlamentari de Primo de Rivera sobre la reforma agrària), així com l'extensió del sindicalisme nacional en un terreny molt competit per les altres centrals sindicals²⁰⁵¹. De les deu víctimes mortals falangistes de l'any 1935²⁰⁵², la meitat són andalusos. Primo de Rivera dirà en una intervenció parlamentària que *en las calles de Sevilla se están sustanciando a tiros las cuestiones entre los bandos políticos desde hace más de un año*²⁰⁵³. Sevilla "la roja" és el centre neuràlgic del comunisme espanyol²⁰⁵⁴, per tant, on un emplaçament on la retòrica anticomunista falangista no és vàcua. L'episodi més sagnant d'aquesta escalada de violència a la província de Sevilla són els successos d'Aznalcóllar, datats al 26 d'abril de 1935. Els fets han estat àmpliament explicats: un grup de venedors d'*Arriba* són foragitats de la localitat pels veïns de la mateixa. Tres dies després, el 29 d'abril (és a dir, dos dies abans del tranquil 1 de maig de 1935) retornen a baladrejar el diari vint-i-cinc falangistes proveïts, aquest cop, d'armes de foc. S'entaula una disputa entre paisans de la localitat i falangistes, i una pedrada encerta en el falangista García Míguez, perit industrial, que és linxat fins a la defunció. Durant a batussa, Míguez dispara a la babalà i abat un paisà, segons la literatura falangista, un comunista. Un altre falangista és ferit i el taxista que havia transportat als falangistes fins Aznalcóllar, és executat dies després. Diu Sancho Dávila que Aznalcóllar havia estat triat com un lloc adient per la propaganda falangista, però aquest incursió sembla, més aviat, una provocació en un poble majoritàriament d'esquerres²⁰⁵⁵. La segona incursió sembla el prototípic *raid* feixista sobre les poblacions rurals amb l'objectiu d'intimidat, cometre bretolades contra els obrers de significació esquerrana, i demostrar el seu coratge per aconseguir conversions o, almenys, publicitat. Posteriorment, la Primera Línea de la província de Sevilla és premiada amb la Palma de Plata a l'octubre de 1935, amb el

²⁰⁵¹ Sobre la Falange sevillana en aquest període, l'obra, ja citada, de José Antonio Parejo, *Señoritos, jornaleros...* Sobre el feixisme rural andalús, consultar els treballs de Francisco Cobo Romero, com "Acerca de los orígenes agrarios del fascismo: Italia y Andalucía en perspectiva comparada (1900-1036)", *Revista de historia contemporánea*, n° 8, 1997-1998, pp. 109-158.

²⁰⁵² José García Vara, Manuel García Míguez, Juan Pérez Almeida, José María Soriano López, Antonio Corpas Gutierrez, Enrique Moyano, Eduardo Rivas López, Jerónimo Pérez de la Rosa, Miguel Soriano Jiménez. No contem la germana de Juan Pérez Almeida, Carmen, de dotze anys, víctima col·lateral del atemptat sobre el seu germà

²⁰⁵³ Primo de Rivera, J.A. "Los muertos de Falange en el parlamento", *Obras Completas...* op. cit., p. 694

²⁰⁵⁴ Macarro Vera, José Manuel, *La utopía revolucionaria: Sevilla en la Segunda República* Sevilla: Monte de Piedad y Caja de Ahorros de Sevilla, p. 94

²⁰⁵⁵ Dávila, S.; Pemartín, J. *Hacia la historia de la Falange*, Jerez; Tip. Lit. Jerez Industrial, 1938, v.1, p. 102

dret de lluir el guardó bordat a la bandereta de la unitat superior. García Míguez és guardonat pòstumament (*gloriosamente muerto al servicio de la Falange*) i alguns dels membres de l'esquadra agressora d'Aznalcóllar (E. Rivas, subcap provincial de la milícia, M. Ruiz Arenado, N. Perales...) i el cap territorial, S. Dávila, també reben la Palma de Plata en el mateix expedient²⁰⁵⁶. Els premis, que emanen del cap nacional, legitimen i esperonen les venjances, i per tant, es contradiuen amb el discurs oficial que, de cara a la galeria, exigeix contenció. José Antonio està detalladament informat dels successos violents que ocorrien a Sevilla, i aprova els contraatacs. El quinze d'agost, cinc dies després de l'atemptat falangista contra la seu de la Unió Local de Sindicatos de Sevilla, en carta a Sancho Dávila, Primo elogia *el estilo perfecto* de la milícia sevillana, de la que cada cop se sent més *orgullosa y confusa (¿?) de mandar*²⁰⁵⁷ i inclòs envia el muntant de 500 pessetes per les despeses, i promet als assassins que *su prisión no durará un minuto más de lo que pueda yo conseguir con mi esfuerzo*.

Un dia després de la mort de García Míguez, és ferit Miguel Soriano Jiménez, de 27 anys d'edat, natural de Linares (Jaén) que mor dies després a l'hospital. Al vuit d'agost és assassinat Antonio Corpas Gutierrez, dependent del comerç i excomunista afiliat a la Unión Local de Sindicatos de Sevilla, que havia bescanviat per la CONS, al 27 d'agost resulta ferit greu Manuel Guerrero Padrón i a l'octubre, és executat Manuel Arrabal a Màlaga. Ja al novembre, es produeixen les morts del citat Rivas, de professió mecànic, i de Jerónimo Pérez de la Rosa, empleat del ferrocarril i membre del SEU. Ambdós són metrallats mentre penjaven uns pasquins propagandístics a Sevilla. Després, i malgrat produir-se enganxades diàries, ja no hi ha més morts a Andalusia, fruit de treva "electoral" segons Sancho Dávila²⁰⁵⁸. La mort de Pérez de la Rosa i Rivas va provocar una fogosa intervenció parlamentària de Primo de Rivera, acusant al governador civil de Sevilla de negligència i de favoritisme, ja que els assassins dels falangistes havien estat excarcerats, mentre que la Falange sevillana tenia el centre tancat i molts dels seus membres, empresonats²⁰⁵⁹. El ministre de Governació verifica el poc esforç del governador en detenir els assassins i el destitueix. L'assassí dels dos falangistes és identificat i detingut i condemnat a mort. El centre social falangista, que romania clausurat des de l'estiu, es reobre. Els falangistes revisiten el tòpic de la Falange màrtir, assetjada pels comunistes i per les autoritats governatives a la par,

²⁰⁵⁶ Sobre els expedients de gratificació, el recent estudi a càrrec de José Luis Jerez Riesco, "Elegidos para la gloria".

²⁰⁵⁷ Carta a Sancho Dávila del 15 d'agost de 1935, reproduïda a Primo de Rivera, José Antonio, *José Antonio Íntimo. Textos biográficos y epistolario*, Madrid: Ediciones del Movimiento, 1968, p.615.

²⁰⁵⁸ Sancho Dávila; Julian Permartín, op. cit., p. 103

²⁰⁵⁹ Primo de Rivera, J.A. "Los muertos de Falange en el Parlamento", *Obras Completas...* op. cit., p.695.

però ni molt menys el falangisme es limita a encaixar els cops. Al juliol de 1935, són tirotejats quadre dependents del sindicat comunista de begudes, sense víctimes mortals. Els pistolers falangistes no van ser arrestats. Després de la mort de Corpas, el dia 10 d'agost, uns individus desconeguts tirotegen la seu de la Unión Local de Sindicatos de Sevilla amb el resultat d'un víctima mortal i tres ferits. Tampoc en aquest cas van ser capturats els responsables²⁰⁶⁰.

Des de la formació de la CONS a la tardor de 1934, un dels espais de violència política en el qual s'involucren els falangista és el sociolaboral. Després d'octubre de 1934, és produeix una retallada dels drets laborals i una persecució sobre les organitzacions sindicals. Molts centres sindicals són clausurats, la premsa obrera suspesa, i l'activitat sindical, tipificada com a delictes. Després d'octubre es pena per decret la "vaga abusiva", és a dir, aquella que no respon a qüestions única i exclusivament laborals i no ha estat prèviament avaluada i autoritzada legalment, es deixa sense efecte el peritatge dels Jurats Mixtos a favor dels obrers, es disminueix la representativitat dels sindicats...²⁰⁶¹. És a dir, a dona cobertura legal a l'arbitrarietat patronal. Els obrers que incorren en aquest delictes, poden ser acomiadats procedentment per els patrons. Aquests acomiaden massivament els treballadors que no s'havien personat a la feina durant les jornades revolucionàries d'octubre, i els substitueixen per personal "d'absoluta confiança" recomanats pels sindicats grocs. Aprofitant la inactivitat de les centrals obreres de classe, afeblides per la repressió, el sindicalisme groc fa el seu agost. Immediatament després d'octubre, és forma el Frente Nacional del Trabajo de la unió de petits sindicats obrers antimarxistes. Darrera d'ell, hi havia la dreta política (especialment, la CEDA) i la Patronal²⁰⁶². El FNT no abandona la fase embrionària fins desembre de 1935, a les portes de les eleccions, quan es rellança la Confederació Espanyola de Sindicats Obrers, la CESO, un sindicat socialcatòlic similar a altres iniciatives endegades per pare Gafo, i instrumentalitzat per la CEDA. Ni els sindicats lliures (CNSL), que es reorganitzen després d'octubre de 1934, sota el patrocini del Bloc Nacional de Calvo Sotelo²⁰⁶³, ni les CONS, ingressaran aquest en aquest Front Nacional del Treball antimarxista.

Des del govern radical-cedista, al mateix temps que s'inutilitzen les reformes laborals conquerides durant el primer bienni i es posen traves a l'activitat sindical, i, per tant, es

²⁰⁶⁰ Macarro Vera ha parlat de *sesgada actuación de las autoridades en el surgimiento del terrorismo falangista* i qualificat a l'acció governamental i judicial com a *pròxima al fascismo* a op. cit., p. 418

²⁰⁶¹ Gil Pecharrmán, J. op. cit., (2002), p. 206

²⁰⁶² Sobre els acomiadaments d'obers discòls, i la contractació de passius amb carta de recomanació d'associacions grogues com el FNT, Mercedes Cabrera, op. cit., p. 242

²⁰⁶³ Veure Winston, Colin M. *La clase trabajadora y la derecha en España: 1900-1936*, Madrid: Cátedra, 1989.

deixa indefensa a la classe obrera davant els plens poders dels patrons, es cerquen solucions a problemes socials que afecten al benestar material dels treballadors, com l'atur. Però inclòs la poruga legislació social promulgada pel govern disgusta als patrons, que es creuen vencedors de la lluita de classes d'Octubre i esperaven no haver de fer cap concessió més a la classe obrera. La patronal repudia la branca més "socialcristiana" de la CEDA, i es radicalitza cap a l'extrema dreta, que en el seu àmbit representa el Bloque Patronal.²⁰⁶⁴ L'atur serà un problema estructural que els governs de la República no sabran resoldre. El Ministre de Treball Salmón, cedista, prova d'atenuar l'atur mitjançant una política d'obres públiques i d'incentiu a l'empresariat de la construcció, (Lucía, Ministre d'Obres Públiques, li recull el guant al setembre de 1935) però el seu efecte és molt limitat²⁰⁶⁵. La desocupació ressent la capacitat de negociació dels sindicats de classe, i en canvi, beneficia als sindicats grocs, que no actuen com a sindicats pròpiament dits, sinó com a oficines de col·locació laboral. En aquest context d'aturament massiu (700.000 aturats serà la constant de 1935, amb alguns descensos sobtats deguts als ritmes de l'agricultura), Falange malda perquè els afiliats a la CONS trobin feina, ja que aquest és el seu principal reclam. El fundador del P.E.P.E, Giménez Caballero, serà el contacte entre els falangistes i els empresaris. Quan un patró contracta treballadors de la CONS, amb la promesa o la certesa que aquests seran més dòcils, els seus companys sindicats protesten, i, inclòs, solen anar a la vaga perquè no volen treballar al costat d'un feixista, en el qual no només veuen un esbirro del patró, sinó un enemic polític. Bona part dels afiliats a la CONS procedeix d'un romanent obrer ni sindicat ni polititzat, lumpenproletariat i classes mitjanes (sobretot, empleats del comerç, majoritàriament del ram alimentari i de l'hostaleria), però també es donen casos, aïllats, de consistes amb antecedents en el sindicalisme de classe. La transfusió de sindicalistes a la CONS és l'objectiu dels falangistes, conscients que l'àmbit laboral està massa competit, i que no té ni els mitjans propagandístics, ni les infraestructures, ni la tradició suficients per fer campanya de captació a peu de fàbrica. L'ingrés de petits contingents d'altres sindicats és un èxit rodó pels falangistes, ja que resta cotitzants a les centrals rivals, refrenda el caràcter obrerista del falangisme i dota al sindicat vertical de persones rodades en la militància sindical. Els sindicats de classe encaixen molt malament el canvi de camisa d'alguns dels seus afiliats. Aquest odi als trànsfuges explica que la majoria d'obriers falangistes assassinats hagin tingut un passat d'esquerres, com és el cas del mencionat Corpas.

²⁰⁶⁴Per exemple, a pròposit de la llei Salmón (CEDA) per lluitar contra l'atur forçós, Cabrera, M. op. cit., p.249.

²⁰⁶⁵Palafox, J. op. cit., pp.249-263.

14.5. Deures d'última hora. El Front Nacional.

Al la tardor de 1935, els escàndols de corrupció precipiten la descomposició del govern radical. Quan al desembre de 1935 el govern cau per fi, i Gil Robles intenta accedir a la presidència, el cap d'Estat disposa que es convoquin noves eleccions i encarrega formar govern de transició a Portela Valladares. Des de principi d'any, esquerres i dretes es tendeixen a agrupar en dos blocs per plantar cara, de forma unitària, a la contrarevolució i la revolució respectivament, també en previsió d'unes eleccions anticipades, doncs el sistema electoral republicà afavoreix a les grans coalicions. El Bloque Nacional de Calvo respon a aquesta tendència. Per a les eleccions a venir, l'extrema dreta preconitza una reedició de la Unió de Dretes que tants bons resultats ha donat a les anteriors, però, aprenent de la frustrant experiència d'aquesta exhaurida legislatura, exigeix que aquesta nova unió no sigui un mer pacte electoral que s'esgoti just després dels comicis, sinó un projecte amb recorregut que comprometi a aquell que governi, és a dir, a Gil Robles²⁰⁶⁶. Aquest, en canvi, proposa, al desembre de 1935, la constitució d'un Front Nacional contrarevolucionari, una coalició de totes les dretes entorn de la CEDA, amb un programa mínim, però, ideològicament, no comprometedor.

La idea del Front Nacional ja havia estat llançada per Primo de Rivera al 17 de novembre de 1935, en el discurs de clausura del Segon Consell nacional de Falange. El partit, enceta un nou curs, després que l'any 1935 hagués estat d'elaboració doctrinal i de consolidació d'un espai polític propi, procés durant el qual s'havia descuidat la vessant tàctica del partit en favor de la recerca d'una identitat com a moviment²⁰⁶⁷. Esmerçat en aquesta contemplació de l'ideal doctrinal, les eleccions generals, convocades pel febrer de 1936, sorprenen a Primo de Rivera amb la feina estratègica sense fer. Per alguns historiadors, la proposta d'un front nacional que fa Primo de Rivera, que ha d'alinejar als patriotes contra el "front asiàtic", en una lluita electoral que no es polaritza entorn a valors caducs com els de dreta i esquerra²⁰⁶⁸, testimonia la hipocresia de la demagògia revolucionària de Primo de Rivera, que, a la pràctica, sempre cerca el pacte amb les dretes²⁰⁶⁹, contradient l'últim punt dels 27 del programa falangista, el que resa "pactarem molt poc". Primo de Rivera s'havia dedicat a malparlar a tort i a dret de les dretes, i ara, en canvi, els hi ofereix col·laboració. En tots el moviments feixistes europeus, però, el pacte amb les dretes ha estat una

²⁰⁶⁶ Gil Pecharromán, J. op. cit., (1994), p. 236.

²⁰⁶⁷ Gallego, Ferran, "Ángeles con espadas...", op. cit., (2005), p. 205.

²⁰⁶⁸ Primo de Rivera J.A, "Discurso de clausura del Segundo Consejo Nacional de Falange", *Obras Completas...*op. cit., p.714.

²⁰⁶⁹ Elwood, S. op. cit., p. 70.

estratègia per la conquesta del poder, i aquesta aliança, forma part, des del principi, de l'estratègia del feixisme espanyol. Una altra cosa és que des del Primer Congrés, Primo de Rivera, per desesperació del "nacionalbolxevic" Ledesma, s'hagi esmerçat en radicalitzar la doctrina del partit (o depurat el seu feixisme) i, paral·lelament, purgat el partit de quadres reaccionaris, sense perdre de vista, però, l'inevitable pacte amb els partits de dretes, que Primo ha de proposar precipitadament per la consciència de la proximitat de les eleccions, en un moment en què el partit encara no ha esdevingut de masses, i, per tant, no pot aspirar a un protagonisme polític dins la coalició que es correspongui amb el protagonisme que el feixisme ha adquirit a nivell social. No és pas una particular falangista el contrast entre la puresa teòrica i el pragmatisme estratègic en la política. El partit comunista, per exemple, està pactant en aquests mateixos moments amb els "socialfeixistes", i els burgesos còmplices del feixisme, com els havia estat qualificant fins ara.

El front nacional ha d'estar embastat en un comú antimarxisme, però en ell no poden barrejar-se ni "nostàlgies reaccionàries" vers un sistema econòmic i polític ultrapassat (parlamentarisme, liberalisme, *turnismo*, caciquisme, i, fins i tot, lleialtat a una dinastia...), ni tampoc els immorals, implicats en escàndols de corrupció. Això pel que fa als límits negatius²⁰⁷⁰. Pel que fa als positius, es propugna la justícia social en un sistema no capitalista i un nacionalisme imperialista. És a dir, no un Front Nacional antirevolucionari, sinó alterrevolucionari, o contrarevolucionari entès com una revolució alternativa. Per un biògraf de Primo de Rivera, creure que podria convèncer a la dreta amb aquest programa era "pur somni"²⁰⁷¹ i les seves exigències d'arbitrar qui hi podia formar part i qui no, descabellades. Però la intransigència falangista, que fa impossible qualsevol pacte amb la dreta, s'ha de matisar. Les altisonants proclames del màxims, al contrari del que pugui semblar, solen ser suficientment elàstiques perquè tothom hi tingui cabuda. En el discurs, Primo de Rivera postula que les finalitats constructives del Front Nacional han de ser proporcionar a Espanya "una base material d'existència que elevi als espanyols al nivell d'éssers humans", i "una fe en un destí nacional col·lectiu i la voluntat resolta en el seu ressorgiment"²⁰⁷². Pel que fa a les exclusions, els únics amb els quals es deixa clar que no són benvinguts són els radicals. És poc probable, com s'ha dit, que Falange volgués ser la força predominant dins la coalició²⁰⁷³, encara que si volia una representació digna, superior al seu pes específic

²⁰⁷⁰Primo de Rivera, J.A. "Discurso de clausura del Segundo Consejo Nacional de Falange, *Obras Completas...* op. cit., p. 714.

²⁰⁷¹Gibson, I. *En busca de José Antonio*, Barcelona: Planeta, 1990, p.104.

²⁰⁷²Primo de Rivera, J.A. "Discurso de clausura del Segundo Consejo Nacional de Falange, *Obras Completas...* op. cit., p. 715.

²⁰⁷³Elwood, S. op. cit., p.71.

en el sistema de partits i al seu nombre d'adeptes. No aspira aglutinar la dreta dins a Falange, sinó ser l'avantguarda activista i doctrinal d'aquesta coalició: *sólo pedimos una cosa: no que nos deis vuestras fichas de adhesión, ni que las fundáis con nosotros, ni nos coloquéis en los puestos más visibles; sólo pedimos un cosa, a la que tenemos derecho: a ir a la vanguardia*²⁰⁷⁴. La tàctica de Primo de Rivera és la genuïnament feixista, aquella que havia seguit, amb poca fortuna, Ledesma des del 32. Ja no els pactes bilaterals amb l'extrema dreta, com als primera temps de Falange, ni l'aïllacionisme de la Falange des d'octubre de 1935, sinó la coalició en forma de front nacionalista i antisocialista, en la qual el partit feixista ocupi l'avantguarda de la lluita contra el marxisme des de diversos flancs, l'esquadrista i el sindical, i, de ser minoritari, esdevé hegemònic a expenses de la resta de socis "assimilats".

La idea Front Nacional llançat per Primo de Rivera és recollida per Gil Robles, que al desembre presenta el seu projecte del Front Nacional contrarevolucionari. Primo de Rivera està convençut de la necessitat de pactar, però ho prefereix consultar a la Junta Política, reservant-se el dret a decidir, doncs pateix perquè la imatge de Falange es pugui deteriorar, externa i internament, al acudir a les eleccions amb una dreta de la ha blasmat en repetides ocasions. La Junta resol, sospesant les consultes formulades (entre d'altres, que els hi sembla l'actitud de "partits de tendència similar" que han entrat a formar part conjunturalment de coalicions antimarxistes), que la independència deixaria a Falange sense representats parlamentaris, que això podria suposar un "eclipsi en la vida pública"²⁰⁷⁵. El Front Popular, integrat per forces antinacionals, no ha d'oferir dubtes del costat de qui alinear-se. Per altra banda, el denostat Front Popular pot servir com a model d'una coalició en la qual conviuen forces molt heterogènies. Es reconeix, però, que la participació en el bloc de dretes de Falange pot ser interpretada pels "militants més ardorosos" com una *defección en la posición doctrinal*²⁰⁷⁶. Tenen un exemple dins la Junta Política: el cap del SEU, A. Salazar advoca per presentar-se en solitari, no formant part d'un bloc reaccionari "en el qual serien molt maltractats". Un Primo de Rivera deficiat tracta de forma "despietada" a Salazar, al que arriba a acusar de voler aixecar una "bandera política" personal, segurament, el més allunyat de les intencions de Salazar²⁰⁷⁷. Aquest presenta la dimissió, per Ruiz de Alda, president de la Junta, no li accepta. Salazar retira la seva esmena i s'aprova per vot unànimement una resolució per la qual s'estima convenient el pacte sempre i quan Falange conservi la

²⁰⁷⁴ Primo de Rivera, J.A., "Discurso de clausura del Segundo Consejo Nacional de Falange, *Obras Completas...* op. cit., p.722.

²⁰⁷⁵ Primo de Rivera, J.A., "A todos los jefes territoriales y provinciales de la Falange Española de las J.O.N.S, *Obras Completas...* op. cit., p. 829

²⁰⁷⁶ Idem.

²⁰⁷⁷ Ibáñez Hernández, R, op. cit., p.39.

seva independència dins la coalició, i el nombre de llocs oferts sigui decent, entre 25 i 30. L'equilibri entre puresa ideològica i necessitat tàctica porta a la direcció falangista (en aquest aspecte s'hauria de particularitzar el falangisme de províncies, que manté una relació molt més fluida amb les dretes que el de la capital), a exigir unes condicions difícilment acceptables pels seus interlocutors: independència doctrinal absoluta i nul·la campanya conjunta, la qual cosa els apropa a les posicions de Gil Robles com els separa de les de Calvo Sotelo. Com que la dreta no s'avindrà a la petició de places, es proposa la formació d'un Front Nacional Revolucionari falangista per a pressionar-la amb la perspectiva de la divisió del vot.

Cap força política es digna a entaular converses amb Falange. Ha de ser ella qui ha de pidolar llocs a les candidatures. El dia 14 de gener, Primo de Rivera acudeix a Gil Robles. Aquest ofereix al primer sis places, tres d'elles de segures. Una de les circumscripcions segures, per la qual es presentaria Primo, és la de Salamanca, ciutat natal Gil Robles, en la qual aquest figura com a cap de llista. Així, es fa palès la jerarquia entre l'un a l'altre i a qui deu l'escó Primo. El botí ofert és basant míser, però Primo de Rivera accepta. La direcció del partit rebutja aquesta oferta tan minsa, i es demana que Primo "regategi" més. Algunes comencen insinuar que Primo només cerca la seva immunitat a qualsevol preu, per protegir-se d'una victòria de les esquerres, que ell ha vaticinat. Primo torna a reunir-se amb Gil, i exigeix més representació. Aquest si nega, i es donen per trencades les negociacions. No sembla pas que aquest rebuig de l'oferta es degui ni a la immodèstia, ni a la intransigència doctrinal, ni, com afirma Gil Robles a les seves memòries, a un tots o ningú que la junta exigiria a Primo²⁰⁷⁸. S'ha al·legat, en canvi, que aquesta exigència reflexa, més que el número de militants, la percepció que des del falangisme es té del pes moral i polític del partit²⁰⁷⁹. Salazar se n'alegra que no hagi fructificat *el arreglo*, i que José Antonio s'hagi penedit de les seves gestions²⁰⁸⁰. Però Primo de Rivera no renuncia, fins al darrer moment (la última reunió amb Gil és el 7 de febrer) a un pacte amb el Front Nacional.

15. La Universitat conquerida.

15.1. Un petit cop d'Estat dins el SEU. Alejandro Salazar substitueix a Manuel Valdés com a Cap Nacional del sindicat.

²⁰⁷⁸ Gil Robles, J.M. op. cit., p. 445.

²⁰⁷⁹ Gallego, F. "Ángeles con espadas...", op. cit., (2005) p. 206.

²⁰⁸⁰ Ibáñez Hernández, R. op. cit., p. 39.

L'inici del nou curs escolar s'ha de retardar arrel dels afers d'octubre. Molts estudiants s'han vist involucrats, ja sigui com insurrectes, ja com guàrdies cíviques contrarevolucionàries, en els fets d'octubre. Alguns estudiants d'esquerra continuen a la presó. La FUE comença el curs en carn viva, i encara ha de sofrir el terrible cop de la supressió de la representació estudiantil, i la clausura dels locals, dins i fora de la universitat, al desembre de 1934. La universitat, aquest curs, serà propietat dels estudiants d'extrema dreta.

El SEU també s'adapta a la reorganització de Falange després del Primer Congrés Nacional. El dia 9 d'octubre és nomenat com a Cap Nacional del SEU M. Valdés Larrañaga, un estudiant bilbaí d'Arquitectura, home de confiança de José Antonio²⁰⁸¹, ceapat (havia estat campió de natació), home de poques paraules i no gaire competent com a organitzador. En seu primers passos en política els fa de la mà dels monàrquics, per després ingressar a Falange Espanyola des de la seva fundació. És també, fundador del SEU, formant part del primer triumvirat nacional. Conseller nacional, i membre de la Junta Política de Falange des del I Congrés. El seu principal lloctinent és A. Salazar, estudiant almeriense de Filosofia i Lletres i cap del SEU de Madrid²⁰⁸². El mandat de Valdés serà efimer. Al gener de 1934, hi ha un complot dins del SEU contra Valdés, que coneixem gràcies al diari de Salazar²⁰⁸³. Aquest complot orbita entorn de la crisi interna del partit, amb l'escissió de Ledesma i el "cas Valladolid" (tot i que sembla autònom a aquests), i agreuja encara més la inestabilitat. Encapçala aquesta conspiració contra Valdés els estudiants Guitarte, Gómez Acebo y Mayoral, i es "veu" complicat en ella el propi Salazar. De Valdés opina Salazar *excelente camarada éste, no ha sabido captar las simpatías de los militantes ni trabajar con el denuedo y entusiasmo que había de hacerlo en una época como ésta*²⁰⁸⁴. Aquesta acte d'acusació és prou esclaridora. La situació es fa insostenible, dos cambres sindicals presidides per Valdés han de ser suspeses per boicot, els rebels exigeixen el seu cessament a Primo de Rivera, però aquest es resisteix. En les circumstàncies en les que es troba, però, no té més remei que acontentar als díscols, si vol comptar amb el seu suport en els seus plet particular contra els ledesmistes. Així, cessa a Valdés, i nombra a aquell que ell mateix ha proposat, Salazar. Gràcies a aquest canvi en la direcció, retornen a l'activitat els seuistes que s'havien distanciat del SEU per contrast de parer amb Valdés, els Guitarte, Fanjul, Gómez Acebo... Valdés és nomenat per una nou càrrec creat a la seva

²⁰⁸¹ Ridruejo, D. op. cit., p.153.

²⁰⁸² Montes Agudo, G. op.cit., p.274.

²⁰⁸³ Ibáñez Hernández, R. op. cit., pp.94-95.

²⁰⁸⁴ Ibidm., p.35.

mida, delegat d'Educació Nacional. Teòricament, els estudiants també queden integrats en aquest nou organisme, junt a professors i mestres, però a la pràctica, aquesta inserció només fou virtual²⁰⁸⁵. Les trifulgues entre Valdés i Salazar, però, no acaben aquí. En el míting monstre del cine Madrid, al 19 de maig de 1935, Valdés és un dels oradors en qualitat de representant del SEU. Salazar protesta i dimiteix del seu càrrec, però, abans del míting, el dia 17, es reintegra al partit. Primo de Rivera el convenç, malgrat que un primer moment, no es posa en contacte amb ell. Les relacions personals entre el líder del SEU, i el del partit van estar esquitxades de friccions, no tant personals com "professionals". Segons Ibáñez Hernández, Salazar s'hauria esforçat a reforçar la independència orgànica del partit, i, al mateix temps, consolidar l'adhesió ideològica al mateix. Fem nostre aquesta interpretació, doncs les dues coses no són gens incompatibles. En canvi, sota el mandat de Valdés, el SEU fou un trist apèndix falangista sense cap autonomia i poca operativitat universitària, sense altres aspiracions que les genèriques de Falange. Valdés, com a "triumvir únic" el 1934, i Salazar, representen, com veurem, dues etapes diferents del SEU a la universitat, l'una, purament esquadrística, d'eliminació de l'enemic i l'altre, de consolidació sindical en un terreny desembarassat. Ambdues fases pressuposen una relació diferent amb el partit, dins de la total subordinació. En la primera, el SEU és una mera extensió del partit a la universitat, una delegació universitària, amb la única funció de liquidar els enemics. En la segona fase, el SEU ha de desenvolupar certa activitat professional a la par que política, i això requereix una major autonomia i especialització en qüestions universitàries, sense que això vagi en menyscabament de la propaganda a favor de Falange. Potser per això, les sigles del SEU apareixen tard a la universitat, doncs durant el 1934, el sindicat és simplement conegut com "Falange". No creiem que el motiu dels antagonismes entre Valdés i Salazar sigui dues maneres molt diferents d'entendre el sindicat. Si de cas, les responsabilitats de casa "fase" són les que imposen l'estratègia dels dos dirigents. Valdés, això sí, és un home més de Falange que Salazar, i forma part del cercle d'íntims de José Antonio. En tot cas, la ruptura de Salazar amb Valdés es deu més a vanitat personal que una altra cosa. Com diu al seu diari, aquells que l'empenyen a rebel·lar-se *han sabido utilizar mi amor propio*, doncs reconeix que la inclusió de Valdés entre els oradors és "justa i natural"²⁰⁸⁶

Alejandro Salazar Salvador és cap del SEU fins el seu nomenament oficiós, al 29 de gener de 1935, fins a la seva mort, "sacat" de la presó Model. Neix a Almeria l'any

²⁰⁸⁵ Jato, D. op. cit., p.135.

²⁰⁸⁶ Ibáñez Hernández, R. op. cit., p.35.

1913. S'afilia a Falange a principis de 1934, com molts joves de la seva edat, *sin conocerla, sin saber sus postulados y principios*²⁰⁸⁷, ja sigui per no sentir-se identificar ni amb les dretes ni d'esquerres, pel seu ultranacionalisme i culte a l'acció o pel *tsunami* feixista a Europa. Funda Falange a Almeria, del que serà el seu Cap Provincial, i, més tard, secretari de la Junta Política de FE-JONS i secretari general interí de FE-JONS, substituint a Fernández-Cuesta quan aquest és empresonat. També funda el SEU d'Almeria. A Madrid, ostenta els càrrecs de Cap Provincial de Madrid i, després, Cap Nacional del sindicat.

Sota el mandat de Salazar, el SEU passa de ser una realitat pràcticament circumscrita a Madrid, malgrat existeixen nuclis d'estudiants falangistes organitzats en altres localitats, poc coordinats entre si, a una associació de longitud nacional amb base d'operacions a Madrid, on radica el comandament de l'organització i des d'on es trasllada l'estructura, les normes, i els procediments a totes les seccions provincials. Aquesta renovació es bateja amb l'elaboració d'uns nous estatuts i la convocatòria del Primer Congrés Nacional del SEU, a l'abril de 1935. En aquest Congrés, es sanciona per unanimitat el lideratge de Salazar i s'aproven els nous estatuts, que doten d'una major "agilitat i operativitat"²⁰⁸⁸ al funcionament del SEU. Entre les normes generals, se n'afegeix una que fa referència al cultiu d'una intensa relació "afectiva i intel·lectual" amb els estudiants hispanoamericans, s'amplia la norma referent a l'assistència dels estudiants, afegint ara la protecció del seus drets com a tals (important en el nou estatus al que vol accedir el sindicat), i varia sensiblement una de les normes dels antics estatuts, la que, succintament incita a "laborar per l'ensenyament únic de l'Estat"²⁰⁸⁹. En els nous estatuts, es bescanvia el concepte d'ensenyament únic, d'un estatisme massa cru (que recorda, per altra banda, a l'Escola única tant denostada pels catòlics, un públic que s'intenta atreure prioritàriament), per el d'una "disciplina estatal", que aconsegueixi formar en els espanyols un esperit nacional fort i unit. Res es consigna, però, sobre l'esperit profundament catòlic que ha de fomentar l'ensenyament, a diferència dels propers estatuts del SEU unificat. Per altra banda, també canvia l'entramat organitzatiu. Les dues grans novetats són la lògica oficialització estatutària del comandament únic, i, per tant, de la figura del Cap Nacional del SEU, i la constitució de la Junta Consultiva com a representació permanent del Consell, un "govern" del SEU presidit per l'autoritat del líder únic, que cohesiona i centralitza l'organització.

²⁰⁸⁷Ibidm, p.33

²⁰⁸⁸Ibidm., p.86.

²⁰⁸⁹"Estatutos del Sindicato Español Universitario", *Haz*, n°2, 2 d'abril de 1935, p.7.

15.2 El “segon període”

En el seu primer número, la revista *Haz* fanfarroneja sobre la mort de la FUE²⁰⁹⁰. La FUE no estava enfonsada, però sí molt tocada. I això no només ho proclamen els interessats, sinó que ho reconeixen els propis afectats²⁰⁹¹. La derrota de la FUE no es pot explicar, com ho fan els falangistes, en base als assalts als seus locals; a la violència cal afegir la repressió governativa, la crisi interna de la FUE, amb el col·lapse del projecte “professional” i les divisions provocades per la politització, i, com a marc de fons, la contrabança de la comunitat estudiantil cap a diversos moviments d'extrema dreta, que formen un front antifueista, i que el feixisme sabrà capitalitzar. Derrotada la FUE, que li queda per fer a la universitat a un “sindicat” la missió principal del qual havia estat l'eradicació d'aquella?. Ja hem vist, com hi ha pocs dubtes entre els historiadors a l'hora de catalogar el SEU original com una esquadra d'acció al servei de Falange, especialitzada en actuar políticament a la universitat²⁰⁹². Si ja no hi ha enemic directe, el sindicat s'ha de reconvertir per encetar una segona fase, d'aquí la “refundació” simbòlica de l'organització, amb la redacció d'uns nous estatuts i la convocatòria del Primer Congrés. El Cap Nacional, A. Salazar, reconeix que ara es troba davant d'un repte major per la continuïtat del sindicat que el de l'etapa “destructiva” anterior²⁰⁹³. Una de les grans por dels dirigents seuistes de cara al nou curs 1935, és morir d'èxit²⁰⁹⁴, ser un exèrcit sense rival, i, sense poder batre's amb ningú, el “cavaller inexistent” perd la seva raó d'existir. Tanmateix, el SEU no pot encetar una segona fase, la “constructiva”, si el feixisme està a l'oposició, malgrat ja hagi conquerit una posició a la universitat. El SEU, malgrat es proclami com a tal, no pot ser “professional”. En primer lloc, perquè això xoca amb un primer axioma del moviment: tota reforma és inútil fins que l'Estat liberal no sigui suplantat per un altre de nacionalsindicalista. L'únic que aconsegueix el reformisme és consolidar un règim que ha de ser derrotat i destruït. Malgrat que la FUE hagi estat vençuda, el gran enemic dels estudiants seuistes continua en peu: la democràcia i l'Estat liberal, avantsala del marxisme. Ho explicita Salazar en el discurs d'inauguració del Primer Congrés: *la época más difícil es la constructiva. Para eso-continua- es necesario que destruyamos hasta los cimientos de lo que existe*, a l'espera de l'establiment del nou Estat nacionalsindicalista, sense el qual no és possible satisfer els anhels dels estudiants. És

²⁰⁹⁰“El Sindicato Español Universitario a todos los estudiantes”, *Haz*, nº1, 26 de març de 1935, p.2

²⁰⁹¹ Tagüeña, M. op. cit., p. 83. Els falangistes s'havien fet amos i senyors de la universitat, reconeix Tagüeña.

²⁰⁹² Chueca, R. op. cit., (1983), p. 327.

²⁰⁹³ Salazar, A., “De cara al futuro”, *Haz*, nº 4, 30 d'abril de 1935, p.3

²⁰⁹⁴ “La creación de nuevos Sindicatos hace que el S.E.U tenga ya ramificaciones en todas las ciudades de España”, *Haz*, nº 14, 14 de febrer de 1935, p. 10

a dir, aquesta “segona fase” no és una ruptura amb l'anterior, tot i que, escombrat l'enemic a la universitat, ara cal anar a per objectius més ambiciosos, com la sindicació única, i aquesta requereix una mínima aparença de professionalisme. Ara bé, en aquest curs “parc en violències”, com l'anomena Jato, l'enemic ha de continuar a casa perquè el gran atractiu dels falangistes per captar als estudiants de dretes continua sent el seu activisme. El SEU necessita a la FUE, i per això *Haz* publica periòdicament notícies relatives contra una organització que ja havia donat per morta i enterrada: per exemple, la FUE segueix disposant d'aules per a realitzar les classes de la Universitat Popular, quan és il·legal ²⁰⁹⁵. Salazar posa en guàrdia als seus companys: *los tentáculos del maleficio marcelinesco llegan aún hasta la masa escolar, y hay que aplastarlos como víboras venenosas*²⁰⁹⁶. La lluita no ha acabat, diuen en el manifest del primer número d'*Haz*. Ara, el SEU es disculpa per la seva actitud subversiva a la que l'havia obligat la presència de l'enemic (ara, ja no els hi queda local per assaltar), i es presenta com una garantia d'ordre i legalitat enfront els que intenten trastocar-los, objectiu pel qual és legítim tots els mitjans. En el seus “punts bàsics”, es diu que serà *rechazada y combatida toda huelga que no esté justificada por altos motivos de interés nacional*²⁰⁹⁷. De fet, les úniques grans vagues que es convoquen fins a esgotar la legislatura són obra dels falangistes, per l'assassinat d'un dels seus militants i contra el separatisme català, per tant “d'interès nacional”, i amb poca relació amb els interessos professionals dels estudiants. El SEU té les seves pròpies reivindicacions professionals, fins i tot, les podríem qualificar de tarannà progressista: renovació professoral, representació estudiantil als claustres, examen d'ingrés, accés a l'educació pels més desfavorits... Però totes elles, tot i que no és simple demagogia, si que és lletra morta en els seus manifestos, ja que tota reforma professional es posposa a la “revolució nacional”. Diu Ruiz Carnicer que els temes professionals només apareixen quan es poden utilitzar coma arma llançívola política contra l'enemic polític²⁰⁹⁸, ja sigui per atacar el pla autonòmic de la facultat de Filosofia i Lletres de Madrid²⁰⁹⁹, o la demora en obres de la Ciutat Universitària²¹⁰⁰, és a dir, per enlletgir aquelles reformes que generen més consens entre els estudiants. En un article sobre la reforma de les oposicions de Villalobos, es disserta críticament sobre el decret per acabar concloent que tan se val, doncs ells estan per altres assumptes més seriosos.²¹⁰¹. Per altra

²⁰⁹⁵ *Haz*, n° 10, 2 de novembre de 1935, p. 1. En un altre lloc, es diu que seguiran combatent “a tiro limpio” a la FUE, *Haz*, n° 11, 17 de novembre de 1935, p.7

²⁰⁹⁶ Salazar, A. “Ante el XVII Congreso de la CIE, *Haz*, n° 7, 19 de juliol de 1935, p.6.

²⁰⁹⁷ “Puntos básicos”, *Haz*, n°4, 20 d'abril de 1935, pp.4-5

²⁰⁹⁸ Ruiz Carnicer, M.A, “El Sindicato Español Universitario (SEU) del distrito de Zaragoza durante la Guerra Civil (1936-1939), *Revista de historia Jerónimo Zurita*, n°53-54, (1986), p.81.

²⁰⁹⁹ “El nuevo plan de la Facultad de Filosofía y Letras”, *F.E*, n°11, p.11.

²¹⁰⁰ Salazar, A, *Haz*, n° 12, 5 de desembre de 1935, pp. 6-7.

²¹⁰¹ Jato, D. “Esa manía de las oposiciones”, *Haz*, n° 6, 15 de juliol de 1935, p.7.

banda, el SEU no té mitjans per recavar aquestes reformes professionals, doncs es declara contrari a les vagues altres que les que estiguin motivades per un interès nacional, no té representació estudiantil als claustres, no negocia amb les autoritats... Denuncia a través de la seva premsa greuges com la competència dels professionals estrangers i l'intrusisme, la lentitud de les obres de la Ciutat Universitària, l'elevació de taxes de matriculació, o la justesa del transport públic... Però aquestes campanyes no transcendeixen la seva premsa.

Però el SEU no pot ser un sindicat professional perquè és manifestament polític. De fet, ells mateixos rebutgen el "professionalisme pur", i estrictament universitari. La universitat no ha de ser una torre de marfil en la qual prevalguin només els problemes dels estudiants, on aquests es limitin a formar-se per trobar feina el dia de demà, egoistes a les necessitats de la nació. Els que el SEU proclama és *la gran universidad española, integrada orgánicamente en el Estado nacionalsindicalista, unificadora de las inteligencias y los corazones en un haz único al servicio del Imperio, al servicio de la comunidad nacional*²¹⁰². Com diu Ortega a la seva obra *Misión de la Universidad*, no es tracta de reformar la Universitat per millorar la nació, sinó a l'inrevés. La sort de la Universitat està indivisiblement unida als destins de la pàtria, i, com aquesta, ha travessat un llarg calvari des de l'Imperi, del que la universitat fou el seu cervell. La Universitat tornarà a ser gran quan la pàtria reneixi, per tant, la solució es política, no pas acadèmica.

Igual que el professionalisme, l'apoliticisme del SEU té una connotació pròpia que està molt lluny de la neutralitat política. Els feixistes sempre han denunciat, amb les dretes, que la FUE és culpable dels disturbis universitaris perquè introdueix el germen de la política allà on no és el seu ecosistema, a la universitat, fomentant lluites "fratricides" entre una comunitat estudiantil que ha d'estar compactament unida. Devots de la revolució, lacais del govern, subornats amb sous i prebendes, monopolistes autoritaris... són algunes de les acusacions vessades contra la FUE pels seus enemics. El SEU, que ha participat en aquest vituperi contra la FUE es declara apolític, en primer lloc, per una finalitat pràctica, doncs vol aparentar que no és corretja de transmissió de cap partit. El sindicat feixista aspira aglutinar tots els estudiants, i, per aquest fi, intenta ser el més vague possible, fins a l'extrem de la total indefinició: *no entendemos de política ni de apoliticismos; sabemos, tan sólo, que hay una Patria, que*

²¹⁰² "Consigna", *F.E.*, n°14, 12 de juliol de 1934, p.7.

*hay una Universidad, y que habrá un Imperio*²¹⁰³. L'únic requisit per ingressar al sindicat és aquest "instint nacional" que han de tenir tot militant. Tanmateix, aquesta ambigüitat calculada tendeix a dissipar-se en la mesura que el SEU es consolida a la universitat. Els propis dirigents falangistes són bastant menys prudents: Redondo, en l'acte de presentació del SEU a Valladolid, afirma que *el S.E.U es político por hallarse enquistado en nuestro movimiento de Falange Española de las J-O.N.S (...) de ahí es el que el S.E.U no vacile en proclamar desde su nacimiento que introduce la política en la universidad (aplausos). Pero para acabar con toda política*²¹⁰⁴, i destaca la sinceritat dels seuistes en comparació a la hipocresia fueista, que sempre s'han escudat en un hipòcrita apoliticisme²¹⁰⁵. Com és possible combinar aquest apoliticisme programàtic amb el seu discurs ideològic, del tot coincident amb el falangista, i la seva imbricació orgànica amb el partit feixista?. Doncs perquè el SEU distingeix entre la política en minúscules, la política parlamentària, *conjunto y reunión de tontería y bobaliconería, cuando no de maldad y de antiespaña*²¹⁰⁶ però no a la Política, la política ontològica, providencial, patriòtica²¹⁰⁷. El SEU no representa una política contrària a la democràtica, sinó el contrari a la política democràtica, per això es presenta com "apolític" en funció dels criteris democràtics vigents. No endebades, no dona suport a un partit convencional més, sinó a un "moviment espiritual" que aspira a transsubstanciar-se en Estat i suprimir tot pluralisme: *el movimiento nacional (...) no es un partido político, es una falange, una ejercito, una milicia, un antipartido*²¹⁰⁸

Si deixem a una banda la peregrina argumentació falangista, no hi ha dubte que el SEU és un sindicat polític, segurament, la més política de totes les associacions estudiantils, junt a l'AET tradicionalista. Malgrat les acusacions dels seus enemics, la FUE mai va ser política com a associació, encara que sí polititzada. No fou mai la filial de cap partit, ni tant sols a l'etapa de predomini comunista, durant la qual la direcció es col·legia amb els socialistes. La seva activitat fou fonamentalment professional, i, encara que en ocasions fos política (diferenciar les dues, és, moltes vegades, complicat) aquesta mai es va convertir en burda propaganda a favor d'un partit. Tres quarts del mateix podem dir sobre els Estudiants Catòlics, l'activitat dels quals fou

²¹⁰³ «La FUE ha muerto», *Haz*, n°1, 26 de març de 1935, p.5. Habrá, en cursiva a l'original.

²¹⁰⁴ «El S.E.U celebra con gran solemnidad y éxito la Asamblea de su constitución, asistiendo un millar de estudiantes», *Libertad*, 21 de gener de 1935, p.2

²¹⁰⁵ També ho diu Primo de Rivera en l'acte inaugural d'uns cursos programats pel SEU. Aquest ha introduït la política a la universitat, i no se n'amaga, com aquells que introdueixen la política de "d'estraperlo en el mètode científic". *Seamos políticos confesando sinceramente que lo somos*, "Derecho y política: extracto de la conferencia pronunciada por José Antonio Primo de Rivera en la inauguración del curso del sindicato español universitario, el día 11 de noviembre de 1935, *Obras completas...* op.cit., pp.697-701, o Jato, D. op. cit., p. 180.

²¹⁰⁶ «¡Política!», *Haz*, n°3, 9 d'abril de 1935, p.3.

²¹⁰⁷ En un manifest del Cap Nacional del SEU, es diu *estamos hartos de oír que la juventud no debe mezclarse en política. Per la juventud sí puede, en cambio, lanzarse a la calle tras unos intereses partidistas, que estamos muy lejos de sentir.* Jato, D. op. cit., p.170.

²¹⁰⁸ ¡Política!, *Haz*, n° 3, 9 d'abril de 1935, p.3.

confessional i cultural. Evidentment, aquesta té unes connotacions ideològiques reaccionàries, però, com la FUE, mai va fer ostentació pública de partidisme, malgrat la majoria dels seus militants fossin afectes a la CEDA o, fins i tot, a partits més extrems. L'AET, per contra, mai va fer activitat professional: fou una organització purament esquadrada intercalada orgànicament a les estructures de la Comunió i es declara obertament política. Com l'AET, el SEU no es va distingir per la seva activitat professional, sinó per la propaganda política a favor del partit del que està afiliat, tot i que no "estatutàriament", com els estudiants tradicionalistes.

El SEU, per tant, no només no és apolític, sinó que només és polític, i, per tant, no professional. La política ha d'estar al capdamunt de l'agenda de prioritats dels estudiants. Els estudiants no poden ser indiferents a allò que succeeix extramurs de la universitat²¹⁰⁹ no poden limitar-se a estudiar, pensant únicament en el seu futur professional i desentenent-se, de forma egoista, dels destins col·lectius. La universitat no pot ser un una oficina d'expedició de títols²¹¹⁰, no ha de formar, diu Ruiz de Alda, a grisos buròcrates sinó "als nous conqueridors d'Espanya"²¹¹¹, és a dir, que posin la seva qualificació al servei d'una empresa col·lectiva. El citat Ruiz de Alda comina a desobeir a aquells que, en nom de la sensatesa, aconsellen als estudiants que es desentenguin de la política²¹¹². A diferència de catòlics i liberals, la política és un deure ineludible pels estudiants segons els falangistes, preminent sobre els afers professionals. L'estudiant apolític és un dels blancs preferits pels falangistes, denostat com un ser *ser inconsciente, absurdo, que se deja llevar por los demás*²¹¹³. Acabar amb la indiferència estudiantil és prioritari en el projecte seuista. Àrdua labor, segons l'estudiant A. Corniero, que quantifica en un 60% als estudiants apolítics²¹¹⁴ *unos porque cifran su ideal en asistencia, jueves y domingos a bailes de marmotas, otros por aquello de, mira, a mí no me compliques la existencia, otros porque sólo viven para labrarse un porvenir...*²¹¹⁵. D'apropar-se a la realitat aquesta dada, es desintegra la imatge d'una joventut universitària compromesa, doncs només és una minoria la que es polititza. Corniero estudia al CEU d'Herrera Oria, on, com passa a l'Escola de Periodisme de *El Debate*, on estudia Ridruejo, la majoria dels seus companys són catòlics i d'ordre, però no polititzats, del tipus que, després de la victòria del Front

²¹⁰⁹ *Seamos buenos universitarios, pero seamos también partícipes en la tragedia de nuestro pueblo*, exhorta Primo de Rivera als estudiants, *Obras Completas...* op. cit., p.398.

²¹¹⁰ *Ibidm.*, "Palabras pronunciadas en la apertura del Primer Consejo Nacional del S.E.U. el día 11 de Abril de 1935, p.521.

²¹¹¹ Ruiz de Alda, J. *Obra Completa...* op. cit., p.222.

²¹¹² *Ibidm.*, 233.

²¹¹³ "Figuras", *Haz*, n°1, 26 de març de 1935, p.2

²¹¹⁴ Corniero, A., op. cit., p.85

²¹¹⁵ *Idem.*

Popular, concorren a Falange. A aquests estudiants de mentalitat elitista i conservadora, “apolítics” per desinterès però d’accentuades tendències dretanes, és a qui llança les xarxes el SEU en la seva campanya de moralització contra la indiferència política²¹¹⁶. Els falangistes diuen representar un nou tipus d’estudiant, molt diferent a l’estudiant “troià” del passat, però també al perfil de “fueista” present. A *Haz*, es satiritzen ambdós a la secció “figuras”. A diferència del primer, no malgasta les tardes en les tavernes i altres antres de permissió que envolten el *caserón* de San Bernardo, on maten les hores en diversions mundanes. Allà hi va el “senyoret” en les seves múltiples caretes, el *niño potingue*, currutaco i efeminat, o l’estudiant *flamenco*, donjuanesc i entabanador de modistes²¹¹⁷. L’estereotip de l’estudiant falangista, en canvi, no dilapida el seu temps en aquestes aficions mundanes, és tenaç tan en l’estudi com en la militància política, és patriota, es sacrifica abnegadament per la noble causa del salvament nacional, fins als límits d’una orgullosa immolació, no és un ni estètica ni moralment un senyoret, sinó rude, de maneres seques i tosques, com el poble amb el que interactua (és un “proletari de la cultura”), es disciplinat, se sotmet a una jerarquia, es seriós, ascètic, auster... Tampoc és com l’estudiant “fueista”, un intel·lectual petulant, tancat en el seu món interior on no penetra la llum del “món real”, rata de biblioteca, miop, escanyolit i pàl·lid, sinó esportiu i “alegre”, violent, agressiu, amb gust per l’acció i per les experiències perilloses, ni com l’estudiant comunista de la FUE, insensible a l’emoció nacional, materialista, avesat al “simplisme” de la filosofia marxista, sinó patriota i espiritual. Tampoc les falangistes de la Secció Femenina són com les fueistes, atrevides i pedants, alliberades i cridaneres, sinó que la *mujer azul* és femenina, modesta, mimosa...

El gran projecte del SEU és la *sindicació única i obligatòria*, el primer punt dels seus estatuts. Aquest és un exemple de com aquest principi basilar de l’associació no podia complir-se amb l’actual estat de les coses²¹¹⁸, per tant, el SEU només es pot realitzar en un altre tipus d’ordre, en una Universitat nuada a les directrius de l’Estat, a través de la qual aquest assoleix la “unitat espiritual” de les classes dirigents i de l’alta cultura. És absurd que els estudiants estiguin dividits per disputes partidistes, doncs es llancen pedres al propi terrat fragmentant una unitat no lacerada per diferències socials. La sindicació única s’empara, doncs, en un criteri d’eficàcia: (...) *necesitamos una reforma legal y justa de la enseñanza (...) pues bien, todo esto esto no se podemos lograrlo en*

²¹¹⁶“Nuestro programa”, *Haz* n° 1, 26 de març de 1935, p. 3

²¹¹⁷“Figuras”, *Haz* n° 2, 2 d’abril de 1935, p.3.

²¹¹⁸ Un cop conquerida la sindicació única i obligatòria, tots els estudiants haurien de formar part de la corporació, per lliure voluntat o per coacció, “per llei o fora d’ella”, com es diu a l’article “Nuestros postulados básicos”, *Haz*, n° 3, 9 d’abril de 1935, p.4.

*facciones. Esa desunión logra solamente que nos destruyamos, que nuestras voces no tengan fuerza, que nuestras peticiones no sean oídas*²¹¹⁹. Els fueistes poden opinar el mateix sobre la sindicació única, però segur que no compartien això, tant poc liberal, d'*obligatòria*. La sindicació ha de ser obligada perquè no poden haver dissidents, independents i lliurepensadors, doncs aquests són un perill de distorsió de la unitat estudiantil. El sindicat és una institució antiindividualista, ha de tenir un sentit col·lectiu enlloc de personal²¹²⁰. El SEU s'escuda en el desig de representar els interessos *de tots* els estudiants, no d'una clientela, com han fet altres associacions, que han lluitat exclusivament per *aquello que están junto a sí*²¹²¹. Aquesta aparent voluntat integradora és, realment, una uniformització, doncs es tracta de reduir a la norma del SEU el resta d'associacions i als estudiants independents, fins que s'aconsegueixi la unitat espiritual i l'assimilació del conèixer amb l'ésser, per tal de forjar "el nou home feixista". *No queremos alianzas, ni bloques heterogéneos*, un missatge que va especialment dirigit a les associacions de dreta, que també s'han de dissoldre al si del sindicat²¹²².

A diferència de la resta d'associacions estudiantils, el SEU té el títol de "sindicat", que, diu Primo de Rivera, no és de representació, sinó d'actuació, de participació i d'exercici²¹²³, és a dir, la militància no ha de ser només de "carnet", a l'expectativa de les gestions dels dirigents sindicals que "porten els seus negocis". El SEU és el primer sindicat de Falange, el que anticipa tota l'estructura corporativa del futur Estat nacionalsindicalista, ordenada sobre el criteri de "funció social", i no en la identitat classe. Els seuistes el defineixen, amb rivets de sindicalisme revolucionari, com un "esforç col·lectiu de masses homogènies", inoculades d'una "força vital" i amb un principi "plebiscitari", i com a "cos de l'Estat"²¹²⁴. En l'estructura corporativa, on desemboca el sindicalisme, s'harmonitzen els conflictes d'interessos, principalment entre obrers i empresaris, però també, per exemple, entre professions o entre professionals i "consumidors". Els professionals liberals també tenen la seva corporació, més necessària que mai actualment, quan aquestes professions es proletaritzen²¹²⁵, com passa a la Itàlia mussoliniana, on el sindicat de professionals liberals és una branca especial entre les que es divideix la Confederació Sindical feixista. Al coordinar-se tots els grups funcionals, els interessos privats i els públics o

²¹¹⁹ "El Sindicato Español Universitario a todos los estudiantes", *Haç*, nº1, 26 de març de 1935, p.2

²¹²⁰ Ruiz de Alda, J. *Obra Completa...* op. cit., p.220.

²¹²¹ "El Sindicato Español Universitario a todos los estudiantes", *Haç*, nº 1, 26 de març de 1936, p.1.

²¹²² *Haç*, nº2, 2 d'abril de 1935, p.5.

²¹²³ Primo de Rivera, J.A. "Palabras pronunciadas en la apertura del Primer Consejo Nacional del S.E.U. el día 11 de Abril de 1935", *Obras Completas...* op. cit., p.521.

²¹²⁴ "Consigna", *F.E.*, nº15, juliol de 1934, p.10

²¹²⁵ Fernández-Cuesta, R. "El paro intelectual", *Haç*, nº10, 2 novembre de 1935, p.7

“nacionals” arriben a la seva concòrdia. Aquesta s’assoleix gràcies a la intermediació de l’Estat; corporacions i sindicats han d’estar estatalitzats. És a l’Estat, espai per excel·lència de la política on es juxtaposen altres esferes subordinades a ella, com l’economia o la política. La universitat (com a comunitat de professors, alumnes i personal...) és una de les corporacions orgàniques del futur Estat, a la que s’assigna la funció primordial de seleccionar a una minoria intel·ligent que pastura les masses i que garanteix la reproducció del sistema dominant com a “fàbrica” de quadres polítics i tècnics. Perquè les masses es comportin de la manera convenient, cal infondre la manera de ser i el pensament únic (*unificadora de la inteligencia y de los corazones*²¹²⁶) del nou clon feixista, i això és responsabilitat de la universitat i de la classe dirigent a la que adoctrina. Aquella, de titularitat exclusivament estatal, ensenyarà segons la norma doctrinal de Falange, com determina la Llei Orgànica d’Universitats franquista de 1943, que oficialitza el SEU com a sindicat únic i obligatori.

El projecte de sindicació única i obligatòria requereix l’eliminació dels enemics, que personifica el BEOR, i la cooperació, fins a l’absorció, de les associacions afins. La FUE ha mort²¹²⁷, proclama sentenciosament el primer número d’*Haz*, el setmanari del SEU, precisant que, qui ha mort, és la nova FUE, la republicana, doncs l’antiga ja fa temps que fou enterrada. No hi ha una continuïtat entre elles dos. La primera, la vella FUE, mereix tots els elogis dels falangistes²¹²⁸, que la desfiguren com en el seu moment Giménez Caballero. De fet, en la FUE primitiva es reconeix una antecessora directe, tot i que imperfecta i poc evolucionada, del sindicat falangista: aquella FUE estava *guiada solo por el ímpetu del corazón*, és a dir, per un voluntarisme sense senderi que *no pudo proseguir su labor de crear una consciencia nacional*²¹²⁹, perquè fou satel·litzada pels partits polítics antinacionals. La nova FUE també ha mort, millor dit, es vanaglorien d’haver-la assassinat. Tot i que, certament, la FUE ja estava llanguint quan es falangistes li etziben el tir de gràcia. Pels seuistes, la FUE no era més que una oficina burocràtica del règim, submarí d’aquest a la universitat (ni professional, ni apolítica, com sí ho era la “pura” FUE antiga), *nido de agitadores, vagos y políticastros*²¹³⁰ que malgasten les subvencions oficials i han ofegat l’esperit rebel de l’inici, pel seu vassallatge al poder, però, a la vegada, quan els hi convé (aprofiten l’existència dins de la FUE dels BEOR), l’acusen de ser una filial del partit comunista. El SEU aspira a ser la nova “vella” FUE, i convida als fueistes a acampar

²¹²⁶“El SEU y la universidad”, *Haz*, 2 èp. n° 2, 16 de setembre de 1938, p.14.

²¹²⁷“La FUE ha muerto”, *Haz*, n° 1, 26 de març de 1935, p. 5

²¹²⁸Ruiz Carnicer, M. A., op. cit., (1996), p. 58.

²¹²⁹*Haz*, n°12, 5 de desembre de 1935, p.3

²¹³⁰ “La FUE ha muerto”, *Haz*, n° 1, 26 de març de 1935, p. 5

sota la seva ombra, sense haver de renunciar al reformisme programàtic de la seva anterior militància, ni al seu caràcter inconformista, doncs el SEU recull ambdós principis, i el duu més enllà: no en va, s'autoproclama la "més revolucionària de totes les associacions"²¹³¹. La FUE ha mort, sí, però *todo lo que quisimos que ella fuera, todo lo que representaba de aspiraciones del estudiante, de reforma de la universidad, de revisión de profesorado, de representación en los claustros (...), permanece*²¹³². És a dir, les reivindicacions fonamentals del moviment estudiantil prerepublicà encara són causes pendents, perquè les coses no s'han fet bé durant tots aquests anys (les *hemos dado unos años de prueba*, afirma una editorial amb valent cinisme, que, paradoxalment, es titula així, *cinisme*²¹³³). El SEU, després de permetre "el benefici del dubte", està disposat a prendre el timó *la bandera de la justicia en la Universidad está enarbolada con nosotros*, de manera que es fa una crida a aquells que encara conserven l'esperit de la primitiva FUE a ingressar al SEU, una plataforma que els hi resultarà ben familiar²¹³⁴. És més, ja són molts els que ho han fet. En tant que el projecte fueista va fracassar, els seus "millors homes" han fet la fotosíntesi falangista, *no han evolucionado, han canalizado sus impulsos*²¹³⁵. Pels seuistes, es tracta d'una victòria moral, atès que aquells que van contribuir a l'enderroc de l'antic règim, i, consegüentment, varen fer possible la proclamació de la República, ara formen part del projecte falangista, deslegitimant *ex origo* el règim republicà, i enllaçant el SEU amb les esperances d'aquesta revolta universitària pre-republicana, que s'haurien frustrat amb l'adveniment del règim. El SEU és una reencarnació de l'antiga FUE, però amb nous brios i amb una eficàcia de la que aquella estava mancada. Si aquella va portar la República, la "nova FUE" ha de ser l'artífex del nou Estat.

El curs 1935-1936 és *un annus horribilis* per la FUE. Els estudiants comunistes, amb companyia dels socialistes, es fan amb el comandament d'una organització molt castigada. El BEOR és substituït per una Unió d'Estudiants Antifeixistes, que reuneix a comunistes i socialistes, un instrument més en acord als temps. Els mateixos fueistes reconeixen com la FUE està pràcticament agonitzant durant aquest curs²¹³⁶, estabornida per la combinació de repressió de les autoritats governatives i acadèmiques i hostilitats de les hordes feixistes. No es fins a l'abril de 1935 quan s'aconsegueix tornar a posar en funcionament la maquinària de la UFEH, quan és

²¹³¹ "El Sindicato Español Universitario a todos los estudiantes. Un manifiesto" *Haz*, n°1, 26 de març de 1935, p.1

²¹³² "La FUE ha muerto", *Haz*, n° 1, 26 de març de 1935, p. 5

²¹³³ "Cinismo", *Haz*, n° 7, 19 de juliol de 1935, p.3

²¹³⁴ "La FUE, de mal en peor", *Haz*, n° 10, 2 de novembre de 1935, p.5

²¹³⁵ *Haz*, n° 12, 5 de desembre de 1935, p.3

²¹³⁶ "A la juventud estudiantil", AHPCE, Film VI, apartat 91.

nombre un comitè executiu provisional²¹³⁷. L'activitat d'una FUE semiclandestina serà nul·la, llevat dos dels seus projectes d'extensió universitària, la Universitat Popular i els esports, tot i que han perdut la concessió d'aquests darrers, i s'ha format una Federació Esportiva Universitària, que ja no és gestionada per cap associació estudiantil sinó per la universitat. Les eleccions estudiantils a aquest organisme mostren un retrocés de l'adhesió estudiantil a la FUE, que és la gran derrotada davant les candidatures d'extrema dreta. En l'acte de la junta general de la FUE celebrada l'octubre de 1935, els representants confessen que la situació és desesperada, que hi ha moltes FUEs que són simples "organitzacions fantasmes"²¹³⁸. El V Congrés de la FUE, el darrer abans de l'esclat de la guerra, es celebra pràcticament en família degut a l'escàs nombre de delegats. La candidatura presentada per socialistes i comunistes s'imposa sobre un espectre²¹³⁹.

15.3. La síntesi feixista a la universitat. EL SEU i les associacions de dretes.

El feixisme *strictu sensu* no arriba a se mai hegemònic a la universitat dels anys trenta. Des del punt de vista purament quantitatiu, el SEU no computa mai la majoria en el si del col·lectiu estudiantil, però no es té més presència per ser més, sinó per ser més influent²¹⁴⁰. Sense dubte, el feixisme universitari impregna una zona més àmplia que desborda els estrets límits d'una organització sindical. Per això, ens hem de referir a una àrea antidemocràtica permeable a les idees feixistes, en l'interior de la qual es troben actors en procés de feixistització, en el cas espanyol, les associacions catòliques i les tradicionalistes. Si prenem com a referent aquesta àrea antidemocràtica, els feixistes o els "en fase de feixistització", (que no és un estat, sinó un estadi) acaben assolint l'hegemonia²¹⁴¹. Hegemonia al capdamunt de la qual se situa el feixisme, pel seu major activisme, la seva agressivitat amb els enemics, la seva organització disciplinada i hermètica, i per la seva ideologia més congruent amb la modernitat, i, ens atreviríem a dir, amb les característiques socioculturals de la classe estudiantil. Els estudiants provenen, en la seva majoria, d'una classe mitjana

²¹³⁷ Pérez Galán, A. op.cit., p.33. 15.000 militants segons un dels seus principals reorganitzadors, M. Tuñón de Lara, però la xifra sembla molt exagerada tenint en compte la falta d'iniciativa.

²¹³⁸ "Actas de la Junta de Gobierno de la Universidad de Madrid, 31 de Octubre de 1935", AHUCM

²¹³⁹ El nou president és el socialista moderat Llana. El reste de càrrecs seran ostentats per A. Merino (comissari general, JS), M. Tuñón de Lara (Secretari general, JC), F.Luengo (Relacions exteriors, JS), Vergarda (Hispanoamèrica, APRA), A. Fernández Almagro (Extensió Universitària, JC), M. Azcárate, (secretari administratiu, JC), M. Gloria Morales (Interajuda universitària republicana), i J. Alcalá Zamora (interventor), Mancebo, Mª F. op. cit., (1994), p. 166.

²¹⁴⁰ Inclòs els "enemics" acèrrims dels falangistes (però amb aquests "enemics", qui vol amics...) els de la JAP, reconeixien, tot i que minimitzaven els seus efectes, que, al 1935, Falange s'havia ensenyorit de la universitat, tot i que, numèricament, no era majoria. "...En torno al mitin fascista del cine Madrid", *J.A.P.*, n°42, 23 de novembre de 1935.

²¹⁴¹ M.A. Ruiz Carnicer prefereix parlar, crec que encertadament, d'una àrea feixistitzada hegemònica que inclou el SEU i altres associacions, com els catòlics i tradicionalistes. Ruiz Carnicer, M. A. op. cit. (1996), p.71

turmentada per la por a la pèrdua de representativitat social, que se sent assetjada, per avall, per les organitzacions obreres, i, per amunt, per la gran burgesia financera. Els neguits dels estudiants són els mateixos dels de la seva classe, però la seva percepció dels problemes i les possibles solucions revesteix particularitats derivades de la seva joventut, el seu grau de formació mitjana-alta, i el seu cosmopolitisme (la universitat és una caixa de ressonància privilegiada per les novetats culturals i polítiques). El feixisme els hi permet conjugar els seus interessos de classe i els valors tradicionals amb la transgressió modernista i un projecte polític de futur, altre que el restabliment de la monarquia amb el que somien molts dels seus progenitors. L'apropament als afins per part dels falangistes, tot i que previsible, no és ni espontani ni conjuntural, sinó una estratègia conscient que concorda amb la de tot feixisme, que invariablement, pacte amb els conservadors i accedeix al poder en forma de coalició contrarevolucionària. En forma de, i no dins de, com un actor més, doncs s'ha operat entre ells una síntesi cap un *minimum* feixista. Ledesma²¹⁴² o Ruiz de Alda, esperonen als universitaris feixistes a recavar la confiança dels estudiants catòlics, una majoria "silenciosa" degut a la seva poca predisposició a l'activisme: *los no combatientes tienen que ser dirigidos por los que luchan*²¹⁴³, diu l'aviador. Aquesta convergència qualla en una aliança que es patentitza en conflictes estudiantils (o, millor dit, que deriva d'aquests), com aquell contra el separatisme català, de gener de 1936, durant el qual els falangistes s'uneixen als tradicionalistes i catòlics, amb certs prejudicis d'A. Salazar, reticent d'anar ensem amb els citats, si no queda prou clar qui té la veu de comandament²¹⁴⁴. La convergència de les forces nacionalistes i antimarxistes té la seva primera balda en les joventuts, un procés paral·lel al de les esquerres obreres amb la formació de la JSU.

Succeeix el mateix en altres països, d'allò que és un reflex en un àmbit delimitat, com és el moviment estudiantil, de l'esmentada estratègia feixista: pactar amb els grups nacionalistes afins, amb els que, paulatinament, es llima arestes fins que les similituds acaben per pesar més que les diferències, i s'ensamblen en una mateixa organització, el feixisme del qual és, potser, "impur", però no espuri. A Alemanya, els estudiants nazis del NSDStB són una minoria sorollosa que no comença a despuntar fins a finals de la dècada dels vint. Molt aviat, a l'alçada de 1930, assoleix l'hegemonia a les universitats, mercè d'una política, orquestrada pel seu *füher*, Von Schirach²¹⁴⁵

²¹⁴² Ledesma R, op.cit., (1968), p. 114. Ramiro Ledesma es proposa formar un "front únic de joves per la base", i fa una crida als joves de dretes a reforçar les JONS. Ledesma, Ramiro "Ante las elecciones", *Obras Completas...* op. cit., v. III, p. 415.

²¹⁴³ En un discurs davant els estudiants falangistes, Ruiz de Alda, J.: "Universidad, Revolución, Imperio", *Obra completa...* op. cit., 223.

²¹⁴⁴ Diu Salazar: *des del momento que este Movimiento general universitario quiere desfigurarse en una FUE de derechas, en una agrupación al servicio de partido, no podría el S.E.U entrar a formar parte de ningún frente*, "Hacia la sindicación única", *Haz*, n° 14, 14 de febrer de 1936, p.4.

²¹⁴⁵ Gallego, F, op. cit., (2007) pp. 317-146. El lema de la política de von Schirach és que no hi ha enemic a la dreta.

d'aliança amb fraternitats i guildes nacionalistes reaccionàries, antimarxistes, antisemites, ultranacionalistes i pangermàniques, que poden, complaure's perfectament amb la idea de *Volksgemeinschaft* nazi. Aquest apropament, com succeeix a Espanya, no és exempt de friccions mútues: per part feixista, pel reaccionarisme i l'elitisme subjacent en aquestes associacions, i, en allò tocant a aquestes, per les intencions absorbents dels nazis, però aquestes reticències atenyen més als dirigents que a les bases, i, en tot cas, no solen ser d'índole ideològica. Es discuteix l'estil, les maneres, però no el missatge²¹⁴⁶. Els nazis tendeixen a erigir-se en líders d'aquesta malla d'associacions d'estudiants nacionalistes. Mentre que aquestes associacions es declaren professionals, alienes a la política (no són pas apolítiques, però tampoc filials de cap partit, malgrat poder tenir una tirada cap a partits ultrareaccionaris com el DVP), el nazi sí són la secció universitària d'un partit, estan millor organitzats i més cohesionats, fan servir les armes de la política, com la propaganda de masses i les aliances conjunturals, practiquen la violència esquadrística contra els estudiants d'esquerres, es beneficien del prestigi que va creant el NSDAP i exploten discursos versàtils com el nacionalisme i l'antisemitisme (lligant racisme, patriotisme, amb socialisme nacional, en temes concrets com la competència dels professionals jueus, per exemple). Per altra banda, les fraternitats són nostàlgiques de la tradició, defensen un sistema de valors basat en un aristocràtic principi de l'honor, no endebades la senya d'identitat en moltes d'elles és la pràctica del duel, un ritual atàvic que, a l'hora de la veritat, es practica molt poc, però ocupa un lloc capital en l'univers simbòlic d'aquestes fraternitats, que protesten contra el govern republicà quan aquest vol prohibir aquest primari mètode de resoldre disputes personals al marge de la llei (el fet de conservar aquesta pràctica és un desafiament contra la legalitat vigent). Si les fraternitats volen "solucionar els problemes presents amb els recursos del passat"²¹⁴⁷ Els nazis, en canvi, tenen un projecte més congruent amb la modernitat, de futur, enlloc del retorn a les condicions anterior a Weimar que anhelan les fraternitats, són molts menys aristocràtics, i, gràcies al seu discurs populista i un programa "democratització" de l'accés a la universitat, aconseguen reclutar a molts estudiants de classe mitjana, la clientela amb més projecció en els estudis superiors, neguitejada davant la manca d'expectatives laborals... A la vegada, tenen l'habilitat de no aparèixer com una associació novella, sinó com una fraternitat tradicional més²¹⁴⁸, i com a tal es vesteix,

²¹⁴⁶ Les afinitats ideològiques entre estudiants nazis i fraternitats, associacions protestants i catòliques, així com l'enriment de les relacions quan els estudiants nacionalsocialistes intenten imposar la seva dictadura, en Steinberg, S. M., op. cit., pp. 104-121.

²¹⁴⁷ *Ibidm.*, p.60.

²¹⁴⁸ Veure Weber, R.G.S. *The German student corps in the Third Reich*, New York: St. Martin's Press, 1986, p.55. Els nazis s'impliquen en la campanya contra la il·legalització del *Mensur*, el duel estudiantil.

incorporant un codi d'honor. Com en el moviment juvenil²¹⁴⁹, les fraternitats estudiantils nacionalistes i arianistes es resisteixen a ser xuclades per la *Gleichschaltung*, però això no treu que simpatitzin amb el nazisme i que rebin el nou règim amb satisfacció i expressin la seva total disposició a cooperar amb ell, acceptant amb més o menys pesar la seva subordinació al partit²¹⁵⁰. En el cas italià, el *Kampzeit* dels estudiants és més fugaç, però en ell també es produeix la compenetració entre feixistes i nacionalistes autoritaris²¹⁵¹. Instaurada ja dictadura mussoliniana, continuen els treballs dels feixistes per monopolitzar el moviment estudiantil, trobant tan complaença com resistència en la poderosa associació catòlica, la FUCI, Federazione Universitaria Cattolica Italiana les bases de la qual estan experimentant un procés de feixistització sincera, no per imposició dictatorial²¹⁵². La resistència a dissoldre's en el GUF (si bé és cert que en la FUCI es formen els futurs líders de la democràcia cristiana, no és aquesta organització un reducte antifeixista, com s'ha exagerat en ocasions), no implica que molts estudiants catòlics simpatitzin amb el nou govern nacional, de fet, els estudiants catòlics reben molta satisfacció la reforma Gentile (1923), per contra, no gaire ben acollida pels guffinis. Per la seva banda, els estudiants antifeixistes, anul·lada la *Unione goliardesca per la libertá* al 1925, es parapeten a la *Corda Frates*, una germandat estudiantil liberal i laica, amb un model organitzatiu de societat secreta. Com a la FUCI, els feixistes opten per la tàctica d'infiltrar-se dins l'organització, reclutar adeptes, i desbancar la direcció actual. En la seva campanya contra la Corda, els feixistes al·leguen, hàbilment, el flaire maçònic d'aquesta organització, la qual cosa els hi ret l'adhesió dels catòlics, matant dos pardals d'un tret, doncs així delma a la Corda, i es guanya l'entusiasta adhesió dels catòlics, que veuran amb molt bons ulls els atacs dels feixistes als seus enemics ancestrals, mentre que la direcció *fucina* està més preocupada en pensar en com manegar-s'ho per no cedir terreny als feixistes²¹⁵³.

²¹⁴⁹Les lligues juvenils burgeses cooperen amb les HJ pel seu odi compartit a la democràcia. Aquestes incrementen la seva militància a costa d'aquelles, i, el curs 1935-36, les que no s'integren a les joventuts hitlerianes, són dissoltes per la força, Kater, M.H. *Hitler youth*, London: Harvard University Press, 2004, pp.20-21. No és una particularitat d'Espanya que partit-Estat i església entrin en col·lisió per la socialització juvenil, ni tampoc que el partit-Estat hagi de cedir permetent l'activitat de l'associacionisme juvenil catòlic.

²¹⁵⁰Ibdm., p.95. Fins i tot, s'elabora un nou codi d'honor per la federació de fraternitats, en el qual, la defensa de l'honor nacional substitueix a la defensa de l'honor personal, propi d'associacions apolítiques i aristocràtiques inactuals. Aquelles fraternitats nacionalistes que prefereixen desaparèixer de la vida pública i continuar la seva activitat clandestina són les associacions més ultrareaccionàries, concretament, les d'antics alumnes (*Alte Herren*)

²¹⁵¹ *Avanguardia studentesca*, embrió dels GUF, fou fundada originàriament per estudiants de l'ANI, nacionalistes autoritaris, però ràpidament copada per escolars feixistes, segons Fincardi, M., op. cit., p.55.

²¹⁵² Sobre les esquerpes relacions entre els GUF, Gruppi Universitari Fascisti, i la direcció de la FUCI, Federazione Universitaria Cattolica Italiana, mentre que les bases d'aquesta cada cop són més proclius al feixisme, veure Rovere, L. La, op. cit., pp. 159-172

²¹⁵³ Ibdm., p. 109-110. La FUCI pren mesures contra la doble militància, com a darrer recurs per frenar la feixistització dels estudiants catòlics, no volent reconèixer una evidència: la preponderant presència de posicions filofeixistes en la seva base. Al 1929, més del 50% dels militants de la FUCI ho són simultàniament de GUF (La Rovere, p.163). Al 1930, en el context d'una crisi entre el partit i l'Acció Catòlica pel control de l'educació, és el partit que se sent amb suficient força per revocar la compatibilitat entre la pertinença al partit feixista i a qualsevol associació d'AC, entre les quals es troba la FUCI (La Rovere, p.167).

Altre tant podríem assenyalar de les universitats com la francesa, on la constel·lació de lligues i partits d'extrema dreta porten la davantera en la representació política dels estudiants, i on, a mitjans dels anys trenta, comencen a progressar, amb èxit notable, partits feixistes com el PPF de Doriot²¹⁵⁴, reclutant a molts joves catòlics poc allunyats dels postulats d'extrema dreta, la romana, on els estudiants han estat l'ingredient principal en el naixement del feixisme local, i aquest troba en l'antisemitisme una fòbia de consens entre tots els estudiants nacionalistes²¹⁵⁵, o la portuguesa, on el nacionalsindicalisme de Rolão Preto té un atractiu creixent pels joves autoritaris, fins el punt que el dictador Salazar intenta tallar de soca-rel l'epidèmia bastint unes joventuts d'Estat²¹⁵⁶. Tres exemples més, que il·lustren un universal, el de la feixistització dels estudiants universitaris.

El cas espanyol no és diferent. Al costat d'organitzacions pròpiament feixistes (junes universitàries de les JONS, SEU, i, en bona mesura, el Frente Español) se situen altres associacions no feixistes, però compatibles amb ell, que actualitzen la seva herència antidemocràtica, i mimetitzen patrons discursius i estètics (que, a la seva vegada, són també ideològics) característics dels moviments feixistes, encara que reivindiquen la seva autoria exclusiva. El cas paradigmàtic de "dreta feixistitzada" durant la II República són la JAP, organització que predica la recusació del sistema democràtic, i la seva substitució per un Estat nou, autoritari, corporatiu, i essencialment antisocialista, que ha de ser una transfiguració d'una Espanya renascuda, en marxa cap una missió universal, l'Imperi hispànic. Una organització no feixista, però que, sense dubte, acull a feixistes al seu interior, que no militaran a l'exigu partit falangista fins que fracassi el projecte de Gil, de presa de poder per la via legal²¹⁵⁷. En l'àmbit estrictament universitari, ens trobem amb la petita, però molt combativa, Agrupació Escolar Tradicionalista, AET, en els manifestos de la qual s'amenaça amb un aixecament nacional (una revolució tradicionalista²¹⁵⁸), debel·lador del sistema demoliberal i que ha de reencaminar a Espanya cap un Estat monàrquic corporatiu, que ha de ser també social, donat que, en el món present, no hi ha projecte polític amb

²¹⁵⁴ Sobre joventuts d'extrema dreta a la França dels anys trenta, veure Vavasseur-Despierrers "Jeunesse et mouvements de droite durant l'entre-deux-guerres", del dossier de la revista electrònica *Histoire Politique* consagrat a "les jeunes, sujets et enjeux politiques (France, XXè siècle)" <http://www.histoirepolitique.fr/index.php?numero=04&rub=dossier&item=33>, [Consulta: 6-04-2010].

²¹⁵⁵ Veiga, F., op. cit., especialmente les pàgines 52-55.

²¹⁵⁶ Costa Pinto, A.; Ribeiro, N. A.: "Fascismo e juventude nos promórdios do Estado Novo: a Acção Escolar Vanguarda (1933-1936), *O Fascismo em Portugal. Actas do Colóquio realizado na Faculdade de Letras de Lisboa em Março de 1980*, Lisboa: A Regra Do Jogo, Lisboa 1982, pp 229-236. Segons aquests autors, hi ha una relació directa entre la constitució de l'AEV i la dissolució dels nacionalsindicalistes, doncs el partit de Preto es componia, en gran mesura, d'estudiants als que s'havia d'enquadrar en el nou organisme estatal.

²¹⁵⁷ Báez Pérez de Tudela, J.M. op. cit., p. 144.

²¹⁵⁸ Mendoroiz, J.: "la revolución carlista", *a.e.t.*, nº 14, 27 d'abril de 1934, p.1 o José Luis Arcos Elio, "Ni de derechas ni de izquierdas: carlista!", *a.e.t.*, nº 1, 26 de gener de 1934, p.4

pretensions de prosperar sense el concurs de les masses, i, per això, és necessari subvenir a aquestes una generosa justícia social, (la qual cosa escandalitza als prohoms de la venerable Comunió). Tot això expressat amb un llenguatge descarnat, amb tints irracionalistes, que glorifica valors vitalistes (heroisme, sacrifici, desafiament a la mort...) i oreja l'extermini de l'enemic marxista. Lluny, per consegüent, de l'arcaisme verbal del tradicionalisme decimonònic, com també de la seva sociabilitat de missa, casino i partida de cartes²¹⁵⁹, i de l'anquilosament d'un carlisme parlamentari domesticat pel sistema liberal²¹⁶⁰, encara que aquests joves carlistes es diguin continuadors d'un esforç ancestral, i que refusin el feixisme espanyol pel seu desarrelament i exotisme²¹⁶¹ (mentre que admiren l'estranger). En allò que de positiu posseeix el feixisme, ja l'ha precedit molt abans el carlisme, per la qual cosa se senten els autèntics "feixistes d'Espanya". Un dels millors experts en la matèria, M. Blinkhorn, estima que existeix una verdadera feixistització de les joventuts tradicionalistes, encara que no podem estar d'acord amb les conseqüències lògiques que extreu d'aquest fenomen: al feixistitzar-se els joves carlistes, i desfeixistitzar-se Falange, després de l'escissió de la seva "ala radical" el febrer de 1935, ambdós es troben en un mateix punt, l'un d'anada i l'altre de tornada, el que fa possible el naixement d'un engendra, meitat feixista meitat no, anomenat FET-JONS²¹⁶². Si bé és cert que el partit únic neix d'un pacte que descalcifica el feixisme original, la síntesi es produeix, com ja hem dit abans, des del feixisme, i no per absència d'ell.

Després del terratrèmol provocat per l'adveniment de la República, la confederació catòlica recupera el seu esma fins a retornar a la capçalera de l'associacionisme estudiantil, al menys en quan a nombre de militants, però no en l'activisme, en el qual, aquesta associació mai ha destacat i en el qual es veu folgadoament superat per altres organitzacions com l'AET i el SEU. Els catòlics sempre intenten donar una aparença de professionalisme i apoliticisme, per la qual cosa la seva radicalització és difícil de sondejar a través del seu discurs ("únicament", es constata en els seus butlletins una major repugnància al règim democràtic). Un bon índex pot ser la radicalització de la JAP, encara que aquesta tingui poca implantació a la universitat, perquè les organitzacions catòliques es reparteixen "especialitats", enquadrant les FEC als estudiants, i la JAP als joves professionals ja graduats.

²¹⁵⁹Ugarte Tellería, J, op.cit., pp. 278-281.

²¹⁶⁰ Els joves carlistes rememoren els mites de les guerres civils decimonòniques, i desitgen emular les seves gestes, desobeint els dictats dels homes vells de "forma i actuació", Burgo, J. del, op. cit., (1939), p.25

²¹⁶¹ Mendizorrotz, "Fascismo y tradicionalismo II", *a.e.t.*, n° 12, 13 d'abril de 1934, p. 2

²¹⁶² Blinkhorn, M, op. cit., (1979), pp. 257-258

És indubtable la influència del pensament de l'extrema dreta, sent els autors tutelars d'Ors i Maeztu²¹⁶³, i la radicalització de tota la dreta post-octubre de 1934, però també cal tenir en compte la conducta dels seus afiliats en els successos estudiantils del dia a dia per a entendre la seva radicalització, en una universitat que ha de deixar de ser, definitivament, aquell oasis d'estudi i de meditació, per donar pas a una situació explosiva en què grups rivals dirimeixen les seves diferències per la dialèctica dels punys i les pistoles. Guillermo de Reyna, president de la FEC de Madrid i futur falangista, així ho interpreta: no és que els estudiants catòlics hagin bescanviat els seus principis, sinó que, els més exaltats d'aquests, s'han deixat endur pel recurs a la violència, la qual cosa ha destemperat la seva manera de pensar i obrar²¹⁶⁴. A mesura que augmenta la intensitat de la discussió política a la universitat, els estudiants més s'acantonen als extrems. En un reportatge de la revista catòlica *Esto*, d'abril de 1934, ¿ a dónde va la juventud?, es constata que la joventut està propendint a l'extremisme, mentre en el centre la *fuera de la juventud casi no existe*²¹⁶⁵. En un espai tan delimitat com el de la universitat, el factor "experiencial" i relacional, per aplicar una noció vagament "thompsoniana", és de primera magnitud per explicar la solidaritat i cohesió entre grups emparentats. L'experiència conflictiva contra l'enemic immediat (companys d'esquerres), encarnació del gran enemic (la República, el marxisme...) crea unes permeabilitats, que es filtren per les goteres del model teòric: el feixisme es constitueix com un procés, en la fluïdesa dels fets, i no en unes fronteres topogràfiques estàtiques. La metàstasi feixista a la universitat es processa a través dels vincles personals i les vivències compartides en la lluita contra un enemic comú. Aquest morbo progressa més ràpidament a la universitat que en altres espais pel seu caràcter de microcomunitat més o menys homogènia (en edat, cultura, procedència social...). Quan sigui efectiva l'hegemonia feixista a la universitat, aquesta no haurà vingut donada per conversions massives d'estudiants, que primer accedeixen a l'estat de feixistitzats, per després, alguns d'ells, fer-se feixistes en donar-se a l'alta a la filial falangista (quan el que passa és que aquests estudiant s'estan feixistitzant durant tot el període republicà i l'hegemonia feixista es produeix sobre una "àrea" políticocultural i no en la superioritat numèrica o en domini respecte les altres associacions estudiantils) i encara menys per oportunisme i resignació davant la unificació forçosa del 1937 (doncs la fusió ja s'està a

²¹⁶³ Un botó, en un article del president de la FEC de Madrid, Guillermo Reyna en el qual descriu l'essència d'Espanya com *una fe, en la religión, una misión, en la Hispanidad, una comunión, en la Catolicidad Española*, Reyna, G. de: "Misión de España", *Boletín de estudiantes católicos de bachillerato*, nº 3, març de 1935.

²¹⁶⁴Reyna, G. de: "Mirando atrás para seguir adelante", *Boletín de la Confederación de Estudiantes Católicos*, nº 2, abril de 1935, p.15.

²¹⁶⁵En les dretes, classifica a tradicionalistes, feixistes, populistes i mendigozxaes bascos, i en les esquerres arrenclera a socialistes, comunistes, llibertaris i escamots independentistes catalans, ¿a dónde va la juventud? *Esto*, de 26 d'abril de 1934, nº 16. pp.14-15.

punt de produir abans de la guerra). A diferència del partit, ningú nega el caràcter plenament feixista (i no feixistitzat) del SEU que no afegeix cap sigla més al seu nom original. És dirà que el sindicat falangista és proporcionalment més poderós a la universitat que el partit feixista a la societat, però convé recordar que els seuistes sempre van estar en minoria respecte els catòlics, que es dissoldran, com un terròs de sucre, en el sindicat únic quan arribi el moment.

Per molts estudiants, el feixisme no és una categoria, ni tant sols una doctrina, segons transmeten els testimonis, el que els porta a ell és una “afinitat”, o una “esperit”, i només aprenen a ser *falangista después de entrar en Falange*²¹⁶⁶. Els estudiants catòlics, tradicionalistes i feixistes, comparteixen unes idees motrius (patriotisme, catolicisme, antimarxisme...) que els uneixen enfront un enemic comú, que facilita processos de simbiosis ideològica que redunden en benefici de les organitzacions més combatives, disciplinades, i amb una doctrina definida, el que afavoreix a les filials dels partits polítics. Catòlics i carlistes són “associacions paraigües”, cobrint un espai polític (el de l’antirepublicanisme estudiantil) que allotja a estudiants que s’adhereixen a elles més pel que neguen que pel que afirmen. Això és així sobretot en el cas de l’AET, que veu aterrar als seus confins a joves sense cap llinatge carlista, que s’incorporen a ella per ser l’organització més inconteniblement antirepublicana, i la més combativa en el seu camp (la que sembla, per tant, més sincera), reflexa del que succeeix amb el repunt del carlisme en l’escenari polític nacional. Per això, quan apareixen els primers nuclis feixistes, molts d’aquests estudiants ingressaran a les seves files, sense cap metamorfosis extraordinària en les seves creences. Per conèixer, en xifres, les transfusions de les organitzacions catòliques i tradicionalistes al feixisme, hem utilitzat un cens d’elaboració pròpia extret dels expedients de 763 seuistes, que, al 1940, sol·liciten la seva acreditació com a fundadors del SEU unificat²¹⁶⁷. La gran majoria d’estudiants seuistes no tenen antecedent polític algun. Només fa falta reparar en les seves edats perquè quedi explicada la seva inexperiència. Molts són estudiants de classe mitjana, ni catòlics intransigents ni especialment monàrquics, que s’enquadren el que podríem anomenar una “majoria silenciosa” o massa neutra (sempre extensa en l’àmbit estudiantil) que el feixisme té l’habilitat de reclutar. FE-JONS serà la seva primera adscripció política. Després dels políticament verges, es troben els estudiants procedents de la confederació catòlica: dels 133 estudiants amb antecedents polítics

²¹⁶⁶ Testimoni recollit per Thomàs, J.M., op. cit., (1999), p. 67.

²¹⁶⁷ Aquests documents formen part dels fons del SEU custodiats a l’Arxiu General de l’Administració, fons de Presidència (09)17.1014, Sindicato Español Universitario (SEU). Són documents del SEU unificat, així que també es consideren fundadors els tradicionalistes i catòlics que s’adhereixen durant la Guerra Civil. S’ha de dir que els *camisas nuevas* que sol·liciten aquest reconeixement són una minoria en el conjunt, i entre ells hi ha alguns significats líders catòlics com Joaquín Ruiz-Giménez i Guillermo de Reyna, secretari general de la CECE i president de la FEC de Madrid respectivament, i Jesús Olazábal, secretari general dels estudiants tradicionalistes.

abans de 1936, 70 tenen dit origen (encara que, possiblement, siguin més els que en aquests tràmits no confessin els seus antecedents en l'associacionisme catòlic, ja que per descuit, per enuig amb la situació present, en la qual catòlics o falangistes competeixen per la sociabilitat juvenil, o per no tacar la seva denominació d'origen falangista).

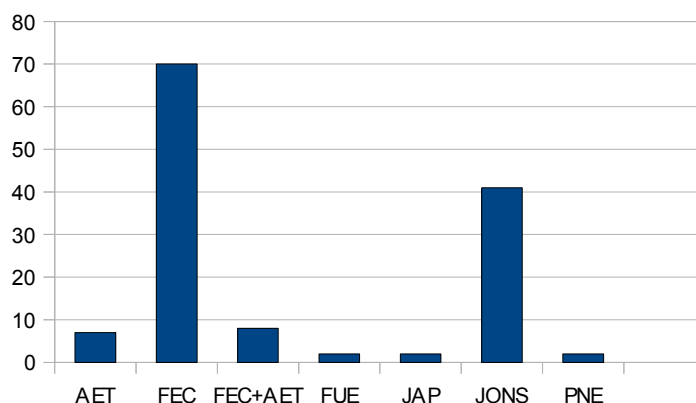

Fig. 1. Procedència dels militants del SEU amb antecedents associatius abans del cop d'Estat. Elaboració pròpia a través de les sol·licituds de camises velles per ser reconeguts com a fundadors del sindicat.

Aquestes quantitats confirmen aquella vella apreciació del D. Jato: molts directius seuistes ho són al mateix temps dels estudiants catòlics²¹⁶⁸. S'ha de tenir en compte que forces seccions locals del SEU es funden per una escissió dels estudiants catòlics o bé predomina en elles els antics estudiants catòlics, com es documenta en els casos de Còrdoba²¹⁶⁹, València²¹⁷⁰ i Saragossa²¹⁷¹. Però a diferència del que succeeix amb els tradicionalistes, la doble militància no es massa usual en el SEU de preguerra, doncs aquesta es postula com un sindicat (no una associació), polític, tot i que no filial de cap partit (però com a moviment nacional, només pot obeir aquell partit que representa el ser d'Espanya, Falange Espanyola de les JONS), que aspira a una sindicació única i obligatòria que dissolgui en el seu si a tota la resta d'organitzacions²¹⁷². A més, els

²¹⁶⁸ Jato, D., op. cit., p. 123.

²¹⁶⁹ López Villatoro, F.: *Los inicios del franquismo en Córdoba. F.E.T de las J.O.N.S.*, Córdoba: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Córdoba, 2003, p. 49. Sense anar més lluny, el primer cap provincial, Juan Antonio Sarazá, procedeix dels estudiants catòlics.

²¹⁷⁰ Els estudiants catòlics s'identifiquen cada cop més amb els falangistes i són font nutrícia de la seva militància, segons Mancebo, M. F., op. cit., (1994), p. 63. Aquest sostrat pot ocasionar, però, desajustos entre la seva base i la direcció en la interpretació del nacionalisme, que explica perquè el SEU valencià pateix constants processos de remodelació i s'expulsi d'ell als *elementos que, desconocedores de nuestros postulados, habían intentado desvirtuar nuestro credo y alterar nuestro rumbo*, *Haz*, n° 9, 12 de setembre de 1935, p.24

²¹⁷¹ Saragossa és una universitat amb un alumnat i un professorat molt conservador. És la única universitat que no se suma a la revolta universitària de 1929. Els feixistes, en franca minoria respecte als catòlics i tradicionalistes, cerquen l'aliança amb aquests per fer-se un forat a la universitat i incrementar els seus efectius a expenses de les dues associacions. Ja en una data marinerana com gener de 1934, arrel de l'atemptat contra l'estudiant Baselga, José Navarro, estudiant de la FEC i de l'AET, va presidir el bloc antifueista (A.G.A, Presidència, SEU, caixa 591, carpeta 353).

²¹⁷² El programa seuista, en el primer número d'*Haz*, n°1, 26 de març de 1935, pp. 1-2. La universitat és una microsocietat que reproduïx en miniatura l'estructura de la "gran societat". En ella, els feixismes estableixen un domini unànime, que implica la supressió de tota alternativa i la coordinació en un únic cos.

seuistes inscrits a la FEC de Madrid són expulsats després de l'assalt falangista als locals dels catòlics quan la trifulga electoral de desembre de 1934²¹⁷³. Alguns estudiants catòlics opten aleshores per afiliar-se abans a Falange que al SEU per poder conservar el seu carnet de la CECE²¹⁷⁴. La conversió es deu, més que una feixistització sobtada, a una radicalització ideològica fragmentada, en part motivada per la decepció vers un associacionisme catòlic agressiu verbalment però impotent en la seva lluita contra els estudiants d'esquerres. En la sonada vaga general de març de 1933, per exemple, els directius catòlics es limiten a mostrar públicament la seva indignació, mentre que els feixistes de les JONS, que apareixen per primer cop a escena, s'enfronten als vaguistes a trets²¹⁷⁵. L'estudiant catòlica i futura falangista, Mercedes Formica, es dona de baixa de la FEC al presenciar un assalt fueista a la Casa de l'Estudiant a Càdis, davant el qual, l'única reacció de Gamero del Castillo, aleshores president dels estudiants catòlics, és condemnar els fets públicament: no era de seu gust, diu Formica, *ofrecer la mejilla derecha si te golpean la izquierda*²¹⁷⁶. No va amb els seuistes limitar-se a condemnar la vaga estudiantil i exigir el seu dret a l'educació. Ho diu, amb totes les lletres, una nota que publica el SEU de Sevilla el 17 de maig, en motiu de la vaga general convocada per la FUE contra les la decisió del ministre Governació Salazar Alonso de fer intervenir les forces d'ordre públic en el conflicte estudiantil:

*nuestra intervención no va a limitarse a exponer pacíficamente nuestro deseo de que los estudiantes entre en clase sino que, recogiendo el carácter político del conflicto, enlazaremos nuestras consignas de normalidad universitaria con el propósito firme de machacar las resistencias que los grupos subversivos de la FUE opongan a nuestra firme decisión de que los estudiantes españoles sean nacionalsindicalistas, revolucionarios y patriotas*²¹⁷⁷.

En els estudiants que han coquetejat amb les esquerres i ara abracen el falangisme, no es produeix una convalescència en la qual s'apliquen els panys calents del

²¹⁷³ "Asaltan la casa de los Estudiantes Católicos", *El Debate*, 8 de desembre de 1934, p.2. Per exemple, el conseller nacional i cap del SEU a la facultat de Dret de Madrid, García Casas, és expulsat de la FEC (A.G.A, Presidència, SEU, caixa, 590, carpeta 327). A Alemanya, les associacions catòliques no expulsen als estudiants nazis, però sí que invalida ser militants catòlic i, alhora, tenir responsabilitats al NSDStB, precisament, quan se n'adonen que les seves bases s'estan nazificant, Steinberg, M.S, op. cit., p.85-86.

²¹⁷⁴ Per exemple, Gonzalo Cardenal, estudiant catòlic de Madrid, (A.G.A. Presidència, SEU, caixa 588, carpeta 148), s'afilia a Falange al gener de 1936, però no al SEU, precisament per poder continuar formant part de la FEC, per bé que considera com un "mateix cos" la FEC i el SEU.

²¹⁷⁵ "La huelga universitaria declarada ayer tuvo en algunas universidades derivaciones dolorosas" *ABC*, 11 de març de 1931, p.31.

²¹⁷⁶ Formica, M, op. cit., p. 51.

²¹⁷⁷ "El SEU atribuye a la FUE una maniobra política antinacional", *ABC* (Sevilla), 17 de maig de 1934, p.21.

conservadorisme per curar el xarampió revolucionari de la seva adolescència, ni, un cop recuperats, tornen a la cordura de la reverència, o a la serenor de l'apostolat catòlic, adscripcions més escaient amb la seva extracció social. L'escriptor Rafael García Serano confessa que ell i el seu camarada falangista Eduardo Ródenas es van fer de la FUE perquè aquesta *era joven, actual, con cierta fama revolucionaria y nosotras creíamos entonces que la más profesional de todas las asociaciones estudiantiles*, mentre que no els hi feien la peça los Estudiantes Católicos, *ni tampoco los independientes, ni teníamos la ideología imprescindible para formar en la AET*²¹⁷⁸. Aquests estudiants canvien la FUE pel feixisme, no per un altra cosa, i segueixen sent tan poc monàrquics com confessionals. No és, només, una qüestió d'activisme pel que es deixen atrapar per l'organització feixista, sinó per la seva imatge moderna i dinàmica i per la seva doctrina, més en consonància amb els temps.

Els estudiants catòlics incrementen militància durant tot el període republicà, la qual cosa no està renyit amb un activisme de baixa d'intensitat. Durant els tres cursos 1931-1932, 1932-33 i 1933-1934, la militància catòlica va en ascens. El curs 1934-1935, vençuda la FUE, i en bona mesura per això, la CECE perd grapa i la seva militància s'estanca²¹⁷⁹. Rafael Balbín, futur poeta de la *Cruzada*, deixa la presidència de la Junta Suprema a finals de curs, que ara és ocupada per un dels fills del "mellista" Víctor Pradera, Juan José Pradera, més polititzat que el seu predecessor. Pradera es proposa que el curs 1935-36 sigui el de l'acció, després de la letargia en la qual ha entrat l'associació en el curs passat. La CECE ha crescut quan ha estat a l'oposició, i quan no han existit alternatives, però, amb l'aparició del SEU, les coses han canviat. Pradera ve a dir que per poder competir amb el SEU, els catòlics han de posar-se al seu nivell en quan activisme²¹⁸⁰.

No només per l'apocament en l'actuació de la directiva poden sentir-se descoratjats els seus afiliats, sinó també per la mediocritat de la seva elaboració doctrinal, escandalosament manifesta, per exemple, en el cas de la JAP. Pot ser aquest el cas de Laín²¹⁸¹, o de Ridruejo, després, per cert, portaveu del sector més incorruptiblement revolucionari del falangisme. Prenguem el feixisme val·lisoletà com exemple: allí, la

²¹⁷⁸ García Serrano, Rafael, op. cit., (1983), p.105.

²¹⁷⁹No tenim dades conegudes al respecte, però entre principis de 1935 fins al XIV congrés confederal, d'octubre de 1935, no es constitueix cap federació catòlica. Un altra cosa és que la militància creixi dintre cada associació, però això és imponderable.

²¹⁸⁰Pradera, J.J, "El presidente de la Junta Suprema a los estudiantes de Zaragoza", *Crónica escolar: Revista de la Federación Aragonesa de Estudiantes Católicos*, nº1, octubre de 1935, p.1.

²¹⁸¹ Laín desdenya els *insípidos y vulgares modos de pensar de nuestra derecha católica, y una secreta e insobornable resistencia de mi alma a moverme dentro de los aburridos cuadros sociales en que cuajaban (...) los modos derechistas de entender la vida* (p.76), Laín, P.: *Descargo de conciencia*, Barcelona: Galaxia Gutenberg, Círculo de Lectores, 2003, p. 76. Encara és més visceral amb Maeztu, el pensament del qual li sembla detestablement reaccionari, p.97.

comunió entre catòlics i tradicionalistes amb jonsistes és total, fins que el SEU esdevé hegemònic i la FEC comença a emmurriar-se, màxim quan la majoria dels seus militants s'han passat a les files jonsistes. El SEU val·lisoletà es constituït per estudiants catòlics²¹⁸². Pot ser un exercici útil fer un "seguiment a la persona" i resseguir alguna trajectòria personal, com la dels germans Petschen. Els Petschen són una nissaga d'origen xilena molt vinculada al moviment catòlic local. Un d'ells, fins i tot, havia fundat l'associació d'estudiants catòlics el 1921. Educats en el col·legi jesuïta de San José, com Girón i tants altres futurs falangistes, membres de l'associació d'antics alumnes d'aquesta escola i de la FEC, opositors a la República des de bon començament, es radicalitzen per les lleis laïcistes i l'expropiació dels jesuïtes, que suposa el tancament del seu antic col·legi, i participaran en totes les manifestacions contra la FUE. Luis Petschen serà expulsat per tres anys a l'abril de 1931 per intent d'agressió al rector Torre Ruiz. El seu germà Antonio també tindrà enganxades amb les autoritats acadèmiques. Expedientat per aldarulls, serà denunciat per fer còpies de seguretat de la clau d'un laboratori amb no se sap quines intencions (a la vetlla de la sanjurjada) i amenaçar a un professor de llançar-lo per la finestra²¹⁸³. El cas arriba fins i tot als tribunals i l'alumne és expulsat temporalment. Els dos germans, es donen d'alta en el jonsisme, l'organització que concorda més amb la seva conducta exaltada, la seva fama de política, el seu odi contra la República, que a la universitat, té els seus representats en algunes autoritats acadèmiques, com el citat rector Torre Ruiz, fundador de l'Acción Republicana local²¹⁸⁴, i la FUE, i formen part del nucli dur del "jonsisme d'acció", formada quasi exclusivament per altres estudiants com ells (els Girón, Anselmo de la Iglesia, Bárcenas, Vicén...).

A força distància dels catòlics es troben aquells amb un passat a l'AET, atès el seu menor número i tenir una identitat política molt més pronunciada (com associació política, no admet dobles militàncies amb altres organitzacions) el que fa més difícil el trasplantament de militants. Com ja hem mencionat, alguns feixistes han tingut una militància purament accidental al tradicionalisme, al ser l'agrupació més bel·ligerant amb el règim republicà. En una editorial de la revista cordovesa de les Joventuts Carlistes, després convertida en la revista nacional de les JJCC, *La Bandera Española*, el fanatisme antirepublicà els porta a proclamar *somos más antirepublicanos que monárquicos*²¹⁸⁵.

²¹⁸² Gómez Carbonero, Sonsoles, op. cit., p. 276.

²¹⁸³ Causa contra A. Petschen, AHPV, sumari 184, caixa 2177.

²¹⁸⁴ Gómez Carbonero, S. op. cit., p.288.

²¹⁸⁵ "No queremos república", n°6, febrer de 1933, p.1.

Malgrat les tibantors entre les cúpules d'aquestes associacions (que supuren en el procés d'ensamblatge de totes les associacions en el SEU unificat²¹⁸⁶), les bases sempre s'avancen a les directives, condemnades a entendre's però en permanent estat de prevenció per a salvaguardar el seu espai autònom d'ingerències alienes i contenir fuites de militància. La batalla dialèctica emmetzinada entre cabdills de la JAP i del SEU, les invectives dels joves carlistes contra el feixisme espanyol per ser mera pròtesi de la genuïna tradició, el refús dels catòlics del panteisme estatal del feixisme, a la sindicació única com a autoritària²¹⁸⁷, i, inclòs, els conats de violència física entre estudiants catòlics i feixistes, com el citat assalt seuista a la Casa de l'Estudiant a Dret de Madrid, no ens ha de portar a engany. No existeix un antagonisme entre aquests joves de dretes i el feixisme, malgrat les seves innegables discrepàncies ideològiques, per altra banda, cada vegada més arraconades al grau de matís. Les rivalitats es deuen més a disputes fronteres entre àrees annexes, que insalvables murs ideològic. Paral·lel al grau de competència entre associacions per una mateixa clientela és el procés d'aparellament ideològic. Les associacions de dretes es posen en dia, conscient, o, inclòs, inconscientment, mimetitzant-se amb el feixisme, i, proporcionalment, defensen amb sobre-carregada fermesa la seva originalitat. El que no obsta perquè, a la pràctica, existeixi una col·laboració fraternal que s'experimenta dia a dia. Així, quan es produeix l'esmentada vaga contra el "separatisme", al gener de 1936, i malgrat de tractar-se d'organitzacions fèrriment jeràrquiques, les bases es solleven espontàniament, sense esperar instruccions dels seus caps, sempre pendents d'assegurar la preeminència de les sigles de la seva organització.

El pèndul del moviment estudiantil ha oscil·lat, en 1935, de la FUE a FE, segons l'editorial del setmanari *JAP* ja citat. Les úniques eleccions universitàries en les que els estudiants poden presentar les seves candidatures, a la Junta Esportiva de cada facultat, verifiquen una alça de la popularitat dels estudiants feixistes, i no precisament per ser aquests majoria numèrica, doncs el SEU a penes ultrapassa els 5.000 afiliats²¹⁸⁸, mentre que els estudiants catòlics doblen aquesta quantitat. Les primeres

²¹⁸⁶ EL SEU s'unifica a efectes pràctics el 21 de novembre de 1937, amb la redacció dels nous estatuts del sindicat en el III Congrés Nacional, encara que, jurídicament, no segella la seva unió fins al IV Congrés, ja el 1939. Així com els catòlics es dilueixen més o menys plàcidament dins del SEU (el gruix de recent arribats procedeixen d'aquests) la fusió aixeca polseguera a l'AET, gelosa de conservar la seva autonomia. Els tradicionalistes són una minoria, però provoquen incidents aparatosos per la imatge de monolitisme que vol donar el règim en construcció, la qual cosa li costa el cap al seu secretari general, José María Zaldívar, substituït pel més filofalangista Olazábal. Veure Ruiz Carnicer, C., op cit., (1996), pp.86-87.

²¹⁸⁷ Els catòlics de Valladolid, que havien protestat denotadament contra el monopoli de la FUE, ara també fan al·lusió a la sindicació única del que ha passat a ser l'organització hegemònica, el SEU, a la seva revista *Reconquista*, per exemple, ¿porque somos confesionales?, n°1, p.2.

²¹⁸⁸ Segons dades aportades per Ruiz Carnicer, extretes de fonts oficials (però que semblen bastant versemblants) el SEU, contant els estudiants de batxillerat i els alumnes d'escoles tècniques, computa uns 5100 afiliats el 1935, i dispara la seva

eleccions, celebrades el desembre de 1934, són vençudes (en l'única facultat que consta que es convoquen, Dret de Madrid), pels catòlics, en coalició amb els tradicionalistes. Els falangistes ja superen amb escreix als fueistes²¹⁸⁹. És en aquestes eleccions en les que es produeixen els incidents entre falangistes i catòlics abans esmentats, quan els estudiants falangistes intenten destruir les urnes (pel que sembla, sabedors que perdrien les eleccions, o per principis antidemocràtics, doncs com digué el seu capítost, *ser rotas es el noble destino de las urnas*), i els estudiants catòlics es resisteixen fent una rotllana al voltant dels contenidors. Més tard, els falangistes assalten la Casa de l'Estudiant, ocasionant algun desperfecte. Val a dir que, dins del moviment falangista, ni tant sols els sectors més ultracatòlics, com Redondo, s'escandalitzen massa per aquesta notícia, és més, retreuen el sensacionalisme de *El Debate*. A les eleccions de desembre de 1935, feixistes i catòlics presenten una candidatura conjunta que s'imposa a la facultat de Filosofia i Lletres. Els feixistes són els vencedors d'aquestes eleccions, no només perquè la seva ha estat la llista més votada, obtenint personalment el SEU sis places sobre onze, sinó també perquè entre els catòlics i els "neutres" electes, hi ha dos seuistes més²¹⁹⁰. Com succeeix en la universitat alemanya, on els estudiants nazis obtenen més vots que militants tenen, els estudiants falangistes aconseguen càrrecs gràcies al recolzament dels companys aliens al seu sindicat. I això es deu a la seva capacitat de lideratge en els conflictes estudiantils, a les seves investides contra la FUE, a la que fereix de mort amb la inestimable ajuda del govern radicalcedista. Això li dona un enorme prestigi entre estudiants nacionalistes de tarannà reaccionari, associats o no. Alguns dels primers s'enfunda la camisa blava, i molts altres romandran en les seves associacions, però albergant una manifesta simpatia, inclòs admiració, cap el sindicat falangista, que es fa patent en els altercats estudiantils en els que el falangisme porta les regnes²¹⁹¹, reconeixent la seva autoritat i acceptant de grat el seu lideratge. I no per pur fet

militància fins els 9.700 el 1936. Unes xifres voluminoses, però no comparable amb el muntant d'estudiants catòlics, dels que no es coneixen quantitats totals, però que, segons fonts oficials, compta amb 1.050 socis només entre els alumnes de batxillerat de Madrid, *Boletín de estudiantes católicos de bachillerato*, nº 4, abril de 1935, p.4. Per altra banda, el número d'estudiants falangistes el 1935 no està massa allunyat del total de militants del NSDStb a la vetlla de l'ascens al poder de Hitler (5.500 membres segons M.S Steinberg, p. 88), quan ja s'han apoderat de la universitat, en col·laboració amb fraternitats i associacions confessionals que la dupliquen en número.

²¹⁸⁹ Els resultats a les eleccions de representants a la Junta Esportiva en data de desembre de 1934, són els següents: 297 FEC-AET, 117 SEU, 47 FUE. "Triunfan en la elección de la junta de deportes los estudiantes católicos", *El Debate*, 9 de desembre de 1934, p.1

²¹⁹⁰ "Elecciones a la junta directiva de la Asociación Deportiva de la Facultad de Filosofía y Letras", *Haç*, 5 de desembre de 1935, p.9. Això del seuistes que es presenten com a catòlic un i l'altre com a neutre ho explica Jato, D., op. cit., p.186.

²¹⁹¹ Hem parlat ja de la vaga contra el "separatisme" català, però podríem citar altres algarades, com l'aturada d'un dia convocada pels seuistes després de la mort del seu company, el sevillà Jerónimo Pérez de la Rosa, al novembre de 1935. Els estudiants tradicionalistes i els catòlics secundes la iniciativa falangista. Jato diu d'aquesta mobilització: *conviene observar que estas huelgas no fueron ordenadas por la Jefatura Nacional, sino que surgieron de forma natural y movidas por la indignación de todos los estudiantes, secundadas de manera especial por los jóvenes pertenecientes a los Tradicionalistas y Católicos*, Jato, D., op. cit., p.173.

consumat, sinó per sintonia amb el seu missatge, tot i que, òbviament, també desitgin defensar l'autonomia del seu.

El front contrarevolucionari, coalició de les forces nacionals sota el lideratge del feixisme i tornejat per aquest, cristal·litza a la universitat abans que a l'estrada política nacional, en la qual no es forneix fins l'esclat de la Guerra Civil. Com succeeix en altres escenaris, el feixisme universitari s'ha anticipat al partit, imposant-se a la seva microsocietat abans de la conquesta de l'Estat, i, a més, anticipant la forma de compromís en la qual aquesta es portarà a terme. No devem, per consegüent, cenyir el fenomen feixista a la universitat en el SEU, sinó ampliar el seu ample de banda, on distintes senyals comparteixen un mateix canal de transmissió principal. No basta en sospesar similituds i diferències ideològiques per a calibrar el grau de feixistització (bastant feixistitzat, molt feixistitzat...). Preferiblement, s'ha de reparar en l'experiència (que ens permet rescabalar-nos de l'idealisme d'un concepte analític com el de "síntesis"), és a dir, en allò que pot significar la convivència quotidiana entre estudiants de signe ideològic compatible, en un espai petit transformat en camp de batalla d'allò polític, on descolla l'esquadrisme falangistes, a efectes pràctics d'un procés de convergència ideològica. Altre tant es podria aplicar, en l'escenari polític nacional, a FE-JONS, però aquesta vegada, per explicar la seva marginalitat. EL feixisme a Espanya no pot circumscriure's als límits de l'esparracat partit de José Antonio, ni justificar l'absència de feixisme a Espanya pel paupèrrim resultat electoral conreat per FE-JONS a les eleccions de febrer de 1936²¹⁹². L'àrea de feixistització és un procés més ampli, i menys calculable que el recompte de vots o de militants. Els potencials militants del partit feixista es troben registrats en el cens de partits més prometedors, i no de l'anèmica Falange. Un militant de la JAP a finals de 1935 no passa, -com s'ha dit- d'intensament feixistitzat²¹⁹³ a feixista quan ingressa a Falange el febrer de 1936, ni tampoc es dona d'alta del partit joseantonià per pragmatisme, tenint en compte que afiliar-se a aquest no és, precisament, una bicoca després de la victòria del Front Popular. A Espanya no hi ha un feixisme sense feixistes, però als feixistes cal cercar-los en diferents llocs.

²¹⁹² La debilitat del feixisme espanyol explicitada pels resultats electorals de febrer de 1936 ha estat un argument recurrent en Pobra de Payne, un dels pioners en l'estudi de Falange, que ha servit de partitura per una bona part de la bibliografia posterior sobre aquesta matèria. Per exemple, en la seva obra teòrica i comparativa, *Historia del Fascismo*, Barcelona: Planeta, 1995, p.332, abstruït del resultat electoral (44.000 vots, 0'7%) el subdesenvolupament del feixisme a Espanya, no només del partit. Els interrogants que Ledesma va col·locar en el títol del seu balanç sobre el feixisme (*¿Fascismo en España?*), estan, al parer de Payne, plenament justificats. En una de les seves obres més recents, *El colapso de la República*, Madrid: La Esfera de Libros, 2005, redueix el percentatge de vots de la Falange a un 0'5, que és el menor percentatge de vot aconseguit per un partit feixista a tota Europa (p.280).

²¹⁹³ Báez Pérez de Tudela, J. M., op. cit., p.133

La calma del curs 1934-1935 és aprofitada pels catòlics per incrementar els seus efectius, mentre que els tradicionalistes notaran més la competència dels seuistes, esdevenint un nucli d'irreductibles. La desaparició de l'enemic beneficia a curt termini al SEU, que recull els rèdits de la victòria, però a mitjà termini, l'anquilosament és perillós pels falangistes, i només beneficia als catòlics.

15.4. Curs 1935-136. El SEU lidera la gran vaga general contra el separatisme

El 1934-35 fou un curs relativament tranquil, sense incidents universitaris remarcables, en el qual el SEU es consolida (es dota d'un lideratge, uns estatuts, uns punts bàsics, una estructura nacional...) i expandeix la seva militància. Mentrestant, la FUE, per la seva banda, a desaparegut de moltes facultats, no poden sobreviure al setge conjunt de la repressió oficial i de les organitzacions rivals i a la seva pròpia crisi interna. Hi ha ombres, però, en aquest cercle virtuos del SEU, que amenacen en aturar el seu creixement. L'estacament no convé gens al SEU, que ha crescut a costa dels estudiants catòlics. Si la situació continua tan monòtona com fins ara, els estudiants conservadors poden optar per romandre dins a la radicalitzada en paraules, parca en fets i a cobert de riscos, associació catòlica. Diu Jato: *el Sindicato estaba lanzado en vertiginosa la carrera, si algo lograba pararlo, podría ser para siempre*²¹⁹⁴. Calia, per tant, començar el curs amb una demostració de força.

L'ocasió es produeix arran de l'assassinat del seuista Pérez de la Rosa, un estudiant sevillà, tirotejat el 6 de novembre mentre penjava pasquins anunciant *Arriba*, junt a Rivas, un dels participants al *raid* d'Aznalcollar. El SEU de Sevilla declara la vaga general, i idèntica resolució pren el SEU de Madrid, que demana la suspensió de les classes i que la bandera s'hissés a mitja asta, mentre que a Valladolid els estudiants jonsistes aturen les classes i es manifesten pels carrer²¹⁹⁵. Les tres ciutats on el SEU és més poderós. El sindicat estableix, en els seus punts bàsics, que s'oposa a tota aturada de classes, que no sigui d'imperatiu nacional. Es proclama "ordenicista", és a dir, garantia de l'ordre contra les vagues reivindicatives, la gran majoria d'elles professionals, que havien sovintejat durant el primer bienni. Per altra banda, no dubte en provocar el desordre en nom de la lluita contra els enemics de la pàtria. Ara, convoca una vaga que el sindicat deu creure de justícia patriòtica. La vaga, especifica Jato, es convoca espontàniament, sense esperar l'ordre del Cap Nacional, potser per

²¹⁹⁴ Jato, D. op. cit., p.169.

²¹⁹⁵ "Los estudiantes de Valladolid se declaran en huelga. Algunos incidentes y detenciones", *Diario Regional*, 8 de novembre de 1935, p.4.

disculpar aquesta contradicció amb els “punts bàsics”, en els que estudiants falangistes es declaren enemics de totes les vagues. A Sevilla, el rector Candil accedeix a suspendre les classes a l'Escola Industrial on estudiava Pérez de la Rosa, i recomana als degans que facin mateix als seus respectius centres. Només a la Normal, hi ha accidents ressenyables perquè el seu director s'oposa a aturar classes²¹⁹⁶. A Madrid, en canvi, els estudiants falangistes adopten una actitud violenta per parar les classes.

Havien mort abans altres seuistes, però la resposta del sindicat havia estat la represàlia violenta. Ara, es veu en cor de declarar una vaga perquè ja no té oposició a la universitat, ans el contrari, la mort d'un estudiant genera una reacció emotiva de totes les dretes.

Però el gran cop del SEU fins a la guerra civil fou la vaga contra el separatisme català. Arrel dels fets d'octubre, s'havia suspès el Patronat de la Universitat Autònoma de Barcelona i empresonat temporalment els “patrons”, amb el càrrec d'estar complicats amb la insurrecció. El Patronat era l'autor i sostenidor de l'Estatut d'Autonomia de la universitat. Després dels fets d'octubre, l'autonomia universitària persisteix, però el Patronat és suplantat per un Comissari General d'Ensenyament de Catalunya, que havia de prosseguir l'eficient tasca “tècnica” del Patronat, però esmenar la políticolingüística, revertint el procés de “catalanització universitària”. Com arreu d'Espanya, la representació estudiantil havia estat suspesa, i els locals de les associacions, clausurats. Això afectava a l'FNEC, l'associació oficial, que no cessà de reivindicar el retorn a les condicions d'abans d'octubre de 1934. Arrel d'una visita del comissari Martínez Moya al novembre de 1935, (el tercer, després d'haver passat pel càrrec des de novembre de 1934, Prieto Bances i Álvarez Rodríguez), els estudiants de la FNEC celebren una assemblea en la qual s'acorda elevar una petició al ministre perquè es restitueixi la legalitat anterior a l'octubre de 1934. En dissoldre l'assemblea, els estudiants fenecistes són increpats per una turbamulta d'estudiants falangistes, carlins i cedistes, també amb intel·ligència amb membres de la Lliga i de la federació catòlica²¹⁹⁷. Martínez Moya dimiteix, i el càrrec de comissari queda vacant. El dia 26 de gener, Villalobos dona per extingit el comissariat, sense recanviar-lo per cap altre entitat²¹⁹⁸. El règim educatiu català queda en una situació d'interinatge. Des de principis de curs, sovintegen els incidents entre la FNEC i el BEN, el Bloc d'Estudiants Nacionalistes, una organització separatista radical formada arrel dels fets d'octubre per a aglutinar tots els estudiants nacionalistes, que compte amb una estructura paramilitar

²¹⁹⁶“El elemento estudiantil expresa su duelo”, *ABC* (Sevilla), 9 de novembre de 1935, p.38

²¹⁹⁷ Figueras, A. op. cit., p.107

²¹⁹⁸ Rodríguez de las Heras, A. op. cit., p. 305.

d'autodefensa. En tornar de les vacances de Nadal, el 10 de gener, la FNEC convoca una vaga general per reivindicar el restabliment del Patronat. La vaga, pacífica, és secundada per la majoria d'estudiants i molts professors²¹⁹⁹. El BEN fa públic un manifest a favor de la vaga, que no acaba de plaure a l'FNEC, que vol guardar en tot moment les aparences d'apoliticisme i unanimitat de la classe estudiantil. En aquest manifest es fa una crida a recórrer a tots els mitjans, inclòs els violents, per aconseguir la satisfacció de les peticions autonomistes, i s'incardina explícitament responsabilitat professional i imperatiu patriòtic²²⁰⁰.

Els falangistes i els seus aliats difonen una nota on mostren la seva repulsa a la vaga «antipatriòtica» i inviten als estudiants a assistir a les aules, sense por²²⁰¹. Les esquadres falangistes estan resoltes a intervenir, però el rector imposa l'obligatorietat d'ensenyar el carnet per entrar a la universitat²²⁰². La dreta impreca de la vaga pel seu contingut polític²²⁰³ i acusa a rector i catedràtics de passius, quan no de còmplices. La vaga es desconvoca el dia 10, però cinc dies després es reprèn per pressionar a un ministeri desprevingut. És aleshores quan esclata la vaga “contra el separatisme” a tot l'Estat.

Tres dies abans, el 7 de gener, el president de la República havia dissol les corts per a la convocatòria d'eleccions. Es dona el tret de sortida oficial a una campanya trepidant, que enfronta les “dues Espanyes”. Fins a la convocatòria d'eleccions, la presidència del govern l'ocupa Portela Valladares, i Ministeri d'Instrucció Pública s'entrega a F.Villalobos, que retorna així un any després al càrrec. Tant el moderat (i maçó) Portela Valladares, com Villalobos (que en la seva anterior investidura havia hagut d'abandonar el càrrec per pressions de la dreta) són detestats pel Front Nacional pel seu tarannà liberal i dialogant i per massa tous amb les esquerres. A més, Portela i Villalobos formen part del projecte per bastir una candidatura de centre que representi una “tercera Espanya” entre els dos fronts, que les dretes saben que només a ells els hi pot robar vots. En particular, Villalobos, té un plet personal amb Gil Robles i la CEDA per extensió, els instigadors de la seva dimissió, i es tem que aplani el camí per una

²¹⁹⁹ Figueras, A. op. cit., p.112

²²⁰⁰ *Redreçament*, n^o5 (extraordinari), 1

²²⁰¹ Que diu el següent: «*compañero! Con el alma rebosante de dolor y con contenida indignación, hemos venido contemplando como el morbo separatista prendía en esta universi-dad, que nosotros queremos bien española. Ahora pretenden llevarnos a una huelga anti patriótica y canalla. ¡No os dejéis arrastrar! Entrad a las clases y así daréis una prueba de vuestro amor a España, y de vuestro coraje. ¡Abajo el Patronato! ¡Abajo la FNEC! ¡Viva España única!*». Pel redactat, però, no sembla pas falangista (manca, per exemple, l'«Arriba España»), sinó d'algun altre grupuscle antiseparatista. Adjunt al número extraordinari de *Redreçament* (exemplar disponible a l'Arxiu Històric de Barcelona).

²²⁰² *La Vanguardia*, 9 de gener de 1936, p. 10

²²⁰³ Idem. En una nota publicada als diaris catalans de la Sección Escolar de Derecha de Cataluña, s'informa que el B.N.E (sic) ha declarat la vaga a la universitat per un sol motiu, el separatisme, i comuniquen que no vacil·laran a enfrontar-se amb ell amb totes les conseqüències.

propera restitució del Patronat, que, per les dretes, és inadmissible. Villalobos, recordem, havia ordenat la suspensió del Patronat, però la situació anòmala de la Universitat de Barcelona sense Patronat ni comissariat, amb un buit de poder, creu la dreta, pot induir a prendre una decisió d'urgències que comporti el seu restabliment. Més enllà de la qüestió universitària, a la dreta li convé, en el context electoral en el qual ens trobem, que hi hagi incendis "controlats" per desestabilitzar al govern Portela i poder denunciar el clima d'inseguretat que assota el país, per tal de cremar la candidatura centrista (la intel·ligent política d'ordre públic en la seva etapa de ministre de Governació és un dels punts forts de Portela), que es considera molt perniciosa per la dreta, i atreure el vot de la classe mitjana indecisa que es pot confiar a aquesta. Són les associacions estudiantils de dretes que forment part del Front Nacional, la CECE, l'AET i els estudiants de RE, i no els falangistes, els qui convoquen la vaga inicialment.

La direcció seuista es troba en un dilema. Tradicionalistes i catòlics se li han avançat, enlloc de consensuar una acció conjunta. Salazar s'enfurisma, especialment amb els tradicionalistes, perquè aquests poden erigir-se com el braç més combatiu dels vaguistes, un paper que li pertoca als falangistes²²⁰⁴. Salazar i la resta de la direcció del SEU sap el que s'hi juga, doncs una vaga d'aquesta magnitud contra el separatisme és una causa transversal que pot mobilitzar a molts estudiants dels dits "indiferents", de tènue nacionalisme espanyol però superficialment polititzats, que li atorguin al sindicat la majoria estudiantil tan cobejada. De la Universitat autònoma de Barcelona, corrien notícies alarmistes com la que el castellà és marginat, que la majoria d'assignatures s'imparteixen en català, que fomenta el separatisme entre els estudiants... El cap territorial del SEU de Catalunya, José Guitart, havia publicat poc abans a *Haz* xifres sobre la desbandada en l'alumnat que havia provocat la catalanització universitària, *cubil infame de antipatria*²²⁰⁵. Per tant, Salazar és conscient del que pot perdre. Però Salazar, que dins el partit, forma part de la corrent que advoca per no subscriure cap pacte amb la coalició antimarxista del Front Nacional²²⁰⁶, no vol fer seguidisme a les associacions de dreta, doncs sap que aquestes poden treure uns rèdits electorals que

²²⁰⁴ Ibáñez Hernández, R.op. cit, p.143.

	1932-33	1933-34
Facultat de Dret	1235	363
Facultat de Medicina	1449	839
Facultat de Farmàcia	450	225

Haz n°9, 12 d'octubre de 1935, p.11. Segons dades oficials, però, la facultat de Dret té 700 estudiants al curs 1932-1933 i 543 el curs següent; Farmàcia, 327 el curs 1932-1933 i 254 el següent; i Ciències (Medicina), 1.008 alumnes el curs 1932-1933 i tant sols 543 l'any següent. Dades extretes de l'Arxiu Històric de la UB A-V 37/1/1/3, caixa 3, carpeta 2: *Uso del catalán y del castellano en la universidad: estadísticas*. Les dades de Guitart, per tant, s'inflen per al curs 1932-1933 (Universitat preautonòmica) i s'esllavissen per a la Universitat autonòmica (tot i que en el cas de Ciències, la realitat supera la ficció). Tot i manipulades, assenyalen una tendència correcta, encara que les causes que atribueix per explicar-la siguin capcioses.

²²⁰⁶ Ibáñez Hernández, R. op. cit., p.152.

no beneficien en res a Falange, al contrari, doncs aquesta aliança pot ensutzar la imatge revolucionària del partit. De fet, els estudiants catòlics, nombrosos però poc destres en la lluita, i els tradicionalistes i monàrquics, combatius però molt minoritaris, sabien que necessiten del SEU, i des de fa algun temps ja es senten veus a favor d'un pacte antimarxista a nivell universitari, com el que s'està a punt d'esdevenir a escala nacional. Prendre la iniciativa significa forçar als falangistes al pacte, i així, evitar les fugues de militància cap al SEU. A curta distància, Salazar vacil·la, doncs, ja que ha perdut la iniciativa, no vol perdre el lideratge falangista (aquest, però, ja s'està produint de forma "natural"). Per això, Salazar publica una consigna en primera plana del número del 20 de gener (quan molts seuistes de províncies ja estan fent vaga), en la qual exhorta als estudiants a estar a l'expectativa de les ordres del comitè central:

*Camaradas estudiantes: vivid vigilantes y atentos a las órdenes de la Jefatura Nacional del S.E.U. En estos momentos, contamos una vez más con vuestra disciplina férrea y absoluta. Ni un grito, ni una protesta, ni un movimiento de mano sin haber recibido la orden para ello...La Jefatura vigila. Guardad vuestros ímpetus y esperad las órdenes (...) La huelga está pendiente y anunciada. Cuando se declare, cumplida como un sólo hombre*²²⁰⁷.

La vaga ja feia quatre dies que durava. Però Salazar sap que no pot prendre la primogenitura del radicalisme davant les altres associacions. Quan es doni l'ordre, *a la voz de "firmes", soltad los libros y coged lo que más os sirva para la lucha. A la voz de "carguen", ya sabéis lo que hay que hacer. No queremos destrozos de material descargad vuestras energías contra algo más duro, como es la cabeza de algunos, y si es necesario arrojar a alguien por la ventana, hacedlo, que la Jefatura y España os lo ha de agradecer*²²⁰⁸.

Després d'aquesta invitació a l'homicidi, no és creïble, per tant, que la demora en convocar la vaga es degui a la pacient espera (no a la "por", com ja s'ha volgut deixar clar en aquest expressiu paràgraf) d'una decisió del ministre Villalobos, o al seu rebuig a la vaga com a mètode de lluita, o, com defensa Jato, ja que el SEU no desitjava un petita foguera, sinó, un incendi, i estava esperant la brisa perquè aquest s'estengués²²⁰⁹. Més aviat, a la cautela per no aparèixer com un component més

²²⁰⁷ "Los estudiantes de toda España impulsados por el Sindicato Español Universitario se levantan contra el separatismo catalán", *Haç*, n° 13, 20 de gener de 1935, p.1

²²⁰⁸ Idem

²²⁰⁹ Jato, D. op. cit., p.199.

d'aquest pacte reaccionari, equivalent a la universitat del Front Nacional. La "consigna" de Salazar, però, no és pas obeïda a molts llocs de províncies, com reconeix posteriorment, des de la direcció seuista (*los Sindicatos provinciales brotaron sin orden alguno, se alzaron en protesta enérgica sin haberse dado aún la orden definitiva*²²¹⁰). Quan el SEU declari la vaga general de comú acord amb catòlics i tradicionalistes, Salazar s'excusarà en les necessitats de les províncies per explicar aquesta declaració conjunta²²¹¹. El SEU té els seus assentaments principals a Madrid i Valladolid, però està pobrament implantat en algunes províncies, on els falangistes estan avesats a compenetrar-se amb els tradicionalistes i les molt concorregudes associacions catòliques, com ara Saragossa i València.

La vaga general, sense la participació falangista en els seus feus més importants, comença el dia 15 de gener, el mateix dia que n'hi ha una de convocada per l'FNEC a Barcelona. El primer front d'hostilitats fou Sevilla. Els estudiants antimarxistes sevillans assalten la biblioteca de Dret i fan una foguera amb llibres "antipatriòtics" i es manifesten pels carrers de la capital andalusa al crit de "visca Espanya única". El rector suspèn classes²²¹², que es reprenen el dia següent. Els estudiants catòlics no se sumen a la vaga com a organització, doncs es mantenen fermes en el seu professionalisme, però, segons afirmen els mateixos vaguistes, sí a títol personal²²¹³. Per la seva banda, la FUE polititzada, és a dir, comunista, intenta oposar resistència, mentre que la corrent professionalista dona per dissolta aquesta federació a Sevilla²²¹⁴. Mentre, a Còrdova, és el SEU qui porta la iniciativa²²¹⁵. El dia 17 és produeixen greus incidents a Barcelona i Madrid. A Barcelona, té lloc l'anomenada «batalla del bar»: un grup de falangistes (12, segons *Haz*²²¹⁶ potser tots els seuistes matriculats a la Universitat de Barcelona), topen amb un grup d'estudiants del BEN²²¹⁷. Des de la «batalla del bar» i fins al dia dels comicis electorals, diàriament hi ha altercats entre esquadres falangistes (formades per estudiants i legionaris del barri Xino i engreixades amb individus d'altres filiacions, com

²²¹⁰ "El Sindicato Español Universitario pone de relieve su fuerza numérica y su espíritu de disciplina en una huelga general, de protesta contra el separatismo catalán", *Haz*, nº 14, 14 de febrer de 1936, p.1.

²²¹¹ "Circular a todos los jefes provinciales", de 22 de gener de 1936, citada a Zayas, Alfonso de, op. cit., pp.72-73.

²²¹² *ABC*, 16 de gener, p.33

²²¹³ *Idem*.

²²¹⁴ *ABC*, 17 de gener, p. 24.

²²¹⁵ *Idem*.

²²¹⁶ *Haz*, nº13, 20 de gener de 1935, p.10.

²²¹⁷ Segons Fontana Tarrats, després de la batalla del bar, la Universitat és «conquerida i copada» pels falangistes, la qual cosa és una bravata, a *Los catalanes en...*, p.31.

les Juventudes Antimarxistas de España)²²¹⁸ i estudiants catalanistes²²¹⁹. A Madrid, els incidents més greus ocorren a la facultat de Dret, on AET, FEC i RE formen el comitè de vaga²²²⁰. Els estudiants catòlics sí donen suport a la protesta en les seves "afirmacions substantivament hispàniques" sense que això signifiqui solidaritzar-se amb altres actituds particulars o polítiques "accidentals" al moviment²²²¹. *ABC*edulcora o, directament, tergiversa, un fets que els documents interns de la facultat expliquen amb profusió de testimonis i tot luxe de detalls. Segons aquest diari, els estudiants es manifesten pacíficament, fan una pancarta que pengen de la façana principal de l'edifici que dona al carrer San Bernardo, que fou retirada, però els estudiants tornen a penjar. Acudeix el degà Posada a posar pau, envoltat de bidells i d'estudiants d'esquerres, i comença aleshores un ball de bastons en el qual, dos ajudants de Jiménez de Asúa, A. de la Fuente i Eduardo Ayala, empunyen armes, el primer una pistola i el segon una navalla. Davant aquesta actitud intimidatòria dels dos auxiliars, els estudiants es disgreguen pacíficament²²²². Però el que succeí realment fou prou diferent. L'expedient d'instrucció del cas²²²³, elaborat pel jutge instructor del comitè disciplinari format a afectes de depurar responsabilitat (en el qual consten la declaració, ni més ni menys, de vint testimonis) explica amb detall la cronologia dels fets. Tots els testimonis són força coincidents. A primera hora del matí del dia 17, una munió d'estudiants reparteix pamflets, fa enrenou, llança proclames polítiques i crida a la vaga. En repetides ocasions, amb intimidació i violència, els antimarxistes van tractar d'aturar la classe del Recasens Siches, com explica aquest mateix catedràtic. Els estudiants assalten la classe, recluten simpatitzants i roben la pissarra. Els estudiants sollevats envaeixen també la Biblioteca i la Sala de Lectura, on el bibliotecari, E. Ayala, és increpat pels estudiants per llegir *El Socialista*. Acte seguit, els estudiants irrompen al deganat, forçant el pany, i pengen des del seu balcó, una pissarra amb proclames contra el separatisme i a favor de la unitat d'Espanya. El degà, junt a alguns professors, foragiten els estudiants, i s'hi tanquen dins, però aquests tornen a entrar per la força. Ayala forceja amb els estudiants i algú li clava un cop al cap, aquest reacciona amenaçant els estudiants amb un tallapapers. Aleshores, un grup d'estudiants intenta

²²¹⁸ Organització relacionada amb el sindicalisme lliure. Edita el diari *Presente!*. Durant la vaga d'estudiants convocada per l'FNEC, són detinguts dos provocadors d'aquesta associació, Antonio Manuel Muñoz i Gabriel Quero, *La Publicitat*, 10 de gener de 1935, p.2.

²²¹⁹ Persecucions, trets, assalts dels feixistes als locals de la FNEC, manifestos i contra-manifestos, escorcolls, càrregues policials i intervenció, sobretot pel bàndol falangista, d'elements aliens a la universitat, és la rutina diària a la universitat de Barcelona entre el 30 de gener i el 7 de febrer, fets que es poden seguir a la seva secció d'ensenyament del diari *La Publicitat*.

²²²⁰ Jato, D. op. cit., p.199.

²²²¹ *ABC*, 18 de gener de 1936, p. 25.

²²²² "La protesta estudiantil contra los separatistas catalanes repercutio ayer en la Universidad Central", *ABC*, 18 de gener de 1936, p.25

²²²³ AHUCM, expedient 101/07-05.

agredir al degà González Posada amb una barra de ferro. El professor De la Fuente s'encara als estudiants esgrimint una pistola, i els estudiants es dispersen. Els bidells tenen una actitud negligent, com denuncia el jutge instructor, doncs diuen no poder identificar a cap dels estudiants agressors (l'expedient d'instrucció demana que siguin apercebuts). Només quatre estudiants són identificats pels professors que assistiren a l'escena. Un d'ells és un dels cabdills de la revolta, el tradicionalista E. Álvarez y Díez de Ulzurún, instigador confés de l'assalt a la classe Recasens Siches. R. Miguel López és imputat del delictes d'intent d'agressió al degà. Aquest es defensa peregrinament, argumentant que subjectava la barra perquè el rector no fos colpejat. Miguel López és expulsat durant dos anys de tota universitat, amb la prohibició de poder traslladar l'expedient a qualsevol altra universitat de l'Estat. Díez de Ulzurún, és sancionat amb pèrdua del curs i la prohibició de traslladar expedient, i dos imputats més, J. Bento Cabrerizo i C. García de Polavieja, amb la pèrdua de la matrícula a totes les assignatures a la que estiguessin inscrits, amb prohibició d'exàmens extraordinaris. E. Ayala és exculpat per l'ús del tallapapers pels atenuants de l'ofuscació del moment, perquè no hi intencionalitat en el seu ús, i "per no ser dit instrument arma adequada per a repel·lir una violenta i positiva agressió". De la Fuente, confessa que va esgrimir una pistola, que posseeix, però, de forma legal. El jutge instructor reprova que es transportin armes de foc dins la universitat, però, al tenir llicència, l'acció de A. de la Fuente no pot tenir categoria de delictes, malgrat lesionar greument el fur universitari.

Salazar envia una nota a la premsa en la qual manifesta que els estudiants falangistes s'han abstingut d'actuar perquè confien en la reacció de Villalobos, al qual fa un ultimàtum: de no prendre una decisió immediata, no se sap exactament sobre què, el SEU es declara en vaga, no tan pacíficament com els seus companys²²²⁴. L'actitud dels falangistes madrilenys sembla haver estat, certament, expectant, en guàrdia però sense desembeinar. L'únic testimoni que fa menció expressa dels falangistes en la seva declaració davant el comitè disciplinari és el professor auxiliar S. Lissarrague, fundador del Frente Español, que havia estat falangista de primera hora, per tant, els coneixia bé. Lissarrague explica que els falangistes sostenen algunes entrevistes amb ell per explicar-li el motiu de la mobilització, i, tot i solidaritzar-se amb la causa, no participen de l'avalot. No tenia perquè mentir Lissarrague per protegir-los, quan cap falangista havia estat identificat com a agressor. Aquest sobtat seny dels falangistes, mentre que els seus companys monàrquics assalten furibundament el deganat, ve únicament donat per la seva voluntat de distingir-se de catòlics i tradicionalistes. Però

²²²⁴ ABC, 18 de gener de 1936, p.25.

Salazar sap que no pot apurar gaire més, doncs corre el risc de quedar malament amb els seus socis naturals. A Valladolid, el dia 21 de gener, els tradicionalistes publiquen una nota molt crítica al *Diario Regional* en la qual diu lamentar l'actitud del SEU, que, *olvidando el apoyo prestado por nuestra parte, se han opuesto a una huelga española*²²²⁵

El dia següent, però, AET, FEC i Secció escolar de RE “aconsellen” als seus afiliats que depolin la seva actitud rebel, fins que el ministre no s’hagi pronunciat sobre les sancions als professors armats²²²⁶. Però, al no fer menció el comunicat de la junta de govern a sancions contra els professors, i, en canvi, si contra els estudiants que han intentar agredir al degà²²²⁷, és aleshores que el SEU, l’AET (la principal afectada per les sancions que puguin imposar el consell de disciplina format per dilucidar els fets del dia 17), i les Joventuts de RE, declaren la vaga a tota Espanya, mentre que la CECE declina tota responsabilitat del que pugui succeir a partir d’ara, i es desentén de tota manifestació amb “sabor polític” que pugui comportar el moviment, que estaria, tanmateix, justificada. Els seus afiliats se sumen a la vaga, quan sempre han censurat aquests procediments²²²⁸. La JAP, que rebutja, en circumstàncies normals, que la política entri a la universitat, en aquesta situació fa una excepció, doncs els estudiant han de rebel·lar-se contra unes autoritats que són incompatibles amb la funció de la universitat tradicional; fins que no es restableixi aquesta, l’estudiant té permís per mesclar-se en política²²²⁹. Les tres associacions envien una nota de premsa de rèplica a Villalobos, signada per B. Ochoa (AET), Salazar (SEU) i Pradera (CECE) declarant oficialment la vaga²²³⁰. Ara, a la petició de tallar les ales a les pretensions de la Universitat de Barcelona de recuperar la seva autonomia, s’afegeix l’exigència de sancions als dos auxiliars de Jiménez de Asúa, i l’indult dels estudiants imputats i les dimissions de Villalobos, Cardenal (rector de Madrid) i Alas Argüelles (rector d’Oviedo, del que remoreja la seva inclusió en la llista socialista). Al dia 23 de gener, una comissió d’estudiants integrada per quatre representants de les associacions

²²²⁵ *Diario Regional*, “Incidentes estudiantiles en Valladolid”, 21 de gener de 1936, p.8.

²²²⁶ *ABC*, 19 de gener de 1936, p.54.

²²²⁷ El ministre Villalobos havia anunciat també severes sancions disciplinàries contra els estudiants, sollevats per raons polítiques, i, per tant, completament alienes a la universitat, “El ministro anuncia la imposición de severas resoluciones disciplinarias a los estudiantes”, *ABC*, 18 de gener de 1936, p.25.

²²²⁸ De la vaga havia dit la revista dels estudiants catòlics saragossans que *el emplear la huelga como medio de expresar la indignación universitaria, aparte de constituir un absurdo, no vemos la relación entre la protesta y el abandono de las clases, es además, un olvido fundamental de los deberes que como universitarios españoles nos impone la Patria (...) Lo que va contra la Universidad va también contra España*, a “Notas federales”, *Crónica Escolar: Revista de la Federación Aragonesa de Estudiantes Católicos*, n° 2, 16 de novembre de 1935, p.3. Ara, clar està, la justifiquen per deure patriòtic: *tampoco nadie como nuestras organizaciones tan opuestas a consentir todo lo que de alguna forma se haga contra la Universidad de España, que defenderemos siempre con todos los medios a nuestro alcance*, al n° 6, febrer de 1936, p.1.

²²²⁹ “los estudiantes católicos se han rebelado contra los catedráticos pistolero y sus ayudantes matones”, *J.A.P.*, n° 51, 1 de febrer de 1936, p. 3.

²²³⁰ “Las agrupaciones estudiantiles replican a la nota del ministro de Instrucción”, *ABC*, 22 de gener de 1936, p.33.

antimarxistes, Salazar, Pradera (CECE), Ochoa (AET) i Aguirre (RE), es reuneixen amb Villalobos i Portela, per negociar la suspensió de responsabilitats dels més de 50 estudiants antimarxistes encausats i demanar la sanció als professors que han esgrimit armes contra els alumnes, a més de pressionar perquè es castigui als estudiants i professors autonomistes a Catalunya, i que el Patronat no sigui restablert. Villalobos es nega a negociar fins que els estudiants no reingressin a classe, doncs no accepta el xantatge dels estudiants (per altra banda, no podia ser d'altra manera donades les pretensions dels estudiants antimarxistes) i les quatre associacions declaren "la vaga general indefinida". Es consensua la maniobra a seguir: les tres associacions han de declarar conjuntament la vaga, els lemes unitaris són els mateixos, "Viva Espanya única", "per la Universitat tradicional", evitant aquells de significació política que poden identificar els estudiants amb algun partit o tendència (s'eviten crits com "Arriba España" o "Visca el rei"). Al marge de la voluntat d'arribar a un acord mínim sense que els matisos polítics puguin ser un obstacle per la unitat, la teòrica innocuïtat política d'allò que es reivindica ha servir per esvanir l'acusació de "maniobra política" que els hi fan les autoritats acadèmiques i polítiques, i que aquests estudiants antimarxistes tant cops han recriminat a la FUE.

Els mateixos fets es repeteixen en totes les facultats: les associacions distribueixen les "instruccions" unitàries per donar poc marge a la improvisació. Els SEUs de províncies es declaren en vaga, com recorden els mateixos seuistes, en rebre les ordres emanades del comitè central²²³¹, un telegrama que Jato descriu com "anodí i convingut"²²³². El SEU de Madrid, per tant, accepta ara la protesta conjunta, prèvia negociació de les condicions, en les que s'acorda que el contingut polític no vagi més enllà de l'antimarxisme, l'antiseptisme i el nacionalisme. Ara bé, en la circular que s'envia des de la direcció central a tots els caps provincials, Salazar comunica que les tres associacions s'han posat d'acord a que el cap únic fos el mateix Cap Nacional del Sindicat²²³³, la qual cosa sembla força inversemblant, i sembla ser un pretext per justificar un pacte amb el que abans s'ha mostrat tan inflexible.

A Madrid, la vaga comença a Dret i es contagia a totes les facultats i escoles tècniques i especials i instituts de secundària. Es localitzen incidents en algunes facultats, sobretot a Medicina, on resisteix una cèl·lula comunista important. El rector declara la suspensió de totes les classes el dia 24 per evitar mals majors. La vaga estudiantil

²²³¹ En els testimonis dels sol·licitants del carnet de fundador del SEU, tots els militants de províncies testimonien que es van sollevar en rebre ordres de capitania central.

²²³² Jato, D. op. cit., p. 201.

²²³³ Citat a Zayas, Alfonso de, op. cit., pp. 72-73.

s'estén a províncies. El dia 22, comença a Oviedo, on els estudiants esbronquen al rector, Alas Argüelles, per la raó abans citada, a Valladolid (on el SEU és l'associació majoritària), on els antimarxistes es fan amos de la universitat (per això, els enfrontaments són menors), prohibeixen l'entrada a classe, i arriben a expulsar de males maneres al rector que intenta negociar amb ells, a València, on la FUE continua tenint una presència destacada, molts estudiants es neguen a abandonar les aules, desencadenant-se el previsible ball de bastons, a Saragossa, els estudiants vaguistes aturen classes, i es manifesten pels carrers de la ciutat i el claustre saragossà, que no s'ha estat mai per romanços, anuncia sancions a tots els estudiants dels cursos absentistes. A Sevilla es paralitza tota activitat docent, mentre a Salamanca, els vaguistes agredeixen al degà de Medicina. Finalment, també hi ha aldarulls a Màlaga; el dia 23, engega la vaga a Granada, Ciutat Reial (on hi ha una col·lisió violenta entre comunistes i antimarxistes, amb ferits), Bilbao i Toledo. El dia 24, s'inicia a Múrcia, Alacant, Sant Sebastià (a l'institut de secundària es viu un enfrontament entre guàrdies d'assalt, que penetren al centre educatiu, i estudiants armats, amb detencions d'estudiants), La Corunya i Segòvia i el dia 25, se sumen Santiago, Teruel, Gijón, Plamplona i Palència.

El dia 24, mentre a la universitat central romanen les classes aturades, una comissió d'estudiants formada per Salazar, Ochoa i Pradera visiten a Portela, amb la intenció d'oferir-se a cercar una solució conjunta al conflicte. Portela fou condescendent amb els estudiants i els hi dona confiança (el mateix Jato, gens sospitós de simpaties per l'aleshores "President del Consell", diu que Portela fou "molt cordial"²²³⁴) però elegantment taxatiu, no es deixa estovar per la bona predisposició dels estudiants per acabar amb un conflicte que ells mateixos han començat, doncs són ells qui han de cedir abans que el govern s'avingui a negociar. A més, pondera que aquest gest arriba massa tard, doncs els estudiants només han optat per la via del diàleg quan ha descendit el ritme de la mobilització, i adreça als estudiants al ministre Villalobos, a qui atorga plens poders per prendre les decisions que calgui, *también lo referente a las sanciones que se pudieran adoptar tanto de orden escolar y disciplinario como de orden gubernativo*²²³⁵. No oblidem que estudiants han estat exigint públicament la dimissió del ministre. Enemics visceral de les vagues quan les organitzen els seus rivals (actitud "masoquista" dels estudiants, doncs va en detriment de l'educació i la cultura, moviment polític encobert...), els estudiants antimarxistes estan protagonitzant

²²³⁴ Jato, D. op. cit., 204

²²³⁵ "El señor Portela da cuenta de la visita que le ha hecho esta mañana una Comisión de estudiantes", *La Vanguardia*, 24 de gener de 1936, p.23.

la vaga estudiantil més llarga de totes les que esclaten durant la República. Cal, doncs, posar-li fi d'alguna manera. Però les seves pretensions han estat massa ambicioses: no aconseguir cap de les seves exigències, malgrat que la finalitat de la vaga hagi estat fer una exhibició pública d'unitat de totes les forces nacionals contra el separatisme i el marxisme (una *performance* política perfecte per la candidatura del Front Nacional) podria deixar un gust agre dolç, a victòria mutilada, o pitjor, donar una imatge frívola, de “rebels sense causa” ja que, a la pràctica, s'ha estat una setmana amb les classes aturades per no res. Pels catòlics, cal retornar a classe immediatament abans d'arribar a la fase de desgast, en la qual l'èxit de convocatòria se'ls hi pot girar en contra. Una comissió d'estudiants catòlics (sense falangistes i tradicionalistes), visiten a Villalobos com els hi ha convidat a fer astutament Portela, i aquest reitera que no negociarà fins que no es normalitzi la situació, i recomana als comissionats que reprenguin les classes el dilluns dia 27. Les reunions amb Portela i Villalobos són presentades com una victòria pels estudiants antimarxistes²²³⁶, doncs ambdós haurien transigit a pactar amb els estudiants (quan realment, només es comprometen a estudiar les seves peticions sempre i quan es reintegrin a classe), la qual cosa els hi permet posar punt i final a la vaga. Tanmateix, Villalobos no té cap intenció de prendre una resolució a curt termini en allò que ateny a la qüestió de la universitat catalana, un assumpte delicat, que genera molta divisió d'opinions, i, que, per tant, “no convé” a un govern provisional amb data de caducitat, la principal missió del qual és organitzar la convocatòria d'eleccions²²³⁷.

El dia 26, es diaris publiquen una nota signada per Salazar, Pradera i Ochoa, en la qual donen per acaba la vaga tot esperant que siguin satisfetes les seves peticions:

Unánimemente demostrada en todos los centros docentes de España la viril protesta contra los sucesos separatistas ocurridos en la Universidad de Barcelona, y no queriendo cerrar las fuerzas coaligadas un solo camino para que se reanude la vida universitaria, deseando no brindar al señor Villalobos un solo motivo para que deje impune las manifestaciones separatistas, han dispuesto aplazar el movimiento reanudando la asistencia a clase, en espera que sean satisfechas sus justas reivindicaciones, y, en especial, la formación de causa contra los profesores Lafuente y Ayala, ya que no somos ni organismos ansiosos de pretextos para no estudiar, ni

²²³⁶ Jato, D. op. cit., p.204. Diu Jato que *se había conseguido hacer pactar al Gobierno con los estudiantes*, i, aleshores, *la huelga se dio por terminada*.

²²³⁷ Rodríguez de las Heras, A. op. cit., p..20.

*tampoco deseamos la explotación de posiciones de ventaja ante unos Poderes públicos generalmente claudicantes*²²³⁸.

És a dir, els estudiants només “ajornen” el moviment, a l’espera que es concedeixi allò que demanden, especialment el que sembla més factible (la sanció a de A. de la Fuente i Ayala), i es preocupen per deixar clar que no són estudiants amb poques ganes de fer classe, ni tenen gaire afecció a les vagues, però que estan en “posicions d’avantatge” enfront un poder dèbil, doncs han sol·levat “unànimement” a la classe estudiantil, i ho poden tornar a fer. Els signants assumeixen tota responsabilitat en els delictes amb els que puguin haver incorregut els seus coreligionaris, i anuncien que el seu capteniment serà, a partir d’ara, d’una vigilància crítica.

La vaga triga uns dies a difuminar-se en algunes províncies. Als seuistes els hi interessa, de fet, allargar simbòlicament la vaga en alguns punts, per tal de desmarcar-se una mica d’aquest front estudiantil antimarxista, dels “benjamins” dels promotors del Front Nacional²²³⁹. En el balanç de la vaga, *Haz* diu que aquesta ha estat una ocasió per *hacer patente las diferencias que nos distinguen de cuanto existe y ha existido en organizaciones de este tipo*²²⁴⁰, al marge d’una demostració de força, que també.

Indubtablement, el SEU surt reforçat d’aquesta vaga. Les seves sigles s’han fet populars fora de l’àmbit estudiantil, quan abans el sindicat és simplement conegut com a “Falange”. Salazar explica que els periodistes el citen per entrevistar-lo, quan el sindicat mai abans havia merescut l’atenció de la premsa generalista²²⁴¹. Dins de la universitat i els instituts, la vaga reporta el tipus de propaganda que una organització “amb pas militar” necessita. El protagonisme dels falangistes a primera línia, els hi tributa un augment de les adhesions, provinents sobretot dels estudiants catòlics. Per altra banda, s’ha posat en evidència la decadència de la FUE, que llevat en algun indret puntual com a València o Ciències de Madrid²²⁴², ha estat incapaç de resistir a l’envestida dels vaguistes i protegir el dret dels seus afiliats i d’altres estudiants contraris a la vaga, a assistir a classe. Fins i tot allà on són capaços d’oferir una mínima oposició, com a Medicina, l’agressivitat i magnitud del moviment deixa estupefactes als fueistes. El president de la Junta General de la FUE de Medicina ordena no contestar a les provocacions dels antimarxistes, mentre que els socis i altres

²²³⁸ “Los estudiantes acuerdan, provisionalmente, la vuelta a las clases”, *La Vanguardia*, 28 de gener de 1936, p.30.

²²³⁹ Jato, D. op.cit., p.204.

²²⁴⁰ “El Sindicato Español Universitario pone de relieve su fuerza numérica y su espíritu de disciplina en una huelga general, de protesta contra el separatismo catalán”, *Haz*, 14 de febrer de 1936, p.1.

²²⁴¹ Citat a Zayas, Alfonso de, op. cit., pp.72-73.

²²⁴² “El plan perturbador de las derechas. Conflictos estudiantiles en Madrid y provincias”, *El Socialista*, 22 de gener de 1936, p.2

directius són partidaris d'una resistència activa²²⁴³. La, ja, vella guàrdia de la FUE de Medicina, Tagüeña, Simarro...resisteix als falangistes, i alguns estudiants "independents" els hi donen un cop de mà (el mateix dia, diu Tagüeña, 50 d'aquests estudiants s'afilien a la FUE). Un cant de cigne per aquesta organització, *como revivir viejos laureles*²²⁴⁴. Excepte aquests focus de resistència aïllats, la FUE no pot fer front a l'envit dels antimarxistes. Inclòs en algunes universitats, com la de Sevilla, la federació es desintegra als primers xocs²²⁴⁵. Com porta temps fent, la FUE es limita a enviar uns lacònics comunicats a la premsa en els que exigeix a les universitats sancions contra les bretolades dels estudiants antimarxistes, en ares a desterrar tota política de la universitat. Protesta, així mateix, per la decisió de Villalobos de tancar la universitat enlloc de garantir el dret als estudiants a fer classe. És de justícia dir que aquests arguments no són menys polítics que quan eren els catòlics qui s'omplien la boca, contra la FUE, de "grans discursos" com el de la immunitat política de la universitat. Aquest renascut "apoliticisme" és inconsistent i no poc contradictori, no endebades, poques setmanes abans, en el V Congrés de la UFEH, han triomfat definitivament els partidaris de la polititzar l'organització. Apel·lar a l'ordre i la legalitat, quan el govern, amb el consentiment, quan no amb el desig exprés de les autoritats universitàries, havia erosionat el poder de la FUE a la universitat durant tot el segon bienni, sembla una mostra d'impotència o, directament, absurd. Segurament, la FUE s'hauria endut més adhesions si hagués assumit la seva autodefensa enlloc de confiar-la a les autoritats, que, ni tenen voluntat, ni tenen recursos per portar a l'ordre als agitadors. Tampoc la FUE els tenia. Les esquerres no s'acaben d'explicar el perquè de tot plegat del fenomen universitari. Pel diari *El Socialista*, la universitat no pot ser altra cosa que progressista, des del moment que els estudiants han estat l'avançada de la República, la qual cosa delata que les esquerres *han tancat als ulls* a la dinàmica del moviment estudiantil des de 1931, segurament perquè el que veien no els hi agrada gens ni mica. Nega el conflicte d'idees a la universitat, doncs el que està tenint lloc és un enfrontament entre estudiants i pistolers feixistes. La vaga tampoc té un caràcter específicament estudiantil, sinó que forma part de la campanya electoral de la dreta. Contra les provocacions dels "senyorets" feixistes, no hi ha altra solució que intervinguin les forces d'ordre públic, ja que el fur no pot ser una excusa perquè proliferi

²²⁴³ "Actas de la Junta de Gobierno de la Universidad de Madrid, 30 de Enero de 1935", AHUCM.

²²⁴⁴ Tagüeña, M. op. cit., p.70.

²²⁴⁵ "El plan perturbador de las derechas. Conflictos estudiantiles en Madrid y provincias", *El Socialista*, 22 de gener de 1936, p.2

el *libertinaje y el matonismo*²²⁴⁶. Ara es produeix la paradoxa que són els estudiants antimarxistes qui reclamen la inviolabilitat del fur.

El govern no ha tingut una actitud gaire bel·ligerant amb els vaguistes. Es pot entendre la debilitat de la seva posició: és un govern passatger, no vol provocar un escàndol, que afavoriria al Front Nacional, a pocs dies vista de les eleccions... Les forces d'ordre públic no intervenen dins dels centres d'estudi llevat ocasions puntuals (com a Sant Sebastià), només en les manifestacions pels carrers, i ni tan sols aleshores amb gaire contundència. Ara, els estudiants antimarxistes reivindiquen el fur universitari²²⁴⁷. La premsa de dretes, que tan s'havia enderiat en demostrar que el fur és una anacronisme sense vigència actual, ara fan l'orni. Però fins i tot el Director de Seguretat treu a col·lació el fur per justificar que els guàrdies d'assalt no hagin penetrat a la facultat de Dret de Madrid. En general, les forces de seguretat intervenen molt poc, molts menys que en situacions molt més trivials del passat. Villalobos declara que sempre ha estat enemic que *la policía se llevase a los claustros, y esta opinión que mantuve antes, la mantengo también ahora*²²⁴⁸. Recordem que, en el seu anterior mandat, Villalobos havia manifestat el contrari, que no tenia inconvenient en que la força penetrés a la universitat per "pacificar-la". L'actitud de la premsa de dretes està a anys llums de la sostinguda quan eren els fueistes qui protestaven. Ara, enalteixen els coratjosos estudiants patriotes, que estan portant a terme una "protesta viril", contra l'anti-Espanya, que ja no són ni agitadors, ni subversius, ni ganduls²²⁴⁹. Inclòs, segurament, inflen la magnitud de la protesta. Villalobos, que es queixa amargament d'aquesta exageració dels fets, adopta l'actitud contrària, dibuixant un quadre de normalitat universitària i desmentint que s'hagin aturat les classes en moltes facultats, amb l'esperança d'anar desactivant els focus de rebel·lia en la mesura que els estudiants se sentin menys arropats per la vaga en altres universitats. Però està clar que la vaga

²²⁴⁶ "Universidad y reacción". Las algaradas estudiantil", *El Socialista*, 24 de gener de 1936, p.1. Per *Mundo Obrero*, menys desconfiat tradicionalment dels universitaris, no en va, els comunistes tenen encara implantació a la universitat i forma part de l'estratègia comunista l'aliança entre els "companys de viatge" professionals de la cultura i els proletaris, els disturbis són provocats per una minoria de senyorets d'ordre. "Los señoritos de 'orden' provocan en todo el país a la juventud universitaria", *Mundo Obrero*, 22 de gener de 1936, p.4. No poden concebre que la "barbàrie feixista" sorgeixi a la universitat sinó perquè aquesta ha estat sent assaltada des de fora amb el recolzament d'una quintacolumna interna. Veure l'article del 23 de maig, (p.1), "El fascismo, contra la cultura, enfila ahora sus provocaciones contra los estudiantes y profesores que forman el Frente Popular", en el qual es destapa els plans dels feixistes per provocar disturbis a la universitat, inclòs incendiar-ne alguna.

²²⁴⁷ *ABC*, 24 de gener de 1936, p.35.

²²⁴⁸ "El conflicto universitario", *La Vanguardia*, 29 de gener de 1936, p.19.

²²⁴⁹ Amb el titular de ja imposar la espiritualidad de España!, *La Nación* reporta els fets esdevinguts a la universitat, justificant l'actitud dels estudiants per la conducta trinxeraire dels professors que els han amenaçat amb armes: *condenamos las que se producen en la esfera universitaria. Pero dos profesores de la "cuerda" de Jiménez de Asúa empuñan contra los estudiantes una pistola y una navaja*, 22 de gener de 1936, p1. Es mostren més escandalitzats per la navalla que per la pistola, com si aquesta fos un arma de més categoria i l'altra, més pròpia dels baixos fons...*Siglo Futuro*, argumentarà que no censura les protestes estudiantils perquè aquestes no són manifestacions polítiques, sinó patriòtiques, que formen part dels deures de tots els ciutadans, 18 de gener de 1936, p.2.

continua en moltes facultats en les que, segons el ministre, regne la neutralitat, i això li val alguna enganxada amb la premsa, i la ira dels vaguistes, que publiquen un nota en la qual desautoritzen amb fets les paraules del ministre²²⁵⁰.

Les autoritats acadèmiques de Madrid no reclamen les forces d'ordre públic. Prefereixen gestionar el conflicte autònomament. El govern, que no desitja veure lesionada la seva imatge, s'espolsa la responsabilitat delegant la gestió del conflicte a les universitats, satisfent, de fet, una de les reivindicacions autonomistes d'aquestes. En ordre del 27 de gener de 1936 (*Gaceta* de l'1 de febrer) es disposa que les juntes de govern de cada facultat podran reiniciar o suspendre classes i que els curs es prorrogarà tants dies com hagi estat suspès²²⁵¹. Els claustres opten per la tàctica rutinària i poc efectiva de suspendre classes per evitar mals majors (la qual cosa va en detriment dels estudiants contraris a la vaga), demanar el carnet d'estudiant i escorcollar als alumnes abans d'entrar al centre, i, en els casos més greus de violència manifesta, obrir expedients disciplinaris, com a Madrid i Saragossa, per a castigar els infractors i intimidar la resta d'estudiants. Els organitzadors donen la xifra d'uns 50 expedientats. A tenor dels testimonis dels seuistes de la nostra base de dades, molts van ser detinguts durant aquells fets, però ben ràpidament excarcerats, doncs molts d'ells participen en la propaganda electoral. La vaga ha acabat oficialment el dia 27 de gener, però la junta de govern de la universitat de Madrid no es decideix en reactivar les classes fins al 30 d'aquest mes. Una setmana després, el govern es cura en salut, no vol més terrabastall els dies previs de les eleccions, i concedeix vacances anticipades entre el 8 i 18 de febrer, perdent-se encara més dies de classe.

Amb aquesta vaga, la dreta ha aconseguit posar en un tràngol al govern, deslluïnt la seva gestió en aquest període de transició a les eleccions, en què s'espera aprofitar una treva preelectoral de la conflictivitat sociopolítica per promocionar un partit centrista moderat. Per altra banda, la vaga d'estudiants ha estat una exhibició de força i unitat dels benjamins de totes les forces nacionals antimarxistes, que el Front Nacional amalgama a escala política. La "joventut" universitària fou, en bona mesura, responsable de l'adveniment de la República, i ara també és herald d'un canvi de règim. La "joventut", però, ara està amb les dretes. Pel SEU, aquesta vaga ha

²²⁵⁰ Com la nota enviada a la premsa per les tres associacions estudiantils al 23 de gener de 1936, en resposta a les declaracions de Villalobos treien ferro a la mobilització estudiantil general, que segons el ministre, només es circumscriu a la facultat de Dret de Madrid. Per aquestes associacions, això és un ardit del ministre, i cominen als seus companys a entrar a classe de Dret de la central, i mantenir la vaga a tota la resta de facultats de l'Estat per demeritar-lo. A *La Vanguardia*, publicada a la p.25.

²²⁵¹ "Orden disponiendo que las Juntas de gobierno de las Universidades, con arreglo a las circunstancias especiales de cada Facultad, podrán reanudar o suspender las clases, y que el curso se prorrogue tantos días como hubiere estado suspendido", *Gaceta*, 1 de febrer de 1936, p. 933.

representat un cop d'efecte que li reporta incrementar tant la seva "presència" a la universitat com el nombre d'afiliats. Els estudiants falangistes ja no són, només, algú a tenir en compte per les altres associacions, sinó la clau de volta d'un front nacional d'estudiants antimarxistes. Potser no arriben a la primacia²²⁵² numèrica, però majoria numèrica no és el mateix que referencialitat. A curt termini electoral, per Falange, aquesta apoteosi del SEU no li genera molts beneficis, doncs la majoria de seuistes no vota. Els resultats electorals que, de per si, no són esclaridors de l'ascendència real de Falange, ho són encara menys si tenim en compte que la gran font d'alimentació del partit no consta als censos electorals.

Mentre Falange decideix la conducta a seguir, s'està produint la vaga universitària convocada per les associacions antimarxistes contra el separatisme català. El SEU s'oposa a la coalició electoral amb les dretes²²⁵³, com personifica l'actitud del seu líder, que, fins i tot, ha arribat a la confrontació personal amb Primo de Rivera per aquesta qüestió. Penella, interpreta, de nou, que la postura intransigent, inclòs immodesta dels falangistes a l'hora de negociar amb les dretes, i, finalment, la presentació d'una candidatura independent, té una relació directa amb el purisme del SEU. Primo de Rivera s'hauria "deixat emportar" per les seves hosts juvenils, i la negativa a concorre a les eleccions amb la dreta manifesta "l'autenticitat del compromís que unia a José Antonio amb els seus nois"²²⁵⁴. Confirmaria aquesta asserció que Salazar sigui nomenat secretari de la Junta Política, administrant el partit durant la campanya²²⁵⁵ (que és una forma de premiar-lo, però també de relegar-lo a tasques organitzatives, al marge del disseny de l'estratègia). Com ja hem dit, el SEU és el grup de pressió més influent dins el partit. Una altra cosa és que Primo de Rivera, i la resta de Junta Política, es doblegui al SEU, cosa que desmenteix la clatellada a Salazar. Al contrari, Primo de Rivera, que abans s'ha recolzat en el SEU per depurar el partit de reaccionaris, ara recorrerà al SEU per facilitar la incorporació de Falange al Front Nacional en les condicions per ell reclamades. Durant aquesta vaga, falangistes, catòlics i tradicionalistes han col·laborat de forma "natural", una solidaritat que ja venia d'abans. Aquesta aliança entre associacions "antimarxistes" adopta les condicions ideals pels falangistes del que hauria de ser, en una escala macro, el front nacional. Els estudiants falangistes no són majoria numèrica entre els estudiants nacionalistes, però en canvi són els més activistes i polititzats, i això els permet acabdillar aquesta coalició.

²²⁵² González Calleja, E. "Rebelión en las aulas..." op. cit., (2005), p. 34.

²²⁵³ Ibáñez Hernández, R. op. cit., p.152.

²²⁵⁴ Penella, M.op. cit., p. 310.

²²⁵⁵ Gil Pecharromán, J. op. cit., (1996), p. 421.

Gràcies a això, les bases “feixistitzades” de les altres associacions poden afluir al sindicat, o bé acceptar de bon grat el seu lideratge. En el discurs en el qual Primo de Rivera presenta el projecte del Front Nacional, es llegeix entre línies que aquest ha de ser un aparador del partit feixista pels feixistes de fora del partit:

*...los buenos, los que sirven, desde nuestras filas y desde fuera de nuestras filas, van percibiendo nuestra verdad. Y a esos que están fuera de nuestras filas, a esos que nosotros no queremos absorber en nuestras filas porque nos importa ser los primeros en la cosecha, a éstos les decimos: Falange Española de las J.O.N.S está aquí...*²²⁵⁶

Durant la vaga s'havien reforçat la compenetració entre les diferents associacions. Allà on els estudiants catòlics havien estat tradicionalment majoria, com a València, els falangistes són cada cop més lloats, i se'ls hi cedeix un paper protagonista, quan no s'ingressa directament a la seva disciplina²²⁵⁷. En una circular de Salzar, aquest presumeix que la vaga *nos han de traer un extraordinario número de afiliados, ya que los mismos dirigentes de los estudiantes católicos están saludando con el brazo en alto y se niegan a recibir otras órdenes que las de esta jefatura*²²⁵⁸. Com es proposa des de l'extrema dreta, José Antonio instiga a la formació d'un Front Universitari Espanyol. Cal tenir en compte que, aquests mateixos dies, es subscriu la fusió de les Joventuts Socialistes i les Comunistes a la JSU²²⁵⁹. Els estudiants feixistes sempre havien col·laborat amb els tradicionalistes i catòlics contra els seus enemics comuns, tot i que mai les tres organitzacions havien bastit una organització unitària no conjuntural. L'únic precedent és la FEU a Barcelona. A finals de 1935, les engrunes de l'espanyolisme estudiantil universitari es col·liguen en un Front de Dretes pro-universitat espanyola (que agrupa japistes, Derecha de Cataluña, Acción Universitaria Española, AET i SEU), que poc després serà rebatejat, per desig exprés dels falangistes (reticents a entrar en una coalició retolada de «dretes») com a Federación Española Universitaria. La FEU acorda un programa de mínims amb una sola demanda: que l'FNEC renunciï a l'adjectiu «nacional» o bé que l'ingrés a les associacions professionals de facultat sigui lliure²²⁶⁰. A Catalunya, aquesta solució d'emergències podia ser acceptada a contracor, doncs els falangistes són una minoria. Salazar, en canvi, no està disposat a estendre aquesta aliança sinó es garanteix el lideratge indiscutible falangista, polític i doctrinal,

²²⁵⁶ Primo de Rivera, J.A, “Discurso de clausura del Segundo Consejo Nacional de la Falange”, *Obras Completas...* op. cit , p.721-722.

²²⁵⁷ Mancebo, Mª F., op. cit., (1994), pp.140-141.

²²⁵⁸ Citat a Ibáñez Hernández, R. op. cit., p.228.

²²⁵⁹ Casterás, Ramón, *Las JSUC: ante la guerra y la revolución (1936-1939)*, Barcelona: Nova Terra, 1977, pp.120-130.

²²⁶⁰ *La Publicitat*, 2 de febrer de 1936, p.2.

de tal lliga, i desautoritza als falangistes catalans²²⁶¹. El sindicat advoca per la sindicació única i obligatòria de tots els estudiants, l'assimilació dels estudiants d'altres associacions (el "sindicat únic"), *no pactos circunstanciales de dudosa confianza y de muy escasos beneficios*²²⁶², llançant una indirecta a altres pactes que reportaran "escassos beneficis" pel falangisme. De no ser l'absorció el mitjà d'unió de tots els estudiants, el SEU es nega a participar: *des de el momento que este Movimiento general universitario quiere desfigurarse en una FUE de derechas, en una agrupación al servicio de partido, no podría el SEU entrar a formar parte de ningún frente*²²⁶³. El SEU ha de *dejar patente, ahora más que nunca, nuestras características esenciales, nuestras diferenciaciones totales*²²⁶⁴. Salazar prohibeix que els falangistes celebrin mítings conjunts amb tradicionalistes i catòlics²²⁶⁵. Contràriament, el partit si que és partidari de la fusió, i aquest ha de ser un dels grans punts de fricció entre Primo de Rivera i Salazar.

Les converses per la formació del front universitari antimarxista s'intensifiquen després de les eleccions, una estratègia de coordinació amb l'extrema dreta que Primo de Rivera ja no abandonarà (i la segona volta electoral a Conca n'és un exemple, encara que tingui una finalitat pràctica). Aquest aconsegueix a seure a negociar a Salazar i Juan José Pradera després de la mort del tradicionalista Olano (que propicia l'atemptat contra Jiménez d'Asúa). El jove Calvo Serer, recorda aquelles reunions en les que participen estudiants catòlics feixistitzats, com P. Gamero del Castillo (de qui, segons Jato, partia la idea del front, com més tard serà promotor del partit únic²²⁶⁶) o Gregorio Marañón Moya i estudiants catòlics com Ruiz Giménez o Pradera²²⁶⁷. Primo de Rivera proposa fondre les tres organitzacions en una de sola, que es denominés deliberadament FUE, Frente Universitario Español. Primo està disposat a sacrificar el SEU, la qual cosa no és el mateix que desistir d'un lideratge falangista dins l'organització. Dins del falangisme, informa Jato, hi ha opinions poc favorables al pacte, com la que sostenen Gaceo, Ródenas i Guitarte, ni més ni menys que el secretari general del SEU -Guitarte- un membre de la junta política -Ródenas- i un conseller nacionals -Gaceo- ambdós redactors habituals d'*Haz* (tot fa pensar que Salazar tampoc estaria gaire entusiasmat amb la idea). Per aquests, el front únic universitari és

²²⁶¹ Hacia la sindicación única", *Haz*, n° 14, 14 de febrer de 1936, p. 4. Jato ho presenta de manera que sembli que els falangistes catalans no participen en aquest front, p.211.

²²⁶² *Haz*, Idem

²²⁶³ Idem.

²²⁶⁴ "Consigna", *Haz*, n° 11, 17 de novembre de 1935. Redactada, presumptivament, per Alejandro Salazar.

²²⁶⁵ Ibáñez Hernández, R. op. cit., p.148.

²²⁶⁶ Jato, D. op. cit., p. 209.

²²⁶⁷ Calvo Serer, Rafael, *Mis enfrentamientos con el poder*, Esplugues de Llobregat: Plaza & Janés, 1978, pp.33-34.

“innecessari”, que no “indesitjable”. Ho era perquè els partits de dreta havien fracassat a les eleccions, la qual cosa ocasiona una afluença de desenganyats a la Falange. També molts estudiants catòlics i tradicionalistes estaven ingressant en tropell al SEU, per la qual cosa aquests seuistes disconformes ponderen que el SEU ha de procedir a l'absorció de la seva base, i no al pacte entre direccions. Entre els seuistes intransigents, encaparrats a mantenir les sigles i Primo de Rivera, no hi ha una discordança en les finalitats, sinó en els mitjans per obtenir la supremacia falangista a la universitat: per uns, n'hi ha prou en absorbir les organitzacions “feixistitzades”²²⁶⁸, l'altre, en canvi, és favorable a una operació diplomàtica, una absorció menys traumàtica que s'enceti amb una aliança dins la que els falangistes ostentaran l'hegemonia. Ximénez de Sandoval afirma que la CECE, preveient la presumible supremacia dels falangistes en el front universitari, no l'accepta, però Jato desmenteix aquesta informació²²⁶⁹. Aquest intenta demostrar, que, més enllà de les simpaties mútues, existien els fonaments per aquesta aliança: fins i tot, els estudiants falangistes utilitzen les dependències de la Casa de l'Estudiant a Madrid, igual com els de l'AET²²⁷⁰

16. Un feixisme de masses. Clandestinitat i creixement falangista

16.1. Victòria en la derrota. Les eleccions de febrer de 1936, el triomf del Front Popular i les conseqüències per Falange.

El resultat electoral, en xifres, ha estat un clamorós desastre per Falange (50.000 vots, cap diputat), però José Antonio treu pit, i n'extreu una lectura optimista, amb la finalitat de no desmoralitzar als seus joves seguidors. En l'anàlisi dels resultats electorals, Primo de Rivera calcula que, tenint en compte que dues terceres parts de la militància falangista no pot votar al no tenir l'edat reglamentària, i que només s'ha presentat candidatura en nous províncies, hi ha a Espanya uns 150.000 falangistes incondicionals²²⁷¹, el vot dels quals és *qualitativament superior* als votants ocasionals de les dues grans coalicions, que poden haver donat el seu suport a un dels dos blocs (i no a un partit concret) en funció de les seves simpaties, més a la dreta o més a

²²⁶⁸ De la mateixa manera, els estudiants nazis també rebutgen les coalicions, i aposten per l'absorció pel canal de la col·laboració i el pacte d'acció i la cooperació als òrgans representatius dels estudiants, és a dir, en esdevenir els líders naturals d'aquesta amalgama que exclouï un pacte previ. Per descomptat, no rebutgen la cooperació, només la traslladen a una determinades condicions de superioritat feixista, Steinberg, M.S, op. cit., p.92.

²²⁶⁹ Jato, D. op. cit., p.210. nota a peu.

²²⁷⁰ Idem.

²²⁷¹ Gil Pecharromán, J. op. cit., (1996), p.433.

l'esquerra i no d'una convicció política ferma. Al Front Nacional Revolucionari, en canvi, no l'ha votat *ni una sola persona que no estuviere absolutamente identificada con la Falange*²²⁷². Per altra banda, és d'esperar que molts votants de Front Nacional, decebut amb els resultats electorals, en els que tantes expectatives havien posat, passin a engrossir les files del partit. A diferència de la dreta, Falange no ha perdut les eleccions (el seu objectiu no era pas guanyar-les, i el parlamentarisme només li interessa com un front més des de la que assaltar la democràcia) i ara espera treure rèdits de la seva marginació, no del tot voluntària, però que ha sabut presentar com atrinxerament en una irreductible puresa ideològica. Primo de Rivera té cura de desmarcar-se d'una dreta derrotada i cap-cota, els dirigents de la qual no s'han dignat ni tan sols a començar a desmantellar el règim del 14 d'abril durant dos llargs anys en el govern, i que ara s'amaguen (en al·lusió a Gil). Com ja havia fet durant la campanya, Primo posa èmfasi en les peculiaritats del falangisme que el singularitzen de la dreta, com el seu "socialisme nacional" i per això una de les principals reivindicacions del partits aquells dies, quan sembla que les seves preocupacions haurien de ser altres, és la readmissió dels obrers, esquirols l'octubre de 1934, que han perdut el seu lloc de treball amb la victòria del Front Popular. Les esquerres poden desbloquejar totes les reformes socials empantanegades durant la legislatura de dretes, com l'agrària. Si la reforma social es fa amb esperit nacional, *acaso el periodo de Gobierno de izquierdas se señale como venturoso para nuestra Patria*²²⁷³. Primo de Rivera dona la benvolguda al nou govern d'esquerres, i, especialment, al seu home fort, Azaña, que disposa d'una segona oportunitat per a endegar la preuada "revolució nacional". Azaña té les qualitats per propiciar aquesta, però s'ha de desembarassar abans d'internacionalistes i de separatistes, impedit que mediatitzin la seva gestió des del parlament. Depèn d'això que la revàlida pugui acabar amb "catàstrofe o amb encert"²²⁷⁴. Si Azaña governa en clau nacional, Falange pot estar satisfeta i no tindrà cap motiu per fomentar el desordre. Mentre als carrers s'estan produint les manifestacions de "joia" per la victòria frontpopulista, amb alguns incidents violents com a efectes col·laterals de les mateixes (crema d'esglésies, assalt a locals de partits o premsa reaccionària i agressió a persones d'ordre) el Cap Nacional envia una circular en la qual comina als seus subordinats a que:

²²⁷² Primo de Rivera, J.A., "Aquí está Azaña", *Obras Completas...* op. cit., pp. 897-898.

²²⁷³ Primo de Rivera, J. A. op. cit., "Instrucciones a todas las jefaturas territoriales, provinciales y de las JONS", *Obras Completas...* p.892.

²²⁷⁴ *Ibidm.*, "Aquí está Azaña", p.897.

*Nadie adopte actitud alguna de hostilidad hacia el nuevo Gobierno ni de solidaridad con las fuerzas derechistas derrotadas. Nuestros centros seguirán presentando el aspecto sereno y alegre de los días normales (...). Se evitará todo incidente; para lo cual, nuestros militantes se abstendrán en estos días de toda exhibición innecesaria. Ninguno deberá considerarse obligado a hacer frente a manifestaciones extremistas. Claro está que si alguna de éstas intentara el asalto de nuestros centros o la agresión a nuestros camaradas, unos y otros estarían en la obligación estricta de defenderse con la eficacia y energía que exige el honor de la Falange*²²⁷⁵.

I davant els primers rumors de consultes entre polítics reaccionaris i militars colpistes, *nuestros militantes desoirán terminantemente todo requerimiento para tomar parte en conspiraciones, proyectos de golpe de Estado, alianzas de fuerzas de orden y demás cosas de análoga naturaleza*²²⁷⁶.

Perquè aquesta voluntat de congraciarse amb el govern?. L'opinió més generalitzada entre els historiadors és que Falange intenta prevenir així la repressió que li ve a sobre. Falange es compromet a no pertorbar l'ordre i no donar motius per merèixer les ires del nou govern²²⁷⁷. Cal tenir en compte que el decret d'amnistia del 21 de febrer de 1936, també beneficia als molts falangistes presos durant la campanya electoral. "Renovar les persecucions antigues"²²⁷⁸, és un dels usos que faria malbaratar a Azaña la seva segona oportunitat. Per Jiménez Campo, aquesta bona predisposició no és retòrica per escapar de la repressió, sinó una manera de pressionar a les dretes perquè torni a rajar l'aixeta dels diners²²⁷⁹. Per altres, com Penella, aquest discurs és conseqüent amb teoria falangista, que no resisteix, però, la prova de la pràctica. Penella reitera la seva percepció que aquest discurs teòric utòpic, va dirigit als joves idealistes del partit, que són el motor del mateix. Un d'aquests joves idealistes, Salazar, recorda, però, la gelor entre els assistents a la junta política del dia 20 de febrer, i un José Antonio desanimat²²⁸⁰, que no creu en les seves pròpies paraules. Tampoc es pot descartar que Primo de Rivera tingui una remota esperança amb Azaña, no tant perquè confiï en que aquest acabdilli la revolució nacional que "retiri" a Falange, sinó perquè dirigeixi un govern d'esquerres, però d'ordre: les eleccions les han guanyat els homes "menys

²²⁷⁵ Ibidm., "Instrucciones a todas las jefaturas territoriales, provinciales y de las JONS", p.893.

²²⁷⁶ Idem, p.892.

²²⁷⁷ Gil Pecharromán, J. op. cit., (1994), p. 436. Just després de les eleccions, Primo de Rivera es reuneix amb Portela, i li promet que els seus homes no provocaran alternacions de l'ordre públic (432).

²²⁷⁸ Primo de Rivera, J.A., "Aquí está Azaña", *Obras Completas...* op. cit., p.897.

²²⁷⁹ Jiménez Campo, J, op. cit., pp. .314-315.

²²⁸⁰ Ibáñez Hernández, R. op. cit., pp. 40-41.

frenètics”, no els extremistes, es contenta Primo²²⁸¹. Azaña és un líder amb braó, temperamental, inclòs autoritari²²⁸², l'únic que pot parar els peus als socialistes i garantir la preservació l'ordre social. Coincideix, de fet, amb el discurs del “mal menor” que entonen les dretes, que, malgrat denostar el blasfem i “tritador de l'exèrcit” estadista alcalalí, saben, per experiència, que aquest no tolerarà un estat “d'anarquia social” que és la principal preocupació entre les classes d'ordre.

Aquesta comminació de continuar amb la “serenor i l'alegria dels dies normals”, com si la derrota del Front Nacional no anés amb ells, de desentendre's de la sort de les dretes i donar un vot de confiança a les esquerres reformistes, prosseguint amb l'“inconfusible” nacionalisme revolucionari “de sempre”, és una reafirmació de la conducta que ha seguit el partit des d'octubre de 1934, de la que ara, per fi, es recolliran els primers fruits. Aquesta introspecció en la “identitat”, i l'absència d'una estratègia política és el que explica el desastrós resultat electoral falangista. És només la derrota de les dretes el que no converteix en una inversió a fons perdut el cultiu de la identitat. Aquesta posició doctrinal immaculada *malgrat, i no gràcies*, Primo de Rivera i la major part de la Junta Política, que han volgut pactar fins l'últim moment amb el Front Nacional contrarevolucionari, és el que permet ara sobresortir a una Falange imbatuda, perquè mai no ha volgut guanyar les eleccions, que, a la inversa del partit de Gil, s'ha guanyat una fama de solidesa, d'integritat insubornable, de sacrifici patriòtic desinteressat i d'intransigència amb sistema actual.

Tanmateix, això no significa que no es prossegueixi amb l'estratègia de constituir un “front nacional”, encetada des de la tardor de 1935 i amb l'únic parèntesi de les eleccions. Les candidatures per Conca i Granada en aliança amb cedistes i monàrquics, els atemptats terroristes comesos contra personalitats d'esquerra i les negociacions amb els militars i el contingut ultrareaccionari de la joseantoniana “carta a los militares d'Espanya”, posen de manifest, segons alguns autors, un “gir a la dreta”²²⁸³. Però aquest suposat “gir a la dreta” s'ha de matisar perquè cap dels raons al·legades són noves: Falange havia volgut entrar en les candidatures reaccionàries al febrer de 1936 (i, en tot cas, es resisteix i aconseguix que Franco no formi part de la candidatura per Conca), mentre que la candidatura per Granada està formada per quatre falangistes, Ruiz de Alda, Valdés, Barrado i Fernández-Cuesta, i cinc cedistes, més el prestigiós general Varela, carlista, i dos d'aquests cedistes són els japistes Pérez de Laborda i Parrondo, per tant, podríem qualificar-la, sense gaire por a

²²⁸¹ Primo de Rivera, J.A., “Aquí está Azaña”, *Obras Completas...* op. cit., p.896.

²²⁸² En un article al diari clandestí de Falange, *No Importa*, Azaña i Prieto seran catalogats de feixistes des de d'alt, que, per l'articulista, representa un tipus de feixisme impur, ja que el feixisme sorgeix del carrer.

²²⁸³ Jiménez Campo, J. op. cit., p.318.

equivocar-nos, d'una candidatura netament feixista. Els falangistes venien atemptant des de l'estiu de 1934, també contra grans personalitats republicanes, com el magistrat azañista Andrés Casaux, i J. A. Primo de Rivera sempre havia conspirat amb els militars (al desembre, sense anar més lluny s'havia entrevistat amb Franco). El contingut retrògrad de la carta als militars s'ha d'atribuir més al receptor que a l'emissor, doncs la mateixa retòrica s'havia utilitzat en la carta que el cap de Falange havia enviat a Franco al setembre de 1934. Per contra, el discurs doctrinal es manté invariable i s'utilitza com un recurs d'autoritat de la direcció del partit empresonada, que observa amb angoixa com tot un procés, desitjable però inquietant, de creixement del partit, d'expansió del fenomen feixista i de preparació del cop d'Estat, està fora del seu control. Això explica els atacs violentíssims contra els oportunistes "feixistitzats" que després comentarem.

Malgrat les bones intencions, al 27 de febrer, després d'un registre durant el qual es troben algunes porres i armes de foc, es clausura el recentment inaugurat centre de Falange al carrer Nicasio Gallegos. Aquest escorcoll i posterior precinte del local social no és un diligència rutinària contra un partit extremista. L'antifeixisme es troba en el codi genètic del FP. Sobretot el PCE insisteix en que aquest no és un simple pacte electoral, sinó una aliança amb continuïtat i un programa de mínims a fer efectiu immediatament després de la victòria, en mires a consolidar una democràcia reformista (la "revolució democràtica", fase anterior al socialisme), de la que els comunistes seran paladins al parlament i al carrer²²⁸⁴. La principal amenaça per aquesta democratització és el feixisme (tot i que és aquest exactament s'explica poc i malament) per la qual cosa, aquesta coalició ha de ser intrínsecament antifeixista²²⁸⁵. Amb el poder a la mà, el feixisme pot ser vençut amb les armes de repressió legal, no cal recórrer a altres mitjans (com la violència obrera), que puguin pertorbar l'ordre, ja que el desordre és el millor amic del feixisme. És per això que el PCE exigeix la il·legalització de tots els partits i organitzacions feixistes, començant per Falange. I efectivament, el dia 16 d'abril, després dels fets del dies 14 i 15 d'abril, (aldarulls durant la commemoració de l'aniversari de la República, mort del guàrdia civil Anastasio de los Reyes, nous disturbis durant l'enterrament d'aquest el dia següent) totes les lligues feixistes són declarades il·legals. Un mes després el president del consell de ministres, S.Casares Quiroga, es declararà bel·ligerant contra el feixisme²²⁸⁶.

²²⁸⁴ Cruz, R. *En el nombre del pueblo: República, Religión y Guerra en la España de 1936*, Madrid: Siglo XXI, 2006, pp. 258-259.

²²⁸⁵ Diu Cruz que la principal tasca dels diputats comunistes fou la denúncia de les activitats de les organitzacions de dretes i feixistes, *Ibidm.*, p.259.

²²⁸⁶ El cap de govern, Casares Quiroga, declara al parlament que contra el feixisme, l'oposició al qual és un aglutinant de la coalició del FP, el govern és bel·ligerant, *La Vanguardia*, 20 de maig de 1936, p.24.

Així doncs no és casual que deu dies després de la victòria del Front Popular el centre de Falange a Madrid sigui clausurat, ni que *Arriba* sigui suspès el dia 5 de març. No es tracta, per tant, d'una mesura policial puntual, sinó d'un cop contra el feixisme per la defensa de la República, que s'intensifica després de l'atemptat contra el catedràtic Luis Jiménez de Asúa. Els falangistes detinguts ho seran, simplement, per ser feixistes²²⁸⁷, i alliberats per la magistratura al no poder-se tipificar com a delictes una manera de pensar, per molt que el partit albergui entre les seves files innumerables pistolers, entrant en conflicte la jurisdicció del poder polític i del judicial.

El l'últim número d'*Arriba*, que no va arribar a veure la llum, l'editorial "Por el mal camino", expressa l'esgotament del benefici del dubte atorgat al govern, que està reincidint amb els pitjors "tics" de la política autoritària del primer bienni (els falangistes parlen de "persecució dels dissidents"), agreujada per la mediatització de socialistes bolxevitzats i comunistes. La moratòria de no bel·ligerància oferta pels falangistes s'ha acabat. Els falangistes pretexten que el govern és qui ha iniciat les hostilitats²²⁸⁸. Els dies posteriors a les eleccions, ja s'havien produït violents enfrontaments entre falangistes i frontpopulistes. Primo exhorta, en la circular abans esmentada, que els falangistes no fomentin disturbis, ni cometin actes de violència si no és en estricta defensa pròpia. Però després de l'estrenyiment del setge al partit, els falangistes trenquen la treva. El dia 6 de març, un dia després de la suspensió d'*Arriba*, són tirotejats quatre obrers de la CONS que treballaven en les obres de reconstrucció de la plaça de braus. Els falangistes es revengen, executant a un mínim de dos obrers comunistes. El dia següent, un seuista, Jesús Álvarez Barón, mor per les ferides causades per arma de foc. Tres dies després, és executat l'estudiant del SEU Juan José Olano i el seu company tradicionalista Enrique Valsovel queda malferit. El SEU prepara un gran cop per venjar la mort del seu company: l'assassinat de catedràtic de dret penal Jiménez de Asúa. Falange optarà per aquest tipus d'atemptats selectius de grans personalitats de la política, la magistratura o la milícia, elaborant unes llistes negres dels tipus a liquidar²²⁸⁹. Aquestes accions són més espectaculars, causen commoció i donen més reputació al partit i suposen menys baixes que els xocs entre

²²⁸⁷ No és un mite falangista, es fàcilment verificable si es consulta alguns dels expedients policials dels feixistes detinguts, per exemple, el d'E.Ródenas "detingut per feixista", dipositat a l'A.G.A, expedients policials d'Eduardo Ródenas Lluís

²²⁸⁸ *La Falange es legal. Es ilegal, faccioso, vituperable y cobarde esto que con la Falange hace el Gobierno. Sus centros están clausurados contra derecho; miles de sus afiliados están en prisión contra derecho; su vida legal se cobije contra derecho. Incluso la censura ha cometido el abuso de prohibir la publicación de la sentencia transcrita. Sépase, pues, que si los nacionalsindicalistas tienen que acudir a vías apartadas para comunicarse y actuar lícitamente, es porque no ellos, sino el Gobierno se ha colocado fuera de la ley*, Primo de Rivera, J.A. "El gobierno, fuera de la ley", *No Importa.*, n°1, 20 de maig de 1936, p.1.

²²⁸⁹ Publicades a *No Importa.*

bandes, en les que, per inferioritat numèrica, tenen totes les de perdre. És a dir, el tipus de violència que Ledesma i Primo de Rivera sempre havien condemnat.

Jiménez de Asúa és un professor molt odiat pels estudiants d'extrema dreta, tant per la seva afiliació socialista, com per les seva defensa progressista dels drets civils²²⁹⁰. Des d'*Haz* ja s'havia amenaçat a Jiménez de Asúa abans, i, durant la vaga de gener de 1936, s'havia demanat el cap dels auxiliars del catedràtic que s'havien defensat de les agressions dels estudiants amb armes. Aprovada o no per la direcció del partit i del SEU (consentida, sense dubte) l'acció fou un fiasco. En l'operatiu hi participaven, almenys, quatre persones (una petita multitud) les pistoles es van encasquetar i els cotxe es va calar, de manera que no van poder perseguir a un Jiménez de Asúa il·lès, doncs fou el seu guardaespalles, Jesús Gisbert, qui rebé els mortals impactes de bala. Tres dels assassins van eludir la justícia fugint amb avioneta pilotada per Ansaldo, Alberto Aníbal, José María Díaz Aguado i Guillermo Aznar. Només Alberto Ortega fou detingut, més tres seuistes i M. Valdés com a encobridors. El que havia estat ídol de la joventut estudiantil de la "generació de la FUE", ara és objecte d'un atemptat per part dels seus alumnes. L'atemptat contra Jiménez de Asúa fou el detonant de l'empresonament de Primo de Rivera i de bona part de la junta política de Falange. El partit fou declarat il·legal *de facto*, malgrat estar pendent encara del veredicta judicial, que l'absoldrà. La Falange entra en la seva fase de clandestinitat.

16.2. La Falange clandestina.

16.2.1.L'organització durant el *Verbotzeit*

El dia 14 de març, la policia deté al Cap Nacional i una part de la Junta Política (Barrado, Sánchez Mazas, Ruiz de Alda i Fernández-Cuesta), tres líders seuistes, Jato, Ródenas i Fernández Canepa i altres esquadrastes, amb l'argument que algú ha esquinçat el precinte del local de Falange. El partit es declarat en "suspensió de les seves funcions", fins a una pròxima decisió del tribunal suprem. Comença l'etapa de clandestinitat del partit.

En una circular reservada als caps, es procedeix a la seva reorganització d'acord a les noves circumstàncies. Aquest s'estructurà, a partir d'ara, en "cèl·lules". Totes els caps

²²⁹⁰ El cineasta i literat E.Neville comença la seva obra *Frente de Madrid* amb la següent frase *Carmen tenía 18 años y odiaba a Jiménez de Asúa*, citat a Mainer, Jose-Carlos, op. cit., (1989), p.71.

presos han de ser substituïts, “apel·lant a la base”, és a dir, han de ser designats sense dilació pel que quedi de les autoritats provincials entre aquella reserva de militants que no han estat detinguts. La comunicació entre l'executiu central i els càrrecs provincials es veu interrompuda per l'operació antifeixista, la qual cosa afavoreix els comportaments autònoms en les “taifes falangistes”, com, per exemple, en les negociacions del cop d'Estat amb els militars, que tan neguitegen a José Antonio. Quan Fernández-Cuesta, secretari del partit, és excarcerat per problemes de salut, es cerciora que la comunicació entre províncies i Madrid s'ha estrocat: només una província contesta a les seves senyals de fum²²⁹¹. Ho explica Manuel Hedilla, comissariat per normalitzar la relació entre centre i perifèria i supervisar la composició de les noves juntes provincials²²⁹². Aquest funció d'enllaç li permet formar en torn seu un node de contactes provincials, gràcies al qual passarà, de ser una figura de segona fila dins el partit, a el segon Cap Nacional de Falange.

Prosseguint amb la circular, tots els “elements”, unitats mínimes (tres membres) de la Primera Línea, han de ser revisats i han d'estar en situació de disponibles en qualsevol moment. El SEU s'ha de militaritzar, enquadrant-se a la Primera Línea, perdent el poc que li quedava de sindicat estudiantil. Els punts 7 i 8 d'aquesta circular, parlen per ells mateixos sobre la nova orientació: lacònicament, per no revelar massa coses del compte, “passar a l'ofensiva” i “procurar-se armes i transport”. És a dir, el partit es reverteix en l'operatiu militar, esdevé més partit-milícia que mai. Com a partit d'avantguarda amb una doble superfície política i militar, Falange podria sobreviure millor en la clandestinitat que els partits tradicionals. Però no es tracta només de sobreviure, d'esperar temps millors com fa, oficialment, la CEDA (el que facin els seus militants i molts els seus quadres és una altra història) sinó de passar a l'ofensiva, del tot o res: Falange es posa en peu de guerra contra el sistema. El mateix dia de la detenció del Cap Nacional, uns cent falangistes, la majoria d'ells, seuistes, es manifesten pel centre de Madrid, produint-se un intercanvi de trets, amb morts i ferits, cap d'ells de Falange, segons Jato i càrrega de la guàrdia d'assalt. Amb aquesta manifestació es vol protestar contra la detenció de José Antonio i la resta de components de la junta i demostrar, de passada, com les detencions no disminueixen l'eficàcia dels homes d'acció falangistes²²⁹³. Per altra banda, les manifestacions

²²⁹¹ Payne, S. op. cit., (1985), p.114.

²²⁹²La missió especial d'Hedilla, explicada per García Venero en la biografia *Testimonio de Manuel Hedilla*, Barcelona: Acervo, 1976, pp. 75-76.

²²⁹³Jato, D. op. cit., p.216. En aquesta manifestació, es deté a un joveníssim Miguel Primo de Rivera, que és multat amb 50 pts. El fiscal en aquest cas és Manuel Pedregal, poc després assassinat pels falangistes. AHN, Audiencia Territorial Criminal de Madrid, leg. 42/1, exp.123.

falangistes proamnistia dels presos polítics, al carrer o davant els domicilis de les presons, serà una pràctica usual aquells dies, una forma de mobilització que casa poc amb la cultura política de la dreta tradicional i que dona aquest perfil modern i agosarat al falangisme. Durant aquestes, sempre es produeixen fets punibles, ja siguin crits subversius, amenaces, llançament de projectils a edificis i símbols republicans o sindicalistes o, inclòs, trets. De fet, durant la mateixa jornada, es tireja la casa de Largo Caballero. Primo de Rivera sap el que pot suposar aquest atemptat per la sort del seu procés, així que envia una nota al premsa en la qual nega que Falange estigui implicada en els fets, i prova la seva innocència en el fet que els dos estudiants detinguts, M. Garchitorena i M. Álvarez, no pertanyen al partit²²⁹⁴ (tot i que és molt probable que si al SEU, aquesta trampa legal que sempre fa servir Falange...). El dia 18 de març, s'ordena l'empresonament i processament dels falangistes detinguts als calabossos de la DGS i la suspensió provisional de les activitats de FE-JONS. Dos dies després, José Antonio escriu aquesta circular sobre la reorganització clandestina del partit.

Amb la nova organització, es busca que el poder polític continuï nucleat pel directori executiu, instal·lat ara a la Model. A l'exterior, el partit ha de ser el braç militar que obeeixi les ordres procedents de presidí. Primo de Rivera nomena com a líder en funcions al seu germà Fernando, un falangista d'afiliació recent, enlloc d'un dels membres de la Junta Política, en primer lloc, perquè els membres d'aquesta estaven en "recerca i captura", i en canvi, F. Primo de Rivera està net, però també en una clara voluntat d'amarrar el poder en un cercle molt reduït de familiars i amics íntims (de fet, no és una novetat, perquè José Antonio sempre havia actuat de la mateixa manera...) no tant per temor a que algun dels seus joves subordinats li pugui fer ombra, sinó perquè alguna gran personalitat política externa aprofiti l'absència del líder per manipular als desorientats falangistes.

El terror pànic de Primo de Rivera en aquells dies és, en primer lloc, que la Falange sigui instrumentalitzada com un tropa de xoc auxiliar per la dreta política o pels militars²²⁹⁵, i, ens segon, que l'extrema dreta ocupi el cada cop més reputat espai del feixisme, de manera que l'autèntic partit feixista no pugui recollir allò que ha semblat penosament durant aquests anys en el semi-anonimat, ni el nou excedent de fama

²²⁹⁴ "Nota de Falange Española", *La Vanguardia*, 18 de març de 1936, p. 23

²²⁹⁵ La Falange mai serà *Ni vanguardia, ni fuerza de choque, ni inestimable auxiliar de ningún movimiento confusamente reaccionario*. Primo de Rivera, J.A., "Vista a la derecha. Aviso a los 'madrugadores': Falange no es una fuerza cipaya", *No Importa*, 29 de juny de 1936, n° 3, p.1

assolit aquells dies de lluita, i, molt menys, liderar la radicalitzada oposició a la República. Els judicis contra el cap nacional i la junta política fan gran la figura de Primo de Rivera²²⁹⁶. En una enquesta al diari catòlic *Ya*, en la qual es pregunta als lectors a qui triarien com a nou president de la República en substitució d'Alcalá Zamora, destituït el 7 d'abril, aquests escullen a Primo de Rivera en primer lloc, per sobre de Gil Robles o de Calvo Sotelo. Com explicarem en un proper capítol amb més extensió, quan parlem del creixement de Falange, després de la victòria del FP s'estén pel país l'ombra del feixisme, que, per primer cop, es comença a identificar *sobretot* amb Falange tot i que no exclusivament, doncs les esquerres també inclouen en el mateix sac al partit de Gil, Renovación, els carlistes o el Bloque Nacional. Fins ara, el feixisme era la CEDA, perquè era aquest l'únic partit de dretes que podia mobilitzar les masses, de la mateix manera que quan els reaccionaris parlaven de comunisme o marxisme, es referien per sobre de tot al PSOE i no al PCE. Si ara Falange es comença a veure com el Partit feixista, és perquè aquest és ara capaç d'arrossegar moltes voluntats. Però no és una només una qüestió de sigles, sinó quelcom més incorpori, un "estat d'ànim" o, simplement, *el fascio*, un terme inconcret amb el que s'intenta explicar tant la inaprehensible feixistització de la societat, com els soterrats complots antirepublicans i les activitats subversives de falangistes i extrema dreta, que provoquen el desordre públic per fer impossible la governabilitat. Cal tenir en compte que la contesa electoral s'ha plantejat com la lluita entre dos moviments que reclamen en exclusivitat la representació del veritable "poble" i no entre partits polítics. El moviment "facciós" no és vist només un partit, tot i que Falange en sigui la punta més afilada, sinó un conglomerat de partits i subjectes socials. El *fascio* és, doncs, un fenomen social, però les esquerres, llevat excepcions, no accepten que el feixisme tingui un arrelament social entre el "poble", que pugui ser un altra cosa que el *procediment* dels poders fàctics tradicionals (església, exèrcit, latifundistes...), per defensar els seus interessos privats. Aquest judici és especialment improcedent quan republicans, comunistes i una part molt important PSOE estan plantejant una aliança popular per apuntalar la democràcia.

²²⁹⁶Primo de Rivera, que fins ara encara era el "fill del dictador", passa a ser una figura amb un projecte propi, líder dels pistolers feixistes per uns, la gran esperança antirepublicana, pels altres. És aleshores quan Primo de Rivera es comença a mitificar com un heroi romàntic, quan, fins fa relativament poc, encara és vist com un senyoret en les seves pròpies files. Inclòs comencen a circular romanços anònims sobre les gestes dels falangistes, com aquest Romancero de España 36, que comença així. *La calle se ha redimido/ con su sangre la regaron/ cien muchachos generosos/ cien muchachos de Falange/ que a traición asesinaron/ los de las camisas rojas/ los de los puños en alto/ cien muchachos-yugo y flecha-/ que ante el deber no dudaron/ cien muchachos que no buyeron/ puñaladas o balazos/ porque morir por España/ y su Falange juraron/ Una oración españoles/ para aquel bloque de bravos!/. Una oración os pedimos/ a pie firme y brazo en alto/ mientras para la venganza/ nuestras armas afilamos/ los que por amor a España/ nos llamabamos hermanosde aquellos cien camaradas, que nos han asesinado. Ay, cien corazones rotos/ por las calles y los campos!. Ay cien camisas azules/ que sin cuerpos se han quedado*, AHN, Audiencia Territorial Criminal de Madrid, 139/1 sum.1888.

Per la dreta, aquesta ascensió del feixisme és una reacció conjuntural enfront les malvestats del govern i el col·lapse de la democràcia, per tant, és el FP qui crea les condicions de la seva autodestrucció. Conseqüentment, el feixisme és interpretat, simplement, *com a reacció*, llevat algunes excepcions, com Calvo Sotelo que fa un anàlisi més estructural i, per això, més clarivident. Igualment, la major part de l'esquerra fa una reflexió molt deficient del feixisme. Per aquesta, feixista és tota l'oposició al FP. Per la dreta, el feixisme és una mesura d'autodefensa contra el FP, per tant, l'anàlisi del feixisme no cospa en cap dels dos casos la seva magnitud com a fenomen històric i social. El debat sobre el feixisme a Espanya no es centra en el fenomen feixista en si, sinó en les característiques de la societat espanyola que fan o no possible la seva aparició. Un dels anàlisi més famosos en aquesta línia és el ja citat d'Araquistain, que, des de la pàgines de *Leviatán*, conclou, de forma poc lúcida en aquesta ocasió, que el feixisme no té futur a Espanya²²⁹⁷. Normalment, no s'addueixen tan causes estructurals socioeconòmiques, com les *intrahistòriques*, cas de la particular psicologia de l'espanyol (individualista, anàrquic...) per certificar que el feixisme no pot tenir arrelament a Espanya. Així, no és estrany que l'auge del feixisme s'expliqui sempre com una reacció a una situació puntual sense tenir en compte el lent procés de sedimentació del feixisme a Espanya. Com l'expansió del feixisme es produeix de cop i volta, els comentaristes de dretes satiritzen una conversió sobtada a la fe feixista²²⁹⁸, i expliquen aquesta com un mecanisme de defensa, pura supervivència, contra els excessos del FP. Però és impensable que entre la nova recluta no hi hagués una predisposició prèvia al feixisme, una impregnació d'uns valors, d'un llenguatge i d'un estil polític molt més populars que el propi partit feixista, i que, només després del resultat electoral, es començarà a expressar en militància al partit. De la feixistització al feixisme no hi va un saltiró de radicalitat²²⁹⁹, ja que no són termes essencialment diferents, ni estadis que es concatenen, sinó que entre ambdós es produeixen una síntesi en un moment donat (en una ocasió o una oportunitat, però ni ocasional ni oportunista) produint-se una reecodificació tant del material "feixistitzat" exposat a la

²²⁹⁷ Araquistain, L. "Condotieros y fascistas", *Leviatán*, 2 juny de 1934, pp. 42-48

²²⁹⁸ Aquesta es la tesi que exposa el periodista Gaziol en un cèlebre article, "El miedo a la propia sombra", *La Vanguardia*, 12 de juny de 1936, p.5.

²²⁹⁹ González Calleja, en un recent article en el qual es planteja els límits de la feixistització de la dreta, afirma que, millor que aquest terme, s'hauria d'emprar el de "radicalització", entesa com una actualització de les ideologies i dels repertoris d'acció col·lectiva en el sentit d'una major intransigència respecte el regim liberal-democràtic. La feixistització de la dreta queda coixa per la diversitat de cultures de la violència i d'ideologies dins d'aquesta, i la prova definitiva del seu fracàs és la cessió de responsabilitats als militars colpistes. És a dir, per l'autor el que es produeix és una exacerbació, una evolució quantitativa (més intransigència, més violència), però no una transformació de categoria política. Aquesta dreta no arriba al feixisme perquè no es feixistitza, es radicalitza en funció esdeveniments (radicalització conjuntural i funcional) i no ho fa en bloc, doncs es poden observar actituds molt diverses entre el BN o la CEDA, per posar un exemple, la qual cosa condiciona la naturalesa de la coalició contrarevolucionària i la futura identitat del règim. Aquest anàlisi corrobora la tesi d'una feixistització instrumental motivada per la identificació feixisme=violència, més l'adopció d'algun patró ideològic i estètic feixista de caràcter subsidiari. González Calleja, E., "La violencia y sus discursos. los límites de las "fascistización de la derecha española durante el régimen de la II República", Ayer, n° 71, (2008), pp.85-116.

“identitat ideal” del feixisme, com del feixisme mateix, que tampoc és un estat immutable.

La interpretació del feixisme per bona part de l'esquerra, com a partida armada dels grans interessos econòmics, condiona les estratègies de lluita contra aquest. Contràriament al que opinen els republicans, socialistes “prietistes” o comunistes, que una acció legal pot acabar amb el feixisme, la repressió sobre els militants falangistes i d'extrema dreta no tant sols no liquida el feixisme, sinó que el fa més gran. Perquè és pot detenir a la direcció falangista, però no al fenomen social del feixisme, que a l'esquerra li costa de reconèixer.

Primo de Rivera, que a finals de 1934 havia manifestat que Falange no era un partit feixista, ara dardarà contra aquells que intenten aprofitar-se de l'èxit de la marca, disputant-la a l'únic i genuí partit feixista i lucrant-se il·legítimament del prestigi amb el que Falange ha revestit aquest moviment:

*Ahora todos se vuelven fascistas, -diu Primo de Rivera- (...) Ahora oímos todos los días: "La Patria", "El Ejército", "Antimarxismo", "Estado totalitario", "Me declaro fascista..." y centenares de cosas más. Pero todo como en un torbellino, como en una algarabía, sin que pueda saberse a qué ley matemática y a qué ley de amor obedece*²³⁰⁰.

Aquestes línies porten una dedicatòria especial per a Calvo Sotelo, que s'ha declarat feixista al Parlament. Els feixistes *parvenu* no només són perjudicials per Falange perquè li disputen una identitat política que tan laboriosament han llaurat (ara, Primo de Rivera pot reivindicar la validesa de la seva tàctica de privilegiar l'elaboració ideològica a “la idolatria de l'acció”, davant aquells que l'han ridiculitzat “d'assagista” tan fora com dins del partit) sinó perquè hi ha en Falange un risc de deformació, doncs aquests oportunistes de la política, o *madrugadores*, com els anomena Primo de Rivera, valent-se de la desorientació dels falangistes pel seu escapçament polític, volen encaterinar als joves “camises blaves” amb vanes promeses en profit dels seus objectius: *Desde los sitios más dispares se lanzan guiños –en ocasiones, casi indecentes– para ver si la Falange cautiva se deja raptar por esos ocasionales donjuanes*, ironitza Primo de Rivera. En un dels articles més crispats de Primo de Rivera, escrit amb “còlera i fàstic”, “Vista a la derecha. Aviso a los ‘madrugadores’: Falange no es una fuerza cipaya”, el líder falangista adverteix que el perill no només procedeix de les esquerres

²³⁰⁰ Primo de Rivera, J.A., “El ruido y el estilo”, *Obras Completas...* op. cit., p.915.

“assassines”, sinó d’una “gentussa” de dreta que intenta reclutar els “ingenus combatents” falangistes per posar-los al servei dels seus interessos egoistes. A la pregunta que s’està formulant insistentment aquells dies als caps falangistes de quan homes poden posar a disposició pel cop d’Estat, aquests han d’ignorar-los i si *antes de volverle la espalda le escupe el rostro no hará ninguna cosa de más*²³⁰¹. Els falangistes no poden donar el concurs a maquinacions de la dreta, perquè *el brío combatiente es inseparable de la fe política*²³⁰², i, per tant, només poden servir la bandera falangista. És també, una seriosa advertència als esquadristes que prestin suport a les conspiracions de dretes sense haver estat abans ordenat pel comandament central (com Primo de Rivera sap que està succeint en algunes províncies): *El que padezca herida en servicio no ordenado por la Falange será expulsado de ella con vilipendio*²³⁰³. L’article continua amb un acarnissament demolidor contra la persona de Calvo Sotelo, qualificat de “fauna menyspreable de la vella política”, covard que “mai trepitjarà al país els temps difícils, sense immunitat parlamentària”, de “tropa” que ha ascendit dins dels seu propi partit a cop de traïció, (aquí al·ludeix a les diferències entre Goicoechea i Calvo) i finalment, i més important, d’oportunista, “que falsifica una idea que els altres han fet respectable” a costa de molts sacrificis. També hi ha un toc d’atenció a la família falangista (l’article comença amb un arrogant *vamos a ver si nos enteramos*, impropï de la ploma, normalment afectada, de Primo), entre la qual Calvo Sotelo és força ben valorat: l’únic que pretén aquest arribista és instrumentalitzar el moviment, inclòs li atribueix l’ambició personalista d’ocupar el seu liderat. A tant arriba la seva animadversió, que els falangistes han de ser indiferents tant a la victòria d’un Estat pseudo-feixista, com a la seva futura derrota, davant la qual només “s’asseuran a mirar passar el seus cadàvers”. Segurament, és injust Primo amb Calvo, doncs aquest sempre va defensar el seu nom al Parlament i no tenia cap pretensió d’aprofitar el buit de poder per ocupar la trona falangista, però sí d’implicar els falangistes en un cop d’Estat de l’exèrcit amb una coalició de forces polítiques, el que havia volgut que fos el BN i el Front Nacional. El que és de domini públic és la conversió de Calvo al feixisme, i el polític gallec és l’únic que pot competir amb popularitat en aquest camp amb Primo de Rivera, si no superar-lo.

Calvo té plans concrets sobre el feixisme, i això és el que més inquieta a Primo de Rivera. Ha arribat al convenciment el feixisme és l’únic per pot salvar a Espanya en

²³⁰¹ Primo de Rivera, J.A., “Vista a la derecha. Aviso a los ‘madrugadores’: Falange no es una fuerza cipaya”, *No Importa*, 29 de juny de 1936, n° 3, p.1

²³⁰² Idem.

²³⁰³ Idem.

aquest moment crucial, doncs és l'únic moviment que pot articular aquell estat d'ànim que abans esmentàvem. Tot i que Calvo coincideix amb Gil que el feixisme és “una reacció” (entès com una reacció a la revolució, i, per tant, un moviment “reaccionari”, és a dir, el que sempre ha defensat, un “feixisme de dretes”), aquest no té un component únicament negatiu, no és només antirevolucionari. Calvo admira el sistema institucional i econòmic de l'Estat feixista i creu que és la solució perfecta als problemes estructurals d'Espanya, com l'empobriment dels petits propietaris agrícoles (potser per aquest anàlisi tècnic i “pràctic” Primo diu que el feixisme de Calvo estat mancat d'ànima). El feixisme pot mobilitzar aquest petit-mitjà propietari perjudicat per la reactivació de la reforma agrària i afligit per l'amenaça revolucionària (verificada amb “l'ocupació de terres” al sud). Si bé l'únic que l'havia repel·lit del feixisme abans era, precisament, aquest caire popular i plebeu del moviment²³⁰⁴, també Calvo evoluciona: en les circumstàncies presents, cap oposar una mobilització de masses a un altra, i això només ho pot fer un feixisme.

En motiu de la polèmica de la candidatura de Conca, Calvo fa un elogi de Falange i reconeix la seva vinculació espiritual al partit, però nega que sigui el seu líder, doncs és José Antonio el seu cap suprem. Un guinyo a l'absent, al que no té cap intenció de disputar el lideratge (i que, enlloc d'apaivagar, pot enfurismar a un Primo que sap que li ha descobert el seu “punt feble”), però, que a la vegada, distribueix tàcitament les funcions en la constitució d'un moviment de masses feixista, que absorbeixi la feixistització social ascendent i que es disposi a assaltar el règim democràtic, en el qual Primo ha d'ostentar el lideratge carismàtic, mentre que Calvo, amb més marge de maniobra i més fusta de polític que “l'assagista” Primo de Rivera, (com li retreu el *bloquista* Jorge Vigón en un duríssim article publicat al diari *La Época*, en el qual, al marge d'un atac a la personalitat “presumida i amanerada” del fill del dictador, argumenta que l'assagista pot arribar a ser pernicios per la causa nacional al entrebancar la labor del polític ja que mentre que aquest representa el realisme i el pragmatisme, l'altre encarna l'idealisme més inoperant²³⁰⁵), l'organització i coordinació del moviment contrarevolucionari.

El to enervat, inclòs desficiat de Primo de Rivera en l'article de *No Importa* palesa l'angoixa d'aquell que observa com la seva obra de tres anys, un estil, “una idea i una conducta” original, és a dir, la versió espanyola d'un feixisme internacional, que, fins ara, li ha reportat poques alegries, pot ser expropiada pels “nous feixistes” aprofitant la

²³⁰⁴ Anteriorment, havia dit que ell no era feixista perquè no estava d'acord a que les “masses portessin el comandament”, citat a Bullón de Mendoza, A. op.cit., p.507.

²³⁰⁵ Citat a Bullón de Mendoza, A. op. cit. p.647.

seva privació de llibertat. L'estil *falangista* ha deixat de ser patrimoni d'un partit i del seu creador per inserir-se a la cultura política contrarevolucionària com la forma de ser del feixisme a Espanya. Si abans era la JAP qui havia utilitzat eslògans pràcticament idèntics als encunyats pels falangistes, ara, polítics d'extrema dreta com Calvo pronunciaven discursos perfectament catalogables com a feixistes, amb idees i proclames que Primo de Rivera creu usurpades del corpus falangista però que ja formen part de tot el moviment "frontnacionalista". Molts grups copien textualment les consignes i símbols falangistes, no només per aprofitar el prestigi falangista (és el cas de les Joventuts Antimarxistes de Barcelona, el diari del qual es diu *Presente!*, inclòs el SEU és espoliat, doncs apareixen pamflets d'un "Haz de estudiantes hispanos") sinó perquè el rebuig al FP s'expressa ara amb el llenguatge i els símbols, ja col·lectius, del falangisme (és el cas dels anònims en nom de Falange...). La reacció de Primo és semblant a la Ledesma quan aquest s'escindeix en minoria del partit (tot i que menys pueril, doncs Ledesma arriba a denunciar al registre de la propietat a Primo per utilització indeguda dels símbols i les sigles JONS "patentades" per ell). Creu que la seva obra està sent espoliada i desfigurada, doncs l'estil es tradueix només la parafernàlia estètica i a una sèrie de consignes buides. Els "nous feixistes" volen enganyar els falangistes "ingenus", molts d'ells d'última hora i poc familiaritzats amb l'autèntic estil falangista.

El problema per Primo és que, si bé durant l'etapa "d'elaboració teòrica", potser s'ha pogut prescindir de la "idolatria de l'acció", i inclòs, s'havia fet un elogi a la resignació davant les agressions, precisament perquè el partit no fos percebut com una "partida de la porra" de la burgesia, ara, això és impossible. Des de la mateixa direcció central es dona alè a la violència²³⁰⁶, i aquest és un dels motius del creixement del partit. Per altra banda, el pacte amb la dreta política és facultatiu per poder assolir l'acta de diputat, i, amb ella, la immunitat parlamentària, a la revàlida electoral a Conca i Granada. En tercer lloc, les negociacions amb els militars, en les que Falange hi vol estar no només per necessitat, sinó per voluntat²³⁰⁷, doncs des de bon principi havia apostat per cop d'Estat militar com la forma d'accedir al poder, però en les que corre el risc d'esdevenir una força auxiliar de l'exèrcit, i, el que és pitjor, al servei dels interessos conservadors. Segurament, sobreestima la influència dels alfonsins sobre els militars, que, segons Gil Pecharrómán, era més reduïda que la dels carlistes²³⁰⁸,

²³⁰⁶Primo de Rivera, J.A "Justificación de la violencia", *No Importa*, nº2, 6 de juny de 1936, p.2.

²³⁰⁷ Ellwood remarca que els falangistes sempre havien tingut en ment el cop d'Estat militar, p.75. Payne, en canvi, és de l'opinió que la persecució sobre Falange només li deixa el cop d'Estat militar com a darrera sortida, dels que abans havia desconfiat (1985: 108). Però allà està la reunió al parador de Gredos, per exemple.

²³⁰⁸ Gil Pecharrómán, J. op. cit., (1996), p.268.

inclòs que la dels falangistes, i que no passa de ser marginal. Al cap i a la fi, allò que cerquen els militars són tropes civils auxiliars, no pas tutela política. Primo no renuncia a ser una avantguarda violenta de la “contrarevolució”, ni a les aliances polítiques amb l’ultradreta (a un Front Nacional, a que ara els falangistes puguin ostentar el lideratge com es pretenia verbalment, de forma delirant, abans de les eleccions) ni molt menys a l’alçament militar. El que l’inquieta de veritat és perdre l’autonomia política durant aquest procés.

16.2.2. L'estratègia de la tensió

El gran relat de la dreta sobre l’etapa de govern del Front Popular, que, de retruc, serveix per justificar l’alçament, és el d’una República agònica (el “cadàver republicà”) i una societat submergida en el caos (la “primavera tràgica” de 1936) assolada per unes masses marxistes que incendien i saquegen esglésies, atempten contra la vida de persones d’ordre, milícies obreres que suplantem a la policia i escorcollen els vianants, que assalten les seus de la premsa de dretes i d’associacions catòliques i conservadores, assassinen, devasten... davant la desídia, la debilitat o la complaença perversa del govern. Espanya és a les portes d’una revolució, orquestrada des de Moscou. El cop d’Estat és una mesura preventiva contra la invasió colonial soviètica, per a salvar Espanya de la dominació estrangera. El govern ja sigui perquè ja li està bé, com per labilitat, no fa res per aturar aquesta violència i aquesta és l’origen de la guerra civil, per això és tan important, per la neteja de rostre i relativització del cop d’Estat de la publicística de dretes, demostrar que la responsabilitat d’aquesta violència és de l’esquerra, mitjançant la descripció truculenta dels fets de la “primavera tràgica”, quan la guerra ja hauria començat. Però ni la violència sorgeix amb el Front Popular, ni la guerra civil s’explica pels incidents de la primavera de 1936. De fet, en ciutats com Sevilla, de la que s’ha dit que fou la “clau”, 1935 és un any més violent que 1936. La violència social pot debilitar la República, però no origina la guerra: és el cop d’Estat militar el qui ho fa. Els polítics o periodistes de dretes del moment denuncien el “caos social”, abusant de tant dramatisme i sensacionalisme més macabre com els hi permet la censura, per tal de dibuixar una situació insostenible i conscienciar als militars d’actuar abans que la revolució esclati, però la guerra sembla una possibilitat remota pels mateixos militars²³⁰⁹. L’enumeració de les dades sobre el desordre públic des de l’única tribuna, la parlamentària, que no està emmordassada per la censura, té un

²³⁰⁹ Així ho reconeix un incombustible conspirador, J.A. Ansaldo. *Los desmanes revolucionarios (...) parecía clamar por una “mano fuerte” que pusiera en orden tal desbarajuste (...)*Claro es que nacie pensaba en la remota posibilidad de una guerra civil (pp.120-121)

objectiu polític, el de crear un estat d'alarma que propiciï una reacció militar i cívica. El govern intenta evitar aquests debats sobre l'ordre públic, no tant, que també, perquè el desordre el desacrediti, com perquè poden repercutir en més violència, responsabilitat que assumeixen conscientment els malastrucs de la dreta. La denuncia de la violència pot incentivar més violència, i això seria un preu a pagar si hi hagués una voluntat d'ajudar el govern en aquest extrem, però no hi ha una finalitat constructiva en la seva denuncia pública en cap cas, doncs, com diu Gil *este Gobierno no podrá poner fin al estado de subversión que existe en España, porque nace del Frente Popular, y éste lleva en sí la esencia de esa misma política*²³¹⁰. És el govern el culpable del desordre públic. Calvo anirà més enllà: és el regim democràtic el responsable de la subversió de l'ordre: *la causa es que el problema del desorden público es superior, no ya al Gobierno y al Frente Popular, sino al sistema democrático-parlamentario y a la Constitución de 1931*²³¹¹.

Aquest relat sobre el caos del Front Popular, expurgat dels elements ideològics franquistes (el mite de la conspiració, per exemple) i de la seva intencionalitat justificativa del l'alçament militar, s'ha traslladat a la historiografia "seriosa". El govern del FP és captiu d'aquells que estan preparant la revolució, i es desborda per la conflictivitat social. Jackson, per prendre un autor canònic, descriu una societat històrica, a la vora del col·lapse, afectada d'un atac irracional de violència que "podia començar si algú xisclava un insult, si dos ensopegaven al girar una cantonada, o per l'arrencament d'un cartell"²³¹².

La República moderada, d'un Azaña o un Prieto, no té prou força per resistir a les exigències dels seus socis de l'extrema esquerra, al que cal sumar les estrebades de l'extrema dreta. Ja sigui l'extrema esquerra, ja l'extrema dreta, el govern està inerm davant la violència, com diu Gil Robles. És innegable que una dels expedients principals que ha d'afrontar el nou govern és el de l'ordre públic. Segons un historiador conservador, Payne (un dels últims llibres del qual sobre els orígens de la guerra civil es titula, avançant la línia argumental de l'obra, "el col·lapse de la República") Espanya no havia viscut un grau d'intensitat de la violència tan elevada des de 1921-22²³¹³, és a dir, just abans del cop d'Estat militar de Primo de Rivera, i amb un saldo de víctimes molt més alt que abans de la Marxa sobre Roma, és a dir, l'avantsala de la dictadura feixista. Ara es repeteix la història: els militars venen a posar fi al desgavell. La

²³¹⁰ Gil Robles, J. M, *Discursos...* op. cit., (1971), p.590.

²³¹¹ Discurs de Calvo, citat a Bullón de Mendoza, A.op. cit., p.635.

²³¹² Jackson, G.op. cit., p.185.

²³¹³ Payne, S. op. cit., *La primera democracia española. La Segunda República, 1931-1939*, Barcelona: Paidós, 1995, p.99.

historiografia “revisionista”, però en el bon sentit de la paraula, està començant a qüestionar aquests relats sobre el FP tan enquistats en la historiografia espanyola, per exemple, el de la debilitat (o permissivitat) del govern. Per Rafael Cruz, el govern es pren molt seriosament la qüestió de l'ordre públic i empra tot recursos al seu abast per a fer-li front, inclòs de forma excessiva, doncs la gran majoria de morts són causats per la desmesura de les forces d'ordre públic²³¹⁴. González Calleja no està d'acord amb l'equació de Cruz “a més Estat, més violència”, atribueix els excessos als mitjans repressius inadequats i anacrònics i la politització de les forces d'ordre públic²³¹⁵(amb el naixement d'organitzacions com la UME o la UMRA, que estan al darrera de les morts més significatives, dels magnicidis podríem dir, però no de la violència quotidiana...). En tot cas l'Estat reprimeix massa, no massa poc²³¹⁶. L'Estat, per tant, no està a expenses de la conflictivitat al carrer, ni es conforme amb el desordre, sinó que percep l'ordre públic com un problema greu i que s'esmerça en “pacificar”, per la força, la societat. I això ho fa intentant recuperar el monopoli de la violència, amb un desarmament exhaustiu de la societat, revisant totes les llicències d'armes²³¹⁷. Els comunistes, principals instigadors de la violència segons les dretes (i maquinant des de l'ombra la invasió soviètica, diu la llegenda franquista) es comprometen a vetllar perquè no es hagi alteracions innecessàries de l'ordre social, que només fan el joc al feixisme i desincentiven la convocatòria de vagues²³¹⁸.

Un altre tòpic és el de la polarització política i la formació de bàndols bel·ligerants abans de la guerra. Aquesta visió és un anacronisme. És més, no pot descansar en la violència, doncs aquesta divideix més que uneix, genera fissures en el FP i s'utilitza per dirimir diferències dins el moviment obrer, entre cenetistes i ugetistes²³¹⁹. Menys encara és poden aplicar les categories de revolució-contrarevolució, doncs cap tendència de l'esquerra projecta una revolució a curt termini (la dreta té més intencions subversives que l'esquerra). Per altra banda, se sol associar la violència d'aquella primavera a

²³¹⁴ La policia fou l'autor de la meitat de les víctimes entre el 16 de febrer de 1936 i el 18 de juliol, segons Cruz (2006: 336), Li dona la raó Payne, S. op. cit., (1995), p.323, aquest la dada li serveix per argumentar que, mentre que la majoria de les baixes en les esquerres foren provocades per l'acció forces d'ordre públic legal, i no per les dretes, és a dir, per qüestions polítiques, no fou així a l'inrevés, clar, doncs els botxins dels ciutadans d'ordre foren els militants d'organitzacions esquerranoses.

²³¹⁵ González Calleja, E. “La historiografía sobre la violencia política en España en los años treinta: balance y perspectiva”, *Alcores: revista de historia contemporánea*, nº5, 2008, p.274.

²³¹⁶ Cruz, R. op. cit., (2006), p.166.

²³¹⁷ “Decreto sometiendo a Decreto sometiendo a revisión en todo el territorio nacional las licencias concedidas a particulares para uso de armas largas de cañón estriado y cortas, las licencias especiales y las gratuitas”, *Gaceta*, nº70, de 10 de març de 1936, de 1957. Les sentències contra tinença il·lícita d'armes en desapareixen a partir de març de 1936. Això ho hem pogut comprovar amb el llibre de sentències corresponent a aquests mesos dipositat a l'Arxiu Provincial de Sevilla, (3024 i 3025), en els que, de cop i volta, les sentències contra la possessió il·legal d'armes es fan innumerables. I no perquè la societat estigui més armada, sinó perquè el govern s'esforça molt més en desarmar-la.

²³¹⁸ Per exemple, Preston, Paul, *La destrucción de la democracia en España*, Barcelona: Grijalbo Mondadori, 2001, p.355.

²³¹⁹ Per la conflictivitat intersindical, una de les principals causes de desordre, veure l'article de Sánchez Pérez, Francisco, “Clase obrera y conflictividad social en el Madrid del Frente Popular (febrero-julio de 1936)”, *Cuadernos de historia contemporánea*, nº 13, (1991) pp. 47-72

causes exclusivament polítiques o ideològiques, sense tenir en compte que aquesta pot ser una conseqüència, i no una causa, fruit de problemes estructurals, per el problema de l'atur forçós crònic, o la reforma agrària. Les protestes podien sorgir per la lenitat del govern en emprendre reformes, o pel temor de les classes altes a una major equitat en la distribució de les riqueses.

Els líders més conspicus de la dreta, Calvo i Gil, presenten apocalíptiques estadístiques de vagues, morts, ferits, agressions, assalts, explosius, esglésies violentades... que s'han considerat inflades, però que no s'han arribat a contrastar amb altres dades. Tampoc aquestes llistes discerneixen la identitat o ideologia política de la víctima, doncs el que interessa és fer palès el descontrol social i la indolència del govern. Cruz, que sí ha intentat computar les víctimes de la violència política d'aquells dies, coincideix amb altres autors que la majoria d'elles són provocades per la "violència legal", les forces d'ordre públic en un 43% dels casos, mentre que les esquerres provocarien un 20'6% de les 262 víctimes mortals entre febrer i juliol de 1936, i les dretes el 17.7%. En quan a les víctimes, un 56,6 serien d'esquerres, i un 19% de dretes²³²⁰. Per Payne, en canvi, la majoria de víctimes són de dretes, assassinats per les esquerres²³²¹, però no ha investigat personalment el tema, s'inspira en les relacions de l'escriptor Josep Pla, o de Joaquín Arrarás (les dades dels quals són les de Calvo Sotelo), que, com es comprendrà, no poden ser autors gaire objectius.

Es pot rebatre amb documents, un per un, tots els mites de la "llegenda negra" del FP, com el del govern dèbil o tolerant amb la violència de les esquerres o el de la conspiració comunista, doncs el PCE adopta una clara estratègia reformista durant aquests mesos. Una altra cosa és la percepció de les persones d'ordre en aquell moment, en els que creuen, perquè volen creure, els relats de les terribles salvatjades comeses per les esquierres que exposen Gil o Calvo al Parlament, que creen un "estat de necessitat" que reclama la intervenció resoluta dels militars. A partir de maig de 1936, aquesta situació s'agreuja en descarregar el xàfec de vagues (quan amaina la violència política) i continuar l'ocupació de terres a les zones rurals, que, per les persones d'ordre, responen a un mòbil polític, són violència (independentment que siguin o no pacífiques) i són l'avantsala de la revolució.

²³²⁰ Cruz, R. op. cit., (2006), p.167.

²³²¹ Payne, S. op. cit., (1995), p.323.

Quan el govern posa a Falange fora de la llei, aquesta s'entrega a una violència sense treva, amb el límit de les seves possibilitats. Abans, ha intentat contemporitzar amb el govern, però no per no afegir més ferro al foc de la conflictivitat social, com diu Payne²³²². Quan s'ha trencat la possibilitat de cohabitació, (l'ha trencat el govern, argüeixen els falangistes, que ha estat el primer en declarar-se bel·ligerant²³²³), Falange compleix allò que havia promès durant la campanya electoral: no acatar el resultat de les urnes en cas de guanyar l'anti-Espanya, i mobilitza als seus seguidors per una empresa “de reconquesta”²³²⁴, doncs “ja no hi ha solucions pacífiques”, la guerra està servida²³²⁵, exclama el cap de Falange.

Les milícies falangistes s'engreixen amb nous militants, però, ni així no poden contrarestar al poder de convocatòria de les esquerres al carrer. Els falangistes opten per la tàctica d'eliminar selectivament a grans personalitats com a represàlia, una acció que requereix certa planificació, perícia en el maneig de les armes i suport logístic. La majoria dels falangistes són joves, inexperts en l'ús d'armes de foc: l'atemptat contra Jiménez d'Asúa, perpetrat pels seuistes, és un autèntic despropòsit. Falange no paga sicaris, però alguns nous falangistes són sicaris que la gran burgesia contracta. Els falangistes sempre van negar haver-se servit d'assassins a sou²³²⁶ però és indubtable que Falange tampoc pot ser massa selectiva amb els nou ingressos i que incorpora a tèrbols personatges relacionats amb el món de l'hampa, que s'alimenten d'aquests contextos. És el cas dels dos esbirros que intenten atemptar contra la vida d'Eduardo Ortega i Gasset, fiscal general de l'Estat (no disposat a tolerar que els feixistes surtin amb penes irrisòries dels tribunals) advocat defensor en causes contra anarquistes i directiu del Socors Roig. Els dos detinguts surten de la presó gràcies a l'amnistia decretada pel FP, amb 2.000 pts. a la butxaca (un d'ells diu al jutge que no pot revelar qui li ha prestat els diners, i l'altre, que li han tocat “a la loteria”). Ambdós havien estat pistolers de la FAI, però ara són afectes a Falange²³²⁷. Un altra cosa és que els pagui el partit. Els falangistes cometent atemptats contra funcionari públics (magistrats, catedràtics, forces de seguretat...) per tal de socavar un Estat republicà que es marca com a objectiu de la nova legislatura “republicanitzar les institucions”. Però tampoc s'ha

²³²² Payne, S. op. cit., (1985), p.115.

²³²³ Cruz (2006: 140) també rebutja aquest tòpic, doncs realment, només empresona als dirigents després de l'atemptat contra Jiménez de Asúa. Però el cert és que ni el govern del FP, ni Falange, estaven disposats a conviure, és bastant indiferent qui comencés. A més, l'Estat també reprimeix, i molt, als agitadors d'esquerres, inclòs aquells que atempten contra propietats i persones de partits de dretes. La Falange, però, no només es refereix a bel·ligerància contra el partit, sinó a una ofensiva revolucionària que comença a l'octubre de 1934, inici de la guerra civil. Aquest argument ha estat repès pel revisionisme franquista dels Pío Moa i companyia, amb l'adhesió d'alguns historiadors de prestigi com S. Payne.

²³²⁴ Primo de Rivera, J.A, “la voz del jefe desde el calabozo”, *Obras Completas...* op. cit., p. 912.

²³²⁵ Primo de Rivera, J.A “Justificación de la violencia”, *No Importa*, n^o2, 6 de juny de 1936, p.2.

²³²⁶ Com el seuista d'acció N. Perales, a Payne, S. op. cit., (1985), p.115.

²³²⁷ El gruixut sumari contra Nicasio Ribagorda i Adolfo Burzaco, AHN, Audiencia Territorial Criminal de Madrid, 297/1. Ribagorda és condemnat a 29 anys de presó i Burzaco a 8.

de considerar una operació a gran escala: això passa a Madrid, i aquests són assassinats en represàlia: els policies estaven detenint falangistes i els magistrats, condemnant-los. Falange no té cap pla mestre insurreccional, cap altra estratègia que no sigui negociar en unes condicions el màxim de favorables el cop d'Estat militar.

Aquest tipus de violència política, comesa individualment o per bandes juvenils, fa concloure a Cruz, que no es produeix una vertadera paramilitarització de la política²³²⁸ durant aquest període: les milícies potser desfilen, però no actuen. La violència es troba “desregularitzada”, és a dir, fora de control de la direcció dels partits (un altra cosa és que aquests l'abonin, com fa Falange), i això explica la seva l'explosió exponencial²³²⁹, el seu “paroxisme”. El que si hi ha és molta fragmentació de l'autoritat, tant en l'Estat com entre els partits polítics, el que acaba ocasionant que la violència es descentralitzi en ciutats i pobles de províncies, on es produeixen els fets més luctuosos²³³⁰. La descoordinació entre poder central, governadors civils i nous governs municipals, compostats sense unes eleccions municipals que els avalin, són una font de conflictes²³³¹. En el cas dels falangistes, aquesta violència incontrolada, passional i espontània (les famoses “represàlies”, amb les que es promet venjar cada mort falangista amb la de cinc o deu enemics, segons versions) encara ha ser més significativa, tenint en compte que els quadres del partit estan incomunicats. I això encara és més així a províncies que a la capital.

Els mesos de març i abril són les puntes de la violència política, que es tempera els mesos següents, quan pren el relleu la conflictivitat sociolaboral. El dia 13 d'abril, els falangistes assassinen a Madrid a Manuel Pedregal²³³², fiscal del Tribunal Suprem, qui havia condemnat als acusats de l'atemptat contra Jiménez d'Asúa. El dia següent,

²³²⁸ En un recent article a la revista *Alcores*, González Calleja reconeix que potser s'ha exagerat massa la importància de les “estratègies subversives a gran escala i els grups de conflicte perfectament estructurats”, és a dir, al “fenomen milicià” que introduí J. Aróstegui. Veure Aróstegui, J. “Violència, sociedad y política. La definición de la violencia”, n°13, (1994), pp.17-56.

²³²⁹ Cruz, R. op. cit. (2006), p.143.

²³³⁰ Per exemple, Albacete havia estat una província amb un ràtio de violència molt baixa, que es dispara des de les eleccions del FP, amb fets atroços com els de Yeste. Veure Sepúlveda Losa, Rosa María, “La primavera conflictiva de 1936 en Albacete”, *Pasado y Memoria: Revista de Historia Contemporánea*, n°2, (2003), pp. 221-240.

²³³¹ Del Rey Reguillo, culpa a les gestores municipals socialistes, que, molts cops, han pres possessió de l'ajuntament de forma il·legal, dels atropellaments a ciutadans d'ordre i partits de dretes, de fer els ulls grossos amb la violència de les esquerres, i, en canvi, de rabejar-se amb les dretes i de permetre a les patrulles obreres o individus "d'extrema esquerra" assumir funcions d'ordre públic, op. cit., 522-531. Al govern, tot i posar-li voluntat, li llisca de les mans el control sobre gestores municipals. En una regió amb poca taxa de violència durant els biennis republicans, com Castella-La Manxa, aquesta es dispara a partir de març de 1936. Els falangistes, que són grupusculars, (veure González Madrid, Damián-Alberto, *La Falange manchega, 1939-1945*, Ciudad Real: Biblioteca de Autores Manchegos. Diputación de Ciudad Real, 2004., pp.29-30), apareixen sempre implicats en aquesta, (veure, tant l'obra de Rey Reguillo com, pel cas concret d'Albacete, l'article de Sepúlveda Losa, ja citat, cosa que posa de manifest que els falangistes no es van resignar a rebre els cops de les esquerres passivament, ni són impel·lits a la violència per aquestes, doncs són un partit especialitzat en la violència, que pren la iniciativa.

²³³² Jato, D. op. cit., p.223. Hi prenen part dos seuistes.

aniversari de la República, un falangista ebri intenta provocar el caos fent esclatar una traca davant la llotja de les autoritats. Durant la desfilada, és assassinat el guàrdia civil Anastasio de los Reyes, de conegudes idees reaccionàries. En el seguici fúnebre, el dia següent, es produeixen enfrontaments entre bàndols i un tiroteig provoca la mort de sis persones que participen d'aquesta manifestació de dol, entre ells dos falangistes (Manuel Rodríguez Giménez i Andrés Sáez de Heredia, cosí de Primo de Rivera). Les dretes atribueixen les víctimes mortals a "pistolers comunistes" i les esquerres, a una "provocació feixista" per sembrar el desordre públic. Historiadors com I. Gibson també especulen sobre un crim comès per mercenaris contractats per una mà negra, i que forma part "estratègia de la tensió" de la dreta per incitar als militars a rebel·lar-se²³³³. Aquell dia els falangistes van contraatacar²³³⁴. Que els falangistes perpetrin noticiables atemptats contra grans personalitats de la política, la magistratura o l'exèrcit, no exclou que, per la llei del Talió, també es liquidi a obrers sindicalistes, tot i que aquestes víctimes, per la censura informativa en alguns casos, o perquè no interessa en altres, no apareixen mai a la premsa, però tampoc són registrades en els llibres d'història. En aquests casos, el *modus operandi* es força més rudimentari que en els assassinats selectius: per exemple, es metralla a cegues els espais de socialització obrera (casa del poble, sindicats, tavernes...). A Valladolid, el 17 de juny i la matinada del 18, els falangistes cometien una sèrie d'atemptats en cadena contra sindicalistes per venjar l'assassinat d'un estudiant falangista. Dos estudiants col·loquen un petard a la Casa del Poble, que només ocasiona danys en el mobiliari, però que encolereix als socialistes, que ho paguen amb tot estudiant que passa pel carrer, escorcollant-lo (en el Valladolid del moment, com veurem, tot estudiant universitari és sospitós de tenir simpaties falangistes). Aquella nit, són tirotejades dos cantines, amb resultats tràgics en una d'elles, propietat d'un militant d'Esquerra Republicana i freqüentada per obrers de la CNT. Els trets "al bulto" provoquen la mort a la tavernera i a un jove jornaler, i fereixen a cinc obrers més²³³⁵. També en aquesta nit de "guerrilla urbana" falangista, es tiroteja la casa d'un sindicalista ferroviari (el ferroviari era el col·lectiu més militant de la ciutat), es destrueixen moltes llunetes de cotxes i senyals, s'insulta a la guàrdia d'assalt... Al dia següent, es convoca una vaga obrera que paralitza tota la ciutat. Els ànims estan molt crispats, s'arriba a disparar contra venedores de llet esquiroles i s'assassina a un

²³³³ Gibson, I. *La noche que mataron a Calvo Sotelo*, Barcelona: Argos Vergara, 1982, p.46. Preston va descartar beneficiaris de la violència fins que l'únic sospitós que li queda és l'extrema dreta, la qual cosa no vol dir que aquesta fos l'única responsable però sí qui més guanyava en treu, Preston, Paul, op. cit., p.348.

²³³⁴ Jato, D. op. cit., p.224.

²³³⁵ AHPV, Gobierno Civil, sumari 190, caixa 2203.

militant de RE²³³⁶. El dia 20 de juny, estudiants falangistes reparteixen un “comunicat a la ciutat”, en el qual es justifiquen els atemptats:

*cuando el terror bolchevique se manifiesta, como en días pasado en Valladolid, por el acuchillamiento de jóvenes estudiantes que caen en las calles, víctimas de las navajas marxistas, no faltan pechos que vigilan porque se haga una justicia, bárbara si se quiere, pero ejemplar (...) Ningún otro asesinato de gente española antimarxista quedará sin venganza en nuestra ciudad. La noche del 18 de junio sirva de lección y de advertencia seria (...) ¿Qué vamos a hacer si la policía y la justicia del Estado solo castigan a una clase de españoles. Habéis buscado la guerra y la habrá*²³³⁷.

Aquest manifest redunda en l'argument, -que, a la fi, servirà per justificar l'alçament nacional- que el govern s'ha declarat bel·ligerant primer, al governar només per una part dels espanyols, i que per tant, la guerra ja ha començat abans del 18 de juliol. Lluny de ser imparcial, el govern només va a la caça dels patriotes per tal de desbrossar d'obstacles el camí de la revolució bolxevic. Però els falangistes, els *jóvenes soldados de la España joven* no estan disposats a consentir-ho i s'erigeixen en el darrer reducte de la veritable Espanya, els únics disposats a jugar-s'ho el tot pel tot presentant armes al marxisme. Davant la impunitat permesa pel govern, diuen representar la dignitat de la justícia nacional, que aplicaran amb totes les conseqüències, com els vindicadors de la *gente española antimarxista*, és a dir, no només dels seguidors de la seva organització, sinó d'una classe d'ordre nacionalista, de la que, per primer cop en la història del partit (sempre escrupolós de no donar la imatge d'estar al servei dels interessos de la burgesia) aconseguiran l'adhesió, en part gràcies a accions com aquestes, ja que els falangistes són vistos com els únics que poden derrotar la revolució en camí.

Després de la batuda contra falangistes arrel del “decret” de dissolució de lligues feixistes del 16 d'abril, la violència falangista, i, no per casualitat, la violència política en general, baixa d'intensitat durant els mesos de maig i juny. Ja no és veuen aquelles manifestacions de carrer dels falangistes, es congratula Casares Quiroga el 17 juny al parlament, malgrat molts falangistes han sortit en llibertat. En canvi, creix la conflictivitat sociolaboral, que contribueix bastant més que la violència política o

²³³⁶ “Huelga general de 24 horas contra agresiones a elementos obreros”, *El Norte de Castilla*, 19 de juny de 1936, p.5. Aquest diari, liberal conservador (albista) descriu la vaga com *el caso más insólito de ausencia de autoridad, no siendo concebible que en una ciudad civilizada se pueda llegar a este grado de indefensión*. No té paraules de repulsa contra els atemptats comesos la nit anterior.

²³³⁷ AHPV, Gobierno Civil, sumari 190, caixa 2203.

l'anticlerical a la feixistització de les classes mitjanes²³³⁸. El penúltim atemptat a la capital contra una figura pública fou el comés pels falangistes contra el capità d'enginyers Carlos Faraudo, instructor de les milícies socialistes i membre de la UMRA (Unió Militar Republicana Antifeixista), el 8 de maig, un atemptat vinculat a falangistes de l'òrbita de la UME. Després vindrien la del tinent José Castillo, també instructor de les milícies socialistes, i, com a rèplica d'aquest, el magnicidi de Calvo Sotelo, ja a les portes de la guerra civil.

16.3. Els nous falangistes. Algunes reflexions sobre el fenomen del feixisme l'any 1936.

Després de la derrota del Front Nacional a les urnes, és un lloc comú historiogràfic, gairebé mai contrastat en dades (senzillament, perquè aquestes no s'han conservat), parlar d'un allau de nova militància cap a Falange. De primeres, això significa que el partit feixista comença la seva expansió abans de la guerra civil, per tant, la contaminació falangista no és tant episòdica o conjuntural com s'ha dit (partit predominant a “zona nacional” i afiliació per “oportunisme”, feixisme producte de la guerra...). En termes absoluts, però, aquest increment no deixa de ser modest. Cal tenir en compte que la Falange és un partit clandestí, i, en aquesta tessitura, difícilment podia esdevenir un partit de masses. No podia ser d'altra manera, quan els directius són capturats, els locals clausurats, l'organització desballestada, es perd el contacte entre centre i perifèria, i els falangistes han de fer front a l'hostilitat combinada de govern i organitzacions obreres, una situació, doncs, que no invita a donar-se d'alta. Es probable que la militància de Falange es mantingui estable i que les altes a penes serveixin pe compensen les baixes per detenció. El que si és de masses és la d'adhesió popular a Falange i allò que representa, que no comporta, en la majoria de casos, ser militant de carnet. Això, en aquest context, és poc important. Falange es converteix en l'organització més respectada, amb més prestigi i autoritat entre les classes d'ordre, la gran esperança contra el FP un cop s'han estavellat els altres projectes. Qui sí s'afilia ara són els joves de les organitzacions reaccionàries com la JAP o els joves de RE, tot i que, segurament, també en una quantia menor de la que s'ha dit.

²³³⁸ Ángel Ossorio, normalment molt reposat de paraula, escriu un acre article a diari *Abora* sobre el fenomen “lamentable, constant, multiforme i reiterat” de les vagues que inunden la societat, totes elles de naturalesa “política”, i com aquestes estan fent el joc al *fascio*, aconseguint allò que el el feixisme no ha pogut per la seva pròpia iniciativa, “Huelgas”, *Abora*, 2 de juny de 1936, p.5.

Tot això no es produeix de cop i volta. La simpatia de les classes d'ordre cap a Falange no és nova, tot i que fins ara no s'ha expressat en un suport electoral: els aplaudiments no han estat correspostos en vots. Els electors han confiat, utilitàriament, en la candidatura de Gil Robles. Després de la derrota electoral, la "Tàctica" de Gil, que s'ha rifat al tot o res de la majoria absoluta, entra en una carreró sense sortida i, abraçada a ella, es desploma la colossal estructura de la CEDA²³³⁹. La dreta política desapareix i s'esmicola en un conglomerat d'individualitats, despuntant la figura de Calvo Sotelo. El relleu de Gil per Calvo com a gran líder de la dreta, més que simbolitzar la radicalització d'aquesta, manifesta com el projecte insurreccional dels alfonsins s'ha acabat imposant, per la força de les circumstàncies, sobre el "legalisme" de Gil com a estratègia prevalent entre les dretes. És difícil creure a Gil quan afirma, en les seves autoapologètiques memòries, que, després de la derrota, continua treballant obstinadament en favor d'una concòrdia democràtica i que es manté al marge de la conspiració militar²³⁴⁰. *El Debate* i AC preguen tranquil·litat després del resultat electoral i encareixen a recuperar el seny i l'equilibri de la fundació herreriana, després d'haver pecat tangiblement de supèrbia durant la campanya, donant per feta la victòria (els tics megalomaniacs de Gil, que es presenta com un cardenal Cisneros ressuscitat, tampoc han agradat). A les seves memòries, Gil diu que en cap cas se li va acudir deixar la política, com es va especular en aquells moments, quan, després del fracàs electoral, es retira a "descansar". Gil insisteix que no fou boc expiatori per *El Debate* i companyia per la seva pèssima imatge de reaccionari recalitrant, inclòs de "feixista", ni es va "retirar" de la política (que insinuaria la seva cooperació amb el cop d'Estat) sinó el contrari, es va esforçar en tot moment per a fer viable un règim democràtic immune als extremismes de tot color. Però Gil Robles, segons Montero, no forma part precisament de la tendència prodemocràtica del partit²³⁴¹. Després de les eleccions, el "democratacristià" Giménez Fernández esdevé el nou home fort de la CEDA. És aquest la cara amable del partit, qui té més credencials democràtiques i sensibilitat pels problemes socials, per tant, qui que podia gestionar millor la nova situació²³⁴². En el congrés celebrat al 5 març s'oficialitza la línia estratègica pel nou escenari polític inaugurat després de les eleccions, es fa un examen de ruta del partit i es pregunta als assistents si la CEDA és monàrquica o republicana o si ha de ser feixista o democràtica, votant-se per unanimitat l'acatament del sistema; tal hi com diuen els

²³³⁹ Un "esvaïment que no semblava tenir límits", diu Montero, J.R. op.cit., v.II, p.336. També Callahan, W. op. cit., p.261.

²³⁴⁰ Gil Robles, J. M. op. cit., pp.572-577.

²³⁴¹ Veure Montero, J.R, op. cit., v.II, pp.241-268, on l'autor dilucida les idees de Gil Robles sobre la reforma de l'Estat, que no són pas gaire compatibles amb els principis de la minoritària corrent democristiana del partit. No opina el mateix Tusell, pel qual Gil és una veu moderada dins el partit, Tusell, J. *Historia de la democracia cristiana en España*, Madrid: Cuadernos para el Diálogo, 1974, v.1, p.354.

²³⁴² Gil Robles, José María, op. cit., p. 505.

comentaristes d'esquerres, és preocupant que sis anys després, la CEDA encara estigui preguntant-se si és monàrquica o republicana...

La CEDA sempre ha estat un partit ideològicament heterogeni, però el debat d'idees ha romàs en un segon pla en relació a l'estratègia política. Ara, la derrota electoral i el fracàs de la famosa "tàctica" concita una reflexió sobre la identitat del partit, molt onerosa per la integritat del mateix. Es ara quan es fa visible les seves diverses cares i s'exacerba una corrent autoritària que ja no vol empassar-se més possibilisme. Mentrestant, des del cercle de *El Debate* es continua insistint en aquesta via legalista, l'esgotament de la qual a ningú escapa. La CEDA continua en peu, però en una inòpia que no es correspon amb l'enorme xifra de sufragis rebuts molt poc temps abans, amb la que només pot competir l'altre gran partit de masses, el PSOE. És un partit a remolc dels esdeveniments, sense cap altre projecte que el defensi, sumit en una profunda crisi d'identitat, amb una nova direcció, encapçalada per Giménez Fernández, molt discutida per una corrent autoritària que ja no mira al parlament, sinó a Falange i les casernes.

Després de la derrota electoral, la consigna de la CEDA és d'acceptar, críticament, la nova situació, reafirmar-se, per tant, en el legalisme i la lleialtat republicana, practicar una política més neutra, encaminada per sobre de tot a la defensa dels drets dels catòlics, preconitzar una política social avançada, obrir vies de diàleg entre la dreta catòlica i el govern (procurar l'aliança entre els moderats dels dos bàndol, per tal de formar una gran coalició de centre que aïlli els extremismes) tot esperant una situació més propícia. A nivell apostòlic, les associacions seglars també s'han d'oblidar de la política, i consagrar-se a la recristianització espiritual i moral i a la campanya contra la laïcització²³⁴³. Fins i tot els bisbes més reaccionaris, com Gomá, es mosseguen la llengua després de la victòria del Front Popular, doncs l'església no es vol veure esquitxada pel fracàs de la CEDA. Segons l'historiador Callahan, l'església abandona la seva societat activa amb la CEDA²³⁴⁴. Hi ha, però, un desfalc entre aquesta predisposició a la col·laboració (sobretot amb la diputació permanent, abans de l'obertura de les noves corts), i el sentir de la base. Molts dels que han votat a la CEDA no creuen, allò que diu *El Debate*, que l'enemic és Largo Caballero, no Azaña²³⁴⁵. Aquest últim escriu al seu diari després d'entrevistar-se amb Giménez Fernández que aquest és un "conservador utòpic", que no representa la idiosincràsia predominant

²³⁴³F. Martín-Sánchez, president de l'ACNP, fa una crida a *sobrenaturalitzar nuestras vidas y acciones*, i especialment li recomana a aquella que es dediquen a la política. No oblidem que el mateix Gil Robles pertany a aquesta associació apostòlica. *Boletín de la Asociación Católica Nacional de Propagandistas*, nº 214, 1 de març de 1936, p.1.

²³⁴⁴ Callahan, W. op. cit., p.261.

²³⁴⁵«Una actitud clara», *El Debate*, 19 de febrer de 1936, p.1

entre els seus, ni tampoc pot fer canviar d'opinió als rivals sobre el caràcter del partit, asserció que, al parer de Tusell²³⁴⁶, no li manca veritat. Aquest inconformisme encara és més patent entre els joves catòlics. La JAC reconeix, des de *La Flecha*, que cada cop és més difícil asserenar a molts joves que clamen pel recurs de la força²³⁴⁷. Molts dels que havien votat útil a la CEDA, han perdut totalment la fe i la paciència en la tàctica legalista. L'extrema dreta, per boca de diaris com *La Nación*, dona tota la culpa a Gil del fracàs de la dreta, *que ha tenido la desventura de personificar un sistema funesto, desastroso para las clases conservadoras de este país*²³⁴⁸. Gil és un cadàver polític. Projectes de “terceres espanyes” com el de la coalició “centrista” patrocinat per *El Debate* i Giménez²³⁴⁹ (incoherent, quan pocs temps abans s'havia denunciat des de la CEDA el despropòsit de la candidatura centrista de Portela i Alcalá Zamora) és reblar la clau a la tàctica legalista, l'últim intent de fer mans i mànigues perquè la CEDA pugui exercir de dreta del sistema, gens representatiu, per cert, de la voluntat actual de bona part del partit i de la seva base, que no estan disposats a consentir una col·laboració amb l'anti-Espanya, sinó que només admeten la lluita entre dos fronts irreconciliables. Els joves catòlics de “l'apolítica” JAC no poden concebre cap pacte amb qualsevol dels elements del FP. Comentant la notícia d'un allargament de mà, a França, entre joves comunistes i catòlics, *Signo* botzina *frecuente es en el confusionismo de hoy, oír decir que tenemos puntos de contacto con la doctrina comunista. Falso. Somos diametralmente opuestos (...) El comunismo es y será nuestro enemigo irreconciliable*²³⁵⁰.

Renovación Española mai fou un partit de masses, sinó l'assessor polític d'un alçament militar, dirigit per una elit aristocràtica. Fracassada la tàctica de Gil, veurà legitimat el seu projecte, i es bolca en els preparatius del cop d'Estat. A diferència de la CEDA, els monàrquics no accepten el resultat de les eleccions, la qual cosa no vol dir que no admetin la derrota de les dretes, o el que és el mateix, la victòria del FP. En el llarg editorial del primer número d'*Acción Española* després de les eleccions, es mostren indiferents als resultats electorals i es declaren insubmisos al sistema democràtic, doncs no podem permetre que el relativisme de l'opinió pública posi a subhasta allò més sagrat, “la Veritat”: *confiar los destinos de la patria al capricho de las multitudes es*

²³⁴⁶ Tusell, J. op. cit., v.1, p.338.

²³⁴⁷ “Nuestra posición”, *Signo*, maig de 1936, p.1

²³⁴⁸ “El sentido patriótico y levantado de nuestra campaña”, *La Nación*, 21 de febrer de 1936, p.1

²³⁴⁹ *La obra prudente y patriótica (...) es suprimir primero las aristas de los bordes centrales de los dos bloques políticos y acordarlos después en lo que, como mínimas condiciones de supervivencia, exige nuestra España occidental, europea y civilizada*, “La única política prudente”, *El Debate*, 26 de febrer de 1931, p.1

²³⁵⁰ “De cara al enemigo”, *Signo*, 6 de juliol de 1936, p.1.

*cosa absurda, impropia del hombre dotado de un mínimo de sensatez*²³⁵¹. No només se situen voluntàriament fora d'un sistema el principi substantiu del qual, la voluntat general, no només és fals sinó potencialment catastròfic, si no en posició d'assalt, clarament colpista: *Y no se nos alegue que, a la larga, la Verdad terminará siendo aclamada espontáneamente por las masas (...). la Verdad puede y debe imponerse por la fuerza*²³⁵².

La dreta surt molt dividida de les eleccions. S'aprecia dins de la CEDA, on el cap i el cor no van en la mateixa direcció, en la relació totalment enconada entre monàrquics i catòlics, no només per qüestions ideològiques, sinó per ressentiments que venen de la formació de candidatures durant la campanya electoral i, en la virtual dissolució del BN, amb la deserció dels tradicionalistes²³⁵³. Aquesta plataforma ja feia temps que estava en coma, i no només per la competència entre les dues branques dinàstiques, sinó per la contradicció entre els seus objectius subversius per una banda, i la seva burocratització per l'altra²³⁵⁴. Amb la dreta política inhabilitada, les classes d'ordre seran receptives a l'únic partit que s'ha salvat de la crema electoral, Falange, paradoxalment, després d'haver tingut uns resultats calamitosos, i conceben el cop d'Estat militar com l'únic mitjà per acabar amb l'actual estat de les coses. Els monàrquics veuran com el seu projecte sembla comença a quallar, de manera que es despreocuparan, diversament a la CEDA, de l'organització del partit per centrar-se en la conspiració. En la figura d'agitador sobresurt Calvo, que arreplegarà moltes adhesions a la seva persona, que no s'associen a cap partit determinat, ni tampoc necessàriament a la causa monàrquica²³⁵⁵. Calvo es converteix en un símbol de la lluita contra el Front Popular, però no deixa de ser una figura solitària, sense un partit que el recolzi. A diferència de Calvo, Primo no només és un personatge molt popular, sinó que té darrera un partit en ascens.

El parlament és utilitzat per Calvo com una tribuna des de la que denunciar el caos social, per convèncer als militars patriotes sobre la urgència d'una intervenció armada, com el 1923, però ara sense improvisacions, amb un projecte polític pensat per durar, de tipus autoritari i corporatiu²³⁵⁶. La seva estratègia consisteix en crispar la convivència

²³⁵¹ *Acción Española*, n° 84, febrer de 1936, p.240.

²³⁵² *Idem*.

²³⁵³ Bullón de Mendoza, A. op.cit., p.599.

²³⁵⁴ Ho relata Ansaldo a les seves memòries, pp.102-104. Els homes d'acció els hi desplau la burocratització i l'electoralisme de la coalició, mentre les persones d'ordre no acaben de veure amb bons ulls les accions dels "guerrillers", pel maldecaps que ocasionen al partit i les seves arques. Pagar perquè les cometin altres els hi sembla més profitós. Ni el BN ni RE són una opció pels joves que s'incorporen a Falange.

²³⁵⁵ El diari calvista, *La Nación*, renuncia públicament a la instauració pròxima de la monarquia. L'objectiu és ara un Estat autoritari i corporatiu, és a dir, feixista. L'entronització s'ha d'ajornar, per deure patriòtic. No són, però, accidentalistes com els cedistes, sinó "circumstantialistes", "Forjemos un Estado fuerte que impida la desarticulación de España", *La Nación*, 6 de març de 1936, p.1

²³⁵⁶ Gil Pecharromán, J. op.cit., (1996), p.271.

i desacreditar el parlament, recurrent molts cops a provocacions (en les que diputats d'esquerres cauen com passerells, produint-se episodis lamentables d'intercanvi d'insults, interrupcions grolleres, conats d'agressió...) i denunciar el desordre públic, per tal de posar en evidència l'estat de caos i desgovern en què es troba el país i incitar així una reacció militar. També aspira a dividir el FP, per d'alt, posant en evidència les divergències entre els membres de la coalició, els uns revolucionaris i obrers, els altres burgesos i reformistes, i també per abaix, intentant alarmar als ciutadans de classe mitjana que han votat al FP amb l'argument que s'està a les portes d'una revolució social.

L'actitud de Gil no és molt diferent, però canvien les maneres. Mentre que la CEDA prefereix retirar-se del parlament o inhibir-se quan considera que s'ha comés una injustícia intolerable, (que no deixa de ser una espècie de cop d'Estat de baixa graduació²³⁵⁷, discret, per exemple, quan es dona ordre de no participar en les eleccions municipals del 12 d'abril per manca de garanties de netedat democràtica, quan Gil sap perfectament que aquestes se saldarien, independentment de les irregularitats que es poguessin cometre, amb una victòria inapel·lable de les esquerres) Calvo prefereix romandre a les corts i desfermar un escàndol cada cop que pren la paraula (amb la certesa que un discurs parlamentari publicat a la premsa no pot ser censurat), convertint les corts en un estadi de futbol. A més, sap que és positiu que el parlament funcioni malament, però que funcioni, doncs la pervivència de les corts, amb una majoria d'esquerres, conté la revolució social des de baix. Si totes les dretes es retiressin definitivament a l'Aventí, les corts es podrien convertir en una convenció revolucionària. En el seu famós discurs del 16 de juny, en el qual es declara obertament feixista, deixa caure que els militars tenen el deure de sollevar-se en l'actual situació: *sería loco el militar que al frente de su destino no estuviera dispuesto a sublevarse en favor de España y en contra de la anarquía, si ésta se produjera*²³⁵⁸, com ja s'està produint, a la vista de les dades presentades per Gil o pel mateix Calvo al parlament. És aleshores que el president de la cambra, Martínez Barrio, li demana que no faci insinuacions que puguin ser mal traduïdes fora de l'hemicicle, i Casares, més vehement, el responsabilitza de tot el que pugui passar, al que Calvo replica afirmant que té els espatlles amples, i pronuncia aquella frase amb la que passaria a la posteritat, una "premonició" del seu assassinat, *más vale morir con honra, que vivir*

²³⁵⁷ Diu el liberal i talmúdicament legalista diari *Abora*, que l'abstenció pot equivaldre a "deixar d'utilitzar els mitjans de combat que la legalitat proporciona, i per això no es concep com res més que pròleg d'una realització de sentiments revolucionaris", "Nada de abstencionismos, 28 de març de 1936, p.1

²³⁵⁸ Citat a Bullón de Mendoza, A. op.cit., p.637.

con villipendio. Irònicament, el seu assassinat acaba essent la culminació de la seva estratègia de crispació.

El màxim beneficiari de la ensulsiada de la dreta és Falange. Perquè es produeix aquesta aflluència en grans proporcions al partit feixista, almenys fins abril de 1936, o, més aviat, aquesta adhesió de masses al fenomen feixista?. L'explicació més òbvia és la radicalització antidemocràtica que concita entre la burgesia la victòria del FP, que porta a moltes persones d'ordre, que han perdut la paciència amb la dreta política després de la decepció electoral, proporcional a les promeses que se'ls hi havien fet de triomf fàcil, als braços d'un partit militaritzat²³⁵⁹. Falange és el partit del moment, doncs aporta allò que una dreta desubicada no pot oferir, bàsicament, mitjans extrapolítics per acabar amb la democràcia popular. És doncs, la "radicalització" de les dretes arrel de la victòria del FP el que suscita el creixement falangista. Des de la dreta, s'ha intentat responsabilitzar al govern d'aquesta radicalització, i, de retruc, d'haver-se "inventat" el feixisme a Espanya com una conseqüència de la persecució a la que sotmet a les persones d'ordre, les quals, per instint d'autodefensa personal, donen suport al *fascio*, màxim enemic d'un règim (els enemics dels meus enemics són els meus amics) que els hi nega el pa i la sal i a través del qual es poden defensar, i els únics que planten cara a l'arrogant marxisme al carrer. A part de la seguretat personal, també pesa, tot i que no es reconeix, els *egoismes de classe*, doncs el moment àlgid de la "radicalització" és quan la violència política i la "persecució governamental" ha disminuït, a partir del maig, i quan comença la desfilada de vagues. No es vivia pas una situació prerevolucionària, com s'ha al·legat també per explicar aquesta radicalització, però les classes d'ordre sí la perceben com a tal. Els grans propietaris juguen fort, incompleixen convenis laborals i decisions governamentals i, en diverses ocasions, abans d'arribar a algun tipus de transacció amb el moviment obrer, declaren el locaut²³⁶⁰. La petita burgesia, tant rural com urbana (pensem en el petit empresari que se li declaren en vaga els seus treballadors, que ha de tancar al negoci per l'agitació social, o al botiguer que li roben la mercaderia aquells que no tenen recursos o l'arrendador els inquilins del qual es planten i no paguen el lloguer...) és la que més pateix la mobilització sindical, al disposar de menys capacitat de resistència econòmica i de recursos d'autodefensa que la gran burgesia, i començarà a simpatitzar o participar

²³⁵⁹ Per exemple, Jiménez Campo diu que la predicació del feixisme entre la burgesia espanyola no revela tant una captació ideològica com un propòsit de *de adscribirse al grupo político que más decididamente ejercía la violencia contra las instituciones republicanas*, Jiménez Campo, J. op. cit., p. 312.

²³⁶⁰ Sánchez Pérez, Francisco, "clase obrera y conflictividad laboral en el Madrid del Frente Popular (febro-julio de 1936), *Cuadernos de historia contemporanea*, n° 13, (1991), pp.60-70.

directament en el partit-milícia falangista (tant com a milícia com a partit, doncs, aquest té un projecte pensat específicament per ella).

El govern posaria, per tant, a la burgesia en el dilema de comunisme i feixisme, i aquesta no li queda altre remei que triar el segon. El feixisme és, doncs, un *reactiu* davant la paranoia antifeixista del govern, la permissivitat davant les gosadies dels revolucionaris i el nul control de l'ordre social. Per exemple, Gil declara que els militants del seu partit que s'estan avenint a la violència falangista ho fan per salvar-se a ells i a la pàtria, per la certesa que s'està cometent una injustícia, i per això són dignes d'elogi²³⁶¹, la qual cosa li permet explicar l'hemorràgia de militants que està patint el seu partit en favor de Falange no tan pels seus errors, sinó pels del govern, i, de pas, justificar la "noble" violència feixista. La d'un feixisme "resistencial" creat des del govern és la corrent explicativa del fenomen des de la dreta, que denota una pobre comprensió d'aquest, per altra banda, molt habitual al llarg de la platea política espanyola del moment. La dreta no té cap intenció de donar solucions al govern per la qüestió del feixisme, sinó d'utilitzar-lo com una arma contra aquest (en el govern recau la responsabilitat de l'aparició d'un feixisme de masses), quan no justificar el falangisme (que no té més remei que recorre a la violència per la persecució al que el sotmet el govern) i inhibir-se de l'epidèmia feixista (és culpa del govern i no nostre, malgrat nosaltres el disculpem, l'adulem, el financem...). Un dels pocs diputats de dreta que sembla tenir bona voluntat quan denunciar l'errònia tàctica del govern respecte el feixisme és Giménez Fernández, que ofereix la cànvida solució, fracassada en tots els països, de donar curs legal al feixisme i integrar-lo per millor domesticar-lo.

En moltes versions d'aquesta noció de "radicalització", l'auge del partit feixista té una explicació instrumental (aniquilar la democràcia), i purament circumstancial (el govern del FP), que la lliga amb la "funció històrica" atribuïda al feixisme com a contrarevolució mundial en el període d'entreguerres. És a dir, com si la radicalització en proporció geomètrica conduís al feixisme a través de la violència antimarxista. Algunes objeccions, però, es poden adduir a aquesta tesi. Si els nous falangistes només acudeixen a Falange per ser aquest un partit militaritzat, és a dir, per la violència (ja s'interpreti com a últim recurs defensiu, com ho fa la dreta, ja com estratègia subversiva contra un govern legítimament escollit) perquè enlloc de la il·legal, minúscula i "falangista" Falange no ho fan al Requetè carlista?. Tanmateix, aquest té més recursos,

²³⁶¹ Gil diferencia entre *los que van por los caminos de la violencia, creyendo honradamente que de esta manera se resuelven los problemas nacionales, y los que se van porque ahora el partido no puede repartir cargos ni prebendas*, Gil Robles, J.M. op. cit., p.573.

millors connexions amb els militars, té representants parlamentaris a través de la CT, el seu discurs és genuïnament nacional, sense cap “exotisme” estranger, ni amenaces demagògiques com la joseantoniana d'expropiar els latifundis, si cal, sense indemnització. És impossible que la conversió al falangisme fos motivada per raons d'afinitat ideològica?. Clar que és difícil creure que de la nit al dia, milers de persones es fan feixistes, si no es té en compte que aquesta feixistització ja es venia manifestant abans, sense que s'expressés en una militància de carnet al partit, com, realment, tampoc ho farà ara.

La militància massiva només començarà amb la guerra civil, tot i que s'ha documentat un increment substancial entre el febrer i el juliol de 1936 (com els estudis de Parejo, als que més tard ens hem de referir). Però inclòs abans de les eleccions, Falange venia popularitzant amb èxit un estil modern, unes consignes, uns temes i un líder carismàtic en certs sectors socials. La derrota electoral i consegüent fracàs del projecte de les dretes és clau perquè aquest filofeixisme es converteixi en alguna cosa més que atracció o complicitat. La il·legalització de Falange i el mediàtic processament dels seus líders, les accions de les esquadres falangistes, el blasme constant dels comunistes, que converteixen a Primo en “cap del feixisme” i enemic número un de la República, encara augmenten més aquesta simpatia de les classes d'ordre cap el falangisme. A més a més, cal tenir en compte que aquell que dona visques al *fascio*, que admira a Primo de Rivera, que es fa de Falange sense tenir una consciència clara de la seva doctrina a part dels principis bàsics (patriotisme, antimarxisme...), i que abans podria haver votat a la CEDA, no és un militant o simpatitzant que difereixi, o que sigui de menor qualitat, que el feixista de a peu d'altres països. Per aquest, el feixisme és la *gran esperança*, no només per acabar amb el règim vigent, sinó per construir un nou tipus d'Estat. A nivell internacional, el feixisme està en un moment culminant de la seva prepotència: Itàlia conquereix Abissínia i proclama el seu Imperi. Alemanya és rearma burlant Versalles. Al maig de 1936, Christus Rex, de L. Degrelle, obté bons resultats a les eleccions, una notícia important pel catolicisme espanyol tenint en compte com mira aquest cap a Bèlgica...

La qüestió del feixisme no és, ni molt menys, aliena al creixement de Falange. Falange recull els beneficis *en tant en quan és un partit feixista i no el contrari*. *Perquè més que del partit, de Falange, hem de parlar del fenomen del feixisme a Espanya*. La qüestió del feixisme és un dels gran temes de l'etapa del Front Popular. A la premsa, a les tabernes, als ateneus, al parlament...mai fins ara s'havia parlat tant sobre el feixisme a Espanya, i, per això, mai fins ara s'havia fet palès les incerteses que envolten la seva

definició. L'antifeixisme "implícit" forma part del pacte de mínims del FP, però està en un graó inferior respecte l'amnistia o la readmissió dels acomiadats, que, més que la l'antifeixisme, és el que uneix a tota la flota del FP²³⁶². De fet, el feixisme no s'esmenta en el manifest electoral del FP (sí en les propostes del PCE, que després reclamarà, impròpiament, que els republicans es van comprometre en aquell a la dissolució de les lligues feixistes²³⁶³). Els dèficits en la definició del fenomen feixista i, sobretot, els mètodes d'enfrontar-se al mateix (consolidació de les llibertats democràtiques pels comunistes, dictadura del proletariat contra dictadura del capital per l'esquerra socialista o revolució antiestatalista pels anarquistes), qüestiona que el FP pivoti, almenys d'inici, sobre l'antifeixisme, com pretenen els comunistes. Són aquests qui exerceixen més pressió per portar en primer pla la lluita contra el feixisme després de les eleccions i des del març de 1936, resolta l'amnistia, la portada de *Mundo Obrero* repeteix, dia rere dia, la mateixa comanda al govern: la dissolució de les lligues feixistes. Pels comunistes, el dilema no rau entre revolució i capitalisme, sinó entre feixisme i democràcia²³⁶⁴: la revolució, pel PCE, s'havia de posposar per més endavant, perquè encara estan en minoria respecte anarquistes i socialistes i perquè divideix, en canvi l'antifeixisme té la facultat reforçar la unitat del FP, doncs és l'enemic comú de totes les esquerres²³⁶⁵.

Qui són els feixistes segons els comunistes?. No hi ha cap definició nítida, només una llista de sigles, podent acabar amb aquest moviment il·legalitzant aquestes organitzacions a cop de decret. Res més lluny de la realitat, com constata el cas de Falange. Ho són, per descomptat, Falange, JAP o Requetè, però aquestes només són les forces de xoc del feixisme. Feixista ho és també la CEDA o Renovación, qui "paga", junt als terratinents, la patronal, l'església o els militars sediciosos. És a dir, tots els enemics de la República són feixistes: *disuélvase y encarcele a estos peligrosos inadaptados del régimen. Así se evitarán dos cosas: la existencia permanente de un*

²³⁶²El FP, per Tuñón, poc tenia d'orgànic i molt de tàctic i conjuntural, principalment, per guanyar les eleccions i conquerir l'amnistia, Tuñón de Lara, M. *Tres claves...*p. 357. Per Santos Juliá, "si es deixa al marge la càrrega sentimental de l'amnistia i la revenja, que només podien servir per mobilitzar conjunturalment als votants, el Front Popular no era un altra cosa que el vell projecte republicano-socialista retallat al seu aspecte estrictament electoral". Només per la CNT i el PCE era un fet nou, només aquestes dues organitzacions es prenen seriosament l'amenaça del feixisme, Juliá, S. *Orígenes del Frente Popular en España: 1934-1936*, Madrid: siglo veintiuno, 1979, p.128.

²³⁶³Ibmd., p. 212.

²³⁶⁴Discurs oficial del PCE, en una intervenció de José Díaz al parlament, ¡Viva el Frente Popular!, *Mundo Obrero*, 16 d'abril de 1936, p.1. *El problema actual no es dictadura del proletariado o capitalismo, sino democracia o fascismo, progreso o incultura y barbarie (...). Nosotros, partido comunista, luchamos conscientemente sin renunciar a ninguno de nuestros principios por la democracia, el progreso, por la libertad*

²³⁶⁵El feixisme és *enemigo de los trabajadores llámense socialistas, anarquistas o comunistas. Enemigo de los republicanos de izquierdas. Enemigo de todos los hombres de ideas libres, de los amantes del progreso, de los hombres de ciencia y de la cultura en todas las manifestaciones, "Todos unidos contra el enemigo común"*, *Mundo Obrero*, 2 de juny de 1936, p.1, i dos dies després, *sólo la consecuencia y la profundidad en la lucha contra el fascismo puede consolidar la victoria del 16 de febrero*, 3 de juny de 1936, p.2, en moments delicats del FP per les lluites intersindicals. El problema actual no es *dictadura del proletariado o capitalismo, sino democracia o fascismo, progreso o incultura y barbarie (...). Nosotros, partido comunista, luchamos conscientemente sin renunciar a ninguno de nuestros principios por la democracia, el progreso, por la libertad*

*peligro contra el régimen y la intervención inevitable y directa de las masas trabajadoras hoy en el límite de la serenidad*²³⁶⁶. Aquesta poca claredat en la definició del feixisme dificulta la lluita contra aquest. El feixisme són bandes de pistolers a sou del gran capital, suprimible a través de la repressió. No se li se li reconeix base social, i per tant, no es pot combatre d'arrel les motivacions que a ell condueixen. Aquesta definició de “brotxa gorda” polaritza la societat, doncs, si bé per una banda amplia la superfície dels que donen suport al govern i enforteix la unitat quan aquesta és més necessària, deixa fora, per l'altra, a moltes persones que, tot i estar en el bàndol “no republicà”, potser enduts per les seves creences religioses, no són necessàriament feixistes, ni tan sols necessàriament antirepublicanes. Dit d'un altra manera, la patrimonialització del règim per part del FP en el discurs del PCE, en quan les lleis extraordinàries de “defensa de la República” s'han d'aplicar a tots aquells que estan fora del FP (tot i que no, necessàriament, fora de la República), promou que els opositors del FP s'inclinin cap el radicalisme antidemocràtic (pels comunistes, aquesta *concentració popular antifeixista*, generosament ampla, tanca les seves portes després de les eleccions). Concorren els comunistes amb la política de Defensa de la República del govern, que ara es tendeix a acotar al “fenomen feixista”, fins al punt que el govern acaba per declarar-se “bel·ligerant” contra aquest, sense dirigir-se a cap organització ni persona concreta. “Tots sabem el que és el feixisme i quines són les organitzacions feixistes”, diu de forma crítica Casares, per tenir sobre avís a totes les dretes²³⁶⁷. Una decisió que sembla altament antiliberal, doncs un govern liberal no es pot declarar-li la guerra a cap idea, només pot actuar contra l'acte, i, com diu Calvo, *para ir contra los que se salen de la ley ya está el poder judicial*²³⁶⁸. Aquest és aspecte clau de la lluita contra el feixisme. Els antifeixistes es queixen que els magistrats són massa benèvolts amb els feixistes encausats i insisteixen en una “republicanització de l'Estat”, que ha d'afectar, sobretot, a la institució armada i la magistratura, i que ja ha suposat la cessantia de funcionaris a l'administració de l'Estat i, sobretot, a la local, amb la reposició dels ajuntaments dissolts durant el “bienni negre”. La llei de depuració de la magistratura s'aprova al mes de juny (*Ley relativa a la responsabilidad civil y criminal en que puedan incurrir los Magistrados, Jueces y Fiscales en el ejército de sus funciones o con ocasión de ellas*, Gaceta del 21/6/1936²³⁶⁹), que pels comunistes, es troba entre els més grans fites del Front Popular, al costat, per tant, de l'amnistia. Es

²³⁶⁶“Ayer se atentó contra la vida de Largo Caballero”, *Mundo Obrero*, 16 de març de 1936, p.4

²³⁶⁷Discurs de Casares Quiroga al parlament, recollit per *Mundo Obrero*, 19 de maig de 1936, p.1

²³⁶⁸*La Vanguardia*, 20 de maig de 1936, p.26. Debat a l'hemicicle sobre el feixisme.

²³⁶⁹A la documentació de l'Audiència Territorial Criminal de Madrid, a l'AHN, hem pogut constatar que, arrel d'aquest decret, es comença a incoar expedients a magistrats relacionats amb causes contra feixistes. No podem precisar si aquests són molts o poc en total..

pot imaginar com d'intimidats es devien sentir els molt nombrosos funcionaris conservadors. Paral·lelament, els falangistes intenten erosionar l'autoritat de l'Estat republicà atemptant contra magistrats (Manuel Pedregal) o membres de les forces d'ordre públic (Faraudo, Castillo...) fidels al règim republicà. Tuñón de Lara localitzà l'origen de la rebel·lió contra l'Estat republicà en el si d'aquest mateix Estat²³⁷⁰ (una proposta d'interpretació que no ha tingut gaire ressò en altres historiadors), no només per la deslleialtat de l'exèrcit, sinó també per la manca d'apego d'una administració que no ha estat airejada, en la qual continua molt del personal de l'època monàrquica, de dubtoses simpaties republicanes, i que ara sent amenaçat el seu lloc de treball per la "republicanització de l'Estat", com abans havia estat a punt de veure escurçats els seus ingressos per la llei de restriccions de Chachaprieta, que, tot i no portar-se a la pràctica, ja havia encès l'agressivitat d'aquests sectors contra el règim democràtic, i que tendeix a espolsar-los de sobre la discreció política. Les connexions d'aquest segment de la classe mitjana amb el feixisme és un camp ignot que demana una investigació amb més profunditat, més si tenim en compte els judicis d'aquells que, com l'historiador M. Mann, consideren la vinculació laboral amb l'Estat i una ideologia nació-estatista com una de les principals, si no la principal, "circumscripció" de la militància feixista²³⁷¹.

Tanmateix, quan es "decreta" políticament (aquest decret no va existir mai sobre el paper) la dissolució de lligues feixistes, a qui es persegueix és a la Falange (tot i que CEDA i Renovació també es poden veure afectats) és a dir, a aquella organització que encara estar pendent de la resolució judicial que aclareixi si és legal o no, que té tots els seus militants enquadrats en esquadres d'acció, molts dels quals han estat detinguts per tinença il·legal d'armes de foc... El govern fa extensiu els delictes comesos per falangistes a *Falange com organització*, detenint als falangistes per "associació il·lícita", ja que, en paraules de Casares Quiroga²³⁷², (en contesta a Calvo, que impugna unes detencions realitzades en funció d'una "declaració governativa de la il·legalitat de Falange", sense cap base legal) donat que les violències són comeses en la seva majoria pel falangistes, s'ha hagut d'intervenir contra aquesta organització en el seu conjunt, considerant que aquesta és una "immensa quantitat d'individualitats perilloses" (i es convindrà que expressions com aquesta són difícilment formalitzables legalment) i que es tenen notícies fidedignes d'un pla d'assalt del règim republicà, per tant és possible incriminar Falange com una organització "delictiva". El poder polític entra en conflicte amb el judicial quan aquest, a principis de maig, conclou que Falange

²³⁷⁰Tuñón de Lara, M. op.cit., (1985), pp.219-285.

²³⁷¹Mann, M. op.cit., p.38.

²³⁷²Recollides a *El Socialista*, 15 de maig de 1936, p.3

és legal i té els estatuts en regla, ja que, en el seu programa, no es pot interpretar que es vulgui “reemplaçar per la força el govern republicà per un “altre d'anticonstitucional”, i, aleshores, molts falangistes sense càrrecs que havien estat detinguts “per feixistes” són alliberats. És normal que alguns es desesperin i demanen que, enlloc de tan de tanta abstracció legal, es presti atenció als fets i les intencions, més que tèrboles, dels falangistes. Al 16 de maig, el mateix Primo de Rivera és declarat innocent del delictes d'impresió (és a dir, no se'l processa ni pel manifest des del calabós, ni per la carta als militars) tot i que encara pesen causes pendents contra ell, tinença il·legal d'armes, desacatament.... El 3 de juny, no prospera el recurs de cassació del fiscal i es ratifica la legalitat de Falange. Tanmateix, molts quadres falangistes continuen a la presó, com a presos, mai millor dit, *polítics*, la qual cosa es considera per molts magistrats, per la dreta i per els “liberals doctrinaris”, una greu lesió a la independència del poder judicial. Un antifeixisme d'Estat ha de suposar inevitables problemes legals per incompatibilitats amb la teoria d'un sistema liberal, que no pot “perseguir idees”, tot i que l'antisocialisme no sembla haver suscitat els mateixos escrúpols quan s'han suspès les activitats de partits i sindicats de classe, als fer-los “autors intel·lectuals” del Fets d'Octubre.

El feixisme és encara un fenomen gasós, *un ambiente difuso, un malestar de la opinió* -diu Gil Robles- que si no se'l canalitza, *dentro de poco será algo concreto y entonces será difícil atajarlo*²³⁷³ (aquesta indeterminació, sense dubte, guarda relació amb els inquietants rumors sobre una conspiració militar que s'ha començat a tramir el dia després de la victòria electoral del FP). És un actitud política cada com més en voga que no es concreta amb cap organització, sinó amb una constel·lació d'elles, però que, a l'inrevés del que havia succeït fins ara, cada cop s'identifica més amb la Falange. Durant aquests mesos, la Falange és ja el gran representant del feixisme a Espanya i, en qualitat de tal, esdevindrà un partit de masses.

Un apart pel cas de la JAP, ja comentat amb anterioritat. Entre les joventuts populistes, si que sembla haver-hi un traspàs massiu a Falange anterior a la guerra, i no només una mera complicitat. La JAP ha estat el paradigma d'associació d'extrema dreta feixistitzada, no és pas una casualitat que molts dels seus militants ingressin ara a la Falange. Tot i que tota la historiografia menciona aquest fenomen, no es coneixen dades numèriques sobre el mateix, llevat excepcions com el cas d'Orense, estudiat per Julio Prada, que confirma el fet²³⁷⁴. Primo de Rivera parla d'entre 10.000 i 15.000 nous

²³⁷³Del debat generat a la cambra quan Casares es declara “bel·ligerant al feixisme”, *La Vanguardia*, 20 de maig de 1936, p.24.

²³⁷⁴Una excepció és el cas d'Orense, pel que s'ha conservat el que fou el cap provincial de la JAP, Pérez Ávila. Julio Prada Rodríguez xifra en un 67'86% els japistes que bescanvien les joventuts gilroblistes per Falange o els tradicionalistes des del 16 de febrer fins la sollevació militar, tot i que, per particularitats regionals, (direcció política moderada i enemistada amb

militants procedents de la JAP²³⁷⁵. Que aquest fenomen es produeix està fora de to dubte. El mateix Gil ho corrobora²³⁷⁶. Quan aquest s'entrevista amb el ministre de Governació, Casares Quiroga, per demanar comptes pels 2.000 detinguts d'AP arrel de les batudes promogudes del decret de dissolució de les lligues feixistes, aquest li promet revisar els expedients, però que no li assegura res, ja que han estat detinguts "per feixistes", a la qual cosa Gil respon: *es posible que usted lleve razón, y que, a estas horas, ya no sean afiliados a Acción Popular, y si a Falange. Se están volcando todos en esa organización*²³⁷⁷. S'ha de tenir en compte que les detencions s'efectuen en funció dels arxius de Falange, de manera que és més que probable que aquests detinguts hagin tingut un passat, i, sobretot, un present, falangista.

Pérez de Laborda, president de les JAP, ha de pregar als japistes que conservin la calma i romanguin dins la disciplina de l'organització, inclòs ha de desmentir la fusió amb Falange:

*la Jap esá donde estaba, y todos los rumores circulados acerca de su desaparición o fusión con Falange son falsos totalmente. La JAP sigue su conducta rectilínea; tiene personalidad propia y una doctrina que no tiene que rectificar, así como tampoco su fe y su lealtad a Gil Robles, que se acrecienta en estos momentos de adversidad*²³⁷⁸.

Davant el fenomen consumat, però, prefereix negociar les condicions de la unió. Amb aquesta finalitat, s'entrevista amb Fernando Primo de Rivera, i aquest, transmetent ordres de José Antonio, posa com condició la submissió a la disciplina de Falange²³⁷⁹. Pérez de Laborda no accepta. La fusió formal entre organitzacions no es produeix, però aquesta continua informalment per la base. L'al·luvió de nous militants procedents de la JAP preocupa als caps de Falange, que temen el desbordament i desfiguració ideològica del partit, i més quan l'estructura organitzativa està esqueixada per la clandestinitat i l'absència de comandaments. És per això que s'ordena que els nous militants no han d'ocupar cap càrrec de responsabilitat fins que no portin quatre mesos

alguns prohoms de la CEDA, que fins i tot arriben a promoure una comitè de reorganització pro-falangista de la JAP ourensana avalat per Gil Robles, una prova de la crisi en la qual es veu sumida la JAP després de les eleccions) els índex de baixes segurament foren molt més elevats que al conjunt nacional. Prada Rodríguez, Julio, "Qué es la voz de la tierra y los muertos, y es el mandato de España y de Dios": las J.A.P.A en Orense, (1934-1937), *Miniús: Revista del Departamento de Historia, Arte e Xeografía*, n°7, 1999, pp.187-224.

²³⁷⁵ Primo de Rivera, J.A. "Contestaciones que José Antonio a las preguntas que le remitió el periodista Ramón Blardony, por intermedio del enlace Agustín Peláez, en Alicante, el 16 de junio de 1936"; *Epistolario y textos biográficos...* op. cit., p.516

²³⁷⁶ Gil Robles, J.M op. cit., p.573.

²³⁷⁷ *La Vanguardia*, 6 de maig de 1936, p.22. Pel cas de Valladolid, on la JAPA sempre havia estat més nombrosa que Falange, veure S. Gómez Carbonero, op. cit, p. 600.

²³⁷⁸ "La Jap está dónde estaba", *El Debate*, 17 de maig de 1936, p.1.

²³⁷⁹ Fernández-Cuesta, R. *Testimonio, recuerdos y reflexiones*, Madrid: Drysa, 1985, p.67.

formant part del partit i s'acrediti una "compenetració" amb la doctrina i estil falangista²³⁸⁰.

Però, fora de la JAP, molts cedistes feixistitzats, que, fins i tot, treballen lateralment per Falange, no sempre abandonen el partit²³⁸¹. Dins aquest, estan més a resguard de les inclemències polítiques, i poden prestar més ajuda a Falange valent-se dels seus recursos. Alguns diputats joves de la CEDA, com Serrano Suárez es plantegen passar-se a Falange, renunciant a l'acte de diputat, o formant minoria, però finalment decideixen no fer-ho, en tant estan amb deute amb al seus electors, però sí ajudar tot el que sigui possible a Falange²³⁸². Són aquests joves filofeixistes, com Serrano Suárez, Bermúdez Cañete o el Compte de Mayalde els nous portaveus del partit a les corts, la qual cosa entra en directa contradicció amb el lideratge de Giménez Fernández. Aquest sector filofeixista reparteix la seva fidelitat entre el "Jefe" i Falange i denuncia les maniobres del sector democratacristià de Giménez i Lucía de destronar a Gil i fer oposició lleial al govern del FP.

Ara bé, no tots els nous feixistes procedeixen de la JAP o del seu partit nodrissa, ni d'altres formacions de dreta i extrema dreta. De fet, la majoria de nous militants no tenen experiència política precedent, i molts d'ells, pertanyents a la petita burgesia i la classe obrera, no es donen d'alta pel conservadorisme del partit feixista, sinó pel seu dinamisme i pel seu discurs populista, com a demostrat José Antonio Parejo en les investigacions en els arxius locals de la serra nord sevillana, la qual cosa posa en qüestió la convenció d'un creixement del feixisme per una radicalització d'una burgesia que fins ara ha militat en la dreta²³⁸³. Per tant, el quid de la qüestió no radica tant en l'origen polític dels nous militants, sinó en explicar les causes per les que milers d'espanyols sense antecedents polítics previs ingressen a un partit feixista, violent, antidemocràtic, totalitari i que no augura pas una militància fàcil. Igualment, convé tenir en compte que el feixisme no només es vitamina amb la derrota la dreta, sinó que es nodreix del fracàs del partit radical -i aquest és encara un fenomen a explorar, on van a parar els vots del partit radical²³⁸⁴, que només obté 4 diputats a les eleccions de

²³⁸⁰ Primo de Rivera, J.A. "Instrucciones a todas las jefaturas territoriales, provinciales y de la J.O.N.S.", *Obras Completas...* op. cit., p.893

²³⁸¹ Gil Robles, J.M, op. cit., p.574.

²³⁸² Serrano Suárez, R. *Entre el silencio y la propaganda, la historia como fue: memorias*, Barcelona: Planeta, 1977, p.78.

²³⁸³ L'estudi de Parejo ha estat una alenada d'aire fresc en l'erta investigació sobre la vella guàrdia falangista. Parejo ha demostrat com Falange és un partit que creix de forma més significativa del que hom ha quantificat fins ara, i que es tracta d'un partit interclassista, amb un predomini d'afiliats amb pocs recursos i sense militància política prèvia. Ara bé, s'ha de puntualitzar, en primer lloc, que si bé els recursos econòmics dels nous falangistes són escassos, no per això deixen de tenir consciència de formar part a un estrat "mig" que no només no se sent pertànyer, sinó que mira amb altivesa, al proletariat, els "propietaris molt pobres", que tenen una consciència d'estatus malgrat la poquedat de les seves rendes.

²³⁸⁴ El diari *Las Clases Medias* salta amb que bona part dels antics votants del partit radical ha donat ara el seu sufragi als elements més moderats del FP (un Martínez Barrio o un Azaña o un Besteiro...) Gràcies a aquest vot moderat, el FP ha pogut guanyar les eleccions una mostra de xovinisme corporatiu, però també un missatge cap al nou govern sobre quina

febrer 1936, 99 menys que a les anterior, un 0'9 dels vots²³⁸⁵, que havia de liderar aquella llegendària república centrista “que no pogué ser”, en representació de les classes mitjanes “d'ordre” (com les que bolquen la seva opinió en mitjans tan antibroeristes com *La Clase Media*, fins 1936, afecta al PRR), projecte que no pot ser reencarnat per l'artificiós partit de centre de Portela & Acalá, que ressuscita mètodes caciquistes i que, a més, intenta constituir-se a costa del partit radical, ni altres opcions més marginals com Maura o Felipe Sánchez Román. El centrisme no té lloc en l'Espanya dels fronts. Tampoc la política liberal clàssica, malgrat que algun quixot del liberalisme s'entestés en propugnar un programa digne del s.XIX²³⁸⁶. Les classes mitjanes queden terroritzades per l'ocupació de l'espai urbà per la classe obrera amb la victòria del FP. *Ahora*, el diari que potser millor representa les inquietuds d'aquesta classe mitjana urbana (comerciants, professionals, petits empresaris...), liberal conservadora però no reaccionària, s'adhereix, més que al FP, a la *legalitat republicana*, posant sempre com a condició la pau social²³⁸⁷. En una de les últimes declaracions polítiques de Lerroux, aquesta també apel·la a la “lleï i la llibertat” com a salvació, *nada de fascismos, nada de falangismos*²³⁸⁸, segurament perquè se n'adona que aquest és el camí que estan prenent molts dels seus electors, però aquest no és més que un testament polític. Al costat de l'ordre públic, *Ahora* defensa un interès de classe més directament econòmic, posant tota la carn a la graella en la qüestió de la readmissió dels acomiadats per motius políticossocials, com sabem, un dels compromisos ineludibles del nou govern pel socis obrers del FP, que forma part, en una posició privilegiada, del manifest d'aquest. El diari, i els interessos que representa, creuen que ha de ser l'Estat qui faci front a les indemnitzacions, i no els petits patrons. Per aquests, pot ser un autèntic calvari sufragar aquestes despeses, sobre dir que molt

política ha de duu a terme. No triga massa en sentir-se decebut, o, millor dit, amenaçat, amb la política del nou govern, lògic quan mai havia confiat realment amb ell. Quan el radicalisme ha caigut en desgràcia, (vulguin o no no, han estat a l'òrbita d'aquest partit, malgrat criticar el sistema de partits, un argument típic del corporativisme de les classes mitjanes) que els hi queda?. Intentar de nou allò que mai havia passat de la fase embrionària, un moviment de classes mitjanes, que ara s'anomena, *no per casualitat*, Frente Nacional de la Clase Media. Els lectors, més realistes, viren cap a l'autoritarisme, com havia profetitzat el diari temps abans en un article sobre Falange: *puede en su momento llevar a su campo a muchos elementos descontentos de todos los matices*, al n° 26, maig de 1935, p.1.

²³⁸⁵Townson, Nigel, *La República que no pudo ser: la política de centro en España, 1931-1936*, Madrid: Taurus, 2002, p.396.

²³⁸⁶Com fa *La Clase Media*, quan, a aquestes alçades, encara està proposant la inhibició de l'Estat, “Nuestro programa, n° 54, juny de 1936, p.4, que té la gosadia de dir que és *la única solución a los graves conflictos políticos y sociales que pesan sobre el mundo*.

²³⁸⁷Després de l'atemptat contra Jiménez de Asúa, el titular d'*Ahora* és “ante todo, orden público”, al 14 de març de 1936, p.1. Abans inclòs d'implementar el programa del FP, s'ha de garantir l'ordre públic, començant per delimitar molt finament entre poder i carrer. El poder no pot ser mediatitzat pel carrer (al contrari de la consigna del PCE de fer política “al parlament i al carrer”). És a dir, que les manifestacions al carrer no extorsionin el govern, però *Ahora* també apunta sobre el control de l'ordre públic, doncs el govern no ha de consentir cap delegació de competències a les milícies obreres. En l'editorial del 30 d'abril, diu *...y como las infracciones, quienes ha de corregirlas es el Estado, es éste el que ha de poseer la fuerza organizada. El Estado, y no otro grupo, asociación, colectividad ni partido, porque el Derecho es el artículo monopolizado en cada país por el Estado*. Del contrari, s'arrisca a una revolució que suposi la mort de l'Estat democràtic, a càrrec d'aquells als que se li ha concedit llicència per controlar l'ordre públic: *este fué el caso de la Italia anterior al fascio y de la Rusia anterior al Soviet, y por ello aquellos Estados se desaparecieron*”.

²³⁸⁸Townson, N. op. cit., p.397.

més que pels grans empresaris capitalistes. Son avatars com aquest de la readmissió amb indemnització dels acomiadats o l'augment de la conflictivitat laboral a partir del maig, més que la violència política, el que porta a part d'aquesta classe mitjana a adoptar una postura contrària no ja al FP, sinó vers el règim que aquest patrimonialitza.

16.4. El SEU militaritzat.

Després de la vaga contra el separatisme, les classes es reprenen a primers de febrer, tot i que en algunes universitats, com la de Barcelona, se suspenen fins alguns dies després de les eleccions, per evitar mals majors. Amb la victòria del Front Popular, el ministeri d'Instrucció Pública torna a mans de M. Domingo, que reprèn el programa de reformes educatives estroncat durant el bienni negre: construcció d'escoles, substitució de l'educació religiosa....Pel que fa a la universitat, les conseqüències immediates de la victòria de les esquerres són el restabliment del Patronat de la Universitat de Barcelona²³⁸⁹ i la reposició en el càrrec del rector Bosch Gimpera, una mesura molt impopular entre la comunitat universitària espanyola, com s'ha demostrat recentment. Altres reformes del primer bienni, com la representació estudiantil, però, queden pendents de restitució, ni tampoc s'avança en l'autonomia universitària... Segurament té alguna cosa a veure la hostilitat que acaben de fer palès molts estudiants contra la República en el fet que el nou govern no estigui gaire predisposat a invertir esforços en la reforma universitària, que, en tot cas, mai fou una prioritat de Domingo. El seu objectiu, pel que fa a la universitat, no difereix al de ministres anteriors: pacificar les aules expulsant la política d'aquesta²³⁹⁰. Per molts estudiants, aquesta "pacificació" no és més que un eufemisme de la repressió sense ambages contra la classe estudiantil, i com una amenaça se la prenen. El ministeri no triga en fer explícita la seva intolerància a qualsevol acte d'indisciplina universitària. Per decret del 19 de març, totes les matricules a la Facultat de Dret, on es van començar els aldarulls de la passada vaga, queden sense vigència i els estudiants s'han de tornar a matricular, de manera que la universitat pot revisar si el sol·licitant té l'expedient net i reservar-se el dret d'admissió en cas contrari²³⁹¹. L'objectiu d'aquest decret és lliurar la universitat d'estudiants esvalotadors, i, amb aquesta finalitat, s'atorga carta blanca a les juntes de govern universitàries perquè expulsin els estudiants encausats en faltes disciplinàries sense

²³⁸⁹ "Decreto derogando el artículo 2.º del Decreto de 1.º de Noviembre de 1934 y restitución en sus funciones al Patronato de la Universidad de Barcelona.", *Gaceta*, 25 de febrer de 1936.

²³⁹⁰ "Los proyectos del ministro de Instrucción en la Primera y Segunda Enseñanza y en los estudios superiores", *La Vanguardia*, 21 d'abril de 1936, p.26.

²³⁹¹ "Decreto declarando caducadas todas las matrículas de los alumnos de la Facultad de Derecho de la Universidad de Madrid y todas las autorizaciones concedidas a los alumnos libres para asistir a las clases de Facultad", *Gaceta*, 19 de març de 1936, pp. 2195-2196.

consulta prèvia al ministeri, que, de fet, satisfà una reivindicació “d'autonomia” de sempre de les universitats. Per altra banda, els estudiants als que li siguin descobertes armes, dins o *fora de la universitat*, perdran la matrícula i no podran tornar a entrar a la universitat durant dos anys, mesura que afecta, i molt, als falangistes. Molts estudiants ho interpreten com un tracte discriminatori inadmissible i una criminalització gratuïta contra el seu col·lectiu. Segons es dedueix del decret, els estudiants no són iguals que la resta de ciutadans, ja que reben una penalització especial per la seva condició d'estudiant: si són descoberts portant armes fora de la universitat, no només pateixen la sentència ordinària en aquests casos, sinó que poden perdre els seus estudis. Els estudiants antimarxistes posen el crit al cel per la falta de juridicitat d'aquest decret, i la premsa de dretes fa, un altre cop gal·la de la seva actitud ambigua en relació als desordres universitaris, ara que són protagonitzats pels estudiants antimarxistes. Són amants de l'ordre, però estan en contra d'aquesta resolució del govern perquè sospiten que s'aplicarà arbitràriament en un sentit polític²³⁹². El consens en temes universitaris, de nou, resulta impossible, perquè el debat està carregat de munició política. La minoria de la FUE²³⁹³, per contra, es mostra complaguda. Els estudiants d'esquerra no poden repel·lir els atacs dels feixistes i per això exigeixen al govern mà dura contra els que sembren la discòrdia a la universitat per motius polítics. Minimitzats a la universitat, intenten reviscolar amb el nou govern amic, sota el que es poden proclamar, de bell nou (i poc creïblement), “apolítics” i “professionalistes”²³⁹⁴, quan pocs mesos abans, en el V Congrés, havia vençut definitivament la corrent comunista. Pel govern del Front Popular, la universitat s'ha convertit quasi en un territori enemic, la qual cosa explica la severitat d'aquestes mesures, dictades, no casualment, tres dies després de la detenció de la cúpula falangista, quan reneixen els incidents universitaris en senyal de protesta contra aquesta decapitació del partit, en una primera paquet de mesures en “defensa de la república” que tindran una segona part amb el decrets del 16 d'abril contra els militars retirats que participen en activitats polítiques subversives i de dissolució de les lligues feixistes.

Des de les eleccions fins al final de curs, només hi ha un mes i mig de classe, quan el normal hagués estat tres mesos. No n'aconseguirà restablir mai la regularitat de les classes. La gran preocupació de les autoritats acadèmiques és la de reintegrar els estudiants a les aules sense que tinguin lloc nous incidents. Encara no han resolt

²³⁹² “A la autoridad universitaria”, *El Debate*, 20 de març de 1936, p.1

²³⁹³ Veure dues notes de premsa, “Un manifiesto de la FUE sobre la situación de la vida universitaria”, *La Vanguardia*, 1 d'abril de 1936, p.27.

²³⁹⁴ “Una nota de la Unión Federal de Estudiantes Hispanos”, *La Vanguardia*, 26 d'abril de 1936, p.26. *Ahora más que nunca, la UFEH se reafirma en sus principios estrictamente profesionales*, comença dient el manifest...

aquesta normalització quan ja es troben amb els exàmens de juny a sobre, i, consegüentment, un nou problema sobre la taula en un curs on pràcticament no s'han donat classes. A partir de març de 1936, just quan es reprenen les classes a les majoria d'universitat, els estudiants antimarxistes promouen nous altercats a facultat i instituts d'arreu d'Espanya, advertint que el curs serà molt accidentat. Fins a finals de març, els rebomboris seran quasi diaris. Aquests esdeveniments no transcendeixen a la premsa per la censura, els coneixem gràcies a les actes de les juntes de govern universitàries. Els rectors no tenen més remei que el tancar les portes de la universitat. La situació és tan desesperada que el degà de dret, Posada, que abans hem vist patint una agressió dels estudiants bullanguers al gener de 1936, demana mesures per "defensar la universitat dels estudiants"²³⁹⁵. Els acadèmics agraeixen la contundència del decret Domingo i creuen necessari que els estudiants indisciplinats no quedin impunes, però també saben els càstigs no són gens fàcils de duu a la pràctica. La conflictivitat estudiantil els excedeix. Alguns rectors, com el de Madrid, Cardenal, es resisteix a recorre a les forces d'ordre públic, com li demanen alguns col·legues (i li autoritza el decret Domingo, sense demanar previ consentiment al ministeri) però les mesures arbitrades per preservar l'ordre sense jugar aquesta carta són poc efectives. De vegades, però, és fa inevitable el concurs de les forces d'ordre públic i, la qual cosa, dona com a resultat imatges grotesques, com la de la policia fent guàrdia a la porta de la classe o, fins i tot, al costat de la pissarra o conduint estudiants emmanillats de la presó a l'aula per què s'examinin.

Són poc efectius els recursos que té al seu abast la universitat, en primer lloc, perquè és molt difícil individualitzar als responsables dels avalots, de manera que no queda altre remei que imposar un càstig col·lectiu, que sempre és una mesura per la qual "paguen justos per pecadors". En unes altres circumstàncies, aquesta iniciativa pot servir per dividir els estudiants i desgastar als contestataris, però no serveix en una situació que la protesta és força unànime. Al marge de tancar la universitat, l'altre càstig col·lectiu que es practica és el de rescindir les matrícules o privar de classes a aquells cursos que s'han mostrat més proclius a l'absentisme, i dosificar la seva incorporació, tot evitant que coincideixin en dies i horaris amb altres cursos, prèvia revisió de les cartes d'identificació i, com passa a Valladolid, d'una signatura col·lectiva demanant permís per reintegrar-se a l'aula i assumint tots els càstigs que els hi puguin ser imposats²³⁹⁶. Com es pot imaginar, les signatures són escasses. En segon lloc, els càstigs poden ser contraproductes perquè els tribunals disciplinaris acaben generant

²³⁹⁵ "Actas de las Juntas de Gobierno de la Universidad de Madrid, 17 de Marzo de 1936", AHUCM.

²³⁹⁶ "Actas de la Junta de Gobierno de la Universidad, 18 de Abril de 1936, Llibre 1914", AHUVA

més descontent en solidaritat amb els expedientats, de manera que s'opta per càstigs més tous que posen en qüestió el principi d'autoritat²³⁹⁷. Per altra banda, està el problema dels exàmens. Com poder examinar als alumnes d'una matèria que no s'ha impartit?. Un altre càstig serà el d'examinar els alumnes de tot el curs i davant de tribunal, la qual cosa incrementa el seu estat d'inquietud.

Que el conflicte universitari és un reflex de la situació a la societat espanyola, i que és de naturalesa política, no hi ha cap dubte. Si a això s'afegeix la problemàtica pròpiament estudiantil, amb les sancions i la proximitat dels exàmens, es pot entendre que la universitat esdevé una olla a pressió la resta del curs. Aquest estat d'ànims encrespat porta a molts estudiants a simpatitzar amb una ruptura violenta de la legalitat. Apareixen aleshores manifestos estudiantils, escrits en un succedani d'estil falangista sense ser necessàriament obra de falangistes (prova de com aquest és adoptat com el *discurs d'oposició* entre tots els enemics del Front Popular), en els que s'amenaça de mort a professors i polítics republicans i fa una crida a un alçament violent:

Es hora que reaccionemos violentamente contra los atropellos que se vienen cometiendo con la masa estudiantil en el presente curso, usando toda clase de elementos que estén en nuestras manos (bombas, petardos, pistolas), para exterminar a todos aquellos individuos, gobernantes y catedráticos, que perturben sus arbitrarias decisiones la conciencia sana del estudiante que hasta ahora son los únicos que sientan en su corazón el latir del españolismo (...).

A continuació, el manifest continua amb tots els greuges que acumulen els estudiants espanyolistes.

Muchas calamidades ha pasado el estudiante en el presente curso (...). Al estudiante se le ha ametrallado al entrar en la Universidad (...), se le cachea cuando va indefenso a su casa por una partida de malhechores marxistas (...) cuarenta estudiantes hay recluidos sin causa (...) puesto que lo único que se les achaca es que pertenecen a una agrupación antimarxista (...) por el decreto que Marcelino (Domingo) había lanzado a la luz pública, colocando al estudiante en un estado de inferioridad moral (...) fueron

²³⁹⁷"Actas de la Junta de Gobierno de la Universidad de Madrid, 24 de Marzo de 1936", AHUCM. Les condemnes als encausats per l'intent d'agressió al degà Posada al gener de 1936 són bastant més indulgents que les penes establertes a estudiants tradicionalistes el novembre de 1934. A l'acusat directe d'agredir al degà, només dos cursos d'expulsió. El rebuig de la principal víctima, Posada, a que l'alumne fos castigat, tindrà alguna cosa a veure amb la poca severitat de la sentència.

detenidos y encarcelados 50 estudiantes (...), y, por otro parte, las amenazas de algunos catedráticos y las exigencias de otros con respecto a los exámenes que no considerando la anormalidad del curso, pretenden exigir lo que no explicaron....

Però el motiu real d'aquest manifest és acoquinar als catedràtics perquè es decreti un aprovat general.

¡Pueblo de Valladolid!, ¡Sólo aspiramos los estudiantes a que las demás clases sociales reaccionen de la misma forma que nosotros lo hacemos; necesitamos dinero para comprar ametralladoras, bombas, petardos, pistolas, etc., para implantar el terror en nuestra capital (...) y acabar de una vez con esa canalla que nos cachea, que nos mata a mansalva que no suspende por órdenes superiores (...) a la primera voz de suspenso que se oiga irá acompañada de los correspondientes disparos y explosiones de bombas que intentarán por todos los medios posibles que el verdugo vaya a hacer compañía a los que pernoctan con el sueño eterno y sosegado bajo la sombra del ciprés²³⁹⁸.

El SEU desmenteix la seva autoria, atribuint-la a una colla "d'indocumentats" que han llegit "moltes novel·les de terror". Aquest manifest ofèn als seuistes per tal com utilitza el "dolor" dels camarades presos per aconseguir una causa tan prosaica com l'aprovat²³⁹⁹. Tot i que les amenaces del manifest no es poden prendre seriosament (inclòs s'arriba a amenaçar amb la guerra bacteriològica) transmet les sensacions de bona part dels estudiants universitaris de Valladolid en aquests moments. El decret sobre armes de Domingo, es diu en un altre manifest, aquest sí que adjudicable al SEU, converteix a l'estudiant en un "ciudadà d'inferior categoria", *en paria del Estado liberal*²⁴⁰⁰, al aplicar-li un recàrrec jurídic per la seva condició d'estudiant; l'estudiant se sent vexat al ser escorcollat per persones "d'inferior condició", com els bidells o els obrers, i maltractat per les autoritats acadèmiques, que els multa i expedienta i els fa examinar d'una matèria que no han impartit, quan ells són els únics que mantenen viva la flama nacional en una situació prè-revolucionària, ells els qui carreguen amb les responsabilitats de la lluita al carrer contra el marxisme i qui omple les presons (la majoria de presos polítics són estudiants). Se senten, per tant, una avantguarda nacional contra Front Popular que ha de servir d'exemple a la resta de classes socials.

²³⁹⁸ "Estudiantes", AHUVA, Lligall 2914.

²³⁹⁹ "El sindicato español universitario a toda la masa escolar", AHUVA, Lligall 2914

²⁴⁰⁰ "Estudiantes camaradas", AHUVA, Lligall 2914.

Segons Jato, el SEU s'havia fet tan gran que els comunistes confonien "els termes estudiant i feixista"²⁴⁰¹. Si descomptem el xovinisme de Jato (tot i que és indubtable que, des de gener de 1936, el SEU rep una gran injecció de nova militància i esdevé l'associació estudiantil més representativa si no la més representada) i substituïm el SEU pel concepte més ampli d'estudiants antimarxistes, aquesta percepció no està lluny de la realitat. Les esquerres se n'adonen que la universitat és una causa perduda. Els comunistes comencen a sospitar de contubernis contra el règim que tenen el seu origen a la universitat²⁴⁰². Els estudiants són escorcollats al entrar a les facultats pels bidells i, al carrer, pels policies i també pels sindicalistes, la qual cosa ofèn l'alt concepte que tenen de la seva condició al ser tractats com a delinqüents per persones d'inferior categoria, radicalitza els seus instints polítics i els hi fa covar desitjos d'una ruptura violenta amb el règim. Un conseqüència de la fragmentació de l'autoritat estatal de la que parlen Cruz o González Calleja és la privatització en el control sobre l'ordre públic. Els comunistes llancen la consigna de lluita antifeixista "al parlament i al carrer"²⁴⁰³, és a dir, pressionaran des del Congrés per la promulgació de lleis antifeixistes i, a la vegada, estaran vigilants al carrer pel manteniment de l'ordre públic, traduint aquesta legislació en acció. Això últim és absolutament necessari en quan els tribunals no castiguen els feixistes amb el rigor que es mereixen, per la qual cosa, ha de ser la "justícia popular" qui ho faci. Les patrulles obreres són l'exèrcit a l'ombra per la defensa de la República²⁴⁰⁴, si des de fora o des de les pròpies institucions es conspira contra ella, com fa l'exèrcit o es saboteja les decisions polítiques, com fa una magistratura reaccionària o, directament, criptofeixista, indulgent amb els crims feixistes²⁴⁰⁵.

Els joves de les milícies obreres desfilen el 14 d'abril, ens els actes de commemoració de la proclamació de la República, després de tímids intents de la guàrdia d'assalts de dissoldre'ls. Això causa una nefasta impressió en les dretes, que creuen que les milícies obreres s'estan apropiant de l'ordre públic amb el vist-i-plau del govern del FP, constituint un Estat subaltern revolucionari²⁴⁰⁶. Cruz diu, però, que les milícies obreres només desfilen o només *vigilen*, per usar la terminologia comunista. Des

²⁴⁰¹ Jato, D. op. cit., p.219.

²⁴⁰² "Una conspiración universitaria de los 'defensores de la cultura occidental'", *Mundo Obrero*, 18 de març de 1936, p.2.

²⁴⁰³ "Lucha en el parlamento y en la calle", *Mundo Obrero*, 24 de març de 1936, p.1. Les milícies obreres han de treballar d'acord al govern, aquell amb l'arma de la legislació i aquelles de l'acció.

²⁴⁰⁴ "El gobierno debe percatarse de esta realidad. Sólo en esas falanges plotarias y republicanas puede apoyarse, "la ruta de sangre de la contrarrevolución y el fascismo", *Mundo Obrero*, 14 d'abril de 1936, p.1.

²⁴⁰⁵ El tribunal suprem absolt a Primo de Rivera al principi de maig, *Mundo Obrero* es mostra indignat, *No nos conformamos. También nosotros interponemos recurso contra el Tribunal Supremo.. Nuestro tribunal es Frente Popular*. "El tribunal Supremo anula la sentencia contra el jefe de pistoleros", 19 de maig de 1936, p.1.

²⁴⁰⁶ Calvo Sotelo li retreu al govern al parlament, al 6 de maig de 1936. Casares, ministre de Governació, li respon, però, que el govern de la República mai consentirà delegar les seves funcions d'ordre públic a tercers, *Mundo Obrero*, 7 de maig de 1936, p.1.

del mateix *Mundo Obrero*, de fet, es diu que aquestes es mantindran a la recambra pel quan el govern les necessiti, sempre lleials a aquest²⁴⁰⁷, doncs no tenen cap intenció de fracturar el FP, com els calumnia la dreta. El que si es produeixen són escorcolls espontanis de militants d'organitzacions obreres a persones que pertanyen o són sospitoses de ser feixistes²⁴⁰⁸, i això, enerva a les dretes en quan aquestes patrulles no representen les forces d'ordre públic legals i són d'una classe inferior, "xusma" que els hi té enveja perquè tenen cultura, vesteixen pulcrament i viuen en cases confortables, com escriurà l'escriptor feixista Antonio de Obregón a la revista *Vértice* al setembre de 1938 en un bilió article titulat "nuestros verdugos". Aquests escorcolls afecten, més que a ningú, als estudiants, no només perquè han d'anar mudats, sinó perquè són *sospitosos pel sol fet de ser estudiants*, cosa que diu molt del concepte dels universitaris que tenen les esquerres, sobretot després de la vaga de gener de 1936. Com exemple eloqüent, després d'un atemptat contra la Casa del Pueblo a Valladolid, els obrers socialistes es dirigeixen a la plaça de la universitat i registren a tot els estudiants que passen²⁴⁰⁹.

Tampoc el SEU torna a la "normalitat" i ja no la podem considerar una associació estudiantil pròpiament dita. El programa professionalista presentat el II Congrés és aparcat indefinidament pels avatars de la política. Aquest programa professionalista, de fet, no és més que un valor afegit del sindicat de cara a penetrar en els estudiants superficialment polititzats, però la política sempre ha prevalgut, i el nou Estat antecedeix tota reforma. Les manifestacions com a SEU es produeixen en comptagotes, perquè les seves intervencions públiques no són autoritzades, però també perquè els seuistes ja no actuen com a estudiants, sinó, exclusivament, com a militants de Falange, sobretot, de la seva Primera Línea. Això no exclou que continuïn les negociacions per arribar a la fusió de les associacions estudiantils patriòtiques, com és fa patent en la celebració conjunta del dia 7 de març, festivitat de Sant Tomàs

²⁴⁰⁷De fet, els comunistes no es mostren conformes amb les vagues obreres que poden desestabilitzar la república (tot i que les recolzen per no trencar la unitat obrera), ni tan sols quan són antifeixistes, com la que convoca la CNT després dels fets que tenen lloc durant l'enterrament d'Anastasio de los Reyes, al 15 d'abril de 1936, ¡Viva el Frente Popular!, *Mundo Obrero*, 16 d'abril de 1936, p.1

²⁴⁰⁸Rey Reguillo, Fernando del, op. cit., p.540. El govern envia telegrams als governs civils perquè no permetin escorcolls i registres a càrrec de persones que no estiguin revestides d'autoritat, la qual cosa vol dir, en primer lloc, que aquests es produeixen, però també que el govern lluita contra la proliferació d'aquesta pràctica. Segons Rey Reguillo, les ordres no van tenir massa efecte.

²⁴⁰⁹En els sumaris judicials de l'Audiència Territorial Criminal de Madrid, trobem altres casos per l'estil, per exemple, en el 210/1 sum 16, a l'AHN, en el qual tres joves obrers escorcollen a dos estudiants de filiació feixista fent-se passar per policies. Un dels joves comunistes declara que el falangista els havia mirat amb aires de superioritat. Una trifulga entre bandes juvenils de diversa significació política en la també apareixen prejudicis de classe. Un altre cas, anecdòtic però simptomàtic de la passió política regnant (210/1 sum.51). Dos estudiants, engalanats al estar en una sala de festes, i segurament ebris, entren en un bar freqüentat per sindicalistes i brinden pel rei, el *fascio* i contra la República i fugen comes ajudeu-me esgrimint una pistola.

d'Aquino²⁴¹⁰ (una festivitat que ara més que mai, es converteix en un acte de repulsa al règim republicà i d'unitat de les forces juvenils nacionals).

Amb la ilegalització de Falange, el SEU es converteix en la pedra angular del partit. Segons Ibáñez Hernández, el SEU adquireix la responsabilitat de l'activitat falangista en els temps de la clandestinitat²⁴¹¹. En la vista contra alguns membres de la junta política de Falange, amb dos detinguts pertanyents al SEU, Jato i Ródenas, José Antonio declara que el SEU és una entitat adherida autònoma²⁴¹². Ara es posa de manifest la utilitat de l'oportuna omissió del nom de Falange en els estatuts del SEU: el jutge "absolt" el SEU dels delictes comesos per Falange. D'aquesta manera, es dona la paradoxa que el SEU, que podríem anomenar el "nucli dur" del partit és legal, mentre que el partit no. Primo de Rivera es pot consolar amb l'èxit de la jugada, que un imprudent Ródenas està a punt de desbaratar²⁴¹³. Els joves seuistes tenen entre mans una enorme responsabilitat en l'organització clandestina del partit i en l'acompliment de les dues tasques més peremptòries: reunir els restes del naufragi del partit, restablint l'aparell militar del partit i reactivant el contacte entre camarades, especialment amb aquell que surten de la presó, assegurant la continuïtat de la comunicació entre el líder i els seus seguidors a través de la venda del diari *No Importa* i el repartiment dels manifestos oficials, el "socors blanc" dels companys presos... i, en segon lloc, preparar l'alçament contra el FP, abastint-se d'armes, involucrant-se en les trames colpistes... Salazar, que ha eludit la justícia, es fa càrrec interinament de la Secretaria de Falange en substitució de R. Fernández-Cuesta. El cap del SEU no cau fins el dia 30 d'abril²⁴¹⁴, tot i que segurament havia estat detingut dies abans, en les batudes posteriors al 16 d'abril, com tants altres seuistes. Així doncs, és, durant pràcticament un mes, la màxima figura "burocràtica" del partit en llibertat, tot i que les ordres més importants siguin donades per familiars directes de José Antonio, com Fernando Primo de Rivera.

Els estudiants seuistes agitaran les brases cada cop que hi hagi un cop policial contra Falange. El dia 16 de març es produeixen enrenous estudiantils en clara connexió amb l'empresonament de part de la junta política falangista, que obliguen a la suspensió de les classes. El ritme dels incidents universitaris no decau. A Madrid,

²⁴¹⁰ Jato, D.op.cit., pp.213-214.

²⁴¹¹ Ibáñez Hernández, R. op. cit., p.23.

²⁴¹² Jato, D. op. cit., p.225.

²⁴¹³ Ródenas declara que el SEU és una filial de Falange, la qual cosa li costa l'esbrancada del seu cap, idem.

²⁴¹⁴ Ibáñez Hernández ha qüestionat la data de l'empresonament de Salazar, sense arribar a cap conclusió, tot i refusar que fos detingut el 15 de març amb José Antonio (com sovint figura), perquè signa circulars com a secretari interí en llibertat després de la detenció del cap nacional. Jato diu que fou detingut l'1 d'abril (221). El dia 1 apareix a la premsa la llista de processats de Falange, i efectivament, consta el nom de Salazar, però, potser, això no vol dir que hagués estat detingut, sinó que estava imputat. Havent consultat el seu expedient policial, estem en disposició de dir que, oficialment, Salazar fou empresonat el dia 30 d'abril (A.G.A, fons de Governació, expedient policial d'Alejandro Salazar Salvador), i, per tant difícilment podia haver estat detingut l'1 d'abril i retingut durant un mes sencer a la Direcció General de Seguretat. Si això és així, vol dir que Salazar fou la màxima jerarquia en llibertat, i fa més gran encara el protagonisme del SEU durant aquells mesos.

són Dret, Farmàcia i Ciències les que es posen en peu de guerra el dia 18, i són aquests esdeveniments els que motiven la implacable resposta del ministeri. A Valladolid, el dia 26 de març, una turba d'estudiants penetra a la facultat de Medicina i provoquen el caos. A resultes d'aquesta acció, es deté a 41 estudiants, entre ells, el cap de la primera línia val·lisoletana, Anselmo de la Iglesia²⁴¹⁵. Comença ara una altra lluita, per l'amnistia dels companys detinguts i processats en consells de disciplina. La universitat està totalment revolucionada, i les autoritats opten per suspendre les classes i imposar les mesures draconianes que ja hem vist, sempre amb la inseguretat que els incidents no es reproduïxin quan s'intenti reanudar les classes, cosa que en moltes facultats no es farà fins a finals d'abril o ja al maig.

Els militants seuistes tenen l'ordre de negar tota relació amb Falange, i això és un atenuant per no ser processats o no patir penes excessives. L'estudiant de batxillerat val·lisoletà de 15 anys, José Regueiro Castro, que li es descobert a la seva motxilla un patracol d'explosius, nega la seva filiació falangista: ell és només militant del SEU²⁴¹⁶. Ara bé, quan els arxius de Falange són confiscats, molts seuistes són detinguts com a militants falangistes, de manera que en el sindicat només resten immunes els més joves, els *balillas*, que no figuren a les llistes del partit. L'edat mitjana de la militància davalla i aquesta és una de les moltes pors de José Antonio, que els polítics de dretes s'aprofitin de la inexperiència del militants. Si al març de 1936 es deté als directius falangistes²⁴¹⁷, a l'abril, arrel del decret de dissolució de les lligues feixistes, comença la detenció de militants falangistes, entre ells molts estudiants del SEU que consten en els fitxers de Falange. Com que el tribunal suprem absolt als falangistes del delictes d'associació il·lícita a principis de maig de 1936, molts d'ells són ràpidament excarcerats, i només són empresonats els no pocs que han comés algun delictes, habitualment de tinença il·lícita d'armes²⁴¹⁸, de crits subversius o repartiment de

²⁴¹⁵ Segons un informe policial, els reconeguts són Ángel Sánchez Conejo, Miguel Martínez García. Anselmo de la Iglesia, Emilio Iglesias, Manuel Sebares, Miguel García, Pedro Pastor, Joaquín Velasco, Teodoro Sánchez, Fermín Gastamiza, Pedro María Goñi, Francisco Diego Lozano, Casimiro Saizar, Rafael García García, Ángel Palacios, Juan José Galindo, Julio Guerra Peinado, Julio Fernández, José Luis Pérez, Francisco Vadillo, José Luis Velasco, Juan de Diós Gómez, Antonio Morante Escalada, Eduardo Martínez, Félix Alonso de la Peña. Després se'n sumará seze noms més. AHPV, Gobierno civil, caixa 106.

²⁴¹⁶ Causa a José Regueiro AHPV, Gobierno Civil, sumari 135, caixa 2203.

²⁴¹⁷ A les juntes polítiques de Falange i el SEU, tot i que no s'aconsegueix detenir a tots, doncs alguns es donen a la fuga i són declarats en rebel·lia. A les detencions de Primo de Rivera, Ruiz de Alda i companyia, s'ha d'afegir l'ordre de captura del 15 de març contra E. Suárez Inclán (SEU), Hilario Muñoz Dávila (SEU), Onésimo Redondo, Manuel Mateo, Sancho Dávila, José María Alfaro i Guillermo Aznar (SEU) i José González García (SEU), AHN, Audiencia Territorial Criminal de Madrid, 310/2 sum.119.

²⁴¹⁸ Els estudiants falangistes procuraven reunir armes pel proper alçament i acumular-les en domicilis privats. Un cas és el de l'estudiant de 19 anys Antonio Escartín, al que un escorcoll a casa seva s'incauta d'un petit arsenal. A Escartín li havien engiponat el paquet que no es podia tenir al local, clausurat, i no era pas sospitós, AHN, Audiencia Territorial Criminal de Madrid, 296/2, sum. 141. Als seuistes més veterans se'ls hi encarrega missions més arriscades. El conseller nacional José María Alonso Goya, que serà víctima mortal dels fets de Salamanca de 1937, es detingut quan transportava una maleta amb 11 pistoles. Aquest panòplia és propietat del noble José Lemus i Calderón de la Barca, i passa en mans dels falangistes a través de la intermediació del seu fill, militant seuista. HHN, Audiencia Territorial Criminal de Madrid, 340/2. Com aconseguïxen les armes els joves falangistes? Doncs a través dels pares, de contactes dins a les casernes o de fabricants

propaganda sediciosa. Molts cops només reben sentències lleus i d'això precisament es queixen els antifeixistes. *Mundo Obrero* denuncia *cuando comparecen delante tribunales de urgencia (...), los testigos califican los hechos de "chiquillada" y al fin son condenados a un mes o dos de arresto*²⁴¹⁹. En una manifestació il·legal d'estudiants al carrer San Bernardo, en les que es donen visques a la Falange, alguns menors d'edats, són únicament condemnats a pagar una multa de cent pessetes, perquè són massa joves i no tenen antecedents²⁴²⁰. El mateix Primo de Rivera comunica a la premsa que els aproximadament 6.000 falangistes presos al març i l'abril han descendit a 2.000 al juny²⁴²¹. Molts estudiants reben també permisos per presentar-se als exàmens finals, tants cop com sigui necessari. Surten escortats per la policia i retornen després a la presó. Durant aquest lapse de temps, i més si el guarda és permissiu, poden transmetre ordres als companys. El mateix Salazar demana també una moratòria per estudis, però li és denegada²⁴²², evidentment, amb els caps no s'era tant comprensiu com amb els militants de base. Com que és de domini públic el falangisme de molts estudiants, aquests són amenaçats, i tant per escapolar-se dels enemics, com per eludir la justícia, demanen el trasllat d'expedient a altres universitats (efectivament, es constata un major trasllat d'expedients el curs 1935-1936 que la resta de cursos en la documentació consultada a l'Arxiu Universitari de Sevilla). Els estudiants disposen així d'una mobilitat que no tenen altres ciutadans en l'estat d'alarma imperant, de manera que poden oferir un servei impagable de transmissió de notícies quan la Falange entra dins la clandestinitat.

El SEU, que ja era l'eix vertebral de les milícies falangistes, es militaritza definitivament. En una circular reservada als caps, s'ordena la "incorporació del SEU a la Milícia i el seu enquadrament a la Primer Línia"²⁴²³. En certa manera, el SEU es dissol dins la milícia del partit. Al juny de 1936, durant l'època d'exàmens, hi ha un intent de donar una certa existència autònoma al sindicat. Com el partit, també el SEU s'organitza en cèl·lules o "grups especials" per tal de facilitar el contacte entre militants i agilitzar la mobilització, sense perjudici de la labor que han de complir a la Primera Línea, que és prevalent. La cèl·lula ha d'estar formada per estudiants de la mateixa disciplina, a

que simpatitzen amb la causa.

²⁴¹⁹ "Lucha en el parlamento y en la calle", *Mundo Obrero*, 24 de març de 1936, p.1.

²⁴²⁰ AHN, Audiència Territorial Criminal de Madrid, 139/1 sum. 130.

²⁴²¹ Primo de Rivera, J.A, Manifestaciones que José Antonio dio a las preguntas que le remitió el periodista Ramón Blardony, por intermedio del enlace Agustín Peláez, en Alicante, el 16 de junio de 1936, *Epistolario y textos biográficos...* op.cit., p. 516. Es lamenta *Mundo Obrero* que les mesures del 16 d'abril no s'hagin aplicat efectivament un mes després, el 18 de maig de 1936, (p.2).

²⁴²² A.G.A, fons de Governació, expedient policial d'Alejandro Salazar Salvador

²⁴²³ Primo de Rivera, J.A. "Circular reservada para los jefes", González de Canales, Patricio, "*La Falange y el 18 de Julio*", *Informaciones*, 18 de julio de 1956.

poder ser, units per llaços familiars o de veïnatge. És a dir, l'estructura s'atomitza per la base, substituint l'organització per cursos per la de grups especials de deu a quinze membres, a l'hora que es simplifica la jerarquia i es desburocratitza, doncs hi ha d'haver menys graons intermedis entre l'ordre dels líders nacionals i el seu compliment per part dels caps de les cèl·lules. La història del SEU des de les eleccions de febrer de 1936 fins al cop d'Estat es condensa en el rosari de caiguts propis i de víctimes executades. Dels 40 falangistes que *No Importa* diu que han mort des de les eleccions fins al 20 de maig (xifres que Payne dona per bones²⁴²⁴) la majoria d'ells pertany al SEU.

16.5. La gran esperança. La Falange en la preparació del cop d'Estat.

Les prevencions falangistes en les negociacions amb els militars, no signifiquen, de cap manera, que el partit fos reticent a un cop d'Estat, ni que aquest fos un solució desesperada davant l'acorralament al que l'havia sotmès el govern. Durant la campanya electoral ja havien anunciat que no acatarien el resultat electoral si aquests els hi desplaïa. Des de l'estiu de 1935, la direcció de Falange havia acceptat que, davant les dificultats per esdevenir un partit de masses, no li quedava més alternativa que una insurrecció al costat dels militars si volia tenir alguna expectativa de conquerir el poder. Davant la imminència d'una revolució social, que tindrà com a proper estadi la victòria electoral del Front Popular (contra el que Falange no pot competir electoralment de cap de les maneres) calia alçar-se, assumint les conseqüències funestes previsibles: la guerra civil, que és desitjada com l'únic marc en el qual feixisme pot imposar-se: *no tenemos más remedio que ir a la guerra civil*²⁴²⁵, diu un Primo de Rivera que li costa resignar-se al cop d'Estat militar, conscient que els costos gravíssims d'una guerra poden no compensar els resultats obtinguts, doncs la supremacia falangista en un hipotètic nou Estat es més que dubtosa. El juny de 1935, la Junta Política de Falange es reuneix al parador de Gredos on Primo de Rivera comunica als seus coreligionaris els seus plans insurreccionals. Tot i no quallar, aquests no s'aparquen i al desembre hi ha nous preparatius, amb la reunió entre Primo de Rivera i Franco²⁴²⁶.

Les relacions amb l'exèrcit sempre van ser esmeradament cuidades pel feixisme espanyol, que sap que l'única manera de perpetrar un cop d'Estat és amb el concurs

²⁴²⁴ Payne, S. op. cit., (1985), p.119.

²⁴²⁵ Bravo, F. op. cit., (1939), p. 162

²⁴²⁶ Els preparatius d'un cop d'Estat, a Gil Pecharromán, J. op. cit., (1996), pp.409-411.

de les forces armades. Primo de Rivera sempre va confiar més amb els militars que amb els polítics (i fins i tot, més que en les seves pròpies hosts) i aprofita els seus contactes en l'alta societat per estar en comunicació permanent amb generals més reaccionaris. Tant és així, que un nombrós contingent de militars retirats per la llei Azaña ingressen a la Falange de primera hora. Gràcies a aquests contactes, el falangisme pot estar present en els conciliàbuls militars en els quals, des del principi de la República, es maquina la conspiració²⁴²⁷. A finals de 1933, es funda la UME (Unión Militar Española) una organització secreta dins l'exèrcit que reuneix als militars de tarannà més manifestament antirepublicà. Un dels seus fundadors, Rodríguez Tarduchy, és falangista. Malgrat pugui ser numèricament minoritària, la UME no és una excepció dins l'exèrcit, sinó que, més aviat, s'acosta més a ser la regla. La presència del filofeixisme dins les casernes no es limita a certes jerarquies, ni a una organització extremista com la UME, sinó, segons el record del militar republicà Julio Mangada *las elecciones de 1933 produjeron una agudización del fascismo en los cuarteles, en los que los oficiales se saludaban ya descaradamente a lo Mussolini, y se dibujaban en algunos lugares yugos y flechas*²⁴²⁸. L'historiador de l'exèrcit G. Cardona conclou que la reforma militar no va tenir lloc ja que la política d'Azaña es va quedar en les bones intencions i les expectatives de reforma clouen amb el ministeri Gil Robles, la gestió del qual fou "incitadora del colpisme"²⁴²⁹. És a dir, la República no aconsegueix bastir un exèrcit modern i lleial al sistema democràtic.

Al 29 de setembre de 1934, Primo de Rivera envia una carta al general Francisco Franco, comandant militar de les Balears. Aleshores, a Franco se'l tenia com un general de prestigi, antirepublicà però no massa perillós. El cert és que Franco estava al corrent de totes les diligències conspiracions xiuxieujades entre guarnicions, però era molt prudent a l'hora d'implicar-se en maniobres amb escasses possibilitats de reeixir. En ella, Primo de Rivera alerta amb tremendisme d'un imminent esclat revolucionari, possiblement dirigit per Trotski, i commina al general a prevenir la revolució abans que fos massa tard, explicant-li didàcticament (sempre recorre a aquest to quan es dirigeix als militars) que el separatisme català i la revolució socialista són competència de l'exèrcit al tractar-se d'un assumpte de defensa nacional contra una potencial agressió exterior: el socialisme serveix a Moscou, mentre el separatisme ha pactat amb França el reconeixement diplomàtic del futur Estat català²⁴³⁰. Sembla ser

²⁴²⁷ Cardona, G. *El poder militar en la España contemporánea hasta la guerra civil*, Madrid, Siglo XXI, 1983, pp. 186-196

²⁴²⁸ Citat a J. Busquets; J. C. Losada, *Ruido de sables: las conspiraciones militares en la España del s.XX*, Barcelona: Crítica, 2003, p. 51

²⁴²⁹ Cardona, G. op. cit p. 226

²⁴³⁰ Primo de Rivera, J.A. "Carta al general Franco", *Obras Completas...* op. cit., p. 299

que Franco no es va prendre gaire seriosament Primo, perquè té seriosos dubtes d'allò que poden aportar les escanyolides esquadres falangistes²⁴³¹.

Octubre de 1934 marca un punt d'inflexió, també en l'actitud de les casernes. S'ha dit que els militars, i no només les altes jerarquies, sinó el soldat ras, es "radicalitzen"²⁴³². Les causes d'aquesta radicalització serien la vivència d'una experiència revolucionària *real*, que posa de manifest la incompetència de la República per conservar l'ordre social, la propaganda antimilitarista de les esquerres arrel de la sevícia repressiva, el polèmic indult a militars insubordinats en suport de la Generalitat catalana, una dreta cada cop més extremada que suggereix a l'exèrcit a cometre una acció de força.... En l'interval de temps que s'estén des de les últimes cuejades de la revolució fins el restabliment de la normalització parlamentària, amb el debat a l'hemicicle monopolitzat per la qüestió de les responsabilitats dels fets d'octubre, un eventual alçament militar sembla possible. De fet, segons recorda Gil Robles a les seves memòries, Manuel Goded i Joaquín Fanjul estaven tramant un cop d'Estat²⁴³³. Però els dos generals sondegen l'estat d'ànim de les casernes i arriben a la conclusió que no hi ha un ambient colpista ni una disposició majoritària a conculcar la legalitat republicana, i per consegüent, suggereixen a Gil Robles que prossegueixi amb la seva tàctica de conquesta gradual del poder. És ara, al novembre de 1934, que Primo de Rivera envia "*la carta a un militar español*", que no s'adreça a un soldat concret, sinó a un de genèric ofès per com s'ha gestionat des del parlament la crisi d'octubre²⁴³⁴. En aquesta carta, una autèntica invitació al colpisme, Primo de Rivera commina als militars a espolsar-se la neutralitat política militar i els escrúpols legalistes, i destruir un Estat liberal, que, de tota manera, està a la vora del col·lapse. Primo de Rivera intenta revoltar als militars recorrent a aquells "antis" amb els que militars i falangistes poden posar-se perfectament d'acord: antidemocràtica, antiseparatisme, contra els partits polítics, contra la lluita de classes... Falange es postula com l'únic candidat a salvar Espanya, però aquesta operació requereix la intervenció de les forces armades, o, almenys, com havia succeït durant la Marxa sobre Roma, que aquestes s'inhibeixin. En el cas d'una coalició contrarevolucionària entre militars, falangistes i altres partits de dretes, el feixisme ha de nuclear política i ideològicament aquesta aliança, ja que *entorno a una minoría así puede polarizarse un pueblo; un amorfo agregado de personas heterogéneas no puede polarizar nada*²⁴³⁵. Primo creu que els militars es poden identificar satisfactòriament amb la doctrina falangista, patriòtica i totalitària i

²⁴³¹ Gil Pecharromán, J. op. cit., (1996), pp. 310-315

²⁴³² Cardona, G. op. cit., pp. 197-218.

²⁴³³ Gil Robles, J.M, op. cit., p. 144

²⁴³⁴Primo de Rivera, J.A. "Carta a un militar español", *Obras Completas...*op. cit., pp. 317-325.

²⁴³⁵ Idem., p.324.

amb el seu estil marcial. Ara bé, no se'n està de recitar els pecats en els que pot incórrer una intervenció militar. En primer lloc, per excés d'humilitat, els militars poden fer la feina bruta i després cedir al govern a un consell de notables i tècnics, sense un projecte polític nacional, o bé constituir un govern de concentració nacional, que reproduïx els mateixos vicis que el sistema de partits; en segon lloc, que per excés d'ambició, els militars cometin l'error d'arrogar-se l'orientació doctrinal del nou règim, doncs no estan prou formats políticament. Construir un Estat, acaba, no consisteix només en restablir l'ordre social. S'intueix aquí quina és la gran temença del fundador de Falange: que el seu partit sigui engolit i despersonalitzat en el si d'un conglomerat contrarevolucionari. Falange col·laborarà amb els militars, fins i tot quan no dugui la iniciativa, però no ho farà mai en inferioritat amb altres formacions polítiques, sinó liderant políticament el moviment.

Els resultats electorals de febrer de 1936 estronquen la via legal de la rectificació republicana i la dreta, que no sap encaixar la derrota, acut als militars per impugnar el veredict de les urnes. A les casernes, al marge dels cenacles conspirador de sempre, les guarnicions esdevenen més receptives a les incitacions a l'alçament. De fet, segurament no fou fins aleshores que els escalafons inferiors de l'exèrcit van creure en la necessitat d'un cop d'Estat, però molt que els sentiments antirepublicans estiguessin àmpliament arrelats entre la tropa. Al cap hi a la fi, la victòria del Front Popular significa el retorn de l'arxienemic, Azaña, el "tritador" de l'exèrcit, ara associat amb socialistes i comunistes, que propugnen la depuració d'un l'exèrcit que a Espanya sempre s'ha emprat com a botxí del moviment obrer. I també tot allò que acompanya la victòria de les esquerres, és a dir, la restitució de l'Estatut català, la lluita de classes i l'ateisme, és a dir, la desmembració nacional, social i religiosa de la pàtria. A més, forma part del programa mínim de la coalició d'esquerres la dilucidació dels fets d'octubre, revisant la conducta de les forces de l'ordre destacades a Astúries i les sentències dels judicis militars sumaríssims, per calibrar si hi hagué irregularitats. Molts soldats i policies es veuen retratats i els hi venen les presses per actuar abans que es comencin a sortir els draps bruts. Per últim, les forces d'ordre públic pateixen agressions i linxaments, per part persones encolerides per matances perpetrades pels militars, ocasions en les que no es senten prou recolzats pel govern i, en canvi, reben l'adulació de l'extrema dreta, i també cal esmentar la guerra interna entre militars colpistes i republicans, que se salda en un bon nombre de morts.

Després de la victòria del Front Popular, la reacció primera Primo de Rivera, com ja hem explicat, és la de donar la benvinguda al govern Azaña i dissuadir als falangistes

de participar en alguna de les operacions colpistes que es comencen a remorejar. Passat aquests primers moments de cordialitat, després de l'intent d'assassinat de Jiménez d'Asúa i l'empresonament de bona part de la junta política falangista, el partit torna a recuperar el projecte insurreccional, ara ja sense volta de fulla. L'alçament militar no és només l'única manera d'acabar amb la democràcia i la revolució social concomitant, sinó la més desitjada. No és una solució desesperada per la situació en què es troba Falange, sinó l'opció predilecta. Des de la presó, Primo de Rivera redacta una carta oberta als militars de missatge colpista prou explícit: un *Ha sonado la hora*, s'intitula el darrer dels capítols d'aquesta missiva. En ella, Primo de Rivera reitera els seus arguments tradicionals, però afegeix majors dosis de patetisme. Segons el líder falangista, inspirat en una *spengleriana* interpretació de l'auge i caiguda de les civilitzacions, ja s'han obert les comportes per la invasió dels "bàrbars" comunistes. Conseqüentment, dissipar la revolució imminent no és competència del ministeri de Governació, sinó dels militars, perquè aquesta realment és una agressió exterior soviètica. El panorama de l'actualitat política que dibuixa el captiu és apocalíptic, i l'estil força naïf, que és el que sol emprar Primo de Rivera quan s'adreça als militars: persones incontrolades xisclant *Muera España, o viva España rusa* pel carrer, joves obreres socialistes prostituint-se... Com a institució nacional, l'exèrcit no es pot posar al servei de la reacció econòmica i l'egoisme de classe, com pretén la dreta. Només la Falange és com l'exèrcit, un organisme nacional, ni de dretes ni d'esquerres, i l'únic partit que està en simbiosis espiritual amb la milícia. Una prova d'aquest destí comú és la persecució soferta a mans del Front Popular (la llei de "dissolució de lligues feixistes" i la llei de sancions contra els militars retirats que pertanyin a organitzacions secretes és del mateix dia, 17 d'abril). En el diari clandestí *No Importa*, es recolliran les agressions que els militars i les forces d'ordre públic pateixen per part de les "turbes comunistes", amb casos com el d'Alcalá de Henares, o el de Carrión de los Condes, sense, en canvi, mostrar cap tipus de commiseració per les víctimes de les matances provocades per la guàrdia civil, com a ja esmentada de Yeste, on 17 camperols van morir foradats per les bales dels uniformats el 29 de maig. Molts joves oficials estaven, per aquestes dates, afiliats per duplicat a la UME i a Falange²⁴³⁶.

Falange posa menys pegues que a la carta oberta de 1934, en la Primo de Rivera havia restringit el rol de l'exèrcit a braç executor al servei del partit. Ara transigeix a posar a disposició de l'exèrcit els seus homes, però sempre i quan la insurrecció sigui de signe estrictament militar, i els falangistes no hagin de combatre per ideals polítics que no són pas els seus. Confiava Primo que si la sollevament és de tipus

²⁴³⁶ Cardona, G.op. cit., p. 246

rigorosament militar, a l'hora de bastir un nou Estat, una Falange engrossida podria portar la davantera a altres forces polítiques. Llevat dels carlistes, la resta de forces polítiques nacionals estaven en desavantatge respecte al falangisme al estar mancades de milícies. Per bé que els generals podien sentir més afinitat ideològica amb Calvo que amb el falangisme, preferien l'aliança, per pragmatisme, amb aquells que poguessin aportar homes armats. Tampoc s'ha de subestimar l'atracció del feixisme en aquest col·lectiu.

Primo de Rivera porta a terme les negociacions amb els militars a través d'homes de molta confiança, com el seu germà o els seu passant, Rafael Garcerán. A través d'ell, Primo de Rivera es posa en contacte amb Mola, al que, segons, el testimoni de Miguel Primo de Rivera, José Antonio incita a accelerar els preparatius del sollevament (l'exhortació a rebel·lar-se *desde ahora mismo* a la carta als militars espanyols del 4 de maig de 1936 aniria en aquesta direcció²⁴³⁷) i posa a la seva disposició la desorbitada xifra de 7.000 falangistes, amb la condició que aquests no vesteixin amb els uniformes de l'exèrcit sinó amb la camisa blava del partit²⁴³⁸. De nou, els dubtes de Primo de Rivera respecte l'alçament no rauen, ni molt menys, en la seva conveniència, sinó al lloc que li correspondrà al partit dins la bigarrada coalició colpista. Abans de rubricar l'acord, els falangistes volien garanties de no esdevenir una força subsidiària, i, molts menys, dels polítics conservadors. Els miraments de Primo de Rivera en el pacte amb els militars, per temor que els seus rivals es valguin de la seva privació de llibertat per satel·litzar el partit, així com les iniciatives autònomes que ja estaven prenent els seus subordinats sense consultar-lo, el porten a redactar una circular, el dia 24 de juny, en la qual desautoritza a tot quadre del partit que hagi concertat alguna aliança amb els militars sense el permís de la direcció²⁴³⁹. Al contrari, si cap dels líders provincials pren la decisió de sumar-se a la conjura abans que José Antonio doni la senyal, serà "fulminantment expulsat". Tant se val que siguin els militars qui sol·licitin la seva ajuda: aquests solen ser políticament ingenus, i els polítics trepes (en al·lusió a Calvo Sotelo) s'aprofiten de les seves mancances per a moure els fils. Comprometre's sense haver acordat abans unes garanties, tindria conseqüències nefastes pel partit:

La participación de Falange en uno de esos proyectos prematuros y candorosos constituiría una gravísima responsabilidad y arrastraría su total desaparición, aun en

²⁴³⁷ Primo de Rivera, J.A., "Carta a los militares españoles", *Obras Completas...* op. cit., p.929

²⁴³⁸ Primo de Rivera y Urquijo, M. *Papeles póstumos de José Antonio*, Barcelona: Plaza & Janés, 1996, p. 223. Però no hi ha cap prova, ja que les cartes es van ocultar, i després, destruir, ja que en el cas se ser descobertes, podien ser presentades pel fiscal com a prova en la vista contra José Antonio.

²⁴³⁹ Primo de Rivera, J.A. "A todas las jefaturas territoriales y provinciales", *Obras Completas...* op. cit., p.943

el caso de triunfo (en negreta a l'original). (...) *Consideren todos los camaradas hasta que punto es ofensivo para Falange el que se la proponga tomar parte como comparsa en un movimiento que no va a conducir a la implantación del Estado nacionalsindicalista (...), sino reinstaurar una mediocridad burguesa conservadora (...), orlada, para mayor escarnio, con el acompañamiento coreográfico de nuestras camisas azules*²⁴⁴⁰.

Aquesta circular no trenca cap negociació amb l'exèrcit, és una nova crida a la disciplina dels seus militants per les precaucions abans apuntades. La participació dels falangistes a la conspiració, però, ja no té tornada enrere. A tot arreu, els quadres falangistes estan entaulant negociacions espontàniament amb els militars, inclòs, la impaciència els està duent a cometre accions imprudents, com la proclama de la revolució nacionalsindicalista per part de falangistes valencians l'11 de juliol des de la radio, que suscita com a reacció la fúria anticlerical²⁴⁴¹. Primo és conscient que les circumstàncies de Falange no li concedeixen el dret a fer gaires escarafalls, i, en una circular interna redactada hores després de l'anterior, detalla les condicions amb les que es poden convenir pactes i incorporar-se a l'alçament: només posant-se sota les ordres de militars, formant unitats pròpies, amb els distintius del partit, i, si és estrictament necessari, una tercera part dels militants de la Primera Línea poden engrossir les files de l'exèrcit regular. Els militars han de prometre que no cediran el poder a cap civil almenys fins tres dies després d'ocupar un territori, perquè així els falangistes puguin preparar la seva "candidatura". Un cop elucidades les condicions de col·laboració, Primo de Rivera celebrarà la guerra, una guerra, que, al cap hi a la fi, ja no es dirimirà l'existència de la Falange sinó:

*La existencia misma de España, asaltada por los enemigos! Seguid luchando, camaradas, solos o acompañados. Apretad vuestras filas, aguzad vuestros métodos. Mañana, cuando amanezcan más claros días, tocarán a la Falange los laureles frescos de la primacía en esta santa cruzada de violencias*²⁴⁴².

17. La gracia y levadura de Falange.

²⁴⁴⁰ Idem.

²⁴⁴¹ "Los fascistas de Valencia, pistola en mano, se apoderan de la Radio emisora para lanzar proclamas subversivas", *Mundo Obrero*, 13 de juliol de 1936, p.4.

²⁴⁴² Primo de Rivera, J.A, "Justificación de la violencia", *No Importa*. n.º2, juny de 1936, p.2

17.1 Organització del SEU

Els primers estatuts de l'organització, presentats a la mateixa data de novembre de 1933, van ser rebutjats per no complir els requisits formals mínims. Els seuistes no respectaven aquest tipus de bagatel·les legals. Els estatuts foren presentats, aquest cop amb èxit, al febrer de 1934, amb cert retard. El perquè d'aquest forat ja s'ha intentat explicar en un altre capítol: els falangistes, que aspiren apoderar-se de la direcció de la FUE, no tenen pressa. Els estatuts es reelaboren pel Primer Congrés, a l'abril de 1935, malgrat Salazar havia dit que no s'havia de modificar ni una coma. Després de la instauració del lideratge únic al Primer Congrés de Falange, El SEU no podia continuar amb la seva estructura triumviral, així que es nombra discrecionalment, sempre cap tipus de participació de les bases, un cap nacional, Valdés Larrañaga. A més, el SEU té un altre repte en el curs 1934-35, que és assentar-se com a sindicat estudiantil, superant la seva funció de mera força de xoc, per tant, els antics estatuts havien quedat obsolets.

L'organització del SEU és piramidal, per ordre ascendent: delegat de curs, Sindicat de Facultat o Escola, Sindicat de Províncies, Sindicat Regional i Sindicat Nacional. Al front de cada sindicat, hi situa un cap. Les ordres es transmeten per la corretja jeràrquica, de d'alt a baix. Com en qualsevol estructura jeràrquica, cada instància a d'obeir, al peu de la lletra, a la immediatament superior. A cada curs, hi ha un delegat escollit per la junta del facultat o escola, en la qual hi participen els socis numeraris amb veu i vot. Els delegats de curs reunits formen la cambra de la facultat o escola corresponent. Aquesta cambra, amb conjunció amb el cap provincial, ha de designar el cap i el secretari de facultat. El cap provincial és designat per capitania general, i té a les seves ordres una cambra sindical provincial consultiva, formada pels caps de facultat, el cap de biblioteques, el d'esports i altres seccions que es puguin crear. Les altes esferes són el Cap Nacional (que designa el seu secretari nacional) i el Consell Nacional del SEU, formada pel Cap Nacional, els cap de districte, vuit representants provincials, els anteriors caps nacionals del SEU, el secretari general i vint afiliats nomenats pel cap nacional al seu arbitri. Aquesta institució, que es reuneix la segona setmana del curs escolar, és una exhibició del poder personal del cap. La representació permanent del Consell Nacional és la Junta Consultiva, formada pel secretari general, cap provincial de Madrid, secretari provincial de Madrid, cap de la Secció Femenina de Madrid, dos caps de Facultat de Madrid, escollits entre ells per votació, tres components del Consell

Nacional designats per votació, i tres designats pel Cap Nacional²⁴⁴³. Primerament doncs, s'aprecia la centralitat total del SEU de Madrid.

El Cap Nacional és *la única autoridad. Sobre él recae la responsabilidad de los actos sindicales*²⁴⁴⁴. És designat pel Consell Nacional, a proposta dels socis honoraris, que no són estudiants. Si no són estudiants, no poden ser altres que els dirigents de Falange. El seu càrrec, com el del Cap Nacional de Falange, dura tres anys, podent ser aleshores reelegit (però no s'estableix com) i les seves atribucions són les mateixes que les del cap de Falange, de fet, estan calcades literalment, dels estatuts del partit mare. El primer cap nacional és Valdés Larrañaga, membre de la primera troica dirigent del SEU junt amb Luis Zaragoza (substituït per després per Guitarte) i Fanjul. Manuel Gordejuela és el vicesecretari. Valdés serà el primer Cap Nacional a partir d'octubre de 1934, quan el SEU adopta mimèticament la nova estructura establerta per Falange durant el seu Primer Congrés, fins que és rellevat, al febrer de 1935 (oficialment, és nomenat al primer congrés, abril de 1935) per Alejandro Salazar.

En quan als ingressos, aquests provenen de les quotes i les donacions. D'allò recaptat, un 20% ha de ser enviat mensualment pels sindicats provincials a Falange en concepte de "casa i estris"²⁴⁴⁵ i un 20% a la direcció central del SEU²⁴⁴⁶. Aquest és el "gran plet" contra Falange, diu Jato amb ironia, per tal de ridiculitzar tota possible insinuació de desavinença entre sindicat i partit. Quan Ruiz de Alda visita el partit a Oviedo després dels fets d'octubre, els estudiants li fan la petició de poder administrar en la seva totalitat les 30 pts. mensuals que recapten, però aquell els hi replica que aquestes diners, al ser una gran part dels ingressos de la Falange a Oviedo (com en moltes altres contrades, formada majoritàriament per estudiants), han de continuar essent gestionats pel partit, encara que sigui en concepte de lloguer de local als estudiants del SEU, doncs en moltes localitats, partit i sindicat comparteixen un mateix habitacle. *Esas tres docenas de pesetas provocaron más roces, disgustos y ceses en el S.E.U que cualquier asunto político de fondo*, diu Cernuda, cap del SEU asturià²⁴⁴⁷. El SEU, segons Jato, viu "de la providència"²⁴⁴⁸, econòmicament escanyat, per això

²⁴⁴³ La Junta Consultiva estigué formada per Guitarte (secretari general), J.M Fanjul (cap de Madrid), Luis Paquet (secretari de Madrid), M. Formica (Secció Femenina), E. Ródenas, H. Hernández Canepa, designats per la cambra sindical de Madrid, (Ródenas no és cap de facultat, sí, en canvi Canepa: una petita irregularitat), Alonso Otero, de Valladolid, Dávila, de Salamanca i Requena, de València, triats pel Consell Nacional, i José García García (Astúries), Enrique Villalba (cap de Batxillerat de Madrid) designats pel Cap Nacional (nombra a dos, i no a tres, com resen els estatuts).

²⁴⁴⁴ Els estatuts es publiquen en successius números de la revista *Haz*. Una versió completa, a *Dictámenes del segundo Consejo nacional del SEU*, pp. 29-32.

²⁴⁴⁵ "Medios económicos", *Haz*, n°4, 20 d'abril de 1935, p.4.

²⁴⁴⁶ "Noticiero del movimiento"; *Haz*, n° 11, 17 de novembre de 1935, p.5.

²⁴⁴⁷ La cita, a Jato, D. op. cit., p.120. En aquesta cita encara se subratlla més que les diferències entre el SEU i la Falange mai van ser ideològiques, sinó, com a molt, logístiques.

²⁴⁴⁸ Jato, D. op. cit., p.111.

reclamen un proporcionalitat fiscal més justa amb Falange. Aquesta “contribució” esvaeix, per altra banda, qualsevol dubte sobre la relació entre Falange i el SEU. Aquest ho passa malament durant les vacances, quan els estudiants s’escampen arreu del país. Aleshores, es fa una crida als militants perquè no oblidin les seves obligacions amb el sindicat, i des de Madrid, s’insisteix en que es liquidi l’import dels feixos d’Haz.

La Falange, com ja sabem, no es menciona als estatuts del SEU, per diversos motius. El SEU és, indubtablement, el braç estudiantil de Falange, però oficialment, per evitar traves legals i per pura seguretat, no s’associa a aquesta, tot i que es reconeix públicament la seva sintonia ideològica amb el partit feixista, s’invita als dirigents falangistes als seus plens, es reproduïxen textos d’aquests a la seva premsa... És a dir, el SEU pren a Falange com un “referent”, però, oficialment, no és la seva filial. Els seuistes al·leguen una doble militància de molts dels seus afiliats en congruència amb les afinitats ideològiques entre partit i sindicat, sense que això impliqui la unitat orgànica entre les dues organitzacions. Fins a tal punt guarda una fingida autonomia de Falange, que, al 1936, quan es jutja a la cúpula de FE-JONS, el tribunal estima que no es tenen prou indicis per concloure que el SEU sigui una organització adherida a FE-JONS²⁴⁴⁹. Per altra banda, el SEU no podia presentar-se el mercat associatiu universitari com una filial d’un partit, després d’haver blasmat de la FUE pel seu caràcter polític. La FUE només ha lluitat per aquells que formen part de les seves files,

*por quienes, ansiosos de esas prebendas, les seguían, recibíendolas como premio a su servilismo (...) aquellos que, siguiendo las banderas de los partidos antinacionales, (...) intentan utilizar a la juventud española (...), en definitiva, movimientos que, llamándose universitarios, atendían a todas las actuaciones, excepto las universitarias*²⁴⁵⁰.

Per ser conseqüent amb aquesta argumentació, el SEU no podia declarar-se una secció de cap partit. Però aquest apoliticisme té trampa, ja que els seuistes associen la “política” convencional amb política parlamentària, mentre que ells obeeixen un antipartit, FE-JONS. El SEU no vol ser el gos faldiller de cap partit, només està imbuït d’un instint “nacional”, un *espíritu general español*²⁴⁵¹, i com a tal, està afillat a aquella “força” (que no partit) que encarna la voluntat d’Espanya, Falange Española. Diu el cap

²⁴⁴⁹ L’original del judici, a Causa General, AHN, caixa 1501, Tom 3, 1bis11

²⁴⁵⁰ “El Sindicato Español Universitario a todos los estudiantes”, *Haz*, n° 1, 26 de març de 1935, p.2

²⁴⁵¹ Segons el testimoni del santanderí José de Campo, la labor del SEU fou complexa al principi, perquè la filiació del SEU a FE motiva que molts estudiants no vulguin pertànyer al SEU *por pensar que ello implicaba el pertenecer acíblemente a Falange.* (A.G.A. Presidència, SEU, caixa 591, carpeta 399)

del SEU: *nuestra mayor honra es servir a España, y, dentro de ella, a Falange Española, que hoy encarna sus verdaderos principios*²⁴⁵². Però com diu Jato, la unitat entre ambdues és indissoluble²⁴⁵³ i Redondo, que el SEU es polític por *hallarse enquistado en nuestro movimiento de Falange Española de las JONS*²⁴⁵⁴. És un *vox populi* que ambdues organitzacions són una de sola, però els estudiants falangistes aprofiten aquesta ambigüitat, per vincular-se o desvincular-se (fictíciament) del partit segon manin les circumstàncies (això els hi permetrà, per exemple, mantenir operatiu el partit quan sigui il·legalitzat al 36). Els seuistes es serveixen del prestigi que ha anat recol·lectant les sigles del partit en aquest medi per atreure nous adeptes (que s'afilien al SEU perquè és el sindicat de Falange, de fet, el SEU, fins a la seva consolidació, és anomenat correntment "Falange"), i, quan convé, neguen ser la filial de cap partit per convèncer als remisos i donar-se brilló davant d'una FUE venuda als interessos polítics.

Al no figurar per escrit, la relació entre Falange i el SEU és informal, però sempre està presidida pel suprem criteri de jerarquia. Segons Chueca Rodríguez, El SEU és una secció especialitzada en actuar políticament a la universitat, com a esquadra de xoc. Sense que fos, oficialment, cap apèndix o filial del partit, és, tàcitament una sectorial que obeeix al partit, però que disposa d'una certa autonomia si es compara, per exemple, amb el feixisme universitari italià. A Itàlia, Avanguardia Studentesca neix sense un centre oficial (el SEU, explícitament, es constitueix centralitzadament a Madrid, els sindicats provincials són delegacions²⁴⁵⁵) i es subordina al *fasci* local, això que, originàriament, no havia estat fundat pel partit, sinó que és una iniciativa autònoma el referent de la qual és l'ANI. Com AS, els GUF també neixen espontàniament, però el partit els assimila. La intenció PNF sempre fou la de no consentir cap esclatxa d'autonomia al sindicat estudiantil, per no corre cap risc de desbordament o heterodòxia. Els joves feixistes malden per la formació d'una organització feixista nacional, que federi tots els GUF i incrementi el pes específic dels estudiants dintre de l'aparell del partit (on tendien a ser considerats, solament, uns *gruppi de competenza*²⁴⁵⁶), però quan aquest organisme central es constitueix, amb el nom de FNUF, *Federazione nazionale universitaria fascista*, molts estudiants es

²⁴⁵² Salazar, A. "Mitin de la Falange en Madrid", *Haz*, n° 5, 28 de maig de 1935.

²⁴⁵³ Jato, D., op. cit., p.92.

²⁴⁵⁴ "El S.E.U. celebra con gran solemnidad y éxito la Asamblea de su constitución, asistiendo un millar de estudiantes, *Libertad*, n° 118, 21 de gener de 1935, p.2

²⁴⁵⁵ *Con en el nombre de Sindicato Español Universitario (S.E.U) se constituye en Madrid una Asociación, cuyos fines son (...), crear en todo el territorio Sindicatos que laboren unidos por la consecución de los fines generale, a Dictámenes...* pp.23-24.

²⁴⁵⁶ Diu La Rovere que això responia a un clar intent del partit de *relegare la acomoda presenza studentesca in un ruolo tecnico e socialmente non politico*, p.47.

sentiran decebutos, doncs la representativitat del moviment estudiantil dins el feixisme segueix sent mínima.²⁴⁵⁷ No és que els estudiants feixistes vulguin ser independents del partit, al contrari, desitgen una imbricació orgànica dins d'aquest que no sigui mera subordinació, i, sobretot, ser tinguts en compte. A nivell local, els GUF estan sota les ordres del *fasci* del lloc i no es poden mostrar displicents amb la seva autoritat, encara que aquest adulteri la puresa revolucionària del feixisme. A Alemanya, el NSDStB té força autonomia, sobretot en l'etapa Tempel²⁴⁵⁸, de fet, com també passa a Espanya, l'organització territorial del sindicat estudiantil es basa en els districtes i no en els *Gau* del partit. Val a dir que, des del partit, no se li presta massa atenció, fins que el seu líder, W. Tempel és cessat pel seu maximalisme per ordre del partit, i substituït pel més pragmàtic i més proper al cercle de Hitler B. Von Schirach

El SEU neix de la mà dels mateixos estudiants falangistes que, en moltes ocasions, han fundat la secció local del partit. En molts llocs, el gruix de la seva militància són, durant molt de temps, els estudiants. A ciutats com Àvila, Almeria, Alacant o Vitòria, entre moltes altres, el SEU i FE són indistingibles. Ara bé, Falange encomana als adults la direcció del partit. Els joves estudiants ocupen càrrecs menors, i sobretot en la Primer Línia. Tanmateix, ja hem vist com els joves seuistes pressionen a la direcció de Falange perquè cessi als caps locals conservadors, i molts cops ho aconsegueix. El sindicat és un influent "grup de pressió", que, en diverses ocasions, aconsegueix marcar el ritme del partit. No hi ha tensions en quan al rol del sindicat dins el moviment, aquest està satisfet. Hi ha discrepàncies entre Primo i Salazar, però aquest no és un litigi entre partit i sindicat, sinó dins el partit, entre el líder i un membre de la Junta Política falangista. Això no vol dir que el sindicat tingui autonomia respecte el partit, però potser el control és més laxe perquè la subordinació a aquest no està reglamentada i la ingerència del partit es produeix directament a través de la decisió de José Antonio. Per exemple, és ell qui nombra el dos caps nacionals del SEU. Ara bé, el perill que corre el SEU és que la voluntat del líder tampoc està subjecta a reglamentació, i aquest pot prendre decisions basades únicament amb les necessitats del partit, com quan el 1936 accepta sacrificar el SEU per fer possible la constitució d'un front universitari antimarxista. Els líders seuistes es resisteixen i acaben acceptant a contracor, almenys, les negociacions, que no prosperen, i per tant, es surten amb la seva. El SEU, a diferència del partit, podrà conservar el seu nom amb la fusió, i això és explícit de la força del sindicat falangista a la universitat.

²⁴⁵⁷ Ibidm., p.48.

²⁴⁵⁸ Giles, G.J. op. cit., p.41.

L'ambigüitat de la relació no escrita, pot induir a confusió als militants del sindicat sobre la distribució de competències entre les dos línies jeràrquiques. Els possibles embolics motiven la creació d'una secció a *Haz*, anomenada *Problemas*, que respon el cap de Madrid, J.M Fanjul. Aquesta secció, per cert, desapareix sobtadament (substituïda per una més inofensiva, *intereses escolares*), el títol no havia d'agradar, no convenia airejar cap problema intern. En els dos únics consultoris que es publiquen, Fanjul intenta resoldre els dubtes entorn a la compatibilització entre els comandament de la milícia (Primera Línea) i els del SEU dins de les facultats. Aquesta qüestió és clau, perquè, com sabem, el SEU és una esquadra de xoc, i els seuistes són majoria absoluta dins de la Primera Línea Falangista. De fet, *oficialment* (en cursiva, perquè no hi ha cap reglament al respecte), els seuistes no poden exercir càrrecs en cap partit polític (per allò de "l'apoliticisme" de l'associació... però clar, la major part de seuistes amb l'edat mínima són també militants de Falange), però no es tenia inconvenient en que els ocupessin a la semiclandestina Primera Línea, inclòs simultaniejant els dos càrrecs. Fanjul resol que, en cas de "calma", té autoritat el cap de facultat, i en cas d'aldarulls o previsió d'aquests, el membre de la Primera Línea de superior rang matriculat al centre docent. Si es té en compte que els altercats o les previsions d'altercats són constants, es l'autoritat militar (designada per Falange) i no l'estudiantil, qui té sovint el comandament. Ara bé, puntualitza Fanjul, això no exonera als estudiants de la Primera Línea d'obeir al comandament del SEU, l'autoritat del quals ha estat investida, en última instància, pel mateix Cap Nacional de Falange²⁴⁵⁹. Això no ajuda gaire a aclarir les coses. Sí queda clar que la funció principal del SEU continua sent la militar, doncs deu obediència als quadres de la Primera Línea en cas de conflicte, tessitura en la qual la duplicació jeràrquica desapareix. I mentre el SEU continuï sent una força de xoc per la conquesta de la universitat, l'autoritat militar seguirà portant la iniciativa. El nus del sindicat amb el partit s'estableix a través de l'aparell paramilitar i de l'obediència al líder més que al partit (tot i que una cosa implica l'altre).

El SEU està ben integrat a Falange com a "grup de pressió" per la doble militància dels seus afiliats i perquè els seus líders també ho són del partit. Les queixes d'Ivo Levi, secretari general del FNUF, no s'adrecen a discutir l'autoritat del partit ni a reivindicar la independència del sindicat, sinó, al contrari, a millorar la inserció del GUF dins l'organigrama del partit²⁴⁶⁰, que no sigui entesa com una subordinació passiva,

²⁴⁵⁹ Fanjul, J.M, "Problemas", *Haz*, n° 6, 15 de juliol de 1935, p.4.

²⁴⁶⁰ La Rovere, L. op. cit., p.51.

com fins ara. Es nega a que el GUF sigui concebut com instrument tècnic del partit, sinó que reivindica el seu caràcter polític (avantguarda de la revolució feixista) i el dret a intervenir en els departaments polítics del partit. En aquest sentit, demana que representants dels *guffini* participin en el Consell Nacional del PNF i que el secretari de la FNUF sigui equiparat en rang polític als jerarques del partit. Però el partit fa cas omís a les seves peticions. Amb l'accés al poder, la poca autonomia que li restava al GUF és liquidada. No és pot dir el mateix del SEU, que està representat a la Junta Política de Falange amb el Cap Nacional del SEU, Alejandro Salazar, mentre que entre els consellers nacionals hi ha varis seuistes com Salazar, Guitarte o Gaceo, consellers a la vegada, del SEU, (i altres que s'acaben de llicenciar però que també són consellers del SEU com Aznar, Aguilar o Valdés). El fluid intercanvi de cromos en els quadres menors entre el SEU i la Falange posa de manifest de cardatge orgànic d'ambdues organitzacions, tot i que els càrrecs dels que s'ocupen els seuistes dins el partit són, la gran majoria de cops, militars i no polítics, perquè no es vol posar en un compromís la imatge d'apoliticisme del sindicat i perquè els seuistes són massa joves i inexperts per ostentar aquest tipus de càrrecs²⁴⁶¹.

A Itàlia, tot militant del GUF ho ha de ser també del PNF, de manera que aquest s'ha d'atenir a la disciplina del partit, i si és expulsat d'aquest, tampoc pot continuar al sindicat estudiantil²⁴⁶². A Alemanya, en un principi també és així, però a partir de 1929, i com a part de l'estratègia de Schirach per atreure a les fraternitats, aquesta obligatorietat desapareix²⁴⁶³. Els militants del SEU no ho han de ser necessàriament de Falange, tot i que la immensa majoria ho són. Els més joves, els estudiants de Batxillerat, estan afiliats al SEU però no a FE-JONS (no tenen l'edat legal per fer-ho), la qual cosa no significa que no complissin serveis pel partit²⁴⁶⁴. A partir d'una determinada edat, que sol ser els setze anys, passen a formar part de la Primera Línea, la qual cosa no significa encara constar com a militants del partit. Fins que no accedeixen a la Primera Línea, formen part del que s'anomena, per influència italiana, com a *Balillas*, que no és pas una organització testimonial, sinó molt nodrida, i que té la mateixa estructura que la Primera Línea. Aquests adolescents no quantifiquen en les llistes de Falange però són molts i s'haurien de tenir en compte en una valoració de la

²⁴⁶¹ Un cas d'aquesta porositat entre SEU i Falange és el del guipuscoà Víctor Manuel Rubio (A.G.A, Presidència, SEU, caixa 587, carpeta 31), fundador de F.E-JONS a Sant Sebastià, membre de la junta provincial de comandament del partit, cap provincial del S.E.U, cap de les esquadres universitàries del sindicat, Conseller Nacional.

²⁴⁶² La Rovere, Luca, op.cit., p.50

²⁴⁶³ Steinberg, M.S.op. cit., p.88

²⁴⁶⁴ Efectivament, entre es més joves es comprova com no hi ha data d'afiliació al partit abans del cop d'Estat, però en tots ells figura un historial dels serveis prestats i a quina centúria de la Primera Línea formen part com auxiliars.

militància falangista durant els anys trenta. En canvi, quan un estudiant s'afilia a Falange, se l'inclou directament al SEU si existeix aquest, o quan es constitueix.

17.2. Congressos.

Un dels consells que Ruiz de l'Alda dona als seus pupils del SEU és que convoquin una Assemblea Nacional del sindicat perquè els estudiants falangistes de tota Espanya es coneguin entre ells i puguin donar, així, *anchura nacional* al sindicat²⁴⁶⁵. En el discurs de clausura del primer congrés, Ruiz de Alda felicita als estudiants per aquest, que ha de quallar la unitat del sindicat arreu del territori²⁴⁶⁶. Malgrat l'esperit comú de tots els sindicalistes, sempre hi ha divergències de matís, sobretot a les províncies amb poc contacte amb la direcció central, per tant, el congrés ha de servir per uniformitzar la norma i l'estil, que és imprescindible per la bona marxa del moviment (almenys per la seva tranquil·litat interna, com s'ha posat de manifest al partit, on el tret de sortida de la uniformització fou el Primer Congrés, prosseguit per un dolorós procés de dimissions, escissions i purgues).

El primer congrés s'emmarca en un context de renovació del SEU, després de l'elecció de Salazar per a substituir al discutit Valdés. Salazar redacta els nous estatuts, i seva és la iniciativa de publicar *Haz*. El congrés ha d'oficialitzar aquests canvis, i per això, té caràcter "d'extraordinari". El primer punt de l'ordre del dia, és, de fet, el nomenament de Salazar com a Cap Nacional del SEU, que simplement és un mer tràmit, doncs aquest ja havia estat designat a dit per Primo de Rivera dos mesos abans, i durant aquest temps, exercia com a tal. No et sotmet a votació el seu lideratge, sinó que aquest és confirmat per aclamació. Salazar deixa clar, que, davant un sector crític (ledesmistes, hem apuntat com a hipòtesi), que el SEU "no té res a variar de la seva norma", i que el seu lideratge no es sotmet a cap examen ni votació, doncs aquests procediments democràtics, *que con profundo asco me he tenido que referir*, diu Salazar²⁴⁶⁷, són totalment aliens al moviment. Ara bé, aquesta maledicència interna d'uns quants contra la seva persona, segurament ha estat una de les raons per convocar el congrés.

El SEU ha crescut molt aquest curs: De 2.300 militants al 1934, el SEU ascendeix a 5.100 al 1935²⁴⁶⁸. Els seuistes es vanaglorien d'estar al capdamunt de totes les

²⁴⁶⁵ Ruiz de Alda, J. *Obra Completa...* op. cit., p. 228.

²⁴⁶⁶ Jato, D. op. cit., p.151.

²⁴⁶⁷ "Necesidad del consejo", *Haz*, 2 d'abril de 1935, p.1

²⁴⁶⁸ Ruiz Carnicer, M.A., op. cit., (1996), p. 59.

associacions estudiantils, i si bé numèricament és fals, la seva “presència” supera en molt la seva xifra d’afiliats. Encara un curs decisiu, en el qual, després d’haver conquerit la universitat, cal colonitzar-la, és a dir, la seva labor no només serà destructiva (ja s’han fet aquests deures) sinó “positiva” segons els principis bàsics de Falange²⁴⁶⁹, per tant, es convé la necessitat d’establir unes directrius tàctiques per assolir aquest objectiu. Per altra banda, el moviment s’ha estès a províncies, amb seu a unes 28 províncies en dates de celebració del congrés²⁴⁷⁰. Cal avaluar l’actuació dels sindicats provincials i fixar pautes uniformes, per això, s’anima a que s’enviïn delegats de províncies, posant algunes facilitats com la de convocar el congrés en plenes vacances de primavera. També al SEU, com a Falange, hi ha expedicions dels caps a províncies per tal de reorganitzar els SEUs segons el model de Madrid, com les que efectua Salazar a Sevilla o a València²⁴⁷¹.

El primer congrés es celebra de l’11 d’abril al 15 d’abril, al local del SEU al local de Falange a la Cuesta de Santo Domingo. Es convoca al congrés, com a consellers nacionals, als caps de districte de Madrid, Valladolid, Salamanca, Granada, Santiago de Compostel·la, Saragossa, València, Barcelona, Càdis, Múrcia i Astúries i els caps provincials de Castelló, Ciutat Reial, Còrdova, La Corunya, Guipúscoa, Navarra, Santander, Toledo, Viscaia i Àvila. La resta de consellers són designats lliurement pel Cap Nacional, tots ells del SEU de Madrid més tres membres del de Valladolid. Queda clara, doncs la jerarquia territorial del SEU, amb un predomini abassegador del sindicat madrileny. Els assistents de províncies, seran força menys, doncs no envia representació Viscaia, Castelló, Santiago, Barcelona, La Corunya, Còrdova, Burgos, Àlava, Càdis, Múrcia i Ciutat Reial. En algunes d’aquestes ciutats, el SEU no es constitueix com a tal fins mesos més tard, com La Corunya o Ciutat Reial. En altres, la seva absència és simptomàtica de la seva feblesa, com a Barcelona o Santiago. Entre els delegats, per altra banda, no tots ostenten la màxima jerarquia com es demanava. Sevilla, per exemple, envia com a representant un membre de la Cambra Sindical, que ni tan sols es menciona.

El Congrés s’inaugura amb un parlament de Primo de Rivera, i es clausura amb un altre de Ruiz de Alda. Entremig, es deixa lliure el dia 14 d’abril per a celebrar un míting de “commemoració” de la proclamació de la República, però, finalment, es realitzen unes proves atlètiques per les prohibicions governatives. Els representants provincials

²⁴⁶⁹ “Necesidad del consejo”, *Haz*, 2 d’abril de 1935, p.1

²⁴⁷⁰ Càlculs propis a partir de la data de fundació del SEU local.

²⁴⁷¹ Ibáñez Hernández, R. op. cit., p.36.

resumeixen els informes sobre la situació del sindicat a províncies, que només havien presentat Madrid, Valladolid, Salamanca, València i Astúries. Els informes no són gaire optimistes. El de Salamanca, es justifica la demora en la fundació del SEU en que els estudiant s'han consagrat a la creació de la Falange a la capital. Ja hem vist les fundacions d'estudiants són molt usuals, i aquestes poden ser un impediment per l'activitat del SEU. A València, l'organització no està tan "magnífica com hauria d'estar". Molt diferent és la situació a Valladolid, on es venta de ser la única organització estudiantil que subsisteix o a Madrid, que, a nivell pràctic, ha perfeccionat l'organització, fins a resoldre o minimitzar els "quatre principals problemes" de tota associació estudiantil, el burocràtic, l'econòmic, el polític i el propagandístic. Després d'avaluar els informes es llegeixen les ponències, que després de ser discutides, se'n fa un redactat definitiu:

- Els esports en el moviment: cap un esperit esportiu nacional a la universitat, d'E. Ródenas, que al no poder assistir a la trobada per estar empresonat, llegeix J. M. González. Es proposa, inspirant-se amb el model italià, que l'Estat es faci càrrec de l'educació física i premilitar a les escoles, i que financi zones esportives a cada universitat A la universitat, tots els estudiants, facin o no esport, han de ser socis de la Federació Esportiva de la seva facultat. L'esport ha d'infondre un sentit de disciplina i d'exercici que disposi a la joventut "pels alts destins d'Espanya"²⁴⁷²
- El camí per la conquesta de la universitat, presentada per Gómez Acebo i Guitarte, versa sobre l'activitat "professional" que ha de duu a terme el sindicat per a promocionar-se entre els estudiants. Els falangistes han de ser els millors en l'escala professional, i per això, han de rebre formació a través del sindicat, alternativa a la "desnacionalitzadora" de la càtedra (historia o economia, *especialmente en lo español*). Per això, s'organitzaran conferències professionals, però també polítiques, oficiades per membres de FE-JONS. Cada SEU s'ha de dotar d'una biblioteca com a suport a aquestes hores extres formatives, i també s'organitzaran excursions científiques i culturals. També es "preocuparan" per tot el que tingui a veure amb interajuda universitària, i per estrènyer els llaços amb els estudiants hispanoamericans.
- Universitat i milícies, a càrrec del Cap Nacional de la Primera Línea, L. Aguilar. No es defineix en el seu contingut a la premsa falangista, per qüestions de seguretat. Es facilita les normes pels futurs problemes professionals (sic).

²⁴⁷² "Deporte en la universidad", *Haz*, n° 4, 30 d'abril de 1935, p.3. Ponència presentada per E. Ródenas al I Congrés.

- Medis econòmics i premsa, presentada, teòricament, pel saragossà Caudevilla. A proposta dels representants de Valladolid, s'acorda senyalitzar tres dates, "el dia de la premsa", "de l'esport", i dels "màrtirs" en els quals es faran col·lectes per finançar *Haz*, l'activitat esportiva, i la caixa d'assistència social. També s'estipula que cada sindicat provincial entregui un 20% (ampliable, no rebaixable) de la seva recaptació a Falange en concepte de "casa i estris". La quota mínima és d'1 pesseta per militant. Es commina als caps provincials a vendre tota la premsa possible.
- Agitació i Estudi, a càrrec de Luis Batllés. No consta cap ressenya del contingut.
- Universitat Popular i extensió universitària, presentada per Víctor Fragoso del Toro, que versa sobre la constitució d'una universitat gratuïta per obrers.
- Ensenyament als més necessitats, de la delegació de Salamanca. Denunciar que la universitat és un privilegi de les classes acomodades, i que s'ha de fer accessible als més humils²⁴⁷³. Per aquestes traves, es malbaraten molts talents que poden ser útils a Espanya. Es decideix crear una borsa de beques, però s'ajorna cercar els mitjans per recaptar fons.
- La dona en el SEU, de Mercedes Formica, sobre la creació d'una secció femenina dins de cada sindicat provincial, que s'encarregui de les tasques "naturals de la seva condició femenina", brodar banderes i uniformes, visita als presos... Segons el seu testimoni personal, però, la seva ponència versà sobre la creació d'una borsa de llibres de text adreçada al préstec temporal als companys amb menys recursos²⁴⁷⁴.
- Creació d'una universitat a les províncies basc-navarreses, de l'arquitecte Aizpurúa. Tot i que el SEU s'oposa a que s'inflí el número d'universitats, la creació de la universitat al País Basc-Navarra està justificat per combatre culturalment el separatisme.
- Colònies escolars, a càrrec dels valencians Mira Pastor i Barbará Codina. Copiant als seus companys de la FUE valenciana, proposen l'organització de colònies per inculcar als nens el patriotisme que els ha de fer immunes al marxisme.
- Punts essencials de l'organització, dividits en cinc seccions, vida, vida professional, vida tècnica, vida política i esports.
- Finalment, una esmena que recull expressament *Haz*, estableix que el sindicat no podrà cooperar amb altres associacions abans que ho autoritzi el Cap

²⁴⁷³ *Haz*, n° 5, 28 de maig de 1935, p.5.

²⁴⁷⁴ Formica, M. op. cit., p. 158.

Nacional. Aquesta clàusula sortirà a col·lació el gener de 1936. També es decideix crear una borsa de beques pels fills dels obrers de la CONS assassinats.

En el Congrés també es designa els membres provincials de la Junta Consultiva del moviment, que s'escullen per votació secreta dels consellers, procediment que entra en contradicció amb el menyspreu a aquests mètodes del Cap Nacional. Els escollits són E. Requena (València), L.Alonso Otero (Valladolid), H. Muñoz Dávila (Salamanca), i per atribució del Cap Nacional, J. González García (Astúries). A excepció d'aquesta votació, el règim de funcionament intern del Congrés és un reflex de la doctrina antidemocràtica del moviment. El Cap Nacional fa una advertència prèvia als que pensin que *nuestros consejos pueden convertirse en simples asambleas estilo parlamentario donde probar las dotes oratorias de unos cuantos, o levantar bandera de oposición economista*²⁴⁷⁵. Salazar té la potestat de regulars els debats retallant-los o allargant-los com cregui convenient, parar-los en sec, denegar o concedir la paraula, etc...És a dir, que el seu poder sobre el contingut i el desenvolupament del Congrés es total. Les ponències, per exemple, tenen una data límit d'entrega per a ser revisades abans del Congrés. Després de cada ponència, cada delegació pot presentar al·legacions i esmenes, i, en cas de no s'arribi a un acord, es pot proposar votació, a petició de 10 o més consellers per les ordinàries, i més de 15 (més de la meitat) per les nominals. Ara bé, perquè una moció votació prosperi contra l'opinió del Cap Nacional, ha d'estar recolzada per quatre cinques parts dels vots dels presents (i hem de tenir en compte que molts consellers han estat designats per Salazar, i tot ells pertanyen al SEU de Madrid). Les ponències s'aproven, molts cops, per simple aclamació.

Els estudiants falangistes publiciten el congrés com un gran èxit, malgrat molts delegats de províncies esperats no han acudit. Però el sindicat informa que el número d'assistents arriba, i, inclòs supera, els seus càlculs²⁴⁷⁶ si es te en compte el dèficit econòmic del sindicat i la repressió governativa. Alguns estudiants, com Ródenas, van ser escorcollats i detinguts el primer dia²⁴⁷⁷. Es fa palès el gran desequilibri entre Madrid i Valladolid, on el sindicat és fort, inclòs, l'associació més vigorosa, i províncies, on encara està pobrament implantat. Pel que fa a les propostes, no és tan que siguin ingènues, com diu D. Jato²⁴⁷⁸, sinó que estan poc elaborades. Un cas flagrant és el

²⁴⁷⁵“Necesidad del consejo”, *Haz*, 2 d'abril de 1935, p.1

²⁴⁷⁶ *Haz*, n°4, 20 d'abril de 1935, p.5. Columna de més a la dreta.

²⁴⁷⁷ Formica, M. op. cit., p. 157.

²⁴⁷⁸ Jato, D. op. cit., p.151.

d'activitats professionals. No es desenvolupa pas les seves propostes sobre reforma de l'ensenyament o la renovació professoral més que les frases lapidàries dels punts bàsic, no es cita l'atur intel·lectual, l'assistència cooperativa, l'ensenyament primari o secundari... Aquesta inconsistència posa de manifest que ha estat el sindicat fins ara i quin continua sent el seu ordre de prioritats (la política, abans que res). Encara li quedaria molt camí per recórrer al sindicat si de veritat pretengués consolidar-se aquest curs com la nova FUE, amb pla de reforma educativa comparable al d'aquella. Però està clar que l'hegemonia no l'obté gràcies a les seves propostes professionals.

El II Congrés té lloc a Madrid la segona setmana de desembre (s'enceta el dia 17 i es clausura la tarda del dia 20), durant les vacances de Nadal de 1935, amb dos mesos de retard del previst pels Estatuts²⁴⁷⁹. El segon Congrés se celebra en plena precampanya electoral, i els estudiants han de prestar els seus serveis en tasques de propaganda. Dins al partit falangista, bull el debat intern sobre les aliances electorals. Els seuistes encapçalen la corrent intransigent contra un pacte electoral amb els partits dreta que no es signi amb condicions tan avantatjoses pel partit feixista que puguin compensar el desgast de la imatge revolucionària que l'acord suposarà. Aquesta és la postura, que, a la fi, s'acaba imposant dins el partit. És també el Congrés de la confirmació del SEU, després d'un curs fructuós, de consolidació i expansió del moviment, fins a arribar a ser hegemònic en moltes universitats. Se celebra, per tant, en el millor moment del sindicat des de la seva fundació. La presència de un bon nombre delegats de províncies, comparada amb la del congrés anterior, certifica l'expansió de territorial del SEU.

La convocatòria de delegats també canvia respecte al primer congrés, segons dicten els estatuts. En el primer, simplement, es convoca als caps de districte i els caps provincials. Ara, s'estableixen nou seccions²⁴⁸⁰, (que apleguen províncies limítrofes), que escullen un representant (al marge dels càrrecs que hi són per dret propi, com els caps de districte, que representen la ciutat rectoral o universitària del seu districte). Les seccions són les següents

1. La Corunya, Lugo, Orense, Pontevedra i Zamora
2. Oviedo, Lleó, Palència, Santander i Burgos
3. Sant Sebastià, Bilbao, Vitòria, Pamplona, Terol i Saragossa.
4. Logroño, Sòria, Segòvia, Àvila i Valladolid
5. Barcelona, Osca, Tarragona i Castelló de la Plana

²⁴⁷⁹ S'ha de celebrar a la segona quinzena d'octubre, al capítol X dels estatuts, *Dictàmenes...* p.28.

²⁴⁸⁰ A l'estatut s'estipula que són vuit els representants provincials, enlloc de nou, Idem

6. Madrid, Toledo, Ciutat Reial, Conca i Guadalajara
7. València, Alacant, Múrcia, Albacete i Balears
8. Salamanca, Càceres, Badajoz i Huelva
9. Jaén, Còrdova, Sevilla, Granada, Almeria, Càdis i Canàries.

Cada SEU local i provincial envia la proposta del seu candidat a Secretari General del sindicat, que escruta, amb el cap i el secretari de la Junta Consultiva, el nombre de vots, sortint escollit el delegat el més votat. Els agraciats, per seccions, són els següents

1. A.López Gutiérrez (Orense)
2. J.M Alonso Goya (Madrid)
3. M. García (Pamplona)
4. J.Barrientos (Valladolid)
5. L.Batlles (Granada)
6. J. Ruiz de Santayana (Toledo)
7. A. Colón (Palma de Mallorca)
8. E. Sáez Marrero (Salamanca)
9. B. Pérez Blázquez (Sevilla).

Com és pot comprovar, hi ha seccions que escullen candidats que són naturals d'algunes de les províncies, però que estudien fora d'aquestes, és el cas d'Alonso Goya (que no assisteix al congrés al estar pres), estudiant de Madrid però natural de Santander o de Batllés (que tampoc assisteix), estudiant de Granada escollit per les províncies catalanes. En algunes ocasions, és escollit el candidat del SEU més nombrós, que sol coincidir amb la província on hi ha una universitat (secció 4, 8 i 9), però no sempre és així (1, 3, 7). Aquests delegats llegeixen la memòria d'activitats dels sindicats provincials, així com fan arribar tota comunicació o petició dels seus representats al congrés. Ara que el SEU té presència a cada província, aquest sistema serveix per acotar el nombre de representats i fer així les sessions més àgils, també per assegurar-se que els escollits no faltaran a la cita, i per tant, que no hi haurà tantes absències com el congrés anterior. Per altra banda, se suposa que els escollits són persones reconegudes i ben considerades entre els seus i que prepararan responsable i curosament la representació dels seus companys. Pot sembla que el de la votació és un sistema contradictori amb els principis antidemocràtics del SEU. Cal precisar que qui vota és el SEU local o provincial com a unitat (amb dret a dos vots), no s'especifica

com es decideix aquest vot a nivell micro, però el cap local o provincial és qui deu prendre la decisió. Finalment, però, hi ha substitucions d'última hora: a la secció tercera, enlloc M. García acudeix V. Manuel Rubio, de Sant Sebastià, i en la 7, enlloc de Colón, J. López Bragado, de València, i la secció 8 s'elimina (i així les seccions es redueixen de nou a vuit, com manen els estatuts).

A aquests 8 representants, s'ha d'afegir 12 més per dret propi, 11 caps de districte més el secretari general, E. Suárez-Inclán, (dels quals assisteixen 8, faltant a la cita el cap de València, el de Granada i el de Múrcia) i 20 escollits pel Cap Nacional, 14 dels quals són madrilenys. En total, assisteixen 35 dels 40 previstos, el que es pot considerar un èxit de convocatòria. També entre els caps de districte hi ha variacions entre els que es convoca i els que assisteixen, pels nomenaments del nou curs (la direcció central té dades desactualitzades): per Saragossa, hi acudeix A. Zubiri, no A. Caudevilla, per Granada, C. Tejera i no E. Páez Blasco. Presideix el consell Alejandro Salazar, Fanjul i el sevillà Pedromiguel de Menchen com vicepresident primer i segon respectivament, i E. Ródenas com a secretari. La presidència honorífica durant la clausura l'ocupa Primo de Rivera, Ruiz de Alda i Manuel Valdés com a Cap d'Educació Nacional, tot ells, per tant, en qualitat de falangistes.

Es presenten les següents ponències²⁴⁸¹:

- **Els estudiants davant la Guerra i la Política mundial**, presentada per E. Ródenas, un tema de candent actualitat, amb la invasió d'Abissínia per part dels feixistes italians de fons, i en una conjuntura de tensions diplomàtiques entorn a la revisió del tractat de Versalles, i unes presumpcions bèl·liques que recorren Europa. En aquesta ponència, el SEU declara la guerra "empresa revolucionària", i s'ataca el pacifisme dels comitès "contra la guerra i el feixisme".
- **Accés a la Universitat de tots els espanyols capacitats**: L'Estat havia de garantir el dret inalienable a l'educació a tots aquells que estiguin capacitats, independentment de la seva posició econòmica i social, forjant un grup de selectes l'excel·lència dels quals es basi en l'intel·lecte, que també han de ser privilegiats per l'Estat quan s'acabi la

²⁴⁸¹ Pràcticament, no apareix informació a la premsa falangista sobre aquest II Congrés perquè els números que s'aconsegueixen editar després del congrés, la informació sobre la vaga general es menja tot l'espai i perquè ja es tenia previst editar un fullet que recollís els dictàmens emanats d'aquests segon congrés. Nosaltres hem utilitzat unes fotocòpies de l'original d'aquells dictàmens, un fullet de 32 pàgines, en paper cuixé, de la que es feu una edició limitada. Aquest valuós document, que reproduïm a l'annex, és força intrombable avui en dia. Agraïm encaridament a Rafael Ibáñez Hernández que ens l'hagi facilitat.

seva formació. Això, es diu, no és possible en l'actual estructura capitalista, mentrestant, es poden aplicar mesures pal·liatives, com una reforma en la donació de subsidis (beques i matrícules gratuïtes) que passi per un augment de les dotacions econòmiques, i que els estudiants participin en aquestes assignacions.

- **Socors universitari.** Mentre no es constitueix el nou Estat que garantirà l'accés a l'educació superior a tots els espanyols capacitats, el Sindicat es compromet a crear un socors universitari a través d'una col·lecta mensual per ajudar als estudiants amb menys recursos. En funció de la quantitat que es recapti, es concediran beques per concurs o oposició.
- **Servei de treball obligatori.** Es proposa la creació d'un servei de treball obligatori pel que els estudiants compliran un treball gratuït allà on l'Estat els destini, i en qualsevol moment que necessiti mobilitzar als estudiants, mobilització que serà de caràcter militar. Aquesta mesura, anàloga a l'adoptada en els règims feixistes europeus, no és de realització immediata, per això només és un esbós d'aquest servei.
- **Representació escolar en tots els claustres d'ensenyament.** S'acorda que els estudiants han d'estar representants a les juntes de govern, amb veu i vot, i un per curs en la junta de cada centre i un per facultat a la junta de govern universitària. Els representants han de ser triats per tots els estudiants de curs o facultat²⁴⁸².
- **Esport i universitat:** Esport com a prestació bàsica estatal. Pertinença obligatòria de tots els estudiants a la federació esportiva. Creació de seccions esportives al sindicat.
- **Ampliació de l'òrbita del SEU fora d'Espanya:** Atenció a l'educació dels fills dels emigrants, per tal que no perdin les arrels. Propagació de l'ideari falangista entre les colònies espanyoles a l'estranger i creació de delegacions sindicals. Amb aquesta finalitat, s'ha de fundar una Secció d'Estudiants Hispans, que té com a gran empresa la creació d'una

²⁴⁸² Ibáñez Hernández interpreta la reivindicació del sufragi lliure i directe com una tendència democràtica del SEU d'abans de la guerra que contrasta amb l'actitud més autoritària del SEU unificat de la postguerra. Argumenta que, possiblement, els seuistes estaven convençuts de la seva victòria. O almenys, de la derrota dels estudiants progressistes, que no podrien resistir a les forces combinades de catòlics, tradicionalistes i falangistes. Anàloga petició venien fent catòlics i tradicionalistes des de l'oficialització de la FUE, i ni en el primer, ni molts menys el segon cas, com passa amb els falangistes, es pot interpretar aquesta demanda com una tendència democràtica. En el seu moment, la demanda d'eleccions lliures era una forma de protestar contra el monopoli de la FUE. Ara que la representació estudiantil havia desaparegut, s'apaguen les veus en favor de les eleccions entre catòlics i tradicionalistes, no així en els falangistes. Pels estudiants nazis, de fet, les eleccions lliures als òrgans de govern universitari havien estat la manera de guanyar protagonisme a través de candidatures compartides amb associacions confessionals i nacionalistes, o bé beneficiant-se dels vots dels estudiants conservadors que no són feixistes. El sufragi és només un mitjà, no una finalitat.

confederació nacionalsindicalista d'estudiants hispans per la restauració espiritual del "gran Imperi hispà".

- **Intercanvi Internacional d'Estudiants:** Per ampliar estudis i "fer desaparèixer les idees falses sobre les costums nacionals" (pintoresquisme, llegenda negra...), s'han de becar estudiants per viatjar a l'estranger, amb preferència amb Estats d'orientació afí al nacionalsindicalisme, posant-se en contacte amb associacions similars al SEU en altres països. El SEU no està representat en cap organisme internacional. La FUE continua tenint la representació espanyola a la CIE, mentre tampoc podia reunir-se amb sindicats feixistes, doncs, segons Jato, el SEU volia deixar ben clara l'especificitat hispànica de la seva doctrina, aïllacionisme, que, segons aquest autor, els deprimeix una mica²⁴⁸³. Aquesta ponència demostra com el SEU ja està realitzant les primeres gestions per contactar amb associacions "afins" mitjançant un intercanvi de representants informadors, que cristal·litza durant la guerra.
- **Missions pedagògiques i Teatre universitari del SEU:** Es celebra la labor de les missions pedagògiques, i es demana inversió pública, sempre i quan es compleixi una tasca d'evangelització patriòtica, i es proposa la formació urgent del Teatre Espanyol Universitari, TEU.
- **Contra la autonomia de l'ensenyament a Catalunya:** Es condemna el sistema autonòmic antipatriota (i el més sorprenent, es titlla també de "pedagògicament antiquat"), i es postula l'abolició de l'autonomia i la unificació dels plans d'ensenyament a totes les universitats.
- **Reforma de d'ensenyament:** Es proposa la futura celebració d'un congrés extraordinari per establir els punts bàsics d'una reforma integral de l'ensenyament.
- **Renovació del professorat:** En concordança amb els punts bàsics, s'estableix que els professors no poden faltar a les seves obligacions docents per exercir càrrecs als poders públics (professors diputats com Gil Robles, Jiménez de Asúa...)
- **Supressió del pla professional de Magisteri:** Desaparició d'un pla que exigeix l'estudi previ del batxillerat, allargant innecessàriament l'escolarització dels futurs docents. Que la secció de pedagogia a la Facultat de Filosofia i Lletres es reservi només al mestres, i, de no ser

²⁴⁸³Jato, D. op. cit., p.164.

així, que els mestres també puguin cursar altres estudis universitaris sense tenir el batxillerat.

- **Cine-club i futura producció de films propagandístics d'esperit falangista**, per això, es prioritza el documental sobre la ficció. L'essència de l'art ha de concordar amb l'estil de la doctrina.
- **Campaments d'estiu**: "Concentracions" durant els mesos de vacances, en les quals els afiliats conviuran sota normes de rigidesa militar, fent vida sana esportivo-militar i aprenentatge laboral, per exemple, en la repoblació forestal. Així, els estudiants podran depurar-se del medi "antihigiènic" de la seva quotidianitat. La seva organització serà jeràrquica, amb un cap en primera línia i els assistents es distribuïran en esquadres.

En aquest Congrés, s'observa un salt qualitatiu respecte el primer, tant en el perfeccionament de l'organització, com a les ponències presentades, que ja recullen els grans "temes professionals" de tota associació estudiantil: atur intel·lectual, representació estudiantil claustral, accés als més desfavorits a l'educació, extensió universitària... el SEU vol esdevenir la nova FUE, i sembla que això inclou espoliar totes les seves propostes d'extensió universitària (teatre, missions pedagògiques, campaments...), adaptades a les experiències dels règims feixistes, i, inclòs, també s'acorda la realització d'un congrés per la reforma de l'ensenyament, com aquell que la FUE va celebrar el novembre de 1931. Salazar clou el congrés força satisfet, tant amb les noves propostes com amb els caps provincials, que li han donat una bona impressió enlloc del la "tranquil·la parsimònia" acostumada²⁴⁸⁴. Salazar, que devia mirar de reüll a la taula de presidència a Valdés, teòricament, el seu superior jeràrquic com a delegat d'Educació Nacional, s'atribueix gran part del mèrit de la benaurança actual del sindicat quan diu el moviment sindical pràcticament s'encetà amb el Primer Congrés, en el qual ell és nomenat Cap Nacional²⁴⁸⁵. Ara ja es pot fer autocrítica d'aquest, que potser va pecar massa d'ingenuïtat, doncs les seves conclusions donen la sensació d'una *confusión entre el presente y el futuro nacional-sindicalista, entre lo posible con los recursos disponibles y lo que no podía pasar de un deseo*²⁴⁸⁶. Ja Ruiz de Alda havia llançat una indirecte en la clausura d'aquell, quan deia que *lo interesante no es confeccionar programas, sino llevarlos a la práctica*²⁴⁸⁷. Amb menys d'un any, el

²⁴⁸⁴ Ibáñez Hernández, R. op. cit., p.38.

²⁴⁸⁵ *Dictámenes...*p.1

²⁴⁸⁶ *Dictámenes...* p.17

²⁴⁸⁷ Ruiz de Alda, J. *Obra Completa...*op. cit., p. 233.

sindicat ha crescut, s'ha consolidat a la universitat, s'ha fet autònom de Falange (en el sentit que s'ha "especialitzat") i ha superat la fase d'esquadrisme esbojarrat. Per alguns autors "simpatitzants", les polítiques que el SEU tira endavant durant la postguerra, ja estarien esbossades abans, en el SEU de pre-guerra, que no tindria el caràcter simplement bel·licista amb el que se'l sol caracteritzar. Només la victòria del Front Popular, amb la il·legalització del partit, que empeny a la definitiva militarització del SEU com a subdivisió de la Primera Línea, i, finalment, la guerra, frustrarien aquestes propostes a curt termini²⁴⁸⁸. El cert, però, és que moltes d'aquestes propostes es posposen per després de la instauració d'un Estat nacionalsindicalista, i no perquè siguin impracticables, perquè, objectivament, i llevat a les declaracions "polítiques" (com aquella contra el pacifisme), les reformes proposades en aquest congrés no són pas gaire diferents a la d'altres associacions estudiantils com la FUE. La batalla política contra la legalitat republicana segueix essent la principal missió del SEU, malgrat s'esforci en elaborar un currículum professional que s'emplaça al futur, per quan el sindicat esdevingui únic i obligatori, i això només passarà en un règim de predomini falangista. Després de fer autocrítica de l'idealisme del primer congrés, i de forma contradictòria amb allò anteriorment afirmat, es proclama el "futurisme" del reformisme del SEU i s'estatueix quina és la finalitat immediata del sindicat:

*la juventud es impulso, y este no tiene medida, siempre será preferible acordarse del mañana, dejando a un lado la podredumbre que nos rodea, que perder el tiempo en un profesionalismo de pequeños problemas, imposibles de realizar, si no es con un resurgimiento total de esta pobre España, que no se arregla con cataplasmas y paños calientes, que necesita un cirujano de hierro, y un soplo divino que la haga levantarse y andar*²⁴⁸⁹.

En aquests moments de "vergonya i angoixa" per la pàtria, el propi padrí del SEU, Ruiz de Alda els incita a fer oïdes sordes a aquells qui els hi aconsellen ser "cautes i pacífics", i els commina a servir el partit, deixant aparcat el professionalisme i la reforma de l'ensenyament²⁴⁹⁰.

17.3 La reforma educativa: idees per una universitat totalitària

²⁴⁸⁸ Ibáñez Hernández, R. op. cit., p.124.

²⁴⁸⁹ *Dictámenes...* p.17.

²⁴⁹⁰ *Ibdm.*, pp.2-3

Abans de començar a enumerar les diferents propostes en matèria d'ensenyament que formula el SEU, ens hem de preguntar si el sindicat té algun projecte de reforma de l'ensenyament, o aquest només és una mera cortina de fum. Ja que la missió principal del SEU, almenys fins al primer Congrés, és esclafar la FUE, i que el SEU és la cantera d'esquadrastes per la Primera Línea falangista, s'ha dit que el SEU només és una secció especialitzada de Falange a la universitat, i les seves propostes professionals, una tapadora²⁴⁹¹. És cert que el SEU no és pas un sindicat professionalista i que els seus vincles amb Falange queden fora de tot dubte, però també ho és que llança una sèrie de propostes per la reforma de l'ensenyament que, si bé són secundàries abans de la "revolució nacional", no són només pura façana per enganyar estudiants incauts o camuflar les seves verdaderes intencions, sinó propostes de futur, preterides per després d'instaurar-se el nou Estat. Per tant, la vocació primera del SEU és política i subversiva, però això no obsta que no tingui unes propostes de reforma, que, a curt termini sacrifica als altars de la política. Per tant, aquestes queden en pura possibilitat, cosa que certifica, per alguns, el seu contingut demagògic i més tenint en compte que no s'arribaran a posar mai en pràctica íntegrament en la universitat franquista, sobretot pel que fa a la seva vessant social (com l'accés de la universitat a tots els espanyols aptes, independentment dels seus orígens socials; la universitat franquista serà una universitat classista). El SEU veurà insatisfetes moltes de les seves expectatives i la seva ànsia de grandesa quedarà reduïda a fer la feina bruta a la universitat²⁴⁹². Amb aquest referent, és difícil imaginar que en el SEU existia una inquietud per la reforma universitària més enllà de la demagògia social del falangisme, i la repressió policial contra els estudiants desafectes.

Aquest reformisme existeix en el SEU prebèl·lic, si bé és cert que no articulat en un projecte de reforma de l'ensenyament, com el que la FUE elabora en el seu II Congrés (en el II Congrés del SEU, es delega a un congrés extraordinari, que no es celebrarà fins al 1940 a El Escorial), però això ens veiem obligats a recórrer a textos posteriors, de la immediata postguerra, en els que es desenvolupen aquests esbossos d'idees. *Tenir propostes no és el mateix a tenir un projecte*. Durant la guerra, els seuistes haurien d'haver començat a posar les primeres pedres de la nova universitat, però això es torna a posposar, donada a la situació d'excepcionalitat que s'està vivent, amb les classes aturades i els líders del sindicat al front. La reforma pendent de la universitat es consignarà aleshores en vacus arabescos retòrics, malgrat que es juri tenir *un concepto claro y definido de lo que ha de ser este cuerpo formativo*: en el programa de

²⁴⁹¹ Chueca, R. op. cit., (1983), p.327.

²⁴⁹² Ruiz Carnicer, M.A., op. cit., (1996), p.124.

reforma universitària, hi figura aquestes abracadabresques “visions” de la nova universitat:

-Universidad Castellana, recia, madura

-La Geografía universitaria pletórica de vientos nuevos y audaces bajo el resplandor difuso de otras constelaciones

-La Universidad de la tierra y el mar. Universidad marinera

-Conjugaciones atlánticas del verbo ser²⁴⁹³

Els més inconformistes del SEU expressaran la seva disconformitat amb la universitat franquista, malgrat que la nova llei d'educació franquista (1943) registri alguna de la reivindicacions axials del sindicat, com la sindicació única i obligatòria, establerta en un moment que es creu que pot ser contraproductiu per la popularitat del sindicat falangista. Poden al·legar els seuistes que el seu projecte ha estat amputat, però el cert és que mai van tenir un projecte propi, sinó algunes propostes espigades d'aquí i allà, i uns referents internacionals, tot esperant la conjuntura política idònia. Després de la guerra, els seuistes veterans s'emmotllaran, més o menys de grat, a la nova universitat, esperant, un altre cop, la conjuntura política ideal, la “revolución pendiente”²⁴⁹⁴.

De tota manera, els seuistes mai van ser gaire originals. Les dues muses del reformisme estudiantil del SEU són els altres moviments feixistes i la FUE. Dels primers procedeixen les idees d'universitat al servei de l'Estat, comunitat d'estudi o cabdillatge rectoral. És a dir, tot el que ha de ser l'estructura de la nova universitat és genuïnament feixista. En segon lloc, s'inspiren en la federació en la gran majoria de les seves propostes professionals i d'extensió universitària, però revestint a aquestes sempre d'un matís nacionalista. Les propostes professionals de la FUE i del SEU guarden un considerable semblança formal, però, en despit d'això, el seu pòsit ideològic i els seus objectius són molt diferents.

El SEU innova respecte la resta d'associacions estudiantils espanyoles en el capítol de l'autonomia universitària. A diferència de catòlics i tradicionalistes consideren que la universitat ha de ser d'Estat²⁴⁹⁵, i, a contracorrent de totes les associacions, inclòs la

²⁴⁹³ El SEU y la Universidad II” *Haz*, n° 2, 16 de setembre de 1938, p.14.

²⁴⁹⁴ En els discursos de J.M. Guitarte, Cap Nacional del SEU, a penes hi ha menció a temes professionals, Guitarte, J. M., *Discursos y escritos en una etapa del S.E.U*, Madrid: Haz, 1941.

²⁴⁹⁵ En els seus estatuts, ja àmpliament esmentats, es fa referència a allò de *laborar por una disciplina estatal única*.

FUE, que l'autonomia s'ha de limitar a minúcies de tipus administratiu. Això vol dir que és l'Estat qui imposa a la universitat la seva norma sobre l'educació d'acord amb la ideologia del règim. L'ensenyament no pot estar subjecte als vaivens de la política i al canvi de titular de la cartera ministerial²⁴⁹⁶, ha d'existir un principi rector. Una demanda d'objectivitat i impermeabilitat política que pot semblar neutralista si no fos perquè, es vol substituir el relativisme de l'ensenyament per un monolitisme basat en una veritat incontrovertible, la cultura catòlica i nacional: La universitat és l'òrgan o medi que *realiza el engrandecimiento espiritual de la Patria, en la adquisición de una cultura que, siendo verdadera, se disciplina por la educación de inteligencias y voluntades*²⁴⁹⁷. Malgrat se suavitzí amb eufemismes ("formar espanyols pel servei de la pàtria", per exemple), és una universitat d'adoctrinament o de "nacionalització"²⁴⁹⁸ en la qual la ciència passa pel filtre del dogma nacionalsindicalista. Cap altra poder por immiscir-se a la universitat estatal, ni tan sols l'Església, que, evidentment, inspira l'ensenyament i vetlla perquè estigui en comunió amb les escriptures, però no pot intervenir com a *lobby* dins la universitat. Conseqüentment, els falangistes no tenen ninguna intenció de reintegrar la prerrogativa educativa a l'Església en matèria educativa. De fet, repelen l'obra reformista del regim en educació molt més pel que té de desnacionalitzadora que de laïcista, el que diu molt del seu ordre de preferències²⁴⁹⁹. L'educació ha de ser d'Estat, és a dir, pública, amb un sistema educatiu únic. Quan el SEU absorbeixi la resta d'associacions antimarxistes, i es redactin uns nous estatuts, aquests afegiran que l'ensenyament a la nova universitat ha de ser tant espanyol com "profundament catòlic". Tanmateix, l'obsessió per l'establiment d'una Facultat de Teologia, desig recurrent entre totes les dretes, no forma part del bagatge del SEU, ni tant sols, del SEU unificat. Com diu un catòlic convers al falangisme i amic personal de Laín, López Ibor, autor del *Discurso a los Universitarios españoles* (1938) (per cert, una guinyo a R. Ledesma i una rèplica integrista a la *Misión de la Universidad* de Ortega) es tracta de construir una universitat teològica però sense teologia²⁵⁰⁰ en la qual tota activitat humana, des de l'enginyeria a la medicina, estigui *perfundida de un nuevo espíritu*²⁵⁰¹,

²⁴⁹⁶ "El Sindicato Español Universitario a todos los estudiantes", *Haz*, n° 1, 26 de març de 1935, p.2

²⁴⁹⁷ *Estudio y acción. Discurso leído por el Jefe Nacional del Sindicato Español Universitario con motivo de la solemne apertura del curso universitario académico 1941-1942*, Madrid: s.n, 1941, p.12.

²⁴⁹⁸ La missió de la universitat en el nou règim com a creadora d'una cultura nacional xapada en els principis nacionalsindicalistes queda meridiàment clara en els discursos d'inauguració del primer curs després del a guerra, el 1939-1940, per exemple, en el del catedràtic i camisa vella jonsista Montero Díaz, Santiago, *Discurso de apertura del año académica de 1939-1940*, Murcia: Universidad de Murcia, 1939. Dels fruits de l'esperit se n'ha de fer most polític, com es diu en un opuscle de propaganda sobre el SEU, perquè la seva és una generació que ha assolit la conjunció de la projecció espiritual en una solució política, ja que aquesta és totalitària, *El S.E.U.: sentido de las falanges universitarias*, Barcelona: Editora Nacional, 1939, p.38.

²⁴⁹⁹ Ponte, Pedro da, "Problemas pedagógicos", *Haz*, n° 13, 20 de gener de 1936, p. 3. En aquest article, en el qual es repassa la política educativa del regim, no es fa esment a la descristianització dels infants, que és motiu d'escàndol diari en la premsa catòlica.

²⁵⁰⁰ López Ibor, J.J. *Discurso a los universitarios españoles*, Madrid: Rialp, 1957, p.80

²⁵⁰¹ *Ibidm.*, p.86.

que localitza, simplement, com “l’esperit d’Espanya”. No hi ha dubte a quin tipus d’esperit s’està referint el patòleg falangista.

Aquest esperit propicia que no es caigui en allò que Ortega anomenà en el citat discurs la “barbàrie de l’especialització”. Al contrari del que pot semblar, els falangistes són partidaris d’aquesta especialització, i això pot semblar incongruent a primera vista quan sempre tenen la unitat a la boca. Ja hem esmentat abans, però, que el feixisme té una vessant tecnocràtica, i creu necessari que la universitat formi a experts en una àrea concreta per una qüestió de competència. A diferència del règim liberal, això no suposarà una dispersió de coneixement, doncs tots tots els professionals serviran a una causa comuna i, sobretot, tots els sabers tenen com a nexa aquest “esperit”.

El SEU es venta de ser el més revolucionari de tots els sindicats estudiantils, per la qual cosa no aboca aigua al vi als estudiants que, arrancant des de l’esquerra, han d’acabar ingressant al sindicat falangista. A excepció de la FUE, cap altra associació estudiantil posa tan d’èmfasi com el SEU en l’accés a l’educació dels més humils, arribant a titllar la universitat com un privilegi de classe²⁵⁰². Com la federació, els seuistes creuen que l’educació superior ha d’estar oberta a tot aquell que ho mereixi, independentment de la seva condició social, per tant, s’ha d’aplicar criteris de capacitació o d’excel·lència, enlloc de la renda, per permetre l’accés a la universitat als més desfavorits²⁵⁰³. Al contrari, és una situació antipatriòtica perquè priva de formació a espanyols intel·lectualment competents que poden aportar el seu talent a la pàtria. Cal establir filtres de capacitació, com l’examen d’ingrés o selectivitat i ajudes econòmiques als estudiants necessitats, tot i que la solució a aquest problema no arribarà fins a l’articulació de l’Estat nacionalsindicalista. El darwinisme social que selecciona una aristocràcia del talent i no de la butxaca, quadra amb l’ètica feixista: la titulació crea una jerarquia natural justificada per condicions biològiques, i, per tant, s’encobreix les desigualtats socials. No hi ha un anàlisi del perquè d’aquestes desigualtats socials, ni proposen atacar el problema social en general enlloc de conformar-se amb aquestes mesures pal·liatives. Tampoc es planteja la reforma de l’educació en tota les seves fases, a diferència de la FUE. La divisió en graus (primària, secundària i “superior”) reflexa la divisió social, i el classisme de la universitat només pot ser extirpat amb una reforma integral del sistema educatiu. Les seves propostes d’extensió universitària són les mateixes que les de la FUE però amb un vernís de nacionalisme radical: teatre

²⁵⁰² A la ponència presentada per la delegació de Salamanca al Primer Congrés, “El SEU y la enseñanza entre los más necesitados, els seuistes afirmen taxativament que la universitat continua essent un *privilegio par las clases acomodadas, y sus puertas se encuentran cerradas para el hijo del trabajador*, *Haz*, n°5, 28 de maig de 1935, p.5

²⁵⁰³ Això està codificat en els seus *Puntos Básicos*, redactats durant el Primer Congrés, *Haz*, n° 4, 20 d’abril de 1935, pp.4-5.

universitari espanyol, colònies estivals per a fills d'obrers, missions pedagògiques, universitat obrera espanyola... Totes aquestes iniciatives es van quedar en meres promeses. La més quequejada d'elles fou la Universitat Nacional Obrera. En les sessions del primer congrés²⁵⁰⁴, s'enuncia pomposament la pròxima constitució de la UNO, rival de la Universitat Popular fueista, que encara està operativa, malgrat les travetes ministerials durant el segon bienni. De fet, la UNO no és una altra cosa que l'adaptació a la cultura nacionalista d'extrema dreta d'una tradició del liberalisme progressista d'integració del poble a través de l'educació. La UNO és un servei gratuït de difusió cultural per a treballadors, amb lliçons impartides per professors i estudiants. El flux de coneixements ha de ser recíproc: els universitaris han d'avivar l'esperit nacional entre els obrers i, a la vegada, s'han d'amarar del saber popular transmès per aquells. Síntesi d'alta cultura i cultura popular autèntica: aquest ha de ser el pilar del projecte de nova cultura falangista. A diferència de la universitat popular fueista, però, la UNO es queda en el terreny de les intencions. En el número 9, especial, de novembre de 1935, on es repassa l'obra sindical del SEU fins la data, els seuistes es declaren molt orgullosos de la UNO, tot i que reconeixen l'estat embrionari de la proposta, vuit mesos després del seu anunci²⁵⁰⁵. Finalment, en el darrer número de la revista *Haz*, es reconeix el fracàs de la UNO, que s'atribueix a la manca de recursos monetaris i als entrebancs de les autoritats acadèmiques²⁵⁰⁶.

Pels falangistes, la universitat no ha d'estar isolada de la resta de societat, compartint opinió amb els reformadors progressistes. La universitat té una funció social i compleix un servei a l'Estat, la creació de la *nova cultura hispànica*²⁵⁰⁷ al servei de la pàtria: *Se nos dirá que entonces para qué nos preocupa la Universidad (...) la respuesta es que todo, hasta un bachillerato serio, hasta la más pura y especulativa investigación, está orientado (...) hacia la grandeza de la Patria*²⁵⁰⁸. La Universitat és, per tant, la font d'on brolla una cultura nacional al servei d'una empresa política, una cultura "repatriada", en contrast amb la "cultura", en abstracte, universal, de l'humanisme, doncs tota cultura ha de tenir un soli nacional i espiritual, i prenent la universitat com a instrument tècnic, s'ha de disseminar aquesta cultura en el poble per tal de nacionalitzar-lo. Com diu l'esmentat López Ibor replicant a Ortega, *cultura no es el sistema de ideas des el cual se vive, sino por el que se vive. O mejor, se vive y se existe*²⁵⁰⁹. Tampoc ha de ser una

²⁵⁰⁴ Idem.

²⁵⁰⁵ "La Universitat Nacional Obrera", *Haz*, 12 de novembre de 1935, p. 15.

²⁵⁰⁶ *Haz*, n^a 13, 20 de gener de 1935, p.9

²⁵⁰⁷ Montero Díaz, Santiago, *Discurso de apertura del curso 1939-1940*, Murcia: Universidad de Murcia, 1939, p.54.

²⁵⁰⁸ Tovar, A. "Misión del estudiante en la Revolución nacional-sindicalista", *La Falange ante la Universidad. Discursos y conferencias del V Consejo Nacional del S.E.U.*, Madrid:Talleres Gráficos Marsiega, 1942, p.93.

²⁵⁰⁹ López Ibor, J. J. op.cit., p.61.

cultura erudita o trencaclosques per solaç d'una minoria acadèmica, sinó un missatge, elaborat per una minoria, però destinat a la majoria. En aquesta fase de conquesta del poder, no es produeixen avanços en la construcció d'aquesta cultura, que s'ajorna fins a la presa del poder. Haurem d'esperar a les iniciatives del "grup de Burgos" durant la guerra civil, primer intent de construcció d'una cultura oficial falangista pel nou Estat. De moment, es conformen amb referents històrics, com el teatre de Lope de Vega, com a exponent de l'ideal falangista de cultura. Com en les velles universitats medievals de Salamanca o Alcalà de Henares²⁵¹⁰, ha de forjar una nova cultura que sigui la superestructura intel·lectual de la nova reconquesta o expansió imperial. Les gran universitats espanyoles van florejir simultàniament al Imperi, no per casualitat, sinó perquè cultura i projecció territorial es retroalimenten, fent possible una Edat d'or política i cultural per Espanya. Aleshores, *la universidad orientaba al Estado a la par de servirlo como instrumento técnico y preparaba al pueblo para el cumplimiento católico de su destino*²⁵¹¹. Una interpretació anacrònica del passat com a projecte de futur, com és habitual en tota prosòdia feixista. Després, diu el relat nacionalista, Espanya entra en un període de decadència, que també ho és de les universitats modernes, arrupides en un organisme inert, burocràtic, rutinari, anti-natural al estar modelat pel patró francès²⁵¹². La universitat, a diferència del que pensen els progressistes, pels quals l'educació és la panacea a tots els mals del país, no precedeix a la regeneració política i social, sinó que és només un projecte nacional el que pot galvanitzar una universitat somorta, que s'ha de prestar a ser un instrument tècnic al servei de l'Estat. Això, traduït en termes més pràctics, significa, en primer lloc, que la Universitat ha de crear el discurs legitimador del nou Estat i una nova cultura que encarni les essències espirituals de la pàtria i que faci les funcions de propaganda (funció ideològica). La universitat també ha de ser un laboratori d'investigació pel progrés científic i tècnic nacional (funció instrumental), i, per últim, l'escola de la formació de "l'home nou falangista", el "tipus-ideal" feixista que ha de nodrir la futura classe dirigent. No només han de ser adoctrinats ideològicament, sinó que ha de rebre una formació pre-militar d'acord a la concepció de "ciudadà soldat" tan grata al feixisme, d'aquí la proposta d'una milícia universitària amb la funció d'exercitar, inculcar uns valors, controlar els enquadrats i reprimir els dissidents.

²⁵¹⁰ En els seus estatuts es diu explícitament que es vol fer "ressorgir el pensament nacional que un dia van tenir les Universitats de Salamanca i Alcalá de Henares".

²⁵¹¹"Discurso del Jefe Nacional Accidental del S.E.U, camarada Carlos Mª de Varcárcel", *La Falange ante la Universidad...* op. cit., p.14. El discurs de Varcárcel, és un refregit d'altre textos sense citar-los, per tant, no podem precisar que la cita sigui de la seva propietat.

²⁵¹² López Ibor, J.J. op. cit., p. 39.

La Universitat falangista ha de ser “Imperial”, exercint una funció anàleg a aquella de les grans universitats històriques, com ja hem vist. Però el mite no és melancolia nostàlgica, és un referent que motiva a l’acció per aconseguir fites dignes de ser comparades. L’Imperi predicat pels falangistes no és verbal, sinó una intenció real, que, fins i tot, va més enllà de l’imperialisme econòmic i el cultural. Tanmateix, l’*alma mater* té una funció cabdal en aquest últim, que pot suposar una primera penetració per reconquerir espiritualment unes terres descolonitzades, pas previ, per una reintegració política a la pàtria mare. La Universitat, així doncs, ha de recuperar la seva fidelitat etimològica, és a dir, universal, més que per l’universalisme catòlic, pel de la nova catolicitat de Giménez Caballero.

La unió entre treballadors i estudiants és un dels ideals del feixisme, que adapta del comunisme. Pel falangisme, treballadors i estudiants són les dues forces emergents, revolucionàries, en contrast a una burgesia decadent. La seva col·laboració, de la que la història ja ha donat algunes proves (1848, 1917, 1931 a Espanya...) representa la unió nacional per sobre les classes socials. Estudiants i obrers, els dos col·lectius que representen, enfront les rossegades institucions liberals, els dos valors no desgastats, el treball i el talent. Els dos subjectes principals de la revolució nacional²⁵¹³. És en el sindicat estudiantil on fa més petja el discurs populista de Falange, molt lligat a l’artifici neo-ruralista que idealitza el “poble espanyol”, localitzant aquest poble en les societats rurals i identificant-lo amb la nació tota. El poble és una unitat interclassista des de la que brota la nació, de baix a d’alt, que es personifica en un Estat totalitari en tant representatiu de tots els espanyols. Clar que els espanyols no són tots iguals, el poble és un organisme jerarquitzat en què es discrimina entre massa i minoria, força i cervell. Sense la primera, no hi ha revolució possible, ni un Estat nacional pot perseverar: és el laboriós cuc de la seda. Correspon als estudiants (i a la minoria pensant) evangelitzar i liderar el poble, i rebre d’ell els valors de l’autenticitat espanyola. Els estudiants han d’anar al “poble” per trobar l’essència d’allò nacional, que no trobaran pas en l’alta cultura afrancesada dels intel·lectuals liberals que aprenen a la universitat, sinó en la senzillesa i l’austeritat de les formes de vida del treballador manual. Els estudiants van a l’encontre del poble, en gires campestres en les que entren en contacte amb la terra/nació a través de la contemplació distanciada del camp i els seus habitants com a paisatge etern²⁵¹⁴, mirada que no enregistra ni les condicions materials ni el treball agrícola, i, igualment, en la seva aproximació, una mica *snob*, als obrers, dels que es fa

²⁵¹³ “Estudiantes y obreros”, *F.E.*, n°12, p.11.

²⁵¹⁴Sobre les diferents mirades sobre el camp, veure l’obra de Raymond Williams *El campo y la ciudad*.

una invocació platònica. Aquesta és la imatge que volen tenir d'ells mateixos els falangistes, desclassats que han renunciat a la confortabilitat de la vida burgesa i que, trencant amb la mentalitat burgesa, el centre de la qual està l'elitisme, es barregen amb persones d'inferior condició social en el si de la Primera Línea, en la qual tots els esquadrists són iguals independentment del seu origen social. Però, fora del partit, els joves falangistes sempre seran intrusos en els espais obrers, tant dels seus enclavaments urbans, com del seu món laboral com de la seva cultura.

Ja en el règim intern de la universitat, el SEU proposa que els professors compleixin les seves obligacions docents, i del contrari, que siguin sancionats. Molts professors alternen la seva labor docent amb l'activitat política, i quan no poden acudir a la càtedra, deleguen tot el pes de la seva feina en un auxiliar, ja que entre els catedràtics es recluta una part important de la classe política espanyola. Els seuistes, a diferència de la FUE, no demana una renovació del professorat (una mesura que només es podrà escometre amb la constitució de l'Estat nacional, i no per mitjà d'una renovació, sinó d'una depuració en tota regla, per tant, no pot ser enunciada en aquests moments), ni tampoc, com tradicionalistes i catòlics, carrega tintes contra els professors liberals ("maçons", "ateus", pels conservadors...). La seva relació amb la cultura moderna és significativament diferent a la d'aquells. El que si ataquen és als professors polititzats, com Jiménez d'Asúa, contra el qual els seus propis alumnes falangistes arriben a perpetrar, com ja sabem, un atemptat. El catedràtic d'esquerres, agent a sou de potències estrangeres, que es serveix de la seva autoritat acadèmica per pervertir les intel·ligències dels joves (implantant el virus de la revolució en les seves ments mal·leables i indefenses) és un arquetip grotesc de la teoria "conspiranoica" del nacionalisme radical espanyol. La revolta universitària contra el règim monàrquic seria una exemple d'aquest rentat de cervell. Els intel·lectuals són els gran culpables de les commocions revolucionàries, ja que les masses són innocents, per infantils i estúpides, pura força bruta, en canvi l'intel·lectual és astut i conscient del que fa, i, per això, és un enemic força més perillós. Reprimir una acció subversiva és molt més fàcil que extirpar una idea. Els professors progressistes són execrats perquè, traint la seva classe, representen un impuls renovador de la cultura i eduquen en llibertat i de forma antidogmàtica a les futures generacions. Per la reacció, perdre el monopoli sobre la socialització dels joves és un risc massa considerable pel manteniment de les relacions jeràrquiques tradicional. Per això el franquisme s'acarnissarà amb aquest col·lectiu.

Cada associació d'estudiants tindrà els seus professors predilectes segons preferències polítiques. També en això és polititza la universitat. Per exemple, a

Barcelona, els estudiants catalanistes idolatren els Xirau, Serra Hunter o Bosch Gimpera, mentre que els espanyolistes, també tindran el seus professors preferits, com el catedràtic melquiadista de Dret Civil Joaquín Dualde, ministre d'Instrucció Pública durant el Govern radicalcedista o el catedràtic, també de Dret Civil (futur ministre falangista de Franco), Blas Pérez. És habitual que, en socors dels «seus» professors, els estudiants de diverses tendències acabin a plantofades²⁵¹⁵. Com els estudiants nazis, o els nacionalistes francesos, els estudiants nacionalistes espanyols promouran boicots contra professors d'esquerres. Per exemple, a Sevilla, els estudiants boicotegen la classe del professor socialista i futur gran americanista José de la Peña y Cámara, implicat amb l'Ateneu i la Universitat Popular²⁵¹⁶.

La relació ideal entre professors i alumnes és aquell "*ayuntamiento de profesores y alumnos*" de les partides d'Alfons X que no cessen de repetir com oració els seuistes. Com sempre, aquest arcaisme té una lectura moderna: la universitat forma una comunitat d'estudi, una corporació d'estudiants i catedràtics, governada per un rector investit d'una autoritat suprema, que li permet regir *sobre la vida de profesores y alumnos*²⁵¹⁷.

Pel que fa als alumnes, com ja s'ha comentat, els seuistes aspiren a la sindicació única i obligatòria en una sola corporació, que, òbviament, ha de ser el SEU. Pel que ateny a la representació, fins a la suspensió d'aquesta l'octubre de 1934, els seuistes havien advocat, com aquells que estan fora del sistema representatiu, és a dir, tradicionalistes i catòlics, per una elecció lliure d'estudiants, tot i que el seu model és un altre. Els seuistes estan convençuts que els estudiants tenen dret a dir la seva en totes les decisions de règim intern que els incumbeixin²⁵¹⁸. Quan es faci un tímid intent per restablir un pseudo-representació estudiantil al claustre, pel sistema d'escollir l'estudiant amb millors notes de cada facultat, els seuistes mostren la seva disconformitat i boicotegen, amb la FUE, les eleccions²⁵¹⁹. També els catòlics i

²⁵¹⁵En el boicot a les classes del professor de dret canònic Gonzalo del Castillo, que havia estat afecte a la Dictadura, organitzada pels estudiants nacionalistes, Fontana actua com a esquiol i s'enxarxa en una gresca amb els vauquistes, Fontana, J.M, op. cit., p.70.

²⁵¹⁶Els estudiants piquen de peus a l'aula i el professor els expulsa. Al pati, una munió d'estudiants l'espera amb una pancarta amb els "set endolls" amb la que es representa la "bèstia socialista". "Expediente para depurar los hechos ocurridos en la clase de Economía Política y Hacienda Pública", 1932, AHUS, lligall 3687-3

²⁵¹⁷"Puntos básicos", *Haç*, n°4, 20 d'abril de 1935, pp.4-5

²⁵¹⁸"La representación en los claustros", *Haç*, n°2, 2 d'abril de 1935, p.3.

²⁵¹⁹"La representación en los claustros o una nueva astracanada ministerial", n° 12, p.5. Per exemple, a València, aconseguen paralitzar l'elecció, Mancebo, Mª Fernanda, op. cit., (1994), p.141. En les actes de les universitats consultades, ni a Madrid ni a Valladolid s'escull representant, segurament pel boicot de les associacions. Si a Sevilla, on a partir de desembre de 1935 apareix en els junta de govern l'estudiant Ordóñez, que no representa la voluntat dels seus companys. Ell mateix posarà el càrrec a disposició d'aquesta durant els aldarulls de gener de 1936, però la junta, que està encantada amb ell, s'hi oposa.

tradicionalistes reclamen ara la representació a través d'associacions, però acaben acceptant la barata com a mal menor²⁵²⁰.

Els plans d'estudis és un altre apartar en el qual tampoc plantegen cap alternativa, ja que també es relega a un futur. Simplement, rebutgen, de forma una mica populista, que un pla d'estudi afecti als estudiants que han començat amb un altre pla (entre canvis de ministeri i de règim ha ocasionat un ball de plans d'estudis que mareja als estudiants i als professors), i arremeten també un pla que ha generat un gran consens, el pla Morente d'autonomia de la facultat de Filosofia i Lletres de Madrid²⁵²¹. Tots els plans han de ser uniformes arreu d'Espanya, per tant, no por haver una universitat, com la de Barcelona, que es regeixi per un de propi i que, a més, exigeixi als seus alumnes el coneixement de la llengua catalana. Pels falangistes, la universitat de Barcelona és anti-patriòtica i fomenta el separatisme català, per tant, la seva autonomia ha de ser abolida.

17.4. L'extensió territorial del SEU.

Madrid és l'epicentre absolut del SEU. De fet, els estatuts del sindicat estipulen, en les normes generals del capítol primer, que aquest es constitueix en primer lloc a Madrid, i que es proposa expandir la seva influència arreu del territori nacional, fundant sindicats que "laborin units per la consecució dels objectius generals". Madrid és el centre neuràlgic del sistema universitari espanyol, molt centralitzar d'ençà de la decimonònica llei Moyano (1857). Aquesta dictamina que tot el sistema universitari té com a model la universitat de Madrid, que, no en va, s'anomena la Central. En consonància amb aquest centralisme, el SEU és una iniciativa madrilenya i els SEUs provincials n'han d'adaptar el model. És centralista i jeràrquic (des de Madrid es nomenen els càrrecs, es publica el diari, hi resideix la Junta Política, representació permanent del Consell Nacional, i, lògicament, aquesta està formada, quasi íntegrament, per estudiants del SEU de Madrid²⁵²²), però a la vegada, com que vol donar l'aparença de professionalitat, respecta les circumstàncies locals de les universitats de províncies i dona certa llibertat als sindicats de províncies per resoldre els problemes com convingui. El lideratge de Madrid és abassegador, i potser per això en algunes universitats de províncies

²⁵²⁰ Des de la saragossana *Crónica Escolar*, es veu amb disgust com la *corrección de una injusticia servia para ocultar otra mayor* (el monopoli fueista), però, per no deixar els estudiants sense veu al claustre, "ordena als seus afiliats i recomana als seus simpatitzants que acudeixin amb el major entusiasme i disciplina absoluta a les eleccions enunciades", "La representació escolar", n° 5, gener de 1936, p.1.

²⁵²¹ "El nuevo plan de la Facultad de Filosofía y Letras", *F.E.*, n°11, p.11.

²⁵²² *Dictámenes...*p.30

l'organització del SEU és tardana, com a Valladolid, que és la única delegació provincial que li pot fer ombra, almenys pel que fa al número de militants

En l'estructura territorial del SEU hi ha tres figures clau, el cap local de la ciutat on s'ubica la universitat, el cap provincial i el cap de districte universitari. El de cap de districte és, per tant, és el càrrec més representatiu en el desplegament territorial del SEU (que no es solapa al de Falange, doncs els districte no es correspon amb les territorials), i és designat directament pel Cap Nacional del SEU. Al seu torn, el cap de districte nomena al cap provincial i el local de la capital universitària, però els càrrecs territorials han de ser sancionats pel Cap Nacional, que molt cops designa personalment les vacants. Molts cops, més d'un d'aquests càrrecs s'acumula en una sola mà: el cap local de la ciutat universitària sol ser també el provincial. Hi ha molta mobilitat de càrrecs (en consonància a la volatilitat del moviment estudiantil), perquè els quadres del SEU es llicencien, perquè es traslladen a altres universitats, o perquè són nomenats per càrrecs a la Falange. De fet, tenir una bona posició en el SEU dona moltes garanties de ser promocionat a la direcció provincial de Falange, concretament, a la seva Primera Línea.

Les delegacions del SEU oriündes de les onze ciutats universitàries (refresquem, Madrid, Valladolid, Barcelona, Sevilla, La Laguna, Salamanca, Granada, València, Saragossa, Santiago de Compostel·la i Oviedo) tenen un còmput de militants molt desigual, i algunes ciutats amb institut de secundària són nuclis de militància seuista més importants que algunes ciutats universitàries, com Irún²⁵²³, Màlaga o Còrdova. Com ja hem anotat, els estudiants són majoria dins FE-JONS, sobretot estan sobrerepresentats a la Primera Línea. Es normal que als enclavaments on hi ha una gran concentració juvenil, com a les ciutats universitàries, i hagi els principals focus de militància falangista, de manera que els principals nuclis falangistes i seuistes coincideixin.

Madrid i Valladolid són els dos centres principals del SEU, i no casualment, les dues ciutats amb més militància falangista²⁵²⁴. A **Madrid**, hi ha, com ja hem vist, un nucli d'estudiants jonsistes, i un altre del MES-FE, abans, fins i tot, de la fundació del partit, però el SEU no es constitueix legalment fins febrer de 1934, quan els estatuts són aprovats per la DGS. Ostenta la capitalitat del SEU. Amb l'establiment del lideratge únic, Fanjul (estudiant de Dret), rep la direcció del districte de Madrid, Luis Paquet

²⁵²³ *Haç*, n° 2, 2 d'abril de 1935, p.4

²⁵²⁴ Thomàs, Joan Maria, op. cit., (1999), p.66.

Cangas és secretari i substituirà a Fanjul en la capitania del districte. Per facultats i escoles superiors, David Jato és el cap de les Escoles tècniques, Jenaro G. del Hierro de Ciències, Eugenio Lostau de Lletres, García Casas de Dret, Manuel Álvarez de Comerç, Luis Domínguez, de Farmàcia i Ruiz de Santayana, de les Escoles Normals. Mercedes Formica de la Secció Femenina i Enrique Villalba, de Batxillerat. La Falange a Madrid està formada per més d'un 50% d'estudiants del SEU. Com que aquest treball pren com a referent obligat el SEU de Madrid, ens abstindrem de repetir dades ja esmentades abans.

Valladolid²⁵²⁵ demostra com l'existència d'un grup universitari feixista consolidat, foguejat en les lluites estudiantils, no és una condició per la constitució d'un SEU local. A la ciutat del Pisuerga existeix una sèrie d'estudiants, que, des de la proclamació de la República, han aprofitat tota ocasió per a desafiar la FUE, injuriar als professors progressistes i desobeir les reformes implantades per la República per donar constància de la seva insubmissió al nou règim²⁵²⁶. Ja hem explicat que, en la inauguració del curs escolar 1931, que compte amb la presència de Marcelino Domingo, es produeixen disturbis quan els estudiants antirepublicans intenten sabotejar el discurs del representant de la FUE i del ministre republicà. Al novembre de 1931, com una reverberació de Madrid, es produeixen nous incidents. Les autoritats acadèmiques de Valladolid no toleren les alteracions de l'ordre i no tenen inconvenients en imposar expedients disciplinaris i, inclòs, sol·licitar la intervenció de les forces d'ordre públic, sense respectar "fur" algun. Per aquests incidents, són incoats vint-i-un expedients disciplinaris. Però imposar expedients no resol la situació, sinó al contrari: la conflictivitat estudiantil al curs 1931-1932 serà especialment aguda a la universitat de Valladolid. Al gener de 1932, es produeixen enrenous entorn dels expedients i els

²⁵²⁵ Valladolid és el bressol del jonsisme i rebé el títol honorífic de "capital de l'alçament". Però, a despit d'aquesta imatge d'hegemonia conservadora, la societat val·lisoletana té molts més matisos. Al febrer de 1936, si bé el Front Nacional guanya les eleccions a les províncies, la ciutat continua sent territori de les esquerres. Als anys trenta, la val·lisoletana és una societat en procés de modernització, amb un moviment obrer molt potent (organitzat entorn del sector ferroviari) i un govern municipal de coalició republicano-socialista. El xoc de trens entre la modernització social i cultural que concita la República i una societat eminentment tradicional i profundament catòlica, dona peu a la mobilització de les classes d'ordre amb recursos moderns (ja no aquells vells partits gamacistes i albistes) Aquestes, habitants d'un centre urbà on es nua l'esperit burgès del s.XIX i un reviviscents passat imperial, quan la ciutat fou la "capital" (és a dir, els símbols de la prosperitat econòmica capitalista i els rastres de la grandesa imperial) se senten torbades per un moviment obrer molt organitzat entorn del sector ferroviari, que, des de les barriades perifèriques, amenaça en "envair" aquest centre històric, mentre la política republicana delma els seus interessos econòmics i escarneix les seves conviccions més íntimes. El feixisme val·lisoletà, aquest feixisme de centurions rudes, sobris i ultracatòlics que descriu esplèndidament Ridruejo a les seves memòries, és un partit de joves burgesos radicalitzats.

²⁵²⁶ Es produeixen ja greus disturbis al novembre de 1931, al gener de 1932 s'assalta ja el local de la FUE, a l'abril de 1932 es distribueix un manifest contra la FUE, arrel del qual té lloc una enganxada entre estudiants de signe contrari, al maig, la protesta contra l'Estatut d'autonomia de Catalunya... Alguns d'aquests disturbis a *Historia de la Universidad de Valladolid*, Valladolid: Universidad de Valladolid. Departamento de Publicaciones, DL 1989, pp.338-399. Sobre el conflicte d'abril, ja explicat en un altra banda, Jato, D. op. cit., p.52, les memòries de Girón, José Antonio, op. cit., p.24 o les de Martínez de Bedoya, op. cit., pp.42-43.

estudiants assalten el local de la FUE. La protesta es trasllada al carrer (lògicament, des del moment que no es tracta d'una causa interna de la universitat), i els enfurits estudiants reaccionaris incendien la Casa del Poble²⁵²⁷. A l'abril, un altre cop sidral arrel d'un manifest repartit a totes les universitats contra la FUE. A Valladolid, s'afegeix el malestar contra els expedients. Els estudiants reaccionaris arriben a acorralar al rector, el republicà Torre Ruiz, mentre alguns dels expedientats, com Girón, el defensen de la turba. Girón, que serà finalment expulsat de la universitat per un any i que, a les seves memòries, presenta aquest episodi com un exemple de l'estultícia humana²⁵²⁸, escorta al degà, però li aconsella que anul·li els expedients per calmar els ànims...expedients que, oculta a les seves memòries, l'afecten personalment. Tot fa pudor a parany en el qual Girón té el paper més agraït, mentre que els agressors, els catòlics i d'immediat jonsistes Julián Bárcenas i Luis Petschen, que seran expulsat per tres anys de totes les universitats espanyoles, el més desagradable. Al maig es produeixen noves mobilitzacions contra l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, que ja hem esmentat en una altra banda. És aquesta una mobilització que promouen els estudiants d'extrema dreta i a la qual se sumen molts ciutadans de la capital castellana. La manifestació és totalment extrauniversitària i es dirigeix, no només contra l'Estatut, sinó contra el govern republicà, representat localment per un ajuntament de majoria socialista. El local de les JONS és clausurat després d'aquests incidents, el que vol dir que ja s'identifica estudiants subversius amb jonsistes. En el següent curs, 1931-1932, la situació es distén. La vaga de març de 1933 promoguda per la FUE té poca repercussió a Valladolid, per l'estat d'abaltiment en què es troba aquesta organització a la ciutat. Amb l'assassinat del jove estudiant de Medicina Ángel Abella, quan aquest sortia de l'acte de fusió de FE-JONS al març de 1934, (un punt d'inflexió²⁵²⁹, que té un efecte similar a la mort de Matías Montero a Madrid un mes abans) la conflictivitat política anirà en augment. No tant la conflictivitat estudiantil dins les universitats, doncs els estudiants jonsistes, catòlics, i tradicionalistes, cada cop més nuats, es fan amos i senyors de la universitat, i, conseqüentment, els conflictes disminueixen; sinó al carrer: el mapa de la violència política forma cercles concèntrics entorn de la Plaça de la Universitat.

A Valladolid, gran part de la militància feixista està molt relacionada amb la xarxa associativa catòlica. Això deixa al feixisme local una empremta ultrareaccionària i

²⁵²⁷ Ramos Hernández, José Luis, *La universidad de Valladolid, 1923-1960*, Tesis inèdita, p.109.

²⁵²⁸ Menteix descaradament Girón quan diu que ell va defensar al rector de les agressions dels estudiants d'esquerres. És impossible que no recordi que els agressors eren estudiants reaccionaris, alguns camarades seus com Bárcenas o Petschen, Girón de Velasco, J. A., op. cit., p.24.

²⁵²⁹ Martín Jiménez, Ignacio, op. cit., p.91. És aleshores quan els socialistes es comencen a organitzar com a resposta a les ininterropudes agressions de les que eren objecte per part dels jonsistes.

integrista, que particularitza el feixisme val·lisoletà d'altres com el madrileny. Redondo, educat en el col·legi de Nuestra Señora de Lourdes i propagandista, és un viu exemple d'això, però es desvia d'allò que s'ha anomenat "nacionalcatolicisme" quan argüeix que el nacionalisme ha de ser laic²⁵³⁰. Els anomenats "luises", els alumnes en el col·legi de "Lourdes" i els estudiants catòlics de la FEC, són un *semillero de jonsistas*²⁵³¹. Han rebut una educació molt tradicional i elitista, que els predisposa contra la democràcia i el laïcisme. Els antics alumnes d'aquest col·legi, en el qual es formà Redondo, com Girón, s'associen per a protestar contra els articles laïcistes de la constitució i la suspensió de les escoles de les ordres. Aquesta és la guspira de la mobilització estudiantil dels ara universitaris, en els que, com diu Mínguez Goyanes de Redondo, hi ha el nen de bona família i educat en escoles religioses i el jove urbanita universitari amb inquietuds culturals i polítiques modernes, una mescla que els fa proclius al feixisme²⁵³², barreja de *lo elegante, lo brutal y lo avanzado* en les ben trobades paraules de Martínez de Bedoya²⁵³³. Els estudiants esdevenen el principal *target* del jonsisme i el falangisme a la ciutat del Pisuerga, sobre-representats a les files del partit, i sobretot a la Primera Línea, que és pràcticament una prolongació de la JONS universitàries. Si els joves estudiants representen la meitat de la militància, vol dir que, segons les comptes de Payne²⁵³⁴, que dona una xifra de 1500 militants a tota la província de Valladolid a principis de 1936, hi hauria 750, una quantitat elevada però no inabastable si sumen a universitaris i estudiants de secundària, i, inclòs els *balillas*. Els jonsistes d'acció, tots ells estudiants, procedeixen, en la seva majoria, de l'associacionisme catòlic: els Girón, els germans Petschen, A. de la Iglesia, J. Bárcenas, Luis González Vicén...²⁵³⁵

Tot i així, al SEU no es constitueix fins a l'octubre de 1934, presentant-se en societat al 1935²⁵³⁶, en un moment molt complicat pel partit, doncs és el primer acte en el qual intervé José Antonio Primo de Rivera després de l'escissió de Ledesma²⁵³⁷, i l'elecció no és pas innòcua, doncs els estudiants son un sector sensible a la propaganda ledesmista contra el "senyoret" Marqués d'Estella. Tanmateix, el feixisme universitari esdevé un dels baluards de Primo de Rivera després de l'escissió, doncs aquest ja

²⁵³⁰ Redondo, O. "La utilidad del nacionalismo", *Libertad*, n° 35, 15 de feber de 1932, p.3. *El nacionalismo no es confesional, pero de ningún modo antirreligioso.*

²⁵³¹ Martín Jiménez, I., op. cit., p. 76.

²⁵³² Mínguez Goyanes, J. L., op. cit., p.162.

²⁵³³ Martínez de Bedoya, J. op. cit., 108.

²⁵³⁴ Payne. S. op. cit., (1985), p.100.

²⁵³⁵ *Ibdm.*, p.55.

²⁵³⁶ *Haz*, n°1, p.2, "El S.E.U. celebra con gran solemnidad y éxito la Asamblea de su constitución, asistiendo un millar de estudiantes", *Libertad*, n° 118, 21 de gener de 1935, p.3

²⁵³⁷ Primo de Rivera, J.A., "Discurso en el acto de constitución del S.E.U en Valladolid, el 21 de enero de 1935", *Obras Completas...* op. cit., 397-399

havia impulsat el gir a "l'esquerra" del partit. Creant el SEU, també s'assegura la subordinació dels estudiants val·lisoletans a Madrid, pel centralisme del sindicat que abans esmentàvem. A Redondo li convenia un control major sobre els joves, doncs aquests havien discutit la seva autoritat, i fins i tot exigit el seu cessament perquè el seu tarannà reaccionari no és compaginable amb el nacionalsindicalisme revolucionari del sindicat. El SEU de Valladolid fou molt nombrós i actiu, en un grau només comparable al de Madrid. Com aquest, al marge de repartir estopa als estudiants progressistes, també organitza activitats lúdico-cultural. El seu quadre dirigent per al curs 1935-1936 està format per Víctor Fragoso del Toro com a cap de districte, Julio Barrientos, com a cap provincial, Ángel Fernández Hernández com a secretari i Luis Alonso Otero com a responsable de la Universitat Nacional Obrera.

A **València**, el SEU mai acaba de quallar, tot i que com a Valladolid, el jonsisme havia nascut a la universitat, de la mà d'estudiants com Adolfo Rincón de Arellano, Bartolomé Beneyto o M. Lloret (que editen la revista *Patria Sindicalista*) i que després ostenten els principals càrrecs a l'estructura territorial de Falange al País Valencià. FE és forma, precisament, per una escissió dels estudiants jonsistes encapçalada pel futur batlle franquista de València, Rincón de Arellano. Amb la fusió, els dos nuclis es retroben. El primer triumvirat el formen Vicente Lleó, Vicente Izquierdo y José Luis Osset²⁵³⁸. Prova de les dificultats abans al·ludides són les constants reorganitzacions que pateix la direcció del SEU durant 1935. Des de principi del curs 1934-1935 fins al final de curs, hi ha quatre presidents del SEU a València: Carlos Barbará Codina, Eduardo Requena, Enrique Tarrassa i José Luis Abad²⁵³⁹. Bona part de la militància (ells mateixos difonen la xifra de 50-100 membres, segurament més a prop de la primera que de la segona²⁵⁴⁰) procedeix de la l'associació catòlica, la FREC, que, segons la historiadora Mª F. Mancebo, tendeix a sintonitzar cada cop més amb els falangistes²⁵⁴¹. Segurament, la competència dels catòlics i la interpretació conservadora del nacionalsindicalisme d'alguns dels seus líders és el que motiva els recanvis periòdics de direcció. Els dirigents cessats són reubicats, no obstant, en la direcció de Falange provincial, sempre necessitada de quadres: Requena, per exemple, és nomenat cap de la Primera Línea valenciana.

²⁵³⁸ Mancebo, M.F. op. cit., (1994), p.139.

²⁵³⁹ *Haç*, n^o9, 12 d'octubre de 1935, p.24

²⁵⁴⁰ *Haç*, n^o9, 12 d'octubre de 1935, p.24, veure també, *Haç*, n° 1, p.2, i n° 5, p4.

²⁵⁴¹ Mancebo, M. F., op. cit., (1990), p. 63.

A **Salamanca**, el SEU es constitueix al març de 1934, però té poca repercussió fins ben entrat 1935. Ells ho atribueixen al caràcter dels escolars de Salamanca, i en general, a l'apatia de la seva població. De fet, s'escuden amb l'absència de qualsevol altre associacionisme estudiantil prèvia, que demostra la indolència dels escolars *charros*: ni tan sols la FUE ha tingut vida més enllà de la proclamació de la República, i l'activitat dels catòlics és nul·la²⁵⁴². Certament, l'efervescència del FUE durant els anys de la revolta universitària va ser important (fins i tot editen una revista, *Vítor*), però la seva estrella s'apaga després de la proclamació de la República. Així ho manifesta també Miguel de Unamuno²⁵⁴³, que, per altra banda, va exercir un rectorat poc permissiu amb la politització dels estudiants, tot i que no pot evitar que es produeixin incidents entre faccions rivals²⁵⁴⁴. El seu cap provincial és Francisco G. Peñuela²⁵⁴⁵, essent el cap de districte Hilario Muñoz Dávila²⁵⁴⁶.

A **Oviedo**, existeix un grup d'estudiants falangista des de finals de 1933, però el SEU no es pot donar per constituït fins al curs 1934-1935. El cap provincial durant el curs 1934-1935 és José Gutiérrez García, essent cap de districte, José González García²⁵⁴⁷. Entre els seus animadors està el catedràtic d'institut Yela Utrilla, cap provincial d'Astúries des de l'estiu de 1935, que després serà promocionat pel franquisme a la categoria de catedràtic de Filosofia. La universitat de Oviedo és petita, i amb fama de progressista (el seu rector, Leopoldo Alas Argüelles, fill del literat Clarín, és "filosocialista", i serà executat pels feixistes durant la Guerra Civil). La universitat és destruïda durant les lluites d'octubre de 1934, de manera que s'inicia una petita diàspora entre els seus estudiants. Les dretes utilitzen com un arma de propaganda la destrucció de la universitat, testimoni del menyspreu dels revolucionaris a la cultura i la civilització. Falange guanya adeptes entre les classes mitjanes després de la revolució d'octubre (és una de les províncies en les que més creix), i, consegüentment, també entre els estudiants. A Oviedo, SEU i Primera Línea és com dir el mateix.

A **Saragossa**, el jonsisme també té un origen universitari²⁵⁴⁸. L'aragonesa és una universitat amb l'aureola de conservadora, de fet, els seus estudiants no van participar en la revolta universitària contra la Dictadura (recordem que és a Saragossa on es

²⁵⁴² *Hasz* n°1, p.2 i *Hasz* n° 3, p.5.

²⁵⁴³ En el seu discurs d'abandó del rectorat, reproduït a Lozano, Claudio, op. cit., pàgines interiors sense numerar, es correspondria amb la p. 113.

²⁵⁴⁴ *Hasz* n°12, 5 de desembre de 1935, p.9

²⁵⁴⁵ *Hasz* n° 9, 12 d'octubre de 1935, p.24

²⁵⁴⁶ *Hasz* n° 10, 2 de novembre de 1935, p.4. En el curs anterior ho havia estat José.L. Alberdaño.

²⁵⁴⁷ *Hasz* n° 9, 12 d'octubre de 1935, p.24

²⁵⁴⁸ Ledesma, R. op. cit., (1968), p.129

reuneix el primer congrés de les Joventuts d'Unió Patriòtica, amb Jesús Muro, futur cap territorial de Falange, com un dels seus animadors), i la FUE sempre fou testimonial²⁵⁴⁹. Per altra banda, l'equip de govern sempre estigué compost per professorat molt conservador i reticent a la representació estudiantil. Entre els estudiants, predomina l'associacionisme catòlic, i, en menor mesura, l'AET²⁵⁵⁰. També apareix aviat un grupuscle feixista, adherit a les JONS, que edita la revista *Revolución*. És a Saragossa on comencen els aldarulls de gener de 1934 amb un escaramussa en la qual l'estudiant feixista Baselga és ferit amb arma de foc, que s'estenen a les universitat de Madrid i Sevilla, i que es poden considerar la primera acció pública del SEU, que apareix a la capital aragonesa cap a finals dels curs 1933-1934. A Saragossa, la Falange també neix com una amalgama d'antics upetistes i joves estudiants, però els primers tendeixen a desaparèixer després de la radicalització joseantoniana²⁵⁵¹. A la Falange saragossana, els estudiants són l'àmplia majoria, amb un 63%8 en percentatge de representació²⁵⁵². El cap de districte és Antonio Caudevilla, (que funda delegacions a Terol i Osca)²⁵⁵³ El SEU saragossà procura obtenir la complicitat dels nombrosos estudiants catòlics i tradicionalistes, que els superen molt en nombre, a través del seu activisme contra els estudiants republicans. L'anacronisme ideològic dels catòlics i la seva submissa obediència a les autoritats acadèmica són algunes de les raons per les que el SEU capta a mols estudiants decebut amb l'associacionisme confessional²⁵⁵⁴.

A **Sevilla**, el nucli fundacional de Falange aplega una virolada barreja d'estudiants, jornalers i una rànica aristocràcia local (els Dávila, Benjumea...) que té el control sobre el partit. El primer triumvirat està compost pel rendista Ruiz Arenado, el cap de la Patronal de la Construcció sevillana Joaquín Miranda i el catedràtic de Medicina de la Universitat Sevillana José María Cañadas, fundador del SEU (i futur degà a perpetuïtat de la facultat de Medicina durant el franquisme), i del qui es diu que obligava als seus alumnes a fer la salutació a la romana cada cop que entrava a l'aula²⁵⁵⁵. De fet, els primers joves reclutats pel partit són instrumentalitzats per fer campanya a favor de les

²⁵⁴⁹ El cronista de la revolta dels estudiants contra la Dictadura, José López-Rey explica com els estudiants saragossans no es van afegir a les protestes contra la reforma universitària, malgrat els precés del comitè nacional de vaga. Un testimoni, no imparcial, de la nímia protesta de la FUE saragossana contra la monarquia és el del falangista José Antonio Giménez Arnau, op. cit., p.29.

²⁵⁵⁰ Ruiz Carnicer, M.A, op. cit., (1986), pp.80-81.

²⁵⁵¹ Sobre la Falange saragossana, veure unes breus anotacions a l'article ja citat d'Antonio Peiró Arroyo a la revista *Andalán*.

²⁵⁵² Seguits dels obrers, 21, 3%, els professionals liberals, 10, 6% i els camperols, 4,3%. Ruiz Carnicer, M.A, op. cit., (1986), p.84.

²⁵⁵³ *Haz*, n°11, p.9 i n° 12, p.9, El cap provincial d'Osca és Leonardo Estallo Puello i el de Perol, Clemente Pamplona.

²⁵⁵⁴ Ruiz Carnicer, M. A, op. cit., (1986), p.84.

²⁵⁵⁵ Cañadas forma part del SEU sevillà, i dirigeix els seus moviments, veure Rubio Mayoral, J. L., *Disciplina y rebeldía: los estudiantes de la Universidad de Sevilla, 1939-1970*, Sevilla: Secretariado de Publicaciones. Universidad de Sevilla, 2005, p.42

candidatures de dretes a les eleccions de novembre de 1933, com reconeix el fundador de la Falange sevillana, Sancho Dávila²⁵⁵⁶. Aquest desfasament entre una direcció reaccionaria i una base composta per joves rebels origina algunes dissensions internes, que, a diferència del que succeeix en altres punts de la geografia falangista, no es resolen amb sancions als caps locals, segurament pel parentiu entre Dávila i Primo de Rivera. També els estudiants són majoria en la FE-JONS sevillana. El SEU sevillà apareix, informalment, molt aviat, doncs ja existeix prèviament una cèl·lula d'estudiants feixistes activa a la universitat²⁵⁵⁷, tot i que no es constitueixi com a SEU oficialment fins al gener de 1934 (igualmente, molt més d'hora que a la resta d'universitats). El seu desenvolupament és produït a empentes i rodolons, doncs Falange viu en una semiclandestinitat per ordre governativa des d'abril de 1934, que el fa el falangisme local especialment procliu al recurs de la violència. El SEU sevillà posa d'evidència el grau de sinergia existent entre aquest i la Primera Línea, fins al punt fer-se pràcticament indistingibles: el SEU es comporta com una esquadra d'acció dintre de la universitat i drena el seus efectius a la Primera Línea fora d'ella. No es estrany que el SEU sevillà tingui representants en el panteó de màrtirs falangistes: un dels seus, Pérez de la Rosa, que, juntament amb altres seuistes com Narciso Perales, havia participat en operacions punitives com el sagnant *raid* d'Aznalcóllar²⁵⁵⁸, mor tirotejat al novembre de 1935.

A totes les universitats hi ha enfrontaments entre fraccions estudiantils rivals, però els de Sevilla acostumen a ser notícia per la seva gravetat. Els incidents es venien produint des de les primeries de la República²⁵⁵⁹. A Sevilla, la unitat antimarxista entre catòlics, tradicionalistes i feixistes és una realitat des de bon principi. Els estudiants antimarxistes sevillans estan ben coordinats amb els de Madrid, i sempre es fan ressò de les protestes dels seus companys a la universitat central, com l'assalt als locals de la FUE el gener de 1934²⁵⁶⁰ o la vaga de gener de 1936 (que comença a la universitat de Sevilla, on es fan fogates de llibres antipatriòtics, imitant els seus homòlegs nazis). Els antimarxistes s'ensenyoreixen de la universitat molt ràpid, doncs la FUE sempre tingué poca solera i acaba per desaparèixer. Quan s'aixeca la prohibició, el sindicat

²⁵⁵⁶ Dávila, S., Pemartín, J., op. cit., p. 35

²⁵⁵⁷ El primer triumvirat és el compost per Perales, Pérez Blázquez i Saro, Dávila, S.; Pemartín, J., op. cit., p. 57

²⁵⁵⁸ La majoria dels esquadristes són estudiants universitaris, en una Falange sevillana composada en un cinquanta per cent per estudiants. D. Jato, op. cit., p.154.

²⁵⁵⁹ En dates tan matineres com el 30 d'abril de 1931, mentre la FUE celebra el seu II Congrés, Rubio Mayoral, J.L. op. cit., p.35.

²⁵⁶⁰ Els altercats amb la FUE són molt freqüents: 20 de juliol de 1934, 17 de setembre de 1934, 14 de març de 1935... Álvarez Rey, Leandro, Ortiz Villalba, J., "Falange en Sevilla, 1933-1937, *Los nuevos historiadores ante la Guerra Civil española*, Granada: Diputación de Granada, 1990, p.188.

falangista s'estructura, pel curs 1935-36, nomenant a Gragera com a cap provincial i Julio Ercilla com a secretari, essent el cap de districte Pedro Miguel Menchen Mora²⁵⁶¹.

A **Santiago de Compostel·la**, com no, el jonsisme també neix a la universitat, en forma de grupuscle entorn al professor ex comunista Montero Díaz que edita la revista antiseparatista *Unidad*. També a La Corunya, i en altres províncies gallegues, les JONS s'originen en Instituts de secundària²⁵⁶². El SEU es funda a principis del curs 1934-1935²⁵⁶³. Com en moltes universitat, a Santiago hi hagué protestes contra el monopoli de la FUE, però aquest no només enfronta a estudiants progressistes i conservadors, sinó a la FUE contra el claustre. Les relacions s'emmetzinen fins al punt que els claustrals expulsen a la FUE de la junta de govern molt abans de novembre de 1934²⁵⁶⁴. Aquestes querelles no són coixes de connotacions polítiques, doncs la FUE compostel·lana s'erigeix com a herald del nacionalisme galleguista dins la universitat i fa campanya a favor de l'Estatut d'Autonomia. L'antigalleguisme és una factor de cohesió dels estudiants i professors espanyolistes. El cap de districte pel SEU és Antonio Vázquez da Cal²⁵⁶⁵.

A **Granada**, la situació és semblant a la de Salamanca: no existeix FUE, la única associació estudiantil en actiu és un pàl·lid gremialisme catòlic. De nou, es justifica com li costa al SEU arrencar en aquesta ciutat (és funda a principis del curs 1934-35, però triga més en escalfar motors), en la poca mobilització dels estudiants i la idiosincràsia dels granadins²⁵⁶⁶. El cap provincial és l'antic jonsista José Gutiérrez Ortega, i el regional o de districte, Evaristo Páez Blasco, i, al següent curs (1935-1936), Teodoro Guerrero Guirado²⁵⁶⁷.

A **Múrcia**, on en el jonsisme té un origen estudiantil, i la Falange es constitueix per iniciativa també estudiantil, el SEU s'engega tard, al curs 1935-1936, essent nomenat cap provincial Ricardo Conejero i el de districte José Miras y Miras²⁵⁶⁸. A les **Canàries**, s'estableix un domicili social a Santa Cruz de Tenerife²⁵⁶⁹ i a Santa Cruz de la

²⁵⁶¹ *Haç*, n°7, 19 de juliol de 1935, p.9

²⁵⁶² Fernández Santander, Carlos, *Alzamiento y Guerra Civil en Galicia, 1936-1939*, Sada: Edicions do Castro, 2000, v.1, p.37.

²⁵⁶³ *Haç*, n° 3, 9 d'abril de 1935, p.5

²⁵⁶⁴ Varela, Isaura, op. cit., (1989), pp.253-254.

²⁵⁶⁵ *Haç*, n° 10, 2 de l'onze de 1935, p.4

²⁵⁶⁶ *Haç*, n° 4, 30 d'abril de 1935, p.6

²⁵⁶⁷ *Haç*, n° 10, 2 de novembre de 1935, p.4

²⁵⁶⁸ *Haç*, n° 6, 15 de juliol de 1935, p.5

²⁵⁶⁹ *Haç*, n°5, 28 de maig de 1935, p.9,

Palma²⁵⁷⁰, i és designat com a cap del SEU de La Laguna (fundació, febrer de 1935), Adolfo Fernández Galván.

A partir d'aquest somer repàs de les associacions provincials del SEU, podem establir algunes línies mestres de la trajectòria del sindicat. En primer lloc, el SEU s'instal·la com a organització sobretot a partir del curs 1934-35, malgrat que des de febrer de 1934 té els seus estatuts aprovats, i ja ha començat a rodar a Madrid. I es muscula a partir de gener de 1936, en el context de la vaga contra el separatisme català. La qual cosa no obsta, perquè, prèviament, ja es detecti la presència d'algun grupuscle feixista més o menys actiu, que pot datar dels temps fundacionals de les JONS o que funciona sota l'emparedat de l'associacionisme catòlic o tradicionalista, i inclòs infiltrat dins de la FUE. Els seuistes fundadors daten l'origen del SEU en aquests petits grupuscles encara no constituïts formalment com organització (nosaltres, ens hem basat en aquests orígens remots per elaborar la taula d'una mica més endavant). A *Haz*, s'enuncia l'inici de treballs constituents durant 1935 de sindicats que els propis militants diran després que ja estaven constituïts, però aquests es refereixen a l'embrió del SEU i no al sindicat pròpiament dit. A Jaén, hi ha un nucli feixista des de les primeries de 1934, però el SEU pròpiament dit no comença els seus "treballs constituents" fins juliol de 1935²⁵⁷¹. De vegades, aquesta demora es deu a la manca d'uns mínims humans i econòmics per poder tirar endavant l'organització, com sembla ser el cas de Santiago o Granada. Altres, per preservar l'autonomia del moviment local, com a Valladolid. Potser també triga tant en fer-se oficial per conservar una estratègia clandestinitat allí on els estudiants feixistes estan més entregats a la lluita contra l'associació estudiantil republicana. Tampoc podem oblidar que, el discurs sobre la sindicació única i obligatòria i el desig exprés de no afegir noves divisions dins la comunitat estudiantil, amen de la voluntat de "nacionalitzar" la FUE, podria retardar la formació del sindicat.

1933	1934	1935	1936
Madrid, oct.	Jaén, gen.	Còrdova, feb.	Ciutat Reial, feb.
Oviedo, des	Sevilla, feb.	Sant Sebastià, feb	
	Toledo, feb	Burgos, feb.	
	Salamanca, mar.	La Laguna, feb	
	València, mar	Orense, feb	
	Segòvia, mar.	Lleó, feb	
		Logronyo, feb	
	Lugo, abr.	Pontevedra, mar.	
	Bilbao, mai.	Càdis, abr.	

²⁵⁷⁰*Haz*, n°9, 12 d'octubre de 1935, p.23. S'explica també que el SEU té la hegemonia a l'institut de secundària i que ha aconseguit absorbir a catòlics i inclòs als feixistes.

²⁵⁷¹*Haz*, n°7, 19 de juliol de 1935, p.9.

		Cartagena, mai. ²⁵⁷²	
		Gijón. Mai. ²⁵⁷³	
	Almeria, jun.	La Corunya, jun.	
	Santander, jun.	Vigo, ago	
	Saragossa, ago..	Càceres, oct.	
	Girona, sep.	Palència, oct.	
	Castelló, sep	Osca, oct	
		Terol, oct. ²⁵⁷⁴	
	Navarra, sep.	Màlaga, nov	
	Huelva, oct.	Zamora, nov	
	Santa Cruz de Tenerife, oct.		
	Barcelona, oct.		
	Granada, oct.		
	Àvila, oct.		
	Valladolid, oct		
	Alacant, oct		
	Santiago, nov.		
	Vitòria, nov		
	Balears, s.d		
	Las Palmas, s.d		

Fundacions segons expedients de seuistes fundadors.

Com es pot comprovar, la majoria de fundacions es produeixen durant 1934, però sobretot a l'inici del curs 1934-1935, quan la situació es propícia (amb la derogació de la representació estudiantil, la persecució sobre la FUE...). De fet, un dels objectius del SEU pel curs 1934-1935 es revestir de caràcter nacional al sindicat²⁵⁷⁵, homogeneïtzant una norma comú les agrupacions ja existents i creant-ne de noves. El primer congrés ha de ser clau en aquest sentit. Al 1934, es funda a totes les capitals universitàries, llevat de La Laguna.

Pel que fa a la distribució de militància seuista, s'observa un predomini insultant del SEU de Madrid, lloc de naixement del SEU i universitat central a la que es afluïxen estudiants de totes les províncies, seguit d'Andalusia, amb els seus dos pivots universitaris, Sevilla i Granada, però amb més militància adolescent en els instituts de secundària de Màlaga, Còrdova i Almeria²⁵⁷⁶, i, en tercer lloc, Castella-Lleó, amb Valladolid al capdamunt, bressol del nacionalsindicalisme, amb una universitat que també exerceix de pol d'atracció d'estudiants de tota Castella i del nord d'Espanya

²⁵⁷² *Haç*, n° 5, 28 de maig de 1935, p.4

²⁵⁷³ *Idem*, p.4

²⁵⁷⁴ *Haç*, n°12, 5 de desembre de 1935, p.9

²⁵⁷⁵ "Vida del S.E.U en províncies", *F.E.*, 5 de juliol de 1934, p.10

²⁵⁷⁶ Sobre la Falange d'Almeria, veure Quirosa-Cheyrouze Muñoz, Rafael, *Católicos, monárquicos y fascistas en Almería durante la II república*, Almeria: Instituto de Estudios Almerienses, 1998, pp.69-74. Els estudiants són el 39'5% del partit a la província, el col·lectiu més nombrós.

(País Basc, Santander, Navarra...). En quarta posició, però ja a molta distància d'aquestes tres regions, es troba Galícia, amb la bossa d'afiliats a secundària de La Corunya, i, a continuació, la universitat de València, que, com a Saragossa, el SEU es constitueix per escissió amb els estudiants catòlics. Astúries, Múrcia, Cantàbria, Aragó vindrien a rengló seguit, mentre a la resta de regions, el nivell d'afiliació és manifestament baix: Catalunya, el País Basc o Balears, amb nacionalismes alternatius i una altra tradició contrarevolucionària molt arrelada, Canàries, insularitzada dels moviments de la península, Extremadura, amb un teixit sociològic poc idoni per l'establiment de sindicats estudiantils, i Navarra, on han de competir, per un mateix espai, amb altres opcions polítiques molt més consolidades, com el carlisme.

Militants del SEU per províncies

abans del 18 de juliol de 1936

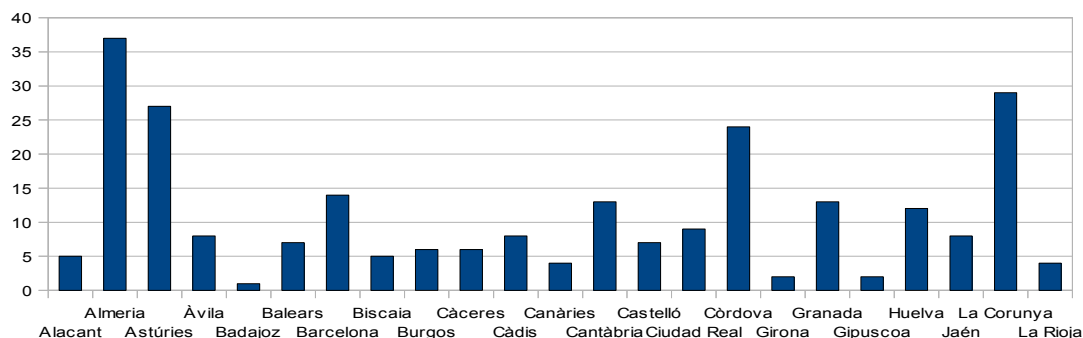
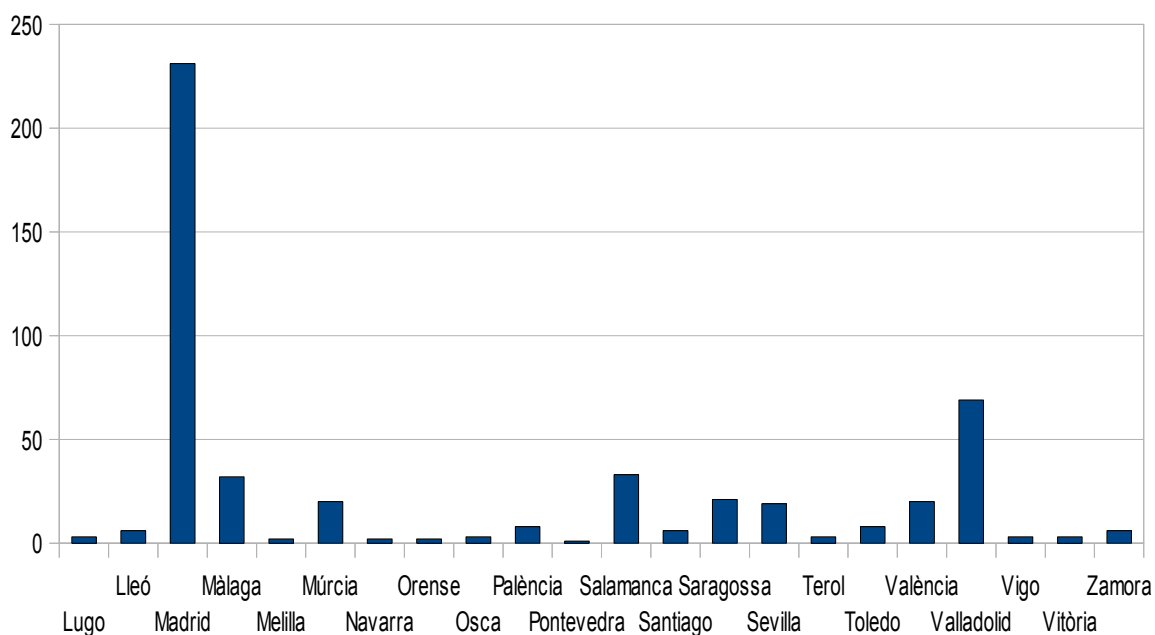

Fig. 2. Militants del SEU per províncies, elaboració pròpia a partir d'un cens de 763 seuistes camises velles

La distribució de població seuista té, si fa o no fa, els mateixos motlles que la falangista, la qual cosa reforça l'argument de la simbiosis entre estudiants i FE-JONS. A principis de 1935, una Falange presumiblement disminuïda si és tenen en compte els judicis de Ledesma²⁵⁷⁷, computa uns 5.000 membres, concentrats a Valladolid (734), Madrid (entre 400 i 500) i Sevilla (200)²⁵⁷⁸. A principis de 1936, Falange gairebé ha doblat els seus efectius, tot i que segueix essent el partit amb representació parlamentària més baixa. Segons Payne, la militància falangista es distribuïa de la següent manera a principis de 1936²⁵⁷⁹:

Madrid: 1500	València: 400
Valladolid: 1500-1800	Màlaga: 300
Extremadura: 1200	Catalunya: 300
Sevilla-Càdis: 1200	Granada: 200
Santander: 800	Biscaia: 200
Burgos: 500	Mallorca: 200
Galícia: 500	Altres: 1000

Les xifres, que es basen en records dels membres de la Vella Guàrdia, són difícils de contrastar degut a la manca a vestigis documentals de l'època. S'han assumit com a bones. Un dels pocs historiadors que s'ha esforçat per actualitzar-les, Thomàs²⁵⁸⁰

²⁵⁷⁷ Ledesma, R. op. cit. (1968), pp.198-199

²⁵⁷⁸ Payne, S. op. cit., (1985), p. 81

²⁵⁷⁹ Ibdm., p. 279

²⁵⁸⁰ Thomàs, J. M., op. cit., (1999), p. 65

afegeix a la llista de les províncies amb major implantació falangista la de Saragossa²⁵⁸¹, que possiblement hauria d'arreglar-se a la primera columna de la dreta, de la mateixa manera que Astúries, província en la qual Falange inverteix molts esforços propagandístics després del sotrac revolucionari, i on presenta una candidatura en les eleccions de febrer de 1936, indici que la maquinària del partit està mínimament engreixada al principat. Per altra banda, en l'informe que Primo de Rivera envia a Amadeo Landini, cònsol i agregat de premsa italià, enllaç entre el règim mussolinià i altres moviments feixistes europeus com FE-JONS, l'agost de 1935²⁵⁸², li comunica que, les províncies en les que Falange està més arrelada, són Astúries, Santander Lleó, Palència, Zamora, Salamanca, Valladolid, Càceres, Badajoz, Madrid (ciutat), Toledo, Conca, Ciutat Reial, Còrdova, Jaén i Sevilla, és a dir, la cornisa cantàbrica, les dues Castelles, Extremadura, i la serra nord andalusa. Més fluixa és la militància a l'Andalusia oriental, llevat Cadis (Màlaga, Almeria, i Granada), al llevant mediterrani (Múrcia, Alacant, Castelló, i València), a Catalunya i el País Basc, mentre que Aragó, Mallorca i Galícia es situen a la meitat de la taula en termes relatius, és a dir, proporció població/militància. Els trets diferencials entre províncies es poden deure a l'existència d'altres nacionalismes alternatius a l'espanyol (Catalunya, Euskadi, Galícia, Mallorca, o València) i les característiques socioeconòmiques de la regió i dins d'aquestes. Per regla general, la militància falangista es concentra en ciutats de províncies vinculades al camp, però no en àrees estrictament rurals²⁵⁸³, el que Ugarte Tellería anomena capitals de segona o tercera²⁵⁸⁴. En aquestes ciutats es produeix un *continuum* rural-urbà, que suscita una comunitat d'interessos econòmics i polítics entre la burgesia resident a la ciutat i la propietat agrària i genera uns codis culturals que sincretitzen modernitat i tradició, circumstància que afavoriria, tant a Itàlia com a Espanya, la propagació del fenomen feixista²⁵⁸⁵.

La preponderància de Madrid i de Valladolid en el mapa de militància falangista, seguides d'Andalusia, és idèntica en partit i sindicat. Normalment, la situació del sindicat informa de la del partit, tot i que no sempre, òbviament, per seu caràcter estudiantil. Per exemple, el SEU té una nul·la implantació a Extremadura i escassa en algunes províncies castellanès, mentre que Falange aconsegueix ressò, dintre la modèstia de les xifres, entre el petit-mitjà propietari agrícola. Igualment, hi ha més militància del SEU a la costa andalusa que a la serra nord, mentre que a Falange és a

²⁵⁸¹ L'historiador Antonio Peiró calcula uns 1.000 militants a la província a principis de 1936, Peiró, A. "El nacimiento de Falange Española en Aragón", *Andalán*, n°367, (1982), p.33.

²⁵⁸² Gil Pecharromán, J. op. cit., (1996), p. 379.

²⁵⁸³ Thomàs, J. M., op. cit., (1999), p. 67

²⁵⁸⁴ Ugarte Tellería, J. op. cit., p. 237

²⁵⁸⁵ Cobo Romero, F. "Acercas de los orígenes agrarios del fascismo: Italia y Adanlucía, en perspectiva comparada (1900-1936)", *Revista de Historia Contemporánea*, n° 8, (1997-1998), p. 135

l'inrevés. A meitat de taula, FE-JONS i SEU tindrien una militància moderada, proporcionalment semblant, a Galícia, Castella-La Cantàbria i Astúries, mentre que al llevant mediterrani, a Catalunya i al País Basc la militància d'ambdós és escadussera. El fet que algunes ciutats universitàries estiguin a la cua de la militància seuista indica com aquesta depenia de les condicions ambientals, tant la composició de classes com la presència d'un nacionalisme alternatiu, més que de la simple existència d'un establiment universitari.

Militants del SEU per regions

abans del 18 de juliol de 1936

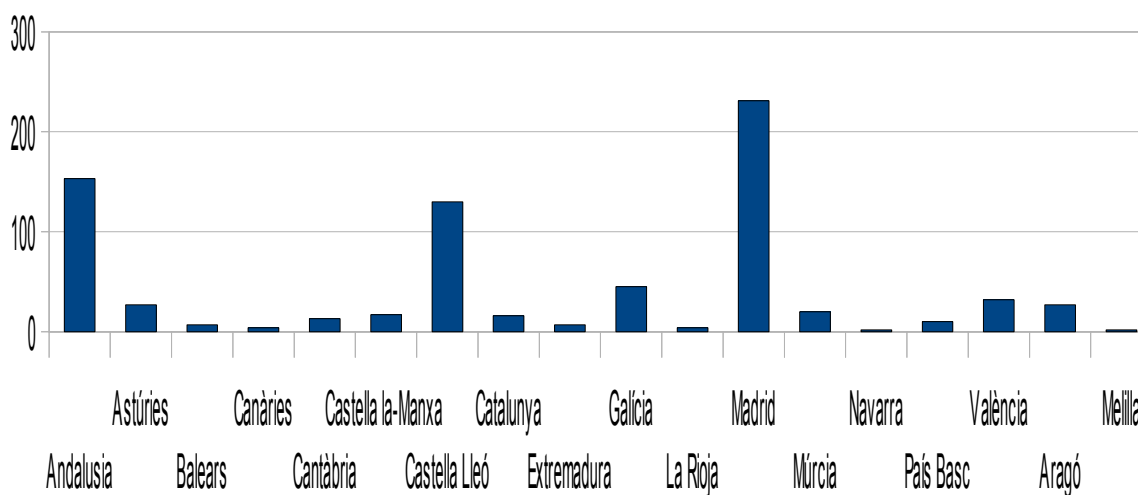

Fig. 3. Militants del SEU per regions, elaboració pròpia a partir d'un cens de 763 seuistes camises velles

Com hem vist, hi ha una cèl·lula jonsista a les universitats que es troba en l'origen del nucli primari falangista espanyol en moltes capitals (Saragossa, Santiago, València, Granada...), la qual cosa constata el ganxo del missatge de Ledesma entre els estudiants, però també posa d'evidència les dificultats del partit per transcendir aquest àmbit estudiantil. Moltes Falanges locals, com la de Múrcia, sorgeixen de la fusió d'estudiants jonsistes i falangistes. Segons l'apologètica "Breve historia informativa del Sindicato Español Universitario", *la mayoría de las JONS locales de España han sido fundadas por falangistas del SEU*²⁵⁸⁶

²⁵⁸⁶Breve historia informativa...op. cit., p. 49

A la major part de les universitats, els grupuscles feixistes representen una quantitat ínfima d'estudiants, mentre que l'associacionisme catòlic i, en menor mesura, el tradicionalista, tenen bastant més presència en els mitjans estudiantils. D'aquests (però no només d'ells, també d'estudiants d'esquerres) provenen els militants que acreixen les files feixistes (de vegades amb palpables desajustos ideològics, com succeeix a València). Catòlics, tradicionalistes i feixistes col·laboren fraternalment en el dia a dia contra l'enemic comú (això no vol dir que la seva relació estigui exempta de conflictes). Els estudiants feixistes, numèricament pocs però molt agressius, es posen al capdamunt d'aquestes associacions afins en la lluita contra els estudiants d'esquerres, la política ministerial, o les autoritats acadèmiques. A partir del curs 1933-1934, i, sobretot, dels dos següents, totes les accions antirepublicanes tenen el protagonisme visible dels estudiants feixistes, mentre les altres associacions se situen cada cop més a la seva ombra. La manca d'activisme (catòlics) o l'anacronisme de la seva doctrina (tradicionalistes) són factors que porten a molts estudiants d'aquestes associacions a ingressar en el feixisme, o a molts estudiants no associats a decantar-se per ell quan decideixen sindicar-se.

Finalment, per cloure aquest breu repàs sobre l'associacionisme feixista a províncies, només remarcarem el grau de simbiosis entre el SEU i la Primera Línea. El SEU actua com un comando dins la universitat, i els seus membres formen el gruix de la Primera Línea fora, hi ha un correlat entre un i l'altra. Mentre, la labor professional escasseja en favor d'altres funcions més peremptòries, llevat en SEU's consolidats com el de Madrid o Valladolid, que poden programar activitats de formació pels seus afiliats.

17.5. Activitats de lleure, cultura i esport dels joves falangistes

17.5.1. La obra corrosiva de los valores patrios. Els joves falangistes davant la cultura de masses i la transformació de les costums

Per la majoria d'estudiants de províncies, el contacte amb la ciutat és un *shock* cultural de primera magnitud. De ciutat incitant²⁵⁸⁷, qualifica a Madrid l'aragonès P. Laín, que és enlluernat per la trepidant vida intel·lectual madrilenya, ciutat que centralitza la

²⁵⁸⁷ Laín, Pedro, op. cit., (2003), p. 91

producció cultural²⁵⁸⁸. A les ciutats, els estudiants també entren en contacte amb la nova cultura de masses. Les noves formes d'oci havien arrelat a Espanya des dels "feliços anys vint"²⁵⁸⁹, dècada de la que s'ha dit que Espanya es fa "moderna"²⁵⁹⁰. L'exponent per excel·lència de la cultura de masses és el cinema. Les sales multipliquen i projecten les grans estrenes de Hollywood, que marquen tendència en vestimenta, la gestualitat o la conducta dels joves, segment del mercat al que van dirigits aquests productes. S'imposen a taquilla les últimes estrenes internacionals, però simultàniament el cine espanyol entra en una "primera edat d'or" que li permet pugnar amb el nord-americà en difusió i recaptació²⁵⁹¹. És un cine predominantment d'evasió, que no reflexa les commocions socials del període, però que és un canal de transmissió d'uns valors ideològics burgesos (aquest silenciament de les mobilitzacions popular ja és, de per si, ideològica)²⁵⁹². Un dels gèneres més recurrents a les pantalles és "l'espanyolada", pel·lícules impregnades de "tipisme" costumista molt del gust populista de l'època, entre les que es troben, entre les mostres de més qualitat, els films de Florián Rey (*Nobleza baturra*, *Morena Clara*, *La aldea maldita*), o Benito Perojo (*La verbena de la Paloma*), directors (especialment el primer) que pretenen plasmar en imatges les essències racials del veritable poble espanyol, no exempt de salvatgisme però en les que descolla la seva "noblesa" i unes virtuts com l'honra o la castedat femenina, embrutides per l'èxode rural a les ciutats i que actuen com autèntics aspersors de valors i nostàlgies antimodernistes²⁵⁹³. El gènere més taquiller és la comèdia burgesa, que evoca els somnis impossibles de les classes mitjanes (ascens social, apassionades aventures amoroses...) i que consolen l'espectador de la frustració matutina del seu treball rutinari, en un context en el qual, endemés, la classe mitjana s'ha d'estrènyer el cinturó a causa de la crisi i viu amb la perpètua inquietud que els desposseïts s'alcin d'una vegada per totes a reclamar allò que legítimament els hi pertany, un fantasma que el cine també evoca a través de la metàfora en el gènere de por i misteri.

²⁵⁸⁸ Mainer, José-Carlos, op. cit., (2006), p. 79

²⁵⁸⁹ Pels canvis relatius a la vida quotidiana i als espectacles com un producte característic de la cultura de masses, veure els capítols 6 y 7 del llibre coordinat Carlos Serrano y Serge Salaün, *Los felices años veinte*, editat per Marcial Pons.

²⁵⁹⁰ Vila-San-Juan, José Luis, *La vida cotidiana en España durante la Dictadura de Primo de Rivera*, Barcelona, Argos Vergara, 1984, p. 112. També en aquest aspecte s'està revisant l'*Spain is different*. De fet, a l'Espanya neutral de la guerra mundial, de la bonança econòmica amb peus de fang, paradís per agiotistes, estraperlistes, contrabandistes i altra fauna de l'estil, prosperen aquests espectacles de la cultura de masses potser abans i tot que en altres països més moderns.

²⁵⁹¹ García Fernández, Emilio C., *El Cine español entre 1896 y 1939: historia, industria, filmografía y documentos*, Barcelona, Ariel, 2002, pp. 34-39.

²⁵⁹² Gubern Román, *El cine sonoro en la II República (1929-1936)*, Barcelona: Lume, 1977, p.97.

²⁵⁹³ Per Gubern, el gènere es caracteritza per una "sublimació idealista del tipisme diferencial de les zones rurals econòmicament deprimides i de la coloració feudal, i definida per l'exaltació de l'agrarisme (amb un to caciquista i latifundista) per un nacionalisme xenòfob, pel seu masclisme antifeminista i per una concepció religiosa ultraconservadora", p.127.

No és casualitat que l'auge del cine coincideixi amb el declivi del teatre. Aquest és objecte de debat entre els intel·lectuals, que discuteixen la manera d'actualitzar un teatre de qualitat, però a la vegada popular (tant en la seva temàtica com a la seva difusió), que pugui defensar-se de la competència depredadora del cinema. Segons L. Araquistain, el teatre espanyol s'havia "aburgestat", les companyies teatrals no s'arrisquen i s'abonen a vulgars sainets adaptats al paladar burgès com la dels germans Álvarez Quintero, Muñoz Seca o J. Benavente, que els hi asseguren un bon pessic a taquilla, comèdies que reflecteixen la mentalitat del seu públic, les classes mitjanes d'ordre, en les que es satiritzen les noves costums socials que acompanyen el reformisme republicà, com el divorci (un dels grans arguments de la comèdia burgesa, que també es satiritza en films com "Madrid se divorcia"), i es recorda amb nostàlgia el Madrid predemocràtic, en les que s'ofereix una estilització simpàtica de les classes populars, molt distant de "l'obrer conscient". Cal una rentat de cap a peus del teatre, no només del seu contingut i estètica, sinó també del seu públic²⁵⁹⁴. Enfront d'aquesta dramaturgia burgesa de nyigui-nyogui, el sentir comú és que el nou teatre ha de ser servir per educar "al poble", ja sigui en els valors cívics, per la seva emancipació social o en procura de patriotisme. A esquerra o a dreta, l'art ja no pot ser un *divertimento* insubstancial, sinó que ha de ser *compromès*, útil i edificant per l'espectador. El projecte de la intel·lectualitat republicana és la de d'una regeneració del poble a través de la Cultura, una revolució sense sobresalts, idealista, en la qual, la transformació de les consciències a través de la l'educació sigui condició prèvia pel benestar material²⁵⁹⁵, en la tradició genuïnament krausista. El teatre esponsoritzat pel govern, el de les "missions pedagògiques" o el "teatre universitari", amb companyies ambulants com La Barraca (sota la direcció artística de Lorca), que es desplacen per les comarques més depauperades de la geografia espanyola, és un nou tipus de teatre compromès que té com a finalitat socialitzar el poble en valors de progrés²⁵⁹⁶. En el sentit contrari, una gran estrena del moment és *El Divino Impaciente*, de Pemán, un escenificació de la vida de Sant Francesc Xavier que es converteix en un símbol de la "resistència" clerical a la cultura laica republicana²⁵⁹⁷. Aquest teatre popular rescatarà les obres clàssiques

²⁵⁹⁴Les opinions d'Araquistain sobre el teatre, a Holguin, Sandie, op. cit., p.82. Una síntesi de conjunt sobre les discussions entorn del teatre entre autors de dretes i esquerres, veure el capítol de Lentzen, M. "¿Teatro de masas o teatro de 'mito, magia, misterio'?". En torno a la discusión sobre el teatro a mediados de los años treinta en España", *Vencer no es vencer. Litteratura e ideología del fascismo español*, Frankfurt am Main: Veuert, 1998, pp. 121-130. Sobre un dels portaveus del "teatre de masses", Sender, i el seu punt de vista sobre la decadència del l'art burgès, anàloga a la d'Araquistain, les pàgines de l'obra de José-Carlos Mainer, op. cit., (2006), pp. 62-70.

²⁵⁹⁵Tuñón de Lara, M, op. cit., (1977), 261-263. Tuñón considera que és començar la casa per la taulada això de posar a disposició dels jornalers uns bens culturals quan no tenen res a dur-se a la boca. Primer, cal transformar la base i la il·lustració vindrà a continuació.

²⁵⁹⁶ Fernández Soria, José M^a, op. cit., (1997), pp. 79-101.

²⁵⁹⁷ L'obra de Pemán és un símbol que se sol representar en tots els congressos o celebracions d'entitats catòliques com les federacions d'estudiants catòlics i tradicionalistes, les associacions en defensa de la família i l'educació confessional... Aquells anys es dignifica el teatre les peces teatrals de Lorca, com *Yerma* o *Bodas de Sangre*, retrat de l'hermètica i tenebrista

dels grans dramaturgs espanyols del Segle d'Or, com Calderón o Lope. És, per tant, poc innovador estèticament. Els nous creadors compromesos, els “nou romàntics” de l'esquerra o de la dreta, conceben l'avantguarda com un *capritx burgés* ja superat. Iconoclàstia estètica i subversió política no són antagònics, tal volta els recursos estètics avantguardistes s'han naturalitzat en les obres dels joves creadors, doncs l'art ja no podia ser el mateix després de la ruptura dels *ismes*. Hi ha molt de mite en una suposada ruptura *estètica* abrupte entre la dècada dels vint i els trenta, en el cas espanyol, de l'art “deshumanitzat” al “nou romanticisme”. El que si ha passat a la històrica és l'esteticisme pur, doncs l'art és concepció com una forma d'acció política²⁵⁹⁸. Normativitzar els cànons estètics, sense deixar espai obert per l'experimentació avantguardista (la gran batalla de les avantguardes es va lliurar contra l'*academicisme*; la mort de l'avantguarda pot restaurar ara un academicisme o millor dit, un antiacademicisme antiburgés en forma de “realisme” o nou “classicisme” que eludeix les aportacions expressives de l'avantguarda, com aquest pedrera per la creativitat artística que és l'*inconscient*, que passa a ser sospitós; o fins i tot, un avantguardisme estereotipat), contribueix a la rigidesa i estandardització de les obres, i pot conduir, sobretot en el cas dels autors de segona categoria, a una submissió funcional de l'obra, que perd així la seva condició essencial de lliure efusió de la creativitat humana.

Amb l'arribada de la República, la censura moral sobre la producció bibliogràfica es relaxa, de manera que tenen via lliure per la seva publicació obres polítiques i científiques (i també eròtiques i llicencioses, etiquetes amb la que els retrògrads engloben, però, totes els treballs que ofenen la seva moral puritana, inclòs els tractats sobre anatomia). Els joves devoren literatura política en edicions de baix cost. Mentre que el fulletó per entregues entra en crisi, les col·leccions de llibre polític viuran un moment dolç de gran difusió. Per les plomes de la dreta, aquesta literatura subversiva accessible a qualsevol butxaca, a la venda en carretons ambulants o als quioscos, intoxica la ment de les joventuts (a la que, com sabem, s'ha de preservar de tot contacte polític, o, millor dit, només si aquest és de tendències progressista) i ha estat responsable de la revolta dels joves contra la monarquia. Gràcies al desenvolupament dels mitjans de comunicació (radio, premsa escrita, noticiaris), les tipologies de cultura

moral puritana de l'Espanya profunda, que susciten un gran escàndol entre l'opinió pública conservadora. És habitual que la burgesia conservadora que assisteix a una de les obres teatrals escrites per autors republicans com García Lorca o Pérez de Ayala, (autor de la polèmica *La vida en un colegio de jesuitas*) dirigides, moltes d'elles, per l'incombustible Rivas Cherif, cunyat d'Azaña, acabi per provocar altercats al pati de butaques. Notícia sobre incidents durant la representació de *Yerma* de Lorca, a Esteban José, *El Madrid de la República*, Madrid: Sílex, 2000, p. 149. Sobre *Yerma*, opina el crític del diari *La Clase Media*, *no hemos ido a ver, y que, según un colega, es una porquería desagradable obscena de fondo y forma*, nº 22, gener de 1935, p.3.

²⁵⁹⁸Per exemple, la literatura política pel consum d'un públic popular tenen unes il·lustracions innovadores i atrevides obra d'artistes revolucionaris com Josep Renau o Helios Gómez.

de masses aterren ràpidament; s'escampen nous balls (*charleston, fox-trop, jazz*) noves modes en el vestir, esports (com el *rugby*), tractament corporal, avenços tecnològics... novetats totalment pecaminoses per les mentalitats conservadores. Una altra manifestació de la cultura de masses és la propagació dels mitjans de comunicació, com la radio, entorn de la qual s'arremolina la família a unes hores determinades per escoltar els noticiaris o entretenir-se amb la música o els serials (l'horari fix dels programes quartera el temps lliure de l'audiència, que es fa més casolà), i, amb una premsa de més tirada i més eclèctica (general, local, regional, esportiva, il·lustrada, professional, de partit...), s'incrementa el caudal d'informació que rep la societat, començant a ser moneda de canvi el terme "opinió pública". Una forma per antonomàsia de la cultura de masses és l'espectacle, del que s'ha dit que és la presentació seductora del capitalisme en la societat consumista i que envaeix tots els territoris, no només els *mass media* sinó també la política, ara "política-espectacle". Els "estímul" i "sensacions" que ofereix l'espectacle tenen un efecte estupefaent que atueix l'esperit crític i sublima les insatisfaccions quan les vies de participació política són limitades. L'espectacle és per tots els públics, de manera que és uniformitzador, tot i que en el seu interior encara es manté la divisió classista (en el futbol, per exemple, la diferència de localitat entre el "galliner" i la tribuna...). L'espectacle preferit dels espanyols és el futbol, tot i que segueixen vigents altres distraccions tradicionals com els braus o la sarsuela.

La República remou els obstacles per un procés de canvi de costums i usos socials (com la censura moral de l'Església, que almenys ja no és *oficial*), que venia guanyant terreny i que ara corre parell a la transformació institucional. Un procés que el periodista i gran caçador de tendències Corpus Barga anomena una "revolució sorda"²⁵⁹⁹, incardinada amb els fets polítics, però, inclòs, més decisiva que ells mateixos. De fet, arriba a dir el cronista, com es pot comprovar, poc amant d'una interpretació materialista del les transicions històriques, aquesta revolució hauria esberlat la monarquia, doncs les costums ja estan "republicanitzades" abans de la proclamació de la República, i res pot el primitiu aparell repressiu de l'antic règim contra aquesta revolució de les consciències. Amb l'arriba de la República, es sanciona legislativament la laïcització del que s'anomena els gran "fets vitals": així, la llei del divorci autoritza una supressió del sagrament matrimonial, mentre que la secularització dels cementiris dona validesa als enterraments laics. Els rituals civils, per tant, proporcionen una alternativa als "ritus de pas" catòlics, naturalitzats en la cosmovisió cristiana com allò

²⁵⁹⁹ Barga, Corpus, *Paseos por Madrid*, Madrid, Júcar, 1987, p. 127

que dona sentit a la vida d'una persona i l'ungeix per la vida vertadera ultraterrena. Amb la nova legislació, un pot no ser batejat, ni fer la comunió, ni confirmació, no rebre educació catòlica a les escoles públiques, d'on el crucifix ha estat enretirat, casar-se civilment i trencar el vot matrimonial, i, finalment, rebre sepultura en terra no consagrada. Segons Mary Vincent, la República *threatened the entire infrastructure of national catholic culture*²⁶⁰⁰.

També es produeix un salt qualitatiu en els drets civils de les dones. Les dones obtenen de la República el dret a vot (amb sospir de lamentació entre les esquerres, inclòs, en alguna diputada com M.Nelken), i es fan tímids progressos amb l'homologació laboral amb els homes. Tant en l'àmbit laboral, com en el polític, s'eixampla la seva presència pública. La relació entre sexes es fa més fluida: ara, nens i nenes comparteixen, des de menuts, espais comuns gràcies a l'establiment de la coeducació a l'Escola Única. El nombre de dones matriculades a la universitat també augmenta, tot i que moderadament²⁶⁰¹. Les dones "modernes" senten una major desinhibició cap el cos, cuiden el seu físic, fan esport. També es posen les bases per sanejar la sexualitat, i es difon l'ús de l'anticonceptiu per a prevenir malalties venèries i impedir embarassos no desitjats. Això amplia el marge de llibertat per a la sexualitat fora del matrimoni, i no força a casoris precipitats, i, com a conseqüència, la taxa de nupcialitat descendeix a mínims històrics, mentre que l'edat de matrimoni s'eleva (27-28 home, 24-25 dones al 1935²⁶⁰²). A la vegada, la natalitat davalla, i Espanya entra, a poc a poc, en un règim demogràfic modern. Per la mentalitat conservadora, aquest poti-poti de sexes en els centres educatius, i l'higienisme aplicat a les pràctiques sexuals és una impudícia. Realment, l'opinió conservadora no tenia tants motius per alarmar-se, ja que els dictats de la moral burgesa sobre la quotidianitat no van variar en demesia²⁶⁰³. No es promou una "revolució de la quotidianitat", llevat honroses excepcions, entre les que destaca alguns sectors de l'anarquisme²⁶⁰⁴. Aquest si percep la necessitat de desmantellar, no només dels mecanismes de poder burges, sinó també els "micropoders" que s'exerceixen en espais reduïts, com l'escola o la llar. És el

²⁶⁰⁰Mary Vincent, en el seu estudi sobre el catolicisme a Salamanca, captura l'impacte d'aquesta prohibició del culte catòlic públic entre els catòlics de base, que acaben seguint els postulats polítics ultres d'una jerarquia, que no comparteixen per defecte. Alguns polítics republicans, com De los Ríos, ja se'n van adonar de com perjudicial podien ser aquestes mesures per l'estabilitat republicana. Vincent, Mary, *Catholicism in Second Spanish Republic: religions and politics in Salamanca, 1930-1936*, Oxford: Clarendon Press, 1996, p.184. Curiosament, Ledesma també és de l'opinió que aquestes mesures secularitzadores, a part de ser xavalla revolucionària, provoquen més desafecció que altres reformes de més envergadura.

²⁶⁰¹ 1020 dones per 10.561 homes a la universitat de Madrid en el curs 1933-1934. Dades extretes de la *La universidad en Madrid: presencia y aportes en los siglos XIX-XX*, Madrid: Consorcio para la Organización de Madrid, Capital Europea de la Cultura 1992, Secretaría General del Consejo de Universidades, 1992, p. 250.

²⁶⁰² Aguado, Anna; Ramos, María Dolores, op. cit., p. 183

²⁶⁰³ *Ibdm.*, pp. 193-194.

²⁶⁰⁴ Són bucs insígnia en aquesta revolució llibertària en allò personal (relacions entre sexes, higiene, esport...) la *Revista Blanca*, dirigida per Federico Urales i la revista valenciana *Estudios*, dirigida pel metge Fèlix Martí.

societarisme obrer qui apadrina la modernització de les costums, avançant-se a una antiquada burgesia que, a diferència d'altres països, no ha liderat aquest procés, sinó que l'ha boicotejat o simplement, a donat una capa de pintura a una mentalitat tradicional. Només cal comparar dues revistes com *Mundo Gráfico*, revista gràfica de “tendències” de consum burgès, dirigit a un públic sobretot femení, on el rol de les dones segueix sent el tradicional (però ara vesteixen a la moda), i el consultori de la *Revista Blanca*, on homes i dones treballadores s'atreveixen a demanar consells sobre política, salut i sexualitat: són de dos segles diferents.

De qualsevol manera, en la mentalitat tradicional catòlica, el clima moral és calamitós, obscenitat, impúdica mescla de sexes, vicis, immoralitat... tot això provocat per la nova cultura de masses tolerada pel govern, i la irreligiositat incentivada per aquest amb les lleis de laïcització, que dissolen les més bàsiques de les normes morals de la civilització occidental. Se'n fa una lectura política d'aquesta crisi moral, i també es plantegen solucions polítiques. Els retrògrads tenen la impressió que Madrid està com Berlín dels la dècada dels vint, i que cal alguna autoritat que posi ordre.

Els falangistes participen, puntualment, d'aquesta creuada contra la immoralitat pública, tot i que no és un tema prioritari per ell. Per exemple, es dediquen a amenaçar als quiosquers que distribueixen el que ells anomenen “literatura pornogràfica”²⁶⁰⁵. Generalment, els seus mòbils són més polítics que morals, i sempre atribueixen causes polítiques al llibertinatge (democràcia i pèrdua de valors són fenòmens concomitants²⁶⁰⁶), de manera que, eradicant el règim actual i constituint el nou Estat, la moral nacional, la preeminent, podrà harmonitzar amb una recta moral personal²⁶⁰⁷. Pels falangistes, el parlamentarisme és un sistema genèticament immoral, perquè els partits només persegueixen el lucre propi i no el benefici del país, els diputats només cerquen grimpar per rebre càrrecs ben remunerats i sucoses comissions, perquè es falseja la informació mitjançant una premsa “untada” (fons de rèptils), es concedeixen concessions a canvi de suborns... És, en definitiva, un sistema que tendeix, per inèrcia, a la corrupció. La mesquinesa, per tant, no és una novetat, sinó un llarg procés de descomposició secular contra el que és inútil *variar la materia maloliente del tiempo viejo en moldes de diversos regímenes, de diversos partidos, de diversos Gobiernos*²⁶⁰⁸. Aprofitant els escàndols de corrupció de l'administració radicalcedista, Falange es postula com un “Front Moral”, situant-se en un pla de puresa per sobre la

²⁶⁰⁵ Revistes com *La Traca* o *Fray Lázaro*, exhibeixen caricatures de frares concupiscents: Corniero, A., op. cit., p. 72 .

²⁶⁰⁶ Serveixi com exemple una metàfora musical d'un anònim seuista: *la generación de la República ha caído en la abyección (sic) de los regodeos de la “rumba” y en la epilepsia del “fox”*. “Mal presente y remedio futuro”, *Haz*, n°1, 26 de març de 1935, p. 5

²⁶⁰⁷ La moral nacional és el caràcter de l'ésser espanyol, que és anterior i superior a la moral personal, Ledesma R. op. cit., pp. (1968), pp.238-290.

²⁶⁰⁸ “Tabla rasa”, *Arriba*, n° 15, p.1

política, que vol ser equidistant de les dues coalicions que es presenten a les eleccions de febrer de 1936²⁶⁰⁹. La democràcia, aliena al poble espanyol, perverteix els valors inherents a la seva personalitat.

Un diferència entre l'associacionisme catòlic i el falangista és que el primer no és mixta, nois i noies s'enrolen en associacions diferents en virtut del seus respectius rols. I perquè la mescla de sexes convida a la fornicació. Aquest és un altre argument que reforça l'opinió dels enemics de l'associació d'estudiants catòlics sobre el seu caràcter sectari i antiprofessional, ja que no representa als estudiants en genèric, sinó només a aquell amb unes determinades creences, i que, a més, sigui mascle. Les dones no poden pertànyer a Falange, però el SEU pressiona perquè les companyes puguin formar part del sindicat, com així fou. El SEU constitueix la seva pròpia Secció Femenina, que és i, en certa mesura, sempre serà, independent de la Secció Femenina²⁶¹⁰. Ara bé, el paper de les dones dins el sindicat sempre fou subsidiari al dels homes, i sempre li foren assignen tasques que es consideraven escaients a la seva condició femenina²⁶¹¹.

Els falangistes no són joves de rosari que zelin per la conservació de l'espiritualitat pública, com fan les associacions juvenils d'apostolat. Les noves costums morals, la desinhibició de la gran ciutat són repulsives, perquè són burgeses. Els joves falangistes són *antiburgesos*, la qual cosa no és el mateix que *anticapitalistes* en el sentit d'una transformació de les relacions de propietat. Fills d'aquesta classe, es rebel·len contra seu sistema de valors²⁶¹², i amb més èmfasis en quan són acusats de "senyorets" per les organitzacions obreres. Repudien l'hedonisme, l'abúlia, el gust per l'evasió (que s'expressa a través d'un tipus de cinema i de literatura insubstancial i depassada) de la mentalitat petitburgesa, així com el seu relativisme moral, la seva fe religiosa *light* i la seva indiferència política. El seu estereotip és el del *revolucionari professional*, meitat monge, meitat soldat, auster, hieràtic, ascètic. Admiren la sobrietat de l'obrerisme tradicional, de fet, anarcosindicalistes, comunistes o socialistes van fer gal·la moltes

²⁶⁰⁹Ens referim a les denúncies per immoralitat al partit radical i als seus encobridors arrel del cas de l'estraperlo, o de l'expedient Nombela. Quan el cabdill falangista parla de moralitat ho està fent en clau política. Veure, p. ex. el discurs de clausura, del II Congrés Nacional de FE-JONS, p.705: *felices los que gozamos juntos de esta alta temperatura espiritual, (...) porque fuera de aquí (...) es tal la melancolía, es tal el tedio que se siente, está ya, después de esa bazofia turbia que acabamos de tragarnos hace unos días (...) que los que concurrimos a este ámbito (el congrés dels diputats), hemos perdido en nuestro estómago hasta la aptitud para la náusea.*

²⁶¹⁰Richmond, Kathleen, *Las mujeres en el Fascismo español. La Sección Femenina de la Falange, 1934-1959*, Madrid: Alianza, p.2004, pp.177-178.

²⁶¹¹La que fou cap de la Secció Femenina del SEU, Mercedes Formica, presenta al Primer Congrés del SEU una ponència sobre bordats del jou i les fletxes, tot i que ella ho nega (p.158 de les seves citades memòries) i afirma que la seva ponència versà sobre la borsa del llibre de text. Però el primer tema apareix a les pàgines d'Haz; Jato, D., op. cit., p.152..

²⁶¹²Diu José Antonio en un discurs en vila de Callosa de Segura: *se nos tacha que no somos obreros, y, precisamente ese es nuestro mayor mérito: el de combatir un Estado como el actual, en el que por nuestras condiciones sociales solamente hemos de disfrutar de beneficios y defender la implantación de otro Estado en el que la vida para nosotros habrá de ser mucho más dura, Primo de Rivera, José Antonio*, "Resumen del discurso pronunciado en Callosa de Segura (Alicante) el día 22 de Julio de 1934", *Obras Completas...*op.cit., p. 290.

vegades d'una ètica mústia i puritana, en el sentit cristià de la paraula, que vol donar exemple contra un oci popular poc edificant i contra la desvergonyida xauxa burgesa. Els falangistes comparteixen aquesta conducta enterca i severa; però ells s'oposen a la "relaxació moral burgesa" perquè dissol els valors nacionals, i posa en perill tot un mode de ser autèntic, casi extint en la ciutat, per la presència en ella d'agents de despersonalització d'allò espanyol.

La mediocritat de certa cultura de masses també els enerva. L'esquerra revolucionària és igualment detractora d'una cultura de masses de baixa estofa, que idiotitza a les classes populars, uniformitza gustos estètics a nivell mundial i, consegüentment, fomenta el pensament únic. Això no vol dir que repudiïn els mitjans de comunicació de la nova cultura de masses, com poden fer els seus coetanis catòlics. Han digerit la cultura moderna i només ataquen les seves expressions antinacionals o intranscendents. Per exemple, no es dediquen a la caça de bruixes contra el cinema de Hollywood, (*hobby* preferit de moltes congregacions catòliques juvenils²⁶¹³) tot i que reneguen d'un cinema que sigui pur entreteniment sense polpa política ni patriòtica i boicotegen, en canvi, el cine fòrum organitzat pels comunistes²⁶¹⁴. El cinema soviètic, però, és combatut pels joves falangistes pel seu fons polític, però no per la seva factura, al contrari, es pren com a referent d'un nou cinema en el qual les masses són els protagonistes, enlloc de les edulcorades comèdies romàntiques burgeses al ús *hollywoodiense* i enlloc del selecte i subjectivista cinema d'autor. Pels joves falangistes, veure cinema soviètic o cinema feixista com la *Camicia Nera* de Forzano (en la qual, inspirant-se en el cinema soviètic, es representa les masses en la Marxa sobre Roma), pel·lícules mal vistes pel govern pel seu contingut subversiu, pot ser un acte de rebel·lia contra la cultura oficial. A diferència dels intel·lectuals elitistes, que menyspreen totes aquelles manifestacions de la cultura de masses com el cinema, la premsa, la radio... els falangistes no són apocalíptics, sinó integrats. La cultura de masses uniformitza els gustos estètics i això ja els hi va bé: és, de fet, un instrument dels règims totalitaris per "plegar ànimes". Però postulen una altra cultura de masses, d'altres mires patriòtiques i espirituals, a la materialista i xarona com la nordamericana.

²⁶¹³ Pels propagandistes catòlics, els cinema encoratge comportament immorals i actituds públiques inadmissibles. Associacions catòliques com la dels "pares de família" organitzen sidrals de protesta contra el cinema com la "setmana de lluita contra el cinema immoral", que és gairebé tot el cinema amb un mínim contingut eròtic o polític d'esquerres. La pressió dels pares de família preocupats té èxit quan la CEDA arriba al poder. En la campanya contra la pel·lícula de Marlene Dietrich *The Devil is a Woman*, considerada injuriosa pels espanyols, s'aconsegueix que es prohibeixi la seva emissió a Espanya i Gil Robles, ministre de Guerra, força a la productora a destruir les cintes. Holguín, Sandie, op. cit., p.136. Veure també López, Pablo "los católicos y el cine", *Católicos entre dos guerras: la historia de España en los años 20 y 30*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2006, pp. 305-26.

²⁶¹⁴ Assalt al cinema Novedades mentre es projecta "Los soviets deportivos". Veure Jerez Riesco, J.L, op. cit., (2006), p.97. Un altre sabotatge feixista a un passi de cinema soviètic té lloc al 4 de juny de 1935 en el cine Flor.

Com els cercles *völkisch* a Alemanya²⁶¹⁵, els nacionalistes espanyols acusen un malestar contra el risc d'americanització de la cultura autòctona, i, com a conseqüència, de degeneració racial per la invasió de la negritud, el *tumult negre*, que, amb els seus estils musicals com el *jazz* o el *swing*, els seus balls incitants i el quasi nu de *vedettes* com Joséphine Baker, posen en perill la inveterada autenticitat nacional. Un risc d'americanització que també és conjurat per l'esquerra, però des d'una perspectiva humanista, com en el *Poeta en Nueva York* de Lorca²⁶¹⁶. Amèrica, segons el nacionalisme reaccionari, és un poble sense memòria, infusa de les sobres d'Europa, que espargeix per l'orbe els miasmes dels seus valors immorals per a corcar els ciments de la civilització del vell món. En el cas espanyol, se suma un greuge afegit, doncs EUA és també la nació heretge, que va derrotar, mitjançant vesànies, a les tropes espanyoles al 98, li va usurpar les seves darreres colònies i va sotmetre al jou imperialista a Hispanoamèrica²⁶¹⁷. Però els feixistes no detesten a EUA per ser el paradigma de la modernitat, sinó per l'estil de la seva modernitat, a la que oposen una altra concepte d'ella²⁶¹⁸.

L'altra accepció del concepte d'americanització fa referència al grancapitalisme i els nous mètodes d'organització científica del treball. L'anticapitalisme falangista s'ha d'entendre com un refús al "mal capitalisme" a l'americana, a l'anar-i-venir sense control del capital transnacional, que s'immisceix il·legítimament en les economies nacionals²⁶¹⁹, i a la pràctica especulativa que delma la petita i la mitjana propietat. L'industrialisme²⁶²⁰ no és només un sistema productiu, és una civilització descastada, que arrasa amb les formes de vida i de treball tradicionals, arrossegant a l'artesà a la proletarització, i, com a conseqüència, a la ciutat. L'artesà, que en el seu taller familiar

²⁶¹⁵ Algunes pinzellades sobre l'americanització (entenen aquesta com l'*american way of life*, encara que el terme també s'aplica a la "nova organització científica del treball, el que sinòpticament es coneix com taylorisme) a la República de Weimar, veure el capítol de Strohmeyer, Klaus, "Armonía aparente y crisis latente", *Berlin, 1919-1933...* op. cit., pp. 113-124.

²⁶¹⁶ Sobre la deshumanització de la gran ciutat i el malson tecnològic a Lorca, l'assaig de Cano Ballesta, J. op. cit., pp. 267-295.

²⁶¹⁷ Per l'antiamericanisme en el primer franquisme, veure Fernández de Miguel, Daniel, "El antiamericanismo en la España del primer franquismo (1939-1953): el Ejército, la Iglesia y la Falange frente a Estados Unidos", *Ayer*, nº 62, (2006), pp. 257-282. Aquest autor delinea les actituds envers Amèrica de tres punts del règim, l'Església, l'Exèrcit i la Falange. Mentre que l'antiamericanisme eclesial radica en la defensa dels valors tradicionals contra la invasió de la immoralitat a través del cine, i de la religió catòlica contra la "pàtria protestant", i pel "quixotisme reaccionari" dels militars, en la superioritat de l'esperit sobre la tècnica, la crítica falangista va adreçada al refús a l'expansionisme d'E.E.U.U sobre Sudamèrica i també, tot i que forma minoritària, a la crítica sobre el model polític i econòmic nordamericà, però no sol recórrer a arguments antimodernistes ni antitècnics. L'autor adverteix, però, que es tracta de diferències de matís, doncs els tres actors comparteixen un mateix refús, més o menys explícit fins i tot als anys cinquanta, i molts arguments comuns, no endebades la seva confusió dins el mateix règim.

²⁶¹⁸ En el cas italià, hi ha una imatge ambivalent de EUA segons el moment i el personatge, entre la fascinació i el menyspreu. Ara bé, l'antiamericanisme no descansa en una prejudici antimodern sinó en una disjuntiva entre modernitats, Gentile, Emilio, "Impeding Modernity: fascism and the ambivalent image of United States", *Journal of Contemporary History*, Vol. 28, nº 1, (1993), pp. 7-29

²⁶¹⁹ Basta prestar atenció a la propaganda antiamericana de Ledesma durant la vaga dels obrers de la Telefònica, (empresa amb accionariat nordamericà), que li permet conjuminar nacionalisme i anticapitalisme. Ledesma, R. "El rapaz capitalismo extranjero. La vergüenza de la telefónica", *Obras Completas...* op. cit., v.III, p. 263

²⁶²⁰ Fernández-Cuesta, R. "La desesperación de los jóvenes. Algunos elementos del drama de Occidente", *Haz*, 2 de novembre de 1935, p.5

controla tot el procés productiu i posseeix la propietat sobre el producte acabat, és transferit a la cadena de muntatge, en la qual es converteix en un peça reemplaçable de la maquinària productiva i on se li sostreu la plusvàlua, que per Primo de Rivera no consisteix sinó en un perjudici ètic: l'embrutiment de l'obrer, condemnat a un treball mecànic, sense solta ni volta, que fa a disgust, i, per això, es rebel·la²⁶²¹. Els falangistes creuen que l'alienació obrera i la seva conducta rebel finalitzarà amb la dignificació del treball manual, que es farà inculcant a l'obrer el valor capital de la seva funció en l'economia nacional. L'americanisme productiu és pernicios perquè imposa la llei del número, de la quantitat per sobre la qualitat²⁶²², la matèria sobre l'esperit. Deshumanitza a les persones fins a objectivar-les en matèria primera en un societat "formiguer" com la fabril capitalista o la soviètica, en les que regna la matèria desenfrenada. Cert és que, en la retòrica falangista oficial hi ha una exaltació d'un paradís antitecnològic²⁶²³, però els arcaïsmes que l'esquitxen (com el grinyolant elogi joseantonianista a l'esclavisme) no són evocacions nostàlgiques d'un passat precapitalista, sinó punts de referència o, simplement, ús d'un llenguatge simbòlic i emotiu que enuncien un projecte del pervenir, que ha de ser postcapitalista. La modernitat industrial és acceptada com *status quo* irreversible i aprofitable per l'engrandiment nacional, encara que es vulgui mitigar els seus efectes negatius sobre l'espiritualitat. No s'ha d'oblidar, per altra banda, que hi ha un sector en el feixisme espanyol que expressa la seva sincera atracció per les novetats tècniques de la societat industrial, com el Ledesma lector de la revista francesa *Plans*²⁶²⁴ i fascinat per la producció en sèrie, les noves tecnologies i el criteri d'eficàcia, paraula comodí de zamorà, que tradueix del principi tecnocràtic de la *competenza* del feixisme italià. També a l'extrema dreta hi ha partidaris d'una modernització autoritària, cas de Calvo Sotelo, segurament l'únic dels teòrics de la dreta que es mostra públicament favorable a l'industrialisme i el capitalisme (la dreta tradicionalista en blasma, respectant la lletra de les encíclics i advoca per un règim corporatiu cristià), tot i que políticament impureses i actualitzat al socaire de la nova conjuntura econòmica mundial, inspirant-se amb les noves tendències de planificació estatal i economia mixta²⁶²⁵. El Maeztu del "sentit reverencial del diner", quan examina les causes de la decadència d'Espanya, pondera que aquesta s'ha quedat endarrerida respecte als països del nord perquè va donar preeminència de la fe

²⁶²¹ Un anàlisi sobre el capitalisme de J.A. Primo de Rivera, "Ante una encrucijada en la historia política y económica del mundo", *Obras Completas...* op. cit., pp. 487-512.

²⁶²² Aguado, Emiliano "Nuestra generación ante el comunismo". Parte III: el fracaso de la democracia", *La Conquista del Estado...* op. cit., pp. 305-307

²⁶²³ Com l'anomena Cano Ballesta en l'obra ja citada, pp. 299-312

²⁶²⁴ Dirigida per un ex militant del Faisceau de Valos, P.Lamour, una revista, segons Sternhell, vanguardista, modernista, "suport quasi ideal d'un feixisme amb la vista posada en la tècnica, els gratacels de ciutat de Gropius i Le Corbusier i l'art de Léger", Sternhell, Z.; Sznajder, M.; Asheri, M., op. cit., p.144.

²⁶²⁵ Punset Blanco, R. op. cit., p.585.

per sobre el progrés. Com Weber i la seva història diferencial d'Europa segons les dues àrees, protestant i catòlica, però admirant la decisió d'Espanya i repudiant-la al mateix temps per haver frenat el seu desenvolupament. No tan lluny, per tan d'un Ledesma que en el seu *Discurso a las Juventudes de España* revoluciona la interpretació sobre el declivi espanyol atribuïnt-lo també al menyspreu a la tècnica. Maeztu creu que el "miracle espanyol" passa per una sort de fusió entre l'ètica i la tècnica, de la teologia i el capitalisme²⁶²⁶. Si la suma nazi és la tècnica+la raça, la fórmula espanyola és tècnica més espiritualitat. No en va, l'extrema dreta espanyola enveja les vies de modernització de països com el Japó o la Turquia de Kemal²⁶²⁷ Maeztu, com Calvo, surt del guió del pensament normatiu de la dreta, doncs és un americanòfil convençut i creu el model d'Estats Units s'ha de transportar a Espanya, tot i que espiritualitzant-lo²⁶²⁸. No és cert, doncs, que el feixisme espanyol sigui, per enter, antimodernista en matèria d'organització econòmica. Com en tot moviment feixista, hi ha diverses tendències, i el règim franquista, com a l'Alemanya nazi, a l'Itàlia feixista o, més clarament, a Vichy, hi conviuran modernitzadors amb tradicionalistes.

En el pensament tradicionalista, el ser autèntic espanyol s'ha extingit a la ciutat, on convergeixen totes les potències de desnacionalització, principalment, les doctrines revolucionàries estrangeres, que, amb sagacitat de Pèrfida Albió, introdueixen l'opi de la cultura de masses i la desimboltura moral entre els més joves. Contra el Madrid "capital republicana", que personifica la nova Babilònia ramera, pecadora i venal, colònia soviètica governada per expatriats a sou de Moscou (*Madridgrado*) les províncies (com a categoria més cultural que geogràfica) s'aixequen en "marxa contra Madrid" el juliol de 1936, com explica J. Ugarte Tellería en la seva fabulosa *La Nueva Covadonga Insurgente*²⁶²⁹. En el falangisme més reaccionari, la ciutat popular-obrera també és l'origen del tots els mals. Tota la cultura republicana urbana cap, sota el punt de vista de l'aristòcrata falangista A. de Foxá, en un carret de venda ambulat de llibre, un *Syllabus* amb rodes que conté:

²⁶²⁶ Opina un jove "revolucionari conservador", el psiquiatre López Ibor, op. cit., p.109.

²⁶²⁷ De Kemal en fa un elogi tan Ledesma com Giménez Caballero a *Genio de España*. Japó és envejable perquè ha tingut èxit en *el enlace entre el suelo casi intacto de una cultura arcaica, lejanísima de la europea y apenas conjugable con ella, con las más finas y arduas conquistas de una ciencia y de una técnica que Europa ha creado en exclusivo monopolio histórico*. Aquestes paraules són un extracte de l'editorial de la revista cultural falangista *Escorial*, de febrer de 1942, n° 16, segurament de la ploma del seu director Pedro Laín, insigne falangista.

²⁶²⁸ Villacañas, José Luís, *Ramiro de Maeztu y el ideal de la burguesía en España*, Madrid, Espasa, 2003, p. 340.

²⁶²⁹ Ugarte Tellería, J., op. cit., pp. 339-369. Per José-Carlos Mainer, "la concepció de la guerra pels alçats, tingué com a centre objectiu l'ocupació de Madrid", Mainer, J-C, "De Madrid a Madridgrado (1936-1939). La capital vista por sus sitiadores", *Vencer no es convencer...* op. cit., pp.181-198

*Volúmenes sexuales, anticoncepcionistas, pornografía pseudocientífica revuelta con los folletos marxistas, viajes a Rusia llenos de elogios, la Vida de Jesús, de Renan; El Capital, páginas revolucionarias de Dimitrov, mientras que en los quioscos se exhibían las revistas picantes, el Muchas Gracias y el Frailazo, heredero del viejo anticlericalismo de El Zurriago, en un tono más violento. Caricaturas de frailes y monjas, interpretaciones humorísticas de la Biblia y biografías desvergonzadas de los santos como un eco, en burla, de El Año Cristiano*²⁶³⁰

El Madrid cràpula de la frivolitat, la desinhibició i l'Eros alliberat ²⁶³¹, és l'estella del pal del Madrid de la lluita de classe, com si de flaqueses morals concomitants es tractessin. Burguesia i proletariat són conceptes execrables per purament urbans, com diria el jonsista gallec Souto Vilas, inspirant-se en la Decadència d'Occident d'Spengler²⁶³², mentre, a províncies, aquesta disgregació no té lloc, doncs prima l'harmonia de la gran família popular. El Madrid dels anys trenta és una urbs en procés de transició cap una metròpolis moderna, sense perdre del tot el seu caràcter provincià.²⁶³³ Els polítics republicans tenen en ment -i el primer de tots, Azaña- modernitzar Madrid per a convertir-la en una autèntica capital europea per la nova República, rentant la cara d'aquell Madrid rústic que, segons Ortega, s'ha deixat satel·litzar, de forma humiliant, per les províncies²⁶³⁴. Amb l'arribada de la República, l'espai urbà matritense es democratitza. Ara, els obrers gosen apropar-se al centre de la ciutat i passejar per les zones d'esbarjo burgés, fet que commociona a l'elit de la ciutat. A. de Foxá expressa aquesta recança per la descomplexada invasió dels carrers per les classes populars: *los obreros ya se atrevían a llegar al centro de la ciudad (...). El 14 de Abril les había enseñado un camino que ya no olvidarían nunca*²⁶³⁵. És aquella *sensación de replez* del món modern de la que parla Ortega a "La Rebelión de las Masas", en el qual *las masas ejercitan hoy un repertorio vital que coincide, en gran parte, al que antes parecía estar reservado exclusivamente a las minorías*²⁶³⁶, viatgen el transport públic, passegen pels parcs de les ciutats, prenen copes als cafès, van a la platja... Una "plenamar plebea" com ho descriu Salaverría en una obra en la qual

²⁶³⁰ Foxá, Agustín de, op. cit., p.97.

²⁶³¹ Així titula un capítol sobre el Madrid llibertí J. Esteban, op. cit., p.173, que més aviat sembla ser una projecció anacrònica de "La Movida". Dona la sensació que les dretes d'aleshores i les esquerres actuals, exageren la llibertat del Madrid d'aleshores. Segurament, la continuïtat moral és prevalent

²⁶³² Souto Vilas Manuel, "Mirando a Galicia. Campo y Ciudad. Revalorización del campesino", *La Conquista del Estado...*op. cit., pp. 110-112.

²⁶³³ Juliá, S. op.cit., (1984), p 184 i és líricament Ugarte Tellería, J. op. cit., p. 310.

²⁶³⁴ Ortega y Gasset, José, *La redención de las provincias y la decencia nacional: artículos del 1927 y 1930*, Madrid, Revista de Occidente, 1931.

²⁶³⁵ Foxá, Agustín de, op. cit., p. 84. *Era ese el nuevo Madrid de los fracasados, los torpes, los enfermos y los feos*, escup amb acritud Foxá (p.210).

²⁶³⁶ Ortega y Gasset, J. "La Rebelión de las Masas", *Obras Completas...*v.IV, p.383.

s'avança a la Rebelión de las Masas” deu anys, “En la vorágine”²⁶³⁷. Al concorre als espais abans gelosament reservats per una minoria acabada, (com la Casa de Campo, parc reial que la República dona a la ciutat) la ciutat adquireix un refrescant to popular. Les cròniques de societat que l'ABC s'obstina a prosseguir, en les quals marqueses encopetades i ducs amb la flor de lis celebren fastuoses recepcions a les seves finques o posen per les càmeres mentre passegen majestuosament per la Castellana, són ja d'un anacronisme vivent. Amb la proclamació de la República, se n'adona el perspicaç periodista Corpus Barga²⁶³⁸, desapareix d'escena súbitament l'alta societat, i el “poble” es converteix en l'actor principal perquè es comença a espolsar el seu estereotip social al que l'havia confinat la ciutat monàrquica. Igualment, els homes de lletres reben, per primer cop, un tractament respectuós. Pels nostàlgics de l'Antic Règim, com Foxá, la vida social de la nova elit republicana, burgés Absolut per dir-ho a la manera de Leon Bloy, mancat d'estil i elegància el repel·leix igual que el plebeisme que s'ensenyoreix del carrer, del que transmet una imatge insultant, representant a les classes populars amb esparracats personatges de baixos fons, que a penes saben pronunciar correctament el castellà. I tota aquesta putrefacció moral és indistingible de l'atmosfera d'emancipació obrera. La representació de la ciutat és una exteriorització del món interior, com la Macondo de García Márquez. Un altre periodista, aquest de dretes (tot i que amb un passat d'universitari progressista) César González Ruano, retrata el nou Madrid (Castellana amunt, fins els nou ministeris, el que ha de ser centre del poder republicà) com una ciutat fantasmal on vaguen figures “borroses” que no es dirigeixen a cap enlloc en especial²⁶³⁹. Un Madrid (governat pels socialistes) avesat al “lletgisme”, insegur, on l'assassinat està a l'ordre del dia, on turbes de joves socialistes salvatges sembren el desordre²⁶⁴⁰: diu González Ruano que de totes les melancolies, la més intensa és la melancolia per l'elegància²⁶⁴¹. Aristocràcia, classes d'ordre tradicionals, elits intel·lectuals conservadores o figures centrals de la societat, com ara professionals liberals, així com també estudiants, poden sentir nostàlgia per una societat jeràrquica i rebuig per una democràcia que ha trastornat els rols. A l'hora de la veritat, la “democratització” de la ciutat fou més limitada que la idealització d'uns i el catastrofisme dels altres permet imaginar. Bens, serveis i espais de sociabilitat segueixen fent-se servir segons classe i gènere, si bé és cert que l'oci popular tendeix a aburgesar-se, i, per tant, a anivellar-se entre classes²⁶⁴². La major convivència de

²⁶³⁷Salaverría, José María, op. cit., p.22.

²⁶³⁸Barga, Corpus, op. cit., p.61.

²⁶³⁹González Ruano, C. “El nuevo Madrid. La avenida de los fantasmas” *Obra periodística [1925-1936]*, Madrid: Fundación Cultural Mafre Vida, 2002, pp.678-679. Publicat originàriament a ABC, 28 de setembre de 1933.

²⁶⁴⁰Ibdm., “Ex Madrid”, publicat originàriament a ABC, 5 de desembre de 1933.

²⁶⁴¹Ibdm., “El nuevo Madrid. La avenida de los fantasmas”, p.697

²⁶⁴²Aguada, A.; Ramos, M. D. op. cit., p.188.

persones en espais comuns, la unificació dels comportaments quotidians i del consum de productes culturals obliga a establir noves jerarquies i espais de diferenciació i a que es reforcin dispositius adreçats a interioritzar la naturalitat de la divisió social²⁶⁴³. La burgesia fa ostentació del seu estatus privilegiat a través símbols de distinció com l'oci o els cercles de sociabilitat (*clubs* recreatius privats esportius, d'esbarjo, lligats a un col·lectiu professional...), però són les classes mitjanes amb unes condicions de vida similars a les de la classe obrera on es percep una ansietat més manifesta per aparentar i un desig més gran d'emulació de les seves veïnes del pis de d'alt, les classes altes. Aquesta és l'audiència del feixisme.

Amb l'arribada de la República, el poble de Madrid s'ha deixat d'autorepresentar com una gran comunitat interclassista, com lamenta el literat feixista, madrileny de pura cepa, Giménez Caballero, per passar a re-inventar-se com a *demos*²⁶⁴⁴. Però la democràcia no pot disfressar que no és un règim popular, sinó que falseja allò que "d'entranyable" hi ha en el poble.

*La palabra democracia huele a burguesa, a ciudad a cosa mediocre. Mientras que popular es lo del campo, lo de la taberna y el mercado, y la plaza, y la fiesta. Popular no es el hombre como obrero, ni como ciudadano, ni como funcionario. Sino simplemente como hombre elemental. Como campesino. Como hombre eterno*²⁶⁴⁵.

El Madrid modern, tendeix a europeïtzar-se fins a no desmereixen cap altra capital del continent, i en la mateixa mesura, desnacionalitzant-se, doncs una capital "cosmopolita" és l'antítesi a la nació²⁶⁴⁶. Hi ha, en Giménez Caballero, una enyorança d'aquell Madrid *castizo*, amb un caràcter genuí que no la feia a ser una ciutat més sense personalitat, amb el seu estrofolari elenc de tipus humans identificables, cadascú amb el seu rol, i, sobretot, a diferència de la industrial Barcelona, on la societat de classes no amenaça la pervivència de l'ordre social. Per Primo de Rivera, en canvi, el Madrid frívol d'avui és germà del Madrid *castizo* d'ahir, al que també avorreix. No troba faltar per res aquell Madrid *de Fornos y la cuarta de Apolo, ni aquel provincianismo de tute y achicoria y ese canto flamenco que se pronuncia en andaluz y ha sido inventado entre Madrid y San Martín de Valdeiglesias*²⁶⁴⁷, és a dir, el Madrid de la bohèmia, el

²⁶⁴³Castells, Luis; Rivera, Atonio, "Vida cotidiana y nuevos comportamientos sociales (el País Vasco 1878-1923)", *Ayer*, n°19 (1995), pp.137-139.

²⁶⁴⁴Selva, Enrique, op. cit., (2005), pp. 75-96

²⁶⁴⁵Giménez Caballero, E. op. cit., (1983), p.118

²⁶⁴⁶Barga, Corpus, op. cit., p.108.

²⁶⁴⁷Primo de Rivera, José Antonio, "Discurso pronunciado en el teatro Cervantes, de Málaga, el día 21 de julio de 1935", *Obras Completas...*op. cit., p. 624

vodevil, ni la ciutat que inventa una versió aigualida del noble folklore provincial. Els falangistes, per tant, no senten cap nostàlgia per l'Espanya de *charanga y pandereta*, sinó que, en paraules del seu líder, volen una Espanya “difícil” i adaptada als temps.

A aquesta corrosió del caràcter són especialment sensibles els estudiants falangistes provinents de petits llogarets, singularment, el navarrès resident a Valladolid Martínez de Bedoya, pel que, idealitzant una cultura aldeana que ja només coneix en les seves breus setmanes d'estiueig, la ciutat és el bressol de la decadència occidental: *la ciudad es marxista, la ciudad es capitalista, comunista, anti-nacional, cosmopolita*²⁶⁴⁸. Lluny de la ciutat estan les essències pàtries, l'energia revolucionària nacional. Un altre navarrès (i no és casual, no endebades, a l'antic regne se'l coneix com el “Gibraltar Vaticanista”), García Serrano, enamora el frenètic protagonista d'*Eugenio o la proclamación de la primavera* d'una moessa que coneix durant el seu estiueig a la seva terra natal. Eugenio vol saber, abans de profunditzar en la relació, si la seva musa és oriünda d'aquestes terres, o si està estiuejant, doncs camp i ciutat són categories morals tals com bondat i maldat²⁶⁴⁹.

En tot cas, el flirteig entre Eugenio i l'avilesa se situa en un *locus amoenus* ex-temporal, una evasió massa còmoda pel seu protagonista, que torna, prest, a la realitat urbana, espai de la lluita i la passió política. La nostàlgia dels valors i una visió idealitzada de la ruralia no obsta perquè els joves falangistes sentin la fascinació per allò modern i el gust per l'asfalt urbà, ni significa que el seu projecte polític sigui anacrònic, sinó que embelleix el món rural com una forma de vida harmònica, que, a mode de referent emotiu, es vol restaurar platònicament.

17.5.2. Activitats lúdico-culturals del SEU i politització del temps lliure

El temps lliure dels joves falangistes acostuma a girar entorn de la política, i la cultura que consumeixen la volen polititzada. L'art ha de complir un servei polític²⁶⁵⁰, inclòs, García Serrano teoritza sobre una reconstrucció del lèxic castellà per sincronitzar-lo al pols nacionalrevolucionari.²⁶⁵¹ Per exemple, el teatre. També els estudiants falangistes participen en el debat sobre la crisi del teatre espanyol, advocant per un art popular i de masses, però no com aquelles peces d'art popular, que se'ls hi transparenta el seu

²⁶⁴⁸ Martínez de Bedoya, J. *Libertad*, 16 d'abril de 1934, p.2

²⁶⁴⁹ García Serrano, Rafael, op. cit., (1982), pp. 36-37.

²⁶⁵⁰ “Que va a ser del arte?”, *F.E.*, n° 11, 19 de Abril de 1934, p.11. *Que los poetas canten a esa madre superior*, (la pàtria), que la pintura y la plástica sean arcos hipertensos prestos a lanzar flechas hacia el ideal eminente diu l'articulista anònim que signa amb les inicials F.G.M. L'art ja no és avantguarda, ho és la política, i el primer serveix com arma llancívola de la segona.

²⁶⁵¹ García Serrano, R. “Servicio de las letras”, *Haz*, n° 13, 14 de febrer de 1936, p.3.

compromís amb les esquerres, sinó un teatre pel poble (sinònim de nació, sense excrescències de classes). L'alta cultura universitària ha de fondre's íntimament amb les entranyes populars, i per això ha de ser una art d'excel·lència i, a la vegada, de masses²⁶⁵² (el cordó umbilical és la cultura catòlica d'erudits teòlegs i humils creients, els *autos sacramentales*) amb la funció de nacionalitzar aquestes. Un teatre que, segon la definició que en farà al 1939 Torrente Ballester a "Razon y ser de la dramática futura", assaig publicat a la revista falangista navarresa *Jerarquía*, ha de ser "místic, màgic i nacional", és a dir, una representació litúrgica, que està en "l'origen de la tragèdia", per tant, dionisiac en quan s'obra al misteri de forma mística o màgica, o, dit d'una altra manera, irracional, i, igual que un ritual religiós, té un de caràcter comunitari. No és un teatre d'entreteniment al gust burgés, sinó que té un contingut moralitzador i també nacionalitzador, prenent com a referent l'òpera wagneriana. El teatre del poble ha de ser aquell de *exaltación nacional de los sentimientos profundos del alma española: fe, lealtad, caballerosidad, impetu amorio, honor...*²⁶⁵³, no de tesis (que avorreix al poble, i si aquest no acudeix a les funcions, no pot ser art popular, sil·logisme força enganyós), sinó passional, patètic, barroc. És un teatre de masses en les que aquestes han de fer de corifeu de l'heroi tràgic²⁶⁵⁴, que reflexa "el pensar comú", de manera que s'equilibra la balança entre gran individualitat i massa. Aquest tipus d'art ja està inventat a Espanya, en el teatre clàssic de Lope de Vega. El teatre de Lope va aconseguir convocar a tota la comunitat, des d'aristòcrates a jornalers, a les *corralas* on es representava. Les elevades reflexions filosòfiques o morals comparteixen escena amb els temes populars, de manera que Lope, teatre per tots els públics que amalgama cultura erudita i popular, és art *nacional*. També els republicans trien les obres del *fénix de los ingenios* perquè reuneixen tots els requisits de l'art popular, que encara pot parlar directament al poble "etern", "a l'esperit del poble". L'arbitrarietat dels senyors d'ahir és la mateixa que la dels explotadors d'avui. Pels falangistes, Lope és deformat en la propaganda revolucionària dels "comunistes" de La Barraca, iniciativa amb la que simpatitzen malgrat execrar el seu contingut ideològic²⁶⁵⁵. L'objectiu de les missions culturals republicanes per l'inhòspit rerepaís és el d'enllaçar camp i ciutat, que s'intercanvien els invents de la civilització moderna pels fruits de la tradició i integrar els espanyols al seu passat històric com a punt de recolzament per la construcció col·lectiva de futur²⁶⁵⁶, (el que podríem anomenar la seva *nacionalització*), de manera que se suavitzí l'impacte dels mals de la modernitat (manca de consciència

²⁶⁵² Sánchez Mazas, R., "Lo universitario y lo popular", *Haç*, n°2, 2 d'abril de 1935, p.3.

²⁶⁵³ "Teatro del pueblo y teatro político", *Haç*, n° 6, 15 de juliol de 1935 p.2

²⁶⁵⁴ Lentzen, M. op. cit., pp. 121-130.

²⁶⁵⁵ Ródenas, Eduardo, "La Barraca. Las misiones pedagógicas" en: *Haç*, n° 10, 2 de novembre de 1935, p. 4

²⁶⁵⁶ Holguín, Sandie, op. cit., p.80.

històrica, individualisme, soledat, anonimat...) però evitant que s'adopti una actitud d'hostilitat regressiva cap aquesta. Aquests objectius podrien ser compartits perfectament pels feixistes, tot i que els respectius projectes de nacionalització són molt dissemblants. També estan d'acord amb els mitjans, de manera que les iniciatives dels falangistes són sempre una fotografia en negatiu de les iniciatives d'extensió cultural dels estudiants progressistes. Els seuistes impulsaran el "Teatre Nacional", i les "missions pedagògiques", com un bessó nacionalpopulista del les experiències d'extensió universitària republicana.

Pel que fa a les arts plàstiques, forma part del lloc comú que el feixisme representa una violenta reacció contra les avantguardes, a les que penja l'etiqueta "d'art degenerat" i patrocina, en canvi, un art classicista o neoromàntic, la qual cosa subscriu l'antimodernisme del moviment. Alguns historiadors, com Griffin²⁶⁵⁷, ha posat de manifest que la relació entre feixisme i modernisme estètic és molt més complexa que la condemna sense pal·liatius contra la *Entartete Kunst*. A Itàlia, l'*strapaese* coexisteix pacíficament amb l'avantguarda futurista, que quasi té rang d'estètica oficial, però a l'Alemanya nazi, tot i que en menor mesura, també es pot advertir aquests dos folklòricmeandres, allò modern (el futurisme pictòric i els edificis estil *Bauhaus*) i allò tradicional (els quadres romàntics d'exaltació de la raça en la figura de camperols galtavermells o les escultures de neumàtics atletes) que conflueixen en el servei a l'Estat. En els artistes plàstics falangistes també s'observa la tendència general entre els joves creadors de passar de la inconsciència política de l'art per l'art al compromís. Òbviament, la seva obra es veu afectada per aquest nou mòbil vital, sense renunciar, però als paràmetres estètics avantguardistes. És el cas del santanderí Pancho Cossío, militant de primera hora de les JONS²⁶⁵⁸, o els falangistes Alfonso Ponce de León, autor del premiada tela "Accidente", escenògraf de La Barraca però al mateix temps autor de l'escut del SEU²⁶⁵⁹, i l'arquitecte basc Aizpurúa, autor del celebrat Club Nàutic de Sant Sebastià, membre des des de l'inici del grup d'arquitectes racionalistes GATEPAC (que rebutja el *revival* historicista, regionalista i folklòric de certa arquitectura) que, com Ponce, morí a les primeries de la Guerra Civil. En aquests creadors no hi ha una ruptura amb l'estètica moderna, però posaran el seu talent al servei de la política. L'art actual, com diu Giménez Caballero a la seva *Arte y Estado* ha d'esdevenir propaganda.

²⁶⁵⁷Veure la seva ja citada obra *Modernism and fascism...*

²⁶⁵⁸Sobre Cossío, veure l'article de García de Tuñón de Aza, José María, "Pancho Cossío: entre la política y el arte", *Aportes*, n°64, (2007). pp. 4-26. Cossío, hedillista i desencantat amb el règim, és autor de retrats dels fundadors Ledesma i de José Antonio, pintats envellits i en tons molt obscurs.

²⁶⁵⁹Mainer, José-Carlos, op. cit., (2006), pp.123-125.

Els joves falangistes consumeixen amb avidesa l'assaig polític, al que, pel després de les seves memòries, prefereixen abans que la literatura, entregats com estan a una causa política que volen viure en plenitud i re-viure constantment. La literatura només és un passatemps del que poc es pot aprendre. Un romanticisme que omple el cap d'ocells als lectors. El narrador de *Eugenio*, transsumpte de l'autor R. García Serrano deixa la lectura infantil de Bécquer per fer-se adult en la dialèctica del punys i les pistoles. No totes les obres sobre el feixisme acaben d'agradar, precisament perquè no han estat capaces de transcriure en *lletra* allò que és *puny*. Una obra apologètica del règim nazi, com la d'Abelardo Fernández Arias, *Hitler, el salvador de Alemania*, és lloada com és pertinent, però se li reprotxa que es deixa molts detalls al rebost²⁶⁶⁰, i al pioner assaig de Pérez Cabo sobre la Falange, *Arriba España*, rep una agredolça acollida en el setmanari seuista²⁶⁶¹, doncs no sembla haver aconseguir copsar l'essència de l'estil falangista. Altres obres escrites per espanyols sobre el feixisme, que, de ben segur, els joves seuistes coneixen, són les del professor d'economia Vicente Gay, autor del tríptic filonazi, *Qué es el socialismo. Qué es el marxismo. Qué es el fascismo* (1933), i, un any més tard, de *La revolución nacionalsocialista*. També podem citar el tractat de N. Cebreiros *El fascismo. Su origen, organización, doctrina y triunfo de Mussolini en Italia (1919-1922)*, de 1933, o el periodisme d'investigació de l'amic de José Antonio, González Ruano, *Seis meses con los nazis* (també de 1933), promocionat en les pàgines de *FE*²⁶⁶². Algunes obres d'escriptors forans editades a Espanya, i molt comentades, són les *Conversaciones con Mussolini* del periodista Emil Ludwig, la del jurista alemany, exiliat a Espanya, Hermann Heller, *Europa y el fascismo* (publicada l'any 1931), i la molt influent obra de H.E Goad, *El Estado Corporativo: un estudio del desarrollo del fascismo* (1933), amen dels discursos de Mussolini, prologats per Primo de Rivera. Entre els pocs teòrics espanyols del fenomen feixista, Giménez Caballero, és, sense dubte, el més llegit, i el que concita més conversions gràcies a obres com *Genio de España y La Nueva Catolicidad*²⁶⁶³

²⁶⁶⁰ “Libros y revistas”, *Haç*, n° 5, 28 de maig de 1935, p.2

²⁶⁶¹ “Libros y revistas”, *Haç*, n° 10, 17 de novembre de 1932, p.2

²⁶⁶² Es coneix molt poc de la bibliografia filo-feixista publicada a Espanya durant aquells anys, però un recompte somer treu a relluir una gran quantitat d'obres. Presumiblement, doncs, una anàlisi exhaustiu donaria com a resultat unes xifres sorprenents. El feixisme és un fenomen que genera unes expectatives innegables, i el món editorial se'n fa ressò. Cal reparar en la centralitat de l'any 1933 en la publicació d'aquestes obres (per l'influx de l'ascens nazi al poder), que mesura l'esforç de l'extrema dreta espanyola (la majoria d'aquestes obres són escrites per monàrquics i publicades a les seves editorials), per llançar un projecte feixista aquell any (que cristal·litza a finals de 1933 amb el naixement de Falange).

²⁶⁶³ Ridruejo o García Serrano han relatat la il·luminació que els hi va suposar la lectura de “Genio de España”. Veure l'epíleg de García Serrano a l'edició de 1983 de *Genio de España*

Els joves falangistes son tot el contrari a estetes²⁶⁶⁴, presumeixen de prejudicis antiintel·lectualistes que els fa menysprear el mode de vida dels intel·lectuals i enaltir l'home d'acció. L'intel·lectual del 98 és caracteritzar a *Haz* com un vell taciturn, remugador i derrotista antipatriota. És apreciat Unamuno, però amb reserves (es fa un retrat del bilbaí bastant sardònic en l'apartat satíric "Figures" en se li retreu que se li ha indigestat la joventut²⁶⁶⁵) i bastant menys a un Valle-Inclán, al que es dedica a *Haz* una necrològica molt poc amable²⁶⁶⁶. Els norantavuitistes segueixen sent, però, els autors cultes més llegits per la joventut. Admiren i sobreinterpreten el pensament d'Ortega (com Martínez de Bedoya²⁶⁶⁷, bastants falangistes confessen que Ortega els feu feixistes), però reneguen del seu liberalisme i el seu intel·lectualisme. Denigren als intel·lectuals vinculats als partits d'esquerra, especialment, al catedràtic Jiménez d'Asúa, al que els seuistes intenten assassinar. El seu temple laic, l'Ateneu madrileny, és vituperat com una cau de maçons, pedants fracassats i malaltissos intel·lectuals²⁶⁶⁸. Les esquadres feixistes, integrades en la seva majoria per estudiants universitaris, assaltaran institucions culturals, com el Foment de les Arts²⁶⁶⁹. Els joves intel·lectuals d'esquerra compromesos, com Lorca, són vilipendiats amb tota classe d'improperis, per pura rivalitat política, doncs podrien haver connectat amb el seu art popular, amb la que, un cop morts els autors d'alguna d'aquestes obres, es "reconciliaran"²⁶⁷⁰. Per altra banda, la literatura "pura" i l'avantguarda ja es "passadista", per com d'anacrònica és en un moment d'intensa politització de l'art. R. González de la Serna i la seva cort del Pombo ja només és un record, com certifiquen intel·lectuals falangistes i deixebles seus com A. de Foxà²⁶⁷¹ o S. Ros²⁶⁷², que substitueixen ara l'emperador literari pel cèsar polític. L'avantguarda, o bé és perniciosa per apolítica, o bé ho és si la tendència política amb la que es marida és d'esquerres, com el surrealisme, que segons Giménez Caballero és una forma de masoquisme de la classe burgesa²⁶⁷³. No es critica pas, en

²⁶⁶⁴ García Serrano, rememorant aquells temps, posa en boca del seu camarada falangista Eduardo Ródenas la següent recomposició irracionalista de la sentència de Descartes: "*Actúo, luego existo, y si es preciso, por mi fe, militante, dejo de existir*", recollida a *Falange y literatura*, Barcelona, Labor, 1971, p. 113. El mateix García Serrano participa en una efímera revista literària de la generació del 36, *Floresta*, en un pompós "Manifiesto a los poetas" en el qual, seguint l'estela de Marinetti, exigeix *la derrota de la luna* i canta a la guerra. Tot això a les portes de l'alçament militar.

²⁶⁶⁵ "Figuras", *Haz*, n° 2, 2 d'abril de 1935, p.3.

²⁶⁶⁶ "Valle-Inclán ha muerto", *Haz*, n° 13, 14 de febrer de 1935, p.3. Una perla d'aquesta vergonyosa esquila: *eran dos polos opuestos: su físico enteco, barbudo y sucio y la alegre limpieza deportiva de nuestras filas*.

²⁶⁶⁷ Martínez de Bedoya, J., op. cit., p. 25. Diu Bedoya: *había en Ortega un sustrato político que quizá el mismo no se propuso*.

²⁶⁶⁸ "Los intelectuales se manifiestan", *Haz*, n° 13, 20 de gener de 1935, p.5

²⁶⁶⁹ Borrás, T. op. cit., 426.

²⁶⁷⁰ De la revista *Nueva Cultura*, dirigida pel comunista J. Renau diuen, per exemple, que és conté *todo lo más repugnante que seres humanos puedan hacer*, i *Tensor* revela "el concepte d'inferioritat" dels seus redactors.

²⁶⁷¹ Foxà, Agustín de, op. cit., p.103-104.

²⁶⁷² En l'epíleg de la seva obra *El hombre de los medios abrazos*, Ros dissectiona la vida intel·lectual madrilenya, retratant a Gómez de la Serna com un ídol caigut, citat a Albert, M., op. cit., pp. 40-42.

²⁶⁷³ Giménez Caballero, E. "Nosotros, los señoritos y los golfos. Valor superrealista y poético de los guardias de seguridad", *La Conquista del Estado...* op. cit., pp.55-64.

canvi, el futurisme italià, que té seguidors en seuistes amb vel·leïtats poètiques com García Serrano

Els joves falangistes organitzen projeccions de films polítics, debutant el 25 de febrer de 1935 (cine Bilbao²⁶⁷⁴) amb els documentals de propaganda feixista *Virgen del mar* i *Tierras Redimidas*, i la pel·lícula de Giovacchino Forzano, *Camicia Nera*. Aquestes pel·lícules també les va projectar altres SEU, com el de Salamanca²⁶⁷⁵. Pel curs 1935-1936, el SEU programa un cineclub amb una cartellera únicament composta de documentals de propaganda nazi²⁶⁷⁶. El cineclub del SEU és polític, diu sense embuts l'expert en cinema del sindicat, V.Gaceo²⁶⁷⁷. Però més enllà de l'obvietat del missatge del film apològic, també estan atents a un cine del que poden extraure una sàvia ideològica o moral que connecti amb el seu sistema de valors. Ens referim al cine nord-americà de la Gran Depressió, d'un King Vidor (*El pan nuestro de cada día*, rep una càlida acollida a *Haz*²⁶⁷⁸), que retrata comunitats camperoles quasi autàrquiques assetjades per la crisi econòmica, l'origen de la qual, es creu aleshores, és només l'especulació, és a dir, el mal capitalisme. Altres pel·lícules, pel seu contingut heroic, o patriòtic, també inspiren als joves seuistes, com el cinema sobre la legió. Detesten, en canvi, les pel·lícules d'evasió americanes, que es copien a Espanya, pel·lícules destinades a la classe mitjana un dels eixos argumentals de les quals "és el triomf econòmic i l'ascens de classe, acompanyat d'un èxit amorós"²⁶⁷⁹.

Però no només es conformen en cinefòrums. En el segon congrés del SEU, es presenta una ponència sobre l'autoproducció de pel·lícules sobre el moviment, imitant l'exemple nazi²⁶⁸⁰. Aquests films han de recollir sentiments i idees d'índole falangista, és a dir, han de captar l'estil falangista, allò que el particularitza, i que és *lo que más gente ha llevado al Movimiento*. L'estil artístic d'aquestes pel·lícules ha de ser un reflex de l'esperit del moviment, com l'arquitectura soviètica o la feixista mussoliniana. Els films s'han d'atenir a l'ortodòxia nacionalsindicalista, per això els guions han de ser revisats pel Cap Nacional. Alguns temes proposats són els campaments estivals, i les competicions esportives. Films de caràcter documental, tot i que, a poc a poc, es poden anar provant la ficció, que pot tenir més repercussió fora del moviment. Aquestes produccions tenen una finalitat primordialment propagandística, i, per això, el seu nivell artístic no necessita "ser molt alt". Aquest documentals

²⁶⁷⁴ Jato, D., op. cit., p.140

²⁶⁷⁵ Ibidm.,p.141.

²⁶⁷⁶ "Cine-Club SEU", *Haz*, n° 11, 17 de novembre de 1935, p.6

²⁶⁷⁷ "Cine-club SEU", *Haz*, n°1, 26 de març de 1935, p.2

²⁶⁷⁸ "Cinema", *Haz*, n° 6, 15 de juliol de 1935, p. 2

²⁶⁷⁹ Gubern, Román, op. cit., p.98.

²⁶⁸⁰ *Dictámenes...*, pp.6-9.

*atraerían a muchísimos estudiantes en estas sesiones, las cuales, teniendo un carácter indirecto de propaganda de nuestros sentimientos, harían que estas producciones fuesen utilísimas, aun consideradas bajo el único punto de vista de la propaganda, porque estas películas (...) surtirían efectos insospechados*²⁶⁸¹.

Queda clar quin és la funció que compleix el cinema pels joves falangistes. Per Giménez Caballero, pioner del cine-club, director ell mateix d'un curtmetratge, la *castiza* Esencia de Verbena, el cinema és el producte emblemàtic de la cultura de masses moderna: una sola imatge és rebuda per milers d'ànimes (a diferència de la lectura, que és individual), de forma deslocalitzada i en moments diferents, gràcies a la seva reproductibilitat tècnica. Això comporta un risc, el de despersonalització nacional i invasió cultural estrangera, però també està ple d'avantatges de cara a la propaganda ideològica. Giménez compara el cinema amb una catedral i el visionat de la pel·lícula amb una experiència mística col·lectiva i *hipnòtica*²⁶⁸²

La vida personal queda eclipsada per la política. Per aquests joves, sotmetre's a la disciplina totalitària del partit és viscut, paradoxalment, com un alliberament. Un vàlvula d'escapament de l'opressiva autoritat familiar, escolar i, sense ser incompatible amb la seva ardent fe catòlica, també la parroquial, trinitat que els sobreprotegeix i els infantilitza, que reglamenta metòdicament les seves costums, horaris, hàbits, amistats, lectures o *hobbies*. Mentre que en el si de la família, l'escola o la parròquia, són tractats com a criatures, Falange els hi dona una pistola i els afalaga com a salvadors d'Espanya, tot i que els utilitzi com a carn de canó. En el partit, entren a formar part de subcultura típica de les bandes juvenils, on fan vida en comú amb nois de la seva mateixa quinta, inquietuds i esperances, els *camarades*, un tipus de relació social, política o *històrica* més que personal, diferent de la que mantenen amb familiars i els simples amics i coneguts. Fugen de la domesticitat burgesa, passant el seu temps lliure al local del partit, reunint-se amb els camarades als bars i patrullant els carrers, on viuen noves experiències, com la de penetrar als barris obrers, una zona de la ciutat que fins ara desconeixien totalment, inclòs entren en contacte, que de vegades sembla quasi *extraterrestre* malgrat s'idealitzi en confraternitat, amb la classe obrera, saltant el mur, tot i que sigui retòricament, que segrega la ciutat obrera de la ciutat burgesa. El seu estil de vida perillós, aventurer i arriscat, que fa que cada dia sigui plausible una

²⁶⁸¹ Ibidm., p.9

²⁶⁸²Holguín, Sandie, op. cit., p. 140.

topada violenta amb bandes rivals, o ser detingut per la policia, és una altra dimensió respecta la rutina de casa, o les activitats, poc excitants, que ofereixen les associacions catòliques (exercicis espirituals, catequesis, cercles de lectura...).

Aquesta segona família substitueix a la congènita. Tindran molts problemes els falangistes per conjugar ambdós parentius, doncs, per un cantó, estan preconitzant la família com una cèl·lula social bàsica, i, a la vegada, estan entregant-se en cos i ànim a aquesta segona comunitat, la del partit feixista, que prefigura un Estat totalitari, que, també ha d'usufructuar moltes competències a la família nuclear sobre els seus fills. La militància falangista, la família postissa, els aparta de la família de sang, i, aquesta és, segons un article d'*Haz*, la major tragèdia que ha d'afrontar qualsevol jove falangista. Però un no es pot plegar a *las viejas tradiciones familiares*²⁶⁸³, de manera que l'elecció està clara: el partit per sobre de la família. Però sempre procurant mantenir un equilibri feble entre les dues famílies, doncs no poden fer explícit obertament la ruptura d'una amb altra. En el fons, pare i mare se senten orgullosos de les seves activitats polítiques, malgrat de renyar-los per amor, perquè sofreixen per les seves vides²⁶⁸⁴. Però se'ls ha de desobeir amb la certesa que s'està complint el mandat bíblic d'honrar-los²⁶⁸⁵.

Relacionat amb la problemàtica simetria entre germandat falangista i la família nuclear, els seuistes es troben en el destret d'haver d'allunyar als nens de les seves famílies en el seu projecte de colònies escolars (els després tristament famosos "campaments"), i es resol, de forma peregrina i una mica fatigosa, facilitant als nens que visitin cada setmana als seus pares durant la seva estada a colònies²⁶⁸⁶.

A.Corniero no és qui més problemes té amb els seus pares, doncs aquests tenen simpaties pel seu ideari. Malgrat manejar una pistola, segueix essent una criatura que necessita de figura paternal, que projecta en José Antonio. Un dia, mentre espia secretament una reunió entre els seus dos pares, el biològic i l'adoptiu, que acaba en una sonora encaixada de mans, esclata en plors i escriu arravatadament en el seu diari: *yo quiero al uno y al otro*²⁶⁸⁷. Els seus dos pares no es discuteixen per la "custòdia" simbòlica. Com el pare de Corniero els progenitors dels falangistes solen ser *amigos del orden, liberalotes y magnificos discutidores en las mesas de café*, i,

²⁶⁸³ "Ante campañas silenciosas. La juventud, los mayores y la Falange *Haz*, n°7, 19 de juliol de 1935, p.4.

²⁶⁸⁴ El cert és que, l'estiu de 1934, una comitiva de pares d'estudiants falangistes visita al ministre de Governació R. Salazar Alonso, i li demanen que trobi alguna solució a la violència política entre menors, Salazar Alonso, R. op. cit., pp. 236-237

²⁶⁸⁵ "Ante campañas silenciosas. La juventud, los mayores y la Falange *Haz*, n°7, 19 de juliol de 1935, p.4.

²⁶⁸⁶ "Otros acuerdos del consejo. Creación de una colonia escolar. El deporte será obligatoria para todos los estudiantes" *Haz*, n° 4, 30, d'abril de 1935, p.3.

²⁶⁸⁷ Corniero, A., op. cit., p. 159.

particularment les mares, son *santamente egoístas*²⁶⁸⁸, perquè no s'avenen a sacrificar els seus fills a la seva altra mare santa, la pàtria. Són gent d'ordre i de missa, lectors empedreïts de periòdics conservadors com *El Debate* o *ABC*, que pressionen als seus fills perquè no descuidin els seus estudis i no perdin el temps en política, doncs són massa irreflexius i ingenus per aquests assumptes. No entenen que els seus fills no optin per una vida còmoda, descansadament burgesa, que pels falangistes és "carrinclona". A casa, són tractats de forma condescendent o imperativament, com a menors, mentre que la seva altra família els hi assigna la transcendental missió de salvar de la pàtria. Aquest contrast fa molts cops odiosa la convivència familiar als esquadrists. La tensió en el nucli familiar és relatada per García Serrano en el seu *Eugenio*²⁶⁸⁹, prosopografia de la "quinta del SEU, però no és només literatura: el mateix Cap Nacional del SEU, Alejandro Salazar, anota en el seu diari que les vacances de Nadal a la seva llar se li fan indescriptiblement amargues²⁶⁹⁰, i que ha de suportar un germà que el considera gairebé un ateu per pertànyer a Falange.

El principal espai de sociabilitat dels joves falangistes, família i parents al marge, és el centre d'estudis, on confraternitzen amb estudiants de la seva edat, amb unes inquietuds i una procedència social similar. Amb la politització dels estudiants, les colles d'amics es tendeixen a agrupar per afinitats polítiques²⁶⁹¹ més que personals, fins el punt que es trenquen amistats duradores per dissonàncies polítiques irreconciliables, com aquella ruptura entre el comunista Tagüeña i el feixista Guitarte de la que ja hem parlat. Com que la relació dins la germandat falangista és fraternal i no observa les convencions burgeses, els falangistes es tutegen. Per sobre del caràcter individual, el que es té en compte és la pertinença al partit, doncs es pressuposa una sintonia automàtica entre persones imbuïdes d'un mateix estil, d'una mateixa manera de ser i de conduir-se. Ni tant sols cal conversar amb algú per saber si té idees nacionalsindicalistes, doncs els feixistes es reconeixen entre ells per símbols i detalls estètics, i també identifiquen així els seus enemics. Política feta estètica, en la qual no cal discorre racionalment (i, per tant, profundament antipolítica²⁶⁹²), doncs himnes i emblemes fan submergir-se al feixisme en un èter col·lectiu, encara que no coneguin els rudiments de la doctrina i el seu programa. Com diu Barbieri en el seu *Diario de un*

²⁶⁸⁸ "Ante campañas silenciosas. La juventud, los mayores y la Falange" *Haz*, n°7, 19 de juliol de 1935, p.4.

²⁶⁸⁹ *Eugenio, puesto en trance de elegir entre su casa burguesa y su deber revolucionario, ha elegido (...) la hermandad de la Falange*, p. 64.

²⁶⁹⁰ Ibáñez Hernández, R. op.cit., p. 37. L'entrada en el seu diari diu així *La Nochebuena, familiar y recogida, cálida expresión de cariño sincero, es para mí una de las mortificaciones peores estos días.*

²⁶⁹¹ Fenomen que observa el aleshores estudiants de la Universitat de Barcelona Cirici Pellicer, Alexandre, *El temps barrat*, Barcelona, Destino, 2^a ed., 1977, p. 37

²⁶⁹² Veure l'al·lèrgia al pensament abstracte i despersonalitzat a les memòries de Martínez de Bedoya, J. op. cit., p.27.

squadrista qualunque, lectura de capçalera dels joves seuistes²⁶⁹³, no els hi importa conèixer fil per randa el programa feixista, doncs només veure onejar la bandera i cantar estentòriament Giovinezza, ja són presos d'un rapte patriòtic²⁶⁹⁴. Molts joves fan cap a Falange amb vagues nocions sobre el contingut ideològic del programa falangista, atrets per motivacions emotives, estètiques o ètiques, com patriotisme, l'acció directa, la honestedat que blasona, la seva equidistància entre dretes i esquerres, la seva "imageria" simbòlica o la moda del feixisme a escala internacional.

Si durant l'horari lectiu a la universitat o institut no descansa el proselitisme falangista, doncs els centres educatius són un filó per la captació d'adeptes i en ells es lliuren cruentes escaramusses amb les associacions rivals, els joves es reparteixen el seu temps lliure entre el servei al partit i activitats polititzades. Entre les primeres està la venda de premsa, fer guàrdia al local del partit, vetllar per la seguretat en els mítings, escoltar dirigents... Els joves falangistes satisfan el seu romanticisme amb aquestes operacions excitants, però molts dels seus serveis al partit no els hi fan segregar tanta adrenalina: han de portar els carnets al dia, ordenar i arxivar les fitxes, donar d'alta als nous militants, cobrar les quotes, captar subscriptors, enviar el correu o netejar el local... Al marge d'aquests serveis directes al partit, la resta de les seves activitats té una permanent patina política. No en va, un lloc de reunió quotidià entre els camarades del partit és el propi local. En ell passen les tardes de tertúlia política, s'uni-formen doctrinalment llegint la premsa falangista o la biblioteca política a disposició dels afiliats, en la qual no hi falten les obres de referència del feixisme internacional²⁶⁹⁵, aprenen a manejar armes... Es vol que els locals tinguin unes dimensions suficients per albergar un gran nombre d'afiliats, però no sempre és possible²⁶⁹⁶. Molts cops les seues són clausurades per ordre governativa, o no es disposa de solvència per continuar arrendant-les, tessitura en la qual les reunions s'han de celebrar en domicilis particulars o en cafès. També en els cafès s'acostumen a reunir les esquadres per no aixecar gaires sospites. La Primera Línea militar constitueix una suborganització clandestina a través de la qual es transmeten les ordres de forma capil·lar, amb la seguretat de no ser interceptades. Existeix, per tant, una xarxa de sociabilitat falangista subterrània,

²⁶⁹³ "Diario di uno squadrista qualunque", *Haç*, n° 7, 19 de juliol de 1935, p.6

²⁶⁹⁴ "Diario de un escuadrista", *Haç*, n° 10, 2 de novembre de 1935, p.10.

²⁶⁹⁵ Per exemple, la biblioteca de la Falange de Màlaga, a Nadal, Antonio, "El nacimiento de la Falange Española en Màlaga":1933-1935", *Jábega*, n° 22 (1978), pp. 29-38.

²⁶⁹⁶ Jerez Riesco, J. L., op. cit., (2006), p. 150. Aquesta és la voluntat dels líders falangistes, que volen que els seus joves es reunixin cada dia al local social, aprofitant el temps per adoctrinar-se en l'estil falangista, en lloc de sucumbir a les temptacions del món exterior. Salazar es lamenta de les petites dimensions del local dels estudiants falangistes a Madrid, amb seu a la Gran Via, que fa impossible l'estada durant tota la tarda dels estudiants, Ibáñez Hernández, R. op. cit., p.33.

que s'acobra amb l'estratègia militar: els falangistes mantenen relacions amb els seus companys de centúria, però, per seguretat, no amb la resta.

Una de les costums dels joves falangistes són les excursions de diumenge al camp. El moviment escolta és una moda finisecular que s'ofereix als joves burgesos de ciutat per allunyar-los de la seva corrupció d'aquesta, moral, política i atmosfèrica. Els joves urbans respiren aire pur, fan vida sana, aceren el seu físic, es disciplinen mentalment resistint a la fatiga, fan vida comú, atrofiada a la ciutat per l'individualisme metropolità, confraternitzen amb els aldeans i aprenen a estimar sensorialment la pàtria...El moviment escolta sempre va tenir un cert tuf a patriotisme tel·lúric i tapadora d'instrucció paramilitar. Les excursions falangistes no són altra cosa que entrenament militar encobert en un lloc apartat. Per burlar la censura, els jonsistes val·lisoletans les enuncien com marxes esportives²⁶⁹⁷ en les que es practica la punteria, s'instrueix als esquadrastes en tàctiques militars, i se'ls adoctrina en el credo del partit. Els escoltes solen visitar "llocs de la memòria" del nacionalisme imperial espanyol, els mateixos on els japistes celebren les seves concentracions (castell de la Mota, Uclés...). Durant aquestes marxes, entren en contacte amb l'estil de vida rural, on es conserven intactes les essències nacionals, extintes a la ciutat. A Madrid, aquestes excursions es dirigeixen a la Sierra, el Pardo, o la Casa de Campo. Les freqüents topades amb els excursionistes socialistes porta al govern a prohibir que, durant aquestes excursions, s'exhibeixin símbols polítics²⁶⁹⁸.

Finalment, l'esport és la gran passió d'aquests joves. La seva pràctica forma part del culte a la joventut i al cos tan estès en aquests moments. Fer esport equival a ser modern. Els cossos sans i ben modelats contrasten amb les carcasses oxidades dels vells, però també amb els dels joves flegmàtics, dels senyorets que malgasten el seu temps a la taverna²⁶⁹⁹, o dels intel·lectuals escanyolits, amb gep, pàl·lids i desmanegats: l'estereotip físic dels feixistes, en canvi, és el de l'efeb ben rasurat, d'ampli tòrax, colrat pel sol i l'aire lliure, "alegre i esportiu"²⁷⁰⁰, símbol de la joventut eterna del feixisme. Els joves falangistes fan seus els *input* que l'esport aporta al cos i

²⁶⁹⁷ "Marxas deportivas", *Libertad*, 16 d'abril de 1934, p.1.

²⁶⁹⁸ Salazar Alonso, R. op. cit., p.227

²⁶⁹⁹ "Deporte y universidad", *Haz*, n°9, 12 d'octubre de 1935, p.26.

²⁷⁰⁰ L'ideal físic dels falangistes es pot observar a la iconografia i la literatura. Per exemple, a la portada del n° extraordinari d'*Haz* (de 12-10-1935), desfilen mossos atlètics sense camisa i amb pantalons curts, estampa segurament retallada d'un fulllet de propaganda italià. La literatura és un altra font vàlida per copsar l'ideal de masculinitat feixista. Sobre l'estilisme feixista de la corporeïtat, veure la novel·la *Camisa Azul*, de Felipe Ximénez de Sandoval, especialment les pàgines sobre la mort del protagonista. Sobre la imatge de la masculinitat relacionada amb l'esport, durant el franquisme, veure González Aja, Teresa, "Monje y soldado. La imagen masculina durante el franquismo", *Revista internacional de ciencias del deporte*, n° 1, (2005), pp. 64-83.

la ment, que es tradueixen políticament en el programa “biologista” del feixisme: l’esport educa cossos sans i enèrgics, enforteix mentalment, allunya dels vicis que destrueixen l’organisme, imprimeix un caràcter granític i guanyador, transmet valors com la disciplina, el treball en equip, l’obediència a unes regles, exalta la potència física i pot ser antiintel·lectualista, doncs, en determinades ocasions, la força s’imposa a la intel·lèngia²⁷⁰¹...Unamuno solia definir el feixisme com “*deportismo político*”, i, precisament aquesta actitud cínica de certs intel·lectuals veterans respecte l’esport, és aprofitada pels joves falangistes per distingir entre una generació liberal “fofa”, i una nova d’atlètica, categories, òbviament, que no són només físiques, sinó polítiques. La civilització burgesa no només ha atrotinat els valors, sinó també els cossos. Els falangistes manifesten la seva hostilitat cap a les costums burgeses, que han estovat a una joventut espanyola envellida tan prematurament com el règim liberal, responsable de la degeneració de la raça. La pràctica d’un esport col·lectiu (un símbol de la societat de masses) es considera una subversió als exquisits esports individuals de la burgesia, com la caça o l’equitació. Els joves falangistes, però, estan en contra de l’esport professional²⁷⁰², al ser aquest un mer espectacle, que contravé els principis de l’exercici físic, doncs els professionals, sobrecarregats per la fatiga, es lesionen, esdevenen estrelles amb l’ego inflat, no juguen per l’equip... També rebutgen l’esport espectacle com una diversió infecunda per les masses enfervorides que idolatren un equip o esportista i n’escriuassen un altra. Un fanatisme que dona una imatge prosaica de la pràctica esportiva. Per contra, promouen esports amb menys audiència, com l’atletisme o el rugby, i aquells que són “genuïnament espanyols”, com ara la pilota basca²⁷⁰³.

Com a espectacle de masses amb un transfons polític al descobert, com a mitjà per a transmetre un valors morals i una manera de ser als joves, com a revitalitzant per l’organisme i com a novetat que contraposa el vitalisme de la joventut a les corcades costums dels “vells” (com ja hem vist), l’esport és instrumentalitzat pels règims feixistes, que fan d’ell una senya d’identitat²⁷⁰⁴.

En primer lloc, l’esport s’utilitza com una eina de propaganda política: el govern s’apropia dels èxits internacionals dels seus atletes per esgarrapar una mica de reputació, i els campions esdevenen, sovint, els millors ambaixadors nacionals. L’esport de masses també serveix per a despolititzar a la població a través del clàssic

²⁷⁰¹ Domínguez, L. “La práctica del deporte”, *Haz*, n°5, 28 de maig de 1935, p.7.

²⁷⁰² “Deporte y universidad”, *Haz*, n° 9, 12 d’octubre de 1935, p. 27.

²⁷⁰³ Jato, David, “Influencia de la democracia en el deporte”, *Haz*, n°8, 19 de juliol de 1935, p.7

²⁷⁰⁴ Sobre l’esport en els règims feixistes i comunistes, *Sport y autoritarismo: la utilización del deporte por el comunismo y el fascismo*. Madrid, Alianza, 2002. Pel règim franquista, veure el capítol de González de Aja, Teresa “La política deportiva en España durante la República y el franquismo” d’aquesta obra, pp.162-202.

recurs al *panem et circenses*, proporcionant una diversió evasiva, inofensiva, i sense complexitats amb la que desfogar-se de les preocupacions quotidianes.

L'esport encunya el caràcter desitjat per l'home nou feixista. Per una banda, el treball en equip ensenya als joves a coordinar-se entre ells, i l'acatament de les normes sense remugar infon una disciplina de ferro. L'esport és una espècie de formació premilitar, que comença molt d'hora en un Estat que aspira a que tots els seus ciutadans siguin soldats, a aixecar la "nació en armes". Un dels lemes de l'esport feixista fou, de fet, *lo sport e un'arma*. Els exercicis físics escopeta en rest així ho testimonien: els moviments ergonòmics que els nens repeteixen mecànicament estan dissenyats per ensinistrar-los en el futur maneig de les armes, i en l'exercici de maniobres militars, a la vegada que són programats per rendir obediència cega als líders. Les dones repeteixen moviments gràcils, que, sense desdibuixar-los la feminitat, els prepara anatòmicament com a futures mares.

Finalment, l'exercici físic esculpeix cossos sans i robustos, que, vertebrats en el col·lectiu, constitueixen una nació biològicament ufana. L'esport promet la millora de la raça, invertint aquella dinàmica degenerativa en la qual, es deia, s'havia entrat des de finals de segle, i afavoreix una reproducció eugenèsica d'éssers fibrosos, que, com Atles, han de sostenir la nació sobre les seves espatlles.

Pels falangistes, l'esport té un paper cabdal en la resurrecció nacional, doncs ha d'entrenar als joves "pels alts destins d'Espanya"²⁷⁰⁵. El seu model ideal és el del règim feixista italià: l'Estat s'ha de fer càrrec de l'educació física dels nens i joves, i també ha de posar a disposició pública instal·lacions esportives de tota mena. L'esport no és independent del poder polític, que promou campanyes d'oci dirigista que inclouen l'esport, com el "dissabte feixista" a Itàlia, o "a la força per l'alegria" nazi. És innegable que la pràctica esportiva està molt més estesa i protegida a la Itàlia feixista que a la República espanyola. Aquesta comparació permet als falangistes posar en evidència la decrepitud d'un règim liberal, que no subministra aquest servei indispensable per a la salut de la població, i, a la inversa, la modernitat del feixisme italià²⁷⁰⁶. A Espanya, únicament les universitats tenen zones esportives. Fins al novembre de 1934, l'esport a la universitat és gestionat per la FUE. Per això, les associacions rivals l'acusen de monopolitzar l'ús d'aquestes instal·lacions. Després de la supressió dels drets de representació de la FUE, un nou organisme, la Federació Esportiva Universitària hereta les competències de la Secció Esportiva d'aquella federació. Formen part dels seu

²⁷⁰⁵ "Deporte en la universidad", *Haç*, n° 4, 30 d'abril de 1935, p.3. Ponència presentada per E. Ródenas al I Congrés del SEU.

²⁷⁰⁶ Candau, C. "El deporte y la juventud española", *Haç*, n° 6, 15 de juliol de 1935, p.7

comitè estudiants, de totes les associacions o independents, triats per sufragi en totes les facultats on s'instal·la aquest organisme. Els falangistes obtenen bons resultats en aquestes eleccions, un dels pocs indicis dels que disposem per avaluar el creixement de la seva popularitat entre els estudiants al llarg del curs 1934-1935. La proposta seuista és que tots els estudiants, practiquin o no l'esport, siguin socis de la FDU²⁷⁰⁷ (i la dirigeixin), i que aquestes associacions esportives s'estenguin a totes les facultats. Quan no existeixi associació oficial, (s'estatueix a les conclusions del II Congrés²⁷⁰⁸) és a dir, finançada per l'Estat, el SEU s'esforçarà per organitzar una secció, a la que hauran de pertànyer tots els afiliats, i, per tant, abonar les seves quotes. Està clar que el SEU prefereix l'establiment d'associacions oficials, finançades amb els recursos de l'Estat, dirigides per estudiants falangistes o antimarxistes. Segurament, aquest entusiasme vers l'esport, és el que els hi brinda els bons resultats electorals, i permet als falangistes escalar posicions a la universitat. Així, s'estalvien una gran despesa, i obtenen molta visibilitat gràcies a les eleccions.

L'esport és un mecanisme útil per atreure estudiants despolititzats. Si el discurs sobre l'esport és passional i creïble, i els equips propis són els millors, l'esport pot ser un cap de pont per a captar als estudiants "indiferents", necessaris per adquirir la hegemonia desitjada. Els estudiants falangistes participen en les competicions exhibint emblemes i escuts en el seu equipament, de manera que l'esport també és una bona ocasió per fer propaganda política i sindical, i encara millor s'hi s'aconsegueixen bones marques²⁷⁰⁹. Al marge dels campionats oficials, els falangistes organitzen exhibicions i tornejos, un altra recurs per captar estudiants interessats en la pràctica esportiva amateur, que es fan del SEU per ingressar en un equip.

Des de l'antiga Grècia amb la recreació de les batalles navals, o els tornejos entre cavallers a l'Edat Mitjana, l'esport pot ser una simulació de la guerra en temps de pau, d'aquí la predilecció dels falangistes per esports de "contacte", com el rugbi o el futbol. Per altra banda, es fa una lectura política i nacionalista de la competició esportiva: una victòria d'Itàlia o Alemanya es celebra com una derrota soviètica, les olimpíades de Berlín'36 són defensades contra aquells que recomanen un canvi de seu al no convenir aquesta a l'esperit olímpic²⁷¹⁰ i es denuncia el separatisme en l'esport. Si en l'esport es poden sublimar els instints de destrucció, la batalla pot ser "alegre" com l'esport. Ho explica García Serrano, de la forma descarnada que el caracteritza, en el seu fresc de

²⁷⁰⁷«Una entrevista con el vicesecretario de la F.D.U» *Haz*, n° 8, 29 d'abril de juliol de 1935, p.2.

²⁷⁰⁸ *Dictámenes...* pp.18-19.

²⁷⁰⁹ Jato, D. op. cit., p.151.

²⁷¹⁰«Alemania y los IV Juegos Olímpicos Invernales en 1936», *Haz*, n° 7, 19 de juliol de 1935, p.7

la “quinta del SEU”, quan descriu una escaramussa entre fueistes i seuistes, en què, de no ser perquè a un dels primers li sagna “estúpidament” el nas, el narrador es creuria en ple partit de futbol²⁷¹¹.

²⁷¹¹ García Serrano, R. op. cit., (1982), p. 68.

18. Conclusions

En aquesta treball hem intentar dilucidar si, perquè i com es produeix la seducció feixista en un sector de la joventut espanyola durant la II República (la joventut burgesa, concretament la universitària), com està succeint en altres països europeus en aquest context (Romania, Hongria, França, per no parlar de països on ja ha esdevingut abans, i on la conquesta de la universitat precedeix la conquesta feixista de l'Estat, com Alemanya). La resposta, potser previsible, és que sí, que es produeix aquesta feixistització de les joventuts burgeses. Els perquès i els coms és quelcom complex (o almenys, nosaltres els hem intentat analitzar-los de forma no simplista, potser massa bigarrada fins i tot). Hem partit del moviment estudiantil d'oposició a la dictadura i la monarquia, capitalitzat per una organització emblemàtica, la FUE, organització que veurà com s'esvaeix la seva àuria un cop s'aconsegueix el seu màxim objectiu polític del canvi de regim. La seva hegemonia es neuleix paulatinament, i, en canvi, va progressant una altra hegemonia ultradretana en el si del moviment estudiantil en particular i de la joventut burgesa organitzada políticament, en general, verificable, a la universitat, no només des del pla purament numèric, sinó també en el desplaçament de l'equilibri de forces i de representativitat durant aquells anys en contra de l'associació republicana (un desplaçament que no és immediat, sinó evolutiu, la FUE, fins 1934, és encara l'associació majoritària). En preguntar-nos el perquè, hem examinat diversos factors de diferent naturalesa i rang conjuminats. No és, només, que cap factor pot explicar el fenomen per ell sol, és que un factor necessita d'altres per explicar-se a ell mateix. Així, les mentalitats, tant importants per explicar l'adhesió emocional a un projecte polític, o les claus de la mobilització col·lectiva, no es poden explicar sense les alteracions que en elles es produeixen a resultes d'esdeveniments com l'establiment del primer règim democràtic de la història d'Espanya, l'enconament de la lluita de classes o els efectes de la crisi en l'estatus dels llicenciats, i, en general, de la petita-mitjana burgesia de la que procedeixen. A la vegada, aquestes fenòmens s'interpreten a través d'un filtre cultural i es codifiquen simbòlicament. Per posar un exemple entre molts altres, aquesta crisi d'estatus dels universitaris (cada cop són més, sense deixar de ser una minoria en el conjunt de la societat, i, en un context de contracció del mercat laboral, tenen escasses expectatives laborals i s'han d'integrar en el sistema productiu capitalista) així com l'auge dels sindicats obrers o la democratització política, de l'espai urbà etc..., els fa repescar la figura del *hidalgo*, noble però amb pocs recursos, del cavaller o la de l'aristocràcia del valor i de la

intel·ligència (idea difosa per la filosofia vitalista, que també pren un referent mític, els orígens del feudalisme), que, per la seva capacitat, és qui ha de dirigir les masses. I com que són conscients que tot projecte polític actual ha de tenir una projecció de masses, aquestes es reesciuren de forma digerible en forma de "poble" que és una unitat moral i nacional idealitzada com a dipositari de les essències patriòtiques.

La desil·lusió per la manca d'expectatives laborals dels estudiants provinents de la classe mitjana, als que se'ls hi estronca una via clàssica de promoció social, pot induir a culpar el sistema sencer de la seva dissort i cercar una alternativa radical al mateix. Els estudiants no perden de vista pas els professionals que seran en un futur. Aquests se senten amenaçats en el seu estatus per la manca d'oportunitat laborals, la competència i la capitalització de les empreses del sector serveis, que els hi arrabassa la seva independència i els sotmet a la condició d'assalariats. Juntament a la pressió que els agullona des de baix i des de d'alt, amb les reivindicacions d'unes organitzacions obreres cada cop més agosarades, l'opulència dels poderosos, i la manca d'atencions de l'Estat, se senten encaixonats entre forces, la qual cosa mina la seva autoestima, una frustració que es pot sublimar en adhesió a projectes nacionalistes que prometen una redempció col·lectiva i personal a la vegada. Estudiants i professionals cerquen una defensa dels seus interessos associant-se en corporacions. El corporativisme, un ideologia que es basa en el valor i la funció social, una "tercera via" al capitalisme i el comunisme, forma part del corpus ideològic feixista. A la vegada, "la rebel·lió de les masses" i l'adquisició de drets per part de les classes populars en un règim democràtic com la II República atemoreix i infla la supèrbia dels que gaudeixen d'una formació superior contra el plebeisme, que poden sintonitzar amb un moviment com el feixisme que no és pas elitista però rendeix culte a l'aristocràcia del valor (del valor entès com coratge però també del valor social de les elits econòmiques i intel·lectuals) i no pas la dels títols de propietat.

Per aquells estudiants procedents de províncies, que s'instal·len a la ciutat per a cursar els seus estudis, el partit pot ser un un recanvi d'aquella comunitat que han abandonat en la seva aldea natal. Segons el sociòleg P. Altbach, en els països eminentment rurals, com pot ser aquella Espanya dels anys trenta, els estudiants experimenten una dissonància entre la seva cultura moderna, de la que són uns dels escassos representants en aquest tipus de societats, i els seus orígens²⁷¹². Per aquests, la "germandat" falangista pot ser una sort de comunitat postissa en la qual troben aixopluc els joves "a la intempèrie", exposats a l'anomia, l'estranyament i el desarrelament social i, la ideologia feixista, un *coktail* de la modernitat interioritzada en

²⁷¹² Altbach, Philip G. "Students and Politics..." op. cit, p.79.

la seva vida a l'urbs, mentre que el seu tradicionalisme, el seu neoruralisme, així com la seva reivindicació dels autèntics valors nacionals, custodiats a províncies, pot ser entesa com un simbòlic "retorn al camp" del fill pròdig.

El feixisme és percebut com un "elitisme populista", que retorna l'orgull ferit a una classe en perspectiva de proletaritzar-se i que anteposa la "qualitat" a la llei del número democràtica, però, alhora, i d'acord amb el signe dels temps, no ignora al "poble", dipositari de la puresa nacional. El feixisme és un moviment nou, fresc i revolucionari (un anticapitalisme antimarxista que trastoca la superestructura burgesa però serva la seva base, és a dir, la propietat privada). El feixisme els hi brinda l'oportunitat de conjugar una actitud inconformista, antiburgesa (contra un estil de vida materialista i decadent) i anticonservadora (contra els valors carrinclons del puritanisme) amb una recreació moderna de la tradició, i una estentòria exaltació a la pàtria. Els permet ser antimarxistes sense fer-los caure en un patrioterisme reaccionari. Es a dir, el feixisme obra camí a una tercera via entre el marxisme i el capitalisme, ni d'esquerres de ni dretes, i aquest terme mig, no per centrista, sinó per panòptic, és un esquer per molts joves que ni se senten representats per la tradició liberal conservadora dels seus pares, ni per les doctrines de classe. Socialisme i comunisme penetren a la universitat i introdueixen en aquesta el discurs de classe, del que abjuren molts estudiants com un intrús en un espai on tothom procedeix de famílies més o menys benestants. El feixisme es percebut com un nacional-populisme que no traeix els valors tradicionals que li han estat inculcats a l'estudiant pels primers agents de socialització, la família i l'escola, ni l'obliga a escollir entre pàtria i justícia social. Un moviment modern però amb sabor anyenc (defensa la religió, la família, la vida rural...), equació de "nació més tècnica", que satisfà aquells que han absorbit les últimes descobertes de la ciència i la tècnica a la universitat, però que, alhora, no volen trencar amb la cultura tradicional. Com a alter-modernisme o "modernisme reaccionari" i com nacionalista, i, consegüentment, tranquil·litzadorament interclassista, (però amb un missatge inequívocament adreçat a la classe mitjana) el feixisme és molt més plausible pels estudiants que les doctrines de classe.

L'experiència feixista com a vida perillosa excitant i la violència com a revulsiu moral és un dels altres al·licients del feixisme pels estudiants. La violència, i tot els valors als que s'associa, se solen identificar amb el jovent. Pel professional d'hàbits funcionaris, també la "passió política" pot ser un motiu d'adhesió emocional a aquest nou moviment. No menys important és el discurs feixista d'exaltació de la joventut. Els joves són amanyagats amb tota classe d'afalacs (generosos, valents, entregats,

sacrificats...), la joventut per ella mateixa és un atribut virtuós i una metàfora del que és el feixisme com a fenomen de ruptura generacional. Un *latecomer* en una època en la qual el debat política tendeix a simplificar-se en el dilema comunisme i feixisme, mentre que el liberalisme és relegat a ferralla històrica i, els vells, acusats d'haver fet malbé el país. Joves són també els líders del feixisme, amb el que, per tant, poden sentir més afinitat que amb els canosos pròcers d'altres partits. El líder del partit és un jove elegant, culte, idealista, el mite del qual comença a forjar-se ja en vida (sobreviu a diversos atemptats contra la seva persona), idolatrat per molts joves com una *star*. La nova forma de fer política d'aquest moviment, directa, sense intermediacions parlamentàries, dinàmica, transgressora i espectacular, també pot atraure els joves ansiosos de sublimitat. Els joves tenen un paper protagonista en l'acció directa feixista com a membres de comandos paramilitars, mentre que, pel sistema democràtic, encara no són ciutadans de ple dret al no tenir edat de votar. Aquest *poder fer quelcom*, és el que entusiasma a una joventut que vol ser protagonista, no espectador, de la política. Els joves burgesos desaproven molts dels canvis que comporta la República en el seu primer bienni, com la concessió d'autonomia regional (vista com el preludi de la desmembració de la pàtria), la remodelació de l'exèrcit i el pacifisme constitucional, la "secularització agressiva", la presència dels "marxistes" en el govern de la nació, el tracte de favor que aquests donen als sindicats de classe (millor dit, al seu sindicat, la UGT), que ara pot negociar de tu a tu amb els empresari en els jurats mixtes, així com la manca d'una política de la joventut, que no sigui "negativa", com la regulació de la militància política juvenil que es fa durant el segon bienni. Molts estudiants se sentiran ara utilitzats per la República, ja que, després d'haver fet la seva feina bruta, el nou règim no comptarà amb ells, i defraudats per l'eixalada política educativa republicana. El propi fracàs del projecte de reforma educativa de la FUE és una causa de la desafecció estudiantil amb el règim.

La democràcia liberal és un sistema depassat als anys trenta i resulta poc atractiu pels jove en una dècada en la qual s'imposen formes polítiques modernes, ja sigui el comunisme, el feixisme, o una democràcia reconstituïda la balança de poders de la qual s'inclina cap a l'executiu, com la roosveliana. El feixisme està de moda als anys trenta, la democràcia liberal no. A més, alguna cosa fa pudor a podrit en algunes democràcies. Escàndols de corrupció esclaten a França (afer Stavinsky) i Espanya (Estraperlo i Nombela). El joves esdevenen cada cop més escèptics amb la política parlamentaria. Mentrestant, la marxa triomfal del feixisme sembla irresistible. Autoritats intel·lectuals de la talla de Heidegger li reten suport. Tots aquests factors que

hem enumerat ha estat desenvolupats, esperem que de la forma més integrada, al llarg d'aquest treball.

No hem volgut només estudiar el feixisme a la universitat (és a dir, simplificant, el SEU), sinó la feixistització dels estudiants. El feixisme, com hem declarat de bon principi, no es pot cenyir a un partit o, en aquest cas, al seu sindicat estudiantil. La seva organització política no fa justícia al seu radi d'influència. Amb l'estudi de la feixistització a la universitat hem volgut analitzar el procés constitutiu del feixisme a Espanya, en primer lloc, com es forma el "fenomen feixista" des del nostre observatori de la universitat, on qualla allò que no fructifica a la resta de la societat, això és, que els feixistes, una minoria, en creixement, acaben situant-se en proa d'una àrea de nacionalisme radical antimarxista (de la que formen part, en l'àmbit universitari, a més a més del SEU, l'associació catòlica i la tradicionalista, que s'estan feixistitzant ja sigui mitjançant l'adopció selectiva dels ítem del feixisme, o, com prefereixen ells, modernitzant característiques que ja són inherents a la seva personalitat històrica), mentre que, en l'escenari polític, Falange ha de veure com la seva audiència potencial li fa el salt amb altres organitzacions feixistitzades amb més possibilitats d'èxit que l'esquifit partit joseantià, i no és fins la fallida política d'aquestes, a partir de les eleccions de febrer de 1936, quan aconsegueix representar a aquesta àrea, en la qual, tanmateix, les altres organitzacions de dretes i extrema dreta (CEDA, Renovación...) ja han preparat al seu públic per l'acceptació d'un règim feixista educant-los en valors antidemocràtics i autoritaris. En segon lloc, la investigació sobre els estudiants feixistes ens permet seguir el procés de formació del partit feixista, una de les característiques del qual serà la seva extremada joventut (els estudiants són majoria en les JONS més importants, començant per Madrid i Valladolid), que, en certa mesura, determina el caràcter de la Falange com a partit radical, de brega, i, alhora, també li genera un problema de quadres, que sempre preocupà a José Antonio²⁷¹³, doncs al cap i a la fi, la majoria de militants són estudiants en formació en torn dels vint anys.

Que es va ser del SEU a partir del 18 de juliol de 1936, i com seria recordada aquesta etapa esquadrada pels seuistes?. En esclatar la guerra, el SEU, que uns mesos abans, en el Segon Congrés Nacional, havia declarat (enfront a la propaganda pacifista de les esquerres) la guerra "empresa revolucionària", s'incorpora com un sol home a l'exèrcit nacional. Seuistes són molts dels falangistes que s'amotinen al Cuartel de la Montaña sota les ordres del general Fanjul (entre els 55 caiguts "blaus", almenys 20 són

²⁷¹³Com trasllada José Antonio a Ridruejo en una conversa privada, a Ridruejo, D. op. cit., p.153.

estudiants, com es pot comprovar en la documentació compilada en la Causa General). Es computa en un 99% els seuistes mobilitzats per les tropes franquistes. El SEU comença a la seva reconstrucció a la rereguarda amb els soldats mutilats, els no aptes pel servei, i els més joves, els estudiants de secundària que no tenen l'edat per ser cridats a files. Com el partit, el sindicat és decapitat a poc d'exclatar la guerra. El seu mateix líder, Alejandro Salazar, és executat en una saca. Bona part de la primera generació del SEU perd la vida a les trinxeres. Tanmateix, el sindicat esdevindrà hegemònic continuant la tendència del període republicà, afavorint-se aquesta de la supressió de les alternatives en les universitats sota domini nacional i al fusionar-se amb l'associació catòlica i l'AET tradicionalista des de 1937, simultàniament a la formació del partit únic (aquesta fusió estudiantil, no es formalitzarà fins després de la guerra, al 1940, tot i que, a efectes pràctics, ja estava en funcionament). Tot i l'oposició, sobretot, d'alguns sectors del tradicionalisme, el matrimoni serà menys problemàtic que el del partit, doncs la síntesi feixista estava en un procés més avançat i la unitat ja es venia arrançant temps abans. Amb la universitat en poder dels franquistes, el SEU entra en una segona fase.

Segurament res millor que l'història del seuista Andrés Rodríguez Villa per il·lustrar allò que havia estat el SEU d'abans de la guerra: processat 7 vegades per desacatament a les autoritats i injúries al president de la República i acusat de col·locar dues bombes en el Govern Civil de Valladolid, l'abril i el juny de 1932, promotor de vagues a la universitat, sotmès a un procés de disciplina i expulsat d'ella. Detingut més de 15 vegades en comissaries i presons. Exiliat polític, a Portugal, per estar involucrat en el cop d'Estat de Sanjurjo...²⁷¹⁴. El SEU havia estat quasi un transsumpte de la Primera Línea, el dispositiu paramilitar de Falange. El noms dels seuistes apareixen en tots els documents policials i judicials sobre incidents violents en els que estava implicada la Falange. La funció principal del sindicat és hostilitzar els rivals polítics, mentre que la seva vessant més professional i sindical del SEU quedava postergada per després de la conquesta de l'Estat, que requerirà d'una llarga i dolorosa guerra, que, com prossegueix la ponència abans esmentada del Segon Congrés Nacional, si bé no desitjaven, tampoc rebutjaven, i, per descomptat, estimaven del tot imprescindible. L'Estat del "18 de juliol", però, no acontentaria a molts seuistes. El règim en procés de construcció no és pas nacionalsindicalista, sinó un règim ultramuntà i anacrònic. La revolució nacional restava encara pendent. La culpa d'aquest truncament de la revolució és atribuïda a les forces reaccionàries, que boicotegen la revolució perquè aquesta els força a un proïsme, al que, en el seu

²⁷¹⁴Historial d'Andrés Rodríguez Villa. A.G.A, Presidència, SEU, caixa 588, carpeta 159

egoisme, no es senten obligats ja que han estat els vencedors. No de Franco, del qual els seuistes són fanàtics, i aquesta fidelitat a ultrança (la "quinta del SEU", serà un dels elements reconeixibles del *búnquer*, que, en la històrica sessió de corts del 18 de novembre de 1976, votà No a la llei de reforma política de Suárez, entre ells és els fundadors seuistes Agustín Aznar, Girón, Anselmo de la Iglesia, Valdés Larrañaga, Eugenio Lostau i Diego Salas Pombo), suposa una tautologia en el discurs revolucionari dels seuistes: és al mateix Franco a qui convé aquest repartiment de parcel·les de poder entre les "famílies" de la coalició contrarevolucionària, mentre el cabdillatge únic garanteix el manteniment d'un equilibri entre les forces que, per altra banda, no és atípic a d'altres règims feixistes, sinó, més aviat, la norma. Un camisa vella del SEU de Huelva, Jesús García del Soto aprofita per fer aquest descàrrec de consciència en l'ocasió propícia de sol·licitar el carnet de fundador del SEU:

Yo, fundador del SEU en la provincia de Huelva con el nº 1, no dejo de pensar en nuestro problema falangista constantemente, y en todas las vicisitudes que a (sic) pasado por nuestro sindicato, y por los hombres que eramos "del mañana" y que ya ese mañana llegó. Creo, y es una de mis observacions, que si el SEU es el primer sindicato de Falange, creado en los tiempos de la dura lucha (lucha bendita que añoramos) cuando llego "nuestro triunfo" era una injusticia desmembrarlo como se hizo. Al SEU no se le ha hecho justicia, antes para los demás eramos muy niños (cunado demostrabamos ser hombres en la calle y en la guerra despues) anulados o apartados estos niños, francamente se vio que en la FET quedo mucha moralla (...) Yo creo que cuando se barajen cargos políticos para continuar o reanudar la labor, debian de introducirse en la baraja a estas valiosa basas que en tiempo despreciaron en tonces veran que toma la politica estat un nuevo poderio de juventud y sobre todo de honradez. Pero esto lo veo dificil (...) ha servido nuestro movimiento para que se siga medrando con los cargos publicos²⁷¹⁵.

En aquest document hi ha comprimides totes les desil·lusions, frustracions i també les esperances dels seuistes, expressades per boca d'un seuista qualsevol, no per un líder o un mitjà de comunicació. Els seuistes es reivindiquen com els precursors de la "guerra d'alliberament" en els temps llòbrecs de la República, i com aquells que han sacrificat les seves vides per Espanya en la guerra. La sang vessada és l'aval que els fa mereixedors de millor sort que la que han conegut fins ara. Creuen, doncs, que s'han guanyat a pols el dret a manar, però els "vells" (que encarnen ideologies caduques i

²⁷¹⁵ Expedient de García del Soto, AG.A, Presidència, SEU, caixa 589, carpeta 209.

"passadistes") els hi barren el pas, malgrat totes les promeses que els hi han fet per engalipar-los. El discurs de ruptura generacional, típicament feixista, (els joves com a heralds d'una missió messiànica, que els vells no han sabut acomplir, i que obstaculitzen en negar-se a acceptar el relleu generacional, amb l'afegit de la rancúnia del soldat desmobilitzat, amb la sensació d'haver estat manipulat, i, per si fora poc, malpagat), és la "imatge arquetípica" amb la que s'explica aquesta lluita pel poder dels falangistes purs amb els reaccionaris i els neofalangistes, que, de forma condescendent, els tracten de joves eixelebrats i somiatruites, quan ells són els únics que han posat pit en la responsabilitat de derrotar el marxisme i els hi han salvat les propietats durant la guerra²⁷¹⁶. Citem en extens un extracte de la revista *Haz* (tercera època) prototípic de discurs generacional que esgrimeixen els seuistes:

Asistimos al final de una época en la que todos los viejos valores y concepciones de las que nos precedieron se encuentran en franca descomposición. Hoy ya no somos y no pensamos como nuestros padres. Hay un divorcio completo entre ellos y nosotros. Nuestros gustos, nuestras aficiones, nuestra manera de ser y actuar en la vida es diametralmente opuesta a la suya. Ellos no nos entendieron en la preguerra, cuando nos lanzamos a este camino de acción, ni nos entienden ahora, cuando les hablamos de lo que somos y lo que queremos. Su mundo liberal, en el que se engloba lo izquierdista y lo derechista, en el que se barajan aún los tópicos de almas nacionales partidas en dos, es todavía la manera de hacer y deshacer. Por eso "nosotros", y al decir nosotros englobamos a todos los jóvenes, tenemos encima el tremendo peso de construir de nuevo, empezando por casi los cimientos, la arquitectura total de una España exacta y difícil que nos recuerde las épocas en que, sujeto de acción histórica, fue capaz de crear y crear, para que con esto y con el impulso vital de nuestra revolución juvenil forjemos un instrumento preciso, eficaz y ágil, capaz de operar en el ámbito universal como portavoz de un destino propio y permanente²⁷¹⁷.

El SEU s'erigeix en l'avantguarda del partit, el "guardià de les essències revolucionàries" contra la profanació de la que estan essent objecte. La direcció del SEU, però, accepta haver passat a una nova fase, a un "tercer cicle" després de l'oposició a la República i la guerra. Aquella actitud "alegre" i disbauxada de l'antic SEU ha de deixar pas a una altra més responsable i disciplinada. S'han acabat les algarades. Els seuistes s'han de consagrar a l'estudi, perquè d'ells n'ha de sortit la

²⁷¹⁶ "Tiempos de ayer, *HAZ*, 2a època, n°33, 8 d'octubre de 1938, p.7.

²⁷¹⁷ "Tarea de nuestra generación", *Haz*, 3a època, n°22, 1940, p.30.

classe dirigent del futur. Transigeix, per tant, a diferir el relleu generacional, ja que a curt termini sembla impossible. Accepten que l'acció del SEU es circumscriu només a la universitat (*Quiere esto decir que nuestra labor en los momentos actuales ha de marcar el predominio de los profesional sobre lo político*, diu el seu cap nacional)²⁷¹⁸, però no estan els seuistes disposat a renunciar a la política, doncs aquesta ha estat sempre una de les seves premisses, el no instal·lar-se en el professionalisme universitari agorafòbic: el SEU estarà sempre vigilant perquè la revolució *no se malogre* (aquest serà un dels lemes del sindicat a la postguerra). Carnicer veu en aquesta dicotomia entre el fraseologia revolucionària i les consignes de disciplina i desmobilització com la contradicció que anul·la el projecte polític del SEU²⁷¹⁹. L'únic paper polític que tindrà a partir d'ara el sindicat és el de "policia de la universitat"²⁷²⁰.

L'idealisme, és, sense dubte, un de les característiques de la "quinta del SEU", però aquest no ens ha de fer creure que, en les reivindicacions del SEU, tot és puresa revolucionària i transcendental. Hi ha també, interessos més mundans. Els seuistes tampoc han complert les seves expectatives immediates pel que fa a l'accés als càrrecs, que, per aquest veterà del SEU, la carta del qual glossem, seria la forma de regenerar la política. A penes si els més conspicus seuistes reben una governació provincial, una delegació o sostdelegació nacional o una plaça en l'alta administració. Ara bé, *tots* els seuistes camises velles, com podem comprovar en les sol·licituds de carnet de fundador, els hi és adjudicat algun càrrec menor en l'estructura del partit o de l'Estat. També dins les files del SEU hi ha acomodament a les noves circumstàncies, conscients que la perfecció, és a dir, la totalitat del poder per la Falange, és inabastable (cap règim feixista, insistim, està lliure de "pluralismes restringits"). I més enllà de postures ideològiques, es destitueixen els dirigents més inflexibles per altres de més dòcils amb el poder, no necessàriament menys radicals pel que fa a les idees (Heliodoro Fernández Canepa és substituïnt en la direcció nacional per José Miguel Guitarte, i, aquest, a la seva vegada, per Carlos Maria Rodríguez de Valcárcel).

El SEU de la postguerra apel·larà a les gestes d'aquell SEU dels temps heroics, quan els seuistes eren els apòstols de la Revolució Nacional, el blanc de tothom, de la bel·ligerància de les esquerres, per una banda, i de la incomprensió de les dretes, per l'altra, es jugaven el tipus al carrer en la seva lluita diària contra el marxisme i els seus militants van copar el martirologi falangista (el primer de la llista, el *protomàrtir*,

²⁷¹⁸Guitarte, J. M. op. cit., 33.

²⁷¹⁹ Ruiz Carnicer, M.A. op. cit., 94.

²⁷²⁰ Ibidm., p.223

l'estudiant de medicina Matias Montero, que el franquisme homenatjarà en el *Dia del Estudiante Caído*²⁷²¹). El repetitiu discurs sobre les proeses de la vella guàrdia seuista és una idealització del passat que té per finalitat emfatitzar la seva funció cabdal en la gènesi del nou règim, i passar la factura, reclamant el lloc que li pertoca el nou Estat; cohesionar el grup, sobretot, en el record dels caiguts, que marquen la pauta a seguir de la que ningú es pot desviar sense incorre en alta traïció (molts seuistes de la vella guàrdia han mort durant la guerra, per tant, la majoria de nous seuistes no han conegut aquells aquells temps gloriosos, i també a ells, dels que no s'acaben de refiar, va dirigida la cançó de gesta), i, finalment, tancar una etapa, la d'aquell SEU més d'acció que d'estudi. De forma anàloga al que significà la FUE per l'establiment de la República (el mite generacional és políticament transversal als anys trenta), el SEU es reclama com a fundador del règim, i no com el seu producte. De la mateixa manera que l'associació republicana, però encara de forma més exagerada per les característiques totalitàries del nou règim, el SEU es burocratitza (i perd popularitat) quan esdevé el sindicat estudiantil oficial (únic i obligatori, a partir de la Ley de Ordenación de la Universidad Española de 1943).

Aquesta evocació idealitzada es un recurs de la "quinta del SEU" com a grup de pressió dins el règim franquista per aconseguir allò que creu que li pertany. Una mescla de reivindicació irredempta i nostàlgia d'aquella "dolça lluita" (i de la irresponsabilitat, que els permetia ser "alegres" i "purs") en la qual encara predomina la primera (l'ús polític d'aquest passat mitificat es recupera l'any 53, amb la publicació de "La rebelión de los estudiantes" de Jato, que forma part del projecte de revitalització del sindicat dirigit pel Cap Nacional Jorge Jordana Fuentes). A partir del 56, només quedarà la nostàlgia. La "quinta del SEU", un terme inventat per Juan Aparicio, es caracteritza, segons Ruiz Carnicer, per "l'orgull generacional, la defensa dels principis pels que s'ha lluitat, i el menyspreu i la desconfiança cap a les promocions anteriors i posteriors"²⁷²². La guerra és el gran esdeveniment que acaba de donar forma a una "generació política", que s'ha foguejat en la lluita esquadrística urbana durant la República. Els seuistes malden per mantenir viu el record de la guerra, doncs la victòria és la font de legitimitat del nou règim, alhora que el desgovern d'una República sovietitzada justificà la guerra. La mateixa guerra, i el consens mínim en torn dels "principis del 18 de juliol" fa que l'adhesió del SEU al règim no tingui marxa enrere. El SEU es vol erigir en portaveu de tota la joventut (fins i tot, la que ha combatut a l'altra banda de la trinxera, ja que, les adscripcions polítiques i les extraccions de classes són factors secundaris

²⁷²¹En la celebració del primer dia de l'Estudiant Caigut oficial, es recorda a *los que cayeron en la lucha heroica en las calles sovietizadas son sembradores de la fecunda semilla que hoy crece*, *Haz*, 3a època, n° 18, 1940, p.34.

²⁷²²Ruiz Carnicer, M.A. op.cit., p.82.

en comparació a una sensibilitat generacional que traspassa filats pel sol fet de ser joves). Ara bé, està molt clar qui són els vencedors i qui els vençuts, no es tracta de *convèncer* aquests, sinó de *con-vèncer*, és a dir de vèncer per segon cop, ara en el camp de les idees, però sota la pressió de les baionetes, que encara estan carregades.

Com expliquen els falangistes la feixistització de la joventut universitària?. Els seus relats narren aquesta com un procés de conversió generacional d'una joventut insubmisa contra l'antic codi de valors però que encara no n'han trobat un de nou, com es reflecteix en les etopeies literàries de García Serrano, com Eugenio o la proclamació de la primavera o Camisa Azul: retraro de un falangista, o en l'introit dels discursos de caps falangistes, com aquest de J.M. Guitarte:

La juventud, ansiosa de atmósferas limpias y horizontes despejados, buscaba ávidamente, entre todas las panaceas que se le ofrecían como remedios al mal de este siglo, algo donde poder al menos cobijarse y donde poder la menos respirar (...). Sugestionados unas veces y autogestionados otras, nos fuimos distribuyendo por el amplio mosaico de partidos políticos (...) en seguida sobrevino una desorientación y un caos ideológico mayor que el anterior. (...) y un día surgió un hombre, joven y universitario también, que por esto mismo comprendió mejor que nadie la tragedia española de aquella hora. Aquel día nació la Falange (...). Ya no había necesidad de separar ni contraponer la Patria a la Justicia. (...) Des de este momento, el Sindicato, avanzada de la Falange, lleva hasta los lugares más recónditos la semilla fecunda de la Revolución Nacionalsindicalista²⁷²³.

Autors que "s'acusen de nostàlgia" com Garcia Serrano (que posarà al seu fill, periodista d'Intereconomia, Eduardo, en record del seu plorat company d'esquadra Eduardo Ródenas) recorda aquella joventut falangista de la que formava part, consagrant íntegrament la seva "existència a buscar l'essència", romàntica, irracionalista, una mica salvatge, que vivia al límit (persecucions, tirotejos, presó....), messiànica, que es creia salvadora d'Espanya²⁷²⁴, que, segons J.C. Mainer, li passava que confonia rebel·lia amb indisciplina i revolució amb l'agressivitat²⁷²⁵. Fou aquella una "quinta" compromesa, molt polititzada i amb una alta missió històrica que complir, fenomen característic del paisatge dels anys trenta, època de politització extremista de les joventuts. I fou aquella etapa esquadrística una instrucció premilitar i una escola d'odi

²⁷²³Guitarte, J.M. op. cit., pp.3-4

²⁷²⁴ Recull d'articles de García Serrano sobre la República i la guerra, García Serrano, R. *Historia de una esquina*, Madrid: Editora Nacional, 1941.

²⁷²⁵ Mainer, J.-C. op. cit., (1971), 136.

que els havia preparat per la guerra civil: el SEU, a las órdenes de la Falange, preparó, templó y dirigió a una juventud, a una minoría, que había de arrastrar a toda la juventud española a la más loca y más grandes epopeya de la historia de nuestra Patria²⁷²⁶.

Bibliografia citada

Abad de Santillán, Diego, El anarquismo y la revolución en España: escritos 1930/1938, Madrid: Ayuso, 1976.

Abrams, Philip., "Rites de passage: the conflict of generations in industrial society", Journal of Contemporary History, v. 5, nº 1, (1970), pp. 175-190.

Adagio, Carmelo, Chiesa e Nazione in Spagna: la dittadura di Primo de Rivera (1923-1930), Milano, Unicopli, 2004.

Aguinaga, Enrique de; Payne, S. José Antonio Primo de Rivera, Baelona: Ediciones B, 2003.

²⁷²⁶ Breve historia informativa...op. cit., p.90.

Aguado Ana María; Ramos, María Dolores, La Modernización de España, 1917-1939: cultura y vida cotidiana, Madrid: Síntesi, 2002.

Giulia, Albanese, La marcia su Roma, Roma: Laterza, 2006.

Alberti, Rafael, La arboleda perdida, Barcelona: Bruguera, 1984.

Aller, Ramón M^a, La política en la universidad española, Madrid: Doncel, 1975.

Almeida, Fabrice, El pecado de los dioses: la alta sociedad y el nazismo, Madrid: Taurus, 2008.

Altbach, Philip G., "Students and politics", Student Politics, New York: Basic Books, 1967, Student Politics, New York: Basic Books, 1967, pp. 74-97.

Álvarez Bolado, Alfonso, El experimento del nacional catolicismo: 1939-1975, Madrid: Cuadernos para el diálogo, 1975.

Álvarez de Morales, Antonio, Genesis de la universidad española contemporánea, Madrid: Instituto de Estudios Administrativos, 1972.

Álvarez Rey, Leandro, La contribución del carlismo vasconavarro en la formación del tradicionalismo andaluz (1931-1936), Pamplona: Institución Príncipe de Viana, 1988.

La derecha en la Segunda República: Sevilla, 1931-1936, Sevilla : Secretariado de Publicaciones de la Universidad : Servicio de Publicaciones del Excmo. Ayuntamiento de Sevilla, 1993.

Álvarez Rey, Leandro, Ortiz Villalba, J., "Falange en Sevilla, 1933-1937, Los nuevos historiadores ante la Guerra Civil española, Granada: Diputación de Granada, 1990, pp. 187-208.

Andreassi, Alejandro, Arbeit match frei: el trabajo y su organización en el fascismo (Alemania e Italia), Mataró: Ediciones de Intervención Cultural, 2004.

"Trabajo y empresa en el nacionalsindicalismo", Fascismo en España: ensayos sobre los orígenes culturales y sociales del franquismo, Barcelona: El Viejo Topo, 2005, pp.13-42.

Andreu, Pierre, Drieu La Rochelle, Madrid: Aguilar, 1992.

Ansaldo, Juan Antonio, ¿Para qué?:: De Alfonso XIII a Juan III, Buenos Aires: Vasca Ekin, 1951.

Antliff, Robert, "Fascism, Modernism, and Modernity", The Art Bulletin, v.84, nº1, (2002), pp. 148-169.

Areilza, José María, Así lo he visto, Barcelona: Planeta, 1985.

Arias Andreu, Juan, Memorias de un triunviro... de las J.O.N.S a Fraga, Madrid: Librería Editorial San Martín, 1976.

Arias González, Luis, El socialismo y la vivienda obrera en España (1926-1939), [la cooperativa socialista de casas baratas "Pablo Iglesias], Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 2003.

Armytage, W.H.G., Historia social de la tecnocracia, Barcelona: Península, 1970.

Aróstegui, Julio, "Violencia, sociedad y política. La definición de la violencia", nº13, (1994), pp.17-56.

Arribas Macho, José María, "El sindicalismo agrario: un instrumento de modernización de la agricultura", Historia Social, nº 4, (1989), pp. 33-52.

Aubert, Paul, "Intelectuales y cambio político", Los orígenes culturales de la II República: IX Coloquio de Historia Contemporanea de España, México: Siglo XXI, 1993, pp. 25-100.

"El papel de los intelectuales", Los felices años veinte: España, crisis y modernidad, Madrid: Marcial Pons, 2006, pp. 113-134.

Avilés Farré, Juan, "Catolicismo y derecha autoritaria. Del maurismo a Falange", Religión y sociedad en España (siglos XIX y XX): seminario celebrado en la Casa de Velázquez (1994-1995); actas reunidas y presentadas por Paul Aubert, Madrid: Casa de Velázquez: Universidad Autónoma de Madrid, 2002, pp. 255-264

Báez Pérez de Tudela, José María, "El ruido de las nueces": la Juventud de Acción Popular y la movilización "cívica" católica durante la Segunda República", Ayer, nº59, (2005), pp. 123-145.

Balcells, Albert, i Samper, Genís, L'escoltisme català: 1911-1978, Barcelona: Barcanova, 1993.

Balfour, Sebastian, Abrazo mortal. De la guerra colonial a la guerra civil en España y Marruecos, 1909-1936, Barcelona: Península, 2002.

Ballbé, Manuel, Orden público y militarismo en la España constitucional: (1812-1983), Madrid: Alianza, 1985.

Barbagli, Marzio, Disoccupazione intellettuale e sistema scolastico in Italia: 1859-1973, Bologna: Mulino, 1974.

Barba Prieto, Donato, "La Confederación Nacional de Estudiantes Católicos: orígenes, primeros pasos y consolidación (1920-1923)", Espacio, tiempo y forma. Serie V, Historia contemporánea, nº 12, (1999), pp.117-132

Barga, Corpus, Paseos por Madrid: Madrid: Júcar, 1987.

Baroja, Pío, El árbol de la ciencia, Barcelona: Tusquets, 2006.

Barrachina, Marie-Aline, Propagande e culture dans l'Espagne franquiste, 1936-1945, Grenoble: ELLUG, Université Stendhal, 1998.

Barrés, Maurice, Los desarraigados, Madrid: Cátedra, 1996.

Baubérot, Arnaud, "Los movimientos juveniles en la Francia de entreguerras", Hispania, nº 225, (2007), pp. 21-42.

Ben-Ami, Shlomo, Los orígenes de la Segunda República: anatomía de una transición, Madrid: Alianza, 1978.

"La rébellion universitaire en Espagne, 1927-1931", Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine, nº 26, (1979), pp. 365-366.

Bengoechea, Soledad, Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.

Benjamin, Walter, La metafísica de la juventud, Barcelona: Altaya, 1994.

Discursos interrumpidos I, Madrid: Taurus, 1990.

Berger, Peter, El dosel sagrado: para una teoría sociológica de la religión, Barcelona: Kairós, 1999

Berghaus, Günter, Futurism and politics: between anarchist rebellion and fascist reaction, 1909-1944, Providence: Berghahn Books, 1996.

Bessel, Robert, Political violence and the rise of nazism: the storm troopers in eastern Germany, 1925-1934, New Haven: Yale University Press, 1984.

Blasco, Immaculdada, Paradojas de la ortodoxia: política de masas y militancia católica en España (1919-1939), Zaragoza: Prensa universitaria de Zaragoza, 2003.

Blinkhorn, Martin, Carlismo y contrarrevolución en España: 1931-1939, Barcelona: Crítica, 1979.

"Introduction. Allies, rivals or antagonists?. Fascists and conservatives in modern Europe, Fascists and Conservatives. The radical right and the establishment in twentieth century Europe, Londo: Unwin Hyman, 1990, pp.1-14.

"Conservatism, Traditionalism and Fascism in Spain, 1989-1937", fascists and conservatives in modern Europe, Fascists and Conservatives. The radical right and the establishment in twentieth century Europe, Londo: Unwin Hyman, 1990, pp. 118-138.

Bordieu, Pierre, Homo academicus, Cambridge: Polity Press : Basil Blackwell, 1988.

Borrás, Tomás, Ramiro Ledesma Ramos, Madrid: Editora Nacional, 1971.

Botti, Alfonso, Nazionalcattolicesimo e Spagna nuova (1881-1975), Milano: FrancoAngeli, 1992.

Bourel, Dominique, "Los mandarines contra la democracia" Berlín, 1919-1933 : gigantismo, crisis social y vanguardia: la máxima encarnación de la modernidad, Madrid: Alianza, 1993, pp. 151-162

Bracher, K.D. Controversias de historia contemporánea sobre el fascismo, totalitarismo y democracia, Barcelona: Alfa, 1983.

Brasillach, Robert, Une Génération dans l'orage : mémoires. Notre avant-guerre. Journal d'un homme occupé, París; LinPlon, 1968.

Bravo, Francisco, José Antonio: el hombre, el jefe, el camarada, Madrid: ediciones españolas, 1939.

Historia de Falange Española de las JONS, Madrid: Editora Nacional, 1940.

Breve historia informativa del Sindicato Español Universitario: 1933-1941, S.L: s.n, 1941.

Brozsat, Martin, L'État hitlérien: l'origine et l'évolution des structures du III Reich, Paris:Fayard, 1985.

Brustein, William, *The logic of evil: the social origins of the Nazi party, 1925-1933*, New Haven: Yale University Press, 1996.

Buck-Morss, Susan, *Mundo soñado y catástrofe: la desaparición de la utopía de masas en el Este y en el Oeste*, Madrid: A. Machado Libros, 2004.

Bullón de Mendoza, Alfonso, José Calvo Sotelo, Barcelona: Ariel, 2004.

Bundgard, Ana, "El pensamiento político en las obras de juventud de María Zambrano, Actas II Congreso Internacional sobre la vida y obra de María Zambrano, pp. 149-162.

Burdiel, Isabel, *Literatura e historia cultural, o, por qué los historiadores deberíamos leer novelas*, València: Episteme, 1996.

Burgo, Jaime del, *Requetés en Navarra antes del alzamiento*, San Sebastián: Editorial Española, 1939.

Conspiración y Guerra Civi, Madrid: Alfaguara, 1970.

Burrin, Philippe, *La dérive fasciste: Doriot, Déat, Bergery 1933-1945*, Paris: Éditions du Seuil, 2003.

Fascisme, nazisme autoritarisme, Paris: Seuil, 2000.

Burrow, J.W., *La crisi de la razón: el pensamiento europeo, 1848-1914*, Barcelona: Crítica, 2001.

Busquets J.; J. C Losada, *Ruido de sables: las conspiraciones militares en la España del s.XX*, Barcelona: Crítica, 2003.

Cabrera, Mercedes, La Industria, la prensa y la política: Nicolás Mª de Urgoiti (1869-1951), Madrid: Alianza, 1994.

La Patronal ante la Segunda República: organizaciones y estrategias (1931-1936), Madrid: Siglo XXI, 1983.

Calero, Antonio María, "Octubre visto por la derecha", Octubre de 1934: cincuenta años para la reflexión, Madrid: siglo XXI, 1985, pp. 159-176.

Callahan, William J., La Iglesia Católica en España, 1875-2002, Barcelona: Crítica, 2003.

Calvo Carilla, José Luis, La Cara Oculta del 98: místicos e intelectuales en la España de fin de siglo (1895-1902), Madrid: Càtedra, 1998.

Calvo Serer, Rafael, Mis enfrentamientos con el poder, Esplugues de Llobregat:: Plaza & Janés, 1978.

Calvo Sotelo, José, El capitalismo contemporáneo y su evolución, Valladolid: Cultura Española, 1938.

Canal, Jordi, Banderas Blancas, boinas rojas: una historia política del carlismo, 1879-1939, Madrid: Marcial Pons, 2006.

Carlismo: dos siglos de contrarrevolución en España, Madrid: Alianza, 2000.

Canes, Francisco, "Los alumnos de la universidad española en la primera década del siglo XX", La universidad en el siglo XX (España e Iberoamérica). X Coloquio de historia de la educación, Murcia: Sociedad Española de Historia de la Educación. Departamento de Teoría e Historia de la Educación, 1998, pp. 491-497.

Cano Ballesta, J. Literatura y tecnología. Las letras españolas ante la Revolución Industrial, 1900-1933, Madrid: Orígenes, 1981.

Cantarero del Castillo, Falange y socialismo, Barcelona: Dopesa, 1971.

Cañabate, José Antonio, Les organitzacions juvenils del règim franquista: 1937-1960, Palma de Mallorca: [autopublicat], 2002.

Carbajosa, M; Carbajosa P, La corte Literaria de José Antonio: la primera generación cultural de Falange, Barcelona: Crítica, 2003.

Cárcel Ortí, Vicente, La gran persecución: España, 1931-1939, Barcelona: Planeta, 2000.

Cardona, Gabriel, El poder militar en la España contemporánea hasta la guerra civil, Madrid, Siglo XXI, 1983.

Carey, John, The intellectuals and the masses: pride and prejudice among de literary intelligentsi, 1880-1939, London: Faber and Faber, 1992.

Carrillo, Santiago, La Segunda República: recuerdos y reflexiones, Barcelona: Plaza y Janés, 1999.

Casanova, Julián, De la calle al frente: el anarcosindicalimo en España, 1931-1939, Barcelona: Crítica, 1997.

"Europa en guerra: 1914-1945", Ayer, nº55, (2004), pp.107-126.

Castells, Luis; Rivera, Atonio, "Vida cotidiana y nuevos comportamientos sociales (el País Vasco 1878-1923)", Ayer, nº19 (1995), pp. 137-139.

Casterás Archidona, Ramón, Las JSUC: ante la guerra y la revolución (1936-1939), Barcelona: Nova Terra, 1977

Diccionario de las organizaciones políticas juveniles durante la Segunda República, La Lagunda: Universidad. Departamento de Historia Contemporánea, 1974.

Castillo, Juan José, Propietarios muy pobres. Sobre la subordinación política del pequeño campesino en España (la Confederación Nacional Católico-Agraria, 1917-1942), Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1979.

Castillo, Santiago, Proletarios de cuello blanco : La Federación española de trabajadores del crédito y las finanzas (1930-1936), Madrid: UGT, 1994.

Caudet, Francisco, Las cenizas del fénix: la cultura española de los años treinta, Madrid: Ediciones de la Torre, 1993.

Cepeda Adán, José, Los movimientos estudiantiles (1900-1936), Madrid: Artes Gráficas municipales, 1985.

Chatriot, Alain, " 'La lutte contre le chômage intellectuel': l'action de la Confédération des Travailleurs Intellectuels (CTI) face à la crise des années trente", Mouvement Social, nº 214 (2006), pp. 77-91.

Childers, Thomas, The nazi voter: the social fundation of fascism in Germany, 1919-1933, Chapel Hill : The University of North Carolina Press, 1983.

Chueca Rodríguez, Ricardo, "Las juventudes falangistas" , Studi Historica, v.V, nº4, (1987), pp. 87-104.

El fascismo en los comienzos del régimen de Franco: un estudio sobre FET-JONS, Madrid: Centro de investigaciones sociológicas, 1983.

Cierva, Ricardo de la, Historia de la Guerra Civil española, Madrid: Librería Edit. San Martín, 1969.

Cirici Pellicer, Alexandre, El temps barrat, Barcelona, Destino, 2^a ed., 1977.

Claret Miranda, Jaume, El atroz desmoche: la destrucción de la Universidad española por el franquismo, 1936-1945, Barcelona: Crítica, 2006.

La repressió franquista a la Universitat Catalana:: la Universitat de Barcelona autònoma, de la Segona República al primer franquisme, Barcelona: Eumo, 2003.

Clarke, Jackie, "Engineering a New Order in the 1930s: The case of Jean Coutrot", French Historical Studies, nº 24 (2001), pp.63-86.

Cobelas, José Álvarez, Envenenados de cuerpo y alma: la oposición universitaria al franquismo en Madrid (1939-1970), Madrid: siglo XXI, 2004.

Cobo Romero, Francisco, "Acerca de los orígenes agrarios del fascismo: Italia y Andalucía en perspectiva comparada (1900-1036)", Revista de historia contemporánea, nº 8, (1997-1998), pp. 109-158.

Comas Caraballo, Daniel "Los escolares valencianos en el primer cuarto del siglo XX", Saitabi: revista de la Facultat de Geografia i Història, nº49, (1999), pp. 61-92.

Compagnon, Antoine, Los antimodernos, Barcelona: Acantilado, 2007.

Coppel, Jorge, General Gavilán, memorias: de enlace del general Mola a Jefe de la Casa Militar de Franco, Madrid: La Esfera de los Libros, 2005.

Corniero, Alejandro, Diario de un rebelde: 14 de Abril de 1931- 14 de Abril de 1939, Madrid: Barbarroja, 1991.

Costa Pinto, A.; Ribeiro, N. A., "Fascismo e juventude nos promórdios do Estado Novo: a Acção Escolar Vanguarda (1933-1936)", O Fascismo em Portugal. Actas do Colóquio realizado na Faculdade de Letras de Lisboa em Março de 1980, Lisboa: A Regra Do Jogo, Lisboa 1982, pp. 229-236.

Cruz, Rafael, En el nombre del pueblo: República, Religión y Guerra en la España de 1936, Madrid: Siglo XXI, 2006.

El Partido Comunista de España en la Segunda República, Madrid: Alianza, 1987

Cuesta Escudero, Pedro, La Escuela en la reestructuración de la sociedad española (1900-1923), Madrid: Siglo XXI, 1994.

Cueva Merino, Julio de la, "El anticlericalismo en la Segunda República y la Guerra Civil", El anticlericalismo español contemporáneo, Madrid: Biblioteca Nueva, 1998, pp. 211-296.

Dávila, Sancho; Permartín, Julián, Hacia la historia de la Falange, Jerez:: Tip.Lip. Jerez Industrial, 1938.

De Felice, Renzo, Le intrpretazioni del fascismo, Bari: Laterza, 1974.

Desvois, Jean Michel, "Un grupo de presión en la Segunda República: La Federación de Empresas Periodísticas de las Provincias de España", La prensa de los siglos XIX y XX metodología, ideología e información. Aspectos económicos y tecnológicos: I Encuentro de Historia de la Prensa, Bilbao: Servicio Editorial. Universidad de País Vasco, 1986, pp. 367-381.

Díaz Nosty. Bernardo, La comuna de octubre de 1934 : revolució de octubre de 1934, Madrid: Zero, 1974.

Díaz-Plaja, Guillermo, Memoria de una generación destruida: 1930-1936, Sant Cugat del Vallès: Delos-Aymá, 1966.

Dictámenes del segundo Consejo nacional del SEU, Madrid: s.n, 1936.

Domingo, Marcelino, La escuela en la República: la obra de ocho meses, Madrid: M.Aguilar, 1932.

Discurso leído en la solmemne inauguración del curso académico de 1931 a 1932, Madrid: Universidad de Madrid, 1931.

La experiencia del poder, Madrid: S.Quemades, 1934.

Domínguez Domínguez, Consuelo, "Los estudiantes de Huelva y la II República",
Huelva en su

historia, nº8, (2001), pp.251-268.

Drieu La Rochelle, Piere, Gilles, Madrid: Alianza, 1989.

Effenterre, Henri van, L'escoltisme, Barcelona: Edicions 62, 1967.

Eley, Geoff, "Conservatives and radical nationalists in Germany: the production of fascist potentials, 1912-1928, Fascists and conservatives: the radical right and the establishment in twentieth-century Europe, London: Unwin Hyman, 1990, pp.50-70.

Ellwood, Shelag. Historia de Falange Española, Barcelona: Crítica, 2001.

Elorza, Antonio, La razón y la sombra: una lectura política de Ortega y Gasset, Barcelona: Anagrama, 2002.

El S.E.U.: sentido de las falanges universitarias, Barcelona: Editora Nacional, 1939.

Enciclopedia Garzanti di Filosofia, Redazione Garzanti, 1981.

Espinosa Maestre, Francisco La justicia de Queipo (violencia selectiva y terror fascista en la II División en 1936), Sevilla: L'autor, 2000

La Columna de la muerte:: el avance del ejercito franquista de Sevcilla a Badajoz, Barcelona: Crítica, 2003.

Esteban, José, El Madrid de la República, Madrid: Sílex, 2000.

Feixa, Carles, La joventut com a metàfora: sobre les cultures juvenils, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1993.

Fernández-Cuesta, Raimundo, Testimonio, recuerdos y reflexiones, Madrid: Drysa, 1985.

Fernández de Henestrosa y Mioño, Ignacio, Marqués de Camararasa, El estudiante: los estudiantes...Fulano de Tal, estudiante, Madrid : [s.n.], 1931.

Fernández de Miguel, Daniel, "El antiamericanismo en la España del primer franquismo (1939-1953): el Ejército, la Iglesia y la Falange frente a Estados Unidos", Ayer, nº 62, (2006), pp. 257-282

Fernández de Sevilla, Luis; Sepúlveda, Rafael, Estudiantina: impresiones de un ambiente de juventud, en un prólogo y tres lugares, original. Madrid: La Farsa, 1935.

Fernández Sánchez-Puerta, Francisco, Las clases medias y sus problemas, Madrid : Impr. Sobrinos de la Sucesora de M. Minuesa de los Ríos, 1934.

Fernández Soria, Juan Manuel. "La educación popular entre la reforma y la revolución social: la federación universitaria escolar (FUE)", Historia de la educación. Revista interuniversitaria, nº 14-15 (1995-1996), pp. 397-416.

"Teatro para el pueblo" y educación popular en la segunda república, J.M. : ¿un "dirigismo para la libertad"? Revista española de pedagogía, v. 55, Nº 206, (1997), pp. 79-101

Feuer, Lewis S., The conflict of generations: The character and significance of students movements, New York: Basic Books, 1969.

Figueras, Arnau, Història de la FNEC: La Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya de 1932 a 1986, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005.

Fincardi, Mario, "Italia: el primer caso de disciplinamiento juvenil de masas", Hispania, nº 225, (2007), 43-72.

Fischer, Ernest, *Literatura y crisis de la civilización europea: Kraus, Musil, Kafka*, Barcelona: Icaria, 1984.

Fontana Tarrats, José María, *Los catalanes en la guerra de España*, Barcelona: Acervo, 1977.

Formica, Mercedes, *Visto y vivido. Pequeña historia de ayer*, Barcelona: Planeta, 1982.

Foxá, Agustín de, *Madrid, de Corte a Cheka*, Madrid, Bibliotex, 2001.

Fragoso del Toro, Víctor, *La España de ayer*, Madrid: Editora Nacional, 1945, 3 v.

Fresán Cuenca, Francisco Javier, "Un ideólogo olvidado: el joven José Antonio Maravall y la defensa del Estado Nacional Sindicalista. Su colaboración en Arriba, órgano oficial de FETy de las JONS, 1939-1941. Memoria y civilización: anuario de historia de la Universidad de Navarra, nº 6, (2003), pp. 153-187.

Fritzsche, Peter K., *Rehearsal for fascism: populism and political mobilization in Weimar Germany*, New York: Oxford University Press, 1990.

Fuentes, Víctor, *La marcha al pueblo en las letras españolas: 1917-1936*, Madrid: Ediciones de la Torre, 1980.

Fuentes Aragonés, Juan Francisco, "Clase media y burguesía en la España liberal, (1803-1874): ensayo de conceptualización", *Historia social*, nº 17, (1993), pp. 47-61,

"Clase media y bloque de poder en la España de la Restauración", *Revista de estudios políticos*, nº 85, (1994), pp. 121-142.

Fullana, Pere; Montero, Feliciano, "Los modelos educativos juveniles del movimiento católico en España (1868-1968)", *Historia de la Educación: Revista Interuniversitaria*, nº 22-23 (2003-2004), pp. 33-51.

Gabriel, Pere; Martín Ramos, José Luis, "Clase obrera, sectores populares y clases medias", *La Sociedad urbana en la España contemporánea*, Barcelona: Asociación de Historia Contemporánea, 1994 pp. 133-156.

Galland, Olivier, *Sociologie de la jeunesse: l'entrée dans la vie*, París: Armand Colin, 1991.

Gallego, Ferran, *Todos los hombres del fùhre: la élite del nacionalsocialismo (1919-1945)*, Barcelona: Debate, 2006.

Barcelona, mayo de 37: la crisi del antifranquismo en Cataluña, Barcelona: Debate, 2007.

"Ángeles con espadas", *Fascismo en España. Ensayos sobre los orígenes sociales y culturales del franquismo*, Barcelona: El Viejo Topo, 2005, pp. 179-209.

Ramiro Ledesma Ramos y el fascismo español, Madrid: Síntesi, 2005.

De Múnich a Auschwitz: una historia del nazismo, 1919-1945, Barcelona: Plaza & Janés, 2001.

"La realidad y el deseo. Ramiro Ledesma en la genealogía del franquismo", *Fascismo en España: ensayos sobre los orígenes culturales y sociales del franquismo*, Barcelona: El Viejo Topo, 2005, pp. 253-447.

"El nazismo como fascismo consumado", *Pensar después de Auschwitz*, Mataró: El Viejo Topo, 2004

García Fernández, Emilio C., *El cine español entre 1896 y 1939: historia, industria, filmografía, y documentos*, Barcelona: Ariel, 2002.

García García, José, *Disertación sobre el tema "el momento universitario"*, Madrid: Imprenta Colonia, 1931.

García Oliver, Joan, *El eco de los pasos: el anarcosindicalismo...en la calle,...en el Comité de Milicias,...en el gobierno,...en el exilio*, París: Ruedo Ibérico, 1978.

García Sabell, Domingo, "Psicodinámica de la evolución de las ideologías", los estudiantes anteriores a la guerra civil y los actuales", Las ideologías en las España de hoy (coloquio), Madrid: Seminarios y Ediciones, 1972, pp.167-189.

García Serrano, Rafael, Eugenio o proclamación de la primavera, Barcelona: Planeta, 1982.

La gran esperanza, Barcelona, Planeta, 1983.

García Queipo de Llano, Genoveva, Los Intelectuales y la dictadura de Primo de Rivera, Madrid: Alianza, 1988.

García Venero, Maximiano, La Falange en guerra: la unificación y Hedilla, París: Ruedo Ibérico, 1967.

Testimonio de Manuel Hedilla, Barcelona: Acervo, 1976.

Garrigues, Jean. "Le Quartier Latin à la Belle Epoque: un lieu privilégié de l'engagement", Les universités en Europe du XIIIe siècle à nos jours: espaces, modèles et fonctions. Actes du colloque international d'Orléans 16 et 17 octobre 2003, Paris: Publications de la Sorbonne, 2005, pp. 139-154.

Gascón, Antonio, Los Estudiantes, Madrid: Castro, 1931.

Gelonch Solé, Josep, "Jóvenes y fascismo en Italia. La socialización de la juventud durante el ventenio fascista (1922-1943), Jóvenes y dictaduras de entreguerras, Lleida: Milenio, 2007, pp.19-54

Gentile, Emilio, Fascismo: historia e interpretación, Madrid: Alianza, 2006.

Le origini dell'ideologia fascista: 1918-1925, Bari: Laterza, 1975.

La via italiana al totalitarismo: partido y estado en el régimen fascista, Buenos Aires: Siglo XXI, 2005.

Il Culto del littorio: la sacralizzazione della politica nell' Italia fascista, Bari: Laterza, 1993.

"Impeding Modernity: fascism and the ambivalent image of United States", Journal of Contemporary History, Vol. 28, nº 1, (1993), pp. 7-29

Germani, Gino "Political socialization of youth in fascism regimes: Italy and Spain" S.P. Huntington; C.H.Moore, Authoritarian Politics in Modern Society. The Dynamics of Established One-party Systems New York; London, 1970, pp. 339-379.

Gibson, Ian, En busca de José Antonio, Barcelona: Planeta, 1990.

La noche que mataron a Calvo Sotelo, Barcelona: Argos Vergara, 1982.

Gil Andrés, Carlos, "Vecinos contra vecinos. La violencia en la retaguardia riojana durante la Guerra Civil", Historia y política, nº 16, (2006), pp. 109-130.

Giles, Geoffrey J. Students and National Socialism in Germany, Princeton: Princeton University Press, cop. 1985.

Gillis, John R, Youth and history: tradition and change in European age relations 1770-present, New York: Academic Press, 1974

Gil Pecharromán, Julio, Sobre España inmortal, sólo Dios". José María Albiñana y el partido nacionalista español, (1930-1937), Madrid: UNED, 2000.

Conservadores subversivos: la derecha autoritaria alfonsina, 1919-1936, Madrid: Eudema, 1994.

Historia de la Segunda República española (1931-1936), Madrid: Biblioteca Nueva, 2002

José Antonio Primo de Rivera: retrato de un visionario, Madrid: Temas de Hoy, 1996

Gil Robles, José María, No fue posible la paz, Esplugues de Llobregat: Ariel, 1968.

Discursos parlamentarios, Madrid: Taurus, 1971.

Giménez Arnau, José Antonio, Memorias de memoria: descifre vucencia personalmente, Barcelona: Destino, 1978.

Giménez Caballero, E. Memorias de un dictador, Barcelona, Planeta, 1979, p.74.

Genio de España. exaltaciones a una resurrección nacional y del mundo, Barcelona: Planeta, 1983.

La nueva catolicidad: teoría general sobre el fascismo en Europa: en España, Madrid: La Gaceta Literaria, 1933.

Girón de Velasco, José Antonio, Si la memoria no me falla, Planeta: Barcelona, 1994.

Gómez Carbonero, Sonsóles, Cultura ciudadana y socialitzación en la República. Actitudes y comportamientos de los vallisoletanos. Tesi inèdita

Gómez Molleda, Maria Dolores, "Juventud y política en la España contemporánea", Studia Historia. Historia Contemporánea, v. V, nº 4, (1987), pp. 7-20.

González Aja, Teresa, "Monje y soldado. La imagen masculina durante el franquismo", Revista internacional de ciencias del deporte, nº 1, (2005), pp. 64-83.

González, Encarnación, Sociedad y Educación en la España de Alfonso XIII, Madrid: Fundación Universitaria Española, 1988.

González Calleja, Eduardo, "Las jóvenes generaciones contemporáneas. Evolución de los modos conflictivos de participación política", *Melanges de la Casa Velázquez*, nº 34 (2004), pp. 217-242.

La España de Primo de Rivera: la modernización autoritaria, Madrid: Alianza, 2005.

Rebelión en las aulas. Movilización y protesta estudiantil en la España Contemporánea, 1865-2008, Madrid: Alianza, 2009.

"La violencia y sus discursos. los límites de las "fascistización de la derecha española durante el régimen de la II República", *Ayer*, nº 71, (2008), pp.85-116.

"Rebelión en las aulas. Un siglo de movilizaciones estudiantiles en España, (1865-1965), *Ayer*, nº 59, (2005), pp. 21-49.

"La historiografía sobre la violencia política en España en los años treinta: balance y perspectiva", *Alcores: revista de historia contemporánea*, nº5, (2008), pp.257-288.

"La dialéctica de las pistolas. La violencia y la fragmentación del poder político durante la Segunda República", *Culturas y políticas de la violencia. España siglo XX*, Madrid: Siete Mares, 2005, pp. 101-146.

Los golpes de Estado. Madrid: Arco Libros, 2003.

González Calleja, E.; Aróstegui, Julio, "La tradición recuperada: el Requeté carlista i la insurrección", *Historia contemporánea*, nº 11, (1994), pp. 29-54.

González Calleja, E.; Souto Kustrín, Sandra, "De la dictadura a la República: orígenes y auge de los movimientos juveniles en España", *Hispania*, nº 225, (2007), pp. 73-102.

González Castillejo, Maria José, "El escultismo y la socialización de la infancia en el espíritu del régimen primorriverista, Málaga, 1923-1930, *Baética: Estudios de arte, geografía e historia*, nº23, (2001), pp. 627-658

González Cuevas, Pedro Carlos, *Acción Española. Teología política y nacionalismo autoritario en España, 1913-1936*, Madrid: Tecnos, 1998.

“Habitus e ideología. El pensamiento político de Francisco Moreno y Herrera, Marqués de la Eliseda”, *Cuadernos de Historia Contemporánea*, v. 18, (1996), pp. 83-114.

La tradición bloqueada. Tres ideas políticas en España: el primer Ramiro de Maeztu, Charles Maurras y Carl Schmitt, Madrid: Biblioteca Nueva, 2002.

González López, Emilio, *Memorias de un estudiante liberal*, Sada: Edición do Castro, 1987.

El espíritu universitario, Madrid: Javier Morata, 1931.

González Madrid, Damián-Alberto, *La Falange manchega, 1939-1945*, Ciudad Real: Biblioteca de Autores Manchegos. Diputación de Ciudad Real, 2004.

González Redondo, F.A; Villanueva Valdés, M.A. "Educación y sociedad en España, 1929-1931: el conflicto estudiantil en y des de la Universidad de Madrid", *Revista Complutense de Educación*, v.13, nº1, (2002), pp.79-105.

González Ruano, César, *Obra periodística [1925-1936]*, Madrid: Fundación Cultural Mafre Vida, 2002.

Gracia, Jordi, "Fascismo y literatura o el esquema de una inmadurez", *Fascismo en España: ensayos sobre los orígenes culturales y sociales del franquismo*, Barcelona: El Viejo Topo, 2005, pp.109-131.

Gramsci, Antonio, *Quaderni del carcere*, Torino, Giulio Einaudi, 1975.

Gli Intellettuali e l'organizzazione della cultura, Torino: Giulio Einaudi, 1955.

Griffin, Roger, *The nature of fascism*, London: Routledge, 1991.

Fascism, Oxford: Oxford University Press, 1995.

Modernism and fascism. The sense of a beginning under Mussolini and Hitler, Gordonsville: Palgrave, 2007.

Guberm Román, El cine sonoro en la II República (1929-1936), Barcelona: Lume, 1977.

Guereña, Jean Louis,. "L'université espagnole a la fin du XIX siècle. Approche sociologique du corps professoral", L'université en Espagne et en Amérique Latine du moyen age a nos jours, v II: enjeux, contenus, images, Tours: Publications de l'Université de Tours, 1998, 225-249

Guérin, Daniel, Fascismo y gran capital, Madrid: Fundamentos, 1973.

Guillen Salaya, Francisco, Anecdotario de las J.O.N.S: historia y anécdota de las Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalita, San Sebastián: Yugos y Flechas, 1938.

Los que nacimos con el siglo: biografía de una juventud, Madrid: Colenda, 1953.

Guitarte, José Miguel, Discursos y escritos en una etapa del SEU, Madrid: Haz, 1941.

Hamilton, Alastair, La ilusión del fascismo: un ensayo sobre los intelectuales y el Fascismo, 1919-1945, París: Gallimard, 1973.

Harvey, Elizabeth a "Autonomía, conformidad y rebelión: movimientos y culturas juveniles en Alemania en el periodo de entre guerra", Hispania, nº 225 (2007), pp. 103-126.

Heidegger, Martin, La Autoafirmación de la uniersidad alemana ; El rectorado, 1933-1934 ; Entrevista del Spiegel, Madrid: Tecnos, 1996.

Herf, Jeffrey, El modernismo reaccionario: tecnología, cultura, y política en Weimar y el Tercer Reich. México: Fondo de Cultura Económica, 1990.

Hernández Sandoica, Elena, "Universidad y política en la España del siglo XIX (Madrid-1875-1898)", L'université en Espagne et en Amérique Latine, v.II: enjeux, contenus, images, Tours: Publications de l'Université de Tours, 1998, pp. 165-183

Los fascismos europeos, Madrid: Istmo, 1992.

Hernández Sandoica E.; Ruiz Carnicer M.A; Baldó, M., Estudiantes contra Franco (1935-1975). Oposición y movilización juvenil, Madrid: La Esfera de los Libros, 2007.

Hernández Sandoica, E.; Peset, José Luis, Universidad, poder académico y cambio social (Alcalá de Henares 1508-Madrid 1874), Madrid: Consejo de Universidades, 1990.

Historia de la educación en España: textos y documentos. V.3, de la Restauración a la II República, Madrid: Ministerio de Educación, 1982.

Historia de la Universidad de Valladolid, Universidad de Valladolid. Departamento de Publicaciones, 1989.

Hobsbawm, Eric, Años interesantes: una vida del siglo XX, Barcelona: Crítica, 2003.

Sobre la historia, Barcelona: Crítica, 2002.

Holguín, Sandie, Creating Spaniards: culture and national identity in Republic Spain, Madison: The University of Wisconsin Press, 2002.

Ibáñez Hernández, Rafael, Estudio y acción. La Falange fundacional a la luz del "Diario" de Alejandro Salazar, 1934-1936, Madrid: Barbarroja, 1993.

Imatz, Arnaud, José Antonio: entre odio y amor, Barcelona: Áltera, 2006.

Infante, Jorge, "A por una facultad de Economía para Zaragoza durante la II República: Escuelas de Comercio vs Facultades de Economía, Flumen: Revista de la Escuela de Magisterio de Huesca, nº 8 (2003), pp. 207-252.

Jackson, Gabriel, La República Española y la Guerra Civil, Barcelona: Crítica, 2006.

Jaeger, Hans, "Generations in history: reflections on a controversial concept", History and theory, nº 3, (1985), pp. 274-280.

Jarausch, K.H, "The Crisis of the German professions, 1918-1933", Journal of Contemporary History, v. 20, nº 3, (1985), pp. 379-398.

Jato, David, La Rebelión de los estudiantes: apuntes para una historia del alegre S.E.U., Madrid: s.n, 1953.

Jerez Riesco, José Luis, El Madrid de la Falange, San Sebastián de los Reyes: Actas, 2006.

Elegidos para la gloria: Palmas de Plata de la Falange, Barcelona: Nueva República, 2003.

Jiménez Campo, Javier, El fascismo en la crisis de la Segunda República, Madrid: Centro de Investigaciones Científicas, 1979.

Jiménez de Asúa, Luis, Al servicio de la nueva generación,, Madrid: J. Morata, 1930.

Discurso de apertura del curso 1931-32 a cargo de D. Luis Jiménez de Asúa, Madrid: Universidad de Madrid, 1931.

Libertad de amar y derecho a morir: ensayo sobre eugenesia, eutanasia y endocrinología, Madrid: Historia Nueva, 1929.

Jiménez de Asúa, L.; López-Rey, J. Juventud, Conferencia de Luis Jiménez de Asúa y réplica de José López-Rey, Madrid: Tip.Velasco, 1929.

Jiménez Lucena, "El Estado como aliado: los médicos y el proceso de estatalización de los servicios sanitarios durante la segunda república", *Asclepio: Revista de historia de la medicina y de la ciencia*, nº 49, (1997), pp. 193-216

"La cuestión del 'regeneracionismo' sanitario y su debate durante la Segunda República: elementos de clase e ideología", *Dynamis: Acta hispanica ad medicinae scientiarumque historiam illustrandam*, nº 18, (1998), pp. 285-314.

José Antonio y la economía, Madrid: Grafite, 2004.

Juliá, Santos, *Historia de las dos Españas*, Madrid: Taurus, 2004.

"Intelectuales católicos a la reconquista del Estado", *Ayer*, nº 40, (2000), pp.79-103.

Madrid, 1931-1934: de la fiesta popular a la lucha de clases, Madrid: Siglo XXI, 1984.

"Fieles y mártires: raíces religiosas de algunas prácticas sindicales en la España de los años treinta"; *Revista de Occidente*, nº 23, (1983), pp. 61-76

Orígenes del Frente Popular en España: 1934-1936, Madrid: siglo veintiuno, 1979.

Jünger, Ernst, *El trabajador: dominio y fugura*, Barcelona: Tusquets, 1993.

Guerra, técnica y fotografía, València: Universitat de València, 2002.

Kallis, Artistotle, "Fascism, 'para-fascism' and 'fascistization': on the similarities of three conceptual categories", *European History Quartely*, 38/2, (2003), pp. 219-250.

Karady, V. "Les universités de la Troisième République", *Histoire des universites en France*, Toulouse, Privat, 1986, pp.323-334.

Kater, Michael H. "Hitler's Early Doctors: Nazi Physicians in Predepression Germany," *Journal of Modern History* 59 (1987), pp.25-52.

Kelly, Reece C. "German Professoriate under Nazism": a failure of totalitarian aspirations, *History of educational quarterly*, nº3, (1985), pp.261-280.

Kocka, Jürgen, *Historia social y conciencia histórica*, Madrid: Marcial Pons, 2002.

Koon, Tracey H., *Believe-Obey-Fight: political socialization of youth in fascist Italy*, London: University of North Carolina Press, 1985.

Kotschnig, Walter Maria, *Unemployment in the learned professions: an International study of occupational and educational planning*, London: Oxford University Press, 1937.

Krakauer, Siegfried, *Los empleados*, Barcelona: Gedisa, 2008.

Kühl, Reinhard, *La República de Weimar: establecimiento, estructuras, y destrucción de una democracia*, València: Edicions Alfons el Magnànim de l'IVEI, 1991.

Kuisel, R.F., *Capitalism and state in modern France: renovation and economic management in twentieth century*, Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

Lacalle, Daniel, *Los trabajadores intelectuales y la estructura de clases*, Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, 1982.

Técnicos, científicos y clases sociales, Madrid: Labor, 1975.

La Confederación de Estudiantes Católicos de España y su obra: 1920-1926, Madrid : [s.n.], 1927.

Laín, Pedro, *Descargo de conciencia (1930-1960)*, Barcelona: Galaxia Gutenberg; Círculo de Lectores, 2003.

Laqueur, Walter, *Young Germany: a history of the German youth movement*, London: Routledge & Kegan Paul, cop. 1962.

La Rovera, Luca, *Storia dei GUF: organizzazione, politica e miti della gioventù universitaria fascista: 1919-1943*, Torino : Bollati Boringhieri, 2003.

La universidad en Madrid: presencia y aportes en los siglos XIX-XX, Madrid: Consorcio para la Organización de Madrid, Capital Europea de la Cultura 1992, Secretaría General del Consejo de Universidades, 1992.

Las conversaciones de la víspera. El Noventayochó en la encrucijada voluntad/abulia. Actas del Congreso Internacional Vercelli (16-17 de Mayo de 1997), Viareggi: Baroni, 2000.

Las nuevas clases medias: conflicto y consciencia de clase entre los empleados de la Banca, Madrid: Cuadernos para el Diálogo, 1973.

Ledeen, Michael A. "Italian fascism and youth", *Jornal of Contemporary History*, v. 4, nº3, (1969), pp. 137-154.

Ledesma, Ramiro, *Obras completas*, Molins de Rei, Barcelona: Nueva República, 2004.

¿Fascismo en España?. *Discurso a las juventudes de España*, Esplugues de Llobregat, Barcelona: Ariel, 1968.

Escritos políticos 1935-1936, Madrid: Herederos de Ramiro Ledesma Ramos, 1988.

Lentzen, M. "¿Teatro de masas o teatro de 'mito, magia, misterio'?. En torno a la discusión sobre el teatro a mediados de los años treinta en España", *Vencer no es*

convencer. Literatura e ideología del fascismo español, Frankfurt am Main: Veuert, 1998, pp. 121-130.

Lera, Ángel María, Ángel Pestaña: retrato de un anarquista, Barcelona: Argos, 1978.

Lerena, Carlos, Escuela, ideología y clases sociales: crítica a la sociología empirista de la educación, Barcelona: Ariel, 1980.

Les Années 68. Le temps de la contestation, París: Complexe, 2000.

Linz, Juan, Fascism, breakdown of democracy, authoritarian and totalitarian regimes: coincidences and distinctions, Madrid : Centro de Estudios Avanzados en Ciencias Sociales. Instituto Juan March de Estudios e Investigaciones, 2002.

Lipset, Seymour, "Introduction" , Students in revolt, Boston: Houghton Mifflin, 1969.

López Campillo, Evelyn, "Los intelectuales y la comunidad humana durante la Segunda República: el caso de García Morente", Homenaje a Juan López Morillas: de Cadalso a Alexandre: estudio sobre literatura e historia intelectual española, Madrid: Castalia, 1982, pp. 303-316.

López Ibor, Juan José, Discurso a los universitarios españoles, Madrid: Rialp, 1957.

López Pérez, Pablo "los católicos y el cine", Católicos entre dos guerras: la historia de España en los años 20 y 30, Madrid, Biblioteca Nueva, 2006, pp. 305-326.

López-Rey, José, Los estudiantes frente a la Dictadura, Madrid: Morata, 1930.

López Villatoro, Francisco, Los inicios del franquismo en Córdoba. F.E.T de las J.O.N.S., Córdoba: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Córdoba, 2003.

Lozano, Claudio La educación republicana, 1931-1939, Barcelona : Universidad de Barcelona. Facultad de Filosofía y Ciencias de la Educación. Departamento de Pedagogía Comparada e Historia de la Educación, 1980.

Lüdke, Alf, "The honor of labor. Industrial workers and the power of symbols under national socialism", Nazims and german society, 1933-1945, London: Routledge, 1994, pp. 67-109.

Lupo, Salvatore, Il fascismo. La política in un regimene totalitario, Roma: Donzelli Editori

Luzzato, Sergio, "giovani ribeli e rivoluzionari (1789-1917)", Storia dei giovani. v, Il l'Età contemporanea, Bari: Laterza, 2000, pp. 239-310.

Lyttelton, A. "Causas y características de la violencia fascista", Estudios de Historia social, nº42-43 (1987), pp.81-95.

La conquista del potere: il fascismo dal 1919 al 1929, Bari: Lateza, 1982.

Macarro Vera, José Manuel, La utopía revolucionaria: Sevilla en la Segunda República Sevilla: Monte de Piedad y Caja de Ahorros de Sevilla.

Madariaga, César, Aspectos fisiotécnicos y psicotécnicos de la producción: conferencia dada en el Instituto de Ingenieros Civiles, Madrid, en diciembre de 1934, Madrid: Imprenta Reformatorio de Menores, 1934.

Madariaga de la Campa, Benito, La Universidad Internacional de Verano de Santander, (1932-1936), Santander: UIMP, 1999.

Madariaga, Salvador, Anarquía o jerarquía: ideario para la constitución de la tercera república, Madrid: Aguilar, 1935.

Maeztu, Ramiro, Defensa de la Hispanidad, Madrid: Gráfica Universal, 1941.

Los intelectuales y un epílogo para estudiantes, Madrid: Rialp, 1966.

Maier, Charles S., La refundación de la Europa burguesa: estabilización en Francia, Alemania e Italia en la década posterior a la I Guerra Mundial, Madrid: Centro de Publicaciones. Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1988.

Mainer, José-Carlos, La Corona hecha trizas: 1930-1936, Barcelona: Promociones y Publicaciones Universitarias, 1989.

Análisi de una insatisfacción: las novelas de W. Fernández Flórez, Madrid: Castalia, 1975

La doma de la quimera. Ensayos sobre nacionalismo y cultura en España, Madrid : Iberoamericana; Frankfurt am Main : Vervuert, 2004.

Falange y literatura, Barcelona: Labora, 1971.

“De Madrid a Madridgrado (1936-1939). La capital vista por sus sitiadores”, Vencer no es convencer: literatura e ideología del fascismo español, Frankfurt am Main: Vervuert; Madrid : Iberoamericana, 1998, pp. 181-198

Literatura y pequeña burguesía en España, (notas 1890-1950), Madrid: Cuadernos para el diálogo, 1972.

Malaparte, Curzio, Técnica del golpe de estado : Bonaparte, Lenin, Trotsky, Mussolini, Hitler, Kapp, Pilsudski, Primo de Rivera, Barcelona: José Janés, 1954.

Mancebo, Maria Fernanda, La universidad de Valencia: de la monarquía a la República: 1919-1939, València: Universitat de València, 1994.

“ ‘Libertas’ y ‘Fue’: los órganos de expresión de los estudiantes valencianos durante la II República”, [Comunicación, cultura y política durante la II República y la Guerra Civil : II Encuentro de Historia de la Prensa](#), Bilbao: Diputación Foral de Bizkaia, 1990, v.2, 1990, pp.49-64.

"Una élite estudiantil: los primeros congresos de la Unión Federal de Estudiantes Hispanos", Las élites españoles en la época contemporánea, Pau: s.n, 1982, pp. 362-393.

Mann, M. Fascistas, Cambridge: Cambridge University Press.

Mannheim, Karl "El problema de la generaciones", Revista española de investigaciones sociológicas, nº 62, (1993), pp. 193-244.

Marañón, Gregorio, Amor, conveniencia, eugenesia; el deber de las edades; juventud, modernidad, eternidad, Madrid: Historia Nueva, 1929.

Raíz y decoro de España, Madrid: Espasa Calpe, 1964.

Marías, Julián, El método histórico de las generaciones, Madrid: Revista de Occidente, 1967.

Márquez Padorno, Margarita, La Agrupación al Servicio de la República: la acción de los intelectuales en la génesis de un nuevo Estado Madrid: Biblioteca Nueva; Fundación Ortega y Gasset, 2003.

Martín Campos, Ricardo, " La sociedad enferma. Higiene y moral en España, segunda mitad del s. XIX y principios del XX", Hispania, v.55, nº 191, (1995), pp. 1093-1112.

Martín de la Guardia, Ricardo, Información y propaganda en la prensa del movimiento: Libertad de Valladolid, 1931-1979, Valladolid, Secretariado de Publicaciones de la Universidad, 1994.

"José Antonio Primo de Rivera o el estilo como idea de la existencia", Fascismo en España: ensayos sobre los orígenes culturales y sociales del franquismo, Barcelona: El Viejo Topo, 2005, pp. 163-178.

Martín González, Pedro Nicandro, Universidad. Discurso leído por Pedro Nicandro Martín González. Miembro de la asociación profesional de estudiantes de derecho, curso académico 1932-1933, Madrid: Imprenta Colonial, 1932.

Martín Jiménez, Ignacio, Hacia el paroxismo. Violencia política en la provincia de Valladolid, 1917-1936, Valladolid : Universidad de Valladolid. Secretariado de Publicaciones e Intercambio Editorial, 2008.

Martín Ramos, José Luis. "El socialismo español", a Sassoon, Donald, Cien años de socialismo. Barcelona: Edhasa, 2001, pp. 898-904.

Martín Valverde, Antonio, et al., La legislación social en la historia de España. De la revolución liberal a 1936, Madrid: Publicaciones del Congreso de Diputados, 1987.

Martínez Barrio, Diego, Memorias, Barcelona: Planeta, 1983.

Martínez Cuadrado, Miguel, La burguesía conservadora, (1874-1931), Madrid: Alianza, 1974.

Martínez de Bedoya, Javier, Memorias desde mi aldea, Valladolid: Ámbito, 1996.

Martínez de Salazar y Bascuñana, Ricardo, Manuel Fal Conde. La política como servicio de Dios y España, Cádiz: l'autor, 1998.

Martínez Sahuquillo, Irene, "Anomia, estrañamiento y desarraigo en la literatura del s. XX: un análisis sociológico, Reis: revista española de investigaciones sociológicas, nº84, (1998), 223-242.

La revuelta contra la civilización: D.H. Lawrance y el romanticismo antimoderno, Madrid: CIS: Siglo XXI, 2001.

Martinotti, Guido, "Notes of italian students in period of political mobilization", Students in revolt, Boston: Houghton Mifflin, 1969, pp.167-201.

Mason, Timothy, Nazism, fascism and the working class, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

Maura, Miguel, Así cayó Alfonso XIII. De una dictadura a otra, Madrid: Marcial Pons, 2007.

Mayordomo Pérez, Alejandro; Ruiz Rodrigo, Cándido, La universidad como problema en los intelectuales regeneracionistas, València: Universitat de València, 1982.

McClelland, Charles, State, society and universities in Germany, 1700-1914, Cambridge: Cambridge University Press, 1980.

Meleiro, Fernando, Anecdario de la Falange de Orense, Madrid: Edicions del Movimiento, 1952.

Menéndez Alzamora, Manuel, La generación del 14: una aventura intelectual, Madrid: Siglo XXI, 2006.

Michaud, Eric “Soldados de una idea´ Los jóvenes bajo el Tercer Reich”, Historia de los jóvenes, Madrid: Taurus, 1996, pp. 347-380.

Mitterauer, Michael I giovani in Europa del medioevo a oggi, Bari: Laterza, 2001

Mínguez Goyanes, José Luis, Onésimo Redondo 1905-1936: precursor sindicalista, Madrid: San Martín, 1990.

Molero Pintado, Antonio, La reforma educativa de la Segunda República española: primer bienio, Madrid: Santillana, 1977.

Moliner, Carme, La captación de las masas: política social y propaganda en el régimen franquista, Madrid: Cátedra, 2005.

Montero García, Feliciano, “Acción Católica: orígenes y evolución”, Clericalismo y asociacionismo católico en España: de la Restauración a la Transición: un siglo entre el palio y el consilario, Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla-LaMancha, 2005, pp. 133-159.

La Acción Católica en la Segunda República, Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá. Servicio de Publicaciones, 2008.

“Juventud y política: los movimientos juveniles de inspiración católica en España, 1920-1970”, Studia Historica. Historia Contemporánea, v. 4, (1987), pp. 105-121.

Montero, José Ramón, La CEDA: el catolicismo social y político durante la Segunda República., Madrid: Ediciones de la Revista del Trabajo, 1977.

Montero, José Ramón; Chueca, Ricardo, "El fascismo español. elementos par a una interpretación", Historia contemporánea, nº8, (1992), pp. 215-248.

Montero Díaz, Santiago, Discurso de apertura del año académica de 1939-1940, Murcia: Universidad de Murcia, 1939.

Montes Agudo, Gumersindo, Vieja Guardia, Madrid: M. Aguilar, 1939.

Morente, Francisco, "La universidad alemana y la construcción del Tercer Reich", *Pensar después de Auschwitz*, Mataró: El Viejo Topo, 2004, pp. 153-182.

"Libro e moschetto": política educativa y política de juventud en la Italia fascista (1922-1943), Barcelona: PPU, 2001.

Morodo, Raúl, *Acción Española: orígenes ideológicos del franquismo*, Madrid: Túcar, 1980

Mosse, George, "Two World Wars and the myth of the War Experience", *Journal of Contemporary History*, v. 21, nº 4, pp. 491-513.

Mussolini, B. *Escritos y discursos*, Barcelona: Bosch, 1935, v.II.

El espíritu de la revolución fascista, Buenos Aires; Temas de Hoy, 1984.

Nadal, Antonio, *Guerra civil en Málaga*, Málaga: Arguval, 2003.

"El nacimiento de la Falange Española en Málaga": 1933-1935", *Jábega*, nº 22 (1978), pp. 29-38.

Negri, Felicita de, "Agitazioni studenteschi nel primo dopoguerra", *Studi Storici*, nº 3, (1975), pp. 733-763.

Nerín, Gustau, *La guerra que vino de África*, Barcelona: Crítica, 2005.

Nicolle-Robin, Claire et al. "Cultura Cotidiana", *Los felices años veinte: España, crisis y modernidad*, Madrid: Marcial Pons, 2006, pp. 135-186

Nieto, Alejandro, *La retribución de los funcionarios en España: historia y actualidad*, Madrid: Revista de Occidente, 1967.

Nieto, Alejandro; Monedero, Carmelo, *Ideología y psicología del movimiento estudiantil*, Barcelona; Madrid: Ariel, 1977.

Norling, Erik, "Falange y C.A.U.R: un intento de penetración del fascismo en España (1933-1936), Aportes, nº 13, (1999), pp. 13-34.

Núñez Seixas, Manuel, "¿Una clase inexistente? La pequeña burguesía española (1808-1936)", Historia Social, nº26 (1996), pp. 19-45.

Ollero Tassara, Andrés, Universidad y política: tradición y secularización en el siglo XIX español, Madrid: Instituto de Estudios Políticos, 1972

Orbaneja, José de, La Fragua de la Residencia de Estudiantes de Madrid: el devenir de una nueva ideología socioeconómica: 1930-1997, Barcelona: el autor, 1997.

Ordovás, José Manuel, Historia de la ACN de P, Pamplona: EUNSA, 1993-2001.

Ortega y Gasset, José, Obras Completas., Madrid: Taurus, 2005.

Ortí, Alfonso, "Estratificación social y estructura del poder: viejas y nuevas clases medias en la reconstrucción de la hegemonía burguesa", Política y sociedad: estudios en homenaje a Francisco Murillo Ferrol Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas-Centro de Estudios Constitucionales, 1987, v.II, pp. 711-736.

Ory, Pascal; Siriniell, Jean-François, Los intelectuales en Francia: del caso Dreyfus a nuestros días, València: Publicacions de la Universitat de València, 2007.

Otero Carvajal, Luis Enrique, "Ocio y deporte en el nacimiento de la sociedad de masas": la socialización del deporte como práctica y espectáculo en la España del primer tercio del siglo XX", Cuadernos de historia contemporánea, nº 25, (2003), pp.169-198.

Palafox, Jordi, Atraso económico y democracia : la Segunda República y la economía española : 1892-1936, Barcelona: Crítica, 1991.

Palomares, José María, La Guerra Civil en la ciudad de Valladolid Valladolid: Ayuntamiento de Valladolid, 2003.

Parejo, José Antonio, Señoritos, Jornaleros y Falangistas. Sevilla: Bosque de Palabras. 2008.

Las piezas perdidas de las Falange: el sur de España, Sevilla: Universidad de Sevilla, 2008.

Paxton, Robert O., *The anatomy of fascism*, New York: Alfred K. Knopf, 2004.

Payne, Stanley, *Historia del fascismo*, Barcelona: Planeta, 1995.

Franco y José Antonio: el extraño caso del fascismo español: historia de Falange y del Movimiento Nacional (1923-1977), Barcelona: Planeta, 1998

"Political violence during the Spanish Second Republic", *Journal of Contemporary History*, nº 2/3, 1990, pp. 269-288

La Primera democracia española. La Segunda República, 1931-1939, Barcelona: Paidós, 1995.

El colapso de la República: los orígenes de la guerra civil (1933-1936), Madrid: La esfera de los libros, 2005.

Falange: historia del fascismo español, Madrid: Sarpe, 1985.

Peloille, Manuelle, *Fascismo en ciernes. España 1922-1930. Textos recuperados*. Toulouse: Pr. Univ. du Mirail-Toulouse, 2007.

Penella, M., *La Falange teórica*, Barcelona: Planeta, 2006.

Perales Birlanga, Germán, "Los estudiantes católicos de la universidad de Valencia (1985-1936)", *Cuadernos de Estudios del Instituto Antonio de Nebrija de Estudios sobre la Universidad*, nº 8, (2005), pp. 215-236.

"El nacimiento de la prensa estudiantil en la universidad de Valencia", *Cuadernos de Estudios del Instituto Antonio de Nebrija de Estudios sobre la Universidad*, nº7 (2004), pp. 173-196.

Pérez Bowie, José Antonio, *El léxico de la muerte durante la Guerra Civil española: ensayo de descripción*. Salamanca: Universidad, 1983.

Pérez Carballo, Francisco, Estampa de la universidad. Discurso leído por el alumno D. Francisco Pérez Carballo. Miembro de la asociación profesional de estudiantes de Derecho en representación de la FUE con motivo de la apertura del curso 1933-1934, Madrid: Imprenta Colonial, 1933.

Pérez Galán, Mariano, La enseñanza en la Segunda República española, Madrid: Edicusa, 1975.

Pérez Solís, Óscar, Memorias de mi amigo Óscar Perea, Madrid: Renacimiento, 1931.

Perfecto, Miguel Ángel, "Los poderes en la universidad (1923-1979)", Historia de la Universidad de Salamanca. v.II, Estructuras y flujos, Salamanca: Ediciones de la Universidad de Salamanca, 2004, pp.243-283.

Peset, Mariano, "Los orígenes de la autonomía universitaria. El proyecto de García Alix", L'université en Espagne et en Amérique Latine du moyen age a nos jours, v.II: enjeux, contenus, images, Tours: Université de Tours, 1998, pp. 185-201.

Pestaña, Ángel, Trayectoria sindicalista, Madrid, Tebas, 1974.

Peukert, Detlev, "The Lost Generation: Youth Unemployment at the End of the Weimar Republic," Richard J. Evans and Dick Geary (eds.), The German Unemployed, London: C. Helm, 1987, pp. 172-193.

Políticas de la muerte: usos y abusos del ritual fúnebre en la Europa del s.XX, Madrid: Libros de la Catarata, 2009.

Pomfret, David M. "Lionized and toothless. Young people and urban politics in Britain and France, 1918-1940", European cities youth and the public sphere in the twentieth century, Aldershot [etc.] : Ashgate, cop. 2005, pp. 27-43.

Portantiero, Juan Carlos, Estudiantes y política en América Latina: el proceso de reforma universitaria (1918-1938), México, D.F, Siglo Veintiuno, 1978.

Portela Valladares, Manuel, Memorias dentro del drama español, Madrid: Alianza, 1988.

Poulantzas, N. Fascismo y dictadura. La tercera internacional frente al fascismo, Madrid: Siglo XXI, 1973.

Prada Rodríguez, Julio, "Qué es la voz de la tierra y los muertos, y es el mandato de España y de Dios": las J.A.P.A en Orense, (1934-1937), *Miniús: Revista del Departamento de Historia, Arte e Xeografía*, nº7, 1999, pp.187-224.

Preston, Paul, *La destrucción de la democracia en España*, Barcelona: Grijalbo Mondadori, 2001.

La derecha española en el s.XX: autoritarismo, fascismo y golpismo, Madrid: Sistema, 1986.

Primo de Rivera, José Antonio. *Obras de José Antonio Primo de Rivera: edición cronológica*, Madrid: Delegación Nacional de la Sección Femenina de FET y de las JONS, 1970.

Textos biográficos y epistolario, Madrid: Ediciones del Movimiento, 1968.

Primo de Rivera y Urquijo, Miguel, *Papeles póstumos de José Antonio*, Barcelona: Plaza & Janés, 1996.

Pro Ruiz, Juan: *Las élites de la España liberal: clases y redes en la definición del espacio social (1808-1931)*", *Historia social*, nº 21, (1995), pp.47-69.

Punset Blanco, Ramón, *Las clases medias ante la crisi del Estado español. El pensamiento de José Calvo Sotelo. Tesis inédita.*

Puyol Montero, José María, "El plan de estudios de derecho en la Universidad Central", *Cuadernos del Instituto Antonio de Nebrija sobre historia de la universidad*, nº8, (2005), pp. 281-358.

"El plan republicano en la facultad de derecho de Madrid", *Cuadernos del Instituto Antonio de Nebrija de Estudios sobre la Universidad*, nº7, (2004), pp. 197-229.

Quiroga Fernández de Soto, Alejandro, *Haciendo españoles: la nacionalización de las masas en la dictadura de Primo de Rivera*, Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2008.

“Perros de Paja: las Juventudes de Unión Popular”, *Ayer*, nº 59, (2005), 69-96.

“Los apóstoles de la patria”. *El ejército como instrumento de nacionalización de masas durante la Dictadura de Primo de Rivera*, *Mélanges de la Casa Velázquez*, nº 34, (2004), pp. 243-272.

Quirosa-Cheyrouze Muñoz, Rafael, *Católicos, monárquicos y fascistas en Almería durante la II república*, Almería: Instituto de Estudios Almerienses, 1998.

Raguer, Hilari, *La pólvora y el incienso: la Iglesia y la guerra civil española, 1936-1939*, Barcelona: Península, 2001.

Ramírez Jiménez, Manuel, *Los grupos de presión en la segunda República española*, Madrid: Tecnos, 1969.

Ramis, Vicente, *Memorias de medio siglo*, Alzira: Germania, 2006.

Ramos González, Miguel, *La violencia en Falange*, Oviedo: Tarfe, 1993.

Ramos Hernández, José Luis, *La universidad de Valladolid, 1923-1960*, Tesis de Licenciatura inédita.

Ranzato, Gabriele, “Guerra civil y guerra total en el siglo XX”, *Ayer*, nº 55, (2004), pp 127-148.

Redondo, Onésimo, *Obras Completas de Onésimo Redondo*, Madrid: Dirección General de Información. Publicaciones españolas, 1954-1955, 2 v.

Reglamento de la Primera Línea, Alcazarquivir : s.n., 1936

Rey Reguillo, Fernando del, *Paisanos en lucha. Exclusión política y violencia en la Segunda República Española*, Madrid: Biblioteca Nueva, 2008.

Ribas i Massana, Albert, La Universitat Autònoma de Barcelona, 1933-1939, Barcelona, Edicions 62, 1976.

Richmond, Kathleen, Las mujeres en el Fascismo español. La Sección Femenina de la Falange, 1934-1959, Madrid: Alianza, p.2004.

Ridruejo, Dionisio, Casi unas memorias, Barcelona, Península, 2007.

Roccucci, Adriano, "Nacionalisme, Estati societat. Un projecte nacionalista pel feixisme italià", Nou Estat, nova política, nou ordre social: feixisme i franquisme en una perspectiva comparada, Barcelona: Fundació Pi Sunyer; Cefid, 2005, pp. 213-237.

Rodríguez, Carolina, La Universidad de Madrid en el primer franquismo: ruptura y continuidad, (1939-1951), Madrid: Universidad Carlos III; Dykinson, 2002.

Rodríguez de las Heras, Antonio, Filiberto Villalobos. Su obra social y política: 19000-1936, Salamanca: Centro de Estudios Salmantinos, 1985.

Rodríguez de Valcárcel, Carlos María, Estudio y acción. Discurso leído por el Jefe Nacional del Sindicato Español Universitario con motivo de la solemne apertura del curso universitario académico 1941-1942, Madrid: s.n, 1941.

Rodríguez Jiménez, José Luis, Reaccionarios y golpistas: la extrema derecha en España: del tardofranquismo a la consolidación de la democracia, 1967-1982. Madrid: CSIC, 1994.

Historia de Falange Española de las JONS, Madrid: Alianza, 2000.

Rodríguez Villa, Andrés, Discurso pronunciado por el camarada ... jefe del distrito universitario de Barcelona en el acto de inauguración del curso académico 1940-41, Barcelona: Gráficas A. López, 1940,

Romero Salvadó, Francisco J, España, 1914-1918: entre la guerra i la revolució, Barcelona: Crítica, 2002

Rosal, Amaro del., 1934: movimiento revolucionario de Octubre, Madrid: Akal, 1983.

Rubio Mayoral, J. L., *Disciplina y rebeldía: los estudiantes de la Universidad de Sevilla, 1939-1970*, Sevilla: Secretariado de Publicaciones. Universidad de Sevilla, 2005.

Ruiz Carnicer, Miguel Ángel, *El Sindicato Español Universitario (S.E.U), 1939-1965: la socialización política de la juventud universitaria en el franquismo*, Madrid: siglo XXI, 1996.

“El Sindicato Español Universitario (SEU) del distrito de Zaragoza durante la Guerra Civil (1936-1939), *Revista de historia Jerónimo Zurita*, nº53-54, (1986), pp. 79-100.

"Estudiantes, cultura y violencia política en la universidades españolas (1925-1975), *culturas y políticas de la violencia: España siglo XX*, Madrid: Siete Mares, 2005, pp. 251-278.

Ruiz de Alda, Julio, *Obra Completa*, Madrid: FE, 1939, p. 193

Ruiz Manjón, Octavio, *El Partido Republicano-Radical: 1908-1936*, Madrid: Tebas, 1976

Rújula, Pedro, “Commemorar la muerte, recordar la historia. La Fiesta de los mártires de la tradición”, *Ayer*, nº 51, (2003), pp. 67-85.

Ryder, Norman B. “The cohort as a concept in the study of social change”, *American Sociological Review*, nº 6 (1965), 843-861.

Sáez de Miera, Antonio, *Mayo del 68, 20 años después*, Madrid: Tecnos, 1988

Safranski, Rüdiger, *Un maestro de Alemania: Martin Heidegger y su tiempo*, Barcelona: Tusquets, 1997.

Sainz Rodríguez, Pedro, *Testimonios y recuerdos*, Barcelona: Planeta, 1978.

Sala Rose, Rosa, *Diccionario crítico de mitos y símbolos del fascismo*, Barcelona: Acantilado, 2003.

Salazar Alonso, Rafael, *Bajo el signo de la revolución*, Madrid: Librería de Roberto San Martín, 1935.

Salaverría, José María, *En la vorágine*, Madrid: Rafael Caro Raggio, 1919.

Salguero, Anna Isabel, "El pensamiento y el compromiso político de María Zambrano" *Actas del II Congreso Internacional sobre la vida y la obra de Maria Zambrano*, Màlaga: Fundación María Zambrano, 1998, pp. 699-718.

Salvador, José Luis, *El deporte en occidente: historia, cultura y política*, Madrid, Cátedra, 2004.

Samaniego Boneu, Mercedes, *La Política educativa de la Segunda República durante el bienio azañista*, Madrid: CSIC, 1977.

"La lucha contra el paro obrero desde el INP durante la II República", *El Reformismo social en España: la Comisión de Reformas Sociales*, Córdoba : Monte de Piedad y Caja de Ahorros de Córdoba, 1987, pp. 331-338.

Sánchez Pérez, Francisco, "Clase obrera y conflictividad social en el Madrid del Frente Popular (febrero-julio de 1936)", *Cuadernos de historia contemporánea*, nº 13, (1991), pp. 47-72.

Santacana, Carles, "La joventut en una perspectiva històrica", *Els joves a l'època contemporània. XXI Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma del 27 al 29 de novembre de 2003, Palma : Institut d'Estudis Baleàrics, 2003, pp. 23-28.

Santa Marina, Luys, *Tras el águila del César: elegía del Tercio, 1921-1922*, Barcelona: Yunque, 1933.

Santullano, Luis, *Los estudiantes: ayer, hoy, mañana*, Madrid: C.I.A.P, 1931.

Sapiro, Gisèle. "Les professions intellectuelles entre l'Etat, l'entrepreneuriat et l'industrie", *Mouvement Social*, nº 214, (2006), pp.3-18.

Sanz Fernández, Florentino, "La Juventud Obrera Cristiana: un movimiento educativo popular", *Historia de la Educación: Revista Interuniversitaria*, nº, 20, (2001), pp. 95-115.

Sarti, Roland, "Italian Fascism. Radical politics and conservatives goals", fascists and conservatives in modern Europe, Fascists and Conservatives. The radical right and the establishment in twentieth century Europe, Londo: Unwin Hyman, 1990, pp. 14-31.

Saz, Ismael, Mussolini, contra la II República: hostilidad, conspiraciones, intervención (1931-1936). València: Edicions Alfons el Magmànim. Institució valenciana d'estudis i investigació, 1986.

España contra España: los nacionalismo franquistas, Madrid: Marcial Pons, 2003.

"Las culturas de los nacionalismos franquistas", Ayer, nº 71, (2008), pp.153-174.

Fascismo y franquismo, València: Univesitat de València, 2004.

Schmitt, Carl. El concepto de lo político, Madrid: Alianza, 1991.

Science, Technolgy and National Sociialism, Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

Selva, Enrique, Giménez Caballero: entre la vanguardia y el fascismo, València: Pre-textos, 2005

"La antítesis "popular"/"democrático" en el Robinsón Literario de España (1931-1932)", Vanguardia española e intermedialidad: artes escénicas, cine y radio, Madrid, Iberoamericana; Frankfurt am Main, Vervuert, 2005, pp. 75-96.

"Salaverría en la vorágine de su tiempo", Vencer no es convencer: literatura e ideología del fascismo español, Frankfurt amb Main: Vervuert; Madrid : Iberoamericana, 1998, pp.76-88

Sepúlveda Losa, Rosa María, "La primavera conflictiva de 1936 en Albacete", Pasado y Memoria: Revista de Historia Contemporánea, nº2, (2003), pp. 221-240.

Serrano Suñer, Ramón, Entre el silencio y la propaganda, la historia como fue: memorias, Barcelona: Planeta, 1977.

Sevillano Calero, Francisco, Rojos. La representación del enemigo en la guerra civil, Madrid: Alianza, 2007.

“Propaganda y dirigismo cultural en los inicios del nuevo Estado, Pasado y Memoria, nº 1, (2002), pp.81-110.

Shils, Edward, “Dreams of plenitude, nightmares of scarcity”, Students in revolt, Boston: Houghton Mifflin, 1969, 1-35.

Shubert, Adrian, Historia social de España (1800-1900), Madrid: Nerea, 1991.

Silva Tapia, Miguel, “La Juventud de Acción Católica Española: la revista “La Flecha”, Anuario de historia de la Iglesia, nº 16, 2007, pp. 453-457.

Somoza, Lázaro La Dictadura, la juventud, la República, València: s.n, 1931.

Soto Carmona, Álvaro, El trabajo industrial en la España contemporánea: 1874-1936, Barcelona: Anthropos, 1989.

Soucy, Robert, French fascism: the second wave, 1933-1939, New Haven: Yale University Press, 1995.

“Centrism fascism: the jeunesses patriotes”, Journal of Contemporary History, v. 16, (1981), 349-368.

Souto Kustrín, S. “El mundo ha llegado a ser consciente de su juventud como nunca antes. Juventud y movilización política en la Europa de entreguerras”, Melange de la Casa Velázquez, nº 34, (2004), 179-216.

"Y ¿Madrid? ¿qué hace Madrid?" : movimiento revolucionario y acción colectiva: 1933-1936, Madrid: Siglo XXI, 2004.

“Entre el parlamento y la calle: políticas gubernamentales y organizaciones juveniles en la Segunda República”, Ayer, nº 59, (2005), pp. 97-122.

"Juventud e historia: Introducción", *Hispania*, nº 225, (2007), pp.11-20.

Speier, Hans, German white-collars and the rise of Hitler, New Haven: Yale University press, 1986

Sport y autoritarismo: la utilización del deporte por el comunismo y el fascismo. Madrid, Alianza, 2002.

Stachura, P.D, Nazi youth in the Weimar Republic, Oxford: Clio Books, 1975.

“The ideology of the Hitler Jugend in the Kampzeit”, Journal of Contemporary History, v.8, nº 3, (1973), 155-167.

Sternhell, Zeev, Ni droite ni gauche: la idéologie fasciste en France, Bruxelles: Complexe, 1987.

Sternhell, Z., El nacimiento de la ideología fascista, México: Siglo XXI, 1994.

Strohmeyer, Klaus, “Armonía aparente y crisis latente”, Berlín, 1919-1933: gigantismo, crisis social y vanguardia: la máxima encarnación de la modernidad, Madrid: Alianza, 1933, pp. 113-124.

Suzzi Valli, Roberta, The Myth of Squadristo in the Fascist Regime, Journal of Contemporary History, vol.35, nº 2, (2000), pp. 131-150.

Tagüeña, M. Testimonio de dos guerras, Barcelona: Planeta DeAgostini, 2005.

Thomàs, Joan Maria, Lo que fue de la Falange: la Falange y los falangistas de José Antonio, Hedilla y la Unificación, Franco y el fin de la Falange Española de las JONS, Barcelona: Plaza & Janés, 1999.

Franquisme-Feixisme=Franquismo-Fascismo=Franchismo-Fascismo, Reus : Fundació d'Estudis Socials i Nacionals Josep Recasens i Mercadé, 2001.

Falange, Guerra Civil, franquisme: F.E.T y de las J.O.N.S de Barcelona en els primers anys del règim franquista, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992,

"Los estudios sobre las Falanges (FE y de las JONS y FET y de las JONS): revisión, Ayer, nº71, (2008), pp. 293-318.

Todd, Selina "Juventud, género y clase en la Inglaterra de entreguerras", *Hispania*, nº 225, (2007), pp.127-148.

Tomasi, Tina; Bellatala, Luciana, *L'università italiana nell'età liberale*, Napoli: Liguori, 1988

Torrente Ballester, Gonzalo, Javier Mariño: historia de una conversión, Madrid, Editora Nacional, 1943.

Torres Ballesteros, Sagrario, "El populismo: un concepto escurridizo", *Populismo, caudillaje y discurso demagógico*, Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, 1987, pp.159-180.

Torstendahl, Rolf, "La transformación de la educación profesional en el siglo XIX", *La universidad europea y americana, desde 1800: las tres transformaciones de la universidad moderna*, Barcelona: Pomares-Corredor, 1996, pp. 121-150.

Tortella, Gabriel, *El desarrollo de la España contemporánea. Historia económica de los siglos XIX y XX*, Madrid: Alianza 2001.

Tovar, Antonio, "Misión del estudiante en la Revolución nacional-sindicalista", *La Falange ante la Universidad. Discursos y conferencias del V Consejo Nacional del S.E.U*, Madrid:Talleres Gráficos Marsiega, 1942.

Townson, Nigel, *La República que no pudo ser: la política de centro en España (1931-1936)*, Madrid: Taurus, 2002.

Traverso, Enzo, "Interpretar el fascimos. notas sobre George L. Mosse, Zeev Sternhell y Emilio Gentile", *Ayer*, nº 60, (2005), pp. 227-258.

Tuñón de Lara, M. "grandes corrientes culturales", *Los orígenes culturales de la II Republica: IX Coloquio de Historia Contemporanea de España*, México: Siglo XXI, 1993, pp. 1-24.

Tres claves de la Segunda República. La cuestión agraria, los aparatos del Estado, Frente Popular, Madrid: Alianza, 1985.

Medio siglo de cultura española (1885-1936), Madrid: Tecnos, 1977.

Tusell, Javier, G. Queipo de Llano, G. Los intelectuales y la República, Madrid: Nerea, 1990.

Historia de la democracia cristiana en España, Madrid: Cuadernos para el Diálogo, 1974, 2 v.

Historia de España en s.XX, Madrid: Santillana, 1998-1999, v.II.

Ucelay Da-Cal; Enric., Tavera, Susanna. "Una revolución dentro de otra. La lógica insurreccional en la política española, 1924-1934", Ayer, nº13, (1994), 115-146.

Ugarte Tellería, Javier, La nueva Covadonga insurgente: orígenes sociales y culturales de la sublevación de 1936 en Navarra y el País Vasco, Madrid: Biblioteca Nueva, 1998

"En busca del Kaiserreich perdido: los conservadores en la República de Weimar (una comparación con España)", Alemania (1806-1989), del Sacro Imperio a la caída del muro, Vitoria-Gasteiz : Diputación Foral de Navarra : Servicio Editorial Universidad del País Vasco, 1994, pp.73-84.

Unamuno, Miguel de, Pensamiento Político, Madrid: Tecnos, 1965.

Valle López, Ángel del, "Función de la universidad central a finales del s. XIX: la formación de una elite rectora" , L'université en Espagne et en Amérique Latine du moyen age a nos jours, v II: enjeux, contenus, images, Tours: Publications de l'Université de Tours, 1998, pp. 251-271.

Valois, George, L'économie nouvelle, París: Nouvelle Librairie National, 1924.

Varela, Isaura "Universidad nueva y nuevos estudiantes. El cambio de los universitarios troyanos a los de la FUE", Mentalidades colectivas e ideologías: VI Jornadas de Historia de Galicia, Ourense: Diputación provincial de Ourense, 1992, pp. 229-242

La Universidad de Santiago: 1900-1936, Sada: Edición do Castro, 1989.

Vega, Eulàlia, Entre la reforma y la revolució: la CNT a Catalunya (1930-1936), Lleida: Pagés, 2004.

Vega Gonzalo, Francisco de Asís de, Aniquilar la Falange. Cronología persecutoria del Nacional sindicalismo, Oviedo, Tarfe, 2001.

Vegas Latapie, Eugenio, Memorias políticas. El suicidio de la Monarquía y la Segunda República, Barcelona, Planeta, 1983.

Veiga, Francisco La mística del ultranacionalismo: historia de la Guardia de Hierro, Rumanía, 1919-1941. Bellaterra : Universidad Autónoma de Barcelona, 1989.

Velarde Fuertes, Juan, El nacional sindicalismo, cuarenta años después (anàlisi crític), Madrid: Editora Nacional, 1972.

Ventrone, Angelo, Il nemico interno: immagini, parole e simboli nell'Italia del Novecento, Roma: Donzelli, 2005.

Vidarte, Juan-Simeón, El bienio negro y la insurrección en Asturias, Barcelona: Grijalbo, 1978.

Vila-San-Juan, José Luis, La vida cotidiana en España durante la Dictadura de Primo de Rivera, Barcelona: Argos Vergara, 1984.

Villacañas, José Luís, Ramiro de Maeztu y el ideal de la burguesía en España, Madrid, Espasa, 2003.

Villacorta Baños,. Francisco, Burguesía y cultura: los intelectuales españoles en la sociedad liberal, 1808-1931, Madrid: siglo XXI, 1980.

“Dictadura y grupos profesionales organizados, 1923-1930”, Ayer, nº 40, (2000), pp.51-78.

Profesionales y burócratas: Estado y poder corporativa en la España del siglo XX, 1890-1923, Madrid: Siglo XXI, 1989.

Vincent, Mary, *Catholicism in Second Spanish Republic: religions and politics in Salamanca, 1930-1936*, Oxford: Clarendon Press, 1996.

Violencia política en la España del siglo XX, Madrid: Taurus, 2000.

Wanrooij, Bruno, "The rise and fall of Italian fascism as a Generational Revolt", *Journal of Contemporary History*, vol. 22, nº 3 (1987), pp. 401-418.

.

Watanabe, Chiaki, *Confesionalidad católica y militancia política: la Asociación Católica Nacuional de Propagandistas y la juventud española (1923-1936)*, Madrid: UNED, 2003.

Weber, R.G.S., *The German student corps in the Third Reich*, New York: St. Martin's Press, 1986.

Weisz, George, *The emergence of modern universities in Frances, 1863-1914*, Princeton: Princeton University Press, pp.115-116.

Who are the fascist? the social basis of european fascist movements, London: Croom Helm, 1987.

Winston, Colin M. *La clase trabajadora y la derecha en España: 1900-1936*, Madrid: Cátedra, 1989.

Wittrock, Björn, "Las tres transformaciones de la universidad moderna", *La universidad europea y americana desde 1800: las tres transformaciones de la universidad moderna*, Barcelona: Pomares-Corredor, 1996, pp.331-383.

Wohl, Robert, *The Generation of 1914*, Cambridge: Harvard University Press, 1979.

Worms, Jean-Pierre, "The French student movement", *Student Politics*, New York, Basic Books, 1967, pp. 267-283.

Ximénez de Sandoval, Felipe, José Antonio: biografía apasionada, Barcelona: Juventud, 1941.

Camisa Azul: retrato de un falangista, Valladolid:

Santarén, 1939.

Yarnall, Edward, The german universitires and nacional socialism, London: George Allen & Unwind Ltd., 1937.

Zambrano, Maria, Delirio y destino: los veinte años de una española, Barcelona: Círculo de Lectores, 1989.

Zayas, Alfonso de, Historia de la Vieja Guardia de Baleares Madrid: Imp. Saez, 1955.

Zorn, Wolfgang, "Student politics in the Weimar Republic, Journal of Contemporary History, nº5, (1970), pp. 128-143.

Zunino, Pier Giorgio, L'ideologia del fascismo: miti, credenze e valori nella stabilizzazione del regimene, Bologna: Il Mulino, 1985.

Zweig, Stefan, El món d'ahir, memories d'un europeu, Barcelona: Quaderns Crema, 2001

Recursos electrònics.

Balardini, Sergio Alejandro, "De jóvenes, la juventud y las políticas de juventud", Última década, nº 13, (2000), pp.11-24.

http://www.scielo.cl/scielo.phpscript=sci_arttext&pid=S07182236200000200002&lng=es&nrm=iso [Consulta: 6-04-2010]

Balcells, Albert, "El consejo de guerra contra el dirigente cenetista catalán Joan Peiró en 1942. Un caso representativo y a la vez singular", Hispania Nova, nº 2 (2001-2002), <http://hispanianova.rediris.es/general/articulo/014/art014.htm> [Consulta: 6-04-2010]

Consejo de la Juventud de España, Bases para una política de juventud, <
[http://www.cje.org/C13/Cat%C3%A1logo/Document%20Library/Publicaciones\(cat%C3%A1logo\)/documentosdebases.pdf](http://www.cje.org/C13/Cat%C3%A1logo/Document%20Library/Publicaciones(cat%C3%A1logo)/documentosdebases.pdf)> [Consulta: 6-04-2010]

Durkheim, Émile, "De la division du travail social": *si l' anomie est un mal, c' est avant tout parce que la société en souffre, ne pouvant se passer, pour vivre, de cohésion et de régularité (...)* Pour quel' anomie prenne fin, il faut donc qu' il existe ou qu' il se forme un groupe où se puisse constituer le système de règles qui fait actuellement

défaut.

http://classiques.uqac.ca/classiques/Durkheim_emile/division_du_travail/division_travail.html [Consulta: 6-04-2010]

González Calleja, E. “La violencia política y la crisis de la democracia republicana (1931-1936), Hispania Nova, nº1, (1998-200),

<http://hispanianova.rediris.es/general/articulo/003/art003.htm>, [Consulta: 6-04-2010]

OIT. Undermine their character, diminish their occupational Skill, an menace the future development of the nations,

http://training.itcilo.it/ils/CD_Use_Int_Law_web/Additional/Library/English/Recommendations/R045.HTM, [Consulta: 6-04-2010]

Pouguet, E. L’action directe, p.1,

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k84028z.textePage.f1> [Consulta: 6-04-2010]

Souto Kustrin, Sandra, “Juventud, violencia y “unidad obrera” en la Segunda República española”, Hispania Nova, nº 2, (2001-2002),

<http://hispanianova.rediris.es/general/articulo/016/art016.htm> [Consulta: 6-04-2010]

Vavasseur-Despierrers “Jeunesse et mouvements de droite durant l’entre-deux-guerres”, del dossier de la revista electrónica Histoire Politique consagrado a “les jeunes, sujets et enjeux politiques (France, XXè siècle)”

<http://www.histoirepolitique.fr/index.php?numero=04&rub=dossier&item=33>, [Consulta: 6-04-2010]

Prensa i lloc de consulta (de les col·leccions més completes trobades).

Prensa estudiantil

AER (Arxiu Històric de la Ciutat de Barceloba)

a.e.t. (Hemeroteca Municipal de Sevilla)

Anales de la Universidad de Madrid (Biblioteca Histórica Universidad Complutense)

Anuario de la sección deportiva de la FUE (Hemeroteca municipal de Madrid).

Anuario de la Universidad de Madrid (BHUC)

A.P.AA. (HMM)

Aules (AHCB)

Boletín de la Asociación de Estudiante Católicos de Bachillerato (HMM)

Boletín de la Confederación de Estudiante Católicos (HMM).

Crónica escolar (Arxiu Històric Nacional)

El Estudiante (HMS)

Ergon (HMM)

Frente Universitario (HMH)

F.U.E (Madrid), (HMM)

F.U.E (València) (Pavelló de la República)

Gaceta Universitaria (HMM)

Germa (HMM)

Guión (Xerez), (AHN)

Haz (1, 2 i 3era època, Pavelló de la República).

Norma (AHN)

Proa (HMM)

Reconquista (Hemeroteca Municipal de Valladolid)

Redreçament (AHCB)

Universitarios (AHN)

Universitat Catalana (AHCB)

Prensa d'organitzacions polítiques i associacions confessionals.

Arriba (Hemeroteca UAB)

Boletín de la Asociación Católica Nacional de Propagandistas (AHN)

Boletín de la C.E.D.A (AHN)

CNT (HMM)

Despertaferro! (AHMCB)

El Cruzado Español (HMM)

El Fascio (on-line).

La Unión (HMS)

El Siglo Futuro (HMM)

El Socialista (on-line)

F.E (UAB)

J.A.P (HMM).

JONS (AHN)

Joven Espartaco (HMM)

Juventud Roja (HMM)

La Bandera Española (BMS)

La Conquista del Estado (AHN)

La Flama (PR)

La Flecha (AHN)

Libertad (HMM)

Mundo Obrero (HMM)

No Importa

Presente!

Renovación (on-line)

Renovación Española (AHN)

Signo (HMM)

Prensa tècnica i professional

Annuaire des Bureau Internation d'Éducation (UAB)

Butlletí del Col·legi oficial d'Arquitectes de Catalunya i Balears (BC)

El Siglo Médico (AHN)

La Clase Media (AHN)

Llavor Nova (BC)

Nueva Farmacia (AHN)

Revista jurídica (BC)

Revista de Obras Públicas (on-line)

Revista de Organización Científica (BC)

Sanitat Catalana (BC)

Tècnica (BC)

Prensa diària

* No vinculada directament a cap partit, però amb un clar color polític.

ABC (UAB)

Ahora (HMM)

Diario Regional (HMM)

El Pensamiento Navarro (HMM)

El Debate (HMM)

El Sol (HMM)

Época (HMM)

Informaciones (HMM)

La Nación (AHN)

La Publicidad (AHMB)

La Vanguardia (on-line)

Nosotros (HMM)

Política (HMM)

Revistes culturals i d'idees

Bromas y Veras (AHN)

Cruz y Raya (UAB)

Acción Española (BC)

La Gaceta Literaria (UAB)

La Revista Blanca (HMM)

Leviatan (UAB)

Mundo Gráfico (HMM).

Revista de Occidente (UAB).

Oficial

Anuario estadístico (on-line)

Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes (UAB)

Gaceta de Madrid (on-line)

Annexos

1. Actes del II Congrés nacional del SEU
2. Base de dades de seuistes seleccionats entre els sol·licitants del carnet de fundador.

El primer annex són les actualment desaparegudes actes del II Congrés del SEU, que el sindicat edità i distribuí l'any 1936 i que ara només es poden localitzar en col·leccions privades. Agraïm a l'historiador Rafael Ibáñez Hernández haver-nos-les facilitat. El segon annex és una base de dades d'elaboració pròpia de 763 seuistes, seleccionats entre un miler dels qui sol·licitaren el carnet de fundador del sindicat a partir de 1940 (tot i que la majoria es resolen els primers anys de dictadura, les sol·licituds s'avaluen fins ben entrat el franquisme, encara cuegen en el mandat de Martín Villa com a cap nacional del SEU). Només s'han censat aquells seuistes que es van sindicar en anterioritat al 18 de juliol de 1936, és a dir, els "camises velles", no, en canvi, aquells que s'afiliaren al SEU unificat a partir de 1937. S'han expurgat aquells que no aporten les dades mínimes (nom, data de naixement, estudis, dates d'alta), molts dels quals són caiguts a la guerra o a Rússia, la sol·licitud dels quals és presentada per familiars o per les delegacions territorials, que no saben, amb exactitud, les dates d'afiliació al sindicat o al partit i els serveis que van acomplir (però que, per la seva categoria de "caiguts", els avaluadors no s'atreveixen a negar-li el carnet pòstum de fundador tot i que no poden verificar si ho foren).

